

K 295
3

ქრონიკები

დ.

სსვა მასალა საქართველოს ისტორიის,

წიგნი I

შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული

თ. ჯორდანიას მიერ

7710

ქონარგ

ბზილისი

სტამბა მ. შარაძისა

1892

Handwritten signature or name in the top right corner.

წიგნისიტიპობა.

„უმთავრესი და ერთადერთი თვალსაჩინო წყარო ჩვენის უძველესის ისტორიისა, „ქართლის ცხოვრება“, აქამოდე უხელთ მოცულა: ჟურ ედგე რიგიანად გამოკლეული არ არის, თუ როდის და ვისგან დაწერილთ იგი, რამდენად მართლად და მისწინდობი მასში მოთხრობალი ამბები. ამ დიდ ნაკლულეკსისათვის „ქართლის ცხოვრებას“ სხვა უფრო თვალსაჩინო საკლიცა აქვს: მასში მოთხრობალი ამბები ზოგან მეტად მოკლეა, ზოგან მსოფლად ცალის სიტყვით მოსსენებულთა დიდ-დიდი და მეტად შესანიშნავი ამბები, ხოლო სშირად სრულადაც აღწერილნი არ არიან ფრთხილად საყურადღებო საისტორიო მოკლენიანი მკვლათად, ქცხოვრება თითქმის არ ესკება იმერეთის ისტორიას მე-VII საუკუნემდე და არცა ახასით ისტორიას, თუმცა დიდებულთ ხანა ჩვენის ისტორიისა ჰირველად დაისკვნა და განმტკიცდა აფასით მეფეთა სკლით, თუმცა წყარო და სათავე ორას-სამასის წლის (X—XIII საუკ.) ქართკლელთა აღმოსავლეთში ძლიერებისა იპოვება ახასით-სამკერელო-იმერეთში. თვით მემეტრანე არ ჰმალავს თვისის ცნობების უსრულლბას ახასით მეფეთა შესასებ, მაგრამ იპოვითთებს ახასითა მეფეების კერძო მეტრანეს, რომელიც მე-XVII საუკუნეში გეგლიან, მაგრამ ესლავი, სიმწუხაროდ, დავარგულად უნდა ჩათვალოს, ჟურ-ჟურობით მანსც. არაბთა შემოსევის და მათის განდევნის გრძელი ამბავიც თითო-ორლად სიტყვით არის აღნიშნული ჩვენს მეტრანეში, დიდებულა მეფობა დავით კურთხალავტისა, ბავრატ IV-ს და თვით დავით აღმაშენებლისა ანუ მსოფლად ცალის მსრით არის აღწერილი, ანუ მოკლედ და უფერულად მოთხრობლი. ხოლო სსკლავისა და სსს-გრძლავი მეფობა დიმიტრი I-სა და მისის შვილის დავით მეტრანეს თითქმის სრულად არ იპოვება ჩვენს მეტრანეში: გიორგი III-ის განივების რთული და საყურადღებო ამბებიც აღწერილი არ არის ქცხოვრებაში. ერთის სიტყვით მრავალი მსარე ჩვენის ისტორიისა წყვადილით არის მოცული და მსოფლად თითო-ორლად სსიი აი წყვდადში შეაქეთ უცხო ქვეუნელთ და სომესითის მემეტრანეთა, რომელნიც გავრით მოსსენებენ მსოფლად ამ ამბებს თავისის ქვეუნისას, რომელშიც მონაწილეობა მიიღლით ქართველებს; მაგრამ აი შემთხვევასკ მეღამ უნდა გვახსოვდეს ის, რომ უცხო ერთა მწერალნი სსკვა-და-სსკვა მიზეზებისაკამო სშირად სრულს სიძარულეს არ ამბობენ: საკეთარის შესკდულობისა და სსციონალურ ამზარტანობისა გაკლენათა ქვემ ივინი ბეკის ჰმალავენ, ბერისაც ამოკლებენ, სცვლიან ანუ განზრას ამსინჯებენ და ჰმრენიან.

მეორე დიდი საკლი „ქართლის-ცხოვრებისა“ ის არის, რომ მეტრანე თითქმის სრულად მოკლებულია ქორთლოგისა; მემეტრანე აღვიწყით დიდ-დიდს ამბებს უძვე

ქვის დროებიდან მრავალ საუკუნეთა სიგანეში, მაგრამ იმაზე გი არას გუებნებთ, თუ რომელს საუკუნეში, რომელს წელს და თოვეს მომხდარა აღწერილი აშეები; სოლო უმისოდ ხომ ისტორიის შეგნება და შედგენა შეუძლებელია, რადგან „უჭირ-ნოლოგოთ, როგორც ამ 1400 წლის უწინ მთავ ქართველმაც სთქვა, ისტორია ისტორია არ არისო და ღღაპრობას უფრო ჭკავსო“.

სოლო რაც შეეება ქართულს მწერლობას, ქართველთა სარწმუნოებრივის, და გონებრივის ცნობებსაც, მათის მწერლობის ისტორიას, ოჯახურს, საზოგადოებრივს და სასოფო წეს-წყობილებსაც, რომელსაც თან-მედროვე ისტორია უმთავრესს უურად-ლებსაც აქვეყნებს, ამაზე „ქართლის-ცხოვრება“, სამწუხაროდ და სხვადასოვლად ხეებდა, თითქმის არავითარს ცნობებს არ გვაძლევს.

უგანასწავლ „ქართლის-ცხოვრებას“ აქვს ერთი მეტად საწინო საკლიცა, რომელმაც მრავალი მითქმის მოთქმის და ეჭვები დაჭადა თვთ ამ მატანეს სიმართლეზე და ზოგს „ცხოვრებას“ საბაბი მისცა უარ-ყოთ ხეენი ისტორიაც და ქართველთა ღვაწლიც ქრისტიანობის და ისტორიის წინაშე. ეს ნაკლი არის ზირველად ესრედ წოდებული „ანასტონასი“ და მეორედ რადენიმე ადგილები „ქცხოვრებას“, რომელმაც მიწეში მისცა ზოგ მეტადერთ „ქართლის-ცხოვრებას“ შედგენის მიუწრთ მუკრამეტე საუკუნეში მცხოვრებს. ესტანგ VI-ის თვის. — მართლაც, „ქართლის-ცხოვრებას“ არ-იშეათად გზოველობთ წინა-უკრობას ანუ „ანასტონას-მებს“, ე. ი. იმისთან აშეებს, რომელნიც ქრონოლოგიურად სრულიად ეწინააღმდეგებან მატანესაც მოთხრობილს აშეებს და მსოფლიო ისტორიის ტეშა-რიტს ფატებს და თვთ ხეენის მეტე მწერლობიდან ამოღებულს ანუ სიგელ-გუჭრებში ამოკითხულს ეჭვ-მიუტანელს საბუთებს. ხეენ ქემა ვუჩვენებთ, თუ როდის, ვისგან და რა მარეხით შეეზარს ხეენს მატანეს. ესრეთი სამწუხარო ნაკლი, სოლო აქ ისიც უნდა დაუემტოთ, რომ ქცხოვრებაში მართლაც იშეკება თითო-ოროდა საბუთი იმისი, რომ ეს მატანე ვითომ ესტანგ VI შედგინას და მისი შრომა გაკრძელებინას მისსავე შეიდას ვასუშტის; — ეს საბუთი არის თვთ სათაური, რომელიც უედა აქამდე ცნობილს „ქართლის-ცხოვრებას“ კარანტის (გარდა მარამ-დელოფლისის) წინ უძღვის (ის. ქცხო. გვ. 2; 10; 15; Hist. de la Georg. I, I; p. 15ⁿ I, II; 2 p. 1—2; 276; 281 და 298; ვასუშტის ისტორია, 1774 წელს გადაწერილი, წერ-გითს. ხელ-ნ.წ. № 375), სხვაც ესტანგი აცხადებს, რომ „უამთავითარებისგან ქართლის ცხოვრება განრკინილი იყო რომელიმე მწერალთა მეურ და რომელიმე უამთავითარებისგან არდასა წერ-ებულ იყო“ და ამისთვის მას, ვასტანგს „შეუკრების კანნი მეტნიერნი და მათის დახმარებით შეუსწორებია სხვც რამ ქართლის ცხოვრებანი უზონია“, შეუშია, შეუმოწებია მცხეთის, კელათის და სხვა ეკლესიების გუჭრებთა და დიდებულ გვართა სიგელ-გუჭრებთა; გარდა ამისა სხვა საისტორიო წოდებიც უზონია და რომელიმე სომეხთა და სხარისთა ცხოვრებისგან შეუშია „და ესრეთ აღუწერილია“. ამ არსს უფრო აწივადებს თვთ ვასუშტი, რომელიც აცხადებს, რომ ვასტანგის სახელით აღწერილი

„ჭ-ცხოვრება“ შედგომებით სხესე იყო და ეს განსაკუთრებით მაგნიტის შრომის (ვახუშტი გვ. 1—10).

ამ გარემოებამ მეცნიერებაში ის აზრი დამკვიდრა, რომ „ქართლ-ცხოვრება“ შედგენილია, ანუ გადაკეთებული მისი, მე-XVIII საუკუნეში კახტანგ VI-ის მიერ (Баградзе, Статьи По истории и древ. Груз. стр. 14), და ამით ხშირ, რასაკვირველია, ამ მატინეს მეცნიერების წინ ფასი აკლდება. ამ აზრისა იყო თვით თემურანს ბატონიშვილი ჭ ბროსი და, თუმცა შემდეგმა უკანასკნელმა უარ-ჰყო ეს აზრი, მაგრამ „ქართლ-ცხოვრების“ სიმართლანობაზე მინც იმდენად ძლიერი იყო ეჭვი, რომ ამ ათიოდ წლის წინეთ ს-პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორმა, ისტორიკოსმა ჰატანინსკმა, ტომით სომქსმან, მთელი გამოკვლევა დასწერა „ძველ ქართლ-ცხოვრება“ (Журналъ Минист. Нар. Просв., Дек., 1883 г.), სადაც ამცირებს ჩვენს მატინის ღირსებას და კახტანგ-მეფის შედგენილად ჰხადის მას. თვისი აზრით გატაცებული პროფესორი იქმდე მივიდა, რომ კანდიდად გამოცხადდა: ქართველებს მე-XII საუკუნემდე საკუთარი ისტორია არც კი ჰქონათ. ხოლო მე-XII საუკუნეში ქართველთა მატინე შედგენილია ერთს უმეტესს სომქსმან, რომლის შრომა სომხურად სთარგმნი ცნობილია Chronique arménienne-ის სახელით (Addit. a l'Hist. de la G. p. 1—61). მხოლოდ ეს სომხური ქრონიკა და სომხური საისტორიო თხზულებანი იძლევიან ჰქმნიან ცნობებს საქართველოზე.

აი გარემოებანი, რომელნიც ჩვენ მიუძღვამ თვალ-წინ გვქონდა, როდესაც ხელი მოკვიდეთ წინა-მდებარე შრომას. ამ შრომაში ჩვენ ვნდებოდით შეძლების კანონად: 1) გამოკვლევა ღირსება „ქართლ-ცხოვრების“ ასალ-საბუთების და თვით „ჭ-ცხოვრების“ შინაურულ ნიშნების შემოკლებით; 2) შეკვეთვებისა და დავაპეტეციებისა ჩვენი მატინე სხვა ასალ წყაროებით და კვლამიუტანელ საბუთებით, განსწავლავინ: ანუ აკაკისა დაკანძული მისი ადგილები; 3) ადგილსა ქრონოლოგიური ხელი ჩვენის მატინისა, შეკვეთვებისა ანუ განსწავლავინ ასალ ჰქმნიან საბუთებით კახტანგ-ბროსის მიერ დამუშავებული ქრონოლოგია, და უკანასკნელ 4) შეკვეთვას ჩვენი მატინე, შექმნიან, ასალ ცნობებით შესახებ ჰოლიტიკურის, სარწმუნოებრივის, გონებრივის და სარეგულაციის წარსულის ჩვენის ცხოვრებისა.

ამ აზრით გამსჭვალულთა ჩვენ მიერფასად მიგანხნდა ყოველი ასალი საბუთი ძველის ჩვენის ყოფა-ცხოვრებისა, გულ-მოდგინედ იქმნებდით და კიდევ გზოულობდით ამ კარს საბუთებს. რაც 10—12 წლის განმავლობაში აქ-იქ სხვა-და-სხვა დროს შეკვირვება, უკანასკნელ ჩვენ ქრონოლოგიურად დაკვირვით, თითოეულს ცნობას ვუჩვენეთ თვით წყარო, საიდანაც ამოგვიღია, შევესწორეთ „ქართლ-ცხოვრებას“, უნდა ქვეყნელთა მწერალთა, რამდენიც ხელი მიგვიწვდებოდა და შექმნიან იქვე განუმარტეთ ასალ საბუთების ადგილი და მნიშვნელობა ჩვენს სარეგულაციო მატინეში. ცნობილ და დაბეჭდილ წყაროთაგან ჩვენ მხოლოდ იმისთანაება შემოვიტანეთ ჩვენს შრომაში, რომელნიც სწორედ ანუ სრულად არ იყვნენ დაბეჭდილნი, ანუ მართლად არ იყვნენ განმარტულნი, გინა სარეგულაციო იყვნენ თვით ჩვენის ცნო-

ბების განსამარტავად და შესწავლებლად. ამ რიგზე დაწვობილი „ქრონიკები“ ჩვენ მოკვივანეთ უძველესის დროიდან ამ XIX საუკუნის ნასკვანდელ და მოუღეს შრომის დაუერთეთ კიდევ დამატებანა იმ გვარ საისტორიო მასალათგან, რომელნიც ქრონოლოგიურს რიგს ჩვენის შრომისას ძნელად ეთავსებოდნენ, და ესენაც განსამარტეთ ქრონოგრაფიის და უცხო ქვეყნულ მწერალთა შემწობით *).

დაიღაც, რამდენად უფრო მძიმეა და თავსატეხია ამ გვარის შრომა; იმდენადვე უმადურია და სსსიფდლის არ მომტეში, რადგან მაც გვარი არქეოლოგიური შრომა მხოლოდ მეცნიერებისთვის არის სსსიფო და სსსიფსაც წიგნად არ გამოდგება. ამის გამო მაც-გვარის შრომის და მისის გამოცემის განათლებულს ქვეყნებში ჭეშისრულბენ თვით სსსიფიწიფო ასე მეცნიერულნი სსსიფცადობანი. ეს იფო მისის მსსიფიც, რომ ამ ერთის წლის წინეთ გარეთის „ივერიის“ სსსიფლებით ვითბევე ქართბელთა განათლებულს სსსიფცადობას წინ-და-წინევე დაეკბეთნათ ჩვენი შრომა და ამით, მისის-გამოცემის შემლება მოცნათ ჩეთვისი.

არც სრულბად გავცნო-რეგბობა იმედი, ბეგრძა დაიბარეს ჩვენი წიგნი და მოკლეს ხანს შეკობობა ოც-და-სივამდე თუმისმდე და დანარჩენი ჩვენ დაკადეთ. — სსსიფსარობად, ერთმან, ჩვენთან ჰინდლის სსსიფობით დაბსლებულბან ჰინდის უფრისლს „კვალში“ გამოცხსდა, რომ ჩვენი მშის დაუბადებელი შრომა უსათბოლ არ ივარტებსო და დცინიობთ აკვლო თვით ჩემის წიგნის დამკვთბუნა. ვვონებ ამ ცარტობებამ შეკუეს სელის მოწონა და ჩვენც იმელებულსი შეიქმნით შეკვეყნების ბეჭდვა ჩვენას „ქრონიკების“ თამარ-მეფის სიკვდილზე (1213 წ). ამ ხინრად, ჩვენის „ქრონიკების-გან“ * წინამდებარე წიგნში მოქცეულია არ უმეტეს მეოთხედისა. მინც იმედ გვდა-წივეტიდნი არ ვართ, რომ გამოხნდბობან ჩვენის ისტორიის მოკვანენი, რომელნიც შეკვამლებიბენ დანარჩენის გამოცემასაც.

II

როგორც ჩემო კითქიეთ, ჩვენის შრომის მიზანი იფო: გამოარკვევს „ქართლის-ცხოვრების“ ღირსებისა; შემოწობება ასე გასწობება მასში მოქცეულ ცნობობას სსსიფ უტყუარ წყარობით, აღსკება მისის ქრონოლოგიურის ნაკლისა და მასა შეკსება ხსლ ცნობებით. აქ ჩვენ რამდენსიმე სიტყვას ვიტყვით იმასე, თუ რამდენად შეკვამლბით ჩვენ ამ ბირტელს წიგნში ამ ვითისკების განსამარტვა.

*) სწორედ ამ ვვარი შრომა შეესაბამება, ჩვენის აზრით, ახლანდელს მდგომარობანს საქართველოს ისტორიისას: სანამ არ ვაირკვევ-ვაიცხრილება ჩვენი მატინე, სანამ საკმაო და უტყუარი საბუთი არ შეიკრიბება ძველის ჩვენის ცხოვრებისა და განმარტებით არ გამოიცემა; მანამდე ტყუილია იმედი ნამდვილს და უტყუარს ისტორიის მოგვესწრათ, და არცა ვვონებ, რომ მანამდე შეგნებულთა და მომზადებულ პართა ხელი მოკვილონ მეცნიერულის წესით დალაგებულს ისტორიის წვრასა.

ჩვენ ამ წიგნის ტექსტში აქა იქ, სსკა-და-სსკა ფაქტების განმარტებაში გამოვითქვით სავუთარი აზრი „ქართლას-ცხოვრების“ შესახებ და ამ წინა-სიტყვაობაში საჭიროდ გირავს ერთად მოკუყარო ჩვენის ნაწიკეტ-ნაწიკეტად გამოთქმულს კრიტიკულს მსჯელობას ამ მატიაისს აუკარციანობაზე და ასლ ცნობებით შევამოთაქვამი.

ვისკან, როდის და რა საბუთებით შედგენილია „ქართლის-ცხოვრება“?

როგორც ზემო გვითქვამს, თვით თეიმურაზს და ბრასსე (და რასაკვირველია, მათნი მიმდევარნიც: კლავროტი, სენ მარტენი და დიუბუა) იმ აზრისანი იუყენს, რომ „ქართლის ცხოვრება“ შედგენილია XVIII საუკუნეში კასტანგ მეფისაგან. მართალია, როდესაც აღმოჩნდა ქართულიდამ სომხურად თარგმნილი შემოკლებული ზირი ძეგლას ქ-ცხოვრებისა, კარედ წოდებული Chronique arménienne (Addit. p. 1—61), ბრასსემ უარ-ჰყო ეს აზრი (Introduct. p. XVIII; XXXII), მაგრამ იმდენად სუსტად, რომ ადგილი მისცა შემოსწენებულს აზრს პროფესორის ზატკანოვისას, რომელმაც თითქმის ყოველივე დიასება აწახდა ჩვენს მატიაისს და მისი შედგენა იმავე კასტანგ VI-ს მიაწერა.

მაგრამ 1885 წელს აღმოჩნდა ასალი კარიანტი მართამ დედოფლის ქართლის-ცხოვრებისა, რომლის წარწერებში მართამის შვილი ოტია ცოცხლად იხსენიება. რადგან ოტია, ჩვენის ქრონიკებით, მოკვდა 1645 წელს (იხ. ეს წიგნი 1645 წლის ქვეშე; სხმი ძეგლი ქრონიკები თანახმად ამ წელს გვიჩვენებს) და არა 1646 წელს, როგორც ჰგანებდენ ბრასსე და ბაქრაძე (Hist. de la G. II, 1 p. 562; და Л. Вакрадзе: статьи бо Исторіи и древ. Груз. стр. 15—6), ხოლო მართამ მითსოვდა როტომ მეფეს 1638 წელს (იხ. ეს წიგნი 1638 წ. ქვეშე), აქედამ ცხადია, რომ მართამ დედოფ. ქ-ცხოვრება დაწერილა 1638—1645 წლებ შუა, ე. ი. იმ დროს, როდესაც კასტანგ მეფე დაბადებულიც არ იყო.

ამ უტუუარ საბუთით დ. ბაქრაძემ დაამტკიცა, რომ „ქართლის ცხოვრება“ კასტანგ მეფისგან არ არის შედგენილი. ამასვე ამტკიცებს ერთი ბიჭვინტის გუჯარი, ჩვენს „ქრონიკებში“ ჩართული (იხ. 1605 წ. ქვეშე), რომელმაც კეთიმე გათალავონის წიგნთა სიაში მოხსენებულია ერთი წიგნი „ქართლის ცხოვრებისა“. რადგან კეთიმე ჩვენის ქრონიკით, ჰმართვიდა 1578—1605 წლებში (და არა 1578—1616 წ., როგორც ჰფიქრობდა დ. ბაქრაძე), ამისგამო მოხსენებული ქ-ცხოვრება 1605 წელზე ადრე იქსებოდა დაწერილი. ერთს სჯე. მუსეუმის 1546 წელს დაწერილს გუჯარშიც (მხ 234) აღწესულია ერთი „ქართლის ცხოვრება“.

მართამ დედოფლას „ქ-ცხოვრება“ დ. ბაქრაძემ კრცლად შეადარა დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებას და სსკა ყველა ცნობილ კარიანტებს. უმთავრესი განსხვავება, რომელიც აღმოჩნდა მათ შორის, არის შემდეგი: მართამ დედოფლის ქ-ცხოვრება თავდება გიორგი ბრწინავაჯეს მეფობაზე († 1348 წ.), იქ, სნადც დაბეჭდილი ქ-ცხოვრება გვ. 446 წ. 27 სტრაქონი (სიტყვაძე ერთად შეკრიბონ მეფობასა) და ამის იქთი ფურცლები მოკლუჯილი აქეს, მაგრამ ეტეობა, რომ გიორგის მეფობაზე ყოფილა გათავებული (ქ-ცხ. გვ. 447, სტრაქ. 1—17). რადგან მეგრულია და თეი-

მურაზის კარიანტებიც სწორედ ამ ადგილას თანახმად მოკეთებნობენ, რომ აქამდო სმის კარიანტის კათანხმევეთო (ის. ეს წარწერანი და ჩვენი აზრი ამ წიგნის 289 გვერდზე, შენიშ.), სწინს, რომ ამის იქით იმ კარიანტებშიც არა წერებულა რა და დაიღაც ვერ შეთანხმებდენ. ეკლესიის მუხეუმის ქ-ცხოვრებაც (№ 131) ალბათ აქამდინვე ყოფილა მოყვანილი და თუიცა ბოლო ფურცლები აკლია, (სწორედ იქ წუდება, სადაც დაბეჭდ. ქ-ცხოვრებაში 439 გვერდის 22 სტრიქონი თავდება: „ხოლო თუთ სარგის“), მაგრამ წარწერა აქვე ბოლოს ტექსტის სელით: „ამის იქით (დუდანში) ერთი: ფურცელი: მოხეული იყო: და: ო[რი ფუ]რცელი: წამლილი: იყო:“ (რომ ეს კარიანტი გადაწერილია 1748 წლის ახლო ხანებში, ამასე ის. გვერდი). ამ სმის მოხეულს და წამლილს ფურცლებზე მართლაც შეტი არ დაეტიკოდა, რაც დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებაში მოთავსებულია 439 — 447 გვერდზე, მით უმეტეს, რომ მართამ დედოფ. ქ-ცხოვრებაში, — და ალბათ ეკლ. მუს. კარიანტშიცა, — არ იშკებან ის ცნობები, რომელიც დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებაში მოთავსებულია 440 გვერდის 11 სტრიქონიდან (სიტყუადამ: „მოხონთა და...“) 443 გვერდის მეექვსე სტრიქონამდე (სიტყუამდე: „ოთხნი მოთავანი“ და 444 გვ. ორ უკანასკნელ სტრიქონიდან 445 გვერდის 16 სტრიქონამდე (სიტყუამდე: „წამლილი მართა...“).

აქიდან ამ უნდა დაგასკვნათ, რომ ჭეშმარიტი ყოფილა კახუშტის ცნობა, შესახებ ამისა, რომ გიორგი ბრწყინვალემდე ქ-ცხსა დაწერილი იყო, ხოლო გიორგი ბრწყინვალემდე კახტანგ მეფის ბრძანებით შეადგინეს ქ-ცხოვრება სსკა-და-სსკა წყაროებითა.

ეს არის უდიდესი და უმთავრესი ეჭვ-მიუტახელი დასკვნა, რომელიც ცხად ყოფის, რომ შირველი ნაწილი ქ-ცხოვრებისა კახტანგის დაწერილი არ არის და მხოლოდ მეორე მისი ნაწილი შედგენილია მისის ბრძანებით, რადგან დაწერილი არ ყოფილა. ესაა ცხადია, თუ რა მიზეზით თუთ თეიმურაზი არჩევს ქართლის ცხოვრებათა ძველთა“ კახტანგ მეფის ქართლას ცხოვრებისაგან (ის. მისი „ისტორია“ გვ. 83). ჩვენი „ქრონიკების“ მეორე ნაწილში ჩვენ დაწერილებით გააგრძელებით მის, თუ რომელ საბუთებითა და რაგუნის სიმართლით შეუდგენინებია კახტანგის მეორე ნაწილი ქ-ცხოვრებისა და რა ცვლილება მოუხდენია იმაში თუთ კახუშტის, ხოლო ესაა დაკუთრუნდეთ შირველს ნაწილს ქ-ცხოვრებისას, და განახილოთ, თუ რითი განსხვავდებიან სსკა-და-სსკა მისი კარიანტები, როდის, ვისგან და რა მიზეზით წარმომდგარა ეს განსხვავება, როგორი ყოფილა შირვენიველი სახე ქ-ცხოვრებისა, და უკანასკნელ, რამდენად შესაძლოა, ისიც გამოკარგვიოთ, თუ რომელ საბუთებისგან და როდის შეუდგენათ სსკა-და-სსკა ნაწილი ჩვენი მატანასა.

ამ კითხვების ასახსნელად საჭიროა შევუდაროთ სსკა-და-სსკა კარიანტები ქ-ცხოვრებისა და გამოკარგვიოთ ის, თუ რაში თანახმისი არიან ივანი და რითი განსხვავდებიან ერთმანეთში.

ჩვენ გაქმს უძველესი ქ-ცხოვრება მართამ დედოფლისა, 1638—1645 წლებს შუა დაწერილი. დანაწილები კარიანტები (რუმინცკის, თეიმურაზის, ბართაშვილის, მინგრალოს და ევ. მუხეუმის № 131) ეწევა მე-XVIII საუკუნეშია დაწერილი, რადგან ამაში ზოგის თარიღი აქვე და სსკაში კახტანგ მეფის სახელი იხსენიება.

შიგ ტექსტში. სოლო ეკლესიის მუზეუმის მსედრულად ნაწერი კარიანტი (№ 131), გარეუბნის უდაბნოდამ მოტანილია ჭ მღვდელ-მონაზონის გერმანეს სელით არის დაწერილი. ეს გერმანე, დიდი მოუყარე იწიგნობრობისა და ვასტანე მეფის დასლო-ეპეული მღვდელ მონაზონი, 1712 წელს სწერს: „ქეს :უ: აზრილს :კ:ბ: მეფე ვას-ტანე წაბანდა ისაანს უანთან. ვნასოთ, ღმერთი რა მოწულებას მოუტყის სა-ქართელოს“ (ჩემი უბის წიგ. IV, 5). გერმანე, შემდეგ წინამძღვარი გარეუბნისა, როგორც თვითონვე მოგვითხრობს, 1749 წელს „ღლიერად დაიჭრა ლეკთაგან“ (ის. ჩემი აღწერა ეკლ. მუზ. სელ-ნაწერთა, №№: 140, 191 და 174); იგი სსანს 1740 და 1755 წ. გარდა ამისა სელ-ნაწერის ბოლოს მერმინდელის სელით მიწერილია სიკო-ლოის აბაშიძის (ცნობილის) ვასუშტის შვილის) და მისის ძმასწულის ფანსადანის, დაგითის და ქეთევანის სსსელები; სოლო ეს შირნი ცოცხალი იყვნენ 1769 წ. (ის. ჩემი უბის წ. I, გვ. 91—2). — მოსხენებული კარიანტი გერმანეს მხოლოდ გადაწერია სსკა დედნიდამ, რომელსაც სამი ბოლო ფურცლები ჭკლები; და რსა-გვირგელი; თვით დედანი 10—15 წლით მანც ადრე იქსებოდა დაწერილი, რადგან მის, აღბათ სიძველისაგამო, ფურცლები ჭკლებია. ამ კარიანტს 330 გვერდზე აქეს წარწერა ცხად-მოუფელი, რომ გადაძწერს (ასე თვით რეაქტორს) რამდენიმე დედ-ნი ჭქონისა ხელში: „ეს სსსელები (სსკაშქი, ცოქელ“ ქ-ცხ. 282, 6) ორს დე-დასში ასე ეწერა, კითხ აჭა სწერია“. მერმინდელ სელით სსუდაბნებში მოსხენებუ-ლია აგრეთვე „მეფის მე თეიმურაზ“ და წინამძღვარი დომენტი (სსანს 1810 წ.). იქვე იშკება გრძელი წარწერა უცნაურის აღფავიტიით.

ეკლესია მოსხენებული კარიანტება და დაბეჭდილი ქ-ცხსა სკეს ვრცლად შეკუდა-რეთ შირველად ერთმანეთს და მერე მარიამ დედოფლისსა, და აღმოჩნდა, რომ ეს კარიანტები ერთმანეთში ემევიან, სოლო ეკლესია ერთად განსსკავებთან მარიამ დედოფლის კარიანტისაგან. თეიმურაზის და რუმინცუვის კარიანტი სკეს შეკუდარეთ სსკებს მხოლოდ იმ შენიშვნებით, რომელიც შეტანილია ბროსისს მერე გამოცემულს ქ-ცხოვრებაში და რომელიც, სამწუსროდ, მეტად მოკლედ და ბუნდათ აღნიშნავს განსსკავებათ.

ამ კარიანტების ერთმანეთს შედარებას ცხადად აღმოჩინა, რომ შირველი სს-წილი ქართლის ცხოვრებისა თითქმის შეუცვლელად და ერთ ნაირად აღწერილია ეკლესია კარიანტებში, გარდა თეიმურაზის და დაბეჭდილ ქ-ცხსის კარიანტებისა. უკანასკნელს კარიანტში შეტანილია მრავალი ცნობები, რომელიც სსკა კარიანტებში არ იშკება, შიგ ტექსტში და შენიშვნებში სკერეულისა, — სირად უსერსულად და უდაბ-ალგოდ, — სსკა და-სსკა წყარობიდან ამოგლეჯილი ისტორიული ფაქტები, რისგამო მეტად აირა ქ-ცხსის ცნობება, შეპარა „ასანროსისებები“ და თვით სკე-ნის მატინის დარსებაზე ექვი დაიბადა.

ამ ნაირად მე-XVIII საუკუნის სელ-ნაწერებში ხათლად გაირსკა ორი რედაქცია. უკან-სკნელი ეკუთისი თეიმურაზის კარიანტს. ამისგამო, სსანამ სამოკოლიდეთ ამ უკანასკნელ რედაქციის განსსკავებას, იფრად სსკაროა განსკარტოთ, ვისგან და როდის დაწერი-ლია. ეს კარიანტი. ბროსისს გერმანესს, კითხომ მაც სელ-ნაწერს ჭქონდეს მერმინ-

დელი წარწერა ალექსანდრე იმერტ მეფისა 1725 წ. და მამასადამე ხელ ნაწერი უფრო ძველი უნდა იყოსო. მაგრამ ამ ხნის სრულიად არღვეს მეთრე მისი წარწერა, რომელიც მთლად მოკვირსეთ ქვემო (გვ. 289; ქ.ცხ. 447, შენ.) და სადაც დაწერილი ანუ რედაქტორი გაარწმუნებს, რომ ამისის უმაღლესობის მეფის გიორგიის-გან (1798—1800 წ.) კასტანგის თქმულზე მატუნდა ბრძანება (ქ.ცხის მეთრე ნაწილის) გადაწერისა: ცხადია, ხელ-ნაწერი უნდა დაწერილიყოს 1798—1800 წლებ შუა. ამასვე უფრო ამტკიცებს მეთრე წარწერაც (ქ.ცხ. გვ. 181, შენ. 4): „ესე არჩილის წამება... ლეონტი მროველია აღწერა და ასლა იოანე დეკანოზის ადწერა“. რომელი იოანე უნდა იგულისხმობდეს? თუ არ უფროსის საყდრის დეკანოზი, მეფის ირავლის და დედოფლის დარჯანის მოძღვარი იოანე, ცნობილი კალიგრაფი, რომელსაც სუგურად გადაწერისა „მზა-მეტყველება“ 1753 წ. და ლავსკოინი 1767 წ. (ხუმი უბის წიგნი IV, გვ. 51). ეს უგასანგელი წიგნი 1803 წელს მეფის ძეს დავითს რუსეთში გასვლავრების წინ შიო-მღვიმასოვს შეუწირავს. მოსხსენებელი ალექსანდრე მეფე უნდა იყოს სოლომონ I-ის შვილის-შვილი ალექსანდრე, რომელიც მეფედ უწოდდა თავისს თავს. სოლომონ II-მ განდევნა იგი და მოსკოვში მყოფმა თვის ცხოვრება აღწერა 1807 წ. (ეს საყურადღებო ავტობიოგრაფია ახლა ხელთა გვაქვს).

მაგრამ ყველაზე შერეულია საბოთი ამისი, რომ თეიმურაზის კარანტი მე-
XVIII საუკუნის დასასრულს კეუთნის და არა კასტანგ მეფეს, ის არის, რომ ამ კარანტში შეტანილი ცნობები ვასუშტის არ ქქონის და მამასადამე არც იმ ქ.ცხბის კარანტებში უოფილა, რომელიც მას ხელში ქქონის თვის ისტორიის და ისტორიულ წერილების შედგენის დროს. შეადრეთ ვასუშტის ისტორია ქ.ცხბის და დარწმუნდებით, რომ ვასუშტი თვისს შრომაში სიტუა-სიტუაით ქ.ცხბის-მისდევს, მსოლოდ ამოკლებს ერცელს ანუ გარკვიანებულ და უმნიშვნელო ამბებს. ახლა წარმოადგინეთ, ვასუშტის რომ ხელში ქქონისა ქ.ცხოვრება თეიმურაზის კარანტით, რომელიც ერთმა ვახუშტისმა (ის. „სამი ისტორიული ქრონიკა“ გვ. CXV—CXVI) „უეჭვულობათ“ კასტანგის რედაქციად იცნო, როგორ არ შეიტანდა რვის შრომაში ისრეთს შესანიშნავს ცნობებს, რომელსაც ყოველ ნაბიჯზე გავძლევს თეიმურაზის კარანტი? როგორ არ აღნიშნავდა თვის ისტორიაში ისრეთს მსხვილ-მსხვილ ამბებს, როგორც არის, მაგალითად, ქართლის მოქცევა ანუ წმიდა ნინოს მიცვალება 331 წელს (ქ.ცხ. 64; „ისტორია“ თეიმურაზ ბატონიშვილისა გვ. 234. სამწუხაროდ არსისას, რომელ წყაროდამ ამოუღია მას ეს საყურადღებო ცნობა, ფრიად ახლო ჰქმნის მართებასთან); კეისრის იუსტიანიუსს მათ მოცემული უფლება, „რათა კათალიკონად დასინდობდენ სათესავნი ქართველთანი“ (ქ.ცხ. 151), სასილოვანი გადაშქრება ფარსმან მეფისა და იუსტიანიანე კეისრისა „საწილავისა ვახუშტისისა, სათესავს ტასკუნთასა“ (Тавр-Сунтис?), აფხაზთა მოქცევა (ქ.ცხ. 158), კეისრის ერეკლესგან აწვევრის აღშენება (ქ.ცხ. 166); ქართველთ ეკლესიას გასთავისუფლება სტოპოვისა ხელ-ქვეითობისგან („ავტოკეფალიობა“, ქ.ცხ. 168 და 170), აღწერა ქართლისა ერეკლესგან (გვ. 170), მეექვსე ვრების განხილება ქართველთ ეკლესიასზე (171), მერ-

განურეს მიერ ზღვის კიდეის აღსრულებას და სიკვდილი (177); განხილვის აფხაზეთის კათალიკოსობის, ერცელის ისტორიის ბავარტონთა გვირგვინი (ქ-ცხ. 198—200), დავით გურაძე-პალატის ვარსიანის შემოსევა სელაირისად (206); რუსთა ვარის გამოსვლა (216), კათალიკოსი მელქისედეკის დავა (ქ-ცხ. 218; 220—1; 22—2); ბავარტ IV-ის საბერძნეთში ყოფნა და მასის დედის მარიამის მოსაზრებებზე შედგომა (226—7) და მათის ქალის მართხი კეისრის მისილ დეგანადმი მიხორცილება (ქ-ცხ. 229—230); სასულეანი ბრძოლა თამარის ვარისა სპარსეთში, რანის და განძის დამხობა, ძველს თურქთა ზედა, ბასიანის ბრძოლა (ქ-ცხ. 478—9) და მრავალი სხვა ცნობები, შეტანილი შიგ ტექსტში, და შენიშვნებში.

ყოველივე ეს და სხვა მრავალი ცნობები (რომელთა დაწერილობათს სიას ამის ქვემო ანოთათ) შეტანილია ქცხბში ვახუშტის შემდეგ და არ ანოთებს არც ერთს სხვა ვარიანტებში, გარდა თეიმურაზის ვარიანტისა. ყველა ეს ცნობები თეიმურაზ ბატონიშვილსავე არის შეტანილია ქცხბში და არა ვახუშტის მიერ. ამას ცხად ჰყოფს, გარდა თქმულისა, ის დიად მსხვილი გარემოება, რომ ყველა შემოსევნებელი ცნობები ჩავერებულა მსოფლივ თეიმურაზის ქცხბის ვარიანტში, რომელიც, როგორც ზემო დავასაბუთეთ, დაწერილია 1798—1800 წლებში. უმრავლესი ამ ცნობათგანს, როგორც ესევე დავამტკიცებთ, ძირითადად საბუთებიდან არის ამოღებული, დიდს ცოდნას ისტორიისას აცხადებს და ამისგანა დასაჯერებელი არ არის, რომ ესრეთი შრომა თეიმურაზ ბატონიშვილის ვახუშტის სხვა ვარიანტში დაწერილია. სოფლი თეიმურაზ დიად განვითარებული გვამა იყო, თეთი ბროსივე ალტარებით მოიხსენებს მისს განვითარებას და ქართულთა ისტორიის ცოდნას; 1838 წელს ბროსიკში სამეცნიერო აკადემიის მწევრთა ვრუბას წინ სხვათა შორის სთქვა; „მე არ შემოვიდა განუგებებულად წარმოკსთქვა სასული თეიმურაზისი, რომელშიც მადლი ვსეობა შეერთებულია განათლებულ გონებასა და კრწელ მეცნიერებასთან, რომელიც მწერლობითს შრომაში გამოუღობს კეთილშობილურს განათობას, რომლის მიზანი არის — თვისს შრომით უკვდავ ჰქონს სხენება თვისს ერისა, რომლის მდაბლ მოწაფედ, — სონიდაისის ქვეშ უნდა ეთქვა — დავარებ ჩემს თავს“ (ის. **Д. Вакрадзе: Статьи по Исторіи и древ. Груз., стр. 6—11**).

რამდენიმე შემოსევნებელ ცნობათგანს შეტანილია მსოფლივ ბროსიკის და რუმიანტოვის ვარიანტებში, მაგრამ ისინიც თეიმურაზისავე უნდა იყოს ჩართული, რადგან გარდა იმისა, რომ ძველს ვარიანტებში არ ანოთებიან და ვახუშტის ქცხბშიც არ წერებულა, ეს ცნობები მერმინდელის ხელით არის შეტანილი, ანუ სხვა ქალაქზე დაწერილი და მიწებებული.

უთვარესნი წყაროანი, რომელთაგან თეიმურაზის ამოვლია მისგან ქცხბის შეტანილი ცნობები, არიან: 1) ეფრემ მცირის წერილი (ის. ქ-ცხ. გვ. 159; 168, 171—2 და შედარე ამ წიგნში გვ. 75); — 2) სასულიერო შიოსნა, ბასილ გვიის მიერ (X სუგ.) შეკრებილი (ქ-ცხ. 155, შენიშ. № 11; შედ. ქვემო, გვ. 59); — 3) სუმბატის ქრონიკა. ერთი წილი ამ ქრონიკისა თეიმურაზზე უწინ ყოფილს შეტანილი, სოფლი თეიმურაზს მთლათ შეუტანია და მეორედ შეუცვლია ტექსტი,

ზოგი სხოლებში და დამატებაში მოუჭრევია. აქედან წარმოსდგა ის, რომ აქა-იქ ერთი და იგივე აზრი განმეორებულია;—4) დავით და კოსტანტინეს წამება (ქ-ცხ. 173—5; 177);—5) გუგუარი ბაგრატ IV (ის. ეს წიგნი გვ. 181—7 და ქ-ცხ. 218, 221—2);—6) წა ეკითხის ცხოვრება (ქ-ცხ. 206);—7) გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება (ქ-ცხ. 226—7; 226—230).

გარდა ამისა თეიმურაზს, როგორც გვითქვამს (ის. ქვემო გვ. 185—9) სულში ჭჭონის მართამ დედაფელის ქ-ცხბა, ანუ იქიდან ამოღებული ცნობები, რომელნიც ბეკის ადგილას შეუტანია შენახვებში და დამატებაში.

მაგრამ უფრო საუფრადღეო ის არის, რომ ქ-ცხბაში შეტანილია იმისთანა ცნობებიც, რომელნიც გავიჭრებინებენ, რომ შემტანს სულში ჭჭონის ქრონიკა «მო-ქცევაჲ ქართლისაჲ»: შეადარეთ, მაგ. 26 გვ. სტრიქ. 19—20 ქ-ცხბისა («იხილა რა... მისკვეთი» და გვ. 170, სტრიქ. 7—9 და განსაკუთრებით გვ. 145, შენიშ. 3) «ქართლის მოქცევის» (ეს წიგნი გვერ. 11; 49 69 Hist. G. 193, u. 2) და დარწმუნებით, რომ თითქმის სატუგა-სიტყვიით ამოვლათ იგი ამ წყაროდან. ვასუშტის რომ ეს ცნობა ჭჭონადა, ჩინებულად გამოიყენება იგი მას ქრონოლოგიის განმარტებაში (ქ-ცხ. გვ. 11). მაგრამ როგორც სხასს, «ქართლის მოქცევის» ცნობები თეიმურაზს ამოუვრეფთა ეკათალიკოსის არსენ დიდის მოთხრობისაგან და მის-განვე აღწერილის წა სინოხ ცხოვრებისაგან. ამ თხზულებაზე საკმაო ცნობას იძლევა თეიმურაზ თვსს «ისტორიაში» გვ. 105 და 83, შენიშ. 1; სამწუხაროდ ეს თხზულება არსად შეგაკვედრია და უნდა ვიფიქროთ, რომ მისივე ამოწერილი ცნობები საიქცნაორო აკადემიაში უნდა იყოს დაცული. აზოს წასლვა ქართლში მამა მისთან არანსკისან (არან) და მუნთ გამოყვანას სსსლეულთა და სამეფო დმურთებისა (გადი და გამი) «ქართლის-მოქცევიდა» ექნებოდა ამოღებული თუთ არსისის (ის. ეს წიგნი, გვ. 12), და აქიდან თეიმურაზისგან შემოტანილია მისს «ის-ტორიაში» (გვ. 111 და იქვე შენიშ. **), თუმცა ეს ცნობა სრულიად ეწინააღმდეგება ქ-ცხბის და თუთ თეიმურაზის ცნობებს: აზონის ბურძენთა სათესლობაზე: თუ აზონ ბურძენი იყო, მას ქართლში რად წავიდოდა მამასთან და ან ქართლში რა უნდოდა მის დმურთებს და სსსლობას?

ამას იქით სრულიად დარღვეულად უნდა ჩათვალოდეს «საში ისტორიულ ქრონიკის» გამომცემელის: ეუკლეობითი და გადაჭრითი დღადისი: «აშკარაა, რომ უეკლა ეს ცნობებიანი (ქ-ცხბისა) და დამატებანი ეკუთვნის კასტანგის რედაქციას... თუ ბროსსეს არ შეეძლო თქმა, რა ეკუთვნოდა კასტანგს ქ-ცხბაში, ჩვენ, მართამ დედაფელის კანონის განხილვით, თითქმის შეგვიძლია ჩამოვთვალოთ ის, რაც კასტანგს ქ-ცხბაში შეუტანია», და კიდევ ჩამოთვლის სწორედ იმ განსხვავებათა, რომელნიც ამ აქარებულად მსჯელის უწინადა. ბაქრამე ჩამოთვალა და გაათავა კიდევ, მაგრამ ფრთხილმა და გამოცდილმა არქეოლოგმან ის ასისკვილური დასკვნები ვერ იტვირთა, რომელთაც, როგორც ჭხედავთ, ერთი წელიწადიც ვერ იტოვსლენ (ის. ჩვენი ფულეტონები: «ივერია» 1891 წ., №№ 224—229). დასასრულ საჭიროად და შეისტორიეთათვს ფრთად გამოხსადეგად ვრანხთ მო-

კიევიანობა აჭა დაწერილებითი სია იმ უმთავრესთა ცვლილებათა, რომელნიც ჩვენ თქმ იმურაზისგან შეტანილად ვიცანით. ყველას შეუძლია ამ სიით აღნიშნოს ქ-ცხბაში ის, რაც ამ უკანასკნელს რეაქციას შეუტანია ქ-ცხოვრებაში და, სამწუხაროდ, უმეტესს შემთხვევაში უაღაჯ-აღაჯოდ: აქიდაი წარმოსდგა ის საკვალალო „სანსრონიზმე-ზი“, რომელზედაც თავს იმტკრებდენ ჩვენისი მისიტორიანი და რომელმაც დახირდილა და კვტი შეტანის მიცნებებს ჩვენის მატანის ღირსებაზე.

ქ-ცხბა: ა) გვ. 39, სტრიქონი 23, სიტყვიდამ: „რათა სჯული მამათა ჩვენთა“... მე-41 გვერდის დასასრულამდე, — ბ) გვ. 42, სტრ. 3, სიტყვიდამ: „ქალაქად ტრანზიონად“ 46 გვერდის მეოთხე სტრიქონამდე; ვ) ხოლო იმავე გვერდის მეორე სტრიქონიდან (სიტყვიდამ: „ხოლო ვითარცა აღესრულა“) 47 გვერდის მესამე სტრიქონამდე. — გვ. 64 სტრიქ. 16 „ოც-და-ათერთმეტნი“ (ოც-და-ათერთმეტის) მკვირ). დ) გვ. 102, მეთორმეტე სტრიქონიდან (სიტყვიდამ: „იყო ესე უშვილო.“) 103 გვერდამდე, სტრიქონი 30 (სიტყვიდამ: „წიგნსა შესა თვისსა“). თეიმურაზს აქ ის ნაწილია შეუტანის ვეტრე მიუხედავად ცხოვრებიდან, რომელიც დაუგდია განტანგს. — გვ. 119, სტრიქ. 21—24, სიტყვიდამ: „და განადაქს“ (იხ. ქვემო); — ხოლო 149 გვ. სტრიქ. 20. — 21 სამატრეული: „აწ რომელ... სანს-ურ არს“ (ამოღებულია სავსე სიამოცინიდან იხ. ესმოთსე); — ე) გვ. 151, შენიშ. № 4— ვ) გვ. 159, მესამე სტრიქონიდან (რეპეზის მის, ოდეს...“ მე-24 სტრიქონამდე (სიტყვიდამ: „და მეფობითგან მარანს მეფისთა“), სვლაც მოთხრობილია იუსტინისე კეისრის და ფარსმანს ქართულია მეფის გულაშქრება ტასკუნებზე (ქ-ცხბაში შეცდომით სწერია: „სასკუნნი“, უნდა ტასკუნნი: იხ. შიო-მღვ. მამათ-ცხოვრ. კვლ. მუზ. № 170, გვ. 78 და ეს წიგნი, გვ. 52, შენიშ. № 114). ეს მოთხრობა ამოღებულია წა შიოს ცხოვრებიდან. ტასკუნნი უნდა იყვნენ Тауро-скины, რომელნიც ცხოვრებდენ უბრემში სსაზღვართა აკაზილისათა“ (Зап. Одесск. Общ. I, 83—84; 239; 396. VII, 7; XII, 227—9). იუსტინიანეს მართლა დაამარცხა ავანეგებულნი ტავრ-სკიონი 550—551 წ.: იხ. Прокопій: „войны Готскія“ кн. VI, гл. 7—10). — თეიმურაზის იქვე (გვ. 159) შეუტანია ცნობა მე-V კრებაზე და ნაწილია ეგრეთვე წერილიდან, რომელიც მას ხელში ჰქონია (იხ. ეს წიგნი, გვ. 53 და Прокопій „О войнѣ Готской“ кн. IV, гл. 3).

ზ) გვ. 166 მეშვიდე სტრიქონიდან (დაწებული: „სამცხეს; და კიმა“) მე-თორმეტე სტრიქონამდე.

წ) 168 სტრიქონები 6—15 (დაწებული: „და წარუხანეს ასტოქის“... ფრასამდე: „მოკულა კვალად უნი იოანე“). იხ. ეგრეთვე წერილი და კვლ. მუზ. № 170, გვ. 364.

თ) გვ. 170 მართლია „ქართლის მოქცევიდამ“ (იხ. გვ. 69) სტრიქონები 7—9. — ი) გვ. 171 (მეექვსე სტრიქონიდან) 172 გვერდამდე (მე-14 სტრიქონამდე) თეიმურაზს უაღაჯ-აღაჯოდ შეუტანია ეგრეთვე მცირის წერილიდან, დიად შეცვლით (იხ. ეს წიგნი გვ. 47; 53; 75—6).

ია) გვ. 173, სტრიქ. მე-11 ჩამატებულია (დაწვებული: „სოლო რაჟამს“ ფრანსაძე: „მამის ყოველნი მთავარნი“ დაკით და კოსტანტინეს წამებდანი.

ია) ჩამატებულია გვ. 173—174, მეთოხსიეტე სტრიქონიდან (ნა მკვიდა სამცხესა) მათე სტრიქონიდან 174 გვ. (ფრანსაძე: „კითარცა ცნა“). ეს ჩამატებულია წა დაკით და კოსტანტინეს ცხოვრებიდან ამოვლია თეიმურაზის.

ობ) უკანასკნელი სტრიქონი 175 გვ. (სიტყვიდან: „ერსა“) და ოთხი ჰინკელი სტრიქონები შეიდეგის 176 გვ. ჩამატებულია თეიმურაზის მიერ დაკით და კოსტანტინეს ცხოვრებიდან. ამის მაგიერ მეგრულია და ევ. მეფ. ვარანსტეში კითხულთ: „სორმავი ბლავარისა და გვეშნა იგინა სატლითა სისხლისათა“.

ოგ) იმავე ცხოვრებიდან ჩამატებულია 4—12 სტრიქონები 177 გვერდისა.—ივ) გვ. 189, სტრიქ. 2—4 („და დაუტევა“) და 17: „და წარმართსა დემეტრის კელიწიფობა მათა“.

იე) გვ. 190, სტრიქონი მეექვსე, — და ივ) გვ. 192, სტრიქ. 7—9 (სუმბ.)

იზ) სუმბატის ქრონიკიდან გვ. 198—200.

იწ) გვ. 206, სტრიქ 1—28 ჩამატებულია წა. იოანე და ეკითმის ცხოვრებიდან.

ით) გვ. 212, სტრიქ. 19—30 (სიტყვიდან: „და „ქორიკა“) და შეიდეგის 213 გვერდის სტრიქ. 1—8. ჩამატებულია ბაგრატ IV-ის გუჟრიდან (ის. ეს წიგნი, გვ. 181). და 25—28 სტრიქონებში ჩაურთავს ის სიტყვიდან, რომელნიც აღნიშნულია დიპლომ. ქ. ცხსპში, გვ. 213, შენიშ. 2 და 3, და იმავე გვერდის უკანასკნელ სტრიქონის ოთხი უკანასკნელი სიტყვა.

იკ) გვ. 216, სტრიქ. 23—27: „და გამოვიდეს... იქმეს ყოველნი“.

იქ) გვ. 218, სტრიქონები 9—18, ჩავერებულია ბაგრატის გუჟრიდან (ის. ეს წიგნი, გვ. 181—187).

იღ) გვ. 219 მიჩატებულია: სტ. 6: „წლისა ცხრისა“; 2) სტრიქ. 8: „რომელნი... იყო“; სტრიქ. 9: „და წელსა მესამესა“; სტრიქ. 10—11: „განძიათ... მეფისა“; სტრიქ. 16—18: „სადა იგი... წეფეთისა“;—კბ) გვ. 220 ის ადგილები, რომელნიც აღნიშნულია შენიშ. 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8 და სტრიქონები: 18—19.

იგ) ჩამატებულია თეიმურაზის მიერ გვ. 221, სტრიქ. 1—2: „და... მეფობისა“; 3—4: „შეიმოსა... არმაჟუნისათა“; 5—7: „და ერთობისა... იუქსის“; სტრიქ.: 9—10 და 25—28 მთლათ (ბაგრატის გუჟრიდან).

იჯ) გვ. 222, სტრიქ. 1—22 (ბაგრატ IV-ის გუჟრიდან).

იე) გვ. 226, სტრიქ. 27—31, და გვ. 227, სტრიქ. 1—13 (ვიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებიდან).

ივ) გვ. 229, სტრიქ. 21—32, და გვ. 230, სტრიქ. 1—16 (სიტყვიდან: „მისა“). ეს ადგილიც ამოღებულია ვიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებიდან.

იფ) გვ. 233, სტრიქონები 24—25, მთლათ. ეს უდავგ-ალაგოდ შეუტანათ.

იწ) ვიორგი III-ის და თამარ მეფის ცხოვრებში თეიმურაზის მრავალი ად-

გილები ჩაურთავს, როგორც სხანს მარამ დედოფლის ქ-ცხოვრებინამ. ესაღ-
გილები დაბეჭდილს ქ-ცხბაში შენიშვნებში არის მოჭტეული ნიშნითა T. (ე. ი.
თეიმურაზის კარიანტი). უმთავრესს ამთუანს ჩვენს ჩამოკუთვლით ჩვენის შრო-
მის მეორე წიგნში.

III

რაკი გავწმინდეთ ჩვენი მატრიკე თეიმურაზისიგან შეტანილ ცნობებისგან,
თავისთავად აშორდა მას ის ქრონოლოგიური უსწორ-მსწორობაც, რომელმაც
ქსრუ დაძვდა მისი, ღირსება მეტრიკების წინ, და თანაც გავკვირვებულა იმისი
განმარტვაც, თუ რა ცვლილება იშოვება დანახვით კარიანტებში და მარამ დედოფ-
ლის კარიანტს შორის. თვით დაბეჭდილი ქ-ცხბაც. რაკი იქილამ გამოკვლეთ თეი-
მურაზისიგან შეტანილი ცნობები, არათუთი გაიხრება სხვა კარიანტებისგან (თეიმუ-
რაზისა, ბარათაშვილისა, მეტრეელისა, რუმიანტეისა და ეკლესიის მუზ. კარიანტი-
საგან). ყველა ეს უკანასკნელი კარიანტები რომ შეუდარეთ მარამ დედოფლისას,
აღმოჩნდა შემდეგი: ამ კარიანტებში თითოეულს მეფობას სთათური აქვს; დავით
აღმასწავლებლის ცხოვრებაში ჩართულია 1089 და 1125 წლას გარდა ყველა დანაწ-
ქნა ქრონოლოგიური ცნობა, როგორც ამ წიგნში ვუჩვენეთ (გვ. 236—244) და გარ-
და იმისა შეტანილია შიგ ტექსტში შემდეგი სახელი ცნობები:

ა) გვ. 64, სტრიქონი 15—16 („ოფენ... ოც-და-ათ ვრამეტონ“).

ბ) გვ. 103, სტრიქ. 30, სიტყვიდან: „ხოლო ამის“... 105 გვერდიდან,
სტრიქ. 27, სიტყვიდან: „უთუა ფეროზის მის წყლმან“... და იქვე იშოვება
სელ-საწერ ქართლის ცხოვრებაშია (ეკლ. მუზ. № 131, გვ. 89) შემდეგი
წარწერა, ცხადყოფილი იმისი, რომ ეს ადგილი (წმიდა ჰეტრეს ცხოვრება-
დამ) შეტანილია ვახტანგ მეფის მიერ: „წო ჰეტრე, მეოს უუა ვინაშე ღვთი-
სა ბატონი შვილს ვახტანგს, შეუღლით, ძით და ასულითურთ, რომ-
მელმან მოზოგნებულ-ყო ცხოვრება ესე შენი და მცირედი აღწერინა წიგნისა
ამას შინა, არამედ სრულიად არა აღიწერებოდა სიდიდითა“. — ეს წარწერა

თითქმის უსწორედ ჰყოფს, რომ სხვა წმიდანების ცხოვრებაც და ის ადგილებიც,
რომელნიც მარამ დედოფლის ქ-ცხბაში არ მოიხსენიებიან, ხოლო ბროსისეა, რუ-
მიანტეის, მეტრეელის ქ-ცხბის № 354 და ეკლ. მუხეუმიის კარიანტებში ჩართუ-
ლია. (გარდა იმ დამატებათა, რომელნიც იშოვებიან თეიმურაზის კარიანტში) თვით ვახ-
ტანგ მეფისიგან უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხბაში. რაც ქ-ცხბის მეორე ნაწილი თეიმურაზ
შტრინი შვილს ჩაუმატებია, იმას ჩვენ ალენიშნავთ ცალკე. აქ მხოლოდ დაკუთვლებთ,
რომ წა ჰეტრეს ცხოვრებინამ რაც ვახტანგს „სიდიდითა“ არ შეუტანია, ის ნა-
წილი თეიმურაზს ჩაუკვრება თვის ქ-ცხბაში, როგორც ამას ამოწმებენ ყველა ზე-
მოხსენებული ქ-ცხბის კარიანტები, რომელშიც არ იშოვება დაბეჭდილს ქ-ცხბაში
დიდს ფრწხილებში ([]) ჩასმული სტრიქონები. გვ. 103—105 (Hist. G. 139, n. I).

გ) გვ. 149, სტრიქ. 19—20: „და ზედა... მისისა“; — ხოლო ამის ქვე-
თი სიტყვი იმარტებულია თეიმურაზისიგან საკვლესიო მატრიკინად: „სამოთხე“,
(გვ. 153—5). — გ. 150 სტრიქ. 14: „და იყოფა... მეფე“. ასურელ მამა ცხოვრე-

ზა, ქ-ცხ. გვ. 151, სტრიქონი 17 (სიტყვიდამ „რომელთა სასაღები ესე არს“) 159 გვერდამდე; სტრიქონი 2, სიტყვიდამ: „ყამს მას, ოდესა...“

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ეკ. მუხ. № 131 და მეგრელის ქცხის განათკბეში № 354 (იხ. დაბეჭდილს ქცხბაში, გვ. 160, სტრიქ. 15) ჩამატებულია წითელ მელნით შემდეგი შენიშვნა: „აქ წმიდასი შუშანიკის ცხოვრებას უნდა“. ესეც სომეხი სახუთია იმისი, რომ შუშანიკის ცხოვრების შეტანაც ჰხდომებიათ ქცხბაში, მაგრამ ალბათ ეს უხედავად აღმოჩენილა და არ შეუტანიათ.

ე) ბაგრატიონთა შთამომავლობა და მათი მოსაღა საჭართველო-სომხითში, სუმბატის ქრონიკიადამ, ქცხბა გვ. 161 (სტრიქ. 17) 163 გვერდამდე, სტრიქონი 13, სიტყვიდამ: „და შვილნი ბაგურ მეფისანი“... ამ გრძელ მოთხრობის აღაგას მარაჲ დელოფ. ქცხბაში იპოვება მოკლე ფრასა: „ამჟინ კვი-სარმან მოსცა მას გუარამს გურო-შალატობა“ და სხ. (ქცხ. 163, სტ. 7).

ე) იმავე სუმბატის ქრონიკიადამ აქ-იქ ჩართულია ქცხბაში ფრასები და ცნობები: აა) გვ. 164, სტრიქონი 17, სიტყვიდამ: „რომელ შემდგომად“... შემდეგ სტრიქონამდე, სიტყვიდამ: „რამეთუ ნათესავნი“; ბბ) გვ. 165, ორი ზირველი სტრიქონი. მერე და მესამე სტრიქონების მატერ მარამ დელოფ. ქცხბაში კვითხულობთ: „და მოკვდა კათალიკოზი სეიმონ და დაჰდა სომოკელ და მოკვდა გ-ზი სომოკელ და დასკეს სომოკელე“; — გგ) გვ. 167, ჩართულია სტრიქონები 3—10. სოლო მეურთმეტე სტრიქონი მარამ დელოფ. ქცხბაში იკითხვის: „სოლო მტრედთა დღეთა წარიღეს კაღა და“... — დდ) გვ. 168, მესუთე სტრიქონიადამ ჩართულია: „და მოკვდა გ-ზი ბართლომე და ამან აღარსაჲ დასკა გ-ზა იოანე“. უკანასკნელი სამი სტრიქონი 168 გვერდისა გასწორებულია სუმბატის ქრონიკით.

ფ) ჩართულია იმავე ქრონიკიადამ გვ. 169, სტრიქ. 2—7 (დაწვებული: „ოტილიასის“... ფრასამდე: „წარიტანა თასა“). იმავე 169 გვ. 12—13 სტრიქონები მარამ დელოფ. ქცხბაში იკითხვის: „სოლო ამან აღარსაჲსე კარდი-იგვლენეს სომნი გ-ზნი: იოკანე, ბაბილა და თაბორა“.

გ) გვ. 172 ორი უკანასკნელი სტრიქონი: „და მუნ ყოფესა შინა“... და გვ. 173 მეექვსე სტრიქონამდე (სიტყვიდამ: „და ამისთჳს“) ჩამატებულია. ამის მატერ მარამ დელოფ. ქცხბაში კვითხულობთ: „მოიწია ამირა აგარინსი ჩართლად, რომელსა ერჭვა მურვან ერე, მე მომადისი (მოჰმედისი), რომელი წარმოკვლისა ემიმს ამირ-მემელს ბაღდადელს ნათესავისაგან ამითისა და ამისთჳს“...

თ) გვ. 175 ჩამატებულია სტრიქ. 2—6 (დაწვებული: „სოლო ამასე“... ფრასამდე: „ამჟინ ჰრჭუა“).

ი) გვ. 181, სტრიქ. 14 ჩამატებულია: „და მოუბოძა წუქეთი ცხინთ და კართორთ და... არნილ მეფის ცხოვრება ეკვდა ქცხბაში ისეა შეტანილი, როგორც მისის მეტაფრასში. (№ 170, გვ. 169—172), სოლოდ მეტაფრას-

ში არ იხილება 183 გვ. 26 სტრიქონიდან, სიტყვიდან: „სელთა შინა“.

ა) გვ. 183, სტრიქ. 26 ჩართულია ფრასა: „ოცნა მის თვისსა“.

ბ) ჩამატებულია გვ. 186, სტრიქ. 12—15 (სიტყვიდან: „აღარასე“ სიტყვიდან: „და შემდგომად...“) და 16 სტრიქონის უკანასკნელი რვა სიტყვა და შემდეგი 17—20 სტრიქონები (სიტყვიდან: „რამეთუ“) და მე-25 სტრიქონიც. შემდეგ 187 გვერდის პირველ სტრიქონში ჩამატებულია: „მეორეს წელს“.

გ) ჩამატებულია სუმბატის ქრონიკიდან 187 გვ. (სტრიქ. 8; სიტყვიდან: „და იწვეს ძიება...“) 189 გვერდში, სტრიქონი 11 (სიტყვიდან: „ხოლო მას უძის...“). ამის მაგიერ მარიამ დედოფ. ქცხბა გვ. 231 სწერს: „(და მოკლეს?) ანოტ კურაშლატი გარდახანს ეკლესიას შინა და სისხლი მისი, რომელი მას შინა დითხა, ისილკები ის აწცა, კითარცა ახალი. ხოლო ეუფლნეს სარკინოზნი ქართლსა და კურა (?) წარვიდა ხალი და დუტკა ამირად იაჯა შუბისძე“. (ამის იქით როგორც 189 გვ. სტრიქონი 11.

დ) ჩამატებულია გვ. 189, სტრიქ. 18—21 და გვ. 190, სტრიქ. 1 (სიტყვიდან: „გამოვიდა სჯაგ“), და იმავე გვერდის მესამე სტრიქონში ჩამატებულია „და იყო ბრძოლა ძლიერი“.

ე) ჩამატებულია გვ. 191, სტრიქ. 12: „და ძმან ბატარა გურთაშლატისამან“ და სტრიქ. 14: „მესა სუმბატ სომქოსა მეფისასა“ და იქვე სტრიქონები 18—21, სიტყვიდან: „და შემდგომად...“ იქვე, სტრიქ. 22 ჩამატებულია „გიორგი აღწიფელი“ და სტრიქ. 23—24: „და კითარ გარდაცხალა გიორგი აფხაზთა მეფე, დარსა ძე დემეტრესი მცირე“.

ვ) ჩამატებულია გვ. 192, სტრიქ. 12—14. ამის მაგიერ მარიამ დედოფ. ქცხბაში სწერს: „ხოლო ნასრა, ძე გუარამისი იყო ახსაზთა კერძ“, და იქვე სტრიქ. 16 ჩამატებულია, არ სჩანს კი რომელ წყაროდან: „ხოლო ამან დავით გურაშალატმან აღაშენა ეკლესია სხულისა“, და იქვე ორი უკანასკნელი სტრიქონი სიტყვიდან: „ქასა: რა...“ და შემდეგი 193 გვერდი, სტრიქონები 1—23, სიტყვიდან: „მეურბეს ნასრის“, და იქვე ორი უკანასკნელი სტრიქონი, სიტყვიდან: „და იუთოდა...“ და შემდეგის 194 გვ. სტრიქონები 1—4, სიტყვიდან: „ხოლო მსაკე“; და იქვე სტრიქ. 10—12 (და მუნცა... ხოლო“) და სტრიქ. 12—14, სიტყვიდან: „გასვიდა...“ და 16 სტრიქონიდან (სიტყვიდან: „და მეოტ“) ბოლომდის; და 195 გვერდის ორი პირველი სტრიქონი. ყველა ეს ჩართულია სუმბატის ქრონიკიდან.

ზ) გვ. 196, სტრიქ. 24—25 („ძისა აღარასე... ესე გურგუნ“) და მე-16—22 სტრიქონები 197 გვერდის (სუმბატის ქრონიკიდან შეტანილი); და 1—13 სტრიქონები 201 გვერდის (სუმბ. ქრონიკიდანვე).

ი) გვ. 201, სტრიქ. 18—19, ჩამატებულია: „რომელთა... შინა“ და იქვე (სტრიქ. 19) ჩამატებულია: „გასკითთ შევლად გიორგი მეფისა“.

თ) გვ. 204, სტრიქ. 16—19: „ხოლო ესე დ... თვედისი“.

ბ) გვ. 205 სტრიქ. 20—1 ჩამატებულია: «მეფეთ მეფესა... აფხაზეთს», და იქვე სტრიქონი 22—3: «მეფეთ... წულად».

თ) გვ. 209, სტრიქ. 5—6: «რეკეპნი, რომლის... აღწერეთ», და იქვე, სტრიქ. 23—28 და შემდეგის 210 გვ. 1—4 სტრიქონები (ჩამატებულია სუმიბატის ქრონიკიდან).

კ) გვ. 211, სტრიქ. 22—23, ჩამატებულია: «ამის მეფობისაჲ იყო წა მამა ჩუენი ეთჳში... შგ:სოლო».

კა) გვ. 212, ჩართულა სტრიქ. 5—8 და გვ. 213, სტრიქონები 9—27 (სიტყვამდი: «მეფობდა»).

კბ) გვ. 214, სტრიქ. 4—6 (სიტყვები: «მას უამისა... იგი»). აგრეთვე გვ. 216 სტრიქ. 11—13 («არამედ... გიორგისთა»), და 13—17 («მაშინ... აწ იქმისა»).

ამის შემდგომი განსიკვება აღწერს სოლო 159—162 (გვ. XII), უნიშნ-კეპში. სოლო 298 გვერდში ჩართულია სტრიქონები 23—26, რის გამოც ბროსსე შეცდომაში შევიდა (იხ. ეს წიგნი, გვ. 281). გიორგი III-ის და თამარ მეფის ცხოვრებაში ბევრი ფრასებაა ჩამატებული და ბევრიც გამოკლებული, როგორც თავის აღგას ვუხეხეთ (იხ. მაგ. ჩამატებული, ქ-ცს. გვ. 324—325; 334—7 და გაურცლებული, გვ. 322—4 და გამოკლებული, იხ. მარიამ დედოფ. ქ-ცს. ფურც. 382—3; და ქ-ცს. გვ. 234, უნიშ. 1).

სოლო რაც თამარ მეფის სიკვდილის შემდეგს მატიაზეში ცვლილებას არის, ამას ჩვენ შემდეგს წიგნში შევეხებით.

აქედამ სხანს, რომ უმთავრესი ამ შეტანილ ცნობათაგანი არის 1) შემოკლებული ცხოვრება ასურელთ მამათა, მამათ ცხოვრებიდან ჩართული (გვ. 151—9); და ერთი წილი წა ჰეტრე მინუელის ცხოვრებისა (გვ. 103—105); 2) სუმიბატის ქრონიკიდან შეტანილია მცირე ნაწილი რამდენადმე შეტრფით: მაგალითებ, ბაგრატონთ მთავართა სახელები სსკა რიგზე არის დაწვრილი, ეინემ სუმიბატის ქრონიკაში: ჰერ არტანუჯელი მთავრება, მერე კლარჯელი და შემდეგ ტაოელნი; 3) გიორგი III-ის და თამარ მეფის ცხოვრება მარიამ დედოფ. ვარაანტში, როგორც ვუხეხეთ ამ წიგნში (გვ. 258), შემკულია მრავალ ცარიელ ფრასებით, აქა-იქ სახელ ფაქტებითა, რომელთაგან უმეტესი თეიმურაზის შეუტანია თვის ვარაანტში, ზოგან კიდევ დიდად შემოკლებულია (მაგ. ევლოგის ხელვა, თამარ-მეფის სიკვდილი, მორელ მოწყალების ცავისკას საბერძნეთს და სსკა).

ამ ნაირად ცხადია, რომ მარიამ დედოფლის და დანაწიენ ვარაანტებს შორის ის უმთავრესი განსხვავებაა, რომ უკასასკენელს ვარაანტებში შეტანილია რამდენიმე ნაწილი წმიდანების ცხოვრებიდან, სუმიბატის ქრონიკიდან, სოლო ერთელი და მძიმე ფრასები (და აქ-იქ თვთ მოთხრობაცა) გიორგის და თამარის მატიაზების შემოკლებულია ანუ გაურცლებულია.

რა აზრი ანუ დასკვნას შეგვიძლია აქედამ გამოვიტანოთ ამ ვარაანტებს და თვთ მატიაზის ღირსების შესახებ? ვისკან და როდის უნდა მომხდარიყოს ეს ცვლილება?

მეფე ვასტანგი გარწმუნებს: „უამთა-კათარებისგან ქცხბა განრეწილ-იყოო“; და ამისგან მან შეკვირბა ესე რამ ქცხბა ზოგნა, შეამოწმებინა და „რომელი განრეწილი იყო, განმართესო“, სოლო მეორე ნაწილი ქცხბისა ასლად აღაწერინაო სსვა-და-სსვა საბუთების ძალით. რომ ეს წინასიტყვაობა ვასტანგს ეგუთნის და არა თემურჩს, როგორც ჭეჭირობდა დ. ბაქრაძე, ამისე ლაშარავიც არა ღირს, რადგან ყველა ძველ კარიანტებს, გარდა მისიამ დედოფლისას, წინ უძღვის იგი. ვასტანგის აზრი ცხადია: ზირველი ნაწილი ქცხბისა აღწერილი უოფილა, მაგრამ განრეწილი; ამისგან ბევრი კარიანტი უშთავით და გაუსწორებიათ, სოლო მეორე ნაწილი ასლად აღუწერიათ.

ავადემი ბროსსე, *Chronique arménienne*-ის განსილვის და ქცხბის მინაურ ნიშნების საფუძვლიანად შესწავლის შემდეგ, სრულიად დაწმუნდა, რომ ზირველი ნაწილი ქცხბისა ვასტანგის შედგენილი არ არის; მაგრამ ვასტანგის გავლენა ქცხოვრებაზე მანც აღიარა, თუმცა კი ვერ განკვირა ის, თუ სასულდობრ რაში დეტყო ქცხბისა ვასტანგის ხელი (Introd. p. XXXII).

დ. ბაქრაძემ ზირველმან კრცლად შეუდარა ყველა კარიანტები მისიამ დედოფ. კარიანტს, და აღმოაჩინა რა ის განსხვავებანი, რომელნიც „სამი ქრონიკის“ გამოდგენელმან მსოლოდ გაიძეორა, სრულიად უარ ჭყო ვასტანგის გავლენა ქცხბის ზირველს ნაწილზე. საბუთები, რომელზედაც ამჟამებს ამსოლოგი ამ აზრს, მტად სურთა და გამოუდგარო: მის ჭგონია, რომ ზემოსხსენებული წინასიტყვაობა უსათუოდ თემურჩს ეგუთნის, თუმცა იგი, როგორც ვთქვით, ყველა ძველ კარიანტებს წინ უძღვის (მაგ. ევლ. მუს. № 131), და თვთ ვასუშტი ჭმოწმობს ვასტანგის მაგვარს შრომაზე: — გარდა ამისა ბაქრაძე შემდგარია იმ შავ, კითომ რუმიანტეის და ავადემის კარიანტები ვასტანგის დროზე უძველესი იოს, რადგან, როგორც ბროსსე და დაბეჭდილი ქცხოვრებაც გუთნებუბენ, მათში მოსხსენებულა შიგ ტექსტში მეფე ვასტანგი. მეტი საბუთებიც საჭირო არ არის იმის დასმტვიცლებად, რომ ქცხბის ზირველს წიგნს ატყვიას შრომა ვასტანგ მეფისა.

ის მანც ცხადია, რომ ზეტრე მათხელის ცხოვრება მისის ბრძანებით არის შეტანილი, როგორც მოისხსენებს წარწერა (ევლ. მუს. კარიანტი, № 131): „წო: ჰყ: მეოხ: ყუაჟ: წო: დ: ის: ბ: ტონიშვილს: ვასტანგს: მეუდლით: ძით: და: ასულითურთ: რ: მ: მ: ზ: კ: ე: ჟ: ე: ც: ცხოვრება: ესე: შვი: და: მცირედი: აღაწერინა: წიგნსა: ამას: შინს: ა: სრულიად: არა: აღიწერებოდა: სადიდითა“. ვგონებ ამ წარწერადაც სხანს, რომ ვასტანგს იმ დროს ურთი ვაჟი ჭეჭლია და ერთიან ქალი (ბევრი რომ ჭეჭლია იტყვოდა: მკოა და ასულთა), და თუ ესრე, მამინ შეგვიძლად ვთქვით, რომ ზირველი შრომა ვასტანგს მიუღია 1699—1702 წლებ შუა, რადგან, ჩვენის ქრონიკით, მეორე ვაჟი ვასტანგისა, გიორგი, დაიბდა 1702 წ., სოლო ბაქარი — 1699 წ. 7 აზრელს (თამარ იყო ზირველი შვილი ვასტანგისა); სოლო მთელა შრომა აღბათ შეუიწულებია 1709 წელს, როგორც საგულისხმოა რუმიანტეის კარიანტის წარწერისაგან (ქცხბა, გვ. 148, შესიშ. 2) და თვთ მისიამ დედოფ. ქცხბის წარწერისაგანც, სადაც ვასტანგ მოსხსენებულია: „დასმტვიცლებად“ (ვასტანგი

ესე უმრავლად

გამეფა 1711 წ. Hist. G. I, 1. p. 139, n. I). ის გარემოებაც, რომ ვახტანგს სულში ქუთაისი მარამ დედოფ. ქ-ცხსა, აძლიერებს ჰაზრის ვახტანგის მკ შრომაში მონაწილეობაზე. სოლო წარწერა სვეტ. მეუ. და მიგრულიან ვარაზტებზე: „აქა შუშანიკის ცხოვრება უნდა“ უკეტეს გვარწმუნებს, რომ ვახტანგს მონაწილეობა მიუღია ქ-ცხოვრების ახალ ცნობებით შეკებაში და გვაფიქრებინებს, რომ მას წმიდანების ცხოვრება შეუტანია ქ-ცხსაში. მასვე უნდა ეკუთვნოდეს გაყოფა ქ-ცხსისა თაგებად. ეს საბუთადგა რამდენადმე მით, რომ მარამ დედოფ. ქ-ცხსის რამდენიმე წარწერა აქა ამის მომასწავებელი, მ.გ. „აქ ვახტანგ გორგასლანისაგან წასლვა სომარად“, „აქ გამოხინება თამარ მეფისა“; „ამ ადგილის მეფობას აშუა... ქრისტე“ სწორედ ეს წარწერები იზოგება თუთ ეკლ. მეუ. ქ-ცხსაში, ანაშაყ ან ტექსტში (სოლო დაბეჭდ. ქ-ცხსაში უმეტესი ნაწილი ტექსტში ჩაურთავთ) და გვაფიქრებინებს, რომ თუთ ვახტანგის შეტანილი უნდა იყოს ეს და სხვა ამ გვარევე წერილი შენიშნებინდ.

სოლო რაც შეეკება იმას, რომ ვითომ სხვა ცნობებიც მისგან იყოს შეტანილი, ამას თქმა, და მერე გადაჭრით, ვერ-ვერობით შეუძლებელია. უფრო ბევრი საბუთი გვაფიქრებინებს, რომ ეს ცნობები მას არ შეუტანია, არამედ თუთ იმ მრავალ ვარაზტებში ყოფილა, რომელნიც მას შეუკრებია. ვინც ვი შეუდარებს მოსხსენებულ ვარაზტებს მარამ დედოფილასას, უსათუოდ უნდა დაწმუნდეს, რომ მკ ვარაზტებში შეტანილი ახალი ცნობები, გარდა წმიდანების ცხოვრებისა და მოსხსენებულ მწერილ შენიშვნებისა, ისე სკოლანურად არის შერწეული ტექსტში და ტექსტის ენას დამსგავსებული, რომ უხებდეთ გუბადგბათ აზრი, რომ იმ ცნობების შემტანს ბევრი უსრომია, რიგანადა შეუსწავლია ტექსტი, კრცლად შეუგნია იმ დროინდელი ისტორია, და მერე ეგება ცნობები ისე სკოლანურად ჩაურთავს, რომ თუთ მეცნიერებმა აქამოდე კერ აღმოაჩინა კვალი ესრეთის შრომისა კერძ შინაარსით და კერძ ენის მსრით (ეს კვალი ატეხია რამდენადმე მსოლოად 193, 197 და 201 გვ.). ქრონოლოგიურის მსრითაც სკოლანურად არის ჩასაქსული ეს ცნობები და აქ მსლად თუ იზოგათ კვალს „ანასტონისნიშებისა“, რომელსაც კერ ასცდა თუთ მეცნიერა თეიმურაზ ბატონიშვილი, რომელმაც თითქმის მთელი სიცოცხლე შესწირა ისტორიის კვლევას. სოლო ბაგრატ IV-ს, გიორგი II, დიპატრი I, გიორგი III და თამარ მეფის მატანები ესის მსრით იმდენად გაძალაშინებულა მარამ დედოფ. ქ-ცხსის შედარებით, რომ ალტრებში მოკვებს მეთისკელი. ერთის სიტყვით, მართლად ღრმად მეცნიერები უნდა დაეუბნინა ვახტანგს ამ საკმეზე, რომ შეცდომები, „ნასტომები“, ანუ ნაძალადობა არ დასტეობოდან ჩაკერებულს ცნობებს.—მეგრამ სად იყუნეს ვახტანგის დროს ესრეთნი დასკლკენებულნი ჰირონი? თუთ ვახტანგი რომ არ ყოფილა დიდი მეცნიერი და არც მისგან გამომსწეული ჰირონი, ამას ამოწმებს ვახტანგის, რომელმაც სული იმისგანა მოჭვიდა ისტორიას, რომ „ვახტანგის სასკლით“ აღწერილი ისტორია გასწორებინა მრავალ უსწორულობათა და შეცდომათგან.

ვახტანგს რომ ამისთანა მეცნიერნი ჰყოლიადა, ეტყვიც არ უნდა ვიჭინოთ, რომ იგინი სათანადო უსრადგბას მიატყვედენ ეგება მწერილმან თუ მსხვილმან ისტო-

რეულს ცნობებს, არც ერთს ცნობას არ გადავადებდენ, არამედ გაწმედდენ და შეიტანდენ მატანიის საზოგადო საღვარშოში. მაგრამ რას ვსვამდით? თუთ მართამ დედოფლის კარიანტი, რომელიც სულში ქონისა ვასტანეს და მისიან დაყენებულს მესიანურებს, უტყუარი მოწამეა იმისი, რომ არა თუ მწკრიდმისის, არამედ მსხვილ-მსხვილ ცნობებისთჳსაც კი უურადდება არ მიუქცევით იმ მესიანურებს, მრავალი მეტად საყურადღებო ცნობები, მართამ დედოფლის ქცხბაში ჩართული, შეუტანელი დატანისათჳს ქცხბაში, მაგალითად, ზემა-მოხსენებელი ბრძოლა იამარ მეფისა ბუბაქარ ათაბაგთან, გადაშქრება თათრებსე, ცნობანი თამარის სიკვდილზე და სს., რომელნიც თემურლანგს ამოუკრევათ და სსოლიებში, გინა დამატებაში საურთავს, სოლო უმეტესი მათი ნაწილი ახლამდრც მართო-მართამ დედოფ. კარიანტიმდა არის დაცული. ას როგორ გაუშვებდენ იგინი აღუწესებულად სუმბატის ქრონაკას, რომელიც კარმოდ იპოვება მართამ დედოფლის კარიანტში? დამატებაში მანც სომ უნდა მოქცეიათ: ეს ღირს-შესანიშნავი საბუთი? ამის მაგიერად, ვასტანგის მესიანურებს (თუ მათ მართლა რამ შეუტანიათ) მხოლოდ რამდენიმე ცნობა ამოუკრევათ და სხვა გადაუყრათ და სხვენებაც არ დაურქნათ, ისე რომ თუთ ვასტანტი უმეტრებაში იყო მსგ ქრონაკების. არსებობასე. სისას, რომ სავამოდ მესიანური არ ყოფილან ვასტანგის მიერ დაყენებულნი და მასთანამე კერც შესძლებდენ ისრე ხელოვნურად გადასწორ-გადაშლას მისებას ქცხბისას, როგორც ვხვდებით მოხსენებულს კარიანტებში მართამ დედოფლის ქცხბის შედარებით, კერც მოასერებდენ ისე ხელოვნურად ჩაკერებას ცნობებისას, რომ „სასწორნი სემები“ ანუ წინა-უემოობა არ მოსდელიათ.

ამას ესეც უნდა დაუგეტოთ, რომ მართამ დედოფლის ქცხბის შედარებით სსვა კარიანტი, განსაკუთრებით თამარ მეფის მატანეშია, მრავალს ახალს ცნობებს უმატებენ, მაგრამ ეს დამატება ისე ეწეობა ტექსტის შინაარსით, სსქმის მიიღინარეობით და ენა-წყლიანობით, რომ აწრადაც მოსასველი არ არის, რომ ეს დამატება შეტანილი იყოს მერე და მით უმეტეს მე-XVIII საუკუნეში: შედარეთ მსგ. ქცხ. 308, 309, 324—5; 334—338 და მართამ დედოფ. ქცხბა; ფურც. 369; 382—3; 391. განსაკუთრებით შესანიშნავ ხელოვნებით და ტექსტისავე ენა-მოხდენილობით აღწერილია ვრცელი მოთხრობა თამარ მეფის სიკვდილზე (გვ. 334—338). ეს გრძელი მოთხრობა ორიოდ სიტყვად არის შემოკლებული მართამ დედოფ. ქცხბაში, როგორც შემოკლებულია ეკლოგის საღვა და მისი წინასწარმტკეველება და ნურქადინზე გამარჯვების ამბის მოთღვა (ქცხბა 322 და მართამ დედოფ. 383). დაუკრებელია, რომ ვასტანგის მესიანურთა ესრე ხელოვნურად შემოკლება, გინა ვირცქელება და ჩამატება შესძლებოდეთ, რომ ნამდლადევი ანუ ქრონოლოგიური ნასტამება, გინა სსვა უწწორ-მასწორობა არ დამხწოლდა მათს საშრომის. — არც ის უნდა დაივიწყოთ, რომ ვასტანგს სახეში ქქონისა „მწწრალთავან განრეხილის ტექსტის გასწორება“ და არა შეესება ქცხბისას ახალ ცნობებით, და მასთანამე ვიდრე უნდა დაუკრეოთ ვასტანგს, როდესაც ის გვარწმუნებს, რომ მან „მოიხსენასა რამ ქრონოლის-ცხოვრება ზოგნა შეამოწმებინა... და რომელიც განყენილ იყო განმართანა, — ჭ არა არა შეამოწმა ახალ ცნობებით. სსას; რომ მას მხოლოდ „შეუწამე-

ბა“ სხვა-და-სხვა კარიანტები და ამ საშუალებით და კერძო საბუთებთან გაუსწორებოდა. უგანასკნელ ისიც მივიღოთ სახეში, რომ დავით აღმაშენებელის მატარებელი ხართული ქრონოლოგია, რომელიც ჩვენ კასტანგისად აღწინაშენი მხოლოდ იმისგან, რომ კასტანგის დროინდელს კარიანტებში იხილება, გადაჭრით არ მიეწერება კასტანგის რეაქციას, რადგან კასტანგის სრულიად არ იცის ის წყარო, სადაც ამოღებულია იგი და თითონ თავისი მოსახრებით (თუმცა შემდგომად) ასწორებს მას. ხოლო კასტანგის მიერ პოპული რომ ვოფილიყო, კასტანგის (ამ ქრონოლოგიის მოტრეფელს) ენოდიანობდა ეს წყარო და მოისხენებდა ვადეც. გარდა ამისა, როგორც ჭეშო დაკამტავრებთ, კასტანგისგან ზოგანილი ქრონოლოგია თითქმის სრულიად შევიდა Chronique Georgienne-ში და ეს ქრონიკებაც ხართული იქნებოდა, რომ კასტანგის ვოფილიყო.

ამ კომულ საუბრისთვის ჩვენ ის დავაგან გამოგვეჩვენო, რომ შეუძლებელია გადაჭრით იმისი თქმა, ვითომ მოსახრებულ კარიანტებში მარამ დედოფ. ქცხბის შედარებით ზოგანილი მეტრეაგლებთან ცნობათა და ფრანსთა უსათუოდ და უგველად კასტანგ შევიდა მიეწეროს.

ეოველს შემთხვევაში არ შეგვიძლია, კურ-კურობით მისც, გადაჭრით თქმა იმისა, თუ რა ეკუთნის კასტანგის კომისიას მისს კარიანტებს და მარამ დედოფლის ქცხბის კარიანტს შორის არსებულს ცვლილებათაგან. ეს კურ ვადეც სამიბეულია და საკვლევიარა. იმისი თქმაც შეუძლებელია, რომ, ვითომ, „თუ კასტანგის რეაქცია არ ვოფილიყო ქცხბურებს ეგედა კარიანტებს ის სახე ექნებოდათ (უსათუოდ!), როგორც მარამ დედოფლის კარიანტს აქვს და თუ ვადეც კასტანგის დროინდელ დროს ქცხბის კარიანტა აღმოსთა (sic). მისაც ისეთი სახე ექნება (უმშველად!), როგორც მარამ დედოფლის კარიანტს აქვს“, — იმისი თქმა შეუძლია მხოლოდ წინასწარმეტყველურს ფინტისათა. მიუღია ეს უსარმოსარო დავაგან, რომელიც სრულიად ეწინააღმდეგება თვთ კასტანგის ცნობას და მიუღეს ჩვენგან აღწერილს და დავაბუთებულს გარემოების საჭმისის, ვადეც მხოლოდ „სამი ქრონიკის“ გამოცემლის „სრულს იმედს“ და რწმენას: სუტარ არაინ მოაწმუნენა! მარამ ამ იმედებსაც და რწმენას აჭარწველებს Chronique armenienne-იც, რომლის განხილვას ახლავე შევედგებით.

IV

ესეა, რავი ცხადთ დავასსეულთ, თუ რა შეუტანია ქცხბურებში თემურას და რა ცვლილებს ქსევიეს მარამ დედოფლისა და დანარჩენ ცნობილ კარიანტებს შორის, მოკლედ შევეხთ ისრედ წოდებულს Chronique arménienne-ს (Add. 1-61).

Chronique arménienne ფრად საუბრადგეო საბუთის ქცხბის დარსების შესამოწმებლად და კრიტიკულად შესასწავლად. ეს სომხური ქრონიკა მოყვანილია უძველესის დროინდელ 1125 წლამდე, დავით აღმაშენებელის საკვდილამდე, და წარ-

მოკვიდგენს შემოკლებულს თარგმანს ქ-ცსკურებისს სომხურს ენაზე. რომ ეს ქრონიკა თარგმნილია დაკითხვისა დასაქმებულის თანამედროვესაგან, ეს სავსებითაა აქედან, რომ მთავრებული თვითნებობის: „თუო სკანის თავლით გვიხილავსო სოლომონ ბრძენის სიტყვების აღსრულება დაკითხვენი“ . ვარდა ამისა, ეს ქრონიკა რომ შედგეს საუკუნოებში ყოფილიყო თარგმნილი, უგუჯვლია, მთავრებული შედგეთა სასულთანს მფლობელად აღწერდა (ისტორია ბქრ. გვ. 42). მთავრებული სიტყვა-სიტყვით მისდგეს ქ-ცსბას, მკურამ მხოლოდ ამოკლებს ფარსებს, სიტყვებს მწკრივად ამბებს, ზოგან რამდენსამე წინადადებაში თავს უფრის გრძელ ამბებს, რომელთაც რამდენიმე გვერდი უჭირავს ქ-ცსბაში, სოლო აქ-აქ (ვასსკუთრებით აქ, სადაც სარწმუნოებას შეეხება მოთხრობა) თითქმის სიტყვა-სიტყვით ანუ ოდნავ შემოკლებით სთარგმნის; ასე რომ, რაც ქ-ცსბაში 1—263 გვერდზე არის დატული, ამას ქრონიკის ფარსურულს თარგმანში უჭირავს 1—61 გვერდი. (Addit. p. 1—61).

ამ ქრონიკის ქ-ცსბასთან შედარებამ დაგვარწმუნა, რომ მე-XII საუკუნეში სკანს „ქართლის ცხოვრებას“ (რომელსაც მთავრებული „ქართლის-ცხოვრებადგე“ უწოდეს) ის საზოგადო სასუქქონია, რომელიც ესლანა აქეს დაბეჭდილს ქ-ცსბას, მხოლოდ მასში არ ყოფილა სწორედ ის ცნობები, რომელნიც სკანს შემო აღწერს. სოლო მარამ დედოფლის ქ-ცსკურებისთან შედარებით XII საუკუნის ქ-ცსბაში, სინანს, არ ყოფილა შემდეგი სიტყვები; 1) წა მამისა კურემის იარგმანი „დაბადებისათვის ცნისა და ქვეყნისა და დამისთვის... ვიდრე ქრისტიანადმე“ (გვ. 1—33; ეს თარგმნილია წმიდისა კურემი იარგმანისაგან); 2) „შობა მამათ-მთავართა და მისითგან ვიდრე ქრისტიანისა მსლადმე“ (გვ. 33—45—გვინებ აქედამ შემოკლებით ამოკლებს სომხურს ზირეული ნაწილი თვისს ქრონიკის;—ქრისტიან დაბადებამდე აქვს 5500 წელია აღნიშნული); 3) „თხრობა დიდისა ბაილესისა ეკელის მართლ-მოდურისა თვისისა შიშველ-მართლათთვის და ქვეყნისა საზომისათვის აღმოსავლეთგან ვიდრე დასავლეთამდე“ (გვ. 45—48;—ეს აზოკრითიული თხრობება შეიცავს გეოგრაფიას სამოთხისსა და მცირე ასიასს);—4) მეფენი ვასე, მირდატ, და ასფატურ და ბატურ მოხსენებულნი არ არიან (გვ. 17. ქ-ცს. 56—7 და 160), ალბათ იმ მარეით, რომ არაფრით შესანიშნო, არ არიან; 5) არცერთი ქრონოლოგიური ცნობა არ იპოვება გიორგი I-ის მეფობდამ ბოლომდე;—6) ბერძნობიანი გვარეულობის დაკითხვისაწარმოებულადამ წარმოდინსრუობის ისტორია (სუმბატის ქრონიკადამ) არ სინანს, თუმცა დარსნასე ერთიანს დაკითხვისაწარმოებულადამ წარმოდინსრუად ილიარებს (გვ. 49 და ქ-ცს. 180).

აღწერსულ ცნობათგან, სინანს, მერეა შეტანილი № №: 1, 2, 3 და 5. ვასსკუთრებით ყურადღებას აქცევს ის, რომ ქრონოლოგიური ცნობები X—XII საუკუნოებისა არ არის შეტანილი; მთავრებული ქრონოლოგიას არან გზით არ დაგდება, და ამისაგან, უგუჯვლია, შედგეს საუკუნოებში ჩაუკურებით ივინი ქ-ცსბის ტექსტში; სოლო რომელს, სასულდობარ დროს, ამას ჩვენ შეეხებით ამ წიგნის მეორე ნაწილში.

ვარდა ვემოსსენებულთა განრჩევათ ფრინად საუკრადლებთა ის ვარემობდა,

რომ წმიდა ნინოს ცხოვრება მოთხრობილია თარგმანში ჰირეკელის ჰირით და შეტანილია წა ნინოს ცხოვრების ასალ-ვაკანსტიო; და ესეც სომ ამტკიცებს, რომ მეორე ვარიანტი (მეტაფრასით) ქართლის მოქცევის ისტორია შემდეგს საუკუნოებში შეუტანიათ. ვარდა ამის საყურადღებოა ისიც, რომ ვარს-მაქარის თანამედროვედ დასასკლებულია სომეხთა მეფე სომსრო (აღბათი სომს-ურ წყაროებიდან ექნება ჩამატებული, ის. გვ. 33 და ქცხბა. 105—6). არჩილის მეფობის შემდეგ ჩართულია მოთხრობა ასმილზე და მამქედზე, რომელიც არ იშოვება ქცხბაში (გვ. 49, II: 2 და ქცხ. 180) და აგრეთვე ორგან იშოვება მოკლე შენიშვნა სომეხთა კათალიკოზზე, ჰეტრეზე და ვარდაპეტ სარკავაზე (გვ. 54; 60—1, ქცხ. 259—263); ხოლო უიკსაეებზე დამატებულია საყურადღებო განმარტება, რომ იგინი იუენსენო „ჰუნნი“ (გვ. 59). უკანასკნელ ისიც უნდა დავეუროთ, რომ *Chronique arménienne*-ში შეუტყველად იშოვება (გვ. 54) ის ფრთხილ გამოხატულებული ფრანს: რა მიერთვან წარუხდა ანკოფთა მოქცეუამდე ახსოთა მეფეს, რომელიც ჩართულია დაბეჭდილს ქცხბაში (გვ. 221), მკრამ მარამ დელოფლის ვარიანტი გამოშეპულია (ფურც. 252).

ამ შედარებთაგან ის უტყველი სსოგადო დასვენა უნდა გამოკითხონ, რომ მარამ დელოფლის და *Chronique arménienne*-ს შუა, XII—XVII საუკუნოებში, „ქართლის ცხოვრებას“ ერთჟერ მინც მოსუედრთა კლამი, ერთი რედექცია მინც გამოუვლთ. მკრამ ამავე აზრს შეურუეეულად ამტკიცებს სუმბატის ქრონიკა, რომლის განსილეას ასლავე შეუდგებით.

V

ასლთ გადაიდეთ იმსზე, თუ რა დასვენა უნდა შეუდგეს სუმბატის ქრონიკის და მარამ დელოფლის ქცხბის შედარებას, რომელთა განსხვავება ჩვენ დაწერილებით აღვნიშნეთ ამ წიგნში (ის. გვ. 138; 149—162; ჩვენ მოლოდ ის ნაწილი დაბეჭდეთ სუმბატის ქრონიკისა, რომელიც თეიმურაზის მიერ ცალკე დამატებდა არ არის შეტანილი დაბეჭდილს ქცხბაში). ამ შესწორებამ აშკარად აღმოჩინა, რომ წინააღმდეგ „სამი ქრონიკის“ გამოცემელის დღეადასა, უმეტესი ნაწილი სუმბატის ქრონიკისა (გვ. 149—162) მთლათ ყოფილა შეტანილი ქცხბაში მე-XII საუკუნემდე და თვთ მარამ დელოფლის ვარიანტი და შემოკლებით *Chronique arménienne*-შიც იშოვება. ცხლად, როგორც დღე, რომ სასტიკად მოლორებულნი ვიოფილვართ იმათგან, ვინც ვარწმუნებდა, ვითომ ეს მარამ დელოფლის ქცხბაში არ იშოვებოდას და ვასტანგ მეფის რედექცია: ეკუთნოდას (როგორც იმავე ჰირისანგან მოლორებულნი ვართ შესასებ იმისა, ვითომ მას დაწერილებით შეედარებოდას: ასლთ ვარიანტი წა ნინოს ცხოვრებისა“ მისგანვე ნახვენებ წყაროებისთვის: ის. ქვემო გვ. 138—139, შენიშვნა). რომ ეს ქრონიკა მე-XII და არა XVIII საუკუნეში უბე შეტანილი ყოფილა ქცხბაში, ამისი უტყუარი საბუთი არის *Chronique arménienne*, რომელშიც მოიხატება სუმბატის ქრონიკის ცნობები შესასებ მეფეთა ბატრ III, გიორგი I და ბატრ IV-სა (ის. გვ. 53—4).

გარდა ამისა იმავე შედარებამ აღმოაჩინა, რომ სუმბატის ქრონიკა თუთ ბაგრატიონის თანამედროვეს შეუტანია ქცხოვრებაში. როგორც მეთექვსმეტი წლისა და წინააღმდეგობისა (გვ. 138 — 162), გიორგი I-ის და ბაგრატ IV მეფობა 1032 წლამდე მთლათ ამ ქრონიკაში არის შეტანილი ქცხოვრებაში, მხოლოდ აქ იქნის გაუმჯობესებისათვის შემტანს შეუმჯობესება გრძელი ფრასები, რომელნიც ჩვენ დღეს ფრასებში ჩავსით, ზოგი მოხდენილ ფრასებზე შეუცვლია; მეტად მოკლეა ანუ ბუნდვად გამოთქმული — უფრო გსსგებ და კრულ ფრასებით შეუცვლია და თითო-ორლად ახალი სიტყვა დაურთავს. მგრამ ჩვენის კითხვის ასახსნელად ყველაზე სუფრადღებო ის არის, რომ ამ დართულ ფრასებში სშირად ახალი ცნობები იშობება და ამასთანავე ფრასები, რომელნიც გვაგულისხმებინებენ, რომ იგინი თანამედროვე სკან არის შეტანადი და სასულდობრ იმისგან, ვინც დასწრად დასარჩენი ნაწილი ბაგრატ მეფის ცხოვრებისა. დამატებული ახალი ცნობები იმ კილოთა თქმული და იმ სხათისა, როგორც შეუფრება მართლ თანამედროვეს. სიტყვის გაუმჯობესებლობისათვის მეთექვსმეტი მამართავ ამ წიგნის 149 — 162 გვერდზე; თუთ აღმოვიტოხს ეს ადგილები შენიშვნებში №№: 100; 34; 116; 117; 121; 104; 97; 42; 89; 106. ესეთის წარდამან ცნობების ჩართვას (მაგ. №№ 121; 117), მერე ამ კილოთა, შესილებად მხოლოდ თანამედროვე და თუთ-მისიველი აღწერილის საქმეებისა (იხ. ქვემო გვ. 149, შენ. № 9). ამ ცნობების ქცხოვრებაში შეტანი რომ იუთონ არ იყოთ მატანის განმგრძელებელი, როგორ ჩაუმატებდა იგი სხვისგან აღწერილს მატანში სხვა-და-სხვა ცნობებს და ფრასებს, როგორც არის, მაგალათად: „...ისილეთ და განიცდენით ურისესნა კელის-აღწერობანი ღეთისა მერე ამას დიდსა ბაგრატს ახსათა მეფისა... რომლისათვის უმისა და უმისა გაწეროს წინამდებარემას სიტყვამას“ (იხ. შენიშ. № 100). როგორც ქვემო განვიმარტეთ (გვ. 149) სიტყვა: „ამას ბაგრატის“, „ესე გიორგი“, შეშენის მხოლოდ თანამედროვეს ამ შინებისა. წინამდებარე სიტყვად აქ არ შეიძლება ვაგულისხმეთ დასარჩენი ნაწილი სუმბატის ქრონიკისა, რადგან ამ ფრასის აქთ ამ ქრონიკაში თითქმის არ იშობება-არა; ხოლო ბაგრატის „ურისესნა კელის-აღწერობანს ღეთის-ამიერ“ (ე. ი. მისის ურისეს სასელოკანს საქმეზე) სრულიად არა იშობება. რა სუმბატის ქრონიკაში. და აქედამ სხანს, რომ ამ ფრასის ჩამართველის ახარე შემდეგია: თაგ-თავის დროზე, ანუ დრო-და-დრო თქვენ სხანს წინამდებარე სიტყვის-სგან (ე. ი. იმ სიტყვისგან, რომელიც წინ გვიძვეს სიტყვლად), რომ დმერთან მრავალ გვჭირებინდამ სასელოკანად გამოიყვანს ეს მეფე; ე. ი. მწერალი ადგილ-ქვამს, რომ თაგ-თავის დროზე და რიგზე აღვიწერთ ამ სასელოკან საქმეებს. ჩვენ მანც ესრე გვემის ამ ფრასის ახარე, რადგან ამ გვარად გვებანს ფრასისას თხოვლობს ერთობლივიც განსილვა მაგ ქრონიკისა და ქცხოვრების სსკობათა. მართლაც, ბაგრატის ცხოვრება რომ თანამედროვესგან არის აღწერილი, ამას ამტკიცებს ფრასა: „და მართავს წარუხდა ანაყოფი მოაქვამად და“. რადგან გიორგი II მსაყოფი დაიბრუნა 1075 — 1076 წლებში, ამის გამო იხელა მისასხვედრი არ არის, რომ ეს მატანე 1076 წ. შეეც დაწერილი უაფილად, და, რასაკვირველია, თანამედროვესგან.

(Hist. G. I 398, 315 n. 3, ქ-ცხბა 236). ეს ცნობა მით უმეტეს საწმინდოს, რომ თვით Chronique armenienne-შიც იხსენიება ეს ფარსი, და მიუღეს ამ მატრიანესაც ნათლად ეტყობა, რომ იგი აღწერილია თვით-მინაღველისაგან და „ჟესმისა-და-ჟესმისა“, ე. ი. ნაწილ ნაწილად.

ბაგრატ IV-ის მატრიანეს მართლაც ეტყობა, რომ იგი აღწერილია „ჟესმისა-და-ჟესმისა“, ანუ ნაწილ-ნაწილად. როგორც ვთქვით, სუმბატის ასტრონომიკურ-მოლოდინეზად შეწყვეტილია ბაგრატის მეფობაზე 1030—1032 წ. მატრიანეს ეს გაუგებრობები, მაგრამ 1030—1048 წლებ-შუა მომხდარი ამბავი ან სულ ან მოუხსენიებია, ან მეტად მოკლედ აღწერილია (ქ-ცხ. 221—2); მაგალითად, ბაგრატის მიერ ფასლას I სულტანზე თავის დასხმა ჩვენი ქრონიკით 1029 წ. ბროსესკით 1030 წ. აქ უნდა შეკნინდეთ, რომ ფასლა, წინააღმდეგ ბროსესკის აზრისა (Hist. G. 344), არ უნდა იყოს ფასლა, რადგან ამ შემთხვევაში სრულად ირღვევა ქრონოლოგიური რიგი ქ-ცხბაში (გვ. 221—3) აღწერილია ამბავთა. ხოლო ამის შემდეგ სრულად იტყობა ხასიათი მოთხრობის: მოკლე შენიშვნა ვრცელ მატრიანედ იტყობა. რომ ზემოთხსენებული ნაწილი სუმბატის ქრონიკისა ქ-ცხბაში ჩაურთავთ არა უკვირებს 1076 წლის, ეს ცხადია ზემოთხსენებულ ანაყოფიან ცისეზე შენიშვნად: ქ-ცხბის 221-ე გვერდზე ნათქვამია: „მიერ ყამთაგან წარუხდა ანაყოფიან მოაქაქამდმე ახსათა მეფეთა“, ხოლო, არა უკვირებს 1076 წლის, იგი აულია გიორგი მეფეს (ქ-ცხ. გ. 236), და მატრიანე რომ 1076 წლის შემდეგ, ყოფილიყო აღწერილი, მისი კერძოდ: „წარუხდა მოაქაქამდმე“.

ახლა ცხადია, რომ ჩვენს ქრონიკაში (138—162) ჩართული ერთი ნაწილი სუმბატის ქრონიკისა ქ-ცხბაში შეუტანათ 1076 წლის წინეთ (და არა მე-XVIII ს-ზე), ხოლო დაწარჩინის მისი ნაწილისაგან რამდენიმე ცნობები, მცირეოდენი შეკვლით, შეუტანათ მატრიანეში XII—XVIII საუკუნოებში. გარდა ამისა, რადგან მართლაც დედოფლის და Chronique armenienne-ის შორის სავსებლები განსხვავება არსებობს, ამის გამო უშუალოდ ვხედავთ, რომ ეს ცვლილება ქ-ცხბის 1125—1646 წლებს შუა მომხდარა. ამ განსხვავებებისაგან განსაკუთრებით სავსებლებია ის გარემოება, რომ Chronique arménienne-ში წაწილია ცხოვრება შეტანილია ხლად პოპილ მეტე საუკუნის კარიანტით და არა მეტაფრასით, რომელიც შეგვიჩვენებს XII საუკუნეში ნიკოლოზ კ-ისას მიერ (იხ. შიო მღვ. მამის ცხოვრება. № 170, გვ. 416—432). რის მომსახურებელია ეს?

თუ მეტე საუკუნეში, როგორც ვთქვით (იხ. ქვემო გვ. 116—8), „წივიან ქართლის მოქცევისა... ითარცა ტლანტი, წინამძღუდართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალია წელთა და ყამთა უმოკნით“, აქედამ იხსენიება აზრი, რომ წმიდა ნინოს ცხოვრება ქ-ცხბაში ანუ მოკლედ ყოფილია შეტანილი და ანუ შეუტანათ მეტე საუკუნის შემდეგ, როდესაც ეს ახალი კარიანტი აღმოუჩინათ. ქ-ცხბაში რომ წაწილია ცხოვრება ახლ კარიანტით სრულად შეტანილი ყოფილიყოს, ძილად დასაჯებელია, რომ ეს არ სტანდარდულ მატრიანეს განსაზღვრულ მწიგნობარს. თუ ახალი კარიანტი ნინოს ცხოვრებისა ქ-ცხბაში მეტე საუკუნის შემდეგ შეუტანათ

და ამ აზრს დავადგებით, მაშინ ისიც უნდა აღვიჩინოთ, რომ თუთ შემტანიც უნდა იყოს ის არსენი კათალიკოზი, რომელიც მართლაც შეათუ საუკუნის დასასრულს სტრუქტურა (იხ. ქვემო გვ. 79; 309), რომელსაც შეუდგენია ისტორია „განყოფისათვის სომეხთა ქართველთა ეკლესიისაჲს“ და აგრეთვე ვრცელი ისტორია საქართველოში. ამ ისტორიიდან გვხვს ანტონ I-ის მიერ ამოკრებილი ცნობები სელში ჭჭონისა თემურაზ ბატონიშვილს, რომელსაც, როგორც უკითქვამს, რამდენიმე ამ ცნობათაგანი აქა-იქ ჩაუკრებია თუთ ქ-ცხბაში. ეს თემურაზის მიერ ქ-ცხოვრებაში ჩაკრებილი ცნობები თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება ქართლის-მოქცევის ცნობებს და უკვე აღვნიშნავთ, რომ არსენ გვხვს ქართლის მოქცევიდან ამოკრული იგი. გარდა ამისა არსენის ისტორიულ წერილებში მოხსენებულია მისგანვე შედგენილი თუთ წაწინის ცხოვრება (მკითხველს მაკამათავ თემურაზ ბატონიშვილის „ისტორიას“ გვ. 49, 83, 105, 110—111, 146, 178).

VI

სანამ შეიმოსენებულს არსენის მიერ შედგენილს საქართველოს ისტორიას კერ განვიხილავთ, მანამდე გადავხრით თქმს არ შეგვიძლია იმისი, თუ ვისგან უნდა იყოს შემტანილი ქ-ცხბაში წაწინის ცხოვრება ასლ-კანონითი. სოლო. ის კი საუკუნის-სმებელია, რომ წაწინის ცხოვრება მე-VII—VIII საუკუნის ქ-ცხბაში სსკა კარონით ყოფილა შემტანილი და როგორც ხვანს, თუთ იმ დროინდელს ქ-ცხბას სრულად ის სახე არ ჭჭონია, რომელიც აქა: მას *Cronique armenienne*-ის და მართალი-დებოდა ქ-ცხბაში. ამ აზრის დამადაბრებელი საგანი არის ასლად ნაპოვნი „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“.

ეს ასალი ქრონიკა უმადლის ყურადღების და შესწავლის ღირსია, რადგან იგი იბოკება მეათე საუკუნის სელსწერში და მოგვითხრობს, თუცა ფრიად მოკლედ, საქართველოს უკვლავს ამაჲს აღქმს: ნდრე მაკვლავლის შემოსვლის დროიდან მეათე საუკუნის დასასრულამდე. მასთანადე ეს ქრონიკა მკითხვის სხუთა ქ-ცხბის ცნობების შესამოწმებლად და გასასწორებლად. ეს მრავალ-მნიშვნელობა ამ ქრონიკის გეგმანდა ჩვენ სახეში, როდესაც ჩვენ 1888 წელს ვიტყვართ მეტ სელს-წერის რევიანად გადაწერა, და რადგან მისი ტექსტი აქა-იქ სრულად გადასული იყო, ზოგან გაფუჭებული ანუ დაზარალებული, ამის გამო არა მცირედი შრომა და დრო მოკვანდა ამ გაფუჭებულ ტექსტის აღდგენას. რადგან ზოგიერთნი შინა გოფუჭებულ ადგილებს სველის ჩაწით ანუ სერწვით გადავრეს სოლდე და ამით უმეტესად აზრდილებენ ანუ სრულად ჭჭონის უმისრადც დაზინებულს ტექსტს, ამისგამო ჩვენ საჭიროდ ვცანით და ჩვენგან აღდგენილი ტექსტი იმავე წავინს არშობზე დავწერეთ. ჩვენგან აღდგენილი ტექსტი ქართლის მოქცევისა წაწინის ცხოვრებითურთ, განსაკუთრების დ. ბუკრძის წინადადებით, რომელსაც მოამხდო მე ეს შრომა, ჩვენ წარუდგინეთ „ყოვლად-წმიდის ღვთის-მშობლის მშობს“, რომელსაც აქვს საეკლესიო მუსეუმი. „მშობს“ განისილა რა ჩემი რეუ-

ლი, ერთ-სმად გადაწყვიტა მისი გამოცემა, რაისათვის მაშინვე გადასდო 150 მანკეთი; მისი გამოცემა მე მომინდეს და რვეულიც დამიბრუნეს. ამხე შემდგარი ოქტომბერი (1889 წელს; 3 თებერვალს: ურუნალი «ქობისა» № 3), ყველა მწკორთაგან და მათ შორის თვთ განსკენსებულად დამიტრი ბაჭრამისაგან და ხემგანაც სელმოწერილი, დამტკიცებულ იქნა საქართველოს ექსპროსიის ჰელ-ლადისაგან. — ეს თვთ ის რვეულია, რომელზედაც ნ. მთვარელიშვილმა მბბრალს მე და დ. ბაჭრამეს, ვითომ სკენ (ე. ი. დ. ბაჭრამეს და მეც) შემოდგომას 1889 წლისას კერძო კანცისთვის გუთსოკუბანის იგი გამოსაცემად. რამდენად დასაყურებულა ის, რომ საზოგადოების გუთსილი რვეული, მთვარობისაგან გამოსაცემად ხენდა გამოცემული, ხენგე (ე. ი. მე და ბაჭრამეს) კერძო კანცისთვის დაგეათმის გამოსაცემად, ამისი განსკრეტა და გამოცნობა თვთ მკითხველისთვის მიგენიდავა. მკრამ რადგან დ. ბაჭრამე ცოცხალი არ იყო მაშინ, როდესაც მას ესეთი ბრალი დასდგეს, ამისგამო მოკალედ კრაცხ, განსკენებულის არტელოგის ჰეტვის აღსადგენად, გამოკაცხადო, რომ ამ დიად სათავილო ბრალში დ. ბაჭრამეს წილი არ უმკეს. დასარსებუ კადუმეთ. სოლო ეს კი ცხადია, რომ ის რვეული ხენგანს აღდგენილის ტექსტითურთ სელში ქქონია ბ-ის ე. თყაიშვილის, რომელსაც ორ წიგნთ გამოუცა იგი და ხენი სახელად მისიც აისად გაუცხადებია; წისაღმდეგ იმისა, მთული შრომა მარტო თავისთვის მიუწერი, თვთ ხენი რვეულიც, მას ხენთვის არ დაბრუნებია გამოცემის შემდეგაც და მსოლოდ მარმან 1892 წელს დაკბბრუნე იგი კანონიერად. — აღმოსნდა, რომ ბ. ე. თყაიშვილს, სამწუხაროდ, მად-ზე გადაუმისინებია ტექსტი „ქართლის-მოქტეისა“ (როგორც ეს ჰირველად სათლად აღმოჩინა მ. კანსკილიმ წიგნაკში „აღკადგინე“), და ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ ხენ საჭიროდ გენთ მისის ჰირველის საწილისა (ქრონიკებისა) შეუნტეულად და განმარტებით გამოცემა. რადგან ეტრატის სელ-საწერში ტექსტი ქართლის-მოქტეისა ორ-სვეტად არის დაწერილი, ამისგამო ხენიც ორ-სვეტადვე დაკბტკეთ და არც ქარბები გაკსსენათ (ქარბების განმარტება ის. ამ წიგნის ბოლოში). მაგტარს ბერეფასის სასიტრონო და-სალიტერატურო ნაშთსა, ხენის აზრით, ესრეთი გამოცემა შეტყურის.

რა ცნობებს და აზრებს გეპლევს „მოქტეაჲ ქართლისაჲ“ ხენის ვითხვის შესახებ? რამდენად გამოსაყურებულა იგი „ქართლის-ცხოვრების“ ვრტიკულად განხილვისა და მეცნიერულად გამოკლევისთვის?

ამ ვითხების სასსსსლად საჭიროა დაწკრელებით შეკუდართ ეს სალად ბოკნილი წყარო ყველა სასიტრონო წყაროებს და თვთ არსენ კათალიკოზის საჭარ-თელოის ისტორიის, რომელსაც, როგორც დაკამტკიცეთ, ამ წყაროთი უსარგებლნია. სასამ არსენ გლსის ისტორიას კერ ვიბოვით, მასამდას ხენ კრელს და გადაჭირელს ჰსხუსს კერ მიკრეით ზემო დასმულს; საკითხაკებზედ. სოლო მანამდა საჭიროდ კრაცხთ გამოკთკეთ საზოგადო ხენი აზრი, რომელიც დაბბდა ამ სალ-წყაროის სსკა სასიტრონო წყაროებთან ჰირველმა შედარებამ.

„მოქტეაჲ ქართლისაჲ“ განიყოფება ორ უმთავრეს საწილად, რომელთაც ერთ-

მანეთთან მეტად სუსტი შინაგანი გავშირი აქვთ. ზირველს ნასკევარში მოკვლად მო-
თხრობილია საჭარტოკელის ამბები ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევიდამ მეთუ სს-
გუნქდის; უმთავრესს ნაწილს ამ ნასკევრისას შეადგენს მოთხრობა წა ნინოს ჭად-
გებით მარინ მეფის და ქართლ-კახეთის მოქტვესზე; სოლო მეორე ნაწილში ანუ
მეორე ნასკევარში კრტლად აღწერილია თვთ წა ნინოსგან მოთხრობილი მისი ვი-
ნობა, აგრეთვე სლომე უჯარმელის, სილონიასის, აბითარ მკვდლის და ავბო კვის-
კოპოსის მიერ აღწერილი ამბები წა ნინოსგან ქმნულს სსქეებისას. შესანიშნავია,
რომ წა ნინოს ცხოვრება, ზირველს ნასკევარში მოთხრობილი, თვალ-სასწინოდ გავ-
სსკვადება მეორე ნასკევრის მოთხრობილისაგან შინაარსით და ქრონოლოგიითაც. სო-
ლო ზოგი ცნობები ზირველის და მეორე ნასკევრის ერთი-მეორის წასაადმდეგნი
არაინ, მაგ. წა წინო ზირველში იწოდება, ტევედ; აიო იგი ჭროში მთავარი,
და თვთ მოკვლო გზა თვის და ექმნეს გურნებისა და მოწვეხულ აიო სახერხეთა“ . .
სოლო მეორე ნასკევარში, კრტლას მისს ცხოვრებაში, ნინო იწოდება ვოლასტოელის
წახულრისას ასულად, ტომით კავშადგვიელად. აქილამ სსფუთქელი გვედევს დაწ-
დკათ ის აზრი, რომ ზირველს ნასკევარში მოთხრობილი წა ნინოს ცხოვრება სსკვ
წყაროდამ უნდა იყოს ამოღებული, სოლო მეორე ნასკევარში მოთხრობილი—თვთ
მსტანე. გარდა ამის იგივე გარემოება ჭხდაცა ჭხრის, რომ ზირველი უძველესი უნი-
და აიოს მეორეზე და უკანასკნელის სედ-გველენის გარემუ დაწერილი.—წვენს ქრო-
ნიკავში მოქტეული ნინოს ცხოვრება, ამ ნაირად, შემოკლებული ზირია უძველესის
წა ნინოს ცხოვრებისას.

ამავე ქრონიკის ქცხოვრებასთან შედარებამ დაგვარწმუნა, რომ მთ შორის,
დაიდ სსფურადღებო თანსმობასთან, ბერი თვალ-სასწინო განსსკვადებაც სწანს. სო-
ლო როდესაც ესე ქრონიკა ჩვენ შეგუდართ იმ ასტორიულს ცნობებს მირანის
მეფობილამ სტეფანოზ II-ის მეფობამდა, რომელიც სედ მასდკეს. ეველ კარანტებს
წა ნინოს ცხოვრებისას (რამდენიმე ნაწილი ამ ცნობებისას ის. ქვემო გვ. 50; 58:
77; და «სამოთხე» გვ. 153—5), მამინ დაწმწმუნდით, რომ მთ შორის იბოვე-
ბა მრავალი სსფურადღებო თანსმობა. მაგრამ ამ თანსმობათაგან ეველსზე შესანიშნა-
ვი ის არის, რომ ორივე წყაროებში ეს სსსტორიო. ცნობები ერთნაირად წედება
მამამდინათა გაძლიერების ამბავზე (ის. გვ. 58; 71): რადგან, როგორც ქვემო გვი-
თქვამს (გვ. 69, შენიშნ. № 136), ძველი დედისი ჩვენის ქრონიკისას აქამდი ეო-
ფილას მოყვანილი და დანარჩენი მერე გაუგრძელებათ, როგორც მერე გაგრძელებუ-
ლი რამდენითამე ცნობით ზირველი წყაროცა (ის. ქვემო გვ. 77—8). ამ შედარებთა-
გან და სსკვ მიწერილან ნიშნებისაგან ჩვენ ის ჭხირი გამოვიტყნეთ, რომ ქრონიკა
ქართლის მოქტვეისას უნდა იყოს შემოკლებული ვირი უძველესის სსკ-
ვლესიო მსტანისას. როგორც სსკვლესიო მსტანეს შეგუერებოდა, ამ მსტან-
სეში უძველესი უწრადღება მიქტეული ჭქონია საწმწმუნებრებს ცხოვრებას ერისას,
და ამით უნდა აისსანს ის სსფურადღებო მოკვლენაც, რომ ამ მსტანის შემოკლე-
ბულს ვირში, ანუ ჩვენს ქრონიკავში, უფრო დაწერილებითი და სქემარტი ცნობებამ
იბოვება ვიდრე ქართლის ცხოვრებაში ძველ კრძებზე და კრწმ-მსასწრებასზე და

ეკლესია იმ ცისე-ქალაქებზე, რომელშიც აღმართულნი იყვნენ უმთავრესნი სამეფო კერძნი. იმავე მიზეზით ამ საეკლესიო მატანეს დიდი ეურადლება მიუჭრევია წაგოსტანტინე დიდის ქრისტიანობად მოჭტეკასზე, ქრისტეს ჯვარის ზოგნასზე და წმიდანინოს მიერ ქართველთა ერში ქრისტიანობის შემოღებასზე; ამ ამბებს სტყერის თითქმის ნასეკარი მთელის ქრონიკისა. შემდეგთა მეფეთ მოჭმედებაშიც ეურადლება მიჭტეკლეთა თითქმის მსოლოდ საეკლესიო ამბებს. ✓

ამ საეკლესიო მატანედამ ამოკრთეული ცნობები, როგორც სხანს, ქ ცხბაში შეუტანათ აჭა-იქ. ეს განსაუთრებით ეტეობა ბაქარის და მირდატის (და რამდენადმე თვით მირანის) ცსოკრებათა (ქ-ცს. 101—2), რომელნიც სატყუა-სიტყუით და თითქმის მთლად ამოღებულთა საეკლესიო მატანედამ (საეკ. მუხ. სელ-საწ. №№: 170, 160, 130 და სამოთხე ტე. 153—4). დაწკრეილებითის დასაბუთებას ჩვენის აზრისას ამ წინასიტყუაობაში იერ ეტიერთულობთ, ხოლო ის გი უნდა შეგნისმნოთ, რომ ჩვენის აზრით, სემიოსსენუელი საეკლესიო მატანე, რომელც ზედ-მისდევს წა სინოს ცსოკრების ეკლესია ვარისტებს, შემოკლებულია შეიდეგს დროებში: მირდატი-დამი ვასტანე მეფემი სრულად გამოშკებულია აზბუი და მსოლოდ მოსსენუელი მოკლედ: „ხოლო შემდეგამდ მირანისა მუთუ მეფე იქმის ვასტანე ვარგასად“. ვასტანეს ცსოკრება აღწკრეილია თუძცა უფრო ვრცლად, მაგრამ თანსხმად ჩვენის ? ქრონიკისა და განსსეკებულად ქ-ცსბისეგს. ეტეობა, რომ ვრცელს საეკლესიო მატანეს, რომლის შემოკლებული ზირი აზრის ქართლის მოჭტეკის ქრონიკა, შემდეგი სასე ჭქონათ: შესავალის მსგავსად ამ მატანეში მოუჭტეკიათ ძველ ისტორიულ წიგნებშიდამ ამოღებულთა და აჭა-იქ შეკრებული ცნობები ქართველთა კერძ-მსასურ მეფეებზე, რომელთაგან შთანამკელობდა წა მეფე მირანს და თვით კერძებზე და საკერძო ცისე-ქალაქებზე. ამ ცნობებით მემატანეს სასეში ექნებოდა დაქურათებისა ის ზნეობრივი დანება და გონებრივი წყვედადი, რომელშიც იმეოვებოდას კერძების ერთგულად მოსამსასურე წარმართის მეფენი, რათა მით უმეტეს ბრწეინვალედ აღმოჩინნა ღვაწლი წმიდისა განმანათლებლის ნინოსის, აღმამკელებობითი მნიშენელობა ასადლის ქრისტეს სეულისა და ძალი ვკარისა; — ამას იქით ვრცლად ექნებოდა მოთხრობილი წა მირანის ცსოკრება და ნინოს მიერ ქართლ-ვასეთის მოჭტეკა. შემდეგთა მწკრელთა თავ-თავის დროზე ვანუკრეილებათ მატანე და აღუწკრათ მეფობა უმეტესად გამორჩენილთა ხელმწიფეთა და მთავართა და მათი ეკლესიური ღვაწლი მანქმადანათ საქართველთა შემოსეკამდე (716—717 წ.), სდაც შეწკეკილთა ეს მატანენი. მაგრამ მეცნრე საეკლესიის დასასრულში დაჩის ვაგურძელებთა ეს მატანე, და მოკლე სია ერისთავთა და მეფეთა შეუტანია თავის დრომდ, ხოლო შატერდელ მწკრელთა ეს სია მოუყენიათ მე-X საეკლესიო. შეიდეგს დროებში, როდესაც უმეტესი საწილი ამ ცნობებისა ქ-ცხბაში შეუტანათ და თვთ წა ნინოს ცსოკრება სსეკა უფრო ვრცელის ვარანტისა მადეათ, ამ საეკლესიო მატანეს წინანდელი ისტორიული მნიშენელობა და სასეც დაუკარგავს: ნინოს ცსოკრება ასად-ვრცელ ვარანტის მეტაფრასით უწკრათ, წარმართთა მეფეთა ცსოკრება გამოუკლათ, ხოლო მირანის შემდეგთა მეფეებზე მსოლოდ ის მოკლე ცნობებიდა დაუნარჩუნებათ, რომელსაც

სწ გზო-უღობთ ეველას „ჭართლის მოქცევის“ კარხანტებში.

უკანასკნელ ისიც უნდა აღვნიშნოთ თქმულსა, რომ მხრამ დედოფლის ქ-ცსოა კრებაში და თუთ ჭართლის მოქცევაშიც რამდენიმე ცნობები დაურთავთ მე-IV ს-ეუ-ნის აგათანგელის მიერ აღწერილის სომეხთა მოქცევისაგან, როგორც ამას აშკარად დანახავს ეველას, ვინც შეადარებს ჩვენს „ქრონიკებში“ ჩართულს (გვ. 19—27) ნა-წყვეტს აგათანგელის მატანიასა ქ-ცსხას. ამ მიზეზისაგამო ძველს საეკლესიო მ-ტინას; ჭართლის მოქცევისას რამდენადმე სხვე შესვლავ.

VII

ზემოსსენებულ წყაროებთან შედარებით ჩვენ, რამდენადაც შეიძლება, გამო-კვრევიეთ უწინდელი სხვე ქ-ცსხის იმ ნაწილისა, რომელსაც ჩვენი ქრონიკა ესება, ე. ი. უძველესის დროიდან თამარ მეფის სიკვდილამდე. ამ გამოკვლევაში ჩვენ ნა-თლად თუ მიგნებით კუჩუქსეთ ის, თუ ვის რა დაურთავს ქ-ცსხაში შემდეგს დრო-ებში და, დასალოებით მინც, რა სხვე ჭქონისა ძველად ჩვენს მატანეს. ახლა სხვი-როდ ვთვლით შეგნათ თუთ შინაგანს ნიშნებს ქ-ცსხისას და ამ ნიშნებით, შეძლე-ბისამებრ, გამოკვლიათ ის, თუ რა წყაროებიდან და როგორ უნდა შედგენილიყოს ჩვენი მატანე უძველესის დროიდან თამარ მეფის სიკვდილამდე (დასარჩენს ნაწილს ჩვენ გაკარჩევთ მეორე წიგნში). ამ კითხვის გამოკვლევის რამდენადმე გაგვიადვი-ლებს ისიც, რაც აქამდე გვიოთქავს ჩვენს მატანეზე.

აღებული ნაწილი ჩვენის მატანიას შეიძლება გაიფოს ორ ნასკვრად: აწილ შე-ფის სიკვდილამდე (ქ-ცს. 15—184) და აქამდე თამარ მეფემდე (ქ-ცსხა გვ. 184—338).

ზირველი ნასკვარი დაბოლოვდება (გვ. 184) შემდეგის მეტად საყურადღებო ფრასებითა, რომელიც იბრუნება ეველას ახლამდე ცნობილ კარხანტებში და თუა სე-მოსსენებულს Chronique arménienne-ში (Add. p. 50—51): „სოლო წიგნა ესე ქართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვასტანგისადმე აღიწერებოდა უამითი-უამად. სოლო ვასტანგ მეფისითუან ვიდრე აქამომდე ატყარა ჟუანსურ ჟუანსურიან-მან, მისწულის ქმარმან წმიდისა არჩილისამან, ნათესავმან რევისამან, მირიანის ძი-სამან; და ამერითუან შედგომითა ნათესავთა აღწერონ, კითარცა ისილონ და წინა-მდებარემან უამმან უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა ლეითი განბრძობილსა“ (ამ ჟუანსურზე ის. ქ-ცს. I, 179 და Hist. G. I, livr. I, p. 256, n).

ქ-ცსხაში მართლაც მოიხატება იმისი ნიშნები, რომ ეს ნაწილიც ჩვენის მატანიას დაწერილია „უამითი-უამად“, ე. ი. სსკა-და-სსკა დროს და თანამედროვე-თაგან, რომ იგი შედგენილია სსკა-და-სსკა ქრონიკებისაგან. „უამითი-უამად“ დაწერს ქ-ცსხას იმაში ეტობა, რომ ზოგთა მეფეთა ცხოვრება ვრცლად არის მოთხრობი-ლი, სოლო ზოგთა მეტად მოკლე, თუმცა კი, როგორც იმავე მოკლე შენიშნე-ბიდან სჩანს, მათი მეფობა მდიდარი ყოფილა აშეებით. დაწერილებითი გამოკვლე-ვა ამ კითხვისა შემდეგისთვის გარდაკვირია, სოლო აქ რამდენსამე აწრს დაკვებით.

12. — ჰირველი ნაწილი ქ-ცხბისა (გვ. 15—26) ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევამდე, როგორც ქვიშა გვითქვამს (გვ. 5—10); ამოღებულია „ნებროთიანიდაჲს“, რომელიც არის უმძველესი მატანე როგორც ქართველთა, ისე სომეხთა და სპარსთა („ნებროთი იყო ჰირველი მეფე ეოვლის ქვეყნისა“ ქ-ცხ. გვ. 17). — როდესაც ამ „ნებროთის წაგინდამ“ ანუ „ნებროთიანიდაჲს“ ქ-ცხროვებაში ცნობები შეუტანით, შიგ-და-შიგ სხვა ცნობებიც ჩაურთავთ სპარსეთის ისტორიიდან. ამას ასახულებს ფრასები: „ესე ვითარი წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა“ (გვ. 23); „შიომ შოივალ თურქეთს, ვითარცა წერილ-არს წიგნთა სპარსთა ცხოვრებისასა, არა ეოველი მართალი; არამედ უმრავლესი ტუჩვილი“ (გვ. 24). ხოლო ფრასები: „რომელი ზემო ალქვერეთ“ (გვ. 19; 22) იმას უნდა ეგუთნოდეს, ვისაც „ნებროთიანიდაჲს“, „სპარსთა სსოვრებიდაჲ“ და თითო-ორალა სსვა წყარებიდან შეუდგენია ეს ნაწილი ქ-ცხბისა. სპარსთა ცხოვრების ვაჟუნს სხანს უფრო 23—26 გვ.

„ნებროთიანიდაჲს“ ცნობები მერმე უნდა შეეტანათ: უძველესნ ქ-ცხბაში რომ ეს ცნობები არ ეოფილა შეტანილი, ამის დამასახულებელი არის ქრონიკა „ქართლის მოქცევისა“, რომელშიც ეს ცნობები არ იპოვება. ძველს მატანეში რომ ეს ცნობები ეოფილ-იყოს შეტანილი, მსულად დასაჯერებელია, რომ „ქართლის მოქცევას“ ცალის სიტყვით მანც არ მოესსენებინა ეს მეტად საყურადღებო უძველესი სხან ჩვენის ისტორიისა. სხანს, რომ უძველესი ჩვენი მატანე დაწვებული ეოფილა ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევის აზბით, რომლითაც იწვება „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკაც. მართლაც, მაკედონელმა მეფემ ჰირველმა ჩაჭყარა მკვიდრი სპიტიველი ჩვენის მეფობისა: აქამდე ნაწილ-ნაწილად და მრავალ მწკრილ სამეფოდ ანუ სპამასხლდისოდ დაყოფილი ქართველთა ერი მან ჰირველმა შეაერთა ერთ დიდ სამეფოდ და ერთი მეფე დაუყენა. აქიდან დაიწყო სამდილი ისტორია საქართველომას, ხოლო აქამდინ ჩვენს მატანეს მითოლოგიური სსვა აქვს; ხოლო მითოლოგიური ნაწილი ეველა ერთა ისტორიაში მერეა შეტანილი და, რასაჯერებელია, ჩვენს მატანეშიც მერე იქნება ჩაწერილი მოსსენებულ წყაროთაჲს. გარდა ამის მართამ დედოფლის ქ-ცხბაში, გარდა „ნებროთიანის“ ცნობებისა, შეუტანით, რასაჯერებელია შემდეგს დროებში, ის ცნობებიცა წმიდა მამების ნაწერებიდან (ეფრემისი, ზსიდიისი, ეველოსის) და დაბადების წაგინდამ, რომელნიც ჩვენ ზემო ქამავთვალოთ (გვ. XXI).

13. — მერე წყარო ანუ მატანე, რომლისაგან შეუდგენიათ ქ-ცხბა, არის ისტორია ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევისა, აზოს და ფარნავზის მეფობათა (ქ-ცხ. 26—32). ამის იქით, სხანს, მერმე გაუგრძელებათ სსვა ქრონიკებით. მცირე საფუძველი გვაქვს ვითქვით, რომ არმავენიანთა მეფობა (გვ. 35—47) სსვა წყაროდამ შემოუტანით და ორ-მეფობანიც მერე გაუგრძელებათ (47—56). აქც თითო-ორალა ცნობები მერე შემოუტანით ბერმესთა ანუ სპარსთა ისტორიიდან (მაგ. გვ. 28) და სველესიო მატანედაჲ. ამ უგამსხველიდამ შემოტანილია ის მცირე ცნობაც ქრისტეს დაბადებაჲ (აღერვის მეფობაში) და ანდრია მოციქულის

ქადაგების, რომელიც ჩართულია ქ-ცხბაში გვ. 32, სტრიქონი 11—23, სიტყვი-
დამ: «ხოლო ჰირველსა... სიტყვამდე: «სჯულისანი მისდეთ» ხოლო ამ სიტყვას
ეკვლა გარანსტებში, გარდა თეიმურაზის ვარიანტის (ეკლეს. შუგულის № 131,
მეგრულითაში, გვ. 26) ზედე მისდეს: «და წარვიდეს ელიოზ მცნეთელი და ღოს-
გინოზ კარისნელი და დასჯეს ვურცმას უფლისასა, და მუხით მოაღეს კურთი
უფლისა ელიოზ მდღელმან, ვითარცა წერილ არს ესე განცხადებულად
მოქცევისას შინა ქართლისასა». ხოლო ანდრია მოციქულის ცხოვრებამ
ჩაერებულ უნდა იყოს შემდეგი ფრასები ქ-ცხბისა, გვ. 42, სტრიქ. 2: «ამისვე
ადერვის მეფობას შინა მოვიდეს ათორმეტთა წითა მოციქულთაგანი ანდრია» (და
ამის ეკვლა ზემოხსენებული ვარიანტები ზედე უმეტესი) და სვიმონ განსული ქადაგის
ნიკოპოსისასა, სსსკკარის ბუძეობისას. ხოლო ანდრია მოციქულს და წარვიდა
გზასა ელარეთისასა. ხოლო ესე» (შეად. ქ-ცხ. 42, შენი. № 2.—ამის იქით,
როგორც ქ-ცხბაში, გვ. 46, სტრიქონები: 5—8: სიტყვამდე: «ხოლო ვითარცა»,
ამ განსხვავებით, რომ «ქართველნი» არ სწერან).

ცხადია, რომ ეს ცნობები ქ-მოქცევის მეტაფორას იმდამ არის შეტანილი ქრის-
ტიანე მწერლისაგან და ძველს ადერვის მეფობის ისტორიაში არ იქნებოდა, რად-
გან წარმართი მემატიანე ამ ვეარს ამბებს უურადლებს არ მიაქცევდა, და ოუთ ქ-ცხბაც
ამ მოთხრობათა წყაროდ გვიჩვენებს «ქართლის მოქცევას». ეს ადგილი თითქმის
სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება წინისის მეტაფორას (ეკლ. მეზ. № 170, გვ. 343;
№ 160, გვ. 278) და თუთ Chronique armenienne-ის მოთხრობას (Addit.
p. 13). უახსენელი გარემოება გეოტეტიცებს, რომ ეს მოთხრობანი XII საუკუნეში
შეტანილია ეოფილანს; ხოლო თეიმურაზ ბატონიშვილი; მთელი მეტაფორა შეუტანია,
როგორც უკვე გავიხსენებ (გვ. XI). ამ ნაირად ცხად ქსდება, რომ უძველესს ადერ-
ვის ცხოვრებაში, ანუ თანამედროვეთაგან აღწერილ მისს მატანეში მხოლოდ ის
ცნობები ეოფილანს, რომელიც ამ ადგილების გამოკლების შემდეგ დატოვებია, სსსკ-
დობრ 9—11 რტორქონები 39 გვ., 1—3 სტრიქ. 32 გვერდის (სიტყვამდე: «ამის-
ვე») და 4—14 სტრიქ. 47 გვ.—ამავე მიზეზით ჩვენ გვგონია, რომ მოთხრო-
ბა რეკ-მართლს ქრისტეს სჯულის მეცნიერებაზე (გვ. 56) მერე უნდა იყოს ჩარ-
თული ქრისტიან მწერალთაგან (Chronique arm. Add. p. 17) შედეგის საუკუ-
ნოებში. ეს ამბები რომ ძველს მატანეებში წერებულ იყოს, დასჯერებულა არ არის,
რომ ქართლის მოქცევის ქრონიკაში არ შეტანათ ეს ცნობები.

აქ ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს ნაწილი ქ-ცხოვრებისა სსსკ-ის იუთის ძე-
ლის სიტყვებით და ფრასებით (მაგ.: «გარსამატ», «დრამა სტოთა დაქსტოთ», «მტო-
სანნა გლოვისანნი», «მეკდარნი და ქვეთინი», «მეგრცხლნი», «ზაჭმი», «მოხდა»,
ე. ი. მოუწოდა, «დამართებოთ», ე. ი. ჰირ-და-ჰირ, «თაის-თუ ბრძოლს» და სს.),
რომელიც შევნიშნის უძველესს დროებს. ამისთან ზოგა მუყეთ ცხოვრებაში ისე-
თი დაწვრილებითი მხარეებია აღწერილი, რომელიც შეეყრება მხოლოდ თუთ-მხლ-
ველთა ანუ თანამედროვეთ.

II. — მესამე მატანე ანუ წყარო ქ-ცხბისა არის ცხოვრება მირიანისა და ქარ-

თლის მოქცევა (ქ. ცხ. გვ. 57—101). ეს ორივე მოთხრობა წინეთ ერთად ეოფილა შერწყული, როგორც ეს სწასს ქართლის მოქცევის ქრონიკისაგან, ამ ძველ მატანის შემოკლებულ შირისაგან (ის. ზემო გვ. XVII). რასაკვირველია, ეს სუგელისა მატანე თავდა-ზირველად ერთად-ერთი წყარო იქნებოდა შირისის და ბქარის მეფობათა. მაგრამ რადგან ეს მატანე აღბთ იძენხდ ვრცელი არ ეოფილა, როგორც შეჰქონდა მასში აღწერილ დინს-სასსოვარ აშუებს ქართლის მოქცევისას; ღმის გამო შეიძებს დროებში ეს მატანე შეუძისათ სსვა და-სსვა ცნობებით: ზირველი ნაწილი ამ მატანის (ქ. ცხ. გვ. 57—64) შეუძისათ „სომესთა მოქცევისაგან“ (ავთანეგელის), სიადამც ცნობები ამოჟერეფით რამდენადმე შემოკლებით (შეადრე ქ. ცხ. 57—64 და ეს წიგნი გვ. 22—6). ამ წყაროს თვთ ქცხბაც გვიხეხებს, გვ. 64: „ვას წერილ არს... ცსოვრებსას სომესთასა“. რამდენიმე ცნობები ამ მატანეში (როგორც თვთ ქცხბა გვიხეხებს: გვ. 63; 57) შეიძებს შემოჟცხნათ ბერძნითა და სზარსთა ისტორიადამ. სოლო მეორე ნაწილი ამავ სსკელესიო მატანის (ქ. ცხ. გვ. 64—101), სდაც მოკლედ ეოფილა აღწერილი წას ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის აშუავი, სრულად ამოჟლათ და მას მსკერ ქცხბაში შეუჟცხნათ ვრცელი მოთხრობა წას ნინოს ცსოვრებისა ვერ თვთ მატანით. (როგორც სწასს *Chronique armenienne*-საგან, სდაც წას ნინოს ცსოვრება ზირველის ზირით არის მოთხრობილი: ის. ზემო გვ. XII) და შეიძებს (XII—XVI სსუჟენში)—მეტფრასით. ეს ნაწილი ქცხბისას ასლამდინც თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთასსება ეველ ცნობილ ვარანტებს ქართლის მოქცევისას და მსოლოდ მცირედ განერჩება თვთ მატანეს ქართლის მოქცევისას ანუ ასლ ვარანტს წას ნინოს ცსოვრებისას.

ზირველი ნაწილი, ანუ შირისის ცსოვრების აღწერა, ამ მიზნის გამო, თვალსაჩინოდ გადამსახრებულა: 1) სსვა-და-სსვა წყაროსაგან ამოღებული ცნობები უსერსულად მიუბამთ ერთმანეთისათვის და ამისგამო წარმომადგან ის შეცდომები და წინაუჟმობა ანუ ანსრონიზმები, რომელაც ბროსსემ აღმოაჩინა შირისის ცსოვრებაში (*Hist. t. livr. I, 1. p. 78—89*; ის. შენიშვნები); 2) გარდა ამისა, რადგან ქრისტიანე მწერლის მოჟრდომება წას შირის მეფის განდიდება, ამ მიზნით ძველის მოკლე მატანის მოთხრობა შირისის ღვეის შეიღობაჟე (ე. ი. ფარხავაზის არშკუნიანობა მისი) უარ ეჟეა (ის. ქვემო გვ. 81—82) ჳ ვრცელი აშუავი აღწერა (ქ. ცხ. გვ. 60) შირისის სოლორანობის (აშუალ მეფის ცსოვრების აღმწერილ შირისს ჳხადის სოსროს შეიღად, ქ. ცხ. 173). სიადამ ამოჟლათ ეს აშუავი არ წერებულა. — როგორც სსკელისსმოა ქცხბის შენიშნისაგან (გვ. 57) ქრისტიანე მწერლის ცვლამი თვთ სთაჟრსაც ამ მატანისას ეტეობა: «სოლო აღეჟსინდრეს მეფობითგან ესე ეოჟელის მეფენი (შირისამდე)... იჟენეს ვერბთ მსასსურა (ქ. ცხ. 57, სტრატ. 7). ეს ფრას წინ მიჟდღვის ეჟანსსკელის ვერბთ-მსასსურ მეფის ასეგურის ცსოვრებას, და გვაიჭრებინებს, რომ აქლამ უნდა იჟეს ქრისტიანე მწერლისაგან გადაჟთებული შირისს მატანე. სოლო თვთ შირისის ცსოვრება მარამ დლოფლის ქცხბაში იწ-

ეგა- შემდეგის სათაურით: „თავი მეორე: ქართლსა შემოსლვას სპარსთა და მეფობა მარინისი“, და შემტესა ნაწილი ამ თავის მოთხრობისა ამოღებულას მოსეს-სებულას ავთანგილის ისტორიადამ. როგორც კეთქვამს, მარამ ღედოფ. ქცხბა თავკბად არ არის დაყოფილა და ამას გაძო მირინის მეფობის სათაური ტრადიქცი-ბინებს, რომ აქადამ სხვა მატინათ და შემდეგს დროებში არის შემოტანილი ეს ცნობები.

ქართლის მოქცევის ქრონიკადამ ანუ უსველესის სველესით მატინადამ ცნობები შეურწყვით აშ ხსლდ ცნობებთან (მაგ. შეადარე ქცხბა გვ. 63 და ეს წიგნი გვ. 27); მაგრამ შემდეგს დროებში შემტესი ნაწილი ამ ცნობებისა, როგორც სჩანს, ისე ამოუღიათ, რადგან უნიათ მათა უსერსულობა. მაგალითად ვუქვენბთ მხოლოდ ერთს საყურადღებო შემოსეკვას: Chronique arménienne (Add. p. 18), როგორც ქართლის მოქცევის ქრონიკაც, აღრიცხავს მირინემდი 28 მეფეს (ხოლო ქცხბა 23-ს). აქადამ ცხადია, რომ მე-XII საუკ. ქცხბაში კიდევ უოფილა დაწერილი ქართლის მოქცევიდამ ამოღებული ცნობები, მაგრამ რადგან ეს რიცხვი არ ეთანხმებოდა ქცხბისას, ამის გამო შემდეგს დროებში ამოუშლიათ იგი. გარდა ამის შესანიშნავია, რომ მირინ მეფის საბერძნეთს შესლვას და კოსტანტინე დიდისგან მისს დამარცხებას საყურადღებო გარჩევით მოგეთხრობენ ქცხბა (გვ. 63; 77), Chron. arm. (p. 19), წა ნინოს ცხოვრება და განსაკუთრებით კოსტანტ გორგასლანი, რომელიც გვამდეგს ამსე უფრო დაწერილებითს ცნობას (ქცხ. 121—2): „მამის მამა ჩემი მირინი ოდეს შემოჭვებ მეფესა სპარსთასა... იძლიენეს ძლევითა ბორბოტთა ურიცხენი სპანი მდირელთა ლაშქართანს, მიიღეს სასლვარი ესე ბერძენთა ჩვენ ქართულთაგან აღმოხველით დღვისა ამის. ხოლო წუობა ბირველთა მეფეთა იყო ანმანძორსა... და მუნით იოტნეს მეფენა ჩვენნი“. ეს ცნობები არ იწოკება ქცხბაში და არც სხვა წყაროებში. გარდა ამისა ქცხბა ამ ბრძოლას მათწერს წა კოსტანტინეს მოქცევას (313 წ.), ხოლო სხვა ეველა წყაროები და თვთვანტანტებ იგულსხმებს აქ მერმინდელს ამავს (318—322 წ.). საიადამ ამოვი-თსავდა კოსტანტ ამ ცნობებს, თუ არ „ქართლის ცხოვრებდამ“, რომელშიც, სჩანს, ეს ცნობები მიშინ შეტანილი უოფილა, მაგრამ მერე შეუმოკლებიათ და გადამსინ-ჯებით იმით, რომ, ბერძნულ წყაროების მახვევით, ეს ბრძობა აურევიათ 313 წლის ბრძოლასთან, რომელმან მოაქცია საბერძნეთი. ამ გადამსინჯების ახრიც ცხა-და: ქრისტიანე მწერალს მოუნდომება მირინის სასელთან შეკავშირებისა თვთ სე ბერძნეთის მოქცევაც. (შეად. Моисей Хоренский, стр. 150).

წა ნინოს ცხოვრებაში კეისრისგან ცოლის ძებნა და თრდატის ეკვად ქცევა მოთხრობილია თანსამად ავთანგილის „სომეხთა მოქცევისა“, რომელსაც ქცხბაც (გვ. 71; 69—71) გვიჩვენებს წყაროდ თვსად. ეს მოთხრობაც XII საუკ. შეტანი-ლი უოფილა ქცხბაში, რადგან იგი იწოკება Chron. arm. (Add. p. 20); ხო-ლო ჩვენის აზრით იგი შეტანილი იქნებოდა თვთ წა ნინოს ცხოვრების აღმწერ-ლისგან, რადგან ქმოქცევამ და მასსვე ქრონიკაში მოსესესებულას მარტულობა რიფსიმესი და გაიანესი (იხ. ქვემო გვ. 28).

ჩვენ მოკლე აზრი დაჯდებით აქ მირიანის მეფობის შესახებ. დაწვრილებითი მისი განხილვა, რომელიც, როგორც ვეოანობთ, დამტკიცებს უმთავრესს სავანს ჩვენის აზრისას, მოითხოვს კრტელს გამოკვლევას, რომელსაც ადგილს კერ მივსწავთ ამ წინასიტყვაობაში:

ხოლო შემდეგი მეფობა ბაქარისა და მირდატისა იმავე საეკლესიო მატანიდან სიტყვა-სიტყვით მთლად შეტანილია ქ-ცხბაში (ის. ქ-ცხ. 100—102 და ეკ. მუხ. ხელნაწ. № 170, გვ. 361—3), რომელიც მთლად ამ მოთხრობათაგან შესდგება. მხოლოდ მირდატის მეფობაში (ქ-ცხ. 102, სტრიქ. 11) ჩამატებულია, რასაკვირველია, შემდეგ: „და ერთი წაგზავნა ერუშეთს“ და აგრეთვე 14 სტრიქონიდან (სიტყვიდან: „და მისაწე“) ბოლომდე. ხოლო საეკლესიო მატანებში ამავეს შეტანა შეეძლო: ამავე ბერძენთა წარმართობად მიქცევის (იგულისხმება კეისრის იულიანე განდგომილისა წარმართობად მიქცევა: ის. № 170, გვ. 363; № 130, გვ. 341; „სამოთხე“ გვ. 154). როგორც წინავე გვითქვამს, დანარჩენი მეფობაც კარავ-ბაქარისა, თარდატისა, ფარსმან IV და მირდატ IV-სა იმავე საეკლესიო მატანიდან უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხბაში (ქ-ცხ. 102—7).

ბ. — მხოლოდ წყარო ანუ კერძო მატანი, რომელიც მთლად შეუტანიათ ქ-ცხბაში, არის „ცხოვრება კასტანც გორგასლისა“. ამისი მტკიცე საბუთი არის თვით სათაური, რომელიც წინ უძღვის არჩილის, მირდატის და კასტანცის მეფობათა მართამ დედოფლის (ფურც. 147) და დაბეჭდ. ქ-ცხბაში (გვ. 108): „ცხოვრება კასტანც გორგასლისა მეფისა მშობელთა და შემდგომად თვით მისი დიდისა ღვთისმისაწურისა მეფისა, რომელი უმეტესად სსუთას კაცთაგან განთქმულად გამოჩნდა ეოკლეთა მეფეთა ქართელთას“. რასაკვირველია, მემატანეს სხვაში აქვს კასტანცის ცხოვრება, ხოლო მირდატ IV-ის არჩილის და მირდატ V-ის მეფობას წინ-მიუძღვანებს ამ მატანეს მოკლედ, შესავალის მსგავსად, როგორც ქვემოთა მთავრ მეფის მემატანე შესავალში მოკლედ აღგვიწერს დიმიტრის, დავითის და გიორგის მეფობათა (ის. ქვემოთ გვ. 255—8). კასტანცის მშობლების მეფობა აწერილია, როგორც გავიანილი, ხოლო თვით კასტანცის ცხოვრება ისე დაწვრილებით არის მოხსენებული, რომ მემატანე თანამედროვე უნდა იყოს და თვით-მსილველი მოთხრობილისა (ქ-ცხ. 112—149). მთელი ეს მატანი მოხსენებულთა მეფობათა ერთის ენით და კილოთი არის დაწერილი, რასაკვირველია, კასტანცის მეფობაში, ანუ, როგორც უფრო ცხადად გვიჩვენებს მემატანე, შემდეგ მიქელ მთავარ-ეპისკოპოსის განკვეთის „კადრებისათვის მეფისა“ (ის. ქ-ცხ. 110, სტრიქ. 12—13).

კასტანცის მატანეშიც მოიხილება თითო-ორივე ცნობა, რომელიც მერმე შეუტანიათ. ამ გვირცხვნიან კეუთნის: ქრონოლოგიური ცნობა იმავე, რომ მირიან მეფედამ კასტანცამდე გავიდა 157 წ. და სხ. (ის. ქ-ცხ. 121, სტრიქ. 10—12) და ებრეთივე ცნობა, ჩართულია ქ-ცხ. 145, შენიშ. № 3, იმავე რომ მირიანიდამ კათალიკოზობის განწესებამდე. გარდასდეს წელი: რომ და სხ. რომ ეს შენიშვნები მერმე შეტანილი, ეს სინან იქიდან, რომ ესენი არ ამავეს Chron. arm. და გარდა ამისა ეს ცნობები უკვლავ-აღატოდ ჩაყრებულა: (რადგან ამ ადგილას მო-

თხრობილია ზირველი გალანქრება ვასტანგისი, რომელიც იყო 456—458 წლებში, ხოლო ეს ცნობა გვიჩვენებს ვასტანგის სიკვდილის წელს $312+157=469$..) და ტქისტის ხსიათსაც (რომელიც საზოგადოდ მოკვლეულია ქრონოლოგიაში) არ შევფიქრობი. რომ უკანასკნელი ცნობა ამოღებულია ქართლის მოქცევის ქრონიკიდან, ეს ცნობა (შეად. ქვემო გვ. 49). ხოლო ზირველი ცნობაც უნდა ჩაკრებული იყოს იმავე საკვლელო მატანისას, რომლის შემოკვლეულს ზირს წარმოკვდიეს ქართლის მოქცევის ქრონიკა (იხ. Hist. G. I, 193 n. 2). შემდეგს დროებაშივე უნდა იყოს ჩაკრებული ამ მატანებში საყურადღებო იყოს: «რამეთუ მამნი იყო ზანგინაგეთა (Печенѣги) მოსაზღვრედ ოკუთისა, მდინარეს მას ოკუთისისა წიად, და ჟიქთა მუნვე იყო: შემდგომად ესმთა მრავალთა იოტეს ზანგინაგინი და ჟიქინი თურქთაგან და წარვიდეს ზანგინაგინი დასაულთი კერძსა, ხოლო ჟიქინი დემკვიდრეს ბოლოსა აფსისუთისსა» (ქცხ. 119, სტრიქ. 24—27) - ეს ცნობაც არ იშორება Chronique arménienne-ში და ჩაკრებულია შემდეგს დროებაში ალბათ იმისთანა ზირისაგან, რომელსაც კარგად სცოდნია ჩვენი ისტორია და ქცხოვრების შედგენაში მისაწილებს მიუღია. ჩვენი აზრით ეს უნდა ეკუთვნოდეს ანუ ჟუნანურს (VIII სსუკ.) და ანუ არსენს (X სსუკ.). მაგრამ რადგან უტუყარი სობუთი არა გვაქვს იმისი, თუ როდის მოსდა გადასასვლელს ზანგინაგთა ყუბანის მდინარიდან დნეპრის და დნესტრის ხეობაში, ამისგანმომ დატეშმარიტებით არ შეგვიძლია ერთს აზრს დაუდგეთ. ხოლო ის კი ცნობა, რომ ბროსეს შემდგომად, როდესაც იგი ამ უსრულად ჩაკრებულ ცნობების საფუძვლით, აზრის სდებს, ვითომ ვასტანგის მატანე თანამედროვესაგან არ იყოს დაწერილი (იხ. Hist. G. I, p. 153, n. 5—6). მთელი მატანე საესეა უტუყარ ნიშნებით, რომელნიც ამოწიებენ ამ მატანის თანამედროვესაგან დაწერას. ხოლო ამავე გვერდზე მოთხრობილი ამავე ოკუბზე (ქცხ. 119, სტრიქ. 21—24; სიტუქადი: «და განვიდეს») შეტანილია თეიმურაზის მიერ სიტუქა-სიტუქით შემოსხენებულ საკვლელო მატანეად (იხ. კვ. მუს. № 170 გვ. 363—4; და ეს წიგნი, გვ. 50).

II. — მესხეთე წყარო ანუ კერძო მატანე, რომლისაგან შედგენილია ქცხბა, არის შემოსხენებულის ჟუნანურის ისტორია, რომელიც მოკვითხრობს: «ვასტანგ მეფისითგან ვადრე აქამომდე» (ე. ი. არჩილ მეფისამდე) ადწერა ჟუნანურ-ჟუნანურ-არჩილან... გომოდის, რომ ჟუნანურს აღწერია 200 წლის მატანე, რომელსაც ქცხბაში უჭირავს გვ. 149—184, ანუ 17 თავსა. აქიდან რომ გომოკრიცხთ ის ადგილები, რომელიც, როგორც ვითქვამს, მერ ჩაკრებიათ, დარჩება 9—10 თავსამდე (18—20 გვერდამდე), რომელიც აღწერია ჟუნანურს.

რადგან 200 წლის მატანეს ჟუნანურ თვითონ ვერ აღწერია, ამისგანმომ უკვირდ არ უნდა ვიქონიოთ იმაზე, რომ ჟუნანურს კერძო ისტორიულ წყაროთაგან შეუდგენია თვის მატანე ვასტანგადმ არჩილის მეფობამდე. ხოლო თუთ არჩილის წამება-რომ ჟუნანურისგან არ არის აღწერილი, არამედ შემდეგს დროებაში, ამას ატეშმარიტებს სსკათა შორის შემდეგი: თუთ ქცხბა ვმოწმობს, რომ წიგნი ესე წამების (არჩილ) მეფის იშოვა ესრედ სულ მცირედ აღწერილი რომელ ესმთა შიდაობისა ჟუ.

რისაებრ ვერ ვის აღწერა“. ჟუნშერს რომ არჩილის წამება თვითონ აღწერა, ეს-
ვიც არ უნდა ვიჭინოთ, რომ იგი ვერცაღ აღწერდა თვისი თანამედროვე ნათესა-
ვის წამებას და არა საზოგადო ფრასებით (ქ-ცხ. 181—4). ამასვე, სკანის აზრით,
ამოწმებს შემდეგი წარწერა, რომელიც იპოვეს მსოფლო მარიაა დედოფ. ქ-ცხსაში
(ფ. 216) სწორედ იქ, სადაც თავდება არჩილის მეფობის აშავი და იწვევა მისის
წამების მოთხრობა (ქ-ცხ. 181, სტრიქ. 19): „[აღწერა?] არჩილის წამება და მე-
ფეთა ცხოვრება და ნინოს ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან. დედასა ასე იწე-
რა“. ეს წერა თეიმურაზს, ალბათ ამ წყაროდამ, შეუტანია ქ-ცხსაში 181, შენიშ. № 4.
ლეონტი მროველი უნდა იყოს არა მთხველი, არამედ გადაწერი. რის გადაწერი?
ჩვენის აზრით „ქ-ცხოვრების“ კი არა, არამედ იმ საეკლესიო მატრიანსა, რომელი-
საცან არჩილის წამება ქ-ცხსაში შეუტანათ შედეგს დროებში. ამ მატრიანში ყოფი-
ლა აღწერილი მროველად ჩინოს ქართლის მოქცევა მეუ მეფეთა ცხოვრება“ და
ჟუნსახენელ „არჩილის წამება“: სწორედ ამ გვარადვე ყოფილა დაწოილი ის სა-
ეკლესიო მატრიანე, რომელსაც ეწოდებოდა „ქართლის მოქცევა“ და რომელიც შემ-
დეგს დროებში შეუმოკლებიათ, რადგან მისი ცნობები ქ-ცხსაში შეუტანათ (იხ. კე-
მუხ. № 170, გვ. 362—4), ჩვენს აზრს უფრო ამოწმებს Chron. arm. p. 50—
51, სადაც არჩილის წამებას ზედეგ მისდეგს ფრასა: „ეს ისტორია (არჩილის წა-
მების) იპოვა მოკლედ აღწერილი... და შეტანილ იქმნა (insérée) ჩვენს წიგნ-
ში, „ქართლის ცხოვრებად წოდებულში“... მასსადამე არჩილის წამება ცალკე ყო-
ფილა აღწერილი ვისკანმე, საეკლესიო მატრიანში ჩაურთავთ, სოლო შემდეგ (არ-
უგვიანეს XI საუკ.) ქ-ცხსაში შეუტანათ. მრავალი სსვა მწერილმანი ნიშნებიც არჩი-
ლის წამების ჩვენს აზრს უმეტესად ახსუთებს. ჟუნშერი რომ ყოფილიყო დამ-
წერი იმ წამებისა, იგი, არა თუ დაწლილებით აღწერდა მას, არამედ ზედეგ მიახამ-
და თავისს შრომას ქ-ცხსისას და შეუკავშირებდა მას კნით, გარემოებით და სასო-
გადო სასათით. ჟუნშერის ნაწერის კილოსაც ეტყობა, რომ როდესაც არჩალ მეფის
ცხოვრება აღწერიდა (ქ-ცხ. 179—181), მამინ არჩილი კიდეც ცოცხალი ყოფილა.

სოლო დანარჩენი ნაწილი ქ-ცხსისა დანის მეფობიდან არჩილის წამებამდე რომ
მართლა ერთის ზირისაცან აღწერილია, ამას ამტკიცებს ის ფრიად შესანიშნავი გა-
რემობა, რომ ამ მატრიანს ერთი სასათი აქვს. მწერალს სახეში აქვს უმეტესად
გვარ-ტომობის აღწერა, მეფეთა შთამომავლობა, მათგან წარმომდინარე შტო ერის-
თავთა, მთი განმეულობა, მამულ-დედუღიანობა და ერთმანეთთან იურიდიული
ანუ ნათესაობითი დამოკიდებულება. ამ აზრით გართულს შემატრიანს თითქმის სრუ-
ლად ავიწყდება საქართველოს მამინდელი დიდ-დიდი პოლიტიკური მოკლენა, მსო-
ლოდ გაკვრით იხსენიებს უუდიდესს ამბებს, რომელთაც თვთ შემატრიანე დასწრებია.
ესვე არის მიზეზი იმისა, რომ ჟუნშერი მეტად მოკლეა და უფერულს ცნობებს
გაბმლევს იმ მკაცლ-ფერ ტანჯვა-დატვაზე, რომელიც მაიუნეს საქართველოს ჟერ
სხარსებამ (რამესკამო ერთს დროს რამდენითამე წლითა გაუქმდა კიდეც მეფობა) და
შემდეგ არბთა. მსოლოდ სომესთა მეისტორიანი რამდენადმე აღაქსებენ ამ ნაკლს
ქ-ცხსისას, თვთ არჩილის მეფობაც, რომელიც საკვა დიდ-დიდ იმბობით, ჟუნშე-

რის აღწერაში შესდგება მხოლოდ ერისთავების და მეფეთა დანათესავების მოთხრობა-
თაგან, საერისთვო და სამეფო საზღვრების აღწერისაგან და სხვა. (ჭ-ცხ. 179—
181). თვთ მიჯნის მეფობაში, როდესაც მოხდა შემომწუნებელი ამბავი მურვან-ურუს
შერიკისა, ჟუანშერი მანც ზოლიტიკურს ამებს ნაკლებსა ურადლებას ძღვეს, ვი-
დრე შინაურსა, ნათესაურს, იურიდიულს და ქონებრივსა (ზოლიტიკურ და საკლე-
სიო ამბებით, როგორც გვითქვამს, მერე შეუძლიათ ეს ნაწილი მატანისა; ჭ-ცხ.
151—159; 173—8). დანარჩენ მეფობათაც იგივე ხასიათი აქვთ (იხ. ჭ-ცხ. 149;
150; 161; 163; 170—172; 175—8), გარდა მცარეოდენის ნაწილისა, სადაც
(აღბათ სსკა წყაროთი) აღწერილია ბაგრატიონთა გამეფება და ბაგრატიონთა გაარის
პირველნი მეფენი.

ესრეთი სსკა და ხასიათი იმ მატანისთვის მიუცხად თვთ იმ წყაროებს, რო-
მელთაგან შეუდგენია ჟუანშერს თვისი ისტორია. უმთავრესი ამ წყაროთაგანი არის
გუჯარი, რომელსა შინა აღწერილ არიან მეფენი (სოსროიანნი) და წარსინებულნი
(ე. ი. ერისთავნი) ტომებით და სოფლებით მათით* (ჭ-ცხ. 178). ეს გუჯარი უნ-
და იქოს საფუძველი მთელის ჟუანშერის მატანისა, რომელიც მას აჭა-იქ შეუძლია
სსკა წყარობიდან, რომელთა შორის საუურადლებოა გუჯარი ტუკევისა (და
არა ტუკევისა), როგორც შედგომით დაბეჭდილია ქცხსაში, კვ. 175; ხოლო სსკა
ველა კარიანტებში ნაჩვენებია „ტუკევისა“ ანუ ტუკეისა: ქალღლი იმ დროს არ იყო
და მის მკვირ ტუკავს ჭხმარობდენ, მაგრამ ძვირფასსა სსხუთებს სწერდენ სპილენძზე,
ტუკეისე და სსკა ლითონის ფურცლებზე; აგრეთვე გუჯარი, რომელი კვისარმა
წარმოცნა მიჯნისა და არხილს, რომლისაგან შემოტანილია ცნობები (ჭ-ცხ. 197—8).
რასაკვირველია, ჟუანშერს ექნებოდა ის გუჯრებიც, რომელთაც არხილმა გაუერ-
ერისთავებს ქართლი, ჭრეთი, მესხეთი და აფხაზეთი (ჭ-ცხ. 179—180) და რამ-
დენიმე იმ „საგანძურისა გუჯართაგანის“, რომელიც (განძი) დაფლეს მცხეთას, უჯარ-
მოს, გორს, კახეთს და სსკა ალაგებს (ჭ-ცხ. 171, 170, 162, 175); აგრეთვე
რომელი იმ „მკვიდრობის სიგელთაგანი“, რომელიც ქმნიათ ქართლის ერისთავებს
(ჭ-ცხ. 161; 164) და ის საგანძო გუჯარიცა, რომელი დამალა ერეკლე მეფემან,
რომლისა აღწერილი უკველი... დაფიქრებით უჯარმოს*.

ამ გუჯრებში რომ ფრიად საუურადლებო ცნობები უოფილა ჩართული, ეს სჩანს
რქვამ, რომ ჟუანშერი გაერით და თითქო შემთხვევით ამისთანა საუურადლებო ცნო-
ბებს ეკადღეს ძველ მეფეებზე, რომელზედაც ჭ-ცხსა არას ამობის: მკალითად, მი-
რანისაგან მისის ჭლის მითხევაბა სპარსთა შანის ფეროზისზე (ჭ-ცხ. 178); კვი-
რისაგან (კოსტანტინე დიდისა) სამეფო გვირგვინის გამოგზავნა მირანისადმი
(კვ. 180); „ორი გვირგვანი ზურმუხტისა და იაგუნდისა ძოწეულისა, რომელი იგი
გამოიტანა მამან ჩუენან, დიდმან კასტანგ მეფემან, ინდოეთით და სინდეთით*;
გვირგვინი (სსკანი) მისვე კასტანგისანი, ოქროსა და ანთრაციისანი, ერთი მი-
რან მეფისა და ერთი კასტანგისი, რომელი მოუძღუანა სპარსთა მეფემან
უკველსა თანა ოქროსა და კერცლსა, რომელი აღვიდა სატურთავს სუთასისა“
(ჭ-ცხ. 175); აგრეთვე კასტანგისაგან კრძლითა მისითა უგეომლება ჰალესტინის

და ორის ნაწილის ჯახირეთისა“ (ქ-ცხ. 187), და უკანასკნელ ის ცნობაცა კვირიის ლეონის წერილიდან, რომ ქართველთაგან თუ არ დამარცხებულ იყო ქურჯან-ყრუ, არანბი კოსტანტინებოლედში მოვიდოდნენ. ეს უკანასკნელი ცნობა სრულად არ-
 ლეკის იმავე ქ-ცხსაში (გვ. 177) თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ შეტანილს მო-
 თხრობას იმაზე, კითხმ მურჯანი ბოსფორაშიდის მისულიყოს და კოსტანტინობოლის
 აღებას შესდგომოდეს (ქ-ცხ. 177).

ამ ნაირად აშკარაა, რომ ჯუანშერის ისტორია, თუმცა ცალ-მხრითაა და მო-
 გლე, მაგრამ საუკეთესო მსაჯლსაგან არის შედგენილი და ერთის კალმის კვალი
 არეყვია. მხოლოდ მცირე მის ნაწილს, სადაც ბაგრატიონთა გვარეულობის მეფობა
 მოთხრობილია, აქა-იქ ეტყობა ქართლის მოქცევის ქრონიკის კვალი, თუმცა ამ ქრო-
 ნიკიდან ზოგი ცნობები უსაგ-საგად შეუტანიათ (შეადრე ეს წიგნი გვ. 57 და
 ქ-ცხ. 161, 165), როგორც კონებთ, X—XII საუკ.—უნდა ვიფიქროთ, რომ სპარს-
 თა, თურქთა და ბერძეთა შორისი ომიანობა, აღწერილი ქ-ცხ. 163—4, იმავე
 მე-X—XII საუკუნეებში უნდა იყოს აღწერილი, რადგან ეს ნაწილი ქ-ცხსისა ძნელად
 ეთანხმება სსზოგადო ხსისათს ჯუანშერის მატანიასს. თვთ ქ-ცხსა (გვ. 163)
 ჰმოწმობს, რომ ეს ამბები ამოუღიათ სპარსთა ისტორიიდან.

III.—ჯუანშერმა ანდერძად დაუგდო შემდეგთა ნათესაეთა, რომ მატანიე ქარ-
 თლისა გაეგრძელებინათ თავ-თავის დროზე (ქ-ცხ. 184).

შემდეგს მატანიეს მართლა ეტყობა იმისი კვალი, რომ იგი დაწერილია სსჯ-
 და-სსჯა დროს. ეტყობა, მაგალითად, რომ არჩილის მეფობიდან გიორგი აღწეყ-
 ლის მეფობამდე ერთს ზირს გაეგრძელება მატანიე (ქ-ცხ. 184—191). ეს ნაწი-
 ლი ქ-ცხსისა იწყება ვრცელის მოთხრობით საზარათა შემოსლვაზე ჯუანშერის მეფო-
 ბაში (შეიძლება ეს ამბავი, ანუ ერთი ეპიზოდი თანამედროვემ შეიტანა ჯუანშერის
 მატანიეში), მაგრამ შემდეგი დიდ-დიდი ამბები სსზოგადო ფრასებით არის აღწე-
 რილი, მაგალითად არანთაგან ქართლის დაშერობა და მათი მძლავრობა თითქმის
 100 წლის სიგრძეში (იხ. ქ-ცხ. 185); აგრეთვე გაძლიერება აბსახთა მეფეებისა
 იმერეთში და კლარჯეთს კრისთებისა—ქართლში (ქ-ცხ. 186). მხოლოდ ამოტ
 კურთხლავტიდან იწყება უფრო დაწერილებითი ცნობა, რომელიც ბაგრატ I-ის დროს
 ვრცელ მატანიედ იქცევა (ქ-ცხ. 189—191). ბუღლას შემოსევის და ემირების ამბე-
 ბი ისრეთის საქმიანობით არის აღწერილი, რომ უნებლიეთ გაფიქრებინებს ამისსა
 აღწერას თვთ-მხალკელისაგან, რომელიც IX საუკუნეში უნდა სცხოვრებდეს,—და რად-
 გან კასეთის და გარდაბანის ამბებს განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევს, ამისგამო
 გონებთ, რომ ეს მატანიე აღწერილია კასეთში. ამოტის სიკვდილზე (826 წ.)
 შემატანიე სწერს, რომ ის მოჭკლესო გარდაბანის კელესიაში, „და სისხლი მისი,
 რომელი მას შინა დაითხია, იხილკებისა აწცა (860 წ.?), კითარცა ახა-
 ლი“. თუ სკენი აზრი სიმართლესთან ასლთა, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მე-IX
 საუკუნის შემატანიეს გაუგრძელება ჯუანშერის ისტორია, მაგრამ სავსო ცნობე-
 ბის უქონლობისაგამო სსზოგადო ფრასებით აღწერილი მთელი ის სსან ისტორი-
 სა, რომლის გარემოებანი მს თვისის თვლით არ ენასა.—რასაკვირებლან, სკენ სსხე-

ში არა გვაქვს ის ცნობები, რომელიც, როგორც დავამტკიცეთ, თეიმურაზს და სსკათა შემდეგს დროებში ჩაუტყუებიათ ამ მატანეში სუმბატის ქრონიკიდან.

მეფობა დავით კურაპალატისა და აღარსისკის მეტად მოკლედ არის აღწერილი ქ-ცხბაში (გვ. 192—7), თუმცა, როგორც სომეხთა მწერალი მოკავთსრობენ (იოანე კათალიკოზი, ასოლივი, კარდანი და სს.), ეს სხვა საკუთა სომეხთა, აბსაზთა და ტაოელთა ბრძოლის მსხვილ-მსხვილ ამბებით, რომელნიც ბროსისეს შემოუკრებიან თავისს *Hist. des Bagratides*-ში. მოლოდ აბსაზთა მეფის კოსტანტინეს და ამირა-ფაჟარის ქართლში შემოსლვა აღწერილია უფრო კრცლად და იმისთან ფრასეებით, რომ თვთ-მხილველის კასელ მემატანესაგან უნდა იყოს აღწერილი, და შემდეგს დროებში შეტანალი ქ-ცხბაში (გვ. 195—7). მემატანესი კასელობა სხანს იქიდანაც, რომ კასეთის გოგრაფი და იქაურა ამბები დაწერილებით იცის, და გარდა ამისა სმარებულა ესრეთი ფრასებიც: „მოკიდა კოსტანტინე მეფე და ილოცა აღაპერდს, წა გიორგის წინაშე და შემოსა ხატი მისი რქორათა... და ფრად ზატისცა კირაჟე ქორეპისკოპოსმან“ (გვ. 196). ამისთანა მწერილმან ამბავს მართო თანამედროჳ და თვთ-მხილველია აღნიშნავდა; და შეიძლება მწერალი იყოს თვთ აღაპერდის რომელიმე სამღვდელო ზირი.

რადგან აბსაზთა მეფე კოსტანტინე ჩვენი ქრონიკით მოკვდა 907 წელს, სოლო ქ-ცხბაში გობრონის და სუმბატის წასება, რომელიც 914 წელს მოხდა, მოსსენებულა კოსტანტინეს სიკვდილამდე (გვ. 196), ამისგანაც ეს ცნობები გობრონის და სუმბატის წასებისა უნდაგ-აღაგოდ უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხბაში შემდეგს დროებში (X—XII სსუჳ. *Addit. a l'Hist. G. p. 52*).

გიორგის მეფობიდან ბაგრატ III-მდე (ქ-ცხ- 197—213) ჩვენი მატანე-რომ თანამედროჳსაგან არის აღწერილი, ამას გემიტკიცებს კილო და საჭმთანობა მოთსრობისა, რომელიც გვაძლევს მოკლეს მარამ ჭეშმარიტს ცნობებს აფსაზთა და კასთა მეფეებზე. თითო-ორილად ადგილი მატანისა თვთ-მხილველისაგან აღწერილს ჭგუს. მაგალითად, კონსტანტინესი განდგომა და მისი დაჭერა უფლის-ცხეში ისრეთის დაწერილებით არის აღწერილი, როგორც თვთ-მხილველია შექმენის: „პერდარა დაიმორჩილნეს ტიანი... შეიქმნა სმად, გამოკიდა მეფე და უოკელი ლაშქარი და დაცეს ცხის-გარემო, და რა ეამს განთესდა, იწეეს ძიება. სოლო იგი გამოსრულ იყო წელით და შესრულ იყო ნაზრალსა კლდისასა და მენ დამლულ იყო. ზოგა იგი კაცმან ვინმე უნდომან, შეიპურეს“... და სსუ. (ქ-ცხ. 202). უმთავრესი ნაწილი: ამ მატანისა კეუთნის ბაგრატ III-ის მეფობას და დანარჩენი ნაწილი თითქო იმისთვლად არის აღწერილი, რომ ბაგრატის გამეფების და გაძლიერების ამბავი უფრო გასაგები განხადოს მეთხველისთვის. ბაგრატის მატანე დაწერილია მაშინვე, ბაგრატის სიკვდილის შემდეგ († 1014 წ.). რამდენისამე სხის ამბავი მერე უწრია ისე, როგორც ახსოვდა. ეს ცხადდება ზოგიერთ ფრასებისაგან: „და შინ ჭერეთ ცოცხალი იყო ზაზა ბაგრატისი ბაგრატა († 994 წ. ქ-ცხ. 209); „თვთვე კურთა ტაო, მიგვალბასა ზედა მამის მათის გურგან მეფეთ-მეფისა“ († 1008 წ.; ქ-ცხ. 210). ერთის სიტყვით, მრავალი ამ გვარნი ნიშნები გვაფიქრებინებენ, რომ ბაგრატ-

ტის მატთან, როგორც დაკით აღმაშენებელისადა, მოკლედ და შექსნიერებით აღუწერათ ამ მეფის სიკვდილის შემდეგ, რის გამო მხოლოდ უმთავრესი ამბობი აღუწესხავს მემატანეს და ისიც უწმინდოლოდ, სოლო დახარხინზე სსოგადოდ შეუნიშნავს: „უკეთესი ენობს თვთოეულად წარმოთქმად და იყო ს ყოველთა განგებულებათა მისთა (აღწერად), მოწოდურდეს ძელი მისა, რომელითაგან მტკიცედნი წმინდოკისთქე უამთა სიგომისაგან არა-დავიწყებისათჳს“ (ქ-ცს. 212).

ახლა რომ ჩვენს ნათქვამს თავი მოკუთაროთ, გამოდის, რომ ამ მუსლში მოსსენებელი ამბები სსკა-და-სსკა დროს ყოფილა აღწერილი თანამედროვეთაგან. შეიძლება, რომ მე-X საუკუნის დასასრულს ანუ მე-XI საუკ. დამწყებს, უკანასკნელის მატანის დამწერს სსკა მემატანების კერძო სსწერები და სსბუთები ერთად შექმრობოს და გაუგრძელებილს ვუწახურისაგან დასრულებული ქ-ცსბა. ასრე მოქცეულა ანუ ვუწახურ და სსკა ვეელა ცნობილნი მემატანენი (ბაგრატ IV-ს მემატანე, დაკით აღმაშენებელისა, თამარ მეფისა, თუთ კასტანჯა და კასუშტიცა). უკანასკნელს აზრს რამდენადმე ასაბუთებენ შემდეგნიცა გარემოებანი: 1) მთელი 200 წლის მატანე ბაგრატ III-ის გამეფებამდე შედარებით (ქ-ცს. 184—205; აქედამ 8 კუკრდამდე უჭირავს მერმინდელ დამატებათა) მოკლეა, თუმცა ეს სსხა სსკა სომათა მწერლთაგან აღწესულ დიდ-დიდ ამბებით; 2) აქ-იქ ეს მატანე შეესებუება კერძო ცნობებით სსკა წყაროთაგან, რომელსაც მწერალი ზოგან გვისსელებს კიდეც: სტეფანე მტეპეარს, წა გობრონის ცნობების აღმწერს (ქ-ცს. 196) და აფსაზთ მეფეთა მატანეს (ის. იქვე), რომლისაგან, უნდა ვიფიქროთ, ჩვენი მატანეც ამოკრუფდა უფრო სსუფრადლებო ცნობებს (მაგ. ქ-ცს. 186, 190—2, 194). ჩაკერებულს ცნობას: ჰტავს ფრთხილ მითსრობა საჯთაგან ვკარის წარტევენაზე, დინარ დედოფლის მოტ*) ჰკრეთის მოქცევაზე მწვალელობითგან მართლმადიდებლად (ქ-ცს. 197) და სომეხთა მეფის სუმბატის წამება (ქ-ცს. 196);—3) ამავე აზრს უფრო ის გარემოება ასაბუთებს, რომ მთელს ამ თითქმის 300 წლის ისტორიას ერთი სსოგადო მარლვე აქვს: ეს არის ის გარემოება, რომ მემატანე თავიდან ბოლომდე განსაკუთრებულს უფრადლებას აქცევს კასეთის და მისას მიდამოას ისტორიას (გარდაბანი, ჰკრეთი). ამ ჰკერების შესასებ მწერილმან ცნობებსაც კი არ ჰმალებს, სოლო ჰართლ-მესსეთ-აფსაზეთის ისტორიადამ მხოლოდ უდიდესი ფეჭტებს აღგვიწერს და და ისიც მეტად მოკლედ, თუმცა კი მემატანეს აქვს წერილობითი წყარო აფსაზთ მეფეთა ისტორიისა (ქ-ცს. 196). რადგან ეს სასოგადო სსათათი მთელას მატანას სსტინის თუთ ბაგრატ III-ის მატანის აღმწერსაც, ამისაგამო ჩვენ კკონებთ, რომ მთელი ეს 300 წლის სსხაც ამ უკანასკნელისაგანვე უნდა იყოს შედგენილი სსკა-და-სსკა წყაროთაგან. თუთ მემატანე უნდა იყოს, როგორც გკითქვამს, კასელი და; როგორც საგულესსმთა, ალაკერდელი (ის. ზემო გვ. XXXIX და ქ-ცს. 196),

* ამაზე ვაბუტო თავისს ვეგრაფიაში (გვ. 232) გვამლევს საუფრადლებო ცნობას, რომლის წყარო, სამწუხაროდ, არ ვიცით: „ხოლო წელსა 917, ქ-კს 138 მოიხსენების სახელი აღარანსე, პატრიკისა და ძისა მისისა დინარ დედოფლის ქმრისა და ძისა მათისა. იზნაქისა“ (შეადარე: Hist. Gr. I, 1 p. 279 n. და აგრეთვე ქ-ცს. 197; 210).

ბ. — მეშვიდე მემეტანე, რომელსაც გაუგრძელება ქ-ცხსა, არის ბაგრატ IV-ის ცხოვრების აღმწერილი. ამას ქ-ცხსაში შეუტანია გიორგი I-ის და ბაგრატ IV-ის ცხოვრება 1014—1072 წ. (ქ-ცხ. 214—234). ამ მემეტანეს უსარგებლნია სუმბატის ქრონიკით, რომლის ერთი წილი დაწერილია, როგორც ჭეშო განკუთმტეთ (გვ. 149), სუმბატ კუროპალატის მიერ 992 წლამდე, ხოლო მეორე ნაწილი 992 წლიდან 1032 წლამდე გაგრძელებულია მისის შვილის გურგენის მიერ (ibid.). პირველი ნაწილი ამ ქრონიკის თითქმის მხოლოდ ქრონოლოგიურს ცნობებს გვძლევს, ხოლო ისტორიულ მოვლენათა ან სრულად ან ესეა, ან თათო-აროდა სიტყვით მოხსენიებს. ესრეთი ხასიათი ქრონიკის ამ ნაწილის ცხად ჭეშოეს, რომ სუმბატს თვითონ კი არ შეუდგენია ბაგრატიონთა ისტორია, არამედ შემოუკრებია სხვა-დასხვა წყაროებში გახსენებული ცნობები და აღუდგენია გარ-ტომობითი შტო. როგორც უკვე ვითქვამს, სუმბატს ერთი წილი თვის ისტორიის ამოუკრებია სავითსავით სავით: „შობა მამთ-მთავართა აღმისთავან ვიდრე ქრისტიან მოსდგამდე“, რომელიც შეტანილია მარამი დედათ. ქ-ცხსაში, ხოლო რამდენიმე ცნობები ამოუღია თვით საველითა მატანედამ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ (ის. ჭეშო, გვ. 149—162); რადგან საზოგადოდ ყველა ქრთველ მემეტანეთი ის სიმწესირო თვისება სჭირთ, რომ არ უყარით ქრონოლოგიური ცნობები, ამის გამო ბაგრატ IV-ის მემეტანეს სრულად უარ უყვია მთელი ქრონოლოგიური ნაწილი სუმბატის ისტორიის; ხოლო მეორე მისი ნაწილი (გურგენისაგან გაგრძელებული) მთლად და ოდნავ შეგლით შეუტანია ქ-ცხსაში (გვ. 214—221; შედ. ჭეშო გვ. 149—162) და ეს ქრონიკა გაუგრძელება თვის მატანით ბაგრატ IV-ის საკვდილამდე (ქ-ცხ. 221—234). ეს ჩვენ უკვე დაგვსახუთეთ და დაგვამტკიცეთ (გვ. XXII—XXVI და 149—162), ისიც უჭეხეთ, რომ ეს უკანასკნელი მატანე დაწერილია 1076 წლის წინეთ, ასე უფრო დასლოკებით რომ ვთქვათ 1072—1076 წლებ შუა (გვ. XXIV). მარამ მატანეში მარავლი იბოკება იმისი ნამუბი, რამი იგი ნაწილ-ნაწილად არის აღწერილი. იი უმთავრესი ამ ნამუბისაგან: მემეტანეს მეტად მოკლედ და საზოგადო ფრსებით აქვს აღწერილი 1032—1048 წლის ამუბი (ქ-ცხ. 221—3), მარამ 1048—1072 წლებს ამბავი ისრე დაწერილებით, ისრეთის გარმობით და ფრსებით არას აღწერილი (ქ-ცხ. 223—6), რომ უნებლიეთ გაგრმობანებს, თითქმის ამ დღის და წუთის ამბავს გისატკვდეს მწერალი და არა რამდენსამე წლის წინეთ მომხდარ შემთხვევათა. მემეტანე შესანიშნავის დაწერილებით გიმეხებთ, თუ რომელი ამბავი სასულდობრ სად მომხდარა, რომელს სოფელში, რომელს კელზე, რა დროს, რომელ დღეს, ასე რამდენს დღეს, ვიარას და თუეს გაგრძელებულა მოქმედება (წლებს კი, საზოგადო ჩვეულებით, არ გვიჩვენებს); ასე სად მდგარა მამან მეფე, სად ფოფილას იმ დროს მისი ცოლ-შვილნი, რომელ გზით წასულა მეფე, თუ მისი მტრები, და სხ. და სხ. (ის. ქ-ცხ. 224—6, 228—231, 233);—ეგრეთვე ისე ცხოველად აღწერს მწერანებს, თუ სისხრულს (ქ-ცხ. 226, 228, 232, 233), რომ უნებლიეთ გებადებთ სრით, რომ მოქმედების და აღწერის შუა დიდს ხანს არ უნდა გაკვროს, რადგან-გაგლილთა დროთა შესამად თან-და-თან ესუსტდება შთაბე-

ჭადილება, მესსიერებთან იშლება მწერლობისნი გარემოებასნი და აღწერილს ამბავს ეკარგება თვისი ცსოკულობა, ხსდიახობა. მთელი მატანე რომ 1072 წლის შემდეგ ეოფილიყოს აღწერილი, მას ვერ შესრულებდა ესრეთა ხსიათი. ამისგანო სვეს ეგონებოთ, რომ იგი დაწერილი უნდა იყოს ნაწილ-ნაწილ და სსვა-და-სსვა დროს 1048—1072 წლებ შუა, ანუ უფრო დაახლოებით რომ ესთქათ, 1064—1072 წლებ შუა. (რადგან შემდეგი სწოვეტი გიორგი II-ის ცსოკრებისა ქ-ცხ. გვ. 234—6 ჭკავს ამ მატანეს, ამისგანო შეიძლება ეს უკანასკნელი გაგრძელებულ იყოს იმავე მწერლისგან 1076 წლის შემდეგ).

ჩვენს აზრს თითქმის ამტკიცებს რამდენიმე ფრასები: მაგალითად, 1048 წლის მოთხრობაში შემატანე გეგინობებს, რომ მასინ „ასალ-ქადაჭი უსდუდო იყო“ (გვ. 224), სოლო 1064 წლის ამბავში შექნიშნავს, რომ იგივე ასალქადაჭი გამაჯრებული იყო, მაგრამ ზღუდე მისი ვერ შესრულებული არ იყო (გვ. 228). ისევე აწიყოდ არის მოთხრობილი, მაგ. „მეფე დგას სრტილას“ (გვ. 225), „სსურავი დლითა-დღე შექმატების“ (გვ. 224) და სს.

თვთ მწერლი რომ მესსია, ამას მრავალი საბუთი გვიმტკიცებს: მატანეში სხარებულთა, მაგ., ფრასა: „ლასქარსი ამისა სემომასა კერძისანი“ (გვ. 226), სოლო ზემო-კერძო ქეუესან იყო მესსეთი. გარდა ამისა სემო მოუკანილი ფრასები ასალქადაჭის უსდუდობას: და ზღუდიახობაზე (გვ. 224, 228—9) გუფიჭკებიანებს, რომ მწერალი უნდა იყოს ასალქადაჭელი ანუ ასალქადაჭის მიდამოდას, მაგალითებ, თორელი (ის. ქ-ცხ. გვ. 228) და უსათოდ ერისკაცი, რადგან სმდედელი ზირთა სწერს მატანეს (მაგალითად დავით აღმაშენებლისას და თამარის მატანეს) სსვა ვილო და სსსიათი აქს. რადგან შემატანე დაწერილებით ჩამოთვლის იმას, თუ რომელი სოფლები უბოძა მეფემ სულა კლმასიას ღიშარტის დაჭერისათვის, ამისგანო შეიძლება შემატანე იყოს ან თვთ სულა ანუ მისი დაახლოებული ზირი (ქ-ცხ. 228).

დასასრულ საჭიროდ კარც მოვისსენიო ერთი გარემოება: ვილც უცნობს მწერლს ბაგრატის მატანეში ბაგრატის ძმაზე დემეტრეს, რომლისგან წარმოსდგა დავით მეფე სოსლანი, მიუწერია შემდეგი სენიშუა: „მიკვარს, მეფის თამარის ქსარი სომ ამ დემეტრეს თქლისსგან იყო, და რატომ არ დასწერეს ან რასსისა მოკრე და ან ვის ქალთან დარჩა შეილი“ (ქ-ცხ. 225, შენაშნავ). ჩვენი ზსსუსი ამ ვითსავსე შედეგთა: შემატანე სწორედ იმისთვის არ ესება დემეტრეს შთამომავლობას, რომ იგი თანამედროვე იყო ბაგრატ IV-ისა და ამის გამო არ იცოდა, რომ ამ დემეტრესი რესლა რდესსე დაიპურობდა სპართეულომას სამეფო ტასტისესტ სომ დიდ გვიმტკიცებს შემატანეას თანამედროვეობას აღწერილის დრომასს.

II.—შემდეგი მერვე მატანე, რომელიც შეუტანიათ ქ-ცხსაში, არის დავით აღმაშენებლის მატანე. ეს მატანე, შესავლის მსგავსად, დავით II-ის ცსოკრებისა იწუებს მისის მამის გიორგის მეფობიდან: ერთი წილი გიორგის მეფობისა (ქ-ცხ. 234—236, სტრიქ, 12-მდე) ერთ და სსსიათით სრულიად ჭკავს ბაგრატის მატანეს და შეიბლება მისგან ან სსვა რომლისამე შემატანესგან იყოს აღწერილი:

სოლო მოკრე მისი ნაწილა (ჭ-ცხ. 236, მე-13 სტრიქონიდან მე-240 გვ. სტრიქ. 8) შეერთებულია დაჯივის მატანისთან, სასოკადო ფრანგებით აღვიწერს მისს მეფობაში მომხდარ შედგურებათა, კილოთი და სასიათით სრულად არ განუჩივს დაჯივის მატანს, და ამის გამო ეჭვიც არ შეიტანება იმაზე, რომ ის აღწერილია დაჯივით აღმასწავლებლის შემატანისაგან. შემატანე გიორგის მეფობას აღმდებებს, რათა მით უმეტესად აღმოაბრწყინოს ძლიერება დაჯივის მეფობისა, და სასოკადოდ გიორგის მეფობა აღწერილია შესავლის მსგავსად (გვ. 230—246).

მატიანეში იბრუნება მრავალი ცხადი ნიშნები იმისა, რომ შემატანე თვით-მხილველია მისგან აღწერილ ამბებისა: „თუ აღითხეწნათა კისილეთ და ფრად უფროს ამთ წარმოთქმულასა“ (გვ. 239); „ადეთა ხეწნათა მოიწაჭირი ესე“; „თუთ მისგან გამოსრულსა კვონებდით“ სისხლსა (გვ. 243); „ეთარცა გვიხილავსა“ (გვ. 254); „საქმნი აწ სილელნი“ (გვ. 260); „მრავალ-გზის გვიხილავს იგი დამლტობულად დაწვიან თვსთა ცრემლითა“ (გვ. 257) და სს. მაგრამ თვის მატანე რომ დაჯივით აღმასწავლებლის სიკვდილის შემდეგ აღწერიდა, ეს სვეს უძველესად დაჯივითეთო (ის. ქეპო, გვ. 247—248). აქ დაუშვებთ იმისაც, რომ შემატანე მოიხსენებს (გვ. 259): „არან ეისმე მბრალეუბანი (დაჯივით) მეფისა აქრეთა“, ე. ი. მეფის საკვდილას შემდეგ, კიდევ იბრუნებინო შინი, რომელიც მეფეს ედურინ, აბრალეუბნო (260). აქვამ ცხადია, რომ დიდს ხანს არ გაუგლია მეფის სიკვდილას და მატანეს დაწერის შუა (ის. აკოტეპ გვ. 262). მთელი უკანასკნელი ნაწილი მატანისა ისეთი გრძობით და კილოთი არის აღწერილი, ისეთი მწუხარებით არის აღგვდილი, თათქო მწერალი ასაღს მკვდარს დასტარის და მოსტქამსო.

ეს უკანასკნელი გარემოება განსაკუთრებულს ფერს სდებს და განსხვავებულს ხასიათს აძლევს მთელს მატანეს. რადგან მატანე დაწერილია შემდეგ მეფის სიკვდილისა, ამის გამო პირველს ნაწილს მატანისას, სადაც აღწერილია მეფის დიდ-დიდნი საქმენი, საქაო ცხოველობა და ხსიანობა არ იტყვიან. მწერალი გატყუებულია უფრო მეფის ზიარუნულ ღირსებათა მიერ, მისის საბრძნითა, სასიათის სიმტკიცითა, ღვთისნიერებათა, მხედართ მთარულ სიჭიერებათა, კაცურ-კაცობათა. ამ მხარესა მეფისას კრწლად და სიჭიერად გვისურათებს (გვ. 253—263). სოლო რაც შეეება თვით იმ დიდებულ დასწრობათა, რომლითაც ამ საკვარკველს მეფემ თავზარი დასტა მთელს ასიან თურქობას და მთელს აღმოსავლეთ-დასავლეთში მოჭფონს სახელი ქართველთა ძლიერებისა, ამ სახელოვანს ამბებს შემატანე სამწუხაროდ, მოკლედ და გაკრითდა აღგვისუსავს, მრავალს დიდ-დიდს და სოცარს ამბებს ოდნავ შეეება ნუ სშირად სრულად სტოკებს, და რომ ეს ამბება უცხო მწერალთა არ აღესუსათ, მრავალი ძლიერ-მოსილობა მეფისა სრულად დაგვივებს მიტემოდა, და დაჯივით აღმასწავლებლის ბრწყინვალე სახელი უმეტესად დაინრდილებოდა. ეს ნაწილი მატანისა იმდენად მოკლეა, რომ თითქმის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დაჯივით აღმასწავლებლის მატანე არა გაჭმის, გარდა თითო-ორულს ცნობებისა, რომლითაც, ამისთან, ქრონოლოგია არა აქის, როგორც უძველესი გვიტყვამს: ის სამი ქრონოლო-

გოური ცნობაც: 1080, 1089 და 1125 წლებსაც, რომელიც იმავეს მითითებულ დე-
დოფელის ქცხბაში, არ ყოფილა მე-XII სუკე. სელ-ნაწიში, სიდასაც შემოკლებით
უთარგმნით სომხურად Chronique arm., და სხანს მემეტანეს არ ეკეთის (ესე-
ნი ჩვენ სუკითად დაესახუოოო ქემო, გვ. 229—248). სტრეიქან-და-სტრეიქან შეს
მინც გამობრწყეილებს სსვა რადც დიდ-დადი სუქეებიცა მეფის, და თუმიცა მე-
მეტანე ამ მბებს არ აღგვიწერს, მგრამ აქ იქ წამოსტობა სოლიე, მკ. კერწის
წუობანი დიდნი*, აღება ჭერეთის და კახეთისა და ესა განსმენილი იგი დი-
დი ძეგა, რომელ... დასოცნა (1105 წელს) სულტანისა იგი სხანი ურიცხუნი,
ათბაგი განძისა და უმრავლესი კახთა და ქვეუნიცა კოი (უნდა: კვეუნიცა ჭერეთი-
სა*), მტკერთავე თანა გარემოდაგომილი სკენთანა* (ქცხ. 243). მერე
გასაკებად რად არ აღგვიწერს მემეტანე ამ სხან-განსმენილთა ბრძოლთა*, რომლი-
საცან სუკელის-სმებულთა, რომ მეფეს აუღია კახეთი და ჭერეთი, ერწოს გადაუსდია
დიდ-დადი ლაშქრობა აღბათ კას-სერთა ზედა, რომელნიც არ დამარხილდენ; უკა-
ნასკელ ჭერ-კახთა მოუშეკლებათ სულთანისა და განძისა აბაზაგი, მგრამ მეფეს სრუ-
ლიად აუმტკუტება ეს აუარებელი ლაშქრობა მტრისა, სერ-კახანი მტკერთა. თანა
გარემოდაგომილი სკენთანა*. ცხდათ როგორც დღე, რომ აქ იგულისხმება დიდ-
დადი სსხელოკანი სუქე მეფისა, რომელსაც მემეტანე მსოლოდ გასიშებს და არა
აღგვიწერს (ქცხ. 242). ან რად არ აღგვიწერს მემეტანეს მერნას აღება (გვ. 245),
ანუ გიორგი მეფის სიკვდილი, დამიტრის სსხელოკანი ბრძოლა და დერბენდის კა-
რის მოტანა, ლორისი და აგარას აღება (246), გულისტანის, შარასის, დანასის
შამხისის, ბიურიტის, დანასის, ხოზანდის და სსკათაცხე-ჭაღატა და ქვეუნიცა
დამონება (გვ. 251—2), ანუ სსვა განსცეიფურებულნი სუქენი, რომელთაც მსოლოდ
გუკუგულისსმებინებს (გვ. 255—256)? ანუ რად გვიძალეს მრავლთა: „განსუტეუბა-
თა და მსიღებთა“ ურთასა და „სსმიშად-სსხარელობასა“ თარგულთა ზედა (გვ.
257), ან იმ ქართლის ჭაღატას აღებას ამბავს, რომელსაც მეფე ისრასაცან სიკვდილს
გადაარჩინა გულზე ეადებულმა სეტმა (გვ. 262); ანუ რად არ გიასსელებს ამ სს-
დალატო სუქეებს, რომელნიც უკასეთა განიცრახეს მეფის მოკვლაცხუთს „არა ერთ
და ორ, გინა სსმ, არამედ მრავალ გრისა და არა მიუშეს ღმერთისა“ (გვ. 262), ანუ
იმ თარგულობათა, რომელსაც მემეტანეს სიტყუათ, ჭმოწობენ „სუქენი აწ სი-
ღუღნა“, ე. ი. ის სათარგულო ამბები, რომელიც, როგორც სუკელასსმათა. მო-
მსხდარა მეფის სიკვდილის უმალ, აღბათ ზირეულს წლებს დამიტრის მეფობისა
(ქცხ. 260)?

ერთის სიტყუით მემეტანე იმდენად სუქეებს არ აღგვიწერს, რამდენად ამ სს-
სელოკან და განსცეიფურებულ სუქეთაცან აღტეხილს სუკეთარს თვის გრძნობას, თვის
სუკეთარს აღტეგებას, განცეიფურებას, მოწიწებას ბრწეინებულ გიორის წინაშე. მთელი
მეტანე სუკეთა ამ გრძნობას; იგი უფრო შესხმასა ჭეკას, ვიდრე ისტორიას,
რომელსაც მსოლოდ იმდენად შეკება, რამდენად მასში გამომსკვირვლებენ ზირ-
ენულნი თკიებანი სსკვარეულის გიორისა. მწერალი თკიოთს არ ჭეძლავს, რომ
მეფის სორცეულ სუქეებს იგი ოდნე შეკება; იგი ზირ-და-ზირ აცხადებს: „მწ-

განათავსებს მცირედი მეტეორების თქემად“ (გვ. 248), „მარაველებს... განსაცდელთა სიკვდილისათა შთავარდა იგი, რომლისაგან მცირედი მისცნეთ თხრობას“ (გვ. 262), „და ესე მცირედი მარაველსაგან თქემად შეუძლებულა“ (გვ. 257, 243); — „...დასრულეს სჯემენ, რომელნი ჰყენ მცირედითა და ეოვლად კინითა სი: ტყუითა წარმოგვიყინან დიდთა მით და მითხრობად შეუძლებულთა სჯემთა მისთა: გან“ (გვ. 252—3); ანუ როდენის ჩართმან და მელანმან დაიტოოს აღწერად (გვ. 250)?... ამ ნაბრად, დიდ-დიდ ამბების აღწერის მკვათერ მემატანე განდოადუ: ლებს ამ თვის ღრმა შთაბეჭდალებას, რომელმაც უნებლად ათქმევინა მემატანეს: „ბერძენთა და ჰრომთა უმთავრესნი გიარნი ვერ შეედრებთან დავითის და თემცა გო: მერ, არისტოტელ, იოსაბოს, ოდისეი და ფარესტე აქებდნო თვის გიორებს, მგ: რამ ამით ნიკთინი სჯემთანი არა ჰქონდეს ვმად მისთხრობულად; ამისთვცა რი: ტორებთა მით სელოვნებასთა განავრცელეს, ვითარცა იტყვის თვთ სდამე აღექ: სანდრელი: „არა დიდ იყუ აქველი, არამედ დიდს მიერთსეუ მატებელს უმირო: სს (გომერს)... ჰქონებოდეძმცა ამთ ბერძენთა თხრობათა ნიკთად სჯემენი დაკით: სინი და მათმცა აღწერეს უეროვანად მითისებურ რიტორების მსგავსად და მშინდა ღრმს ქმნილ იყესეს უეროვანსა ჰებასა“ (გვ. 250). მემატანესს აზრით, თვთ აღექ: სანდრე მეკედონელი ქართველების მცირე სპით ვერ იგმოდანდეს სჯემეს, რც და: ეით მეფემ ქმნი: „და თემცა დავითს სზარსთა მეფობა ჰქონებოდა ანუ ბერძენთა და ჰრომთა ძალი ანუ სსკათა დიდთა სამეფოთა, მშინდა გენსსეს სჯემინი მისნი და სსკათა ჰებულთანი“ (გვ. 260).

რომ მემატანე სამედიკლო ზირია, ეს ეოველ სტრიქონში გამომტკიცებულეს. მთელი მისი მოთხრობა აღბეჭდიდა დეოის-მეტრეველურის ბეჯით. მოქმედება მე: ფისა განყოფილია ორ ნაწილად: სასორციელოდ და სასულიეროდ. უკანსკნელს უჭირავს თითქმის სიკვარი მატანისა და გუანსიათებს მეფის ღვთისნიერებას (გვ. 253—263); შესავლად (გვ. 236—240) დვთის-მეტრეველურის ხალითისა. თვთ „სახორციელო“ ნაწილად (გვ. 240—253) უმეტესს ეურადებს აქვეს არა სე: როკოს, არამედ სასულიერო სჯემებს მეფასს; ხოლო სახორციელო «სვანობა» მეფისა, მემატანეს აზრით, შედეგი ანუ „სანაცლო“ იყო მანის ღვთისნიერება: სს (გვ. 242), ვინა ნყოფი მისის სულიერად წარმართებისა (გვ. 253).

ამსთან მემატანე ღრმად განათლებული და ნავითის ზირია. მისი ნაწერა ნი: მუშა მალდას სელოვნებისა. აქ-იქ კინ-მზიანობა მატანისა უმჭკვრელეს წერტი: ლამი აღწევს და ატეობს სმენა-გონებას (მაგ. გვ. 263; 261). ამისგანო სკნ გეკონია, რომ მემატანე უნდა იყოს ანუ თვთ კზი იოანე*), ანუ სკიმონ ჭეონ: დიდელი და ანუ არსენი იფლოთელი, რომლის მჭკერ-მეტრეველება სხის მისგან და

*) თეიმურაზ ბატონიშვილისგან ჩამატებულში ჩვენ გამოვეჩინა ზეო (გვ. XII) შემდე: გი: 241, სტრიქ. 26—27: „გარდიცივალ კზი გბრიელ საფარელი და დაჯდა კზად იოანე“; ხოლო ევ. მეზ. ქ.ს. № 131, არზიაზე აწერია, სადაც დაბეჭდ. ქ.სბის მე-17 სტ: გვ. 234: „კზი გბრიელ საფარელი“; შემდეგ ეს ტექსტში შეუტანიათ.

წერილის დავითისადმი „შესხმისაგან“ (ის. „სამოთხე“ გვ. 518—9 დ. კ. მუზ. სკლ-საწ. № 76). არსენიზე ეჭვი შეიტანება მხოლოდ იმისაგან, რომ თავის ქებას არ იყადრებდა: „არსენი აუღთოელი, თარგმანი და მეცნიერი ბერძენთა და ქართველთა ესათასა და განმანათლებელი უოკელთა ქალქისათა“ (ქ-ცხ. 259).

უკანასკნელ, საჭიროდ ურაცნ დავეთოთ, რომ მეტაწიანე გვარწმუნებს, სრულს ნიშნობებს ვწერო (ქ-ცხ. 254).

(II.—მეცხე კრძელი მატანე, რომლისაგან შესდგება შემდეგი ნაწილი ქ-ცხბის (გვ. 236—338), არის თამარ-მეფის მატანე. ამ მატანეში, შესავლის მსგავსადვე მოთხრობილია ფრიად მოკლედ მეფობა დიმიტრი I-ს და დავითის (ქ-ცხ. 263—4), უფრო კრძლად მეფობა თამარის მამის გიორგი III-ის (264—277) და უკანასკნელ ფრიად კრძლად თუთ თამარის ცხოვრება (277—338, ანუ უფრო დაკლებ-მარიტებით გვ. 274—338). ამ ნაიზად, მოხსენებულს მატანეში დიმიტრის, დავითის და გიორგის ბრწეისაგან მეფობათა უჭირავს სულ 12 გვ., ხოლო თამარის მეფობას—64 გვ. აქედანაც საკულისმებელია, რომ მთელი ეს მატანე თამარის მატანეა, ხოლო დანარჩენი მეფობა მხოლოდ წინასიტყვაობასაგან მიუძღვის ამ მეფობას. მაგრამ უკანასკნელს აჩრს სხვა უფრო მკვიდრი საბუთები აქვს: ქ-ცხბა აღწერს რა გიორგი III-ის ცხოვრებას (გვ. 265), პირდაპირ გვაგულისხმებენებს, რომ მას სახეში აქვს არა გიორგის, არამედ მისის ქალის თამარის მეფობა: გიორგი მამა იქმნა... „მისებრ მხურობელის აღმოსაგლეითის და დასაგლეითის, თამარს ვიტყვი, მეფედ ცნებულსა, რომელი ქვემოთ სიტყვამან ცხად ჰყოლს“: მამასადავმე მეტაწიანე თამარის დროს ცხოვრობს და თამარის მეფობას სწერს და არა გიორგისას, რომელსაც არა ჰყავს საკუთარი მეტაწიანე, როგორც, სამწუხაროდ, არ ჰყოლია საკუთარი მეტაწიანე ბრწეისაგან მეფობას დიმიტრისას და დავითისას (ის. ქვემო, გვ. 250). უკანასკნელ, ამავე აჩრს შეურყეველად ამტკიცებს მარამ-დედოფ. ქ-ცხბა (ფურც. 307—8), რომელშიც სრულიად არ იპოვება კერძოდ მეფობა დიმიტრი I-ის და დავითის, არამედ ეს მეფობანი გიორგი I-ის მეფობათურთ შეერთებულია ერთ მატანედ, რომელიც თამარის მატანედ იწოდება. რაც ქ-ცხბაში გვ. 236—265, მე-19 სტრიქონში სწერია (სიტყვამდე: „ამან გიორგი“), ის მარამ დედოფ. ქ-ცხბაში მოქცეულია ერთ სათაურად, რომელიც ჩვენ ქვემო შეუცვლელად დაბეჭდეთ (გვ. 256—258). ამ სათაურიდან (თითო-ორივთა ცნობის დამატებით დავით აღმაშენებლის და გიორგი II-ის ცხოვრებამდე) შეუდგენიათ ის მოკლე და თითქმის უშინაწისო ცხოვრება დიმიტრი I-ის და დავით III-ის მეფობათა, რომელიც ხართულია დაბეჭდილს ქ-ცხბაში (გვ. 263—4).

გარდა მოუწილად ადგილთა მრავალი სხვა შინაურთ ნიშნები ქ-ცხბისა გვიმტკიცებენ, რომ გიორგი მეფის მატანე დაწერილია თამარის დროს და იმავე ზირისგან, რომელსაც თამარის მატანე აღუწერია. მაგალითად, გიორგის ცხოვრებაში ჭმარსულია ფრასა: „მოკვდა ოდესმე წინაშე გიორგისას ანდრონიკეს კომნიანოსი“ (გვ. 271). რადგან კეისრის ანდრონიკეს მოსლვა იყო 1167 წ. (ის. ქვემო გვ. 259), ამისაგან მეტაწიანე კერ იხმარებდა ფრასას „ოდესმე“, თუ რომ

დღის ხასის ან გუგულა 1167 წლითგან მატიახის აღწერამდი; ხოლო გიორგის მეფობაშივე ქ-ცხბაში თამარზე ნათქვამია: „ქსიანს ვითარცა მისე კიდრე მოდღე-
ის დელად დღე დმდე მამის კურთსეკა შეიღეს ზედა სევეარელის... რომელიცა
შემდგომის სიტყვამს სცნაურ ჭეოს, რომელნი გეკეგულეხის აღწერად“
(ქ-ცხ. 274—5). აქიამ ცხადია, რომ ესაც გიორგის ცხოვრება აღწერიდა, მასვე
დაუწერია თამარის მატიახეც, და როდესაც დაუწერია, თამარი კადეც ცოცხალი ყო-
ფილა. გარდა ამისა თუთ თამარის ძეგლს ცხოვრებას ის სთათური არ ჭეონია, რო-
მელიც დაბეჭდილს ქ-ცხბაში იშოკება (გვ. 277), არამედ მთელი ეს მატიახე ერთ
სათაურად არის აღწერილია მარამ დედოფ. ქ-ცხბაში. ამსვე ამოწმებს ის გარემო-
ბაც, რომ კვ. მეხ. ქ-ცხბას № 131, ფურ. 291, ამ სთათურის ცოტა ზემოთ
(სწორედ აქ, სდაც დაბეჭდ. ქ-ცხ. გვ. 274 უზის შინამ. № 1) აქვს შემდეგი წი-
თელ მეღნით სტრიქონებ შუა ჩაწერილი შენიშვნა: «აწ დაწერა ცხოვრება თამარი-
სია». ეს იმისა ცხადი საბუთია, რომ ეს მატიახე ერთი ყოფილად და მამასადამე
ერთის ზირისაგან დაწერილი და მხოლოდ შემდეგს დროებში ახეებად დაუყვით.
ამისივე მომსწავებელია ფრანს: ადაწეება და აღსასრული ამის კელეო-
ვისა სრულეობით ესრე სხანს, ვითარცა სიმომესა და ზეციოსნებას თან რქროდ-
სასა ქარქეკტის ნამურეკია» (გვ. 336): აშვარა, რომ დაწეებოც და შეპსრულე-
ბელიც ამ მატიახის ერთი ზირია.

რომ მატიახე დაწერილია თანამედროვესაგან, რომელიც თუთ-მხილველიც არის
რამდენთამე მისიგან დაწერილ ამბავთა, ეს ისე ცხადად ატყვიან მთელს მატიახეს, რომ
ამსვე სატყუის გავრძელება მეტი იქნება. აქ ჩვენ განმარტოთ მხოლოდ ის, თუ
ვის და როდის, რომელს წელს დაუწერია ეს მატიახე. ამ ვითისა განმარტვა
ზირეგლს ვითარცა სეკამად აკეისსინს.

ჩვენ ქვემო უკვე სავიზოდ დავარტკიცოთ (გვ. 280—285), რომ თამარ მეფის
მატიახე დაწერილია ორ-სხნად: ერთა წილი დაუწერიათ 1195 წელს (გვ. 263—
310), შანქორის ომის უმდევე, ხოლო მეორე მისი ნაწილი (გვ. 340—348) თა-
მარ მეფის სიკვდილის შემდეგ. სიტყვის გავრძელებლობისათვის მეითსკელამ ჩვენი
საბუთისლობა აღმოვიტოს ქვემო, გვ. 258; 282—3 და ქ-ცხბა (გვ. 283), ს-
დაცა მოთხრობილია საქართველთს განდიდება და სძეფოს გავრძელება „ზღვით
ზონტონით ზღვადმდე გურგანის (კასპიის ზღვა) და სპერითგან დარუბანდამდის...
რომელი აწ სხანს დაწერასა შინა ამისსა ათერთმეტთა მოქცევა-
თა უმთა თამარ სიმგზას სანატრელისითა“. ცხადია, რომ როდესაც ეს დიდ-დიდი
ამბები მემატიახეს დაუწერია, მამის ყოფილა მე-11 წელი თამარის მეფობისა, ე. ი.
1195 წ., დრო შანქორის ომისა, რომელსაც მართლა შეუდგა შემოკრთება შარვან-
შანქორისა დარუბანდამდი და მაჟელს ბუბაქორის სამთავროსი კასპიის ზღვამდი და
სპერითგან სსართამდი და სკურთამდი, გამდიდრება კელესითა, დიდებულთა და
ახსნურთა (შუდ. გვ. 308—310).

ამ საბუთისანობას დაუერთოთ ესენც: 1) დავით სოსლანსზე მემატიახე სწერს
(გვ. 293), რომ იგი მოკლე დროს ისე დასელაუნდათ, სიმედრო სავქემში ავი-

თა დღეს სსსსს, რომელ შინათ გან უოფილა ამის მასწავლებელი და თანა-მო-
სწავლე და თუ გარეთთა ქუეყნათის მისრულა, კერავინ სდა გამოხენილა მისებრი“.
აქადამ ცხადია, რომ ამ მატანის დაწერის დროს დაჯიოთ და მასი მასწავლე-
ბელნიც ცოცხლნი უოფილან, ე. ი. მატანე დაწერიდა არა უკვიანეს 1207 წ., რომ-
დესაც მოკვდა დაჯიოთ (ის. ქვემო გვ. 294—9); 2) გარდა ამის ათბაგის ეიოლა-
რის ძენი (სურელუ, ბუბაქარ და მარ-მირიან) სსსსს „აწ გასულ ტნებუღა“
(ქ-ცს. 293), სოლო ამირ-მირიან, შანქორის ომის შემდეგ მართლა გასულ ტნებუ-
ღა, მდე მოიკლა, და მასთანამე მატანე ამის ვერ დაწერდა ამირ-მარინის სიკვდი-
ლას შემდეგ (ის. ქვემო გვ. 285—9):—3) ივანე ცისიკვარელე ნათქვამია: „რო-
მელს ევარკვარეც ეწოდა ბობა“, მასთანამე იქნე ცოცხალი უოფილა ამის დაწე-
რათი. მაგრამ ივანე 1202 წლადამ ცოცხალი არა სსსსს:—და 4) თვთ თამარ მეფე, რომ-
გორც უნემ შემინიოთ, ცოცხალი უოფილა ამ მატანის დაწერათი: „სსსსს მოიდგუ-
ინდელად დღემდე მამის გურთსეკა შეილას ზედა“ (ქ-ცს. 274);—5) უკანასკნელ, მა-
ტანე შანქორის ომსე ისე უნდად არის შეწვეტილია (ერცელი მოთხრობა, ლექ-
სით დამთარებელი) და შემდეგ სწილთან შეუკავშირებულა, რომ უოკლას ეკვან გა-
რეშე ეს მოთხრობა ზირკვლად აქამდინლა უოფილა მოუქანილი. სოლო შემდეგი ნა-
წილა გუგუტმელებათ დადლ სან-გამოკებთ. ამასეე მოასწავებს მეორე ნაწილის და-
საწყისი: „არამედ მცირედი რამე გელ-კეო კვალად აღწერა და“ (გვ. 310).

მეორე ნაწილი ამ მატანის თამარის სიკვდილის უმალ უნდა იყოს დაწერი-
ლი. ამას ამოწმებს ის ცხოველი ურკა, რომლითაც აღბეჭდილია უკანასკნელი ნაწი-
ლი ამ მატანის თამარის სიკვდილსე და თვთ დაწერილებათი მოთხრობა ამ ამბო-
ის (გვ. 333—335). თვთ უკანასკნელა სტრიქონებიც მატანის ამასეე ამოწმებს (ის.
გვ. 338, სამი უკანასკ. სტრიქ.). ამ სტრიქონების ბუნდით გამოხატულია ზნის ეს
არის: აქ დაჯნაჲ სიტყვათა წუობას მომავალთათვის ძლეუთა, რადგან მომავალ ს-
სელოკან საქმითა „უაღრესი სსსსს-მეტყულებს“ სწილითა, ეინემ სუნე შეულება გავქ-
სო, „და მათთვის სკენ მიერ დუმილით ჰატეც-ცემით დაჯეუმიოთ“. ცხადია, მემა-
ტანეს სრულად სწამს, რომ გიორგი-ლემას შეუობა თამარისაზე უდიდებულესია
იქნება და მასთანამე უფრო დასჯელსებულა მემატანე დასჯირდება. მაგრამ ეს სწიმეს
მემატანეს უსათუოდ უნდა დასჯირგოდა 1218 წლის შემდეგ მაინც რომელიც გიორგი
ლემას ზნეობითმა სწინილებამ ძლეურად თავი იხინა,

თამარის მატანეს მართამ დედოფ. ქ-ცსხაში ის განსაკუთრებით სსსსსთი აქის
რომ სავსეა ძალად და ცხადიერ ფრანსებით სსსს, როგორც თვთ მემატანე იგულის-
ხმებს, „სსსსს-მეტყულებთ“. შემდეგს დროებში, როგორც სსსსს, ეს მართალ ცხ-
ადიერ-სიტყვობა მატანის არ მოსწონებთ და გამოუშვით. რადის და ეისგან
მომხდარა ეს შემოკლება, არა სსსსს; მაგრამ ვასტანე მეფეს მანის, არ უნდა მაქვე-
როს ეს რედაქცია, რადგან მართამ დედოფ. ქ-ცსხა აქა-აქ უფრო მოკლეა, ვიდრე
ქ-ცსხა,— და გარდა ამისა ვასტანეს დრომს ჰირთი ისე სელოკანურად ვერ შეიშო-
კლებდეს ტექსტს, როგორც დაბეჭდილს ქ-ცსხაში კვადავთ (ის. ზემო გვ. XVIII—XX).
როგორც სსსსს, თამარ-მეფის მატანეს ეველა მატანესებზე მეტი წვალება გამოეწ-

გლი: ზოგს ჩაუმატებინ ახალი ცნობები, ზოგს შეუძოვლებია ერცლად მოთხრობილი ამბავი ანუ მწკრილმანი ამბები გამოუშვას, სხვას ფარსები უნცლია და სს. ეს გასაკვირც არ არის: არცერთს მატინეს, გგონებთ, ისე არ ეტანებოდა ქართველობა, როგორც თამარისას, ამ თითქმის გარაკებულ-გადმერთებულ გმირისას, და ამის გამო არცერთს იმდენი ჭეუჭეი არ მოეცნებოდა, როგორც ამ სელ-და-სელ საგოგმანებელს მატინეს. მართლაც, მარამ დედოფლის და დაბეჭდილის ქ-ცხბაში იმდენი სსკა-და-სსკაობა (თუმცა არა ანსებითი გარსეკა) აღმოჩნდა, რომ მათი აღნუსკვა შეუძლებელი იყო: უძგობესია, რომ მთელი ტუქსტი (სამწუსაროდ, ფრიად განრუნილი უძგნარ გადაწყურისაცხან) მარამ დედოფლის ქ-ცხბის ცალკე დაბეჭდოს და შესაბამად განიმარტოს. უმისვილესი მეტ-ნაკლებობა ჩვენ მანც აღვინშეთ (იხ. ჭქეძო გვ. 281—302).

სასის-მეტუეკობითი ხაინათი თამარის მატინის ბუნებითა და არა ნამდლადკვი: მთელი სხგრმდლივი მეფობა გიორგი III-ის და თამარისი სსკვა ისრეთის სს-ოცარ ძლეკათა და სსკვირკელ მოკლესთაცხან, რომ თვთ მემიტანე წარტუენის-ლია და დამონებული ღრმა შთაბეჭდილებით. გული მისი სსკვა აღტაცებით, და ეს აღტაცებითი გრძნობა ჭმეფობს მთელს მისს სსწარში უფრო ძლიერად, კიდრე დავით აღმაშენებლის მატინეში. თამარის მატინე გასუწვეკეტილი ჭქბა, ანუ ჭქბათა-ჭქბა, იგი რიტორულ სელოკანებით აღწერილი შესსხა მეფისა და გმირთა. მემატინეს სიტუეით, თამარის მეფობის ამოთხრობა შეუძლებელ არს არა სოლო სკენ მიერ, არამედ უკეთუძმა შეკრებს ბრძენნი უოკლისა სოფლისანი, ვგროჯანდ კელ-უოფენ დუმილსა კერ მიწდომისათვის სიტუეთ გამოთქმად სსქმეთა თამარისთა (გვ. 310). ამისგამო, — გვარწმუნებს მემატინე, — ამიერთგან გოკნება უსმს კრცელი და ესა ბრძნად მეტუეკელი, რომელმანცა შეუძლოს ღირსებით აღწერისა მარცხად წარმართუ-ბანი თამარის სსქმეთანი; რამეთუ ვითარ თამარ თხსნი თვთოეულად კერ ვინ აღრ-ცხსეს, კარკთვე კარცა ვინ ესენი აღრიცხეს ანუ თუ აღწერეს“ (გვ. 291). მსო-ლოდ მცირედსა კელ-უოფო აღწერად ძლისაკურ ჩვენსასა, რადგან „სრულიად დუ-მილი დავიწუებასა შეიქმს სსქმეთა მისთა და აღწერა კერ შეძლებითი დანინებს სი-დიდეთა ბრწუნვალბათა სსქმეთა მისთასა“ (გვ. 310). მემატინე ჭმიშობს, რომ იმ მცირე აღწერასც, რომელსაც იგი გვამლკვს, მომავალი შთამომავლობა სსქმის სიდიანდისცამო კერ დავიწუებსო: „საკევი მიჩნს მომავლთაცხან არ დარწმუნებადა“ (გვ. 291). ამისთვის მწერალი სთხოვს მეთხველს, რომ თუ სიტუეს არ დუჭკ-რებს, სსქმებს მიჭდოს თამარისას: „ვის უნდეს ცნობად, ისილენ ქალქნი, ცი-სენი და თემნი სულტანთა სსხცდომნი; მისგან ახმულნი (ხმლით აღებულნი) სსწ-ღვარნი სსქეფოქს ორად (ე. ი. ორ-წილად) გასთართკებულნი... კრუამდის მის-გან დადებული სარავა და ბაღდადის კერმ მარადამდის და თვთ იგი სსლითა შეღი-ნებული და მოკვე“ (გვ. 291). სანდისსან მემატინე, მოშიში მომავლთაცხან არ-დარწმუნებოსა, იფიცით გვაჯერებს: „ამისი მოწამე თვთ იგი უტუეული დმერთი არს, და რათა არა ტუეული ვისმე გგონოს და ზღაპრად გიჩნდეს თქმული ესე მომავლ-თა უამთა“... (308).

მეტრიასე არ აჩვენებს და არც განსწავლავს დიდებს თამარის მოქმედებას: აღმრული ღრმა შთაბეჭდილებით, იგი მხოლოდ მუხიკობს, მჭევრ-მთქვეობს, ენაწველიანობს, სისკე-მეტრეობს, რათა ენა-მოიანობით მანინ რამდენადმე შეეკავებინოს დიდებულება მეფობისა, რომლის კრცლად და დალაგებით აღწერას ვერ ჰკადრებულბს, ვერ სერსებს, ვერ-შემძლებლობს. მაშალაც, მრავალი მწერილი და დიდდიცა სსჭმე თამარისი აღუწერულად და აღუნუსკულადაც დაჩხინილა. სსკამოდ კრცნთ მსკალთად მსოლოდ ის ვუწეუნთ, რომ მეტრიასესკან სრულად აღწერილი არ არის თამარის მადრ განთავისუფლება და მეტრიასეს უსრუნებულ-ყოფა და-რუბანდელთა, ღუნბთა, რკსთა, ჭმავთა, რომელსკც მსოლოდ რრროდ თითქო მეტრეკვით წამომკადრ სიტრეით გეაუწეებს (გვ. 336).

მეტრიასე ღრმად განათლებული ზირია და სსკავებით მცოდნე ჩკენის ქისა. იგი ნაკითხია და მცოდნე არ თუ სსკეკესიო მწერლობისა, არამედ სსმხედრო უცხო ტომთა ისტორიისსკც, მრავალთა მწერალთა სსხელა და აზრი შემოაჭეს თსსს შრომასი, განსსკუთრებით მარამ დედოფ. ჭ-ცხბის კარიანტით. უფრო სსმარად ზოტურს და ეროვნულს მწერლობას კკისსხელებს, ვდრე კკელსიურთა. დღთის-მეტრეეულერი მსკეკლბა და ბეკედი ამ მსტრიასეს შორს უფრო ნსკეკლბად სტეკია, ვიდრე დავით აღმაშენებლისს, მსკრამ რიტორაკო-პოიტაკური მრავალ-ფრანსოკან-სიკეკობა ზირკელს კადამეტრებით აჩრდილებს, ვიდრე უკანსსხელს. ამ ნიშნებით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მეტრიასე ერის-კაცი უნდა იყოს. ამას ის კარემოკესკც უფრო აძლეურებს, რომ მეტრიასე, როგორც ცხსდად ეტრება მისს მსტრიასეს (მკ. გვ. 299—300; 306—7; 329—332 და სს.), რომელიც სსმირად თვთ-მსილკე-ღის შესსფერის წკრილ კარემოკებს აღგვიწერს, — თვთონ მონსწილკა იმ ღსჭკრბბათა, რომელიც აღუწერია.

მსკრამ მსტრიასეში სსკენ მანინ უფრო ბკერს ნიშნებს ვპოულბთ იმისს, რომ იგი აღწერილი უნდა იყოს კვარ-მტკირთეელის ჭკონდიდღის ანტონ გლონისთავისძის მადრ. კვარ-მტკირთეელის თანამდებობით ანტონ ჭკონდიდელი მართლდა მუდამ კვარს ახლდა და თვთ-მსილკეელი იქნებოდა მისკან დაწერილებით აღწერილ ღსჭკრბბათა. ანტონი გიორგის მეფობასიღ სსსოკრობდა და მსშსდადმე მისი მსტრია-ნის აღწერასკც შესძლებდა, როგორც თანამედროვე და თვთ-მსილკეელი. გიორგის მეფობაში ანტონს უკვე ჭკონდა ჭკონდიდღობა, მსკრამ მიქელ კწმას მისტრიასე ჭკონდიდღობა „მომსკვითა (მცბიერბობა) ვეთმე მეფისა (გიორგის) განსწავლასთაღისა“, და ამის შემდეგ კარესკვამი სსსოკრობდა (გვ. 293). ანტონის კადამეწებბა იმავე წელს (1170—1187 წლებ შუა) იქნებოდა და იმავე მაზესით, რომელს წელს და-რა მიზესითაც იმავე მიქელ კწმის მეცდასეობით ნიკოლოზ კათალიკოზმა გულგ-ბერისმეძნ თავი დასკება თსსს თანამდებობას და ეურუსილბის კადასსლდა (იხ. მამსე ქეპო, გვ. 270—271). სსკულსსმებულა, რომ ეს იქნებოდა 1178 წელს, როდესკც უკანსხელად აკოლა მეფეს დემეტრე, რომლის დამსობას შეუდგა კანზ-ტრეკბა მრავალთა (იხ. 1178 წლის ჭგემე). სწორედ ეს ზირადი უსიამოკნება უნდა იყოს მიზესი იმისი, რომ ანტონი თსსს მსტრიასეში მეტად უსამსად მოახსხენებს.

მიქელ კეზს: „მოკვდა ქეზი მიქელ, ჭეონდიდელი, მწიგნობართ-უხუცესი... რამელს აჩენდა სამთავისი, და არაკინ შესწუხს მისთვის, არა დიდი, არა მცირე, რამეთუ ყოველნი სძულდობდეს მას“. შირადი ანკარიში ანტონისი აქ მით უცხადესთ გამომჭვირვალებს, რომ ამ დროს მიქელ გადაუყენებელი იყო კათალიკოზობიდან და მასხადამე მისს სიკვდილს არავითარი სამეფო მინიშნელობა არ ჰქონდა და არც მოსახსენებელი იყო მატანეში. მატანე არ იხსენიებს არცერთს თამარის დროინდელს კეზის სიკვდილს და ტანტად აღსლვას (ნიკოლოზისას, თეოდორესს, ბასილისას, იოანესას: ის. ეს წიგნი გვ. 80), და რად მიქელის სიკვდილი მთავრად შემატანეს? იმავე შიროკნულის გრძობით უნდა იყოს გამსჭვალული შემატანე, როდესაც კეზს მიქელს უწოდის „თქილად ბოროტად“, რომელიც „წინა-უგმო იყო წესთაგან საკელესიოთა, და ჭეონდიდელ-მაწვეერელობა და მწიგნობართ-უხუცესობა მას მოესკვლა უფლისაგან“ (ე. ი. ვიორგი მეფისგან) და რომელიც, ანტონის სიტყვით, „განაყენა (საუდრიდამ) სასჯელმან ღვთისამან“ (გვ. 280). რამ აღძრა ესრეთ რისისჯა მწერლისა, თუ არ იმ შირადმა ანკარიშმა, რომ მიქელმა შემატანეს მისტანც ჭეონდიდლობა? ან რად სისჯდებით არ გვიჩვენებს მატანე მიქელის ბრალს, თუ მართლა მას ესრეთ დიდი ბრალი მიუძღოდა? სოლო ჭეონდიდლობის და მწიგნობართ-უხუცესობის მოსკვლის ბრალი მიქელს ვი არ ეძება, არამედ მეფე ვიორგის, რომელმაც მას მიუბოძა ეს თანამდებობა; და ან რა დიდი ბრალია ეს, რომ ასე უშეკრად იხსენიებენ მას? რასაკვირველია, აქ ღვთისმეტყველებს უმთავრესად შირადი ანკარიშები ანტონისი, რომელიც თვის მატანეში შურს უტებს მიქელს ჭეონდიდლობის მიტარებისათვის, და ნიკოლოზ კეზის გადაყენებისათვის.

რომ ანტონი არის მწერალი მატანისა, ეს უფრო ცხადად გამოდგომავს იმშიც, რომ შემატანე განსაკუთრებულის დანერგვით აღკვეცეს, რომ მიქელის სიკვდილის შემდეგ თამარმა კაზირად დასვა ანტონი და მიხრეს მას ჭეონდიდი, სამთავისი, კისის-ხევი და მწიგნობართ-უხუცესობა: რამეთუ მართალს უკეთუ უბრძემს, არა დაეცეს. მერე აღწერს ანტონის დარსებათა ცარიელ ფრასებით; მხოლოდ ისდა მოჭეკს საბუთად ამ დარსებათა, რომ მას მღვიმეს და კლარჯეთს აღაშენა მონასტერი (ის. გვ. 293). — უოკელივე ეს ერთად: უშეკრად მიქელის მოხსენება და ესრეთის არა-ხეველებრივის დანერგვით ანტონის შედარებით მწერილმან საქმეთა აღწერს თითქმის შირ-და-შირ გვიჩვენებს, რომ მწერალი თვთ ანტონია.

ხოლო ეს უმეტესად ცხადდება იქიდანაც, რომ შემატანე ანტონის სახელს წამდა-უწუშ ჰხმარობს, უბრლო შემთხვევისაგანაც: ანტონს უბრძნესო ჭარის გამოწვევის წიგნების წერა „მამცურითა სიტყვითა“ (აღბათ დიად რჩეული მწერალი უოკელია, როგორც მისი მატანეც გვიმტვიტებს), ანტონივე გაატანესო ჭარს შინჯარის ომში (გვ. 304—305); იგივე ჭარ-მტვირთველი მონაწილეობს ბასიანის ომში და მოგვარებას, რომ ეს ანტონი იყო მწიგნობართ-უხუცესი, „კაცი შესხვადკათა ჭაბუგი და გუარ-ტომობით არა-უხონა“ (მარამ დელოფი: „კაცი შესხვადკათა ჭაბუგი და გუარ-ტომად) და მას უბრძნესო ძელი-ცხოველის წარმდენა (გვ.

305—6);—რომ შინჯარს გამარჯვებულს მეფე დაეითხე «ძიგებესესო წინა ანტონი კაზირი, კელ-განპურობით მძაღლობელი ღვთისა, თუთ აღვისილი ღვთისა და სჯურჭლეუთა მიერ ათაბაგისათა; რომელმან რიღობითა მოხაზონებისათა აწა აჯადა მასკილი და მისრულმან სამითა ემითა შემოაქცია სიამისი ჯორი და აქლემი ვიდეუელი». ესრეთი მწერლობისა უბრალო საქმეებში, ანტონის სახელის წამ-და-უწყმ სხენება შესაბამო იქნებოდა იქ, სადაც შემატანე ხტოგებს მოუხსენებლად დიდ-დიდ ამაკათა, მოქმედებათა და გმირთა, თუ რომ ამ მწერლობისაში არ გამოიშვირებალეს თუთ შემატანეს სახელი და მისა კერძო თავ-მოყვარული ანგარიშები (ქ.ცხ. 289, 293; 304—307; 320).

ამით ვათავებთ კრიტიკულს განხილვას ძველის ჩუენის მატანისას თამარის სიკვდილამდე (ქ.ცხ. გვ. 15—338). უზაკველი მკითხველი უსათუოდ დარწმუნდება, რომ ჩუენი გამოკვლევა, დიდ სახელი და საბუთიანი, შუქსა ჭიფენს ამ ნაწილს ჩუენის მატანისას: არა თუ სათლად აღენიშნეთ ის, თუ რომელი ცნობები მერე შიუტანით ქ.ცხ.ბ.ში თეიმურაზს, კანტანგს და სხვა უცნობ პირთა, არამედ შეძლებისა გუარად ამ წინასიტყვაობაში, თუ ტექსტში, აღვადგინეთ პირველი სახე ქ.ცხ.ბ.სა და; რამდენად წინასიტყვაობაში მოხერხდებოდა, თუთ ის კერძო მატანებზე გამოვარკვეეთ, რომელთაგან სხვა-და-სხვა დროს შეუდგენიათ ქ.ცხ.ბ.; ადგურეთ მათი განსაკუთრებითი ხასიათი და ერთმანეთისაგან სხვაობა, და სადაც შეიძლება თუთ მწერლობის დავასხველეთ. ამას იქით გამოცნობილად უნდა დავიფიქსოთ ის ხელი და რთული გამოსაცანი, თუ რა არის ჩუენი ძველი მატანი, კისიგან, როდის, და რა ღირსების საბუთებით არის აღწერილი და ანუ რამდენად სარწმუნოა იგი მტანიერების წინ. მართლაც, თითო-ორჯელა სჯობადო აზრი ქ.ცხ.ბ.ს ღირსებაზე უკვე გამოთქმული იყო აკადემიკოს ბროსსეს და დ. ბაქრაძის მიერ, მაგრამ არა გვინებ ვინმე გუბრალოს, რომ ჩუენი საბუთიანობა მათგან გადმოგვეტანოს.

შემდეგის მტლად არეულ და გადარეულ მატანების გამოკვლევა და გაცნობილება; რასაკვირველია, უფრო ადვილია (და დიდად უფრო სჯობადო), როგორც ჩუენსა უფრო დასალოკებულ დროებისა, რადგან შემტესი საბუთები მოიძებნება უსაღვთო დროთა მატანების შესამოწმებლად; მაგრამ ეს შრომა ჩუენ შემდეგისთვის გადაგვიდვია.

XVIII

მეორე დიდი სახელი ქ.ცხ.ბ.სა, როგორც აღენიშნეთ, ის არის, რომ ჩუენი მატანი თითქმის სრულად მოკლებულია ქრონოლოგიას: ქ.ცხ.ბ.ს ამ სამწესარბ თვისების სახსენებლად და გასაგებად სჯობადო ვარცხ რარიოდ სიტყვა შემოკითხოს აქ.

ჩუენ უკვე საკმაოდ დავასაბუთეთ, რომ ქ.ცხ.ბ.ს შესდგება მრავალ კერძო მატანიერთაგან, რომელნიც აღწერილი თანამედროვეთა, თუთ-მსიდეველთა ანუ შედგენილია ეტე-მიუტანულ საბუთებისაგან, და მსალოდ შემდეგს. დროებში ამ გუარად შემდეგნიც მატანეში სხვა ცნობებიც ჩაუკერებიათ (სამწესაროდ, ხშირად უდაგ-აღაგოდ). შემტესს შემთხვევაში უცნო ერთი ისტორიად.

მაგრამ თანამედროვეთაგან აღწერილი მატრიანე ორ-გვარია: ერთი რიგი თანამედროვე მატრიანეთა დროთა-აღწერაში შემდეგს წესს მისდევს: ყოველ დღე, თუვე ანუ ყოველ წელ ცალ-ცალკე აღწერენ სიღმე იმ დღე-თუვე-და წელს მომხდარს ამბებს და დროსაც იქვე გვიჩვენებენ. ამ გვარსა მატრიანეს ხვეწში უწოდებენ „წელთა-რიცხვოვანს“ ამ გვარის, მაგალითად, ნესტორის და სხვა რუსთა მემატრიანეთ უმეტესობის შრომა. ამ გვარი მემატრიანე, თუმცა თანამედროვეა აღწერილი ამბობს, მაგრამ უმეტესს შემთხვევაში თვით-მხილველი არ არის; იგი, ჩვეულებრივ, სტოკოლმის სადამოშორებით, მონასტერში ან თავის სახლში და რა ამბავსაც გაიგონებს ამ დღეს ანუ ამ წელს, იმას იმ დღეს და იმ წელს აღწერს. რადგან გაგონილი სშირად მეტრ-ნაქვლებს ჭეშმარიტთან ანუ რამდენადმე ჭეშტიანდება და ჭმანხდება ვიდრე სელიდამ-სელში გადასვლისაგან, ამისგან „წელთა-რიცხვოვანს“ მატრიანეს ფასი აკლდება, ჰმტრელი კრიტიკა საჭიროა ჭეშტიანობისგან მისის განსწმედისათვის. ამ უმთავრესს ნაკლებეანებასთან „წელთა-რიცხვოვანი“ მატრიანე შედგენილია ნაკუწ-ნაკუწ, მეტად ჭრელ ცნობათაგან, რომელიც ერთმანეთთან არა აქვთ არც ლოგიკური და არც ნივთიერი გაკშირი, გარდა ქრონოლოგიურის კავშირისა. ამისგან ამ გვარ მატრიანეთაგან ისტორიას დაწერას სჭირა დიად გამტრისი, შეგნებულა და დასულოვნებულა შირი, რომელმაც თავის-თავად უნდა განსტრიტოს ჭეშმარიტი მიწეზი მოკლენათა და მკვდარ ცნობებიდამ აღადგინოს მართალი სურათი გამჭრალის ცსოკრების დუდილისა. ერთად-ერთი უძირფასესი ღირსება ამ გვარის მატრიანების არის ქრონოლოგია. ამ გვარია ერთი წილი სუმბატის ქრონიკისა და უკვლა ესრედ წოდებული „ცსრილოვანი“ ქრონიკები.

მეორე რიგი მემატრიანეთა სულ სხვა წესს მისდევს. იგინი მხოლოდ მამინ აიღებენ კალამს მომხდარ ამბების აღსაწერად, როდესაც ხანგრძლივის დაკვირვების შემდეგ მათს მესსიერებაში გამოიხატება მთელი სასე წარსულის ცსოკრებისა, განსაკუთრებით თუ ეს ცსოკრება მდიდარია არა-ჩვეულებრივის სამწესარო გინა სისხარულთ ამბებითა. ყოველი დიდ-დიდი ამბავი ძლიერად აღიბეჭდება გულში და აღძრავს მწერალს ამბების დასაწერად, მაგრამ მხოლოდ მამინ, როდესაც ეს მოკლენა გათავდება და სრულს სასეს მიიღებს. სწორედამ გვარი მესტორიე ჰმტრია იწოდებოდა ჩვენში მე მატრიანე და მატრიანე. ამ გვარს მატრიანეს სწორედ ის ღირსება აქვს, რომელიც ავლია „წელთა-რიცხვოვანს“ და სწორედ ის ხავლიცა, რომელიც სრულიად არ იპოვება უკანასკნელში. რადგან მემატრიანე რამდენისამე წლის ამბებს ერთს დროს სწერს, როდესაც დასრულებული სასე და ერთობა მიეცა წარსულთა მოკლენათა, ამისგან ეს თვსებანი უსათუოდ აღიბეჭდება ამ გვარს მატრიანეში: მემატრიანე უკვე მიმხედარია და შეგნებულა იმ მოკლენათა მიწეწითარებისა, რომელიც აღწერილია; იგი უკვე დაკვირვებულია იმ ამბებსა, რომელიც თვლით უნახავს; მას უკვე შეუმია თვისგან ნახული სხვისგან გაგონილით, მან უკვე იცის, თუ რა არის და შესდელიობა დამკვიდრდა სასოგადობაში წარსულ მოკლენათა შესახებ. ყოველივე ეს მას უკვე შემუშავებული და შეგნებული აქვს; ამის გამო მისგან აღწერილს ამბებს ერთობა აქვს, კავშირი, დამოკიდებულება. მაგრამ რადგან

დროთა სიგრძის-და გუარად მესსიერებაში თან-და-თან იშლება მწკრილმანი გარემოება, ამისგანა ამ გუარს მატანებში, განსაკუთრებით თუ შორეულ წლებიდან იწყება აღწერა, სისრულე, სიასლე და ცხოველობა აღწერილთა გარემოებათა იმდენად უფრო ჭკლეულობს, რამდენად აღწერილი ამბები დაშორებულია თვთ მატანის დაწერის დროს.—ამ გუარია, როგორც უკვე გვითქვამს, თითქმის ეკვალ ჩვენი მატანები: თამარისი, დავით II-ისა, ბაგრატ IV-სი, გურგენისი (შორეუ ნაწილი სუმიანის ქრონიკისა), ბაგრატ III-სი, ბაგრატ I-ისი (№ II) ჟუანშერისი, კასტანტ გორკასლანისა და სხ.

ეკვალ ამ გუარს მატანებს დად ღირსებასთან, ერთი მეტად მძიმე ნაკლულე განება აქვს: ივინი თითქმის სრულიად მოკლეულის არიან ქრონოლოგიას. ეს ნაკლულე განება საყოველთაო და ბუნებითი ნიშნისა მკ გუარ თანამედროვეთა და თვთ-მხილველთაგან აღწერილ მატანებისა. ეს ნაკლი იქიდან წარმოსდგება, რომ თანამედროვე მწერალი, თუქცა თითქო მომავლთათუ სწერს, მაგრამ მანც კერ იცლებს თაკიდან იმ აზრს, რომ მისი მოთხრობა უნდა წაიკითხონ მისთაე თანამედროვეთა, რომელთათუც ქრონოლოგია კი არ არის საჭირო (რადგან ეს უმისოთაც ეკვლამ იცის), არამედ სრული და შეკავშირებული აღწერა და ერთად თაკ-მოურს ეკვალ მომხდარ ამბებისა. ან რა ქრონოლოგია უნდა, თანამედროვე-მწერლის თვალში, 15—20 წლის მანძილის მოთხრობას? ამით ახსნება ის უცხო და არა იშვიათი მოკლეობა, რომ მემატანე ხშირად თთქცა და დღესაც გვიჩვენებს მომხდარის ამბისას, მაგრამ წელს კი ივიწყებს, თითქო ეს ეკვლამ იცოდეს და საჭირო არ იუოს. ქრონოლოგიას ჩვეულებრივ ის ეძებს, ვინც დიდს მანძილს დროისას აღწერს, ვისაც შეუგრებო მრავალი სხვა-და-სხვა წყროთაგან ამოღებული სხვა-და-სხვა დროის ცნობები და ამ ცნობებიდან უნდა შეადგინოს დალაგებული ისტორია. მაგრამ თუ ყოველი ცნობა ქრონოლოგიურად განსაზღვრული არ არის, მამინ ხომ შეუძლებელია ამ გუარ ცნობათაგან ისტორიის შედგენა, შეუძლებელია თვთ ლოგიკურის მთ შორის კავშირის აღდგენა. ხოლო ამ საჭიროებას სრულიად გერ ჭკრძნობს: თანამედროვე მწერალი,—და აი ეიდეს ეს არის მიზეზი იმისი, რომ ეკვალ ჩვენი მატანე თითქმის სრულიად მოკლეულისა ქრონოლოგიურს ცნობებს. მაგალითად, სრულიად უქრონოლოგიოდ ყოფილა აღწერილი თამარ მეფის, დავით II-ის, ბაგრატ II-ის, ჟუანშერის, კასტანტის და სხვა მატანენი; თითო ქრონოლოგიური ცნობა ყოფილა ჩართული ბაგრატ III-ის (1014 წ.) და მირანის მატანეში (338 წ.—საკლესიო მატანიდან) და ორი—ბაგრატ IV-ის ისტორიაში (1068? და 1072 წ.); მხოლოდ გურგენის მოკლე მატანეში იშკება უფრო მეტი ქრონოლოგიური ცნობები, რასაკვირველია, სუმიანის ქრონიკის ზედ-გაულებით, რადგან მას ეს ქრონიკა გაუგრძელებია. დანარჩენში მთელი ქ-ცხბა 1—338 გუარდამდე სრულიად უქრონოლოგიოდ ყოფილა.

ეს მძიმე ნაკლულე განება ქ-ცხბისა შემდეგთა მისისტორიოდ შეუგნით და სხვა წყროდამ შემოუტანათ ჩვენს მატანეში ის ქრონოლოგიური ცნობები, რომელიც იშკება ქ-ცხბაში გარდა უკვე აღწერულთა. მაგრამ ეს ცნობებიც მეტად მცირეა. ეს იუო მიზეზი იმისი, რომ კასტანტიმ, ზირკელმა მიიღო თავის-თავზე დიად მძიმე შრო-

მა ქ-ცხობის ცნობათა ქრონოლოგიურად განმარტებისა. ეს შრომა ვასუშტომ, ბრას-სეს მთქმობით, ჩინებულად შექარულა თვთ ქ-ცხობის შინაურ ნიშნების მისხვევით და უცხო ერთა ისტორიასთან ჩვენის მატისის შედარებით. მაგრამ თვთ ბრასსეს მრ-ვალ-ფეროვანთა შრომათა სავამად აღმთახინეს, რომ ვასუშტის ქრონოლოგიას მრავალი შეცდომა შექმნარია, მრავალი საეჭვო და გაუგებარი ცნობები იპოვება. რამ-დენიმე ამ ვასუშტის ქრონოლოგიურ ცნობათაგანი ბრასსეს უკვე გასწორას სომ-ხურ და არაბულ წყაროების მისხვევით.

მაგრამ ბრასსეს შრომის შედეგად ჩვენის ისტორიის (განსაკუთრებით ქ-ცხობის ზირველის ნაწილას) ქრონოლოგია შევიდრს ნიდაგზე არ არის დაუქებული. იგი დაფუძნებულია უცხო ერთა ქრონოლოგიაზე. ვარსა ერთი-რომ უცხო ერთა ქრო-ნოლოგიასაც შემოწმება და ეკვ-მიუტანელ საბუთებით დამტკიცება სჭირია, ხოლო მეორედ—ბრასსეს შრომის შემდეგაც მრავალი დიდ-დიდი ისტორიული მოვლენა უქრონოლოგიოდ რჩება, ხოლო უმეტესად ნაწილი მიღებულ ქრონოლოგიის მიჯნე-ბით ანუ მსოფლივ დასწლოვებით არის დასმული. ვარსა უძველესის ისტორიის ქრო-ნოლოგია მე-X საუკუნეამდე ვერ კიდევ წევდადით გარემოცულია.

ეს სამწუხარო გარემოება მუდამ თვალ-წინ გეჭმინდა ჩვენ და ვცდილობდით ახალი საქრონოლოგია საბუთები მოგვეძიება ჩვენს ძველს მწერლობაში, თუ სხვა წყაროებში. ჩვენს ცდას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია და ახლა უკვე ხელში გვაქვს თუ-თისმეტო-რად გრცელი თუ მოკლე ქრონიკები, სხვა-და-სხვა ზირთაგან სხვა-და-სხვა დროს აღწერილებია. მაგრამ სამწუხაროდ, ამ ქრონიკებთაგან წინამდებარე წიგნში მოქცეულს უძველესს ხანას ჩვენის ისტორიისას (1213 წლამდე) ესება მსოფლივ ქრონიკა, ჩართული ეგ. ძუხ. (№ 85) ტუაის-ხელ-ნაწერში, 1233 წელს გადაწე-რილში, და განსაკუთრებით ესრედ ჩვენსგან წოდებული იხაზით-მეფეთა ქრონიკა*. ეს უკანასკნელი „ცხრილოვანია“ (ე. ი. სუთასუელის ცხრილის არშეიზე წარწერილი) და იპოვება ერთს ქალაქზე დაწერილს ხუცურს მე-XV საუკ. ხელ-ნაწერ გერთსკვანში, in. 4, რომელსაც თავი და ბოლო აქვდა. თვთ ცხრილს ერთი ფურცელი თავში აქვია და ერთიც შუაში. ამ უკანასკნელზე უნდა ვოფილიყო აღწესული მე-X საუკუნის დასასრულის აშხები. თუმცა ხელნაწერი მე-XV საუკ. ხელით არის დაწერილი (და თვთ ქრონიკაც ტექსტის ხელით ამ საუკუნემდე-და შემოტანილია), მაგრამ ცხრილი რომ ძველ ხელნაწერადამ არის შეუცვლელად გადმოწერილი, ამას შეურეველად გვი-ტკინებს, სხვა მწერალ საბუთების გარდა, ის გარემოება, რომ ვარდა ჩუთასუელის* ანგარიშის ცხრილს მისდევს მეორე ანგარიშიც დასაბამითაგან სოფლისა, რომ-ლის უკანასკნელი რიცხვი გვიჩვენებს დასაბამითაგან სოფლისა სოთ, ე. ი. (6879 — 5604) 1275 წელს, თუმცა ქრონიკაში მოხსენებულია ტექსტის ხელით შემდე-გის მოქცევისა აშხა, სასელდობრ—ქართველთა მეფის თავერეს გალამჭრება თემურ-ზე ქ-ცის :როდ: (1486 წ.), დასაბამითაგან :ხენს: ე. ი. (6558 — 5604) 954 წელს (უნდა: 954 + 542 = 1486). მიუდგომელობა ორისავე ანგარიშის აშხარად გვიტკი-ვებს, რომ უკანასკნელი ხელნაწერი ძველ დედნიდამ სიტყვა-სიტყვით არის გადმო-წერილი, მაგრამ გადაწერს ორი ფაქტიც თავისი დროისა (სხვა წარწერთა შედა-

რებით უფრო მწვრილად) საერთაჲს ქორთხიკონში, თუმიც აჲ ქორთხიკონის ანგა-
 თიშს ძველის წიგნის ანგარიში „დასაბამითგან“-ისა არ ეთასნებოდა (ის. გიდე
 ჭკეპო გვ. 48—49). ეს ქორთხიკა იწყება აბსაზთა მეფეთაგან (რამასა გამო ეუწოდეთ
 მას „ავსაზთ მეფეთა ქორთიკა“) და იძლევა მოკლესა, მაგრამ მეტად საუურად-დე-
 ბო ქორთხიკოგოურს ცნობებს ავსაზთა და ქართუელთა მეფეებზე მე-XV საუკუნემ-
 დის. — ამ ქორთხიკისაგან წინამდებარე წიგნში ჩართული ცნობები, როგორც მკითხვე-
 ლი დარწმუნდება, თითქმის ძირიანად არღვევს კახეთის ქორთხიკოგოის და თუთ
 ბრასისეგან გასწორებულს ქორთხიკოგოისაგან ასწორებს; აქა-იქ ამოწმებს ბრასისეს
 მიერ სომხურ-არაბულ წყაროთაგან შემოტანილს ქორთხიკოგოურს ცნობებს; აგრეთ-
 გე აღვსებს მატანიეს რამდენიმე ახალ ქორთხიკოგოურ და ნიკთიერ ცნობებით. გარდა
 ამისა ამ ქორთხიკის წყალობით ახსნილად რამდენიმე აქამდი დაგვიჩვეული და რეული ცნობე-
 ბი ქ-ცისბისა და შეთასნებულთა აქამდი შეუთასნებელი ცნობები ჩვენის მატანისა და
 უცხო ერთა ისტორიისა. სისინარულოდ, ეს ორიოდ ცნობები აჲ ქორთხიკისა ამოწ-
 მებს და ამტკიცებს იმ ქორთხიკოგოურ ცნობათა სიმართლესაც, რომელიც ვისდაც შემ-
 დეგს დროებში შეუტანია და ვითი აღმაშენებლის მატანიეში და არღვევს ზოგს ქ-ცისა,
 ში შემდეგ საკერებულ ცნობებს; ამოწმებს ვასტანგ გორგასაღის სიკვდილს 499
 წელს; ხოლო აბსაზთა მეფის გიორგის ძმის ბაგრატის (რომელიც მეფედ არ არის
 აღიარებული ქ-ცისში და კახეთის ისტორიისა) გამოეყებას გვიჩვენებს 931 წელს.
 ქორთხიკაში აღნუსხულია აგრეთვე საუურადებო მოთხრობა რუსთა შემოსევისა 991
 წელს; ეს ერთი იმ სიმთა შემოსევათაგანი უნდა იყოს, რომელიც აღნუსხულია უქ-
 რთხიკოგოოდ მოსკოვ კალნაგატაგის მიერ (ის. *Исторія Агванъ Мойсея Ка-
 ганкатвани*, изд. *Патканьянъ*, стр. 275—276; ის. ჭკეპო გვ. 232—3)
 და რომელმაც აღმა საუბარი მე-XV საარქეოლოგო კრებაში (ის. *Труды XV ар-
 хеологич. съезда*, стр.)).

გარდა ამ ქორთხიკისა ჩვენ აჲ წიგნში შემოვიტანეთ სხვა ქორთხიკოგოური ცნო-
 ბებიც, აზოკრეული სსვა-და-სსვა თაე-თავის აღვას დასახლებულ წყაროთაგან. ევე-
 ლა ეს ცნობები კრლად განსილულია და შემოწმებული აჲ წიგნის ტექსტში. მხო-
 ლოდ უძველესის დროის ქორთხიკოგოის (მათე საუკუნემდე) ჩვენ ვრცლად არ შეე-
 სებოკრთ, რადგან სსვაში გვქონდა ეს სხვანი გამოგვეკვლია აჲ წინა-სიტყვაობაში.
 მაგრამ რადგან ეს წინა-სიტყვაობა მეტად გავრძელდა, ამისგანო აჲ სვინის დაწერი-
 ლებისას გამოგვეკვია ჩვენის შრომის მეორე წიგნში ჩაუერთავთ. თითო-ოროდ
 ტექსტში ჩართულ ცნობებით და შენიშვნებდამ მკითხველი მანაც უნდა დარწმუნდეს,
 რომ კახეთის ქორთხიკა აქაც, აჲ უძველესს ხანაში, დიად შერეულია: მაგალითად
 მირიანის მოქცევა და სსვა ქართლის მოქცევის ქორთხიკოგოია ჩვენ ვუნიკნეთ დი-
 ლად განსხვავებულად და დიად მართლად, თუმიც ჩვენ საბუთიანობა უადგილო-
 ბისაგანო მეტად მოკლედ არის გამოთქმული (ის. ჭკეპო გვ. 29, შენიშ.
 № 62 და სს.); ესვე უნდა ითქვას ბაქარის და შემდეგთა მეფეთ ქორთხიკოგოისზე
 (ის. გვ. 40—42 შენიშვნები). შუშანიის და აბიხოს წამება (გვ. 55—56), მამბა-
 დის შემოსევა (ის. გვ. 343—4), სტეფანოზ II-ის მეფობა (გვ. 104), მურვან-ურუმს

შემოსეკა (გვ. 104), მირ და არჩილის მეფობათა ქრონოლოგიაც ჩვენს ცნობებში დიდად განსხვავებულია ვახუშტის ანგარიშებთან და თუთ არჩილის წამება უნდა მომხდარ იყოს 743 ანუ 744 წლებში. უველა ეს ცნადად დასადასი განდება მხოლოდ მამის, როდესაც ჩვენ წინასიტყვაობაში ვრცლად განკმარტავთ ჩვენს ქრონოლოგიურს ცნობებს და შეკუდარებთ უცხო-ქვეყნულ მატინათა ქრონოლოგიას (მე-106 გვ. შეპარულს ქრონოლოგიურ შეცდომებსაც მამინ გავასწორებთ); აბსაზთ მე-X სავუკუნის მეფეების (კოსტანტინესი, ბაგრატისი, გიორგისი, ლეონისი, დემეტრესი და ბაგრატ III-ის) ქრონოლოგიის ვრცელს განმარტავსაც იქვე ჩავუერთავთ, რადგან ეს ხნას ჩვენის ისტორიისა მეტად ბნელია და ცნობებთაც ღარბი.

დასასრულ სავჭირად ვრცნთ დავუერთთ, რომ ბაგრატ მესამის 977 წელს გაძეუების უტყუარი ქორნიკონი აბოკება შარის მამათ ცსოკრების წარწერაში, ბ. ცავარლის მიერ გავმთავრებულში (СВѢДѢНІЯ..., გვ. 83): „ღო ადდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე და ქართველთა კურამალატი... რწ იხება ლწერა წა ამის წიგნისა წთა მოწამეთაღას ინდაკტიონსა მეფობისა მათისა :კე: დასაბამითგან წელთა :სქს: (6607) ქს: სკბ: (1002 წ.) დაიწერა... შარის... კელითა გლასკავას აკვილა მტბუკარისაღათა“. აქედმ ცნაღია ბაგრატის ქართლში გაძეუება (1002—25)=977 წელს. —ისიც უნდა შეკინშნოთ, რომ შემოქმედის მონასტერში აქამომდე დაცულია ოქრო-კერცლის მადლის სელაქნების სამღვდელ-მთავრო კვერთხი, თვალ-მარგალიტებით და სოფიის-კენჭისგან გამოსატყულის ჟვანცმით შემკულია, რომლისა უძველესის სსინათის ასო-თავრული წარწერა იგიოსკის: „ქ ე ა დ ე ე აფხაზთ შფე:“ — ე. ი. „ქრისტი, ადდე კოსტანტინე აფხაზთ მეფე“. (ეს წარწერა შეცდომით წავუკითხავს და განურტავს დ. ბაქრაქს: აბ. მის: Археологич. путешествие по Гуріи и Аджаріи, стр. 138 და 369). ეს ის კოსტანტინეა, რომელიც ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 908 წ. *), სოლო ვახუშტით 921 წ. მრავალ სხვა საბუთების გარდა ჩვენს ქრონიკას ამტკიცებს თუთ სომეხთა მეხატინე, თანამედროვე ამ მეფისა, იანე ვთალიკოზი, რომელიც აბსაზთა მეფეს კოსტანტინეს მოახსენიებს მხოლოდ სუმბატის სიკვდილამდე (+ 914 წ.), სოლო ჟერთის წლის შემდეგ სუმბატის სიკვდილისა აბსაზთა მეფედ მოახსენიებს მხოლოდ გურგენს, ანუ გიორგის (Jean-Cath., c. XIV—XLIX, p. 338 და შემდეგი: აბ. Hist. des Bagratides Georgienes.. p. 43—44), რასაკვირკელან იმის გამო, რომ ამ დროს (915 წ.) კოსტანტინე, თანამად ჩვენის ქრონიკისა, ცოცხალი არ ყოფილა. ამ ცნობის განმარტავში ბროსსე იბნეკა, რადგან იგი მისდევს ვახუშტის ქრონოლოგიას (ibid. p. 43—49 nn. 65—69; მისსიკე: Addit. et éclairc. p. 163—7) და ჭეშმარიტი ცნობა კოსტანტინეს სიკვდილზე არა აქვს.

ჩვენის ქრონიკადამ ამოკრეფილი ქრონოლოგიური ცნობები აბსაზთა (ანუ მე-

* წა ნიკოლოზის ეკლესიის ქრონიკა: „ქს :რწ: (907 წ.) აქა კოსტანტინე მეფე-გარდაიცვალა“ (ეს ცნობა, რომელიც ეთანხმება აბნაზთა ქრონიკას, გამოკვარია და აქ ჩაგვირთავს).

ბუთის) კათალიკოსებზე უკვე დაბეჭდეთ: სხ. Ставропольскія епарх. извѣст. 1893 г. Окт.: «Слѣдствія объ Абхазскихъ баталіонзахъ» (къ исторіи Абхазской церкви).

IX

გარდა ქ-ცხბის კრიტიკულად გასიკვების და ქრონოლოგიურად მისის ცნობების განმარტების, ჩვენ სასულიერო გეგმისა და შეტყობისა, გაგვეწოდებინა და შეტყობისა ქ-ცხბის სასულიერო ცნობებით შესახებ პოლიტიკურის, სანაწარმეობრივის და განსაზღვრების ჩვენის წარსულის ცნობებისა. ამისგანა ამ ჩვენს შრომაში შემოვიტანეთ ქრონოლოგიურ რიგზე დაწვრილები ამ გარდა ცნობები, ამოკრული სხვა-და-სხვა ხელნაწერთან და თუ წყარო თავისი აღგასი ვუჩვენეთ. რამდენად უფრო ძლიერად გასიკვებულნი უკვე ქ-ცხბის ცნობათა სიმართლისადასახე, იმდენად უფრო ძვირფასად მიგვაჩნდა თუ უმწიკრადმისი ცნობებიც-გი, რომელიც ძველს ჩვენს ცხოვრებას ეხება და თუნაღ რაღაც ამოწმებს მემკვიდრეთა ცნობებს. ჩვენის წარსულის ცხოვრების მიკვლეართათვის ამისთანა ცნობებიც-გი ძვირფასია, რომელიც უბრალო მკითხველის თვალში უმნიშვნელოა და გამოუსადეგარი. რასაც ერთის, თუ მეტისთვის, თვალში ფასი არა აქვს, სიძირად სწორედ ის უნდაა ქვაკუთხედ მრავალ მნიშვნელოვანის გამოკვლევის სასაძირად მკვიდრის ხელში. ამისგანა უკველი ნაშთი ძველის ცხოვრების ძვირფასია და ღირსი იმისი, რომ სტამბის შემწეობით შეუწყველად გამოიცეს და დაცულ იქნას შემდეგთა მიკვლეართათვის. ეს მით უფრო საჭიროა, რომ თუ პოლიტიკურს ჩვენს ცხოვრებაზე რამდენიმე ცნობები შენახულა, სამაგიეროდ საერთო და საეკლესიო მწიკრლოსაზე იმდენად ძლიერი იყო ჩვენი უფიცობა, რომ ამ რცხოდ წლის წინეთ თუ ჩვენი არქეოლოგიებიც-გი გააწმენდებენ, ვითომ მე-X საუკუნემდე არც-გი გაქროდას მწიკრლობა, და ესლაც დიდაც არა-ერთი მოპოვება თუ ძალა-და-არქეოლოგთა შორის იმისთანაები, რომელნიც დრო-და-დრო გამოაქვებენ სოღმე ამ გასიკვებ სიბრძნის, რომელსაც ერთი-და-ნაგლი აქვს—საფუძვლიანობა საქმიანობა, ცოდნა *).

*) საქმათა ამისი ერთი-ლა მაგალითი შემოვიტანეთ აქ: ამას წინეთ „კვალის“ რედაქციამ საყოველთაოდ გამოაცხადა, ვითომ წა მირიანის და ბაქარ მეფის იერუსალიმად გამგზავრებაზე, ებრაულ-არაბულ ენათგან თარგმნილ მწერლობაზე და სხვა ამ გვარს, ჩვენგან დასახელებულს საგნებზე (იხ. „ივერია“ 1893, იანვარი) ვითომ არავითარი წერილობითი საბუთი არ არსებობდეს და ჩვენ შეგვეთხოვოს, თუმცა ყოველივე ეს აღნუსხულია მწერლობათგან რუსულს (მაგ. 3. იოსელიანი, მურავიევი), ფრანგულს (ბროსე), ბერძულს (რუფინი) და ქართულს მწერლობაში (მაგ. თეიმურაზ ბატონიშვილი, და სხ.). ესრეთია ჩვენებურ მეცნიერთა ზარმაცობა და ამაყური თავ-წასულობა! რასაკვირველია, ესრეთი უძლურება „კვალისა“ ჩვენ დუმილითა დავფარეთ, მით უმეტეს რომ მაგ ბრალ-მდებლობაში „კვალისა“ აღმომბრძვინი იგივე წყურვიელობა უბად აღებისა, რომელსაც ჩვენში „კრიტიკა“ ჰქვია, ისევე ნიშნები ყოყორებისა და წრე-გადასულის თავ-მოყვარეობისა, რომელიც აწ ძლიერ-მოსილად მეუფებს და მძინვარებს რჩეულითა შორის, ჩვენ არც გაკილვისა გვეშინია და არცა ქება-დიდებას ვწყურვიელობთ, მაგრამ „ევაძე, რამეთუ დავცნინდით და მოგვაცლად ჩვენ“!

მისევე ჩვენის ქრეთის უფრობის მრავალი, მაგრამ ის კი არა, ვითომ სა-
ბუთები არ მოგვეძებნებოდეს ჩვენს ძველს მწერლობაზე, უფრო-ცხოვრებაზე და ის-
ტორიაზე: ამ გვარი საბუთები ვერ კიდევ მრავალი მოიპოვება ჩვენს ძველს, დიად
მდიდარს, ვერ თითქმის სულ-უსლესეს მწერლობაში, რომელსაც მრავალ-ფერი მნიშ-
ვნელობა აქვს თუთ სექციურ მცნიერების წინ და რომელიც დღითი-დღე იჭელება, ღაშუ-
ბა, მცირდება, ჰქრება. ამ გვარის საბუთებისაგან ჩვენს წიგნში მხოლოდ ის ცნო-
ბები შევითანეთ, რომელიც ეწეობოდა ქრონოლოგიურს რიგს ჩვენის შრომისა და
შეიტყვად ამ გვარი ისტორიული წარწერები, რომელნიც ასეთ-თ-ისე საჭირონი იუ-
გნენ თუთ ქ-ცხობის შესამოწმებლად, ასახსნულად ანუ შესაკლებლად. დანარჩენი ნაწი-
ლი ჩვენის საისტორიო და სამწერლობო მასალის ჩვენ დამატებაში გვინდოდა მო-
გვეტყვა; მაგრამ რადგან ეს წიგნი მეტად გავრძობდა და სმაკლებაც არა გვექონდა
გამორცემისა, ამის გამო მოხსენებულ მასალათაგან ჩვენ დაგვტყდით მხოლოდ უითი-
რესნი, რომელთაც ერთმანეთთან კავშირა ჰქონდათ. მოკლე სიას ჩვენგან დაბეჭდი-
ლის ცნობებისა მკითხველი ისილავს ამ წიგნის ბოლოში. ვრცელი სია შინაარსის-
სა დიდს ადგილს დაიჭერდა და ამისგან აქ კერ ვებეჭდეთ

ჩვენს შრომისა, განსაკუთრებით პირველს ფურცლებს (რომლის კორექტურს
სხვას ეჭირა), რამდენიმე შეცდამები შეუპარა. აქ ჩამოთვლილი უმძიმესია, და მკითხველს
ვთხოვ ესენი წაკითხვამდე გაასწოროს: 1) გვ. 12, მეორე სვეტის პირველ და მე-
ორე სტრიქონ შუა უნდა ჩამატოს: (და) „საელით კერძო: და დასხა“; 2) იმავე
გვ., სტრიქ. 23 პირველი: სვეტისა, სწერია „ცხენი“, უნდა: „ციხენი“; 3) გვ.
23, სტრიქ. 15, სწერია: „გოანაე“, უნდა: „ანაკ“; 4) გვ. 32, სტრ. 12: „^ა“
უნდა: „^ა“; — 5) გვ. 62, სტრიქ. 5, სწერია: „კაბოტობით“, უნდა: „ვატობ-
ობით“; 6) გვ. 82, სტრ. 1: „885“, უნდა: „855“; — 7) გვ. 88, სტრ. 10
სწერია: „სახსინო“, უნდა: „სახიზანო“; — 8) გვ. 90, სტრ. 7; სწერია: „გან-
ძოეთის“, უნდა: „ცხანძოეთისა“; 9) იქვე, სტრიქ. 12, შემდეგ სიტყვის „მრჭეა“
უნდა ჩამატოს: „შვილო გაბრიელ“, სლო შემდეგ სიტყვის „მაცთუნებ“ (სტ.
16) ჩამატეთ: „რამეთუ“; 10) გვ. 236, სტრიქ. 35, სწერია: „მამისა“, უნდა
„მეფის“; 11) გვ. 265, სტრიქ. 30, სწერია: „ორლთასა“, უნდა: („ორგულთა-
სა“). მე-230 გვ. სტრიქ. 17, მოხსენებულა, ვითომ მეტყვის სხასარება 1049 წელს
იუოს დაწერილია, მაგრამ ხელი ამ ხელნაწრისა და სხვა მრავალი ნიშნები გვიტყვი-

ისეც უნდა ვთქვათ, რომ იმავე „კვალში“ შეფარანგ თითო-ორილა ჩვენთა მოძულე-
თავანი. ერთს ამ გვართავანს უნდა ეკუთვნოდეს ის ყოველად უშვირი და მწერლობისთვის სა-
მარცხვირო შენიშნვა, რომლითაც „კვალმა“ დაცინით აიკლო ჩვენი (მაშინ დაუბადებელი)
შრომა, უეცოდა და თუთ ჩვენის შრომის დაკვეთილი... ნუ თუ ნატამალიც კეთილ-შობი-
ლებისა და ზრდილიანობისა არ შეგვრჩენია მამა-პაპათავან! კარგა-ხანია, რაც ორიოდ მოც-
ლოლ გვამნი პორიკანობის იარალით გამოვიდნენ ჩემდა საწინააღმდეგოდ, „საბუღვარ-ბაშოდ“.
ეს სწორედ ის პირნი არიან, რომელთაც მე ყოველ-გვარი პატიოსნური საშეღება მივეც
ჩვენდა საწინააღმდეგოდ (იხ. „ივერია“ 1890 სველ.), მაგრამ ამ საშეღებას მათ ხელი არ მო-
ჰკიდეს.

ცხეს, რომ იგი დაწერილია 1581 წელს. სხვა მიმე შედგომები თვთ ტექსტში გა-
გეისწორებია. — მუ-124 გვ. ჩვენ „სამა ქრონიკის“ მინდობით წა კეთიეს ცსოვრე-
ბა უქსეისთ 1027 და ჩვენის ცნობით გაკასწორეთ ეს ვათომ ზროფესორის ა. ცს-
გარლის ცნობა. მაგრამ, აღმოჩნდა, რომ ბ-ს ცვარდლის წიგნში სწორედ წერებულა, და
ქან მთლდობრებულნი ვუოფილვართ „სამი ქრონიკის“ გამოძეკელისეგან.

უგანსსეულ მადლობას ვუძღვნი ვაწეთის „ეკერიის“ რეაქციას თანაგრძობობისა-
თვს და დასმარებისათვის, რუსეთის მეოფეთ სოგეერთთა ქართველთაგან წერალით
ჩვენის განმსწეებისათვის, მღვდ. ვ. და პ. კარბელოკთა, რომელთაც მომაწოდეს რა-
მდენიმე ცნობები (ეს ცნობები დაიბეჭდება მეორე წიგნში) და აგრეთვე უკვლავ ქვემო
აღნიშნულ ზირთა, რომელთაც წინ-და-წინვე დაიკვეთეს ჩვენი შრომა და მით შეეკა-
ძლებენეს ამ წიგნის დაბეჭდვა. ამ ზირთა შორის ორი წიგნი დაიკვეთეს თ. ი. ჭაგ-
ჭავჭავაძემ, 17 წიგნი მღ. ი. ურდანიანი, ორი წიგნი დაიკვეთეს კეიკის სტუდენტებმა
და 7 მსეთაც შესაწევარი, ექვსი წიგნი თვალისის სემიხარიამ.

თითო წიგნი ღარიკვეთეს:

მისმა უოვლად უსამღვდელოესობამ აღკვერდის ეპისკოპოსმან ბესარიონმან,
თ. ს. ჭავჭავაძემ, თ. ბ. ხერხეულიძემ, დ. დათაძემ, ვ. გუასალიამ, მღ. ბ. ხე-
ლიანი, ბლად. მღ. ი. დავითაშვილმა, დავ. ი. ოქრომქედილიშვილმან, კარბელოკის პო-
ლიეკტორმ, კარბელოკის ეპისკოპ, ალექსანდრე მთლდობრემ, სიმონ გასრამემ, ან-
დრია კარბელოკმა, აკობ სეფეგინიძემ, ნ. სონაძემ, ი. შვილამ, ალ. ციგუკუამ, ლ.
სანაძემ, ვლადიმერ წერეთელმა, მღ. იოსებ ჩიტაძემ, ივანე როსტომაშვილმა, ვასილ
ლომინაძემ, ზარმეხ, ჭავჭავაძემ, ილია აღსაზიშვილიძემ, ივანე ბელუაშვილმა, არსენ
მამულაიშვილმა, ნ. დოდობერიძემ, ი. კავბაძემ, ი. ლომიათიძემ, ალ. სხათა-
შვილმა, ბ. დარსიანი, თ. სასოკიამ, გიორგი სალარიძემ, სტ. ჭრელაშვილმა,
ს. ელიაშვილმა, ელენე მისეილის ას. ანდრონიკოვამ, ვასილ ს. შელი-
ბოკმა, ალექსი ჩ. ნიჟამ, თეოფილე ხუსეივაძემ, ივანე მისეილ. გომელაურმა,
მოსე ოქრომ. ურუშაძემ, სილიბისტრო იესეს ძე ვაშლიძემ, ივანე გრიგ. გვი-
ტიძემ, გრ. ვიფიძემ, ალ. ვიფიძემ, გიორგი დეკანოზიშვილმა, ალექსან-
დრე ჭავჭავაძეშვილმა, ქეთისის სათავადაზნაურო სეოლის მსწავლებლებმა: ივ.
გ. რატიშვილმა, თ. ა. მთავრიშვილმა და ს. ს. დათაძემ, ალექსან. თათუნოვამ,
მღ. სიმონ ხახუტიაძემ, მღ. ანტონ თოთაბაძემ, შირიდან სისარულაიძემ, დიმიტ-
რი ოქრომ. აზნ. სუსიძემ, ფერშვილმა სასადიან ბუქიანს ძე მამაშვილმა, თამარ
სოლომონის ასულ. კვლიაშვილმა, მღ. ჭავჭავაძემ, მღ. ა. ს. გულიან-
შვილმა, ბლად. მღ. არისტან კალანდარიშვილმა, პროტო-დაკონმა ლეგა-
სოშტარიამ, დავ. გიორგი გიგბეკორმა, კაპიტონ გაწერელიამ, ასიონ და-
კითის ძე ციციშვილმა, ბლად. დეკან. მისეილ მუხანგამ, მირიან ივანეს
ძე ლოლაიძემ, თავ. ილია გიორ. თუმანიშვილმა, თავ. ვახო იოსებ. კახიძემ, ან-
დრია სოლ. გამელაურმა, მისეილ სიმონის ძე სეფეგინიძემ, ერასტო იოსების ძე
ცალჭალიძემ, ნიკოლოზ კენჭის ძე მრეკელიშვილმა, მღ. იოსებ აშვილმა, ბ. ს.
მამაშვილმა, დ. ცისკარიშვილმა, ი. შიუგიშვილმა, ნინო სოლომონის ას. ანდრონიკ-
შვილისამ, ივანე კვლიანოვამ, ვასილ იოსების ძე თოფერიძემ, მცხეთის იღუმენამ ნინომ,
საკელი თურქიამ, ალექსანდრე ინაუკმან, მოსკოვის სტუდენტებმა, პ. დ. გუარამაძემ,
ვასილ მასხელიამ, ტომასის უნივერსიტეტის ქართველობამ, სივ. სიზანაშვილმა, დიმი-
ტრი ნადარეიშვილმა, კონსტანტინე წერეთელმა, ჭანსორო მასარამემ, ტრეფილ გა-
ჭარავამ, კონსტანტინე ურდანიანი, ასიონ გიგელაშვილმა, თეიმურაზ ჩანავამ, სარ-
დიან სორავაიძემ, თეიმურაზ ნორავაიძემ, ტავუ ბოკუჩავამ, ფარნა დავითიამ, და-
რისხან კლიაჯამ.

ქრონიკები

ი. ა. ხაჩიძე

და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა.

ნოეს პირ-მშობსა ძესა იაფეთს ჰყუანდეს რუანი შკლნი: ღამერ, მავოგ, მადიამ, იოაენ, ელიოსან, თოველ, მოსოხ და თირას¹⁾.

პირველსა მას შკლსა, შკლის-შკლსა ნოესსა ღამერს ჰყუანდეს სამნი შკლნი: ასქანაზ, რიეთი და თორღამ, რომელ-არს თარგამოს.²⁾ ამას თორღამს, რომელიცა არს თარგამოსი, ჰყუანდა რუანი შკლნი: ჰაი, ქართლ, ბარაჯ, მოუჯი, ჭმის, ჭქარ, ჭაჭაას და ეგრე³⁾.

ამან თარგამოს სიცოცხლესავე შინა განსუო ძეთა თჳსთა ადგილნი, მთანი, მდინარენი და სიმაგრენი თჳთ-თჳსთა სახელობათა მიერ წოდებულნი, რომელთაცა მათ ძეთა თარგამოსისთა შეხუდათ ზოგთა ადგილნი ცარიელნი, სადაცა მივიდნენ და დაეშენენ, ზოგთა ადგილნი მცირედრე ერისაგან დამკვლრებულნი, სადაცა ესე დამკვლრებულნი უწინარეს განსუოფისა იწოდებოდნენ თარგამოსიანად; და შერმე ესე ძმანი იპყრობდნენ თჳს-თჳსთა ხტლდრთა შეწყევნითა სუბროთისათა, ვინაღდან იყუნენ მფლობელობასა ქვეშე ნებროთისასა დამორჩილებულ.

შემდგომად სიკუდილისა თარგამოსისა, ოდეს იგი წარტენენ დედა-წულითურთ, ვითარცა ყოვლისა ადგილით, ეგრეთ ამათ თარგამოსიანთაგანნი ბაბილოანად აღშენებასა ზედა გოგლიისასა, მაშინ დაჰყვეს მუნ წელიწადი ჭორჭორცი და შერევეს ასე ზედა ენისასა განიყუნენ ყოველ-

შეუღებინანამას:

თასიბოლს; იუღენთი მქერალი; ედღორე მქერალი; და ბუქძენტა და ქალოსა-ქოსა სენკვა.

შქმითიოენ სიფელის იუა წეღაწადსა უბითა. მქერალთა მქერასა. 1658-სა. საიჭოც და ათთა ზიანს მქერალთაგან... 2264-სა.

1812-სა.
2828-სა.

მასე ხორა; ნელი სოქნი მქერალი; მქესით 440 წელსა.

შექმნათა. ა. ბ. — განსუოფითგან თარგამოსის ძეთაა შქმითიან რიგელისა 1708 წელსა. შექმნათა. ო. თ. ნეშტია. 4... სიკუდილო ნებროთისა ჰარსისაგან მოაჯ ზედა მამისა, დასაბამებენ 1897 წელსა.

¹⁾ ეს ცნობები (კვ. მ — 5) ჩვენ ვიპოვეთ ფრანსუელურჯ ქალაქდზე დაწერილ თაბახიანს ხელნაწერზე და რადგან იმაში მოთხრობილი ამბები რამდენადმე განერჩევა „ქართლის ცხოვრებისა“, ჩვენ საყურადღებოდ მივიჩინეთ იგი და ვებეჭადეთ შეუცვლელად. ამბროსი ნეაქრესელის ნაწერს რამდენადმე წააგვის ამ ხელნაწერის ხელი.

²⁾ ქ.-ცხ. I, 15 „თარგამოს იყო ძე თარშისა, ძისა ავანანისა“.

³⁾ ქ.-ცხ. I, 15.

ნი და წარვიდნენ ზვეჭოვსსა ადგილსა. მოვიდა ჰაი და სხტანი ქმანი მისნი პირველვე სახელწოდებულსა მათსა ადგილსა და ერსა შინა.

გარნა ეგრეთვე წებროთ იყო მონადირე და მძლეველ და დამპყრობელ მრავალთა ერთა, და ამით თარგამოსიანთა უარ ჰყევს ნებროთ შეწყენითა განმრავლებულისა ერისათა და მინდობითა თვს-თვისთა ხტყსდრთა მათთა, მდინარეთა და კვეთა მალნაროანთათა.

ნებროთ, მცნობმან ამით რვათა შვილთა თარგამოსიანთა ურჩებისაგან, წარმოგზავნა ერთი შვილთა თვსთაგანი რაოდენითამე ჩინებულთა კაცითა ჰაოსისადმი და შეაგონა მორჩილება და მონება და აღუთქვა სხვა-და-სხვანიცა სამფლობელონი ადგილნი მომატებად და პატიენი, გარნა ჰაოს შეურაცხ-ჰყო შვილი და კაცნი ნებროთისანი და თვთ ნებროთცა¹⁾.

ამისთვის გამწყურალი ნებროთ წარმოვიდა ბევრ რიცხვითა ერთთა და საქურველითა ჰაოსს ზედა.

მცნობმან ამისმან ჰაოს შემოიკრიბნა ძმანი და შვლნი თვს-თვისითა ერთთა, და შეიშთხვენენ იქით პირსა მასისისასა, სადაცა შთაიღვრებიან მდინარენი ტბასა ზედა მლაშესა, საზღუარსა ზედა ვანისასა, და მუნ ბრძოლასა შინა მოიკლა ჰაოსისაგან ისრითა ნებროთ, და ესრეთ ძლეულნი ნებროთიანნი უკუნ-იქცენ.

მეგრ დლით უმეტეს განძლიერდნენ და განერცნენ თარგამოსიანნი თვს-თვსთა შინა ხტყსდრთა და სახელწოდებულთა ერთა.

— ხოლო წილი ლეკოსისა არა ჯერ არს წილისა თანა კავკასოსისასა აღრევედ, ვიბარცა აწ მრავალნი ჰგონებენ, ვინადგან საკუთარი ხტყსდრი ლეკოსისა არს რომელსაცა ეწოდების აღანია და სადაცა უწინარეს თარგამოსისაგან ძისა თვისისა ლეკოსისა წილად შესახტყსდრობი-

შეკმითგას
1896
2856

კარდან ძველ-
მსოცუქუნდა

1) ქ. ცხ. I, 18.

სა იყვნენ ერნი, იაფეთის ტომისაგანნი, თარგამოსიანად წოდებულნი და მერმე ეწოდათ ლეკნი, რომელ არს ლეკნი, ესე იგი მენავენი მახლობლობითა ზღვისათა და სადაცა უმედგომად ნებროთის ძლევისა, მისრულნი დაეშენნენ შრავალნი, და უმედგომესად დაეშენნენ ნაწილსა მას ზედა სკვთნი, რომელ არიან თურქმანნი, და ყოველნი იწოდებიან დღემდე სახელითა ლეკოსისათა.

საზღუარს მის ლეკოსის წილისა აღიანი არს სამკრეთით დიდი სომხითი, დასავლეთით ნაწილი ქართლსისი და ჩრდილოეთით ქვეყანა სამეფო სანქსანისა, წოდებულთ მსკეთად, რომელ არს ჰაშტარხანი და განგრძელების ესე ალანია ვიდრე კასპიის ზღვამდე. ამას ლეკოსის ნაწილსა შინა იყო ეჰმად და ეჰმად ქალაქნი და მეფობა შირგირიანთა მათომოავლობით მფლობელი.

ამას შემდეგ დაჯაბნულია იმავე ხელოთ:

ნოე
სემი ქამ იაფეთ
ხუს ლამერ და სხვანი
ნებროთ თორამ ესე არს თარგამოს
ჰაი ლეკ და სხვანი.

უძველესი ხანა ჩვენის ისტორიისა იკარგება დროთა წყვილადაჲ და მისი გამოკვლევე გულადების ცალკე შრომას მოითხოვს. ჩვენ მაინც ორიოდ შენიშნავს დედებთ აქა მოწვეალთა გამოკვლევეართათეს. ვინც ახლო დაუკვირდება ჩვენის ისტორიის მოთხრობას ამ ხანაზე, შენიშნავს, რომ მასში, თუმცა ბუნდალ და რამდენადმე აღრეეთ, გამარბატულია შემდეგი სურათი ჩვენის უძველესის ცხოვრებისა: პირველად ჩვენი ქვეყანა სკვთიან ნეშტოთიანსა ტომსა. ნებროთიანნი ყოფილან სპარსნი (ქ. ცხ. I, 17, 60; II 22—24 და სხუნი და არა ჰტირანი, შემდეგ მოსულან საქართველოში ჩვენი წინაპარნი, ნოეს შვილის შვილთა თარგამოს

თავისის რვა შვილით და აწინდელს კავკასიაში დასახლებულან, მაგრამ, როგორც ჩვენი მატრიანე მოგვითხრობს, თარგამოსიანი ყოფილან ნებროთიანთა ხელ-ქვეითნი და მათნი მორჩილნი: „მფლობელობასა ქვეშე ნებროთისსა დამორჩილებულ“; „ესე რვაწივე ერთობით ჰმონებდეს ნებროთ გმირსა, რომელი იყო პირველი (ე. ი. პირვანდელი) მეფე ყოვლისა ქვეყანისა“ (ქ.-ცხ. I, 17).— შემდეგ გამრავლდენ და გაძლიერდენ თარგამოსიანი (სომეხ-ქართველნი და სხ. კავკასიელნი); მოსწყინდათ მონობა და შეჭურვეს ერთმანეთს: „არავის ვემსახუროთ, თვნიერ ღვთისა დამბადებელისა... და განუდგენს ნებროთს და არლარა მისცეს ხარკი. ასტყდა ომი ნებროთიანთა და თარგამოსიანთა შორის ვინის ტბის პირას (რომლის ახლო-მახლო არქეოლოგიამ უკვე აღმოაჩინა კვალი ქართველდობისა); თარგამოსიანთა სძლიეს, მოკლეს ნებროთ და უმტკიცესად დამკვიდრდენ და გაიყვეს ქვეყანა თვის-თვვისად, და რადგან თარგამოსიანთა „შიში აქუნდათ ნებროთიანთა და ჰკონებდენ იგინი ნებროთიანთაგან ძებნასა-სისხლისა ნებროთისასა, ისწრაფდეს იგინი მაგრებასა ციხე-ქალაქთასა“. მაგრამ ამ დროს სპარსეთიცა და საქართველოც მოუტყელენი გახდენ ხაზართა ძლიერებისა გამო. ხაზარნი რომ შოუძლურდენ „განძლიერდენ სპარსნი—მზისა აღმოსავლით, ნათესაენი ნებროთისნი“ (ქ.-ცხ. I, 23). სპარსეთის გმირმან აფრიდონ „წარმოგზავნა ერისთავი თვისი სპითა დიდითა, რომელსა ერქვა აქლამ, შვილი ნებროთის ნათესაეთა“ და დაიპყრო საქართველო და შეურთა სპარსეთს (ქ.-ცხ. I, 23). არადამს შემდეგ ოთხნი იმის ნათესაენი ზედი-ზედ იპყრობდენ საქართველოს, მაგრამ შემდეგ სპარსნი აეშალნენ ერთმანეთს. „მაშინ პოვეს ვამი მარჯვე ქართლოსიანთა“ და ხელახლა ომი აუტეხეს სპარსთა: „და რომელ ჰპოვეს სპარსი, ყოველი მოსწყვიდეს“. მაგრამ სპარსეთის შაჰმა ქვეაპოს („აღამისით ორი ათას ოთხას ორმოც-და-სამსა წელსა“ ხელნაწერ-ქ.-ცხ. ვ. მუხ. № 131) ხელ-ახლა დაიპყრო საქართველო. მაშინ სომეხთა და ქართველთა „შვიერთნეს ყოველნი ნათესაენი თარგამოსიანი“, რომელნიც აქამდე შურითა და მტრობით იყვნენ განყოფილნი და ხელ-ახლა განუდგნენ სპარსთა (ქ.-ცხ. I, 24) და განდევნეს. ამ გაჭირვების დროს ქართველთა სიყვარულით მიიღეს სპარსთა შიშით გამოსულნი თურქნი, ანუ „ბუნეთურქნი“ და დასახლეს სარკინეს და ნაბუქოდონოსორისგან ოტებელი ჰურიებიც რომელნიც დასახლეს მცხეთას და ზანავს; სხვებიც ბევრი დასახლეს თვის ქვეყანაში „და-დაიმეგობრეს შემწეობისათვის სპარსთა ზედა“.

ბრძოლა ნებროთიანთა და თარგამოსიანთა შორის არ შეწყვეტილა აღექანდრე მაკედონელამდე, რომელმაც დასვა აზონ პატრიკი ანუ აზო, ძე არან ქართლის მეფისა, მამასა დამე თარგამოსიანი ანუ ქართლოსიანი. შემდეგ გამეფდა ფარნავაზ „ღვდულათ სპარსი (ე. ი. ნებროთიანი)... და მამულად ქართველი“ (ე. ი. თარგამოსიანი, გინა ქართლოსიანი). თარგამოსიანთა მოდგმამ ქვეყანა განუყენა ფარნავაზის ძეს საურმაგს, მაგრამ საურმაგმა ოსების და რომაელთა ჯარის შემწეობით დაიპყრა ქართლი და „დაამდაბლა ქართლოსიანი (ე. ი. ქართლოსიანი ანუ თარგამოსიანი მეფეთა შთამომავალნი) და წარჩინებულ ყუნა აზნაურნი“ (ქ.-ცხ. I, 33). რადგან უშვილო იყო საურმაგ, „მოიყუნა სპარსეთით შვილი ნებროთისი, ნათესაისაგან ცოლსა თვისსა და დაიჭრა იგი შვილად“. ეს იყო მეფე მირიანოზ. ქართლოსიანი მინც თავისას ეძებდენ, განუდგენ მირიანის ძეს ფარნავაზს მეფეს, რადგან ამან „სჯული მპარსთა შეიყარა და გარდახდა სჯულსა მამათა ჩვენთასა“ და სთხოვეს სომეხთა მეფეს არწვს მისი შვილი არშაკი, მე-მეოთხანის ასულისა. ამით იწყება გე-

რი არ შაკუნიანთა. (იგივე თარგამოსიან-ფარნავაზიანთა) და, ამათ ამაოდ ებრძვიან ნებროთიანნი წმიდა მირიანის გამეფებამდე, რომელიც იყო ძე ქანსეე სპარსთა-მეფისა, ხოსროიან-ნებროთიანი; ამაწ შეირთო ასული ასფაგურისი არშაკუნიან-ფარნავაზიანი (თარგამოსიანი). შიროიანის ნათესაუნი ნებროთიანებად იწოდებოდნენ (ქ. ტ. I, 122—123; ივ. მუწ. № 170, გვ. 345).

მირიანის და ვახტანგ მეფეთა ცხოვრებაში სიხანს „წიგნი ნებროთისა“ ანუ „ნებროთიანი“. „ნებროთიანი“-ს სახელი, ჩვენს მწერლობაშიც სიხანს, მაგრამ თვთ წიგნი კი ჯერ არ აღმოჩენილად მივხები ამის ის ყოფილა, რომ წიგნში, როგორც სიხანს, წარმართული სწავლა ყოფილა აღწერილი და როგორც „ქუთრუმთა წიგნი“ დევნილი იყვნენ ქრისტიანობის მძივლების შემდეგ. ფაქტად ვახტანგ-ფარნავაზიანი (მეფე საუკუნე) მკაცრად წიგნის შესახებ ამოწმობს: „წინააღმდეგობა ჩუენთა. (ე. ი. წინააღმდეგობა წიგნთა) და ტაძარულად აღსაქმარა წიგნი“ (ქოცხე, I, 123).

ჩვენს მწერლობაში წინააღმდეგობა, მეცნიერებან, თუ ნიგულოზ ტარიელის შემადგენლობა მიკვბო შე, რომ მეს ქპონია დედის. შხიფევე (რაქიად) მოყოლილბ ჟრთი. ცალი ამ შესანიშნავის წიგნისა ტყავზე ნაწერი მეტად ზუსტად ასოებითა, რომელნიც ხუცურითგანაც განირჩევიან და მხედრულიდამაც, თუმცა-კი ორსავე ემსგავსებიან. ნ. დადიანს სრულად წაუკითხავს ის წიგნი; შინაარსი მისი კარგად ახსოვს და რამდენიმე ცალკეილი (უფრო-კი შელოცვები უკნობს ენაზე დაწერილები) ზეპირაწმკოდნია ბ-ნის ნუადდიანის ნაამბობი არა, თუ არ ეწინააღმდეგება. მაგ წიგნზე ჩვენამდე მოწიგნულს: ცნობებს, არამედ შექსა პქენს და აესებს მას წიგნში ყოფილა მოთხრობილი ნებროთ მეფის და მისთა ნათესაეთ გმირობანი და თავი გვდასაყილნი, ნოეს შამომავალთა (თარგამოსიანთა?) ბრებებან და ერთმანეთში ბრძოლუ ბუმბერაზობანი და ლაშქარ-ნადირობანი. ვითი ნაწილი წიგნისა საკერპო წიგნი ყოფილა, სხლანც უკნობს ენაზე ქართულის წსოებით დაწერილი ლხკვები ყოფილა შიანწერილი. გარდა ამისა წიგნში ყოფილა მესსება ხე (მაყცხოვარზე) მოთხრობაცა რომლისაგან რამდენიმე ნაწილი განვებ დანით ამოთხვჭლოდ ყოფილა ეს წიგნი, სამწუხაროდ ცეცხელს შობა უნთქამს 1871 წ., როდესაც მთელი სახლი და მდიდარე წიგნთ-საცევი სიბრძნის მოყვარის კაცისა მოულოდნელად ლამის ძილწე ცეცხლით ფაღმწეგარა დაბა ყვირილას ში. — ეხლა დაგჭრენია მხოლოდ ევედრნენ და დაკვალოფ-ბ-ნს ნუუქ დადიანს ალგვიდინის დაკარგულის წიგნის შინაარსი და თვთ მაღლეთარფულო მისი ზასიათი ამდინად რამდინად შექსდმებს იმესი მესხიერება.

რომ „ნებროთიანში“ მესსიგნე მყოფილს ცნობებ, ამაზე ამოწმობს თვთ შემდეგ მირიანის როდესაც წმიდა ნინომ მიუთხრა მეფეს შესსიეს ვამთჩინებ, მისი სწავლა და ცხოვრება მირიანს ენიწნა: „მაშინ მირიან მეფე ვამჭკრდა და იწყო ვამოძიებულსა ქუთულსა ქრისტესისა და მზავლ გზის ჰკითხვერ ქუთოი აყოფე სხლ აბეგთარს ძეცლოთა და ახალთა წიგნთასა და სწავლასა და ყოველსა და წიგნიცა რომელი ჰქონდა მირიან მეფესა ნებროთისი, მასცა წიგნსა შინა პოვა წერილი ესრეთ: ალწენებასა მას გოდლისასა კმახ ზეცით ნებროთისა მიმართ, რომელი ეტყოდა: მე ვარ მიქელ, რომელი დადგინებულვარ ღუთისა მიერ მთავრობანა ზედა აღმოსავალისასა; განვედ ქალაქით მაგით, რამეთუ ღმერთი დაჰთვარავს. ხოლო უკანასკნელთა ეჟმთა მოვიდეს მეფე იგი ცისა, რომლისა შენ გნებავს ხილვა შეუტაცხე

ერსა შორის შეუტაცხსა. შიშმან მისმან განაქარენეს გემონი სოფლისა-
ნი; მეფენი დაუტეობდენ მეფობასა და ეძიებდენ სიგლახაკესა. მან გი-
ხილოს შენ ჭირსა შინა და გიკსნეს შენ“;

„მაშინ გულის-კმასა ჰყოფდა მეფე იგი შირან რამეთუ ძებლნი წიგნნი და ახალნი
ეწამებოდეს და ნებროთის წიგნნიცა დაამტკიცებდეს და შეეკმნა სურვილი ჭირსტეს
სჯულისა“ (ფ. მუხ. № 170, გვ. 317).

უფრო ვრცლად და საყურადღებოდ მოთხრობილია „ნებროთიანზე“ ქართლის ცხოვრე-
შაში, სადაც ვახტანგ გორგასლანი განამხნეუებულად ეტყვის ქართველთა ჯარს:

„ხოლო თქვენ, მკედრნო ქართლისნო; ნათესაჲნო მეფეთა ქართლისათანო;
რამელნი დადგინებულ ხართ დღეს მთავრობასა, ზედა ჩვენ მეფეთა-გან, რომელ-
ნი ჩვენ კართ ნათესაჲნი ნებროთ გმიროსნი, რამეთუ ესრეთ წერილ არს წიგნთა
შინა მათთა, რომელი უწინარეს უღვევლათა მეფეთა გამოიხდა. ქვეყნისა-ზედა, რომელ
ლი ლომსა ძალითა გითარცა თიანის მიიუწანებდა, კანჯართა და ქურციკთა ქვირთა
მშურობდა; რამეთუ ესომ განდიდნა ძალი მისი, რომელ დაძმობილნეს ყოველნი ნა-
თესაჲნი ნოკნი, ვიდრემდის შეუძლოა ქმნად ქალაქი, რომლისა ჭვად შეეკმნა ჭვად
ოქროსა, და ხარისხად ვეცხლი, და გარემოს მისსა მოაქმლად ატურითა და კირითა,
ხოლო ქუდნი კართა და მარკელთანი იაქისთისა და სურმუტისანი შექმნა. რამეთუ
მათისა ნათლისა-გან კერ შეუძლებდა დასილებად დამე: და ქმნა მას შინა ტაძრები
და ეკლესიები, რომელ კერ შესაძლებელ არს გავრცობად თქვენდა, მოუგონებელ არს
თუთოეული სიბრძნე მისი, რომელ მიეცა მას, ვიდრემდის აჭმართა სამას-დღისა სა-
ვალსა, რომელი ექმნა აღსავლად, ხარისხად ზღუდეთა ზედა: და ჰნებვიდა მათა აღვი-
დეს და იხილნეს მყოფნი ცისანი: ხოლო გითარცა განგლო საზღვარი ჭკურისა, და
შევიდა-საზღვარსა ვარსკვლავთასა, ვერღარა უძლებდეს საქმედ მოქმედნი-იგი, რამეთუ
დადნებოდა ოქროსა და ვეცხლი: რამეთუ მუნით-გან ვინმე არს კელმწიფება გრავლისა
ეთერისა-მისა, რომელი გენების მძლავრად სამყაროსა ქვეყნისა-გან: და ესმა მუნით
საზრასავი შეიდათ გუნდათ ზე-ცისათა, რომლისა-გან შესულბეს*) აღამიანნი: და
იქმნა ყოველი თუთო კაცი ნათესავითერთ მეტეველ თუთო ენასა. და არღარა ვერდეს
უღდიერთანს ზირსა მოყვისა თვისისა, და წარვიდეს;

„ხოლო ნებროთს ენითა სპარსულითა ჭრქვა: „მე ვარ მიქელ ანგელოსი, რო-
მელი დადგინებულ ვარ ლეთისა მიერ მთავრობასა-ზედა აღმოსავლისასა: განვედ ქუ-
ლავით მავით, რამეთუ ღმერთი დაჭყარავს მავსა, ვიდრე გამოიხნებდელ სამოთისისა:
რომელ ესე დგავა მასლობელად ნამუებსა მავსა შესსა, რომელსა შორის არს მთაჲ
ქსე, რომლისა-გან აღმოვალს მზე და გამოვლენ მის-გან ორნი მდინარენი ნილოსი და
გეონი. რამეთუ გეონსა გამოაქვს სამოთისით სე სულხელი და თივა, რომელი შეეზა-
ვების მეშესა: აწ წარვედ შენ და დაჯედ ორთავე მდინარეთა შორის კეფრატისა და
ფილასა, და განუტკევენ ნათესაჲნი-ესე გითარცა ვინ იხუბოს, რამეთუ წარუვლენან
უფალსა: ხოლო მეფობა შენი მეფობდეს ყოველთა ზედა მეფეთა. არამედ ჟამთა უკა-

*) სიტყვისაგან სე-ლ-ლ-ბ-ი-ღ-ი, „შესულბეს“ = სული დაუღობთ, დასუსტდნენ, დაცნენ
სულითა, გასულილდნენ.

ჩს სკნელთა მოვიდეს მეუფე ცისა, რომელი შეს გნებავს საღამ მისნი, ერსა შორის შეურაცხსა. შიშინ მის-მის განჯარუნეს გეომონ სოფლასანი, მეფენა დაუტყუებდენ მეფობასა და ეოებდენ გლახაობას: მან ცისილოს შეს ქირას შინს და გაკსნეს:

„და დაუტყუეს ყოველთა ქალაქი, და დაუტყუეს ჭინდურად მზრასკელნი ინდოეთს, შინდნი სინდეს, ჭრომნი ჭრომს, ბერძენნი საბერძნეთს, აც და მცუგ მცუგეთოს, სპარსნი სპარსეთს: სოლო ზირველი ესა დასურბური იყო, და ესე არიან შეიდნი ენისა, რომელნი ნებროთისამდე მზრსხედეს: ამის-თვის მოგითხარ, რომელ მამათა ჩვენთა და გარულად ეპურა წიგნი ესე: სოლო მე შურმან სადყო-მან მიამყლა თქმად ამასს: ამის მიერ შეიწყინა ჩვენ-მან, ჩვენ-მან მიირიან სახადე ზეა-იგი ნინოსი:

„ასე არა ქრისტეს მოსლად მიიღებდეს მამანი ჩვენნი ხარკსა და მუშით-გზ მსაუღურდათ. ესენ-ბერძენნი მიღობთ ბრძანს: მამის ისაღა ნებროთ უჯვოსიის შინს, და იკისა. იგი არს ზირველი მეფე ყოველთა მეფეთა, და დასიულთა ექამბის, ვითარმედ მიქელ დადგინებულ არს ძაღად სპარსთა“ (ქ-ცხ. I. 122—123).

თ. ნ. ტ. დადიანის ნაამბობი და თვთ ქ.-ცხ. მოთხრობა „ნებროთიანის“ შესახებ საბუთებს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ უძველესი გარდმოცემა ნებროთზე და ქართველ-სომეხთა თარგამოსიანთაგან წარმომდინარეობაზე ამოღებულია „ნებროთიანისაგან“, რომელშიც აღწერილი ყოფილა გმირობანი და ბრძოლანი ნებროთიან-თარგამოსიანთ შორის, დიდის ყურადღების და შესწავლის ღირსია თუნდ მხოლოდ ზემო-მოყვანილი ნაწყვეტი „ნებროთიანისა“, რომელშიც აღწერილი არიან „პირველი მეფენი“ აღმოსავლეთისა, რომელსაც ემორჩილებოდნენ ყოველნი ნათესაენი ნოესნი, რომელშიც მოთხრობილია აღგება გოდოლისა, შეურენა ენათა და განზნევა ერისა, გადასახლება ნებროთისა ნილოს-გეონით ვფარტის და გილას ღლეურა, დასრულება ნებროთიანთა შეფობისა და გამეფება მეფეისა ცისა მხსნელისა.—ნებროთის მღვამარეობა რამდენადმე წაგავს დადამისა და ევასისა როვორც ადამი, ნებროთი სცხოვრობს სამოთხის (ე. ი. ბაღის) ახლო, რომლისაგან გამოდიან ნილოსი და გეონი, რომელთა გამოაქეთ სამოთხისაგან დამატებელი სუნელები. გამდიდრებული ნებროთი ადავებს ოქრო-ვერცხლ-იაკინთ-ზურმუხტისაგან, თუალ-შეუწვდენელ გოდოლს, რომლის მწვერვალზე ნებროთიანი გაიგონებენ ანგელოსთა ზრახვსა და ამ საკვირელების მოქმედების ქვეშე გაჩნდება ახალი ენები; ყოველი ნათესავი თვის-თვის ენას შემოიღებს და განიბნევიან. ნებროთიც გადასახლდება ტოგრისა და ჯდლას ღლეურა. ნებროთიანთ ვეართა აღეთქმით საუკუნო მეფობა ყველა ტომებზე, სანამდის არ გაშეფდება მხსნელი სოფლისა.—მაგრამ ყოველივე ესე მოთხრობილია განსხვავებით „დაბადებისაგან“. უსათუოდ იბადება ორი ჰაზრი: ანუ მოსესამდე კაცობრობაში ყოფილა გადმოცემითი მოთხრობა კაცთა ნათესავისა ხამოთხით განდევნაზე და ენათა შერევნაზე და ეს მოთხრობა რამდენადმე შეცვლით დაცული ყოფილა ნებროთიანის წიგნში; ანდა ნებროთიანში შემდეგ შეუტანიათ ეს მოთხრობა, გადაუცეთებიათ „დაბადების“ ზედ-გავლენით ვინა ჩიადის გადაკეთებდა?

რესაკვირველია, ეს თუ მოხდა, უსათუოდ მოხდებოდა. ებრაელთაგან, რომლებიც ჩვენს ძველს მშობლიანებს და თვთ გეროდოტის მოწმობით ცხოვრებულან ჩვენს ქვეყანაში ძველის დროითგან, ხალხი ნაბუქოდონოსორ მეფის შემდეგ მრავლად დასახლებულან ჩვენში; და იმპერატორის ტიტესგან იერუსალიმის წარტყენის შემდეგ (70 წ. ქრისტეს აქეთ) მათი რიცხვი საქართველოში გაორკეცებულა. რესაკვირველია, ებრაელი ეცდებოდნენ, რომ თუკი სარწმუნოება და მოთხრობანი შესახებ პირვანდელ დროებისა გაეცრელებინათ ჩვენში, მით უმე-

ტეს, რომ ებრაელთა სარწმუნოება და სწავლა ერთს უხილავს ღმერთზე მიუწოდებლად მაღლა იდგა კერპთაყვანისმცემელთა ბორკენილებაზე. ამისთვის ძნელი დასაკერებელი არ იქნებოდა თუ ვთქვით, რომ ებრაელი ან თვითონ შეთხზავდნენ ნებროთიანის წიგნს, ან-და (რაიცა უფრო საბუთიანად მიგვაჩნია) გარდააკეთებდნენ მას თვის გემოვნებაზე, თვის სულს და გულს ჩაუდგამდნენ, თვის სარწმუნოებას მესიაზე და კაცობრიობაზე შიგ შეიტანდნენ და ამით უმეტეს დაგვიახლოვებდნენ და თვითონაც დაგვიახლოვებოდნენ. ნოესაგან წარმომდინარეობდა ხომ ქმობას ჰქადაგებდა ქართველთა და ებრაელთა შორის; ხოლო ეს სასარგებლო და სასურველი უნდა ყოფილიყოს ებრაელისათვის.

მაგრამ ებრაელთა გაველენას მაინც სრულად ვერ შეუცვლია სახე „ნებროთიანისა“, რომელშიც გამოძიებულია პირვანდელი მისი სახე, რომლისაგანაც ეხლამომდე გამომეტყველებს პირვანდელი მოთხრობა კაცობრიობის ბედ-იღებლობაზე, უუძველესი საზოგადო მატიაზე ყოველ ერთა. ამ მხრივ სწორედ რომ ძვირფასი შარგალირტია ის მკორე ნაწყვეტი-კი, რომელიც აქამდის დაცულა ჩვენს მატიაზე „ნებროთიანის“ წიგნისაგან, და ძვირფასადვე უნდა მივიჩინოთ ყოველივე ახალი ცნობა მაგ წიგნზე, რომელიც ამ ჩვენს დროში ხელში ჰქონია თ. ნიკოლოზ ტარიელის ძეს დადიანსა. ამისთვის იმედი უნდა გვქონდეს, რომ ეს განათლებული გვაში სრულის გულს-მოდგინებით და სიმართლით აღწერს ყოველსავე; რაიცა აქამომდე შერჩენია მათს მწესიერებას მაგ მრავალ-მნიშვნელოვანს წიგნზე. მისს წერილს ამ საგნის შესახებ დიდის მადლობით შეუცვლელად ჩაუერთავე ჩვენს შრომაში.

რასაკვირველია, პირვანდელი ჩვენი ისტორია ნებროთიან-თარგამოსიანთა ბრძოლაზე „ნებროთიანიდამ“ უნდა იყოს ამოღებული და მაშასადამე პირველი ფურცლები ჩვენს მატია-ნისა „ნებროთიანის“ ნაწყვეტადვე უნდა მივიჩინოთ, თუმცა-კი მაგ ნაწყვეტს დროთა სიგრძეში, როგორც ეტყობა, არა ერთი შემცვლელი და განმხრწელი კალამი მოჰხვედრია.

სინოდის კანტორის გუჯარი ქაღალდზე, ხუცური, XV ანუ XVI საუკუნეში
 ხელით დაწერილი, № 286.

საქაი. ცხოვ. III კვ. 29

წესი და განგება და დარბაზობისა^{*)}, რომელი ადესრულების მკხეთას გურთხევასა მეფეთასა*.

შემდგომად კიდობნით გამოსლვისა წარმოვიდა თარგამოსი, ძე თარშისი, ძისწული იადეთისი, ნოეს შვილისა და დაემკვდრა ორთა მთათა შუგა არარატისა და მასიისასა. ხოლო ძე მისი ქართლოას დაჯდა თავსა ქართლისასა; სადა შეერთვის არავგ მტკუარსა და დაიპყრა ხუნანიოვან ვიდრე ზღუადმდე სპერისა^{*)}. მუნ ძემან მისმან იყრა შენებად ქალაქსა და უწოდა სახელი მი-

*) სიტყვები: „და დარბაზობისა“ სტრიქონ ზეით დაწერილია იმავე ხელით.

*) ქტ. I, 19.

სი მცხეთა¹⁰⁾. — ოდეს ნაბუქოდონოსორ იტრუსალიმი წარმოსტყუნა, მუნით ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს და დასდეს მცხეთას¹¹⁾. ხოლო ალექსანდრე მეფემან¹²⁾ დაუტევა ქართლს ერისთავი სახელით აზონ. — და შემდგომად მისა მეფე იქმნა ფარნავაზ მცხეთელი და ნათესაჲნი მისნი. (ამ გუჯრის გაგრძელება იხილე ქვემო ადრეკის მეფობაში: შენიშვნა № 26; აგრეთვე გვ. 15—16).

ქ. მოქცევაჲ ქართლისაჲ

პირველ ოდეს ადუქსა ნდრე მეფემან¹³⁾ ნათესა ვნი იგი ღლოთს შვილთა? ნი: წარიტყინა: და შუკა დნა იგინი კედარსა მას ქუენასა: იხილნა ნათე სავნი სასტიკნი ბუნთუ რქნი მსხდომარენი მდი ნარესა. ზედა მტკუერასა:

მიხუევით ოთხ ქლქი და დაბნები მათი: სარკინე ქლქი: კასპი: ურბნისი: და ოძრავს: და*) ციხენი მათნი: ციხს დიდი სარკინისაჲ: უფლის ციხს კასპისაჲ: ურბნისისაჲ და ოძრვისაჲ: 1)

¹⁰⁾ *ibid.*

¹¹⁾ ქტ. I, 25.

¹²⁾ მაკედონელმან.

⁹⁾ ქარაგმების ახსნა ანბანზე დაწყებული იხილე „ქართლის მეჩუკის“ ბოლო.

¹³⁾ ე. ი. მაკედონელმან: ქ. ტ. I, 25. ეს აშხაი ეკუთნის ვახუშტით 322 წ. ქრისტეს, წინ (ვახ. გამოც. ბაკრაძისა, ძვ. 310). „ქართლის მოქცევა“ ორ სვეტად დაბეჭდილია სრულიად ისე, როგორც დედანში. შიგ-და-შიგ სხვა წყაროებრამ ჩართული ამბები ერთ სვეტად არის დაბეჭდილი და მომწერილო ასობებით.

^{*)} ძველად დაწერილია „ოძრავს“ და მერე განახლებულია „ოძრავს“-დ.

¹⁴⁾ ციხე-დიდი სარკინისა ძეგს ახლოა, ხეში; ნანგრევი მისი ეხლაც მოჩანს. „მთავარი ციხე-დიდისა, სახელით ევაგრე“ იხ. ეკლ. მუხ. ხელნაწერი № 170, გვ. 73 353. ქ. ტ. I, 42. „წა შიო დემკვდრა სარკინისა-მღვმესა“ (ხელ. ეკლ. მუხ. № 170, გვ. 62). კოდმანი და სარკინე (*ibid.* 80). — იციხე ციხეთა ოთხი უნდა იყოს და არა ექვსი, როგორც შეცდომით მოსლგია „სამი ქრონიკის“ გამომცემელს (გვ. 2). ოძრავს სამცხეში ყოფილა: „და მოვიდა (მურვან-ყრუ) სამცხეს და დაიბანაკა არეთა ოძრახისათა, რამეთუ იყო ქალაქი იგი საბელოვან ძველ ნაქმართა მისთათს“ (შიო მღვ. № 170, გვ. 156 წ. დავით და კოსტანტინეს ცხოვრებაში). ვახუშტი გვ. 12წ.

და უკვრდა ალექსანდრეს და ცნა რამეთუ იებოსელთა ნათესავნი იყვნეს ულსა კორცოელსა ჭამდეს; და სამარე მათი არა იყო მკუდარსა შესჭამდეს*)

და ჰერ ეძლო ბრძოლამ მათი მეფესა: და წარვიდა:

მაშინ მოვიდეს: ნათესავნი მბრძოლნი ქალდეველთაგან ვამოსხმე დნი ჰონნი*) და ხთხოვეს ბუნთურქთა: ოლსიგან ქენამ ხარუჯა: და დასხდეს იგინი ზანავს:

და ეპურ(ა)თ იგი რღ ხარკითა აქუნდა: ჰრქვან მას ხერკი: და შემდგომად რაოდენისამე ეამისა: მოვიდა ალექსანდრე მფრქისნ ქენისამ: და დაღწეა სამნი ესე ქლქნი: და

წინნი და ჰონთა დასცა მახვლი:

ი სარკინესა ქლქსა ებრძოლა: ათურამეც თთურ

და დადგა სარკინესა და ვენაკი და რომა გამოიღო: ქსნით: და დასხნა კაცნი მერუენი: დასტავითა რუსამათა: და ჰრქვან ადგილსა მას ნასტავისი: — 16).

და მერმე გამოიღო სარკინე თვთ დაჟარეს და მეოტ იქმნეს: და თანა ჰქვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოა ქს რან ქართლისა შეუისამ: და მას მიუბოძა მკხეთამ საჯღომად: და საზღვარი დაუდგა მას ჰერეთი: და ეგრის წყალი: და სომხითი: და მთამ ცროლისა: და წარვიდა: —

ი ესე აზოამ წარვიდა: არან ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რუამ სახლი და ათნი სახლნი მამამეძეთანი: და დაჯდულ მცხეთას: და თანა ჰქუენდეს გერჰნი დთად გაცი და გაიმ: 17)

*) ვინებ ესა აქეს საეწი სვეტი-ცხოველის ქადაგების დამწერს (არსენი კათალიკოსი) იტყვის რა: „წინათგან ყოველთა ნათესავთა უმჭვნარესნი და უეღუბუნნი იყუნეს ესე ნათესავნი (ქართველნი), ამისთვისცა დედაკაცი წარმოავლინა (უფალმან), რათა უმეტეს საცნაურ იქმნეს ძალი ღვთაებისა მისისა“. ცკლ. მუხ. ხელნაწ. № 170, გვ. 382.

16) აქ „ჰონნად“ უნდა იგულისხმებოდნენ ურები, რომელნიც ძველ წიგნებში იხსენიებიან „ჰურია“ დ. ქცხ. I. 25. ისინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოგვთბროს: „ოდეს ნაბუქოდონოსორ იტრუსალიმი წარმოსტყუნა, მუნით ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს და დასხდეს მცხეთას“.

17) „ნასტავისი“ საბა ორბ. ლექსიკონით რუს. სათავეს ჰნიშნავს (საეკლ. მუხ. ხელნაწ. № 179). მერუენების გარდა, როგორც სჩანს, მიუყენებიათ სხვა კაცები რუს სათავეს მოსკოვულელად კერძოდ. — „რომ“ აღნიშნავს რუსა.

18) აქ ჩვენი ქრონიკა იძლევა ახალს ცნობებს, რომელნიც ჩვენმა მატარებებმა არ იცი

12: და ესე იყო პირველი¹⁶⁾ მეფე
 მცხეთას შინა: აზოა ძს
 არან ქართველთა მეფე
 საა: და მოკუდა: —

13: და შემდგომად მისა დადგა
 ფარნავაზ: სამან აღმარ
 თა: კერპი დიდი ცხვსა ზა
 და დასდგა სახელი მისი არ:

ან: არან ყოფილა ქართლის მეფე, და არა „ტომით ბერძენი ძე იარეღოსისა“ ქ.ცხ.-ბისა (I, 27).—ოთხასის წლის წინეთ ქრისტეს დაბადების ბერძენების შემოტანემ ქსენოფონტიმ თვისს აღწერაში: „უკუქცევა ათი-ათასთა ბერძენთა“ სრულად მოგვითბრა, რომ ქართველთა ტომნი, რომელნიც იმ დროს იპყრობდენ ტიკრ-ფერატის სათაურიდამ ტრაპიზონამდე (ნაწილი კავკასიისა), განყოფილ იყვნენ მრავალ ნაწილებად და ნათესავებად, რომელნიც ერთმანეთს მტრობდნენ, და ბერძენებს ექვზებდენ ერთი-მეორეს საწინააღმდეგოდ. ეს გარემოება ბერძენებმა ჩინებულად გაპოიყენეს და უწინებულად გავიდნენ ფერატის ლელედგან შავ-ზღვამდი, ტრაპიზონს ახლო, სადაც სახლებულან მაკრონნი, ანუ აწინდელ მეგრელი (მეგრელი „მარგალი“ ე. ი. მეგრელი, ბერძენების გამოთქმით „მაკრალ“ ანუ „მაკრონი“).—ჩვენს ქრონიკაც იმავე განცალკევებას გვიჩვენებს ქართველთ ტომებისას. სჩანს, რომ მცხეთა ყოფილა ცალკე სამეფო ანუ სამამასახლისო; ხოლო ქართლი სხვა სამეფო ანუ სამამასახლისო. ქართლის მეფემ ანუ მამასახლისმან აზომ, ძემან არან ქართლის მამასახლისამან, ბერძენების მხარე დაიჭირა, უშველა მათ მცხეთის აღებაში და ამის სანუქოდ მაკედონელმა მეფემ, გარდაავდა რამცხეთის მამასახლისი სამარა (იხ. ქ.ცხ. I, 29 და ვახუშტ. გვ. 36), აზოს მისცა მცხეთა და დაუმორჩილა მასვე ყველა მწერილ-მწერილი ტომნი ქართველთ ერისა. ამ-ნაირად ბერძენებმა პირველად შეადგინეს ერთი სახელმწიფო ქართველთ ტომისაგან და დააყენეს აზო მეფედ. ამის შემდეგ აზომ გადმოასახლა ქართლიდამ მცხეთას (მცხეთა იყო ნაწილი სარკინეთისა) თვისნი ნათესაენი და, კერპოსახურთა ჩვეულებისამებრ, თან გადმოიტანა სანათესაო კერპები ქართლისა—კაიმ და გაცი, რომელნიც მოხსენებულნი არიან სხვა მრავალ წყაროებშიც.

მცხეთის წინანდელ მეფეთა ანუ მამასახლისთ შთამომავალნი კმაყოფილნი არ იქნებოდენ ამით და ეს უნდა ყოფილიყოს მიზეზი იმისა, რომ რაკი ბერძენების გავლენა საქართველოში აღექვანდრე მაკედონელის სიკვდილის შემდეგ შესუსტდა, ამ ტომთაგან აღსდგა ერთი, სახელით ფარნავაზ, რომელმაც ასურეთის მფლობელ ბერძენთა შემწევობით დაამხო ქართლელთ მეფეთა მფლობელობა მცხეთაში (*Rossét. introduction, p. XXVIII*), დაიბრუნა უწინდელი უფლება და დაიმორჩილა სხვა ტომნიცა.

სამწუხაროდ ქსენოფონტის მოხსენებული თხზულება, რომელიც უტყსა ჰენს ჩვენის ისტორიის წყვიდადს, ჯერ რიგინად უსწავლული და განმარტული არ არის.

რომ აღექვანდრე მაკედონელის შემოსლვა საქართველოში და მისი დაპყრობა წინააღმდეგი არ არის მსოფლიო ისტორიის ცნობებისა, ეს საკმაოდ დაამტკიცა დ. ბაქრაძემ თვის საქართველოს ისტორიაში და ვახუშტის გამოცემაში (გვ. 36, შენიშვნა 1).—შეადარე ქ.ცხ. I, 28.—ეგრისის წყალი უნდა იყოს აწინდელი ენგური (ვახუშტით-კი ლალიძგა). სიტყვიდამ „ეგრისი“ წარმოდგა: ეგრის-ელი==ეგრ-ელი==მეგრ-ელი.—ძელი მცხეთა ყოფილა (ძველებთა ჩვეულებისამებრ), მათზე და მთისკალთების სიმგრებში, ხოლო მიდებებზე ჭქონიათ ბალები.—კერპები ქართლისა გვი და გაციმ უდგნენ არმაზის „ღმერთთა ღმერთს“ მარჯვნივ და მარცხნივ (შიომღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 339).

აქ ამბავს ს. კონტ. გუჯ. № 288 მოკლეთ მოხსენიებს: „ხოლო აღექვანდრე მეფემან დაუტყვა ქართლს ერისთავი სახელით აზონ; და შემდგომად მისა მეფე იქმნა ფარნავაზ მცხეთელი და ნათესაენი მისნი“. საყურადღებოა, რომ გუჯარი ჩვენს ქრონიკას უფრო ეთანხმება, ვინემ ქ.ცხ.-ას.

მაზი: და მოქმ(ნა) ზღუდე წყლი-
ით კერძო: და ჭრქვან არმაზ: ¹⁸⁾

¹⁹⁾ და შემდგომად მისა დადგა
მეფედ საურმაგ: ამან ად
მართა კერპი ანინა გზა
სა ზა: და იწყო არმაზს
შეწნებად:—

²⁰⁾ და მისა შემდგომად მეფობდა
მირვან: და აღმართა და-

ნინა გზასა ზედა წინარც: და
აღაშენა არმაზი:—

²¹⁾ და მეფობდა ფარნაჯობ:
და აღმართა კერპი ზადენ
მთასა ზა და აღაშენა (ციხე) ²⁰⁾

²²⁾ და მეფობდა არსოკ ²¹⁾ (ქე მან) *)
ქელქსა ზღუდენი მოაქმნა.

²³⁾ და მეფობდა არიკ რს მიდა
ციხე აღაშენა არმაზსა: ²²⁾

¹⁸⁾ აქ იგულისხმება პირველი მეფე განგრატი გულის საქართველო დასა, რომელნიცა როგორც სხანს, „მცხეთელ მეფეებად“ იწოდებოდნენ განაარჩევედ სხუა მის ზღუდით მყოფთა მწერილ მეფეთა ანუ მამასახლისთა. ქართლის-ცხოვრების შემდგენელს ანუ გადამკეთებელს ეს მეფე გამოუტოვებია ალბათ იმის გამო, რომ სახეში ჰქონია მარტო ფარნაჯობის და მირიან მეფის გვარი. მეფე ფარნაჯობ ვახუშტით 301—237 წ. ქრისტ. წინეთ. საურმაგ—237—162 წ. ქრისტ. უწინ. მირვან 162—112 წ. ქრისტ. უწ.

¹⁹⁾ ე. ი. ზღუდესა ჰქვია არმაზ. სხანს, რომ ჩვენს ქრონიკის მწერალს ღრუს ვიღა ეს ზღუდე.

²⁰⁾ ეს უკანასკნელი სიტყვა მოშლილია დედანში, მაგრამ სხანს მხოლოდ ფეხი ასოთა „ც“ და „ზ“, რისგამოც წაკითხვით „ციხე“. ოთხასოიან სიტყვაზე მეტი ვერ დაიტევა წაბლალულს ალაგში და ამისგამო ჩვენი წაკითხვა სწორი გვგონია. შემდეგ მე-VI საუკ. წაიოიანე ზედაზნელმან აღაშენა მონასტერი „ზედა ზადენსა“, ე. ი. იმ მთაზე, რომელზედაც წინეთ იყო კერპი ზადენისა და ამისგამო მონასტერს ეწოდა „ზედა-ზნის“ მონასტრად. წაიოიანე ზედაზნელის ცხოვრებაში (ეკლ. მეზ. № 170, გვ. 15) მოხსენებულია: „ძეულო დედს-მე წარმართთა მიერ გოდოლი აღმართებულ იყო მთასა მას (ე. ი. ზედაზნის მწვერულზე) და ბოლონი (კერპი ზადენისა) მდგომარე იყო, რომელსა ზედასადა-გელნი მსხუტარბანი უსაძაგლესთა ეშმაკთანი აღესრულებოდეს.“ იქვე გვ. 68: „იხილანეტარმან იოანე (ზედაზნელმან) მთასა მას ზადენსასა ეითარცა ნისლი ეშმაკთა სიმრავლენი“. „უწინარეს კერპი იგი ბილწისა ზადენისა მდგომარე ყოფილ არს იგი, რომელი იგი შემუსრა ნეტარმან ნინო“.—1101 წ. „მეფემან დაეით წარულო ციხე ზედა ზეწი კვირიკეს“უ ქ.-ცხ. I, 241; „სამოთხე“ გვ. 493).

ფარნაჯობ მეფისგან კერპის აღმართვა 109 წ. (სამოთხე“ გვ. 143). ფარნაჯობისგან ფარნაჯობამდე იხ. ქ.-ცხ. 34—31. მეფე ფარნაჯობ 112—93 ქრისტ. უწ. (იხ. Hist. G. Bros. I, 46).

²¹⁾ უკანასკნელი ორი ასო „ოკ“ წაბლალულია, მაგრამ სანთლების სხივ ქვეშ სხანს და „არსოკ“ უმკველად სწორედ წაკითხულია. რადგან „ო“ ძველს მწერლობაში ხშირად „უ“-დ გამოითქმის, ამის გამო „არსოკ“ შეიძლება წაკითხოს „არსუკ“-ად. იხ. ქ.-ცხ. 35. არმაკ ანუ არსუკ 93—81 წ. ქრ. უწ. აქამდე ეტრატის ნაწერი „განცხოვებულ“ იყო ახალ მელნით.

*) ამის შემდეგ განახლებული არ არის მელანი.

²²⁾ არიკ უნდა იყოს ქ.-ცხ. არტაგი და რომელ-ბერძენთ მწერლებისა არტაგიოს. იხ. „Иванъ-стия древних... писателей О Кавказѣ“. Гана. გვ. 165, 172. ვახუშტით 81—66 წ. ქრისტ. უწ.

ამ ადრე მეფეზე სინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოვეთხრობს შემდეგ: სსსკ. J

და ეამთა ადერიც (sic) მეფისა ფარნავაზიანისათა იშვაა უფალი ჩუპნი ისსო ქრისტე და შემდგომად ოც-და-ათისა წლისაა მოწერაა ანა მღვდელმან და წარვიდეს ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსანელი და მუნ დახუდეს ჯუარ-სუჟმასა (ჯ'რცმასა) უფლისასა, და ხუდაა წილითჳ კუართი უფლისა ჰურიათა მცხეთელთა და ესმეა ემეა სამსკუალთა დედისა ელიოზისსა მყოფსა მცხეთას და ჰგონებდა ჰურიათათჳს და ქადაგებდა ვანათლოებასა წარმართთასა და შეისუპნა და მიეგება ელიოზს დაჳ მისი და მოსცა კუართე უფლისა*), რომე-

*) საყურადღებოა, რომ ამ წ'ს ქართზე რუსეთის მწერლობაში დამკვიდრდა აწრბ, ვითომ ის კვართი 1615 წ. შაჳ-აბაზს წაუღოს საქართულოდამ. შაჳ-აბაზმა ვითომ ეს ზეართი მოსკოვს გაუგზავნა საჩუქრად რუსეთის მეფეს მისილ'თულოდრეს მეს 25 თებერვალს 1625 წ. კვართისაგან იქმნა მრავალსა საწაულებითი გურნება მოსკოვში და ამის განო. რუსეთის სამღვდლოების წიგნებამ 27 მარტს იმავე წლისს დაუდგინა, რომ კვართზე ზეხელისა დაიკავებოდეს მოსკოვის სპ'ატრიარქო მიხინების ეგვქოსაში (Макарій, исторія перкви XI, 62—66). 1891 წელს დაბეჭდა ს. ბულოკურის არქიოლოგიური თხზულება: Дѣло о присылкѣ шахомъ Аббасомъ Ризы Господней ЧарюМихайлу Θεодоровичу въ 1625 г., რომელმაც აქვსთან იმავე აზრს გამოიხატეს თუმცა-გი მისგანვე შეკრებილის ცნობებიდან სჩანს, რომ მოსკოვში დარღულა კვართი არის ერთი სიწმიდეთაგანი, გატანილი იურუსლებით და არა კვართე მცხეთისა, რომელიც მცხეთედამ წიგნის წაუღია და არც წაუღება შეუძლოთ, რადგან ზეზ საუფროდ შთაიფლა მიწის სიღრმეში ერთად სიღონასთან და მასუგან არ ვის გაუბედავს მისი მიწით ამოღებაჳ მკ ადგილზე სხსწულებერ აღმართა სკეტი-ცხოველი. ვისგ-გი ქართულოდანს არ დაჳკითხეს კვართზე რუსეთადმ, უგელამ ერთი-და-იგივე მასუსე მისცეს, რომ კვართი მცხეთაში, ე. ი. სკეტი-ცხოველს ქვეშ შთაიფლა და განთავზნ დათარულოაა განგებისაგან. მეფე ალექსინდრეს დაჳკითხეს 1635 წ. 17 დეკემბერს და მან მიუგო: „Церкви Счетской (т. е. Мцхетской) положена Риза Христова и до нынѣ пребываетъ (ე. ი. მიწაში) и да будетъ вѣрно самою державію твоему истинно“ (ის, იმავე ბულოკურის მიერ საქმიდამ № 3 ამოწერილი ცნობები გუ. VII). ესევე დაამტკიცა ქართველმა მიტროპოლიტმა ნიკიფორემ რუსეთის ელსს, კოლეცისკის, საქართველომდე გამოგზავნილს 1641 წ., მიანდეს „მოკელაპარტანა შეფე თაიშირანშთან, რათა მან შეედა კვართი იგი წარმოგზავნოს მისას ხელთ რუსეთის ხელმწიფესთან“ (ibidem) დას. აღნიშნავს ეს, თუ არ იმას, რომ რუსეთში სრულიად დარწმუნდეს რომ საქართველოდამ წმიდა კვართის წიგნის გაუტანაჳ მრავალი ცნობები მოამოკება წესს მწერლობაში, რომ კვართი უფლისა მუ. XVII ბ. მუ. XVIII საუფრობებზე მცხეთაში უგულებლადთ სკეტი-ცხოველის ქვეშ, დათარულოდა განგების მიერ განთავზნდათაგან. ამასთან არა ერთე და ორი მსატრობიანი წიგნები გაუჭეს (სოფლმამათგანი რუსეთშივე დასატულად ქართველთაგან მე. VIII საუფ.). რომელიმაც წარმოადგინილია სკეტი-ცხოველდ ანუ ელსებთან შეერთებულად მისცე ქვეშე ცვაში წის, მათ

ლი სურვილით შეიტკბოა და მანცა შეისუნა. იყო ესე ნათესავისგან ელი მღვდლისა.

ხოლო აღერიცს (sic) მეთესა სთნდა დიდათ კუართი უფლისა, გარნა სპკრველებისა მისგან არა რაჲ კელყო. და დამარხაჲ ძმამან მისმან ელიოზ დაჲ თვისი კუარბითაჲ მით აღვილსა მას, სადა იგი ენანი კაცთანი არა დაღუმენენ დიდებად-ლუთისა (ღა).

და შემდგომად ამაღლებისა უფლისა, რაჲმს წილი იგდეს მოციქულთა, ყოვლად წმიდასა ლუთის-მშობელსა წილი ხუდა მოქცევად ქუეყანაჲ საქართველოჲსა და ნეტარ ვართ და სამეზის სანატრელ, რამეთუ სიქადულ ჩუენდა არს შეწყენა წმიდისა ლუთის-მშობლისა, რომლისა წილ-ხლომიდნი ვართ! *).

დონაჲსჲ რამელსა სელში უწერია და გულზე მიუგრაჲს კართი უფლისა, ან რომ ჰმისთანს სურსა სიწმიდა სელში გუჭონდა და დაგუარგოდეს, ნუ თუ ჩვენს მწერ-
ლობაში კაჲლა არ დაჩუბდა ესრეთის? ბედვრულების? მაგრამ ჩვენ უფრო მკვიდრი
საფუძვლები გუჭქს, რომ კართი უფლისა დაცულია სუფუნოდ სეკტი-ცნობელების ქე-
შე და არასოდენ არავის გაუბნია მწიფთან მოზოკება იმისა, რაც განგებამ დამალა
ჩუცთა თვალთგან. ეს საფუძველი გასლავთ თუთ წა ნანოჲ ცნობეება უკელა ვა-
რისტიისა. ამათი მე-XVII და მე-XVIII საუგ. ვარინტები, გულეს. მუზ. დაცულები
№ № 170, 130 და 160, თანხსმად მოკვიცხრობენ: „ხოლო არს ადგილი, სადაც
ღმკერთმან უწყის მხოლოდ მხოლომან“. ადკრის მძისწუღამდ „ძიება ჭყო
სამოსლისა მის... გარსა კერ შეულო ჰოენად, რამეთუ დაუბრძმდეს თვალნი მათნი,
რათა კერ სედედენ“. „ხოლო ადგილი იგი კერაკინ სცისა მიერ უამით-
გან ვიდრე დელისამოდე ჩუენდა, სადა მდებარე არს წმიდა იგი
უჭართი. გარსა მამის მათან დიფრული აწ სადამე და ნუ უკუნ სანბიერ არს ჩუენდა,
რათა უჭკეულად სათლნი მესობლობით მხლობელებდენ და ნათლისა კუართისა
ნათლისა სწესტი სამარადისოდ ბრწუნესალედ რელა ენთებოდიჲ
რამელად ქსე უკუნ ესრეთ უცილობელი არს სყოქმელად და ს-
გონებლად ნუკეთმცა სხუადგან სადამე მდებარე იყო ღარს სუჭტო
სა უჭტქს (ის. № 170, გვ. 388—389) „... დიქრთმან... მოანსა სამოს-
ლი დის მისისა ქალქისა ამას“ (მცხეთას). „არს ქალქისა მას შინა დიდებული იგი
სამოსელი უფლისა“ (შიომღვ. გვ. 353). „სეკტი-ცნობელი და კართი საფულად“
მუდამ ერთად იხსენებთან უკელა სრულ გუგარ-წიგნებში მე-XVII საუგუნემად და მას
შედეგად კართი, როგორც ნაწილი სამიეთა ლერბისა, დასტულია მე-XVIII საუგ.
დაბეჭდილ წიგნებში ამაზე (ის. ივერთა 1892 წ. 14 ანკრის).

*) წა ანდრია მოციქულის ქადაგებაზე სწორს წა ჰქტრე ქართველას ცნობეზე
ბჭინ აღმწერელი (შიომღვ. სულ-წ. № 170, გვ. 294): „ქადაგა ქადაგება იგი წმი-
დისა ყრისტეს სასარებისა წისა და დიდებულას ქრისტეს მოციქულსა ანდრასს-
მკერ ქუეყანას ქართლისას, ვითარცა და სწორს ნიკიტა სადმერთო ფილ-
სოფოსი-მიქოსლუათა შინა და ქადაგებათა წისა ანდრია მოციქულისა“.

ქ: და მეფობდა ბრატმან²³) რლ²⁴
სა ზე მცხეთას ქლქი დაეწყო:

(ა: და მეფობდა მარჯან²⁴): და მან
აღაშენა მცხეთამ ქლქი:

ი: და მეფობდა არსუკ: რნ კა
სპი შეიპურა: და ოლის
ციხე: ²⁵) განაგო.

იქ: და მეფობდა როკ²⁶) რნ რამ
თურთით*) მცხეთამ გაიშორა:

და მეფობამ ორად გაიყო.
ორნი მეფენი დასხდეს იმერ და
ამერ²⁷).

იქ: და მეფობდა ქარრამ: ²⁸) არ

მას: და მცხეთას ბრატმან²⁹)
და მათთა ეამთა: ჰუ

რიანი მოვიდეს მცხეთას
და დასხდეს: ³⁰)

იქ: და მეფობდა იმერ თარსმან
და ამიერ კაოზ:

იქ: და მეფობდა იმერ არსოკ
და ამერ ამაზაერ³¹).

იქ: და მეფობდა იმერ ამაზას
და ამერ დერუკ³²).

იქ: და მეფობდა იმერ თარსმან
ქველი: და ამერ თარსმან ავაზ³³).

იქ: და მეფობდა ამიერ³⁴) როკ³⁵) და

²³) ქ.-ცხ. გვ. 36: ბარტონ. 66—33 წ. ქრ. უწ.

²⁴) და არა „მირვან“ (სამი ხრ.“ გვ. 8) 33—23 წ. ქრ. წ.

²⁵) ე. ი. უფლის-ციხე. არშაკ 23—2 წ. ქრისტ. უწინ.

²⁶) ქ.-ცხ.: აღერკი 2 ქრისტ. წინ და 55 წ. ქრისტ. შემდ. შენიშვნა სინოდ. კანტ. გუჯ. № 286: „უამთა აღერკი (sic) მეფისა ფარნავაზიანისათა: იშუვა უფალი ჩუქნი იესუ ქრისტე“ და მოთხოვნილნი ამბავი კვართის მოსვენებისა და ლეთის-ქომბლის წილ-ხელმოცა ჩვენის ქვეყნისა:“

²⁷) „რამათურთით“, ე. ი. სრულებით შესარულაო მცხეთისა შენებდა.

²⁸) აქა სწერია „იმერ“ და „ამერ“, მაგრამ ქვემო იგივე სიტყვები ხშირად იწერება „იმირ“ (ე. ი. არმაზის მხარე) და „ამირ“-ად (ე. ი. მცხეთის მხარე).

²⁹) ქ.-ცხ. გვ. 47; „ქართან“.

³⁰) ქ.-ცხ. და გვ. მეზ. ხელ-ნაწერი № 160, გვ. 59 „ბარტამ“ (55—72 წ. ქრ. შემდეგ). („ბარმატ“ ევ. მეზ. ხელ-ნაწ. № 170, გვ. 386).

³¹) ქცხ.-ბით ვესპასიანის დროს 72—87 წ. (გვ. 47). ამ ფარსმანის დროს ბერძულად წარწერილი მცხეთას ახლო ნაპოვნი ქვა, თფილისის მეზუეუმში დატული, გვიამბობს, რომ 75 წელს ქრისტესით მეფე იმერთა ფარავანის შვილი მიტრიდატი, მეგობარი ყოფილა რომის ერისა და იმპერატორთა ვესპასიანისა, ტიტუსი და დომიტიანისი, რომელთაც ამისთვის (მეგობრობის ნიშნად) აღუშენებიათ ციხე ესე“ (ვახუშტ. ბაქრ. გვ. 47—49). Гаши, известия драфт-нихъ... Писателей о Кавказѣ, გვ. 114). კეისრის აღრიანის ბრძანებით ამ ფარსმანს გასაოკარი პატივი მიაგეს რომში და ძველი დაუდგეს ბელლონის ტაძარში. *ibid.* 115—123; 173—175).

³²) ქ.-ცხ. აზორკ და არმაზელ (87—103 წ.).

³³) ქ.-ცხ. ამაზას და დეროკ (103—113 წ.).

³⁴) ქ.-ცხ. ფარსმან ქველი (113—129 წ.). ფარსმან ავაზ ქ.-ცხ. აქა სწანს.

³⁵) *sic*. უნდა: „იმირ“.

³⁶) მეფე როკ ქ.-ცხ. არა სწანს.

ამიერ მირდატ³⁶⁾ და ამისაზე: მოაკლდა არმაზი სამეფუთა³⁷⁾ და მცხეთას ოდენ იყო მეფობაა. **ჩხ:** და შეუობდა დადამ: და დღე: **ბ:**³⁸⁾

ჩ(ი: და ფარსმან³⁹⁾: **ჩ:** და ამაზ სპ⁴⁰⁾: **ჩლ:** და წიგნ მართალი⁴¹⁾ **ჩლ:** ვაჩე⁴²⁾: **ჩლ:** ბაკურ⁴³⁾: **ჩმ:** მირდატ⁴⁴⁾ **ჩლ:** ასფაგურ⁴⁵⁾: **ჩლ:** ლევ⁴⁶⁾ მამამ

36) მირდატ ქ.-ცხ.-ში ფარსმანის ქრონოს მოიხსენება.

37) ეს ფრასი გარდაუმხინჯებია „სამი ქრ.“ გამოცემულს და მინც *sic* დაუსვამს „მოაკლდა არმაზი სამეფუთა“ აღნიშნავს დაუძლურებას ანუ გაუქმებას არმაზის სამეფოსას. ქ.-ცხ. 52.

38) ქ.-ცხ. ადამი მეფობდა სამი წელი; (129—132 წ.). ამის მეფობას ვახუშტის ქრონიკა, აშკარაა შეცდომით, გვიჩვენებს 132—146 წელს, რაცა არ ეთანხმება ქ.-ცხ. ჩვენებს. საზოგადოდ ვახუშტის დაბეჭდილ ისტორიაში ხშირად არის არეული ქრონოლოგია; მაგ. მე XI და XII საუკ. ისტორიაში, როგორც თავის ადგილს ვერტყნებთ, მეფეთა გამეფების დრო ნაჩვენებია ათის წლით გვიან თვთ შემთხვევისა, რისგამო იმ დროს ქრონოლოგია და ისტორია მეტად ირევა. ცხადია, აქ ბრალი არის გადამწერისა და არა ვახუშტისა, რომელიც იყო ღრმად ჩამხდი საქმისა და აუჩქარებელი მკვლევარი, როგორც თვთ ბროსე ქმნიწობს. აქ-იკ, ვკანებთ, ქრონიკის არევის მიზეზი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ადამის შემდეგ ფარსმან II დარჩა ერთის წლის ყრმა და მის მამაიერ „მეფობდა მამის დედა მისი, ცოლი ფარსმან ქველისა, რომელსაც ერქვა დადანა“ (ქ.-ცხ. 54), ვახუშტით ლადან (51 გვ) 146 წლამდე. და ესრეთ, დადანის მეფობას ერგება სწორედ ის წლები (132—146 წ.), რომელნიც დაბეჭდილს ვახუშტის ისტორიას ურგუნებია ადამის მეფობისთვის (იხ. ვახუშტ-ბაქრაძისა გვ. 50).

39) ფარსმან 146—182 წ.

40) ქ.-ცხ. ამაზს (82—186 წ.)

41) რვე ძე სომეხთა მეფისა (186—213 წ.).

42) ვაჩე 213—231 წ.

43) ბაკურ 231—246 წ.

44) მირდატ 246—262 წ.

45) ასფაგურ 262—265 წ.

46) ლევ, მამამ მირიანისი, ცნობილი არ არის ჩვენს ისტორიაში, რომელიც მირიანის მამად ჰხადის სპარსთა მეფეს ქასრე არაშირსა (ქ.-ცხ. 60). რომელი უფრო სწორია, ჩვენი ქრონიკა თუ ქართლის ცხოვრება, ამის გამოცნობა უნდა გახდეს საგნად ცალკე სამეცნიერო გამოკვლევისა და მანამდე-იკი ვადაჭრით თქმა აჩქარებული იქნება. ამ მძიმე-კითხვის ასახსნელად აქ ყოვლად საჭიროდ ვრაცბთ ჩაუერთოთ თვთ ჩვენის ქრონიკის ტექსტში „სომეხთა მოკტევე“ ავთანგენისა, რომლისაგან ქ.-ცხ.-შიც ვილაცას ჩაურთავს საქმაო ცნობები ასფაგურისა და მირიანის მეფობის აღწერაში (იხ. ისტორია საქ. ბაქრამ. გვ. 136, 138; ვახუშტი ბაქრაძისა გვ. 53—54, შენიშვნე). განსამარტავად სომეხთ მოკტევესა მკითხველთ მიემართათ დ. ბაქრაძის თხზულებათა და მათში ნაჩვენებს წყაროებს. სომეხთ მოკტევეში აღწერილი ცნობები, რომელნიც ვერჯერობით კრიტიკამ ვერ შეიწყნარა, ეკუთნიან მირდატ-ასფაგურ-ლევ-მირიანის მეფობათა, მაგრამ ჩვენ ჩაუერთეთ მირიანის მეფობაში, რადგან თვთ ქართლის ცხოვრებაში ეს ცნობები ამის მეფობაში შეუტანიათ, როგორც სხანს, შემდეგ (ქ.-ცხ. I, 57—59). — „მირიან და „ი, მირიანად“ წაუკითხავს „სიმი ქრონიკის“ გამომცემელს.

ჩუხ მირეანისი:*)). ესე ოცდა რვა- | მეფენი ქართლს შინა წარ
ნი (?) | მართნი **) .

(გაგრძელება „ქართლის მოქცევისა“ იხ. ქვემო);

ჩუხ სტამბ: ბარსა წი სხარაჲ: და: მოქალაქობა: და ამისსა: ზ: დ:
წამებაჲ: წი ს: და: მღელ: მოწამისა: გარბოლი: ხართელისაჲ:
გუაპარტხინ: მამოს:*)

ჩაქაშს იგი მეფობაჲ სპარსთაჲ პართლ მიიქვალა: და მკერობელობამან
პართლამან ესოდენი ძლიერებაჲ მიიღო. ვიდრემდის არა ხოლო სპარსთაჲ დაიპყრა
მთავრობაჲ. არამედ სომეხთაჲცა. და ჰინდოთაჲ მათ რომელნი მკვლრ (არიან)
აღმოსავლით სპარსეთისა: ამათ თანა კდ (კულაღ). მაშშაგეტნიცა **) ყენეს
ნაწილ თვისსა სამთავროსა: და მძიმე იყო ესოდენთა: ამათ სამთავროთა პყრო-
ბაჲ და განგებაჲ ერთისა მიერ. რომელიცა და ვინცა იყოს: — :—

ამისთვისცა ოთხთა მძათა. ნათესავით პართთა. სახელით (ე. ი. სახლით)
აშშაქუნასთა: მეფობაჲ იგი ოთხთა მათ სამთავროთაჲ ოთხად განყვეს: — :—
რამეთუ პირველმან მძამან. ზოგადი იგი ოთხთა სახელი თჳსად მოიხუეჳა. და
სახელ იღვა აშშაქუ და დაიპყრა მეფობაჲ პართთაჲ: რათა ვითარცა ჰმატს მათ
დღეთა სიმრავლითა. ეგრეთვე აღემატოს მოხუეჳებითა და მიმძლავრებითა: — :—
ხოლო მეორე იგი მძა და შემდგომი პირველისაჲ: მეფე იქმნა სპარსთა: — :—
და მესამემან მიიღო მთავრობაჲ ზემოქსენებულთა მათ ჰინდოთაჲ: — :—ხოლო
მეოთხემან: მაშშაგეტნიცა საბრძანებელ თჳსსა: — :— და ესრეთ ეამთა არა
მცირედთა. ფრიადი დიდებაჲ და კვილოსა შინა საწუთროსსაჲ წარმატებაჲ
აქუნდა არშაქუნინათა მათ: — :—

*) ოცდა-მერვე მეფე შეიძლება გამოჩნებოდეს გადამწერელს, და თოვლად შეუწყნარე-
ბელია ჰაზრი, ვითომ მე 28-დ ივულისხმებოდეს არან ქართლის მეფე, რადგან აქ მოხსენი-
ებული არიან მხოლოდ მცხეთის მეფენი ყოელისა საქართველომან.

**) იხ. ქ. კ. I. 57—58.

*) ეს საკითხავი ჩართულია წერა-კითხ: ერას ხუცურს ხელნაწერში № 350, რომელიც
დაწერილია მე-XI საუკუნის ხელით დაკით აღმაშენებლისთვის. შგ მოხსენებულია „მეფეთა
მეფე და მალალი კესაროსი გიორგი და ძე-მისი მეფე დავით“. რადგან მეფე გიორგი, ჩვენის
ქრონიკით, მოკვდა 1112 წ. და არა 1089 წ., როგორც ახლამდინ ეგონათ, ამისგამო ხელნა-
წერი უნდა აღწერილ იყოს 1089—1112 წ. ვერემ მცირის სიცოცხლეში. ამ წიგნზე უფრო
სრული ცნობები იხ. ქვემო. ეს საკითხავი არის „მოქცევა სომეხთა“ ავთანეგისა, რომელიც
ქართულს ენაზე ლანგლუას უპოვინა ათონის მონასტერში, მგარამ ბ. ცაქარელმა ვერ აღმო-
აჩინა იქ. მართლწერა და სასწენებელი ნიშნები დატულია ხელნაწერისა. სამწუხაროდ, ესრედ
წოდებულის „ისტორიის წერიის“ ნიშნები ვერ დავსხით ხელმოკლეობისაგამო.

**) ევროპელთ. მწერლობაში „მასსაგეტებელ“ წოდებული.

11 არტაკან. შე წაჭარბებისა (ვლარშაკისი). ზემოკუნებულნი: რომელმან რგმ სახელსა თანა არშაკუნთანასა. მიიხუეკა მეფობაჲცა პართთაჲ: და სახელ დევა არშაკ: იყო განსწავლულ სიბრძნითა ქალდეველთაჲთა და ვარსკულავთ მრაცხუელობითა: და ისწავა რამე კელოვნებისა მისგან უცნებითა: და უთხრა იგი ცოლსა თჳსსა რაჲმს ერთბამად განისუენებდეს ცხედარსა ზედა: ხოლო თხრობაჲ იგი ესე იყო: ჭამეფუ ეტყოდა ვითარმედ ვითარ ესე მაცწავებენ მე მოქცევენი ვარსკულავანი: განიზრახავს ვინმე რაჲთა აღუდგეს ბრძოლად თჳსსა უფალსა (ოა). ცხოვრებასავე აგეს: და ცითარ ვაგონებ არა განკრუენეს იგი სასოებისაგან თჳსისა: ესე თქუა და მეცხუელად ძილითა შეპყრობილ იქმნა: — : —

12 ერთი ზინმე მკეველთაგანი დედოფლისათა, რომელი იყო ასული კაცთა დიდთა და წარჩინებულთა: და თანაზრდილი და მეგობარი კაცისა ვისიმე მთავართაგანისა. და ყოველთა შორის წარჩინებულისა: და უწყუდა განზრახვაჲ მისი: — ხოლო ეწოდებოდა მთავარსა მას არტაშირ. და იყო იგი ქუეყანით (ქეწით) ასურეთით: ხოლო დედაკაცსა მას მკეველსა დედოფლისასა არტადუსტ: რომელსა ასმიოდა პირველ არტაშირისგან: ვითარ იგი განდგომილებასა განიზრახავს: და სარწმუნოთა მეგობართა თჳსაგან მიუთხრობნ: ხოლო საქმით გამოცხადებნსა ვერ იკადრებდა შიშითა ვერ მიმთხუევისაჲთა: — : —

13 მისთვისა მიეზღა მისსა (sic.) და უთხრა მას ჩუენებაჲ იგი მეფისაჲ რომელსა უთხრობდა მეუღლესა თჳსსა: და ამით სახრთა აღჭურვიდა არტაშირს. და გულსმოდგინე ჰყოფდა საქმისა მიმართ: და სიტყუასა მოჰკლავდა: რათა უკეთუ დაიყარას მეფობაჲ პართთაჲ, ყოს იგიცა თანაზრარ მეფობისა თჳსისა საქმით და სახელით: და დედოფლობაჲ მას მიანიქოს: — : — ხოლო იგი აღუთქმინდა და ეფუცებოდა ღმერთთა (ღთთა) თვისთა მამულთა: რათა აღუსრულოს თხოვაჲ მისი აღსრულებასავე თანა ნებისა თჳსისასა. — : — ესე რაჲ ითხოვა არტადუსტ: და სიმტკიცე მიიღო აღსრულებისა: მსწრაფლ მიიქცა სადედოფლოდვე: და სწრაფითა მიქცევისაჲთა მოსწრაფე იყო დახარვად მისმიერ ქმნულისა მის საქმისა: — : —

14 მიიერითგან უკუე არტაშირ. გულსა დაიდვა სიტყუაჲ (ქიტყა) იგი დედაკაცისაჲ მის. და განიღოდა მწარედ სურვილითა მეფობისაჲთა: — და შეგრძნა მთავარნი სპარსეთისა და ასურეთისანი, რომელთაცა მიმართ უეჭველ იყო: და მიუთხრა მათ განზრახვაჲ იგი პართთა ზედა განდგომილებისა: და ეპოვნეს შეკრებულნი იგი თანაზრარ ნებისა მისისა: რამეთუ ივინიცა სურვილი იყვნეს განთავისუფლება პართთა მძლავრებისაგან: და რათა თჳსითა სისხლით მიიტაცონ კელმწიფებაჲ სპარსთაჲ: — ამასთანა, კულად (სად) ეტყოდეს არტაშირს. რათა ვითარცა იქმნა თავგანზრახვისა მათისა. ეგრეთვე იქმნას წინა მძლვარ საქმისაჲცა მათისა: — : —

15 მიავილინეს მოციქულნი არტაქანისისა: რათა დაუტევეს მეფობაჲ თჳსით

ნფსით (sic): თვნიერ ყოვლისა ქირისა და განსაცდელისა ბრძოლათა მიერ. მოწვენიულისა: — :— ხოლო მას ესე რაჲ ესმა მკირედ კამ მოიდრიკა თავი. და განიზრახა კელოვებითა გრძნებისათა: და უქმად წარგზავნა მივლინი ბულნი იგი: და ექადოდა მათ: ვითარმედ უკეთუ კულად (კლ) მივიდენ თხოვრებად მისსა ესე ვითარისა: პირველად (პლ) მათ მიიღონ პატივი ესე ვითარისა მისთვის შეურაცხებისა: — ხოლო მყო სახელი მივლინიებულთაჲ მათ ზიკას და კანას: —

მა მირაჲ იქცეს მოციქულნი იგი. მიუთხრეს არტაშირს და მისთანათა. ყოველი (ყი) რაოდენი თქუა მეფენა: და რაოდენსა ექადოდა: — :— ამისსა შემდგომად (შლ) იწყეს ორკერძოვე კრებად ერისა და განშაღებად ბრძოლისა: — :— და უწინარეს ერის კრებისა. წარავლინა არტაშირ კაცი. და მოიყვანა არტაფლესტ თვსთანა და შეიყვანა იგი ცხესა შინა ყოვლით სიმდიდრით მისითურთ: — :— ხოლო ვითარცა შეკრბა სიმრავლე ერისაჲ პართთა და სპარსთა: და ეწყვენეს ურთიერთას: და მოსწყდა ორთავე კერძოთაგან ერთი ფრიადი: და მიემადლა ძლევაჲ არტაშირს. და წარიოტა არტავან: — :—

წულად იქმნა წყობაჲ მეორე. და მოისრნეს მახვლითა ერთი პართთანი: ვიდრეღა თვთ არტავან ძლით განერა სივლტოლითა: — :— გარნა ვერეთცა არავე დასცხრა ბრძოლად. არამედ შეიკრბა ერი. და ვიდრე აღსრულებამდე წელიწადისა. ეწყებოდეს ურთიერთას: და ოდესმე პართნი სძლევედეს. და ოდესმე სპარსნი: ვიდრემდის იქმნა ორკერძოვე მოწყუდეჲ ერისა ფრიადისა: — :— ამითუ მრავლეთ კერძო მოსწრაფე იყვნეს: ძლევედ ერთი თესა (sic): — :—

მისსა შემდგომად მივლინი არტაშირ და ჰრქუა (ჰქა) მეფესა არტაქსეს ვითარმედ ნუ დაშურები ცულად და განხრწნი ერსა პართთა და სპარსთას: რამეთუ მეფობაჲ ამიერიტგან არღარა არტავანს: არამედ არტაშირს მიეღოს: — :— ხოლო შენ უკეთუ ისმინო ჩემი. ცხვრენდე უკირველად: რამეთუ მოგცე შენ სოფლები რათა მიერ გაქუნდეს ყოველი კეთილი უხუებით: და არა მოგაკლდეს საკმარი შენი: — და რუკეთუ გიხმს რაჲჲ ისწავო ნუ სხვსა ვისგან ეძიებ. არამედ შენზედა მოწვენიული იგი კმა იყაჲ მასწაველულად. და ჩუენებაჲ იგი მოიკსენე. რამელმდ. რგი. ლამით მიუთხარ: დედოფალსა: — და არტაშირს სიტყვაჲ ესე იყო: — :—

არტავანს მიიხილა თვსთა მიმართ მთავართა და სახლსულოთა და ჰრქუა: — :— ევა ვიძარგო ბოროტ არს. დქდაუა ცოი და სიყუარულსა მას. მეუღლეებისსა მანებელ ქმნებისა უფროს ვიდრე არა მარგებელ: — :— ესე თქუა და აღვსებულნი მან რისხვთა უბრძანა ვიეთმე მახვლოსანთა წარყვანებაჲ და მთკლავა დედოფლისა: — რამეთუ მას ჰგონებდა განშაღებად საიდუმლოსა მას ჩუენებისასა: — :— ხოლო თვთ მოექცა და ჰრქუა: მისსა მოვლინიებულთა მათ: ფრიად უადვილეს არს ჩემდა სიკუდილი ვიდრე მონისა ჩემისა არტაშირს მიცემად მე-

ფობა ჩემი: — :— ესე თქუა და მის წარემართა სპარსთა ზედა სიბოროლით და გულის წყრობით: და ფრიადნი მოსწყუნა მათგანი. და უმრავლესნი დასცნა: და მიიწია ვიდრე თვთ არტაშიანისმდე და იკადა მის ზედა მახვლი: — :— ხოლო იგი რამეთუ კელოვან იყო და ფრიად სწავლულ საქმესა მოისრობისასა. იჩემა უკუე სივლტოლაჲ. და ეგრეთ სტყორცა მღევრსა მას ისარი: და ძლიერებითა მტყორცებელისაჲთა განვლო ფარი. და განეწონა გულსა. და განვლო ზურგი მისი: და მეყსეულად მკუდრად გამოაჩინა არტაქს: და სრულიად უსულო იქმნა: — :—

და ესრეთ შემოკრბეს ყოველნი ერნი პართიანი და აღიარეს მეფედ ყოველთა არტაშიან: ხოლო მეფემან ფრიადი კაცთ მოყუარებჲა და წყალობჲა აჩუნა ყოველსა მას ერსა: და დაიპყრა რაჲ მეფობაჲ: და მოიყვანა თავისა თვისისა ცოლად დედაკაცი იგი არტაღესტ: და სრულ ყო აღთქუმაჲ იგი რომელი პირველ აღეთქუა ფიტით: და განაჩინა იგი დედოფლად სამეფოჲსა თვისისა: —

და კესანს მასს არტაქსს მეფისსა: ეპყრა მეფობაჲ სომეხთაჲ⁵⁰): და იუწყა რაჲ ყოველი ესე ყოფილი: ვითარმედ ძმაჲ მისი მოიკლა. და ვითარმედ მთავრობაჲ პართთაჲ თანაშემერთო სპარსთა შეწუხნა მწუხარებითა დიდითა: და შეკრბა მსედრობაჲ ძღაურა. აღესთაგან და ქართკელთა: და სსუათა (სსთა) სსთესსაგან თათთა სსსათა⁵¹). და ყოველსა მას წელიწადსა მოსწრაფე იყო შეკრებად ერისა მბრძოლთაჲსა: და ფრიადი ერი თვისთანა წარიყვანა და: წარემართა სპარსეთად თვთ თავადისა (sic) არტაშიანს მიმართ: — :— ხოლო არტაშიან რომელსა იგი ახლად მიელო მეფობაჲ სპარსთაჲ. განეწყო არა ნეფსით არამედ უნებლიებით კუსარს მეფესა სომეხთასა: და იქმნა წყობასა მას შინა მოწყუედაჲ ფრიადისა ერისა სპარსთაჲსა და ივლტოდა არტაშიან და მისდევდეს მას მბრძოლნი: და დაფარვიდეს პირსა ქვეყანისა მის სპარსეთისასა: სიმრავლითა მას ზედა მოკლულთაჲთა: — :— და მრავალნი წარიყვანეს ქუტყუედ: და ფრიადი წარმოტყუენეს ნატყუენავი: და ესრეთ განმარჯუებულნი მეფითურთ თვისით და ურიცხვთ სიმდიდრით. ქვეყანად სომხითისა უკუმოიქცეს: — :—

და მოქცევასა წელიწადისასა. კულად მეფემან სომეხთამან კესანს მოვლო ქუეყანაჲ ასურეთისაჲ და მოუწოდა ერსა სარგისოზთას თანაშემწედ თვისსა: და წარმოტყუენა ქვეყანაჲ სპარსეთისა და ასურბასტანისაჲ: და ტყუე ყო ყოველი მას შინა მყოფი: და ნატყუენავითურთ. კულად პირველისაებრ ძღვეტ შემოსილი მოიქცა საბრძანებელად თვისსა: — :— და ამით ესე ვითარი)თჲ წარმატებითა და სიქველითა: საკვირველიყო თანამბრძოლთაგან: და (შესა)ძრწუე ნებელ წინაღმდგომთაგან: და ესრეთ აღასრულნა ათისა წლისა ეჲმნი⁵²): — :— ვინაჲცა მეფე სპარსთაჲ აღსავსე იყო უნუგემწინსცემობაჲთა მწუხარებითა: —

⁵⁰) ქ.-ცხ. გვ. 57—58.

⁵¹) ქ.-ცხ. I, 58.

⁵²) ქ.-ცხ. *ibid.*

და უფროჲს აღაორძინებდა მწუხარებასა შას. რამეთუ უღონო იყო ქმნად რაჲსამე: — : — ამისთვისა შემოიკრიბნა მთავარი. და განაზრახებდა მათ თუ რითა სახითა განიძარცონ უპატოვებაჲ. გინა თუ ვითარ განიკსენნ ზოგადისა მის ჭირისაგან ყოველთა ზედა მოწვეულისა: — : — ამასთანა კულად აღუ- თქუმიდა და ეტყოდა: ვითარმედ რომელმანცა ჯეროვანი განაზრახვა განაზრა- ხოს საქმისა მისთვის: შემდგომი მეფისაჲ მიენიჭოს პატივი და დიდება ღირსად სიტყვისა და საქმისა რომლისაცა (რიცა) აჩუენოს ღონიერებაჲ: — : —

¶ იყო ვინმე კაცი სახელით ანჯაბ⁵³) თვს ეყვოდა კუსარს მეფესა სო- მხეთასა: — აღდგა კრებულისა მისგან. და სიძნით შეწვევასა უქადებდა არტა- შაის: ვითარმედ ესრეთ მოსწრაფე ვიქმნე რათა უმჯობესად და მძლედ გამო- ვაჩინნე ძლეულნი ესე ერნი სპარსთანი: რათა ისაჯონ მათ წინააღმდეგომთა თვსთაგან: — ხოლო არტაშირ მიუგებდა. ვითარმედ უკეთუ ჰყო რომელსა ეგე იტყვ. მეორედ მეფედ განვაჩინო შემდგომად ჩემისა. სპარსთა მეფობისა. და გვრავნი მეფობისაჲ დაგადგა შენ. და მეფობაჲ პართთაჲ მოვანიჭო: — კულად მიუგო ჯჳანაკ: და ჰრქუა: — ჯერეთ ჩემი აღსასრული უცნაურ არს თუ რაჲ შემემთხუევის: და არა ცხად არს ოხქანი საქმისაჲ: — გარნა ამას ხოლო გვეედრე- ბი რათა არა უგულვებელს ჰყვენ თვსნი ჩემნი: არამედ მოიკსენნე ამის ხოლო გულსმოდგინებისათვს რომელსა მე ვაჩუენებ შენდა მიმართ: და შენ მათ მია- გო მისაგებელი კეთილი: — : —

¶ ისე რაჲ ჰრქუა მეფესა. წარიყვანა ძმჲჲ თვისი თანაშემწედ. თვსსა: და წაზვიდეს სახითა რეცა განდგომილთაჲთა. და თანაწარიყვანესცა ცოლი და შვილნი თვსნი. და ყოველნი სახლეულნი თვსნი: და მივიდეს კუსარისსა მე- ფისა სომხეთასა: — : — ხოლო მან შეიწყნარნა იგინი პატივით და სიყვარუ- ლით: და მოიკითხნა იგინი ნიჭთა და მისაცემელთა სიმრავლითა: და ყოფ- ლითურთ სრულეობითა კეთილთაჲთა: — : — მაშინ ანჯ და ძმჲჲ მისი. ლიქნასა და სიციბილსა აჩუენებდეს მისსა მიმართ: და ყოვლითურთ ერთგულობასა და სახლეულობასა იჩემებდეს: და საკუთარ მისსა იქმნებოდეს: და უფროსდა რა- მეთუ ცოლით და შვილითურთ მისრულ იყვნეს მისსა: ვითარცა სრულიად წარვლტოლვილნი: —

¶ მისთვისა ანჯს. შემდგომობაჲ მეფისაჲ მიემადლა პატივად: — და იყო- ფრდა მისთანა ვიდრეცა იყოფოდიან: რამეთუ ეამსა ზამთრისასა და განძლიერე- ბასა. სომხეთს ყინულისასა. ფრიად განისუენებდიან ადგილთა მათ რასტონი- სათა: და შუენიერება იგი არეთაჲ მიანიჭებდა მათ სიტკობებასა: — და კულად ეამსა მკისასა რაჲამს იგი ჰბერავნ ქარი ცხელი. მიიცივალის მეფე მთასა არა- რატისასა: რათა განერეს სიციხისაგან: და ივლტოდის: და მიერ კულად ეამსა სთულისასა მიიცივალეზოდის: — : — : — : —

¶ მათ უკუე ადგილთა მთისათა იქცეოდა მეფე. და წყობად სპარსთა გჳ

⁵³) 53 ქ.-ცხ. I., გვ. 58.

ნემზადებოდა: ხოლო ანაკ მოეკცნა. ხუცი იგი რომელ ეფუცა არტაშირს: და დაიწუებოდა ესენებითა მის და აღბჭუმულთა მათ ნიჭთაჲთა: — : — ამის-
 თჳსცა გამოითხოვა მეფისაგან. რათა თჳსაგან ეზრახოს მას საიდუმლოდ თანაჲ.
 ძმითურთ მისით: რეცა მიზეზ ჰყოფდა ვითარმედ მაქუს რაჲმე საიდუმლოჲ
 თხრობად შენდა: — : — და ვითარცა შეიყვანა, იგინი მეფემან მარტოებით.
 მოკლ ს იგი მახვლითა: ანაკ და ძმამან მისმან: და ვიდრემდის განითქუმოდა
 ერსა შორის სიკუდილი-მეფისა- კუსისაჲსი: ივლტოდეს იგი აღმებდრებულნი
 ცხენთა დაუყენებელად და დაუმჭირველად: —

¶ ერნი იგი სომხითისანი. მოსწრაფედ მონადირე იყვნეს: და გამოეძიებ-
 დეს მდინართა და ყოვლით კერძოთა. გზათა: რათა ეწინენ მათ და შეიპყრნეს:
 ვინაჲცა არა ცუდ იქმნა მოსწრაფებაჲ შათი, რამეთუ ივლტოდეს რაჲ ანაკ
 და ძმა მისი და მიწინეს კიდსა რასმე ზედა: მესყუელად ეწინეს მათ მდევ-
 რნი და მოაშინეს იგინი სიღრმესა მას შინა მდინარისასა: და მორაჲ იქცეს.
 მოკლვისაგან მათისა ყვეს ვითარცა იგი ემცნო მათ და მეფესა მათსა. რამეთუ
 უკუნაჲსკენელსა აღმოეშვნეს ესე ხოლო აღმოსთქუა: რათა ნათესავი მკლველ-
 თა მისთაჲ სრულიად აღმოიხუტოს. და წარწყმდეს: — ამისდაჲსცა მოსრნეს
 ყოველნი სახლეულნი მათნი: — : —³¹⁾

¶ სრეთ უკუე წარწყმდეს ანაკ და ძმა მისი და ყოველნი თჳსნი მათნი:
 და არაინ დაშთა მათგანი: გარნა ხოლო ორნი ძენი ანაკისნი: და იგიცა ჩჩვლნრ
 ყრმანი: რომელნი ჯერეთ სახუეველთა შინა ძუძუმეს მყოფარნი იყვნეს:
 რომელნი იგი წარიყვანეს მუნ მყოფთა ვითემე მკედართა: ერთი იგი კერწ
 ძონთა სპარსეთისათა: და მეორე იგი სმბრძანებელსა ბერძენთასა: ესე ორნი
 გოჯი ყოვლად საკრველი რომელი მიეცა აღზრდად ქუეყანასა ბერძენთასა:
 და ამისთჳს წარმოესთქუთ ყოველი ესე პირველითგან თქუმული. რათა (ს)აკუ
 ნაურ ვყოთ თუ ვინ იყენს შშობელნი ამის ნეტარისანი: —

¶ ვითარცა ესმა არტაშირს მეფესა სპარსთასა სიკუდილი კუსისა-ქომისაჲ
 მეფისაჲ: მსწრაფლ გამოვიდა სომეხთა ზედა. და მრავალნი მათგანნი მრ-
 სწყვდნა და უმრავლესნი ტყუე ყენა და ნატყენავი ფრიალი წარმოილო. და

³¹⁾ ანაკისაგან ლაღვით კუსარის მოკვლა ესრევე მოთხრობილია ქცხე I კ. 58—59.
 ისტორია ბაქრაძ. გვ. 135—136. წინაღმდეგ ზოგიერთთა განცხადებება ახლად ნაპოვნი ვა-
 რიანტიც წაინოს ცხოვრებისა მოხსენიებს თრდატის ეშუად გარდაქცევის ამბავს. „სპარსოის
 მოკტევა“ ამ მოვლენაში გვიჩვენებს ერთს მიზეზთაგანს ქრისტიანობის ვაერცულებსასა სპარ-
 თველოში: „რომელნიმე (წარმართნი ქართველნი) ესრეთ იტყოდეს, ვითარმედ რომლისა ღუ-
 თისა ძალით თრდატ სომეხთა მეფე ეშუად შეიცვალა და კუალად ეშვობი-
 საგან კაცადვე მოაქცია, მან უკუტ ღმერთიან ყო და მოაწია ესე (საწაული წა-ნი-
 ნოსი), რამეთუ სხუა ღმერთი ვერ შემძლებელ არს ყოფად ამისა... მეერთგან ქება და ღი-
 დება ქრისტესი არღარა ფარულად ითქმოდა ქართლს შინა, რამეთუ
 მადლსა ღმრთისასა ეწყო მოფენად აღმოსაღლეთს“ (პე 170, გვ. 340. შეაღ-
 რე ქ. ცხ. I, გვ. 122).

ბრწყინვალედ ძლივე შემოსილი კუალად უკუ მოიქცა სამეფოდღე თვისა: — :— ხოლო ჰოვა ტყუეთა მათ შორის ყრმაჲ ერთი ძე კუსარ სომებთა მეფისაჲ: და ეწოდებოდა მას თრდატ: რომელი იგი არა მოკლა სიჩოაძსათჳს ჰასაკისა მისისა: არამედ წარსდევნა იგი ქუეყანად საბერძნეთისა: — :—

ესე არს თრდატ. რომელმან უკუანასკნელ ჟამთა რაოდენთამე შეწყვენი-
თა და თანა მბრძოლებითა ბერძენთაჲთა. დაიპყრა მეფობაჲ სომებთაჲ: და გან-
ძლიერებულ იქმნა: და ნეტარი გრიგოლ სატანჯველთა სასტიკთა შთაგდლო:
და მოუთმენელითა გუემითა განცადა: და არა ხოლო თუ იგი ვერ განაყენა
ლეთის მსახურებისაგან მისისა: არამედ თვთ იგიცა. ზეშთა ბუნებისა ხილვითა
მისისა მოთმინებისაჲთა. და წყლულებითა ზეგარდამო განგებულებით ქმნილისა
ტანჯვისაჲთა. მისისა მიმართ სარწმუნოებისა შეიცვალა: — :— გარნა ესე ყო-
ველი შემდგომად მცირედისა სიტყუამან თითოეულად მიგითხრას: — ხოლო
აწ კუალად ვიწყო შემდგომსა პირველ თქმულისასა: — :—

ძამეთუ მაშინ შემდგომად სიკუდილისა კუსარ სომებთა მეფისაჲსა: დაი-
პყრა სომხითი არტაშირ სპარსთა მეფემან: — :— ხოლო ძე ანაკისი კუსარის
მკლევლისაჲ. მიივლტოდა ძმისა თვისისა გრიგადესი თანა კესარიას კაბადუკი-
სასა: და ისწავლეს სწავლაჲ იგი გარეშეთაჲ: და იზარდებოდეს წესითა ქრის-
ტიანეთაჲთა: — :— ხოლო თრდატ რომელი იგი იყო ძე კუსარისი აღიზარდა
ერსა თანა ბერძენთასა: და თანა აღირაცხა პატრესა მათსა: — და არა უმეცარ
იყო გრიგოლი რაჲ იგი ექმნა ანაკს მამასა მისსა: და ვითარ იგი მის ძლით გან-
ძებულ იყო თრდატ: ამისთვისცა აქუნდა შიში და მწუხარებაჲ გ(უ)ლსა შინა
თვისსა: — გარნა ვგრეთცა კანდიერ იქმნა და მოუხდა მსახურებასა მისსა. და
ემორჩილა მას ყოველსა მონებასა მისსა: — :— ხოლო თრდატ იყო სარწმუ-
ნო მისა მიმართ და არა იქუნეულ: და მისცა მას მსახურებაჲ გულსავე ყო-
ფისათჳს მისისა: გარნა ეუწყა რაჲ ვითარმედ წესსა ქრისტიანეთასა ჰმონებს.
ფრიად ძნელ უჩნდა ესე თრდატს: — და დაღაცათუ ჟამსა მას არა განაცხადა.
არამედ ვგრეთცა გულსა შინა აქუნდა რისხეჲ მისთჳ: — :—

ხოლო მათ ჟამთა შინა სოფლები იგი ბერძენთაჲ წარიტყუენოდა მბრძო-
ლთა მიერ და იღვენებოდა. ნათესავისაგან გუთთაჲსა: ამისთვისცა მის ჟამისა
მეფემან. ბერძენთამან. შეიკრიბა სიმრავლე ერისაჲ დიდძალი და განემზადა
მხედრობითა თვისითა ბრძოლად და წარდევნად გუთთა მათ: — :— და კუალად
იგინი განეწყვენეს ბერძენთა მიმართ: ყოვლით მხედრობითურთ მათით: და
ორნივე იგი მწყობრნი განწყობილ იყვნეს: ხოლო ჯერეთ არა მიახლებულ
იყვნეს ურთიერთარს: — და ეძიებდა მეფე გუთთაჲ მეფესა ბერძენთასა. რათა
მარტოებით ეწყვენენ ურთიერთარს: — :— არამედ რაოდენიცა მკენ იყო მეფე
ბერძენთაჲ. არა ჯერ იყო თვთ თვისით განსვლად წინააღმდეგომისა: და ეძიებდა
თუ ვინ იპოვოს რათა სახე მეფისაჲ შემოსოს. და მის წილ განვიდეს წყობად
მეფისა მის გუთთაჲსა: — :—

მაშინ დაჰაინიოს ვინმე. კაცი. ღირს ქმული შის ჟამისა მის მკედართ-

მთავრობასა: ნუგეშინის ცემდა მეფესა და ეტყოდა: ვითარმედ არს ჩვენ შორის კაცი: ძუელ ოდესმე აღრიცხული მკედართა თანა ჩემთა. სახელით თრდატ: რომელი ლტოლივლ არს სომხითით შემდგომად მოკლეისა მამისა მისისა: — და არს იგი კაცი ძლიერი და უბრძოლველი კელითა: რამეთუ ფრიად და მრავლით კერძო მკეტს მე გამოცდილებამა სიმენისა მისისა: — ხოლო აწ იყოფების პალატსა შინა: — : — ესე რამ ესმა მეფესა. ბრძანა მოყვანება მისი: და შემოიყვანეს თრდად წინაშე მეფისა: — და შთააცვა მეფემან შესამოსელი თვისი: და ყოველივე სასწაული მეფობისა თვისისა: რათა საგონებელ იყო ყოველითურთ მეფედ: — და ესრეთ წარაველინა წყობად და მარტოებით ბრძოლად მეფისა მის გუთთაჲსა: — : —

ხოლო იწყეს რამ ბრძოლად და მიეტევნეს ურთიერთარს. მეფედ ბერძენთად სახილველი იგი თრდატ. და მეფე იგი გუთთაჲს. ესოდენ განძლიერდა თრდატ ბარბაროზისა მის ზედა. ვიდრელა ყოვლად არა იკუმია მას ზედა საკურველთა გინა მახვლთაგანი: არამედ მსწრაფლ აღიტაცა იგი კელითა: და წინაშე მეფისა წარადგინა ცნოველი: — : — ვინაჲცა არცა მისგან კუბულ იქმნა მისაგებელთა ღირსთა ღუაწლისათა: რამეთუ ფრიადი სიმლიდრე საკმართა მინიჭა მას მეფემან ბერძენთამან: და პორფირი შემოსა: და საშეუფოსა გვრგვინთა განაშუენა თავი მისი: და დააწესა იგი მეფედ მამულსა მას მისსა ზედა საშეუფოსა სომხითისასა:

ხოლო გუთთა მათ იხილეს რამ საქმე რომელსა არა ესვიდნეს ყოვად: და მთავარი იგი მათი ეგრეთ მყის აღტაცებული და შეპყრობილი: წარივლტოდეს სახიდ თვისსა: და მკირდნი მათგანნი მიიწინეს თვისთა მათ თანა თხრობად საქმესა მას მოწვენულსა მათ ზედა: — : — და ესრეთ მოძქა მეფე შერყენთაჲ. ბრწყინალებასა მას თანა ძლევისასა კეთილად შეუღლებული: —

ძივრითგან უკუე შეფობდა თრდატ სომეხთა ზედა: ხოლო არა განყენებულ იყო მამულისა ეშმაკეულებისაგან: რამეთუ სხუათაცა კერპთა უზორვიდა. არამედ უფროჲს ყოველთა არტემიდის უმეტეს პატარეს სცემდა და ღმერთთა (ღმთ) მოყუარედ გამოჩნდებოდა: — : — და ენება ნეტარისა კოიკალისი რათა თანაზიარ იყოს მისსა მას კერპთ მსახურება: რომელსა იგი თრდატ პატრიეს ცემდა. — და (ჰმად)ლობდა მას სხუათა ყოველთა მსახურებათათვის: და კედრებით ეტყოდა. რათა ვითარცა იგი თანაზიარ მისსა არს ყოველითა ნაშითა და განზრახვითა: ეგრეთვე არა განწყოს მას შეჯლითაცა დასამსახურებელითა: არამედ უფოს ღმერთთა (ღმთ): *

მა აწ აღვიდეთ თხრობად შემდგომსა პირველ თქმულისაჲსა: — : — მეტუ ვითარცა პირველ ეტქეთ: ბრძანა რამ თრდატ. ესრეთ სკუდილად მი-

* აწ შემდეგ მოთხრობია ერცლად და გაზვიადებულად წყა გრიგოლისაჲსა და ჯურღმულში ჩავდება თრდატ მეფისაგან. რადგან სომეხთა მოქცევა ცალკე გინდა გამოეკეთ, ამის გამო აქ მხოლოდოდ უფრო საყურადღებო ადგილებს ებეჭდათ.

ცემა წმიდისა და შთაგდება ჯურღმულსა მს ნარარტისა: — : — ამისა შემდგომად იყო ზამთარი ძლიერი-და წარვიდა მეფე სამეფოუფასეან სომეხთა-სა. და მივიდა სპარსეთად: ზ წარმოტყუენა ქუეყანა მათი: და მიერ წარვიდა ასურეთად. და იყო იგი საჩინო მარტოდ ბრძოლებსა ზედა. და ღიდ იყო წარმართებულგბითა და სიქველითა ძლევათაათა: — : — გარნა ყოველსა მს განმარჯვებულესა თესსა. კერპთა მიმართ აღელენდა. დიდასსა და არტემიდისსა და ირაკლისსა: — და ამს ყოველსა თანა. არა ხოლო მსახურებსა მათსა მოსწრაფე იყო არამედ ქრისტიანეთათესცა და ლუთის მსახურთა სიბორგელითა და უღლოებითა აღივსებოდა: *)

და ამის შემდეგ იყო...
და ამის შემდეგ იყო...
და ამის შემდეგ იყო...

(გავრძელება „ქართლის მოქცევისა“ იხ. გვ. 19)

და იყო დავთა კოსტანტინე მეფისათა: ქ ეს აღმაღლე ბითგან: სამას და მეათესა წელსა: იყო დუწლი ბრძოლისა მტერთაგან: და ფ დ ერეოდეს მეფესა კოსტანტინეს: ძესა კოსტაასსა: და გუფ გ დებულ იყო ურვათაგან კოსტანტი კეისარი **) . იყო ვინმე კაცი ეფესოით: და წარმოთქუა წ ე მეფისა ვ დ ქ ენენი იგი ჰრომნი და ქ ღნი ჰინდონი: **) . და ვისცა ვის აქუს: მჯული იგი ახ აღი, ქ ეს წმიდისა : ძელითა ჯ მათა და მისითა სასოვებითა

სმღევენ მტერთა ძლიერად. მას: ეამსა აღიძრა მეფე გუნდე ბითა: და წარავ ღინა მოყვანებად ებსკუსთა: ის მით: ანტიოქიათ: ჰრომით: და აღექსანდრი მათ: და ნათელ იღო მან თავადმან და დედამან მის მან ბანაკითურთ: **) მით ეამითგან მეათესა წელსა: წარვიდა ჰელენე ის მდ: ძიებად ჰტიოხნისა: ჯ რისა: და მეათათხმეტესა წელსა ივლიტოდა დედაგაცი ვინმე მეფეთა ევადაგი: სა

*) ამის შემდეგ ვრცლად მოთხრობილია წამება წა რიფსიმესი, გაიანესი და სხ.; მეორე უშვად ქვევ: თრდატიტისი, წა გრიგოლის აღმოყვანება ჯურღმულიდგან და ქრისტიანობის მიღება სომეხებისაგან. იგივე მოთხრობა შემოკლებულად შეტანილია ქართლის ცხოვრებაში, როგორც სჩანს, „სომეხთა მოქცევისაგან“, რომელსაც თვთ მატთან გვიჩვენებს წყაროდ თვისად: ქ.ცხ. I, გვ. 69—70.

**) უნდა იგულისხმებოდეს ოში კოსტანტინე და პავსენცის შორის 312 წ.

**) ინდოელთ ქრისტიანობა საყურადღებო ამბავია.

**) კოსტანტინე მეფემ 313 წ. ქრისტიანობა ნება-დართულ სარწმუნოებად გამოაცხადა და თვთ მიიღო ქრისტეს სარწმუნოება, თუმცა კი მოინათლა, ძველთა ჩვეულებისაებრ, სიკვდილის წინ 337 წ. — ქ.ცხ. — თქმა მირიან მეფის ბრძოლაზე კოსტანტინესთან სიკრულთ მიჩ-

ხელით რიფსიმე რწლსამე მიზე
ზისათვის: დედა მძუძითურთ: ⁵⁸⁾

და იყო მისთანა ტუეუ ერთი
დედაგაცი შუენიერი: სახელით.
ნინო: რწლისა საქმზ მისი
გამოიძია ჰელენე დედოფა
ლმან: და იყო იგი ჰრომი მთა
ვარი: და თვთ მოკვლო გზამ
თვის: და ექმნეს გურნება
ნი და მოწვენულ იყო საბ
ერძენთა: და ჰმოძღურიდა
მთავარსა მას რიფსიმეს: ⁵⁹⁾

და ვა: წარმოვივლოდა რიფ
სიმე ზდეუად: გაანე და ნინო
და სხუანი ვინმე მათ თნა
გამოვიდეს არეთა სომხითი
სათა საყოფელსა თრდატ
მეფისასა: და იგინი იმარტვ
ლნეს მუნ: ⁶⁰⁾

ხოლო ნინო და მთა და წარმოეც
რთა: მთათა კერძო
ჩრდილოესათა: და მოვიდა
მდინარესა მტკეარსა: მოჰყ
ვა და მოვიდა მცხეთად:

ნათ შოლოდ მისთვის, რომ ამაზე ჯერ სხვა ცნობები არა აღმოჩნდა. მაგრამ ბაქარის მძე-
ლად მყოფობა კოსტანტინეს ხელში რითი აიხსნება, თუ არ დავიჯერეთ ქ.-ცხ. თქმულება?
კოსტანტინე დიდის მუდმივი პოლიტიკა იმას მისდევდა, რომ აღმოსავლეთის მწვრილ ერთა-
გან შეედგინა ერთი საქრისტიანო სახელმწიფო, ქრისტიანობრივის კავშირით შერულ-
შერთებული, რაკა კიდევაც განახორციელა მან თვისავე ცხოვრებაში, ხოლო შემდგომთ
მეფეებთ შეჰქმნეს იმპერია, ქრისტიანობის (და არა ნაციონალურის) მკვიდრს საუფუძველზე
აღშენებული. ტუაზე ახლოა, რომ კოსტანტინე 312 წ. შემდეგ ღონეს იხმარებდა, რომ სომ-
ხეთში და საქართველოშიც ქრისტეს სჯული გავრცელებულიყო. კოსტანტინე გამეფდა 306 წ.
ხოლო ასოლიკით 305 წ., რომი აიღო 312 წ. (ბაქრ. ისტ. 142).

⁵⁸⁾ შიო-მღვ. ხელნაწ. გვ. 334 (№ 170): „და ვითარ მიიწივნეს სამეფოსა ჰრომთა-
სა... იხილეს მუნ დედოფალი ვინმე, ნათესავი და ტომი მეფეთა, სახელით რიფსიმე და დედა-
მძუძე მისი გაიანე.“ ქრისტეს ჯვარი აღმოაჩინა ელენემ ღებოს ანგარიშით 326 წ. და იმავ
წელს მოკვდა ელენე; კოსტანტინოპოლი ალაშენა კოსტანტინემ 328—329 წ., აკურთხა 330 წ.
(ბაქრ. ისტ. 142, შ. 3). ახალს ნინოს ცხოვრებაში ვკითხულობთ: „მაშინ მოხედა უფალმან
საბერძნეთსა და რწმენა მეფესა კოსტანტინეს და ქრისტე აღიარა მან და დედამან მისმან და
ყოველმან პალატმან მათმან დასაბამითგანთა წელთა ხუთათჳს ოთხას ორმეოცდა-
ოთხსა, ხოლო ქრისტეს აღმალეობითგან სამას და ათერთმეტსა, და წარემართა ყო-
ველი საბერძნეთი ქრისტიანობასა. მეშვიდესა წელსა იყო წმიდაა. კრება ნიკეას და მერვესა
წელსა იყო სიკლტოლა ზენე (ე. ი. ნინოსი და მის თანამოგზაურებისა) საბერძნეთით,
რიფსიმე დედოფალი და გაიანე დიდა მძუძე და ორმეოცდა-ათი ის სული
წარმოვიმართინთ თითული პირველსა აბუთმეტსა“. პირველ თოვედ ითვლებოდა იმ დროს
მარტი და არა იანვარი, როგორც სჩანს სენენის ხელნაწერიდან (ცვ. მუხ. № 19) და თვით
ნინოს ცხოვრებიდან: „და თთვესა მეოთხესა, რომელ არს მარტიგან იენისი“ (№ 170 გვ. 336).
ქ.-ცხ. I, 71.

⁵⁹⁾ ქ.-ცხ. I, 68—69. შიო-მღვ. ხელნაწ. გვ. 334—336.

⁶⁰⁾ რასაკვირველია, აქ უნდა იგულისხმებოდეს ამბავი დეოკლეტიანე და თრდატ მეფეთა-
გან დევნა წმიდათა და მარტილობა მათი, ვრცლად მოთხრობილი წა ნინოს ცხოვრებაში
და შეტანილი ქ.-ცხ-ში (I, გვ. 70). შეადარე შიო-მღვ. ხელნაწ. № 170, გვ. 336—337.
ახალ ნინოს ცხოვრებაში ჩამატებულია: იგინი (რიფსიმე და სხ.) მოიკლნეს მუნ თთუესა
პირველსა ოცდაათსა (ე. ი. 30-ს მარტს), დღესა პარასკევსა.“ 30 მარტს პარასკევი მოდი-

ქლქსა დიდსა მეფეთა საჯ
დომელსა: და იყო სამ წელ
ეგრეთ: ილოცვიდა ფარულ
ად: ადგილსა ერთსა შებუ
რვილსა ბრძამლითა მკუელი-
სათა: ⁶¹⁾

და შექმნა სახს ჯა: ნასხლ
ვისაა: და მუნ დაადგრა
და ილოცვიდა: და ადგილი იგი
იყო ზედუქსა გარსგან:
ხოლო მათ მკუელითა ადგილი
არს ზემოასა ეკლესიისა
საკურთხეველისა ადგილი.
(დ)ა მეოთხესა წელსა იწყო თქ

უმად ქე დ'ი და მკუელი: და
იქ ჰყოვე ცთომასა შინა ჩრდი-
ლოასა ესე ქნა: და მეექვსესა
წელსა არწმუნა
(ც)ოლსა მეფისასა ნანას
(სე)ნსა შინა მისსა და მეშვიდ
ესა წელსა მეფესა არწმ
უნსა: საწაულითა (sic)ქეს მი
ერთა და მწრაფელ ადამ
ენა ეკლესია: ქუემა სა
მოთხესა შინა: და სუეტი იგი
იყო ძელისაა რ'ი თვთ ადემარ-
თა. ⁶²⁾

ოლა 316 წ. და 322 წ. (იხ. შენიშნეა № 62; № 170, გვ. 331). აქ აღწერილი მარტილო-
ბა რიფსიმესი და მისთანათა იმდენად ეთანხმება „სომეხთა მოქცევის“ თხრობას, რომ თრდა-
ტის მიერ დევნულების და მისი ეშვად გარდაქცევის ამბავი(1) უნდა შეტანილ ყოფილიყოს
სწორედ იმ ფურცელზე, რომელიც აკლია ეტრატს და რომლის ალაგას სხვა ყველა ვარიან-
ტებში მოხსენებულია ეშვად ქცევა თრდატისა. შეადარეთ ახალი ვარიანტი ნინოს ცხოვრები-
სა გვ. 24 და შიო-მლიძის ხელნაწერისა № 170 გვ. 310 და დარწმუნდებით, რომ ძველი და
ახალი ვარიანტები: თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანხმებიან ერთმანეთს და რასაკვირველია თრდა-
ტის ეშვად ქცევა იქნებოდა იქ ნაამბობი, მაგრამ უფრო ერცლად, რადგან ერთს ფურცელზე
მეტი დაეტეოდა, ეინემ ჩატანებულია ბ-ნ თაყაიშვილის მიერ გამოცემულის ნინოს ცხოვრებაში
გვ. 24. უფრო ვრცლად ეს ამბავი იმ მიზეზით იქნებოდა აქ მოხსენებული, რომ ზემო არსად
ყოფილა მოხსენებული და რაკი შემდეგთა ნინოს ცხოვრების გადამკეთებულთ ვრცელი მო-
ხბრობა შეუტანიათ (გვ. 13) ამაზე „სომეხთა მოქცევიდამ“, ამის გამო აქ იგივე მოთხრობა
შეუმოკლებითა გაუმეორებლობისათვის. — ახალი და ძველი ტექსტები (გვ. 24—25) რიგინად
ეწეობა ერთი მეორეს წინააღმდეგ ე. თაყაიშვილის რწმუნებისა.

⁶¹⁾ შიო მლიძის ხელნაწ. № 170, გვ. 311: „იქცეოდა რა ქალაქ მას შინა მცხეთასა
წა ნინო უამთა სამისა წლისათა“ მათ დღეთა შინა იქმნა შესვლა მათი მირიან მეფისა
და მისწულისა მისისა სპარსთა მეფისა საბერძნეთად, რომელნი ესე კოსტანტინე მეფემან ბერ-
ძნთამან იოტნა ძალითა ქრისტესითა და ჯუარისა მისისა წინაწარმოდევანებითა ყოელით
სპარსეთით (sic) მათით“ შეად. ქ.-ცხ. I, 77. ამ დამარცხების შემდეგ მირიანმა მძველად
მისცა კისარს ძე თვის ბაქარ.—კოსტანტინე მეფესაგან მირიანის დამარცხება და მძველად ბა-
ქარის მიცემა უნდა ყოფილიყოს 321—322 წ: „არა უმეტე არ იყო (მირიან) სჯულ-
სა ქრისტესსა, ვინათგან თვთ მებრ აწლა საბერძნეთით მომადეალ იყო“ შიო-
მლ. № 170, გვ. 389, № 160 გვ. 70. უნდა ეთიქროთ, რომ მირიან მეფე სპარსებითურთ
მიშველებოდენ მეფე ლიკინის წინააღმდეგ კოსტანტინესა იმ ბრძოლაში, რომელიც მოხდა მათ
შორის 322—323 წლებში და რომელშიც იძლია ლიკინი.

⁶²⁾ წელიწადი მირიანის და ქართლისა მოქცევისა ნათლად არა ჩინას. ეახუშტი და დ:
ბაქრაძე გვიჩვენებენ 317 წ., ბროსე—328 წ. ახლად ნაპოვნი X საუკ. ნინოს ცხოვრება 332
წ: ეს საყურადღებო კითხვა ღირსია კერძო გამოკვლევისა, მაგრამ თუ მივიღებთ სახეში, რომ:

„ამიერიდან“ ამბებს სინდ კანტარის ჟურნალი № 286, მტკვითხრობს ესრეთ:

„ემათა მირიან მეფისა ნებროთიანისათა მოვიდა ნინო მოციქული, რომელმან განანათლა ქვეყანაჲ ქართლისა, მოვიდა ქალაქსა მცხეთას, იქმოდა სასწაულთა და კურნებათა მრავალთა, რომლითა დაარწმუნა მირიანს მეფესა და ნანა დედოფალსა და ყოველსა ქართლსა. მაშინ სამოთხესჲ მას შეფისასა იხილეს, რომელ ფრწველნი უშვერითა ფრთითა განიბანიან და განსპეტაკიან და ხეთა მათ ზედა დასხდიან, ყუავილსა მოისთულელებიან და კმითჲ ტკბილითა კობდიან. მაშინ გულის-კმა ყვეს სამოთხისა სულიერად შეცვალებაჲ და მოიღეს ძელი ქმნად კედელთა ეკლესიისა და მოჰკუთხეს ნაძვ იგი და შემზადნეს შუდნი სუტნი და აღაშენეს კედელი ძელითა და შეუდგნეს მას ექუსნი სვეტნი (sic). ხოლო სუეტი (sic) იგი უღრდესი საშუალ ეკლესიისა აღმართებად ვერ შეუძღეს სიმრავლემან ერისამან მრავალ-ღონეობითა მანქანათათა, და ფრად დაუკვრდა მეფესა და მწუხარე წარვიდა.

ხოლო ღამესა ამას, ვითარ ილოცვიდა წა ნინოჲ, მოვიდა ქაბუკი, შემოსილი ცეცხლისა ზეწარითა, აღიღოჲ სუტნი იგი და წარიღოჲ სიმალღედ და რიქუ-რაქუ ოდენ იხილვა ჰაერით შთამომავალი ნელიად-ნელიად ჩამოიცივლებდა ხარისხსა, ვიდრემდის დადგაჲ ძირსა, რომელსა მოჰკუთხილ იყო და ხედვიდა მეფე ყოვლისა ერისათანა და იყო სიხარული დიდი მეფისა და ყოვლისა ერისა. ხოლო სუტისა მის მიერ ცხოველისა იქმნებოდეს სასწაულნი და კურნებანი მრავალნი.

ა) წა ელენე ცოცხალი იყო მირიანის მოქცევის დროს (ელენე+ჰ26 წ.), ბ) წა ჯუჯარი აღმოაჩინეს მხოლოდ შემდეგ ნათლის-ღებისა: „მაშინ წარაჴლინა მირიან მეფემან ეპისკოპოსნი იოანე და მისთანა წარჩინებული ერთი წინაშე კონსტანტინე მეფისა და ითხოვა ნაწილი ძულისა ცხოვრებისა, რომელი მას ოდენ ეამსა გამოეჩინა ღუთის მოყუარება დედოფალსა, ელენეს (იხ. შიომღვ. ხელნაწ. გვ. 353, ქ.-ცხ. I, 92—ეს იყო 326 წ. *Hist. G. I, 132*),—აგრეთვე გ) რადგან მირიანის თვალთ დაბნელება 20 ივლისს შაბათი შეხედვობდა (იხ. შიომღვ. გვ. 348, ქ.-ცხ. I, 86) 316—334 წლებ შუა მხოლოდ 323 და 334 წ., დ) ხოლო 25 მარტი პარასკევი მოხდებოდა მხოლოდ 320 და 326 წ. (ქ.-ცხ. I, 94 შიომღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 355) და 30 მარტს პარასკევი მოდიოდა მხოლოდ 316 წ. და 322 წ. (იხ. შენიშვნა № 60), ხოლო უკანასკნელ ე) პირველი მსოფლიო კრება 325 წ. სიანს შემდეგ მირიანის მოქცევისა, — ამათ მიზეზთა გამო ჩვენ ჯერ-ჯერობით უფრო საბუთიანად მიგვაჩნია მირიანის სასწაულითა მოქცევა 20 ივლისს 323 წლ., ხოლო ნათლისღება ერისა 324 წ.—თუ ეს წელი მივიღეთ ქართლის მოქცევისა წლად, მაშინ წა-ნინოს შემოსევა საქართველოში შეხედება 316 წელ., განსტადებულად მისგან ქადაგების დაწყება—320 წ., ნანას განკურნება და მოქცევა 322 წ., მირიანის სასწაულბრძოლი მოქცევა 20 ივლისს 323 წ., საჯუარო ხის მოკრა 326 წ. პარასკევს, 25 მარტს; აღმართება პატარსნის ჯუჯარისა—7 მაისს 326 წ.; საბერძნეთს მოციქულების გაგზავნა თხოვად ძელი-ცხოვრებისა.—326 წ.—თუმცა მირიანის მოქცევა და ეკლესიის აღშენება ჩვენ 324 წ. გვგონია, მაგრამ მეფის მონათლვა 325 წ. უნდა ყოფილიყოს (იხ. შიომღვ. 354). ჩვენის ფიქრით ამასვე გვიჩვენებს ახალი ვარიანტი ნინოს ცხოვრების (გვ. 30): „ჯუჯარსმითგან ქრისტესით ვიდრე კონსტანტინე ბერძენთა მეფისა მონათლვამდამ (გარდამდეს წელნი): ტია (311) და ათობხმეტისა წლისა შემდგომად მოიგლი-

და ვა ალაშენეს ეკლესიამ
წარავლინა მკქლი: და
წიგნი ნინოასი საბერძნეთა
მეფისა ვოსტანტინესა: თხო
ვად მღვდელთა: **ქ** იგინი მწრ
ათელ მიიწინეს:

და მოსცა მეფემან იოვანე
ეკსკსნი: და ორნი მღდელნი
და ერთი ⁶³⁾ დიაკონი: და წიგნი ელ
ენე დედოფლისაჲ. და ხატი
მაცხოვრისაჲ: და ძელი ცხო

რებისაჲ ნინოასთჳს:

და ვა მოვიდეს ნათელა მო
ილო მირენ, მეფემან: და
დედოფალმან: და უნ სახლ
მან მათმან ⁶⁴⁾
ითხოვეს ხს: რათა შექმნან ჯარი ⁶⁵⁾

გინდა ცხოვრებაჲ ჩნი, და კსნაჲ
ჩნი ემპაისაგან: და ადგილი
სა მისგან ბნელისა: ოდეს იგი
სამოსელი შნი ებრძელოთა მათ

ნა ქვეყანასა ჩუენსა... ნინო დედოფალი ჩუენი“. აქ ერის მონათლვაზე ნაშრომი 311+14=325 წელს: და არა ნინოს პირველად შემოსლვაზე საქართველოში. რუსეთის მეცნიერი არქივ. ფილარეტ, თავის სამეცნიერო თხზულებაში: „Историческое учение оъъ отцахъ церкви“, т. II, стр. 24 პატრიარქ ეესტატებზე მოგვითხრობს: „въ концѣ 326 г. онъ отправляется въ грузію поставить тамъ настьрей для новыхъ чадъ вѣры“ და მე 7 შენიშვნაში სწერს: „свидѣтельства о томъ въ грузіискихъ памятникахъ, а за вѣроятность ричается несомнѣнный ходъ событій въ грузіи“.

⁶²⁾ სამნი, შიო-მღვ. № 170, სვ. 352., ქ.-ცხ. 91.

⁶⁴⁾ „გარნა ბარაბანთა ნათელიღეს ორმოც-და-ათმან სულმან... და უბოძა მათ (მეფემან) დანაჲ, რომელსა ჰქვიან ციხე-დიდი, არამედ არა ნათელ ილო ფერობ, სიქემან მიჩიან მეფისამან, არცა ერმან მისმან... (შიო-მღ. № 170, გვ. 353). აქ მოხსენებული ხატი მაცხოვრისა დაცულია ალავერდს. შიო-მღ. გვ. 410: „და უმრავლესმან ქართველთა ნათესაემან პირველვე უკვე ნათელ იღეს, რადგან მსგავსი პირველ ეპისკოპოსი მოვიდა“—ეს ფრიად საყურადღებო ცნობა შეად. ახალ კრიტიკს ნინოს ცხ. გვ. 44, 54).

შიომღვ. ხელნაწ. № 170 ეკლ. მუხ. გვ. 318 მოგვითხრობს: „ბოლო მეფემან... იწყა მოსწარაფებითი შენება ეკლესიისა და სტორელთა დღეთა სრულ ყო ეკლესია შესაბამად ეამრსა შემსგავსებელი. ხოლო ვითარცა მიიწინეს მოციქულნი წინაშე მეფესა კონსტანტინესა... აღიგოს მეფე კონსტანტინე და დედა მისი ელენე სიხარულითა... და მეორედ მისთვის, რამეთუ განუშორებოდა მიჩიან მეფე შეერთებისაგან და თანაშეწევნისა უშუალოთა სპარსთასა და განმტკიცებოდა სჯული ქართველთა და ბერძენთა ერთბამად; ხოლო ერთბა იქნებოდა ქრისტეს მიერი ქეშმარიტი და ამისთვის მოხარულნი აღიდგდეს ლმერთსა... და წარმოუგზავნა ჯვარი შეკახული ოქროთა და თვალთა და მარგალიტთა და ხატი მაცხოვრისა ეგრეთვე შეკახული და მისთანა სხვა ნიჭი ფრიადი. (შეადარეთ გვ. 352).

შიომღვ. ხელნაწ. 170, გვ. 14—15 ესრეთ მოგვითხრობს სვეტი-ცხოველის ამბავს: „ხოლო სენებელი ესე პატრიარქი სუტეი ზე ჰაერთა შინა შთამოცილებულ არს უბილავად სამღუთოთა წამის ყოფითა... ლოცვითა... ნინო ქართველთა განმანათლებელისათა საღმრთოსა ძალისა მიერ მთლად ჰაერთა შინა შთამოცილდა, ვითარ წყრთა ერთ ოდენ, რომელიცა ვიადრე აქამომდე ესრეთ მდგომარე არს მრაველითა სასწაულებრითა და ნიშებრითა“.

⁶⁵⁾ აქ დედანს ერთი ფურცელი აქოა, რომელზედაც მოხსენიებულია უნდნ ყოფილიყრს მოკლედ ის, რაც ქ.-ცხ. მოციქულთა მშ—14 გვ.

წარმოეც: წ'დით ქ'ლქით
იჭ'რით: უცხოთა ამათ ნათესავთა

ქ'ლქად:

ძ' ჯ'რცუქმსა შ'ხსა ამას ქ'ლქ
სა: მეფობდეს მამანი ჩ'ნნი:
და წარემართა მეფ' და ყ'ი
ქართლი: ქ'ს'ანობასა მო
წრაფებითა დიდითა:

მაშინ ნეტარმან მან დედაჲ
აცმან ნინო თქუა: კ'ზღ არს
ღ'ი და მამამ ო'ლისა ჩ'ნისა
იჭ'რ ქ'სი: რ'ნ მოავლინა სიტ
უუამ წ'ად მისი: ცათა მადალ
ფაძთ: თვთ ძლიერისაგან
საუდრისა გარდამოსრული
ქ'ქნად მდაბლად: უეჭ'უე
ლად შობად: კორციელად:
ბესლისაგან დ'თისა: დედაჲ
ცისაგან მარტოდ შობილისა
წ'დისაგან და უბიწოასა
რ'ი სათნო ეყო მას და ამით მიზ
ეზითა: ცხოვრებამ ჩ'ნი შექმნა.

და ყ'ი ცასა ქუეშ' მყოფი გა
ნანათლა: და უმეტეს მისა
მიმართ მორწმუნენი აცხო
ვნნა: ძ' იშვა ვ'ა კაცი: შა

ტივ ეცა ვ'ა ღ'ა: ნათელ იღო
ვ'ა მსახურმან ვინმე სჯუ
ლისამან: წულისა და მიწისაგან:

ქ' მამით და სულით წ'დით ზღ
გარდამო იწამა: და იდიდა: ჯ'რს
ეცუა დაეფელა და აღდგა: აკდა
მათვე სიმაღლ
ეთა მამისა თანა: და მომავალ არს
დიდებითა: რ'ლსა შუენის გაღო-
ბამ ამენითა⁶⁶⁾:

და ვ'ა ესე თქუა: წარიყვ
ნა იაკობ მღდელი: საბერძ
ნეთით მოსრული: და ერისთა
ვი ერთი წარვიდა: და დად
გა: წობენს⁶⁷⁾ და მოუწოდა
მთეულთა: ჭართალეულთა:
და ფხოელთა და წილგანელ
თა: და უქადაგა სარწმ
უნოვებამ: ქ'სსი: ქ' მათ განუყარეს
თავი:

და ერისთავმან მცირედ წარ
ჭმართა მახული: და შიშით
მოსცნეს კერპნი მათნი და-
ლენად: და გარდავიდა:
ერწუდ: და დადგა: ებლ
ეთს: დაბასა ედემს. და ნა

⁶⁶⁾ ეს ნინოს ლოცვა ცოტაოდენ შეცვლით შეტანილია ქ.-ცხ. I, 93. აქ შიომღვ. ხელნაწ. № 170, გვ. 357 და ქ.-ცხ. I, 97—98 მოხსებულია: „წიგნი, რომელი მოუწერა პატრიარქმან პრომისმან და ბრანჯთა მეფემან ნინოსა და მეფესა და ყოველთა ერთა ქართლისთა“. „...მოუვლინა ბრანჯი დიაკონი... და აქუნდა წიგნი ბრანჯთა მეფისა ნინოსცა თანად ამას მამისაგან ნათელ ელო ბრანჯეთსა ყოველსა“. უკანასკნელი წინადადება შეცვლილია ქ.-ცხ. „ამას მამისაგან“ გრამატიკულად გვიჩვენებს დიაკონს, წარმოვლენილს „ქებისა“ შესხმად და კურთხევისა მიცემად“ და არა კონსტანტინე მეფის მამას. სიანს, რომ გამოგზავნილს „დიაკონს“ ბრანჯეთი მოუქცევია ქრისტესადმი, თუმცა მისი სახელი ისტორიამ არ იცის („პროსილა დიაკონი“ იხ. ახალი ვარიანტი“ გვ. 53).

„ბრანჯნი ფრანგნი არიან“ (ეკლ. მეზ. № 131); მაგრამ ფრანგების ანუ ფრანკების მოქცევაში, რომელიც მოხდა მე-V საუკ., ეს „დიაკონი“ ცნობილი არ არის. შეიძლება ბრანჯებადვე იწოდებოდენ ბურგუნდნი, რომელთაც ქრისტიანობა მიიღეს მე-IV საუკუნეში, მაგრამ მათის მოქცევის გარემოება ისტორიამ არ იცის.

⁶⁷⁾ შიომღვ. № 170 და № 130 — „წობენს“ (გვ. 358), ქ.-ცხ. I, 98 — „წობანდეს“.

თელსცა ერწუთიანელთა: და უუარელთა: ესმა ესე და გარდაყრბეს ღოშეთა: რწუკუქანასენელ იპოვნეს:

თრდატ მუფეშან მოიყვანნა: და მონათლნა: ⁶⁵⁾

და ნენთა შთავიდა კხოეთა

და დადგა კაწარელს: და მონათლნა კხოელნი: და სოჯნი ერითურთ მართი: ⁶⁶⁾

და გარდავიდა კახეთა:

და დადგა ქცელ დაბას: და მოიყვანნა კაცნი მთავარი: და მიწათლნა: ⁷⁰⁾

უწყებამ მიჯნისა საფთაველთა შოკთაგონისა: თუ, სოფელთა შინათა შინა შოკთაგონისა

სტერიცისა მამასა ჩუქისსა და ნატროსანს ეკლესიარხსა ჩუქს ქართველთა. მღვდელსა უფლისაჲსა ჩოანეს (იეს) კვარცხესსა: ყოვლად მცირე და უღირს

თელ იღეს ექვსთა იაკობ მღვდლისათა და მუნთ მივიდა ბოდის და მოვიდა მისა დედოფალი კახეთისა სუჯი და მისთანა მთავარი და მკვლელები და მონა, მკველთა სისრატლე და წარამუხრბა მას ქრისტეს საიდუმლოსა განგებულეზანი და ასწავა სიტყვას კბირწით სარწმუნოებამ ქრტიანთა და სასწაულნიცა იგი აუწყნა, რომელნი იქმნებოდეს სუბსისიან ცხოვლისა, ხოლო მათდა წინასწარ უწყებულეზოთა უცელი. ხოლო მათ სიხარულით შეიწყნარეს სწავლა ნეტარისა ნინოსი და ნათელ რღმდელადმან და ყველთა მთავართა და მკველთა მისთა... და სრულ ყოღველი უკისი... (გვ. 358). ამას შემდეგ ნინოს წერილი და შედეგი ამბები როგორც „საქსამოთხეში“ გვ. 149—150. ქ.ცხ. I, 98. ⁶⁵⁾ არშინაზე იქვე ტექსტის ბნელით ხუცურად წარწერილია სხოლები: ⁶⁶⁾ „უწყადეთ, ჩამეთუ ამის საკითხავისა მძებნი იე (იონი) და იე რამ გესმეს მთავარასმე, რამეთუ ნეტარისა ფერემის თარგმნობისა უამთა მათსა შინასა დაბუდა და ესერა შეგუდა თარგმნობისათეს, რომელ თვინიერ მკირებთა წინათასა ყოველნივე მანა აწარგმნინა მისთა საკმრითა და წარსაგებელითა, ვითარცა ყოველთა საკითხავთა ბოლოსა თვთ აღიარებს სანატრელი ფერემი; ხოლო მე ესე სადღესასწაულსაგან გარდავწერე“... ⁷⁰⁾ „ტამედუ ბერძენი არა (თო)რნელ, არამედ (წმი)დად მოდალ უწოდენ წა ეკლესიასა ჩუნ ქართველთასა“... ⁷¹⁾ „სვეთის წმიდისა ზტყვის, არა ყოველთა ქართველთა ეკლესიასა“.

ეს წერილი იპოვება მცხეთილამ მოტიანის (აწ ეკლეს. მუხ. ხელნაწ. № 24) ხუცურ ხელნაწერ ანასტასი სინელის „გარდამოცვის“ (ფერემის ნათარგმს) მე-XII—XIII საუკ. ხელით დაწერილის წიგნის ბოლოს (გვ. 147). ამ წიგნზე და იმის წარწერებზე იხ. ქვემო დავით აღმაშენებლის მეფობაში. იქვე სრული ცნობებია შერეული ფერემი იონან რატულზედ იონან მთავარასმეზედ, სვიმონ-წმიდის და ეზრას მონასტრებზე 1080 წ. და 1091 წ. ქვემ. ⁶⁸⁾ აქ ჩვენი ქრონიკა იძლევა უფრო ბევრს გვეგარაფიულ და ისტორიულ ცნობებს ვიდრე შიომღვ. ხელნაწ. № 170, აგრეთვე №№ 154, 160 და ქ.ცხ. I, 98. დრდატ ვახუშტით მეფობდა 493—405 წლ. შიომღვ. ხელნაწ. № 170 და ქ.ცხოვრებთ (გვ. 98) ეს მთავარა და აბიბოს ნეკრესელის მიერ (542—570 წ.).

⁶⁹⁾ კხოელნი, როგორც სწავს, არიან კუხეთელინი, ე. ი. კახეთის აქეთა პირის მცხოვრებნი, იგრის ხეობისა. სოჯნიც იგრის ხეობაში უნდა ყოფილიყვნენ. კაწარელი (უჯარმილამ კეკის ერსზე, იორას ვაღმა) უმთავრესი დაბა ყოფილა იმ ხმარს. ძველი ეკლესია კაწარეთისა აღშენებულ იქნა იყის იქ, სადაც წა ნინომ აღმართა წა ჯვართა.

⁷⁰⁾ მთელი ეს მოთხრობა წა ნინოს ქადაგებაზე კუხეთში და კახეთში სწავლილად გა-

სი სახისა და სახელისაჲ. ეფრემ მონაზონი თაყუანისცემით მოგიკითხავ:—*):

ვინაჲთჳან მადლითა ლუთისაჲთა (ღა^ათა) სრულიქმნა გულსმოდგინებაჲ შე-
ნი წიგნისა ამისთჳს სადღესასწაულოჲსა. რომელი შენ იწროებასა შინა ეამ-
თასა. უხუბებით განვრცობითა გონებისაჲთა მოუგე. საზოგადოსა მგას, ნიქსა
ნათესავისა ჩუქნისასა. ეკლესიასა წი^ასა სვემონ საკვრველთ მოქმედისასა: რომ-
ელი ვითარცა საწყაული კეთილი და განწყოფელი იქლისა ცხორებისაჲ
ქეშმარიტებით წმიდად მოდად^ა) სახელდებულ არს: ჯერ იყ^ა ამასცა ზედა
ჩემგან სრულ ყოფად ბრძანებაჲ შენი რათა წერით დაიდვას მას შინა მოსაყე-
ნებელი ოდეს მოქცევისა ჩუქნისაჲ. და თუ რომელთა წიგნთა შინა ბერძენ-
თასა ესენებულარს იგი. უკმდეს ფუ ვისმე გამომეძიებელთაგანსა კვლავ: ~~რ~~
საცნაურ იყავნ. ვითარმედ მიერვე ქადაგებითგან წმინდათა. მოციქულთაჲთ.
რაჲემს წინასწარმეტყულებისაებრ დავითისსა ყოველსა ქუტყანასა განკდა კმა
მათი და კიდეთა სოფლისათა სიტყუანი მათნი: ერთად კიდეთა ამათგანად
ითქუმის ჩუქნთსცა: მიმოსლევასა შინა წმინდათა მოციქულთასა. ანდრია პი-
რველწოდებულისა მიერ. ქადაგებაჲ შორის ავაზიანასა. რომელ არს აფხაზეთი:
და მიერ წარვლაჲ (წარვლ^ა) ოსეთად: და კუალად ბართლომეს მიერ მიმოვ-
ლაჲ ჩრდილოეთისაჲ. რომელ არს ქართლი: — :—

გარნა ამთ წმინდათა სამოციქულონი მოძღურებისა თესლთა ანეულნი.
მრავალემ დაიპყრნა ლუარძლმან მეკვრპეთამან. არა ხოლო ჩუქნ შორის არა-
მედ თვთ მათ ბერძენთაცა შორის. ვიდრე ეამთადმდე. მეორედ პავლედ ზეცით
წოდებულისა დიდისა კოსტანტინესთა: ამის კეთილად მსახურისა მეფისა ეამ-
თა. ღმერთმან (ღ^ან) რომელმან დიდთა და მრავალთესლთა ტომთათჳს იბრუ-
ნა. არცა ჩუქნ მცირენი დაგვტვენა უღლუწად: არამედ ესრეთ განაგო კუა-
ლად აღმოწოდებაჲ ჩუქნი: ვითარცა მოიხსენებს თეოდორიტე. საეკლესიოჲ-
სა მოთხრობისა წიგნსა შინა თჳსსა. ოც-და-მეოთხესა თავსა. და იტყჳს ეს-
რეთ :— :—

პინდოთა უკუტ ფრჳქსტიოს მომყვანებელ ექმნა ლუთის მეცნიერებად:.
ხოლო ქართველთა მათვე ეამთა შინა. დედაკაცი ვინმე ტყუტ ქმნული. ქეშ^ა

მოუშუა „სამი ქრონიკის გამომცემელს“ (გვ. 19) და მრავალი სხვა სიტყვებით გამარჯუ-
ანუ შეუცვლია.

ქ.-ცხ-შიც გამოშვებულია ეს ადგილი, რომელიც იპოება საეკლ. მუზ. ზემოხსენებულს
ხელნაწერებში №№ 170, 130, 160: „ხოლო წა^ა ნინო ჩავიდა კახეთს და დადგა კაწა-
რეთს და მოაქციენა ივანიცა. მერე გარდავიდა ქუტლ და ბაჲს და მოუწოდა მთავართა
კაწეთისათა. ხოლო მათ და პირველვე უწყებულ იყო სარწმუნოებაჲ ქრის-
ტესი. და ნათლისღებაჲ მეფისა. სიხარულით შეიწყნარეს სწავლა მისი და მოიქცეს და ნა-
თელ იღეს კელითა იაკობ მდღლისათა“ (№ 160, გვ. 326; № 170, გვ. 358).

*) იოანე კათოლიკოზი საფარელი სიანს რუის-ურბნისის კრებისა ძველის წერაში, რომელიც მოხდა 1104—1105 წლებშუა; იხ. აგრეთვე ეკლ. მუზ. ხელნაწ. № 160, გვ. 176 და № 170 გვ. 445.

მარიტებისა მიმართ წინამძღოლარ ექმნა: რომელი იგი სამარადისოაჲსა ლოცვე-
სადა შემშქუალულიყო. და ლბილ სარეცელ თვისსა. აქუნდა ძაძაჲ. დარეცილ
იატაქსა ზედა მიწისასა: ხოლო უმეტეს ყოველთა შესებათასა შეიტკობდა
მარხვასა: ვინაჲცა ამათ. შრომათა მიანიჭეს მას მადლი მოციქულობისაჲ: ხო-
ლო ვინაჲთგან ნათესაენი იგი არა. რასა მეცნიერ იყენეს კელოვნებასა მკურ-
ნალობისასა. ამისთვის მიმოვიღოდინან ხილვად სნეულთა. ღ თვსთა მათ უძღურ-
თა ხილვისაგან. და სნეულებათა მათთა კურნებისა. გამოცდილებით ისწავებ-
დეს სახესა კურნებისასა: — : — *).

უყო ვინმე დედაკაცი რომლისა ძე სნეულიყო: და მის ძლით მივიდა იგი
დედაკაცსა მასთანა ღირსსა ქებისსა. და იკითხვიდა მისგან თუ რაჲ უღირს ყო-
ფად მისსა: ხოლო ღირსმან მან მიიყვანა ყრმაჲ იგი უძღური და მიაწვინა თვსსა
მასზედა ცხედარსა მოღუაწებისასა: და ევედრებოდა შემოქმედსა ყოველთასა
მოხილვად მისსა და კსნად უძღურებისაგან: ხოლო უფალმან ვედრებაჲ მისი
მიითუალა. და მიანიჭა უძღურსა მას სიმრთელე: —

ამიერ საკრველი იგი დედაკაცი მრავალ განთქმულ იქმნა, ვიდრეღა არცა
თუ მეუღლესა მეფისასა დაეფარა მისთვის: არამედ მყის მიუწოდა მას. რათა მივი-
დეს მისსა. რამეთუ იგიცა ბოროტითა ვნებითა შეპყრობილიყო: ხოლო ღირს-
მან მან. სიმდაბლისა სიბრძნისა კუმეითა. არა მიითუალა ვედრებაჲ იგი დედოფ-
ლისაჲ: გარნა დედოფალმან იძულებულმან საკმარებითა საქმისაჲთა. არა გუ-
ლად (გ'ლდ) იღო პატივი დედოფლობისაჲ. არამედ. თვთ მისწრაფუა ტყუპ
ქმნულისა მის: — ხოლო მან კვალად. იგიცა თვსსავე მას მიაწვინა სიმდაბლისა
სარეცელსა: და წამოად უბრძოლველად ენებასა მას ზედო მოიპოვა ლოცვაჲ:.
მაშინ დედოფალმან ინება მინიჭებად მისსა სასყიდელსა კურნებისასა. რაოდენი
რაჲ თვთ ღირს მოგებისა საგონებელ უჩნდა: ოქროჲ და ვეცხლი. შესა-
მოსლები და სამჯაული: და უყოველირე რაოდენი რაჲ არს ნიჭი სამეუფოჲსა
პატივის მოყურაქმისაჲ: — : —

ხოლო საღუთომან მან. დედავაკმან ჰთქუა (ჰ'ქა). ამათგანი არაჲ მიკმს
მე: გარნა დიდად სასყიდლად კურნებისა შეეჭრაცხ შენსა შემეცნებასა ლუთის
მსახურებისასა: და ჰლოცვიდა რათა საღუთოჲ ტაძარი აღჰმართოს. მაცხოვრე-
ბელისა მისისა ქრისტესთვის (ქ'სთ'ს): ესე რაჲ ესმა დედოფალსა წარვიდა იგი
მეფისა. და თავისა მიერ თვისსა განაკურვა მეუღლე თვისი. მეყსა შინა განკურ-
ნებითა თვისითა: ამისსა შემდგომად განუცხადა მას ძლიერებაჲ ლუთისაჲ. რო-
მელი იმსახურებოდა ტყვსა მისგან: და ჰლოცვიდა ქმარსა თვისსა: რათა იგი
მხოლოჲ იცნას ლუთად. და აღუშენოს მას ტაძარი სალოცველი: და ესრეთ

*) ნიკიტა თეოლოგიკი მოგვითხრობს რა ანდრია მოციქულის ქადაგებასა საქართვე-
ლოში (შოთმღ. ხელ. № 170, გვ. 294), დასძენს: „და უკანასკნელ მივიღინე წა დედა ნი-
ნო კერძოსა ერთსა ქუტყაინსა მისვე ქართლისასა ქრისტეს ლუთის მიერ და ისწავეს ლუთის
მსახურება და ჰრწმენა წა საძება და ნათელ იღეს“. (ibid.).

შის კურნებისა მიერ იქმნა. შეცვალემა ქარბეგლთა ნათესავისა: — ხოლო შეფე. შეუღლესა თვისა ზედა ქმნილისა მისგან კურნებისა. განკურნებულ იქმნა: ვარნა ეგრეთცა არა ინება აღშენება ტაძრისა საუფლოჲსა: —

ამისსა შემდგომად მკირდენი რაჲ ჯამნი წარკდეს. განვიდა იგი ნადირობად: ხოლო კაცთმოყუარებან შეუფემან. მსგავსად პავლესსა მოინადირო: იგი: რამეთუ მეყსა შინა ბნელმან რამანმე მოიკცა იგი: და არა უტევებდა მას უშოპრესად ვინაჲვე (sic) წარსლვად: ხოლო თანამონადირენი იგი მისნი ჩუტულე-ბისაებრსა მას ხედვადეს შარავანდედსა მზისასა: და: იგი. ოდენ მხოლოჲ დაუშთომილ იყო შეკრულად საკრველითა ვერმხედველობისაჲთა: და ესე-ვითარსა: რაჲ უღონობასა შინა იყო პოვა ღონე. ცხოვრებისაჲ. რამეთუ მყის გულისკმა ყო ბრალი ურწმუნოებისა თვისისაჲ. და ტყუპ ქმნულისა მის დედაკაცისა ლუმერთსა ხადა შემწედ. და ღირსსა მას საკრველებისა ტყუპსა მოუკდა. და ჰლოცვიდა მას. რათა უჩუქნოს მათ. სახე აღშენებლისა ტაძრისაჲ: ხოლო რომელმან იგი აღაქყო ბესელიელ სიბრძნითა ხუროთმოძღვრებო: ჰადათა. ესეცა მასვე ღირს ყო მადლსა ვიდრემდის სალუთოჲ დაუსახა. მათ ტაძარი: და იგი დაჰსახვიდა. ხოლო ბიგნი აღმოჰკუთხედეს: და აშენებდეს: —

ვინაჲთვან უკუპ სრულ იქმნა აღშენებაჲ. და საართული განემართა. და მხოლოდ მღვდელიდა საძიებელ იყო. ზოვა ამისიკა ღონე: საკრველმან მან დედაკაცმან: და აზრანა მთავარსა ნათესავეთასა: რათა მიუწლინოს მოციქული: შეფესა შერძენთასა და ითხოოს მისგან მივლინებად მოძღვარი ლუთის მსახურებისაჲ. და მან მიიღო რაჲ მცნებაჲ ესე მისგან მოციქული წარავლინა: ხოლო მეფემან ისწავა რაჲ (რე) მიზეზი სათხოველისაჲ. რამეთუ უკუტანტინე იყო. მკურნალებდ ტრევილი ლუთის მსახურებისა: რომელმან იგი ვრჯადსა პატრიკსა ღირსსა ქმნა მივლინებულნი იგი მისსა: და კაცი ვინმე სარწმუნოებით და ცხოვრებითა და ფჯლისკვის ყოფითა შემკობილი. ღირს ქმნული მღვდელთმთავრობისაჲ. ქადაგად მიუვლინა ნათესავთა მათ. უფროასლა ფრიად მრავლითა. ნიჭითა: —

ამას უკუპ თეოდორიტე ესოდენ მოიკსენებს. ხოლო სახუთა წერილთა მძინა სახელდებოთ პოვნილ არს სახელთ ტყუპ მის. ჩუქნტყუპთა მკსნეღისაჲს. რამეთუ ბერძელად ნონა უწოდენ წმიძასა პასს. რომელსა ზნუსს. მკირედ შეცვალეებითურე. ნინოდ სახელესდებოთ: —

ეგრეთვე სახელიცა მივლინებულისა მეს ეპისკოპოსისაჲს. ესრეთ პოვნილ არს. ვითარმედ თვთ ეესტათი იყო ანტიოქელ პეტრიკი: რომელმან დაამყარა ეკლესიაჲ იგი მირიანხს მიერ მცხეთას აღშენებულურე. და უკურთხა მათ კაჲალიკოსი მთავარეპისკოპოსი: ხოლო მეფემან ქართველთაჲმან დაჰკრველთა მთავართა მისთა. დაუწესეს პატრიარქსა ანტიოქიისასა მოსასყიდელად ნივთთა წმიდისა მიპრონისათა აგარაკები ათასი კუამლი. ქუტყისაგან ქართველთაჲსა. რათა საფასოჲ შემოსავალთა მათთაჲ იყოს ფას. ნივთთა მიპრონისათ: რამეთუ მათ ეამთა არა სადა წმიდა იქნებოდა მიპრონი. თვნიერ ანტიოქიას. და მიერ განეყოფოდა ყოველთა: —

ამიერ იცნობების ჯამი მოქცევისა და ვითარქელანტიოქისა საყდრისა მომც
დგომ იყენეს და მიერ კელთდასხმულ იქმნებოდეს ქართლისა ქათალიოქნიცა *)
(გაგრძელება იხილეთ ქვემოლ)

და დასწეულდა და წარმოე
მართა მცხეთად: და ვა მო.

იწია კნოეთას: დაბასა
რღსა ჰრქვან: აბოდინი:

*) ანტიორქის პატრიარქის მოსვლა საქართველოში აღიარებულია დავით აღმაშენებელის დროს კრების ძეგლის წერაში (1104—1105 წ.) და შიომღვიმის ხელნაწ. კვლ. მუხ. № 170 გვ. 409—410, სადაც, ვგონებთ, ჩამატებულია ეს ამბავი ნინოს ქაჯვრებში ნაკონლოზ კათალიკოსისამიერ. უკანასკნელი, როგორც სჩანს, ზემოხსენებულის წა ეფრემის წერილიდან არის ამოღებული:

„ხოლო პირველად ესე საქნაუჲ ვყოთ, რომელი ღმირს არს ძაებისა, რამეთუ ვითარცა გვმოჰიეს ბერძენთაჲ წერილობითი განდამოღებული, სულ მცირედ გამოჰყრებული ზოგს რე (sic) წინა ნინოს მიერ მოქცევა ქართველთა წათესავეისა ქეშმარიტი და უტომელი თეოდორტეს მიერ ასტიოქელ ფილოსოფოსისაგან აღწერილი წარმოსახილ არს წინა მამათაგანს, რამეთუ უკუ სტი თეოდორტიტე შეფისა კონსტანტინესაგან წარმოვლენასა ეპისკოპოსისაჲ ბიუ ეესტათი ანტიოქელ პატრიარქისა იტყვს ქართლის განმარტავს სწავითიან სწავლთა და საქმეთა განმარტავს, ხოლო აქა იოანეს იტყვს, და თუ ვითარ წინა აღმდგომ არს სიტყუა სიტყუსა, ფრიად სძიებელ არს. ესე უკუ სწავლელ არს, რამეთუ თვთ თავადი ეესტათი წარმოგანვილ არს თეოდორტიტე(მ) ქეშმარიტი უწყოდა, ვინათჲან იგიცა ანტიოქელი იყო; გარნა ეესტათის გუარდით უეკველად მაშინ იოანეცა ყოფილ არს. ეესტათი ამისთვის (წარგზავნა); რამეთუ შეფე და ყოველი ერი გზასა ღიდრემე ქეშმარიტებისასა დააყენეს და ასწავლეს და განმართეს. შჯულნი საღუთონი და რაჲმს დაამტკიცეს, თვთ თავადი უკუ სკულად იტყეს თვისავე მას საყდარსა; ხოლო იოანე რბთა დაადგრეს და არა დაუტენეს ვითარცა ახალ-ნერგნი და სუსტელენი და საზრდელისა მტკიცისაგან ჯერეთ უცხონი და ჯერეთცა სისი მოქმენნი. (ხემ დლიორი, III, გვ. 126—127).

ჩვენ გგონია, რომ ესტატეს ქართლში წამოსვლა მოხდებოდა შემდეგ სათლს ლტბისა, როდესაც ეპისკოპოზი იოანე ხელმოვრედ მოციქულად-გაგზავნენ კონსტანტინე დიდთან 325 ანუ 326 წელსა, და წარმოვიდა „განმართვსა და სწავლთა ქართველთა შორის“... ბროსვე ვიჩვენებს 325 წ. Hist. G. I, 118; 131).

რამდენიმე საყურადღებო ცნობები წა ეესტატეს მიერ მცხეთის ეკლესიის დაფუძნებისა ჩვენ ვიპოვნეთ დავით მეფის ძეგლის წერაში, რომელსაც აქვს შემდეგი სათაური:

«ძეგლის წერა წინა და ლე შეკრებულისა კრებისაჲ, რი შემოკრბა ბრძანებითა კეთილად მსახურისა და ღვთივ დასულისა მეფისა ჩნისა და აფხაზთა და ქართველთა რანთა და კახთა მეფისა, პირთათჲს რნი ქუქმო მოქსენებულ ბრძანა.

ვერდარა ეძღო სღვად¹¹⁾
 და მოხვიდეს *) უკარბით
 ქდქით რევ ძრ მეფისა
 და სალოამ ცოლი მისი:
 და ასული მისი: და ზა ადგეს
 მოურნედ: და მიუვლინეს
 მცხეთით მეფემან: და ცოლმან
 მისმან ნანა: იოვანე მთავ
 არებს კსი ხილვად: და
 წარუყვანებად: † მან არა

ინებ: ან დაჰვედრა ია
 კობ მდღელი: რა შედგომად
 მსხ მან დაიპურას საუდარი⁷²⁾
 და მის წე მისცა წიგნი იგი ჰე
 ლენს დედოფლისა მოწერი
 ლი: რი მოეწერა ნინოასა:
 დედოფლობით: და მოცქლდ
 და მახარებლად შეეგვო:
 და ძელი ცხორებისა წარ
 მოეცა დედოფლისა ნანასა⁷³⁾

(ხელნაწ. XVIII საუკ. გელათისა და XIII საუკ. ეკლ. მუხ. № 61).

ამ „ძეგლის-წერაში“ სხვათა შორის მოთხრობილია:

რომელთაგან (მოციქულთაგან) ერთი პირველ წოდებული ანდრია ძმა
 თავისა მოციქულთასა პეტრესი ვე ჩვენდამდეცა მოიწია და ქადაგა საცხოვრებე-
 ლი ქადაგებასა ხარებისა ყოველსა ქუეყანასა საქართველოსსა და ურიცხუნი სიმ-
 რაველნი ერთანი განაშორნა საკთურისაგან მრჩობლ ეშმაკეულებისა... დაღათუ
 უმრავლესმან ერმან ქართლისამან სიმრაველსა შა ეამისასა დაივიწყა ქადაგება
 იგი მოციქულისა და საკთურისავე მიმართ კერპთასა მიაქცია... და დედაკაცი-
 სა ვისმე მიერ ტყუპ ქმულისა, რლსა იგი ნუნნად კაპაღუციელად აქა საღმე
 პოვნილნიცა ქადაგებებენ (sic) წიგნი საეკლესიოთა მოთხრობათანი, სარ-
 წმუნოებისა მიმართ თვისსა მიიზიდა ყოველი სავსება ყოვლისა ქართველ-
 თა ნათესავისა საკრველ მოქმედებითა... ქართველთა მეფემან მირიან მე-
 ფეთა შორის დიდისა კოსტანტინესსა. მივლინებითა და მისგან გამართოვითა
 მეფობისა თვისსა ქალაქად მცხეთად შთამოიყუანა ევსტათი დიდი, სა-
 ყდრის მპყრობელი ანტიოქიელთა ეკლესიისა და წთა მრ კელითა მისთა ნა-
 თელ ილო მან და ყნ ერმან ქართლისამან და თვთ პატრიარქთა შორის სა-
 ხელ განთქმულმან ევსტათი კელითა თვისითა შთადგა საფუძველი მაშინ საღამე
 მცხეთას აღშენებულისა ეკლესიისა, რომელიცა ფრიადისა თანა გულს მოდგინე-
 ბისა განასრულეს რა მათ განწმენდა იგი და კელთ დასხმა ყო მას შნ მათ-
 თუს ეპისკოპოზი, კთალიკოსი“.

¹¹⁾ შირ-მღ. № 170, გვ. 350; და ვითარცა... სრულ ვაღუწლო თვისი, ეუწყა სული-
 საგან წსა განსვლა მისი კორცთაგან“ ქ. ატ. გარჩევი და შემოკლებით მოვეთხრობს
 (გვ. 48).

^{*)} „მოხვიდეს“ = მოხლოვიდეს ანუ „მოვიდეს ხლოვ“.

⁷²⁾ ამაზე შიომღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 358—359 და „ქაჯ. სამოთხე“ ერთგვარად
 მოვეთხრობენ, ჩვენს ქრონიკას კი სრულად არ ეთანხმებიან.

⁷³⁾ შიომღ. ხელნაწ. № 170 ეკლ. მუხ. გვ. 408—409 (შეადარე აგრეთვე გვ. 352)
 სჩანს, აქ მეორე ეპისტოლე იგულისხმება და სხვა ძელი ჯტარისა. შიომღვიმის ნინოს ცხოვ-
 რებაში და აგრეთვე № 130—160 მოხსენებულია: „ესე უკუპ საცანუარ არს (სწერს კთალი-

და შეწირა ეამი იოვანე:
 და აზიარა ნინო: კორცსა
 და სისხლსა ქსსსა: და წარსა
 ილო ესე-საგზოდ სწლისა:
 და შეკვედრა სული თვისი
 კელთა დ'თისათა: ქართ.

ლად მოსდვითგან მუათხ
 უთმეტესა წელსა⁷¹⁾: და ქეს
 აღმადღებთგან: ტლს: წელსა:
 დასაბამითგან:
 გულს: წელსა⁷²⁾:

სინოდის კანტორის გუჯ. № 286. შოვეითბობს:

„ხოლო მირიან შეფემან წინა აღაშენა სამოთხესა მას შინა ეკლესია და
 წაყვალთა მათ ზელა ნინოასთა ეკლესია და დიდი და მოიყვანა-მღვდელთ-მომ-
 დუარი იოვანე მთავარ-ეპისკოპოსი და დაადგინა ზემოესა ეკლესიასა და განა-
 მტკიცნა შვეული ქრისტიანობისა დასაბამითგან წელთა: კ:ყ: ლ: და ქრის-
 ტეს ამადღებთგან: ტ: ლს“

მაშინ შეიძრნეს ორნი ესე
 ქლქნი: მცხეთა და უე
 არმა: და უი ქართლი: სი
 კუდილისა მისისათვის: და
 მოვიდეს: და დეკმარხეს: ძღვეით
 შემოსილი გუამი
 მისი: ადგილსავე ზა ბუდს

დაბასა ცხოეთისასა:
 და წარვიდა მირიან მეუს
 და უი ერი: ძი იქმოდეს
 ზემოესა ეკლესიასა ქვითა,
 და განიშორეს მეოთხესა
 წელსა: ⁷⁶⁾ და მოკუდა მირიან
 მეუს და დაეფლთ: საწუვ

კოზი ნიკოლოზ), რომელ იოანე კუალადცა წარგზავნეს წინაშე მეფისა კონსტანტინეს-
 სა ჰეშპარტისა ძელისათვის, ვითარცა ახა აწ ესერა წერილ არს, ვითარმედ შეფემან მირიან
 წარავლინა კუალადცა ეპისკოპოზი იოანე კონსტანტინე მეფისა და მისთანა ერთი წარჩინებულ-
 თაგანი მთავარი თხოვად, რათა მოანიჭოს ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა, რომელიცა უკუტ თვთ
 მებრ მასოდენ ეამსა გამოეჩინა ლუთისმოყუარესა დედოფალსა ელენეს და ითხოვნა
 მღუდელნიცა მრავლად, რათა ყოველთა ადგილთა და ქალაქთა მოსწრაფედ წარავლინენ ნა-
 თლისცემად... და ითხოვა ქვთ ბურონიცა აღშენებისათვის ეკლესიისა. ხოლო ღვთის მსახურ-
 მან შეფემან... მიანიჭა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა და ფიცარნიცა იგი, რომელსა ზელა დამ-
 სკვალნეს ფერკნი ლუთისა... წარმოატანნეს მღუდელნიცა და ბურონიცა... ორი სამსკვალნი
 ერუშეთს დასტოვა იოანე ეპისკოპოსმან, ხოლო ფიცარნი დასტოვა მანგლისს. (გვ. 352 და
 410). ამ დროს უნდა ეკურნოდეს მოხსენებული ელენეს წერილი ნინოსადმი. (იხ. ახალი ნი-
 ნოს ცხოვრ. გვ. 54—55).

⁷¹⁾ შიომღ. № 170, გვ. „მეთუთმეტესა წელსა“ და ქ.-ცხ. I, 99—მე-14-სა წელსა.—
 აქ უნდა იგულისხმებოდეს 15 წელი მირიანის მოქცევიდამ (323+15=338 წ.) და არა ნი-
 ნოს ქართლად შემოსუვიდამ.

⁷²⁾ სიტყვიდამ: „მაშინ“—აქამდი თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანნებება № 1-9, გვ. 360.
 გადაცელებსა წმიდისა ნინოსი შიომღ. ხელნაწერში, გვ. 360 ნაჩვენებია: „ოც-და-მეთ-
 თნმეტესა წელსა ქართლს შემოსლუისა მისისას“ (№ 160, ბე. 332 „მეთათმეტესა
 წელსა“) და ამადღებთგან 338 წ., და დასაბამითგან წელთა 5738 წ. (ქ.-ცხ-ბით 5838 წ.).
 „ოც-და“ მიმტებული უნდა იყოს გადაწერისაგან შეცდომით.

⁷⁶⁾ ეს ცნობა ნინოს ცხოვრებაში №.№ 170, 130 და ქ.-ცხ. I, 100; მაგრამ მეოთხე-

აღსა სუეტსა სამხრითსა ჩრდილოეთ კერძო: ⁷¹⁾

და მას სუეტსა შინა არს ნაწილი სუეტისაჲ მის ცხ ოველისაჲ: და მეორესა წყ ლსა მოკუდა ცოლი მისი ნანა: და დაეფლა დასავა ლით კერძო მასვე სუეტსა: სადა მირიან მეფეს დამარხ უჭრ იყო: ⁷²⁾

და დაჯდა მეფედ ბაკურ ძე რევისი: ⁷³⁾ და მოკუდა იოვ

ანე ებსკუსი: და დაჯდა იაკობ მღვდელი იგი მუნითვე მოსრული: მთავარ ეპსკუს და

და ოკუდა მესამესა წელსა აღმართებირიგან პატროს ნისა ჯრისა: ⁸⁰⁾ შეუქმნა უკუ ბაჲ რევ: და შეიქმნა საფლავი ქუემოსა ევლისისა:

და მოკუდა (sic.) რევ: და დაემარ ხა ცოლითურთ: და შემდეგ ომად მისა მეთესა. წელსა ⁸¹⁾ ამან ბაკურ დაიწყო: წილ

სა წელსა“ არა სჩანს. შიომღ. № 170; გვ. 361 მოგვითხრობს: „და მოკცევიტიგან მი რიან მეფისამდე (sic) მეოც-და-ხუთესა წელსა მოკუდაჲ მისი რუე, სიმე თრღატ სომეხთა შეფისა“ (ქ.-ცხ. I, 100). აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა დრო მირიანის მოქცევისა, არამედ წელიწადი წა ნინოს ქართლში შემოსულისა 316 წ. (316+25=341 წ.), ჩვენის ქრონიკით რვე ცოცხალი იყო ოც-და-მესამეს წელს აღმართებითგან პატროსნისა ჯვე- რისა, რაჲცა ჩვენის ანგარიშით (შენიშ. № 62) უდრის (325+23)=348 წელს. ამ ანგარი- შით რვეის სიკვდილი მართლა მოხვდება ოც-და-მეხუთეს წელს მირიანის მოქცევიდამ (323+ 25=348 წ.). (№ 170-გვ. 56, ქ. ცხ. გვ. 100). ეს საყურადღებო შენიშნვა ამათთვის ჩვენს ანგარიშებს (შენიშ. № 62) და „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკის თქმულებასაც შესაბამე რვეის სიკვდილისა შემდეგ მისის მამისა.

⁷¹⁾ ქ.-ცხ. I, 101 და შიომღ. გვ. 362 უფრო განსაზღვრულად სწერია „ზემოსა ეკლე- სისა“, ხოლო აქ საზოგადოდ. შეიძლება ეს იმის გამო მომხდარიყოს, რომ ჩვენის ქრონიკის პირველი დედანი დაწერილ იყოს იმ ეპოს, როდესაც (ვახტანგ I დრომდე) „ზემო ეკლესია“ (სამთავრო) იყო უმთავრესი, როგორც საჯდომი მთავარეპისკოპოსისა, ხოლო „ქვემო ეკ- ლესია“ (საკათალიკოსო) მაშინ შესანიშნავი არ იყო. უკანასკნელმა პირველობა დაიკირა მხო- ლოდ ვახტანგის დროთა, როდესაც გახდა საჯდომად კათალიკოზთა. ახალ წინოს ცხოვრება მსებერ მხნის ამას (გვ. 70).

⁷²⁾ ესრევე ხელნაწ. №№ 170, 138 და 160. ხოლო ქ.-ცხ. (I, 101.) „სამხრით კერ- ძო“-ს მავიერ სწერს „სამხრითისა ჩრდილოეთ კერძო“-სა; დანარჩენი თითქმის სიტყვა-სიტყვით განმეორებელია. სასირცხვილოდ ჩვენდა, უპირველესთ ჩვენთა ისტორიულთ პირთ საფლავები თითქმის დაიწვეებული გვაქვს.—მირიან +342 წ. (ვახტანგ). ეპისკოპოსად დაჯდომა იოანესი დავით რეკტორის სიით აღნიშნულია 318 წ., ხოლო იაკობისი—364 წ.—361 წ. უნდა აღნიშნავ- დეს წელს იაკობის სიკვდილისას.— პლატ. იოსელიანთ იოანე +350 წ., ხოლო იაკობ+379. წ.

⁷³⁾ ქ.-ცხ. I 101 და შიომღ. გვ. 360 და სხვა წყაროებშიც ბაქარ აღნიშნულია ძედ მირიანისა და არა რევისა. ძველად დასაჯერებელია, რომ ბაქარი იყოს ძე რევისა, რადგან ეს წინააღმდეგია შემდგომა პოლიტიკურთა მოვლენათა (შიომღ. გვ. 362). მარტო სიტყველ ხელნაწერისა საკმაო საბუთი არ არის მასში მოთხოზობილ ამბავთა ქემარტებისა

⁸⁰⁾ ჩვენის ანგარიშიდ 325+23=348 წერს

⁸¹⁾ ე. ი. 348+10=358 წ. შესაძლებელია იგულისხმებოდეს მეთექვსმეტი წელიწადი მეფობისა ბაქარისა=352. წ.

კნისა ეკლესიასა: და განი
 შორა: ოცდა მეათეუთ
 მეტესა წელსა ⁸²⁾: და მოკუდა
 და დაეფლა ქუეშისა ეკლესიასა:
 და დაჯდა მეფედ ძმად მისი
 თრდატ: ⁸³⁾ და მთავარების
 კოპოსი იყო ნერსი: სომე
 ხთა კათალიკოზისა დიაკ

ონი იობ:
 და მეფემან რუხსა
 რუე გამოიღო: და ეკლეს
 იისა საფუძველი დადგა
 და მის ზევე: ნერესს კახე
 თისასა: ეკლესიამ ადიშე
 ნა: განსრულებით: ⁸⁴⁾
 და შემდგომად მისა დადგა

⁸¹⁾ 384 წ. ? ეახუშით ბაქარქ364 წ. შეიქლება აქ ნაანგარიშევი იყოს გამეფებითგან ბაქარისა, რადეა უდრის 377 წელს. — მეოთხე საუკუნის ცნობილი მემკთაიანე რუფინი მოკვითხრობს, რომ ზემან აღწერილი ქართლის მოქცევის ამავე ივერის მეფის ბაკურიუსის სიტყვით აღწერილი; ბაკურიუს მეფე მას უნახავს ირუსალიმში ორმოც-დაათის წლის შემდეგ ქართლის მოქცევიდგან, ე. ი. ჩვენის ანგარიშით (324+50)=374 წლებში. რუფინის მოთხრობა იმდენად ეთანხმება ჩვენს წყაროებს, რომ ვერ დავეთანხმებთ ბროსესს (*Hist. G. I, 132*) რომელმაც ბაკურიუსი არ იცნო მეფედ ივერიისა, არამედ კილაც უცნობ წარჩინებულ პირად-თანახმად ჩვენისა წყაროების ჩვენებისა ბაქარ, რუფინის თქმულებით, ა) ახალგაზდა ყოფილა ნინოს მოსლვის დროს; ბ) თვითონ დასწრებია ნინოს ქადაგებას (ქართლის სიგელებში, მთიულეებში და კახეთში); გ) თეოდოსი მეფესაც (311—364 წ.) უნდა მუშეულებოდეს. უკანასკნელ ბაქარს დაუტყვებია მეფობა (შეიძლება ზემოხსენებულს 377 წელს) და სულაერსაქმეებს შესდგომია პალესტინის მონასტერში; იმპერატორს თეოდოსუს დროს მიშეულებია მეფის საბერძნეთის ჯარით მტარვალის ევენიოსის წინააღმდეგ 394 წ. და ბრძოლაში მომკვდარა. ზემო ნაჩვენები 384 წელიც ძალიან უახლოვდება 374 წელს და მით უფრო მართლდება რუფინის თქმულება: რადგან „ქართლის მოქცევის“ დროდ ბევრს ჩვენს წყაროებში იგულისხმება ნინოს სიკვდილის დრო (338 წ.) ამისგამო შეიძლება რუფინისაც სახეში ჰქოლეს 338+50=388 წელი.

რევის სიკვდილი მოხდა ოც-და-მეხუთესა წელსა-პირიანის მოქცევიდამ“ ე. მეზ. № 160 გვ. 604). აქ ცნობები ქ.-ცხ. და ჩვენის ქრონიკისა ერთი-მეორეს არ ეთანხმება (შენიშნე. № 74). სამაგიეროდ ჩვენი ქრონიკა და ყველა ვარიანტები ნინოს ცხოვრებისა ერთი მეორეთა უახლოვდებიან და გვიჩვენებენ რევის სიკვდილს პირველი 23 წელს ჯვარის აღმართებიდან, ე. ი. ჩვენის ანგარიშით 326+23=349 წ.; ხოლო მეორე 25 წ. მირიანის მოქცევიდამ ე. ი. 323+25=348 წ. თუ მირიანის მოქცევაში იგულისხმება ერის მოქცევა, მაშინ რევის სიკვდილი 324+25=349 წ. ან 325+25=350 წ. რევი მეფედ აღარებულა ნინოს ცხოვრებაში: „რომლისად მიტეა (მირიანს) მეფობაჲ სიციხელსავე მისსა“ (№ 160 გ. 335; № 170 გ. 361).

⁸²⁾ შიომღვე. № 170 „ქე მისი მირდატ“.

⁸³⁾ მირიან—ბაქარ—მირდატის მეფობანი საყურადღებო თანხმობით და სიტყვა-სიტყვარ მითხრობილია ქ.-ცხ. და ეკლ. მეზ. ხელნაწ. №№ 160, 170, 176, 180.

⁸⁴⁾ ამ საქმეებს ქ.-ცხ. (I, 106) მიაწერს ვარაზ-ბაკურის სიმაჰრს თრდატს. ხოლო ჩვენის ქრონიკის თრდატის, ბაქარის ძის, ადგილი ქართლის-ცხოვრებაში უჭირავს მირდატს, ბაქარის ძეს. ის საყურადღებო განსხვავება ახალ და ძველ წყაროებთ შორის შესანიშნავია და გამოსაყენებელი. რადგან ბაქარ ყველა წყაროებით მოკვდა 377 წ. და ან 393 წ. (იხ. ზემო შენიშნეა 82), შესაძლებელია მის შემდეგ შესცილებოდენ ტახტს ძე ბაქარისი მირდატ და ძე რევისი, მირიანის უფროსის შვილისა, თარდატ. თუ ბაქარი+377 წ., მირდატი უნდა მეფედ მჯდარ იყო 377—378 წლამდე, ხოლო შემდეგ—თრდატ, ძე რევისი და შემდეგ ვარაზ-ბაქარ თრდატის ასულის შერთვით.

ვარაზბაკურ მეფედ: და მისაზვეე სპარსთა მეფისა მარზაპარნი შემოვიდეს სივნიეთა: და იგი კილარად (sic)

უგუჯდა: და მთავარ ებ ისკუსი იუთ იგივე იობ: ⁸⁵⁾ და მამინ მოვიდა: ქრამ ხუარ ბორ ზარდ: სპარს

მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ ჩვენს ქრონიკას მირდატი სრულიად სახეში, რაჟსუცედს მეფედ (ან შეიძლება გადამწერს გამოტრეწოდეს მისი მეფობა); ხოლო აქ მოხსენებულ თრდატი იყვეს თარდატივე ქ.-ქს., რადგან ამათ ყველა წყაროები თანახმად მიაწერენ რუეს გამოყვანას და ნეკრესის აღშენებას. შესანიშნავია აქ, რომ ეკლ. მეზ. ხელნაწ. № 170, გვ. 364 მირდატის დროს არ მოიხსენებს იაკობის სიკვდილს და იობის მთავარ-ეპისკოპოსობას, თუმცა დანარჩენში სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება ქ.-ქს.-ბას, სწანს მათი სიკვდილი მოხდა თრდატის დროს, თანახმად ჩვენის ქრონიკისა. ამ მოსაზრებათაგან დასხვა წყაროთაგან გამოდის, რომ თრდატი მეფედ მჯდარა ვარაზ-ბაქარის უწინ თანახმად ჩვენის ქრონიკისა. ვარაზ-ბაქარს, მირდატის ძეს, მეფობა რაგებია მხოლოდ თრდატის ასულის შერთვით. ამ ნაირად გამოდის ბაქარ მეფობდა 342—377 წ. (ვახუშთი 364), მირდატ, ძე ბაქარისი დახლოვებით 376—378; მეფე თრდატ (ან თარდატ=ტირდატ) ძე რუესი; ამას ტახტი წაუერთმევია ბაქარის შთამომავლობათათვის, წინააღმდეგ ხელწერილობითის პირობისა, რომელიც ბაქარ მეფემ ბერძენთა მეფის და სპარსთა მეფის შუამდგომლობით ჩამოართვა რუესი ნათესავეებს; ვიღვრემდის იყოს ნათესავი ბარაქისი, რომელს (სა) ეძღოოს ჰყრობა მეფობისა, მათი იყოს მეფობა (და) არა ძებნონ მეფობა ნათესავთა რუესისთა“ (შოიძლ. № 170, გვ. 362 ქს. I, 99—100). შემდეგი მიმდინარეობა ისტორიისა გვაფიქრებინებს, რომ ბაქარმა ამ ორთა შტოთა შორის ტახტისათვის არ შეწყვეტილა. თრდატის შემდეგ გამეფებულა იცმ ბაქარის შობი, მირდატის ძე ვარაზ-ბაქარ, (390—415) რადგან ამას თრდატის ასული შეუერთავს და რადგან თრდატის ძე ბაკურ, ალბათ, მცირე-წლოვანი ყოფილა.—შემდეგ მეფობდა ჩვენის ქრონიკით ბაკურ, ძე თრდატისი, რუესის ძისა. მეფე ფარსმანი, დისწული თრდატისი და ძე ვარაზ-ბაქარისი (ორნივე შტონი შეერთებულან); შემდეგ მირდატ, ძმა ფარსმანისი „მამულად ბაქარიანი, დედულად რევიანი“ (ქს. I 107). ზემოხსენებულს ბრძოლას ორთა შტოთა შუა მატიაწე ალბათ ჰმალავს, რათა არ დააჩრდილოს სახელი მირიანის ნათესავთა ქრისტიანე მეფეთა და თვით ახლად დამკვიდრებულ ქრისტიანობის ზედ-მოქმედება ერის და სახელმწიფოას ცხოვრებაზე. მემატიაწეები ამცირებენ მხოლოდ სპარსთა ერთგულ მეფეებს და განგებ აძაგებენ წარმართობის დროინდელ მეფეთა, რათა მით უბრწყინვალეს აღმოაჩინონ აღმაშენებელი ვაჟუნა ქრისტეს სარწმუნოებისა.—ამ მიზეზითვე შეიძლება რამდენადმე აიხსნას არეული ცნობები რუესი და ბაქარის მეფობის შესახებ. მირიანს მეფობა მიუტია რუესის თვის სიუცხლობივე (იხ. შენიშ. № 82) და უცხოვრია 349—350 წლამდე. რად-დასტრავებდა რუეი მეფობას? უნდა ვიფიქროთ, რომ უკანასკნელს წლებში მირიანის ცხოვრებისა, როდესაც მოხუცებულმა მეფემ გამგებობა ქვეყნისა უფროსს შვილს დაეთმო, უმცროსმა შვილმა, უმეტესად ღირსეულმა, კონსტანტინე დიდის სასახლეში აღზრდილ-ვანათლებულმან, წინააღმდეგობა გაუწია უფროსს ძმას, რომელსაც „ვერ ეძლო ჰყრობა მეფობისა“ და, ნებით თუ უნებლოთ დაატოვებინა მეფობა:—რუესის ძის (თრდატის?) სასწაულებრი განკურნება იც; № 170, გვ. 366 და ახალი ნინოს ცხ. გვ. 65.

⁸⁵⁾ ამ დროს უნდა გაეყოთ სომხითი ბერძნებს და სპარსთა (390 წ. იხ. ისტორია დ. ბაქარისა. გვ. 155; ქს. I, 106—106). იობი თრდატის დროს მომკვდარა ქს. (I, 107); ხოლო ჩვენის ქრონიკით იგი ცოცხალი სწანს ვარაზ-ბაქარის დროს. თრდატს თავისი სიძისთვის უნდა დაეთმოს,—ეგებ იძულებით,—მეფობა თვისსავე ცხოვრებაში და შემდეგ, მისი

თა მეფისა ჰიტანში: ტფილსად ქლქად: ცხინედ და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა: და სომხითი და სივნიითი: და გუასპურგანი:

და მისა წმ ადაშენეს აზნაურთა წმ ივკელესიაჲ მცხეთას და დაიამოთაჲ ლეს (sic) დიდსა მას ეკლესიასა: სოფლებითა და ქარდაგე ბითა ქართლს შინა: ⁸⁶⁾

და მისა შემდგომად მეფობ

და: ბაკურ ძე თრდატი სი: ⁸⁷⁾ და მთავარებისკჳსი იყო ელია ⁸⁸⁾: და ამან ადაშენა ეკლესიაჲ ბოლნის და იმიერ განვიდა და განაახლნა არმაზნი სპარსთა შიშისათს: ⁸⁹⁾

და მისა შემდგომად მეფობდაჲ ფარსმან დისწული თრდატი სი. ტმთავარებსკჳსი იყო სკეონ: ⁹⁰⁾

და მისა შემდგომად მეფობდა

სიკვდილისა ისევ თვითონ დაეპიროს მეფობა და მართლაც ვარაზ-ბაქარის სიკვდილის შემდეგ მომკედარიყოს (ქცბ. I, 106). თრდატს, ბაკურისთვის გარდაუტია მეფობა, სანამ ვარაზ-ბაქარიძენი წამოიზრდებოდნენ.

⁸⁶⁾ ეკლესიის აღშენება მეფეს-კი არ შეეწყობა, არამედ ბზნაურთა და ქ. ცხ. ბის ჰაზრი ვარაზ-ბაქარზე არ ირღვევა ჩვენის ქრონიკით. (ქცბ. I, 105; შუადრ I; 112). — ვარაზ-ბაქარის ძე, მურვანოზ ყოფილი, მაიომის ეპისკოპოსის პეტრე განითქვა აღმოსავლეთში სიბრძნით და ცხოვრებით. პეტრე და მისი განთქმული მოწაფე იოანე, ჩვენის აზრით, რომლის დასაბუთებას ცალკე გამოკვლევა მოუწდება, იყო ერთი მიჩვეულ მთარგმნელთაგანი საღმრთო და საეკლესიო წიგნთა ებრაულ-აღმარულ ენათაგან ქართულ ენაზე. მისი ცხოვრება შემდეგ იელნაწ № 170 შეტანილია, ქცბ. I, 101, თუმცა არა სრულიად. ქცბ. ვარაზბაქარ ცხოვრება და თვალის მცირეს დროს. პეტრე აღესრულა 65 წლისა, 2 დეკემბერს, პარასკევს, ზენონ მეფის დროს. ზენონის მეფობაში პარასკევი ორს დეკემბერს მოხვდებოდა მხოლოდ 477 წ. და 483 წ. (488 წელსაც). მაშასადამე 412 წ. ვარაზ-ბაქარ, წინააღმდეგ ვახუშტისა, ცოცხალი ყოფილა (477—65=112).

⁸⁷⁾ ბაკურ სხვა წყაროებში არ სჩანს: ისევ რვეის ნათესაჲს დაუჭერია ტახტი დროებით (იხ. შენიშ. № 84 და 85). შესაძლებელია ქრისტეანე მემატიანე ამათ არ იხსენიებდეს იმის გამოც, რომ მან „განაახლნა არმაზნი სპარსთა შიშისათეს“ და მცხეთა დაავდო.

⁸⁸⁾ რადგან ჩვენის ქრონიკით ბაკურის დროს ცოცხლად იხსენიება ელია, ხოლო ქცბ. I, 107 ელია მომკედარა. ფარსმანის დროს, უნდა ვთქვათ, რომ თანახმად ჩვენის ქრონიკისა, მეფე ბაკურ ფარსმანის უწინ ყოფილა. დავით რეკტ. და პლატ. იოსელიანის სიგეით ელია დაჯდა 40 წ. (თუ მოკვდა?); ხოლო მოკვდა პ. იოსელიანით 408 წ. და ამავე წელს დაჯდა, ორივე წყაროებით, სიგეონ. მეხითარ არიანელის სიაში ილია წოდებულია „ეგია“ — ეს მეფე ბაკურ უნდა იგულისხმებოდეს მესროპის ცხოვრებაში, სომეხთა მემატიანეთ ცნობით (ვახუშტი ბაქრაძისა გვ. 85).

⁸⁹⁾ ეს ადგილი სრულიად გადუმზინჯებია „სამი ხრონიკის“ გამოძიებულს. „იმიერ განვიდა“ აღნიშნავს იმას, რომ მეფემ მცხეთის მხარე და ქალაქი დაავდო და არმაზის მხარეს გადავიდა, განაახლა ციხე, და არმაზს დადგა „სპარსთა შიშისათს“. ქ. ცხ. ბოლნისის აღშენებას შიშისათს ფარსმანს, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ბოლნისის შენება დაწყებულ იყოს ბაკურის დროს და გათავებულ იყოს ფარსმანის მიერ.

⁹⁰⁾ დავით რეკტ. და პ. იოსელიანის სიგეით სიგეონ დაჯდა 408 წ. ხოლო მოკვდა

მირდატ და ესე წარიყვანა.
 პიტასმან ვარამ: ⁹¹⁾ ბა.
 დდადს და მუნ მოკუდა.
 და მისა შემდგომად მეფობ
 და არჩილ: ⁹²⁾ და მთავარ
 ებსეკუსი იყო იონა: და მამ
 ინ: დაეცა ქუემოჲ ეკლე
 სიაჲ: და იონა მოიცვალა (sic)
 გარეუბნისა ეკლესიასა: და სუეტი
 იგი ცხოველი თა

ნა წარმოიღო: ⁹³⁾
 და მისა ზს აზნაურთა სტე
 ფანე წ-ა დაშენეს: არა
 გუსა ზ-ა: ⁹⁴⁾ და მოგუნი მო
 გუეთას მოგობდეს: ცეცხლ
 ისა მსახურებასა ზ-ა:
 და მისვე-არჩილის ზს ოთხნეც
 მთავარ ებსეკუსნი გარდა
 იკვალნეს ⁹⁵⁾

(⁹⁰ : ძიარბ

პლ. იოსელიანით 420 წ. არჩილ-მეფის დროს. ქტ. I, 107 შედ. შენიშვნა № 95. სვიმონ არ სჩანს მესითარ აირიყვნელის სიაში.

⁹¹⁾ ქტ. „უბარაჲ“. ქრონოლოგია ვახუშტისა მირიანის სიკვდილიდან ვანტანგის გამეფებამდე ვკონებთ მკიოდს საფუძველზე არ არის დამყარებული და თხოულობს შემუშავებას. ვარაზ-ბაქარამი ჩვენ რამდენადმე შეცვლით უზუენეთა ჩვენი ნათქვამი მაინც საუკუოდ დავილიო.

⁹²⁾ ქტ. „არჩილ ძე მირდატ მეფისა“ (I, 108). ვახუშტით და ბროსესს ჰახრიჲ ბაქარქმის; მირდატ III†379; ვარაზ ბაქარქმის; თრდატ†405; ფარსმან IV†408; მირდატ IV†410; არჩილ I†434; მირდატ V—†466

⁹³⁾ წინააღმდეგ ბ. თავაიშვილის რწმუნებისა ამ ამბავს ქ.ტ. მოიხსენიებს (გვ. 145); მხოლოდ სვეტი-ცხოველის თან-წამოღებაზე არას იტყვის. „საპი ქრონიკის“ გათმომცემელს ეს შესანიშნავი ადგილი შეცდომით წაუეთხავეს: „და იონა მიიცვალა“... რამსაკამო სრულიად შეიცვალა ჰახრები. აქ ნაამბობია, რომ ქემო ეკლესია სვეტი-ცხოველისა დაეცაო და იონამ „მოიცვალა“ ე. ი. მის მაგიერ სხვა აღიარია, გადმოვიდა გარეთ უბნის ეკლესიასა და სვეტი-ცხოველიც აქ გადმოიტანაო. „ვანტანგ ალაშენა ტფილისი და მცხეთა ქალაქი მუნ მისცვალა“ (№ 170 გვ. 353). ქტ. მოხსენებულა, რომ ქართველთა „განაახლეს ეკლესიანიო“ ხოლო დღი ეკლესია სვეტი ცხოველისა ააშენა ვანტანგმა (შოიძე. № 170, გვ. 363 ქტ. I, 145).

⁹⁴⁾ ამას ქ.-ტ. მეფე არჩილს მიაწერს და არა აზნაურთ (I, 109).

⁹⁵⁾ ქტ. I, 110: იონან (იონა?), გრიგოლ, ბასილი და მობიდან (მობიდან?). ეს მოაშინძა პლ. იოსელიანის ცნობებით ყოფილა ნესტორიანი; დაამხვეს (ქტ. „მოკვა“, გ. 110) და შემდგომ ნესტორიანთა (ქ-ტ. ზინქარ მოკვს) საწინააღმდეგოდ დაიბარეს სწავლული ბერძენი მიქელ, აღმზრდელი ვანტანგისა, მაგრამ კაცო ფიცხი და თვე-მოკვარე (ქ-ტ. I, 110; 112) შემოხსენებულნი ეპისკოპოსნი მესითარ აირიყვნელის სიაშიც სჩანან: იონან (იონან?), გრიგორ, ბარსეგ (ბასილი), მეუილ (მოლიბაზ?), მახელ (მიქელ). Хронографич. исторія Мехитаря Аириванскаго 1869 г. -стр. 347. დავით რეკტორის და პ. იოსელიანის სიგზში წელი არ უხის იონანს, გრიგორის და ბასილს; ხოლო მობიდა დავით რეკტ. დაჯდა 434 წ. პლ. იოსელიანით მობიდან დაჯდა 429 წ. მიქელ დაჯდა (თუ მოკვდა?) დავით რეკტ. სიით 416 წ. პლ. იოსელიანით † 460 წ. ამან გარდაავლო პეტრე მკაწურელი ტახტი და ჩაქოლვინაო (პლ. იოსელიანი).—ამ მიქელის შემდეგ პლ. იოსელიანი მოიხსენიებს მეორეს მიქელს, რადგან მატანე იტყვის: „დასტა სხუა ტეშმარიტი მიხაილ“.

...**შრომისა პიროვნისა**... (გუჯარი წ. კანტონისა) ...
...**ადინი შფოთის და მშობისნი** იქმნებრდეს ეპისკოპოსთა ცილობისაგან და
ლეთიე გვრჯუნოსანმან მეფემან სჩილ არა სათნო იჩინა ამათ შფოთთა ქმნად;
და გვრძანა გაჩენად ვითარნაშანთა შეეტყუებოდა, და ველ-ვყავით მე ვლწო
ხაქმან მიქელ ქართლისა კათალიკოზმან და ვაკურთხეთ წყ. პირონი.

ოდეს მეფე, ათაბაგი, ქართლისა ერისთავი, სპასალარი და ყოველნი ერის-
თავნი და ყოველნი მღვდელთ-მოდღუარნი ა) შემოკრბენ მცხეთას დიდსა ზუთ-
შაბათსა, დიდსა სომხეთისა მიტრაპოლიტსა ჰმართებს. ნიეთთა ზედა დგომად და
ქუაბნი საკურთხეველთაჲთ გამოიხუენენ და მიტრაპოლიტსა და ქადაგსა ეტკრ-
თნენ კეტნი ქუაბთანი. წინათა კეტთა მიტრაპოლიტი შეუდგეს და უკანათა
ქადაგი. სუ მწირველი იყოს, თერთნთა შესამოსლიზა შემოსილ იყოს; სუ
მწირველი არა იყოს, თერთნთა ზტლასისა ჩანი თავსა ებუროს მოყუნტევიზილ ბ);
და მეორეთა ქუაბთა მთავარ-ეპისკოპოზი ქუტსე უდგეს და წინა მივიდოდეს
და უკანათა კეტთა მაწყურველი და უკანა მთავარ-ეპისკოპოსი მიჰყევიდოდეს გ)
და რაჟამს განზავებდენ ტაკუსსა, ტაკუცი მაწყურველსა ეტკროთს, და რაჟამს
განზაონ, ტაკუცი ქადაგისა კელითა დაიბეკვდოდეს და ჰყოველთა ეპისკოპოსთა
თითოჲ კოჟამ მირონისა ეტკროთს და კეროენგი სვეტსა ცხოველსა გარე-
მოადგან დ) და ვათოლიკე ეკლესიისა გალობასა გალობდენ ე).

განგება ჯარბეზობისა.

რაჟამს ვაკურთხოს მეფე და დაჯღეს ტახტსა ზედა, ეთისკოპოსნი ამა წესს
თა დასხდენ.

1) ბრძანოს ქართლისა კათალიკოზმან და დაჯღეს მარჯუენით შეეთისა ნა-
ტითა და ბალიშითა. 2) შემოვიდეს ჭყონდაილად და დაჯღეს მარცხენით მეფე-

- ა) მღვდელთ-მოდღუარი (წ. კ. № 352).
- ბ) მოყუნტუხვილი (წ. კ. № 352).
- გ) მოჰყევიდოდეს (წ. კ. № 352).
- დ) გარემოადგან (უნდა იყოს: „გარე მოადგან“).
- ე) ამის შემდეგ წ. კ. ხელნაწ. № 352 სწერია საკითხავი: „შემზადებჲ მირონისა“ ვი
თარ იგი სრულ იქმნების... წმინდასა სოფისა ზედმიწევნით გამოძიებულად და მწმომწოლოდ
გამოკლუელული თვთ კეთილ-მსაბურთაგან და მოძღუართა ამისისა შეზავებისა დასრულებენკრან
ბოლოს სწერია: „ხოლო მე ერთ გვარიცა კურთხევა. მინახავს იტრუსალიმს; ჯარანა ამინ ეკლესიისა
სოფია-წმიდისა და ანტიოქელთა ეკლესიისა ესთენ; არს წესი წისა მირონისა ცქრთხევისა
და ესთენ ლოცვანიცა, და თქვენ ვინადგან ამის ეკლესიისა შედგომილნი ხართ, ამისთა წესითა
იგი ღირსა ბაძეა და მიმსგავსებაცა ძალისაებრ“ (ხოგან აღგილო გამოშვებულოც, სჩანს ღედანს
ჰკლებია). ანას ზედ მოსდგეს: „წესი და განგება მეფეთ-კურთხევისა ესრეთ არს III და ზედვე
წესი და განგება ეპისკოპოსთა კურთხევისა“ და მერმე: „ან განგებნ და რ ბ ა ხ ღ ბ ი ა ა ზ“

სა ნატითა და ბალიშითა. 3) შემოვიდეს ღიღისნ ზომისნისსიტრიაჲ და დაჯდეს კათალიკოსსა ქუქმით ნატითა და ბალიშითა. 4) შემოვიდეს მისა-
 კარ-ქმისქმისსი და დაჯდესიტრიაჲ და ქუქმით ნატითა უბალიშოდ.
 5) შემოვიდეს მწუწუწად და დაჯდეს მთავარ-ჭვისკაჯგხსა ქუქმით ნატითა უბა-
 ლიშოდ. 6) შემოვიდეს ამა აჯაკრად და დაჯდეს კყურდიდელსა ქუქ-
 მითა ნატითა უბალიშოდ. 7) შემოვიდეს ქისყელი და დაჯდეს ამა ალბწყრ
 დელს ქუქმოდ უნატოდამ) შემოვიდეს ჭუმურდოელი და დაჯდეს ქისყელსა
 ქუქმოდამ) და დაჯდეს მტრისა (იმპერატორსა და დაჯდეს იმპერატორსა და იმპერატორსა
 და დაჯდეს იმპერატორსა და დაჯდეს იმპერატორსა და დაჯდეს იმპერატორსა და დაჯდეს იმპერატორსა

- 9) ნინოწმინდელი აქიმანდრიტი, 10) იშხელი, 11) ანჩელი არქიმან-
 დრიტი, 12) მტბევარი 13) წყარწყაბელი 14) წყაროსთაველი 15) ერუშნელი
 16) მანგლელი 17) წინწყარდელი 18) რუსთველი, 19) წილკნელი 20) კაწა-
 რელი, 21) ურბნელი 22) მრუელი, 23) სამთავნელი, 24) ნიქაბელი
 მერე მამეთავარი:
 25) ვალაშკერტელი 26) ბოლნელი, 27) კარელი, 28) ხარკაშნელი
 29) ტფილელი, 30) წყალციხელი, 31) ბანელი, 32) კერემელი, 33) დებანელი
 34) დადაბნელი 35) ვიშნელი
 შემდეგ იგივე გუჯარი განაგრძობს:

მოდგენ ყოველთა მონასტერთა მოძღუარნი და წინამძღუარნი და მათით
 წესითა წინამოახსენენ *) ეფესკოპოსთა; სეფესა ჯ'ის (ჯუარის) მტკრთველსა
 ათაბაგსა და სპასალარსა შუა მართებს ჯდომამა. — ეინცა ესე ჩუქნ ღიღისა მეფეთ
 მეფისა არჩილის ბრძანებული და განაჩენი და ჩ'ნ გლახაკისა ქართლისა კათა-
 ლიკოსისა მიქელისაგან დამტკიცებულ შემოქმედს ყოს და ამა განაჩენსა ურ
 ექმნას კათოლიკე ეკლესიისაგან და დაჯდეს და ურჩებისა პატივდ მიეკადოს,
 ვითარცა ურჩსა და სჯულისა გარდამავალსა და რომელიცა პატივდ აქუნდეს,
 იგიცა მოეძარცოს. **)

აქვე შევიყვანთ ეფრემ მტრის წერილდამ მირონის კურთხევახედ (ქელ-ნაწერი XIII
 საუკ., ეკლ. მუხ. № 24. ეს ნაწყვეტი გაგრძელება ხეშო დაბეძლილსა; იხ. გვ. 37).

*) წინამოხსენდენ (წ. კ. ხელნაწ. № 352). არაბულ წყაროები ჩვენს დასმულია და
 № 9-დამ № 35-მდე შემოკლებულად დაბეძლილია ერთი ნაწილი ფრაზების განუმტკრებისათვის.

**) გუჯარი ს. კანტ., რომლიდანაც ეს გადმოვიწერე, დაწერილია სკელს ვალსისლ ქალაღ-
 ხუბუტისსი XVI საუკ. ხელთ; ხოლო წ. კ. წიგნთ-საცავის ხელთნაწერი № 252 დაწერილია
 ხუტურადღე XVII საუკ. ხელთ; მაგრამ დედან რამ ძლიან ძველი ჰქონია, ეს ადვილად
 მისახვედრია, რადგან აქვეი ხელნაწერში დაუწერელად ადგილებია დატოვებული, რასაკრველი
 იმისგამო, რომ დედანი სიძველით შეზღალოლი ვიყოლა. — მეფე არჩილ უნდა იყოს პარველი
 (ქ. 434 წ.) და არა მეორე, (ქ. 718 წ.), რადგან უკანასკნელის დროს მიქელ კ'ზი არა სჩანს,
 და არც დასაჯრებელია, რომ მე VII და VIII საუკუნეების არე-დარევის დროს ამისთანა
 კითხვებზეწყოლა. შესაძლებელი ყოფილიყოს, არც დიდი „სომხთის მიტროპოლიტი“ ყოფი-
 ლა მე VIII საუკ. — მართლად მიქელ კ'ც-ით არჩილს ძის მირდატის დროს სცხოვრობდა;
 (იხ. შენიშნ. ძვ. 95), მაგრამ შესაძლებელან ეს გამოწვეულ ყოფილ-ყოფს არჩილს შეფობა-

«აქა დაგვ შთაქმადიებელნი მრავალთაჲ. თუ ვინცხუ მიიღეს მწკრიველთაჲ კურთხევაჲ: მიჰრონისაჲ და ამისდაც ცნობად მრავალთაჲ ხდროვად აღწერად ბრძანებულთა ჩემდა შინ მიყრენ მასასენებელსა ამას: და ესოდენ უპოვ სახონ გადოდ უოველთაჲთჳს კეთარმედ ქალკილონისა კრებესა. ესმა რომელ სიძვრად სათჳს ფასით ჰყიდდეს მიჰრონსა. ამისთჳს ბრძანეს წთა მამათა. რათა არა ხოლო ანტიოქიას. არამედ სხუთაცა ეკლესიათა შინა წმიდა იქნებოდეს მიჰრონი: ხოლო თჳსავან ქართველთაჲ. საგონებელ არს, (sic) ვითარმედ სიშორისათჳს გზისა. და რომელ ფრიად საშიშ არს უცხო თესლთა. შორის კმელით ანტიოქიით ქარლს წაღებაჲ წრისა მიჰრონისაჲ: ამისთჳს თჳთაჲ დგინდა და წებებულქრის მათა კურთხევაჲ მიჰრონისაჲ»

(მართლწერა დაულოა ლდნისა შუად. ქ.-ცხ. I, 171.)

და შერმე შეფობდა მირდატ⁸⁶⁾
და მთავარ ებსკ⁸⁷⁾ სი იყო
გლონოქორ: და ესე მთავარ
ებსკ⁸⁸⁾ სი ერისთვადცა იყო
ბარაზბოდ ჰეტიანისსაგნ

ქართლს: და ჰერეთს: ⁸⁹⁾
და მისა შემდგომად შეფობდა
დიდი ვანტანგ: გოლგასარი:
და მთავარ ებსკ⁹⁰⁾ სი იყო
ბარაზბოდ ჰეტიანისსაგნ

შიც. ვითმე გრძელ სოსენს სომეხს პასუხს უგებს წინაშე ბაგრატ მეფისა (979-1014). და ეტყვის: «შეკურთვა ღმერთმან მაქილ ქართლის კზნი... (და) ქეთა განტონა იგი (მწვალებელი ჰეტროზ)... ნეტარმან მიქილ, და კრებულმან მისმან საღმრთომან უკეთური იგი დაქოლეს» (სამოთხე - გვ. 619—620; 632; იხილ. აგრეთვე ჩემი აღწერა წერა-კ. ხელნაწ. II, 31).

მაგრამ რადგან ათაბაგი არის მოხსენებული «დარბაზობაში» და სხეცა რამდენიმე ადგილად I დროს წინააღმდეგნი წეს-წყობილებანი, ამით საფუძველი გვეძლევა ვიფიქროთ რომ «დარბაზობაში», დროთა მიხედვით სხეცა-და-სხეცა ცვლილება უნდა შემოედოთ.

⁸⁶⁾ ქ.-ცხ. I, 110 მირდატ, ძე არჩილ მეფისა (434—466 წ.).

⁸⁷⁾ შუადარე ქ.-ცხ. I, 111. ბარაზბოდ (ქ.-ცხ. ბარაზბოდ) მამა საგ დ უხტიანსა ვაჟ-ტანგ I-ს ლდისა. გლონოქორ მთავარეპისკოპოს-ურისთავი ქ.-ცხ. არა სჩანს. «საჰი-ქორონიკს» გამოცემეში გადაჭრით სწერს, რომ ამ გვარ ეპისკოპოსნი, მმართველნი სასულიეროთა და საეროთაცა საქმეთა, იწოდებოდნენ ქორ-ეპისკოპოსად, ხოლო ვახუშტიო ქორიკოზბედო. სამწუხაროდ ესრეთის მსხვილის დასკვნისაგან. მწერილი-საფუძველიც კი ვერ შეუდგამს. ვაქვე ახტი დიდიხანა გამოუთქვამს ბროსესს (*Hist.-g.* I, 267, n. 5), მაგრამ შემდეგ მასვე საე-პეოდ დაუღვია (*Collection d' hist. armeniens*, 1874, t. I, 616—619). საბა-სულხან ფრბელიანი და ვახუშტიო ატარებდნენ ქორეპოპების მღვდელთმთავრობას. ვერ-ჯერობით ამ კვლევას გადაჭრული პასუხი არა ვაქვს.

⁸⁸⁾ ეს იოველ არა სჩანს ქ.-ცხ. ბარაზბოდში. რომელშიც მოხსენებულია, რომ მოიყვანეს საბერძნეთით მღვდელი ჰეშმარიტი სხეელიო მიქელს... რამეთუ მოზიდან ეპისკოპოსი გ. და ც. ვ. აღებულ ულ იყო. აქედან-საგოლის-ხმოა, რომ მოზიდანს შემდეგ ზედენ მქელ იქნა მთავარ-ეპისკოპოსად.— შესთანხმებულად ორივე მემბტიანეთა. ცნობათა ისე ქ.-ცხ. უნდა მივმართოთ: «ესე (მოზიდან) იყო სპარსი, აწენებდა იგი მართლ-მადიდებლობას, ხოლო იყო ენმე მოგვი უსჯულთა შემშლელი წესი და: ფარულად სწერდა წაგნებას ყოელისა საკითურებისაჲს. აქედან ნეტროზანობა: ვერ-სჩანს მოზიდანისი, არა»

ვახტანგ სპარსთა: და შემდეგ
დგომად რაოდენისამე ეამისა
მოიქცა: და მთავარების
გოპოსი⁹⁹⁾ იყო მოქაეფლ: ¹⁰⁰⁾

და მან მიათხზა ფერკი
პირსა მეფისასა: ვახტანგს:
მეფემან წარავლინნა მო
ციკელნი საბერძნეთა დო

მედ უფრო მოგვობა, ე. ი. ცეცხლ-მსახურება. შეიძლება ეს მატური განგებ იყო დაეყენებული სპარსთაგან საიდუმლო შემწედ მოგვთა მთავრის ბინჯარისა, როგორც სპარსთაგან იქნა დადგენილი ეპისკოპოსი გლონოქორ (შენიშ. 97). რადგან იმ დროს სპარსეთში გავრცელებული იყო მანიქეველთა მწვალებლობა, ამისთვის შესაძლებელია მოხილდნენ ყოფილიყო მანიქეველობის მოძღვარი და მოციქული. უნდა ვთქვათ, რომ როდესაც მოკვდა მოხილან, მაშინ ცხადად აღმოჩნდა მაცდურება მისი; ეკლესია იყო განსაცდელში; დასამზობელად ბინჯარისა და მოხილანის მატურებათა საგანგებოდ დაიბარეს მეციხური მიქელ, ხოლო მის მოსლვამდ შეიძლება დროებით დაეყენებინათ იოველ.

99) ცხოვრება ვახტანგ-მეფისა დაწერილებით არის მოთხრობილი ქ.-ცხ. I, 108—149. და იწყება ესრე: „ამბავი ვახტანგ გურგასლის მშობელთა და შემდგომად თვთ შისი“. თვთ ვახტანგის ცხოვრება დაყოფილია თორმეტ თავად და იმდენად განირჩევა დანარჩენ მატანი-საგან ენით და მოთხრობის ხასიათით, რომ ეს ნაწილი უნდა ცალკე წყობითსა გასართობ წიგნათ უნდა ყოფილიყოს შეთხუზული და შემდეგ შეტანილი მატანიშორს რამდენიმე ცნობების ამ მეფეზე, ბერძენის ისტორიაში შენახული, ეთანხმება ქ.-ცხ. მოთხრობას.—წა რაველენის ცხოვრებაში დაწერილებით მოთხრობილია ვახტანგ მეფისა და სპარსთა ბრძოლა, მაგრამ მემატანიე მაინც „ქართლის ცხოვრებაზე“ მივითითებებს, როგორც უფრო სრულ წყაროზე: „...და იხილნეს ურთიერთას ორთავე მეფეთა და დიდნი პურობანი გარდაიხილნეს, რომელსა იგი გვაუწყებენ ცხოვრებანი ქართველთანი“ (შოიძლ. № 170, გვ. 155). ჩვენის ქრონიკის ტექსტი, როგორც შედარებითად აღმოჩნდება, უფრო ახლოა იმ ცნობებთან ვახტანგ მეფეზე, რომელნიც შეტანილი არიან წა ნინოს ცხოვრებაში. იძულებით წარყვანა ვახტანგისა სპარსეთს სიყრმის დროს ძნელად დასაჯერებელია; ეს ამბავი მემატანიეთაგან მოთხრობილი უნდა იყოს იმ მიზნით, რომ არ დამდაბლდეს სახელი მეფისა, თვის ნებით აღმხედრებულისა შესაწყენელად უჩაჯულო სპარსთა, მით უმეტეს, რომ ვახტანგის შემწეობით სპარსნი მართლა განძლიერდნენ და დიდი განსაცდელი მიყენეს ბერძენებს და ქართველებსაც.

100) ქ.-ცხ-ბით (I, 144) საქციელი მიქელისა რყო შედეგი მოციქულების წარვლინებით: სა დაწესებისათს კათალიკოზობისა, რომლის შემდეგ უნდა დამციხრებულიყო მთავარ-ეპისკოპოსთა უფლებბა. ჩვენ მაინც არა ვხედავთ აქ დიდს სხვაობას ორივე წყარობისას, რადგან ჩვენი ქრონიკა გადაკრით არ ამბობს, რომ მოციქულების გაგზავნა შედეგი ყოფილიყოს მიქელის საქციელისა. შესაძლებელია და მისაღებიც, რომ მოციქულები წინეთაც გაეგზავნენ მეფეს, ხოლო ამ შემთხვევის გამო მეორედაც წარველინოს მოციქულები და ეთხროვოს გასამართლანება მიქელისა და დაუყოვნებლივ გამოგზავნა თხოვილის კათალიკოზისა. პლ. იოსელიანი შინ გვითხრობს (კრებ. გვ. 130), რომ სამუილმა (?) კრებით დაამხრო მიქელ და წარგზავნა იოსტანტინეოლოლ პატრიარქსა სრულ-ყოფად სასჯელისა; ხოლო პატრიარქმან ეპისკოპოსებითურთ წარსცეოა იგი მონასტერსა მღვდარეთასა („въ обители Невышайшихъ“ — *Acepetes*), რომელიც იმ დროებში დაფუძნდა პონტოს ზღვის პირზე აბბა ალექსანდრეს მიერ; ეს იყობა 472 წ.—ამ 1892 წ. მოსკოვში დაისტამბა წიგნი: „Иерархія восточной церкви Н. II“, რომელშიც იპოვება რამდენიმე ცნობებზე ჩვენის ეკლესიის იერარქიაზე. სწავთ შორის 18 წ გვერდზე ნაამბობია: „458 წლის ახლო დროებში კონსტანტინეოპოლის პატრიარქმა ანატოლიმ, იმპერატორის ლეონ დიდის ნებუფრთხობით და ვახტანგ მეფისათვის ეცხრათაში

ითხოვა მეფისაგან და ჰა
ტრეპისაგან კათალიკოზნი ¹⁰⁰)

II მან მოსცა ჰეტრს კათა
ლიკოზნი: და თანა ჰყვანდა
მას სამოველ მონაზონნი წ^ა და
ღირსნი და ადაშენა
ქუეზოჲ ეკლესიაჲ ვახტანგ
მეფემან. და დასუა ჰეტრს

კათალიკოზნი: და ესე იყო
ქართლის მოქცევითგან
:რო: წელსა: ¹⁰¹) მეფენი გარდა
ცვალებულ იყვნეს ათნი ¹⁰²)
და მთავარ ებისეჲ სსნი ათ
ცამეტნი ¹⁰³) ხოლო ჰირველი კათა
ლიკოზნი იყო ჰეტრს: ¹⁰⁴)

ამაზედ სინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოგვითხრობს:

«ხოლო შემდგომად ეამთა რაოდენთაჲ იქმნა დიდი იგი და ყოველთა
მეფეთა უმეტეს სახელ-განთქმული ვახტანგ გორგასალი. ამან, აღმატებულმან
ყოველთა მეფეთა ზედა, აღაშენა ცათა მობაძევი დიდი ისე საყდარი კათო-
ლიკე ეკლესიაჲ და დაადგინა კათალიკოზნი მთავრად ყოვლისა ქრისტიანობი-
სა და მთავრად აუფლა ყოველთა ეპისკოპოსთა და ჰგის დასასრულამდე
ეამთა».

დააყენაო დამოუკიდებელი მთავარ-ეპისკოპოსი ნეტარი პეტრე, კათალიკოზობის ხარისხით,
რომელიცა 488 წ. ახლო ხანებში იცნო (ამ ხარისხით) ანტრიოქელ პატრიარქმან პალაღიმ.
მცხეთელ კათალიკოზნი 542 წლამდე დამიტკიცებოდენ ინტრიოქელ პატრიარქთაგან, ხოლო შე-
მდეგ ამისა ივერის ეკლესია ცნობილ იქმნა „აუტოკეფალურად“ ანუ დამოუკიდებლად მეფის
იუსტინიანეს ქარტით და პატრიარქის მინაჲს ნება-დართვთ და ყველა აღმოსავლეთის პატრი-
არქთა თანხმობით. განაჩენი ესე დაამტკიცა მეექვსე მსოფლიო კრებამაო.—545 წლამდე
მცხეთელ კათალიკოზნი იყვნენ ტომით ბერძენნიო“, ხოლო შემდეგ ქართველნი.

¹⁰⁰) ჩვენის ანგარიშითა (325+170)= 495 წ.; ვახუშტით (317+170)=487 წ. პლ.
ოსელიანით ეს მოხდა 472 წ.; ხოლო დავით რეკტორის სიით 473 წ. პეტრე † 500 წ.
პლატ. იოსელიანით, ხოლო დავით რეკტორის სიით—499 წ.

¹⁰¹) ა) მირიან, ბ) ბაქარ, გ) მირდატ, დ) თრდატ, ე) ვარაზ-ბაქარ, ვ) ბაქარ, ზ)
ფარსმან, ც) მირდატ, თ) არჩილ, ი) მირდატ. აქედამაც საგონებელია, რომ თარდატ და ქ.-ცხ.
თრდატ (ტირდატ) ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს (შენიშ. № 81). საყურადღებოა, რომ
რევი, ძე მირიანისა, მეფედ მოხსენებულა. შოთბ., გვ. 361: „და ზოცდა ძე მისი რევი, სიძე
თრდატ სომეხთა მეფისა, რო მლისადა მიეცა (მირიანს) მეფობა სიციოცხლესა-
ვე მისსა“. შეიძლება ჩვენს ქრონიკას მირდატის მაგიერ (რომელიც არ არის მოხსენებუ-
ლი) რევი ჰყავდეს სახეში.

¹⁰²) ა) იოანე, ბ) იაკობ, გ) იობ, დ) ელია, ე) სვიმონ, ვ) იონა, ზ) იოანე?, ც)
გრიგოლ, თ) ბასილი, ი) მობიდან, ია) გლანოქორ, იბ) იოველ, ივ) მიქაელ.—შეად. ქ.-ცხ.
I, 145—146.

¹⁰³) პეტროს Хронол. М. Айриванскаго, стр. 347; პ. იოსელიანით 472—500 წ.
ხოლო დავით რეკტ. სიით 473—499 წ.

ამაზე საეკლესიო შუბ. ხელნაწ. მოგვითხრობს:

«ხოლო შემდგომად მირიანისა მეათე მეფე იქმნა ვახტანგ გორგასალი; და ვიღრელა ყრმა იყო, იძულებით სპარსეთად წარიღდა და ქრისტეს სარწმუნოებაჲ კეთილად დაიცვა, და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოიქცა და მან შინ ჟამსა მას იყო მიქელ მთავარ-ეპისკოპოსად და დააჯერეს, ვითარმედ ვახტანგ ქრისტიანობა დაუტევავო. ხოლო მან ირწმუნა, და მირაჲვიღოდა რა ვახტანგ მოკითხვად მისა, ფერკი შეჰხარა და კბილნი შელეწნა. ხოლო მეფემან ვახტანგ სიმშვიდით ღთისათჳს დაითმინა იგი და არა რაჲ ბოროტი შეამთხვა. გარნა გაგზავნა მოციქულნი საბერძნეთს და ითხოვა მეფისაგან და პატრიარქისა კათალიკოზი და მათ წარმოავლინეს პეტრე კათალიკოზად. ხოლო ვახტანგ აღაშენა ქუტმოჲ ესე დიდი ეკლესია და დასუა მას შინა პირველად კათალიკოზად პეტრე ღირსი და მდაბალი და დაამდაბლა პატივი სამთავროსა.

ამან ვახტანგ აღაშენა ტფილისი, და მცხეთა ქალაქი მუნ მისცეალა. ამანვე დაიმორჩილნა ოგსნი და ყიფჩაყნი და შექმნა კარნი ოგსეთისანი და აღაშენა მას ზედა გოდოლი და დააყენა მას ზედა მცველნი მახლობელნი მის ადგილისანი და უწოდა მას კარად ღაღაღაღას, და აწ თჳნიერ ბრძანებვისა მეფისა ვერ კელეწიფების გამოსლვად ოგსთა და ყიფჩაყთა. ამანვე ვახტანგ სძლო სპარსთა და დაიმორჩილნა, რამეთუ იყო საზარელ და გოლიათ და განთქმულ ყოველსა ქუტყანასა. რამეთუ იყო სიგრძე მისი თორმეტი მტკაველი და აწცა საცნაურ არს იგი სამოსღისა და ახურისა მისგან. ხოლო იყო ფრიად შემეკულ ღვთის მსახურებითა დიდი ვახტანგ.

ხოლო მიიკლა იგი სპარსთა ბრძოლასა შინა მონა-ყოფილისაგან მისისა, რამეთუ იცოდა განახევი ჯაჳჯსაჲ ღლიასა ქუტშე; და აღიპყრა რა კრძალი თჳსი, რათა სცეს კაცსა სპარსთაგანსა, მონამან მან ბოროტმან ჰკრა ისარი ღლიასა ქუტშე და მით მიიკლა და ქრისტესთჳს იწამა ქრისტეს მოყუარე იგი მეფე და არს საფლავი მისი წინაშე სუტისაჲ ცხოველისა. — ხოლო შემდგომად მისა მოიწივნეს სპარსთაგან ქართველთა ზედა დიდნი ქირნი... »

№ 160, გვ. 341—344; № 170, გვ. 363. (შოთ-მღვ. ხელნაწ.)

ქ.ს.ა: 466: დასაბამითაჲ; ხვლთ: ვახტანგ გორგასალი: მიიცივალა
(აფხაზთა მეფეთ ქრონიკიდაჲ).

„ქართლის მოქცევის“ ჩვენებით ვახტანგ ცოცხალი იყო 170 წ. წ. შემდგომად ქართლის მოქცევისა, როდესაც მან დააარსა კათალიკოზობა, ე. ი. 325+170=195 წ. მატანებისაგან სჩანს, რომ ვახტანგს ამას შემდეგ დიდი ხანი არ უცხოვრია. ვახუშტი გვიჩვენებს 499 წ. არეული ჩვენება უნდა წარმომდგარ იყოს ან იმისგან, რომ „ქრონიკონი“ დაწერილა მე XIII მოქცევაში, დასაბამიდან 669 წ., რომლისაგან გამოვირცხავთ რა 508 წ. და კიდევ ერთს სრულს მოქცევას, ე. ი. 532 წ. (რადგან სიკვდილი ვახტანგისა წარსულს მო-

ქვეას ეკთონის), დაგვრჩება 499 წ.;—ან-არა-და შესაძლებელია გადამწერს არეოდეს ანგარიში ასის წლით, და მაშინ გამოგვივა 403+100=503 წ. *). იხ. *Hist. g. I, p. 160, 176; 193.*

და ამისა შემდგომად მეფობდა
დაჩი უქარმელი: ¹⁰⁵) და კათა
ლაკოზი იყო სამოველ. ¹⁰⁶) და
მისა-ზე ტფილისს კაცნი დას
ნდებოდაეს და (მათ) წმიდაჲ ეკლესი
აჲ აღაშენეს ¹⁰⁷) და კათალი
კოზი იყო პეტრს ¹⁰⁸)
და ამისა შემდგომად მეფობ

და ბაკურ ძს დაჩისი: და
კათალიკოზი იყო სამოველ ¹⁰⁹)
და მისა შემდგომად მეფობდა
ფარსმან და კათალიკოზი
იყო: თავუფანაგ: ¹¹⁰) და მისა
ზევე ჩიმაგა: ვ: ¹¹¹) და მისა-ზევე
სპარსთა მეფობაჲ მცხე
თად მოვიდა და შეაშეო.

¹⁰⁵) დაჩიზე ქ.-ცხ. I, 146. დაჩი ვახუშტით 199—514 წ.

¹⁰⁶) სამუელ Хрониог. М. Айриванскаго. დავით რეკ. სიით დაჯდა 499 წ., ხოლო შემდეგი კათალიკოზი თავუფანაგ დაჯდა 541 წ. პ. იოსელიანით სამოელ ჰმაზთიდა 500—526 წ.

*) ჩვენი ფიქრები ამ წელთ-აღრევის ასახსნელად შემდეგ ციფრებში გამოიხატება: ა) 6539—5601=938; აქედამ რომ გამოვიტხოთ XII მოქცევა, ე. ი. 780 წ., დგვარება 155, ე. ი. ნაჩვენები ქრწნი. ბ) 6539—5508 (ბერძული ანგარიში)=1031; 1031—780=251; 251+24 8(XI მოქცევა)=199 წ. გ) 780—135=625; 625—248=377; 377+155=532 (სრული მოქცევა); დ) 155+780=935; 935—532=403; 403+96 (ამ რიცხვით სხვაობს ჩვენი თვლა ბერძულისაგან)=199 წ. ე) 6539—(532+5508)=199 წ.; ვ) (155+248)=403; 403+96=199 წ.—ჩვენს ანგარიშებში ეტვი შემოაქვს მხოლოდ იმ გარემოებას, რომ ქრონიკაში ხმარებულია ქართული ანგარიში (დასაბამითგან 5604 წ.) და არა ბერძული (5508 წ.) თუმცა ესეც რამდენადმე აიხსნება მით, რომ ქრონიკა გადაწერილია მე-XIII მოქცევის დღიდან (როდესაც ქართული ანგარიში იხმარებოდა) მე-XIV მოქცევაში, როდესაც შემოღებული იყო ბერძული ანგარიში.

¹⁰⁷) ამაზე ქ.-ცხ. (გვ. 150) არას ამბობს.

¹⁰⁸) ძნელი სათქმელია, ეს იგივე პეტრეა, თუ სხვა. ამ პეტრეს შემდეგ ისევ სამოელია მოხსენებული. ნუ თუ ეს გარემოება მომასწავებელია ამ პირთა შორის ამბობებისა? სხვა არტერთს წყაროებში არ არიან მოხსენებულნი ორ-ორი საშუილო-პეტრეები ზედი-ზედ, ერთი მეორეს შემდეგ. მიქელის განდევნის შემდეგ სამოელ იქმნა მთავარეპისკოპოსად, ხოლო პეტრე—კათალიკოზად, და შესაძლებელია მთავარეპისკოპოსობას წინანდელი უფლება უბრძოლველად არ დაეთმოს კათალიკოზისათვის.

¹⁰⁹) იხ. შენიშ. № 95. ქ.-ცხ. I, 150. ბაკურ ვახუშტით 514—528 წ.

¹¹⁰) მეხითარ არევენელისა „ტაქეჯან“; დავით რეკტორის სიით თავუფანაგ დაჯდა 541 წ. (511—542 წ.), ხოლო პ. იოსელიანით 524—545 წ. მეფე ფარსმან ვახუშტით 528—542 წ.

¹¹¹) სიტყვა „მისა-ზევე“ აღნიშნავს მისს (ფარსმანის) მეფობაზევე. ასო :ვ: აღნიშნავს, რომ ჩიმაგა არის მეექვსე კათალიკოზი ჩვენის ქრონიკისა, ხოლო ქ.-ცხ. მეოთხე (I, 150). დავით რეკ. სიით „ჩიგირმან“ დაჯდა 542 წ. და მოკვდა 555 წ. პ. იოსელიანით „ჩიგირმან“ 545—550 წ. მეხითარ პირივანელით „ჩიგირმან“.

თა: ქართლი და ქალაქნი და წარვიდა: ¹¹²⁾.

და მისა შემდგომად მეფობდა ფარსმან: სხვა: ¹¹³⁾ და კათალიკოზნი იყო დასაბია: ¹¹⁴⁾ მკვდრი მცხეთელი: და აქამთგან

ორთა სახლთა ადიდეს კათალიკოზობამ მცხეთელთა მკვდრთა: ¹¹⁵⁾ და მისვე მეფისა ზს: კათალიკოზი იყო ევლალს ¹¹⁶⁾

¹¹²⁾ ვახუშტით 536 წ. სპარსეთში მეფობდა ხოსრო ნუშირვან დიდი 531—579 წ. და საბერძნეთში იუსტინიანე დიდი 527—565 წ. ქ.-ცხ. I, 150. ვახუშტი ბაქრ. გვ. 103.

¹¹³⁾ ვახუშტით 542—557. გამეფება ამ ფარსმანისა ქ.-ცხ. I, 159; ეს მოხდა 200 წ. შემდეგ მირიანის სიკვდილისა (200+312=512 წ.).—ზოიძე. № 170, გვ. 66: „ოროსიოდენ წყლნი გარდასულიყვნენ მოქცევით მათითგან“ (ქართველთა) ასურელ მამათა შემოსლვამდი.

¹¹⁴⁾ დასაბია უნდა იყოს საბა ქ.-ცხ. I, 151. მეხითარ აირივანელით „აბბას“ „მკვდრი მცხეთელი“ და არა ბერძენი, როგორც აქამდინ იყო: „აქედგან არღარა მოიყვანდიან კათალიკოზსა საბერძნეთით, არამედ ქართველნი დასდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესაენი“. ქ.-ცხ. საყურადღებო ვარიანტით ეს უფლება მონიჭა ჩვენს ეკლესიას მეფე იუსტინიანემ (I, 151). საბა 555—560 წ. დაეთ რეკტ. სიით, და 550—545 წ. (?) პ. იოსელიანით. იუსტინიანესგან ქართველთაგან კათალიკოზის აღრჩევის ნება-რთვა მოხდა 549 წ., საბას დროს (*Hist. G. I, 202, n. 6*). საბას შემწეობა აღმოუჩენია იუსტინიანე მეფისთვის ტასკუნთა წინააღმდეგ (აბზახთა მოსახლერენი?): „იუსტინიანოს მეფე ბერძენთა ჰბრძოდა კერძოთა ოცხეთისათა საზღვარსა ავაზიგ იასსა; ნათესაესა ტასკუნთასა, რამეთუ ექმნა მათ განდგომილება. მაშინ მოუძღვნა ნიჭი დიდი იუსტინიანოს ფარსმან ქართველთა მეფესა და ევედრა, რათა შეეწიოს მხედრობასა მისა ყოვლითა ძალითა თვისითა და ბრძოლა უყოს ტასკუნთა. ისმინა უკუტ ფარსმან ევდრება ბერძენთა მეფისა და დაუტრევა ევავრ მკველსამეუფოსა თვისსა... და დაიმორჩილა ნათესავი იგი ტასკუნთა და მთავარი მათნი ყოველნი შეპყრობილნი წარაულინა წინაშე იუსტინიანესა“. აქ მოხსენებული ევავრე მხენე და გამარჯვებული სპასეტი“ იქმნა მოწაფედ წაა ზოისი (ეკლ. მუხ. № 170, გ. 78 497—188 იხ. ისტორია ბაქრად გ. 182.—546 წ. ალექსანდრიელთ დააწესეს ზუთასეული ინდიკტონი, რომელიც ქართველთა მივიდეთ. **АСОГИКЪ, стр. 333.**

¹¹⁵⁾ ნუ თუ პეტრე და სამოელ კათალიკოზების შთამომავალთა? (იხ. შენიშ. № 95) იმ დროინდელ წესის მიხედვით და სომეხთა კათალიკოზების მიხედვით შესაძლებელია ზოგი ჩვენი კათალიკოზებიც ცოლსაწინა ყოფილ-იყვნენ.

¹¹⁶⁾ ევლალს ანუ ევლავიოს ქ.-ცხ.-ით და ასურელ მამათა ცხოვრებით (№ 170, 66—69. 496—497). მეხითარ აირივანელით „ელტა“. თუმცა ჩვენს ქრონიკის მე-X საუკ. ეტრატში სწორია ევთათს, მაგრამ ჩვენ მინც დავსვით ევლალე, რადგან ასინი „ლ“ და „თ“ იმ ეტრატში ძალიან ჰგანან ერთი მეორეს. „ევლავიოს“ უნდა წარმომდგარიყოს „ევლალე“-საგან ბერძელის დაბოლოების „იოსის“ მიმატებით (იხ. „აღვადგინე“ მ. ჯ. გვ. 64).

ევლავი დ. რეკტ. 550—572 წ. და პ. იოსელიანით 545 (თუ 555)—565 წ.

ევლავიოსამდე ქ.-ცხ.-ით (I, 159) გადაცვლილან ექვსნი კათალიკოზნი, ხოლო მარიამ დედოფლის ქ.-ცხ.-ით კათალიკოზნი გარდაიცვალნენ (ვახტანგისითგან) რვანი. უკანასკნელის თანხმობა ჩვენს ქრონიკასთან საყურადღებოა.

ხოლო აზხაზთათჳს. ევაგრა ეაიფანენი. საეკლესიოსა მოთხრობასა შინათჳსსა აღწჳრს ოცდაეგორებას თჳსა. შინა და იტჳს მსკმთ *): —

მათვე ეამთა შინა ისტჳნიანეს (sic) მეფობისათა აფხაზნიცა შეიკვალნეს უმჯობესად. და ქრისტიანობისაჲ შეიწყნარეს ქადაგებაჲ: რამეთუ პალატსა შინა იუსტინიანე მეფისასა. იყო ვინმე საჭურისი. აფხაზი ნათესავით. და ეფერატა სახელის დებით. რომელი წარივლინა მეფისა მიერ ქადაგებად მათდა და აღ-
თქუმად: ვითარმედ ამიერივან. არცა ერთილა ვინ ნათესავისა მათისაგანი გან-
კუტსულ იქმნეს მამაკაცობისაგან. რკინისა მიერ იძულებითა ბუნებისადაჲ: რა-
მეთუ მრავალნი იყვნეს მათგანნი. მსახურ სამეფოფოასა საწოლისა. რომელთაჲ
საჭურის იცის წოდებაჲ ჩუსულებამან: ვინამცა იუსტინიანე ტაძარი წმიდისა
ლუთისმშობლისაჲ აღაშენა აფხაზეთსა შინა. და მღღელნი დაადგინნა მას ში-
ნა. რათა უგანცხადებულესად ასწავებდენ შჯულსა ქრისტიანობისასა: —

ესე მცირედნი სიტყუანი ვითარცა თესლის მკრებლმან. მიმოგანთესულნი წმიდათა წერილთაგან ერთად შემოვკრიბენ. გერჩინებითა შენითა კაცო ღუთისაო: რომელმან ეგე უწყი ვითარ მრავალნი მრავალგზის ამთ პირთა-
თჳს გუჯითხვიდეს: და დაპბრკოლდებოდეს ჩუსნთჳს უმეტრებით: ვითარცა თჳთ განდგომილთა საყდრისაგან დიდისა პეტრე მოციქულთა თავისა: რომელნი კუალად გულსავეს ეყნა და აღაშენნა ესე ვითართა თხრობათა ზოგნი-
თა. ზოგად საფარველმან და თავსაკიდურმან ყოველთა აღშენებისა და დაშენები-
სამან ქრისტემან: რომლისა მიერ არსმცა და ჰვიეს მარადის. საფარველსა ზე-
და მართლ-მადიდებლობისა მისისასა. ვიდრე მოაქამდე უცვალვებულად და-
ცვული ნათესავი ჩუსნი: რომელთა წილ კეთილ ხუდეს რჩეულთა შორის. საწამებულად მართლ-მადიდებლობასა შინა განთქუმულებისა. წმიდანი ტაძარნი წმიდათა შინა ადგილთა: ადგილი თხემისაჲ. და ქუაბი ბუთლეჲსაჲ: ქუაბითურო სხაწმიდისაჲთ. და თორნი თჳმონ წმიდისაჲთ. იყვნედ ესენი მათდა კბე და წინდ. საუკუნოასა ზეცისა სავანეთა მკვდრობისა. მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღთის მშობლისაჲთა. და ლოცვითა და ვედრებითა უცხოთ შემწყნარებელისა მაგის. და მგავსად ღუთისა უძლორებათა ჩუსნთა მტკრთველისა. წმიდისა სჳმონ საკირველთა-მოქმედისა. და ღირსისა დედისა მისისა მართამსითა: რომელთა ოხაჲ და ფარვაჲ შენ და ყოველთა რომელნი ჰმსახურებენ და უმსახურებია წმიდისა მაგის ეკლესიისადა. და სიტყუთ გინა საქმით მოღუაწე ექმნეს მოგუ-
ბისაჲს ამის წმიდისა (ად)გ(ილი)სისა **): ხოლო მე ლოცვითა თქუსნითა მოტევე-
ბაჲ და კსნაჲ პატრიისაგან ურიცხუთა ბრალთა ჩემთაჲსა: დიდებაჲ და პატივე:

*) შეადარე *Dubois, Voyage autur de Caucase, I 229—230.* ქ-ცხ. I, 159.

**) აქ მოხსენებული წა ადგილები ქართველთაგან მოპოვნილ და აღშენებულ უნდა ყოფილიყვნენ მე-V—VII საუკ. და შეიძლება უმეტეს აღშენებულებიყვნენ შემდეგს საუკუნეებში. სვიმონ-წმიდის თორნიეში (ზიო-მღვ. № 170, გვ. 61) დამკვდრებულ იყვნენ ქართველნი,

ნაწყუნის ცემა და მინდობი: დასაბამსა და სრულყოფილსა ცოცხლისა კეხილით
სასა. მამასა და ძესა და წაახულსა. დაუსრულებელითა დასრულებითა უკეთესად
(წერილი ეფრემისი; გაგრძელება მე 37 გვერდისა).

«სრულ იქმნა ესეცა ქართველთა ოდეს მოქცევისა მოსახსენებელი თვით
ლიონისა ეფრემის ნუსხისაგან»:—(ეს წარწერა ამ საკითხავს ზედვე მოსდევს ზღაწაწერის
მე. XII—XIII საუკუნისას. იხ. საველ მეზ. № 24).

გაშინ: მოვიდა: ნებარი იოვანე

ზა ზადენელი: მუვა
მდინარით ასურეთისადა.

იგი და ათორმეტნი მოწა
ფენი მისთანა მოვიდეს.

ქვეს აქეთ 534 წ. კრება ღვინს იყო ქრისტესით: ფლთ: ა. ქვეს აქეთ
წ 42 წ. «მეორე (კრება) ღვინსავე ქრისტესით: ფმბ: განიყენეს ქართველთაგან
სომეხნი სარწმუნოებითა და იქმნა ცილობა მათ შორის».

ეს ორადეე ცნობები წარწერილია წ. გ. სასოგადოების სელ-ნაწერის № 184
არქივში; ცნობები ეგუთუნის ისტორიკოსის კახუშტის. — დადგან ეს ცნობები მკვლად

და შესაძლებელია იქიდან მოსრულნი წმიდა მამანი ასურელი, თუ არ ყველა, რამდენიმე მაინც
ქართველი ყოფილიყვნენ, ან ქართულის ენისა მოღვინნი (№ 170, გვ. 67). — პიპინტის ტა-
ძარხი იხ. ბაქრაძეს ისტორია, გვ. 181. — იქვე პროკოპის თქმულება აბაზეთზე გვ. 180—181.

117) მსხვილ ასოებით დაბეჭდილი წითელ მელნით არის დედანში დაწერილი. შიომღვი-
მის ზღაწაწ. № 170 გვ. 67: „ათორმეტთა ძამათა სახელები (რომელნი შთაუღდა წა იონე ზედაზნულს
ქარტასა ზედა დაწერილი ანგელოზმან)... 1) შიო (მღვიმელი), 2) დავით (გარეჯელი), 3)
იოსებ (ალავერდელი), 4) ანტონი (მარტყოფელი), 5) თეოდოსიოს, 6) თათა (მამებელი?) 7)
პიროს (ბრეთელი), 8) ელია (დიაკონი), 9) პიმენ, 10) ნათან, 11) აბიბოს (ნეკრესელი), 12)
იოანე“ (ხოლო მეცამეტე თვით ზედაზნელი). მეორე ადგილას ამით გარდა ჩამოთვლილი,
(გვ. 23): სტეფანე ქისიყელი, ზენონ იყალთოელი, ისე წილენელი, თათა სტეფან-წმინ-
დელი (თუ მამებელი? დავით რეკტ. სიით „თადე“), ისიო დორე სამთავნელი, მიქაილ
ულუმბელი. სიანს აქ უმეტესია ჩამოთვლილი. არსენ კათალიკოზი გვანებ ამას გვიხსნის, რო-
დესაც იტყვის: „წაასა მამას იოანეს თორმეტნი მოწაფენი შუამდინარით მოყუნეს და სხვანი
აქა (საქართველოში) დაემოწადეს“ (№ 170, გვ. 23). დ. ბაქრაძეს ისტორიაში სრულად
და სწორედ არ არის ჩამოთვლილი (გვ. 182). ვახუშტი გვ. 104.

წა იოანე ზედაზნელის მოწაფითურთ წარმოსლვა და დამკვდრება საქართველოში მოხ-
და № 41—57 წლებში, როდესაც საქართველოში მჭინვარებდენ სომეხის მონოფიზიტი. ევ-
ლესია ქართველთა საშვის მღვდობარობაში იყო და ამ გარემოებაში, ჩემის ფიქრით, გამოიწ-
ვია ასურელთ მამათა თავანწირობა და წამოსლვა დასაცველად ჩვენის სჯულისა მწვალებელ-
თაგან. ჰერეთში არც ერთი ასურელთაგანი არ დაემკვდრა; ამ გარემოებაში ჩვენ საფუძველს
ეკოულობთ დავესკვნათ, რომ მოსლვა წმიდათა მამათა მოხდა 550—557 წლებ შუა, შემდგენ
ჰერეთის კათალიკოზის (აბაზის?) განდგომისა და პირველის ღვინის კრებისა 549 წ.

კანსმება სიამუნთა და ქართულ წყაროებს; ამისგანმო ჩვენ ვიგეობით, რომ აქან იგეგ
ათ-წლოვანა მეტროს უნდა იყოს, რომელიც წარმოსდგა 1189, 1201, 1237 წწ.
ქვეს ნაწიკებს განუმოებათაგან, და სემოსსენებული ქართლიკონები უნდა გვიგეგებდეს
(539+10)=549 წ. და (542+10)=552 წ. შესილბედათა გაიგეგობით, რომ
განსუტი ამ ცნობას აიგეგებდეს ასისენ კათალიკოსის ცნობას, რომელიც მეორე
დგინის ვრებას გვიგეგებს მეათათსმეტე წელს იესიტინანე მეფისის (527+14), ე. ი.
551 წ. და მეორე წელს სვასრო მეფისის.

და მისა შემდგომად მეფობად
ბაკურ¹¹⁸⁾ და კათალიკოზი იყო.
მაკარი:¹¹⁹⁾ და მისა ზევე ვარ

სქენ შიტიანში იყო: და
შუმანიკ იწამა ცურტავს¹²⁰⁾.
და მისა შემდგომად კათალი

¹¹⁸⁾ 557—570 წ.

¹¹⁹⁾ მაკარი ვახუშტ. 105; ქ. ცხ. გ. 160—161, შიო-მღ. № 170, გვ. 79.,
დავით რეტკ. სიით მაკარი სცხოვრობდა 572—581 წლ. ხოლო პლატ. იოსელიანით 565—580.
არკურთის ის ცნობები არ ეთანხმება ქ. ცხ., რომელიც მოწმობს, რომ მაკარი მოკვდაო ბა-
კურის დროს.—მეხითარ აირივანელი მაკარი იყო შემდეგ „შეჩვენებულის“ კურთხონისა
(სვიმონ პეტრე?). საყურადღებოა, რომ მაკარი უკნ სჩანს შიოს სცხოვრებაში ცოცხლად: „მი-
ნიკა უკუტ (მეფემან ფარმან შიოს მონასტერს) ოთხნი რჩეულინი სამეფოთა და ბათა-
განი, დაწერა კელითა თვისითა თვისუფლება მათი და მისცა ვეგარის ოც-დაათი ლიტრა
ოქრო ეკლესიათა მათათჳს საკრად, ბარძიმი ოქროსა და ფეშუმი და სხვა ყოველი სამსა-
ხურებელი ვეცხლისა, ჯუარი დიდი ოქროსა და სახარება ფრიალ შუტნიერად შემ-
კობილი სანატრელისა მეფისა ვახტანგის მიერ... და კათალიკოზსა მა-
კარისა აუწყა ყოველი, რაჲცა ეხილვა და ეუწყა შიოსაგან“ (№ 170, გვ. 79).

¹²⁰⁾ ვახუშტის ისტორიის ერთს ხელნაწერზე (წ. კთხ. № 186) წარწერილია არშაიზე
ვახუშტის შინიშნა: „დედლოფალი შუშანიკი შუნიწირა ვახტანგისაგან, აღარნა-
ცეს მამის მეფის ბაკურ ხოსროიანისა, წელსა 542“. (თუ 552 წ.?).

შუშანიკზე ცნობები იხ. ბაქრაძის ისტ. გვ. 175—176. სომეხთ მემბრანე ჰარბეცი შუ-
შანიკის წამებას დასდებს 458 წ. ვახტანგ მეფის დროს. იხ. „სამოთხე“ საბინინსა გვ. 192 სადაც
განმეორებულია მეტაფრასის მწერლისაგან იგივე აზრი. ხოლო ქ. ცხ. გვ. 160 და ჩვენი ქრო-
ნიკა თანხმად მიაწერენ ბაკურის დროს. ბაქრაძეც ვახტანგის დროს მიაწერს. მაგრამ ცხადია,
რომ განსვენებული არქეოლოგი შეტდომში შეუგვანია ანუ ანტონ კათალიკოზის მარტირიკას,
ან საბინინის „სამოთხეს“ (გვ. 192), სადაც მოთხრობილია დ. ბაქრაძეს მიერ განმეორებული
(გვ. 175) ვახტანგ მეფისაგან ვარსკენისადმი შურისძების ამბავი (არა სჩანს საიღამ ამოღე-
ბული), რომელსაც ქ. ცხ. ბაკურის მიაწერს, ამისთვის რომ, წინააღმდეგ მისის ჰაზრისა, შუშა-
ნიკის მარტირიკაში სრულიად არ მოიკოვება ხეობსენებული ამბავი ვახტანგისაგან
შურისძიებაზედ (იხ. შიო-მღ. № 170, გვ. 130, აგრეთვე № № 175, 134). ანტონ კათალი-
კოზი სომხურ წყაროებიდან ამოიღებდა ამ ცნობას. აქიდან უნდა წარმომდგარ იყოს შეტდო-
მა.—რომ ვახუშტის ქრონიკა შუშანიკის წამებაზე 552 წ. სარწმუნოა, ეს იქილამაც სჩანს, რომ
არსენი კათალიკოზი (X საუკ.) მოგვითხრობს, რომ „მოსე ვისკოპოზი ცურტავისა (განდე-
ნილი 552—558 წლებში) დაეღინაო (ეპისკოპოსად) წმინდასა შუშანიკს“.—ვერც აღვილად

კოზი იყო სამოკველ: ¹²¹) და | შერმე სი(მ)ონპეტრე ¹²²) და მის

შესათანხმებელი ვახტანგის ძლიერ მეფობასთან მაგ მეტაფრასში აღწერილი ამბები, ხტკი ბაკურ მეფის დრო საეცა სპარსთაგან დევნულების ამბებით. მის დროს სპარსთა გააუქმეს მეფობა საქართველოში, გასრისეს სომხები და მძლავრობდენ ერეკლე მეფის შემოსლვამდე. ამ დროებშივე ეწანენ წა აბიბოს ნეკრესელი და ეესტაე მესეთელი. ყველა სამთა წამება მომხდარა სამოელ კათალიკოზის დროს, რომელიც შუშანიკის წამებაში წოდებულა „თავად ეპისკოპოსთა“ (№ 170, გვ. 128), ხოლო „სამოთხეში“ (შუშანიკისავე ცხოვრებაში) „სამოელ პირველი კათალიკოზი“. საყურადღებოა ისიც, რომ სამსაე მეტაფრასში მეფეები არ იხსენებინან, არამედ „პატიახშები“, მარხაპანები და მამასახლისები. ეესტათეს ცხოვრების არშუშა ქართლისა პატიახში“ ქრისტიანია, ხოლო ვარსკენ წოდებულა „მედ არშუშასა“ (გვ. 122). ეესტათეს წამება მოხდა 589 წ. („სამოთხე“ გვ. 112), ხოლო ბაქრაძეს ისტორიით 600 წ. უკანასკნელი აზრი დაფუძნებულია ეესტატის მეტაფრასის ჩვენებაზე მისის წამებისა „წელსა მეათესა ხუაროს მეფისასა“ (590+10=600 წ.). მაგრამ ხუარო 590 წლმდისაე იყო მპყრობელი რან-მოვკან-საქართველომასა; ამის ოსტატობით გაუქმდა ქართლის მეფობა (ქ.-ცხოვ. I, 152), და განძლიერდენ სპარსნი საქართველოში მისის გამეფებამდევე. ამისთვის ჩენ საეკვოდ მიგვანჩია 600 წ. და ვგონებთ, რომ მეტაფრასი გვიჩვენებს მეათე წელს ხუაროს რან-მოვკან-ქართლის გამეგობისას, როდესაე „ეყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა“ და „სპარსნი უფლებდეს ქართლს, კახეთს, ჰერეთს, სომხოსს, სივნიეთს, ასპორაგანს“ (ქ.-ცხოვ. I, 142; გახუშტ. გვ. 106).

სპარსთა განძლიერება მოხდა 570—575 წლებ შუა, ან ცოტა ადრე (იუსტინიანე I-ის სიკვდილიდამ, —+ 565 წ.). ამ წლებ შუა (570—575) უნდა წამებულყოფს წა აბიბოს ნეკრესელი, ამისთვის რომ მის მეტაფრასში მოთხრობილია: „ღლდაკაცსა მას უწინასწარმეტყველა შემდგომად მისსა (აბიბოსის სიკვდილისა) მოსლვა ბერძენთა და დაპყრობა ქვეყნისა ამის ჩენისა, რომელიცა ძგი იქმნა მსწრაფლ: მისავე დედაკაცისაზე მოვიდეს ბერძენნი და განასნეს უსჯულონი იგი სპარსნი და დაიპყრეს ქტყანა ესე ჩქში, მიერთვან ერისთავნი იქმნეს მპყრობელ ქართლისა“ (შოო-მღვიმელი № 170, გვ. 96). ეს საყურადღებო ცნობა აესებს ქართლის-ცხოვრების ცნობებს და შუქსა ჰელენ ბელს ამბებს აღმოსავლეთის ისტორიისას. აქ მოხსენებული ბერძნის მეფე იყო იუსტინე მეორე (565—578 წ.), რომელიც მართლა ებრძოდა სპარსელებს (იხ. გახუშტ. გვ. 107 და შენიშევა ეახუშტისა და ბაქრაძისა). ამ დროებშივე უნდა ეყთონდეს წა ეესტატეს წამება, რადგან გვარამის გამეფებდამ საქართველოში სპარსნი ისე ეერ მძლავრობდენ, როგორც აღწერილია მის მეტაფრასში, ხოლო იმპერატორი მეორე (582—602 წ.) და ხუარო მეგობრები იყენენ 602 წლამდე. რომ ზემოხსენებულთა მოწამეთა სიკვდილი ამ უბედურს დროს ეკეთენის, ამას ჰმოწმობს თვთ მატინე ნინოს ცხოვრებისა № 170, გვ. 363—364 (შეადარე № № 130, 160 და „სამოთხე“ საბინისა) რომელშიაც მოხსენებულია: „ხოლო შემდგომად მისა (ვახტანგ გორგასანისა) მოიწიენეს სპარსთაგან ქართველთა ზედა დიდნი პირნი, და ფრიადნი სულნი მოსწყმინდეს და მრავალნი იწამეს ქრისტეს სახელისათვის; რომელთა ანამე წიგნი აღიწერეს და რომელთანიმე დაშთეს აღწერილად“...

¹²¹) სამოველ სვიმონის წინ სხვა წყაროებში არა ხსანს.

¹²²) ანუ კვირიონ. დავით რეკტორის სიით სვიმონ 581—587 წ.; იოსელიანი 580—578! (580—588?) მეხითარ აირივანელისა „სიმიონ“ შემდგომ მაკარისა. ამის დროს უწეოა ქართლს მრავალი უბედურება: გადაგდება მეფობისა, (ბაკურს დარჩა მტირე-წლხვანი შვილები), ერისთავების და აზნაურების თავწასულობა, სპარსთა გაძლიერება და უკანასკნელ სომხე-

ბაკურის ზვევე დაუსრულდა მეფობაა ქართლისა¹²³⁾.

მაშინ მცხეთაა ათხელდებოდა და ტფილისი ემეწებოდა არმაზნი შემკირდებოდეს და კალაა განდიდნებოდა.

სპარსნი უფლებდეს ქართლს: და ს. შხითს და სივრიეთს და გუასპურაგანს¹²⁴⁾

და კათალიკოზი იყო სამოველ¹²⁵⁾ და ნელადრც შვერბა ქართლი: და განაჩინეს ერისთავად

გუარამ და მე(რ)მე კურაპალატადცა.

ამან და(დ)ვა საფუძველი პატიოსნისა ჯ^ა და ამას

ზვევე ჩუო კათ(ალიკოზი) (სა) მოელვე სხ^ა¹²⁶⁾ და ტფილ(ისს)

მკვდრთა დიდსა ეკლესიასა დაიწუეს: ნახევარსა იქ

მოდა ყი ერი: და ნახევარსა ერისთავნი¹²⁷⁾ და კათალიკოზი

იყო ბართლომე¹²⁸⁾

ბის განდგომა საქართველოს ეკლესიისაგან. ეს ვრცლად აწერილია ქუბანის ისტორიაში, ცალკე წიგნად გამოცემულში (*Oukhtanés d'ourha, X S., p. 277—351*) და ბროსისეგან განმართულში. იქვე შეტანილია მიწერ-მოწერა სომეხთ-კათალიკოზის და სვიმეონისა, ქართლის-ცხოვრება ფრიად ნაკლე ცნობებს გვაძლევს იმ დროინდელ ამბებზე, რომელიც აწერილია არსენ კათალიკოზისაგან („განყოფნა სომეხთა მართლისა სარწმუნოებისაგან“), ბიზანტიელ მემკვიდრეთაგან: მენანდრესგან (*Pinê tchert de legat p. 139*), თოფლატე სიმოკატისგან გვ. 178, თოფანესაგან გვ. 266, ანასტასისგან, გვ. 931 პროკოპესგან (*De bello Goth et Pers*), ალთესგან და სხ. რომელიც აღწესებენ ჩვენს ისტორიას იმ დროისას (ჩემი საისტორიო კრებული გვ. 133; — ქარ. ცხ. I, 261—162). არსენი კ'ზის ზემოხსენებულს მიხულებას, რომელიც 1890 წ. შემოქმედის მომხატრიდამ მოეჭაბა და საყ. მუზეუმში ინახება (№ 202), ჩვენ ცალკე წიგნად ვაპრობებთ გამოცემას დოქმის გამო აქ'ვრ შემოგვაქვს.

ქართლ-ცხოვრება. 161.

ქ. ცხოვ. 152, შენიშ. 4 და სუმბატ. ისტორიაშიც გვ. 44 თითქმის სიტყვა-სიტყვით. ტფილისის განდიდება, ხოლო მტრეთა-არაზნის დამკირება იყო შედეგი სპარსთა განძლიერებისა რადგან-სპარსნიც გამაგრდნენ თფილისში, რომელიც ვახადეს „კარად მცხეთისა“. ამ დროს შავად იწედა ორმეტყვე ხელის მისი შვილი ხვასრო განაგებდა რანს, მოვაცანს და ქართლ-ცხოვრება ორგანიზდინ-სიკვილიც შემდეგ სპარსეთში მოხდა არეულობა, ხვასრო ლტოლვილი მემამოხეთაგან, გაიქცა საბერძნეთის მისი სიამართან, მავრიც იმპერატორთან. ხვასროს თან-ახლად, მგონებთ, მეფე ტყვედნობ: ეს ამბები ვრცლად მოხსენებულია ეტრატის ხელნაწერში (ეკლ. მუხ. № 95, გვ. 698, გურანდუბტის ცხოვრებაში, იხილეთ კვეთა შენიშ. 130), სადაც სწერია, რომ მავრიც იმ-მრავალი უძღნაო ხვასროს „სტეფანეს მიერ სენაკად მისა საუფლო მასა კაკისა დიდებულისა და პატიოსნისა, რომელითურთ სტუმარ იქმნა“.

¹²³⁾ სამეფო-ქარ. ცხოვ. I, 164—165, დავით რექტ. სიით 587—600 წ., პლ. იოსელიანი 578 (?)—597 წ. მეხითარ აირივანელისა „სამუელ“.

¹²⁴⁾ „სამუელ სხვა“ იხ. ქარ.-ცხოვ. I, 165; პლ. იოსელიანი 597—601 წ. მაგტამ დავით რექტ. სიაში არა სნას.

¹²⁵⁾ ქარ.-ცხოვ. I, 164, სუმბატ. ისტ. გვ. 45—46. — ჩვენი ქრონიკა სიონის აღშენებაში ერთს წილს მიაწერს ერთით, ხოლო ქარ.-ცხოვრება და სუმბ. ქრონიკა „ერთს ვისმე დედაკაცს“. ალბათ მისგანაა, რომ უკანასკნელი რომლისავე ერისთვის ქრონიკა იქნება; ტაძრის აღშენება ერისთავისთვის მიუწერიათ.

¹²⁶⁾ ბართლომე მებთ. აირივ. სიით „ბართლომეს“ და ვით რექტ. სიით 603—620 წ.

და მისა შემდგომად ერისთავო
ბაჟა სტეფანოზ: ძს მისი. ძმაჲ დე-

მეტრესი: და იქმოდა კადრ
სიასა ჯ წრისასა.

ხოლო შემდგომად მისა (ვახტანგ გორგასანლისა) ზოიწივნეს სპარსთაჲთა
ქართველთა ზედა დიდნი ქირნი, და ფრიადნი სულნი მოსწყვიდნეს და ქუსკა-
ნანი დაიპყრნეს და მრავალნი იწამნეს ქრისტეს სახელისათვის, რომელთანიმე
წიგნისი აღიწერეს და რომელთანიმე დაშთეს აღუწერელად, გარნა ყოველნი
აღწერილ არიან წიგნსა ცხოველთასა.—ამისა შემდგომად გამოვიდა ჰერკლე
მეფე და შეერთნეს ქართველნიცა და შევიდა სპარსეთს და შეწევნითა ლეთის
სათა შემუსრა სპარსეთი და ტაძარი და ბომონნი მათნი და ხუასარე, მეფე
და ძელი ცხოვრებისა, რომელი წარეტყუნა სპარსთა, წარმოიყვანა და ძლი-
ვა-შემოსილი შემოვიდა სამეფოდვე (იხ. ეკლ. მუხ. სვეტნაწ. № 170, გვ. 564,
აგრეთვე № № 160, 130).

შესანიშნავი, რომ ბართლომე და სამოელს შუა დავით რექტორის სიით და პლ. იოსელია-
ნით ნაჩვენებია, კათალიკოზი სვიმეონ, —დავით რექტორით 600—603 წლებშუა. სვი-
მეონი მოხსენებულია აგრეთვე ა) ჩამიანის ისტორიაში, ტ. III, თავი 47; ბ) *Bulletin scien-
tifique publie par l'Acad. imp. des sciences de S. Petersbourg T. V. № 8, გ* რომის
პაპის წა გრიგორის ერთი ეპისტოლე „ეკირონ ქართლის კათალიკოზისადმი“, მიწერილი 603
წ. დატულია, პ. იოსელიანის თქმით, *Epist lib II, 67. (Исторія церкви груз. П. Иосе-
лиани стр. 56, примеч. 53)*. გარდა ამისა პ. იოსელიანი თვისს ხელნაწერ კათალიკოზთა
სიაში, მოგვითხრობს, რომ მცხეთის ერთს ეგვტრის კარს ზემო ჩასმულს, ქვაზე ეწერა ასო-
მთავრულად შემდეგი: „აღიდე ღმერთო ომეფე აღა რნასე და კათალიკოზი სვი-
მეონ“ (ს. რ.). ეს ეგვტერი და სხვები განგებ დააქეცივნეს 1837 წელს წაღმითა, ეთომ
და ეგვტრები აუშვინებდნენ მცხეთის დიდებულს ტაძარს. მცხეთის დეკანოზმა გურგენიმ
მიამბო, რომ მენაღმე სომეხნი, რომელსაც იჯარით აეღო დაქეცვა ეგვტრებისა, შიშობდა
თურმე, ეკლესიაც დაიქეცვთ და შორს გარბოდა. მარალაყ ნაღმების წყალობით გახეთქილი
საქურთხევის ზემო თალი.

რომ ზემოხსენებული ცნობები შესაწყნარებელია ეს ჩვენი საზრით ჩვენი ქრონიკონითაც
საბუთდება, რომელიც იტყვის: „პირველი განწმიდა საჯული ქრისტესი და წარვიდა (631 წ.)
და ერისთავობდა იგივე დიდი სტეფანოზ და კათალიკოზი იყო ბართლომე მეორე და შექ-
ლება ვიფიქროთ, რომ გვარამის სიკვდილას შემდეგ (600 წ.) სვიმონ კათალიკოზს ხელახლა
დაუბერია საკათალიკოზო ტახტი სტეფანოზის დროს; ხოლო შემდეგ ისევ ბართლომე გაკათალიკო-
ზებულა მეორედ. ქარ.-სოფრ. და სუმბატის ისტორიას, ალბათ შეცდომით, „ბართლომე მეო-
რედ“-ის მკვირ დაუწერიათ „ბართლომე მეორე“. —ეს ადვილად შესაძლებელია მომხდარიყო
იმ არეუ-დარევის დროს, როდესაც ბაკურის შთამომავლობა ეცილებოდა ახლად ფესვ მოკრძე-
ბულს ბაგრატიონთ გვარს, სპარსნი და ბერძენნი ერთი მეორეს ებრძოდნენ საქართველოზე
გაელენისთვის, ხოლო ერისთავ-ახნაურნი თავისის გაელენის განძლიერებაზე ჰფიქრობდნენ და
ირეოდნენ. ბართლომე კათალიკოზი ჩანს სტეფანოზის დროს ბასილ კწის წერილში (ქსან-
მოძებე“ საბინისსა გვ. 256) როდეს ქართლსა შინა მთავრობდა სტეფანოსი, ამოეწოდა

სტეფანულე მარჯე წმილისა შიოსი*)

«ჟამთა მათ შინა, ოდეს ქართლსა შინა მთავარბადა სტეფანოზი, ამან... ინება რათამცა მოვიდა მღვმელ... და აღმოუწოდა კ'უსა ბარათლოქის, რათა იგი-ცა მივიდეს კრებისა ყოფად მისთანა, და მოვიდა რა კათალიკოზი, ჰსცნეს მამათა ყოველთა და განვიდეს მიგებებად მის წინაშე ჯუარებითა და კეროვნებითა, ვითარცა ჰჰუტნის მამათ-მთავარისა... და შეასხმიდეს გალობითა ჯერი-სანებრ... იხილა რა ესე სტეფანოზი, განიხერხებოდა შურითა, რამეთუ ამას არა რაა ესე ვითარი პატივე უყვეს მონათა მათ ღუთისა და რამეთუ იყოცა კაცი ესე ამპარტავან და ზოროტითა შურითა აღსავსე და ეკლესიათა ფრიად ძვირსა უყოფდა. მეფე გაუწყარა ბერებს, რომელთაც ამხილეს მთავარია და უთხრეს: «ეპისკოპოზთა ეკლესიისათა და შვილთა მისთავან... ჯგროვნად არა პატიესცემ. განრისხნა გულის-წყრომითა სტეფანოზ... და მისტაცნა ორნი აგარაენი და თქუა: არა მივსცე შეურაცხის მყოფელთა მამული ჩემი, და წარვიდა და უთქმიდა მრავალსა შინებითა. მაგრამ წა შიო სამჯერ გამოეცხადა ძილში სტეფანოზს და უბრძანებდა წართმეული აგარაკები დაებრუნებინა, და რადგან მთავარმა ეს არ აღასრულა, ამისთვის მიეტლოთვალთა მისთა (სტეფანოზისთა) ნათელი და განცოფნა; ეგრეთვე იქმნეს ცოლი და შვილნი მისნი... და კრულნი წარიყვანეს (წარჩინებულთა მათ ქართლისათა სტეფანოზ ცოლ-შვილით)

(მან) კათალიკოზსა-ბერთლომეს. ქართ.-ცხოვ.ტ. I, უფ 16წ სტეფანოზმა დასვა კათაზდ ბართლომე. ამ ბართლომეს დროს უნდა მომხდარიყოს მიხათარ არჩავენლისაგან მოხსენებუ-ლი ამბავი: „74=625 წელსა ივერიელი განდგენ სომეხთა თანა თანმობისაგან“. მისი **ХРО-НОЛОГИЧ. ИСТ. СТР.** 398. ეს ყოფილა ერეკლე კეისრის შემოსულისა წინა-წელს პირველი ღვინის კრება მოხდა 527 წ. მეორე ღვინისა 551 წ. მესამე ღვინისა 598 წ. ხოლო 629 წ. ეზრას კათალიკოზობაში (628—639 წ.) მოხდა ერეკლე კეისრის ბრძანებით კარის (ერზერუ-მის) კრება სომეხთა და ბერძენთა შორის. მეხითარი ევების ამ კრებაზე ამბობდეს აქა (იხი **Hist. de la Siounie par Stepanos Orbelian, pp.** 252, n: 2; 256 და 275—266).

*) ეს შესანიშნავი ცნობები უპოენია მ. საბინის; როგორც სჩანს, შიო-მღვიმის მონასტერიში და მისგან გამოცემულს „სამოთხე“-ში ჩაურთავს (გვ. 258—264): „თხორობა-სასწა-ულთაჲ წ'ისა შიოსთჲ, რომელი ესე სხ ზუთა მ იერ ჯღ წერილი ადგილ-ადგილ ერთად შემოჰკრიბა-ბასილი კათალიკოზმან, ძემან დიდისა პატრიკისა ვაჩესმან“. თვთ ბასილი მოგვითხრობს (*ibid.* გ. 253), რომ წა შიო განიჲჲე ნიშებითა და სასწაუ-ლებითა, „რომელნი უეეთემცა ბეჭიქნთა შორის ქმნილ იყვნეს; ძლითმცა აღსარიცხველნი წე-რილნი შეეკმნა; გარნა ვითარცა არს ნათესავი ქართველთა მარტო და ამასთანა ლიტონიცა, არავინ იღუწა აღწერად: გარნა ესე მკირედი თითო-სახედ, სხუთა-და-სხ ზუთა მოსახს ე-ბელთა შინა ჩემ მიერ პოენილი არა დავიციონე ერთად. ვინათგან თვთ მეცა მრავალთა თუალთა ჩემთა მხილველ ქმნილვარ სასწაულთა... შიოზსათა, თვთ ჩემზედაცა აღსრულებულთა და სხვათა მრავალთა და ვითარ-ცა ღმერთმან ძალი მოგვეს, ყოველივე გარდმოვსცეთ სიყუარულსა, თქვენსა“. მაშასადამე ბასილს არ შეუთხზავს ამ წერილში დაცული ძვირფასი ისტორიულ ძეგლები, არამედ „მო-

სარკინისა, მღვმელ წოდებულსა მას მონასტერსა ნეტარისა შიოსსა... მოილო მამა-სახლისმან მტვერი წისა მის სატლავისა და შთაყარსა ბარძიშსა შინა და ასეა თვთ სტეფანოზს და ცოლსა და შვილთა მისთა და მყის მოევნეს გონებასა ცოფნი იგი, გარნა სიბრმე მათი ეგო განუკურნებლად. შაშინდა... მოუწოდა უკუტ სტეფანოზ მწიგნობარსა თვსსა და უბრძანა მას, რათა დასწერნეს ორნი დაბანი დაბათაგან სამეფოთა ურჩეულესნი; მერმე აღილო კელითა თვსითა ქარტა იგი და დაღვა საფლავსა ზედა წისა შიოსსა... და მრავალთამ ევედრებოდა. მოილო კუტსოთხი იგი ნეტარისა შიოსი მამასახლისმან იოანე და განბანა იგი წყლითა მით და იქმნა საკრველება დიდი, რამეთუ მეყსა შინა განებნეს თუალნი მათნი... დაამტკიცა (სტეფანოზმა). კელითა წერილი იგი კელითა თვსითა და წარსა ყოველსა შინა ქრესტიანთა ქართლისას, რათა ყოველნი ეკლესიანი განათავისიფიფლენ მძღაყრებისაგან და წარვიის მიტყმისა. ქსრეთ ამაჲრითაჲსა იყო სტეფანოზ კეთილის ყოფად ეკლესიათა და პატრიის ჰეროდოტის ეპისკოპოზთა, მღვდელთა და მონაზონთა, და აშინა ფრადი ამქნა ქ. ი. დი-მონაწილეობა მიილო აღშენებაში ეკლესიასა ზედა ჯუარისსა; ეგრეთვე ცოლმან მისმან ფრადი საუენე შინსიკა წარსაგებლად მონასტერსა მამისა შიოსისა

სახსენებლთაგან“ (ე. ი. წიგნებთაგან) ამოუკეთებია თვრამეტ წავად. სამწებაროდ, 43 თაჲრდამ დარჩენილა მხოლოდ ექსი (19, 7, 8, 9, 11, 12). ჩვენ შიოსის მიხედვით ნელ-ნელა წამდებოდა ვერ ვიპოვეთ დედადანი ამ მოთხრობისა, ალბათ გაუტანიათ უფი; მაგრამ რომ ეს წერილი ბნ-საბინისიან დატული, სარწმუნოა და არა შეთხზულ-შეკეთებული, ეს დასაჯერებელია პირველად მით, რომ მასში დაცული ისტორიული ცნობები, როგორც თავ-თავის ალაგას ვუჩვენებთ, ეთანხმება ჩვენთა მიმართანეთა ცნობებს და აღსუებსა შინა, აღწერილად მითა რომ ნელ-ფიტე ურბნელის ცხოვრება ამ წყაროდამ შეუდგენია ანტონ კათალიკოსს—რომელიც გვაუწყებს: „გოვეთ უკუტ ისტორიკ წისა... ჩეფიტეტეს სასწაულთაჲ მოფხრობათა შინა; შიოს საკრველ-მოქმედისათა, რომელიცა სხვა-და-სხვათამ მიერ აღწერილინი შეტკობინა მძღაყრებმან ჩემან ნეტარმან ბასილი მამათ მთავარმან კათალიკოსმან მექონა პატრიოს ყოფილსამან“ („სამოთხე“ გვ. 312).

კათალიკოსი ბასილი სიანს მე-X საუკუნეში; მიქაელ კახის წინ, რომელმც სიანს 947 წ. (იხ. ესე წიგნი 947 წ. ქვეშე, მერე ბასილი. სიანს, დავით რეკტორის სიიქ და ქარ.-ცხ. 1345—1355 წ. 3. იოსელიანი: 1340—1348. ამაჲ შუა ჩვენგან სხვა-და-სხვა წიგნებდამ შეკრებულ ცნობებით ბასილი III ყოფილა XI საუკუნეში. ბაგრატ IV დროს, შემდეგ კახის იოანესა (ქ.-ცხ. I, 222) ბასილი IV სიანს შემდეგ თეოდორესა ანუ თეოდოსისსა (იქვე ესი) თამარ-მეფის, ანუ ლაშა-გიორგის დროს.

აქ მოხსენებული ბასილი უნდა იყოს ბასილი I, მეათე საუკუნეში. ეს ცხატვით შემდგენითა მოსაზრებითა: 1) ვახუ ბატრიკი მე-XI—XIV საუკ. არა სიანს, კოტე სხელ-წოდება „პატრიკი-პატრიოს-მაგისტროს“ და სხვ. ბერძენების ბატონობის დროს (მე-XI საუკუნეში) უფრო შემეფნის, 2) ბასილის ისტორიული ცნობები ქრონოლოგიურად ბარის დაწყებითი, ხოლო წყდება მე-IX ანუ მე-X საუკუნით, ხარმეფ იუზის დროზე; 3) მისი წერილში მოხსენებულ იოანე კახი, რომელიც ყოვლითურთ სწორ-იქმნა იოანე ოქროპირისა, რომლისა სათნოებანი და საქმენი უკეთ ვისე უნდენ ცნობად, მიიღედ კელად მისთვის აღწერილი წიგნი და მუნდ სცანიოთ, — არ უნდა იყოს იოანე მე-XI საუკ. წინა-მდგადილუ ბასილისი; რადგან ანუ ქ.-ცხ.

მეგრითგან-აწლითი-წლად აღვიდიან ცხრასა მისსა დღესასწაულრობად... და მრავალთა კეთილთა უყოფდა ეკლესიათა სტეფანოზ და ყოველნი აღიდებდეს ღმერთსა და მონასე მისსა შიოსა. (საშოთსეა, გვ. 258).

შესაძლებელია, ამ გაიროსებანს სტეფანოზისა შეუღდა გადაყენება კ'ხის ბართლომესი; ხოლო ეს სასწაული რახდა მიზეზად ბართლომეს ხელ-ახლად კ'ხად დაბრუნებისა. (შენ: 128)—სახოგადოდ, შემოხსენებული ცნობები შეუქს ჰყენენ ჩვენს მატრიანებს, რომელიც იმავე ბრალსა სდებენ სტეფანოზს: „არა მინდობითა ღმრთისათა ცხოვნდებოდაო“, ხოლო არქეოლოგიური გამოკვლევა კი ამტკიცებს, რომ სტეფანოზი (ალბათ შემდეგ მასხედ აღსრულებულის სასწაულისა) მორწმუნე გამხდარა ღმრთი ტაძარი აღუშენებია, მაგ. ჯვარის ეკლესიები მცხეთისა და არაგვისა (ჯვარის-მთაზედ, კობს ახლო). უკანასკნელი უნახავს პ. იოსელიანს და მახედ აღმოუკითხავს ასო-მთაწერული წარწერა: „პატრიკი სტეფანოზ“ (ჩემი საისტ. კრებ. გვ. 35). ჩვენის აზრით იოსელიანს შეეცდომით მიუღია ეს მეფე სტეფანოზ II-დ, რომელიც აწოდებოდა არა „პატრიკად“, არამედ „კატიოხად“ (იხ. წარწ. წრომისა).

წ-ი, ხ-წი 'ი-ი, 'ი-ი, 'ი-ი, 'ი-ი, 'ი-ი, 'ი-ი

ამ წარწერას ჯვარის მონასტრისა, ჩვენ ვითხულობთ ესთით: „წმიდაო სტეფანე ქო-ბოლ სევასტი შეიწყალე“

ბროსისეს ეს წარწერა ვერ წაუკითხავს და ამისგანო ჩვენ აქ შემოვიტანეთ. ვინ იყო სევასტი ქობოლად? ეს ჩვენმა ისტორიამ ვერ არ იცის. იქვე წარწერილნი არიან „დადარსასე ვჰატოასიო“, „სტეფანოზ ქართლისა პატრიკიასიო“, „დი-მიტრი ძმა სტეფანოზისა“. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ სევასტი ქობოლად იქოს იმპერატორის კრეკლესტან სტეფანოზის მაგიერ ქართლში დროებით მთავრად დადგე-ნილია მწიფი, ანუ ძე ხოსროსი კობლად (კობლ—ქობლ—ქობაილ), რომელიც ალბათ ბერძნებას ვერაში ერია და მათის შემოქობით იშკაკა სმარსეჟიასი კტასტი. (სტეფანოზ კასტუსით 600—619 წ.)

აწანს ამბობს ეწრეთს მისს სახელოვანობაზე და არც, ვგონებ, მისს სიცოცხლეშივე აღწვრდენ წიგნს იმის შოლავწობაზე. გარდა ამისა მოხსენებულა იოანე აღიზარდა შიო-მღვიმელ ელიას-გან, ხოლო იოანე XI საუე. აღიზარდა მელქისედეკ კათალიკოზთან. ჩვენ მიინც საცილობდრ დაგვიღვია ნათქვამი, ჟალგან მე-X საუეკ სჩანს, „ეჩე კარიკისქე“ (ქ.-ცხ. 219), მე-XI საუ-ეუნეში 1028—1047 წლებ შუა ჩჩანს „ეჩე, ძე გურგენ ბერისა“ (ქ.-ცხ. I, 223) და 1001—1031 წ. „ეჩე ყანჩელი“, მამა ილარიონისა, სამთავისის მაშენებელისა (იხ. ეს წიგნი 1031 წ. და 1050 წ. ქვეშე). მაგრამ ესენი პატრიკებად არსად იხსენებიან.—ბასილი I აქ უნდა ამბობდეს ივანე ქართლის კ'ხედ, რომელიც ცხოვრებულა მე-VIII საუეუნის ბოლოს, ანუ მე-IX საუეუნის თავში (იხ. ჩვენის ქრონიკის სია კ'ხთა). სჩანს, რომ იოანესი ცხოვრება წიგნად აღუწერიათა და ამ წიგნიდამ უნდა, ამოეღოს ბასილის ეს ცნობები მახედ.

მაშინ ჩამოვლო ჰერაკლს მეფემან ბერძენთამან: და უკმო ციხისთავმან: კად აათ ტფილისისათ: მეფესა ჰერაკლეს. გაცხოტობით: **¶** მან ფერვი დააპურა და დანიელ მოიღო: და მოიძიხ სახეა ესე: მოვიდეს კაცი იგი მზის დასავალისაჲ: და შემუსრნეს რქანი ვერ ძისა მის მზის აღმოსავლისანი. და მეფემან თქა: უკუეუე ჩემოვს ესრეთ იუოს სიტყუაჲ მე მი გიგო მისაგებელი შნი და დაუტკვა ჯიბღო ერისთავი ბრძოლად და თვთ წარვი

და ბაღდადს ზრძოლად: ზუსრო მეფისა: **¶** მან ჯიბღო მჭირეთა დღე თა შემდგომად კალაჲ გა მოიღო: და ციხის თავი იგი შეიპურა და პირი დრაჰკ ნითა აღუკსო: და მერმ მრთელსა ტყავო ვაჰკვად და მეფესა უკნა მისწია ტარ დაბანს: ვარაზ გრიგორისსა შინა: ¹²⁹)
წარვიდა ჰერაკლე და შე მუსრა ბაღდადი და შეიპურა ზუსრო მეფს და მოღე ბად სკაქლი ქსოროებისაჲ: ¹³⁰)

¹²⁹) ეს ყოფილა 626 წ. (იხ. მენიშ, № 130, 131, ისტ. ბაქრაძისა გ. 195, — ჯიბღო ანუ ზიბელ (ჯიბელ=ზიბელ) (Hist. G. I, 226 II. 5). ზემოხსენებული ამბავი მოთხრობილია ქარ.-ცხოვ. თანახმად (იხ. Ciracos Hist. L'Arménie, I, p. 27).

¹³⁰) ზეასრო შაჰი, წინეთ რანეს ერისთავი, ზეასრბო შურს აგებდა იმპერატორს ფოკას მაგრიკ იმპერატორის მოკლვისათვის.

ეკლს. მუხ: ტყავის წიგნი: 591: მოგვიხსენებენ მან იბრის

გენისს: თ: წამებთ ნეტარის გურანდუბტრისი: სპარსეთს ხუსრო შეკისსაზე წა ორმიზდ მეფისაზე: (გურანდუბტრს ნათლისღებვას ეწოდოა მარაში).

იყო ბერძენთა შეფობასა კოსტანტინეპოლის ლათის მსახურისა მაგრიკისსა წელსა მეცხრესა (ე. ი. 591 წ.) გამოჩნდა აღმოსავლით ევროპაზე ნეტარის ესე გულანდუბტ, ქალაქსა რომელსა ჰქვიან ნისონ, ნათესავით იყო სპარსი, რომელიცა იყო სპარსთა მეფის სპარსთაღსა (sis)...

ამას ესვა ქმარი მოგვთ მთავარი, რომელი განვიდა გუნდსა ზედა მთავრად აღმოსავლით და მოიყვანა ტყუპ შრაული (ქრისტიანებო). ამ ქრისტიანე ტყვეებმა მოაქციესო გურანდუბტ, და როდესაც მისო ქმარი ომში გაეზ ზაენა შაჰმან, მან ნათელილოო. როდესაც შაჰმა შეტყუო ეს ამბავი, გააწყურა: აწყადა გუანდუსტ და მერე საზურობიდეში უკე ზეხათ.

ხოლო მეფე იგი გვემითა დიდითა და მედგობითა სიტყუებითა განვიდა სოფლის ამისგან, და შემდგომად მისსა შეფობასა ორმიზდისსა, ძისა მისისა, ლთის-მსახურმან მეფემან ბერძენთამან მაგრიკე შიავლინა მშვიდობაჲ ურდიერ: თას და პაემნისა. დაღებად კაცი ვინმე მოციქულად, რომლისა სახელიცა ერქუ

და იწყო ბრძანებით მსხე | სუა პატრუაქად და წარმო
ბად ის-მსა და მოდისტოს და | ვიდა აქათვე შემუდესა წედსა.'')

არისტობელ... ექსორება უფილნი გამოაქოვითაჲ ვაჲრამ მძვიდათა ან მოსდაო და
არისტობელ დაბრუნდა, გუჯანდუსტმა ისწავლა, დაწავალა ასურებრი და თსალმუნნი
დევიტისნი, ეს გაიგო ორმოხდმა და 18 წლის წამების შემდეგ დაიბარა გურან-
დუსტ და ქრისტეს დატკეპა, უბრძანა აწვალა, მერე ჯურდმულმა კემამს ხაუგად
და უბრძელი დაწინა; მერე ისევე ამდევინეს, და სიკვდილი განუჩინეს და ყელი
რქინის რგოლი დაუბრძელსო, რომ ვერ ვის შესძლებოდა გამოცვლა სიკვდილით
დასწავლის; ჯერ სჯული სპარსთა შებეჭდვად გეგლსა, რომელი დიასახელებიან
სიკულიდალ. მაგრამ სხელოვმა მოსწრა ყელი გურანდუსტს, რქინის რგოლი
დასკვდილი მოახსნა და მერე ისევე განცოცხლდა. ამას შემდეგ გურანდუსტ იერუ-
სალიმს წავიდა, მივადებ მდინარეს თან კურატსა, ქადაქსა მას წელს რქიანის ხისონ
და მრავლთა მოქცევად გეგლას მიმართა. შემდეგ იერუსალიმის მივიდეს. ბუქინ
ერთმან უწინასწარმეტყველებს: ვმთავრებულ არს აღსასრული და მოსლვა ანტი-
ქრისტესიჲ (ე. ი. ხვასრო მეფის შემოსლვა იერუსალიმის). და კუალად მოიქცა
და მოვიდა ადგილსა თროპოლინსაჲ და დაადგრა აღმოსავალით კერძო ეგუ-
ტერსა წეს სვიმონისასა ხილვად მეფისა მის მამბლოენელთასა, რაა იგი
მისდა შენულობად იყო. რამეთუ წინათვე გვითხრა მარტულმან მან ქრისტეს-
მან ხუასრო მეფისაჲცა ახლისაჲ გაქცევა და მერმე კუალად გება მისი,
რამეთუ ვდრე დაქსნდეს მეფობაჲ სპარსთაჲ. — და არისტობელესთესუა თქუა,
თუ რომელსა დღესა და რომელსა ეამსა სიკულილი მისი და მახლობელთა
მისთა უთხრად: ჩუენცა გუეუწყა, რამეთუ არა მრავალთ ეამთა შემდგომად
მოკულა იგი*...

ხოლო მაგრიკ წარავლინა დომენტიანე ეპისკოპოსი, დისწული თვსო,
აღმოსავლად მეფისა სპარსთაჲსა, რათა ზებახოს მშვილობაჲ.

ეს ეპისკოპოზი სვიმონ-წმინდას მივიდა, გურანდუსტი ნახა და ამისგან
გაიგონა წინასწარ-მეტყველება: რომიზლ მეფე თვსთავან ქცითა მედგრითა
გუევითა მრკულდეს, აღ შემდგომადცა მისა რომელი დაჯდომად არს სახელით ხუა-
სრო, მისხედაც აღდგომად არიან სპარსნი და სრულტოლოვით მოვიდეს საბერძ-
ნეთსაჲ ხვასრომ-გაიგო ეს წინასწარ-მეტყველება და როდესაც საბერძნეთში
იყო, ჰკითხა უკეთუ მისლვად ვარ ჩემსავე სამეფოსა საყდარსა. წმიდამან ფიცი
ჩამართვა გეწინასწარმეტყველებო, მაგრამ მხოლოდ იმ ზიარობით, რომ ჩემთან
პურობილები დადესიწველებო, ჯარნი არიან ჰინდეს შინა, რომელნი ჩემთეს
შეაყენნა საპყრობილესა მამამან შენმან ორმიზ და ყოველივე გითხრა. ამის
პირი მისცა ხვასრომ. მაშინ უთხრა ხუასროს: რამეთუ შენსავე ადგილსა და-
გამტკიცოს მეფემან ბერძენთამან და მეფობა სპარსთაჲ შენდავე მოიგოს.

მეტაფრასი მცხეთის, მე-XIII საუკუნეში დაწერილი: იმპერატორის ირაკლის აღმხედრე-
ბა სპარსეთს დასაბრუნებლად პარტიონის ჯვარისა, ქასრე მეფისგან მოტაცებულისა.—ამ სა-
კითხავში პლატონ იოსელიანს სხვათა შორის წაუეთხავს (თვთ ხელნაწერი ესე ჩვენ ვერ
ვიპოვეთ):

«ხოლო ერეკლე მეფემან ისწრაფა და ყოვლით-კერძო შეიკრება ლაშქა-
რი და—...—ურიცხვი ერი მბრძოლთა ყოვლით კერძო ნათესაეთაგან მრავა-
ლთა და ევკსქნი (ექსინნი?) პონტოთ, რომელ არს ზღუა ერეკლე ჩრდი-
ლოთ კერძო; წარემართა სიმრავლითა ურიცხუთა ნათესაობისათა (622 წ.) და
ჰყვა მისთანა ცოლი თვისი, და მიიწია რა ტრაპეზუნდელ, სანახებთა შამეგლე-
ლოსათა, უშვა ძე, რომელსა უწოდა ერეკლე და მიერ წარავლინნა მოცი-
ქულნი ძღუენითა მრავლითა მეფისა მიმართ. მეფემან თურქთამან დიდად შეიწ-
ყარნა მოციქულნი ერეკლესნი და მოსცა მას პლტქუმან ერთობისა. ვინაჲცა
ერეკლე წარვიდა თურქეთს».

ეს ძვირფასი ცნობა ისტორიისთვის, მით უმეტეს, რომ კოჭიების ისტორიისნი ამ ომზე
და ერეკლეს ოჯახურს ცხოვრებაზე ნაკლებ ცნობებს გვაძლევს. თურქებად უწოდებდნენ, ხაზა-
რებს, როგორც მოგვითხრობენ ამაზე თოფთაჲ ვიზანტიელი (pag. 263) და ანასტასე (pag. 95).
Turcos orientales quos Chasaros vocant ad belli societatem allexit. (ჩემი სწავლე-
რიო კრებ. გვ. 355). ამ ხაზართა უფროსი უნდა ყოფილიყოს ის ჯიბლა, რომელიც ერეკ-
ლემ თფილისის ციხეს მიუყენა და რომელსაც მეციხოვნეებმან მრავალი შეურაცხვეფი შეაყ-
ნეს. რომ ჯიბლა იყო მონგოლი და უმსგავსო შესახებდავად, ამაზე კომენტარს წამოი-
ხრობს ისტორიკი კირაკოსი, რომელიც მოგვითხრობს, რომ ერეკლე იმპერატორის ბრძანებით ჯიბლ-
ებრძოდა თფილისის ციხესა და დიდს ხანს ვერ აიღო. მეციხოვნეებმა ციხის კედელზე წა-
მოაცვეს ჯიბლზე გოგრა, რომელიც გამოსახავდა ჯიბლოს რეველს თავს და მისს მწერილს
თვალუმს: ამ გოგრას დაუშინეს ისრები; ეს ნიშნავდა: შენ, ჯიბლო, ამ გოგრას მიგიგავს თავ-
პირი და მსგავსად ამ გოგრის ისრებით განგიგმირაფთ მაგ უმსგავსო თავსა (*Ciracos*, 27).
ქარ. სტ. (I, 165) მოგვითხრობს: „ამან (ერეკლე)... მოიყვანა დასაუღედთან თურქნი
და შეკრიბნა სპანი ურიცხვნი და წარმოემართა სპარსეთად ძებნად ძელისა ცხოვრებისა“.

როდესაც სუასრო მთავრად აღმოაჩინა სპარსთაგან, ძეგემან მკარანე დღესდღე
უძღვსო მას „სტეფანეს მიერ სუასრად მის საუფლომას კაცისა, კაცისა დიდებულთ-
სა და პარტიონისა, რომლითაჲთ სტეპან ექმნა წმიდისა მის მოწამისა“ მესე ყოველთაჲ
გვიამბოო ქოლასტეკოს კინეჲ. გურანდუხტ დამარხეს სამარტყდლოს წინს სურგის-
სა, იფისსა 9-სა. გურანდუხტი სესოკრებდაო მეფობასა ძეგელისა ხუასრომსსა და
ორმოზდ უღმრთოესა და ახლისა მეფისა ხუასრომსა და ბერძენთა მეფისა მეთ-
რიკისსა».

ასოლივი სწავს, ვითამ ხოსრო მანთლქულიყოს მკარავის მიერ და ძეგელს
შემწეობა ბერძენთა (Асогикъ Эминъ, стр. 333 и 81). ბარამ ჩუბინო ასოლიკით
„კახანამ“-ად იწოდება.

¹³¹) „მეშვიდესა წელსა“ შემდეგ პირველის აღმხედრებისა. აქ ჩვენი ქრონიკა სრულიად
ეთანხმება მსოფლიო ისტორიას (ბაკრაძე გვ. 195).

მცხეთის XIII საუკ. ხელნაწერის საკითხავისაგან: „წარტყუნვამ იტრუსალიმისა, თქმული ნეტარისა სტრატეი მონაზონისაჲ.. საბა.წმიდელისა“:

„მოავლინა (ღმერთმან) ნათესავი ბოროტი სპარსთაჲ; მოვიდეს ივინი ძალითა დიდითა და ერთა მრავლითა და დაიპყრეს ყოველი ქუჩყანაჲ ასურისტანისაჲ და გუნდი და სპაჲ ბერძენთაჲ აოტეს და რომელნიმე მათგანნი შეიპყრნეს... ვიდრემდის მოვიდეს პალესტინედ და სანახებსა მისსა, მოვიდეს კესარიად, რომელ იგი არს დედაჲ ქალაქთაჲ.. და დაიპყრეს ყოველი ქალაქები ზღვს კიდისაჲ სოფლებითურთ მათით.. და... მოიწინეს ქალაქსა მას დიდსა და სახელოვანსა, ქალაქსა ქრისტეანეთასა, რომელ არს იტრუსალიმი... ურიცხვნი სულნი მოისრნეს... თუქსა აპრილსა 15-სა, ინდიკტიონსა ორსა და მეოთხესა წელსა ჰერაკლეს-მეფობისასა (ე. ო. 614 წ.; ერეკლე გამეფდა 610 წ.):

უწყება ცხრველს-მყოფელისა პატიოსნისა ჯუარისა, ვითარ უაჟმონი-ღეს იგი ბაბილოვნით იტრუსალიმად (იმაჲე აქქოსისის, იმაჲ ხელნაწერიდჲ).

წელსა მე 15-სა იტრუსალიმისა წარტყუნვითგან, ხოლო წელთა ჰერაკლეს მეფობისათა ათცხრამეტსა (ე. ი. 629 წ.), ინდიკტიონსა ათსა, ხუასრო მეფე იგი სპარსთაჲ მოიკლა თუქსა მარტსა ძისა მიერ თვისისა, რომელსა ერქუა სირონი¹²²).

ხოლო მეფე ჰერაკლე ერთურთ მისით მათ ჟამთა ოდენ მიწვეულ იყო სპარსეთად და მრავალნი ქალაქნი მათნი დაეპყრნეს და პალატნი სამეფოვნი და ათასეული ერისა-მათისა მოესრა და რომელნი წარტყუნული ყვნეს ბერძენთაგან უკმოყვანნეს... ხოლო მეფე სირონი მოკლდა თუქსა სეკდემბერსა და იპყრა მეფობა მისი ძემან მისმან ანდანიონ და იყო იგი ყრმა და იყო მეფობასა შინა სამ თუქ და იქმნა შორის ბერძენთა და სპარსთა მშკლობა ექლისწერით შუამდგომლობითა ანდანიონისათა, რომელი იყო ერის-მთავარი სპარსთაჲ.

ხოლო შემდგომად იტრუსალიმის წარტყუნვითგან მე 17 წელსა (631 წ.), ხუასროს დაკლვითგან მესამესა წელსა (632 წ.?), ხოლო ჰერაკლეს მეფობითგან ოც-და-მეერთესა წელსა (ე. ი. 631 წ.), ინდიკტიონსა სამსა ანდანიონის ერისმთავარმან მოკლა ალდასირ მეფე სპარსთაჲ, რომელი წინა ვაკსენეთ და

¹²²) სირონის ანუ ლებოსს „კობად სირუე“-სი სიკვდილი მოხდა ლებოსს გამოკვლევით 628 წ. (ისტ. ბაქრაძ., გვ. 195). არდასირ არის Арташир ასოლიკისა, გვ. 86 შესანიშნავია, რომ ერეკლე კესირის შემოსულის ამბები და შემდეგია სტეფანოზ II-მდე ჩვენს ქრონიკაში ნაამბობია სუმბატის ქრონიკასთან უფრო თანხმად, ვიდრე ქარ.-ცხოვ. (გვ. ქარ.-ცხოვ. 164, მარიაშვილი დედოფლისა № 30, ფ. 207), თუმცა კი იმისთანა ცნობებიც იპოვება, რომელნიც ქარ.-ცხოვ. არის და სუმბატის ქრონიკაში კი არა.

და მან დაიპყრა მეფობა და იქმნა იგი მეგობარ ბერძენთა და ცხოველს-მყოფელი იგი ძელი ქრისტეს ჯუარი მან მომადლა ჰერაკლე მეფესა, ვითარცა ყოვლისა სოფლისა საფასე... ხოლო ჰერაკლე მეფემან მოიღო იგი ისრუსალიმად მოსლესა მისსა მუნ მარტინეს თანა, რომელი იგი იყო ასული მამის ძმისა მისისა და შვირთო მან იგი ცოლად თვნიერ შჯულისა...

და ვითარცა შემოვიდა იგი ისრუსალიმად, კდ აგო დიდებული იგი და პატროსანი ძელი ჯუარისა ადგილსავე თუსსა თუსსა მარტსა 21, დაბეჭდული ეგრეთვე გუადრუსა შინა, ვითარ იგი წარეღო და ყოვლადვე ეგო იგი განუღებელად... მაშინ სერაკლე მეფემან, ვა იხილა... აღშენება წათა მათ ადგილთაჲ, რომელნი ნეტარისა მოდისტოს მიერ აღშენებულ იყვნეს, განიხარა ფრიად და ბრძანა, რათა აყურთხონ იგი პატრიაქად ისრუსალიმსა ზედა, რამეთუ ნეტარი ზაქარია აღესრულა სპარსეთს და დგა ეკლესიაჲ ქურივად.

ხოლო ინდიკტიონსა 4-სა და ოც-და-შეერთესა წელსა ჰერაკლეს მეფობისასა (ე. ი. 631 წ.) დაიპყრა პატრიაქობაჲ ისრუსალიმისა ნეტარმან მოდისტოს და შემდგომად მცირეთა ეამთა... მოკულა იგი თუსსა დეკემბერსა 17...

სტრატეგი უფრო დაწერილებითს, ერცელს და მართალს ცნობებს გვაძლევს, ვინემ თვთ ლებო. (იხ. ისტორია საქართვე. ბაქრად. გვ. I 96; Асогик. срр. 84—87).

დღ ვე მოსვლადმდს მისა:
ტუფილისს სიონი განუშორა მკვ
დრთა: **ქ** რისა ეკლესიასა
აყლდადა: აზან ჰერაკლს
ტუფილისს და მცხეთას და უქ
არმას განავლინნა ქადაგნი
რა უნი ქენენი ქლქთა შნა
ეკლესიათა შინა შემოკრებენ
და უნი მოკუნნი და ცეცხლი
სა მსახურნი: ანუ მოინა
თღუნენ. ანუ მოისრუნენ:

ქ მათ ნათლის დებაჲ არა ინე
ბეს ზაგუევით თანა ადუ
რინეს ქენეთა ვდს ულთა
ზა წარჰმართა მახვლი
და ეკლესიასა შინა მდინა
რენი სისხლისანი დიოდეს.
ქ ჰერაკლე განწმიდა შჯული
ქესი და წარვიდა. და ერისთვობდა
იგივე დიდი სტეფ
ანოზ¹²³) და კათალიკოზნი იყო
ბართლომე მეორედ:

¹²³) ქარ.-ცხოვ. სტეფანოზ მოკლეს თფილისის ციხის აღების დროს. მსოფლიო ისტორიით კი სტეფანოზ ხელში ჩაუვარდა ერეკლეს მდინარის ზაბის მახლობლად, როდესაც იმპერატორი ებრძოდა მტერს (სპარსთა); ხოლო ჩვენი ქრონიკით იგი მთავრობდა ერეკლეს დაბრუნების დროს. ამ უკუთქმათა კერძო გამოკვლევა სჭირია; მაგრამ შესაძლებელია, რომ სტეფანოზ თფილისის აღების შემდეგ გაქცეულ იყოს სპარსეთს და იქ სპარსთა დამარცხების შემდეგ დამორჩილებადეს იმპერატორს და მისგან მიეღოს „პატრიოცობა“ ანუ მთავრობა ქართლში. ესერ რომ არ ყოფილიყო, მაშინ ძველი გახდებოდა იმისი ვაგება, თუ რად მიათვისებენ სტეფანოზსა ბერძნულს ხარისხს „პატრიკიონისას“. სიანს, ჩვენი ქრონიკის ცნობა ჰეზარიტი უნდა იყოს, მით უმეტეს, რომ „სუმზათის ქრონიკაც“ სრულიად ეთანხმება მას. შესაძ-

სუმბატის ქრონიკილამ (წერა-კითხ. № 30).

და ესენი შვიდნი ძმანი, ძენა ამის სოლომონისანი, მოაწვიეს კვლევს წინამუ
რეჩელ დედოფლისა და მისეან ნათელ იღეს და დამთეს იგინი ქუეყნათ: სომხი-
თისათა, და მუნ დღესინდელად დღემდე შვიდნი მათნი მთავრთბეს სომხისთი. და
ოთხნი ძმანი მათნი მოკიდეს ქართლს. სოლო ერთი მათგანი, სხსელთი გუარამ, ც-
ნასენს ერისთავად. და ესე ქართლისა ბატონისანი შვილისი შვილისი და ნათესავისი
აზიან მის გუარამისანი. სოლო მძა მისა, სხსელთი სხსე, წარავდა კახეთს და დაე-
მხზახ იგი ნურსეს, და სხვანი ორნი იგი ძმანი ამათნი, სხსელთი ამამ და ვარზაზად,
წარვიდეს კამბეჩანს და მოკლეს მათ სხარსთა სხარსლანი და დაიპყრეს კამბეჩანს, და
დასადეს იგინი მუნ ცხორებდა სიარხბუფს, და ამ ყამამდე შვიდნი მათნი მთავრო-
ბეს მას მისა. სოლო ვისთვან მოკლდა მეფობა შვილთა გორგასლანისათ, მით ეს-
მითვან ეპურა უფლება ქართლისა აწინაურთა ვიდრე ამათამდე, ანამდე დაქსრულა უფ-
ლება ქართლისა აწინაურთა ბიაროტთა სხსეთა მათგან.

მას ყამან მცხეთას კათალიკოზი იყო სვიმონ-შეტრე, და მცხეთა აღთსელდუ-
ბოდა და ტყვადისი ღმრისდებოდა, აზმანი შემციორდებოდა და კვლავ ცხადდებო-
და; სხარსანი უფლებდეს ქართლს, კახეთს, ჭყუეთს, სომხისთს, სიქეთს, ასპორანს.
მას ყამან კათალიკოზი იყო მცხეთას სომიელ, და ერთად შეერთა ყოველი ქართლი
და განაწილეს გურამ, დავითის ნათესავისეგან, მოწყნული ძმით: მისთა თანა,
ასამს და ვარზაზადს, რომელნი იგი ზემო ვაქსენეთი. ესე წარმოვიდეს კვლევით,
რომელნი მონათლნა რეჩელ დედოფლისა ძმანი ჭურბანის, ტყუებით მისარულნი,
ქუეყნით ფილისტომით, და ნათელ იღეს კვლევს კვლევით რეჩელ დედოფლისათა,
რომელნი სანთა მათგანთა უცვლად სხსელი, რამეთუ ერთის სხსელ სდგა მოსადე, და
ერთის ბატონი, რომელ აწის მამ ბატონიანთა, ერთს ბატონი, ერთი შემოაყუნა
სიძელ, და ორნი მათგანნი ამხახ სომხისთის მეფეთ.

სოლო ოთხნი ესე ძმანი წარმოემართნეს ქართლს, ვითა ზემო ვაქსენეთ, და
გუარამ განაწილეს ერისთავად, და მოსცა ამას მეფემან ბერძენისამან ზეტიად ვურატ-
მალატობა, და ამან დადვა საფუძველი ჯვარისა კვლევასა, რომელ აწის მცხეთას.

სოლო სხმნი ესე ძმანი წარვიდეს კახეთს, დასაჰე დაემხახ ბაქურს, მესა ნურ-
სესს, და ასამ (და) ვარზაზად წარვიდეს კამბეჩანს და გადამეწვიეს ერთი კეზანს,
ერისთავს (ბაქარ ჩუბინისს, და კეზან მოკლეს), და დაიპყრეს მს კამბეჩანს. და
იყო მას ყამან მცხეთას კათალიკოზი სომიელ, და ამის-ზე ტფილისისა შევიდრთა

ლუბელია, რომ როდესაც ჯიბლუმ ციხე აიღო და სტეფანოზ გაიქცა, მაშინ ერევლეს დე-
ნიშნოს დროებით მმართველად საქართველოასა ის „სევესტი ქობოლა“, რომელიც მოხსენე-
ბულია ჯვარის მონასტრის წარწერაში ალბათ იმის გამო, რომ მას ვანუგრძელუბია სტეფა-
ნოზისგან დაწყებული შენობა. რადგან სტეფანოზი ჩვენი ქრონიკით მმართველად სხანს ერე-
ლე კვიციანის სარსეთილამ დაბრუნების შემდეგ (631 წ.), ამის გამო ვახუშტის ქრონოლოგია
(600—619 წ.) შესაბამისად მისა სარწმუნო არ უნდა იყოს.

ეკლესიის გუბად იწყეს, რომლისა ნასკვარსა ყოველი ერთი აშენებდა და ნასკვარისა ერთი ვინმე დედაკაცი, და ქათალიკოი იყო მცხეთას ბართლომე.

და შემდგომად ამის გურამისას კრისთაობდა მე მისი სტეფანოსი, და მის დე-
მეტრესი, და აშენებდეს ეკლესიასა ჟვარის (sic) მცხეთას. და ამის-ზე წარკვლო კრ-
კლე მეფემან ბერძენიანს და მივიდა ტფილისად და დადგა გამართებითა ცისკის
კალისას, და ცისის თავის კმა უყო ცისით გამოდმართ და ჭრჭვა ჭერაკლე მეფეს;
„რომელსა გასხენ წუერნი კაცისნი და კაც-ბოტისანი“. მამის ესმა ჭერაკლე მეფე
სა, განსისხნს მისთვის და აღმოვიტოს წიგისისკან დახიელ წინასწამეტყველისა
სიტყვა იგი, კითხრმედ აღმოვიდეს კაცი დასავლისა და შეუმუნსეს რქანი აღმოსავ-
ლისა ვერმისანი. და თქვა მეფემან: «უკეთუ იყო ხემდა სიტყვა ეგა განიკურებისათს
სქისის, მისავებელი ორგეტი დავიტეო შენ», და დავტყვა ტფილისს ჟიბლე კრის-
თავი ბართლოდ ცისისა ტფილისისა და თვთ წარუმართა ბლდადს, და მივიდა
გარდაბანს ვარს-გატელისას, და დაიღაშქას ადგილსა მის, რომელსა ჭრჭვან სუს-
შენი, და სათელ სცა ჭერაკლე ვარს-გრიგოლის და ყოველსა კრის მისსა, და იყო
შენებდა ეკლესიასა, რომელი იგი უბწყვისკაღეს არს ყოველთა ეკლესიათა, და წარ-
ვიდა ბერდუქს და დადგა უელსა სოფლისასა და აღმართა ჟვარი ჭვის (ჭვ-სი), და
დადგა საფუძველი წმიდისა დეითის მშობელისა ეკლესიისა და აღსარულად გუმიადი
მისი.—სოლო მან ჟიბლე ცისე იგი ტფილისისა გამოიღო, და ცისის თავი იგი
შეიბურა, და დაჯანთა ზირი აღუქო ამისთვის, რამეთუ თქვა სადიდებელი იგი
მეფისა ჭერაკლისი, სოლო კადრების მისთვის ტყევი განკადა და მეფის მისწია იგი
გარდაბანს ვარს-გრიგოლისას. და გარდაბნით მეფემან მიცვალა ღელს, და უწოდა
მეწიპეკელთა მთავარსა, (და) სათელ სცა, და წარვიდა (მუნთ) ბლდადს, და გამოიღო
ბლდადი, და შეიბურა სუასო მეფე და მოაღებინა ძელი ცხოვრებისა (სოკრებისა),
და იყო შენებდა იერუსალიმისა, და დასუა მოადისტოს მატრიაქად, და წარმოქმრ-
თა აჭათიკე, და მოვიდა წელსა მეშვიდესა და კიდრე მოსულვამდე მისსა ტფილისის
ეკლესია (სითი) გაცსრულა, სოლო ჟვარისა ეკლესიასა აუღდა.

და მან ჭერაკლე მეფემან ტფილისი და მცხეთას და უკარამოს ქადაგი განკ-
ლისსა, რათა ყოველნი ქრისტიანისი ეკლესიასა შევიდეს, და ყოველნი მოკუნნი და
ცეტელის მსახურისი, რომელნიცადა არს მოინათლეს, მოინარეს. სოლო მათ სათ-
ელისლებს არს ისეუს, არამედ სავებით აღერენეს ქრისტიანეთა თასა, და მამციკს ყო-
ველთა მათ სედა მსხვილი: და ეკლესიათა შინა მდინარისი სისსლისისი დიოდეს,
და განწმინდნს სჯული ქრისტიკი დეითისა ნებისა, და წარვიდა ჭერაკლე მეფე სა-
ყოფადე თვსად. და ჭითავრობდა ქალთლს იგივე სტეფანოს დიდი. ქათალიკოი იყო
მეორე ბართლომე მის-სედეკე. და შემდგომად მისსა მთავრობდა აღმანსე, მე მის
სტეფანოსისა, და მის-სედა სამინ ქათალიკოხნი იცვალეს—იოკანე, ბაბილა და
თაბორ. და ამის შემდგომად სტეფანოს, მე მისი, და მან განასრულა ეკლესია
ჟვარისა, და განწესა მუნ ჟვარისა კრება, და დაჯდა ტფილისის ცხოვრებად და კ-
თალიკოხი იყო სამოელ და კროს. და მის-ზე ქიეუსა ქართლისა აღწერეს და წარადგეს

საბერძნეთს. და ჭამაჲი მოიწია, კითარმედ ბაღდადი დაბეჭდეს აგარის სათეს-
თათ. („სუმბატის ქრონიკადამ“ მხოლოდ იმ ნაწყვეტებს ვებეჭდეთ, რაც ქ.-ცხ.-ში ცალკე არ
მიპოვება. აქ გამოშვებულია თავში ის, რაც დაბეჭდილია ქ.-ცხ. გ. 161—162).

და შემდგომად ერისთავობდა
ადრნესე და მისა ზს სამნი
კათალიკოზნი იცვალნეს
იოვანე: ბაბილა: თაბორ: ¹³¹⁾

და მისა შემდგომად ერის
თავობდა: სტეფანოზ ძს მისი
და ამან განიშორა ჯრისა
ეკლესიაჲ: და დადვა კრ
ებაჲ ჯრს. ჯრობასა ერთ
თთუე და ტფილისს დაჯ

და სტეფანოზ: და კათალ
იკოზნი იუო სამოველ: და
მისაზსვე ევნონ: ¹³²⁾

და ამბავი მოკდა
ვდ ბაღდადი ავარ
ენთა დაიპურესო და
ამისთვს ბერძენთა ქენა
ჯორსა აჰკიდეს და წა
რიდეს საბერძნეთა: ¹³³⁾

ნ-ი, უ-ნ-ც-ი, ხ-ი, ხ || ქ-ც-ქ-ი

ეს წარწერა წრომის ტაძრისა საშხრითის კარებს ზევით, ბროსეს შეცდომით გარდუწერია
(თუმც წარწერა სრულიად ცხადია) და ორის სიტყვის გარდა სხვა შეცდომით წაუკითხავს. აი ბრო-
სეს ამონაქთბი: „წმინდაო (ღვთის მშობელო) ბარნაბა შეიწყალო“. ხოლო ჩვენ ვითხვლობთ:
„წმინდაო ეკლესიაო სტეფანოზ კატოიოსი (იპატოიოსი) შეიწყალო“. სხვა
წაკითხვა შეუძლებელია. უცხოეთიდან შემოღებული სიტყვები, დაწყებული „ი“, იწერება ასო-

¹³¹⁾ ადარნასე ვახუშტი 619—639 წ. მეხითარ აირივანელით: იოვანეს, ბაბილას,
თაბორ. Хронологич. ист. 1869 г. стр. 347. დ. რეკტ. სიით იოანე † 620 წ., ბაბილა
† 622 წ., თაბორ † 633 წ.—ჰ. იოსელიანით იოანე † 626 წ., ბაბილა † 630 წ., თაბორ
†?—ქ.-ცხ. 169.—კზნი ბართლომე ჰ. იოსელიანით † 622 წ. მაგრამ ჩვენის ქრონიკის და ქ.-
ცხოვრებისაგანაც იგი სჩანს შემდეგ ერეკლე კეისრის დაბრუნებისა და ამის გამო ის უნდა
მოკვდარიყოს შემდეგ 631 წ. თაბარი სჩანს წრომის წარწერაში (იხ. ქვემო 639—663 წ.).
თაბორ ცოცხალი იყო მურვან-ერუს შემოსლის დროს, სტეფანოზის დროს (ქ.-ცხ. I, 174,
მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ. „მთაბორ“, ფ. 210).

¹³²⁾ სტეფანოზ II ვახუშტი 639—663 წ.—ქ.-ცხ. (I, 169) ამას აღუშენებია ზღუდე
ჯვარის ეკლესიისა და არა თვთ ტაძარი და ვგონებთ ჩვენი ქრონიკის ჩვენება ამ ჰაზრით უნ-
და მიიღებოდეს.

¹³³⁾ „ჯორსა აჰკიდეს ქვეყანა“ იმასვე ჰნიშნავს, რაცა გამოხატულია ქ.-ცხ. I, 170,—
171, 175, ე. ი. ბერძენები და ქართველებიც შიშისა გამო მიწაში ფლვილენ საქონლს, მაგრამ
მიწა-წყალს, ქვეყნებს და ერსა აღწერდენ ხოლმე და აღწერილ გუჯარებს თან წილებდენ იმის-
თვს, რომ როდესაც შიშინაობა გაივლიდა და ისევ დაბრუნდებოდენ, მაშინ იმ აღწერილობით
შესძლებოდათ მოეპოვათ განძნი, ერნი და მიწანი. „ჯორსა აჰკიდეს ქვეყანა“ ე. ი. აღწერი-
ლობა ქვეყნისა, ანუ საბუთები ქვეყნის და ერის მფლობელობისა. „სამი ქრონიკის“ გამო-

თი „კ“. ჯვარის მონასტერის „სტეფანოს“ ქართლისა პატრიკიოსი“ სხვა გვეგონია. ეს „სტეფანოს იბატიოსი“ (ანუ იგივე „იპატიოსი“) ჩვენ მიგვაჩნია სტეფანოზ II-დ (629 — 663 წ.), რომელზედაც ქ.-ცხ. იტყვის: „იყო მაშენებელ ეკლესიათა“. იგივე წარწერა (წო ესო სოზ ვზე შუე) ჩვენ ვიპოვეთ იმავე ეკლესიის კედლებზე, ძველს გაჯზე. ახალი შელესილი ჩამოვარდნილა და ძველს შელესილზე სჩანს ბევრი ძველი წარწერაები, უბრალოდ ნაჯღაბნები.

წრომის ტაძარში ჩვენგან ნაპოვნს ქვაზე აწერია:

**ქსი ჴუ ქსტუ ზზ || ლს ოჴტს ჴ(ც)ოლ ჴიზლ || ტიჲ
სლხიციჲსლ || სო(ჴსლ) ჴლ(ო,ჴ) ცოი - - - ო,ჴ - - (?)**

მეორე მხარეს ამ ქვისას აწერია ასომთავრულად: „ჯვარო ქრისტესო სულსა ი - - - ეს (ირვანეს) შემწე(?) ექმენ(?) ქრისტეს მიერ. (ა)ბულყოფისა აემართა მესამესა“ - - - მეტი არ არის სამწუხაროდ. შემდეგ უნდა ყოფილიყოს: მესამესა წელსა მთავრობისა სტეფანოზისასა ანუ მამამთავრობისა თაბორისსა.

ეს წარწერა იმავე წრომის ეკლესიის საკურთხევლის კედელში ჩატანებული ვიპოვნეთ ჩვენ მღვდლის დაეთიშვილის დახმარებით. ქვა ნატეხია ძველის ჯვარისა, რომლის ძირიცა იქვე ვიპოვნეთ დიდი ქვა, რომელზედაც აწერია:

ჴოი ჴტზ ჴჲ (ჯვარო მარია მ შეიწყალე).

პირველს ჯვრის ნატეხს ქვაზე უხერხულად ამობრვით გამოქანდაცებულია მუღლ-დადგმით მლოცველნი ვაკაცი და ყმაწვილი (მამა-შვილი) და იქვე ორი დედაკაცი გულზე ხელ-დაკრეფილები (მლოცველნი) გრძელს შესამოღებში. ზემო ნაჩვენებს წარწერას ჩვენ ესრე ვკითხულობთ: „ესე ჯვარი ძლიერი მამაჲს (მშას) თაბორის ლ(ოცვი)თა აემართე სალოცველად სუ(ლისა) აბულყოფისა(?) - - - ულ“ (?)

მამა თაბორი, ჩვენის აზრით, არის კათალიკოზი თაბორ, რომელიც მართლა სცხოვრობდა სტეფანოზის დროს და რომლისა ლოცვა-ყურთხევით აღუმართავთ ის ჯვარი. მეორეანურეს დროს სჩანს თაბორ (ქ.-ცხ. 174). კათალიკოზები არა იშვიათად მოხსენებულნი არიან მამად ანუ მამამთავრად.—აბულყოფი იოანე(?) უცნობი პირია ისტორიისა. ის უნდა იყოს ერისთავი საციციანოსი. აშკარაა, ჯვარი რომ სრულად შენახულიყოს, ჩვენ გვექნებოდა ძვირფასი ქორონიკონი, რომელიც უქს მოჰყენდა იმ დროინდელს არეულს ქორნიკებს ჩვენის მემკვიდრეებისას. ძნელად დასაჯერებელია, რომ დანარჩენი ნაწილებიცა იმავე ჯვარისა არ აღმოჩნდეს წრომის ნანგრევებში, თუ ამას ჯეროვანს ყურადღებას მიაქცევენ.—იმავე წრომის ეკლესიაში ვიპოვე სვეტის ძირი, რომელიც გარშემო წარწერილია ნუსხა ხუცურით, მაგრამ ძველის ასოებით. წარწერა შებღალულია, მაგრამ წაკითხვა შეიძლება, როდესაც სვეტი გაირეცხება და ფრთხილად სინათლეზე გაიტანება. პირველ სტრიქონებში მოხსენებულია: „სახელითა დვითისათა, წრისა რაქდენისა“ - - - -

სჩანს, ზემოხსენებული ჯვარი ვილაც აბულყოფს აუმატავს მისის ნათესავის იოანე(?) აბულყოფს სულის მოახსენებლად, და ზედ გამოქანდაცებულნი პირნი უნდა იყვნენ. აბულყოფს ოჯახობის, ანუ მეფის სტეფანოზის სახელეულობის მწვერნი:

მკემელი ამ ფრასსა უაზრობას სწამებს.—ეტყობა, რომ ძველი დედანი ჩვენის ქორნიკისა აქამდინ ყოფილა მოყვანილი, რადგან ამის შემდეგ ჩვენის ქორნიკის ხასიათი სრულიად იცვლება: ისტორია მოულოდნელად წყდება, ამგების მაგიერ ცარიელი სახელებიდა და კათალიკოსების სახელები, წინააღმდეგ მიღებულის რიგისა, გაყოფილია.—ამის შემდეგი მოთხრობა სხვა წყაროდამ უნდა იყოს ამოღებული.

და მისა შემდგომად ერისთ
 ვობდა: გუარამ გურაპ
 აღასტი: ვ: ¹³⁷) და გუარამ კ
 მამ: ზ: და მერამ არაშუა
 კურაპალატი: ზ: და ვარ
 აზ ბაკურ: აპამ პატრი
 კოზნი რან გარბანელნი
 მოაქცინა: თ: ¹³⁸) და მერმე

ნერსე ¹³⁹) და ძენი მისნი:
 თილიპე: ია: სტეფანოზ: იბ:
 ადრნესე: იგ: ¹⁴⁰) გუარამ იდ:
 და ბაქარმანი ძქ ბაღდა
 დისი: იე: და ძენი ადრნესე
 სნი: სტეფანოზ: ივ: და აშოტ
 კურაპალატი: იზ: ¹⁴¹) და გუა
 რამ: ¹⁴²) დიდნი ერისთავნი: ესთენ
 იუვენეს:

ამ ერისთავებზე სუმბატის ქრონიკა მოგვითხრობს ესრეთ:

«და ამის სტეფანოზისა შემდგომად ერისთავად ძე მისი გუარამ კურატპაღა-
 ტი და შემდგომად მისისა კარაზბაკურ, ძე მისი, ანთიპატრიკოსი, რომელმან გაზანაღ-
 სი მოაქციანა. და მერმე (მოისრა!?) სურსე და ძენი მისნი; თილიპე, და სტეფანოზ, და
 ადარნასე, და ძენი მისნი— გურგენ ერისთავი, აშოტ კურატპაღატა, სოფო მისტ
 კურატპაღატი მთავრობდა: ჭკუენასა მას შისა და სხელად მისა იყო ბარდავი და
 ტფილისი, და ჭჭონდა მას ჭკუენას, რომელ არს კარემოს მისას. და მისინ გახდიდო-
 და კელმწიფება ჯგირანთა. (ეს არის გაგრძელება ზემო დაბეჭდილის გვ. 67—69, —ქრო-
 ნიკისა. ამის გაგრძელება დაბეჭდილია ქ.-ცხ. გვ. 187 დაწყებული მეშვიდე სტრიქონით მე-189
 გვერდამდე და მე-198 გვერდიდან 200 გვერდამდე).

¹²⁷) გვარამ ქ 678. ძე ამისი ანთიპატრიკოსი, რომელმან გარდაბანელნი მოაქცია. ჩამო-
 თელილ ერისთავებში ცნობილი არ არიან ისინი, რომელთაც მისდევს ასოები: ზ; ს; ილ; იე.—
 არაშუა: ს: არ არის არაშუა ქართლისა პიტიახში, მოხსენებული წა სტეფანეს ცხოვრებაში,
 რადგან ესტატეს წამება მოხდა მეVI საუკ., და არც ის არის მართალი, რომ პიტიახში
 უდრიდეს კუროპალატს (პიტიახში სპარსულია, ხოლო კუროპალატობა ბერძნებისაგან მიიღე-
 ბოდა ზეგრძნებისადმი სამხაზურსათვის. ეს თვალსაჩინო შეცდომა იხ. სამი ისტორ. ქრ. გვ. 68).

¹²⁸) ვარაზ ბაქარ ქ 705 წ.

¹²⁹) ნერსე ქ 742 წ. ამას ხელნაწერში არ უზის რიცხვი თ:

¹³⁰) ადარნასეს შვილად მოხსენებულია 779—826 წლებ შუა ნერსე: „ოდეს ერის-
 მთავარი იგი ქართლისა სახელით ნერსე, ძე ადარნასე კურაპალატისა და ერისთავისა“...
 (აბოის ცხოვრება, № 170, გვ.) და იქვე გვ. 311—312: „ერისთავობასა სტეფანოზის ძისა
 გურგენისსა“.

¹⁴¹) გვარამ ქ 882 წ. არა ვგონებ, რომ ჩვენს შემხატანეს გვარამ სტეფანოზის ძედ ჰყა-
 ვდეს სახეში.

¹⁴²) საყურადღებოა, რომ მწერალს განთქმული ბაგრატი I (826—876 წ.) არ მო-
 უხსენებია და გვარამის შემდგვი ერისთავებიც არ უჩვენებია, თუმცა კი კათალიკოზების სია
 მეთუ საუკუნემღი მოუყვანია, ე. ი. ხელნაწერის დაწერის დრომდე.

ნაწყვეტი წა აბოს ცხოვრებდამ (ეკლ. მუხ. №№ 170-და 19).

„იყო ესაი, ოდეს ერის მთავარი იგი ქართლის, სასულითო სკანსე, ძეგლად ნესე კურსტაღალტისა და ერისთავისა, მოწოდებულ იქმნა ქუჩყანად ბაბილარისა მივლობელისა შისგან ესისა სარკინოხთისა ამირა მუქელისა აბ დილასაგან, რომელი იგი იყო ქალაქისა მის დიდსა ბაღდადსა, რომელიცა იგი მის აღაშენს, ხოლო შესიქნითა ბოროტთა კაცთათა სანუბრბილესა შეკვლა მის სკანსე ერისთავი ქუჩყანისა ამის ქართლის, და ჰყოიბად ეო იგი სამისა წლისა ესითა, ეიდრემდის ბრძანებითა დუთისათა მოკუდა აბ დილას ამირა მუქი (წ 775 წ.) და დაჯდა მის წილ ძე მისი მსჭდი. ხოლო ქუჩყლის მოქმედმან დიქრთმან არწმუნს გულისა მსჭდი ამირა-მუქელისას განტყეება ნესესი და გამოიყენას იგი მწარის მისგან სანუბრბილისა და განსუტყეა იგი გულად ერისთავით ქა ქუჩყანადვე თუხისა... იყო კულად განისისება კლმწიფეთა სარკინოხთა ნესეს ერისთავსა სედა და იღტეს იგი, რომეთუ სასტკავად ჰბრძოდეს მის სარკინოხთა ერი. და დიქრთმან დატყა იგი კელთაგან მათთა და განსლო მის კარი იგი ოკსეთისა, რომელსა დარბაღ ერქმის... ხოლო იყო შემდგომად სიღტოლისა მის ნესესისა ქართლით, წარმოაკლისა მსჭდი-ამირა-მუქელმან ბრძანებითა დუთისათა სტეფანოს, ძე გურგუჩ ერისთავისა, დისწული ნესესი, სანვლად დედის მისსა თუხისა ნესესსა ერისთავრად ქუჩყანსას მის ქართლისას... და შემდგომად რაოჯინისძე ესმისა გამოთხოვა იგი (ჰერობილი წა აბო) სტეფანოს ერისთავის ქართლისამის და გამოიყენას... ხოლო სსკა მსაუჯლი ამირა შემოსარულ იყო ქალაქის ტფილის... და (კვლად) შეიზურეს ნეტარი ჰბო...“ რომელი იწამა...“ შეფობასა კოსსტანტინუპოლის ქალაქისა მის დიდსა ქრისტიანეთა წა კოსტანტინესსა, მისა ლეკისსა, სარკინოხთა შორის მეფობასა მოსე ამირა მოქმისსა, მისა მსჭდისა,—

ქართლის კათალიკოზობასა სამოელისსა; ერის მთავრობასა სტეფანოზისსა, ძისა გოჯრგენისსა დასაბამით | ვარდსაროვლთა ექოვს ათას ოთხას ოც-და-მეოთხსა (sic) წელსა თთოჯესა (sic) იანვარისსა | ექოვსსა, დღესა ჰარასკევსა განცხადებასა შევისწავეთ მარტულობაა წდისა და ნეტარისა ამის მოწამისა და... (სენკეთისა ეტრატე X საუკეკლ. მუხ. № 19 ისტ. ბაქარძ. გ. 208).

აბოს წამება ბროსეს ანგარიშით მოხდა 786 წ. 6 იანვარს. მართლაც იანვარი ჰარასკეს მოდიდა 786 წ., ხოლო 27 დეკემბერს სამშაბათი მოხვდებოდა სტარლით უწინარეს წამებას, 785 წ. (შოი-მღ. № 170, გვ. 313). მოსე ამირა მემნი ხალიფობდა 786 წლამდე. იმპერატორი ლეონ IV 780—787 წ.—შოი-მღე. № 170, გვ. 312 აღნიშნულია დასაბამითგან 6084 წ. (480 წ.?), აღდგომითგან 890 წ. იგივე შეტლობა № 176, გვ. 468—469. აღნიშნული წელთა აღრევა უნდა წარმომდგარ იყოს იქილამ, რომ იოანე საბანიძეს 820 წ. დაუწერია ცხოვრება წა აბოსი, ანუ ამ წელს მიუღია ქვემო მოყვანილი წერილი კათალიკოზის საბოელისა. ეს წერილი იპოება მხოლოდ „სენეთის მანუსკრიპტში“ (ეკლეს. მუხ. № 19).—„სამოთხე“-ში (გვ. 341) აბოს წამება აღნიშნულია 6298—5508=790 წ., რომელიც უფრო აბოლა 786 წ., მაგრამ, სამწუხაროდ, არა ხანს რომელ ხელნაწერად გადმოუბეჭდია ბ. საბინის აბოს ცხოვრება. აი თვით წერილი სამოელისა, შეუტყველად დაბეჭდილი.

ჩემ საამოელო ქმს მიერ ქართლისა კათალიკოსნი იოვანეს
საბანის ძესა სწიერად შვილსა წმინდასა კათალიკე ეკლესიისა-
სა და საყოვარდელსა ჩნსა დოკვიით ოღლისა მიერ გიგითხავ: ||

შვიდობა იყავნ მუნ შა და ულთა სახლისა მენისა: გრებო-
ვლთა ქმს მიერ ჩნ თვო ოვწით წადიერება ში დოქს მს-
ხოვრე ბისათვს და დთვ კრმადღებოვლი შენი შეკნინებება სადმრთო
ოთა წიგნთა და გოვდესმოღ გინება ში კეთილთა საქმეძ ქმოდოვ-
წება ში:

ჩნ თვთ ოვწით სახატრეღლისა ამისა ხლისა მარამისნ ჰბო ახ
რნი დღეთა ამთ ჩნთა იმარტვლა მეოხად ქმს მიმართ ქუთღლისა ამის
სოფელისა ჩნისა ქართლისათვს: მნებავს რა დაიწეროს სახატრეღი-
სა ამისკა || მარტვლობა ვა პირველთა მთ ქმს მოწამეთა და დაი-
დვას იგიცა || წსა კათალიკე ეკლესიისა შინა მოსავსქნებელად ქლთა
ვენ იყვნენ შემდგომად ჩნსა:

შისათვსკა მოვაველინე წიგნი || ესე ჩემი კელიფა ხსართან მელი-
დელისა ჩემისათა. აწ მიიღე წიგნი ესე და ღოცვა ჩნი და ჯრი ||-
სა დაწერა კელითა ჩემითა და შეწვენითა დთისა მამისა და სწლისა
წმინდათა || მეოხებითა წმიდისა დთის მშობლისათა და: || წთა მოცი-
ქოვლთათა და მოწამეთათა: ||

ქელ ესე გამოთქოვამდ სდ გეშმარიტად ვრ იგი იყო და ვა მენ
თვთ ოვწი და აღწერე მარტვლობა წმინდა მოწამისა ჰბო მსოქ და
აღწერილი ჩნ მოვკძღოვანე || რა ოვმეტესად ღოცვა კეოფა მნთვს ||
მადლი ომა იყავნ მუნ შა ან:

(მხვილ ასოებით დაბეჭდილი ამოწერილია № 19 ეტრატად; ხოლო სხვა
№ 170-დან: — სამოელეს წერილი დ. ბაქრაძეს სწორედ ვერ დაუბეჭდია, ისტ. გვ. 211.)

ქემო ამის დაბეჭდილ კათალიკოზების სიის განსაზარტველად საჭიროდ მივაჩნია ზე-
დახნის მონასტრის წინამძღვრების სია, რომელსაც ამასთან საყურადღებო საარქეოლოგიო
მნიშვნელობაც აქვს. მოგვყავს აქაც სია, ჩართული საეკლ. მუხეუმის, ხელნაწერებში № 151
(გვ. 434), 176 და 170 (გვ. 23).

გამოეწერთ № 160, რომელიც სწებზე უძველესია (XVII საუკ.); და რადან იოანე
ზედახნელის მოსლვის დრო აღნიშნულია 550 წლით, ამის გამო კრანოლოგიურს სიასაც მივა-
ყოლებთ ამის მიხედვით.

ახსნელთა შთაგამათა, მკინხვს მიერ აღსკულთაულთა: ზმდაქმნ
შინა უამდგომად იონწესსა.

ცხოვნი (14) ნეტარი იოანე შემდგომად მოსელისა მისძნა ასურეთით: ო
წელ: († 580 წ.). ილია დიკასნი: ია: წელ: († 591 წ.). იოსებ: კდ წელ:
(† 615 წ.). აბა კაჭმან, რომელმან გზასა მისლვასა მისსა, ემი შეწირა, ქუმო-

14) № 170 უმატებს „ახოვანი“.

ზედანიო¹⁴⁴) შინამდე: ლე: წელიწადი 650 წ.). ჰმაჰ ბენფენა წელი: († 700 წ.).
 ჰმაჰ თუაღ (თლ)¹⁴⁵): ლა: წელიწადი († 731 წ.) — სხვადასხვა დახს, რომელმან ქუაბი
 ქნა გუარისა (ჯა): ე: წელიწადი († 759 წ.) — ზედაქმნის დაჯდა მდმა იქმნა (?).
 გ: წელიწადი (762 წ.) — მცხეთას დათალო მოკობად დაჯდა სთოთხმეტე წელი: (†
 786 წ.)¹⁴⁶). გრაგოლა: ელ: წელი († 800 წ.) — იონა: იე: წელი († 815 წ.) —
 სხვადასხვა რომელმან სტოვა აღაშენა: ირე წელი († 830 წ.) — სხვადასხვა (თე):
 ეა: წელი († 851 წ.) — თუილდრე მკობრე: ით: წელი († 870 წ.) — თა: სე, რომელი
 მოიკლა სარკინოზთაგან ზედაზენის შინა მახულითა: იბ: წელი († 882 წ.)¹⁴⁷).
 ჭყარბის: თ: წელი († 891 წ.) — ჭოროხ: ი: წელი († 901 წ.) — ჭყარბე: ბე: წელი
 († 916 წ.) — შიო: გ: წელი († 919 წ.) — მიჰეველ რომელმან საღიაკონცე აღაშენა:
 ელ: წელი († 943 წ.)¹⁴⁸). — მისეველ, რომელმან ატლიამსა თანა ეგუტერი იქმნა:
 გ: წელი († 946 წ.) — ზაქარია, რომელმან ეკლესია განადიდა: დ: წელი († 958
 წ.) — იოანე: ბ: წელი († 952 წ.) — იმედი: ა: წელი († 959 წ.) — ელია: ე: წელი
 († 958 წ.) — მიჰეველ: ა: წელი († 959 წ.) — სიმეველ, რომელმან მარანი ექვთიკ-
 აქითა ქნა: ე: წელი († 979 წ.)

ეს იმეველდნი იყვნენ იმეველდნი იყვნენ იმეველდნი იყვნენ იმეველდნი იყვნენ

144) № № 176, 170 „ქვემო ზღწენით“
 145) № № 170 და 176 „გმა თულა“ — საბინისის „სამორბეშ“ გვ. 240 შარბიან. შე-
 ცვლილდ შეტანილია ეს ცნობები და არც წყაროც არის ნახივები.

146) იგი: წელი № 170 — კათალიკოზი „მამა“: სხანს ქაქთლის მოკეცვის ქრონიკის კა-
 თალიკოზთა სიგში, იოანეს კზის წინ, რომელიც სცხვარობდა ანტიოქიის კატრიარქის თე-
 ფილოქტეს დროს (714—751 წ.), და ამისგანცა ეტუთხა (იხ. წერილი ეფრემის, კ. მუხ-
 ხელნაწ. № 241, არბივე ისტორიული მოწმობანი შესაძრეველ ახარის არიან: ჰმაჰ კანდ
 დაჯდომა ამ სიით ხედება 762 წ. ხოლო შემდეგის კზის იოანესი ეფრემით 751 წ. ანლომწმობი.
 მკორე განსხვავება აიხსნება ან მით, რომ ასურელ მამათ შემოსლვა შეიძლება 751 წ. ადრე
 ყოფილიყოს, ანუ თვით სია გადამწერელთაგან შეცვლილა იყოს. მარბალია, ზემო აღნიშნულ
 ხელნაწერებს, როგორც ეტყობა წერის ხასიათით და სიტყვა „იქმნა“ ჩამატებით, მამა სა-
 ხელწარადებად არ მაჩინით და მამა ხე ნათქვამს სამოველ დიდს შიამწერენ, მაგარამ ჩვენ აქ გა-
 დამწერთა (რომელნიც ძველად დაიჯერებდენ მამაჰს სახელწოდებით მნიშვნელობას) შეცვო-
 მას და გარდამახინჯებს ეხედვით, რადგან თუ წინამძღვრების სიაჰ ჩამოთვლილი, უაზროდ სხანს
 ის, რომ სამოველ დიდი 28 წელს იყო წინამძღვრად ზედაზნისა და ზედვე დასძენს: იგივე სამოველ
 ზედაზნის მამაჰ იქმნა: გ: წელს. ხოლო კათალიკოზობაში კი შესაძლებელია მამაჰს ეტერი-
 თოს წინამძღვრობაცა ზედაზნისა, რომელიც იქვე, მცხეთის პირადაპირ არის. ჩვენი პაპი
 საბუთდება იმითაც, რომ სამოველ კათალიკოზი მერვე საუკუნეში, იოანეს ახლო-მახლო
 დროებში, სტულიად არა სხანს „მამაჰს“ სიკვლიდს მამდემ ითრაცეს უაზრეთელთა
 სრული თავისუფლება ეკლესიის მამაჰ, აღლობანებ წეს (შეჯერეთ შენიშ. № 149).

147) ეს შეიძლება მომხდარიყოს არაბის ბუღას შემოსლის დროს 851—853 წ., როდეს-
 საც სარკინოზთა მოჰყლეს ემირი თფილისისა და აწამეს წა კოსტანტინე, — და ჩვენი წელთა
 ანგარიში წინ უნდა მილიოდეს 20 ანუ 30 წლით, როგორც ეს ცოტადუნად აღმოჩნდა კიდეც
 (შენიშ. 146).

148) კზი მიქელ სხანს 947 წ. და ქართლის მოკეცვის ქრონიკაშიც (იხ. 974 წ. ქვე-
 შე ამავე ქრონიკებისა) და რადგან მე-X საუკუნემდე ზედაზნის მონასტერს დიდ გულენა ჰქონ

ქ კათალიკოზნი: რ^ლ ევნი
 სითგან¹⁴⁹) მოძარო იუვენს:
 თავეანაგ: ა: ევლაღე: ბ:
 იოველ: გ: სამოველ: დ:
 გეორგი: ე: კვირიონ³:

იზიდბოზიდ: ქ: ფს: ს:
 პეტრს: თ:
 ესე ცხრანი ცალოსანნი
 იუვენს: ¹⁵⁰)

**მოდო თუ ოდეს იყავს თვთ აელთ ღასხგად, და ვითარჲედ არა თვნიერ
 ფმისა და ბრძანებისა. ესე ვაკეთ ხრონოლოგისა შინა ანტიოქიან
 ბრძანებასა რომელი იტავს მსკეთ:**

და, შეიძლება ერთა-და-ერთი ორთა ზქდანელ მიქელთავანი, აღნიშნული 943 წ: და 959 წ:

¹⁴⁹) ევნი ცხოვრობდა სტეფანოზის ტყანასკნელ დროებში, ე. ი. 663 წ. ახლო-მზ-
 ლო წლებში. ეს სია კათალიკოზთა ევნიითგან არსნამდი (VII—X საუკ.) ახალი ცნობაა
 ჩვენის ისტორიისათვის, მაგრამ ესაზწუნარად, ცარიელი სახელებია და დროც არა სჩანს მათის
 ცხოვრებისა. რადგან საზწუნად რომ ავიღოთ, სიგრძე კათალიკოზთა ცხოვრებისა (კადუ-
 ლიკოზობაში) თითქმის უდრის ათს წელს ცოტადენ მეტ-ნაკლებობით, ამისთვის სხვა საშუა-
 ლების არა მქონენი ჩვენ ამ ხმარეშელის წესით აღნიშნავთ დაახლოებითს ქრონოლოგიას მათის
 ცხოვრებისას: ა) თავეიფაქ (663+10=) 673; ბ) ევლაღე + 683; გ) იოველ + 693; დ)
 სამოველ + 703; ე) გეორგი + 713; ვ) კვირიონ + 723 (ამის დროს უნდა მომხდარიყოს არჩილ
 მეფის წამებაც); ზ) იხილბოზიდ (+ 733; დ) თპ 743; თ) პეტრს + 753. — ა) მამა + 763;
 ბ) იოვანე + 773 გ) გიორგი + 783; დ) კლემენტოს + 793 ე) სარმეან + 803;
 ვ) თალეღე + 813 ზ) სამოველ + 823; ს) კვირლე + 833 თ) გიორგი + 843, ი) სა-
 მოველ + 853, ია) გეორგი + 863, იბ) გაბრიელ + 873; იგ) ილარიონ + 883, იდ)
 არსენ + 893; იე) ევსუქი + 903; ივ) ბასილი + 913; იზ) მიქაელ + 923; იძ) დავით +
 933; ით) არსენი + 943 წ.

მართალია, ყოველი პირთა შესახებ ეს დაახლოებითი ქრონოლოგია ხშირად მძიმედ შე-
 ცდომილად შეიძლება გამოდგეს, მაგრამ საზოგადოდ კი მართლა დაახლოებულია. მსხვილად და-
 წერილი კათალიკოზები ცნობილი არიან და თავთავის ალაგას ვეჩვენებთ: იმთში კბი მამა
 (აღნიშ. 763 წ.) 750 წ. ახლო ხანებში სჩანს (შენიშ. № 146); იოანე (აღნიშ. 773 წ.)
 დაჯდა კბად 751 წ. ახლო ხანებში (შენიშ. № 146); სარმეან (აღნიშ. 803 წ.) სჩანს
 786 წ. ახლო ხანებში; სამოველ, აღნიშნული 823 წ. ცოცხლად სჩანს 786—820 წ. შუა;
 მიქელ (აღნიშ. 923 წ.) სჩანს 917 წ.; არსენი (აღნიშ. 943 წ.) სჩანს 954 წ. ახლო
 ხანებში. (introd. p. LII; ისტორია ბაქრაძისა 233).

¹⁵⁰) ცოლიანი ეპისკოპოსები ძველად ხშირად იყვნენ, ხოლო სომხთში უფრო ხშირად.
 ცხრანივე დადგენილ იყვნენ აქვე, საქართველოს ეპისკოპოსთაგან და არა ანტიოქიის პატრიარ-
 ქედგან „სინდელისათვის გზისა“, როგორც სჩანს აქვე მღვდებულის ცნობებისაგან.

*) თეოდოლაქე პატრიარხად იჯდა 744—751 წ.

და მიუთხზეს ნეტარსა ზეინოვანსა. ვითარმედ დიდსა ქრისა შინს არიან ქრისტიანენი მკვდრნი ქართველთა სოფლებისანი. რამეთუ დღითგან ანასტასი მღვდელთმოწამისა ანტიოქელ პატრიარქისა *). არა კურთხეულ არს მათა და კათალიკოსი მთავარ-ეპისკოპოსი. სიძნელისათჳს გზისა. რამეთუ აგარიანთაგან ვერვინ იკადრებს სლვად: ხოლო მან ბჳობითა კრებისაჲთა მთავარ-ეპისკოპოსთა მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა თჳსთათანა. მისცა ქართველთა პროტრეპტიკონი. რომელ არს გაქსნიტი. რათა თვთ მათისა საზღურისა ეპისკოპოსთაგან კელნი დაეხმოდინ ყამადყამადსა კათალიკოსსა ქართლისასა. რომელიცა საძმომომან მადლმან უზუნოს მათა და რომელიცა გამოიჩინეს მოყუსთაგანს კელესიისათა. მანადგომიდა და წამებითა ეპისკოპოსთაგანსა წესსა თაგერ საეკლესიოთა: და მწეუქმან მათალწერით მოსაქსენებელი. თავისა თჳსისათჳს. და მუნ შემოკრებულისა კრებისათჳს: და კელთდასხმულ ყო ერთი ორთაგანსა. მისსა მოვილინებულთა მონაზონთაგანსა სახელითა თორანე (ტე). მის ემინა ვსთალიკოსად მათდეს: და იგი მღვდელნი კელესიისა და კათალიკოსნი

და ზემოქსენებულისა მას წილ ათასისა კუამლისა დაუწესეს მათ. რათა წლითი-წლად მოსკემდენ ყამად-ყამადთა პატრიარქთა ანტიოქიისათა. ათასსა დრაჳკანსა: რომელი იგი მიეცემოდა გიდრე დღეთადმდე იოანე წმინდისა პატრიარქისათა. რამეთუ მან ანიკა. იგი ოსტატას წმინდასა პატრიარქსა იმტრუსად-მისას. რომელი მივიდოდა მოციქულად ბასილისთანა მეფისა ბერძენთაჲსა. რაჲშ მისსა საყდარსა მიეცემოდის ქართველთა მიერ: და მიერ დღითგან დაეწესა რათა მოქსენებაჲ ოდენ სახელისაჲ აქუნდეს ქართველთა შორის. ანტიოქიელსა პატრიარქსა: და უკეთუ ოდესმე გამაჩნდეს წვალებებაჲ. მაშინლა მიაველინებდეს მუნ ექსარხოსსა: განხილვად და განმართვად წვალებათა და ცნობათა სულიერთა: ვითარ იგი ნეტარისა ზეიტყე (მე) პატრიარქისა დღეთა წარაველინან ბასილი დრასტაქონსა: წვალებისათჳს აკათაქსა. და იგი მღვდელნი კელესიისა და კათალიკოსნი

ანტიოქიის პატრიარქს თეოდოსეს (XI საუკ.) მოახსენეს: მღვდელ-მოძღვარნი ქართლისანი არა-რომლისა პატრიარქისა კელმწიფებასა ქუტსე არიან და ყოველნი საეკლესიონი წესნი მათ მიერ განიგებიან და თვთ დაისმენ კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა და არა სამართალ არს ესე, რამეთუ ათორმეტთა მოციქულთაგანთა არა ვინ მისრულ არს ქუტყანასა მათსა... ჯერარს რათა კელმწიფებასა ქუტსე ანტიოქელსა პატრიარქისა იმწესებოდინ და აქა იკურთხეოდის კზი მათია.

პატრიარქსა ამაზე პასუხი მოსთხოვა წა გიორგი მთაწმინდელს, მაშინ ანტიოქიაში

*) ანასტასი II, ანტიოქ. პატრიარქი 561—599; ანასტასი III 599—609 წ. წამებულნი ურიითაგან (Филаретъ, т. II, стр. 169—171);

მყოფს. პასუხად წმიდამან მოახსენა: „რად ესრეთ უგუნურად შევირაცხრეს ნათესავი ქართველთა წრფელი და უმანკო... მოღებად ეც წიგნი „მისლვა (მიმოსვლა?) ანდრია მოციქულისა... წო მუფუეო, შენ იტყუ ვითარმედ თავისა მის მოციქულიასა პეტრეს საყდარსა ვზიო, ხოლო ჩუენ პირველ-წოდებულისა და მისა თვისისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწესონი მის მიერ მოქცეულნი და განათლებულნი, და ერთი წთა ათორმეტთა მოციქულთაგანი, სიმონს ვიტყუ კანანელსა, ქუცაყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აუხაზეთს, რომელსა ნიკობსია ეწოდების... შუენის ესრეთ, რათა წოდებული იგი მოწოდებულსა მას დემორჩილოს; რამეთუ პეტრესი ჯერ არს, რათა დემორჩილოს მწოდებელსა თვისსა და მძასა ანდრიას და რათა თქუენ დავემორჩილენო, .. იყო ეამი რომელ ყოველსა სპატიერქეთსა შინა მართლ-მადიდებლობა არა იპოვებოდა და იოანე გუთელ ეპისკოპოსი მცხეთას იკურთხა ეპისკოპოსად, ვითარცა სწერილდსა სვანაქსარსა*... (გუთელ იოანესი კურთხევა მოხდა 758 წ. ასტორია ბაქრაძისა გვ. 202)—მესარიონ კზი „გრდემლში“ სწერს: «ესრეთ შესასწავებელ არს ტახტიკონსა შინა წისა კონსტანტინეპოლისასა: მას ეამსა წა მეექუსესა კრებასა კონსტანტინე პოლონატისასა გიორგი კონსტანტინეპოლისა და თეოფანე ანტიოქელისა და მათთა 130 მამათაგან გაპატიოსნდა კზი ქართლისა და ჰყვეს მამათ მთავრად და თავისუფლად და უფლად ყოველსა ზედა საქართველოსა; და მერმე კვალადვე კრებასა შინა ანტიოქისასა განათვისუფლდა და გაპატიოსნდა, რამეთუ არაღარა ვისგან ხელქვებარ არს, არამედ თავისუფალ; და მამათმთავარი არს* ჩემი უბის წ. გვ. III. 150).

ამისა შემდგომად (ე. ი. შემდგომ ერეკლე მეფის ძღვეა-მოსილად დაბრუნების) განეფინა ქადაგება მუჰმედ უსჯულოსა და მრავალი ერთ შეუღდა მას. შემდგომდ წმისა გამოვიდეს სპარსნი და პონტომდე მოიწიენეს და ყოველი კაპადუკია დაიპყრეს. და ვითარ იგი იყო კურთხევა კათალიკოსისა ანტიოქით, ვერარაგვის კელეწიფებოდა სლუად გზასა ანტიოქისასა: ამისთჳს დიდი ზრუნვა აქუნდა ქართველთა.—ხოლო დღეთა თჳოფილჳ ანტიოქელ პატრიარქისათა წარავლინეს მოციქულნი და მიუთხრეს ამა პირისათჳს. ხოლო თეოფილე იქმნა კრებას აზოგადო და განაწესეს, რათა შეკრებოლიან ეპისკოპოსნი სამრევლოესა მისისანი და აკურთხევენდ კათალიკოსსა, რომელიცა სთნდეს მეფესა და ერსა. და იმის პირისათჳს დაწერა წიგნი და დაბეჭდულად წარმოგზაუნა.—ხოლო ვითარ იგი პირველ იყენეს ასნი სოფელნი სასყილლად მირონისა, ამის წილ განუწყესა ასი დრაჰკანი. ხოლო შემდგომად ამისა კვალად ეს ოდენ განაჩინეს, რათა სახელით ოდენ მოიკსენებოდეს პატრიარქი ანტიოქელი ქართლს. ესრეთ განაგეს ქართლისა ეკლესიათა წესი და ქცევა და ესრეთცა არს ვიდრე დღეინდელად დღემდე (შოი-მღ. №170, გვ. 364; კვლ. მეზ. № 160, გვ. 343—344).

ეს ცნობა თითქმის სიტყვა-სიტყვით შეტანილია ქარ.-ცხოვ. I, 171, შენიჭა 2; 159; 168. ზემოხსენებული ცნობა შეტანილია ქართლის ცხოვრებაში გვ. 171—172, როგორც ეტყობა ფერემის წერილიდან; მაგრამ არა ვახტანგის მიერ (წინააღმდეგ მ. თაყაიშვილის რწმუნებისა), არა

მედ შემდეგ ვახტანგისა, გვანებთ თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ. ჩვენს აზრსამ წიგნის წინასიტყვაობაში ნათლად დავამტკიცებთ დაქმნოლოდ ვაცხადებთ, რომ ბ. თაყაიშვილის დაღაღისი იმაზე, ვითომ ვახტანგის რედაქციას „უეპყველად“ დაემახინჯებინოს ქართლის ცხოვრება, სიმართლეს მოკლებულია და წარმოსდგა აჩვენებულის მსჯელობისაგან. არც ის არას მართალი, ვითომ ბ. თაყაიშვილს პირველად შეენიშნოს, რომ სუმბატის ისტორია, პროკოპის თქმულება (ფრენკის წერილიდამ) და სხვა კერძო ცნობები შეტანილია ქ.-ცხოვრებაში, რადგან დიდი ხანია ეს შენიშვნა ბროსსემ *introduction et tables des matieres* p. XV *de Hist. G. p. 225—230* და დ. შაქრაძემ (ისტორია, გვ. 496, 201, 202; მისივე კახეთში გვ. XXIX და სხ.)

მერმე მამა: ა: ¹⁵¹)	იოანე: ¹⁵²) ბ:	სამოველ ზ: ¹⁵⁵)	კურცილე: ც:
გრიგოლ: გ: კლემენტოს: ¹⁵³)	დ:	გრიგოლ: თ: სამოველ: ი:	
სარმეან: ე: ¹⁵⁴)	თღვლე: ვ:	გეორგი: ია: გაბრიელ: ებ: ¹⁵⁶)	

¹⁵¹) მამა + 750 წ. ახლო ხანებში (იხ. შენიშ. № 146).

¹⁵²) ეს ის იოანეა, რომელიც მოხსენებულა ეფრემის წერილში (იხ. ზემო) და რომლის დროსობრივი თარიღი უფლება მიენდეს საქართველოს კოლონიკტე დასტორიკის დროს: 774-775 წ.).

¹⁵³) კბი კლემენტოს მოხსენებულა შიომღ. № 170, გვ. 22 „შემდგომად მოაგვიღო ვაჟისა (იოანე ზედახელის შემდეგ) წმიდამან კლემენტოს კბმან მტყუთისამან აღმოსავლით. ყრბო ამის ქუბისა (ზედახნის) სხუა ეკკლესია ალაშენა სახელსა ზედა... ნათლისმცემლისა“. პლ. იოსელიანი სწერს: *Католикосъ Климентъ, строитель церкви въ монастырѣ св. Іоанна Зедазньельскаго... Скончался въ 890 г.* — წყაროს არ გვიჩვენებს. როგორც ზემოთქვამიდან საფუძვრებლია კლემენტოს ცხოვრებულა მერვე საუკუნეში (ჩემი ისტ. კრებ. გ. 325). ბერძნულად გამოაწკრიობებული 890 წ. უდრის ქართულად (890—990 წ. 794 წ.).

¹⁵⁴) სარმეან მოხსენებულა ბასილ კბის წერილში: „სამოთხე“ გვ. 262—264 „მეტი (შიომღვიმეში) იყო მეფე და ყოველნი მთავარი. ჩვეულებისამებრ და სარმეანე მამათმთავარი ყოველდა თანა ებისკოპოზთა თესთა“. რომ სარმეანე მე-VIII საუკუნის საშუალ ცხოვრებულა ეს სხანს იქილამ, რომ ა) ამის შემდეგ მერვე კბი სამოველ სხანს წააბოლ ცხოვრებაში 786—820 წლებში, და ბ) შემომნახევენებს წერილში მეფეა მოხსენებულა ხოლო გუანაშენ და იოანეს შემდეგ ქართლში კარგაჯანს მფუენიარ იყენენ: ქ მოხსენებულა მეფე უნდა იყოს იოანე 786 წ. ანუ გუანაშენ. სარმეანის კათალიკოზობას ჩვენ დავებთ 770—780 წ.

¹⁵⁵) სამოველ „დიდი“, რომლის ბრძანებით იოანე საბანოსი ძემ დასწერა წადა აბოც ცხოვრება, რომლის წამება სამოელის წერალით მოხდაო „დღეთა ამათ ჩვენთა“ (გვ. მუხ. № 19, 95; 170 გვ. 312; 176). სხანს, თანამედროვე ყოფილა აბოცი, რომლის წამება აღნიშნულია 786 წ. ნიან. ხოლო თვთ ხელნაწერის ჩვენებით—820 წ. ექვება 820 წ. წყომ დრო სამოელის კათალიკოზობისა და აბოც წამების აღწერისა.

¹⁵⁶) *Rapp. I, 167* და „ივერია“ 1891 წ. № 239 მოხსენებულა თმოგვის წარწერაში 964 წ. „სახელთა ლეთისათა მე ეფრემ ებისკოპოსსამან დადევ ალაპაღ აბბრიელ კბისა მეგბეთესა დღესა ყველიერისასა პარასკევს... ქე შე სული გაბრიელ კბისა“. ამ დროს გაბრიელ კბი არა სხანს. რადგან იგი გადაცეკლილებში მოხსენებულა, შესაძლებელია იგი იყოს ჩვენის ქრწიკის გაბრიელი, რომლის კათალიკოზობა ერგება მე-IX საუკუნის დასასრულს. გაბრიელ საფარელა ცხოვრებდა 1073 წ. ახლო ხანებში. —საბინინი დასძეს კბს იოანე 871—893 წ. იხ. „სამოთხე“ გვ. 368.

ქართონ რე: ⁽¹⁵⁷⁾ ⁽¹⁵⁸⁾ ⁽¹⁵⁹⁾ ⁽¹⁶⁰⁾ ⁽¹⁶¹⁾ ⁽¹⁶²⁾ ⁽¹⁶³⁾ ⁽¹⁶⁴⁾ ⁽¹⁶⁵⁾ ⁽¹⁶⁶⁾ ⁽¹⁶⁷⁾ ⁽¹⁶⁸⁾ ⁽¹⁶⁹⁾ ⁽¹⁷⁰⁾ ⁽¹⁷¹⁾ ⁽¹⁷²⁾ ⁽¹⁷³⁾ ⁽¹⁷⁴⁾ ⁽¹⁷⁵⁾ ⁽¹⁷⁶⁾ ⁽¹⁷⁷⁾ ⁽¹⁷⁸⁾ ⁽¹⁷⁹⁾ ⁽¹⁸⁰⁾ ⁽¹⁸¹⁾ ⁽¹⁸²⁾ ⁽¹⁸³⁾ ⁽¹⁸⁴⁾ ⁽¹⁸⁵⁾ ⁽¹⁸⁶⁾ ⁽¹⁸⁷⁾ ⁽¹⁸⁸⁾ ⁽¹⁸⁹⁾ ⁽¹⁹⁰⁾ ⁽¹⁹¹⁾ ⁽¹⁹²⁾ ⁽¹⁹³⁾ ⁽¹⁹⁴⁾ ⁽¹⁹⁵⁾ ⁽¹⁹⁶⁾ ⁽¹⁹⁷⁾ ⁽¹⁹⁸⁾ ⁽¹⁹⁹⁾ ⁽²⁰⁰⁾ ⁽²⁰¹⁾ ⁽²⁰²⁾ ⁽²⁰³⁾ ⁽²⁰⁴⁾ ⁽²⁰⁵⁾ ⁽²⁰⁶⁾ ⁽²⁰⁷⁾ ⁽²⁰⁸⁾ ⁽²⁰⁹⁾ ⁽²¹⁰⁾ ⁽²¹¹⁾ ⁽²¹²⁾ ⁽²¹³⁾ ⁽²¹⁴⁾ ⁽²¹⁵⁾ ⁽²¹⁶⁾ ⁽²¹⁷⁾ ⁽²¹⁸⁾ ⁽²¹⁹⁾ ⁽²²⁰⁾ ⁽²²¹⁾ ⁽²²²⁾ ⁽²²³⁾ ⁽²²⁴⁾ ⁽²²⁵⁾ ⁽²²⁶⁾ ⁽²²⁷⁾ ⁽²²⁸⁾ ⁽²²⁹⁾ ⁽²³⁰⁾ ⁽²³¹⁾ ⁽²³²⁾ ⁽²³³⁾ ⁽²³⁴⁾ ⁽²³⁵⁾ ⁽²³⁶⁾ ⁽²³⁷⁾ ⁽²³⁸⁾ ⁽²³⁹⁾ ⁽²⁴⁰⁾ ⁽²⁴¹⁾ ⁽²⁴²⁾ ⁽²⁴³⁾ ⁽²⁴⁴⁾ ⁽²⁴⁵⁾ ⁽²⁴⁶⁾ ⁽²⁴⁷⁾ ⁽²⁴⁸⁾ ⁽²⁴⁹⁾ ⁽²⁵⁰⁾ ⁽²⁵¹⁾ ⁽²⁵²⁾ ⁽²⁵³⁾ ⁽²⁵⁴⁾ ⁽²⁵⁵⁾ ⁽²⁵⁶⁾ ⁽²⁵⁷⁾ ⁽²⁵⁸⁾ ⁽²⁵⁹⁾ ⁽²⁶⁰⁾ ⁽²⁶¹⁾ ⁽²⁶²⁾ ⁽²⁶³⁾ ⁽²⁶⁴⁾ ⁽²⁶⁵⁾ ⁽²⁶⁶⁾ ⁽²⁶⁷⁾ ⁽²⁶⁸⁾ ⁽²⁶⁹⁾ ⁽²⁷⁰⁾ ⁽²⁷¹⁾ ⁽²⁷²⁾ ⁽²⁷³⁾ ⁽²⁷⁴⁾ ⁽²⁷⁵⁾ ⁽²⁷⁶⁾ ⁽²⁷⁷⁾ ⁽²⁷⁸⁾ ⁽²⁷⁹⁾ ⁽²⁸⁰⁾ ⁽²⁸¹⁾ ⁽²⁸²⁾ ⁽²⁸³⁾ ⁽²⁸⁴⁾ ⁽²⁸⁵⁾ ⁽²⁸⁶⁾ ⁽²⁸⁷⁾ ⁽²⁸⁸⁾ ⁽²⁸⁹⁾ ⁽²⁹⁰⁾ ⁽²⁹¹⁾ ⁽²⁹²⁾ ⁽²⁹³⁾ ⁽²⁹⁴⁾ ⁽²⁹⁵⁾ ⁽²⁹⁶⁾ ⁽²⁹⁷⁾ ⁽²⁹⁸⁾ ⁽²⁹⁹⁾ ⁽³⁰⁰⁾ ⁽³⁰¹⁾ ⁽³⁰²⁾ ⁽³⁰³⁾ ⁽³⁰⁴⁾ ⁽³⁰⁵⁾ ⁽³⁰⁶⁾ ⁽³⁰⁷⁾ ⁽³⁰⁸⁾ ⁽³⁰⁹⁾ ⁽³¹⁰⁾ ⁽³¹¹⁾ ⁽³¹²⁾ ⁽³¹³⁾ ⁽³¹⁴⁾ ⁽³¹⁵⁾ ⁽³¹⁶⁾ ⁽³¹⁷⁾ ⁽³¹⁸⁾ ⁽³¹⁹⁾ ⁽³²⁰⁾ ⁽³²¹⁾ ⁽³²²⁾ ⁽³²³⁾ ⁽³²⁴⁾ ⁽³²⁵⁾ ⁽³²⁶⁾ ⁽³²⁷⁾ ⁽³²⁸⁾ ⁽³²⁹⁾ ⁽³³⁰⁾ ⁽³³¹⁾ ⁽³³²⁾ ⁽³³³⁾ ⁽³³⁴⁾ ⁽³³⁵⁾ ⁽³³⁶⁾ ⁽³³⁷⁾ ⁽³³⁸⁾ ⁽³³⁹⁾ ⁽³⁴⁰⁾ ⁽³⁴¹⁾ ⁽³⁴²⁾ ⁽³⁴³⁾ ⁽³⁴⁴⁾ ⁽³⁴⁵⁾ ⁽³⁴⁶⁾ ⁽³⁴⁷⁾ ⁽³⁴⁸⁾ ⁽³⁴⁹⁾ ⁽³⁵⁰⁾ ⁽³⁵¹⁾ ⁽³⁵²⁾ ⁽³⁵³⁾ ⁽³⁵⁴⁾ ⁽³⁵⁵⁾ ⁽³⁵⁶⁾ ⁽³⁵⁷⁾ ⁽³⁵⁸⁾ ⁽³⁵⁹⁾ ⁽³⁶⁰⁾ ⁽³⁶¹⁾ ⁽³⁶²⁾ ⁽³⁶³⁾ ⁽³⁶⁴⁾ ⁽³⁶⁵⁾ ⁽³⁶⁶⁾ ⁽³⁶⁷⁾ ⁽³⁶⁸⁾ ⁽³⁶⁹⁾ ⁽³⁷⁰⁾ ⁽³⁷¹⁾ ⁽³⁷²⁾ ⁽³⁷³⁾ ⁽³⁷⁴⁾ ⁽³⁷⁵⁾ ⁽³⁷⁶⁾ ⁽³⁷⁷⁾ ⁽³⁷⁸⁾ ⁽³⁷⁹⁾ ⁽³⁸⁰⁾ ⁽³⁸¹⁾ ⁽³⁸²⁾ ⁽³⁸³⁾ ⁽³⁸⁴⁾ ⁽³⁸⁵⁾ ⁽³⁸⁶⁾ ⁽³⁸⁷⁾ ⁽³⁸⁸⁾ ⁽³⁸⁹⁾ ⁽³⁹⁰⁾ ⁽³⁹¹⁾ ⁽³⁹²⁾ ⁽³⁹³⁾ ⁽³⁹⁴⁾ ⁽³⁹⁵⁾ ⁽³⁹⁶⁾ ⁽³⁹⁷⁾ ⁽³⁹⁸⁾ ⁽³⁹⁹⁾ ⁽⁴⁰⁰⁾ ⁽⁴⁰¹⁾ ⁽⁴⁰²⁾ ⁽⁴⁰³⁾ ⁽⁴⁰⁴⁾ ⁽⁴⁰⁵⁾ ⁽⁴⁰⁶⁾ ⁽⁴⁰⁷⁾ ⁽⁴⁰⁸⁾ ⁽⁴⁰⁹⁾ ⁽⁴¹⁰⁾ ⁽⁴¹¹⁾ ⁽⁴¹²⁾ ⁽⁴¹³⁾ ⁽⁴¹⁴⁾ ⁽⁴¹⁵⁾ ⁽⁴¹⁶⁾ ⁽⁴¹⁷⁾ ⁽⁴¹⁸⁾ ⁽⁴¹⁹⁾ ⁽⁴²⁰⁾ ⁽⁴²¹⁾ ⁽⁴²²⁾ ⁽⁴²³⁾ ⁽⁴²⁴⁾ ⁽⁴²⁵⁾ ⁽⁴²⁶⁾ ⁽⁴²⁷⁾ ⁽⁴²⁸⁾ ⁽⁴²⁹⁾ ⁽⁴³⁰⁾ ⁽⁴³¹⁾ ⁽⁴³²⁾ ⁽⁴³³⁾ ⁽⁴³⁴⁾ ⁽⁴³⁵⁾ ⁽⁴³⁶⁾ ⁽⁴³⁷⁾ ⁽⁴³⁸⁾ ⁽⁴³⁹⁾ ⁽⁴⁴⁰⁾ ⁽⁴⁴¹⁾ ⁽⁴⁴²⁾ ⁽⁴⁴³⁾ ⁽⁴⁴⁴⁾ ⁽⁴⁴⁵⁾ ⁽⁴⁴⁶⁾ ⁽⁴⁴⁷⁾ ⁽⁴⁴⁸⁾ ⁽⁴⁴⁹⁾ ⁽⁴⁵⁰⁾ ⁽⁴⁵¹⁾ ⁽⁴⁵²⁾ ⁽⁴⁵³⁾ ⁽⁴⁵⁴⁾ ⁽⁴⁵⁵⁾ ⁽⁴⁵⁶⁾ ⁽⁴⁵⁷⁾ ⁽⁴⁵⁸⁾ ⁽⁴⁵⁹⁾ ⁽⁴⁶⁰⁾ ⁽⁴⁶¹⁾ ⁽⁴⁶²⁾ ⁽⁴⁶³⁾ ⁽⁴⁶⁴⁾ ⁽⁴⁶⁵⁾ ⁽⁴⁶⁶⁾ ⁽⁴⁶⁷⁾ ⁽⁴⁶⁸⁾ ⁽⁴⁶⁹⁾ ⁽⁴⁷⁰⁾ ⁽⁴⁷¹⁾ ⁽⁴⁷²⁾ ⁽⁴⁷³⁾ ⁽⁴⁷⁴⁾ ⁽⁴⁷⁵⁾ ⁽⁴⁷⁶⁾ ⁽⁴⁷⁷⁾ ⁽⁴⁷⁸⁾ ⁽⁴⁷⁹⁾ ⁽⁴⁸⁰⁾ ⁽⁴⁸¹⁾ ⁽⁴⁸²⁾ ⁽⁴⁸³⁾ ⁽⁴⁸⁴⁾ ⁽⁴⁸⁵⁾ ⁽⁴⁸⁶⁾ ⁽⁴⁸⁷⁾ ⁽⁴⁸⁸⁾ ⁽⁴⁸⁹⁾ ⁽⁴⁹⁰⁾ ⁽⁴⁹¹⁾ ⁽⁴⁹²⁾ ⁽⁴⁹³⁾ ⁽⁴⁹⁴⁾ ⁽⁴⁹⁵⁾ ⁽⁴⁹⁶⁾ ⁽⁴⁹⁷⁾ ⁽⁴⁹⁸⁾ ⁽⁴⁹⁹⁾ ⁽⁵⁰⁰⁾ ⁽⁵⁰¹⁾ ⁽⁵⁰²⁾ ⁽⁵⁰³⁾ ⁽⁵⁰⁴⁾ ⁽⁵⁰⁵⁾ ⁽⁵⁰⁶⁾ ⁽⁵⁰⁷⁾ ⁽⁵⁰⁸⁾ ⁽⁵⁰⁹⁾ ⁽⁵¹⁰⁾ ⁽⁵¹¹⁾ ⁽⁵¹²⁾ ⁽⁵¹³⁾ ⁽⁵¹⁴⁾ ⁽⁵¹⁵⁾ ⁽⁵¹⁶⁾ ⁽⁵¹⁷⁾ ⁽⁵¹⁸⁾ ⁽⁵¹⁹⁾ ⁽⁵²⁰⁾ ⁽⁵²¹⁾ ⁽⁵²²⁾ ⁽⁵²³⁾ ⁽⁵²⁴⁾ ⁽⁵²⁵⁾ ⁽⁵²⁶⁾ ⁽⁵²⁷⁾ ⁽⁵²⁸⁾ ⁽⁵²⁹⁾ ⁽⁵³⁰⁾ ⁽⁵³¹⁾ ⁽⁵³²⁾ ⁽⁵³³⁾ ⁽⁵³⁴⁾ ⁽⁵³⁵⁾ ⁽⁵³⁶⁾ ⁽⁵³⁷⁾ ⁽⁵³⁸⁾ ⁽⁵³⁹⁾ ⁽⁵⁴⁰⁾ ⁽⁵⁴¹⁾ ⁽⁵⁴²⁾ ⁽⁵⁴³⁾ ⁽⁵⁴⁴⁾ ⁽⁵⁴⁵⁾ ⁽⁵⁴⁶⁾ ⁽⁵⁴⁷⁾ ⁽⁵⁴⁸⁾ ⁽⁵⁴⁹⁾ ⁽⁵⁵⁰⁾ ⁽⁵⁵¹⁾ ⁽⁵⁵²⁾ ⁽⁵⁵³⁾ ⁽⁵⁵⁴⁾ ⁽⁵⁵⁵⁾ ⁽⁵⁵⁶⁾ ⁽⁵⁵⁷⁾ ⁽⁵⁵⁸⁾ ⁽⁵⁵⁹⁾ ⁽⁵⁶⁰⁾ ⁽⁵⁶¹⁾ ⁽⁵⁶²⁾ ⁽⁵⁶³⁾ ⁽⁵⁶⁴⁾ ⁽⁵⁶⁵⁾ ⁽⁵⁶⁶⁾ ⁽⁵⁶⁷⁾ ⁽⁵⁶⁸⁾ ⁽⁵⁶⁹⁾ ⁽⁵⁷⁰⁾ ⁽⁵⁷¹⁾ ⁽⁵⁷²⁾ ⁽⁵⁷³⁾ ⁽⁵⁷⁴⁾ ⁽⁵⁷⁵⁾ ⁽⁵⁷⁶⁾ ⁽⁵⁷⁷⁾ ⁽⁵⁷⁸⁾ ⁽⁵⁷⁹⁾ ⁽⁵⁸⁰⁾ ⁽⁵⁸¹⁾ ⁽⁵⁸²⁾ ⁽⁵⁸³⁾ ⁽⁵⁸⁴⁾ ⁽⁵⁸⁵⁾ ⁽⁵⁸⁶⁾ ⁽⁵⁸⁷⁾ ⁽⁵⁸⁸⁾ ⁽⁵⁸⁹⁾ ⁽⁵⁹⁰⁾ ⁽⁵⁹¹⁾ ⁽⁵⁹²⁾ ⁽⁵⁹³⁾ ⁽⁵⁹⁴⁾ ⁽⁵⁹⁵⁾ ⁽⁵⁹⁶⁾ ⁽⁵⁹⁷⁾ ⁽⁵⁹⁸⁾ ⁽⁵⁹⁹⁾ ⁽⁶⁰⁰⁾ ⁽⁶⁰¹⁾ ⁽⁶⁰²⁾ ⁽⁶⁰³⁾ ⁽⁶⁰⁴⁾ ⁽⁶⁰⁵⁾ ⁽⁶⁰⁶⁾ ⁽⁶⁰⁷⁾ ⁽⁶⁰⁸⁾ ⁽⁶⁰⁹⁾ ⁽⁶¹⁰⁾ ⁽⁶¹¹⁾ ⁽⁶¹²⁾ ⁽⁶¹³⁾ ⁽⁶¹⁴⁾ ⁽⁶¹⁵⁾ ⁽⁶¹⁶⁾ ⁽⁶¹⁷⁾ ⁽⁶¹⁸⁾ ⁽⁶¹⁹⁾ ⁽⁶²⁰⁾ ⁽⁶²¹⁾ ⁽⁶²²⁾ ⁽⁶²³⁾ ⁽⁶²⁴⁾ ⁽⁶²⁵⁾ ⁽⁶²⁶⁾ ⁽⁶²⁷⁾ ⁽⁶²⁸⁾ ⁽⁶²⁹⁾ ⁽⁶³⁰⁾ ⁽⁶³¹⁾ ⁽⁶³²⁾ ⁽⁶³³⁾ ⁽⁶³⁴⁾ ⁽⁶³⁵⁾ ⁽⁶³⁶⁾ ⁽⁶³⁷⁾ ⁽⁶³⁸⁾ ⁽⁶³⁹⁾ ⁽⁶⁴⁰⁾ ⁽⁶⁴¹⁾ ⁽⁶⁴²⁾ ⁽⁶⁴³⁾ ⁽⁶⁴⁴⁾ ⁽⁶⁴⁵⁾ ⁽⁶⁴⁶⁾ ⁽⁶⁴⁷⁾ ⁽⁶⁴⁸⁾ ⁽⁶⁴⁹⁾ ⁽⁶⁵⁰⁾ ⁽⁶⁵¹⁾ ⁽⁶⁵²⁾ ⁽⁶⁵³⁾ ⁽⁶⁵⁴⁾ ⁽⁶⁵⁵⁾ ⁽⁶⁵⁶⁾ ⁽⁶⁵⁷⁾ ⁽⁶⁵⁸⁾ ⁽⁶⁵⁹⁾ ⁽⁶⁶⁰⁾ ⁽⁶⁶¹⁾ ⁽⁶⁶²⁾ ⁽⁶⁶³⁾ ⁽⁶⁶⁴⁾ ⁽⁶⁶⁵⁾ ⁽⁶⁶⁶⁾ ⁽⁶⁶⁷⁾ ⁽⁶⁶⁸⁾ ⁽⁶⁶⁹⁾ ⁽⁶⁷⁰⁾ ⁽⁶⁷¹⁾ ⁽⁶⁷²⁾ ⁽⁶⁷³⁾ ⁽⁶⁷⁴⁾ ⁽⁶⁷⁵⁾ ⁽⁶⁷⁶⁾ ⁽⁶⁷⁷⁾ ⁽⁶⁷⁸⁾ ⁽⁶⁷⁹⁾ ⁽⁶⁸⁰⁾ ⁽⁶⁸¹⁾ ⁽⁶⁸²⁾ ⁽⁶⁸³⁾ ⁽⁶⁸⁴⁾ ⁽⁶⁸⁵⁾ ⁽⁶⁸⁶⁾ ⁽⁶⁸⁷⁾ ⁽⁶⁸⁸⁾ ⁽⁶⁸⁹⁾ ⁽⁶⁹⁰⁾ ⁽⁶⁹¹⁾ ⁽⁶⁹²⁾ ⁽⁶⁹³⁾ ⁽⁶⁹⁴⁾ ⁽⁶⁹⁵⁾ ⁽⁶⁹⁶⁾ ⁽⁶⁹⁷⁾ ⁽⁶⁹⁸⁾ ⁽⁶⁹⁹⁾ ⁽⁷⁰⁰⁾ ⁽⁷⁰¹⁾ ⁽⁷⁰²⁾ ⁽⁷⁰³⁾ ⁽⁷⁰⁴⁾ ⁽⁷⁰⁵⁾ ⁽⁷⁰⁶⁾ ⁽⁷⁰⁷⁾ ⁽⁷⁰⁸⁾ ⁽⁷⁰⁹⁾ ⁽⁷¹⁰⁾ ⁽⁷¹¹⁾ ⁽⁷¹²⁾ ⁽⁷¹³⁾ ⁽⁷¹⁴⁾ ⁽⁷¹⁵⁾ ⁽⁷¹⁶⁾ ⁽⁷¹⁷⁾ ⁽⁷¹⁸⁾ ⁽⁷¹⁹⁾ ⁽⁷²⁰⁾ ⁽⁷²¹⁾ ⁽⁷²²⁾ ⁽⁷²³⁾ ⁽⁷²⁴⁾ ⁽⁷²⁵⁾ ⁽⁷²⁶⁾ ⁽⁷²⁷⁾ ⁽⁷²⁸⁾ ⁽⁷²⁹⁾ ⁽⁷³⁰⁾ ⁽⁷³¹⁾ ⁽⁷³²⁾ ⁽⁷³³⁾ ⁽⁷³⁴⁾ ⁽⁷³⁵⁾ ⁽⁷³⁶⁾ ⁽⁷³⁷⁾ ⁽⁷³⁸⁾ ⁽⁷³⁹⁾ ⁽⁷⁴⁰⁾ ⁽⁷⁴¹⁾ ⁽⁷⁴²⁾ ⁽⁷⁴³⁾ ⁽⁷⁴⁴⁾ ⁽⁷⁴⁵⁾ ⁽⁷⁴⁶⁾ ⁽⁷⁴⁷⁾ ⁽⁷⁴⁸⁾ ⁽⁷⁴⁹⁾ ⁽⁷⁵⁰⁾ ⁽⁷⁵¹⁾ ⁽⁷⁵²⁾ ⁽⁷⁵³⁾ ⁽⁷⁵⁴⁾ ⁽⁷⁵⁵⁾ ⁽⁷⁵⁶⁾ ⁽⁷⁵⁷⁾ ⁽⁷⁵⁸⁾ ⁽⁷⁵⁹⁾ ⁽⁷⁶⁰⁾ ⁽⁷⁶¹⁾ ⁽⁷⁶²⁾ ⁽⁷⁶³⁾ ⁽⁷⁶⁴⁾ ⁽⁷⁶⁵⁾ ⁽⁷⁶⁶⁾ ⁽⁷⁶⁷⁾ ⁽⁷⁶⁸⁾ ⁽⁷⁶⁹⁾ ⁽⁷⁷⁰⁾ ⁽⁷⁷¹⁾ ⁽⁷⁷²⁾ ⁽⁷⁷³⁾ ⁽⁷⁷⁴⁾ ⁽⁷⁷⁵⁾ ⁽⁷⁷⁶⁾ ⁽⁷⁷⁷⁾ ⁽⁷⁷⁸⁾ ⁽⁷⁷⁹⁾ ⁽⁷⁸⁰⁾ ⁽⁷⁸¹⁾ ⁽⁷⁸²⁾ ⁽⁷⁸³⁾ ⁽⁷⁸⁴⁾ ⁽⁷⁸⁵⁾ ⁽⁷⁸⁶⁾ ⁽⁷⁸⁷⁾ ⁽⁷⁸⁸⁾ ⁽⁷⁸⁹⁾ ⁽⁷⁹⁰⁾ ⁽⁷⁹¹⁾ ⁽⁷⁹²⁾ ⁽⁷⁹³⁾ ⁽⁷⁹⁴⁾ ⁽⁷⁹⁵⁾ ⁽⁷⁹⁶⁾ ⁽⁷⁹⁷⁾ ⁽⁷⁹⁸⁾ ⁽⁷⁹⁹⁾ ⁽⁸⁰⁰⁾ ⁽⁸⁰¹⁾ ⁽⁸⁰²⁾ ⁽⁸⁰³⁾ ⁽⁸⁰⁴⁾ ⁽⁸⁰⁵⁾ ⁽⁸⁰⁶⁾ ⁽⁸⁰⁷⁾ ⁽⁸⁰⁸⁾ ⁽⁸⁰⁹⁾ ⁽⁸¹⁰⁾ ⁽⁸¹¹⁾ ⁽⁸¹²⁾ ⁽⁸¹³⁾ ⁽⁸¹⁴⁾ ⁽⁸¹⁵⁾ ⁽⁸¹⁶⁾ ⁽⁸¹⁷⁾ ⁽⁸¹⁸⁾ ⁽⁸¹⁹⁾ ⁽⁸²⁰⁾ ⁽⁸²¹⁾ ⁽⁸²²⁾ ⁽⁸²³⁾ ⁽⁸²⁴⁾ ⁽⁸²⁵⁾ ⁽⁸²⁶⁾ ⁽⁸²⁷⁾ ⁽⁸²⁸⁾ ⁽⁸²⁹⁾ ⁽⁸³⁰⁾ ⁽⁸³¹⁾ ⁽⁸³²⁾ ⁽⁸³³⁾ ⁽⁸³⁴⁾ ⁽⁸³⁵⁾ ⁽⁸³⁶⁾ ⁽⁸³⁷⁾ ⁽⁸³⁸⁾ ⁽⁸³⁹⁾ ⁽⁸⁴⁰⁾ ⁽⁸⁴¹⁾ ⁽⁸⁴²⁾ ⁽⁸⁴³⁾ ⁽⁸⁴⁴⁾ ⁽⁸⁴⁵⁾ ⁽⁸⁴⁶⁾ ⁽⁸⁴⁷⁾ ⁽⁸⁴⁸⁾ ⁽⁸⁴⁹⁾ ⁽⁸⁵⁰⁾ ⁽⁸⁵¹⁾ ⁽⁸⁵²⁾ ⁽⁸⁵³⁾ ⁽⁸⁵⁴⁾ ⁽⁸⁵⁵⁾ ⁽⁸⁵⁶⁾ ⁽⁸⁵⁷⁾ ⁽⁸⁵⁸⁾ ⁽⁸⁵⁹⁾ ⁽⁸⁶⁰⁾ ⁽⁸⁶¹⁾ ⁽⁸⁶²⁾ ⁽⁸⁶³⁾ ⁽⁸⁶⁴⁾ ⁽⁸⁶⁵⁾ ⁽⁸⁶⁶⁾ ⁽⁸⁶⁷⁾ ⁽⁸⁶⁸⁾ ⁽⁸⁶⁹⁾ ⁽⁸⁷⁰⁾ ⁽⁸⁷¹⁾ ⁽⁸⁷²⁾ ⁽⁸⁷³⁾ ⁽⁸⁷⁴⁾ ⁽⁸⁷⁵⁾ ⁽⁸⁷⁶⁾ ⁽⁸⁷⁷⁾ ⁽⁸⁷⁸⁾ ⁽⁸⁷⁹⁾ ⁽⁸⁸⁰⁾ ⁽⁸⁸¹⁾ ⁽⁸⁸²⁾ ⁽⁸⁸³⁾ ⁽⁸⁸⁴⁾ ⁽⁸⁸⁵⁾ ⁽⁸⁸⁶⁾ ⁽⁸⁸⁷⁾ ⁽⁸⁸⁸⁾ ⁽⁸⁸⁹⁾ ⁽⁸⁹⁰⁾ ⁽⁸⁹¹⁾ ⁽⁸⁹²⁾ ⁽⁸⁹³⁾ ⁽⁸⁹⁴⁾ ⁽⁸⁹⁵⁾ ⁽⁸⁹⁶⁾ ⁽⁸⁹⁷⁾ ⁽⁸⁹⁸⁾ ⁽⁸⁹⁹⁾ ⁽⁹⁰⁰⁾ ⁽⁹⁰¹⁾ ⁽⁹⁰²⁾ ⁽⁹⁰³⁾ ⁽⁹⁰⁴⁾ ⁽⁹⁰⁵⁾ ⁽⁹⁰⁶⁾ ⁽⁹⁰⁷⁾ ⁽⁹⁰⁸⁾ ⁽⁹⁰⁹⁾ ⁽⁹¹⁰⁾ ⁽⁹¹¹⁾ ⁽⁹¹²⁾ ⁽⁹¹³⁾ ⁽⁹¹⁴⁾ ⁽⁹¹⁵⁾ ⁽⁹¹⁶⁾ ⁽⁹¹⁷⁾ ⁽⁹¹⁸⁾ ⁽⁹¹⁹⁾ ⁽⁹²⁰⁾ ⁽⁹²¹⁾ ⁽⁹²²⁾ ⁽⁹²³⁾ ⁽⁹²⁴⁾ ⁽⁹²⁵⁾ ⁽⁹²⁶⁾ ⁽⁹²⁷⁾ ⁽⁹²⁸⁾ ⁽⁹²⁹⁾ ⁽⁹³⁰⁾ ⁽⁹³¹⁾ ⁽⁹³²⁾ ⁽⁹³³⁾ ⁽⁹³⁴⁾ ⁽⁹³⁵⁾ ⁽⁹³⁶⁾ ⁽⁹³⁷⁾ ⁽⁹³⁸⁾ ⁽⁹³⁹⁾ ⁽⁹⁴⁰⁾ ⁽⁹⁴¹⁾ ⁽⁹⁴²⁾ ⁽⁹⁴³⁾ ⁽⁹⁴⁴⁾ ⁽⁹⁴⁵⁾ ⁽⁹⁴⁶⁾ ⁽⁹⁴⁷⁾ ⁽⁹⁴⁸⁾ ⁽⁹⁴⁹⁾ ⁽⁹⁵⁰⁾ ⁽⁹⁵¹⁾ ⁽⁹⁵²⁾ ⁽⁹⁵³⁾ ⁽⁹⁵⁴⁾ ⁽⁹⁵⁵⁾ ⁽⁹⁵⁶⁾ ⁽⁹⁵⁷⁾ ⁽⁹⁵⁸⁾ ⁽⁹⁵⁹⁾ ⁽⁹⁶⁰⁾ ⁽⁹⁶¹⁾ ⁽⁹⁶²⁾ ⁽⁹⁶³⁾ ⁽⁹⁶⁴⁾ ⁽⁹⁶⁵⁾ ⁽⁹⁶⁶⁾ ⁽⁹⁶⁷⁾ ⁽⁹⁶⁸⁾ ⁽⁹⁶⁹⁾ ⁽⁹⁷⁰⁾ ⁽⁹⁷¹⁾ ⁽⁹⁷²⁾ ⁽⁹⁷³⁾ ⁽⁹⁷⁴⁾ ⁽⁹⁷⁵⁾ ⁽⁹⁷⁶⁾ ⁽⁹⁷⁷⁾ ⁽⁹⁷⁸⁾ ⁽⁹⁷⁹⁾ ⁽⁹⁸⁰⁾ ⁽⁹⁸¹⁾ ⁽⁹⁸²⁾ ⁽⁹⁸³⁾ ⁽⁹⁸⁴⁾ ⁽⁹⁸⁵⁾ ⁽⁹⁸⁶⁾ ⁽⁹⁸⁷⁾ ⁽⁹⁸⁸⁾ ⁽⁹⁸⁹⁾ ⁽⁹⁹⁰⁾ ⁽⁹⁹¹⁾ ⁽⁹⁹²⁾ ⁽⁹⁹³⁾ ⁽⁹⁹⁴⁾ ⁽⁹⁹⁵⁾ ⁽⁹⁹⁶⁾ ⁽⁹⁹⁷⁾ ⁽⁹⁹⁸⁾ ⁽⁹⁹⁹⁾ ⁽¹⁰⁰⁰⁾

ამ საიას ჩვენ დაჯერდავთ შემდეგთა კათალიკოსთა სასკლესს, რომელთაგან უწეს-
ტესნი უცხოზნი არიან სკესის ასტრასიასა. ქვემო აღწესებულა სია ვიპოვეთ შიო-მღვიმის
უფლო და უთავბოლო ეტრატის III 1-^o სადგად წოდებულს წიგნსი, რომელიც
1172 წელს დაწერილის დედნიდამ გადმოუწერია იმავე გიორგი მონასხონის, რომელსაც
1270 წელს დაუწერია და დიდბს სკლოჯსებით დაუსტავს იმავე მონასტრის ეტრატის
სასწრებას (ჩემი დღიური № III, გვ. 71—79). სიამოვნებადია ბერძენთა და
ქართვლთა შეფუების დედროფლების სია (მე-X—XIII სს-ე), რომელიც ქვემო დაჯვადით,
მეწვე ახლოსავლად ვატრანაჟების სია მე-X სს-ეუნიდამ და შექმდე კათალიკოსებისა:
წილსა მამათმთავრისა ჩინისა (სასკლოთ) მ: (ქრისტეს მკურნ) კხრისა
ბრავალ არიან წმლინი.

¹⁵⁷ ილარიონ შიხინებულია პლ. იოსელიანის სიაში მე-X საუკ. დავით რეგენის
დროს. იმის ბრძანებით დაიწერა თარგმანება მათეს თავისა (ჩემი ისტ. კრებ. გვ. 396; Ил-
таренныя замѣтки по Кахетинскому 137). შეიძლება ბასილი კზი (№: ივ.) იყოს ენეს ძე,
მწერალი.

¹⁵⁸ მიქაელ სიანს კზლ 947 წ. (ჩბ. ეს თხზულებას 947 წ. ქვეშ).

¹⁵⁹ არსენი კზი. განთქმული მწერალი, რომლის ცხოვრება და ღვაწლი ჯერ გამოჩ-
ვეული არ გვაქვს იგი სიანს მე-X საუკ.; ძვირფასი ცნობა არსებზე სტელია ეკლ. მეზ.
ხელნაწ. № 160; გვ. 223, სადაც იოანე ზედაზნის ცხოვრებას მისლეს სია ასურელთა მამათ-
და სიის შემდეგ სწერია: „ბრავალი სხუანი დაემოწაფნესწა მამას იოანეს... და შემდგო-
მად რომ ხას რომ ხისა წლისა გამოიძია წინაშე მან ჩვენ მან არსტენი ქარ
თლისა კზმან, რომელიმე წიგნთაგან აღმოვიკითხეთ და რომელიმე მათგანი სმნილიყო
საქმეთაგან მათთა და აღწერეთ ცხოვრება და მოქალაქობა და წინაშე მათ
მამათა... წასა მამას იოანეს ათორმეტნი მოწაფენი უბადინარი მოჰყენეს და სხუნი აქ-
დემოწაფნეს“. ეს ცნობა იპოვება № 160 ხელნაწერში, 1699 წ. ცარესჯის უდაბნოს ძე-
ლის დედნიდამ დაწერილში იონათრე მატყუაძის წინამძღვრობას, „შეფობისა ქართლ-კახეთის
უზუგულოსა მამადიანისა ქალბატონისა და კზობას იოანესა“. — იონათრესგან ბრძანებით არის და-
წერილი ქართველთა მამათ ცხოვრება № 170 (იბ. გვ. 35 და № 176). შესაძლე-
ბელია შენიშვნის დამწერი იყოს კზი ბესარიონ 1724—1735 წ. — რადგან შემოსლვა ასწ-
რელთა მამათა 550 მივიჩინეთ, ამისგან არსენ კზის ღვაწლი მოხდება 550 + 404 = 954
წ., ხოლო თუ ფარსმან VI სიცილილიდამ ვინაგაორზე — 961 წელს. უკანასკნელი უფრო სწო-
რად მიგვაჩნია. უმთავრესა შრომა არსენისა არის ა) წმიდანების ცხოვრების შეკრება: „გა-
ნახალა და განაერცნა წინ... კზმან არსენი“. № 170 გვ. 11 და 32; წყაროთხ. ხელნაწ. № 530
ბ) მათის საგალობლების შეთხზვა (გ. 59; 125; ჩემი დღიური № IV, გვ. 71—73; იქვე:
„არსენი დიდი კზი“ გ. 93; გ) ჩსტორია „განყოფისა სომეხთა ქართველთაგან“ არსენ კათალი-
კოსისა, რომელი იყო სანახეთაგან საფარით. — შიო-მღვიმის ეტრატის XIII საუკ. ზადიკვი
სწერია: „არსენი ყოვლად განთქმულისა (კზისა), საღმრთოთა წიგნთა თარგმანისა... მწმობისა
საქუენო სენებდა“. (არსენი კზი მწერალი XIII იბ. შენიშვ. № 115)

„ოქროპირისა“¹⁶⁰); სვიმეონისი¹⁶¹), გულქისეღაპისი¹⁶²), იოანესი¹⁶³), დიმიტრისი¹⁶⁴), გასილისი¹⁶⁵), იოანესი¹⁶⁶), სვიმეონისი¹⁶⁷), საბაჟსი¹⁶⁸), და ნიკოლაოზისი.¹⁶⁹), მიქაელისი¹⁷⁰), თაზი (თაოდორასი)¹⁷¹), ბასილისი¹⁷²), იოანესი¹⁷³), ავიზანესი¹⁷⁴), არსენისი¹⁷⁵), გიორგისი¹⁷⁶);

¹⁶⁰) შემდეგ არსენისა, უცნობი.—¹⁶¹) ბაგრატ III დროს ქ.-ცხ. I, 212-მოხსენებულა აგრეთვე „იკობის წირვაში“. სავლ. მუხ. ხელნაწერი № 86.—¹⁶²) ფრიად ცნობილი, ქ.-ცხ. I, 212, 218, 220—222. სხანს 1031 წ. (ცლ. მუხ. № № 16 და I). ჩუბინ. ქრისტომატ. გვ. 206; ამ წიგნში იხ. 1040 წლის ქვეშე.

¹⁶³) ეს უნდა იყოს ოქროპირ (იგივე იოანე) ქ.-ცხ. I, 222; ამის „შემდეგ“ უნდა იყოს გიორგი (ტაოელი?), მოხსენებული ბაგრატ IV გუჯარში 1058 წ. და ქ.-ცხ. I, 233.—დავით აღმაშენებლის დროს პლ. იოსელიანი ასახელებს ონოფრეს (შეცდომა). ბროსსკი გვიასხელებს კიდევ გაბრიელ საფარელს ბაგრატ IV მეფობაში (*introduction p. L II*)—¹⁶⁴) და ¹⁶⁵) არიან უცნობნი.—¹⁶⁶) იოანე საფარელი 1104 წელს სხანს. ქ.-ცხ. I, 241. ასის უძღწის. ეფრემ მცირე თქვს წერილს (იხ. ზემო გ. 33).—¹⁶⁷) სვიმონ კზი, ბიძა ნიკოლოზისა, გულბარისძე, მწერალი (ცლ. მუხ. № 170, გვ. 422, 426) უცნობია ქ.-ცხ., დავით რეკტ. და პლ. იოსელიანის სიებში).

¹⁶⁸) სვიმონ და საბა უნდა ყოფილიყვნენ მეფე დავით და დიმიტრის დროს. ანტონ კზი (ქ. 1788 წ.) იხსენებს მას.

¹⁶⁹) ნიკოლოზ მწერალი გულბარის ძე, მისი ისტორიული მოთხრობა სვეტი-ცხოველის სასწაულებზე ჩართულია ერთს ცლ. მუხ. წიგნში. სხანს ბორდონან დედოფლის (თამარ-მეფის დედის) დროს. „სიმდაბლით იჯმნა კათალიკოსობისაგან“ ქ.-ცხ. I, 280 და წარვიდა იერუსალიმს. თამარმა განდევნა უღირსი მიქელ კზი და გამოიწვია იგივე იოანე „იერუსალიმელი“ გიორგი III დროს, და თამარ-მეფის გამეფების წელსაც სხანს 1184 წ.—პლატ. იოსელიანით ნიკოლოზს ჩოხა ჩაუტევას რუსუდან თიღველისთვის (იხ. ეს წიგნი 1152 წ. ქვეშე). დავით რეკტ. სიაში 1150 წ. სწერია.

¹⁷⁰) მიქელ მირიანის ძე (მირიანი, აღმშენებელი ატენის ქალაქისა ბაგრატ IV დროს *Rap. IV*; 22—23). აღმრეთე სავლესიო წესთა და განდევნილი თამარ-მეფისგან ქ.-ცხ. I, 180 „მოკვდა... კზი მიქელ... და არავინ შესწუხნა მისთვის... რამეთუ ყოველნი სძულობდეს მას“ (ცხ. I, 293).

¹⁷¹) ქ.-ცხ. I, 294, 321. თაოდორეს მოუწერია თამარ მეფის და კიბეკის გუჯარი (იხ. ქვემო 1188 წ. თეოდორეს წინ; ქცხ. აღნიშნულია იოანე კათალიკოზი, რომლის საღვთის-მეტყველო ბეობა სომეხებთან (გვინებ. შემდეგ შეტანილი ქ.-ცხოვრებაში). ვრცლად არის აღწერილი მატიანეში ქცხ. I, 312—317. ბეობაში იყო კზი სომეხთა გრიგორი VI და მეცნიერნი.—პლატ. იოსელიანით იოანე ქ. 1195 წ.—ჩვენს სიაში იოანე კზი თეოდორეს და ბასილის შემდეგ სწერია და ამით ძლიერდება ეჭვი, რომ ზემოხსენებულის ბეობის უხამსი ამბავი შემდეგ ჩაკრებულა მატიანეში, რომლის ღირსება და დალაგებული თქმა სრულიად არ დაიწმდვევ თუ ის გახეიადებული მოთხრობა სრულიად აღმოფხვრა მატანედამ. იოანე იხ. ქარზ ცხ. 313—317.

დავით რეკტ. და პლატ. იოსელიანის სიები ამ კბთა შესახებ მეტად შემეცდარად და სწმელეობა და ამისგამო ჩვენ აქ არ დავსხით. დ. რეკტორით თეოდორე დაჯდა 1169 წ. და იოანე—1174 წ.

№ № 173 და 174.) უცნობნი არიან.—იოანეს შემდეგ პლ. იოსელიანი მოიხსენიებს თეოდორის (ჩვენს სიის მიქელ „შვიდობა წაეკითხოთ თეოდორესი“) 1195—1209 წლებ მუხ.

არშიახვ იმავე სკელით: **«არსენი ყოვლად განთავულისა საღმრთოთა წიგნთა თარგმანისა და საძარბაველოთა მკლესიათა მნათობისაჲსა საუკუნო იყავნ ჰსენება; მართლგადიდებამლთა კჳთა საუკუნო იყავნ ასენება».**

781 წ. მეფე არჩილ მეორე შეწირულ იქნა ასიშის მიერ წელსა 781^ა.

ეს ცნობა იშვეებს ჩემს საისტორიო კრებულში, გვ. 482, ლურჯ ჭალაღზე დაწერილი, მაგრამ არა სწახს ეისიგის და საითგან ამოდებულა. ამ გვარავე შენიშნვა უხსნავს ბრასისეს, მაგრამ ყურადღება არ მიუქცევია (Introduction et tables, p. LII). ცხადია, ზემოსხსენებული 781 წელი შედგინდა ესრე: დავით და კოსტანტინეს წამება მურვან-ერეს მიერ მათის მეტაფერასით მომხდარა 730 წ., ხოლო ჭართლის ცხოვრებით ჭიჭიმი ანუ აბულ-კასიმი (სომხურის წყაროებით „ჭიჭიმი-სი“) შემოვიდა საქართველოში ორმოც-და-ათის წლისა შემდგომად მურვან-ერესა, ე. ი. $730 + 50 = 780$ წ.; ერთი წელიც გავიდოდა არსილ-მეფის წამებამდე. — წისასდმდეგ ჭართულ წყაროებისა, დ. ბაქრაძეს ერთ შიგნად მიახნა მურვან-ერე და ჭიჭიმი (ისტ. გ. 203), მაგრამ ეს აზრი არ დაუსაბუთებია. ბრასისეს გამოკვლევით დავით და კოსტანტინეს წამება და მირის სიკვდილი უნდა მომხდარიყოს მოსლემის შემოსევის დროს, ე. ი. 715 წ.; თორმეტის წლის შემდეგ შემოვიდა ჭიჭიმი და აწამა მეფე არჩილ 727 წ.; უკანასკნელ შემოვიდა მურვან-ერე (Introduction... p. LI). ერთი მეტაფერასი გვიჩვენებს დავით და კოსტანტინეს წამებას 749 წ. (Rap. XI, 46; 48).

ამან დამარხაო მეფე თამარ. ცხადია, ჩვენ მატრიანებში სახელები თეოდოსე და თეოდორე არეულა, კზი თეოდორე და მთავარ-ეპისკპი გიორგი მოხსენებულნი არიან სინოდ კანტ. გუჯარში № 68 (იხ. 1207 წ. ქვეშე).

¹⁷¹ აკიფანე უცნობია. ამის შემდეგ ქ-ცხ. ვიჩვენებს ნიკოლოზს (I, 380, 415). დავით რეკტ. 1212—1216 წ.; მერე ევთიმეს 216—1240 (პლ. იოსელიანი და დ. რეკტ.).

¹⁷² არსენი კზი სჩახს შიომღვ. გუჯ. № 67, მე XIII საუკ., რომელიც ქვემო მოგვცავს, და აგრეთვე ეკლ. მუხ. № 85. 1233 წ. გადაწერილს ხელნაწერში, რომლის წარწერანი იხ. ამ წიგნში 1233 წ. ქვეშე. ამ არსენს „ბულმანისი ძეგ“ წოდებულს „ქართლისა კზს“, აბუსერის და ვარდანის ძმას გამოუთქვამს „იამბიკონი ოთხთა თუბთანი“ ვარდანის შეხვეწითა, და მასვე გელათით მოუწერია აბუსერისთვის მშენიერი წერილი და თან წარმოუგზავნია ვარდანის თხოვნით არსენის მიერ შეთხზული „ძილის-პირები“ მარტყოფის ხატზე.

¹⁷³ გიორგი ქართლისა მთავარ-ეპისკპოზს მოუწერია რკონის გუჯარი 1260—1270 წლ. შუა და აგრეთვე შიომღვიმის გუჯარი № 38. ორივე გუჯარებში გიორგი მოხსენებული მთავარ-ეპისკპოზსად ნიკოლოზ და არსენ კზეზის დროს. ამისგამო ჩვენ გვეგონია, რომ შეიძლება ამ უკანასკნელთა მას მიუღია კათალიკოსობა, როგორც წარჩინებულს და ცნობილს პირს. — ჩვენის აზრით ნიკოლოზი ჩვენს საში მოხსენებული არ არის იმის გამო, რომ ცოტა ხანს უცხოვრია კზობაში. — იხ. კიდეც სინოდ. კანტ. გუჯ. № 68.

855 წ. „ქ“ ეს აქეთ :ყნე: (855 წ.): ამა ბულამ შეიპყრა კოსტანტინე ქართველი და წარავლინა ჯაფარ ამირ-მუმლისა და ამან აწამა იგი ქკსა :ყნე: ვითარცა გვაუწყებს მეტათრასი მისი“.

ეს წარწერა, რომელიც უნდა ეკუთნოდეს ვახუშტის, ვიზოკეთ წარა-კითხვის სელნაწერის № 186 ანშაზე. დ. ბაქრაძეს შეუტანია იგი თავისი ვახუშტის გამოცემაში, მაგრამ იქ ნახუკნობია 850 წ. და არა 855 (ვახუშტა ბაქ. 123, შენ. 1). მეტათრასი გვიჩვენებს კოსტანტინეს წამებას 853 წ.: „და წარვიდა (კოსტანტინე) წინაშე მძლავრისა მის, რომელსა სახელი ერქვა ბულა და... მიჰვიარეს მეფესა მას ისმიტელთასა ჯაფარს, ძესა აბრაჰამისასა... ხოლო აღესრულა იგი თვისა ნოემბერსა ათსა... დღე იყო პარასკევი; დასაბამითგან წელიწადი იყვნეს 6457“... მართლაც ვაჩვენებთ ათს ნოემბერს შესჯდებოდა 853 წ.—დ. ბაქრაძეს წარუთხვას ატენის სიონის შიგნითს კედელში, სადაც ჩამოცვენილად მე-XI საუკუნის მსატკობას ქვეშ აღმოჩნდა ძველი, კარგად შენახული ასომთავრული შექცევილი წარწერა: „ავოვსტოსა :ე: დღესა შაბათსა ქ - კონსა :ოგ: ზელა წელსა სარკინოზ-თასა (არა სსასს, მაგრამ იქნებოდა :სლბ:) ტუილისი დატუვა (დატუევა) ბულამ და შეიპყრა და მოკლა ამირაჲ საჰაკა და მისვე თვისა ავისტოსა :კვ: დღესა შაბათსა ვეზირა შეიპყრა კახამ და ძე მისი თარხოვ - - -“. მართლაც 5 და 26 აგვისტო შეფთის მოდიოდან 853 წელს. ეს ძვირფასი წარწერა, რომელიც ამტკიცებს და აღვსებს ჩვენს მტკიცებას, ჩვენ ვერ ვიზოკეთ ატენის ტაძარში 1891 წ. თუ ღრუბლის დღემ არ დაგვიანდა ეს წარწერა, ეტყვი არ არის, რომ მწვემსებს ჩამოუყრით იგი, რადგან ათას სამსის წლის მოწამე ტაძარი ღვთისა, უხატრობობისაჲაიო აწ ქმნიდა ქვებ აკოსავთა და ბაგად ვითრუეათა. მწვემსები ქვებს ესრეინ თურქე მეთრთმეტე საუკუნის მსატკობას და აფუტებენ. ესრე იმლება ჩვენს თვალწინ მრავალი ძვირფასი ძეგლი ჩვენის ისტორიისა.

856 წ. ქკს :ოგ: აქა მზე დაბნელდა (წა სიკოლოზის ეკლ. ქრ.წ.).

ეს ცნობა იზოკება წა სიკოლოზის ეკლ. მე-XVII საუკ. გადაწერილს ქრონიკაში, რომელზედაც სრული ცნობა ამ წიგნის შესაჯღში ჩაგვიერთავს. ნახუკნობი ქკნი :ოგ: უდრის 324 წელს მე-XII მოქცევისას, 856 წელს მე-XIII მოქცევისას; 1388 წელს მე-XIII მოქცევისას. რომელი მოქცევა ანუ ინდივიდუალური უნდა იგულისხმებოდეს აქ? რადგან იმა ქრონიკაში ამ ქრონიკის შესაჯღ მოხსენიებულია 359 წლის ამაჲი (ის. 891 წლის ქეშე), ამის გამო ჩვენ გვგონია, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა მეტამეტე მოქცევა (780+76=856) არამედ მეთორმეტე, ე. ი. 248+76=324 წელი; ანუ 856—532=324 წელი.

მართლაც, ჩვენი მეტაციკები ვმოწმობენ, რომ მორიან მეფის ნადირობის დროს ეშუა სამხრის ოდენ დაბნელდა მათზედა მზე (ეკლ. მეზ. № 170, გვ. 349 და № 160 გვ. 299). ჩვენის გამოანკარიშებით (რომელიც არა ეგონებ გვგუდავს) ეს მოკლენა და მორიანის სასწაულებრივი მოქცევა მოხდა 323 წელს, რომელსაც უჩვენებს ეს ქრონიკაცა, მაგრამ ერთის წლით უგან. ერთ-წლოვანი შენდობა

(„ღმერთი დიდებული“) მეფე აფხაზთა (ქართველთა, კასთა და ყოვლისავე საქართველომას გიორგი დიდი) ცხოვრებით (?). აღსენა წმინდა სანთლად(ვი?) - - - დას(ბამი)თვან(თა) წელთა (ს)ქჲ“ (ე. ი. 6600-სა წ.; — ბრძოლას მამართლიანად ქვემოთაჲს რომ ასო „ქ“-ნის წინ გამოშეხულის ს), ქორნიკოსისა: სავ:“. ეს ქორნიკოსი და დასაბამითან 6600 წ. თანახმად უდრის 996 წელს, რადესაც წარწერაში გულისხმებული მეფე გიორგი, რომელსაც მარტვილის აღშენებას „ქართლის ცხოვრება“ აკუთნებს (I, 197), ცოცხალი არ იყო: იგი მოკვდა ვასუტით 955 წ., ხოლო ჩუენის ქრონიკით 966 წელს. შეთანხმება ამ უკუთქმათა შესაძლებელია იმ მოსაზრებით, რომ, თანახმად ჩუენის ქრონიკისა, მეფე გიორგის მარტვილის აღშენება დაუწყია ზირველსავე წელს თვისის მეფობისას 908 წელს, მაგრამ შესურულელად დარჩენა და მხოლოდ 996 წელს სრულად დაუმთავრებიათ. ქ.-ცხოვრებაში გიორგისაგან მარტვილის აღშენება (I, 197) მოხსენებულია შემდგომად მისის მის ბაგრატის სიკვდილისა, ე. ი. ვასუტით + 922 წ., მაგრამ ჩუენის ქრონიკით ბაგრატ მეფედ დაჯდა 931 წ.: „და იყო მათ შორის ბრძოლა ფიცხელი“ „და იმდებოდა ქვეყანა აფხაზეთისა ესა რაოდენსჲ“, რადგან ძმები ერთმანეთს არ უთმობდენ მეფობას: გიორგის მხარე სჭირათ, ალბათ, სამეგრელო-იმერეთს, ხოლო ბაგრატისა—გურიას-აფხაზეთისა და ბაგრატის სიმამრს გურგენ ერისთავთ-ერისთავს, რომელიც მოკვდა 941 წ. 14 თებერვლს, და რასაკვირველია, ამ 941 წ. შემდეგ გიორგი სძლევდა ბაგრატს, და მარტვილის ტაძრის შესწობას სედასლა სელს მიჰყოფდა (იხ. 931 წ. ქვეშე). მართლაც, გიორგი მეფედ მოხსენებულია 947 წელს აერუსალიმელ მეტაფრასში (იხ. 947 წ. ქვეშე).

900—916 წლებში (მტვეკარს?) უთარგმნია „ცხოვრება და მოქალაქეობა ლირისისა და ყდ ქებულისა წის თეოქტისტის ლეზვილისა“. ეს საკითხავი ის წერა-კითხვის მე-XII საუკ. ხელნაწერში № 334, ფურც. 229, სადაც არშიაზე წარწერილია „სტეფანეს თარგმნილი“ და საკითხავის ბოლოს, ფურც. 306 ტექსტის სელით სწერია: „საცნაურ იყავნ, რომელ ცხოვრებაჲ ესე ამის წის თეოქტისტისი სტეფანეს სანანოას ძესა უთარგმნია ბერძულისაგან ქართულად. საუკუნომცა არს საესენებელი და კურთხევა მისი“. იმავე წიგნის მე-386 ფურც. სწერია, რომ „წამება წისა გრიგოლ ეპისკოპოსისა აკრაცანტელთა ქალაქისა; რომელ არს სიკილიისაჲ აღწერა ლეონ ხუცესმან და მონაზონმან წსა, მამისა ჩუენისა საბას ლავრისა მამა-სახლისამან... ხოლო თარგმნა ენასა ჩუენსა დავით ტბელის ძემან“. დავით, მთარგმნელი წის მართას ცხოვრებისა ბერძნულსისაგან ქართულად მოხსენებულია კელ. მუხეუმის ტყავის ხელნაწი № 142 და იქვე მოხსენებული სეიმონ-წმიდელნი (შავმთას): თეოდოტე, ეზეკელ და ეფრემ (მცირე?).—იოანე მტვეკარი მოხსენებული X საუკ. „სვანეთის ხელნაწი“ კელ. მუს. № 19. სტეფანე მტვეკარს დაუწერია აგრეთვე წამება წის გამბრონისა და სსვა. მრავალი საკითხავები. იგი დასატულია წერაჲ. მეთაჲ საუკუნ. „საკალობელ“ ხელნაწერში (ამაჲ იხ. „საუნჯე“ მ. ჯანაძეილისა).

913 წ: ათონის ივერიაჲს მონასტერში დ. ბაქრამეს უნახავს ტყავის სხასრება

წარწერით: „დაიწერა წა ესე სხარება ლავრასა შინა წინა ნათლისმცემლისასა რამესას და ქორნიკონი იყო :რღე:“ ბოლოს ქჭონია ქორნიკონები (ხუთასეული) წარწერითა: „ესე ქორნიკონი /დაიწერა სახითა იერუსალიმისათა“... ეს ცნობა მოგვყავს, რადგან იგი აწვდის ბროსსებს და დ. ბაქრაძეს ჭეჭრას იმის შესახებ, ერთი ხუთასეული ქართული ქორნიკონი ასურეთით იყო მოღებული და არა იერუსალიმით. ჩვენს „ახსნათა მეფეთ ქორნიკებში“ და წერა-კითხ. № 250 ქორნიკებშიც იგი იწოდება იერუსალიმელად; სხვა ხელნაწერებშიც ესრედ მოხსენებულა, გარდა იმ „ძილისპირის“ (ეკ. მუხ. № 85), რომელიც ბროსის ქჭონია სასუში მისის გამოკლევის დროს და რომელშიც იოანე შავთელი ხუთასეულს ქორნიკონს უწოდებს „ასურულ კვსკლასად“. არც ის არის მართალი, რომ რადგან საქართველოს კვლევია პირველად ანტიოქიის საპატრიარქოში ითვლებოდა, სწავლა-განათლებაც იქიდან გვექნებოდა. ჩვენ მთავალი საბუთები გვაქვს იმისი, რომ უძველესი ნათარგმნები საღმთო წერილთა და წმიდათა მამათა იერუსალიმში დაუწერიათ, საბა-წმიდაში, სან. გეტში (?), სინას მთაში. უძველესი სხარება იწოდებოდა იწრუსალიმელად, საბა-წმიდურად, სანმეტურად, ხოლო მე-XI საუკუნის ნათარგმნები „თონურად“, „მთა-წმიდურად“, „ახალ-წიგნებად“, „ბერძნულად“. მე-974 წლის დავითნი (ეკ. მუხ. № 38) იტყვის: „არან რომელნიმე ერთგურად და სწორედ იწრუსალიმელთაჲ (ე. ი. კბრ-ელი) და ქართველთაჲ განონიჯა და ფსალმუნინა“.

931 წ. „ქსა :რნა: დასაბამითგან :ხფლი: ვქა. ბაგრატ მეფედ დაჯდა“ (ავსანთ მეფეთა ქორნიკა).

ეს ქორნიკა გვიჩვენებს აფსნათა მეფეს ბაგრატს, გიორგის ძმას († 966 წ.). გიანს გამოეგება ბაგრატის შემდგომად მამა მისის სიკვდილისა († 908) ანსნებას ანკლობით აფსანთ-იმერეთში: „და იყო მათ შორის (გიორგის და ბაგრატის შორის) ბრძოლა ფიცსელი, რომელი თუთოეულად ჭზოვო ცხოვრებასა მათისა და ვიდრე არა მიიგვალა ბაგრატ, არა იყო მშვიდობა მათ შორის“ (ქ.-ცხ. I, 196; Hist. Gr., I, 641). ჩვენი ემპტიანეი და მეისტორიეი მეფედ არ ისქნებენ მს. მეტად შესანიშნავი განსწავლება ჩვენის ქორნიკისა და ესლამდი ცნობილ წუართა შორის დიდის უურადლების დირსა. ქ.-ცხოვრების (I, 196—198) და ჩვენის ქორნიკის თქმა ადვილად შესასახსმებელია: ძმებთ შორის ვტყვიდა სხარტობიეი ბრძოლა შემდეგ მამის სიკვდილისა (908 წ.); ბოლოს 831 წ. გურგენ ერისთავთა ერისთავის შემწობით ბაგრატს უძლეკია გიორგისთვის და გამეფებულა, აღბთ, მხრლედ. ახსანთ-გურამში, მავრამ მადე მომკვდარა და ისეე გიორგის დაუშურია მიჰლერ, იმერეთ-ახსანეთი (იხ. სემო 908 წ. ქიმშე).

... (ქორნიკის სხვა ნაწილი) ...

სინოდ. კანტ. გუჯარი № 67 *)

909—941 წ. სასკლითა ღვთისათა... მსკისს ოდეს ბარდაეს შევიბენით, 1) ერთი ღომის მსკისსი ფანელი 2) მკუდარი დაწის და ერთი ცოცხალი. ეს უარესი წამკიდა: ერთი უხუცესი შვილი ქეთარ შინს მომაკუდა. ეთსოკენ ჩემსი მკუდარნი, მამულნი ჩემნი, მკუდარნი მამულნი მეფესა 3) და მიბოძნა, რომე ტენი (ტუენი) დაკესნე (დაკეს-სისნი=დაკესნი) და მკუდარის სული კაურგო. კითსოკენ ოთხნი სოფელნი: ცხუვერეი, გუელი დესა-თურთ, გავაზელნი კოტმა-თურთ **, ქუქო გულ-დეს ორი გლესი შულიდას ქე და ტარაკას ქე და მოკიყასნე მთავარი მემღუმე თევდორე და შიკათუაღენით სოფელნი და მომწონს (მომიწონს) ოც-და-ათი ლიტრა: ოქრო, ოც-და-ათი ლიტრა *** კერსელი წმიდის შიას კობის (კუბ-

*) ეს გუჯარი მიწერილია მე-XIII საუკ. გუჯარის ბოლოს (სინოდ. კანტ. გუჯრ. № 67) მე-XV საუკუნის ხელით, მაგრამ სჩანს, იგი პირა უძველესი გუჯარისა (რომ ძველი გუ-ჯარი ჰქონით ფანულეებსა, ამხუე ჰმოწმობს კათალიკოზი არსენი, იმუე გუჯარის ბოლოს № 67). გუჯარი № 67 დაწერილია გავაზელთა მამულზე, ხოლო ეს სხვერულ, ანუ სხუვერეი-ზე. გარდა ამისა კახეთის მეფეები ფალულ და კვირიკე მე-XIII—XV საუკუნეებში არ ვიცით. ადგილების სახელები, ფულის ანგარიში და საზოგადოდ ამ გუჯარში ნახმარები ტერმინები ძალიან ძველებია. ამ მიზეზებით ზემო ნაჩვენები გუჯარი ძველის მე-X საუკ. გუჯარის პირად მიგვჩანია. სჩანს, რომ გადაწერელს ძველი გუჯარი შეუმოკლებია და ისე ჩაუწერია. ეს საბუთი (გარ-და მისის ისტორიულის მნიშვნელობისა) ძვირფას მასალად მიგვჩანია უძველესი ჩვენს შინა-ჯურის წეს-წყობილებისა. არც ერთს უძველესს გუჯარებში არ მოიპოვება აქ აღნიშნული ტერ-მინები და წეს-წყობილებანი, რაიცა უძველეს ჰყოფს ჩვენს აზრსა.

1) ქ.-ცხ. I, 197

2) გვარი ფაულენთა არსად იჩსენება ქ.-ცხ. ფალელი ჩანჩუნი, მოხსენებულე ქ.-ცხ. (I, 219) მეფის ბაგრატ IV დროს (1027—1072), შეიძლება იყოს ამ გვარისა.

3) რომელს მეფეს?—შეიძლება კახთა მეფე აქეს სახეში, კვირიკე დიდი, რომლის დროს უნდა მომხდარ იყოს ბარდავის ომი, რომლის შედეგი ის იყო, რომ „სალართა (სარკინოხთა) დაეპყრათ მაშინ ბარდავი და ადარბადაგანი“ (ქ.-ც. 197). ეს მომხდარა „სერეთის მეფის იშხანაკის დროს (გურგენ ერისთავთ-ერისთავის დისწულისა ქ 946 წ.), რომლის დედამ, დინარ დედოფალმა, ადარანსე ერისთვის (ქ 896 წ.) ასულმან, ჰერეთი მოაქცია მწვალებლობიდან მართლ-მადიდებელად (ibid).

**) ამ სოფლების სახელები ცოტაოდნად გადახმარებულად ეხლამდი დარჩენილა ახალ-ქალაქის ახლო, გორის მახრასში, სადაც ეხლა დასახლდენ მთიულები და ოსები: გავაზური, ცხარევი (ერთაწმინდის თავეში), გველეთი (ჩოინის ხეობაში; ტყე), კოტმანი (მინდარია).

**) აქ ლიტრა, სჩანს, წონის ანგარიშით არის ნახმარები. ხოლო ფულის ანგარიშით ლიტრა უდრის 12 უსკას, 24 სატირას, 72 დრაქანსა, 96 დრამას, 192 სიკლას, 218 გრამას, 1728 კერატს, 6912 ქრთოსს. ხოლო ქრთილი არის მარცელის წონა (ძველ ფულების სახელები შეკრებილი გვიდა და როდესაც რიგიანად განპარტვას შევიძლებთ, მაშინ გამოვა-ქვეყნებთ). პ ე ლ ჰ ე ლ ი ბერძნული ფულია, მე-XI საუკუნის ქართულს ხელნაწერში ხშირად იხმარება (მაგ. ათონის აღაპებში 1074 წ. დაწერილს ხელნაწერში).—ს ტ ა ვ რ ა ოქრო-ქსოვილია, მაგრამ აქ სჩანს ფულის ანგარიშზე უხმარნით.—კ ა ბ ა რ ჭ ი საზომისია.—თ ე თ-რი მწერილი-ფულია, ბრასეს გამოანგარიშებით ერთი შური.—უ კ ა ნ ი ს ა სა ფ ა ს ე, უ. ი. უკანასკნელის სოფლისა საფასე.—გ რ ი ვ ი ფულით-ბავი უნდა იყოს.

ლს) შემოსაყარი⁴⁾; ათი-ათასი ზღბუღი, ათი-ათასი სტავრა, შუდი ჯორი ვარდა (?), შუდი ქორი კაბოეტი, შუდი მეტებარი, შუდი მწვეკარი წაუგალი. თეთრისა რა ჩუგარიში უნდა: კაბარჭითა გადუწუე. უგანისა საფასე კმცირებოდა და კიდევ მოგუეშაღნეს. მივეცით ერთი კორი (პური?) პალარი კურტმითა, ერთი ცხენი სამასად, ერთი უნაგირი სუთასად ყუელას მჭობი, ერთი ღაგამი მარჯალიცი-სა ძირითა; მივეცით და მივუბღნიერეთ სარკინისა წინაძღლურასა აჰ ნიჩბელი (sic), კორითელი და ვახტანგ ბიფირტელი⁵⁾. ჩაუე. (ჩაუე?) მიქაველ (მიქაველ?) მეძღუ-მე და ჩაიციანენ ჩემი ლაერანი ნ) ცხეერელნი. დაუწუე ჩემსა მამულსა შიგან ცი-სესა გება, დაუღბი კეისა კერძოდ. უგეთუი გუგი (გოგუი) შიგნით და გარეთ უჩეთესა სასწინა ცხეერელთა ჰქონდს (ჰქონდეს?). დაუღბი ერთი დღე ანუელი ციხისა ბეგარი, ერთი დღე სამკალი, ერთი დღე საღვწავი. თუ გრიფი გამოკიდეს ცხრა გრიფი ზა-ტონსა (sic) და მეათე ცხეერელთა. წელიწადსა შიგან ერთი დღე ნადირობა არის. ბეგარა ჩუენი მისაგემული: კაცისა თაქსა ორ-ორა ჟამი შექამადი, ორ-ორა პური, ორ-ორა პირი ღურა (sic). თუ რამე ცხირულსა (ცხეერელსა?) სელოსანსა გურდსა (sic) შესაპოვარი გეღესა, ჰქმეველ რასა, ბეგრობისათვის დაღისა ნუ გაუკლებინებ; სი-რული არა შეუძლეს (sic). აიკედე ზურგსა, მათსა საძმულვარსა შიგან გაიყვანე.—გარ-დაკე ღიხთ იმერით და მივიღე თავის-უფლობისა ბრძანება კონსტანტინესა და ბა-გრატიისი, კახთა მეფეთა ფაილესი და კურიკესი⁶⁾. მითაქისუფლებიან მეფეთა და დედოფალთაგან და უფალთა და დიდებულთაგან, აზნაურთა და მათთა ცოლთაგან; მითაქისუფლებიან უოკელთაჲ კელასანთაგან, მოლარეთაგან, მეუღლეფეთა, მეკინაბე-თა, მესაბაზურეთა, მეკოდარეთა, მეჯამეთა, უოკელთაჲ დაწაზით გამოსულთა კელა-სანთაგან. თუ ვინმე გაწყენდეს და არვინ რას გატეგონებდეს, საჯალს კარსა მისი-ნით და ვინც რამანც გუარისა კაცმან შეუცვალოს, შემცა იცვლებს სჯულსისაგან ქრის-ტიანეთასა⁷⁾.

934 წ. „ეპისტოლე მქანებელი წიას და უბინოლას სარწმუნოებისა; წარც-მული ნეტარისა თომას მიერ იხრესალიმელ ჰატრიაჩქისა სსაომსეთოლას მწკალე-ბელთა მიმართ არაბულად ვიდრემე (რემე) „თეოდორეს (თქეს) მიერ აბუკურად სასელწოდებულისა სორასელთა ეპისკოპოზისა აღწერილი ღ ჩემ უნდოლას მიხედელ ხუ-

⁴⁾ ე. ი. მწერილ-მწერილად შემოწირული.

⁵⁾ სარკინეთი ალბათ შიომღვიმის ნაწილი ყოფილა; ნიჩბელი კორინთელი და ვახტანგ ბიფირტელი, უნდა ვიფიქროთ, ნასყიდ მამულის უფროსნი კაცნი ყოფილან.

⁶⁾ ლაერელი ცხეერელი, — ვგონებ ნიშნავდეს: ჩემი ბერებო ცხეერეთილამ მოსუ-ღებო.

⁷⁾ მეფე აფხაზთა კონსტანტინე გეარდაიცვალა ვახუშტით 921 წ. (ჩვენის ქრონიკით 908 წ.), მისი შვილი ბაგრატ გამეფდა ჩვენის ქრონიკით 931 წ. და მოკვდა ვახუშტით 945 წ. კახთა მეფე ფაღლუ ანუ ფაღლუ, უნდა იყოს ფაღალა ქ.-ცხ.-სა და ვახუშტისა, რომელმან „კვლად დაიპყრა კვირიკისა და კონსტანტინე (აფხაზთა) მეფისაგან მიღებულნი ტერეთისა თვითვე და იწოდ-კვლად მეფედ“ და მოკვდა 929 წ. (ქ.-ცხ. I, 196—197; II, 97—98), კვირიკე უნდა იყოს მამა ფაღალის კვირიკე I, ვახუშტით † 918 წ.

ცისა და სამოციქულომასა იბრუნსადიმის საუდრის სუჩელოზისა მიერ ბერძულად თარგმანებული“. ამ საკითხსაც მისდევს სსკა: „ნიკიტა მონაზონისა და სუგისა, სტოდალთა მონასტრისა სტიათისაჲ სიტყუა განსჯიქებული მეომბრისა მის წუა-ღებისა სომესთას“, და ამ საკითხსაც მისდევს წარწერა ტუქსტის ხელით წითელ მუღნი: „ადიწერა წიგნი ესე კაცისა მდაბლისა და არა რას დირსების მქონებელისა, თუეს იანუარსა, დასაბამითგან წელთა :სელს:“ და იქვე წარწერა შუკ მუღნი: „ოთო ამის (ე. ი. მისაქელს) დირსისა მამისა სიდერძი არს ესე“.

თითქმის ერთნაირად იმალება ეს წარწერა საეკკლ. მუს. სელნაწერში (№), გელათის წა გიორგის „დოდმტიკონში“ და მარტვილის იმავე სელნაწერში (ჩემი უბის წიგ. III, 109—110; 149; 94). ამ სელნაწერებში მოქცეულია მრავალი სა-კითხვები სსკა-და-სსკათა მამათა განსჯიქებულად ნესტორის და მონოფიზიტების მწვალებლობისა და სსკათა შორის საკითხავი იოანე დამასკელისა „სარწმუნოები-სათჲს“.

936 წ. ამ წელს დაუწერიათ ჯრუჭის სასარება შატბერდის მონასტერში, რო-გორც გუაუწყებს შემდეგი მისი წარწერა (Rap. XII, 84): „ღირს ეიქმენ მე-გრი-გოლ დაწერად წა ესე სახარება კელითა გაბრიელ მღვდელთა ნარჩევისათა თა-ვად მეფისა ჩემისა სუმბატის სალოცველად... დასაბამითგან წელნი იყვნეს: ხუმ: (6540); ქნი იყო: რნე.:“ (156+780=936).

947 წ. დასაბამიდან 6581 წ. (947 წ.) იერუსალემელ მეტაფრასის წარწე-რილობა, პლატონ იოსელიანისაგან წაკითხული:

„გარდაიცვალა ნეტარი მამ ჩემი გრიგოლი 102 წლის ცხოვრების მისისა, ქორონიკონსა 81 (81+780=861 წ.). ხოლო ცხოვრება ესე მისი დაიწერა შემ-დგომად გარდაცვალების მისისა 90 წელსა (861+90=951 წ.), დასაბამითგან 6551 წ. (6551—5604=947 წ.) იერუსალიმს პატრიარქობას ავათონისსა, მცხეთასა კათალიკოზობასა მიქაელისასა *), ქართველითა ზედა მთავრობასა აშოტ კურო-პალატისასა, მისა ადარნასეს ქართველთა მეფისასა (†954 წ.); აფსხთა ზედა მეფობასა გიორგისსა, მისა კოსტანტინე მეფისასა. (†966 წ.); ერისთავობასა სუმბა-

*) ბ. ე. თაყაიშვილი, მისგან გამოცემულს „სამი ისტორიული ჩრონიკა“-ში, შეკლომით, მიაწერს ამ ცნობების შეკრებას ბერს ა. ლორთქიფანიძეს, მაშინ როდესაც წერა-კითხვის გ. საზოგადოებისა წიგნთ-საკაცში იპოება თვთ პ. იოსელიანის ხელით გადაწერილი პირი იმ წერილისა, რომელიც ა. ქუთათელაძემ დაბეჭდა „ივერია“-ში 1889 წ. №№ 70, 72 და 73, ხოლო ბ. თაყაიშვილმა გადმოაბეჭდა „სამი ისტორიული ჩრონიკა“-ში. პლატონ 1849 წ. იყო იერუსალიმში. — ბ. თაყაიშვილი ამ ცნობებში ჰხედავს თვალ-საჩინო „ანახრონიზმებს“; მაგრამ ხეენ აქ „ანახრონიზმებს“ ვერა ვხედავთ: წინააღმდეგ ე. თაყაიშვილის ცნობებისა, ადარნასეს ძე აშოტ კუროპალატი გარდაიცვალა 954 წ. (და არა 786—826); დავით მამფალი სუმბატის ძე გარ-დაიცვალა 943 წ. (და არა 994 წ.). გარდა ამისა მეტაფრასი გადაწერილი უნდა იყოს 947

ტისსა, მისა აღარნასე მეფისასა (†958 წ.), მავსიტროსობასა აღარნასეს მისა, ბა-
 გრატ მავსიტროსისასა (†945 წ.), ერისთავისას სუმბატის მისა დავით მამუა-
 ლისისა (†943 წ. 20 თებერვალს). — სოფლა უამის მას იყო ანჩას ეპისკოპოსოზი მა-
 კარი და სეტარისა მამისა გრიგორის შენებულთა მათ მონასტერთა იყვნეს მამასა-
 სლისინი ნათესავით აწასურთა-შვიდნი: ხანძოეთს მამა თეოდორე, დისწული ცხუე-
 დასი და შატბერდს მამა გრიგორი, ძე ლობარტისი, მოსასქელე დიდისა მის ღირ-
 სისა. სოფლა ჭანძოეთის წინამძღურისა და იოანე მისა მისისა და წიგნისა ამის
 აღმწერელისა გიორგი მურჯულისა სამთავე ამით იგულისმოდგინეს და აღწერეს ცხ-
 რება ესე სეტარისა მისა.

ხანძოეთს მუჯდრი მამა კაბრიელ მოძღვარი გვითხრობდა მამისა ბასილიოსისა,
 ვითარმედ მრავალთა წელიწადთა მამასა სლობისა მისისა ტრავპისივან კიდე საზრ-
 დელსა აწა მიიღებდა და უამის სხუელებისასა უწინარეს გარდაცვალებისა მტკუა: „საო-
 სტიგანოდ ცსქელი საჭმელი კორკოტი მომართვი“ და მამის არა ეგბო, სსუა შეკ-
 გუ და მივართვი, რამეთუ მრავალთა დღეთა არა რის გემო ეხილვა, და ვითარ სცნა,
 ვითარმედ მას დღესა საეროდ იგი საჭმელი არა ყოფილ არს, მტკუა მე: „რად სცნეთ
 და მეცა მადოუსებ; სიჭაბუკესა ჩემისა მამისა გრიგოლისა ჭქონდა რა მადლი წინასწარ-
 მეტყუელებისა, მიბრძანა: „ბასილო, შენ ხანძოეთს მამასახლისად დადგები და რაც
 იუოს კორცთა საღუაწისი ტრავპისსა მას დასჯერდი და კორცთა შეკება იგი გეკმა-
 რებისა“, და მე განონი ესე მამისა ჩემისა აქამომდე აღმისრულებიეს და შენ სიკვდილი-
 სსა უამის ურსებისა ჰატიყას შთავსდებდი“. სოფლა მე, ფრად შეუერდი მამასა ბასი-
 ლის და მივიღე მისგან შენდობა და კურთსეკაჲ“.

✓ 964 წ. ურმურდოს წარწერა: „შეწვენითა ღვთისათა იოვანე ეპისკოპოსმან
 დადვა სრულ საძირკველი იმის ეკლესიისაჲ კელითა ჩემ ცოდვილისა საკუ-
 თრისათა (?) ღეონ მეფისაჲ ადიდენ ღწ ქენსა: რბდ: თვესა მამსა შაფათსა
 მთავარისსა, ერისთობასა ზუასსა ეს ბალოვარი მან დადვა. ქრისტე შეწვიე მონასა
 შენსა არა“: („იკურია“ 1891 წ. № 239; — ბრძანისეს შეცდამათ გადმოუწერიან:
 Rap. I, 167). ეს ღეონ მეფე მოხსენებულთა სოფის ეკლესიის ღვთისმშობლის სა-
 ტზე: „ეღ წო ღვთის მშობელთა მეოს მეფე წინაშე ქრისტესსა სულისა ღეონ მე-
 ფისასა“ (განმარტება იხ. 973 წლის ქვეშე).

ზემო ნახუენები ქრანიკა არღეკეს ქრანიკას კასუშტისას, — რომელიც აბასთა
 მეფის ღეონის საკვდილს გვიჩვენებს 957 წ. შეიძლება აქაც იგივე ათ-წლოვანი შე-
 ცდამის შეჭარბოდეს კასუშტის ქრანოლოგიას, რომელიც ზემა გვიჩვენებთ და ქვე-
 მოცა განუენით და ღეონის საკვდილი იგულისხმებოდეს (957+10)=967 წელს.
 რადგან წარწერა მომისენიებს წელს, თუკ და დღეს შაფათს, ამის გამო გვეგონა,
 რომ რიცხვიც უნდა ეწეროს თვისა და გადმოწერელს გამოარჩენა: აღბათ იმის გამო,

წ. და არა 951 წ., რადგან გადამწერისაგან დასაბამითან წლის ანგარიშების ჩვენება უფრო
 ადვილია და სარწმუნო, ვიდრე 90 წლის გამოანგარიშება 881 წლითგან. — მიქელ იხ. Rap.
 Y, 177. ბაგრატის და დავითის სიკვდილი კი 943—945 ბევრად არ შორდება 947 წელს.

რომ წერებულა „მისის :ზ:“ (სურგრი „ზ“ რამდენადმე წააგავს სურგურსავე „ზ-ს“). მართლაც 964 წელს შავთია შესკვდებოდა მისის 7, 14, 21 და 28,

966. ქტსა: რპვ: დასაბამითგან: ხტო: აქა გრი (გიორგი) მეფე გარდაი-
ცვალაჲ (ახსნით მეფეთ ქრონიკა).

ბრძსსე და კასუშტით გიორგი † 955 წ. შეიძლება აქცე ჩვეულებრივი ათწლო-
ვანი შეცდომა მისდგოდეს კასუშტის ქრონიკას და სამდვილად კი კასუშტი გეიჩვე-
სებდეს 955+10=965 წელს. რადგან ჩვენი ქრონიკა ჩაწერილია სუთასიწელს ცხრილ-
ში, ამის გამო ერთის წლისა შეცდომა შესაძლებელია ჩვენი ქრონიკასაც შექმნაგო-
დეს, როგორც დაინახათ 1028 წ. და 1222 წლის ქვეშე. უკანასკნელს შემოხვე-
ვაში გიორგის სიკვდილი მოხვდება 965 წელს. გიორგი მეფე ის. 947 წ. ქვეშე
ამ ქრონიკისა.

973 წ. წარწერანი ძველს ჯვარზე ტაგერის ეკლესიის: 1) „ძველო ცხოვრე-
ბისაჲ, წინამძღუარ და მფარველ ექმენ ილარიონ (ილს) ეპისკოპოსსა“
2) „ქე აღიდენ მეფენი ჩუენნი და ერი მათი დაითარენ ქტსა: ძაჲ“ 3)
იმხნისთჳს ილარიონ შექმნა; ვინცა გამოავკას შემცარხენებელ არს.“
4) („ჩნ“) მეფეთ მეფემან ბატონმა გიორგი მეორედ გავაკეთეთ ჯურჯი
ესე წარსამართებელად მეფობისა ჩნისა... ან“.

ეს ჯვარი ბრძსსეს აუწერია თჳსს Rap. IX, 33. ჩვენ გგონია, რომ მეოთხე
წარწერა მერქნდელი უნდა იყოს. აქ ჩვენ საყურადღებოდ მივაჩნიათ პირველი ორი წარ-
წერა მე-X საუკუნისა. იმხნელი ილარიონ სხანს ერთი ძველს ტუკის უთავბოლო
ეპიტაფის წიგნში; (ეკლ. უმჩ. № 35), რომელიც დაწერილია მე-X საუკ. სულით.
უფროს საყურადღებოა მეორე წარწერა მით, რომ არც ერთის მეფის სახელი არ არის
მოსხენიებული, არამედ საზოგადოდ მოახსენიებს: „ქე აღიდენ მეფენი ჩუენნი
და ერი მათი დაითარენ“. მიზეზი მეფეების დაწესასწაულის უნდა იყოს ის,
რომ იმ დროს (973 წ.), თანხმად ქ. ცხოვრებისა, არეულობა იყო ტატიის შე-
ძებულთა შორის დემეტრე და თეოდოსის: ქ. ცს., 204 205, და არც ერთი მათგან-
ი შეეღასავანს მეფედ აღიარებული არ ყოფილა. ეს დირს შესანიშნავი წარწერა ანტიცი-
ტებს ქ. ცს. და შუქსა ჭიფის იმ დრომს არეულს ქრონიკლოგოსს. მართლაც, არეუ-
ლობა დემეტრე და თეოდოსის შორის უნდა მომხდარიყო ლეონ III სიკვდილის
შემდეგ. ლეონ გამეფდა შემდეგ გიორგი II სიკვდილის, კასუშტით 955 წ., ჩვე-
ნის „ავსახთა ქრონიკით“ 966 წ., ხოლო კასუშტით ლეონ მოკვდა 957 წ. და
ამის შუედგა არეულობა ქვეყნისა. ცხადია, რომ ზემოსხენებული წარწერა უფრო
უახლოვდება ჩვენს „ავსახთა ქრონიკას“ და ანტიციტებს მას: მართლაც თუ ლეონ
გამეფდა 966 წ. (ჩვენი-ქრონიკით), და იმეფა, კასუშტით, ორა წელი, მისი სი-
კვდილი უნდა მომხდარიყო 968 წ. (და არა 957 წ.), რაიცა უახლოვდება 973
წ., როდესაც მისი სიკვდილის შემდეგ მომხდარი არეულობა იმდენად გამწვავებუ-
ლა, რომ წარმწერელი სთხოვს დმერთსა, რათა დაითაროს ერი. ეს მოკლესა, აფსაჩ-
თა ქრონიკაშიც“ აღნიშნული იქნებოდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, სწორედ აქ ავლი

მას ერთი ფურცელი. ისიც უნდა დაეურთოთ აქა, რომ ლეონის მეფობა ორ წელზე მეტად უნდა გაგრძელებულიყო, რადგან მხელად დასაჯერებელია, რომ ორს წელს მას მოესწროს დიდის მოქვის ტაძრის აღშენება და შეკობაც, — და სსკანონი „ქ.-ცხკოგნაში“ მოხსენებული დიდ-დიდნი მისნი საქმენი მხელად მოსათავსებელნი არიან ორის წლის სიგრძეში. ამისგანა ჩვენ ვთვითობთ, რომ ლეონი უნდა მომკვდარ-იყო 970—971 წლებში. „რამდენსამე ჟამს“ (ერთ წლამდე მანც) შემდეგ ლეონის სიკვდილისა მეფე დიმიტრი მშვიდობიანად ჭმართვიდა სასკლმწიფოთს (ქ.-ცხ. 204); ამის გამო თეოდორეს გამოსლვა და არეულობა უნდა მომხდარ იყო 972 წელს, რომელიც უმეტესად უსილოვება ზემო აღნიშნულს 973 წელს. —

აქ აუცილებლად საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ უმთურდომს წარწერას, რომელიც ლეონის მეფედ აღიარებს 964 წ. ქვის :რმდ: მისის (ზ-ს?), შავათის (იხ. ზემო 964 წ. ქვეშე). ეს ცნობა ეწინააღმდეგება ჩვენის ქრონიკის ცნობას, რომ მამა ლეონისი გიორგი 964 წ. იყო ცოცხალი იგი; მოკვდა 966 წელს (იხ. 966წ. ქვეშე). ისიც საყურადღებოა, რომ ლეონ არ იყო მეფე მესხეთისა, რომელსაც ჭეუჭა იმ დროს საყუთარი მეფეები ბაგრატ III გამეფებამდე.

ეს განსივარება ჩვენის ქრონიკის და უმთურდომს წარწერის შორის, ჩვენის თვითობით, არა თუ არ აბნელებს ჩვენს ისტორიას, არამედ უფრო შუქსა ჭეუჭის იმ მეტად ბნელს დროებსა. თუ 964 წელს ლეონ მეფედ ისახებდა, ეს იმის მომასწავებელია, რომ ლეონ მართლაც მამისკე სიცოცხლეში მეფედ გურთიუელა 964 წლამდე და მასთან ჭმართვიდა სასკლმწიფოთს. აფსუსთ მეფეებში ეს ჩვეულებრივი მოკვლეა იყო: ლეონთან მეფობდა ერთად დიმიტრი; გიორგი II და დავით აღმაშენებელი ერთად მეფობდნენ; გიორგი III-მეოთხისივე სიცოცხლეში გაამეფა თამარ ჭ სს. ჩვენს აზრს თითქმის ამტკიცებს „ქართლის ცხოვრებაცა“ (1,202), რომელიც მოკვთისრობს, რომ მამის სიცოცხლეშივე ჭურ კადეკ ახალგაზდობაში, ლეონ იყო ერისთავად ქართლისა და მერსე, სიბერის დროს, ალბად გაუშეფებია კადეკ. ეს სჩანს იქიდან, რომ ლეონ მონაწილეობას იღებს მამისის ქვეყნის მართვაში, თათბირობს, ხან კი დამოუკიდებლად გვეჩვენებს: „ხოლო ლეონ, ძე მეფისა, არა ლამოდა განტყვევბასა კვირიკესსა, რამეთუ არცა პირველ შეპყრობა იყო ნება მისი; გარნა არა უსმინა მამამან მისმან“. (ქ.-ცხ. 203). რადესაც კასეთი განუდგა მეფეს, ლეონი გამოკვანაჲს ჯარით დასამონიხლებლად. საყურადღებოა ისიც; რომ ქ.-ცხ. არ იტყვის, თანხმად ჩვეულებისა, რომ ლეონ მეფედ დაჲდაო მამის სიკვდილის შემდეგ, არამედ მოკვითისრობს ესრე: „შეიტჯა ლეონ და ეუფლა მამულისა და სამეფოსა თხსსა... და განადიდა დმერთმან მეფობა მისი“. არ უნდა დაეიფოთ ისიც, რომ გიორგი მეფე 964 წელს იქნებოდა ღრმად მოხუცებული, რადგან, თანხმად ჩვენის ქრონიკისა, ის ჭმართვიდა ქვეყნის 908 წლის შემდეგ, რადესაც გადაიცვალა მამა მისი კონსტანტინე, და რა საკვირველია, რომ ამ ღრმა სიბერის დროს მას დასჭირდებოდა თანა-შემწე, თანა-მმართველი, და მართლაც ქუმურდომს წარწერაც და ჩვენს ქრონიკაც ერთად გვიამტკიცებენ, რომ 964 წ. ლეონ მეფედ აღიარებულია და მთავრად ქართლისა. ალბათ ქუმურდომს აღშენებაში ლეონს, როგორც ნათესავს გურგენ მეფის და და-

კით კუროპალატისას, მონაწილეობა მიუღია და ამის გამო მისი სასულიერო დაწესებულების კედელზე.

ხოების მონასტრის (სამეგრელოში) პატარა ღვთისმშობლის ხატის პირზე აწერია ასომთავრულად: „ქ რ წო ლუთისმშობელო, მეობ ცუად წინაშე ქრისტესა სულსა ლეონ მეფისასა“. იმავე ხატის სურგზედ წარწერა მოიხსენებს „მეფეთა მეფეს დავით რუსუდანის ძეს“. ეს იყო, მეონებ, მიზეზი, რომ ბრძენსკი გამოაცხადა, რომ დავით მეფე ლეონ მეფეაღვ იწოდებოდაო (Rap. VII, 45 და მ.). მაგრამ ბრძენსკი რომ აქ შემცდარია, ეს ცხადია იქიდან, რომ პირველი წარწერა ხატის პირზეა და ძველებურის ხელით არის, ხოლო მეორე წარწერა მერმინდელის ხელით არის და აზოკება სურგზე. ამაში მე თვთ დავრწმუნდი ადგილობრივ 1890 წ.

974 წ. საეკლესიო მუზეუმში ინახება მცხეთიდან მოტანილი ეტიკატის ღვთისთა № 37 (in. 4, 263 ფურცელი), ასომთავრულად დაწერილი; რომელსაც წინ უძღვის ასომთავრულად დაწერილი განმარტება ფსალმუნთა დიდის თანასე ლექსანდრიელის (ფურც. 2—21). შეიტყოს წიგნი: „უოკლად შეკრებით ფსალმუნთა :რნ. მუკლთა :ცუმ.“ (ფურც. 22—208), ფსალმუნთა დამატებას (ფურც. 209—238) და უკანასკნელ საკითხას: „გამოძიებისათვს ქამთა და წელიწადთა, მცხრალიისათვს და ნაკისათვს მთვარისა, ზედნადებისათვს, ხუფეულისათვს და ექვსეულისა, შვიდეულისათვს და დდის სარბიელისათვს“. ამ წიგნის სათაურში მოხსენებულია: „დასაბამითგან რომელ წელიწადს გარდასრულდარიან ქსრედ იცნობების: ჯუარცუმამდე უფლისა ჩუენისა იქსო ქრისტესა წელიწადს: ჭფლად: შემდგომად ჯუარცუმისა ვიდრე მოაქამოდე :მოდ: (974).“

შესანიშნავია, რომ აქ ხმარებულია იერუსალიმელი წელი აღრიცხვა, როგორც „ქართლის მოქცევაშიც“ (5500 წ.) და არა ქართული (5604). ეს ამის მომასწავლებელი უნდა იყოს, რომ პირველი დედანი ხელნაწერის დაწერილას ჰალესტინის მიდამოში. 34 წელი ქრისტეს დასაბამიდან ვუარცამდე უთვლიათ, ხოლო 5500 ქს მოსლავამდე. — მეტად საყურადღებოა, რომ ესრეთავე თვლას უსმარნათ შიომღვიმეში 1270 წელს: დასაბამითგან ვუარცამდე :ჭფლად: ხოლო შემდგომად ვუარცამის ვიდრე მოაქამოდე .ჩს:ო. ერთ რიცხუად უოკლსიკე წელსი დასაბამითგან ქ მოაქამოდე :ხ:უ:დ:—...ქსს: უე:“. (ის. ჩემი დღიური IV, 78; და ესვე წიგნი 1270 წ. ქსე). ეს უკანასკნელი ქართლიანი უე: (1270) ცხადად ამტკიცებს, რომ ვუარცამის მაკიერ უეკლსისმეობათ დაბადება ქრისტესი არა შეცდომით, არამედ ჩვეულებით (ისტ. ბქრ. გ., 206) და ამისგან შემო აღნიშნული ხელნაწერი უსათუოდ 974 წ. ეკუთნის და არა (974+34)=1008 წელს.

გარდა ამისა ხელნაწერის პირველ ფურცელზე აზოკება ფრად საყურადღებოა, ჩვენის აზრით მეთუ საუგ., მხედრული წარწერა, რომელიც მეტად მსულად იკითხება, მაგრამ ჩვენს კერე გაგვიჩვენებს: „ჩ ქ (?) მე და მშობელნი (?) ჩემნი განუსვენნიან ოდეს სოლსა ჩემსა იქმენ (?) და მეობ“ (?) და ბოლოსც აქვს ტექსტისავე ხელით დაწერილი სურგური წარწერა, ფრად საყურადღებოა: „განუფა კანონთა სამად გალობასა შინა, სადა დიდება ითქუმის, ესრეთ ცან,

ჭითარ ქართველნი (ქართველნი) განჭყოფენ. სადა წერილ იყოს ეს, ვითარმედ თაყუანისცემამა („თუნსცემამა“), ცანდა მუნ დიდება ითქუს (sic) და მუნვე წითლითა წილქანი ზის და ესე ფსალმუნთა ხოლო კანონთა თავი თვთ საცხაურ არს და თანავე ჩამოწერილი არს. ხოლო ვითარ ბერძუნელი და ისრუსალიმელი (ისრმნი) განჭყოფენ, ესრეთ იხილე და ცან: სადა ჰყოფენ თავსა კანონთასა, წითლითა ზის თავი და სადა ფსალმუნთა დიდებასა ჰყოფენ, და არიან რომელიმე ერთ ფერად და სწორად ისრუსალიმელთა და ქართველთა კანონიცა და ფსალმუნიცა. — არიან ერთრიცხვად კანონნი ყოველნი: კ: ფსალმუნნი: რნ: მუკლნი: ცმ“. — მერე სამოთელია: თითოეულიც. შუიკლებსათჳს ჩუქს კანონებს აღწინაჳთ რომელ ციფრებით, ფსალმუნებს ქართულ ასომთავრულ ასობით და მუსლთა არაბულ ციფრებით:

I, B, 112; — II, Y, 121; — III, N, 162; — IV, B, 154; — V, Y, 137, VI, N, 146; — VII, N, 139; — VIII, G, 143; IX, G, 146; — X, Y, 179; XI, N, 105; — XII, B, 163; — XIII, G, 143; — XIV, Y, 119; — XV, K, 140 (რლი:). — XVI, N, 163; — XVII, Y, N, 173; — XVIII, Y, N, 115; — XIX, G, 132; — XX, G, 125.

ამ ფსალმუნებთან სელსწერი აკუთნებს: 1) დავითს: 3—32; 34—40; 42; 50—64 66—69; 85, 90; 92, 96; 100; 102; 108; 109; 131; 138—143. სულ 72. 2) ძეთ კორესთა: 41, 42 (?); 44—48; 83—84, 86—87. სულ 11: 3) ასაფის: 49; 72; 73, —82—სულ 12; 4) დედ-წარწერი: 1, 2, 32, 70, 92, 94, 95, 98, 103—107, 117; 130, 132, 133, 144, 147, სულ 19. — ბოლოს წარწერა: „დიაფსალმა (ანუ განსვენება) ებრაელებრ შეღზა ჰქვიან, რომელი ვეითგანმე „მრადის“ ითარგმანების და რომელითამე „მოვლინება“ ითარგმნებისა.

შემოსსენებული „წილქანი“ ნიშნია, შემდგარი ასოთაგან „წ“ და „ქ“ (ასომთავრული „ხ“ თანამორგალებული მარჯვნივ). შემოსსენებულ წარწერიდამ სწინს, რომ უძველესი თარგმანი დავითისა სხვა ყოფილა, ბერძულს გაერწეკოდა და აქა-ზე იერუსალიმელსაც, ხოლო, ეს თარგმანი დავითისა სელ-ასლა გაუსწორებთ: უბრაულ ასუ იერუსალიმელ ტუქსტოსე. მართლაც, ეს სელსწერი თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება ებრაულს და განეწეკა ბერძულს, რომელიც სამოც-და-ათთა მთარგმნელთა ტუქსტს მისდევს. ხოლო ათონელთა მამთა ქართული დავითის გასწორეს მე-XI საუკ. სამოც-და-ათთა მთარგმნელთა ტუქსტით.

თვთ სასულდება პირთა და გეოგრაფიული ტერმინები გვიმტკიცებენ, რომ უბერძულესი თარგმანი დავითისა, როგორც პ. იოსელიანმა შენიშნა, ყოფილა ასურულიდამ ასუ ებრაულიდამ: აბრაამ, ნაბუქოდონოსორ, ბასილი, ბეთლემ, ზორობაბელ და სს. მრავალი (ბერძულს ანაწიში ასო „ბ“ არ იშოკება).

973 წარწერა პარხალის სახარებისა:

სასელითა ღუთისათა... დირს ვიქმენ მე გლახანი იოვანე. ნართაუელად

ბერამ, აღსრულებად წმიდას ამის სსსარებას, ოისთავის, მოღვაწეობით სულის წმიდასა და შეწყენით ღუთით (ღთ) შემოსილთ კაცთათა, სლოცველად სულის ჩემის ცოდვილის და სამომღერებლად თავის ჩემის, და სლოცველად სულსა მყოველს ჩემთას და ყოველთა თვსთა ჩუენთათჳს სულიერთა და სორციელთა, და სლოცველად მეფეთა ჩუენთათჳს: ღუთიკი დაბადებულისა ბაკრატ ქართკელთა მეფისა, და კით მაგისტროსისა, სუმიბატ კრისტოვას კრისტოვას და ღუთიკი მონიკებულთა მეთა მათჳს (მ:თათჳს?). ქრისტემან ყოველნი ადიანინ მოწყალებითა მისითა უამთა უუენისამდე...

„დაიწერა დასაბამითგანთა წელთა **ჴ: Մ: Ա: Ն.**

ჭორონიკონი იყო მცამეტად ქრეული **Ժ: ԿԿ.**“

„შეკისწირე წმინდასა ეკლესიასა ჰარსლისა წმიდისა იოკანე ნათლისმცემელისა).

„წინაშე ახალსა ეკლესიასა, ახალსა სეკურთსეკელსა ზედა დაიდგას სო დაეებელად ღუთიკი გზრგზროსანისა მეფეთა მეფისა, ადიანენ ღმერთმან, ღუთიკი დამყარებულისა და კით მაგისტროსისა, მამობას სარწმუნოამს მწყემსისა და კეთილად მ(ოღ)უწისა წმიდისა მამისა კეთიმესა, ფსალმუნ (ფნა) შეაწიენ(?) ესე წმიდანი მსარებალნი მთ და ყოველსა კრებულსა ჰარსლისასა უამთა უუენისამდე (ოკე) ცოცხალთა და მიწველებულთა ცხოვრებასა-მის სუუენისა, ამინ...

„მე იოკანე ბერძმან, მწერალმან შატბერდელმან, შატბერდს დაიწერე და ჰარსალს შეკისწირე სლოცველთ ყოველთა მმთა შატბერდელთა“.

რომ ეს წაწერა მრავლის შეცდომებით გადმოწერია ე. თაუაშვილს მდღლის სულიევის სელ-ნაწერიდამ, ეს ცხადია იქიდაძი, რომ ძველ მწერლობაში ვერ შეხვედებით ამ წარწერის სიტყვებს: „სორციელთა“, „სტრიონი“, „მისარობელთა“, „ჴუკარისათა“, „მეტყველთა“, „სამომღერებლად“, „მარჴუნით“, „გამისანეს“, „ხმ“ „სადიდებლად“, „გამდვანოს“, „ადიდეს უფალმან“, „სახელისა მთავარ დაკონი“, „სისენება“, „თქქენც“, „იკანე“, „თქნთან“ „გომოსვას“, „აღსსრლმდე“, „ქოყენ“, „თავადი ღმერთი“, „ფსალმუნი შეაწიენ“, „ქოსი“ (ქრისტოსი), „აბრაჴმისი“, „ადგომისა“ და სხ. (იხ. სამი ისტ. ქრონიკავ: გ. I—LV 1). სამწუხაროდ, მღვდლის სუსიაშვილის სხლში ვერ გავიკვი მოსენებულთ სხარება, რომელიც მას კერძო ჰიროთჳს-უთსოკება. ბ. თაუაშვილი ამტკიცებს, რომ წიგნი ჴალის ეკლესიის სეკურთებას, მაგრამ მიუსუდავად ამის ბ. თაუაშვილს უთხოვნა და მღვდელიც დაჴბირებია, „წ. ა. ს. სოცოდოკებას“ დაუთმობო. — რომ ბ. თაუაშვილი სწორედ ვერ ვითხულობს ხეცურ ნაწერებს, ამაში მე დავარწმუნდი, როდესაც შეჭედარე ჩემგან წაკითხული წარწერები იმაჳ სულიევის ჴადიკისა ეთ—შვილისგან წაითხულსა. თვით მსედრული ნაწერებიც კი მრავალ მხამე შეცდომებით წაუკითხავს და დაუბეჭდა, თუცა კი თავისი გამოცემისა აქსონი გვარწმუნებს, რომ

ტუქსტის მართლ-წყარო კი სსსტიკად დაიცევიო. ამისე იხ. ჩემი წერილები „ივერია“ 1891 წ. ოკტომბრის №№ 224—229. დიად რომ, ცუდად წავითხული ტუქსტი მრავალს შეცდომებში შეიყვანს მეცნიერს მკვლევარს და აი მიყენი, რომელმან გამოიწვია ჩემი ზემოხსენებული წერილები. მართალია, ზოგიერთს არა სსსიაშოქროდ დაურსათ ჩვენი ნათქვამი, მაგრამ სხთირ-ჯანობა ავაჩავობად ჩაითვლება იქ სადგ ფედო ზითთა ქომავობით სსსტიკო ინტერესებს ხარალა ეძლევა.

ზემოსენებულის წარწრის მეფეის არიან: 1) ბაგრატ II ანუ „დავით რეგენი 958—994. წ. (აქ ბ. თაყაიშვილი გვიჩვენებს, ვითომდ. ბაქრაძეს ბაგრატ II მარსალის სახარების მიელის ბაგრატ I-დ. ცხადია, რომ დ. ბაქრაძეს ამის თქმა არ შეეძლო, რადგან მარსალის სახარება არ უნახავს მას, და რომ ენასა, მამის ხომ ეს თქმარადც არ მოუგედოდა მეცნიერს არქეოლოგს. რომ შეტყუარდის კრებული მათე სუგუარეს ეგუთარის და არა მეტარეს, ამის დასამტყუარებლად მარსალის სახარება სრულიად საჭირო არ იყო, რადგან იმ კრებულში ცხადი ნიშნებია (მაგალ. კათალიკოთა სია მე-X საუგუნეში) იმისი, რომ იგი გადაწარილია არა უარტეს მათე სუგუარის ნასუარისა. საკარეკლია, რომ ზოგნი ვერ არჩევენ სავტოთ სავითსავსე სამეცნიერო გამოკვლევასავს და გაჩეუთი ახლდ ამბად ნათქვამი სამეცნიერო თარეულებად მიუღათ;— 2) სუმბატ ერისთავთა ერისთავი არის მე დავით მამფლისა არტანუჯელისა † 988 წ., და არა ბაგრატ მამფლის შვილისა (?), როგორც განუმარტავს ბ. თაყაიშვილს (იხ. Hist. G. I, 273; სუმბატ. ისტ. გ. 62; 64; „სამი ქრ.“ გ. LV). „დავით მაგისტროსის“ განმარტებაშიც ბ. თაყაიშვილი შეიგდარია: მან დაჭმარტებით და „შეტყუარობით“ მიიჩნია იგი დავით გურომალტად და ახლდ გამოჩინებად დასდო („სამი ქრ.“ გ. LV). მაგრამ ამის თქმა, (და მეტე „შეტყუარობით“ თქმა), შეუძლებელია, რადგან სწორედ იმ ხელნაწრის დაწარის დროებში ცხოვრობდა ესრედ წოდებული „დავით მაგისტროსი“, არტანუჯელი, მე ადარნასეი, ძმა აშოტისა (Addit. p. 622, სუმბატის ისტ. გ. 62), თანამედროვე „დავით მაგისტროსისა“. ბერძენთ მეტარე იმპერატორი კონსტანტინე პორფიროგენი (912—954 წ.) გვიამბობს, რომ არტანუჯელ გურომალტამ აშოტმა († 952) არტანუჯის მხარე იმპერატორს რომანს (920—944 წ.) დაუთმო. მაგრამ „ივერელებმა გუგუნე მაგისტროსმან და აშოტის ძმამ დავით მაგისტროსმან და ადარნასე არტანუჯელის შვილმა უგანვე მოსთხოვეს ბერძენებს ეს ქვეყანა“ (Addit. & Hist. G. 138—150). ეს „დავით მაგისტროსი“ ცოცხალი ყოფილა 973 წ. და 977 წელსაც. უგანსენელს 977 წ. დაწარილია ტუკავის ხელნაწრი, „ივერის ათონის მონასტრში“ დაცული, რომლის წარწრის მოკითხრობს: „იესო... ადიდე შენ მიერ დიდებული მეფე ჩვენი დავით მაგისტროსი“ და იქვე: „სადიდებლად პირველად ძლიერისა და ღვთისმსახურისა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატისა დავითისათვის“. (ისტ. ბაქრ. გ. 244; იხ. 978 წ. ქვეშე). დავით მაგისტროსი რომ დავით გურომალტი იყოს, როგორც გვარწმუნებს ე. თაყაიშვილი, როგორ მოიხსენიება ამას მწერალი ორჯერ ერთსა-და-იმე წარწარში და ამასთან კიდევ ჯერ მაგისტროსად და იქვე დიდებულ მეფედ და აღმოსავლეთის

გურონალატად. მაგისტრობის სარისხი იმდენად დაბლა იდგა გურონალატობისაჲ, რომ იმპერატორმა გასილიძე იმ დონე ისმარ განსეთილების დასაბადებლად გურგენ მეფისა და მისის შვილის ბაგრატის შორის, რომ მამის მისცა მაგისტროსობა, ხოლო შვილს გურონალატობა (ჭ. -ცხ. გ. 210).

ბ. თაყაიშვილი იმავე წარწერის განმარტებაში გადაჭრით გვიამბობს, რომ „შატერდი უსათუოდ სომხეთში უნდა კეიხოთო“ ეფრატის ბასიანში (თუ ლელეში). მას „მჭკოც არა აქვს“, რომ „ჩვენი აქამოდე მიუგლოკედი (sic) მონასტერი შატერდი, ხანძოეთი და კალმასი არსებობდენ სომხეთში, ეფრატის ბასიანში, იქ სდაც სომხების ჭალაქები და ცისენი ხარბერდი, სხნითი და კამასი მდებარეობენ“; წარწერებიც აღმოჩნდება მასს ნაშთებზე („სამი ქრ.“ გ. VXX—LXXXIII; იქვე გვ. IV). ამ უკვევედ ეოფობას შეიდეგაც დასაჯერებელი არ არის, რომ შატერდი იყო სომხთის ხარბედი. შატერდი აღნიშნული აქვთ არტანუჯში, ჭოროხის სეობაში, დ. ბაქრაქს და ბროსსეს თანასმად წა გიორგი მთაწმინდელის ცსოგებებს აღწერისა, რომლის უძველესს ხელწერებშიც (XII სსუგ. დაწერილებშიც) აღნიშნულია შატერდი კლარჯეთს და მოთხრობილია, რომ მეფე ბაგრატ IV თვალდაძი არ იშორებდა გიორგი მთაწმინდელს, როდესაც ის სტუმრად ეწვია საქართველოს (1057 წ.) და თან დაჰყავდა: როდესაც მეფე ქართლში იყო მაჟისისა „დადებული ლაქრას სუბუ ქართლს შინა და შემდგომად მცირედისა (როდესაც მეფე კლარჯეთს კარდავიდა) შატერდი, ლიდებული ლაქრა კლარჯეთს შინა. ხოლო შესაძლებელ თუქცა იყო ეოკლადვე არა ნებადა მეფესა, რომელ ერთსამცა დღესა კიდე იყო მისეკა და კერ განსმდებოდა სმენითა თაფლისა უტკიბილესთა მთ სიტყუთა მისითა“... მეფე რომ იმერეთს გადავიდა, გიორგი მთაწმინდელი ჭეოსიდადს დაჩხა (ეკლ. მუხ. № 170 გ. 243 „სამოთსე“ გვ. 466; წერაჲ. გამავრცელებულ საზოგადოების ხელნაწ. მე-XII სსუგ. № 343). ამასე ცხადი რა გინდათ. ისიც სასეში უნდა გეჭმინდეს, რომ მეშატანე თუთ თანამოგზაური იყო წაის გიორგისა. გიორგი მთაწმინდის, ტომით თუთ მესხის (ის. 1083 წლის ჭეგე), მეტად დაწერილებით აღგვიწერს ამ მოგზაურებას. ბ. თაყაიშვილმა მანც არ დაუჯერა, ცილს სწამებს მას და გადაჭრით გვიწმინდებს: „გიორგი მთაწმინდელის ბიოგრაფიი სცთება შატერდის მდებარეობის განმარტებაში. ბიოგრაფის არა სცოდნია, თუ სად იყო მონასტერი, და მოსაზრებით კლარჯეთში უჭეუნება“ (?).—ჩვენ გგონებთ, რომ ვახუშტი თუთს გეოგრაფიაში არ გვიჩვენებს შატერდს იმ მიწეზისა გამო, რომ მისს დროში ეს მონასტერი არ არსებობდა, ხოლო ისტორიაში არ იხსენიებს იმის გამო, რომ მისს საისტორიო წყაროებში (მატიანეში) არ იხსენება. არც შატერდის სახელწოდებას დაკარგული: ჩვენის წარსულის მოტრფილემ, განსვენებულმა გრიგოლ გურიელმა, მაჟიმო 1890 წ., რომ ძველი შატერდი, აწ სოფელი შახბედი, მდებარეობსო ჭოროხის სეობაში, მთაზე; ართეინიდან შახბედამდე 40 კერსიაო. ხეცური ასოები „ხ“ და ტ. (ქ ქ) ძალიან გეჩანს ერთი მეორეს და შახბერდი აღვილად წაიკითხება შატერდად. რომ შატერდი კლარჯეთ-არტანუჯში ეოფილია, ამას რამდენადმე ასახუტებს თუთ შატერდს დაწერილის პარსლის სახარების ზეობა-

მოღებულ წარწერას, რომელიც ერთს ადგილას კერძოდ მოიხსენიებს ისეთსმწერელს მმართველს, როგორც იყო დავით მოგისტროსი არ ტანუჯული და უწოდეს მას: „ღვთიუ გვირგვინისან და ღვთიუ დამყარებულ მეფეთა მეფედ“ (ამასე იხ. ჩემი წერალები „ივერია“ 1891 წ. №№ 224—249).

დასი შატბერდიანი კი არ სწერს თავისს წერილს ტბეთში, როგორც ჭკანებს ე. თაფიშეილი, და არც არის იგი თანამედროვე იოანე ბერაძესა, არამედ თანამედროვე სტეფანე შატბერდისა, და არც ერთი ამთუგანი ცოცხალი არ ყოფილა, როგორც თვთ ხელნაწერდაში სხანს, ზარხლის სხარების და შატბერდის კრებულის დაწერის დროს. — სომხური წარწერები იმ ხელნაწერებისა ჭმოწმობს მსოფლიდ იმასე, რომ შატბერდი საზღვარზე ყოფილა სომხეთისა და მართლაც კლარჯეთი მოსახლეურა სომხთა. სომისი ტომისაგან ბეკრნი იყენენ მართლმადიდებელნიც და ჩვენსი ისტორიაც აღიარებს ამს (იხ. ქვემო ეფთაიქსი სიტუისებუბა სოსიენისადმი), და არ უნდა ჩათვალს დიდ საკვირელებად, რომ ჩვენს მონასტრებში სომხებიც იქნებოდენ. ის კი საკვირელებად, რომ ეკოდესსა მსხვილ-მსხვილ დასკანებს მკეთისანა მწერელ-მან საძირკვლებზე ასენებენ.

ზარხლის ეკლესიის მსმენებელი შეიძლება იყოს ბერძენთ მეფე ალექსანდრე († 911 წ.) და ეგებოს ეს ალექსანდრე და მისი ცოლი თეოდოსია აღმოკეთისოსი იოანე ბერს ზარხლის კედელზე იხ. Казбекъ: Три мѣсяца въ Турецк. Грузин книга X, Запис. Кавк. Отд. И. Р. Геогр. Общ. Сб. 120—124).

გარდა ამისა შატბერდის კლარჯეთში მდებარეობას ისიც საბუთებს, რომ იმავე წელი მოყვანილ 947 წლის წარწერაში ერთად და განუყოფელად იხსენიება შატბერდი, ანსა და ხანძოეთი აღბათ იმის გამო, რომ ერთმანეთთან ახლო მდებარეობდენ და რადგან ანსა კლარჯეთშია, ჭკარხისსი სეობაშია, შატბერდ-სანძოეთიც იქ იქნებოდა. — ამასვე ამტკიცებს თვთ ბერაძე მიერ დაწერილი შატბერდის კრებული, რომელიც მოკეთისრობს: „ესე კაცისა შესაქმს დაიწერა დედითა ი მხნისათა“ (გვ. 121); სოლო იმხანი მეზობელი მონასტერი იყო ზარხლისა და ჭკარხისსი სეობისა (Накратзе, Кавказъ въ древнихъ памятн. Христ., გვ. 74) და აღბათ შატბერდ-სანძოეთისაცა. შატბერდი რომ სსომხეთში ყოფილიყოს, ეფრატის სეობაში, მამის ბერაძე რად გაირკებოდა იმ სიმართლი ეკლესიის მოტანაზე? იმხნიდამეუ მიჭკონდათ დედლება ზარხლში (ეკლ. მუხ. № 95) აღბათ იმის გამო, რომ იმხანი ახლო იყო ზარხლზე და სხანს შატბერდ-სანძოეთსედაც. — თუ თვთ იოანე ბერაძეც შატბერდს დაწერილი ზარხლს შესწირა, საეულისსხმა, შატბერდი შორს არ უნდა იყოს ზარხლიდამ.

უკანასკნელ, ამას ამტკიცებს ალაგერდის სხარებაც (იხ. 1049 წლის ქვეუ), რომელსაც მე-XV საუკუნე. ხელით აქვს წარწერა: „ამე გლახკანან გიორგიმ... მოვიგე ესე სახარება... მრავალთაგან სვიდულ იყო... ვიყიდე და შევესწირე უღბნოსა ხანცთისასა (იგივე ხანცოეთი, გინს სანძოეთი) საყოფელსა წინა წა გიორგისა“ და სხვ. თუ მე-XIV—XV საუკუნოებში ხანცოეთის უღანბო ქართველთ ზეღში ყოფილა, ცხადია ის სსომხეთში არ იქნებოდა, რადგან სსომხე-

თო. იმ დროს მტრებს ეჭირათ და ქართველნი ძლივს ჰმცგრობდენ თუხსავე ჰქუყნაშო.

973 წ. ამ წლის ახლო-ახლო დროებში უნდა იყოს დაწერილი, როგორც ჰქუყნა ალმოვაჩენთ, შატბერდის კრებულის, ალექსიძე მესხიშვილის მიერ წერა-კითხ. საზოგადოებისადმი შემოწინებული (პნ 1141), ტუყვის ხელნაწერი ორ სვეტად, in-folio, გვ. 1—581; ამითი 1—256 ასო. მთავრულად ასე მტკვლიანად დაწერილი და დანარჩენი ხუცურ ნუსის ხელით; ხელნაწერს ბოლოს და შუაში რამდენიმე თაბახი აკლავ; რამდენიმე ფურცლებსაცან ნახკარი მოჭრილია; მუხანა ზოგან მეტად გაქრალბულა; ზოგან სრულად გადასულა და მხოლოდ კალმის (ღელწმის) დანატყრილა ეტეობა ოდნად.

ხელნაწერში მოთავსებულია სხვა-და-სხვა საკითხაკები: 1) გრიგოლ ნოსელის წერილი მისიან მმანადმი ჰეტრეს, სუბასტაელის ეპისკოპოსის გვ. 1—7; 2) თვთ ეს შესაქმე ასე ექვსთა-დედუ 30 თავად, „დედითა იმსინისათა“ დაწერილი; გვ. 8—121; 3) ეპიპანე გვებრელის „თორმეტთა თუალთაჲს“ (რომელსაც ასწავლიდენ ხილამე სკოლებში) გვ. 122—214; 4) ბასილი კესარიელ ეპისკოპოსის „მეტეთათს სახისა სიტყუად წიგნთაგან“ გვ. 215—240; 5) სკეითსაკი, რომლის სითაური გადასულა, მკრამ შეიდაქს: ა) ანბანი ებრაელთა, ბ) აღრიცხვა მკელ აღთქმის წიგნთა, გ) აღფუციტი ბერძულთა, დ) შუიოკლებული ისტორია მკელის აღთქმისა და ე) სია ებრაელთა, სხარსთ, ეკვიპტულთა და რომ-კიხარსთა მკეეთა; სიაში ნახკნება, თუ კის რამდენი წელა უმეფნია—გვ. 241—255; 6) ილიაიტეს განმარტებანი კურთხეკათათს აკობისთა „ვითარ იგი ოთორმეტნი ნახბეტნი აკურთხნა“ გვ. 283—313; 7) მისივე „დავითისთს და გოლიათისთს განმარტება“ 9) მისივე „თარგმანება ქება ქებათა“, გვ. 326—355; 10) მისივე „აღსასრულისათს ეამთასა... ქრისტესთს და ანტიქრისტესთს“ გვ. 356—389; 11) მისივე „სარწმუნოებისათს“ გვ. 389—409; 12) მისივე „სახც ალთქუმისა“ 409—432; 13) „მოქცევაბა ქართლისა“ გვ. 433—496; 14) ცსოკრება აკობ ნისიბელისა; გვ. 498—515; 15) „თარგმანება დავითის ფსალმუნებისა“ ეპიფანე გვებრელისა.

ეს უკანასკნელი საკითხაკი უთარგმნა და ჩიხის სომხურადამ და თუხა შრომა კაუგ ზაენაა ცნობადის სტეფანე მტბურისთს. აი თვთ ეს ჩკვისი მწერლობისთს დიდ აღმოსადეგი წერილი, რომელიც ბ. ე. თაყაიშვილს ჩემის რვეულით დაუბეჰლდაქს; მკრამ, სამწუხაროდ, გადამსინჯებით და უსწორ-მსწორად, თუიდა კი გამომტეული ჩემის შრომის მანც კიარწმუნებს, ტექსტი და მართლ-წერს სასტიკად დაკონტევი და ტექსტიც შე აღუადგინეო.

„პირველი: სიტყუა: მიწერილი: დარისი: სტეფანესა ნეტარისა: მტბვერელ ებისკოპოსისა:

„ღირსო მამო, წმიდაო ებისკოპოს სტეფანე, ქრისტეს გამოჩეული მამულაო! კურთხეულ არს ღმერთი, რომელმან გამოგაჩინა შენ კეთილად მწყესად ჩუენდა და მკურნალად სულიერად, აღმაშენებლად ჩუენდა! მრავალ გზის

მინდა ხილვამ შენი კურნებისათვის საღმრთობათა სულისა ჩემისათა; არამედ სი-
შორისაგან და რულუნებისაგან უცალოვებისა ჩემისა ვერ ღირს ვიქმენ თავ-
ყუანის-ცემად (sic) შენდა. აწ შენღობა იყავნ ჩემდა ამისთვის, რომელ წიგნითა
მოგიძუნებ (sic) (ე. ი. მოგიძლუნებ) განსაკითხავს ამას ჩემსა, წმიდაო ლუთისაო.
მრავალ ჟამითგან გულმოდგინედ ვეძიებდ თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა
მას, რომელი დაწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან ეპიფანე კვარელ ებისკოპოსს
მან და არა ვპოვე ქართულად: ბერძენთა ენითა ვპოვე და ვერ შეუძლე ცნო-
ბაჲ ვითარცა წყაროსა მიუწდომელსა და ფასსა დაფარულსა. მერმე ვპოვე სომ-
ხურითა ენითა წერილი სრულიად მითვე ბერძულითა განგებითა და მითვე
რიცხვთა. შემშურდა სომეხთათვის და შემეშინა თარგმანებად, რამეთუ ღიდი
ბრალობაჲ შეემთხუევის თმრგმანთა, რომელნი არა განეკრძაღნენ.

და სრულად (ს'ლდ) უკუეთუ ვისმე პირველად ეთარგმანოს, მეორედ
თარგმანებული წინააღმდეგობად გამოჩნდების, ვითარცა აკვლასი იგი და სჰმა-
ქოსისი.

„და (შ-მა * ჩემი თემცალა) ჯერ არს, ხოლო მე არა ვპოვე პირ-
ველად თარგმანებული, და ამისთვის მცირედი ესე გემოს ხილვამ გამოვთარ-
გმნე და წინაშე ლუთის მოყუარებისა შენისა განსაკითხავად მიგიძლუნე. ხო-
ლო შენ მსგავსად მოცემულისა მაგის სიბრძნისა შენისა განიკითხ და ჯერ
თუ იყოს, შენ მიერ დაენერგენ შორის (შს) ეკლესიასა, და უკუეთუ არა
ღირს რამე იყოს, წიგნი ესე დაწვ და სიუცბს ჩემი დაფარს და მე მამხილს
და შევიანაო.

„ხოლო მე ას-ერგასისთა მათგან საკითხავთა შორის შვანი ხოლო გა-
მომიხუმან, რომელ არს აღმოთქუნი ოდენ სრულიად (ს'დ), და თვნიერ ბრძა-
ნებისა შენისა არა რა კელ ვპოვო, ვიდრემდის არა ვცნა, თუ მაქუს რამე სა-
სყიდელი, და ვშურებოდი, ანუ თუ ცუდად დავშურები და ბრალობაჲ შემე-
მთხუევის, რამეთუ ღიდი წიგნი არს თარგმანი ას-ერგასისთა მათ ფსალმუნთაჲ
რომელნი დაწერნა კალამან ლუთისამან დავით სულისა მიერ წმიდისა, შე-
თხზნა ბრაბიონი ქებისა და დაღვა იგი თხემსა ზედა ეკლესიისასა საძლევე-
ლად მტერისა.

„ამის წმიდისა მამისა ჩუენისა ეპიფანეს თარგმანებული ყოვლისავე (ყრ-
სავე) კეთილად და განგებულად გჰუენებს, თუ ვითარ არიან ზედა-წაწერილ-
ნი იგი, ანუ ვითარ აქსენებს ასათის და ძეთა კორესთასა და ედი(ლო)მის (ედი-
თომის?) და სხუათა შემასხმელთა.

„არამედ ოდეს და რაისათვის თქმულ არიან, ანუ რაჲ ძალი აქუს საწინე-
ხელთასა მას, და ძეგლის წერასა, და ფსალმუნთასა, თითოვეულად გჰუე-
ნებს;

„რომლისაჲ არა დარჩების ერთიცა იოტა ოდენი, რომელსა არა კეთი-

*) ერთი სიტყვა წაბღალულია; „შრ თ შა?“

ლად განგვმარტებს, ვითარცა იგი მოციქულთა წმიდათა უფლისა თანა ისა-
ლღეს კიდესა ტბისა-მის ტობერიისასა ასერგასის და სამითა თევზითა.

„ესრცვე სახად წმადაჲ მამათ-მთავარი ებიფანე შესზავებს თევზთა მათ
და (ა)სადიღებს ყოველთა მორწმუნეთა, რომელ არიან წიგნი იგი ფსალმუნ-
თანი პურ და მად საღმრთო წმიდასა შინა ეკლესიასა: ხოლო მე მსგავსად
ძალისა ჩემისა მცირედნი ესე ას-ერგასისთა მათგან შენ მოგიძღუენენ.“

„უკუეთუ ჯერ არს განსრულებად, სიწმიდემან შენმან განასრულენ: მე
უკალოვებისა ჩემისაგან ვერა რას შემძლებელ ვარ. თუ რამე არა ჯერ იყოს,
ზემო მოკსენებულსა მისებრ დაწვთ, და მე შენდობად მომმადლეთ, და კსენე-
ბულმცა ვარ ლოცვათა შინა შენთა, ღირსო მამაო, ან.“

იქვე ქვემო არშისჲ ტექსტისჲჲ სელათ სწერა: „ღაის. ვთარგმანა ესე სო-
მებთა ენისაგან, ღმერთმან სული მისი ღიდებულ ყან.“

მე-543 გვ. ბოლო სტრიქონში იმაჲ სელათ სწერა: „უფალო ისოჲ ქრის-
ტე განუსუენე სულსა ღაისისა“.

ამ სავითსავთა ბოლის სწერა:

„ღიდებად შენდა, ქრისტე! დაესრულა თარგმანებაჲ ფსალმუნისაჲ თქუ-
მული წმიდისა ებიფანესი“; და იქვე მოყვანილია შემდეგი ღაისი (და არა იოსჲ
ბურაძისა: ის. ბაქრაძე, ისტორია, გვ. 221) წერილი მრავალ ეპისკოპოსთან ასტო-
ნისთან:

„მიწერილი ღაისი (მ)ოკველ ებისკოპოსისა ანტონისა.

„ჯერ თუ აყო ანუ არა, ნიშნებითა ამით გონებითა ჩემითა ესე თერებ
ყავ და შენდა შევწირს, ღირსო ღთისაო, და ვევედრები სიწმიდესა შენსა,
რათა განაშორო სიტყუათაგან ჩემთა ებერანქოჲ მტერისაჲ და მომფინო ჩემ-
ზედა არფი ეგე მადლისა შენისაჲ და განანათლო ბნელი გონებისა ჩემისაჲ,
და ეტეროვან კეთილ მექმენ მე და მიპყარ კელი მარჯუენე ჩემი, და ელომე-
ნოსად მიძლოდე მე წინაშე ჩემსა და განმავლენ მე გრენი იგი ძნად-ძნად
სავალნი და მამიძელუ მე თემ(ს)ოფორიონსა შას სამეუფოსა და გამომთხოვე
მსაჯულისაგან პიტაკი განთავისუფლებისაჲ, რათა განვერე მე ვეპთა (sic) მათ-
გან საშინელთა. წმიდაო ებისკოპოსო, ღირსად გმოსიეს ვაკასი (ფაკასი?) ეგე
სამღდლოჲ და სამართლად მიგიღებიეს დროატი საღმრთოჲ, კელმწიფებჲ
გაქუს, მენეო, განმთავისუფლე მე მონებისაგან ცოდვისა“.

ბოლო-სიტყუებაჲში გადამწერი მოგვითხრობს:

„სახელისა წმიდისა სამებისასა მქადაგებელნო, ზეგარდამო ქებულნო წმი-
დანო მღდელთ მოძღუარნო, ნეტარნო: გრიგოლი ნოსელ ებისკოპოსო, და
ღირსო ებიფანე კვპრელ მამად მთავარო და განთქმულო წმიდაო ბასილ,
მწყემსო ყოველთა მორწმუნეთაო და ღიდებულო იპოლიტს, წინასწარ-მე-
ტყუელნო, გამოუთქუმელთა მადლთა მეცნიერად მეტყუელნო, ღიდად განსა-
კვრებელნო კაცნო, პოვნილნო გულითად უფლასად, წოდებულნო მონად
ქრისტესა, —

„სამკვდრებელნი სულსა წმიდისანო, რომელმანცა გამოუჩინებულნი და დაფარულნი სიბრძნისანი გამოგვცხადნა და სული წრფელი განახლდა გუამთა თქუნთა—

„და დაუწერენით ეკლესიასა ქრისტესსა პირად პირადთა წიგნთა თარგმანებანი, და შესხმანი წმიდისა და ყოვლად დიდებულისა ღუთის-მშობელისანი, და ჩუენ გვაუწყეთ წესი აწინდელისა ქვევისაჲ ღუთის მსახურებით და მოსაგებელი ნეტარისა მის საუკუნოჲსა სასოვებით ცხორებისაჲ,—

„ვითარცა ხილული დაუმტკიცეთ გულის ხმის მყოფელთა, ვითარცა თქუა დანიელ საკრველმან წინასწარმეტყუელმან: „მაშინ გამობრწყინდენ გულის ხმის მყოფელნი იგი, ვითარცა ბრწყინვალეებაჲ სამყაროჲსაჲა.—

„და რომელთა კეთილად კელ-ყვეს დაუნჯებაჲ ზეცისა სიმდიდრეთაჲ წარგებითა ქუეყანისა მონაგებთაჲთა და ქველის საქმისა მათისა ახოვნებაჲ,—

„ვითარცა ნესტჳ ოხრის წინაშე ღუთისა და კაცთა ყოველთა აღიჭურვებს მიბაძვებად მათა, დაღაცათუ გლახაკ ვინმე იყოს, ვითარცა წერილ არს: მედგარო! ემსგავსე ჯინჯველსა და შებმა უყავ უფროჲს ძალისა შენისა, რამეთუ ღმერთი არს მომცემელი ძალისაჲ;—

„ამისთვის მეცა არა დავფარე სწრაფაჲ სულისა ჩემისაჲ მიზეზითა ნაკლულევანებისაჲთა და შეუდგე კეთილსა გულს-მოდგინებასა.—

„მე ცოდვირი და უნარჩვევის ყოველთა მ(ო)წესეთაჲ, იოვანე ბერაი, და გავასრულე წმიდაჲ ესე წიგნი: კაცისა შესაქმს და მეორედ წიგნი თუჯლთაჲ და სახის მეტყუელი და იზოლიტე და ქართლისა მოქცევაჲ და ცხოვრებაჲ ნეტარისა-მის და დიდებულისა მღუდელთ მოძღუროსაჲ იაკობ ნასიბინელისაჲ და თარგმანებაჲ ზოგთარე ფსალმუნთა დავითისთა,—

„მოღუაწებითა და (თანადგომითა) დედის ძმისა ჩემისა მიქაელისა და ძმისა ჩემისა დავითისითა, და სხუა არაჲ არავის პრთავს, თჳნიერ სიგლახაკისა ჩემისა, და შეეწირე შატბერდს საყოფელსა წმიდისა ღუთის მშობელისასა, რომელსაცა შინა აღვიზარდე.—

„სალოცველად სულისა ჩემისა ცოდვილისა და მშობელთა ჩემთა) და სალოცველად მეფეთა ჩ(უენთა) ბაგრატ მეფისა და ყოველთა შჯლთა მათთათჳს, და გვედრები ყოველთა, ვინცა იმსახურებდეთ წმიდასა ამას „... (ამის იქით დედანსა ჯალა.)

რა დროს უნდა კეთილად შესტებდის კრებული, ვინ იყენეს მისნი მწერალნი იოვანე ბერაი, მიქელ და დავით და ჯერუჳქ მასში მოსხენებულნი მეფე ბაგრატ და კვირიკე ერისთავთ-ერისთავი?

კისმე „ეკონომ“; რომელმაც ჰირაკელ დაბუჭდა „იკონომი“ (1889 წ. № 4). მოკლე წერილი ქართლის მოქცევის შესახებ, და დ. ბაქრაძემ თჳსის მოკლე წერილი იკონომი (იკონომი“ 1889 წ. № 6) მეცნიერ საუკუნეს მიაწერეს ხელნაწერი. რასაკვირველია, გაზეთის ფელეტონი საქმისიერო გამოკვლევაჲ არავის უნდა მიჰხდეს და არც

მთ მისწინადათ. სისჭარისა გამო დ. ბაქრაძემ იგივე შეტყობითა ზღირი შეიტანა თვის ისტორიაში, რომლის ბუჯღვა მამინ თავდებოდა.

მაგრამ რაში ისტორიული ქრონიკის გამოცემულს არ ემატიკება იმის თქმა, უითომ შატბურდის კრებულში არ იყო ნაშან-საბუთები, მისის დაწერის დრომს მანკნებულნი მით უმეტეს, რომ მას სელში ჰქონია (თუმცა ვი არ გამოუცხადებია), შვა-შხარეული ჩემიან აღდგენილი ტექსტი „ქართლის მოქცევის“, რომელიც მე 1892 წ. დაკებრუნე და სხვა სელთა მქეს და რომელშიც გამოწერილი არის ეს ნიშნები. სოლო უფრო გასაოცარი ის არის, რომ ამ უკანასკნელს ნაშნებზე თუმცა უწრადღებ მიუქცევათ ბ. ე. თაყაიშვილს და კიდევ უსარგებლსა თვის გამოცემში (გვ. VII), მაგრამ მისიც თვალი ვერ ახსელა და კერ მიმსჯარა, რომ იქ შატბურდის დაწერის თარიღი ნაჩვენებია და თუნდ შარხალის სხარებზე არ აღმოქნილიყო, მანც ჩვენ გვეცოდინებოდა, რომ შატბურდის კრებული დაწერილია 963—976 წლებში, ანუ უფრო დასხლოვებით რომ ვთქვათ, 973—976 წლებ შუა. აი უმტკიცესი ამ საბუთებისაგან: შატბურდის ქრონიკაში წართულია სხვათა შორის ბერძენთ მეთეათა სია, რომელიც მოყვანილია ტექსტის სელით ნიკითორე ფოკას დრომდე, ესე იგი 963—969 წლებზე, ანუ ვახუშტის სიით 965—973 წლებზე, და ნიკითორეს შემდეგც მოხსენებულა კიკორე უან; როგორც სხანს კიკორე უან ირის მეტი სხელი იმპერატორის იოანე ზემისკესის ანუ ციმისხანის, რომელიც მეფობდა 973—976 წ., ე. ი. იმავე დროს, რომელშიც ცხოვრობდა იოანე ბერაბ შარხალის სხარებისა. ციმისხის შემდეგი მეთე იყო ბასილი იმპერატორი, რომელიც დავით გურობაზლატის ისინა მძლავრის ვარდა სკლირისასაგან (ის. 978 წ. ქვეშე) და სანუფქოდ ამისა დაბურუნა დავით გურობაზლატს ჭოროხის სეობა, სხდაც იყო შატბურდიც, და რა თქმა უნდა, შატბურდის კრებული ამ იმპერატორის დროს რომ დაწერილ ყოფილიყო, ბერაბ უსათუოდ მოხსენიებდა მასაც. — გარდა ამისა, იმ კრებულის მეთე საუკუნოობას გვიტყობებს ისიც, რომ ქართველთ კათოლიკოსთა სია მოყვანილია მეთე საუკუნეში, არსენამდე, რომელიც სცხოვრებულა 404 წლის შემდგომად ასურელ მამათ შემოსლვისა, ე. ი. 954—961 წლებში (ის. ეს წიგნი, გ. 79; მუხ. ხელნაწ. № 170, გვ. 28; და Hist. G. I, 203. n. 6; — ბ. ე. თაყაიშვილი მისიც ეპარწმუნებს, ქართლის მოქცევა მეცხრე საუკუნემდინ მოყვანილია) და რადგან ამ დროებში ბაგრატ მეთე სსკა არავინ ყოფილა, გარდა „ბაგრატ რეკვენას“ (958—994), ამის გამო უშარხალის-სხარებოდაც ცხადია, რომ შატბურდის კრებული ეკუთვნის მეთე საუკუნის მეთე ნახევარს. გარდა ამისა სსკა ნაშუებც ბერაბ იმავე კრებულის მეთე საუკუნოობისა, მაგრამ ბ. ე. თაყაიშვილს ვერც ისინი გამოუყენებია მაგ სტორიებისაებრ და მანც-და-მანც უნდა დაკარწმუნოს, რომ უშარხალის-სხარებოდაც მაც კრებულის მეთე საუკუნოობა ვერ დამტკიცდებოდა.

შატბურდის კრებულის საისტორიო ნაწილი მეტად საყურადღებოა ჩვენის არქეოლოგიისათვის და ჩვენის უძველესის მატანების შესამოწმებლად. ამის გამო სხარათა ყურადღებითა გარჩევა იმ კრებულისა.

ველადზე უპარწმუნად ყურადღება უნდა მიქცეს იმ ცარემოებს, რომ ბერძნ

თავის დრომდე მოუყვანია კათალიკოზთა და ბერძენთა მეფეთა სია, სოლო ქართულ მეფეთ სია იბოება მხოლოდ გვარამამდე (826 წ.). გარდა ამისა ფრიად საყურადღებოა ისიც, რომ ბერძენთა მეფეთ სია ასომთავრულით წარწერილ მოყვანილია მხოლოდ თეოდოსი კეისრამდე (716—717); მერე ნუსხას სვლით და სხვა ძეგლით, მაგრამ იმეკ რიგით მოყვანილია ბასილი მაკედონამდე (867—886), სოლო ამით შედგებ წელი მეფეთა მეფობისა ნაჩვენებია არ არის და სიამაც ცარიელი სახელებილია.

ქართველთა მეფეთა და კათალიკოზთა სია საქართველოს მოკლე ისტორიით ერთად არის მოთავსებული სტეფანოს მეფემდე († 663 წ.) და კათალიკოზ კეისრამდე, სოლო შემდეგ წესი მოთხრობათა და სასიათი ქრონიკისა სრულად იტყუება; ისტორია მოულოდნელად წყდება, ამბობს მაგიერ ცარიელი სახელებილია და კათალიკოზების სია, წინააღმდეგ მიღებულია რიგისა, გაყოფილია მეფეთა სიისაკან; რამდენამე მეფეთა სახელები გამოტოვებულია და მხოლოდ ბაგრატონისა შტოს მისდევს.

რის მომსწავლეობა ყოველივე ეს, თუ არ იმისა, რომ ძველი დედანი ქართლის მოქცევისა და ზემოსწავნილების ბერძენთა მეფეთა სიისა მოყვანილი ყოფილა 716—717 წლამდე და დასაბუხი მერე შეუმსიათ სხვა წყაროებისაკან. გარდა ამისა, რადგან იმპერატორი თეოდოსიოსი, კრისთავი სტეფანოს და კათალიკოზი კონონ უკანასკნელნი არიან ამ სიისა, სოლო თეოდოსიოსი მეფობდა 716—717 წლებში, ამის გამო ჩვენ შევეძლია დავასკვნათ, რომ სტეფანოსი და კეისრი 716—717 წლებში ცხოვრებულნი, რამეს გამო სრულად ირღვევა კანონის ქრონიკა, რომელიც სტეფანოსის საკვირის დასდებს 663 წ. ჩვეს დასკვნას უმეტესად ატეშმარობებს მსოფლიო ისტორიაც, რომელიც სტეფანოს-კეისრის დროინდელს მურგან ყრუმს შემოსლვას საქართველოშა დასდებს 731—735 წ., ე. ი. თითქმის იმავე დროს, რა დროსაც ბაგრატონებს თვთ საეკლესიო მეტაფრასაც დაკით და კონსტანტინეს წამებას, ე. ი. 730—741 წ., ლეონის კეისრობაში (იხ. Brosset *Adlit.* p. 248—252; № 170, გვ. 162; ისტორია ბაქანამისა გვ. 203 და კანონი მისივე გვ. 115; *Introduct.* Brosset p. LI—LII). როგორ უნდა წარმოდგარიყო ზემოსწავნილების საეპის კსრეთი სხვა-და-სხვა-გვარობა? — ჭორახისა ხეობა 978 წლამდე ბერძენების სვლში იყო და ეს უნდა იყოს მიზეზი იმასა, რომ ბერძან უმეტესი ყურადღება მიუქცევა იმპერატორთა სიისთუხ, კიდრე საქართველომს მეფეთა სიისთუხ, რომელიც მოუყვანია მეცნურ საუკე, და რადგან მისი პირველს დედანში იმპერატორთ სია მოყვანილი ყოფილა მხოლოდ თეოდოსიოსამდე (716—717 წ.), ამის გამო მას სხვა წყაროები უშეზინა და იმ წყაროები გაუგებრებლებია ეს სია ბასილი მაკედონამდე (867—886 წ.) და უჩვენებია ისიც, თუ რომელს იმპერატორს რამდენი წელი უმეფინა; სოლო ბასილის შემდეგ იმპერატორთა სახელები გერსად უშეზინა და ზემარ-გამოკითხვით თვთონ შეუდგენია 886 წლამდე თავის დრომდე, მაგრამ აღნიშნულის მიზეზებისა გამო გამოსულა შედგომებინა, მოკლე, არეული და არა სრული სია; კერძ უჩვენებია წელნი მეფეთა მეფობისა, ერთის სიტყვით, ეს სია შე

886 წლიდან ეოკლისფრით სსკუადება დანარსენისაგან და სით უფრო ამტკიცებს ჩვენს აზრსა.

ხოლო ქართულთ მეფეთა სიისა აღწერილი განსსკუება უნდა წარმოადგარიყო შემდეგ სტეფანოს-ერისთავის დროსა იმის გამო, რომ რადგან ძველს დედანში არ ეოფილას სტეფანოსის შემდეგი ასტორია, ამის გამო ბერძანს თვითონ შეუწია ეს სია სსკა მსა წყაროთაგან, რომელშიაც მოყვანილი ეოფილას მხოლოდ გკარამაძე-ე. კინ ეო ეს გკარამა? ეს არ უნდა ეიოს უფრო მსიფელი ამოტის მის, რადგან ისედაც დასაკერებელია, რომ მესტიასეს, რომელიც ამ გკარამაში შესანიშნავის დაწკარალებით ჩამოკითვლას ეველას ერისთავებს სტეფანოსათგან, დაეწებოდეს ისეთნი ბრწინვალე მსართველნი, როგორაც იყენენ აღარსსე და განსკუორებით ბაკრატ I. ამისგამო ჩვენ გგონია, რომ გკარამა არის უჩინობი შკალე და არსსესი, მის ამოტისი; — ანუ გადამწერს გურგენის, ამოტის მისი, მკვირ შედგომით დაუწერია გურამი. ეს უდასანელი მით უფრო ჭკუასე ასლია, რომ ეს გურგენი შტბურდის კრებულში სრულიად გამოტოვებულია, მისინ როდესაც მას მოისსენებენ სუმსტიცა და ქ-ცსოკრებაც (I, 186).

გარდა ამის, რადგან დაკმტკიცეთ უზარხლის-სახარებოდაც, რომ შტბურდის კრებული დაწერილია 963—976 წლებ შუა. ანუ უფრო დასლოებით 973—976 წლებ შუა, ამის გამო ცხადია, რომ განთქმილი მწერალი არსიანი ეჩი, რომელიც უგანსსენვლად მოსსსენებულია კრთის სიაში, ამ დროებში ცოცხალი ეოფილას, და ამით სომ შემტეს მტკიცდება ჩვენს. სემო მოყვანილი აზრი (ახ. ეს წიგნი, შენიშ. № 159)*).

*) საჭიროდ ვრაც აქ შევნიშნო, რომ ბ. ე. თაყიშვილი ჩვეულებრივის მალალ და უმკველობითის კილოთი გადაკრით გვარწმუნებს, ვითომ ამ არსენ კზს შეედგინოს ქართულთ მამთა ცხოვრება, ხოლო ბერაესგან დაწერილს წა ნინოას ცხოვრებაზე იტყვის: „სწორედ ასეთი თავ-და-პირველი დედანია არსენ კათალიკოსის ნინოს ცხოვრების ვარიანტიზა (sic!) ქართლის მოქცევის ვარიანტი“ (ახ. ვარ. ნინოს ცხ. გვ. XXVII). ამ ბნელს ფრასში ის აზრი გამოუხატავს აქსონს, რომ ბერაესგან გადაწერილი ნინოას ცხოვრება არსენ კათალიკოსის წინადროსა არისო, ხოლო დაქამომდე ცნობილი ვარიანტი ნინოს ცხოვრებისა, როგორც ვიცით (?!) შედგენილია მეთე საუკუნეში არსენ კზის მიერ; და იქვე თავაშებულის უსაბულოთი ვიმტიცებს: ქართლის მოქცევის შედგენა მეშვიდე საუკუნეს უნდა ეუთნოდესო, ანუ მეცხრესო“. ამ ქათლის მოქცევიდამ თავისებურად ვადუეთებიაო არსენს თავისი შრომა; ხოლო ქართლის მოქცევა უფრო აღრეო შედგენილი, ვიდრე ქ-ცხოვრება; ეს სხვათა შორის (ნეტე ეს სხვა საბუთები რად დავიშალა?) უმკველი თებაო (ნეტარ არიან მოწმუნენი) იმითაც, რომ ქ-ცხოვრება „ქართლის მოქცევა“ თავის წყაროდ უჩვენებდა (ibid.) და „ქართლის ცხოვრების შედგენა ყოველ შემთხვევაში არსენ კათალიკოსის ადრინდელ დროს არ უნდა ეუთნოდესო... და ქ-ცხოვრების შედგენა არასგნით (sic!) არ შევიძლია მეთე საუკუნის ადრინდელ დროს მივაწეროთო“; და იქვე დახდებს აზრს, ვითომ ქ-ცხოვრება იმავე არსენს უნდა შეედგინოს, ვასწორებინოს და დემანჯებინოსო. ეს უზარმაზარი დასკვნები ჭილია მხოლოდ ერთს ბეწვზე: „ქ-ცხოვრებაში“ ნინოს ცხოვრება შეტანილია არსენის ვარიანტითო! საშწნარაო, რომ ამ გვარს ხურდა-მურდს ჩვენში ბაზარი აქეს და მეცნიერების სახე-

შატბერდის გრებულის ზირკელს გვერდზე იმაგება მსედრული წარწეწა მეთი
საუგუნისა, რომელიც „სამი ქრონიკის“ გამოცემულს სწორედ კერ დაუბეჭდავს:

„ქ: ქტე: (ქრისტე) ოლ(ო) (უფალო) ადიდე დიდებითა საუგუ-
ნო(ა)თა: ეე(ვი) (ე. ი. ერისთავთ-ერისთავი) კკე: (კვირიე) ოლისა: ბრძა-
ნებით: და ნ(ებ)ითა შეიმოსა წიგნი ესე კელითა მათისა მწი(რ) მლოცვე-
ლისა მიქლისითა (მიქაელისითა).“

ქ იგულისხმება უდიდ ზირკელი შემოსება, რადგან მასანდელი მწერლები ჩვეულებ-
ბისამებრ წარწერაში მოასხენებდნენ ხალქი, რომ წიგნი იქორედა, გინა მესამედ
შეიმოსათ. ზირკელად უდიდ შეიმოსება წიგნისა კეთონის კვირიკე ერისთავთ-ერის-
თავის. ქ მოსხებუელი კვრაკე უნდა იყოს-კასეთის მეფე კვირიკე III, რომელიც
კასუშტით სცხავრობდა 1010—1029 წ., მაგრამ რომ კასუშტი ქ შეიმოსება,
ცხადია იქიდა, რომ წას-მოდგილეძისი, დავით, გადაიტყალა მსმსვე გუბერნიის სიკადი-
ლის შემდეგ (1094) კეკიარკას კასიკებს უნდა მომსდარიყო 999 წლის ხალა სანებში
(ქ-ცხ. 210) და რადგან ზედიის აშენება, რომელიც ქ-ცხ. კვირიკეს და ფადლანის
დამარხილების შემდეგ არის მოსხებუელი, ჩვენის ქრონიკით 999 წელს უოფიდა
(იხ. 999 წ. ქეუ), ამას გამო კვირიკე ამ 999—999 წლებში უნდა ცხოვრე-
ბულ-იყოს (ქ-ცხ. 210—211).

ლით აღუქიანებს ჩვენს მატიანებს. არქეოლოგიის წმიდა სადგურში მაც გვარ ნავაის შე-
ტანა დიდად საზიანა, რადგან დიდი შრომა დასჭირდება მავის გამოხილვას და გადაყრას. ამ
არა-სასიამოვნო საქმეს მე ვერ ვიტყვირებ, რადგან აქსონს აქ არც ლოკიკური და არც ნი-
ვითერი, გინა ფატიკური, საბუთიანობა არ წარმოდგენია და ამის გამო ტყუილია გამო-
კიდება შეგვიჩება: ჩიტი ბღენად არა ღირდა, ღენა მეტი იყოლო. ქ-ცხოვრება რომ მე-
X საუკუნემდეც ყოფილა და არსენის არ შეუდგენია, ამის დანახვა ძველი არ არის, ვისაც
სახილველი აბადია და ჩვენი ძველი მატიანები გადაუფურცლავს. რაც ახალგაზდა მეცნიერბა
ესე სწრაფად განსტეორიტა, ნეტვე რამ დაუფარა ორმოც-ორმოც წლოვანის შრომით და მე-
ცნიერებით აღტურვილს და ხედვაში შეჩვეულ თვალებს ვახუშტ-ბროსსე-ბაქრაძისას?

ან, ნეტავ, სად გვიჩვენა აქსონმა მცირეოდენი მაინც საბუთი, ვითომ არსენის გადაცე-
თებინოს ნინოს ცხოვრება? მართალია, ასურელთ მამათ ცხოვრება „განუფრტია“ და შრა გა-
დუმხინჯებია არსენის, მაგრამ ნინოსი ხომ არა? მერე აქსონს არ სცოდნია, რომ არსენი სამი
არის: მე-X, მე-IX და მე-XIII საუკ.; უკანასკნელმა დასწერა საჯლობლინი ნინოზე (იხ. ამ
წიგნში შენიშ. №№ 159 და 176; ჩემი დღიური № IV, 71) და ალბათ ღირსეულად იწო-
დება „სალმროთთა წიგნთა მთარგმნელად და საქართველოას ეკლესიის მნათობად“ (იხ. ეს
წიგნი, გვ. 81).

აქსონს ალბათ ვერ შეუნიშნავს, რომ სხვა არის საკითხავი და სხვა არის თვთ
მატიანე. საკითხავსა სწერდენ მატიანების საფუძველზე ვის როგორ უნდოდა, და ნინოს ცხო-
ვრებამ (რომელიც მისგან ნათქვამ სიტყვებშია იყო შედგენილი პირველის პირით) სა-
კითხავად რომ უტყვიათ, მაშინ პირველის პირის მავიერ მესამე პირით უამბნიათ.
სხვებრ როგორ უნდა მოქეულებიყენენ? წა ნინოს ხომ ვერ ალაპარაკებდნენ? სხვა არის, მა-
გალითად, სვეტი-ცხოვრებუ მატიანე და სხვა არს საკითხავი იმავე საგანზე, შედგენილი ნი-
კოლოზ კზის მიერ, გინა ანტონ კზის მიერ თხზული მარტიკიანა, რომელსაც წინაუძღვის
და ბოლოსაც უმშვენებს მათგან შედგენილი საქრისტიანო მოძღვრება.

ეიზ მადისტროსი და იოვანე და შეილნდ მისნი... „მეოხ ეყვენით სვინგელოზსა და შეილთა მისთა“... „წმინდაო იოანე ოკროპირო და წმინდაო ეფრემ, მეოხ ეყვენით იოანე ვარაზ-ვაჩეს და შეილთა მისთა: წმინდაო ნათლის მცემლო, იოხე შენ მიერ ნათელ-ცხებულისათანა მიქაელ, აბუჰარბ“, „მე იოვანე თორნიკ ყოფილმან და ძმამან ჩემმან იოვანე ვარაზ-ვაჩე, ძეთა სულ-კურთხეულისა ჩორდვანელისა, მოვიგეთ წმიდა ესე წიგნი, რომელსა ეწოდების წმინდათა მამათა მიერ „სამოთხე“... სალოცველად და საღიდებელად პირველად ძლიერისა და ღვთის მსახურისა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატისა დავითისათვის... რამეთუ მართლ-მადიდებლობისა თვალი არს და მსგავსად შემოქმედისა თვისისა სიმდაბლისა წესსა შინა დაუკლებელად იქცევის... და მათსა შემდგომად სალოცველად თავთა ჩვენთა: პირველად იოვანე თორნიკ ყოფილისათვის და აწ წმინდათა მეფეთა მიერ იოანე სვინგელოზისათვის, რომელმანცა სიყვარულისათვის ღვთისა დაუტევა დიდებამ ქვეყანისა და ჰპოვა ზეცისა... რამეთუ... მსწრაფლ შეიცვალა ხატი ერისკაცობისა და შეიმოსა სახე მეუღანბოეთა... და ერთგულებით ჰმსახურა ძელსა ცხოვრებისასა და წმიდათა მეფეთა, რაჟამს იგი აღმოჩნდა ქუეყანასა საბერძნეთისასა კაცი განღლებული (სკლეროსი) და მხდომად აღუდგა წმინდათა მეფეთა; ამან ისწრაფა და მოიწია ძლიერისა და ყოველ კერძოვე უძლეველისა დავით კუროპალატისა და ბრძანებითა ამაოითა დაამხვა განზრახვამ მისი და განამტკიცა წმინდანი მეფენი... და მერმე იოვანე ვარაზ-ვაჩისათვის და მეუღლისა მისისა და შეილთა მისთა მიქაელისა და ჩორდვანელ — ზორვარისა ჩოროლოპლისათვის და თორნიკისათვის და ძმის-წულთა ჩემთა—ჩორდვანელ პატრიკისათვის და ბაგრატ პატრიკისათვის და სალოცველად სულისა ბაგატ მაგისტროსისა და შშობელთა ჩემთა ჩორდვანელისათვის და მარიამისათვის და ძმათა ჩემთა ბაგრატისათვის და არშუშაქსათვის და აბუჰარბისათვის და მამის ძმისა აბუღარბისათვის და არშუშაქსათვის და ყოველთა სახლისა ჩემისა მიცვალებულთათვის“... „ესე ანდერძი მე უღირსმან... დავით, დის წულმან ღმერთ-შემოსილისა მიქაელ მოდრეკილისამან დავწერე.“

იქვე ოსქის დაჯიშვი გადაწერილი სათია ოწერაღთაგან: გიორგი გელასის ძისაგან, მიქაელისაგან და სიტყვანესაგან ორ დიდ წიგნად პარი „ქართულის ბიბლიისა“ და აქამოდე კარგად დაცული იკერიის მონასტრის ბიბლიოთეკაში, სწორად ისწავიეს იმავე იოანე თორნიკესა, რომელიც სასულ-წოდებულად პატრიკად და სკინგელაზად. აქ წარწერებში კვითხულაბთ: „ქრისტე, აღიდე იოვანე ვარაზ-ვაჩე და შეილნი მისნი“... „შეიწყალე მიქაელ ძე ვარაზ-ვაჩისა—დიდი სიტკბოება მიჩვენეს ამა წიგნისა შრომაში“... „...მე იოვანე თორნიკ ყოფილმან ძემან სულ-კურთხეულისა ჩორდვანელისამან მოვიგე წმიდა ესე წიგნი... სალოცველად თავისა ჩემისა და ძმათა და შეილთა ჩემთათვის და მოსახსენებლად სულისა ყოველთა მიცვალებულთა ჩემთასა... ოდეს ესე წიგნი დაიწერა ქორო-

ნიკონი იყო რეპ—978. აქვე სსკა მანუსკრიპტში „წმინდათა მამათა ცხოვრება-მოძღვრებაებში“, რომელიც ნაშრომის დასაბამიდან წელთა ხეზე—981 წ., იგავე თორსიკე იხსენიება „სულთიერად და ხორციელად ძმად ეფთიმეს მამის იოანესა“. იხსენიება აგრეთვე იგი პატრიარქად და სენბელოზად იოანე კარან-კანეთურთ იოანე ლეროზიარის ცხოვრებაში“, რომელიც გადაწერილია ოშქს საბასავე მამობაში იოანე ჩირაქსა, და თუთ ეკთიმესაგან ნათარგმნს და გადაწერილს ქორონიკონს სე—983 წ. „კლემაქსში“.

ეს წარწერები იმისთვის გადმოგვცემენ, რათა ახსნას შატბერდის კრებულის დანარსენი პირი და ამასთანავე შესდგეს შთამომავლობით შტო მთაწმიდელთი მთარგმნელთა—იოანესი, ეკთიმესი.

იოანე ბერაჲ, მწერალი შატბერდის კრებულისა, მოიხსენებს თვის თანაშემწეთა დავითს მისად, ხოლო მიქაელს—დედის ძმად; აქცი, „სამოთხე“-ის წარწერაში დავით მოხსენებულია დისწულად ღმერთშემოსილას მიქაელ მოდრევილისა, ამისგან იგივე შეგვიძლია დაკავსება; რომ იოანე ბერაჲც დის წული უფილია ცნობილის მწერლის მიქაელისა, ანუ მიქაელ მოდრევილისა. გარდა ამისა, რადგან ეს დავითი, მის ბერაჲსა და დისწული მიქელ მოდრევილისა „სამოთხე“-ის წარწერაში, თავის მშობლად უწოდს ჩორდვანელს, რომელიც იყო მამა თორნიკესი და წისა იოანე-კარანკესი, მთაწმიდელის თარგმნისა და პაპა წისა ეკთიმესი, როგორც ეს ცხადია იმავე წარწერისაგან, ამისგან იგივე საბუთისადა გუგანისა, რომ იგი (დავითი) არის მამა თორნიკესი და წისა იოანესა, რომელთაც დავითი მოიხსენიებს, როგორც თვსებს ანუ ნათესაებს: „სალოცველად თავთა ჩვენთა: პირველ იოანეს თორნიკე-უფილისათს... და შერე იოანეს კარანკესისათს... სალოცველად მშობელთა ჩემთა ჩორდვანელისათს... ამას უფრო ამტკიცებს ის გარემოება; რომ მკ წარწერაში იმავე დავითის ძმის წულეზად მოხსენიებულთ ჩორდვანელ პატრიარქს და ბაგრატ პატრიარქს იგივე დავითი უწოდებს ძმის წულეზად, ხოლო მოხსენიებულია მკგისტრი ბაგრატ უფილია თორნიკესს შვილი, როგორც ამსე ჰმოწმობს მეათე საუკუნის რომესო მკმტისან ასოლიკი (АСОГИКЪ ЭМИИ, გვ. 193, შინი. 1). ასოლიკის მტენიურულად გამოცემული ემისი ამბობს, დედანში ბაგრატ თორნიკესს შვილად სწერიაო, მაგრამ თორნიკესს ძმისწულად ეკავსწერიაო, რადგან მე-XXXVII თავში ასოლიკისა ესრე სწერიაო. აქ ემისი შეცდარია; რადგან XXXVII თავში ლაპარაკია ჩორდვანელსე და არა ბაგრატსე (იხ. АСОГИКЪ, გვ. 191). თორნიკესი რომ შვილები ჰყოლია, ამსე ჰმოწმობს ათონის „ღაბაღბის“ ოშქში 978 წელს სამთა მწერალთაგან (ვიორგი გელასის მისაგან, მიქაელ კარანკესისაგან და სტეფანესისაგან) გადაწერილი სელსაწერი, წარწერით: „მე იოანეს თორნიკე-უფილმან, მქონს სულეურთსეუდის ჩორდვანელასამან მოვიგე წეს ესე წიგნი... სალოცველად თავისა ჩემისა და მამათა და შვილთა ჩემთათს“ (ისტ. ბაჭ. გ. 245). ბრძანებას დედანში ბაგრატ თორნიკესს მედ წერებულა (ibid.; გვ. 193), ხოლო ჩორდვანელიც უნდა იყოს მის ბაგრატის, მოკლული 988 წ. ოშიში, ანუ დავითის ძმის ანუ პირისი და არა მე წისა იოანეს კარანკესისი, რადგან უკანასკნელისი ცალ-ცალკე

აწიან მოხსენებულნი: ზირველი მძის წულად დაკითხისა, სოლო მეორე ძედ წის იანსისა

თუ დ. ბაქრაძეს სწორედ გადმოუწერია და შეუცვლელად დაუბეჭდაც ზემოხსენებული „სამოთხე“-ის წარწერა, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი დამწერი დავით, დასწული მიქელ მოდრეკილისა და მისი ძმა იოვანე ბურაძე უნდა იყვნენ მძებრ განთქმულთ ისტორიულ ზირთა: თორნიკესი, იანსისი და სსკ.; სოლო დედის ძმა იოვანე ბურაძეს მიქელ, ერთი მწერალთაგანი შატბერდის: კრებულისა, უნდა იყოს მიქელ მოდრეკილი, რომელიც ყოფილა ძმა განთქმულის: მთარგმნელის დავით მტბევარის X საუკ. მეტად ღირს სასიოვარისა ის, რომ ამ მძებრ და ბიძაშვილთ მცირე წრიდან ამაღნი ღირს-სასიოვარნი ისტორიულნი ზირნი გამოხუცდნ. მოვიყვან აქ თუთ გვიროვნობის შტოს ამ ისტორიულთ ზირთა. მაგრან აქ ისიც უნდა შენიშნოთ, რომ სორდვანელა გვარი კი არ არის, არამედ სჯერო სასულია წის იანსისი.—რომელთაც ვგვარი უსკიათი (†) გადაცვალებულნი ყოფილან. 977 წელს და სსკანი ცოცხალნი.

X

ჩორდვანელი †; ცოლი მისი მარიაჲ, მიქელ აბულხარბი † არშუშა † მოდრეკილის და დავით მტბევარის დაჲ.

1) იოსა, თორნიკე, სომელი, სეინგელოზი.	2) წა იოსანი ვარაზენ მთაწმი. დელი, მთარგმნელი.	3) დავითი, „სამოთხის“ გადამწერი და ერთი მწერალთაგანი შატბერდის კრებულისა.	4) იოსანი ბა-რაბი, პარხლის სახარების და შატბერდის მწერლის მწერალი.	5) ბაგრატ †	6) არშუშა †	7) აბულხარბი †	
ჩორდვანელი პატრიკი, მთაწმი, დატკლული ყვევებულო 988 წ. (Acov. და მთაწმი 990 წ. (Acov. 180, 191)	ბაგრატ პატრიკი, მთაწმი, კლული ომში 998 წ. (Acov. 193).	წა მთარგმნელი, მთაწმი-დელი. *)	მიქტაელ (რომელიც 978 წ. ოშკის ლავრაში სწავნა.	ჩორდვანელი	ზორვარი	ჩორდვანელი	თორნიკე (ბერძენი) ომში 978 წ. (ბერძენი) ვეთიმე?)

*) წა ვეთიმი იმ წარწერაში არ იხსენება ანუ ამისგან, რომ იგი 977 წელს მხოლოდ 14 წლის იქნებოდა, ანუ იმის გამო, რომ იგი იყო ძმა მიქელისი, მაგრამ სხვა დელიც გაან. ისიც შეიძლება ვიფიქროთ, (რაცა კეულასთან უფრო ახლოა) რომ მისი საეროვნო სახელი სხვა იქნებოდა; მაგალითებრ, შეიძლება მისი სახელი იყოს თორნიკე, რომელიც დავითის ძმეში უკანასკნელად არის მოხსენებული.

რომ შატბერდის კრებულის მწერალნი ბერაჲ და მისი ძმა დავით დისწულნი არიან მიქელისა, იმავე კრებულის მესამე მწერლისა, რომელიც უნდა იყოს ცნობილი მიქელ მოდრეკელი, როგორც მას ამტკიცებს ზემო აღნიშნული „სამოთხე“-ის წარწერა, მას უმეტესად გვიმტკიცებს უსარმისარი ტუაჩის სუფური ხელნაწერი in folio, 544 ფურცელზე, რომელიც შეიცავს „საგალობელს“, მიქელ მოდრეკელისაგან შეკრებილის, რიგზე დაწვრილის და შეკრებულს. ხელნაწერს რამდენიმე ნაწილი აკლავს და გვრჩობთ, რომ თიფლისის საეკლესიო მუზეუმის დავით-გარეჯივადამ მოტანილი ეტრატის ათი ფურცელი № 190, უნდა იყოს ამ საგალობლის ნაწილი, რადგან უკანასკნელი იმავე სასიათის წერას და მისარს წარმოგვიდგენს: იმავე დაწვრილია წერტილოვანის კილომას ნიშნებით საგალობელნი წმიდათა თებერვლის თვისა 2—14 დღეში, და მართლაც თებერვლის საგალობლები სრულიად არ მოაზრება მოსახერხებულს ხელნაწერში. ამ თახსებზე ორ ადგილას იხილება საუფრადღებო სამსამ სიტყვოვანი უცხო წარწერა, რომელიც უნდა იყოს საიდუმლო წერის ნიშნები.

ზემოხსენებულ ხელნაწერი აღწერა პირველად ზ. კახიჯიძის, შემდეგ მოკლედ დ. ბაქრაძის (ისტ., გ. 246) და უკანასკნელ კრცლად და განმარტებით მ. ჭანჭიჭიძის ცალკე წიგნაგად: „საუნჯე მე-X საუკუნისა“, 1891 წ.

დაიდ რომ ის ხელნაწერი დიდი საუნჯეა არა თუ მსოფლიო ხეების ძველის მწერლობისთვის, არამედ უმეტეს მენციერებისთვის. ამისთანა ძველი და უცხო კრებულსაგალობელთა არა გვრჩობთ მკარე მოაზრებოდაც კერებულთ მუზეუმებში. მენციერულად შესწავლა ამ საუნჯისა შუქს მოჭიფის საგალობლების ბნელს ისტორიას და მისაქალს საბუთის მოგვრეშს იმის შესახებ, თუ რამდენად სწავლობდნენ ერთმანეთში აღმოსავლეთის, საბერძნეთის და ქართველთ ეკლესიები. მაგრამ არა ნაკლებ შესანიშნავი-გალობის ნიშნებზე, რომლითაც უნდა ისარგებლოს მუსიკალურში მენციერებში და ხელობამ.

მოკლა წიგნი შედგენილია და გადაწერილი ცნობილის მიქელ მოდრეკელისაგან, რომელსაც, როგორც ზემო აღნიშნეთ, დაწვრილი ერთი ნაწილი შატბერდის კრებულისა 963—976 წლებ შუა და მსმასადამე „საგალობლებიც“ ამ დროებში, ანუ უფრო დასკმარებებით რომ ვთქვათ, ცოტადნად გვიან დაწერილი უნდა იყოს: მართლაც, შატბერდის კრებულის ერთი ნაწილი წერის სასიათით ძლიანს წააკვს „საგალობლისას“, მსოფლიო უკანასკნელი უფრო გულ-დადებით და ამისგანო უფრო ღამსად დაწვრილია. უკანასკნელი გარემოება იმითაც აისხნება, რომ შატბერდის კრებულს დაწვრიან დროს მიქელ ალბით ხსლგაზდა ყოფილა, ხსლი მწერალი, რამცა საბუთებია იმითაც, რომ ავანე ბერაჲ მიქელს მოიხსენიოს უკანასკნელად, შედეგ, თვისის მის დავათისა: მიქელ რომ იმ დროს გამოჩენილი მწერალი ყოფილაყო, მას დავათზე უწინ მოიხსენებდა და არც ცალას სიტყვით მხოლოდ.

ამისვე უფრო ამტკიცებენ თვით იმ ხელნაწერის წარწერანი, რომელნიც მოიხსენებენ მეფეებს სუმბატს († 988), გურგენს (980—1008 წ.) და დავით გურგენაღატს († 1001 წ.) და აგრეთვე იოანე შატბერდის, რომელიც ცოცხალი სხანს 995 წ.,

მკვლამ ამ წელს იგი უკვე ყოფილა მწვერული, როგორც სწავს ტბეთის სწავს-
ბის წარწერისაჲს: „ქე, აღიდუ იოჯანუ მამთ-მთავარი, ზირველ მტბეკარი და აწ შენ
მიერ მწვერულ ეპისკოპოსისა... დაწერა... სუფარას შინა ტბეთისსა, ქაქს :სიე:“
(свѣд. о памяти груз. инсѣм. Чагарели стр. 71). რადგან გურგენ გა-
მეფდა „განუშუთი 980 წ., სოლო იოჯანუ 995 წ. უკვე მწვერული ყოფილა, ამის-
გამო „საგალობელი“ უნდა დაწერილ იუქუნ 980—995 წლებშუა. ამას ისიც
ამტკიცებს, რომ წიგნში არ არის მოხსენებული მეფე ბაგრატ III: სწავს, წიგნი
დაწერილა იმის გამეფებამდე ტაო-გლანეთში (ის. ზემო გვ. 106).

აი უმთავრესნი წარწერანი მაგ სელანწერისა:

1) „შეწევნითა ლუთისათაჲ: რომელი: იგი არს: მიზეზი: ყოვლისა: კეთილი-
საჲ: მე გლახაკმან: მიქიელ: მოღრეკლმან: ძმისწოკლმან: ღმერთ შე-
მოსილისა: მამისა და ვითისმან: ვილოჯუჲ: და ყოვლით კერძო: შრო-
მაჲ ვაჩოვენე: ოჯზეთაჲს: ძალისა: ჩემისა: და ფრიადითა: ხარკებითა: და
გულს მოღრენე: ძიებითა: შეეკრიბენ: ძლის პირნი ესე: ყოვლით კერძო-
ვე: რომელნი: ვპოვენ: ენითა: ქართველთაჲთა: მეხოვრნი: ბერძოვლნი: და
ქართოვლნი: სროვლნი: ყოვლითა: განგებითა: და დავწერენ: წმიდასა: ამას
შინა: წიგნსა: ყოვლითა განმარტებითა: და ქეშმარიტებითა: და ესრტთ: განვა-
წესე: თავით: თვით: და ოჯმჯომეს ცყავ: ოჯმეცრებითა: სიგლახაკისა: ჩემი-
საჲთა: რამეთუ ყოველსა: ემას: პირველ: ოჯფალო: ღაღადმეტყვისა: ძლის პირ-
ნი: დავწერენ: და შემდგომად: გლობათანი: თვნიერ ქარაბიშისა: და ყოვლი-
თოვრთ: სროვლ იქმნა: მოჯშაკოზაჲ ესე: საღმრთოჲ: ძალითა: და შეწევნითა:
დიდად: სახიერისა: მხოლოესა: ლუთისაჲთა:....

2) „... შეეკრიბენ: საგალობელი: ესე: წინა: აღდგომისანი: რომელნი:
ვპოვენ: ენითა: ქართველთაჲთა: მეხოვრნი: ბერძოვლნი: და ქართოვლნი:
სროვლნი ყოვლითა: განგებითა: წესისაებრ: საეკლესიოესა... სიწმიდით: და
სიმართლით: სისწორითა: კილოესაჲთა: და ოჯუტომელობითა: ნიშნისაჲთა:“

3) საყუარელნო: ოჯკოვეთუ: ერთსა: ძლისპირსა ზედა: რომელიმე: კი-
ლოჲ: ერთი: ორ გოჯარად: იყოს: აღნიშნოვლ: ნოჯ ოჯცხო გინ: ნოჯცა:
ოჯრთიერთას წინაღმდეგომ: რამეთოჯ: რომელიმე: მრავლისა: ძლის პირისა:
ერთი კილოჲ: ორ გოჯარად არს: მეხოვრად: ხოლო: შენ: რომელიმე გინებს:
ბრძანე: რამეთოჯ: ორივე: ქეშმარიტ არს:“ (გვ. 49).

4) „ქე: მფლობელი: ორთავე: სოჯფევათაო; ყთა: წთა: შენთაჲთა:
ოჯმეტეს: აღიდე: შენ მიერ ღირსად: (გჯრჯ)ნოსანი: ოჯძლეველი მეფეთა:
მეფს დავით: კრპლტი (კურაპალატი): და დასცენ: ყოველნი მტერნი: და წი-
ნაღმდეგომნი: მეფობისა მათისანი: ქოჯვენე ფერხთა მათა: ოჯძლეველითა ძა-
ლითა: მკლავისა შენისაჲთა: ან“ (ამენ).

5) „ქე: აღდენ ოჯძლეველნი: მეფენი: სბტ (სუმბატ) და გრგნ“
(გურგენ).

დ. პაქრაქას ისტორიაში (გვ. 247—248) ზემოხსენებული წარწერაჲი იწ-
რუდნად შეცვლილად შეტანილას; მაგ. სუმბატის მაგიერ ბაგრატის სწერას.

6) გვ. 8: „ოჯვალო: წყალობით: მოიკსენე: სოკლი: მამისა და ვითი-
სი: იოვანესი: და ვითისი: და წყალობა ყავ: საწყალობელისა: მიტე-
ლისთვის:“.

ჩვენ გვგონია, რომ ამ უკანასკნელს წარწერაში შედარებაში მოხსენებულნი ზირ-
ნი უნდა იყვნენ: ა) ზემო მოკვანის წარწერაში მოხსენებული დავით მტკეპარი,
ბ) მწერალის მიქელისი, რომელიც იოანეს უწინ ყოფილა მტკეპრად; ბ) მეორე და-
ვით უნდა იყოს დისწული მიქელისი და მის ბერამისი, შტებურდის კრებულის მწერ-
ლების; გ) ხოლო იოვანე უნდა იყოს ცნობილი იოვანე ბერა, რომელიც „საკა-
ლობლების“ დაწერის უამს კრებობა მკვდარი ყოფილა (იოვანე მტკეპარი და იოვანე
მის კეთილის ცოცხალნი იყვნენ 99 წ.). დ) უკანასკნელ, მიქელი არის თვით მწე-
რალი, მიქელ მოღვაწე. აქამდე უმეტესად მტკიცება, რომ „საკალობლის“ და-
წერით შტებურდის კრებულის შემდეგ 15—20 წლის უკან, როდესაც მიქელ იქუ-
ბოდა მოდლებული. — მაგრამ ჩვენს დასკვნას რამდენადმე უმდის ის, რომ წარწე-
რა „მ ი ხ ს ე ს უ ლ ი“ ხანდახან ცოცხალ ზირთაც იკრებს სხვებს; მსგ. იმავე
წიგნის გვ. 111 და 171 წარწერა: „ო რ: აღიდევ: ოკმლეველი მეფე: დავით კუ-
როპალატი: ან... ო რ: წყალობით: მოიკსენე: სოკლი: უღირსთა: მონათა:
შენთა: დავითისი: და გლახაკისა: მიქელ მოღრეკილისა“.

ჩვენს აზრს, რომ სელნაწერი დაწერილია 980—995 წლებში, ანუ უფრო
დასწორებით, 990—995 წლებში, უმეტესად ამოწმებს ერთი ასომთავრული წარ-
წერა სხვა ხელით, მაგრამ იმავე ექვსთით მე-491 გვ. ქვემო არშიაზე: „ო რ
შ ე მ ვ ტ ვ მ ც ო დ ვ ი ლ ი მ წ ა რ ე დ“, სწორედ ამ სიტყვების წარწერა ხეუ-
ლებად ქტონდა წა კეთილ მთაწმიდელს და ამისგანვე ეს წარწერა მისი საკუთარის
ხელით უნდა იყოს ქმნილი. რადგან წა კეთილ, როგორც განმარტეთ, მიქელ მო-
ღრეკელის დისწულის შვილი უნდა იყოს, ამისგანვე, სხანს, მის მისკლა-მოსკლა ქტო-
ნის უკანასკნელთან, უნდავე ვერ გაუთავებელი შრომა მიქელისი და კოხეთი, იმა-
ვე მეღან-კალმით თვისი სახელიც ჩაწერა ასდეს. შრომაში. ხოლო უმეტესად
ჩვენს მოხსენებულს აზრს ამტკიცებს ასომთავრული წარწერა მე-179 გვერდის
ქვემო არშიისა, რომელიც ტექსტის ხელით არის დაწერილი წა ბოას სა-
კალობელ-დასდებულის შემდეგ: „ქ: სტეფანე ჭყონდიდ(დის)ა ნეტარისანი;
სანანოას ძისანი: ქე: დიდებულ ყავ სოკლი მათი:“. სხანს, წა ბოას
რამდენიმე საკალობელნი და დასდებულნი სტეფანე ჭყონდიდელს კეთონის და
სხვა ივანე ქონჭოჩის ძეს (გვ. 176). ამ სტეფანესვე აუთავებს სელნაწე-
რი რამდენიმე საკალობელს ქრისტეს შობისას, რადგან ამ საკითხავების არშიაზე
აწერია „სტეფანე“ (გ. 101) და წარწერა: „ქე შე სტეფანე“. იმავე მიზეზით სტე-
ფანესთანვე უნდა იყოს თხზული რამდენიმე საკალობელი 14 ანკარზე და სხ. სტე-
ფანე ჭყონდიდელი რომ გამარჯვებული მწერალი ყოფილა, ამასვე ქმნილობის რუის-
ურბნისას საკვლეპიო კრება 1104 წლისა, რომლის მკვლის წერა საუკუნო ხსენებას
აწესებს სხვათა განთქმულ მწერალთა შორის სტეფანე სანანოას ძისას (ჩე-
მი დღიური გვ. 129; 96; 130, 158;—ეკლ. მეზ. № 76; „სამოთხე“ საბინ. გვ.

530) და დავით მტბეკრისას, რომელიც გვანბნ იყო წინა-მთადგილე ამ ხელნაწერში დასტულის (გ. 119) იოკანე მტბეკრისა, — აგრეთვე ანტონ მტბეკრისას, რომელიც სწასს 1080 წ., ეფრემ მცირეს დროს, როდესაც ის სცხოვრობდა ქართველ მონასტერში ეზრასში, ანტიოქიის ახლო (ის. 1080 და 1091 წლის ქუბუ; აგრეთვე ჩემი აღწერა წერა-კითხის. ხელნაწ. გვ. 493, 503).

რომ ეს სტეფანე ჭეონდიდელი მეოთხე საუკუნეში ცხოვრობულა; ამასვე გამოწმობს წა კეთილე მთაწმიდელი თავის წერილში გიორგი ბურსისადმი, რომელიც წართულებს ერთს ჩემს ტყვეის წიგნიში XIII საუკ. გვ. 293 და რომელიც სხვათა შორის ჭისწერს: „ეკესები ზამფილის წიგნი... ქართველად უთარგმნით და უწინა რეს მრავლისა უამისა სიციცხლესავე მამისა ჩემისა მოეწერა მუნით სტეფანე ეპისკოპოსისა და კეთის თუ შესაწინარებელ არს“. წერკითხის. ხელნაწერში № 427 და საბინის „სამოსე“-ში (გვ. 432—432) ეპოლეობთ ამასვე წერილს მცირედან და შენგლილად და იქ მოხსენებულა: „სიციცხლესავე მამისა ჩემისა მოეწერა ქართლით სტეფანე ეპისკოპოსისა ჭეონდიდეელსა“.

წა იოანე ქ. 998 წ., მასხადამე მოხსენებული წერილი ამის წინეთ უნდა და წერილიყო. მაგრამ რადგან 990—998 წლებში კეთილე უკვე განთქმული იყო, როგორც უწარბისებულესი მეცნიერი, ამის გამო თუ რომ 990 წლის შემდეგ დაწერა სტეფანეს თვლი წერილი, იგი კეთილეს მისწერდა მას და არა იოანეს, რადგან გამოის წერილი სტეფანესა უნდა დაწერილიყო 990 წლამდე. წა კეთილე დაიბადა (1028—65) 963 წ., საბერძნეთს წაიყვანეს მიკელად 971 წლის ახლო-სანებში და 990 წელს იგი იქნებოდა 27 წლისა.

სტეფანე ჭეონდიდლის ნათარგმნოვან სწასს კადვე მე-XI საუკ. ხელნაწერში ცხოვრება წის თეოქტიტის ლეჩეელისა, რომელსაც არშაჩე აწერია: ა) „სტეფანეს თარგმნილი“ და ბ) ბოლოს აწერია: „საცნაურ იყავნ, რომელ ცხობება ესე წის თეოქტიტისი სტეფანეს სანანოხს ძესა უთარგმნია ბერძელისაგან ქართულად. საუკუნომცა არს საკსენებელი და კურთსეკა მისი“ (წერავ.-ხელნაწ. № 384, ფურც. :ტუ.—(უკომ ამის, გვ. 85, შეცდომათ ნაწიკებია ეს სტეფანეს მტბეკრად და ამის გამო 900—916 წ. ქეშე იქ დაწერილი ამ დროს კეთონის).

ამასვე ხელნაწერში ფურც. :ტპუ: მოხსენებულა, რომ ცხოვრება გრიგოლ ეპისკოპოსისა აგრავნელთა ჭლაცისა „თარგმნა: ენას: ჩემისა: დავითო ტბელით: ბემან“ (მტბეკრმან?).

ამ წინადად, ზირველი მტბეკარი ეოფილა სტეფანე 918 წლის ახლო-სანებში (ჭ.-ცხ. I, 918), რომელმან გობრანის ცხოვრება დაწერა; შემდეგ სწასს დავით მწერალი, მიქელ მოდრეკელის ბიძა, მერე იოანე მტბეკარი, მწერალი, თასამედროვე მიქელი; შემდეგ ისევ იოანე (სსვა?); აწილა-სწასს 1002 წელს გადაწერილს შორას მონასტერში (სამცხეს) „მშობათა მოწამეთა ცხოვრებაში“, რომლის დროს თუ იოანე მტბეკარიც (სსვა?) ცოცხალი ეოფილა (ბაქ. ისტ. 248); ამის შემდეგ სწასს სება 1028 წლის ახლო სანებში (ჭ.-ცხ. I, 219), და 1080 წელს ანტონ,

ამთში იოანე მტბეკარი; დახატული „საგალობელში“, სსსს მწერლად მრავალ საგალობლებისა, რომელნიც მას შუეთსზაგს, როგორც ჰმოწმობენ იმავე წიგნის წარწერანი: „ამბიკონი (შობისანი) იოვანს მტბეკარ ეპისკოპოსის თქმულნი. ქრისტს, დიდებულ ყუ სულა მათი“ (გვ. 56); „დასდებულნი ქრისტეს შობისანი, თქმულნი ღთ შემოსილისა იოვანე მტბეკარელ ეპისკოპოსისანი“ (გ. 78); „სსუსანი ჭართულნი... იოვანე მტბეკარ ესესის მოკაზმოულნი (ე. ი. ლექსად გადაღებულნი, გ. 73) და ზერთვე კიდურ-წერილი: „თოფანეს ბასილი; თქმოულნი ღთ შემოსილისა იოვანე მტბეკარ ეპსკოპოსისანი სობრმნთა სოულასა წისათა“; იქვე გვ. 119 დახატულია იგი სსიკოსად და წარწერით: „მომატევე მე გადნიერება არა დირსსა“; — მისაკვე „დასდებულნი ნათლისღებისანი“ გვ. 137.; 241 და სს. სსსსს, რომ იოანეს ბეკრა საგალობლება უწერია.

სხვა ჭართულ მწერლებში და პირებში მოსსენებულნი არიან: განძელი, იოვანე ქოანქოსის ძე, იოვანე მინჩხი(?); „იოვანე მინსტისანი; ქრისტე განსვენეს სოულს მასსა“, ამს დაუწერია დიდი ევთიმის ცსოკება, მოთელიო წმიდისა და წის თეოდოსი მეფისა (ის. იანვ. 19 და 20), ზერთვე „იორა“, რომელიც მოსსენებულა კიდურ-წერაში და არშიაზე (20 იანვ. და გვ. 223). ესენი უნდა იყენს ჭართულ საგალობლების მოსსეკლნი, რომელნიც ზეროსტისებად დაწერილნი და კიდურ-წერილობითი თქმულნი შეტანილ არიან მიქელის მიერ მოსსენებულს საგალობლებში. კიდურ-წერილობაში გამოთქმულაა ჭება წმიდანებისა ანუ ლოცვა; მკრამ ერთი კიდური, მე-223 ბერძნუ დაწებული, მოგავითრობს: „ქრისტს დიდესა ჯურმაზ და ძეა მისი. მირკან“. ცსლია, რომ აქ მოსსენებულნი პირნი თანა-მდროკენი არიან მიქელ მოდრეკილისა. შეიძლება საურმაზ იყოს მამანუ სლო ნათესაკვი მიქელისი, იოვანე მინკტისი ანუ ესრასი.

სად უნდა იყოს დაწერილი „საგალობლები“? — ჩვენ გგვონიან შატბერდის დიდებულს ლავრსში. აი ამის საბუთიც: 1) როგორც ზემო განკმარტოთ, „საგალობლების“ მწერალი მიქელ მოდრეკილი, არის ერთა მწერალთაგანი შატბერდის კრებულსა და მასსადამე შატბერდს მცსოკრები; 2) „საგალობლებსაც, როგორც სსხვა ყველა მეათე საუკუნეში შატბერდს დაწერილ ხელნაწერებს, სომსური წარწერები აქეს (მაგ. ჭრუჭის სხასარებას, „შატბერდის კრებულს“ და „საგალობელს“ ხომ უმეტეს) და ცსადად ეტოობა, რომ ჭართულ-სომსებს საწმინდობებრავი ერთობა აჭეთ, და ეს ერთობა ხომ უმეტესად დამყარდა არტანუჯის კრების შემდეგ, რომელიც მოსდა მიქელ მოდრეკილის ცსოკრებაში და ევთიმე გრმელის ზეჭრობის შემდეგ (ის. ჭეჟო, 978 წ. ჭეჟე); შემდეგ საუკუნეებში ხომ ეს ერთობა ისეკ დაირღვა; 3) რამდენისამე „საგალობლისა“ ძილისპირის კიდურწერილობა ამობს: „იორა“. თუ ეს კრება თანამედროვე იყო მიქელ მოდრეკილისა და მასსადამე მეათე საუკუნის დასსარულს მცსოკრები, მასინ იგი უნდა იყოს ის კრება, რომელიც 1035 წელს ქქეს სხუ: სსსსს შატბერდის მამამთავრად იმავე შატბერდში ტუკჩე დავით ჭობის ძესკან დაწერიდეს ფსალმუნთ განმარტებაში (ის. ჩემკან შედგენილი კატალოგი სიკელუსი. მეჩ. № 135; ამ ხელნაწერზე ცსობა ის. 1035 წ. ჭეჟე). დავით ჭობის ძეს დაუწერია ის წიგნი

„ბრძანებითა ეზრა მამადმთავრისა, შემოქმედისა (sic) და მწვალბულისა ჩემისათა... დავერე კელითა სულეირთა ძმთა ჩემთათა, საფასითა მიქაელისითა და გაბრიელისითა და შეასრულე კელითა შეილისა ჩემისა იოკანესითა და დავერე შეტბერდს... სადიდებლად ეზრა მამადმთავრისა და ძამისა ეფრემისთა... და სუმეონისთა და მშობელთა ჩემთა იოკანესთა და შუშანისთა... კორცელთა ძმთა ჩემთა გაბრიელისა და მარიემისთა შეტბერდისა და სანძით... აქიდან საფიქრებელია, რომ ეზრა ალბათ ეოფილა განათლებული ამხანაგი მიქელ მადრეკელისა და ამისგან მას შეუტანია თვისსა საგალობელში მისი ანოტიონი;—4) შეტბერდელ მამებს დიდი მოღვაწეობა გამოუჩინათ დაჯარგულ წაწერების მოპოვებისათვის, ხოლო „საგალობლის“ მწერალიც ამ გვარს საქმესე მოღვაწეობს და მით გვაფიქრებინებს, რომ მასშიც ის საქართველომ მწერლობის აღდგინების სული ტრიალებს, რომელიც ესრე ახსიათებს შეტბერდელ ბერების მოქმედებათა.

მიკვლითად „შეტბერდის კრებულში“ შეტანილს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ბოლოს სწორად ტექსტის სული, წითელ ძეგლით: „წიგნი ქართლისა მოქცევისაჲ ესე, რომლითა ღწნათელი გამოაბრწყინაჲ, დასაბამი წმიდათა ეკლესიასთა გამობრწყინებისაჲ, ძლითა ზეცისა მგალობელთა (გუნდთა) ევაგილად, უბიწოად (სარწმუნოებად), შეუმრავი კედელი ქრისტესი, ესე (იუენისა ცოადისა გისაჲ და მარტებელ) სულითა, ვითარცა ტალანტი, წინამძღუართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალთა უამთა და წელთა გზოკეთ.“*).

მართალია, შეიძლება ეს წარწერა შეტბერდელ მამების არ იყოს, არამედ მთ გადაწერათ ეს წარწერა თვით იმ დედნიდგან, რომლისგან გადაწერით „მოქცევაჲ

* ეს წარწერა დედანი ძალიან გადასულია, მოგვიტბრობს ბ. ე. თაყაიშვილი („საბჭო კრ.“ გ. XCII—XCIII და „ახ. ვარიანტი ნინოჲს ცხ.“ გვ. 74); ჩვენ (ე. ი. ბ. ე. თაყაიშვილმა) მივიღეთ ყოველი ლინისძიება და როგორც შეგვეძლო სიტყვა-სიტყვით აღვადგინეთ ტექსტი. განსვენებული (sic) დ. ბაქრაძის აზრით, რომელსაც ეს ადგილი არ გაუჩინებია (sic), აქ უნდა ყოფილიყო ქართლის მოქცევის შემდგენის და შედგენის (?) დროს შესახებ (იხ. ვახ. „ივერია“, 1889 წ. № 6). შეიძლება ჩვენ (ე. ი. ბ. თაყაიშვილი) ერთი ორი სიტყვის აღდგენაში ვცდებოდეთ, მაგრამ ეს კი გადატრიალად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აქ არავითარი ცნობა არ არის არც შექმდგენის და არც შედგენის დროს შესახებ (?)

დაღა რომ ესრედ შებღალულის ტექსტის აღდგენას ჯავაც და ცოდნაც მოუძღვრებოდა, მაგრამ მისი აღდგენა ბ. ე. თაყაიშვილს კი არ ეკუთვნის, არამედ მე.—შეურყვევლი საბუთი ამისა იხილე თვით შეტბერდის კრებულის არშიაზე, სადაც შებღალულის ტექსტის პირდაპირ ჩემის საუთარის ხელით დაწერილია 1888 წელს აღდგენილი ტექსტი. გარდა ამისა იგივე ჩემ მიერ აღდგენილი ტექსტი და მთელი ჩემ მიერ იმავ წელს აღდგენილი „ქართლის მოქცევის“ ტექსტი ცალკე რეეულიად ხელში ჰქონია ბ. თაყაიშვილს, როდესაც იგი ჰმძღვრებდა და შემოსწავლულს შრომას ორ წიგნად. ახლა ის რეეული არა მკორედის გეადინებობით და ხარჯით დავიბრუნეთ ამ 1892 წ. და საბუთად გვაქვს წინა-თქმულისა. ორივე ჩემგან აღდგენილი ტექსტი ხელში ჰქონია გამოცემის დროს ბ. თაყაიშვილს, მაგრამ როგორც ჰმძღვრებდა ტექსტის აღდგენა მაინც მხოლოდ თავისთვის მიუწერა.

ქართლისაჲ, მაგრამ მანც უფრო ჭკუაზე ახლოა ის, რომ ეს წარწერა მატბერ-
დელს მწერალს უნდა ეკუთნოდეს და „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მათ შირველად
ეპოვოთ.

მაგრამ რას უნდა ჰნიშნავდეს ფრასა: „წიგნი ქართლის მოქცევისა... შემდგო-
მად მრავალთა უბთა და წელთა გზოვეთ“? — ცხადია, რომ აქ ლაზარაკია არა-რომელ-
სამე კერძო ნაწილზე „ქართლის მოქცევის წიგნისა“, როგორც ჩვეულებრივად უსა-
ბუთობით გვარწმუნებს „სამა ქრისიანის“ გამოცემული, არამედ მთელს „ქართლის
მოქცევის“ წიგნზე; ესრეთაჲ გრამმატიკული და ლოგიკურიცა ახრად შემოსწიქებუ-
ლის წარწერისა. გარდა ამას ყოვლად უსაბუთოა იქნება, რომ ვიფიქროთ, კითომ
„ქართლის მოქცევა“, ანუ წა ნინოაჲ ცხოვრება, ქართველებს დაქარვოდათ და მსო-
ლოდ მათე საუკუნეში ეპოვანთ. ქართველნი დიდათ აფასებდნენ ქართველ წმიდა-
თა ცხოვრებას (იხ. ზემო წერილი სიმოელ კზისა, გვ. 73) და წა ნინოს ცხო-
ვრებას ხომ უმეტეს. ამისთანა სსსიქადულო სსვა რაღა მოეპოვებოდათ, რომ ეს
დაეკარგნათ?

მას რომელ „ქართლის მოქცევაზე“ აქ ლაზარაკი? — ზემო ჩვენ აღნიშნეთ (გვ.
106, შენიშვნა), რომ მატბანე სსვა არის; ხოლო მატბანების საფუძვლითა ქარ-
თველნი სწერდენ მეტაფრასით ანუ საკითხავთა წმიდანების ცხოვრებისა; საკითხვებს
შეამკობდენ ხოლმე მალად ფრასებით და მოძღვრებით, რადგან იმთ სწერდენ სა-
კითხავად საეკლესიო ამბოხნიოვან. მაგრამ წა ნინოაჲ ცხოვრება, მატბერდის გრე-
ბულში დაცული, საკითხავი ვი არ არის, არამედ თვთ მატბანე, რომელმაც ადწე-
რილია მოკლე საქართველოს ისტორია, უწინდელი და მერმინდელი, და თვთ წა ნი-
ნოაჲ ცხოვრება ადწერილია ზირველის შირით. რა საკვირველია, ამ გვარად ადწე-
რილს წიგნს საეკლესიო ამბოხნიდგან საღსს კერ წაუკითხავდენ, მით უმეტეს, რომ
უმთავრესი მისი ნაწილი ზირველის შირით იყო ნააშობი, ხოლო სსვა სასვე იყო
მოკლე ისტორიულ ცნობებით წარმათობის და ქრისტიანობის დროაჲსა. ამ მიზე-
ზის გამო ძველთვე დაუწერიათ საკითხავები წა ნინოაზე ანუ „ქართლის მოქცე-
ვაზე“, რომელშიც ისტორიული საწილი თითქმის მთლად გამოუტოვებიათ, წა ნი-
ნოაჲ ცხოვრება სამოთხრობო კილოთი დაუწერიათ მესამე შირით (შირველის მა-
გიერ), აქ-აქ ფრასებით შეუცვლიათ, გამოუკლიათ ქრისლოლოგიური ცნობები, რომელთაც
მსმენელ საღსსთვს საველ მნაშენითობა აქვს, სსვა წყაროდამ შექმსით
რამდენიმე ცნობები, მსმენელთათვს მარგებელი და სსუობითად აღმწოდელბ, ერთის
სიტყვით ის სსვე მიუწნათ ქართლის მოქცევისთვს, რომელიც შეეფერება საკით-
ხვებს და რომელიც აქმომდე აქვს ეველს ცნობილ „ქართლის მოქცევისა“. ამის-
თანა საკითხვები საეკლესიო ხმარებაში საჭირო იყო და ამისგანყო ყოველთვის ბვე-
რი იქნებოდა, მაგრამ თვთ მატბანე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ამბოხნიდამ საკითხ-
ვად არ გამოადგებოდა და ამის გამო იმისი ცალკები ბვერი არ იქნებოდა; იმავე მი-
ზეზით მისი სრულიად დაკარგვაც შესაძლებელი იქნებოდა. და მართლაც, მატბერ-
დის კრებული ზემოაღნიშნულს წარწერაში მოკვითხრობს, რომ მატბანე ანუ წი-
გნი ქართლის მოქცევა... კითარცა ტალანტი წინამძღვართავან დაფარული, შემდ-

გომად მრავალთა უძითა და წელთა ეპოკეთ“—ო. ესე იგი მატინანე „ქართლის მო-
ქცევისა (და არა სავითსავი ქართლის მოქცევისა) დაკარგულა და შატბერდელთ მ-
ათათა ძლიერ უზოჯინათ და გადაუწერიათ.—არა ეკონებ, რომ ვინმემ სხვა აზრი გა-
მოიმტანოს ზემოხსენებულის წარწერისაგან, და ყოველივე დადადისი ცრუ-შენიერ-
თა, ვითომ ვისმე და როდისმე ქართლის მოქცევა და ქართლის ცხოვრება მეშეიდე
თუ მეათე საუკუნეში შეეღვინოს და გადაემსისიჯებინოს, ყოვლის საფუძველის მო-
ლეკებულა და მათი ნატანჟ-საცოდვილანრიც ნიაე-ქანს მისაცემია.

ზემოხსენებული ფრანსი: „შედგომად მრავალთა უძითა და წელთ-
ეპოკეთ“, სიკა უფრო საყურადღებო კითხვასაც ჰზადავს: იგი ასახულებს ჩვენს
ზემო აღნიშნულს ჰასრას, რომ ზირველი დედანი „ქართლის მოქცევისა“ 716—
717 წლებში დაწერილა (იხ. ზემო გვ 104), ხოლო ამ წლის შემდეგი სია იმჟ-
რატორათა, მთავართა და კათალიკოსთა სიკა წყაროდამ ამოუღიათ შატბერდელ მ-
ათათა და ზოგიც თვითონ შეუღვინათ. აქედამ სისს, რომ ნახოვანი დედანი 965—
976 წლებში აქსებოდა 250—265 წლის დაწერილი და ამის გამო მართლაც შეე-
ძლოთ ეთქვათ „შემდგომად მრავალთა უძითა და წელთა ეპოკეთ“.

რაკი დავასახუთოი, რომ „საგალობლები“ შატბერდს უნდა იყოს დაწერილი,
ჩვენ უფრო გაკვიადვილებს იმის განმარტავცა, თუ რას ჰნიშნავს მეტად საყურად-
ღებო ფრანსი ზემომოღებულის მისის წარწერათა: „...შეუკრიბენ ძლისშირნი ეს ყო-
ვლით კერძოვე, რომელნი ეპოკეს ენითა ქართველთაჲთა: მესურნი, ბერძელნი
და ქართლნი და დაწერენ... ყოვლითა განმარტებითა და ჰეშმარტებითა
და... უმჯობეს ვეკავ უმეტრებითა სიგლასაჲსა ჩემისათა“.

ამ წარწერიდამ სისსს, რომ მიქელ მოდრეკელს შეუკრებია ყოველმხრით, რაც
საგალობელი უზოჯია ქართულ ენაზე, ბერძელ ენით, თუ მესურით თარგმნი-
ლი, ანუ თუთ ქართველ მამათაჲს თსეული; ზოგიერთი ამთავანი შეუკეთებია, ათე-
სე დაუწევია და კილოს ნიშნებაც დაუსვია.

მართლაც, თუ ყურადღებით განვიხილავთ მკ ხელნაწერს, ადვილად შევინახავთ,
რომ იმაში მოქცეული ყოფილა მთელის წლის საგალობლება სეკლემბრიდამ დაწყე-
ბული და გარდა ამისა ადდგომის საგალობლებიცა. ხელნაწერში დარჩენილა მხოლოდ
უმეტესი საწილი უკანასკნელისა, ხოლო სხვა თვეებისაგან დარჩენილა არეულად შე-
კრული ნაწილები ფლომბრის, ნოემბრის, დეკემბრის და იანუარის საგალობლებისა-
გან. თებერვლისა (და სხვა თვეებისაც) ავლია, მაგრამ საეკლესიო მუყეუების ზემოხსენ-
ბული ათი ეტრატის თაბახი № 190 რომ ამ საგალობლების ნაწილია, ეს აქიდა-
მაც სახუთდება, რომ 26 ოქტომბერს „საგალობლები“ გვიჩვენებენ დღესასწაულს
გარან მოწამისა და დასმენს; გარან მოწამისა (საგალობელი) ჰხოვე თებერ-
ვალს: ია:“ (გვ. 321), და მართლაც, ეკლ. მუხ. ხელნაწერშია 11 თებერვალს მო-
ქცეულია გარან-მოწამის საგალობლები.

გარდა ამისა მიქელ მოდრეკელის „საგალობლები“ თვისი შიხარსით მართლაც
ღრეინანღურს ანუ უნდა კრებულს წარმოეკიდებეს: უმრავლესი მათგანი არ არის შეტ-
ნილი საეკლესიო საგალობლებში XI—XII საუკუნეებისში; რაკიც მათის დაწყო-

სა-დიდად გაიზარდა ეკლესიაში მიღებული რაგისაგან; დღესასწაულებიც და წმიდანების დღეობაც მათის ძალისძირებით იშვილდა ეთნოსებმა მე-XI—XII საუკ. მიღებულ წეს წმიდანების დღესასწაულებისას. ზოგი იქ მოხსენებულად წმიდანების სახელები სრულიად არ იხსენებს მსოფლიო წმიდანების დღესასწაულებში. ამით ჰმარტობდა მიქელ მოდარეკელის წარწერა, რომ მან თვითონ შეადგინა ეს საგალობლები სხვადასხვა ენათაგან ნათარგმნის და ქართველთა მამათაგან თსზულის ძალისძირთაგან, რომელნიმე თათონ „უმჯობეს ჭეო“ ანუ გაასწორა; სოლო რამდენიმე არ შეუტანია, რადგან ისინი „სიტუეად არ კეთილ იყვნეს“ (ტვ. 207).

თვთ წარწერასივც ამართლებენ მიქელის სიტყვას, რომ „საგალობლები“ შეკრებილა ბერძულ-ქართულ-მესურ ძალისძირთაგან. ზოგს საგალობლებს წარწერა აქვს „ბერძულნი“ (მაგ. ტვ. 249) ანუ ბერძენთა მწერალთა (დასდებულნი კოზმან იერუსალიელისხანი, ანსტასიასანი, მაქსიმესნი და სხ.); უმეტესს აწერია „ქართველნი დასდებულნი“, „ჯეროსტისნი ქართველნი“, „ქართველნი სავძინა“ (sic), ანუ ქართველთა მამათა მთხზელთა სახელნი, კადურ-წერილობითნი წარწერანი, რომელნიც უმჯობეს ჭეოყენ, რომ ესენი დათხზულთა ქართველთა მამათაგან (ეზრასი, იოანე მინეტისი, იოანე და დავით მტკვარისი, სტეფანე ჭეონდიდისი, იოანე ქაჩქაძისი ძისი, იოანე მინქსასა(?) და სხ.); უკანასკნელ, მხოლოდ მცირეოდენს აწერია „მესურნი“. მაგრამ ბევრს საგალობლებს ანუ შუა, გინა არშაიზე, ანუ ბოლოს ჩართული აქვს სომხურნი წარწერანი, რომელთა გარეკა სხვებისთჳს მიგვიჩნდება. ეს ტექსტისკე სულით ქმნილი სომხური წარწერაები, სკენის აზრით, ჰმოწმობენ, რომ უკანასკნელნი საგალობლები უნდა იყვნენ მესურნი, ე. ი. სომხურნი.

მესური რომ მესური არ უნდა იყოს, გარდა ზემომოყვანილის საბუთებისა, სხანს იქიდავაც; რომ 1) სშირად იმეორება წარწერა „მესური“, მაგრამ არც ერთჯერ არ აწერია „მესურნი“ და მესხნი არას დროს არ იწოდებოდენ მესხად; 2) თვთ წარწერა „შეკრები...“ რომელნი გზოვენ ენითა ქართველთაჲთა: მესურნი, ბერძულნი და ქართულნი“ სხვაერ შეუძლებელია აიხსნას, გარდა იმითი, რომ ქართველს ენაზე ეოფიდა სომხურით და ბერძულით ნათარგმნები და თვთ ქართველთაგან ქმნილები. „მესურნი“ რომ „მესურნი“ იყოს, მამნი გამოდაი, ვითომ მიქელ მოდარეკელს, ესრეთს გამოჩინილს მწერალს და განვითარებულს მცოდნეს ქართულ ენასან, მესხური ენა ქართულად არ ჩაუთვლია, და თუ ეს კერე იყო, მამ რად არ იწოდება მაც საგალობლებში „მესურნი“ ენაზე დაწერილი საგალობლები, გინა მესხურ ენით ქართულად თარგმნილები (?); 3) მაგრამ უკვლავ უფრო „მესურნი“ სომხურობას ამტკიცებენ და უმჯობეს ჭეოყენ მოხსენებულნი სომხურნი წარწერანი.

რომ სომხურის მწერლობით ქართველნი ჰსარგებლობდნენ, ამისი დასამტკიცებელი მრავალია და ამაზე ლაზარევიც მეტი იქნება. სოლო იმ დროს ქართველ-სომხ-ბერძენთ შორის არ იყო ისრეთი საწმუნებობრივი განსეთქილება, როგორც დამყარდა მე-XI—XIII საუკუნეებში, და არა თუ სომხურს საგალობლებსა, არამედ სომხურს კილასაც ეი არ თავილობდენ ქართველნი, მით უმეტეს, რომ „საგა-

ლობების დაწერის დროს, არტანუჯის კრების შემდეგ, სომეხთა ერთობა გამოცხადდა და მართლ-მადიდებლობას შეუერთდნენ, თუმიც კი დროებით.

აღმოსავლეთის ეკლესიებს XII საუკუნემდე არ ჰქონდათ ერთგვარი წესი ღვთისმსახურებისა. შესაძინებად სხვაობდნენ ერთმანეთში საზღვრების, იერუსალიმის, ანტიოქიის და საბერძნეთის ეკლესიები შესახებ წმინდანებისა, მათის დღის დღესასწაულობის რიგ-წესისა, ხოლო საგალობელ-დასდებულ-ძღვისპირებში ხომ უფრო სხვაობდნენ ერთსა-და-იმსეუ საზღვრისაგან: მდიდარ ეკლესიებს მეტი საგალობლები ჰქონდათ და უწარჩინებულესი ღვთისმსახურება, ხოლო ღარიბი ეკლესიები ღარიბნი იყვნენ საგალობლებითაც. მეთერთმეტე საუკუნეშიც კი ცხადად ეტეობა ეს გარემოება არა თუ იერუსალიმელ და ანტიოქელ საზღვრისაგან, არამედ თვით კონსტანტინოპოლის საზღვრისაგან, რომელიც ამ საუკუნეში ყველაზე წინ იდგა სწავლა-სიმიდობით. შესაძინებელი მოწამე ამისა არის წა გიორგი მთაწმიდელი, რომელმაც მე-XI საუკუნეში ზიარებად გადათარგმნა ქართულად მთელის წლის საგალობლები: „თუკნი წელიწადისანი და დასდებულნი წათა დღესასწაულთანი“. მეთერთმეტე საუკუნის ამ სივანესის კერატზე, რომელიც დაცულია საეკლესიო მუზეუმში, იხილება შემდეგი სემპტიკოსოპოლის აზრის დამატებითი წარწერა (გვ. 312): „...ლოცვა უკეთ გლასკისა გიორგისთჳს... ფრადი ღუაწლი და კირი მინახეს ამისსა თარგმნასა... მშენებერთა მთხრობელი... და ღუაწლსა წასა მათუწებელი, რომელი დღესამომდე სხსმენელსა ჩუენსა არა სმენილ იყო და არცა ბერძენთა უფროსთას, რამეთუ არცა მათანა დიდად იხილებიან ეგე ვითარი სჯნაქსარი, თჯნიერ სოფიის წმიდისა და სტუდიისა“ (იხ. ჩემი აღწერა საეკლ. მუზ. სელანწ. № 97). ცხადია, რომ არა თუ ჩვენში არ ყოფილა ეს სჯნაქსარი, არამედ თვით საბერძნეთშიც-კი მსოფლივ დიდებულს სოფიის ტაძარში და განთქმულს სტუდიის მონასტერშიც ჰქონიათ იგი.

აქიდან ცხადია, თუ რა საუნიკა მოსახერხებელი „საგალობლები“, მიქელ შოდრეკელის მიერ შეკრებილ-გასწორებული. იგი მოწამე უძველესის საღვთისმსახურებო განსხვავებულის წეს-წყობილებისა აღმოსავლეთის ეკლესიისა და უმეტესად საქართველომ სავათაღიკონომისა. გარდა ამისა, მასში, რასაკვირველია, დაცულია არაერთი-და-ორი იმ საგალობელთაგანი, რომელნიც ძველად აღმოსავლეთის (ე. ი. იერუსალიმ ანტიოქიის საზღვრისაგან) ეკლესიაში გავრცელებულნი ყოფილან და აწ უმეტესნი დაკარგულნი არიან მეცნიერებისათჳს. მასში დაცულია ქართველ-სომეხ მწერალთაგან თხზილი მრავალი საგალობელი, რომელნიც მეთორმეტე საუკუნემდე სმარებდამ გუმოსულან და დეკარულან, რადგან მე-XII საუკ., და განსაკუთრებით უზნის-რუისის კრების შემდეგ, ძველი წეს-წყობილება ღვთისმსახურებისა უარყოფილ იქნა და ათონელთ მამათაგან ახლად თარგმნილი წიგნები შემოიღეს, ე. ი. დამყარეს კონსტანტინოპოლის საზღვრისაგან საღვთისმსახურებო წესი.

უმთავრესი მოღვაწეობა ათონელთ მამათა ის კი არ იყო, ვითომ ჩვენ მათამდე საეკლესიო და საღვთისმეტყველო წიგნები ნაკლებ გავრცელებულს, არამედ ის, რომ მათ მოსწვევით სავათაღიკონომის ეკლესია ანტიოქია-იერუსალიმის ეკლესიას და ღუ-

ახლოვეს კონსტანტინოპოლისს: იქერი წესი შემოიღეს და თვით საღმრთო წერილის წიგნები, ასურულ-ებრაულით თარგმნილები, გასწორეს საბერძნეთში მიღებული საბერძნეთის თარგმანით; ერთის სიტყვით, ეოკლეიკი განსწავლული რიგი საბერძნეთის ეკლესიისს შეუთვინ-შეუხარტეს ჭრთულ ეკლესიას, ხოლო კერძო და განსაკუთრებული წესი ჭრთულ ეკლესიისს გაუქმეს.

ეს გაუქმება, როგორც ეტყობა, მოხდა ძალადუტანებლად. თვით მთარგმნელი საგლობელთა წა გიორგი იმავე სჯარსარში სწერს: ჭრთიელნი ამ წესს არ მისდევნენ და კისაც რომელი წესი მოსწონდას, იმას შეუდგესო—ბერძნულსა, თუ იერუსალიმელსაო. იმავე გიორგი მთაწმიდელის სჯარსარის (ანუ „განგება თუეთა წელიწადისათაჲ“) სსჯა ეტრატის შესანიშნავს სელსწერში XII საუკუნისაში (ეკლ. მუხ. № 193) მთარგმნელი სწერს (იხ. 13 სჯდ. ჭკუე): „წმიდანო ღვთისანო, ამას იტრუსალიმელსა სატრუტრებასა (სტრბსა) საბერძნეთისა ეკლესიათა (შინა?) არავინ იღიდ-ღღესასწაულებს, ამისთვის სუბუტად სწერია განგებაცა, რამეთუ სოფთა წმიდისა განგება სხუგან არს და არა აქა“. მუ 14 სჯდემბრის ჭკუე იგივე სწერს: „წმიდანო ღვთისანო, მთაწმიდას და სხუთა ღიდებულთა მონასტერთა ყოველთა (იგულისხმება საბერძნეთის მონასტრები) ზემოწერილისა მის წესისებრ იქმნების აღპყრობა ჰატრისნისა ჯუარისაჲ. თქუენ კულა ვითარცა გნებავს, ეგრეთ აღასრულეთ“; ესე იგი, გნებავთ იერუსალიმის წესზე აღასრულეთო, გნებავთ საბერძნეთის წესზე, ამ წიგნითო. იერუსალიმელ ანუ საბაწმიდურ წესად მე-XII საუკუნეიდგან იწოდებოდა ძველი წესები ჭრთიელთა ეკლესიისა, იერუსალიმიდამ ანუ საბაწმიდიდამ მოღებულად, ხოლო ახალი წესი—მთაწმიდურად ანუ ბერძნულად: „ტვიკონი მთაწმიდური“ ანუ „განგება მთაწმიდელთა სჯარსარისა“, იხ. ეკლ. მუხ. № 186, „განგება ბერძულსა წესსა ზედა“, „ტვიკონი საბაჲს ღავრისა, რომელი ესრეთვე იქმნების სხვათაცა ყოველთა მონასტერთა შინა პალესტინისათა“.

თუმცა მე-XI საუკუნეიდამ საბერძნეთის საღვთისმსახურებო განგება თანდათან ძალადუტანებლად დამყარდა ჩვენში, მაგრამ იერუსალიმელი განგებაც, როგორც სსჯარს, მისც სრულად არ აღმოფხვრია ჩვენში და აქ-იქ თვისი მომხრეები ჭეოლია. ამას ასახულებს გელათის და ბედიის გულანები (საეკლ. მუხ. №№ 186 და 187), აგრეთვე ქუთაისის ბაგრატ IV საყდრის, წა გიორგის (გელათურის), მოჭკის, მარტვილის, ცაიშის და ხოფის გულანები. მ.გ. გელათის გულანს სწერს: „შბის აღმოსლოვისა თანა იქმნას გამოლოცვაჲ (ღამისთვისა)... ესრეთ გვისწავლიეს პალესტინელს“; „არა გვისწავლიეს მამათაგან ჩუენ პალესტინელთა შინა თქუმაჲ დაამტკიცენისა მეფეთაჲსაჲ“. სასოგადოთ, ამ გულანში სშირად შესჯდებით ამ გვარს შენიშვნებს ტექსტში ანუ არშებზე.

ეს შენიშვნები ძველის საღვთისმსახურებო განგების შესახებ აქ იმითვის დაწვენიეთ, რათა ნათლად აღმოჩნდეს, თუ რა დიდი განძია მეცნიერებისთვის მიქელ მარტვილის მიერ შეკრებილი უძველესის დროჲს „საგლობელნი“, რომელშიც და-

ცულის დაიწყო უკუღმის წესი უკუღმის ქრისტიანულ ღვთისმსახურების აღმოსავლეთის, საბერძნეთის, სომხეთის და საქართველოში ეკლესიას. მეცნიერი ეკლესიის იმ წიგნში ანუ არა ერთს ამ ვითარებაზე შექმნილი იქნა სახეობა. სოლო უკუღმის ბერძნულ-ქართულ-სომხურის გაღობის აღდგენის მოტრფეალებათუ; ეს წიგნი სომხეთის-დაუდებელ სახეობად უნდა ჩაითვალოს.

978. ეტრატის წიგნში შიომღვიმისა III 8, 212 ფურც., უდაში; პირველ გვერდზე დასატულია ხელოვნურად იოვანე მახარებელი სულ-გაშლილი სსივისკენ, სსი-დამც სხანს მკურთხეული სული ღვთისა. ამის შემდეგ ასომთავრულად ოქროს ვარაუთი დაწერილია:

„გამოცხადებამ: წლისა: მახარებლისა: და | ღთისმეტყველისა: იოვანესი: | რლი (რომელი): გამოცხადებამ: მას: ღმნ (დმერთმან):. წო: მახარებელი: | მეოხ ექმენ: წე (წინაშე): ორისა (უფლისა): მონათა: შენთა: | გრიგოლს: საბას: და იოანეს: ან (უახანსკელი შეიდა სიტყვა წითელ მელნით არის დაწერილი და არა ოქროს მელნით. მთელი ეს სავთური ოქროს არშითაჲს გარშემოვლებული).

მერე სუსსა-სურგარად: „გამოცხადებამ ივ (იესო) ქესი: რლი იგი | მისც მას ღმ: ჩუენებდ მონათა მისთა: და სს. 22 თავად აღწერილი. ამას მისცეს სავთისსეი შემდეგის ასომთავრულის სავთურით, რომელიც ოქროს არშითაჲს გარშემოვლებული: „წისა მამისა: ჩნისა: ანდრია: მს: მთავარ: ებისკოსისა: კესარიისა: კანკელისა: თარგმანებამ: გამოცხადებებისა: წისა: იოვანე: | მახარებლისა: რი (რომელი): სთხოვა: სხუამან (სხმნ): ებისკოსმნ | და ამან მიწვრამ | ესე მისა: ონ (იოვანის) ჩემსა: და | მასა: და ჩემთანა: მდდღოსა | (მადღოს) ორსა (უფლისა) მიერ: განარებ (მსსვილ ასოებით დაბეჭდილი წითელ მელნით) არის დაწერილი, დანარჩენი ოქროს მელნით). ეს სავთისსეი იწეება ასოვ: „მრავალთა მიერ მრავალგზის აღვიძულე, რომელთა აქუნდა ჩემდა მომართ ივ“...

ბოლოს მე-210 ფურცელზე ტექსტის სულით სწერია: ქრისტე (ქე): ადიდე: სულითა: ეფთიმე: ამისი: თარგმანი: ამინ (ან) იუანე: — ქე: შეიწავლე საბას: ამისი: მწერალი: და იოვანე მმოსელი: ან:“.

იჭვე, მერე მსარეს: „სახელითა მ(ა)მისათა და ძისათა | და სლისა (სულისა) წლისათა: მეოხებითა | ყლდ წისა ღთის მშობელისა: და | მს (მრადის) ქწლისა (ქლწელისა) მარიამისითა: ძლიერებითა: ცხოველმყოფელთა საპტიოხისა ჯათა (კურთხისათა): და წთა და ღმლთა (დადებულთა) | ზესისა ძალთა ანგზთ (ანგეტოსთ) მთავართათა | წისა: წწყლისა წინამორბედისა | და ნათლისმცემლისა იოვანესითა: წთა და ყლდ ქებულთა მოსტქულთა და მოწამეთათა | (და) წლისა იოვანე: ღთის მეტყველისა მოსტქულისა და მახარებლისათა: და ყთა წთათა რნი (რომელი) სათნო ეყმ

ოა (უფლას): | ღირს ვიქმენ: მე უღირსი: და ცოდვილი: საბა (სასსა?);
 დაწერად: | კელითა: ჩემითა: წა ამას და | ჰეშმარიტსა წიგნსა გამოცხადე-
 ბისასა: შეწვევითა ღთისაათა | და ბრძანებითა: სწლიერისა მოქილურისა ჩე-
 მისა გრიგოლისითა: | და ძმისა ჩემისა იოვანესითა: | და გლსმოღვინდ ვი-
 ხარკე: რათა | უტომელად დავწერო: და კლდ (გუჲლად) | შევაწამე: და სა-
 დაცა ვპოვე: | გინა თუ დაკლებული: ანუ შემატებული: ვიდრე ასოდ ერთად-
 მდე: | ყოველივე გაემართე: და ვპოვნებ | თუ პირველსა უმჯობეს არს: | აწ
 თქნცა რწნი (სამუღნი) სწერდეთ ვგრეთვე ყავთ რათა უბრალო იქმნეთ: |
 და რომელნი იკითხვიდეთ: ამას ჩწსა | დაწერილსა: ღწ დაგაჯეროს: | წა
 ლოცვისა თქნსა მოგვკსენენით | რათა ლოცვითა თქნითა და მეოხებითა | ყო-
 ველთა წთათა რომელნი ამას წიგნსა სწერიან: ერთობით ღირს ვიქმნეთ |
 შესლვად ზეცისა ქალაქსა იბარუსალიმსა (იერუსალემს) მადლითა და წყალობითა
 ომსა (უფლას) ჩწსა იწ (იესო) ქვითა რომლისაჲ არს დიდებაჲ (ღმდ)
 ოქთი ოქე აწ: — |

დაიწერა საბერძნეთს: მთასა | წა (წმიდას) ოლიმპოს: საყოფელსა წსა |
 ღთის მშობელისასა: ლავრასა შინა | სახელით კრანაის: მეფობასა | ბასილისა:
 და კოსტანტინესსა: | პატრიარქობასა: ანტონისსა: და | ფიციხლად: ვანდოგმი-
 ლებასა: ვარდა: სკლეროსისა: კირსა. | დიდსა საბერძნეთისასა: ოკრებასა გლა-
 ხათასა და აწყუედასა: ქაბუკთასა: უწყალოდ: ურთიერთს: მახვლითა: | ძმაჲ
 ძმასა ზედა: და მამაჲ შვილსა ზედა: ესე ყოველი იქმნებოდ: | ამას რაჲ წიგნსა
 ვწერდი: ხოლო | თუ ძღვევაჲ ვის მიეცემოდა: | არაჲინ უწყადა თვნიერ ოწსა
 (უფლას) | ყოველივე ურთიერთარს: ეკუთვებოდეს სიტყუთ (სიტყუთ) და
 საქმით: მკირენი და დიდნი ყოველნი იბრძოდეს: | დასაბამითანნი წელნი:
 იყენს: . ხფპზ: (6582) ქრონიკონი იყო რეპ: -“ (198+780=978 წ.)

მე-61 ფურცელზე: „ქე შე საბა ამისი მწერალი აწ“.

მეამქანჯელ წაწერათაჲან უფრო შესანიშნავი 1) მე-208 ფურც.: „...სახე-
 ლით: ოდენ: მეფესა: არჩილს (სელჩართულად): მინდობით: მომიკსენებ-
 დეთ:“ ... 2) „ქე: შე: ფლ ცი: იოსებ: სააკატი“. 3) მე-211—212 ფურ-
 ცელზე სწუწუწად: „სახელითა ღვთისათა... მე ცოდვილმან ტფილელ მთავარგის-
 კობოსმან ბარნაბა (შეკწინე?) ნიქოზს: საყდარსა ხატისა ღვთაებისასა სამკვლ-

*) ეს სიტყვა მეტად შებღაღღულია: მეორე ასოსაგან წერტილიდა დარჩენილა, მესამე-
 საგან მხოლოდ ფეხი; რომელიც უნდა იყოს ანუ „ხ“-სი, ანუ „ტ“-სი. ერთს ვისმე ეს სიტყვა
 წაუკითხავს „კახი“.

სკლიაროსზე მოგვითხრობს ზარზმის წარწერაჲ, ბროსესეგან ვადმოღებული (Rap. I,
 133: „სახელითა ღვთისათა და წმიდისა ღვთისმშობლისა მეოხებითა მე ივანე, ძემან სულისა-
 მან (სულაჲსამან?), აღვაშენე წა ეგუტერი მას ემსა, ოდეს საბერძნეთს გადას სკლიაროსი,
 დავით კურაპალატი, —ადიდენ ღწ, —უშველა წთა მეუფეთა და ჩუნე ყოველნი ლაშქარს წარ-
 გველონნა, სკლიაროსი გავაკითეთ მე (?) მას ქვეყანასა, რომელსა ჰქვიან ხარსანანი, ადგილსა,
 რელსა ჰქვიან სარგენისნი, მუნ ეს უშენა ტახტი“...

რებელსა და სამარხოსა მამათა ჩვენთასა, რომელი ესე მიბოძა უფალმან ეპი-
ზან (სიე.—ეპიტან?) ეპისკოპოსმან პატიოსნისა და ცხოველსყოველისა ჯუა-
რისმან იპრუსალიმელისმან. ხოლო შეიწირე მცირე ესე მსახურება*...

ბარნაბა თფელელი, თფელეოკი გკარად, იერუსალიმს იყო 1570 წელს, რო-
გორც გკაუწყებს წარწერა ორს წიგნზე (იხ. ეს თხზულება 1570, 1038 და 1583
წ. ქვეშე) ერთად ურბნელ კლასკისთან და როგორც ეს წარწერა გკაუწყებს, ეს სელ-
ნაწერი იერუსალიმიდან წამოუღიათ საქართველოში. კვანძე ამ დროსვე წამოუღია
მაკე მონასტრიდან ამავე ბარნაბას უძველესი (XI საუკ. დამდეკის) ცხოვრება გი-
ორგი მთაწმიდელისა, რომელიც, ბარნაბას წარწერით, მეგრულიის მთავარმან შემოს-
წირა წერაკითს. საზოგადოების ბიბლიოთეკას № 350. (იხ. წინარეხის წარწერა
1583 წლის ქვეშე).

ზემოხსენებულის წიგნის წარწერათაგან დ. ბაქრაძეს ჩაურთავს თვს ისტო-
რიაში მსალოდ ერთი და ისიც ფრად შემოკლებულად. წარწერა ამტკიცებს წა-
კეთიქმას ცხოვრებაში მოხსენებულს ჰსრს, რომ უღუშობში მე-XI საუკუნეში ყოფი-
ლა ქართველთა მონასტრები, სადაც რაგენიძე ხანი დაქუკის წა იოანე და კეთიმე;
უქანსაწინელზე მოხსენებულა მისი ცხოვრებაში, რომ იგი უღუშობშიც თარგმნილა
წიგნებს („სამოთხე“ გვ. 413, 414) და მისგან თარგმნილ წიგნების სიაშიც (№
19) მოხსენებულა „იოანე მხარებლის ხილვა და ხილვისა ახსნა“. აღბათ ამ
მიწეზთა გამო დ. ბაქრაძემ აქ მოხსენებული „ვეთვმე თარგმანი“ წა კეთიმედ ახო-
ნელად აღიარა. მაგრამ ჩვენ მანც დიდი ეკვი შეგვიტანია იმაში შემდეგთა მიწეზთა
გამო: 1) კეთიმე მთაწმიდელი, როგორც ვიცით, გარდაიცვალა 1028 წ. 13 მაისს,
დღეს ორშაბათს 65 წლისა („სამოთხე“. გვ. 428; მართლაც 1028 წელს 13 მა-
ისი ორშაბათს შესებლად და ამის გამო რეგარდის ახრი, გამოთქმული „Сѣ-
дѣнія о памяти грѣз. писемен.“ გვ. 52, ვითომ კეთიმე აღსრულებულს იყოს
1027 წ. 13 მაისს, დარღვეულად მიგვანია, მით შემტეს, რომ სსკა უკელა წერო-
ები და მით შორის 1074 წ. დაწერილი ათონის მანუსკრიპტიც, 1028 წელს გვი-
ჩვენებეს) და მასსადამე 978 წელს, როდესაც უღუშობს გადაწერიდა ზემოხსენე-
ბული ხელნაწერი, კეთიმე უნდა ყოფილიყოს თუ თსმეტის წლისა, და მსულად
დასაჯერებელია, რომ ამ სხის ემაწილი იმდენად გავსიითარებული ყოფილიყოს ღეთის-
მეტეეელებში და ბერძელ-ქართულ ენათა ცოდნაში, რომ შესძლებოდეს ესრეთის
ძულ სათარგმნავის თხზულების გამოთარგმნვა; 2) ეს მით უფრო მსული დასაჯერებუ-
ლია, რომ მოხსენებული თხზულება საბას გარდაუწერია არა კეთიმეას ნუსხისაგან,
არამედ სსკა დღნისაგან (წარწერაში გვეტყვის სსბა: „ყოველივე გაემართე და
ეგონებ თუ პირველსა,— ე. ი. დედანსა,— უმჯობეს არს“). და მასსადამე უნდა
ყოფიქროთ, რომ კეთიმეს ორის, ანუ ერთის წლის წინეთ მანც უთარგმნა: „გა-
მოცხადებდა“, ცამეტის ანუ თორმეტის წლის ემაწილსა; და ეს სომ უფრო ნა-
გლად დასაჯერებელია; 3) გარდა ამისა უძველესს კეთიმის მიერ თარგმნილს წიგნთა სი-
ებში (იხ. ამ თხზულებაში წარწერანი ხელნაწერთა 1002, 1038 და 1096 წ. ქვეშე)
ზემოხსენებული შრომა არ მიეწერება კეთიმეს (შემდეგ შეუტანიათ იგი სიაში, იხ.

„სამოთხე“ გ. 414) მშინ რადესაც, ის რომ კეთილმან თარგმნილდ ყოფილიყოს, მს ზირველი ადგილი ეჭირებოდა, როგორც ზირველად თარგმნილს და შესანიშნავს; 4) ისიც ან უნდა დავივიწყოთ, რომ კეთილმესკან თარგმნილის უძველესს წიგნების წარწერაში ყოველგან მოხსენიებულია კეთილმესთან მამაცა მისი, წა იოანე, და ამ თარგმნისშიც უსათუოდ ესრე მოიჭტოადენს, რომ ეს შირამა კეთილ ათონელისა ყოფილიყოს.

ჩემოხსენებულ მოსაზრებათა ძლით აღნიშნულია წიგნის მთარგმნილად მიგეანისა „ეთვთვი გრძელი“, იერუსალიმელი ბერი, მეათე საუკუნისას წარჩინებული მოღვაწე, რომელად ბეგრატ III დროს შემოვიდა საქართველოში, სასულის ეპისკოპოსთან სცხოვრობდა და დაამო სომეხთა სწავლულა მტკურ-მეტყუველი სასთენ. ამ ეთვთვე გრძელისგან თარგმნილი არაერთი წიგნი ყოფილა, მგერამ ჩვენს ძველს და ახლმწერებს; კეთილ გრძელი და კეთილ ათონელი, სხანს, ერთი და იგივე ზირა ჭტონებათ და ზირველის სთარგმნები უგანსხველისთვის მიუწერათ.—ამვე შეცდამით, ჩვენის აზრით, ბრძანსუ და ბაქრადე (ისტ. გვ. 235, 257) მიაწერეს წა კეთილ იოანეს ტიშენდართვის საქონს ხელსაწერს, რომელიც გადაწერილია წმ. სპას ლავრაში, ქართველთ მონასტერში, იერუსალიმის ახლო, „ცოდვილისა იოანესაგან“ 941 წელს.

სანტერესო ცნობას კეთილ გრძელსუ და არტანუჯის კრებასუ იძლევა ერთი საყურადღებო ხელნაწერი „წერა-კითხ. გამავრც. საზოგადოებისა“ № 155—401, იოანე დამასკელის თსზულება „სარწმუნოებისათს“, დამასკობელი მწვალებელთა: ეს წიგნი ვახუშტის ჭქონია (აქედამ ამოულია მას მისის ისტორიასში შეტანილი ერთი წარწერა (ის. ეს თსზულება 1123 წლის ქვეშე). ამ წიგნში, სადაც გრიგოლ სოსელის „ეთქესთა დღეთა“-ზედ არის ლაზარაკი, იმის ზირდაზირ არმიახედ ტექსტის ხელით აქეს შემდეგი წარწერა:

„შეისწავე, ვითარმედ მას საკითხავსა იტყვის ნოსელიასა; მამისა გიორგის თარგმნილსა, რომელ არტანუჯისა კრებასან გაკუტთა და ბერმან ეთვთვე გრძელმან, — მემ! — დარღვევისა მისისა კელყოფა არა უწყით თუ რომლითა სულითა (ს ღათა?) იკადრა, რომელსა (რ ღლს) აქა წა იოანე დამასკელი განცხადებულად გრიგოლი ნოსელისად აღიარებს მას ყოფად, და ყოვლისა საყვრისა უმაღლეს შეასმენს უგუნურებასა განკუტისა მისისა მკადრებელთასა“ (ის. ჩემი აღწერა „წერა-კითხ. გამავრც. საზოგადოების“ წიგნისაგან: ვი. გვ. 471). როდის ყოფილა არტანუჯის კრება და რა საცხინა ჭქონია მას, ჩვენ დატკმარატებით არ ვიცით. მგერამ კეთილ გრძელი რომ ბეგრატ მესამის დროს ცხოვრებულა (986—1014 წ.), სოლო უფრო დასდლოკებით რომ ვთქვავთ, ბეგრატის ტაო-კლარჯეთში გამეფების შემდეგ (995 წ.), ამას ცხად-ყოფის შემდეგი საბუთები:

1) შიომღვიმის 978 წ. ხელნაწერის განმარტებაში მოხსენიებულს კეთილ გრძელსუ ჩვენ ვიპოვებთ საყურადღებო შენიშვნას თვთ ვახუშტისა, წერა-კითხის. ხელნაწერ ვახუშტის ისტ. № 186 ტექსტში შეტანილი, მგერამ გარშეიო საზ ჩყოლუკ-

ბული და არშიასე წარწერთ: „აქამდე კიდურზე ეწერა“ (ძველს ჯედანში). — სწერენ: კვალად ელექსიისა მემატიანენი: ამ ბაგრატ მეფესთანა მოვიდა სომეხთა წინამძღვარი და რჯულისა მეცნიერი მათი ქადაგებად, რათა არწმუნოს სარწმუნოება მათი ქართველთაცა, რომელსა ეწოდა სოსთენ. ამას ვერავინ წინააღმდეგა, არამედ გამოაკითხა მეფემან და მიიყვანა ხახულისა მთავარეპისკოპოსთანა მყოფი ევთჳმე გრძელი. ესე წინააღმდეგა სოსთენსა; არცხვინა წერილთაგანო სამწმიდაარსობასა ზედა და ორ ბუნებასა ზედა ქრისტესსა, ვითარ ვერლარა სცა სოსთენს სიტყვა და წარვიდა სოსთენ თვისადე“. სოსთენს და ევთჳმე გრძელის შორის მომხდარი ზეპქრობა, სელანწერად აღწერილი, იმაჳება წესაკითხ. წიგნთსაცავში; ერთი მე მაქქს, საბინისსაც შეუტანია თვისს გამოცემასა („სოსთენს“ გვ. 615—621).

2) მასსვე ასახულებს მოთხრობა: „სიტყვის-გება ბერისა ევთჳმე გრძელისა, სოსთენის მიმართ, სომეხთ მოძღურისა“. ეს მოთხრობა იწყება ასრე:

„ეთთა უკუღ ღუთისმსახურისა მეფისა, ბაგრატისთა იქმნა კუალად¹⁾ ✓კრებაჲ ღრტილს²⁾, არა ვიდრემე სამღუდლო, არამედ უფროსდა სამკედრო. იყო ვინმე მონაზონი, ნათესავით სომეხი, მოძღუარი და წინამძღუარი შჯულისა მათისა, სახელით სოსთენ, კაცი უკუღ ენაჲ მანქანა და ფღ მეცნიერი წერილთა და სარწმუნოებისა მის მათისა ურწმუნოესა და განდრეკილისა. ესე უკუღ ჩუქულებისაებრ³⁾ მოვიდა ბაგრატ მეფისა და იწყო ზუაობით და ამპარტანებით ქებად თვისისა, ხოლო გომობად და ძაგებად სარწმუნოებისა ჩუქნისა. და მას ჟამსა არავინა იბოვა სიტყუს მგებელი ძლიერი; გარნა ვითინმე ეზრახნეს მკირედ რამე, რომელნიმე დახუდეს: მეღქაძე წურწყაბელი, სანანო უველელო, გრიგოლ აბუსერიძე, გაბრიელ უკის ძე ვინმე⁴⁾. გარნა ვერ წინააღმდეგეს უმცირებისათჳს წიგნთა მათთასა. მაშინ ნუტარმან დავით ბიძის ძემან⁵⁾ ჰრქვა მეფესა: ზ! მეუფეო, მტკიცედ მპყრობელო, ესე უწყოდე, რო-

1) „კუალად“ აღნიშნავს, რომ წინეთაც ჰქონიათ ქართველ-სომეხთა კრება სარწმუნოებასათჳს და თვით ეს საკითხავი ნაწყვეტია უფრო ვრცელის თხზულების ამ საგანზე.

2) ღრტილა არტანუჯში ყოფილა: იხ. ქ.-ცხ. I, 225. მარიამ დედოფლის ვარიანტი „ღირტილა“ (გვ. 255).

3) „ჩუქულებისაებრ“ აღნიშნავს, რომ უწინაც ჰქონიათ კრება და ცილობა ამ საგანზედ.

4) ამათგან ქ.-ცხ. სხანს იხანე აბუსერის ძე, (I, 220) არტანუჯის ერისთავი, რომელიც ალბათ აქ მოხსენებულია გრიგოლის ძე ყოფილა; ხოლო გრიგოლ ძე უნდა იყოს უქრობის აბუსერისი. „იოანეს ძე უნდა იყოს გრიგოლი, ერისთავი არტანუჯისა (ქ.-ცხ. I, 225). ამათი გვაროვნობითი შტო იხ. 1233 წ. ქვეშე.

5) რომელი დაიოთ? არა გვანებ, რომ დაიოთ მტბევეარი ცოცხალი ყოფილიყოს ბაგრატის ტაო-კლარჯეთში გამეფების დროს და ამის გამო აქ მოხსენებულია რომელიმე განთქმული ბერი დაიოთ, რომელიც ვკანებ ევთჳმის ბიძის ძედ უწოდეს თავის-თავს. ჩვენ ზემო განუმარტეთ, რომ წა-ეთიმი მთაწმიდელი იყო ძმის წული დაეთისი, ჴატბერდის მწერალისა და არა ბიძის ძე მისი და ამისგანო ჩვენი აზრი ევთჳმი გრძელის ევთჳმი მთაწმიდელისაგან სხვაობაზედ არ ირღვევა, მით უმეტეს, რომ ევთჳმი გრძელი იერუსალიმელი ბერია და არა ადრ-

მეღ უღონო არს ჩუენგან სიტყვს გება ყოვლად სოსთენისი, არა თუ მოუ-
წოდო აქა ეფთვჳმე გრძელსა. ჰრქუა მეფემან დაითს: სადა უკუჳს არს იგი
სამეფოსა ჩემსა? მიუგო კვალადცა დაით მეფესა: მესმა, ვითარმედ აწლა მო-
სრულ არს იგი ისრუსალიამით და იმყოფების ეზოსა თანა მთავარეპისკო-
პოზისასა ანჩას⁶⁾. ხოლო ვითარცა ესმა ესე მეფესა, ფრიად განიხარა და მყის
მოუწოდა მთავარეპისკოსსა, რათა მოიყენოს ბერი წინაშე მათსა. ხოლო მთა-
ვარეპისკოპოსი მეყსეულად მოვიდა ბერთუთრ წინაშე მეფისა. და ვითარცა მო-
ვიდა პალატად, იყო ქამი მწუხრისა⁷⁾. ხოლო მეფემან მცნობელმან მყის
მოუწოდა პალატად. მაშინ ჰკითხა ვისმე ბერმან ერთსა საყუთართაგანსა მე-
ფესასა, სახელით ზრმუშას⁸⁾, რომელი იყო ძმამ მთავარეპისკოსისა, ვითარმედ
რა უკუჳს არს წოდება ესე ჩემი? ხოლო მან მიუთხრა: დიდი მოძღუარი სომ-
ხეთისა სოსთენ მოვიდა დისწულისა მისისა იერემიას თანა და გამოძიებნასა ჰყოფს
წინაშე მეფისა სჯულისათჳს ჩუენისა და მათისა და ვერვინ წინააღუდგა მას...
მაშინ იყო ვინმე მწიგნობართ უხუცესი მეფისა, სახელით ეფთვჳმე⁹⁾, იგი-
ცა თანაზიარ ბოროტისა მის წულღებისა და შინა-განმცემი სარწმუნოებისა
ჩუენისა“...

ნელი; ხოლო უმეტესად ამას ამოწმებს იაკობ შემოქმედელი, მე-XVII საუკ. მწერალი, რომელიც სწერს „მაჰმადიანთა მიმართ სიტყვს-გებაში“:

„დავით, სტეფანე, ეფთვჳმი, გიორგი, ეფრემ („დიდი“ და არა „მცირე“),
ბერტენიფარაბულს ქნახსა თქუმაღ მარჯვედ იყენენ ესენი,
თარგმნეს ყოველი წიგნებო; თქვენ (ე. ი. მუსულმანებს) შემოგყარეს ეს სენი“¹⁰⁾
„რა მთაწმიდას პორტატას მონასტრისა ღვთის მშობელი | გამოუჩნდა ქართველთ ერთა
მსწრაფლ კელისა აღმყობელი | ჩუენთა წმიდათ მებათაგან ვინც რომ იყენეს ღვთის მცნო-
ბელნი |, იქ წარვიდენ, ათარგმანეს, აქ ჩვენ გვექმნეს მომთხრობელნი | ... წმიდა ეფთიმემ,
გიორგიმ, საბამ და ეფრემმა („მცირემ“) „განმართეს ცრუთ მწერალთაგან რაც სადმე იყენეს
განრყენილად“ (ჩემი აღწ. წერაქ. ბიბლიოტეკისა, გვ. 69). იაკობ შემოქმედელი, დიდი მე-
ცნიერი ჩუენის მწერლობისა, იერუსალიმში დიდხანს იყო და შეიძლება იქაურ წიგნებიდამ
ამოეკრიფოს მას თჳსი დიად დიად საყურადღებო ცნობები იერუსალიმელ მთარგმნელებზე.
დავით და სტეფანე რომ პირველნი თარგმანნი იყენენ, ამაზე იხ. ცნობა Описан. Тип. Н. Иоселиани, (გვ.).

⁶⁾ ანჩელ ეპიკოპოსის სახელი არ სჩანს. იგი ყოფილა ძმა არშუშასი. მე-XI საუკ. სჩანს ანჩელი „ეზრა“ ქ.-ცხ. I გვ. 220, ნუთუ ეს ის ეზრაა, რომელიც მოხსენებულია „საგალობლების“ კიდურწერაში (იხ. ზემო გვ. 115—116)?

⁷⁾ ამ ფრასისაკან საკონტებლია, რომ მწერალი ამ საკითხავისა იყრ. თვთ-მხილველურად წერილისა.

⁸⁾ ერთს ეტრატის ხელნაწერში, რომელიც ახლა ხელთ არა გვაქვს, ჩვენ აღმოგვიკითხავს ერთად არშუშაქს და ერისთავთ ერისთავის კვირიაკემს სახელი. კვირიაკე გორც ზემო განემარტეთ (გვ. 106), სცხოვრობდა მე-X საუკ. დასასრულს.

⁹⁾ ეს ხხვა ეფთიმეა, ვაონებ მხედარი და არა ბერი, თუმცა ბერებსაც აღწევდნენ მწიგნობართ უხუცესობას.

ამას შეიდეგ მოთხოვნილია მოკლე შინაარსი თუთ ჰექტობისა ანუ ცილო-ბისა საწარმოებისა, რომელშიც სრულად იქნება სოსთის და ყოველნი მთავარი და სჯულისმცნებანი სომხთისანი (მოსრულნი ბაგრატი მეფისადმი) რომლი-სამე საქმისათვის .“

გრიგოლ ნოსელის „ექვსთა დღეთასა“-საგან რამდენიმე ნაწილი დათარგმნილი უნდა ყოფილიყო გიორგი ათონელის დროი და ალბათ იმ ნაწილებში მოსოფი-ზიტური ჭასრი იყო გატარებული ზომების ზედ-გაქვლით და ეს უნდა ყოფილიყოს მიზეზი ზემოსხენებულის კრების დადგენილობისა. სოლო გიორგი ათონელის თარ-გმანში არავითარი მწკალებლობითი ჭასრი არ იხილება.

ამავე დროს უნდა ეკუთვნოდეს გიორგი ავღიშვილის მიერ იერუსალიმიდან გატანილი ეტრატის ქართული ხელნაწერი, და დაკითხვის განმარტება, არქ. ტარ-სის მიერ 1830 წ. აღწერილი (ესა ჩვენ სელთ გეგმა თუთ ტარსის ხელნაწერი), რომლის წარწერა გვაძლევს საყურადღებო ცნობას, რომ გუბრეს კუნძულზე ქარ-თველთა ჭქონით მოხასტერი ესაა, აი თუთ წარწერა:

„დაკითხის თარგმანის ბოლოს ეწერა, რომელიცა განმარტებულ არს ათანასე, კკრილესა და ეესუქისაგან:

„დიდება და მადლობა... მოწყალესა სრულმყოფელსა ყოვლის კეთი-ლისასა. დიდება... ღთისმშობელსა, რომლის მადლითა მეოხებითა, წყალობი-თა და შეწვევითა... განვძლიერდი უძღლური ესე და კორციითა კე... და კელეკუე აღწერად ჟამსა სიბერისა წასა ამას და უმეცართა გონიერ მყოფელ-სა წიგნსა თარგმანსა სამეოც-და-ათხუთმეტთა ესაღმერთსასა ძალითა ღთი-სათა და მადლითა წისა ღთის მშობლისათა, ხოლო კაცთაგანისა არცა ერ-თისა ვის შეწვევითა, წინამძღვრისა გინა ძმათათა, ად უფროსლა ძვრთა შემ-თხვევითა მათგან, რამეთუ ზოგათა... წამიღეს და ზოგნი მეშურებოდეს, არცა ვის სიტყვა მიგია, არცა ვის თვალნი მოუდგამნ, ად თანაშემწე ჩემდა იყო ტკბილი იგი მეუფე და ღთი ჩვენი და მშობელი მისი ყდ წა ღთის მშო-ბელი, თუ არა მე რას ვიმოქმედებდი... იგინი შემეწოდეს, რაღამცა წინა-მძღვრისა ანუ ძმათა მიკმდა შეწვევა... — და ესე საცნაურ იყავნ, რღ უკეთუ ვინ გულისკმის ყოფი(ო)თ იკითხვიდეს, ამისებრი წიგნი არა რომელი არსა თუ ღთისა განკაცებისათვის ეძიებდე, ანუ ვნებათათვის, ანუ აღდგომისათვის, გინა სინანულისათვის და ტირილისა და გლოჟსა, ანუ მარხვისა და მღვიძარებისა და ლოცვისათვის, გინა მოციქულთა და წინასწარმეტყველთათვის, ყოველივე ძვე-ლი და ახალი ჰსჯული აქა შინა იპოვების. ხოლო დაიწერა კვებრეს ქართ-ველთა მონასტერსა ქადიას არა ხოლო შინა, არამედ ორ მილიონ შორს მონასტრისაგან. ხოლო ზოგამცა გვიხარის სამთავე: მე აღწერისათვის და ქი-რით შრომისა, ხოლო მკითხველსა შრომისა და ცხადათ კითხვისათვის, ხოლო მსმენელთა საქმით აღსრულებისათვის წარკითხულისა, რა თქნითა სათნოები-თა მეცა ვცხოვნდე... ან“.

981. ქვესა: სა: (981 წ.) დასაბამითგან: ხეუპე: (981 წ.) აქვ დემეტრე მეფე გარდაიკვავდა (აფხაზთა ქრონიკა).

კახუშტის გამაჩანგარიშებით დემეტრე, მე გიორგი მეფისა, გაეფუდა 957 წ. და მოკვდა 979 წ. ჩუენის ქრონიკით ვი გამოკვება მისი უნდა მომხდარიყო ლეონ მეფის სიკვდილის შემდეგ, ე. ი. ჩუენის გამაჩანგარიშებით (იხ. ზემო 973 წლის ჰეპე, გვ. 91—92) 970—971 წლებში. მაგრამ, როგორც სხანს, დემეტრეს ამის წინათაც უმეფინა ერთად მისის უფროს ძმასთან ლეონთან, როგორც ამაზე ჰმოწმობს თუთ დემეტრე „ქართლის ცხოვრებაში“, როდესაც ეტევის თვის ტახტის მოდი-ლე ძმის თეოდოსეს, რომელსაც გაუგზავნა მოდიქელი და მოახსენა: „ვიყვე-ნეთ ორნივე სწორად უფალ მამულისა ჩუენისა, ვითარცა ვიყვენით უწინარეს მე და ლეონ“ (ქ.-ცხ. I. 204). ამჟ სახით, ლეონიც თან-მეფე უფილი მისის მამის გიორგისი და გიორგიც მისის მამის კონსტანტი-ნესი.

დემეტრესი და თეოდოსეას: ბრძოლა აღწერილია „ქ.-ცხ.“ (1,203—205) და როგორც ზემო აღვნიშნეთ (გვ. 91), ეს ბრძოლა გამწვანებული უნდა ყოფილიყო 973 წ. სწორედ ეს დრო და ეს ბრძოლა ორივე ძმასთან შორის უნდა იყოს აღნი-შნული შემდეგს წაროს წარწერაში, რომელიც ბროსისს მოუჭრევია თავისი Soyagde-ში (Rap. I. 175—176) და რომელიც სწორეთ ვერ წაუკითხავს და ვერ განუმარტია. ჩვენ ესრე ვკითხულობთ იმ წარწერას, ბროსისსებზე გადაღებულს: „ქრისტიე აღი-დე ტაძარი (?) და ძლიერი მეფეთა მეფე დემეტრე (დტე), რომელმან რა ეამს ძმათა (ძმასა?) შეებრძოლა (შბრძა), მას ეამსა ესე ციხე ავა შენეთ მე ლეონმა --- (გან)ვაწესენ ესე ნადამკას(?) მამოლი“ --- მართლაც, გიორგი III-ისაც წინაღუდგა 1077 წ. დემეტრე, მაგრამ უკანასკნელი იყო ძმის წული და არა მისი და ამასთან შეეუდა არსდა არის იგი წოდებული, და თუნდაც რომ წარწერა რამე ყოფილიყოს მისის სახელისა, გიორგიმ მეფე, შემდგომად მისის დამხობისა, წაშლევინებდა მისს სახსენებელს ყოველს წარ-წერაში, თუ ქართლში, როგორც ამაზე გვემოწმება თუთ სტეპანოზი (Hist. Siunie გვ. 1 ა 9). — რადგან წარწერაში მოხსენებულია „ძმათა შეებრძოლო“, ამით საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ თეოდოსე ერთად თვის მეორე ძმით ბაგრატო-თურთ უბრძოდა დემეტრეს, თუმცა ქ.-ცხ. ამ ამბობებაში ბაგრატის მონაწილეობასზე არას გვეტყვის.

ჩუენის ქრონიკის ცნობა უფრო ეთანხმება „ქ.-ცხოვრების“ ცნობას, ვიდრე კახუშტისას: ქ.-ც. I, 207 მოკითხრობს, რომ დემეტრესი სიკვდილის შემდეგ თეო-დოსი სამ წელს ჰმართავდა და მეოთხე წელს ვი ბაგრატ მესამე გასდა აბსაზთა მეფედ. ცნობილია, რომ ბაგრატ აბსაზეთში გაიფუდა 985 წ., რადგან მართლაც ეთან-ხმება ზემონახუენებს ცნობას (981+3+1=985 წ.).

ამი თეოდოსე წ. 122-5 ქართლის ცხოვრების 1711 დემეტრე
მისი უფროსი ძმისა ლეონისა და გიორგისა შორის ბრძოლა

ამავე დროს უნდა ეკუთვნოდეს იმავე ავალიშვილის მიერ იერუსალიმის ქუარის მონასტრიდანაი მოტანილი და ტარასის მიერ 1830 წ. აღწერილი ხელნაწერი:

„მარგარიტის თავს ეწერა ესრეთ:

„ამას წიგნსა სწერია თავად მარგარიტს ძლბლ: და ღრბის შეტყვევლისა თქმული „ეამისა მისთვის სიკვდილისა დიდისა პარასკევისა“, მაღალსა და აღმატებულსა დიდისა შაბათისა; რაჲ არს დუმილი“ გრიგოლის თქმული, ერთი ბასილის თქმული, „მომთვრალეთათჳს“ აღესებისა შუდ უთქვამს, მუნცა იკითხვის და ოდესცა ვის უნდეს, და „წისა ღრბის შშობლისა ტაძრად მიყვანებისა“, დიოდათ კარგი ახლად თარგმნილი: წის ღრბის შშობლის შობაჲ და მიცვალებაჲა“: ბ: საკითხავი; წისა მათე მახარებლისა წამებაჲ ნოემბერს :ივ:

ბოლოს ეწერას.

მოწყალებითა ღრბისა... (გრძლად) ღირს მყო ღრ გლავაკი ესე და ფრ ცოდვილიდანიელ და დავსწერე წა ესე წიგნი უტხოვებასა და მწირობით სიგლახაკესა შინა ჩემსა პალესტინისა სანახებთა წისა აღდგომისათა, მონასტერსა წისა სამოელ წყლისასა სალოცველად და მოსახსენებელად სულისა ჩემისა... ღრ სასყიდელი მიეცინ უთა მოღუაწეთა და მუშაკთა, და შევსწირე წასა წწყელსა სამოელს მამსა იოვანე უხამურისასა. ვინცა გამოაუყუას წასა სამოელს, რისხავსცა... (წყვეთ) დაიხსრიკა ევლითჲ იოჲნეშ შავისა ღოცით.

იერუსალიმი და მის გარშემო მრავალი მონასტრები იყო ქართველთაგან და შენებულები ძველადვე. 849 წლის ახლო-სახესში წა-მოწამემ გოსტასტინე ქართველმა გაამდიდრა ეს ადგილები მდიდარ შეწირულებით („სამოსე“ გვ. 365); წა ილარიონს ქართველიც იმავე დროს 17 წელს მოღვაწეობდა ერთს ქებაში ჰალესტინეში, საბას ღვარამში, ელია წმიდის და სს. (სამოსე გვ. 377); სამოელ წმიდის მონასტრიც იორდანეს სეობაში უნდა ყოფილიყო და, როგორც სხასს, ქართველების ყოფილა, რადგან მისი წინამძღვარი ქართველი ყოფილა „იოანე უსამური“ („უსამური“ ნიშნავს თევზშიშველსაც და უქმელ-უსმელსაც): წიკოსე ნებული ხელნაწერები ჩვენ მე-X საუკუნეს იმის გამო მივაწერეთ, რომ: 1) ეს სა-მოელის მონასტერი შეიძებს საუკუნოებში არა სხასს, რადგან იორდანის სეობის მონასტრები გაუქმდნენ ანუ მიუძღვრდნენ მე-X საუკუნეში ისინიტელთაგან და მხოლოდ იერუსალიმის გარეშე მონასტრები ძლიერ ვამარტდნენ; 2) არც აქ მოსხენებულნი ზიონი სხასან შემდეგთ საუკუნოებში და 3) უმეტესად იმისთვის, რომ ტარად მიეკნებოს საკითხავი „ახალად თარგმნილად“ აღნიშნულია; მაშინ, როდესაც ეს საკითხავი წა კეთიმედი თარგმნილი იყო.

ხოლო წიკოსესნებულის ავლიას მონასტრის (კვბრეას კუნიძელზე) ხელნაწერის წარწერაც ჩვენ მეთე საუკუნეს იმის გამო მივაწერეთ, რომ დავათისის მონასტრება ათანასესი, კარელია და კესუქისი მე-X საუკუნეშიც თარგმნილი იყო (ის ეს თხზულება 974 წლის ქვეშე) და რომ ის ხელნაწერი მე-XI ანუ შემდეგთ საუკუნოებში დაწერათ, მაშინ წა კეთიმეს ნათარგმნს გადაწერდა მწერალი და არა

მკლს ცუდათ თარგმნილსა, მით უმეტეს, რომ კვზრე ახლო არასი ანტიოქიანაერუ-სალიმ-ათონთან და წა კეთიმეს თარგმანები, როგორც სხასს, იმისაკე ცხოვრებაში ცაურცელბუჟა ჰალესტინეში, იერუსალიმში, ანტიოქიანაში და სკ. (იხ. ეს თხზულებას 1038, 1050 და 1049 წ. ჭეჟე).

„კვზრეს და ლლიას“ მონასტრები მოსსენებულა თამარ მეფის დროს ჭარ-თლისცხო. I, გვ. 318; ეტვი არა გეჟეს, რომ ჭ-ცხოვრების «ლლია» ჩეჟინს ხელნაწერის «ქადაა» უნდა იუოს. იხ. ათონის აღბეჟეში (№ 96), 1036 წლის წლის ახლო ხანებში. სხასს, რომ თამარ მეფეს ჟალანს მონასტერი განუხსლებია და არა ახლად აღუშენებია. შეიძლება ახლად აღუშენებინოს რომელმე ახალი ეკლესია იმავე მონასტრებში. მილიონი უდრის 2000 წურთას ანუ 7½ სტადიონსა (IV, 104).

„წერა-კითხვის“ სასოგადოების წიგნთ-საცავში დანულა ერთი ტყავის უთავ-ბილო ხუცურს სუსსა ხელთ ნაწერი მანუსკრიპტი (infolio), რომელიც ჭურ კატა-ლოგში შეტანილი არ არის და რომელშიც ჩეჟნ ვიპოვეთ ძვირფასი საწეჟეტი, „ევეფუთის“ განმმარტეჟელი.

მოსსენებელი ხელნაწერი რომ მეცსრე საუჟეჟეჟე გეჟან არ უნდა იუოს დაწე-რი ამას, ჩეჟინს აზრით, საბუთებს შემდეგი ნიშნები: 1) წერის სასიათა და გან-სხვავებული მარბლ-წერა: სშირად სმარბულა ასო „ა“ სიტეჟების თავში „ი“-ს მკეჟერ (მკ. ა. მკეჟერ), რაფა, როგორც ჩეჟნ დაწრწმბდით, მტეჟეჟე საბუთთა ხელთ-ნაწერების სიძველისა და აგრეთვე აქა-იქ შეგსეჟებთ „ა“ „უ“-ს მკეჟერ (კომ. ა-ხუჯეს; „სიტეჟათა“, „უჟეჟე“, „მტეჟეჟეჟე“, „მკვლარნი“, „კვლა“ და სხვ.); აგრეთვე აქა-იქ „ა“-ს მკეჟერ იწერება „უჟა“, მკ. „ტეჟართი“ (ტართი); სუსსა-ხუცურს ხელთ ნაწერი ასო „ო“ ძლიან წააგავს ასომთავრულს „ო“-ს, ოთს-კუ-თხედ ჭეჟეჟეს (ეს ასო იწერება ორბილად, სოლო მესამე კბილი მკეჟეჟა) და ამით საბუთებია, რომ ხელნაწერი იმ დროს ეკუთვნის, როდესაც „ასომთავრულის“ ანუ „მგრეღოკანის“ ხელისაგან წარმომდგარ სუსსა-ხელს ჭურ კადეჟე რამდენიმე წინა კვლი თჟისის წარმოებისა, 2) სოლო უმეტესად ამასეჟე გემეტეჟეჟეს შიგ მოჭეჟეჟე ლი სკიითხსეჟები, რომელნიც ენის ხასიათით დიდად განსხვავებიათ შემდეგთ საუ-ჟეჟუნთა ენისაგან. თჟთ ის გარემოებაც, რომ წიგნში «ევეფუთისე» ეოფილას ლაზა-რავი, ხელნაწერის სიძველეს გემეტეჟეჟეს, რადგან მე-X საუჟუნის დასასრულიდამ, როგორც ვიცი (იხ. ეს თხზულება, გვ. 114) „ევეჟედი“ აღმოთხვარა სმარბრ-დამ, მას შემდეგ, რაც წა კეთიმეს მიერ ცნობილ იქმნა „აბოკოროთულ“ ანუ შეჟ-წერაბეჟელ წერილად. — აქამდე „ევეჟედიხე“ არავითარი გარეჟეჟეჟე ცნობა არ გეჟე-ნისა და მით-უმეტეს საინტერესოა მეცნიერებისთვის ჭეჟეჟეჟეჟეჟე ნაწეჟეჟეტი, რომე-ლიც გეჟეჟეჟეჟეს, თუ საიდაგან და როგორ წარმომდგარან ის უხამსნა წინასწარ-მეტეჟეჟეჟეჟეჟე, რომელნიც „ევეჟედი“ იწოდებია. (ეს წერილი ჩეჟნ ამ დღეებში ჭეჟეჟეჟეჟეჟე და ამისგანმო თავის აღგილას ჭურ მოჟეჟეჟეჟე ჩეჟნს ცამოცეჟეჟეში). — მოს-სენებელი საკითხავი შეიძლება „კითხვა-მიგებას“, და სამორც და ზირეჟელი კითხვა შესება „ევეჟეჟის“ განმმარტებას, რომელსაც შეჟეჟეჟეჟეჟე გეჟეჟეჟეჟე:

„კითხვა: აა: (61).

რამ იყო ეფფოლი იგი, რომლითა იკითხვიდეს მღვდელთ მოძღუარნი (იგი?) საქმეთაჲს დაფარულთა და ეუწყებოდა.

მიგებაა:.

ეფფოლისა სახელი გამოითარგმანების „უწყებამა და გამოკანამა“, ხოლო სახს მისი იყო მოთხოვითი მტკაელეული ქსოვილი ოქრო მკვდითა და თითო ფერითა სახითა და საშოვალ იყო ვარსკულავისა სახს ოქრომასა წმიდისაჲ; ამიერ და ამიერ იყონეს (sic) ორნი სამარაკდონი თუალნი, რლთ ზა წერილ იყო ექუს ექუსი სახელები ათორმეტთა მათ ტომთა ისრაჲლისათა და ერთ კერძო თულთა მათ იყო ქვაჲ (sic) ანდამანტი. ხოლო ოდეს იგი მღვდელსა ჰნეჲენ კითხვამა რამე, შეიმოსის კუართი და ძეწარი (sic) და ძეწარსა მას დააკერიან ეფფოლი იგი მკერდსა ზედა მღვდელისასა და აღიპყრის ორითავე კელითა ძეწ-რითურთ და იზომს იგი განმარტებული კელთა შინა მისთა, ვითარცა ფიცარი; და იკითხის ღთისაგან საკითხავი იგი, რომელსა ეძიებნ და ხედავენ ეფფოდსა მას; და უკეთუ სათნო არნ ღთისა საქმს იგი, რლისათჲს იკითხავნ, განბრწყინ-ღის ანდამანტი იგი და ელვის სახენი ნაბერწყალნი ჰკრთებოდინ მისგან.

ოკკეთუ კვლა (sic) არა სათნო არნ ღთის საქმს იგი, დაადგის ან-დამანტი იგი წესსა ზედა თჲსსა, რამეთუ ეგულეზინ თუ ღმთისა მიცემად ტრი-სა მის კელთა მახვლისა, იქნის ანდამანტი იგი სისხლისა ფერ; მოიწვევიან თუ სიკუდილი ერისა—იქნის იგი შავ, რამეთუ ძუელსა მას შჯულსა შა შევალნ რამ მღვდელთმოძღუარი წმიდასა მას წთასა შეიმოსის თითო ფერითა მით შესამოსლითა კუართითა, რლი იგი იყო სამოსელი ფესველი და ფერკთა შესაკუმელი“, - - - - (მეტა არ არის დედანში ის წიგ. ლეკოტელთა, თავი 6).

სხსსს, რომ ამ ანდამანტისა აღწერილის ცვლილებისა მისედეკითა დაუწერიათ ის ცრუწინსწამტეეკლებანი, რომელთაც ნაწვეტ-ნაწვეტად აქა-იქ შესედებით ჩვენს ქვეყნსაში. ისიც ცხადია, რომ ეწუედი ესრელთაგან მიკვიდია.

991 „ქკსა: სია: დანახამითგან: ხეცე: აქა რუსნი გამოვიდეს* (აფსასითა მეფეთა ქრონიკა).

ქ-ცსოკრებაში (გვ. 216) და სუმბატის ისტორიაში და ასოლიკის ისტორიაში (Асоликъ Эмина გვ. 199 ჳსს.) რუსები მოსიხეუბუნნი არიან გიორგი I და ბასილ კეისრის (იმპერატორის) შორის 1001—127 წლებ შუა მომხდარის ომიანობის დღე-რამში. ჩვენი ქრონიკა-გი მოგვითხრობს: ამაზე ადრე მომხდარ ამაჲსა, რომელიც ისტორიამ არ იცის. რადგან ჩვენი ქრონიკა შეეხება თათქმის მსოფლო დახსნთა მეფეებს და აფსასეთს, ამის გამო ჩვენ გკვნიან, რომ იგი მოგვითხრობს რუსების შემოსევის დახსნეთში, ანუ სასოკადლოთ, იმერეთში. რუსეთის ისტორია არას გეო-ამობს ამაზე, მიკრამ ის-გი დამტკარებულა, რომ მეთუ საუკუნეში რუსები დაბ-ნაყენნ ტამანის ასლო, აზოკას ზღვის შირად. ტამანის რუსები სშირად მეკობრე-ობდენ ზღვაში, სტარცვიდენ ზღვის შირებს და მსწოფელ უკან ბრუნდებოდენ. ერთს ამ გვარს უფრო საყურადღებო შემთხვევას უნდა გაიყენებდეს ჩვენი ქრონიკა, რად-გან ძიულად დასაუკრებელია, რომ შემდეგ ქრისტიანობის მიღებისა წა კლადიმირს,

რომელიც იმ დროს ცხოვრობდა, ანუ შემდეგ რუსეთის მეფეთა წარცვა-გლეჯა და-
წევით საქრისტიანო ჭკუენებისა.

მეცნიერი აკადემიკი ბროსსე კი სულ სხვა აზრისაა შესახებ კასილ იმპერატო-
რის და ქართველთ შორის ომიანობის და რუსეთის შეტაკების შესახებ. ამ აზრის
ის მიაწერს 989 წელს და გვიამბობს, რომ როდესაც რუსებმა ქრისტიანობა მიიღე-
ს (988 წ.) და რუსთა მეფემ წა ვლადიმირმა იმპერატორის კასილის და ამ
შეერთო (989 წ.) ბერძენთა იმპერატორმა კასილი 6000 მსუდარი რუსთა მეფეს
გამოსთხოვა, ქართველებს შარები მოუგონა და ომი აუტყავა, და აგვიწერს ომი-
ანობას, რომელიც ჩვენ ზემო აღვინიშეთ 1001—1024 წლებს შუა იმპერატორს ბა-
სილის და გიორგი მეფის შორის. ქ.-ცხოვრების თქმით, რომელიც ქ.-ცხოვრებაში
თემურაზს ბატონიშვილისაგან (და არა კასტანე მეფის მიერ) არის შეტანილი სემ-
ბატის ისტორიადამ, ამ ომში ურდენ „ტამლანი მეფისანი რუსნი“ (ქ.-ცს. I,
216). ასოლიკი კი ამ აზრს მიაწერს 1000 წელს (Асоликъ, გვ. 199—202) და
ამბობს, რომ დავით კუროპალატმა უშვილობის გამო თვის ჭკუენს მიანარა იმპერა-
ტორს კასილს, რომელიც მისის საკვდილის შემდეგ, ე. ო. 1000 წ. (დავით † 1001
წ. და არა 1000 წ.) მოვიდა ტაოს და ქალაქს ხა-ჭითში (სეკ-ჭილა? სეკ-ჭითა?)
დიდებულად მიიღო მეფენი ბაგრატ III და მამა მისი გურგენ: ჰირველს უბოძა
კუროპალატობა, ხოლო მეორეს მაგისტროსობა (აქ ქ.-ცს. I, 209—210) შემ-
დეგს სიტყუებს უმატებს; „რათამცა ვითა მტერ ყუნა ერთმანერთისა მიმართ
მამა-ძენი ესე და ანით ღონითა იძმაცვა“; და უკანვე დაბრუნდა იმპერატორი. მა-
გრამ თვით ამ დაბრუნების დღეს ბერძენების კარში ბრძოლა ატედა სულ უბადლო
მასეხობა; დავით კუროპალატის დიდ-კაცები და აზნაურიშვილები, იმპერატორთან
მისრულნი, იქვე ახლო-მახლო იდგნენ. ამ დროს ერთს რუსებას ჭკუითა კარის კაც-
თაგანს თავს მიჭქონდა თურმე თავისის ცხენისთვის; მაგრამ ერთს იკერაელმა
წაართვაო მას თავს. მამის რუსს მოკშეკლა რუსი, ხოლო იკერაელმა დაუძახა ამხ-
ნაგებს, რომელთაც მოჭკვესო ჰირველი რუსი. ამის გამო მოელმა იქ. მეოფისა რუსთ
მხედრობამ დაშქრობა ასტყეს: „ისინი იყვნენ რიცხვით 6000 კაცადმე, ქვეითნი,
აღჭურვილნი ჰოროლეებითა და ფარებითა, რომელნიც გამოითხოვა ბასილი
მეფემან რუსთ მეფისაგან იმ დროს, როდესაც მისი და მათხოვა უკანას-
კნელს.—ამ დროს მიიღეს მათ ქრისტიანობა.—ყველა თავდა-აზნაურნი ტაო-
ელნი შეებრძოლნენ მათ, მაგრამ იძლიერნენ. იქ დაიკოცნენ: ერისთავთ-ერის-
თავი პატრიკი (?), ჯარნი ძენი ოზობენტრესნი—გაბრიელ და იოანე, ჩორთვა-
ნელი, შვილისშვილი აბუჰარბისი (წა ვეთიმეს მამა ანუ მისი ბიძაშვილი, იხ.
ზემო გვ. 110) და მრავალნი სხვანიცა; ეს იმისგამო (მოხდა), რომ რისხვე
ღვთისა ტრიალებდარა მათს თავზე მათის ამბარტავანობისაგამო“.

ეს ადგილი ასოლიკის და ქ.-ცს. თქმულებათა აქვს სახეში ბროსსეს, როდეს-
აც ის მიაწერს ამ აზრს 989 წელს. მაგრამ აქ რომ ჰიტოვებულა მეცნიერი შე-
ცდომასა, ეს ცხადია იქიდან, რომ ზემოსაყენებული აზრები მომსდარა დავით კუ-

როზლატის სიკვდილის შემდეგ და მასსადამე არა უადრეს 1001 წლის *); სოლო ლო ქ.-ცხოვრებაში მოსსიკებულნი რუსნია ასლდენ ბასილ იმპერატორს 1021—1027 წლებში. ამისგანა უჭვივ არ რჩება; რომ ხვენი ქრონიკა არც ერთს ამ შემთხვევა-თავანს არ იგულისხმებს.

ბროსსე შედგომისი შეუყვანია იმ გარემოებას, რომ ქ.-ცხოვრებაში დაბათ ეუ-როზლატის სიკვდილის ამბავი, დაწყებული 209 გვერდის მე-23 სტრიქონიდან 210 გვერდის მეოთხე სტრიქონამდე, შემდეგ შეუტანიათ უაღაგ-აღაგოდ სუმატის ისტორიადამ (ის. ცალკე წიგნი ბროსსისი Notices fournies par les auteurs arméniens sur les princes Bagratids du Tao et de L' Aphkhalie. — გვ. 73—74. — tiré du Bulletin de L' Acad. L'imp. t. I № 12, 13).

მართალია ლებო პომოსიკებს 991 წელს (ტ. XIV, p. 183, გამოწერილი იქვე ბროსსის წიგნავში, გვ. 74) „საქმეთა, ქმნულთა ივერიელთაგან (საბერძნეთის) იმპერიაში“, მაგრამ ჩვენის აზრით ექვემო ნახვენები რუსების შემოსევის ამბავი კი არ იგულისხმება, არამედ ის არეგ-დარეგა, რომელიც საბერძნეთში მოასლდის თოკა-ვარდამ და წა თორსიკეს მძისწულმა (თუ შეილმა?) ხორდავსელმა 986—990 წლებში და რომელიც ერცლად აღუწერია თანამედროვეს ასოლიკს (გვ. 178—196).

991—998 წლებში უნდა იყოს დაწერილი ეტრატის ხელნაწერი (in 4, 266 ფურც-ანი 532 გვ.) „კლემასი“ იოანე სინელისა, რომელიც ქათასიკის წიგნი-სადავში ვი-ზოკე. ხელნაწერი შიგ-და-შიგ ქალად ჩაგვრებულია და მელსა განასლებული (გან-ცხიკვლებული) „დავით რეკტორის“ მიერ 12 იანვარს 1818 წ. ქკს: იგვ: და არქიმ. ტარასის მიერ შეწირული მონასტრისადაში, როგორც მოკავთსრობს მისი წარწერა: „ესე კლემასი, მამა-პაპური ჩემი მიეტაცე კორციელსა მძასა ჩემსა და შეეწირე ქრთავევის მონასტრის ვლაქირნისა ღვთის მშობელსა და დავდევი ბი-ბლიოტეკას შინა მისსა... 15 აგვისტოს, 1866 წ... წინამძღვარი ტარასი“.

მთელი წიგნი დაწერილია ნუსსა-სეცურით, სათაურები კი სწარად ასო-მთავრულით, სოლო მეთურსა ასონი წათელ მელსით, სოკი მთავანი დასეტულნი არან არა-ცუდად, თავში ქკს ჩვეულებრავი შესავალი: „ესე საცნაურ იყავნ..., რომელ... არა თუ კლემასი ეწოდების, ნუ იყოფინ, არამედ იოვანე არს სახელი მისი“...

ვიწახთან უკუე პირველსა (3 წლსა) მას თარგმანსა შისავალი მრუ-ლად. დაეწერა და მისავალი დავდო, ამისთვის მე გლახკან ეფთვმე, ბრძანებო-თა წა მამისა ჩისა იოვანსითა ვთარგმნე ესე, ვითარცა თვთ მას წმიდასა ეთქუა ბერძულად, რამეთუ ბერძენი იყო ნათესავით... ლოცვა ყავთ ჩემთვის და რომელნი სწერდეთ, ვითარცა აქა პოოთ ეგრეთ დაწერეთ...; რამეთუ მე-ცა ვითარცა მიაოვნის ეგრე დამისმან ყოველი წითლითა და მათცა სიტყვ-

* ქ.-ცხ. დავით მოკვდა ქკს: სკა: (1001 წ.) და არისტარხ ლასტიკარდელით მე-23 წელს ბასილის მეფობისას, ე. ი. (976+25)=1001 წ, ესრეთი თანხმობა ამითი უარყოფმასოლიკის ჩვენებას 1000 წ.

თა წუ ვინ დაადგებთ, არამედ დაწერენით ლთისათვის და ჩემთვისცა სახელსა“. მის შედეგ: „კიბს სათნოებისა ცად აღმუყუნებელი“. მე-8 ფურცელზე: „წმიდა ნაწი იოვანწრო (ესე იგი იოანე სინელი და იოანე რათელი) მემოხ მეყაით არსენ“. აგივე წარწერა ფურცლებზე: 59; 78; 98; 115; 137; 210; 238.

მე-180 ფურცლის არშაწი: „ზევით ღრუბლისა სუეტი ჩამოდგების ზღუასა ზედა და წყალსა აღებს (აღაღებს?) და მას ეწოდებინ სიფონი“.

მე-242 ფურცლის ქვემო არშაწი ასო-მთავრულად წითელ მეღნით და ტექსტის ხელთ სწერია: „**საჲო, ირანსაჲო, ჯგუნჲი. | საჲო, საჲო, საჲო** სხაჲსაჲს: **ჲ: ხსაჲ**“. ე. ი. „ძეო ღვთისაო აღიდგ გურგენ, ძე სუმბატის ერისთავისაჲ“.

ვის არას გურგენ სუმბატის ძე? თუ მთავრული კლეპქსისა არის წა კეთი ძე ათონელი (ხვესტან ზოგნიდს მე-XI საუკუნეში დაწერილ ეფთამეს ნათარგმნ წიგნითა ორს სივბში კლეპქსი არ არის აღნიშნული) და არა ეფთამე გროელი, მაშინ ერისთავი გურგენ სუმბატის ძე უნდა აღვიაროთ ისტორიისთვის უცნობ ზირად. კლეპქსის თარგმან წა ეფთამემ 983 წელს (ისტ. ბაქ. გვ. 245). — სწასს, რომ ხელნაწერა დაწერილია: სპეკმნეთში და აწა ვგონებ, რომ გურგენ ერისთავი მოქსენებისათ, თუ რომ ის იმ დროს სპეკმნეთში არ ყოფილიყოს. არსენი აჟო წინამძღვარი ივერიის მონასტრისა; და არსენი წინამძღვარი ეპისკოპოსიც სწასს, 1011 წ. ათონში გადაწერილ წიგნში (ბაქრადე ისტ. გვ. 254) და არსენი თეფდარნაკისაჲ (ფარსისა ყოფილი?), გიორგი ჩორჩახელის ძმა, წინამძღვარი ივერიის მონასტრისა (ის. ათონის აღაპებში № № 45, 46, 47, 70, 110), ცხოვრება 1036 წლის ასლო ხსენებში. (ის. გიდე № 170, გ. 228) სუმბატ გუროზლელა მოსქენებულა ათონის აღაპებში № № 121, 95, 56, 49, და ისიც შეიძლება, რომ გურგენი აჟოს შეილი ამ სუმბატისა; აი შეუტყველად თუთ აღაპებო.

№ 121: „თვესა ნოემბერსა :ა: ალაპი არს სუმბატ კუროპალატისა და ცოლისა მისისა მარიამისი, როდვილივისა შემომწირველთა. ესე ალაპი მე მამან იოანე და ყთა ძმთა განვაწესეთ რამეთუ მოცეა მონასტრისა ჩუენისა და განძი ლიტრა ერთი სტამენონი და კულად სხუაჲ ხუთასი დრაჰკანი სტამენონი. და კულად შემდგომად მიცვალვისა მისისა მეუღლემან მისმან მარიამ მოსცა ეკლესიასა სტავრად ერთი კარგი ოქროქსოლი. სკუტელი ვეცხლისაჲ დიდი :ა: ხუცესთა სკუტელი: ა: სხუაჲ დრაჰკანი სტამენონი ლიტრაჲ: ა: სტავრად შესამოსელი: ა: და კულად ოდეს პრასტინნი ჩუენნი ყოველნი აიხუნეს. და პირსა შინა ვიყვნით მოგეცა დრაჰკა ქინატი ლიტრაჲ: ხუცესთა დღესრულეზოდის ვითარცა მაშენებელთა. ... და კულად თვესა აპრილსა: ლ: დღესასწაულსა წა იაკობ მოციქულისასა აღესრულებოდენ სასენებელი მათი... განუწესეთ ხუცესი მწირველი, რათა კვრიაყვსა შინა უწირვიდეს ორსა დღესა, ერთსა სუმბატს და ერთსა მარიამს და ხუცესსა მიეცემოდის პურს სკუტელიაჲ მოწვითა (მუღვითა?) სრული და ამას ყოველსა თანა ვითარცა თვესა: ა: ცხოველესა ვე: თვისა: სუმბატსა ეთხლა ეკლესიასა შინა

წთა მთავარ-ანგელოზთასა შეგმზადეთ საფლავი მარმარილოთა, რათა შემდგომად სიკუდილისა მის დედაკაცისა ორთავე ძულნი მასშინა დაისხნენ, და თვთ დაუწერიან, რომელიცა რაჲ საქონელისა მისისაგან დარჩეს, ყოველივე თანაშემოიტანოს... და ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რომელ ორნივე მონაზონ იქმნნეს.

ქვე № 96: „თა აგვისტოსა: ლა: ალაპი განვაწესეთ მარიამისათვს, უწინაჲსა სასოება აქუნდა ამის უდაბოასა (sic) მომართ, პურსყიდული იყო და შემომწირველი და კუალად მოგუცა დრაჰკნისა ორასისა სკუტელი: ა: ვერცხლისაჲ დიდი და სხუაჲ დრაჰკანი და მივეცით კრიტიხასა (ქ. ი. კრიტიქს მონასტრის გაშენებისთვის? ქართ.-ცხ. I, 318) და ამისთვის დავაწესეთ, აღესრუბოდენ, ვითარცა სხუათა შემომწირველთა და კეთილის მყოფელთაჲ მისთვის ალაპი სალოცველად საუკუნოდ და ვინ არა გარდაიხადოს, ღმერთსა მან გასცეს პასუხი.

„თვესა აპრილსა :ლ: ალაპი განვაწესეთ კურთხეულისა მარიამ ბასილიაკისა ასულისა, სუმბატ კუროპალიატისა მეუღლისათვს, რამეთუ ამას კურთხეულსა პირველითგან დიდი სასოებაჲ აქუნდა წისა ამის უდაბნოასა მომართ და მრავალი შესაწირავი შემოსწირა შემდგომად სუმბატის მიცვალებისა წასა ამას ეკლესიასა საკსენებელად მათდა საუკუნოდ, რომლისათვს საუკუნომცა არს საკსენებელი და კურთხევაჲ მათი; და კვალად კურთხეულმან ამანვე დედაკაცმან ჟამსა მიცვალებისა თვისისა ანდერძი ქნა და შემოსწირა წასა ამას ეკლესიასა სოფელი როდოლოკი საკსენებელად და სალოცველად სულისა თვისისა, ამისთვის განუწესეთ, რათა აღესრულებოდის რაჲ წელისაჲ საკსენებელი მათი ყოვლითა გულსმოდგინებითა, ლოცვისა წესითა, ვითარცა მაშენებელთათვს წერია, პანაშვილითა, ჟამის წირვითა, ანათორათა, მურტიკონითა და რაჲცა ოდენ ძალ ედვას, მოუწოდდენ მამასახლისთა და მონაზონთა მთისათა და ესრეთ მალლად და ბრწყინვალედ აღესრულოს საკსენებელი მათი და იკსენებოდინ ზეგარდამოთა კულტრქსთა შინა მაშენებელთა თანა, და ესე ვითა დაგვიწერია და დაგვწესებია საუკუნოდ აღესრულებოდენ, ვიდრემდის ეგოს წმიდაჲ ესე ეკლესიაჲ და ვინ რაჲცა მიზნითა არა გარდაიხდიდეს, მან გასცეს, ღთსა პასუხი“.

სუმბატ სამი სისას: ერთი არტანუჯელი დავითის ძე კრისთავთ-ერისთავი † 988; მეორე დავითის ძევე ტაოელი კუროპალიატი † 992 წ. და მესამე ბაგრატის ძე არტანუჯელი † 1011 წ. ზემოსსენებულს აღაპებში უნდა იგულისხმებოდეს სუმბატ დავითის ძე კუროპალიატი † 992 წ. ამისა ცნობი მარამ ბასილიაკის ასული აქამდე უცნობია იყო ისტორიისთვის. მარამ მოკვდა, როგორც გვრნებთ, 1031—1036 წლებში. აქ მოსსენებული იოანე არ უნდა იყოს ეკთიმის ძამა, სოლო სსკვა ათოწინამძღვრებში იოანეს სახელი იხსენიება მხოლოდ 1168 წლის ახლო ხანებში. მაგრამ „პრასტიენტა აღაპსა“ მოხდა, გვრნებთ რომანოზ მეფის დროს (1031 წ.) როდესაც მარამი, ალაბდე ცოცხალი უოფილა (ათონის აღაპები №№ 40).

991—999 წლებში უნდა იყოს დათარგმნილი წა კეთიმი მთაწმინდელის მიერ წინდა ბასილის ითიკა, რომელიც აღნიშნულია ჩემს ისტორიულ კარგულში გვ. 558 კართ: „ითიკა ვასილისი ხუცურად ნაწერი ევთიმი მთარგმნელისა თამსა-ბრძანებითა ქართველთა მეფისა დავითისა, მთაწმინდას აღწერილი ტყავზედ, გვ. 840“. აქ მოხსენებული შეიქმნა ანის დავით კუროპალატი († 1001 წ.).

ამ გვერდზე წარწერა იმავეა ერთს იერუსალიმის ჟვარის მონასტრის სელსა-წერ-წიგნში, რომელიც 1845 წ. ჰლ. იოსელიანს აღუწერია კარგ: „9. იოანეს სს-სარების თარგმანი, სუცურად ნაწერი სქელს ქალაღზე... ზოლას სწერის: ლოცვა ჭკოთ ღირსისა მამისა ჩვენისა ევთიმესთვის მთაწმინდელისა, რომელმან თარგმნა წა ესე წიგნი ბერძულსაგან ქართულად ბრძანებითა ღვთის მსახურისა მეფისა დავით კუროპალატისათა და მის მიერვე მოიწია საქართველოდ“. თუთ სელსაწერი იოსელიანისა წერა-კითხს. წიგნთ-საცავში დაცულია.

მართლაც ქვემო მოკვანალი სია წა კეთიმის შრომითა აღმოჩენს (ის. 1002 წლის ქვეშე), რომ მას დავით კუროპალატის დროს შიშველად უთარგმნია იოსელიანს სსარება და შეიძევ ითიკა წის ბასილისი. ხოლო მეოთხე შრომა ევთიმეს „კლე-მაქსი“ დ. ბაქრძის ცნობით (ის. ისტორია გ. 245) გადათარგმნილია 983 წელს შიშველს სამს შრომას სულ ცოტა რომ განგაჩაიშათ, სიმა წელიწადი მანც მო-უნდებოდა და ამის გამო მსელად დასაჯარებელია, რომ იოსელიანს სსარების თარგმან-სა წა კეთიმეს გადმოკლას ქართულ ენაზედ უადრეს 980 წ., როდესაც კეთიმი იქნ-ბოდა ჩვიდმეტის წლის ჭბუკი. ამის გამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ, თუ ჩემონასკე-ნები დ. ბაქრძის ცნობა სწორია, შესაწინარებული არ უნდა იყოს ის ცნობა, რომ კეთიმი მოკვანალი (1028 წ.) სმოც-და-სუთის წლისა: ის უნდა მოკვანალი იყოს არა ნალებს სმოც-და-ათის წლისა (შეადარე, ამ თხზულების გვ. 124). ამ აზრს რამ-დენადმე ასახულებს გიორგი მესხი, აღიწერელი წის გიორგი ათონელის ცსოკე-ბისა, სადაც მოხსენებულია: „ხოლო წისა მამისა ჩვენისა ეფთვმემს ხატი არა სიბერისა არს, არამედ ოღეს წიგნთა თარგმნიდა და იყო ორმეოც-და-ათისა წლისა“ (ეკლეს. მუხ. № 170, გვ. 264).

999 წ. „წელსა (ქრისტესით?): შეთ: ბაგრატ, ძემან გურგენ მეფისმან კუროპალატმან ბელია აღაშენა“. ეს ასეა და საყურადღებო ცნობა ჩართულია დადართა ქრონიკაში. ქ.-ცხ. დიდად აქებს ბედიის შემუშვობას (I, 211—212). ბაგრატ III მოკვანალი 1014 წ., ქართლში გამოეფა 978 წ., ასსუთში 985 წ.

ბერძენის ისტორიული სახუთი ბედიის ეკლესიის ბაგრატის მიერ აღშენებისა დ. ბაქრძის უბოკნია 1865 წ. ილორის ეკლესიის სალაროში, სსიერგლოში. იქ აღმოჩენილა ბერძენის სელოკების ოქროას ბარძიმი, რომელზედაც უოფილა ორი წარწერა 1) ზემო შიშვე: „წმიდა ღვთის შობელი (ბედიისა), მეოხ უუკ წინა-შე მისა შენისა ბაგრატ აბხაზთა მეფისა და დედასა მათსა გურანდესტ დედოფალ-სა, ამის ბარძიმისა შემწირველთა, ამის საყურთხვეულისა შემამკობელთა და ამის წინა-სადრისა: აღმაშენებელთა, ამან“. 2) ფესზე: „ქე წა დედოფალი, ვლქრისის-ღვთისმშობელი, შემწიველ მე, ბედიელ მიტროპოლიტი გერმანე ჩხეტიმე, რომელი

ღირს კაქშენ კადრებად ფეხსა წიწს ამის ბარძიმიისა“. სამწუხაროდ უკანასკნელი წარწერა ბარძიმიის ფეხათურთ ესლა დაკარგულია, მაგრამ უმთავრესი ნაწილი ბარძიმიის ზემონასწვენების წარწერთურთ ესლაც იპოვება ილორში. გერმანე ჩხეტიძე მე-**XVI** საუკ. ცხოვრობდა (ეკლ. მუხ. № 187), და დაკარგული ნაწილი ბარძიმიის ამ დროს უნდა ეკეთისოდეს, ხოლო შირა ბარძიმიის თუთ ბაგრატ III დრომასა და უნდა ეკეთისოდეს 999 წელს.

1001 წ. — გარდაიცვალა დავით დიდი კურატპალატი¹⁾, მე აღარანსე კურატპალატისა ქქსა: სკა: ²⁾ და არა ესუა³⁾ ძე და აოკრდა იმიერ ტაო, და გამოვიდა ბასილი, ბერძენთა მეფე, და მისცნეს მას ციხენი აზნაურთა ამა დავითისთა; და დაიპყრა ბასილი მეფემან მამული დავით კურატპალატისა; და მივიდეს მის წინაშე ბაგრატ აზნაზთა მეფე და მამა მისი გურგენ და მოსცა მას ბასილი მეფემან პატივი: ⁴⁾ გურგენს მაგისტროსობა და ჰაგრატს კურატპალატობა, რათამცა ვითარ მტერ ყუნა ერთმანერთისა მიმართ მამა-ძენი ესე და მით ღონითა იძმაცვა. ხოლო გურგენ ქეშმარიტი და მართალი⁵⁾ იყო და ვერა აღძრა გული მისი ზაკითა ამით მიზეზითა და ვერა უძლო⁶⁾ ღონისძიებითა“. ^{*)}

¹⁾ „ქ.-ცხოვრებაში გვ. 201, ვ მომატებულია: „(გარდაიცვალა) ძე ამის აღარანსესი, დავით დიდი, კურატპალატი, აღსაქვე სიკეთითა, რომლისა ამბავი ქქსმორე სიტყვამან ცხადეს... ხოლო მე-209, კგ—კდ, ეს შეტანილია ესრე: „ხოლო ამას უამსა შინა გარდაცვალე-ბულიყო დავით დიდი, კურატპალატი, ვითარცა ზემორ ვთქვთ“ (არაბულ ციფრებით აღნიშნულია გვერდი მატანესი, ხოლო ქართულ ანბანებით—სტრიქონების რიცხვი, ზემოდან ნაწილობრივად). ეკლ. მუზეუმის ქ.-ცხოვრებაშიც ესრე შეტანილი ეს ადგილები, მაგრამ მარაიმ დედოფლისაში კი არც ერთი არ იპოვება და ამით საგონებელია, რომ ის შეუტანიათ მერმე ვახტანგს, ანუ ვახუშტის.

²⁾ ეს ხუთი წინა სიტყვა არ არის ქ.-ცხ. I, 209, კგ.

³⁾ ქ.-ცხოვ. I, 209: „ღარაა“.

⁴⁾ ქ.-ცხოვ. I, 210, ა: „წრფელი“.

⁵⁾ ქ.-ცხოვ. I, 209, კხ; „პატივდა“.

⁶⁾ ქ.-ცხ. 210, ბ უმატებს: „ვერას“.

^{*)} დიდათ ესაყვედურება სუმბატის ისტორიის და ახლად ნაპოვნის წაწინაშე ცხოვრების „მეცნიერულად“ (?) გამოკვლევას ბ. ე. თაყაიშვილს ის გარემოება, რომ მან, თუმცა გარდაცვალდა, ვითომ მას დაწერილობით შეესწორებინოს ზემონასწვეული საისტორიო წყაროები სხვა ვარაუდებთან და ქ.-ცხოვრებასთან, მაგრამ მაინც დანაპირი სრულად ვერ შეესრულებია და მკითხველნი მოლოდინებულნი დარჩენილან. მოლოდინმა მკითხველთა მით უფრო ძლიერდება, რომ გამოკვლევით ისეთს მწერიმანებას კი ტექსტებისას უღარებს და ასწორებს, როგორც არის, მაგალითად, „უმრწამესი“ და „უმრწამესი“, „ამათნი“ და „მათნი“, „მეფეთა“ და „მეფეთ“ და სხ., და ამით, რა თქმა უნდა, გვარწმუნებს მკითხველთა, რომ თუ ამისთანა მწერილმანიც კი არ გამოკვარია გამოკვლევას, ამაზე მსხვილმანებს ხომ უსათუოდ არ გამოუშვებდა შეუსწორებლად და გაუსწორებლად. მაგრამ ასწორედ აქ, ამ „მსხვილმანებში“ გამოკვლევას მოულოდინებია მკითხველები და რამდენად ბეჯითად გამოკვლევებია მწერილმანებს, იმდენადვე თვლი დაუხუბავს „მსხვილმანების“ წინ და ბურნაკის მწერავეს აქლემი კი შთაუთქავს. ჩვენ ერთლად შეესწორეთ სუმბატის ისტორია და „ახალი ვარიანტი წიწს ნინის ცხოვრებისა“ ყველა იმ წყაროებს, რომელთანაც შეუსწორებია ბ. ე. თაყაიშვილსაც და და-

ეს ამბავა სუმბატის ქრონიკიდან შეუტანათ ქ.-ცხოვრებაში I, 209—210 (მარამ დედოფლის ქ.-ცხ.-ში № 30 ან იშკუბა).

1002 წ. წა ეკითმე მთაწმიდელისაგან თარგმნილს მათეს სასაძების განმარტებას, რომელიც, რატი ერისთვის საფასით 1048 წელს ეტრატე გადაწერილი, იხსება გელათის ეკლესიაში სამ წიგნად და რომლის წარწერანი ქვემო მოგვყავს (1047, 1048 და 1053 წ. ქვეშე, და ჩემი უბის წ. IV, გვ. 71—83), სსკათა შორის აქვს შემდეგი წარწერა ნუსხა-სურგრად:

„გვედრები ვოველთა რომელნი ამას წიგნსა სწერდეთ: ესე ანდერძი დაუკლებელად თანა დაწერეთ: ვინ არა დაწეროს დიდსა ბრალსა თანამედებ არს: ადესრულა ესე ნუსხა თარგმანებისა მათეს თავისა კელითა გელათისა და მწარედ ცოდვილისა ეფთიმესითა: ვინცა იკითხვიდეთ შრომისათვის ღოცვა ყავთ: და ზომად წერისათვის შემინდვით: უსაღლო ვიყუვ. და უფროასი დამით მიწერილია,—და ზედვე ასა-მთავრულად: „დაიწერა მთასა წმიდასა ათანას: საყოფელსა წისა ღმრთის მშობელისას: ინდიკტიონსა ბერძოვლად: იე: ქრონიკონი იყო (?): დასაბამითგანთა წელთაჲ: ხეი:“ (6510—5508=1002 წ.).

ეს წარწერა, ცხადია, ეკუთვნის თვით წა ეკითმეს, და 1048 წ. წიგნის გადაწერის თავის წარწერებში ჩაუტანა. ეს ცხადად ხსნის იქიდანაც, რომ გადაწერის უსმარნია სიტყვა „და მით მიწერია“: ასო „რ“, ზმნის ბოლოს დასატყუ-

რწმუნდით, რომ მოლორებულნი ვყოფილვართ გამომცემელისაგან, როდესაც სრულად დავენდეთ მისს ნათქვამს. მაგრამ აქ მაინც არ გამოვლევებით ამის გამოწვილლვას და დამტკიცებას, რადგან არა ვგონებთ, რომ ღირდეს ამაზე აქ ვრცლად ბაასი, და თუ თვით „სამი ხრონიკის“ და წა ნინოას ცხოვრების გამომცემელი ბ. ე. თაკაიშვილი აგვიხიბრდება და უარს ჰყოფს ჩვენს ნათქვამს, მაშინ კი ამას საჭიროდაც მივიჩინებ და ნათლად დავამტკიცებთ. ჩვენის ნათქვამის სრულსა სიმართლეს.

სიმართლის აღსადგენად უადგილო არ იქნება ვთქვათ, რომ სუმბატის ისტორიის ხელნაწერი, დ. ბაქრაძის მიერ აღმოჩენილი, ამ უკანასკნელისაგანვე პირველად იქნა შესწორებული „ქართლის ცხოვრებასთან“, როგორც ეს ცხადად ხსნის ზედ იმავე ხელნაწერზე, რომელზედაც დ. ბაქრაძის ხელით ყარანდაშით მინაწერები იშოვება იმის მაჩვენებელნი, თუ რომელი ადგილი სუმბატის ისტორიისა სად არის ჩაყრებული „ქ.-ცხოვრებაში“. ამ მინაწერებით, რა საკვირველია, ისერგებლებდა „სამი ხრონიკის“ გამომცემელი, რადგან მაგ ხელნაწერთა გამოუსკა თვისი შრომა, და სამართალი მოითხოვდა, რომ უკანასკნელს მოეხსენებინა იმის სახელიც, ვისაც ეს არა-მკორედი შრომა ეკუთნოდა.

არც ის არის მართალი, ვითომ სუმბატის ისტორია ვახტანგ მეფემდით არ შეეტანათ „ქ.-ცხოვრებაში“. ჩვენ შევედრებთ სუმბატის ისტორიას მარამ დედოფლის ქ.-ცხოვრებას, რომლის შემდეგ დამტკიცდება, რომ უკანასკნელი ნაწილი სუმბატის ისტორიისა გიორგის მეფობიდან დაწყებული მკორეოდენ შემოკლებით და აქა-იქ შესვებულად შეტანილია „ქ.-ცხოვრებაში“ ძველადვე, როდესაც ვახტანგი დაბადებულცი არ ყოფილა. რაც სუმბატის ისტორიიდან ქ.-ცხოვრებას მარამ დედოფლის ვარიანტში შემოკლებია, იმას ჩვენ დიდ ფიხილბში ჩავსვამთ, ხოლო სხვა საყურადღებო ვარჩევას სხოლიებში ვუჩვენებთ. ჩვენს დასვენას კი ამ საგნის შესახებ ამ წიგნის წინასიტყვაობაში გამოვხატავთ.

ლი, აღნიშნავს სსკვიან წარმოთქმულის გარდაცემისა. — ბროსისს (Rap XII, 27—34) ამ წარწერის მნიშვნელობა ვერ განუმარტავს. ზემო მოკვანილი ცნობა, რომ მათეს თავის განმარტება თარგმნილია კეთიმეს მიერ 1002 წლამდე, დიდ საჭიროა კეთიმეს მოღვაწეობის განსამარტავად; ამ წიგნის გადათარგმნვის უწინ კეთიმეს უთარგმნავ სსკვიან ოცდაათი წიგნი, რომელთა სია აქვე მოკვავს (ხელნაწ. კელ. მუხ. № 136)

1002 წ. — აქ საჭიროდ ვრანს მოკვიანო წა იოანე და კეთიმეს წინასიტყვაობა მათეს სსკვიანების განმარტების თარგმანზე წყაროსთავის XI ხელნაწერისაგან. მაგრამ რადგან ამ წინასიტყვაობას თავი ავლია, ამის გამო დაკლებული შემოკლებულად დიდს ფრხილბეში შემოკვავს გიორგი ავლოვის მიერ აერუსალიმით მსტახილის იმვე თხზულების წინასიტყვაობისაგან, რომელიც გადმოუწერია მოსკოვის არქ. ტარასის (იხ. სკვიან გვ. 128; 130). ის ხელნაწერი ეოთავდა დაწერილი 1033—1042 წლებ შუა (იხ. ქვემო 1038 წ. ქვეშე). ამ ხელნაწერთა შორისსა სსკვიანდღებო განსხვავებას სსოღებუში უწევებთ.

[რომელი იგი იყო პირველითგან ლთისა თანა... (ფრიად კრცლად)... დღეთა მათ დიდისა მეფისა თეოდოსისთა, ოდეს იგი წა გრიგორი ლთის მეტყველი იყო კოსტანტინეპოლეს, ევედრა თეოდოსი მეფე, რათა აღწეროს თარგმანება წრისა სახარებისა... ერჩღა უკვე ნეტარი გრიგოლ და ენება კელყოფად, ხოლო დადგა ლოცვად ღამესა ერთსა, რათა გამოუცხადოს ღმერთმან, უკეთუ ნებავს საქმე იგი... და ვითარცა ილოცვიდა, ესმა კმაჲ, რომელი ეტყოდა: გრიგოლ, გრიგოლი! თარგმანება სახარებისა იოანესდა ბრძანებულ არს ანტიოქელისა (ე. ი. იოანე ანტიოქელ მთავარ-ეპისკოპოსისა «ოქროპირდა» წოდებულისა)..; და არა კელყო (გრაგოლამ) თარგმანებად... და ქეშმარიტად დაწერა თარგმანებაჲ წრისა სახარებისა ლთ შემოსილმან იოვანე ოქროპირმან მათეს და იოვანეს თავისა და ამათ შინა შემოკრიბა] უმრავლესი მარკოზის თავისაჲ: და ლუკასს მიერ აღწერილი *): და დასხნა ეკლესიასა შა: საუნჯენი დიდძალნი. საესენი მადლითა და სიმდიდრითა სულიერითა. და წყარონი წყლისა ცხოველინანი: რომელთაგან დღითი დღე ირწყვიან სულნი მორწმუნეთანი: და გამოიღებენ ნაყოფსა სათნოებისასა: ხოლო ენასა ამას ჩნსა ქართულსა. არავინ სადა პოენილ იყო აქამომდე: ა) რათაჲცა გამოებუნეს წრნი ესე წიგნნი თარგმანებანი წრისა სახარებისანი: ბ) ად საბერძნეთისა ესე ეკლესიანი და პრო-

*) ეს ხელნაწერი ეტრადისა 1⁰, მე-XI საუკუნის კელით დაწერილი მეფე გიორგის და დავით აღმაშენებლის დროს, დატულია საუკ. მუზეუმში, №136. — სამწუხაროდ ხელნაწერს ბოლო: აკლია, სადაც უნდა ყოფილიყო აღნიშნული დრო აღწერისა.

ა) იერუს. ხელნაწ. აქ უმატებს: „შეჰდგომად მათსა, რომელთა ძეღლნი და სახარება-სამოციქულოთა და პავლს თარგმანეს“. ეს ფრიად შესანიშნავი განსხვავება გვიმოწმებს, რომ ძველი აღთქმა, სახარება და სამოციქულო ათონელ მამუბამდე თარგმნილ: გვიპოვია და გვონებ, თვთ მოკლე განმარტებანიცა მაგ წიგნებისა.

ბ) აქ იერუსალ. ხელნაწ. უმატებს (და სხუთა წერილთანი, რამეთუ მრავალი აკლდა ენას ამას ჩვენსა ქართულსა).

მისანი სავსე იყვნეს ამათგან: ხ რწისა მის ქყანისანი ნაკლულევან; და არა ესეოდენ წიგნი აკლდეს. ენასა ჩწსა. ად სხწიცა მრავალნი: გ)

ამისთვის მე გლახაკი ესე და ნარჩევი ყლთა მონაზონთა: იოანე მწუხარე ვიყავ ამის საქმისათვის: რლ ესრეთ ნაკლულევან იყო ქყნაჲ ქართლისაჲ წიგნთაგნ: და დიდი ხარკებაჲ და მოღუაწებაჲ ვაჩუენე და შვილი ჩემი ეფ თვმე ვავსწავლე: სწავლითა ბერძულითა სრულიად. და გამოთარგმანებად წარუჰმართე წიგნთა: ბერძულისაგან ქართულად. და აღიწერნეს ჩწ შრ: სახელითა მამისაათა და ძისაათა და სულისა წწისაათა. ძლიერებითა ცხოველის მყოფელისა პატიოსნისა ჯათა: მეოხებითა წწისა ღთის-მშობელისაათა: და ყლთა წწათათა. წიგნი რაოდენიცა უძლეთ წერად: დ)

წ პირველად თარგმანებ: იოვანეს თავისა სახარებისა: ¹⁾. ლ მერმე სწავლანი წწისა მამისა ჩწისა ბასილისნი: თავი :ლ: ²⁾. ლ მისივე თარგმანება ფსალმუნთა: თავი :იბ: ³⁾ მ წიგნი იწნესი: რლ არს. კლმაქსი: ლ: ⁴⁾. ი წიგნი მაკარისი სრულიად: ⁵⁾, ი მიმოსლვია და ქადაგებანი: წწისა ანდრია მოციქულისანი: ⁶⁾. ხ წიგნი წწისა ისაკისი და სხუათა მამათა, გამორჩეულნი სწავლანი ⁷⁾. ჩ წიგნი წწისა დოროთესი: ⁸⁾. (წ წამებაჲ და სასწაულნი წწისა მოწამისა დიმიტრისნი: ⁹⁾. ი ცხორება და წამებაჲ წწისა სტეფანე ახლისა: ¹⁰⁾ ილ ცხორებაჲ და წამებაჲ წწისა კლიმენტოს ჰრომთა პაპისა: ¹¹⁾. ილ წამებაჲ წწისა კლიმი ანკერელისა: ¹²⁾. ილ ცხორებაჲ წწისა გრიგოლი ღთის-

გ) დაწყებული სიტყვიდემ (არამედ საბერძნეთისა) აქამოდღ არ იპოვება იერუსალიმელ ხელნაწერში

დ) ქვემო სიაში აღნიშნულ წიგნებისაგან იერუსალიმელ სიაში მოხსენებულნი არ არიან: № 6 (მიმოსლვა ანდრია მოციქულისა), № 14 (ცხოვრება ბასილისა); № 25 (წამება პროკოპისი). ხოლო იერუსალიმელ მატიანეში მოხსენებულია მეტიც: „წინამძღუარი“ (სენაქსარის წინ, № 20) და „დოროთეს“ მაგიერ (№ 8) სწერია „თეოდორე“.

¹⁾ იოანეს თარგმანება ეფთიმესი მრავალი იპოვება; უძველესი მე 1047 წ. ინახება ეკლათში და XI საუკ. იხ. ეკლ. მუხ. № 136.

²⁾ იხ. ეკლ. მუხ. № 100, 92 181, — და ეს თხზულება 991 წლის ქვეშე.

³⁾ ეკლ. მუხ. № 135, 1036 წელს დაწერილი № 100;

⁴⁾ ეკლ. მუხ. № 134, დაწერილი 1066 წელს; № 107, 105, 177. კლმაქსი 983 წ.

იპოვება რეგრისის ათონის მონასტერში (ისტორია ბაქრ. გ. 245). საეჭვოა, რომ ეფთიმესი თარგმნილი იყოს ეს ხელნაწერი, რადგან ეფთიმე, როგორც სჩანს, დაბადებულია 963 წ. და 983 წ. ოცი წლის იქნებოდა და ამ ხნობაში, ამ სიის მიხედვით, ოთხი დიდი წიგნი უნდა ეთარგმნოს. შეიძლება ეფთიმე მიცვალებულ იყოს არა 65 წლისა, არამედ უფრო მოზუცებული და მხოლოდ უკანასკნელს შემთხვევაში შეიძლება ზემო აღნიშნულის ოთხის წიგნის თარგმნვა 983 წლამდე მომზადიყოს. ეფთიმედიც იყო ის წიგნები დათარგმნილი, მაგრამ ანუ არა სრულად, შეცდომით გადმოღებულნი ებრაულ-ასურულ ენათგან, ანუ შემდეგთა მწერალთაგან განრყენილნი (მონაფიზიტნი ზომ განგებაც ამახინჯებდნენ მათის წყალების განსამართლებლად. ამაზე იხ. შენიშვნა გიორგი მთაწმინდელისა № 170, გვ. 223—224).

ლს სწ ¹¹⁾ მრავალი იპოვება, მაგრამ ეფთიმის სახელი წარწერილი არა აქვს ეკლ. მუხ. № 188, 142, 167.

მეტყუელისა და თქმულნი მისნი: ¹³). **18** ცხოვრება წისა ბასილი კესარიელისა: ¹⁴). **19** ცხოვრება წისა ბეგრატისი: ¹⁵). **20** წიმგება წთა სამთა ყრმათაჲ. აღფიოს ფილადელფოს და კვრინესი ¹⁶), **21** ცხოვრება წისა ონოფრესი: ¹⁶). **22** ცხოვრება მარიამ მეგვტელისაჲ სრულიად: ¹⁸). **23** სწავლანი წისა ზოსიმესნი და წისა ეფრემასნი (სარწმუნოებისათჳს) ¹⁹) **24** სენაქსარი ზერძული რომელ არიან კრებანი ²⁰). **25** მიმოსლვანი და ქდაგენბანი წისა იოვანე მახარებელისნი: ²¹). **26** თარგმანებაჲ გალატელთა და თესანოლიკელთა და ჰრომეელთა ებისტოლისაჲ: — **27** დასდებულნი მარხვათანი — სრულიად: **28** და სხუთა წთა გალოზბები (გლობები). — **29** წამებაჲ წისა მოწამისა პრკპისი (პროკოპისი):.

ხოლო ეამსა სიბერისა და უძღლურებისა ჩემისასა: ბრძანებითა. ლთ შემოსილისა მამათმთავრისა ილარიონისითა. ²³) წარვჰმართე შეილი ჩემი ეფთჳმე: და ვიხარე. რათა თარგმანებაჲცა: მათეს თავისა წისა სახარებისაჲ. ²⁴) დაწეროს ენასა ჩნსა: რომელი იგი სიმრავლისათჳს შრომისა. აქამომდე არა დაეუწერა: რამეთუ ვითარცა: ხედავთ დიდი წიგნი არს: და ძნე

¹³) უძველესი პირი, 1031 წელს გადაწერილი, ინახება საეკლ. მუზეუმში. № № 1, და 16, 92, 121, 167, 72, 87. — ცხოვრება გრიგოლ ნოსელისა და სხ. ეკ. მუზ. № 142.

¹⁴) ეს თხზულება არ არის მოხსენებული ევთიმეს თხზულებათა იერუსალიმელ სიაში, 1038 წ. დაწერილში. — გრიგოლ დიოლოგი ევთიმეს თარგმ. იხ. ეკ. მუზ. № № 121, 167.

¹⁵) ფრიად საყურადღებო ბეგრატის ცხოვრება, 1066-ს წელს დაწერილი, იხ. ეკლ. მუზ. № 134. — „ცხოვრება წისა მაქსიმესი“ იხ. ეკლ. მუზ. № 128.

№ № ¹⁶ — ¹⁹) მრავალი იპოვება, მაგრამ ვისგან თარგმნილია, არა სჩანა. მუზ. № 151.

²⁰) სენაქსარი წის გიორგი ათონელისა XII საუკ., იხ. ეკლ. მუზ. № 193; ევთიმესი კრ არ შეგვხვედრია (იხ. ჩემი აღწერა, ეკლ. მუზეუმისა № № 92; 187, მუზ. 7).

²¹) უძველესი, 1074 წელს გადაწერილი, იხ. ათონის ხელნაწერში, რომელიც მიხარებთ საეკლ. მუზ. დატულია. — სჯულის კანონი № 96, 1031 წ.

²²) ეს შრომა არ არის მოხსენებული წა ევთიმეს თხზულებათა იერუსალიმელ სიაში, 1038 წელს დაწერილში. — ცხადია, რომ ყველა ეს თხზულებანი უნდა დაწერა იოანე 1002 წლამდე, ანუ წის ევთიმის მამის იოანეს სიკვდილამდე. — ხეიმოსენებული სია სრულიად ეთანხმება საეკლ. მუზ. სიას № 88. — წა ევთიმეს ცხოვრებაში, 1074 წელს დაწერილში, ჩამატებულია: ა) № 5 — ზუა „მაქსიმეს სწავლანი“, ბ) მე-14 და 15 ზუა „წამება წისა ავთონიმასარ“. ეკლ. მუზეუმში № 40 იპოვება წა ევთიმესგან თარგმნილი „ცხოვრება წისა ლეონიმობელისა“ მაქსიმე აღმსარებლის მიერ აღწერილი, ხელნაწერი XI საუკ. — იხ. № 103.

²³) ილარიონ პრატი (ალაგები ათონისა № 117; ილარიონ კანანახი № 170, გვ. 196). აქ მოხსენებული ილარიონ უნდა იყოს წინამძღვარი ქართველთ რომანაჲს მონასტერისა (კონტანტინოპოლის ახლო), ილარიონ მამათმთავარი, რომელიც სჩანს 1030 წელს (ეკლ. მუზ. №). რომანას ქართველთ მონასტერზე, დაფუძნებულზე „ილარიონ ქართველის“ მიერ იხ. ფრიად საყურადღებო ცნობები ათონის ხელნაწერში 1074 წელს დაწერილში (გვ. 172 და სხ.). ეს დიდებული მონასტერი ესლამდი მოელოა და დაწვრილებით აღუწერია რუსის არქეოლოგ კონდაკოვს. — ილარიონ თუალელი იხ. № 170, გვ. 219.

²⁴) მათეს თავის თარგმანება მრავალი იპოვება, უძველესნი, იხ. ეკლ. მუზ. № № 88 და 89.

ლი გამოსათარგმანებელად: ბერძულისაგან: ვარნა შეწვევამან ღვთისამნ. წთა მოციქულთა და მღვდელთ-მოძღვართა და ყლთა წთამან: და ლოცვამან ღირსისა მის მამათ-მთავრისა ილარიონისმნ: ყო განმარჯვებამ. და აღესრულა დაუკლებელად. წა ესე წიგნი: რომელი უშუენიერეს არს ყთა წიგნთა: რამეთუ სავსე არს ყოველი მოძღურებითა საღთოთა. და ყოვლითა სწავლითა სულიერითა: - - - .

აწ გვედრებით ყოველთა რომელთა მოიწიოს წა ესე წიგნი: რომელთაცა აღწეროთ. რომელნი წაიკითხვიდეთ: რომელნიცა ისმენდეთ. კსენებულმცა ვართ ლოცვათა შინა თქნთა. გლახაკი ესე იოვანე: შეილისა ჩემისა ეფთჳმესთანა: რათა ლოცვითა თქნითა შეგვწყალებს ჩნ უფალმან (ონ): რამეთუ ჯერმჩინებელი წყალობისა არს. რთა თქნცა სასყიდელი მიიღოთ ღირსაგნ კსენებისათჳს ჩნისა:—სე გვედრები ლოცვითა მოკვსენენით:

1002 წ. წარწერა წვიმოეთის ეკლესიის აღმოსავლეთის მხრით ასო-მთავრულად, კარგად შენასული, მოკეთისრობს:

ესახელითა დვთისათა მე გლახაკებან ან-ნა (შუაში ამოფსკვილთა ერთის ასოთს აღვილა, მკრამ, კკონებ, გასკებ თუთ ამომწრელისაგან და არა შემდეგ). ვიწუე შენებად წსა ამას ეკლესიასა საყოფელსა წსა ნათლისმცემელისასა, სალოცველად, ადიდენ დნ, ძლიერის ბაგრატ აფხაზთა და ქართველთა მეფისა და კვრპალატისა, (სქცხსსხსხსხს) და ძისა მათისა გი (გიორგი) უფლისწულისა და მეფისა ჩუენისა და საკსრად ცოადვილისა სულისა ჩემისათჳს და მოსაკსენებელად სულისა მამობელთა დნ მამათა (მმათ?) ჩემთათჳს: ქრ-ნენი იუთ: სსწს: (222+780=1002 წ.).

იქვე დასავლეთის კარებს: ზემო:

„უფადლო ისრა ქრისტე შეიწუადე და ადიდე მენ მიერ დამუარებული ბაგრატ აფხაზთა (მეფე) - - და ყოვლისა (სქართველოთსა დიდი კურპა)ლლათი. უფადლმან (ონ?) მოეც ძლივე მტერთა ზედა ხილულთა დუ უხილავთა“.

იქვე მარცხნით: „წმიდაო ნათლის-მცემელო იოვანე, ადიდე გურანდუნ დედოფალი ორთავე შინა ცხოვრებათა“.

იქვე ჭკემო, კარის თაჳს: „ქ. ქრისტე შეიწუადენ (შინ?) (ონ - ებისკოპოზი“ (თათე ებისკოპოზი?) - -

ეს წარწერები ბრასსუს შუეტანის თაჳის Voyage-ში (Rap. IV, 99—101), მკრამ სწორედ და სრულად კერ გადმოუწერა და კერ სწორედ წაუკითხავს, განსაკუთრებით უკანასკნელი სამი წარწერა.

წვიმოეთის ეკლესია ფრად ძველი ნაშთი, VI—VII საუკუნისა; ამას ამტკიცებენ: 1) თუთ გეგმა ტაძრისა, რომელსაც ძველად ტრაპეზი გაყოფილი არ ჭქონია და არცა ეკუდრები ჭქონია; ორი ეკუდერი ჩრდილო და სამხრეთისა შემდეგ მიუშენებიათ, 1002 წ., რომელსაც ხელახლა აღუშენებიათ, და ტაძართან კარებით შეერთებულნი არ არიან, 2) სამხრეთის ეკუდერს ჩატანებული აქვს წარწერილი ჭკა თაჳ

ჭკვი, რაიფ ჭმოწმობის, რომ ის წარწერა ძველის ტაძრისა ყოფილა, სოლო 1002 წელს სელასლად მასწინებელთა ტაძრისათა სანგრევი ჭკა მოუსმარებათ სხლისთს და ამ ჭკებში ერთი წარწერილასი მოჭეოლია, მაგრამ, სამწესაროდ, სტეხი და არა სრული. დარჩენილი ასო-მთავრული წარწერა ფრად ძველის და ნუდის ხელისა მოგვათხრობს: „უთალო ძსსო ქე ძეო ღთისა ცხოველისაო (sic) და წონათლის მკემელო შე - - - ნ. -“.

985—1014 წ. წმინა ამის (გელათის) უდაბნოასა აღმაშენებელისა ბაგრატ მეფისა საუკუნომცა არს საკსენებელი“.

ეს საუკუნადებო წარწერა ჩართულია თვთ ტექსტით კვლ. მუსხუმიან სელასწერ გულასისა (№ 186), რომელიც ძველად გელათის ყოფილა. რომ ამ მოსწესებელი ბაგრატ არის ბაგრატ მესამე (+1014 წ.), ეს ცხადია იქიდან, რომ ამ წარწერას ზედეე მოსდეკს: „და მეორედ აღმაშენებელისა ამის მონასტრისა ბაგრატ მეფისა და ძისა მათისა გიორგი მეფისა, ფოტინა და თამარ დედისა მათისა საუკუნომცა არს საკსენებელი“. (ის. 1098 წლის ჭკეშ), და ზედეე: „და(ვით) მეფისა აღმაშენებელისა დიდისა მის(?) მონასტრისა და ძისა მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა (დავით აღმაშენებელსა და მისისა ძესა დიმიტრი მეფისა იტყვის, მონასტრობაში დახილად წოდებულსა) საუკუნო არს საკსენებელი და გურთხევა მათი... დიდისა საუდრისა გენათისა აღმაშენებელისა შეფეთ მეფისა დავითისი საუკუნომცა არს საკსენებელი... (ის. 1106 წლის ჭკეშე),—ბაგრატ აფხაზთა შეფეთ-მეფისა საუკ... თანამეცხედრისა მისისა დედოფალთ დედოფლისა ელენესი საუკ“...

ჟემოსწესებელი წარწერა დაღ საუკუნადებო და სხლს ცნობებს იდეკა: 1) ამ წარწერით, გელათის მონასტერი პირველად აღუშენება ბაგრატ III (+1014 წ.) და არა დავით აღმაშენებელს, როგორც ესლდეი ცნობილი გეჭნდა. 2) ბაგრატს, რასაკვირველია, აღუშენება მეორე ძველი კვლესია გელათისა—წმიდის გიორგისა; ეს იქიდანაც მტკიცდება, რომ იმერთა მეფე გიორგი 1569 წელს გელათის წა გიორგის კვლესიას უწოდებს „ბაგრატ მეფის კვლესიანც“ (ის. 1569 წლის ჭკეშე); ჰეკის აწრს ამტკიცებს თვთ „ქ.-ცხოვრებაც“ (I, 245, იე), რომელშიც, აშკარას, შეცდომით დაუმასწებებთ შედეკე ფრასა: „რომელსა შინს (ე. ი. გელათს) ვითარცა მეორე ცა გარდაართსა (დავით აღმაშენებელის) ტაძარი ყოვლად წმიდისა“. მუხ. ქ.-ცხოვრება (№ 131) და მარამ დედოფლისაში (წერა-კითხ. № 30) „მეორე ცა“-ს მაკვირ სწერია „მეორეც“. ე. ი. მეორე კვლესიანც აღაშენა გელათს, და მასლადეე პირველი (ბაგრატის კვლესია) უწინაც ყოფილა. 3) ბაგრატ IV-ს (+1072 წ.) განაუსლებია გელათის კვლესია, როგორც სწინს 1057 წელს (ისილე ეს თხზულება 1057 წ. ჭკეშე); 4) სოლო დავით აღმაშენებელს კვეთების მსოლოდ დიდი კვლესია გელათისა და არა გელათის დაფუძნება. 5) ფოტინა უცნობია, იგი უნდა იყოს ბაგრატ IV-ს დის გურანდუსტის ძალი, რომელიც, კარდს დიდის თქმით, აღმასლანს ჭეოლია ცოლად (Brosset Addit. IX, 629), 6) „თამარ დედისა მათისა“, ე. ი. გიორგი მეფისა და არა ფოტინისი (რადგან უკანასკნელს

შემოსვენებაში დედას ქალზე უწინ მოასვენებდენ) — უცნობი პირია; არც ერთს წყაროში არ არის მოხსენიებული. გიორგის მამას ბაგრატ IV ეწინააღმდეგებოდა ელენე, ბერძენთა იმპერატორის რომანის ძმისწული, ვასილ არგირის ძალი (Hist. G. I, 314), მერე ბორენა, ოსის ძალი, და სხვანი, მესამე ჯერად ოსის ძალი, აქამომდე უცნობი, გიორგი მეფის დედა. — შესანიშნავია, რომ ქართველ დედოფალთ სიაში, რომელიც ჩვენ ვიხილავთ ერთს შიომღვიმის წიგნში (იხ. ამ წიგნის აღწერა 1270 წ. ქვეშე), თამარი მოხსენიებულია ელენე და ბორენაზე უწინ. ეს გვაფიქრებს, რომ თამარ შეიძლება იყოს ბაგრატ IV დედა. მაგრამ ამ ეჭვს არღვევს ის, რომ მრავალი ისტორიული წყაროები მოგვითხრობენ, რომ ბაგრატის დედას ერქვა მარიამ და არა თამარ (ათონის აღწერა 1074 წ. დაწერილი № 83, შიომღვიმე. № 170 გვ. 229; ქ.-ცხ. I, 221; ჟურნალის სტატის წარწერა Rap. I, გვ. 186). თამარი სიაში ჰარველად აღბეჭდილი იმისთვის მოუჭრეკვიათ, რომ ის იყო დედა გიორგი მეფისა და სსკებისგან განსხვავებული არ დატყვევდა მეფე ბაგრატსა. — ამის შემდეგ გვახსენებენ რჩება ჩვენის ცნობებისა და ქ.-ცხ. შორისი წინააღმდეგობა, რადგან ქრ.-ცხ. I, 233 ზიარდამირ იტუვის, რომ გიორგის დედა იყო ოსეთის მეფის და ბორენა, რომელიც ცოცხალი იყო 1072 წელს, ე. ი. ბაგრატის სიკვდილის წელს (ქ.-ცხ. I, 234). სუთნა ბორენას მეთრეველად სსკებისგან — თამარი?

შესათხილავთ ამ უკუთქმობას, ჩვენ ის აწერი გამოგვითქვამს, რომ აქ მოხსენიებული თამარ უნდა იყოს აქამომდე უცნობი მეუღლე გიორგი I-ისა, რომელიც ზემოხსენიებულის წარწერის სიაში არ არის მოხსენიებული. მართლაც, გიორგი I-ის მარამის გარდა მეთრეველი ჯერად, ოსის ძალი (ქ.-ცხ. I, 221) და შეიძლება იმის სხვალი ყოფილიყო თამარ, რომლის შვილის დეიშტრემ ასეყოფია მოტკლავთა სსკართველთა და ბერძენებს გადასცა (ქ.-ცხ. I, Hist. G. p. 314—315; 306 Addit. et éclairc. p. 209; ურსულ „Кавказ“ 1852 г. 19 март. стр. 74). შეიძლება ნამდვილი დედა ბაგრატის იყოს თამარი, სოლო მარამ მსოფლიდ იმის გამო იწოდებოდეს იმის დედად, რომ დედინაცვლი იყო ბაგრატისი.

მოგვყავს აქ ზემოხსენიებული სია ქართველ დედოფალთა, მეფეთა, ბერძენთა მეფეთა; ჰატრინარქთა და ქართლის კათალიკოზთა, რომელიც ჩვენ ვიხილავთ ერთს შიომღვიმის წიგნთ-საცავის ტყავის წიგნში, 1270 წელს დაწერილში:

„ეფენენი¹⁾, გურანდუხტისი²⁾, თამარისი³⁾, ბორენაჰისი⁴⁾, ელენისი⁵⁾, რუსუდანიისი⁶⁾, ბურდუხანისი⁷⁾ და რუსუდანიისი⁸⁾, კეთილმისანურთა დედოფალთა საუბრუნო იუჰან კსენება მათი“...

ელენე № 1 ცნობილი არ არის; ის უნდა იყოს ცოლი ახსნთა მეფის გიორგი II-სა (†966 წ.); № 2 გურანდუხტ დედა ბაგრატ მესამისა ქ.-ცხ. I, (†1014 წ.); თამარი № 3 მეუღლე გიორგი I-ისა, როგორც ზემო განმარტეთ; ბორენა № 4 და ელენე № 5 ბაგრატ IV-ის მეუღლენი, ცნობილნი; მაგრამ, რადგან გიორგი II-ს († 1112 წ.) მეუღლე ელენე იყო, როგორც ზემო დაგვამტკიცებთ, ამისთვის ელენე № 5 უნდა იყოს გიორგი II-ის მეუღლე და არა ბაგრატისი; რომ ელენე ერქვა გიორგის მეუღლეს და დავით აღმაშენებლის დედას ამას გვამტკიცებს წყაროს-

თავის სასარგებლოდ წარწერა (იხ. ქვემო 1098 წ. ქვეშე); — რუსუდანი № 6 უცნობია, შეიძლება ის იყოს დიმიტრი I ცოლი, აქამდე უცნობი, ანუ დავით აღმაშენებლის დაჰ, ცოლი ოსის მეფის ჯადოროსისა; რუსუდანად იწოდებოდა აგრეთვე გიორგი III დაჰ, სულთნის ცოლი, პატივცემული დედაცა. ბურდუსანი № 7 ცოლია მეფის გიორგი III (ქ. ცხ. I, 265) ღებდა თამარ მეფისა; ბორდასანისგან შეწირული ნაწილებიანი სატი ჩვენ პირველად აღმოვაჩინეთ სობას მონასტერში, სადა მკურალში; წარწერაში ცნობილია „ბორდოხან დედოფლად“. მკვრამ რადგან ასო-მთავრული O, ივითება „უ“-დ, ამითვე შეიძლება „ბორდოხან“ შემდეგ გარდაქმნისკენით „ბურდუსანად“. ბორდოხანის ქალი, თამარ მეფე, დედოფლებში მოხსენებული არ არის, რადგან იგი მოხსენებულია მეფეებში და ამითა სხუთი გვეძვეს ვიფიქროთ, რომ რუსუდანიცა № 8 არ უნდა იყოს თამარის მეორე რუსუდანი, რადგან უკანასკნელი მეფეთა სიაში არის მოხსენებული, როგორც თამარ მეფეც, არამედ შემოხსენებული დაჰ გიორგი III, სულთნის ცოლი.

იქვე მეფეთა სია:

„და მეფეთა ჩთა ბაგრატისი“ (†1014 წ.), გიორგისი (†1027 წ.), ბაგრატისი (†1072), გიორგისი (ვახუშტით მოკვდა 1089 წ., ჩვენის ქრონიკით †1112 წ.) საუკუნო იყავნ...

„დიდისა დავითისი, წინა ამის ეკლესიისა მამუნიბეღლისა სკან“... (†1125) „დიმიტრისი (†1155); გიორგისი (†1184); თამარისი (ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 1207 წელს; ბრასესითა †1212 წ.); გიორგისი (†1223); რუსუდანი (†1247 წ., ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 1245 წ.). — მოხსენებულთა მეფეთა სიაში ავლას დავით III (†1156); სოლო დავით II აღმაშენებელი წოდებულია „წინა ამის ეკლესიისა მამუნიბეღლად“. რომელი ეკლესია უნდა იგულისხმებოდეს აქ ეტრატის სელაწერი, რომელშიც გამოცხადებულია ზეო აღნიშნული სია, დაწერილია გიორგი მონაზონისაგან შიომღვიმეში, როგორც ამასვე ქმოწმობს ერთი სინოდ. კანტ. გუჯარი (იხ. ქვემო სახარება შიომღვიმისა და გუჯარი 1270 წ. ქვეშე); ამის გამო შიომღვიმეზე უნდა იყოს ზეო ლაზარაკი, და შიომღვიმის მთავარი ტაძარი დავით მეფის აღშენებულად უნდა ჩათვალოს. თუ მღვიმის ძველი ტაძარი ვიფიქროთ, ეკლესიის გარეშე მუშიდუ საუკუნის გვემსხვა ამსენებული, სოლო მისი ქვის ქანდაკიან კანკელის ნაშთი, რომელიც ჩვენ აღმოვაჩინეთ გავის ქვეშე მეთერთმეტე საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. იმავე საუკუნეში უნდა განახლებინათ თუთ მღვიმის ტაძარიც, რომელსაც შერჩინა რამდენიმე იმ საუკუნის სელის წარწერა.

შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ძველი დედანი ჩვენგან მოხსენებულის წარწერის გულაში ეფიცილი იყოს დაწერილი და იქიდან გიორგი მონაზონს გადამოქმტოს მოხსენებული წარწერებიც. უკანასკნელს შემთხვევაში გულათის ამსენებზე იქნებოდა ლაზარაკი და არა შიომღვიმისას, მკვრამ უკანასკნელი ზოგი მსული დასაუკუნებელია, რადგან გიორგი მონაზონი განკითარებული პირი ეფიცილა, როგორც აღმოაჩინენ 1270 წ. ქვეშე მოხსენებულნი ცნობანი და მსული დასაუკუნებელია, რომ გულათის აღშენებზე ნათქვამი შიომღვიმის აღშენებზე გადაკეთებინოს. ამ გვარს

შემთხვევაში მეტნიერნი გადაწყველნი, გადასწერენ რა დედნის მინაწერებს, ზოგჯერ მოისხენებენ სოღმე: „დედასა ასე ეწერათ“. მაგრამ ამას უფრო აშკარად გვიმტკიცებს ერთი წარწერა იმავე ხელნაწერისა, რომელიც მოისხენიებს წა შიოს ლაბანოასს ამის შესახებ, სოღო შიომან აღმსენა შიო-მღვიმე და არა გელათი. ზემო აღნიშნულ მიზეზთა გამო ეკვი არ უნდა რსებოდეს, რომ ჩვენგან მოსხენებული წარწერა აღნიშნულს ასლს ცნობას, რომ შიო-მღვიმის აღმსენა დაკით აღმსენებულს ეკუთვინის.

ზემოხსენებული წარწერა მოისხენებს ზგრეთვე: ა) ქართულთა კათალიკოზებს X—XIII სსუგ.; ეს სია ჩვენ ზემო დაგებულთ (ამ თხზულების გვ. 80) ბ) ბერძენთა მეფეებს (X—XIII სსუგ.: 1) მიხაილ (842—867) და თეოდორა დედა მისი (842—859); 2) ბასილი 867—886?) და 3) კონსტანტინე (?); 4) ლეონ 886—911) და 5) ალექსანდრე (911—912), 6) ქრისტეფორე (?) და 7) რომანოზი (920—944); 8) კოსტანტინე (944—960?; კონსტანტინე პორფიროგენი 912—950), 9) რომანი (960—965) 10) ნიკიფორე (965—973) და 11) იოვანე (973—976); 12) ბასილი (ბულგაროგრაფი 976—1025) და 13) კოსტანტინე (1025—1028 + 11 ნოემბერს). 14) რომან (არგიონი 1029—1034) და 15) მიხაილ (1033—1042); 16) კოსტანტი (1042—1054), 17) მიხაილ (1057—1058); 18) ისაკი (1058—1060) და 19) კოსტანტინე (1060—1067), 20) რომანე (1068—1072), 21) მიხაილ (1072—1078), 22) ნიკიფორე (1078—1081) და 23) ის. კი (1186—1193?).

გ) ბერძენთა დედათაღნი იმავე დროისა: „ვედუკისისი, თეოფანისი, თეოდორაასი და ელენესი (ცოლი კოსტანტინე მეფისა, რომან მეფის ქალი; რომან 960—965 Brosset. Addit. a l. H. de la G. p. 138—152), თეოფანაასი და თეოდორაასი(?), ზოსი (ცოლი რომან არგიონისა, ქალი მეფის კოსტანტინესა), თეოდორაასი, ეკატერინაასი, ედუკიაასი და მართაასი (ქალი ბგერატი IV) სსუგ....“

მერე პატრიარქთა სიებთა იმავე დროისა:

„გერმანესი, ტარასისი, ნიკიფორესი და შუთოდისი, მარადის საესენებელთა პატრიარქთა სასუგ....“

„ეგნატისი, ფოტისი, სტეფანესი, ანტონისი, ნიკოლაასი და ეფთვიესი; სტეფანესი, ტრფონისი, თეოფილაკტესი, პოლიევკტოასი, ანტონისი, ნიკოლაასი და სისინესი, სერგისი, ვესტატოასი, (1031) და ალექსისი და მიხაილისი, კოსტანტინესი (ჯესი), იოვანესი, ვესტრატისი და ნიკოლაასი—მირთლმდიდებელთა პატრიარქთა საჯნო იყავნ ესენება... (კოსტანტინოზ. პატრიარქი).

„ქრისტეფორესი, თეოდორესი (თესი), აღაპისი, იოვანესი, ნიკოლაასი, ელიაასი, თეოდორესი (თესი), ბასილისი, პეტრესი (ჯესი 1049 წ.), თედოსისი, ნიკიფორესი, იოვანესი (იესი) მარადის ესენებულთა პატრიარქთა ანტოკ...“

შესასებულად ზემოხსენებულისა ბერძენთა მეფე-დედათაღთ სიისა აქ ჩავგვირ-

თავს სხვა სა; რომელიც ჩვეუ კიპოკოთ საეკ. მუხ. ტუგაის სჯულის კანონში № 96; 1031 წელს გადაწერილში, ტუგსტისგან გაწერილის სელით მინაწერში:

„მიქელ მეფისა მართლ-მადიდებელისა საუკ... (1033—1042); ზოისი (ასელი იყო იმპერატორის კოსტანტინესა და ცოლი რომანოზ კეისრისა ქ.-ცხ. I, 220) და თეოდორასი მართლ-მადიდებელთა დედოფალთა საუკ...; კოსტანტინე მონომახისა საუკ... (1042—1054); მიქელ ბერი... მართლ-მადიდებელისა მეფისა საუკ... (1057—1058); ისაკ მართლ-მადიდებელისა მეფისა დღენი და წელინი მრავალმცა არიან (1058—1060); მოეც ძლიევა მტერთა ზედა თურქთა. უსხეულოთა მიმსგავსებულისა წრისა მამისა ჩრისა ეფთვებ მზაწმიდელისა, ახლისა ოქროპირისა ქართველთა განმანათლებელისა საუკ...“ ბერძენთა მეფეთ წელნი დაქსნით თანხმად წერა-კითხ. საზოგ. ხელ-ნაწერისა № 181, რომელშიც ჩართულია ვასუშტის მიერ შედგენილი სია მეფეთა, ჰატორიარქთა და კათალიკოზთა. ვასუშტის სიაში მეფე კოსტანტინე № 3 მისდევს ალექსანდრეს № 5, ქრისტეფორე № 6 სულ არ სხანს; რომანოზ II ასუ. რომანოზ № 9 მისდევს რომანოზ I-ს № 7: კოსტანტინე № 8 სულ არ სხანს; კოსტანტანეს და მიქელას შუა №№ 16 და 17 აღნიშნულია თეოდორე 1054—1057 წ. (უნდა იგულისხმებოდეს დედოფალი თეოდორა: ქ.-ცხ.ოკ. I, 229); კოსტანტინეს და რომანეს შუა №№ 19 და 20 ჩართულია ევდუკი 1067—1068; ნიკეიფორეს და ისაკის შუა №№ 22 და 23 მოსსენებულნი არიან სიაში: ალექსი კომნენი 1081—1108; იოანე კომნენი 1108—1143; კემანუილ კომნენი 1143—1183; ალექსანდრე 1183—1184; ანდრონიკე კომნენი 1184—1186.

1003 წ.—ამ წელს აღუშენებია ბეგრატ III-ს ქუთაისის დიდებული ტაძარი.— დიუბუასგან (Voyage I, 411—424) კადმოლებულს მისს წარწერაში ბეგრატ ისენიება „კურატალატალ და მეფედ აფხაზთა და ქართველთა“ (ვასუშტი დ. ბქარძეკსა გ. 145—146 ქ.-ცხ. I, 212).

1008 წ.—„შესწავება ჯერ არს, რამეთუ ესე უკუე მთასა წმინდასა ათონსა მონასტერს ქართველთა წმიდათა მამათასა იოვანეს და ეფთიმისა ნათარგმნს სახარების თარგმანში ეწერა ესრეთ: დასაბამითგან წელინი იყენეს: ხფივ (6516—5508=1008), ინდიკტიონი ე: ჯვარკმითგან: შლგ (თუ შპგ? = 983+33=1016), ქართულად დასაბამითგან წელინი: ხქიბ (6912—5604=1008), ქორონიკონი იყო მეთაქამეტედ მოქცეული: სკს.“ (228+780=1008). ეს წარწერა ვიდაც უნდა ბირს გრიგოლ ღვთის-მეტყველის ხელ-ნაწერ წიგნიდამ გადმოუწერია და ჩაკერებულა ჩემს ისტორ. კრებულში, გვ. 476. ზემოდ ჩვენ დადაპოტიციეთ, რომ 1002 წელს მათეს თავი უკვე თარგმნილი უოფილა (ის. 1002 წ. ქვეშე) და ამის გამო აქ მოსსენებული ხელ-ნაწერი 1008 წელს გადაწერილი პირი იქნებოდა მათეს; ანუ იოანეს სახარების თარგმანისა.

1008 წ. — «გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ მეფე, ძე ბაგრატ ქართველთა მეფისა⁷⁾, ქრონიკონსა: სკზ: ⁸⁾ და დაუტევა ძე ესე თჳსი ბაგრატ⁹⁾»

7) ქ.-ცხ. I, 210, ბ: „და შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელთა გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ მეფე, მამა ამის ბაგრატ მეფისა და ძე ბაგრატ მეფე ზეგუნისა... ეს ადგილი, სწანს, მერეა შეტანილი ქ.-ცხ.-ში, რადგან მარამ დედოფ.-ქ.-ცხ.: არ იპოება (№ 30, ფ. 244).

8) სიტყვიდამ „გარდაიცვალა“... აქამდის ჩაყრებულია ქ.-ცხ. I, 210, გ-დ (მარამ დედოფ. ქ.-ცხ. არ არის, ფ. 244).

9) ფრასები: „დაუტევა ძე ესე თჳსი ბაგრატ“, „მამა-ძენი ესე“, „მას გიორგის“, „ესე გიორგი“, „გარდაიცვალა გიორგი, მამა ამის ბაგრატისა“ და სხ., ჩვენის აზრით, იმას გვიჩვენებენ, რომ თვთ მემბტანე თანამედროვეა ამ პირთა, ე. ი. გურგენის, ბაგრატის, გიორგის და ბაგრატისი (1001—1032 წ.); თვლით ნახულსა სწერის და არა გაგონილს, და რადგან სუმბატის ისტორია მოულოდნელად შეწყვეტილია სწორედ იქ, სადაც მოთხრობილია ბაგრატის დედის მარამის საბერძნეთს გამგზავრება მშვიდობიანობის დამყარებისათვის, ამით საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ ამ ამბების დამწერი საბერძნეთში სცხოვრობს. ათონის ალაპებში მოხსენებული (№ № 56, 96, 121) სუმბატ კუროალატი (იხ. ზემო გ. 135), სუმბატ ერისთვი (იხ. ზემო გვ. 121) და მისი შვილი გურგენ, როგორც ვიცით, საუკუნოდ დარჩენილა საბერძნეთში, დედ-მამანი გურგენისა ბერად შესულან (ათონის ალაპ № 121), იქვე მომკვდარა და დამარხულან ივერთ მონასტერში (ibid № 121) და მისი ცოლიც ბერძნის ქალი, იქ დარჩენილა (ibid № 56).

ეს ცნობები საბუთს გვაძლევენ ვიფიქროთ, რომ სუმბატის ისტორიის დამწერი უნდა იყვნენ ათონის ალაპებში და „კლემასში“ მოხსენიებულნი, სუმბატ კუროალატი და ძე მისი გურგენ, რომელთაც საბერძნეთში გაატარეს უკანასკნელი დრო თჳსის ცხოვრებისა. რადგან სუმბატი მოკვდა 992 წელს, ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ მისგან შედგენილი ისტორია მოყვანილი ყოფილა მხოლოდ ამ დრომდე (იხ. ქ.-ცხ გვ. 200), ხოლო ამის შემდეგ გაუგრძელებია მის შვილს გურგენს, რომელიც მომკვდარა 1032 წლის ახლო ხანს, რადგან სწორედ ამ წელზე მოულოდნელად შეუწყვეტია თჳსი მოთხრობა.

მართლაც სუმბატის ისტორიას ცხადად ეტყობა, რომ იგი შედგენილია ორის კაცისაგან, რადგან ორ სულ სხვა-და-სხვა გვარ ნაწევრად იყოფა. პირველი ნაწილი გვაძლევს მეტად მოკლეს და თითქმის მხოლოდ ქრონოლოგიურს ცნობებს ტაო-კლარჯეთის მთავრებზე, ხოლო მეორე ნაწილში, (დაწყებული 1001 წლიდამ და განსაკუთრებით 1021 წლიდამ) იწყება ისტორია უფრო ვრცელის ცნობებითაც და უბრალო ქრონოლოგია მატანედ იქცევა, რაჟსაგამაც ქ.-ცხოვრების შემდგენს, თითქმის მხოლოდ ამ უკანასკნელის სუმბატის ისტორიის ნაწილისაგან შეუდგენია მთელი ისტორია გიორგის და ბაგრატ მეფისა: აქა-იქ გაზვიადებული მოთხრობა შეუმოკლებია, ხოლო ზოგან შეუმსია ახალ ცნობებით, რადგან საქმოდ არ დაუნახავს სუმბატის ქრონიკა.

რომ უკანასკნელი ნაწილი სუმბატის ისტორიისა საბერძნეთს არის გაგრძელებული, ამას, ჩვენის აზრით, რამდენადმე ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ მემბტანე თითქმის მხოლოდ იმ მოვლინებას აღგვიწერს, რომელშიც მონაწილეობას იღებდენ ბერძნები და ცალის სიტყვითაც არ იხსენიებს სხვა ამბებს, იმისთანა საყურადღებობსაც კი, როგორც არის, მაგალითებრ, „აუხაზთ მეფეთა ქრონიკის“ ცნობა, რომ 1029 წელს ბაგრატი თავს დასხმია სულთანსა, სულჯუკის თათრები იმ დროს ძლიერდებოდენ და ძნელი დასაჯერებელია, რომ მათთან რამდენიმე შეტაკება არ ჰქონდათ ქართველებს, თუმცა ეს ამბავი არ იცის სუმბატის ქრონიკის დამწერმა, რადგან იგი საქართველოს მოშორებული, საბერძნეთში სცხოვრობს და მხოლოდ ის მოვლენა იცის, სადაც საქართველოს ამბებში ბერძნები ერევიან.

აფხაზთა მეფე, კურატპალატი დიდი, და ეფულა ტაოსჲ მამულსა თჳსსა¹⁰⁾, და დაიპყრა ყოველი კავკასია თვთ-მპყრობელობითა ჯიქეთიდგან ვიდრე გურგენადმდე. ხოლო¹¹⁾ ადარბადაგანი და შარვანი მოხარე ყო სომხითისა კელმწიფობითა; ნებიერად განაგებდა¹²⁾. მეფე სპარსთა თავისა¹³⁾ მეგობრად და ერთგულ-ყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თჳსითა უფროს სახლეულთა თჳსთა¹⁴⁾ სა, და რამეთუ¹⁴⁾ ბერძენთ მეფესაცა შიში აქუნდა ამისი ყოვლადე¹⁵⁾.

1011 წ. — „და ამან ბაგრატ კურატპალატმან მოიყუნა კლარჯნი¹⁶⁾ კელმწიფენი სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, თჳსნი მამის დისწულისანი¹⁷⁾, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა, და მუნ შინა შეიპყრნა იგინი, რე აღიზუნა ქუეყანანი¹⁸⁾ და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარ ყუნა ციხესა შიგა თმოგვისასა, და მუნ ციხესა შინა თმოგვისასას, გარდაიცვალა სუმბატ არტანუჯელი ქორონიკონსა: სღა:“

1012 წ. — „და ვერეთვე მასევე წელსა შინა გურგენცა გარდაიცვალა, ძმა სუმბატისი, ქორონიკონსა: სღბ: ¹⁹⁾, ხოლო შვილნი ამათნი წარვიდეს კოსტანტინებოლედ, ძე სუმბატისი ბაგრატ და ძე გურგენისი დემეტრე ბასილი მეფისა წინაშე, და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რომელ და შთეს ამათ ქეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკვდილითა პატიმრობასა შინა²⁰⁾.

1014 წ. — „ამისა შემდგომად მოვლო ბაგრატ ყოველი სამეფო თჳსი, აფხაზეთი, ჰერეთი და კახეთი, მოვიდა და დიზამთრა კეფეა ტაოსათა, და მორაიწია ზაფხული, მოვიდა მასევე ციხესა ფანასკერტისისა წელსა მესამესა და მუნ შინა გარდაიცვალა ესე ბაგრატ ქორონიკონსა: სღდ: თუესა მისისა :ზ: დღესა შარასკესა²¹⁾ და დაუტევა ძე თჳსი გიორგი; და დაჯდა იგი

¹⁰⁾ სიტყვებიდამ „და დაუტევა ძე“ აქამდი არ იპოვება ქ.-ცხ. და ამის შემდეგ კი ქ.-ცხ. I, 112, ე—ბ, უმატებს: „ხოლო ამან ბაგრატ მეუფემან კურატპალატმან დაიპყრა ყოველი კავკასია“.

¹¹⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ვ „და“.

¹²⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ზ: ეს ორი სიტყვა არ იპოვება.

¹³⁾ და ¹⁴⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ზ: ეს სიტყვები არ არის.

¹⁵⁾ სიტყვიდამ „დაიპყრა“ აქამდი ჩაყრებულია სუმბატის ისტორიიდან ქ.-ცხ.-ში; I, 212, დ—ბ (მართამ დედოფ. ქ.-ცხ.-ში არ არის).

¹⁶⁾ ქ.-ცხ. I, 213, იზ: „კლარჯთა“.

¹⁷⁾ ქ.-ცხ. I, 213, იბ: ეს სამი სიტყვა გამოტოვებულია ქ.-ცხ. I, 213, ე—ბ.

¹⁸⁾ ქ.-ცხ. I, 213, ით: „ქალაქნი“.

¹⁹⁾ ქ.-ცხ.-ში I, 213, კ. ამ სიტყვების მაგიერ „და მუნ“ იდგან „დაწყებულისა“, ასწორია: „და მუნ ციხესა შინა გარდაიცვალნეს სუმბატ და გურგენ.“

²⁰⁾ მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვიდამ „ამან ბაგრატ კურატპალატმან“ აქამდი შემდეგ ჩაყრებულია ქ.-ცხ. I, 213 ე—კ; ჩამყრებულს თვითონ მიუმატებია რამდენიმე ფრაზები დაწყებული „ხოლო ესეცა“—დგან „ამან ბაგრატ“—ამდი (ქ.-ცხ. I, 213, თ—ბ).

²¹⁾ დაწყებული სიტყვიდამ „ამისა შემდგომად“ აქამდე ჩაყრებულია ქ.-ცხ. I, 213, კ—ზ. —1014 წელს 7 მაისი მართლაც პარასკევს მოდიოდა:

მეტელ წლისა: იმ: 22) ხოლო დაჯდა რა ესე გიორგი მეფედ, განდგა ამას ქუეყანასა 23) ჰერეთ-კახეთისა და ლაღრობითა აზნაურთათა შებყრობილ იქმნეს ერისთავნი მათ ქუეყნად, კულაღვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა პირველ აქუნდა იგი 24).

ბაგრატ III დროს ჩვენ მივაწერთ აგრეთვე ფრად საყურადღებოს ძველსა ბრუნას ვეცხლას (კგონებ სომამს) ჯგარსა, რომელსაც აქვს 1 1/4 არშინი სიმაღლე და ერთი არშინი სიგანე და იწონს 9 1/2 გირანქას. ზედ ამობერვით გამოსასულია ჯგარისა სიმათავრულ წარწერთ: «ჯრცმაჲ. იც ქე მეუფე ჰურიათა». ჯგარცმულის ზემო დასტულაია მთარქელი ასიკლოზი წარწერთ: «ანგელოზი იცვიდა უფალსა ზედა მოვიდა». ჯგარცმულის მიმსჯვალულის მარჯვენა სელისკენ ამობერვით გამოსასულია მტირალი ქალი წარწერთ: «წა მშ (მარიამ) დედაჲ ქე სი» «ძლიერებაჲ (sic) ესე მის მიერ არს შენდა(?) რწ (რომელმან) განიპყრნა კელნი მისნი ჩემ ზა». მარცხენა სელისკენ ამობერვითვე გამოსასულია წა იოჰანე მახარებელი წარწერთ: «წა იოჰანე მახარებელი. ჯრო (ჯუარო) ვინაჲ იდიდე, რ (რამეთუ) დიდებული იგი ჩემ ზა ამაღლდა. ამ ჯგარის ქვემო აწიოებზე სიმათავრულადვე სელოგნურად წარწერიდა: - - დ(ა) | ად | ი(დ) | ე ბა | გრაუ | აფხ | აზ | თა | მეფ | ე ძეი | მეფე | თა მეფისა | (მეორე მსრისკენ) - - გ | (ნი) | სი. ქე | შ | ე | მ | არ | თა დ | ეოფალი.» | ე. ი. - - დ(ა)ხდი(დე) ბა გ რ ა ტ აფხსითა მეფე, ძეი მეფეთა მეფისა (გურ)გ(ენი)ი. ქრისტე, შეიწყალე მათათა დეოფალი». აქ საეჭვოდ წაკითხულია მხოლოდ «გურგენისი», ამ სიტყვას აკლავს სიმი შირველი ასო «გურ», რომელსაც აფარია რკინის ნაჭერი (ჯგარი დაზიანებულა და მერმე შეუუთობიათ), შემდეგი ასო «გ» და ბოლო მარცხელი «სი» სწასს, ხოლო მარცხლისგან «ნი» სწასს მხოლოდ ქვემო ნაწილები, ზემო ნაწილს აფარია რკინის ნაჭერი. მაგრამ ეჭვი მაინც არა გვაქვს, რომ ჩვენ

22) ეს თერთმეტი წინა სიტყვები შეცვლათ არის შეტანილი ქ.-ცხ. I, 214, გ—დ.

23) ქ.-ცხ. I, 214, დ—ე. ეს სამი წინა სიტყვა ქ.-ცხ. I, 214, დ—ე, იკითხება ესრე: «განდგა მას ქუეყანა». ჩვენის აზრით აქ ორსავე წყაროში შეცდომაა, რადგან ეს ფრასი ქართულს ენას არ ეხერხება, და უნდა იკითხებოდეს ესრე: «გადაღა (ანუ განუღა) მას ქუეყანა» და სხ.

24) დაწებული სიტყვითამ «ხოლო დაჯდა» აქამდი შენდგ ჩაკერებულია ქ.-ცხ. I, 214, იხ. მესამე სტრიქონის პირველი ხუთი სიტყვა, შეითხისა უკანასკნელი სამი და ორი შემდეგი სტრიქონები მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ-ში არ იპოვება.

ამის ქვეით კი ბოლომდი ძველადვე შეტანილია ქ.-ცხოვრებაში, რომელიც მარტო ამ მოთხრობისაგან შედგება, იხ. 214, ვ, —221, ბ. რაც სუმბატის ქრონიკაში ქ.-ცხოვრების შემდგენელს (მარიამ დედოფლის ვარიანტი) შემოვკლებია, ის ჩვენ, როგორც ვთქვით, დიდს ფრჩხილებში ჩაკვირთ და რაც ჩაუმატებია ანუ თვალსაჩინოდ შეუცვლია, ის სხოლივში უჩვენეთ. დაბეჭდილ ქ.-ცხოვრებაშიც მოხსენებული მოთხრობა თითქმის შეუცვლელად შეტანილია სუმბიტის ისტორიიდან (ქ.-ცხ. I, გვ. 214—221).

წავითხვა სწორაჲ. ამის გამო „მართა დეოფალი“ უნდა იყოს აქამდე უცნობი მიქელე ბეგრატ III-ისა.

მართა ერქვა აგრეთვე 1) გიორგი მეფის ქალს, ბეგრატ IV-ის დას (ქ.-ცხ. I, 219), მაგრამ არა სჩანს, რომ ის დედოფალი ყოფილიყო, 2) და ბეგრატ IV-ს ქალს, გიორგი II-ს დას, რომელიც 1065 წელს მათხოვებს ბერძენთა იმპერატორს მიქელ VII. ამასვე ძეგარფასი ცნობები ის. ათონის აღაპებში №№ 25, 92, 107, 132; და კელ. მუხ. XI ს. უკ. ხელ-ნაწერი № 87 და გიორგი მთაწმიდელის ცნობებებში, ხელ-ნაწ. მუხ. № 134 და № 170, გვ. 233, 251. ამ მართას ბერძენებმა ჩვეულებრივად სსხელი უწოდეს; მართამად, და ქართულ წყაროებშიც ამ სახელით არის ცნობილი: მისი შვილი იყო იმპერატორი კონსტანტინე ზორფინოვკისი (ათონის აღაპი № 132). ბრასეს აღმოჩენისასაც გელათის ვეჯახზე: „ქე შე სული მეფისა პანკრატისა და დედოფლისა მართასი და ძე მათი მეფეთა მეფე გიორგი“ (Rap. XI, 16).

ბრასეს სწორედ ვერ წაუგითხვან ბრეთის ვეჯახის წარწერა და ამის გამო მისი განმარტებაც შეცდომითაჲ Rap. VI, 109—112). მოსსესეგულის ვეჯახის ქვემო ამბურებით გამოსახულია მდებრეთ-მთავარი წარწერით: „ქე შე მამი მიქელ“ (შქლ), ხოლო ამის ქვემო ბუშტზე გამოქანდაკებულია ოთხი მასარებული. ქვემო წარწერა ბრასეს უნაკია ბრეთის სათლასიგემლის სიტყვა: „ქე შე მამი მიქელ. ნათლისმცემლო მეოხ ეყავ“. მიქელ ებსკაჲოსი სჩანს ზემონიჭოხის ძეგლს წარწერაში და მიქელ გუბი სჩანს 947 წ. (ის. ეს თხზულება) და ბეგრატ IV დროს (ქ.-ცხ. 293), შალთანის წარწერაშიც (Rap. I, 177).

1021 წ.— და ამისა გიორგის მეფობისა მეშვიდესა წელსა გამოვიდა ბასილი, ბერძენთა მეფე [ამას გიორგის მეფესა ზედა] ²⁵). ხოლო ესე გიორგი განვიდა ლაშქრითა დილითა ²⁶), და დაიბანაკეს ქუეყანასა ბასილიანსა ორთავე მრავალ დღე, და არა მივიდეს ბრძოლად ერთმანერთსა [ზედა, არამედ] მოერიდა გიორგი ²⁷) [და] მოვიდა და დაწუა ²⁸) ქალაქი ოღთისნი, ²⁹) [გამოუდგა კუალსა] და მოუდგა უკანა ³⁰) მეფე ბერძენთა, და შეკრბეს რა უკანა მავალნი ³¹) გიორგისნი, [და წინა-მავალნი ბასილისნი ლაშქარნი] იქმნა ბრძო-

²⁵) ამ ოთხ სიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. გვ. 247 სწერია: „მას ზედა“ და ამას შემდეგ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. და დაბეკილი ქ.-ცხოვ. უმატებენ: „ყოველითა სპითა საბერძნეთითა და უცხო-თესლითა ურიცხვითა“.

²⁶) მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეკ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „წინააღდგომად მისსა“.

²⁷) მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეკ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „მეფემან“.

²⁸) მარ. დედ. „დაუწუა“.

²⁹) მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. და დაბეკ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „და მუნით იგი მოვიდა კუალსა“ (ქ.-ცხოვ. „კოლას“).

³⁰) ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ბასილი“.

³¹) ორივე ქ.-ცხ.: „მამდევარნი“, ხოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ. ამას იქით უმატებს: „დევნა მრავალნი ბასილისანი“.

ლა დიდი სოფელსა შინა, რომელსა ეწოდების შირიმთა,³²⁾ და მრავლად მო-
ისრნეს ორკერძოვე, [და] მოიკლნეს [მუნ დიდნი] ერისთავნი³³⁾: რატი, ძე
ღიპნარიტიისი და ხურსი.³⁴⁾ [და ვითარცა მოესმა კმა ომისა გიორგი მე-
ფესა, აღბორგნეს, განვიდეს და მოვიდეს ადგილსა მას, სადა იყუნეს ბრძო-
ლად],³⁵⁾ და მოვიდა მუნ³⁶⁾ ბასილი მეფეცა სპითა დიდითა,³⁷⁾ და შეკრბეს
[იგინი] იზიერ და ამიერ, [და] იქნა [მუნ] ბრძოლა დიდი, [და] მოისრნეს მუნ
ბერძენნი [დიდნი და] ფრიადნი, და წარმოიღეს [გიორგისთა] ავარი³⁸⁾, [და ეზომ
განდიდნა]³⁹⁾ ბრძოლა იგი, რომელ სივლტოლა ევლუებოდა ბასილი მეფესა,⁴⁰⁾
გარნა [გიორგისნივე] სულ-მოკლე იქმნეს,⁴¹⁾ [რამეთუ] შორიდეს და წარმო-
ვიდეს. [ხოლო ბასილი] უკანა წარმოუღდა და მოვიდა⁴²⁾ არტანს, [და დაწუა
იგი, და რომელი ჰოვა ტყუე ყო].⁴³⁾ [ხოლო] გიორგი [წარვიდა ნიგაღიზ
კერძო სამცხენდ, და] მიუღდა [მას] უკანა [ბასილი] ჯავახეთით კერძო⁴⁴⁾, [და
შოაოკრა ყოველივე]⁴⁵⁾; გარდავიდა [გიორგი] თრეიელეთად⁴⁶⁾ [და მოადგა ბა-
სილიცა თრეიელეთადვე], და რა. ეახლნეს ერთმანერთსა, კულად⁴⁷⁾ განძლი-
ერდა გიორგი⁴⁸⁾ [ლაშქრითა რამეთუ მოიყუანა წანარნი და შაქნი]⁴⁹⁾ [ხო-
ლო იხილა რა ესე ბასილი,] შეიქცა⁵⁰⁾ თრიალეთით [და] უკუ-მოვილო ჯა-

³²⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. აქ ორის წინა სიტყვის მაგიერ: „ჰქვიან შირიმნი“.

³³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „დიდებულნი“, ხოლო დაბეჭდ. ქ.-ცხ.: „და დიდებულ-
ნი გიორგი მეფისანი“.

³⁴⁾ ამას იქით მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „და გვიანდ ეწია კმა ტიორგი მეფესა, ვი-
თარმელ ომი არს უკანა მავალთა ზედა, მაშინ უბრძანა სპათა თვსთა და აღიჭურნეს მსწრაფლ:
განვიდა ოთხ გიორგი მეფე. რამეთუ ანოვან იყო და უშიშ ყოვლითურთ, ვითარცა უეკროცო;
მისთანა სიმრავლე სპისა მისისა“. — რატი † 1021 წ. — ზურსი იხ. ვახუშტ. ბაქრ. გვ.

³⁵⁾ ეს ექვსი წინა სიტყვები არ იპოვება არც დაბეჭდილს ქ.-ცხ.

³⁶⁾ მარ. დედ.: „მუნით“. ³⁷⁾ მრ. დედ. და ქ.-ცხოვ.: „ყოველითა სპითა მისითა“.

³⁸⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „უზომო“.

³⁹⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგრძელდა მათ შორის“.

⁴⁰⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხოვ. „სივლტოლად განემზადა ბასილი მეფე“.

⁴¹⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „ქართველნი“.

⁴²⁾ ამის მაგიერ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „წარმოუღდეს უკანა
ბერძენნი და დახოცნეს ურიცხვნი პირითა მახვლისათა. მოუწია ლაშქარმან არტანს“.

⁴³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. ამის მაგიერ სწერს: „ტყუე ყვე“ და მოაოკრეს არტანი და რა-
ფმს წარვიდა თრიალეთს.“

⁴⁴⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „მოუღდა (დაბეჭდ. ქ.-ცხ.: „მოუღდა“) უკანა, დასწყვიდეს ქვე-
ყანა ჯავახეთისა“.

⁴⁵⁾ აქ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: „და რაფმს წარვიდა გიორგი მეფე“.

⁴⁶⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „გარდავიდა თრიალეთს კულადცე“.

⁴⁷⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „რამეთუ“.

⁴⁸⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „მეფე, შორითა ძალი კახეთისა და ჰერე-
თისა“. ⁴⁹⁾ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „გარნა დაუშალეს (მას) შებმა მეორედ“.

⁵⁰⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ბასილი მეფე“.

ვახეთი და არტანი⁵¹) დღეთა შინა ზამთრისათა], და კუალად უბოროტეს-⁵²) [ადრე] მოაოკრა,⁵³) [და] წარვიდა, და იზამთრა ქუეყანასა ხალადასა⁵⁴), ქალაქსა ტრანაპიზონ[თა]სა. და ვილოდეს მოციქულნი [ორთავე ამით მეფეთანი ზავისათს ერთმანერთისა წინაშე მშვიდობისა ხოლო] იქმნა ამას ქამსა შინა განდგომილება დიდი საბერძნეთს, რამეთუ შეირთნეს [ბასილის] სპასპეტი და წარვიზი, [ძე ფოკას განდგომილისა, და მეფე იქმნა ქისიფი]⁵⁵), და მიიღვნეს მათ ყოველი აღმოსავლით კერძი ქვეყანა⁵⁷], ხოლო ღმერთმან ბასილს [დიდად შეშინებულსავე] პატივ-სცა, [რამეთუ განუღდა ქსიფენ წარვიზს, ყოველნივე ერნი მისად მომდგომელნი]⁵⁸) შეიცვეს ციხესა შინა, შეიპყრეს და ბასილის წინაშე წარმოგზავნეს,⁵⁹) და მან ექსორია ყო იგი კუნძულსა⁶⁰) [შინა] და მიმდგომთა მისთა მრავალთა თავი მოჰკუეთა, რომელთა თანა იყო ფერის, ჯოჯიკის ძე ქართუელი⁶¹).

ერთი ზემოსსწრებულთა მოციქულთაგანი, რომელნიც კვილოდეს ორთა ამით მეფეთა შორის ზავისათს და მშვიდობისა იყო, სომხურ წყაროების ცნობით ზაქარია გ:ლაშქერტიკელი. ერთის გუჯრის ცნობით „ვალაშკერტელის სამწყსო იყო ყალბეზანს ზეითი, ვალაშკერტს აქეთ ხინჯი და დევბოინის აქეთი;—ანელის სამწყსო: სულა ზარიშტიანი და შირავოინი და მალასბერეთი;—კარელის სამწყსო: სულა, კარი და კოლაასა და ოლთისის საზღურის გარდმოღმა გგჩევიანი (გოგჩევიანი) და კალბევიანი (Ваградзе, Археолог. путеш. по Гурii и

⁵¹) მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „არტანიტ“.—⁵²) ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „შურის გებით“.

⁵³) ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ქვეყანანი იგი“.—⁵⁴) მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „ხლდისასა, მახლობელად“.—⁵⁵) ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „მათ შორის“.

⁵⁶) დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „ქისიფენი“.

⁵⁷) მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „წარუღვინეს ყოველი ქუეყანა აღმოსავლეთისა“, და ამას იქით ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და დიდად შეძრწუნდა ბასილი ამისთვის“.

⁵⁸) აქ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: და „მოკლა წარვიზი ქსიფე(მ) და გადგეს რომელი მიართულ იყვნეს. ხოლო ქსიფეს მიეგო ცრუება წარვიზისა, რამეთუ შეიტყუეს ციხესა (ამის იქით მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ყოველნივე ერნი მისად მიმდგომელნი შეიცვეს ციხესა შინა“) და სალასანოსათა (ქ.-ცხ. „დალასანოსთ“) სისხლისათა (ქ.-ცხ. „სისხლისათს“) ფოპსის ძისა (ქ.-ცხ. „ფოპსის ძისა“)...

⁵⁹) ქ.-ცხ. (215, კ) ამ სამ წინა სიტყვის მაგიერ სწვრივა: „წარმოგზავნეს წინაშე და მოგვარეს ბასილი მეფისა“. ხოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „და მოგვარეს ბასილი მეფისა“.

⁶⁰) ორივე ქ.-ცხ. „რასამე“.

⁶¹) ორივე ქ.-ცხ. (I, 215): „ნათესავით ტაოელი და სხვანი იყვნეს ბერძენნი“.

ამ ფერის ჯოჯიკის ძეხედ გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი სწერს, რომ ის ყოფილა „დის სიძე ბასილი, ბაგრატის ძისა“ და დასძენს: „რისხვითა ბასილი მეფისათაა ფერსოს (ე. ი. ფერისს) თავი წარეკუთა, რამეთუ განდგომილება დასწამეს“... „ამისა შემდგომად ბრძანებითა სამეფოთაა კუალად თვსთავე პრასტინთა მიიქცა სალუთო ესე დედაკაცი (ტალი ფეროსისი) ტვარწატაფს“ (ცვლ. მუხ. № 170, გვ. 220—221).

Аварѣ, стр. 81—86). თანამედროვე თვთ გიორგი მეფის არისტარხი დასდო-
კური სწერს, რომ ქართველი ეპისკოპოსი ზაქარია ვალაშკერტელი 1022 წელს
მოციქულად დადიოდა გიორგისა და კასილის შორის. ვალაშკერტად უნდა იგუ-
ლისმებოდეს აწინდელი ალაშკერტა ეფრატის სეობაში. შეიძლება მისი გათდრა
ყოფილიყოს ის ეკლესია, რომლის ნაშთი 1030 წლის წარწერით იბოკება კალიზ-
მანის მასლობლად, სოფელს ჩანვლში (კახუშტი ბაქრამისა გ. 149—150). სწახს,
ქართველთ ერს იმ დროს სწერია რამდენიმე ნაწილი ეფრატის სეობისა და ღომიჯ-
თისა.

თვთ ზაქარია ვალაშკერტელის ცხოვრებაში და მისთვისე დაწერილი ტყავის წი-
გნი „რჩულის კანონი“ ჩვენ ვიბოკნეთ „წერა-კითხ. საზოგ.“ წიგნთ-საცავში,
№ 143 (ის. ჩემი დწერა „წერა-კითხ.“ წიგნთ-საცავისა, გვ. 291). ამ წიგნის
წარწერასი მოკეითსობებ: 1) „უფალო იესო ქრისტე... ადიდე შენმიერიითა
წარუვალიითა დიდებითა ზეცისა სასუფეველსა წმიდა მამათ-მთავარი ზ ა-
ქარი ა ვ ა ლ ა შ კ ე რ ტ ე ლ ი“. 2) დმერთო, ადიდე ზაქარია მამათ-მთა-
ვარი ა ქ ა და საუკუნესა; 3) „რომელნი ამას რჩულის კანონსა იკითხვი-
დეთ ღლაცვითა მომიკსენეთ გლახაკი ეფთვძე, რომელმან ვთარგმნე ესე
ბერძულისაგან ქართულად, ან იყავნა. ეს სელ-ნაწერი შეიდაეს: 1) რჩოჯ-
ლის კანონს (100 კანონად); 2) კანონნი შეცოდეულთანი იოანე მმარსკელისა.
3) ძეგლის წერა მე-VII მსოფლიო კრებისა 4) წწისა ბასილისი კესარიელ მთა-
ვარ-ეპისკოპოსისა მარტულისა, და იქვე წელათ-ადრიცსა დასაბამითგან ქრისტეს
მოსვლამდე. 5) „წესი და განგება სატფურებისა, რომელ არს კურთხევა წსა
ეკლესიისა, რომელი თარგმნა იონთა ენისაგან ნეტარმან ეფთვძე“. 6) საკელე-
სიო საგალობლები ნოტის ნიშნებით. 7) კურთხევა: წიგნის მკითსველის და
ფსალტისა; კერძო-დაკონისა, მთავარ-დაკონისა, სუფისა, ეპისკოპოსისა, და აქვე
აქეს წარწერა: ... „ლოცვა ყავთ ცოდვილისა ბასილისათვს“. ეს ბასილი
უნდა იყოს გადამწერილი წიგნისა ზაქარია ვალაშკერტელისათვს. 8) „განკება მათ
სკდა, რომელთა მიქუნდეს დიდი სქემა.“

მოხსენებული „რჩულის კანონი“ უშკელესია ეველა-ქამდი ცნობილ წს კეთი-
მეს მტერ თარგმნელ რჯულისკანონის სელ-ნაწერებში; იგი დაწერილია თვთ წს
ეთიმიეს სიცოცხლეში 1022 წლის ახლო ხანებში, რადგან ზაქარია! ვალაშკერტელი
ცოცხალი ყოფილა სელ-ნაწერის დაწერის დროს.

მეორე თათქმის იმჯ დროინდელი რჯულის კანონის ცალი, 1031 წელს და-
წერილია, დაცულია საკელ. მუზ. № 96.

გაგრძელება „სუმბატის ქრონიკისა“:

„და კუალად შემოიქვა ბასილი [მეფე], და მოვიდა ბასიანს, [და] ითხოვ-
ლა [იგი გიორგი მეფისაგან] ციხე-ქუეყანათა და აღუთქმიდა ზავსა და მშვილ-

დობასა. ხოლო⁶²⁾ გიორგი მეფემან განავლინა ზვიადი⁶³⁾ ლაშქრითა დი-
დითა [უწინარეს თვისსა]⁶⁴⁾. [და დაილაშქრა ზვიადმანცა ამიერ, კიდესა ბა-
სიანისასა, რეცა ზამთრის სახელ]. ხოლო⁶⁵⁾ თვთ⁶⁶⁾ [გიორგი მეფე] უკანა
ისრე⁶⁷⁾ [განვიდა ზეად წადიერი ლაშქრითა დიდითა და ძლიერითა],⁶⁸⁾ გარნა
ორკერძოვე მსაკუარნი იგი აზნაურნი არა მიეშუნეს გიორგის ყოფად ზავი-
სა, [რამეთუ არა უნდოდა მშვიდობა]⁶⁹⁾ [არამედ აზრახეს მას ბრძოლად, იწვიეს
იგი ბასილის ზედა, რომელი იგი ზეად და მშვიდობად ჰგონებდა მისულასა
მათსა და ჰგონებდა და მოელოდა. ხოლო გიორგისთა] იწყეს ბრძოლად, და
აოტეს ზოგი [ბასილის] ლაშქრისა⁷⁰⁾. [მეშინ უბრძანა ბასილი მეფემან და-
მოკიდება წუერსა ჰოროლისასა წერილი მათი, რომელნი მისად დაეწერნეს
გიორგი მეფესა ჩუენისა სიმტიციისა და ზავისანი. და ესრეთ ბასილი მე-
ფემან ჰოროლისა წუერითა ამართნა ივინი, მიუპყრა ღმერთსა და თქვა: „იხი-
ლე, უფალო, წერილი ესე მათი, და საქმე რომელსა აწ იქმან.“⁷¹⁾ და
[კულად მოიღო ბასილი მეფემან ძელი ცხორებისა] მანდილითა წმიდითა,⁷²⁾
[და დასცა იგი] ქუეყანასა ზედა, და თქუა [ესრეთ, ვითარმედ] „უკეთუთ მი-
მცე მე⁷³⁾ კელთა მტერთასა, არღარა თაყუანის გცე⁷⁴⁾ [უკუნისამდე].“ და
ვითარ [ესე ყო და თქუა]⁷⁵⁾ [მყის მასვე ჟამსა იძლიენეს] და⁷⁶⁾ მეოტ იქმნეს
სპანი [გიორგისანი],⁷⁷⁾ [რომელნი იგი პირველ მივიდეს. და გამოვიდეს მიერ
კერძო ტადმანი მეფისანი, რუსნი, და არა განერა ერთიცა პირველ მისრულ-
თა მათ, თვნიერ მცირეთასა, რამეთუ თვთ მეფე გიორგი და უძლიერესი ლა-

⁶²⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. (გვ. 248): „ცნა რა“; დაბეკლ. ქ.-ცხ. 216, ბ: „სცნა რა ესე“...

⁶³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებეს: „ურისთავი“. — ⁶⁴⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „სპითა მისითა“
და ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და უბრძანა, რათა ზავისა მიპყრობითა მცირედ ხან დამპირვად
ადგილსა“.

⁶⁵⁾ მარ. დედ.: „და“. — ⁶⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „წარუდგა“.

⁶⁷⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და განაზრახვიდა ესრეთ: უკეთუ ინებოს ზავი ბასილი
მეფემან, იქმნას ესრეთ, და უკეთუ ინებოს ომი, განვეშაღდეთ მისთვის. ხოლო რომელთა არა
უნდა ყოფად მშვიდობისა, იწყეს განმზადებად ბრძოლად“.

⁶⁸⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და მივიდეს ბასილი მეფესა ზედა დაბანაკებულსა,
რომელსა უწოდოან სკნდაქარ (დაბეკლ. ქ.-ცხ. „სკნდაქსად“).

⁶⁹⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „დაუტევეს“ (?).

⁷⁰⁾ მარიამ დედ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „მისისა“.

⁷¹⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განუწყრა ბასილი მეფე, უბრძანა მოყვანებად ძელი ცხო-
ვრებისა“ ქ.-ცხ. I, 216, იღ.

⁷²⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. გვ. 248: „და მანდილი წმინდა დადგა“ (?).

⁷³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „მიმეც“.

⁷⁴⁾ ორივე ქ.-ცხ. „არღარა ვიყო თაყუანის მცემელ თქვენდა მე [უაწვე]“.

⁷⁵⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგრძელდა მათ შორის ბრძოლა“.

⁷⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „კულადცა“.

⁷⁷⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „საქართველოსანი“, და ამის იქით მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმა-
ტებს: „და წარვიდეს მეოტად“.

უკარი მისი აღარა მოსრულ იყო ჯერეთ ყოვლადვე. და მოიკლნეს მათგანი მას დღესა შინა, რომელთაცა იგი მშვიდობის ყოფა არა ენებათ და მეოტ იქნნეს ყოველნი] და მოისრნეს ურიცხენი პირითა მახვილისათა, და რომელნი მეოტ იქმნეს⁷⁸). წარიღეს [ბერძენთა] ავარი დიდი ძალი და განძი სამეფო [ყოველი სრულიად] რომელი აქუნდა⁷⁹) და [წარმოიძრა მცირედ⁸⁰] ბასილი მეფე, და [მოუდგა უკანა და] კულად იწყო ზავად⁸¹) [და მშვიდობად პირველსაებრვე], რამეთუ შიში აქუნდა საბერძნეთით [კულადცა] განდგომილებითა⁸²) და ყუეს [მაშინ] მშვიდობა, და დაიზავნეს გიორგი მეფემან მძევლად მისცა ძე თვისი ბაგრატ, სამისა წლისა, [ყრმა ჩვილი] და მისცა ციხე ათორმეტი⁸³), და ქუეყანანი დავით კურატპალატისანი, ნაქონები ტაოს, [ბასიანს]⁸⁴) და ჯავახეთს, [შეუმეტს]⁸⁵) [და ესრეთ] წარივდა ბერძენთა მეფე ბასილი⁸⁶) და თანა წარიტანა ბაგრატ, ყრმა მცირე⁸⁷).

1025 წ. — და შემდგომად სამისა წლისა შინავე წარმოგზავნეს; აღუთქვა გიორგის ბაგრატიისი [წარმოგზავნა],⁸⁸) გარდაედეს რა სამნი წელნი, მაშინ წარმოგზავნა ბასილი მეფემან [ქალაქით კოსტანტინეპოლით ბაგრატ, ძე გიორგისნი], ვითარცა იგი აღუთქუა. და მოიწია ბაგრატ [ტაოს, და შემოვიდა თქსსა] მამულსა [ბანასთანა], მოყოლითა მისად კატაბანისა აღმოსავლისათა ზღუარამდე ბაგრატის მამულისა⁸⁹).

⁷⁸) ორივე ქ.-ცხ.: „რომელნიმე ტყვე იქმნეს და რომელნიმე მეოტ“.

⁷⁹) მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „თანა“.

⁸⁰) ამის მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „წარმოუდგა უკანა“.

⁸¹) მარ. დედ. ქ.-ცხ. გვ. 249: „ხოლო კულადცა იწყეს ზავად, ვითარცა პირველ“.

⁸²) მარ. დედ. ქ.-ცხ. „შიში დიდი აქუნდა საბერძნეთით განდგომისა“.

⁸³) ამის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ.: „და ციხენი რომელნიმე (რომელნი?) პირველ გაცუნეს აზნაურთა, დაულოცნა [და მისცნა] სხვანიცა ციხენი პირველ მიცემული და უკანის თხუთმეტნი“ (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ვითარ ათოთხმეტნი“. ამას იქით ფხიზღებში ჩავსვამთ იმ ფრასებს, რომელნიც არ იპოვებიან ერთსა მოხსენებულ ქ.-ცხოვრებაში (დ ბეჭდილში, ანუ მარიამ დედოფლისაში).

⁸⁴) აქ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ბასიანს კოლა არტანთა“.

⁸⁵) აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ხოლო რომელნი[მე] ამათ ქტყანათავან ეკლესიანი, სოფელნი და ადგილნი დაულოცნა გიორგი მეფესა“.

⁸⁶) ეს სამი სიტყვა არ არის ორივე ქ.-ცხ.-ში.

⁸⁷) ეს ორი სიტყვა არ არის ორივე ქ.-ცხოვრებაში. ამის მაგიერ ვკითხულობთ: „უფლისწული, მძევლად [წინაშე?] ძე გიორგი მეფისა ჩვენისა. აღუთქვა ფიცითა აღთქმა, ვითარმედ წელსა მესამესა გამოგზავნა ძე შენი“ და იყო სამ წელ ქალაქსა სამეფოსა კოსტანტინეპოლისა“.

⁸⁸) ცხადია აქ ხუმბატის ისტორიის ტექსტი გაფუჭებულია და ესრე უნდა იკითხებოდეს: „და შემდგომად სამისა წლისა შინავე წარმოგზავნა აღუთქვა გიორგის ბაგრატისი. — გარდაედეს რა სამნი წელნი, წარმოგზავნა ბასილი მეფემან ქალაქით“ და სხ.

⁸⁹) ამ 17 წინა სიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხ. ში ვკითხულობთ: „რავემს მოიწიენეს მამულსა და სამეფოსა თქსსა, მოჰყვა თანა კატაბანი აღმოსავლისა ვიდრე საზღუარა თადმდე მამულისა თქსისა“.

ბოლო შერაქცა კატაბანი იგი, მოემთხვენეს მას მანდატურნა წიგნითა [ესრეთ წერილითა], ⁹⁰⁾ ვითარმედ ⁹¹⁾ „მიიკვალა ბასილი მეფე ძმა ჩემი და ვიქნა ⁹²⁾ მე მეფე ყოვლისა საბერძნეთისა. და აწ სადაცაღა მიწვეულ იყოს სახელმწიფოსა შენსა ⁹³⁾ ძე გიორგისი ⁹⁴⁾ ბაგრაუტ, გარევე-აქციე იგი სწრაფით და წინაშე ჩუენსა მოგზაენეა. და ვითარცა აღმოიკითხა კატაბანმან ⁹⁵⁾, მსწრაფლ მოიქცა და დენა იყო [ბაგრაუტს] ⁹⁶⁾, [გარნა ვერ ეწია მას, რამეთუ თჳსსა მამულსა შემოსრულ იყო იგი და განძლიერებულ ლაშქრითა, რომლისა ბრძოლად ვერდარა ეძლო კატაბანსა მას] ⁹⁷⁾, არამედ გარე-უკუნ იქცა და წარვიდა. ⁹⁸⁾ ემა დიდი საკრველი მოწყალება ღეთისა, ვითარღა ⁹⁹⁾ განერა მართალი კვლთაგან [შემპყრობელთა და მტერთა]. მისთასა ¹⁰⁰⁾ ქორონიკონსაჲ: სმე: ¹⁰¹⁾.

და მოვიდა ბაგრაუტ წინაშე მამისა თჳსისა, გიორგი მეფისა, ¹⁰²⁾ და ღედისა თჳსისა, მარიამ ღედოფლისა, ¹⁰³⁾ [ქალაქსა მათსა ქუთათის, და ეს-

⁹⁰⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „კოსტანტინე მეფისა, რომელსა წერილ იყო ესრედ სახელ“.

⁹¹⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგებითა ღეთისათა“.

⁹²⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და ნაცულად მისა“.

⁹³⁾ მარ. ღედ. ქ.-ცხ. ოვ. „განსაგებელსა ჩუენსა“.

⁹⁴⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „აფხაზთა კვლმწიფისა“.

⁹⁵⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ბრძანება [მეფისა, ენება] რაზამცა შეაკციეს ვარე, ბრძანებისებრ მეფისა“. ქ.-ცხ. I, 217, კ.

⁹⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „უკანა“.

⁹⁷⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „[და] რაუმს მიიწია (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „მიეხლა“) იხილა [რა], რომელ სიმრავლე ღიდძალი მიგებებულნი წინა, ღიდებულნი ერნი (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „იერისთანი“) და აზნაურნი ტაოელნი, მე ხნი (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „მესხნი“) და ქართულნი, რომელთა არა იყო რიცხვი სიმრავლისა მათისა, შეიქცა გარე და უთხრა მას მანდატურსა, რომელ მიწეულიყო [დასტიდარითა]: უკეთუ ძალ-გიძს აქციე (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „ში უზნ აქციე“), ჩემგან კულა არა ეგებისა. აქ მოხსენებულნი მე ხნი უნდა იყვნენ სო მე ხნი და არა მესხნი (იხ. ზემო გვ. 119).

⁹⁸⁾ ორივე ქ.-ცხ. ში ეს ხუთი წინა სიტყვა აწ არის:

⁹⁹⁾ მარ. ღედ. უმატებს; „მყის“.

¹⁰⁰⁾ ორივე ქ.-ცხ. ში: „მათთა“ და ზედვე უმატებენ: „რომელთა ენება ზაკით შექცევა მისი და [თუ ვისმე გენებოს განცდად ესე, ვითარითა] შეწეებითა ღეთისამიერთა იხილეთ და განიცადენით ურიცხუნი კვლის აღპყრობანი ღეთისა მიერ (ეს ორი სიტყვა არ არის დაბეჭდ. ქ.-ცხ. ში) ამს ღიდსა ბაგრაუტს (მარ. ღედ. ქ.-ცხ. „უკანანგს“?), აფხაზთა მეფისა, რომელნი არა ვისზედა შემოწვეულ იყვნეს სხუასა მეფისა, რომელი სა თჳს ეამსა-და ეამსა გაუწყულს წინა მდებარე მან სიტყვა მან“.

¹⁰¹⁾ ეს ქნი იპოვება ორივე ქ.-ცხ. ში, მაგრამ ამ მოთხრობის ბოლოს, იქ, სადაც უზის სხოლო № 105.

¹⁰²⁾ ამ რვა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ. ში ვკითხულობთ: „[ხოლო] ვითარ უკუე მოიწია წინაშე მამისა თჳსისა, გიორგი მეფისა, სახლად მათდაჲ“.

¹⁰³⁾ ეს ხუთი სიტყვა ორსავე ქ.-ცხ. ში არ იპოვება.

რეთ შეკრბეს იგინი მშვიდობით, და შისცეს დიდება და მადლობა ღმერთსა¹⁰⁴⁾ მომადლებსათვს მათდა ესე ვითარისა მის კეთილისა¹⁰⁵⁾.

1027 წ.— „და შემდგომად ამისსა რა გარდაჰედეს წელნი ორნი, გარდაი-
ცვალა გიორგი, ¹⁰⁶⁾ მამა ამის ბაგრატიანი, ¹⁰⁷⁾ თრიალეთს, ადგილსა მას,
რომელსა ეწოდების მყინვარნი, ¹⁰⁸⁾ ქორონიკონსა : სმზ: თვესა აგვისტო-
სა: ივ: ¹⁰⁹⁾ და დამარხეს იგი ქუთათის. ¹¹⁰⁾ და დაჯდა შემდგომად მისსა მე-
ფე ძე მისი ბაგრატ, ცხრისა წლისა. ¹¹¹⁾ ხოლო ¹¹²⁾ აზნაურნი ტაოელნი წარ-
ვიდეს საბერძნეთს; ვარე კარტვის ძე და ბან(ა)ელი ეპისკოპოსი იოანე, და
ამათთანა უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა [რომელნიმე ციხოვანი და რომელ-
ნიმე უციხონი განუდგეს ბაგრატს, და მიერთნეს კასპეტანტინეს, ძმისა ბასი-
ლი ბერძენთა მეფისასა, რომელ შემდგომად მისსა მეფედ იყო] და წელსა მე-
ორისა ¹¹²⁾ გამოგზავნა კასპეტანტი მეფემან პარკიპანოსი თვისი მიუწოდებელი-
თა ძალითა, ლაშქრითა თვისისათა და განძითა ურიცხვითა. [ყოვლად უძლიე-
რესად ბასილი მეფისასა ¹¹⁴⁾ მოვლო და მოაოკრა ქვეყანანი იგი, რომელნი

¹⁰⁴⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „იხილეს მშობელთა მისთა შვილი [მათი], მსგავსი
განუტყდლისა და მიუთხოვბელისა სიკეთისა; მისისათვის შეუძლებელ არს კაცთაგან მითხო-
ბაჲ. იხილეს რაჲ, განიხარეს სიხარულითა მიუთხოვბელითა, შესწირეს მადლობაჲ ღვთისა
მიმართ. იყო ქვნი მას ეჟსა: სმე:“.

¹⁰⁶⁾ ეს ექვსი სიტყვა არ იპოვება ორსვე ქ.-ცხ.-ში.—ამას იქით დაბეჭდ. ქ.-ცხ. ჩაყ-
რებულია თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ათი სტრიქონი, მცხეთის გუჯარის ნაწყვეტი (იხ.
1040 წ. ქვეშე).

¹⁰⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ.-ში: „შემდგომად [ბაგრატის მოსლითვან] ორისა წლისა“, და შემ-
დგ ზედვე უმატებენ: „გარდაიცვალა გიორგი მეფე, სასვე ყოვლითა სიკეთითა, ეჟსა ოდენ
სიყრმისასა; რომელი არავინ გამოიჩინებულ იყო მსგავსი მისი მამათა შორის მისთა ახოვნე-
ბითა, ქაბუჯობითა და სიქველითა. ტანითა და სახითა, ცნობითა და ყოვლითურთ სრული
განებითა საკლმწიფოთა ქკსა: სმზ: (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „სლმ“?) , თთუქსა აგვისტოს: ივ:“...
(ქ.-ცხ. 218).

¹⁰⁷⁾ ეს სამი სიტყვა არც ერთს ქ.-ცხ.-ში არ არის.

¹⁰⁸⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „გინა იწრონი“.

¹⁰⁹⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და დაუტევე გლოვა და მწუხარება ყოველთა მკვილ-
რთა მამულსა. და სამეფოსა მისისათა. იგლოვდეს ყოველნი სიკეთისა და სიჭაბუკისა და
ახოვანებისა მისისათვის, წარიყვანეს“...

¹¹⁰⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ძენი ბაგრატ და დემეტრე და ასულნი გურანდუბრ
და კატაჲ (მარ. დედ. ქ. ცხ. „კახაჲ“?) მებთუე შილი მათი მართა მიცვალბულ იყო.“

¹¹¹⁾ ამ ფრაზების მაგიერ ორსვე ქ.-ცხ. ვკითხულობთ: „შემდგომად მიცვალბებისა დი-
დისა მის მეფისა; მასვე ეჟსა მეფე იქმნა ბაგრატ ყოველსა მამულსა და სამეფოსა მისსა ზედა,
ზემოსა და ქვემოსა. წელიწადსა ათსა“. (დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში: „წელიწადისა: თ:“, ე. ი. ცხრისა).

¹¹²⁾ მარ. დედ. ქ. ცხ. „მასვე ეჟსა“, ხოლო დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: „რაჟამს და-
ჯდა მეფე ბაგრატ წლისა ცხრისა“.

¹¹³⁾ ეს სამი სიტყვა არ იპოვება მარ. დედ. ქ.-ცხ. და არც მუხ. ქ.-ცხ.-ში № 131.

¹¹⁴⁾ ამ ფრაზების მაგიერ ყველა ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „ხოლო კონსტანტინე მეფე-
მან მოქცევასა ოდენ წელიწადისასა [აქ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს ზემოხსენებულს სიტყვებს]

პირველ მოყოვნეს ქუეყანანი ბასილი მეფესა,¹¹⁵) და უმეტესცა, რამეთუ მიიწია ესე თრიალეთს, ციხესა ქუეშე კლდე გართასა,¹¹⁶) [სადა იგი იყუნეს მაშინ აზნაურნი ბაგრატიანნი, და ბრძოლა ყუეს, გარნა არა ღირდად. და განდგეს კულად აზნაურნი და მისცნეს ციხენი. ჩანჩახმან ერისთავმან შავშეთისამან, მისცა ციხე ცუფთისა] და თვთ წარვიდეს იგინი საბერძნეთს¹¹⁷).

ხოლო აღაშენა სიმაგრე საბა მტებევარ ებისკოპოსმან მახლობელად ტბეთის ეკკლესიასა¹¹⁸) [და სახელ სდვა მას სვეტი¹¹⁹] [და შეკრიბა მაშინ მან ერი თვისი, და შევიდეს მას შინა თვთ საბა მტებევარ ებისკოპოსი, და ეზრა; იწინეღ ებისკოპოსი და შავშეთის აზნაურნი, და განძლიერდა მას შინა. ხოლო მოავლინა მუნ ჰარკიმანოსმან იოვანე ხალტივირადლი (ქ.-ცხ. ხალტიულარი) სახელით ვაღანგ, ლაშქრითა დიდ ძალითა და თანა მოსცა მას ძე გუგენ კლარჯისა დეკეტრე,¹²⁰) რეცა შესატყუენელად ქუეყანისა მკვდრთა,

„და წელსა მესამესა“ გამოგზავნა პარკიმანოზი [თვისი] ლაშქრითა ურიცხვითა“, და ამას იქით ზედვე ქ.-ცხ. უმატებს შემდეგ სიტყვებს, რომელნიც მარ. დედ. და ევ. მუხ. ქ.-ცხ.-ში არ იპოვება: „განძითა და მიუწოდომელთა ლაშქრითა თვისითა“.

¹¹⁴) ეს ოთხი წინა სიტყვა შეტანილია დაბეჭდ. ქ.-ცხ. I, 219 და არ იპოვება მარ. დედ. და ევ. მუხ. ქ.-ცხ.-ში № 131.

¹¹⁵) ამ თერთმეტ წინა-სიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხ.-ში ვპოულობთ: „მოვიდა და ჩამოდგა და აოტნა იგივე ქვეყანა იგი, რომელნი მოვიბრუნეს ბასილი მეფესა“. დაბეჭდილს ქ.-ცხ.-ში განმეორებულია ეს სიტყვები მარ. დედ.-ქ.-ცხ.-ძისა, მაგრამ შიგ-და-შიგ მერმე ჩუტანებათ სუმბატის ისტორიიდან სიტყვები: „მოვლო“, „აღაოხრა“ „ქვეყანანი“.

¹¹⁶) ამ ცხრა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „[და აღაოტრა და უმეტესცა, რამეთუ მიიწია და მოვიდა ესე], მოვიდა თრიალეთს, ციხესა ქუეშე კლდეთა“ (ფხილგეში ჩასმული იპოვება მხოლოდ დაბეჭდ. ქ.-ცხ., რომელშიაც „კლდეთას“ მაგიერ სწერს „კლდე-კართას“).

ამის შემდეგ ორივე ქ.-ცხ. ზედვე ახალს ცნობებს უმატებს: „მას ყამსა ჰქონდეს ლიპარიტ ერისთავთ ერისთავსა, ძესა ლიპარიტისასა. შემოკრიბნა სხუანიცა აზნაურნი, დაუდგეს განძათა და შეებნეს ციხესა ქვეშე. რაყამს იხილა პარკიმანოზმან (მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „პატრიაკან ოსმან“?), რომელ ვერას აენებდა (აქ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: «შეებდა»?), შეიქცა გარე“ (ქ.-ცხ. 219, მარ. დედ. ქ.-ცხ. ფ. 250).

¹¹⁷) ამ ხუთის წინა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ. სწერს: „[მასვე] ეამსა წარვიდა ჩანჩუხი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „სანჩი“?) ფალელი საბერძნეთს, მისცა ციხე გარყლობისა (მარ. დედ. ქ.-ცხ. «ცუფთისა»), მიერთო ბერძენთა“, — და ზედვე დასძენენ: „და არჯევან ჭლოლის (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „პოპოლას“) შემან განსცა ბერძენთავე ციხე წუფთისა (მარ. დედ. „წურეთისა““).

¹¹⁸) ამ ცხრა წინა სიტყვის მაგიერ ორსვე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „[ხოლო] რაყამს იხილა საბა, მტებრმან ებისკოპოსმან, რომელ შავშეთს არღარა იყო სხუდ ღონე, აღაგო ციხე თაქსა ზედა [მახლობლად] ტბეთისასა [და ეკლესიასა სიმაგრე]“.

¹¹⁹) აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „დაიმჭირა ქვეყანაა შავშეთისა, ქმნა დიდი ერთგულთა ბაგრატ აფხაზთა მეფისათვის, პატისცა დემრმან და ვერ წარვიდეს ქვეყანა მტერთა“.

¹²⁰) აქ დეკეტრე წოდებულია ძედ გურგენ კლარჯისა, ხოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეჭდილს ქ.-ცხ. (I, 220) იგი წოდებულია ძედ სუმბატისა. ბაგრატის ძის გურგენის შვი

რომელი ესე იქმნა ესრეთ, რამეთუ შიქცეს ერნი, სოფელნი უფურო უსუსურნი ცნობითა და გონებითა და გამოადგინეს ლაშქარნი სუეტსა-მას ტბეთისასა და ჰბრძოდეს ძლიერად მრავალ ღონედ, და ღმერთმან განაძლიერნა მყოფნი იგი სუეტსა-მას შინა მადლითა და მეოხებითა წმიდათა მოციქულთათა და ლოცვითა წმიდათა ამათ მღუღელთ მოძღუართათა, და ვითარცა ერთგულნი და ჭეშმარიტნი მარტივნი საღმთონი თავთა თჳსთა სიკუდილად განსწირვიდეს და კორციელთა უფალთათჳს თავთა თჳსთა განსწირვიდეს და სისხლთა დასთხვედეს სიტყუსაებრ მოცქეულთასა და განძლიერდებოდეს. ყოველთავე ეტყოდეს, ვითარმედ „ნუმცა შეგვიტყუებინ ჩუენ ლიქნანი ესე და საფასენი მსწრაფლ წარმავალნი, არამედ მოვიგოთ მადლი ერთგულებისა და გვირგვინი ახოვნებისა“, რამეთუ მბრძოლნი იგი გარე მოდგომილნი მათდა ლიქნიდეს აღთქმითა და ქაღებითა კეთილთა და სანთესთათა,¹²¹⁾ [ხოლო ესე ვითარად რა დეღვად აღტებილად იგუემებოდა აღმოსავლეთი მსწრაფლ] ეწია [რისხუა]¹²²⁾ [უმსჯავროსა-მას] მეფესა კოსტანტინეს, [მსგავსადვე ივლიანეს უსჯულოსა, უწყალოებისათჳს ბაგრატ მეფისა ჩუენისა, მოკრებისათჳს მამულისა მისისა; და მოსწრაფედ] მოუწერა ჰარკიმანოსსა ჰროედროსსა თჳსსა,¹²³⁾ [რათა მსწრაფლ შეიქცეს იგი ლაშქრითურთ თჳსით და მოვიდეს კოსტანტინეპოლედ] და წარვიდა იგი,¹²⁴⁾ ესმა რა ესე.

და ვითარცა გარდაიცვალა ესე კოსტანტი მეფე, დაუტევა შემდგომად

დემეტრე შეიძლება იმის გამო იწოდებოდეს ქედ სუმბატისა, რომ უკანასკნელი იყო ძის მეანუ შვილის-შვილი მისი. სუმბატის ქე ბაგრატი და გურგენის ქე დემეტრე რომ სტამბოლში გაიქცენ, ეს სჩანს ქ.-ცხ. I, 212 და სუმბატის ქრონიკიდან 1012 წლის ქვეშე.

¹²¹⁾ მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვიდან „და შეკრიბა მაშინ ერი თჳსი“ აქამდე არ იბრუნება არც მარიამის და არც ეკლ. მუხ. ქ.-ცხ.-ში, № 131, ხოლო დაბეჭდილს ქ.-ცხ.-ში შეტანილია შენიშვნაში № 2 თეითმურაზ ბატონიშვილის და არა ვახტანგ-მეფის მიერ. ამ მოთხრობის მაგიერ მარ. დედ. და დაბეჭდილ ქ.-ცხოვრების ტექსტში შეტანილია შემდეგი მოკლე, მაგრამ ახალი ცნობები იმავე საგნის შესახებ: „რამეთუ მას უამსა გაგზავნა ჰარკიმანოზ ჰროედროზი ერისთავმან (მარიამ დედ. ქ.-ცხ.-ში: „პატრიკონმან და ჰროედროსმან“) [იოანე] ბანელი ხალტულარი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ხალტულარი“), წარუყვანა თანა ვითინგი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ვალანგი“) ლაშქრითა ილიითა და მისცა თანა დემეტრე კლარჯი, ქე სუმბატი ი, რეცა შესატყვენელად ქუეყანისა კაცთათჳს და ამით მიზებითა მიიქცეს მრავალნი კაცნი მის ქუეყანისანი, წერილისა ერისაგან. შემოვიდა მასვე ციხესა ეზრა ანჩელი და რომელნი აზნაურნი გამოჩნდეს ერთგულად შეუდგეს მასვე ციხესა შინა და გამაგრდეს. ხოლო ციხე არტანუჯისა ჰქონდა იოანეს ერისთავსა აბუსერსა და მას უამსა (დ. ქ.-ცხ. „მათ ვამთა“) ქუეყანათა ამათ შინა იქმნეს ბრძოლანი, შულნი და მიდამონი მრავალნი და ვითარ დიდად იღუღვებდა ქუეყანა ესე, კულადაცა პატიეცსა ღმერთმან ბაგრატს, აბხაზთა და ქართველთა მეფესა“.

¹²²⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში „სენი სასიკვინი“.

¹²³⁾ ეს სიტყვა არ არის ორსავე ქ.-ცხ. (I, 220, ია; მარ. დედ. ფ. 251).

¹²⁴⁾ ამის მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ.-ში: „ხოლო იგი წარბოემართა [და წარვიდა] მსწრაფლ

მისა მეფობა რომანოზის ნათესავსა, მიმდგომსავე თჳსსა¹²⁵). ამისა შემდგომად წელსა მესამესა [სანატრელმან] დედოფალმან მარიამ, დედამან [ბაგრატ] მეფისამან [შეიმოსა სიმეწე და ახოვნება, რამეთუ ნაშობი იყო ბრწყინვალეთა მათ ძლიერთა და ღიღთა მეფეთა არშაკთა (არშაკუნიანთა) და წარვიდა კოსტანტინეპოლედ წინაშე რომანოზ მეფისა ვედრებად მისსა, რათა მშვიდობა ყოს აღმოსავლეთისათჳს და რათა არღარა იყოს ბრძოლა ბერძენთს და ქართველთა, და გლახანი დაწყნარებულ და მყუდრო იყუნენ] და რათა მიუთხრეს პატივი ძესა თჳსსა ბაგრატს მეფესა წესისაებრ სახლისა“¹²⁶).

(აქ თავდება სუმბატის ქრონიკა).

1028 (უნდა 1027 წ.). — ექვსე: სმს: (248+780=1028) დასაბამით. გან: ხქლბ: (6632—5604=1028); აქა: გი (გიორგი) მეფე გარდაიცვალა“ (ავსახთა ქრონიკა).

გიორგი მეფე ქ.-ცხოვრებით (I, 118) და სუმბატის ქრონიკით გარდაიცვალა 1027 წ. 16 აგვისტოს. ესეთი თანხმობა ორთავე წყაროთა გუაფიქუბიანებს, რომ ჩვენი ქრონიკა ერთის წლით სცდება, რადგა ცხრილგანს ქრონიკებში, როგორც ზემო ვეითქვას, ხშირად ჰსდება სოღმე. მაგრამ ქ.-ცხოვრებაც (I, 217—218) და სუმიბატე გააწმუნებს, რომ 1025 წელს ბაგრატ იყო ექვსის წლის (სამის წლისა წაიყვანეს სბებრსეთს, სამს წელს შეიღგა გამოგზავნეს უკან), სოღმე გამეფაო ცხრავლი (მარიამ დედ. ქ.-ცხ.-ბათათის წლისა), აქედამ გამოდის, რომ ბაგრატ გაიყუბულა 1028 წელს და რადგან გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ „მასვე ჟამსა მეფე იქნა ბაგრატ“ (ქ.-ცხ. I, 219), ამით იბადება ჰსზრო, რომ გიორგიც იმაჳ 1028 წელს უნდა მოიკვდა: იყო. ჩვენ მინტე შემტანეს უფრო კენდობით, რადგან ის უფრო ეთანხმება ჰუმანიტის ცნობას კეისრის კოსტანტინეს სიკვდილისა 1028 წელს, 11 ნოემბერს. — რადგან ქ.-ცხ.-ით (I, 234) ბაგრატ IV მოკვდა (1072 წ.) 56-ის წლისა, ის დაბადებულა 1016 წ. და 1027 წ. გაიყუბულა 11 წლისა და არა ცხრისა და ცოლის შერთვის ჟამს 1032—1033 წ. იქნებოდან 16—17 წლისა და არა 14—15-სა (ქ.-ცხ. I, 222).

¹²⁵) ამ თერთმეტ წინა სიტყვის მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „და ვიდრე მოვიდოდა, მიიცვალა კოსტანტინე მეფე და რაჟამს მიიცვალებოდა, დასვა სხუა მეფედ, სახელით რომანოზ [მიმდგომელი თჳსი] და შერთო ცოლად ასული თჳსი ზოია“. ამას იქით დაბეჭდ. ქ.-ცხ შტანილია (თეიმურაზ ბატონიშვილისგან) სამი სტრიქონი მცხეთის გუჯარიდამ ამოღებული (ქ.-ცხ. 220. იმ 221).

¹²⁶) მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვებიდამ: „ამისა შემდგომად“ აქამდის მარიამ დედ. ქ.-ცხ.-ში ფ. 251 მოკლედ არის გამოთქმული: „შემდგომად, წელსა მესამესა, წარვიდა დედოფალი მარიამ, დედა აფხაზთა მეფისა საბერძენთად, ძიებად მშვიდობისა და კუალად ძებნად პატივისა კურატპალატობისა ძისა თჳსისათჳს, ვითარცა არს ჩვეულებად და წესი სახლისა მათისა და მოყვანებისათჳს ცოლისა.“ ეს ამბავი ეკუთნის 1032 წლის ახლო დროებს.

1028 წ. — ევთრიმი ქართველი-მთარგმნელი მიიცვალა 1028 წელსა, მე-
ათობასა ბაგრატისსა, მეფის გიორგის შვილისასა (ეს წაწერა კიდეცა სიადგა-
ნაც გამოაუწერია და ჩემს საისტორიო კრებულში იბოჰება, გვ. 474).

ამაზე ათონის ტყევის წიგნი 1074 წ. დაწერილი (გვ. 115) მოკვითსრობს
ასე:

„აღესრულა სამ გზის სანატრელი მამა ჩუენი ევთვიმი თუესა მისსა,
ათამეტსა: დღესა ორშაბათსა: ინლიკტიონსა ათერთმეტსა: წელთა დასაბა-
მითგან სოფლისათ: ექუს ათას ხუთას ოც და მეთექუსმეტესა წელსა:“
(1028 წ. 13 მისი მართლა ორშაბათს მოდიოდა). ამავე სელ-საწერიდამ (გ. 109)
სწინს, რომ წა ეთიმეს მიმის მამის სიკვდილის შემდეგ (998 წ.) წინამძღურო-
ბაში დაუყვია 14 წ. (998+14=1012 წ.) და შემდეგ გიორგისთვის გადაუცია
წინამძღურობა და წიგნების თარგმნისთვის შეუწირავს მთელი დასასრუნი დრო.

ათონის აღაპებიდამ ჩვენ არამცირდის გულდაღებულის შრომით აღვადგინეთ შემდეგი
სა წინამძღვრების ივერიის მთაწმიდის მონასტრისა: 1) მოსე (971 წლამდე);—2) დიდი
ათანასე (971—981 წლებში);—3) არსენი?; 4) წაიოანე (998 წლამდე №№: 16,
77, 121);—5) წა ევთვიმი (1012 წლამდე: №№: 66, 81).—6) გიორგი (1012—1030 წ.
№№ ამ წლებში არეუ-დარევა ყოფილა და ბერი წინამძღვარნი ცვალბულან;—7) გიორგი-
ვე (1031 წ.), 8) იოანე (1035—1036 წ. №№: 129, 40; 121); 9) არსენი (1036—
1039 წ. №№: 45, 46; 70); 10) ნიკოლა (1040 წ. №№: 27, 20, 93, 27; 15, 62;
52, 68; 80); 11) თეოდორე (1050—1058 წ. №№: 10, 11; 31). 11) წა გიორგი
მთაწმიდელი (1059—1066 წ. №: 81); 12) გიორგი ოლთისარი (1074 წლ.
№: 57, 81); 13) ვასილი (დავით აღმაშენებლის დროს: №№ 21,42); 15) გრი-
გოლი (იმის შემდეგი №№ 130, 113);—15) ნიკოლა პეტრიწონელი (№№: 9, 140).
16) იოანე (გიორგი III დროს, 1168 წ. №№: 29; 72, 162; 40; 8); 17) პავლე
(1185 წ. №№: 85, 89; 150, 153; 30; 37; 155; 36; 145; 95); 17) გიორგი (თა-
ბარ მეფის დროს. № 99); 18) მიქელ (№№ 6, 22); 19) ევენი? (№ 78).—წლები და-
სმულია დაახლოებით; ხოლო №№-ში გვიჩვენებენ ათონის აღაპების ჩვენგან დასმულს
№№-სა.—ჩვენ ამ აღაპების გამოცემას ცალკე წიგნაკად ვაპირობთ და მაშინ უფრო დაწერი-
ლებით გავარჩევთ ამ სიას და იქ მოსვენებულ ისტორიულ პირთა ენობას.

შესაკებლად ჩვენსა მოყვანილის ცნობებისა (ის. ზეითა გვ. 139—142) წა
კეთიმის მოღვაწეობაზე საჭიროდ ვრცხთ აქ ჩაუერთად დ. ბაქრაძის მიერ ათონის
მონასტრის ერთ ტყევის სელ-საწერიდამ ამოწერილი ცნობები კეთიმეზე და იმის თა-
სამოღვაწეებზე (ისტ. ბაქ. გვ. 253—256).

ამ წიგნში მოქცეული ყოფილა შემდეგი საკითხავები:

- 1) ცხოვრება გრიგოლი რომთა პაპისა; 2) პირველი სიტყვა წიგნისა, რომ
მელსა ჰქვიან ანდალალონი (დილალონი?); 3) მეორე მისივე; 4) მესამებრივე(?);
- 5) ცხოვრებისათვის წა მამისა ჩვენასა ბასილიის; 6) ცხოვრებისათვის გრიგო-
ლი ღვთის-მეტყველისა; 7) საკვირველებათათვის წმინდათა მთავარანგელოზთა;
- 8) ცხოვრებისა წმ. ნიკოლოზისა; 9) ანდრია მოკიქულის მიმოსვლათათვის;
- 10) წამება წმ. თეოდორე სტრატილატისა; 11) წამება წმ. პროკოპისი; 12) წა-
მება წმ. თეოდორესი“.

თავს მინაწერი: „ეინ აღდგომილ არს ესოდენ მარგი და ნუგეშინის-მცემელი და სიძალელი ქართველობისაჲ და ყოველთა განმანათლებელი ამით წიგნებითა და სხვათა ყოველთა საქმითა სულიერითა და ხორციელითა, და ნაწილი ამათი პირველთა წმინდათა თანა არს მოღვაწებისა მათისათვის, ეგრეთვე სახსენებელი ჯერ არს. ხოლო საკვირველი შრომა თავს-იღვა წმ. მამამან ევთიმე და ოკუ და ათი წიგნი დათარგმნა ბერძნულისაგან ქართულად, და მერმედა მათეს თავი სახარება დათარგმნა ა); სამად წიგნად ქირითა შემოსეთ. უფროასი შრომაჲ ესე სულ-კურთხეულისა მამისა იოვანეს ცხოვრებასავე და წერილად სხვანიცა თარგმანეს. ხოლო შემდგომად ღმერთ-შემოსილისა იოანეს მიცვალებისაჲ) ესე წმინდისა გრიგოლ შაპისაჲ და სხვანი ესე გეთარგმანეს სანატრელმან მამამან ევთიმე, რომლისათვის მიავენ ღმერთმან დიდებისამან ორსავე ცხოვრებასა ქართველთა განათლებისათვის. ქრისტე, შვიწყალე და აკურთხე მამა მიქელ გ) და მამა გიორგი“ დ) „... ლოცვა ჰყავთ ევთიმესათვის. ესე მამის ევთიმეს დაწერილია. ლოცვა ჰყავთ და აკურთხეთ რომელნი ესე სულთა განმანათლებელი გეთარგმნა, დიდისა და წმ. მამის ევთიმესათვის“.

გრიგოლის ცხოვრების ბოლოს: „ლოცვა ჰყავთ გლახაკისა ევთიმესათვის მთარგმნელისა და შემინდვეთ, მრავალთა ზრუნვათაგან დიდითა შრომითა და ქირითა დამიწერია. წმ. გრიგოლ, მეოხ მეყავ წინაშე ღვთისა. ესე

ა) ის. სემო ეს წიგნი გვ. 139—142.—ბ) იოანე 1998 წ., მამის სიკვდილის შემდეგ წა კეთიქს წინამძღვრობაში გაუტარებია 14 წელი, (998+14=) ე. ი. 1012 წლამდე (ის. ათონის 1074 წ. სელ-ნაწ. გვ. 47).—გ) მიქელ სურესი (ის. ათონის აღაპი № 30 და კვლ. მუს. № 92); ზაქარია მარდატის ძის და არსენის თანამედროვე.—დ) გიორგი, მთაწმიდის ბერი, სთესაჲი წის კეთიქსი, თანამად წა იოკასესი სნდერძის წინამძღვრად დაიდგინა 1012 წელს, როდესაც წა კეთიქსი „ვედრებითა... არსენი ებისკოპოსისაჲთა (სინოქსიდალისა) და იოანე გრძელი-საჲთა იგმნა წინამძღვრობისაგან (რათა მსოფლად წიგნების თარგმნვას მოახმაროს დასასრულები ცხოვრება)... და წინამძღვრობა ძმაჲთა შეპვედრა გიორგის, რომლისათვის ემცნო მამისა იოვანეს, თვისსავე ნათესაჲსა“ (ის. ათონის სელ-ნაწ. 1074 წ. გვ. 109; 15). ამ არსენიზე იგივე სელსწერი გვ. 47 მოგვითხრობს: „რომელმან (არსენიმ) ღთისათეს დაუტევს ეპისკოპოსობაჲ და დავით კურსულა-ტის წინაშე მოვიდა, სოლო მან... ოთხთა ეკლესიათა წარგზავნა და ესრეთ იგიცა დაუუკებით ცხოვრებულად თვისისა მოძღურისა თანა“.

დ) გიორგი ჩორჩანელი, ძმა ფარმასმანისი; უკანასკნელ ბერად შედგა, არსენად ეწოდა და 1040 წლის ასლო სანუბში წინამძღვრად გასდა; „არსენი ფარმან ყოფილია ის. აღაპები ათონისა № № 47, 34; 110. ამ არსენის ძმა იყო მოსეს-სებუღი გიორგი (აღაპ. № 47; 170, გვ. 264); ძმანი ჩორჩანელი და ფარმან და „დაჲ ფარმანისი ღ ჩორჩანელისი“ ის. „ათონის სელ-ნაწ. გვ. 125, 408; № 170,

თვით მამასა ვეტიმეს დაუწერია. ხოლო მე გლახაკი იოანე გრძელისძე) ამას დაესწერ, ვითარმედ არა გლახაკი, არამედ მდიდარი და სულითა დიდებული წინა-შე ღვთისა და ფრიად მრავალნი წიგნნი გვითარგმანნეს ქართველთა ენასა დიდად სულითა მაცხოვარნი და დიდი სახსენებელი დაუც ქართველთა თანა წმ. მამასა იოვანეს ტ^წ ა მამასა ვეტიმეს. აწ ვინცა იკითხვიდეთ განმანათლებელსა ამას წიგნსა, ლოცვა ჰყავთ სულ-კურთხეულისა მამისა იოვანესთვის, ყოვლისა მიზეზი იგია; და მერმე განმანათლებელი დიდი ვეტიმე აკურთხეთ, რომელმან გვითარგმნა ესე წიგნი და მრავალი სხვა, რომლისა თანა გადაიხადენ ღმერთმან დიდებისა-მან შრომისათვის, რამეთუ პირველთაჲცა მთარგმნელთა გარდაჰმატეს კ); და კვალად ლოცვა ჰყავთ წმ. მამად-მთაწერისა არსენისათვის (ს), ფრიად უშრო-მა და უკეთესი მათი დაწერილია. და კვალად ლოცვა ჰყავთ წმ. მამათა: მა-მისა მიქაელისთვის და მამისა გიორგისათვის მწყემსთა და მოღვაწეთა ჩვენთა (ს) და ჩვენ ცოდვილთა და არა ღირსთა უფროს ყოველთა ქრისტიანეთა; შვილი-სა ჩემის ოქროპირისა; საბასი და ჩემ. საწყალობელისა იოვანე გრძელის-ძისათვის: ზოგი ჩვენ დაგვიწერია და შეგვიწმენდეთ ღვთისათვის რომელ და-გვეკლოს და ღმერთმან თქვენცა გაკურთხენ. ხოლო ოდეს ესე ითარგმნა ქა-რთული ქორანიკონი იყო: სლა: (1011), ბერძულად დასაბამითგანნი წელნი ხვით (6519=1011) და ქრისტეს ჯვარცმოდან შვე (986?), ინდიკტიონი თ^წ. შემდეგ ამოკრიფია და მასუკან „-- ჩემი ოქროპირი და ზაქარია მმოსელი, არ-სენი, იოვანე, ნიკოლა, ენი(?)“; იაკობ, საბა და შეუნდვენ ყოველნი ბრალნი მათნი.

ქიდევეც: ლოცვა ჰყავთ ღმერთ-შემოსილისა სულით და ხორცით წმ. მამისა ევთიმესთვის, რომლისა ზეობასა *) ვწერთ და წმ. ბერთათვის არსენი

გვ. 262, «სამოთხე» საბინისის. გვ. 430. ფარსმან თმოგველი ბერატ IV-ს დროს ის. ათონის აღაპები № №: 82, 93, 83. —) იოანე გრძელიძე და არსენი ნი-ნოწმიდელი თანამედროვენი. არსენი მოკვდა 1013—1028 წლებში. (ის. ათონის სულ-ნაწ. გვ. 109) —) აქედამდე ცხადია, რომ ძველათგ ქართველებს ბევრი გუჭიხია სათარგმნი წიგნები (შეადრე ზემო გვ. 140, უნისმ.: ა: —ათონის 1074 წ. სელს-წერში გვ. 39 ჩამოთვალაია ძველად სათარგმნი წიგნები: ოქროპირი, „მარგალიტი“, ეფერქისი, კვირიელისი, ყოველნი ძველნი წიგნნი, ე. ი. ძველი აღთქმა, მკახელნი, სადღესასწაულო და ზსჯ.—ზ) არსენი ნინოწმიდელი. —ტ) ივინივე, რომელნიც აღ-ნიშნულია ზემო № № გ, დ. —თ) იოანე გრძელი და იოანე მარტყოფი ის. ათონ. სულ-ნაწ. გვ. 107. —ი) ზაქარია მირდატის ძე, (ის. ეკ. მუს. № 92; ათონის აღ-აპება № ათონის სულ-ნაწ. გვ. 127). —ი) ინდიკტიონი იყო 980 წელს 8, 992 წელს—5; 996 წელს—9.

*) ეს სიტყვა იხმარება ძველს ჩვენს მწერლობაში და ჰნიშნავს „სადიდებელად“ „სა-მალღებელად“. შენიშნავ დ. ბაქრაძესი.

ჩვენის აზრით „რომლისა ზეობასა“ აღნიშნავს, რომლისა ცოცხლად ყოფასა“. ამ აზრით იხმარება ეს ფრასი ყოველს ძველს ნაწერებში. „ზეობა“ ანუ ზედ-ყოფნა, აღნიშნავს ცოცხლად ყოფნას. —ეტყობა, შევდომით გადმოწერილია ბაქრაძეს მიერ ეს წარწერები.

ეპისკოპოზისა და თანავე კეთილად მწერალისა ამის წიგნისა და მოხუცებულისა იოვანე გრძელისძისთვის, რომელმან დიდითა წადიერებითა იხარკა ამის წიგნისა შემზადებაჲ და უფროს ხოლო წმ. მამისა ევთიმის თარგმანებულთათვის... თუ რაჲ დამეკლოს, გინა დავაკლო წადმართ სიყრმითგან არა მესწავა წერაჲ, შემინდევით შრომისათვის; კვლა ლოცვა ჰყავთ ცოდვილისა ოქროზერისათვის“.

წმ. ნიკოლოზის ცხოვრების ბოლოს: „ლოცვა ჰყავთ წმინდანო ღვთისანო გლახაკისა ევთიმისთვის, რომელმან ესე ბერძულისაგან გამოვთარგმნე. ესე სიტყვანი თვით წმ. მამისა ჩვენისა ევთიმისენია; ვითა ნუსხა(სა) ეწერა, მეცა ეგრეთ აღვწერე. აჲ ვინ აღმოიკთხვიდეთ წმ. ამას წიგნსა გულს-მოდგინდ ლოცვა ჰყავთ უსხეულოთა მიმსგავსებულისა ნეტარისა მამისა ჩვენისა ევთიმისათვის და ღმერთ-შემოსილთა მშობელთა მათათვის, რომელთა ესე ვითართა კეთილთა განანათლეს ქართველთა გონებანი... ქრისტე, შეიწყალე ბერი იოვანე გრძელისძე და სულიერი შეილი მათი იოვანე ოქროზირი თ), რომელთა მიერ აღიწერა წმინდა ესე წიგნი. მოიხსენეთ სულიერი ძმაჲ ჩემი იოვანე გარერჩელი წმ. ლოცვასა თქვენსა“.

იუაკ მისაწყრი წმ. ანდრეას ცხოვრების ბოლოს,

წმ. თეოდორეს ცხოვრების ბოლოს: „სახელითა ქრისტესითა აღვსრულა წამებაჲ წა და დიდებულისა მოწამისა თეოდორესი... ხელითა გლახაკისა და ცოდვილისა ევთიმისათა... ითარგმნა წამებაჲ წმ. თეოდორესი დასაბამითგანთა წელთა ხუკა (6521=1013) მთასა ათონას... ესე ზემოწერილნი სიტყვანი სიმდაბლითა სავსენი თვით ნეტარისა მამისა ევთიმეს თავისა ნუსხასა ეწერა... ეგრეთვე აღვწერე სიმდაბლე მათი... მოიხსენეთ წმ. ლოცვასა თქვენსა ბერი იოვანე გრძელისძე და იოვანე ოქროზირი და საბა და ივანე გარერჩელი“... „ქრისტე, სრულ ჰყავ წყალობაჲ შენი იაკობს და ივანე გარერჩელსა ზედა“.

სულ ბოლოში: „...და ვინცა იკითხვიდეთ, ლოცვა... და ჩვენ გლახაკისათვის არსენი მამათ-მთავრისა უმეტეს დაშვრა და ჩემ გლახაკისა ბერისა და(?) ოქროზირისათვის და კეთილისა ძმისა ზაქარიასთანა. ი)... დაიწერა მთაწმინდას ათონას, მონასტერსა წმ. მამათა აწმენებულსა იოანე და ევთიმესა, საყოფელსა წმინდისა დედოფლისა ჩვენისა ღვთის მშობელისასა, ბერძულად დასაბამითგანნი წელნი იყვენს ხუ (6500=992), ინდიკტიონ? ია), —ჯვარცმოდგან შპ. (990?); ქართულად დასაბამიდგანნი წელნი ხქ (996); ქორონიკონი იყო მეცამეტედ მოქცეული ს (980), ჯვარცმოდგან... მეფობასა ბერძენთა ზედა ვსილისსა და ძმისა მათისა კოსტანტინესა ძეთა, კოსტანტინეპოლეს პატრიარხოზასა... (არ არის). ქე, აღიდეთ დიდი ესე მოღვაწე მამა ევთიმე და ახალი მამად-მთავარი საბა კურთხეული“.

აქ საჭიროდ ვრაცხთ ვუწვენთ, რომ ათონის მანუსკრიპტში გვ. 41, გამოცხადებულია: „შემდგომად თორნიკეს სიკუდილისა: ინდიკტიონსა :ვი: მისცეს მთასა

გასაყოფად ლიტრა ოც-ღარვა და ვ რ ი ს ო ნ ს მისცნეს სახლნი შვიდ ლიტრად სყიდულნი ზღუდითურთ, ვენახი რჩეული ხუთ ლიტრად ფასებულნი.— რადგან წყალობის გაცემს მონასტრებზე იმ დროს ჩვეულებად ჭქონდათ ახალ განსვენებულების სულის მოსასვენებლად, ამისთვის ჩვენ გვგონია, რომ აქაც იმაზეა ღვაწადაც, რომ თორნიკეს სიკვდილის გამო, რომელიც მომხდარა მეთუთსმეტე ინდიკტიონის, გაუციათ უსვი წყალობა მონასტრებზე. მეთუთსმეტე ინდიკტიონი მოსკდებოდა 972 წელს, როდესაც თორნიკე, როგორც ვიცით, გოცხალი იყო, 987 წელს და 1002 წელს; ამ უკანასკნელს წელს თორნიკე კარგა ხნის მკვდარი იყო, რადგან ის მოკვდა იოანეზე უწინ (†998). ამის გამო თორნიკეს საკვდილი უნდა მომხდარიყო 987 წელს.— აგრეთვე, რადგან მეთურთმეტე ინდიკტიონისაც გაუციათ განძი (ibid), ამით სავარაუდოა, რომ ამ ინდიკტიონის, ე. ი. 998 წ., მოკვდარა წა იოანე, და სხვა წყაროებიც ამას უთანხმებთან.

ერთი უძველესთა უზარმაზარ ტყავის ხელ-ნაწერთაგანა (iufolio, გვ. 84b) გრიგოლ ღვთის მტყუეელის ცხოვრებისა და მისის თხზულებათა კეთილეს თარგმანისა, თუთ კეთილეს ცხოვრებაში დაწერილი, დატულია საკვლ. მუსეუმში № 92.

ამ ხელნაწერს აქვს შემდეგი ასო-მოთვრული წარწერები ტექსტის ხელით:

- 1) გვ. 210 და 286: „ქე აღიდე: მამა: ევთვიმე: ამისი გამომთარგმანებელი ორთავე შინა ცხოვრებათა საუკუნოდ. ან... დაიწერა კელითა: უღირსისა ზაქარია ხსითა: შენდობა ყავთ: ოკუბად წერისათჳს წნო მნო.“
- 2)-სხვა მქლნით, მკრამ იმაჳ დროჳს ხელით: „მიქელ ხუტე სსა შეუნდენ ღნ“;
- 3) გვ. 361, 388 და 402: „ამის წიგნის მომგებელი მიქელ ხუტესი“. „ლოკვა ყავთ: გლახაკისა და ცოდვილისა ზაქარია მირდატის ძისათჳს: რომელმან დაწერე: ესე წა წიგნი...“
- 4) გვ. 496: „დაიწერა კელითა... ზაქარია მირდატის ძისათჳს...“
- 5) გვ. 555: „ესე საკითხავი: დაიწერა კელითა არსენისითა: ლოკვასა მოიკსენეთ... დაიწერა... მთაწმინდის: საყოფელსა წისა ღთის მშობლისა: მონასტერსა ქართველსა (sic) ბრძანებითა ზაქარია მამადმთავრისათჳს... ახლად თარგმნა წამან ეფთჳმე... მრავალთა შრომათა მისთა ზედა ესეცა სრულ ჰყო: და ქართველთა ენაჳ: გამოუცხადა: ნაწილი და სამკვდრებელი მისი იყოფინ წსა გრიგოლ ღთის-მეტყუელისთანა ან“. შეიშოსა კელითა გრიგოლისითა... ამის წიგნის მომგებელი მიქაელ... დაიწერა კელითა ზაქარია ხსითა: არსენისითა და ბასილისითა... კსენებულ გვეყვინთ...“
- 6) გვ. 706: „განსრულდა ესე საკითხავი კელითა... ბასილისითა... ისრა... აღიდე... ზაქარია მამადმთავარი და დაასაყდრე წთა შენთათანა“.

რომ ეს ხელნაწერი დაწერილია კეთილეს საცოცხლეში, 1028 წლამდე, ეს ცნობა და იქიდან რომ: ა) კეთილეს ცოცხლებშია მოსვენებული (რორთაჳე შინა ცხოვრებათა) ბ) ზაქარია მირდატის ძე (იგივე ზაქარია მამადმთავარი სუნჯელოში) მიქელ, არსენი და მიწარალი ბასილი ცოცხალნი იყვნენ 1011—1013 წლებში (იხ. ზემო გვ. 164—165); გ) არსენი მოკვდა კეთილეს უწინ 1013—1028 წლებ შუა;

დ) მოსხენებული გადასწერი ბასილი იგივე უნდა იყოს, რომელსაც გადასწერის მოსხენებული სჯულის კანონი ზაქარია კალასკერტელისა 1022 წლას ახლო ხანებში და რომელსაც შესავლით 1030 და 1031 წლებს ჭკეპე ერთად ზაქარია ბასაელთა:ს ჰქრომასს.

1029 წ. — „ჩქს : სმთ: დასაბამოთან: ხქლგ: აქა ბგრტ (ბაგრატ) კულა-პალატი სულტანსა დაესხა“ (ფსაზთ ქრ.).

ეს საყურადღებო ცნობა არცერთს ჩვენს ისტორიულ წყაროებში და არც ქრისტიანულ წყაროებში არ მოიხსენიება. ეს იმით იხსენიება, რომ გიორგი I-ის ცხოვრება და ზირაკის ნაწილი ბაგრატ IV მეფობისა აღწერილია „ქრისტიანობაში“ მხოლოდ სუმბატის ქრონიკისაგან, ხოლო სუმბატს, როგორც შემოგანგებულს (გვ. 149, შენიშვნა № 9), თითქმის მხოლოდ იმაზე მიუძღვნია ყურადღება, რაშიც გამოიხატებოდა ქართველთა და ბერძენთა ურთიერთობა ანუ ის შინაური სრულდარება, რომელშიც ერთგულ ბერძენებს მომხრე გერმანი (ბაღვაშნი და ტაოელ აზნაურნი).

მართალია, თურქი-სალსუქიანნი ანუ თურქი-სელჯუქნი აღმოსავლეთში გამოდგინდნენ 1048 წლიდან, როდესაც მათ დაიმორჩილეს უმეტესი ნაწილი ბიზანტიის იმპერიის სამფლობელოსა აზიაში, სპარსეთი ინდოეთამდე, კასპიის ზღვისპირები, მაგრამ სელჯუქნი რომ ამას წინადაც მძლავრობდნენ, ეს ხანის იქიდან, რომ 1020 წელს უკანასკნელის კახურაგნელის სომხის მეფის სენაქირიმის დროს (რომელიც იყო მამა ბაგრატ IV დედის მარამისი) სელსუქნი შევიდნენ სომხეთში, და ამის შედეგად, რასაკვირველია, საქართველოსაც არ დაეყენებდნენ მოსვენებით, თუმცა კი სენი შემოტანეს შემოსხენებულის მიზეზის გამო, ამაზე სჯულის ფსაზთა ქრონიკა“ კი, ცხადია, ვერც ამ ნაკლს ჩვენის მატანისას და გვიჩვენებს, რომ თურქნი 1029 წელს იმდენად გაძლიერებულან საქართველოს სამფლობელებზე, რომ ბაგრატ ერმა“ (მამის ბაგრატ იქნებოდა 11—12 წლის) თავს დასხმია სელსუქთ სულთანსა ანუ სენაქირიმს (იხ. Hist. G. I, 134, n. I).

1030 წ. — საეკლესიო მუხუგში დაცულია მცხეთიდან მოტანილი დიდი ტუგის წიგნი № 1; in folio (ბოლო არა აქვს), რომელიც შეიცავს ევთიმეს მიერ თარგმნილს წაგრიგოლ დკთისმეტყველის ქმნილებას, გადაწერილს შემოსხენებულის კასილის მიერ 1030 წ., როგორც გვაწმუგებს მისი წარწერანი: 1) „ლოცვა ჰყავთ ნეტარისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმ მთაწმიდელისათჳს, რომელმან ესე საკითხავი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა თარგმნა“; 2) „ჩქე, აღიდგე ორთავე შინა ცხოვრებათა ზაქარია მამადმთავარი ბანაელ სვხელოზი... ლოცვა ჰყავთ უტად მხრკეკელისა (ე. ი. გადამწერისა) ბასილისათჳს“; 3) წაგზირანეს თარგმანს აქვს მიწერილი: „ესე საკითხავი წისა კპრიანტ მღვდელმოწამისა და ვით ტბელი სისათარგმნილი არს“ (გვ. 456. დავით ტბელიც არ არის დავით მტკვარი, რადგან ტბელიც გვარია, ხოლო მტკვარც ტბეთის ეპარქიის ეპისკოპოსია. დავით ტბელიც ხშირად იხსენიება მთარგმნელად იგი უნდა იყოს ერთი ძველთა მთარგმნელთაგან V—VIII სუჳე იხ. ამაზე სჯულის გვ. 114 და 85

თემცა ამ ეტრატის წიგნს ბოლო აქლია და არა სისხსი, სედ და როდის ზა-
 დაწერილია; მაგრამ იმავე მუსკეუმის წიგნებში ჩვენ ვიპოვეთ ნამდვილი მისა შირა
 № 16, 1739 წელს გადაწერილია (ის. გვ. 278—279), სედარ დაწერილია იმ წიგ-
 ნის წარწერის შირიცა: „დაიწერა წმინდა ესე წიგნი... სულთა და კორცთა განა
 მანათლებელი ღუთივ დატულსა ქალაქსა შინა კოსტანტინეპოლეს დანაბამით-
 ვან წელთა ბერძენთა სათუალავითა: ხელს: (6538—5508=1030) ინდიკ-
 ტიონსა: იგ: (1030 წ.) ქართველთა ქორონიკონსა: სნა: (1031 წ.?) საბერ-
 ძნეთს მეფობასა რომანოზისასა ღმერთმან განამრკულენ წელნი (და)
 ღღენი მეფობისა მათისანი ყოველთა ქრისტიანეთათს... ქართლსა შთაგრო-
 ბასა ბაგრატიონისასა, ჰრომსა პაპობასა იოვანესსა (1024—1033 წ.)
 კოსტანტინე(პოლეს) პატრიარქობასა ალექსისსა და იპრუსალიმსა ნიკიფო-
 რესსა და ალექსანდრეს (ე. ი. ალექსანდრიას) — გიორგისსა, ანტიოქიას ნი-
 კოლოზისსა, ქართლსა კათალიკოზობასა მელქიედეკისსა, ყოვლად
 ყოველთა ზედა მეუფებასა უფლისა ჩუენისა ისო ქრისტესსა. აწა. და
 იქვე იმავე სქლით სიწყურად: „ესე სიტყუანი დედამნა (sic) ეწერა; ამისი
 ღედანი სუტატისცხოველისა იყო კოსტანტინეპოლეს დაწერილი, ეტრატსა ზედა
 ეწერა და დატტლებულ იყო, ვიდრეა ძლითა ესკნობდით, ეგრეთ გარდა-
 სულიყო“.

რადგან ინდიკტიონსი იგ: და დანაბამითგან 6538 წელს თანხმად უდრიან
 1030 წელს, ამის გამო ზემო აღნიშნული ქორონიკონიც უნდა იყოს სნ: და არა
 სნა: ბაგრატ IV აქ წოდებულია „ეომად“, რადგან 1027 წელს იგი გაიფედა 9—11
 წლისა და 1030 წელს იგი იქნებოდა არა უმეტეს 12—14 წლისა (ის. ზემო
 გვ. 162). იმპერატორი რომანოზ †1034 წ.—აქ მოხსენებულია ზაქარია მამ-
 მთავარა (ბანაკელი) და მწერალი ბასილა იგივე შირნი უნდა იყოს (საქარია გა-
 დაშვრტელი და ბასილი), რომელიც ზემო (გვ. 155) მოვიხსენიეთ, და რომლი-
 სისე შემთხვევით გაღაშვრტელი ზაქარია გამსდარყოფს ბასილ სუნგელოსად ვისე
 ტანტინოზლას. — 1028 წლის ხსენებში ბანაკელად აკვდა ქართველ ეპისკოპოს-
 სი იოანე (ქ. ცხ. I, 219; და სუმბატის ქრონიკა, ის. ზემო გვ. 159).

1030 წლის ხსენ დაწერილია ერთი შესანიშნავი უთავ ბოლო ტყუვის
 წიგნი, ნუსხურ-სუფურად სწერა *in folio*, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ მარტვილის სო-
 ბოროას საღაროში და რომელშიაც მოხსენებულია არიან ზემო აღნიშნულნივე შირ-
 ნი. ეს წიგნი შეიცავს: 1) „ცხოვრება წა მამისა ჩუენისა მაქსიმესი“ (აღმს-
 რებელისა), წარწერით: „ლოცვა ყათ წისა მამისა ეფთვ მესთვს შთარგმნ-
 ლისა და ისაკისთვს გლახაკისა მხრეველისა“. „ღიდება ღა; დაესრულა
 ცხოვრება წისა... მაქსიმესი. ქრისტმან სასყიდელი შრომათა მისთა მიეცინ
 მამსა ეფთვმეს, რა თარგმნა წიგნი ესე სულთა განმანათლებელი: აწ იყავნ:
 ლოცვა ყათ“; 2) სიტყვის გება მისივე მაქსიმესი პიროსის შიმართ (კითხვა-
 მაგებთ). ამ გრცელს თსხულებას ბოლოსა წარწერა აქვს იმავე სქლით: „ღიდება
 ღა! დაესრულა კითხვა-მიგება წისა მამისა ჩუენისა აღმსარებელისა მაქსიმესი“

ვინცა შეემთხვივნეთ... ამო სწავლათა ლოცვასა მომიხსენეთ გლახაკი ესე და ცოდვილი ეფთვიე, რომელმან ესე შუენიერი წიგნი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა ვთარგმნე სალოცველად მამისა ჩემისა იოვანესსა და საესენებელად უღირსებისა ჩემისა.— გვედრები ყოველთა მწერალთა, მკითხველთა და მსმენელთა, კსენებულმცა ვართ ლოცვითა შინა თქუენტა, რაბა თქუენტა სასყიდელი სიყუარულისა მითოთ უფლისაგან უხუად მომნიჭებელისა მის მეუფისა ისო ქრისტისა, რომლისა არს დიდება... იყავნ.— ცხადია, მთელი ეს წარწერა კეუთისან თვთ წა კეთიმეს, და მწერალს ისევის მხოლოდ სიტყვა სიტყვით გადაუწერია იგი: ამ წარწერას ზედვე მისდევს შემდეგი უფრო სიყუარულებო: „და იწერა ბრძანებითა და ნებითა ზაქარია ებისკოპოსისა ბანაელი. სი და სენგელოზისა მათა კელითა უღირსისა და უცბად მხრაკალისა (sic) ისაკისითა: ქალაქსა კოსტანტინეპოლის: მონასტერსა მისვე ბანაელისა ებისკოპოსისა (ქაქისის) სენგელოზისასა ყოველთა წმიდათასა აგიაპანტს: მეთოპასა რომანოზისას: რამ წიგნსა შინა ვპოე (sic) რომლისაგან გადავწერე არა გამომიცივალეზბა სიტყუად არცა მიკაზმავს: ლთი (დმერთი) არს მოწამს და არცა რამ დამიკოია და თუ რამე დამრჩომოდა შევაწამე წიგნსა და ჩაურთე: რამეთუ მთარგმნელი სულისა წინა მადლითა საესე იყო და ბრძენ ფრიად: მეცნიერ ბერძულ“ — — — (ამას იქით დედანს ბოლო აკლავ). 3) სიტყვის-გება ვნებათათვს თალისეს მიძრათ“ (ამ სიკეთესავ: თავი და ბოლო აკლავ).

ქიდა მსახსნი, რომ წაქარია ეოფილა ბასიელი კნისკოპოზო და მით უფრო შვილებსა იგი იყო წაქარია კლავიკერტელი (ის. ზემო გვ. 169).

1030 წ.— ზემოსიკნებულის (გვ. 169) მწერალის ისავისავსე ადწერლია, როგორც სხასნი, თონის სელსაწერი, ცხოვრება წას მკარისი და მოციქულთა სწორის ბატონისი (ამ ბატონ ჰონტოკლესის. 1066 წლის ქვეშე) წარწერით: „და იწერა მთასა წმ. ოლიმპოს საბერძნეთისასა, ქვაბსა, საყოფელსა ქართულისათსა, ეკლესიასა წმ. ლს შობლისა, ბრძანებითა მამისა გრიგოლისათა, კელითა გლახაკისა... ისაკისითა მანერით (?), მეთოპასა რომანოზისა მათა (რომ... ს. ასა), ოდეს სარკინოზედ წავიდა, წარმოტყვევნა იგინი, ქკი იყო სნა.— ბოლო სწერია, რომ ცხოვრება ბატონისი თარგმნა წა კეთავემ, მამან გრიგოლიმ დაწერისა. ზემოსიკნებული წარწერა სიტყვა-სიტყვით გადაწერილია ბ. ა. კავარდის თხზულებადამ: Свѣдѣнія о памятниках“ და სსკ. გვ. 84, მგრამ ცხადდ ეტობა, რომ ძველებური მართლ-წერა არ არის დაცული.— აქ დანთა ლა მითავსი ცნობა ოლამპოსის ქართველთა მონასტერზე, რომელიც მათე სწავრესი იხსენიება. იქ დავეს რამდენიმე წელი წა თონსელთა იოსავ და კეთიმეს ის. ამისე 978 წ. ქვეშე, გვ. 123.— თონის 1074 წლის სელსაწერი წა კეთიმეს ცხოვრებაში სწერს (გვ. 18—19): „და ესრეთ მთასა ულუმბო მსასა მიწია (წა იოანე) და მონასტერსა ერთსა შინა ეამთა არა მცირედთა ჯორთა მსახურებისა ლუაწლი ახოვანდ თავს იღვა“ (ეს იყო 971 წლ. სსლო სხ.

რებში). ამაზე ადრე, 860 წლის ახლო ხანებში, უღუშობაში სცხოვრობდა „ილა-როის ქართველი“ (ეკ. მუზ. № 170, გვ. 281; „სამოთხე“, გვ. 391).

უღუშობის მონასტერზე რამდენსამე ასაღს ცნობებს გვაძლევს იმავე ა. ცაგარის მკერდ აღწერილი ათონის სამოციქილო X საუკ. («СВѢДѢНІЯ» და სხვ. გვ. 76, № 11) წარწერითა: „მე მიქაელ გლახამან... მოვივე წმ. ესე პავლე განზრახვითა მოძღურისა ჩემისა გიორგისითა და შეწეგნითა იოვანე კახასათა. დიწერა წმ. მთასა ოლინპოასასა საყოფელსა წინსა კოზმან და დამიანეთასა, პატრიარქობასა კოსტანტიპოლეს პოლიოვკოასა, მეფობასა ნიკოფორეისა, მე მიქელ მღვდელმან, ზეკევე (ზებედე?) ბერმან, ქუაბის შეიღობან (ე. ი. ქართველთა „ქუაბის“ ღვთისმშობლის მონასტრის ბერმანს?) ბერთას აღზრდილმან, ესე წა პავლე მოვივე“.

რომ აქ მოხსენებული სამოციქულო დაწერილია 965—973 წლებში, ეს ცნადა იქიდან, რომ ნიკეიურე იმპერატორი ჰიმართავა 965—973 წლ., 2) ზოლიკეტოს პატრიარქად იმის დროს პატრიარქობდა, თეოფილაქტის და ასტონის შუა; ხოლო ასტონის სხანს 979 წელს (იხ. ზემო გვ. 123). —ასტონის შუადეკ 983 წელს სხანს პატრიარქად ნიკოლასი სრუსოვერგი, ათონის კელესქის წარწერაში: „ქე აღიდე სულთა მამა და მოძღვარი ჩვენი იოანე და მიეც მადლი წინამძღურობისა... ქე აღიდე... ფთვემე ამისი თარგმანი... და განძლიერე თარგმანებლ წიგნთა... ესე წიგნი მე იოვანე სვინკელმან (იგულისხმება იოვანე თორნიკ ყოფილი † 987 წ.) დავსწერე... ქყანასა „საბერძნეთისასა, უღანბონსა მთაწმიდისასა, მეფობასა ბასილისსა და კოსტანტონსა, პატრიარქობასა ნიკოლოას ბრუსოვერგისასა, დასაბამიოვან წელსა: ხუვე: ქენი იყო სე:“ გადამწერი საბა: (Параели, свѣдѣнія... გვ. 89). —ბურთას მონასტერი იყო ოფიზის მონასტერზე, აქამდე სდგას ეკლესია ბურთას. —ამ ნაირად სიმა მონასტერი სხანს ოლიმპოში, სდაც ქართველნი ცხოვრებულან: კრანა, ქვა და კოზმან-ღამიანესი.

1030 წ. ქესა. სწ. დასაბ: ხქლდ: „ - ლტ ხხრ - - ყყჩ ჩჩქქქქ
ყყჩ - - ყყჩ || ჩჩჩჩჩ: ლ ყყზ: ზოტახჩხ: ხ (ჩ):“ ეს ასო-ითავრული წარწერა ცალკე ქვაზე, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ სამთავისის ეზოში (ბაროსისკე ვერ შეუნიშნავს). ორიოდ სტრიქონი წაბლალულია, მაგრამ უმთავრესი დარჩენილად დეკოსება: „(ილ)არ(იონ) სამთავან (ელმან აღ)აშენა ტაძარი ესე - - ენე(?) წელთა: ხქლდ: (6634). ქრჯხა ს(6). —ტაძარი აუშენება 1030 წ., მარანი და სანახელი — 1050 წ., (იხ. ეს თხზულება 1050 წ. ქვეშ); ხოლო ჯვარი ბრუსესასაგან აღწერილი (Rap. V, 4), 1056 წელს (იხ. ქვეშ). —ამავე სამთავსელ დღაიონს, ვაჩე ყანხელის ძეს აღუშენება აშურანის ეკლესიაც წის იოანე ნათლის-მცემლისა ბრძანებითა ფასისა მოღებითა სულკურთხეულისა მამისა ჩემისა ქორონიკონს სნბ“ ბაგრატ კურატპალატისაზე (ე. ი. 1032 წ.). — აღმოსავლეთის კედელზე სამთავისის ტაძრის ასო-ითავრულად წერია: „ქ ხატო ღვთაებისაო, შვე სულდ. ილიარიონისი, ძისა ვაჩე ყანხაელისა“ — ამ წარწერის ზემო არის

სხვა წარწერა, რომლისაგან 1851 წ. წაუბლავთ ის, რაც ქვემო ფრანსიკლებში ჩაგვიყვანა და ბროსისკეს Voyage-ში მოიპოვა: „ქ. ღმერთი მის შორის და იგი არა (შეიძრეს უკუნისამდე)“. ესვე წარწერა ქქისია სოფელ-წმიდასაც. — აგრეთვე სრულიად არ იპოვა წარწერა, რომელიც ბროსისკეს უნახავს 1056 წლის (Rap. IV, 6), აგრეთვე არა სხვის მეორე წარწერაც, რომელიც ბროსისკეს რიგაანად ვერ წაუკითხავს (Rap. IV, 124).

1031 წ. — სჯეკლ. მუხ. ტყეგის ხელ-ნაწერი, № 96, რომელიც შეიტანეს მე-VI და VII მსოფლიო კრებოთა კანონებს, წაუკეთიეს თარგმნილებს, აქვს წარწერა (გვ. 196): 1) „ლოცვას მომიხსენეთ გლასაკი ევთვიმე, რწ ვთარგმნე ესე ბერძული-საგან ქართულად აწ“ 2) ლოცვა ყავთ მამისა გრიგოლ მთაწმიდელისა, რომელმან ინება აღწერა ამის რჩულის კანონისაჲ სალოცავად სულისა მათისა და სულდიდებულთა ბედნიერთა მშობელთა მისთა“. 3) გვ. 197: „ქვე აღიდე მამა გრგლ“; 4) ბაღოს სო-მთავრულად: „დაიწერა რჩოვლის კანონი ესე ქალაქსა... კოსტანტინეპოლეს... ახალსა ჰრომსა, ბრძანებითა გრიგოლ მთაწმიდელისაჲთა, კელითა გლახაკისა ბასილი ეტრტი (ეტრატე?) მალუმისძისათა... დაიწერა მონასტერსა ხორას, მეფობასა რომანოზისასა (1028—1034) და ქანი იყო :სნა:“. ამავე ხელ-ნაწერის აქვს მერმინდელის ხელით მინაწერა ბერძენთა მეფეთ სია, რომელიც სემო ჩაუერთეთ (გვ. 147). ხელა წარწერისა იგავა, როგორც იმავე მუხ. ხელ-ნაწერისა № 1. (ეს გრგოლი ის. ზემო 1030 წ. ქვეშე, გვ. 170).

აქ მოსსენებელი გრიგოლ არის ივერიის მონასტრის წინამძღვარი, შეიძლება კეთილესი და გიორგისი. ის ცოცხალი ყოფილა 1036 წლის ახლო სანებში. გრიგოლის წინამძღვრულზე გიორგიზე ათონის ხელ-ნაწერი (გვ. 116) სწავს, რომ მან ბერძენნი ფრ რამე შეიყუარნა და განამრავლნა (ქართულთ ივერიის მონასტრში) და სრულიად მათდა მიმართ მიდრკა, ხოლო ქართველნი, ვითარცა ნახსურნი რამე და უნდონი უგულვებელს ყვნა და შეამცირნა, რამეთუ ვითარცა უწყით ყოველთა ადრე შევირყევით და მიმოსულასა მოსწრაფედ შეუდგებით... ბერძენთა მიეჭკა და იგინი განამრავლნა... ამისა შემდგომად ჟამთა რომანოზ მეფისათა დიდად წარჩინებულ იქმნა გიორგი წინაშე რომანოზ მეფისა და დიდად საკუთარ და პატივსცემულ. და მერმე თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის, ვანდგომილებამ და ორგულეზამ დასწამეს დიოგენისა ვის-თვსმე, რომლისათვის თქუეს, თუ მისი უნდაო მეფობამ გიორგის და ამის მიზნისათვის ექსორია იქმნა გიორგი მონაგატს და მუნ აღესრულა ექსორიოზ ბასა შინა და მონასტერი და ჩუენ ყოველნი, რომელნი დაშთომილ ვიყვენით, მას ჟამსა დიდსა დელვასა და მიმოტაცებასა შთავცვენით. რამეთუ სამგზის დაიტყუნა მონასტერი და რამცა დრისტი ტურთა იყო მამათა ჩუენთა მოგებული, ყოველი იავარ იქმნა და ვერეთვე განძი და კუმაში... ამისთვის ზოგადიჲა განზრახვითა ყოველნი ძმანი ერთად შევეკრბით (sic) და ერთითა განზრახვითა ესე ქუემო-წერილი მოსაკსენებელი დაწვერეთ ამით პი-

რითა და სახითა ეამთა ს ჳ მ ე ო ნ მამისათა“. მერე თვით თსოვნა ანუ შოხისსკუნუგელი სწერია და მამის გრაგოლის (მთაწმინდელის) ღვაწლი. „შემდგომად დიდთა ბჭობათა ღირსი მამა ჩუენი გრიგოლი წყალობით მოიკითხა (ბრძანთ მეფემ მისჯელ) და ნებითა ღმრთა კდ დაგვეკვდრა აღგილი ჩუენი და საყოფელი წინაძღომითა და მოღუაწებითა გრიგოლისითა... და გარდაედეს რაოდენნიმე ეამნი და მიხაელ მეფს თესალონიკეს ჩამოვიდა. კდ აღეტყინნეს ჩუენ ზა ბერძენნი და მთაჲ ყოველი აღძრეს და დიდებულნი ყოველნი განდრიკნეს და ენება, რათამკა პირველი იგი ბჭობაჲ და ღმრთისა მიერ ჩუენზედა წყალობაჲ ცუდმცა ყვეს და ამაო. არამელ განაცრუენა ღნ ზრახვაჲ მათი... დაჯდა კდ ქრისტეს მოყუარს მიხაელ მეფს და თრიაღითა გამოძიებითა განბჭო და ეკლესიაჲ და მონასტერი ყოველითურთ მონაგებით და სიმდიდრით ჩუენ გვიბოძა... მამაჲ გრიგოლ პირველ ამის მეორისა ბჭობისა მიცვალებულ იყო. ხოლო არსენი შდ ამის მეორისა ბჭობისა მიიკვალა“.

ვგოსებ ეს გრაგოლ (დრედიქ?) იწოდებოდა „ახალ აბრაამად“ და „მავგრიგოლად“ (?). ამაზე უსიდე აღაზი № 130 ათონისა: „თა ნოემბერსა იზ: აღაზი არს წა მ. ჩნსა გრიგოლ ოსი და ვითარცა სვგელოზისათვის სწერია, ყოველივე დაუტლებელად აღესრლებოდინ... და მსვე დღესა მოიქცნებოდინ ზაქარია (მირტაღისძე) და არსენი“ (მირტაღისძე, ფარსმან ყოფილი?). — შემოთქმულთა გარემოებათაგან სჩანს, რომ გიორგის ექსოართოზის მონასტარ 1029—1030 წლებშე; ბჭობა პირველი—1035 ანუ 1036 წლებში; გრაგოლ მომკვდარს 1036 წლის ახლო სანს; ბჭობა მეორე უნდა ყოფილიყო 1037 წლის ახლო სანსში. (შავი გრაგოლ, ზაქარია მირდატის მედა არსენი აი. კელ. მუხ. № 170; გე. 203—206. იმპერატორ რომანზე შეთქმულთა მოხდა 1030 წ. და ეს შეთქმულთა აუწეს მას ქართველმან აბუკაზმან (Addit. p. 219—220).

რომანოზ კეისარის წინაღმდეგს შეთქმულთაში, ბერძენთა წყაროებით, ქრევა გიორგი და ვარაზ-გაჩე, თეკედასის მისწულნი, რომელთაც ბიზანტიის სამსახურში მღაღი ადგილი სჭერათ. ამ წინაღმდეგობისთვის გამეფებულმან რომანოზმან დასჯა ივანი. ეს გიორგი უნდა იყოს ათონის აღაზიში (№№ 52, 90, 68) მოხსენებულნი „გიორგი მავსიტრისი“, რომელსაც 150 დრაკნი მიუტრა სხაურაჯად“ ივერიის მონასტრისა და „დიდი ქველმოქმედება“ უსწავნება ამ მონასტრისთვის: „მე მამამან ნიკოლა პროტოსვგელოზმან (ნიკოლო წინამძღვრად სჩანს 1037—1040 წელს)... დაუფასეთ საკმარი მისი რაჲცა მოელო ამის ეკლესიასა სიციოცხლესა. მისსა და რომელი შემდგომად სიკუდილისა მისისა დაუტევა განძი, სტაფრანი და ჭურჭელი ვეცხლისა და საკედარნი ყოველნივე ჯუმლად :მ: ლიტრისა განძისა საკმარი... განვაწესეთ აღაზი... აღესრულებოდეს... ვითარცა მამენებელთათვის სწერია... ვგრეთვე დღემცივლებისა (მისესა) მისსა :კ: აღაზი გარდაიკადონ... ვგრეთვე ივლისსა :კზ: ოდეს დაუმარხენით ძულნი მისნი მის მიერ განწესებულსა საფლავსა გარდაიკადონ აღაზი“...

აღბათ რომანოზის სიკვდილის შემდეგ გიორგის ისევე მიუღია თუნი ჰატოვი და ერთი უმთავრესთა მოქმედებთაგანი უოფილა ივერიის მონასტრის უკან დაბრუნებაში, მოსწენებულს 1035 და 1036 წლების ბჭობის უამს. რომანოზის სიკვდილის შემდეგ გიორგის მძასაც ვარსკვლავს დაუბრუნდა წინადავლი ჰატოვი და იქმნა „ზნონსოვთური და გომეკ ეკლესია“, რომელმან ამ ქალაქს 1038 წელს ააწილა უბედურება არაბების დასხმაში“ (Addif. p. 219—220, ვახუშტი დ. ბაქრაძის, გვ. 170). გიორგი მაგისტროსის სიკვდილი 1038—1040 წლებში იქნებოდა. სიკვლას შემდეგ, 1043 წელს წინამძღვრად ივერიისა იყდა სტეფანე სახელელი (ის. 1043 წ. ქვეშე). სიკვლას წინამძღვარი იყო, ერობაში ივანე'ნი, ამისი მის გაბრძოლ (აღაპები ათონისა № № 45, 46), თანამედროვე სუფასძ, ქონქოზისა, გ ი ო რ გ ი ხ ო რ - ნ ა ს ე ლ ი ს ა, ფარსმანის მძისა. ეს ფარსმანი ბერობაში „არსენი ფარსმან-უოფილი“ წინამძღვრად დაჟდა ზორტიტში 1045 წ. ასლო სანებში (ის. ზემო გვ. 164). ფარსმან თმოგველი ის. აღაზ. № 82; „დაჟ ფარსმანისი დ ხორასნელისი“ ის. კვ. მუხ. № 170 გვ. 262; მძისი ხორასნელი და ფარსმან ის. „სამოთხე“ გვ. 430. იმავე დროს „ისაბა მონომას-ყოფილი“ (აღაზ. № № 52, 45, 46). „ერისთავთ-ერისთავის გიორგის ხორასნელის სურათი ერთად ბაგრატ III სურათთან გამოქანდაკებულია ზნონსმის კველზე, ასლცისას მარჯვში (ვახუშტი ბაქრ. გვ. 146).

1030—1035 წლის ასლო სანებისა ასო-მთავრული წარწერა დეთის-მშობლის ხატზე, რომელიც მარტვილიდამი სპანდუსს გაუტანია, მისაწერები მოეწვლია და შეუკეთებია, რისგანომც წარწერაც შებღაღულა: « - - - მამისა ღთისა სულით წმიდ - - - არსებით არს ქმნილსა(?) - - - მცირედთა ნივთთა მომძღუანე აღსამკობად უ ლ ე უ და ლ ე ლ ა და შევრდომით მო[ი]სქენე მათთვის რომელი ღმინ ჰყუნენ ჩემთვის შვილითურთ ზ ვ ი ა დ ი და გ ი ო რ გ ი ი ოხენ დედოფალთა.

რომ ეს წარწერა უნდა კეთებოდეს 1030 წლის ასლო სანებს, ანუ; რამდენადმე უფრო ადრე დროს, ამას ჩვენ ვასაბუთებთ: 1) უ ლ ე უ და ლ ე ლ ა შემდეგს დროებში არ სჩანან, 2) ზვიადი დადიანი (უდუსი შვილი?) გიორგი I დროს მხედართ-მთავარა იყო ბასილ კეისრის მოწინააღმდეგე მხედრობისა (ის. ზემო გვ. 156) 3) შემდეგი წარწერა მოიხსენიებს მე-XIII საუკ. მცხოვრებს ბედიან დადიანს მანდატურთ უხუცესს და მისს ცოლს ცნობილს სუამაქს, ქართლის ერისთვის ასულს და მათს შვილს გ ი ო რ გ ი ს, რომელიც †1323 წ. 4) უმთავრესთა დადიანთ სსს სელები XI—XIII საუკ. ცნობილია ხეკის წყაროებში, ბაგრამ ამაში უდრე და ლეულა არა სჩანს; გიორგი I დროს—ლეიადი, ბაგრატ-IV—ივანე დადიანი; გიორგი III დროს ბედიან და შანშე დადიანი, აგრეთვე კოსტანტინე; თამარ მეფის დროს კოსტანტინეს ძე კარდან და ცოლი მისი მარამ და ძე მათი გიორგი; გიორგი დაშას და დავითის დროს—სურტილ და ცოლი მისი ნათელა, შვილნი მათნი: ცოტნე კარდანი და ბ ე ვ ი ა ნ, და ძენი ამისნი: გიორგი †1323 და ივანე.

ამავე დროებს უნდა კეთებოდეს ასო-მთავრული წარწერა დიდს მარტვილიანს კეცხლის ჭკარზე: «სახელითა ღთისათა მე გლახაქიმან არსენი, ძემან ვარე მარტოყელი სა მ ა ნ შეეკმენ [X]უარი ესე. საღიდებელად და სალოცვე»

ლად აღიდენ ონ, ძრიელსა (sic) ბაგრატი მეფისა და კურაპალატო-
სა და შვილთა მათთა ერთობით აღიდენ ონ - - - - ასულითა ივანე დია-
კონისთა ქე [შე?]“. — ფარსიანებში ჩასმულებს და გამოშვებულს წარწერებს აფა-
რას რკინის ნაჭრები, რომლითაც ჟვარი შემდეგ შეუკეობათ. არსენი და ვანე მარ-
ტოქელძე ცნობილი არ არიან. — ფარსიან „არსენ-უოაილი“ და არსენი ნინოწმიდე-
ლი ის. კვლ. მუხ. № 205; 230; 206 და ეს თარგმანება გვ. 164 არსენი ბის-
კოპოსი ბოცო მარსაზანის ვაჟელის მე ის. 1053 წლის ჭკუეუ.

✓1031 წ. — ამ წლის ასლო ხანებში აღმუშავებია მცხეთის ტაძარი კონსტანტინე-
პოლისის, როგორც გავსწავლებს მისნი წარწერანი: ა) აღმოსავლეთის მხრით გამო-
ქანდაკებულია კაზი თორმეტ შტოანის (სახე მანსოკრისა და 12 მოწაფეა: „მე
ვარ ვაზი, ხოლო თქვენ შტონი“). თითოეული შტო თავდება რვაკვად მოქან-
დაკებულია სახითა (მტკვანი?), რომელზედაც ასო-მთავრულ სულ-ნართულად სულ-
წერად წარწერილია: 1) ჳჳჳ, 2) ირ ყჳჳ, 3) ჳჳჳ ჳჳჳ, 4) ჳჳჳჳ,
5) ჳჳჳჳ ჳჳჳ 6) ჳჳჳჳჳ ჳჳჳჳ ჳჳჳჳ ჳჳჳჳ, 7) ჳჳჳჳჳ ჳჳჳჳჳჳჳ
8) ჳჳჳჳჳ ჳჳჳჳ, 9) - - ჳჳჳ - - ჳჳჳ; 10) ირ ჳჳჳ; 11) ჳჳჳჳჳ“. — კრ-
თი სახე წარწერილია (იუდა განმცემელისა?). ამ წარწერათაგან რამდენადაც დაწო-
ნებულია: № 7, თუქცა ვი ბინოკლის საშუალებით ცხადად იკითხება მწიკ: „ველი-
თა ბესიკისა“ (და არა „ბილიასა“, როგორც სავარაუდოელი უნდა იყოს, რადგან
მცხეთის აღმუშავში კეისარი ბასილი მონაწილეობას იღებდა: ის. 1040 წ. ჭკუეუ);
№ 9-სა ორი ასო მოკარდნილი აქვს („შეწიერ კურთხევითა“?); № 10 სწორედ
მიგანხია წაკითხული („ლუწა ესე“), თუქცა ვი ოდნავ გამოიწინებება. ამ წარწე-
რას ჩვენ ესრე ვკითხვლობთ: „აღიდენ ღმერთმან ქრისტეს მიერ მელქიზედე
ქართლისა კათალიკოზი ამინ. აღმუშა ესე წმიდა ეკლესია კელათა ბესიკისა.
მონასა მათსა (შეწიერ კურთხევითა?) ღუწა ესე სულსა“. შეიძლება ბოლო ზღ-
მოკითხოს ესრეთაგ: „...ველითა ბესიკისა მონისა მათისა“... სახელი ბესიკიონ
ქართელებში სშირად ბესიკად იცნება.

ბ) მრდილოეთისკენ გამოქანდაკებულია მოჭრილი სელა კაცისა, რომელსაც
უწინავე გოთი (ე. ი. სწორის კუთხის საკლასტროზო იარაღი), კლასტროზ-არქიტექ-
ტორობის სიმბოლოა, რომელსაც ორივე მხარეს წარწერა აქვს: „ჳჳჳჳ ჳჳჳჳჳ-
ჳჳჳჳ || ჳჳჳჳ - - ჳჳჳჳ ჳჳჳჳ“. მეოთხე სიტყვა ცხადათ არ სჩანს, მაგრამ
ბინოკლი განიწივება ქარაგმანი „ჳჳჳჳ“, რომელსაც საშუალო ასო „ე“ დაზიანე-
ბული აქვს. „ჳჳჳჳ“ იკითხება „კოსტანტინეს“ ანუ კოსტანტინესი. ამის გამო წარ-
წერა მოკვითხრობს: „ველი მონისა არს კოსტანტინესი, რათა შეუნდოთ“. —
კოსტანტინე უნდა იყოს ერთი უმთავრესი კლასტროზთა ანუ სურათ-მოძღვრთაგა-
ნი. — ლბათ ამ მოჭრილ სელის ქანდაკენ დაჭბდა საღვსო თქმულება, ვითომ სამ-
თავროს მსწინებელის სურათ-მოძღვრის მოწაფე მცხეთა ააშენაო. ეს შემუშავდა
მსწინებელს, გაკლენიანს ზიარს და კანდიერს მოწაფეს სელი მოსჭრესო. აი საღ-
ვსურა ღუქია: „ხეკორძულას წყალი მისვამს, მცხეთა ისე ამიგია, დამიპირეს ხე-
ლი მომპირეს რატომ კარგი აგიგია“ (სეკორძულას წყალი 7 კერსსუა მცხეთა:

დამ). მარტილაც ჩირდილო კედელზე სხვა ქსინჯივც აზოკება, რომელიც ანსკე აფი-
ქრებანებს კაცსა: გამოქანდაკებულაი ორი კაცი, ერთი მსიარული, ქართულს ჩოსაში,
სოლო მეორე უნსო ტანსაცმელში, მწუნსრედ ზირდალებული, ცუდად ჩანელი, ზი-
რისსახით უფრო სზარსს წაგაკს. ნუ თუ ეს სიმბლო არ არის იმისი, რომ უგან-
სგნელის (უნსოელ კაცის) ქართულს შავირდა ზირკელისთუზ უუოხსია;—**გ**) ამ წარ-
წერის ზემო. უდაგ-ლაკოდ, არკუ-დარკვით სიტანებულაი წარწერილიანი ქები, აღ-
ბათ წინანდელის დანერეულ კელესიის ნაშით: **«ჩა «ხვთილ»; „1“; „14. „
„ხლ“** (გალატოზი?). ძველი კელესია აღშენდა კასტანგ გორგასელის მიერ ქ.-ცს.
I, 212 და ზემო გვ. 49). **დ**) რომ მართლა მელქისედეკს მეორედ და არა ზირკელად
აღუშენებია მცსეთა, ამას: მტკიცებს ქესამე ასო-მთავრული წარწერა XI სსუგ. უწინ-
დელს (აწ დასურულს) გალანის ბჰის კარებზე, დასაქლეთის მსრით: **«ქრისტე,**
აღიდე შენ მიერ დამყარებული მეუფე ჩუენი ქრისტეს მიერ მელქიზედეკ ქარ-
თლისა კათალიკოზი, რომელმან მეორედ აღაშენა წმიდა კათალიკე - -
სულისა მათისა“.—სსჩებ. გასმულ აღაგას უნდა აქლდეს სიტყვა „სალოცველად“,
ანუ „მოსაქენებელად“.

ჩემო მოსსენებულ წარწერათაგან ბროსსეს შემოაქვს უგანსაქნელი და ისიც
არა სწორად და სრულად (Rap. I, 20—31). აქ მოსსენებული კათალიკოზი არის
მელქისედეკ XI სსუგ. და არა მე-XVI სსუგუნისა, მე კოსტანტინე III-სა, რო-
გორც ჭუიქრობს ბროსსე; დადკილი 1524 და განდკენილი 1529 წ. ამას ამ-
ტკიცებენ: 1) ეპლა ასოები ძველებურია, მე-XI სსუგ. სკელის; 2) მეორედ მგნე-
თა რომ აღაშენა მელქისედეკის, ეს სჩანს ქ.-ცს. I, 212, 218—222, 3) თუთ
მელქისედეკის გუჯარი, აქამდი მოწკნულა, რომლის ზირსა ჩვენს ქვემო გუქვადეთ
(ის. 1040 წ. ქვეშე).—მელქისედეკ რომ 1025—1035 წლებში ცხოვრებულა ის.
ზემო გვ. 80; 1031, გვ. 169, და 1040 წლ. ქვეშე.—

1034 წ.—ბროსსეს უგანსავს დადასის წაგნო-საგაკში ნაწუკეტები ეტრატის
სასაბებისა წარწერით: „ღიწერა იზნის საყოფელსა წათა მოკტიულთასა და-
საბამითგან წელთა: ხელთ:“ (Rap. VII 62.—ღარაიონ იშსენელი ის. ზემო გვ. 91
და კელ. მეჩ. № 35).

1035 წ.—საქელ. მეზ. დანულია ტუავის წიგნი 8-⁰, 513 გვ., სუნგურ-ნუსის
რომელიც შეიცავს: 1) წა ბასილ დიდის შემდეგთა ფსალმუნთ განმარტებას: 1, 7,
14; 15, 28; 29; 32, 33; 37, 44; 48; 59; 61; 114; 116;—2) ფსალმუნთავე
განმარტებას უგნობ მწერლისა;—3) იოანე დამსკელის მიერ ედ წა ღვთისმშო-
ბლის ქებას.

წარწერანი ტქსიტის სელით: 1) გვ. 109: „ქე შე დავით; 2) გვ. 156:
„უფალო., აღიდე სულითა მამაე დავით“, 3) გვ. 184: „უფალო შეუნდვენ
დავითს ჯიბისძესა; 4) მე 426 წ. აღნიშნულია მთარგმნელად ბერძელისაგან ქარ-
თულად წა ევთაიმე 116 ფსალმუნამდი, „ხოლო აქეთგან წაღმართ დავითთა შა
ვბოვე თვთო მუხლსა ზა თარგმანი, ხოლო სახელი არა ეწერა, თუ ვისი
თარგმნილი არს, მეცნიერთა უწყინ. მე დავით ჯიბისძემან, ტვრთ მძიმემან

კოდვითა; უდებმან საქმითა და უგუნურმან გონებითა ამის წიგნისა ბოლოსა ჩავსწერე, ვინცა მოგხუდეს და გულის-კმის-ყოფით იკითხვდეთ და სიტყუაჲ სიტყუასა წინააღუდგეს, ნუ შეორგულდებით: დავითი მდინარე არს წყლისა ცხოველისა და თარგმანნი მუშაჲნი არიან დაუძინებელნი დაუსაბამოჲსა დაბადებელისანი: მის მდინარისაგან ზოგი ვენახესა შეუგდებს და ზოგი ბანასა და სხუაჲ სათიბესა, ხოლო ძალი თქმულთა მათ ერთ არს*... გვ. 508—511 გჰქლი წარწერაჲ: „... დაიწერა ბრძანებითა ეზრა მამად-მთავრისა შემოქმედისა და მწყალობელისა ჩემისათა... დავწერე კელითა სულიერთა ძმთა ჩემთაჲთა, საფსიითა მიქაელისითა და გაბრიელისითა და შევასრულე კელისა შვილისა ჩემისა (ე. ი. დავით ჟაბისძის შვილის) იოვანესითა... და დავდე შატბერდს საყოფელსა წაღთის მშობლისასა... სადიდებულად ეზრა მამად-მთავრისა და მამისა ეფრემისთჳს... და სემეონისთჳს და მშობელთა ჩემთა იოვანესთჳს და შუშანისთჳს... კორციელთა ძმთა ჩემთა გაბრიელის და მარიემისთჳს შატბერდისა და ხანძით... ამის წიგნისა ეტრატე დაიწერა ქს: სნე.“ (შედაჲ ზეჲ მო გვ. 115—116).

1038 წ. — ტარასი ანტიმონეტის მიერ აღწერილის იერუსალიმადამ გატანად სხარების განმარტების სელნაწერს ჭქონია შემდეგი მისწერა (იხ. ზეჲ მო გვ. 140, სადაც ჩაჭურთეთ წის კეთიმეს წინასიტყუარადიგან რამდენიმე სწილი).

„სასარების განმარტებას ეწერა:

„დიდება შენდა სამებაო წო, დაესრულა თარგმანება სახარებისა იოვანეს თავისა შეწვევითა ქრისტესითა. ან. მოიკენე უფალო სული უღირსისა მიქელ ჩიზრლისა. ან.“

ბოლოს: ხოლო დაიწერა კელითა გლახკისა და მწარედ კოდვილისა მიქელ ჩიზრელი ისათა ლავრასა დიდსა წისა მამისა ჩუენისა საბასსა ბრძანებითა ღმერთშემოსილისა წისა მამისა და მოძღურისა ჩემისა გიორგი ჯვარედლისათა¹⁾ მეფობასა ბერძენთა ზედა მიხაელისსა (1033—1042), ხოლო ქართველთა ზნა ბავრატ კურაპალატისასა, ამას წასა ლავრასა ზედა მამასხალი[სობასა] ფრიად ბერისა ელიაძისსა²⁾. აწ გეკედრები, ღმერთმან დაგაჯეროს გულსმოადგინეობისა და შრომისათჳს ლოცვა ყავთ, ხოლო ნაკულევიანებისა და უცებად ჩაკითხვისათჳს შენდობა მომბადლეთ, ამინ.

ქე შე მღვდელი მიქელ დვალი³⁾, რომელმან გარდაწამებასა ამის წიგნისასა ფრიად ილუაწა.

მოწყალებითა ყდ წისა დაუბადებელისა სამებისათა... (გრძლად)... ღირს

¹⁾ ე. ი. ჯვარის მონასტერში გიორგის წინამძღვრობაში 1038 წელს.

²⁾ ელია ყოფილა საბა-წმინდის ქართველთ მონასტრის მამასახლისი ანუ წინამძღვარი 1038 წ.—ჩიხვარელი—ჩიხას საერისთავო იხ. ქ.ცხ. I, 491—492.

³⁾ მიქელ დვალის ნათესავი უნდა იყოს იოანე დვალიცა, აღავერდის 1059 წლის სახარების დაწერი. მიქელ კოცხალი სწანს 1049 წელსაც (იხ. ქვემო, 1049 წ. ქვეშე).

ვიქმენ მე გლახაკი და ფედ ცოდვილი გიორგი ჰროტიევი ⁴⁾ სახელად
 ოდეს მღვდელი, ხოლო საქმითა არა ღირსი, რომელი შემძლებელ ვიქმენ
 უძღუდრებითა და სიგლახაკითა ჩემითა აღშენებად წასა ამას და ცხთავდეს
 მყოფედსა ჯუარისა ადგილსა და თანა წათა ამით წიგნთა თარგმანთა სა-
 ხარებისათა იოვანეს თავისასა და მატეთსა სრულებით პირველად სალოცვე-
 ლად ლეთი შემკობილისა ყოველთა მნათობისა წისა მამისა მოძღურისა ჩემისა
 სულიდებულისა არსნის სულისათს ⁵⁾. კედ ლთ შემოსილისა მოძღურისა -
 იოვანეს („ამას ადგილში დღანში ადგოვიდ იყო“ : ტარასი)
 - - - - - და სულ - - - - - კორციელად დათა და ძმათა ჩემთასა და ყოველთა თვისთა
 ჩემთა ცოცხალთა და მიცვალეულთათს სალოცველად და ყოველთა სულიერთა
 ძმათა ჩემთათს და ყოველთა სულიერთა შვილთა ჩემთათს იოვანე და არსე-
 ნი და მიქელისთს, რომელმან დაწერა ესე და ყოველთა ძმათა ჩემთა და
 შვილთა სულიერთა და კორციელთა, ცოცხალთა და მიცვალეულთათს. აწ
 წმიდანო ლთისანი მოგვისხენენით წმიდათა შნა ლოცვითა თქუენთა ცოცხალ-
 ნი ყოველნი რომელნი იკითხიდეთ, ისმენდეთ გინა სწერდეთ წსა ამას წი-
 გნსა, რათა თქუენ მიერ ისნეს ღმერთმან სულნი ჩვენნი სატანჯველთაგან სა-
 უკუნეთა და ერთობით წარვდგეთ ურცხვენელად ყოველნი დალიქსა ⁶⁾ მს
 წათა წარსადგომელსა და ვადიდებდეთ მამასა და ძესა და წათა სულსა, — და
 დავსენ ამასვე წასა მონასტერსა ჯუარს და ვინ რაჲცა მიზეზით იკადრდს
 და გამოახუნეს შემკაჩვენებულ არს წე ლეთისა და წმიდანნიცა მახარებელნი
 მსაჯულ არიან წინაშე ქრისტესა დღესა მს საშინელსა სასჯელისასა და წი-
 ლნიცა მსი არს იუდასთანა და ვინ ესე ჩუენი დადებული დაამტკიცოს, იყავ
 იგინი კუთხეულ უკე ან.

ოდეს ესე დაიწერა და განსრულდა ქორონიკონი იყო : სნც : (258+780=1038 წ.) ინდიკტიონი : 1174). (ტარასის მიუწერა : „სამას რკა წლის დანქრად-
 ლია ქეს აქეთ წელს 1868). იერე სსკა სკელით :

„დიდება ღმერთსა სრულყოფელსა ყოველისა კეთილისასა. ღირს ვიქმენ მე
 უზბნელ მთავარეპისკოპოსი ვლასი შეკახმად წისა ამის წიგნისა იოანეს სა-
 ხარების თარგმანისა; რამეთუ ვამთა სიგრძისგან განრყენილ და უკმარ ქმნი-
 ლიყო და ჩვენ ახლად ბრძანებითა და ჯერჩინებითა მამისა ჩვენისა ტფილელ
 მთავარეპისკოპოსის ბარნაბასითა ⁷⁾ და შევეკახმეთ შეწვენიდა პატიოსნისა
 ჯვარისათა სალოცველად და საღმინებელად ცოდვილისა სულისა ჩვენისა და

⁴⁾ ეს იგივე შემოხსენებული გიორგი „ჯვარელია“. სჩანს, რომ ეს ყოფილა პრობორეს
 წინამოადგილე და ამას დაუწყია ჯვარის მონასტრის აღშენება ანუ განახლება; ხოლო პრო-
 ბორეს ალბათ შეუსრულებია 1039—1059 წლებში. იხ. ვახუშტი ბაქრაძის გვ. 168.

⁵⁾ რომელი არსენი იგულისხმება, არ სჩანს. — ⁶⁾ დალიქსა = ტახტი.

⁷⁾ მართლაც, 1038 წელს ინდიკტიონი იჯდა : ვ : — ⁸⁾ ფავენოვი (იხ. გვ. 123—124 :
 ბარნაბა და ვლასე იერუსალიმს იყვნენ 1570 წელს).

ცოდვითა ჩვენთა მოსატყვევებლად და ყთა თჳსთა და ნათესავთა ჩვენთა გარდაცვალბულთა შესანდობელად;—და აწ გვედრებით ყთა მამათა და ძმთა ჩვენთაჲ რნი იკითხვიდეთ წასა ამას თარგმანსა, რათა კსენებულ ვიქმნებოდეთ წმიდათა შინა ლოცვითა თქვენთა, რათა თქვენცა მოიღოთ სასყიდელი უხვად მომნიჭებელისა ყთა ღვთისაგან და ერთობით ღირს ვიქმნეთ... .. სასუფეველსა ცათასა; ან. ხოლო ლოცვა ყავთ, გვედრები, მამისა ბესარიონის-თჳს და ძმათა ჩნთა სულიერათათჳს და ჩემ ცოდვილისა ვლასისთჳს, რა ლოცვითა თქვენითა მოვიღოთ შენდობა ცოდვითა, —იოანე თეოლოლო, მეღბ ექმენ წიგნისა ამის წამკითხავსა მიტროპოლიტს დუმბაძეს იაკობს*.

1040 წ.—იმჳჳე ტარასის იერუსალიმით გატნად სელ-საწერებაჲჲმ გა-დაწერილი წარწერა: „2) გრიგოლ ღვთის-მეტყველის (ნოსქლის?) ბოლოს ეწერა ესრეთ:

„დიდება ლა. განსრულდა წაგრიგოლ ნოსელიცა, თუ უნდეს ლა დიდი ესე და ბრწყინვალე ქადაგი სინანულისა. ლოცვა ყავთ წმიდისა მამისა ვფთიმისთჳს, რნ ესე წიგნი ბერძულისაგან ქართულად თარგმნა; ლნ დიდებულ ყავ სული მათი. ✠ წნო და ყდ დიდებულნო დიდთა მათ და მალალთა საიდუმლოთა ბრწყინვალედ მქადაგებელნო, წო გგლ ღთის მტყუველო და წო გგლ ნოსელო წით და დიდებულით ძმიუთრთ თქვენით ბასილით, სამნივე სამებისა წრისა მქადაგებელნო, ერთმანეთისა სიყვარულსა მეფხ გვეყვენით წრე ღთისა სულითა საწყალობელთა, გაბრიელს და იოანეს^{*)}, რლთა დიდთა გულს-მოღვინებითა კელ-ყყავთ აღწერად წასა ამას წიგნსა თქვენ მიერ ქადაგებულსა.... მეოხებითა . . საუფლოჲსა ჯვარისათა.... წრის სჳმეონ საყვრველთ-მოქმედისათა... ღირს გყენა ლნ ჩვენ გლახანი. . სახით რეცა

*) ესენი ყოფილან ხორციელნი ძმანი სანანო ქველისძისანი (იბ. ათონის აღაჲ. № 20). ეს გაბრიელ საფარელი, ათონის მონასტრის ქველ-მოქმედი (იბ. აღაჲ. ათონისა № 27), კალიოსს ქართველთ მონასტრის (ანტიოქიის ახლო) რამდენსაჲმ ხანს დამკვდრებული, უკანასკნელ ჯვარის მონასტერში შესული, სადაც შემდეგ მიეცა დეკანოზობა ჯვარის მონასტრისა, იქნაო კათალიკოზ ქართლისა ბაგრატ IV დროს (introd. p. LII). ამისი ძმა იოანე საფარელიც, ვიოჲმ(?) ბოლოს კათალიკოზად გამბადარა: „იოანე კზი საფარელი“ იყო დავით აღმაშენებლის კრების თვემჯდომარე 1104 წ. თუ ეს პართალია, ამ დროს იოანე ლრმა მოხუცებულობაში იქნებოდა (იბ. ზემო გვ. 80, შენ. № 166; „იფერია“ 1892 წ. № 260). ჩვენ საექვეოდ მიგვჩანია, რომ ესენი იყენენ ზემო მოსხენებულნი კათალიკოზნი გაბრიელ და იოანე საფარელნი იმის გამო, რომ ისინი მომკვდარან ნიკოლას ათონში სინამდღერობის ჟამს (1010—1042 წ. ახლო), როგორც გვაუწყებს ათონის აღაჲები №№ 27. 39, 45: „თჳსა იანვარსა :იდ... განვაწესეთ აღაჲი იოანესთჳს და მიქაელისათჳს მე მამამან ნიკოლა და ყოველთა მათა: ესე ძმანი კურთხეულნი მოვიდეს დიდითა სიყუარულითა მონასტრისა ჩუენსა და დაჰყვეს რაოდენიჲმ ჟამი და მოსცეს ეკლესიასა ლიტრაჲ ერთი დრაჰკანი ვოტინატი. ხოლო მსწრაფლ წარემართნეს იერუსალიმად, რათა თაყუანის სცენ საფლავსა... და აღასრულა ლნ ნება მათი, მიიცი ვალნეს; ხოლო უდ მიცივალე ბისა მათისა მივეცით ეკლესიასა და ხუცესთა და ტრაპეზსა ასი დრაჰკანი სტამენონია...“

მონაზონნი გაბრიელ და იოანე დეკანოზნი ივანე-წმინდეელ საფარეულნი, ძმანი ჭორციელად, რომელთა ყოვლადე უღებებით წარვეაღეთ ღმრთი ჩვენნი... მცირედ რამე აღვიძარცვეთ საბურველი გონებისა თვალთაგან სულისა ჩვენი-სათა და ენისა ამას მწირობასა ცხოვრებისა ჩვენისასა... მოვიგეთ და აღვეწ-რეთ თვთ ცოდვილთა კელითა ჩვენითა წა ესე-წიგნი... გვლ ღმრთიმეტყვე-ლი... და გვლ ნოსელი... ჰდ საღიღებლად ღმრთისა და სალოცველად ფრიალ-თა ბრალთაგან განფრდილთა სულთა ჩვენთათჳს და სულთა მშობელთა, მოძ-ღვართა, ძმათა და ყთა თჳსთა ჩვენთა ცოცხალთა და მიცვალბურთათჳს... გვედრებით, თქუთ წმიდითა პირითა თქვენითა ოკამ ბრალთა ჩვენთა... რა ჩვენ წარსულთა და თქვენ მომავალთა აღდგომისა მას გვამთჳსა ქრთობით შევიმოსოთ ზატი იგი ზეცისაგანისა...

ლაწერა წა ესე წიგნი დასაბამითან წელთა :ხ: ქ: კდ: ¹⁰) კელითა ჩვე-ნითა ცოდვილთა და შეიმოსაცა ქვეყანასა ასურეთისასა, საზღვართა ანტიო-ქიასათა, მონასტერსა ქართველთასა კალიპოქსს, მეფობასა ბერძენთა ზა წისა მფრისა მიხაილისსა და აბხაზთა და ქართველთა ზა ბაგრატ კუროპალატ-ისასა, აღიდენ ღნ მეფობაჲ მათი, ქრონიკონსა :ხა: ქე აღიდე სულთა სუ-ღლა ზოდღავარი ¹²) და შეიღნი მათნი. ღთო სახიერო, აღიდენ ორთავე შინა ცხოვრებათ სტეფანე და ვაჩე ¹³) ერთობით. უფალო ღთო შენ ძმანი ჩვენნი სანანო და ვამი მძითურთ და წმისწულნი ჩვენნი გი, თე და იოანე. ქე მჰყრობელო ყთა არსთაო აღიდე ორთავე ცხოვრებათა: სჰანდადუტ: პატ-რიკი ამინ. უფ. ღთო შე სულითა საღამისძენი :თე: და კალოქან:

... შეესწირეთ წა ესე წიგნი ჩვენ გლახაკთა და ცოდვილთა: გაბრიელ და იოანე დიდითა გულსმოდგინებითა წას მონასტერსა ღრთის მიერ აღშე-ნებულსა ჯვარს, რომელი აღმშენა კელითა წისა და სანატრელისა მამისა და მოძღურისა ჩვენისა პრუხერესითა ¹⁵) მახლობელად წასა ქალაქსა ცერუსა-

¹⁰) ეს უღრის 1020 წელს, მაგრამ აქ ცხადი შეცდომაა, რადგან მიქელ კეისარი (1034-1042) ამ დროს არ ჰმართიდა; ხოლო ქვემო ნაჩვენები ქწნი :სა: (1040 წ.) გვიმტკიცებს, რომ აქაც დასაბამითან უნდა წერებულ-იყო :ხქმდ:.

¹¹) თუმცა ტარასის გადმოუწერია :სა: (931 წ.), მაგრამ ძველებური „ა“ ძალიან წაადგას „ა“-ს და ამის გამო ცხადია აქ უნდა ყოფილიყო ქწნი :სა: ამას უმეტესად გვიმტკიცებს ზემო მოყვანილი ათონის ალაპი № 27. (გვ. 179)

¹²) ქ. ცხ. I, 223—224.—¹³) იხ. ქ. ცხ. I, 223; სტეფანოზ და ვაჩე.—¹⁴) სანანო რომ ქველიძე ყოფილა იხ. ალაპ. ათონ. № 20.

¹⁵) რადგან ჯვარის განაღდება გიორგისაც მოეწერება 1038 წელს. (იხ. მუნ. № 4), ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ ორნივე პირნი ერთსა-და-იმავე დროს აშენებდენ: ხოლო გიორგის სიკვილის შემდეგ ჯვარის მამად გამხდარა პრობორე. გიორგი მთაწმინდელის ცხმ-გრების აღმწერი მოკვითროზს, რომ ბაგრატ IV-ის დღემდ გიორგი მთაწმინდელს დიდი საფასე გაატანაო იერუსალიმ: „და საფასე იგი წარცმული ყოველთა გლახაკთა და დაცულელებთა და უღონოთა განუყო უხუცბით. და ნეტარი მამა პრობორე მამისა ოდენ ჯუარის მონასტერსა აშენებდა. ესე იბილა ღმ საფასითა ფრიად შეეწია“¹⁶) ეს უნდა ყოფილი-

ლიშა და ესე იქმნა ზეობასავე და წინამძღვრობასა მათსა ¹⁶⁾ და მათ, აღი-
ტენ ღწ, დაგვიტკბეს და გვიბოძეს მიგებებაჲ დღე აღაპად. აწ ვინცა რაათა-
ცა მიზეზითა ესე წიგნი ამას წასა ეკლესიასა და წასა ძელსა ცხოვრები-
სსა გამოაყვას გინაჲ შინამან, გინა გარემან ანუ მოყვრობით ანუ მტრობით
ვენ რაათა მიზეზით დაიჭიროვს შემცაჩენებულ არს...

წო გგოლნო, მეოხ ეყვენით იაკობს (სელჩაიოფად: „შემოქმედელს“) —
მიტხველნი... ცოდვილი მტროპოლიტი იაკობ (შემოქმედელი) შეთ ¹⁷⁾.

1040 წ. ბაგრატ კურატპალატის გუჯრის ნაწყევტი *)

მოკვდა კწი სჰომს და დასჯა ამის მეყემან დიდებულთა კანთა შეალი, მე-
ყესი და გაზრდილი თჳსი მეღქასედეკ კათალიკოს-პატრიარქად. სოლო ესე წმიდა
მეყე (უნდა იყოს: „მეყეჲ“ ჯადგან გულისსმებულთა კათალიკოსი; ბაგრატ მეყე
ვი ბასილ კეისართან არს მცხასს რომ წასუღიყოს) წარუბდა ბერძენთა მეყისა ბა-

ყოს არა უადრეს 1054 წლისა (ე. მუხ. ტომ 10, გ. 234). ეს იმ დროსა ახლოზანებში ყო-
ფილა, „რდეს იგი თეოდორა დედოფალსა ეპურა ბერძენთ მეფობაჲ (1054—1057 წ.). ითხო-
ვა ბაგრატ მეფისაგან, ჳათა მოსცეს ასული თჳსი მართა და შეილად თჳსად აღზარდოს“ (ibid
გვ. 234). მაშინ მართა იქნებოდა არა უმეტეს 7 წლისა. მართა კონსტანტინოპოლს შეიყვანეს
იმევე წელს, რა წელსაც თეოდორე დედოფალი მოკვდა. ეს მართა ვახდა „დუკიწის“ ანუ ე-
ნისრის მიქელ დუკის სძალი ibid. გვ. 233. ალბათ ამ შემთხვევის გამო მეორედ შემოსულა მა-
რთამ საბერძენთს 1054 წ. ახლო ზანებში, ხოლო გათხოვება მართასი მოხდა 1065 წ. ახლო
(Hist. G. p. 330, 340. ევლ. მუხ. № 134; 87; ქ. 70; გვ. 251; ვახუშტი ჳაქ. გ. 161).
ქრანოლოგიურე განმჯავება ჩვენის ხელნაწერისა და თეოდორას მეფობისა შეიძლება აიხსნას
იმით, რომ პროზორე გაწინამძღვრების შემდეგაც კავრის მონასტრის შენებას კაჩაგრძობდა,
ესე იგი, 1040 წლის შემდეგაც. — (იხ. ქვემო 1042 წლის ქვეშე).

¹⁶⁾ „ზეობასა“, ე. ი. სიცოცხლესა. — პროზორე გაწინამძღვრებულა 1038—1040 წლებშეა.

¹⁷⁾ შემოქმედელი იაკობ იერუსალიმს ყოფილა არა უადრეს 1647 წლისა. იაკობ შემო-
ქმედელად იკურთხარა 1647 წელს (იხ. ქვემო 1647 წელს ქვეშე).

^{*)} ეს მრავალ მხრით საყურადღებო გუჯარი 1040 წლისა, რომლის თჳსი დაკარგუ-
ლია, დაბეჭდილია ჩუბინოვის ქრისტომატიაში, გვ. 203-208; მაგრამ, როგრც სხადდ
ეტყობა, სწორედ ვერ არის წაკითხული, ხოლო ორფოგრაფიული თჳსება იმ დროინდელის
მწერლობისა სრულიად არ არის დაცული. ჩვენ ხელში გვაქვს დ. ბაქრაძისაგან შემოკლებით
თვთ ნამდვილის გუჯარიდგან (რომელიც მას ხელში ჳქონია და ეხლაც იმის ოჯახობას უნდა
ჳქონდეს) გადმოწერილი პირი იქვე გუჯარსა და ზემოხსენებულ ნაკლულევენებათა შესამტე-
რებლად ჩვენ შევეუდარეთ ჩუბინოვისგან წაკითხული ბაქრაძისგან აღმონაკითხს, და ამის მი-
ხედვით ზოგიერთი სიტყვები თვთ ტექსტში გაფასორეთ, ზოგი გარჩევა სხოლოებში ვუჩე-
ნეთ; ხოლო რაც ჩუბინოვის აღმოკითხულში მეტი აღმონანდა ბაქრაძის ასლის შედარებით,
ის დიდს ფხიზლებში ჩავსეთ. — ამ ძეირფას საისტორიო საბუთისაგან მეფის ძეს თეიმურაზს
რამდენიმე ნაწყევტები აქა-იქ ქ.-ცხოვრებაში ჩაურთავს, ზოგან თჳსი სიტყვებიც დაუმატებია
და ამით რამდენადმე მისი საბუთიანობა შეუსუსტებია. — ეტყობა, თეიმურაზს ამ გუჯარს
თავიე ჳქონია და ეს ნაწილი შემოკლებით ჩაურთავს ქ.-ცხ. I, 212. ეს ადგილი ქ.-ცხ. ისა
ჩვენ თვთ გუჯარის თავში დაბეჭდვით.

სიღის წინაშე († 1025 წ.) კონსტანტინეპოლედ, რათა შეეწიოს. რამეთუ იყო დიდი ესე კათოლიკე სამოციქულო ეკლესიას სვეტი-ცხოველი, რომელი კასტანგ გორგასაღს აღეშენა, დაძველებულიყო და ჟამთა შლილობით გარეშეჲ სტოკანა დაქტეულიყო და აღარაჲინ იყო მწე აღშენებად და არცა-რას ვის ძალედჲა აღშენება მისი. და მივიდა და მიუთხარა ყოველი შეუძლებლობა ქართველთა და სასოველი თჳსი. მასჲინ შეეჴმის ბასილი მისცა მონასტერი ეკსტორია, რომელ რე: სოფელი აქეს, განსი და შესამკობელნი ეკლესიათანი, ხატნი და ჟუჳარნი და ყოველივე სამღვდელთ-მთავრო და სამღვდლო სამკაული (შუად. ქვემო ტკ. 184). წარმოვიდა და მოიწია ქვეყნისავე თჳსის ქართლად და სამუყოფად ქაღაჭად მცხეთად და იწყო შე-სებად გარეთითა ბქითა და გარეშემოთა სტოითა მოქმნითა და ზედა-დაბურეთითა და ყოველი განასრულა და მიმადლა ღმერთისა განსასება მცხეთის ქალაქისადა და შესაყო დიდი კათოლიკე სამოციქულო ეკლესიას სვეტი-ცხოველი ყოველითა სამკა-ლობითა, ოქროთა და ვერცხლითა, თჳლითა და მარგალიტითა და...

(იხ. ქ.-ცხ. I, 212—113, ამას იქით ვრცლად გუჯარი გვეტყვის პირველის პირით, თეიმურაზს, როგორც სწანს პირველის პირით ნაამბობი მესამე პირით დაუწერია).

„ - - - - [და შევსქედე¹⁾ სუეტი ცხოველი ოქროითა და ვეცხლითა (ხატითა) და შევსქედე წმინდა საკურთხეველი ოქროითა] და ვეცხლითა, თვა-ლითა და მარგალიტითა, და მოვსქედენ [კან]კელნი და კარნი საკურთხე-ველისანი ოქროთა და ვერცხლითა, და შევსქედენ²⁾ ძელი ცხოვრები-სანი ოქროსანი³⁾ ყოველნი⁴⁾ თელითა და მარგალიტითა და შევსქედენ⁵⁾ წმინდა ესე სამარტილოი ორქროთა და ვეცხლითა, თვალითა და მარგა-ლიტითა და ამას შიგან დაუსვენენ ყოველთა წმინდათა ნაწილნი⁶⁾ და ძელი ცხოვრებისა და დაუსვენენ⁷⁾ ხატი ოქროისა, რომელი მიბოძა კონსტანტინე ბერძენთა მეფემან⁸⁾ და სამარტილოსავე შიგან დაუსვენენ ხატი [ესე] წმინდი-სა ღვთის მშობლისა, შემკობილი ოქროითა, თვალითა და მარგალიტითა, რომელი მიბოძა ვასილი [ბერძენთა] მეფემან და ხატი ესე დიდი მაცხოვრისა სა[როთი]თა და გარეშემო თელითა შემკობილი [და სხუა ხატი მაცხოვრისა] ვეცხლისა ოქროითა ცურვებული და ხატი ნათლის-მცემლისა [იოვანესი სარო-თითა შექმნილნი] ოქროითა და ვეცხლითა შექმნილნი და სხუა ხატები სა-

¹⁾ აქილამ სიტყვა-სიტყვით შეტანილია ქ.-ცხ. I, 212, ბ და სხ: თავი გუჯარისა და-კარგული ყოფილა.—²⁾ დ. ბაქ. და ქ.-ცხ. „შევსქედენ“.

³⁾ ქ.-ცხ. ეს სიტყვა ქ.-ცხ. არ არის.—⁴⁾ ამ სიტყვს მაგიერ ბაქრ. და ქ.-ცხ. „ორნი“.

⁵⁾ ეს სიტყვა არ არის ქ.-ცხ.—ქ.-ცხ. ში გერ. სამარტილოზეა ლაპარაკი და მერე ძელზე, ხოლო აქ წინა-უკმო.—⁶⁾ ბაქ. უმატებს: „აურაცხელნი“.

⁷⁾ ამ ხუთის წინასიტყვეების მაგიერ ქ.-ცხ. სწერია: „მოქედნილნი ხატნი“. ამის ქვემო ქ.-ცხ. შეტანილი არ არის იქამდე, სადაც უზის სხოლო № 27.

⁸⁾ კონსტანტინე, მზა ბასილისი, მმართვედა 1025—1028 წ. ბასილი მეფე მმართვედა 976—1025 წლამდე.

როითა და ოქროს ფორტლებითა⁹⁾ დაწერილი, [ყოველნი რიცხვით :ნე: და ბარძიმ-ფეშხუმი ოქროსისა] თვალითა და მარგალიტითა და მინისა ხატებითა შემკობილი; კოვზი ოქროისა და ხეირნი (ხიორი) ოქროსანი [თვალითა და მარგალიტითა შეკაზმული] და სამწერობელნი ოქროსანი და [მარგალიტითა შემკობილნი], საცეცხურნი და სასაკმეველონი ოქროსანი [და სხვანი საცეცხლოურნი] დიდნი ვეცხლისანი. [სასაკმეველნი დიდნი, ორნივე ოქროითა] ცურვებულნი, და სადაგნი საცეცხლოურნი და სასაკმეველონი [ვეცხლისანი დიდნი]¹⁰⁾ და ჯუარი ვეცხლისა, ტაშტი [წყვილი :ბ: და ბერძული ტაშტი ვეცხლისა ოქროთი ცურვებული], და წიგნნი სამლონი, რომელთა სახელები ესე არს: სახარების თარგმანი დიდი მათესი, მარკოზისა, ლუკასი და იოანეს თავისა; სახარების თარგმანი წიგნი¹¹⁾ და სახარებანი ოთხთაენი :ბ:¹²⁾ ოთხთა¹²⁾ სახარება :ა: [თვლითა და მარგალიტითა შემკობილი, და მოწამეთა წიგნნი დიდნი; ზამთარი და ზაფხული¹⁴⁾ ვეცხლითა შეკაზმულნი, მღვდელ-მომძღვართ წიგნნი; დიდი საწელიწადო ვეცხლითა შეკაზმული :გ: მარგალიტი წიგნი წინამძღვარი :ა: დეელოლონი¹⁵⁾ წიგნი :ა: იოანეს გამოცხადება¹⁶⁾; ანდრია სალოსის წიგნი: :ა:¹⁷⁾ დაეითისა თარგმანი წიგნი: :ა: [საწელიწადო თთვენი]¹⁸⁾ კურთხევანი, რომელსა შინა ჰსწერია ეკლესიის კურთხევა, ხუცეს დიკანთა კურთხევა, გარე ოქროს [სალტითა] მოკედილნი; კურთხევანი, სხვანი საწელიწადონი სრულნი ყოველითა ფერითა [გარე ვეცხლითა მოკედილი] სჯულის კანონი ახ ლი¹⁹⁾: :ა: მ რხვანი, [რომელ სამეფოს იტყვიან: :ა:²⁰⁾ და სხვა წიგნები თავი: :ა:²¹⁾ და ორად გაყოფილი, რომელსა შიგან [განგება] საწელიწადო სწერია²²⁾, მ ა ტ ი ა ნ ე ნ ი ს ა შ ი ნ ა ო ნ ი და სალაპონი ვეცხლით მოკედილნი და მატიაენნი [სათვეონი ვეცხლით მოკურვილნი; ჟამის წირვანი: :ა:] ესე წიგნ-

9) ბაქრ. „ფორტკითა“.—10) ბაქ. უმატებს: „საცეცხორნი“, ბაქრ. წაკითხულში ყოველგან „საცეცხორნი“ ნწერია „საცეცხლორის“ მაგიერ.

11) აქ ბაქ. უმატებს :ია:—12) ბაქ. „:გ:“.—13) ბაქ. „ოთხთაე“.

14) ე. ი. საკალენდრო წიგნი?—15) ბაქ. „დიელოლონი“ (უნდა: „დილოლონი“).

16) ბაქ. უმატებს: „წიგნი :ა:“.—17) ამ სამ წინა-სიტყვების მაგიერ ბაქ.: „ღედისი ძმასა ჩემსა ანტონის ებოძა ჩემდა ანდრია სალოსი :ა:“. რადგან მელიქსედეცი ყოფილა „მეყისი“ (ქ.-ცხ. I, 212) ანუ ნათესავი ბაგრატ IV, ამის გამო უნდა ვფიქროთ, რომ ანტონიც მეფეთა ნათესავი უნდა იყოს. მაგრამ ის არ არის „ანტონი ლიპარიტ ყოფილი“, რადგან უკანასკნელი ბერად შედგა არა-უადრეს 1047 წლისა. შეიძლება ეს ანტონი აყოს მანგლელი ანტონ თულასძე, რომელიც ცოცხალი ყოფილა 1047 წელს (იხ. ქვემო 1047 წ. ქვეშე).—1053 წელს არსენი, ბოცო-მარხაპანის ჯაყელის ძე, მაწყვერელი ყოფილა (იხ. 1047 წ.).

18) ამ ორ სიტყვის მაგიერ ბაქ.: „სლანაო (? მრავალთა და“.—19) „ახალი“, ე. ი. მთაწმიდას თარგმნილი XI საუკ.—ცხადია, ძველად თარგმნილი (VII—X საუკ.) სჯულის კანონიც გვექონია.—20) „სამეფო-მარხვანად“ აღბად უფრო სრულს, ახლად თარგმნილს უწოდებდნენ. ამ ფრასის შემდეგ ბაქრ. უმატებს: „გარე ვერცხლის- - მოკედილნი“.

21) ბაქარაძე:—ა: ცხადია ეს უფრო სწორედ წაკითხულია.—22) აქ ბაქარაძე უხსნამ მრავ-

ბი რომელ მე დამიწერია ²³⁾ ჯუმლად არს თავი: კე: საწიგენნი ოქროთა და ვეცხლით ცურვებულნი, საკელატრენი დიდნი სპილენძისანი და შემდგომნი საკელატრონი ვეცხლით ცურვებულნი :ბ: ²⁴⁾ საკელატრონი რკინისანი დიდნი: ა: და შესამოსელი სამღდელო მოძღვარო უქსინო, [უთლოთა. ომოფრიათა] ²⁵⁾ ხატოვანთა ოქროვანთა და ყოვლითავე სრული: ე: სამკლავენი: ა: მზარა ნაენდარი: ა: მწვანე და კვერცხის [ბოლო] ²⁶⁾ მინიაკი ბერძული ოქროსა ²⁷⁾ ბერძენთა მეფისა რომანოზისა ²⁸⁾ ბოძებული ²⁹⁾ შესამოსელი ოქროსოვლილი :ა: და მზარა ოქრო-ქსოვილი. [სანაწილევ ოქროსი] ³⁰⁾ :გ: ზე ასპრობელი ხატოვანი ³¹⁾ ოქროსი: :ა: სადაგნი ³²⁾ სანაწილენი :ბ: და რომელ ეზონი ჩემნი დაკიდებულნი არიან ბერძენთა მეფემან ბასილი მბრძანა ³³⁾ დავეჭიდენ ოქსინონი: ბ: და სუნდუხნი: ბ: ³⁴⁾ კვერცხების გული სუნდოსი: ა: საკარამანგნი დიდნი გარეშეყოფილნი ³⁵⁾, ვერცხლისა გრგოლითა შეკაზმულნი: ი: ³⁶⁾ ბაგრატი კურაპალატისა ნაბოძვარი და საკარამანგი: ა: ³⁷⁾ და მონასტერნი და სოფელნი, რომელი მე მომიგიან ამას წმინდისა დედაქალაქისათვის: ³⁸⁾ ბერძენთა მეფემან ბასილი მიბოძა მონასტერი დიდი, რომლისა სახელი არს კესტორი ³⁹⁾, რომელსა სოფელი აქვს ჯრე: ⁴⁰⁾ და ტაოს ვიციდე სოფელი ზადვარევი ხუთითა აგარაკითა და ძალოს-ხევს ⁴¹⁾ ვიციდე სოფელი ორი ⁴²⁾ სამითა აგარაკითა ⁴³⁾, ესე ოცნევე სოფელნი მათითა აგარაკითა ძმ ა. თ. ა. ლ. მ. თ.

ვლ წერტილს, სჩანს ყველა ვერ აღმოუკითხავს და ჩუბინოვსაც აღზად გამოუტოვებია; თუცა ცურვებულები არ დაუსხამს.—²³⁾ მელოქსედეს?—²⁴⁾ ბაქრ. „სამნი“.

²⁵⁾ ამ ორ სიტყ. მაგიერ ბაქ.: „უღლითა ანაფორითა“.—²⁶⁾ ბაქრ. „გოპი“ (?)

²⁷⁾ დაწყებული შენიშნვიდამ № 7 აქამდი ქ.-ცხ. I, 218. შეტანილი არ არის და ყველან ამის მაგიერ შემოკლებით თქმულია: „მოკედლინი ხატნი, თვალითა და მარგალიტითა შემკულნი, რიცხით ორმოც-და-თხუთმეტნი; წიგნნი მოკედლი-მოუტედელნი, რომელ თვიითან აღაწერინა და დასდვა, ჯუმლად ოც-და-ხუთი“.

²⁸⁾ აქილამ მე 35 შენიშნვამდი ფრიალ შემოკლებით თეიმურაზის მიერ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 220—221 და 218. შემტანს მიუმატებია ფრასა: „წარვიდა კათალიკოზ ბატრიაკი მელქისედეკ წინაშე რომანოზ ბერძენთა მეფისა კონსტანტინეპოლედ. შეიწინარა და მოსცა შესამკობელნი ეკლესიათანი... და წარმოვიდა ქუეყანასა და სამწყსოსავე თვისა“. თუ მელქისედეკის კონსტანტინეპოლეს წასდვა მართალია, ის წაპყვებოდა ბაგრატის დედან მარიამს 1032 წ. (იხ. ზემო გვ. 162).—რომანოზ 1028—1034 წ.

²⁹⁾ ბაქ. „ნაბოძვარი“.—³⁰⁾ ამის მაგიერ ბაქ.: „სანილ (?) ოქსინო“.—³¹⁾ ბაქ.: „ზე აღპრობელი (?) ხატოვანი“. უნდ. იყოს: „ზე აღსაპრობელნი ხატნი“.—³²⁾ ბაქ. „დადენი“.—

³³⁾ ბაქ.: „მიბოძა“. ³⁴⁾ სადაც ჩუბ. უწერია რიცხვი :ბ: იქ ბაქ. ყოველგან სხამს: „გვ-სა“.

³⁵⁾ ბაქ.: „გარეშოვლილინი“.—³⁶⁾ ბაქ.: „ც“.—³⁷⁾ ბაქ. ამ ორ სიტყვის მაგიერ: „დიდი საკარამანგი“.—³⁸⁾ დაწყებული შენიშნვიდამ № 27 აქამდი ფრიალ მოკლედ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 220—221: ხოლო აქილამ დაწყებული იქამდი, სადაც უზის შენიშნვა № 19, შეტანილია იმავე თეიმურაზის მიერ ქ.-ცხოვრებაში I, 218, თ—იპ! ³⁹⁾ ბაქ.: „კესტრი“.

⁴⁰⁾ ეს მოკლედ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 212 თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ.

⁴¹⁾ ბაქ.: „ძალოს-ხევს“. ⁴²⁾ ბაქ.: „ორთაჲ“. ქ.-ცხ. „ორთაჲს“. ⁴³⁾ ბაქ. „აგარაკითა“.—

განძითა ვიყიდე და დაუდევ ამას წმინდასა დედა ქალაქსა შიგან აღაპი დღე ხარება; და კლარჯეთს მოვიგე სოფელი სხლოვანი⁴¹⁾ და შევშეთს მოვიგე სოფელი დიდად სახელოვანი⁴²⁾ აგარაბ მისი ნაღვარევი; და ჯავახეთს მოვიგე სოფელი ტონთოა, და კოლას მოვიგე და აღვაშენე სოფელი დიდი ოროტანი აგარაითა; და ფანავრას⁴³⁾ აღვაშენე სოფელი: ა: მახარონი; დასავლეთ⁴⁴⁾ შვევიპურენ და აღვაშენე სოფელი: ბ: ნაქალაქევი და ბერდაგორი⁴⁵⁾, ქართლს მონასტერი პატაფრა⁴⁶⁾ ოთხითა სოფელითა [და შესავალითა მისითა; ყინცივისი შესავალითა მისითა და შინდებისა ნახევარი; კურბითსა აზნაოროა, კარგი სოფელი :ა: ჩოჩეთას უბანი :ა: მიწა და ვენახი სამეფო; ზევანთა სოფელი :ა: შიდარი სოფელი :ბ: და] კახეთს [ახატანს უბანი :ა: და ნიახორნა სოფელი :ა: და ჰერეთს მონასტერი დილითა ძალითა და ჰერეთსვე⁴⁷⁾ კატეხისა ეკლესია, შესავალითა მისითა და კაკს ვაქარნი :ბ: და ზიარი სოფელი დიდი :ა: ესე ყოველი სოფელი, რომელი ზემო მიგია :არღე: და რომელნი სოფელნი ძველად ჰქონოდეს] ამას წმინდა დედა ქალაქსა შესავალინი იყენენ ზემოვასენენ⁴⁸⁾ გამზდელსა ჩემსა ბეგრატ კურაპალატსა და შეუვალად გამიხადნეს და მიბოძეს სიმტიციე შეუვალობისა, და რომელი ქალაქისა შესავალი იყო ამის წმინდისა დედაქალაქისაგან: ცხვარი, ცხენი, ღვინო, ზედაში და რაბეა იყო (აქ ქ.-ცხ. უმეტეს: ყოველი ზღვი ამ ირმამ ამოაგლო და აკად ამის წესს კათოლიკე ეკლესიასა⁴⁹⁾ [ავხადე ამა წმინდა კათოლიკე ეკლესიასა] და ყოველნი სოფელნი, რომელნი წმინდისა ამის კათოლიკე ეკლესიისანი არიან, ავაშენე და დავაგენ ყოველგან სახელი⁵⁰⁾ და ავაშენენ ეკლესიანი რიცხვით ყოველნივე. — აწ წმინდანო მღვდელმობღვარნო, მთავარნო, რომელნი შემდგომად ჩემსა ღირს იქმნეთ წინამძღვრად წმინდასა ამას დედა-ქალაქსა და იხილნეთ ნაქმარნი ესე ჩემნი წმინდასა ლოცვასა თქვენსა მომიხსენეთ [საწყალობელი ესე სული ჩემი, რათა თქვენცა ღმერთმან სასყდელი მოგანიჭოს] ამინ. ქრონიკონსა :სმ: 53) — [და ამით ყოველთა ნაქმართა ჩემთა შემდგომად სამკირით (სამკირით?) საღიაკნოსა წმინდათ მოწამეთა სამარტილოსა შიგან შევაქმენ საფლავი ჩემი და დავდგი საკურთხეველი და ამა საკურთხეველსა ზედა დავაყენე ჟამის მწირველად ცოდვილისა სულისა ჩემისა და უჩინე ამა საკურთხეველსა ჩემსა და ჟამის მწირველსა და მიესცენ თქმის გლგნნი საშნი ფუქითა სრულითა და ვენახი :ა: მიწა :ა: წისქვილი :ა: და ქალა და ოტათოანს გლგნნი :ა: ციხე-დიდს გლგნი :ა: ყოველნივე ფუქითა სრული-

⁴¹⁾ ბაქ.: „სოფელი :ა: სხლოანი“. ქ.-ცხ. I, 218: „სოფელი ერთი სახლოანი“. ⁴²⁾ ბაქ.: „სოფელი დიდი სახლოვანი“. ⁴³⁾ ბაქ.: „აკარავენას“ (?). ⁴⁴⁾ ბაქ.: „საკოეთს“. ⁴⁵⁾ ბაქ.: „ბარდაძორი და“. ქ.-ცხ. I, 218: „ბერდაძორი“. — № 40-ითგან აქამდე ქ.-ცხ. 218, — იმ.

⁴⁶⁾ ბაქ.: და ქ.-ცხ.: პალაფრა. აქიღამ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 221—222 შემოკლებით.

⁴⁷⁾ უნდა „ჰერეთსვე“.

⁴⁸⁾ ბაქ.: „და მე მოვასენენ“. ⁴⁹⁾ ბაქრ.: „სახლი“. დაწებული № 49 იქამდე საყუდელბო განსხვავებით შეტანილია ქ.-ცხ. I, 221—222 თეიმურაზის მიერ.

⁵⁰⁾ ბაქ.: ქნ. იყო სმ: (1040 წ.).

თა და ვენახი :ა: მცხეთას სენაკი :ა: ყანა :ა: და ვენახი მცირე :ა: . ესე ყოველი თავის-უფლობით შეუვალად ჰქონდეს, ყოვლისა შესავალისაგან სასეფოსაგან, დიდისა და მცირისაგან და არა ვისა ჰქონდეს ამაზედ ხელი, თვინიერ ხუცისა, რომელი საკურთხეველსა ამას ჩემსა ზედა ჟამსა სწირვიდეს. ესე სი-ცოცხლესა ჩემსა გავაგე და ვითა ზემოთ დამიწერია; იყვნეს საკურთხეველსა საფლავთა ჩემთა ზედა, ჟამის მწირველად დავადგინე და მიუთვალე ესე, ვირე ცოცხალ იყოს, დგეს საკურთხეველსა ჩემსა ზედა ჟამსა ჰსწირვიდეს და მილოცვიდეს და შემდგომად მისსა შეილთა და შეილის-შვილთა ძირთა დაუ-ტეოს, და უდგენ, ჟამთა სწირვიდეს და გვილოცვიდეს და შეუცვალებულად ჰქონ-დეს ესე გასაგებელი საკურთხეველსა ჩემსა (დაწვეუელი შესიშენიჲამ № 54 აქამდე შეცვლით შეტანილია ქ-ცხ. I, 222) საფლავთა ჩემთა ზედა ჟამის მწირ-ველსა ხუცესსა უკუნისამდე ჟამთა, ვირემდის წმინდა ესე დედა ქალაქი ეგოს. და ამა სამარტილოსა შიგნ საკურთხეველი ჩემი შევმოსე სკარამანგითა, მო-ვქვედ ვეცხლითა, დავდგი ბარძიმ-ფეშხუმი ვეცხლისა და კოვზი ვეცხლი, სა-ნაწილე და ასაპყრობელი და საცეცხლოური და სასაკმეველონი ვეცხლისანი, შესამოსელი, სკარამანგი :ა: ზეწარი, :ა: და დავკვიდე ესე სკარამანგი შეყო-ფილი :ა: და ამა წმინდასა დედა ქალაქსა შიგან დავდე აღაბი თვესა იანვარსა :კ: დღესასწაულსა ყოველთა წმინდათასა, ღამის თევითა და ჟამის წირვითა აღესრულებოდის. — აწ წმინდანო მღვდელთ-მოდღვართ მთავარნო, რომელნი შე-მდგომად ჩვენსა და შემდგომთა ღირს იქმნეთ წინამძღვრად წმინდასა ამასა კა-თოლიკე ეკლესიასა და ნახნეთ ნაქმარნი ესე ჩემნი განგებული ესე და გან-წესებული, რომელი ცოდვილისა ამის სულისა ჩემისათვის დამიძს და მიჩენია შეუხებელად და უქცეველად დაამტკიცეთ, რათა შემდგომად თქვენსა სულისა თქვენისა გაგებული და განწესებული თქვენი დამტკიცოს. და რომელმან კა-თოლიკოზმან, გინა რამანცა გვარმან კაცმან შემდგომად ჩემსა და შემდგომი-თი შემდგომად, ვიდრემდის წმინდა ესე დედა-ქალაქი ეგოს, ნაქმარი და გან-წესებული ესე სულისა ჩემისა-თვის, რასაცა ჟამსა, რაცა მიზეზისა მოღებისა აქციონ და ამა საკურთხეველსა და საფლავთა ჩემთა ზედა ხუცესი და ესე გან-გებული მოაკლოს, ანუ აღაბი ჩემი შესცვალოს, რისხაესმცა მამა, ძე და სუ-ლი წმინდა და წმინდა კათოლიკე ეკლესია, სვეტი ცხოველი, ხატი ღვთაე-ბისა, წმინდა ღვთის მშობელი, ძელი ცხოვრებისა და წმინდა ესე მარტილ-ნი და ვიდრემცა არს წესისაგან საეკლესიოთა და ნაწილიმცა მისი მისთანა არს, რომელმან განყიდა უფალი ჩვენი იესო ქრესტე და დამცაიჯების უარს მყოფელთა თანა ღვთისათა. — ესე ვითა ზემო დამიწერია ქვემოთ ხელითა ჩემი-თა დამიმტკიცებია, ვინ აქციოს კრულ არს დაუსაბამოჲსა ღვთისა პირითა წრისა ღვთის მშობლისა მადლითა, წმინდისა კათოლიკე ეკლესიის მადლითა, წმინდათა მოციქულთა მადლითა და ყოველთა წმინდათა მადლითა, კრულმცა არს სულითა და კორცით ორსავე ცხოვრებასა იმისი გამტეხელი და ვინ და-მტკიცოს ჯვარი და კურთხევა იყოს. თქვენ წმინდანო მღვდელ-მოდღვარნო,

რომელთა ესე დაწერილი და განგებული სულისა ჩემისათვის ნახათ, თქვენც სიმტკიცე დასწერეთ]. ღვთიე-დიდებულნო, ძლიერო ბაგრატ აფხაზთა მეფეო, და⁵⁴⁾ ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატო და ძლიერო მეფეო კვირიკე, არწმუნოს ღმერთმან მეფობასა თქვენსა, ესე დაწერილი და განგებული სულისა ჩემისათვის ხელითა თქვენითა დამიმტკიცეთ.

ესე ვითა ზემოთ მელქისედეკ⁵⁵⁾ კათალიკოზს დაუწერია და საქმე სულისა მისისათვის გაუგია⁵⁶⁾, ბაგრატსა, ნებითა ღვთისათა აფხაზთა მეფესა და კუროპალატსა, ხელითა ჩემითა დამიმტკიცებია⁵⁷⁾, არს დაუქცეველ [ნებითა ღვთისათა. ესე ყოველთა დიდებულთა ჰყონ. ღმერთმან სული მისი, მელქისედეკ კათალიკოზისა სულისა მათისათვის გაუგია და დაუწერია და შემდგომად აღიდენ ღმერთმან] ბაგრატ კუროპალატსა ხელითა მისითა ჩაურთავს და დაუმტკიცებია, [მეცა კვირიკე მეფისა დისწულსა კვირიკე მეფისა⁵⁸⁾ ხელითა ჩემითა ჩამირთავს და დამიმტკიცებია, მტკიცე არს დაუქცეველი ესე და ვინ უქციოს ესე, ზემო-ხსენებულნი წმიდანი ყოველნი რისხვენ.—ესე ვითა სადიდებელსა და სულ-კურთხეულსა გამზრდელსა და შემოქმედსა ჩემსა და ვკადრო, მამასა მელქისედეკ კათალიკოზსა დაუწერია და გაუგია თავისა სულისა თვის, აღიდენ ღმერთმან, ძლიერთა მეფეთა დაუმტკიცებია, მეცა გლახაკსა, უღირსსა, რეცა სახელით კი (კვირიკე?) დამიმტკიცებია, ქრონიკონსა, პ.⁵⁹⁾ მტკიცე ჰყავნ ბძანება მათი ქრისტიანთაგანმან კაცმან.—ესე ვითა სულ-დიდებულსა მამასა ჩემსა მელქისედეკს კათალიკოზსა დაუწერია და იოანე

⁵⁴⁾ ბაქ. უმატებს: „ნებითა ღვთისათა“.

⁵⁵⁾ ბაქ.: „ქ. კ.“, ეს აღნიშნავს: „ქართლისა კათალიკოზს“. ⁵⁶⁾ ბაქ. უმატებს „მე“.

⁵⁷⁾ ბაქ. უმატ.: «მტკიცე». ⁵⁸⁾ უნდა იყოს: „მეფესა“. ამ კვირიკეს დისწული კვირიკევე მეფედ დამუდარა ჩვენის ქრონიკით 1048 წელს.—ქ.-ცხ. „ძის წულსა“.

⁵⁹⁾ შენიშნვა ჩუბინოვისა: „უნდა :ს: (1060 წ.) „სანი“ წაშლილია სიძველისაგან“. ჩვენ გგონია, რომ აქ უნდა იყოს :სო:, რადგან ოქროპირ კათალიკოზი ცოცხალი არ იყო 1060 წელს. იხილე ზემო გვ. 30, შენ. № 163. იოანე კზი სჩანს 1042 წ. ძველბურთი „პ“ ემსგავსება ახლანდელს „ო“—სა.—რადგან ძველ გუჯრებში ხელის მიმწერი ნში-რად შუა ადგილს სტოვებდენ, ამის გამო შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ მეფეებისთვის დაუწერილი ადგილი ყოფილა დატოვებული და ამ ადგილას კვირიკეს შემდეგ ჩაუწერია ფსი დამტკიცება 1060 წელს.—რადგან თვთ ასლი გუჯრისა კანტორილამ გაუტანიათ და ხელში არა გვაქვს, ამისი ვადაჭრით თქმა არ შეგვიძლია. სამწუხაროა, რომ რაც გუჯრები პეტერბურგში გაუტანიათ კანტორილამ, ყველა დაკარგულა, ჯერ-ჯერობით მაინც. ეს გუჯარი-კი დ. ბაქრაძის სახლში უნდა დარჩენილიყოს.

კვირიკეს († 1048) ძის-წული კვირიკევე რომ 1060 წელს; წინააღმდეგ ვახუშტ-ბროსისესა, ცოცხალი უნდა ყოფილიყო 1060—1068 წელს, ამაზე იხ. ჩვენი ახრი 1047 და 1018 წლის ქვეშე. ეს კვირიკე ჩვენის ქრონიკითა დაჯდა მეფედ 1048 წ.—ისიც უნდა ეიქონიოთ სახეში, რომ ქარაგმინი „კი“ შეიძლება. იყოს შეცდომით ამოკითხული „გი“, ანუ გიოჯი. გიორ. გი კათალიკოზი ტაოელი ცოცხალი იყო 1058 წელს (იხ. ქვემო 1058 წ. ქვეშე) და 1060 წელსაც ცოცხალი იქნებოდა. უკანასკნელი ახრი უფრო საბუთიანად მიგვაჩინა.

მათისა სულისა ზღვლად ქამის მწირველად დაუწესებია და თავის ხელითა სიმტკიცე დაუწერია, აღიდენ ლმერთმან, ძლიერთა მეფეთა დაუმტკიცებია, და მეცა გლახაკსა ქრისტეს მიერ კათალიკოზსა ოქროპირს ხელითა ჩემითა დამიწერია⁶⁰), და მათი ბძანებული დამიმტკიცებია, მტკიცე არს უკუნისამდე იონანესთვის და ნებიერ არს იონანე ამის ბძანებულისა, ვთხოვცა იონანეს უნდეს მიცემად და დატყვებად. და ვინცა ვინ რამანცა გვარმან კაცმან რასაცა ქამსა ამისგან რაცა დაუკლოს და შესცვალოს, კრულმცა არს წმინდათა მოციქულთაგან, ჯვართა, წმინდისა კათოლიკე ეკლესიისა მადლითა და ჩვენითა ჯვართა მკვდარსა და ცოცხალსა ზედა, ცათაშინა და ქვეყანასა ზედა, და თუ უქციოს და ამისაგან შესცვალოს, არსმცა კრულ, წყეულ ღვთისაგან და ჩვენგან“.—

ეს ბოლო სწილი დიდად შემოკლებულად თემურაზს ბატონიშვილს შეუტანია ქ.-ცხ. I, 222. ეტყობა, რომ იმის დროს აი გუჯარის გაგროვლებაც ჭქონისა და ეს გაგროვლებაც შემოკლებით ჩაერთავს იტყუ, შემდეგი: „და გარდაიცვალა წმიდა ესე (ე. ი. კწე მელქისედეკ) და აწ წარუმართეს ღმერთმან ოქროპირს, მელქისედეკისგან შეილად გახრდილსა.—დაედა კათალიკოზ-ბატონიარქად ოქროპირი. ამისგან მზაკალნი შესატნა დიდსა კათალიკე სამონაქლო კელესიასა და აღაშენა დასავლის კუთხესა სამართ კეკეჯორი ჭქითა წმინდითა და თუთად შექსიერად გამოქნდაკებულთა (ეს კეკეჯორები სიღმით განგებ დაუსტრუებით ჩვენს დროს. ამაზე იხ. ზემო გვ. 58, შენიშვნა) ყოვლად წისა და კათალიკე კელესიის და სსუატა შესაკალნი, რაც იყეს, მოაკესნა ბატონტ გურაზაღატას და ვარკე კასთ მევესა, მის წულის კვრიკე მუთისასა და შეუკლად გაუსადნეს და მისცა სიმტკიცე შეუკალბათსა.—წმინ ამის კათალიკოზ-ბატონიარქმან ოქროპირმან მზაკალნი კელესიასა აღაშენა და განასლას“.

1040 წ.—ბროსისეს უსსაკეს ვარკეს მონასტერში ტყეკას წიგნი „ცხოვრება წა სრბოსტოხისა“ წარწერთ: „დაიწერა წა ესე წიგნი საყოფელსა წისა მამისა ხარტონისასა პალაერას, ძველსა მონასტერსა, კელითა ფრიად ცოდვილისა გრიგოლისითა ქკს :სა:“ (Rap. XII, 86).—ზღაკვარ ტაოში ვი არ ყოფილა, როგორც ჭკონებდა ბროსსე, ანამედ ქართლში: „ქართლის მონასტერი პალაერა“ იხ. ქ.-ცხ. I, 221, კვ. ზღაკვარ მობსენებულია ზღაკვარტინეშიც (იხ. კვ. მუს. № 170).

1042 წ. დავით-გარეჯის უდაბნოში მ. კანბელოკს უსსაკეს ტყეკის წიგნი „სტადერი“, რომელსაც ჭქონისა შემდეგი წარწერა: „ლოცვა ყვეთ წისა გიორგისთვის ღვიანოზისა მთაწმინდელისა... ვთარგმნე ახლად მე გლახაკმან გიორგი

⁶⁰) ოქროპირ ცოცხალი სხანს 1042 წ. (იხ. ქვემო 1042 წ.). იგი იერუსალიმის მთაწმინდელადც სხანსო: Вакрадзе. Опис. Сванетии, „ივერია“ 1892 წ., № 251.

(გ) მთაწმინდას ქართველთა მონასტერსა... მეფობასა შიქაელისსა და დანიუ-სხა სიკულილსა მისსა ქკს :საბ:“ (ჩივერია“ 1890 წ. № 191). იქვე მოხსენებულნი ყოფილან დიმიტრი მეფე და კათალიკოზი იოანე.

გარსჯის უდაბნოდან ძველა წიგნები სიკე. მუხრუმში შემოვიდა, მაგრამ მოსხენებულნი „სტოდერი“ კი არ გამოუგზავნიათ, აღბად თუთ მონასტერში დარჩნილს. ამის გამო ჩვენ არ შეგვიძლია შევასწოროთ ზემოხსენებული წარწერა, რომელიც იძლევა დაიდ შესანიშნავს სარქელოლოგო ცნობებს და თან ეტყობსც ჰბადავს.

მიქაელ კეისარი მართლად 1042 წელს მოკვდა.—გიორგი მთაწმინდელი, სწანს, დეკანოზი ყოფილა 1042 წელს, და რადგან იგი იქნებოდა 12 წლისა იფროსის სიკედილის წელს, 1022 წ. ახლო სწანს, ის დაზადებულ უნდა ყოფილიყო 1009—1010 წლებში; ბერად შედგა 25 წლისა, 1034—1035 წ., სქეპს იყურთსა 30 წ. (1039—1040); და, სწანს, ამ ახლო სანებში ჰრომსწანს მონასტრიდამ (ანტიოქიის ახლო) მთაწმინდას გამოუგზავნიათ და 1042 წ. ახლო სანებში დეკანოზად კურთხეულა. ამის გამო გაუგებარი რჩება, რად სწეკს გიორგის ბიოგრაფი, რომ მან შეიდი წელი დაჰყოლო ათონში „შეურაცხადა და მერმე მიიღოო დეკანოზობა (გვ. მუხ. № 170, გ. 224—225). რადგან ნიკოლას შემდეგ (1040 წ.) წისამ. ძღვრად ათონისა იყდა სტეფანე სახელელი 1043 წელს (ის. ქვემო), ამის გამო გიორგი განწინამდღვრებოდა არა უადრეს 1044 წ. ბ. ა. ცაგარელი გიორგის წინამდღვრობას აღნიშნავს 1047—1057 წლებში. მაგრამ წყაროს არ გვაჩვენებს („СѢВЕРНИИ“ გვ. 64)—ეს ქრონოლოგიური ცნობები, დამოწმებული და დამყარებული ზემო ნაჩვენებს წარწერაზე, დაიდ გამოსაყენებელია გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების და მასში აღწერილის მრავალ-მნიშვნელოვანის სისიტრითი მასლებს განსამარტავად და შესავსებლად.—იგივე ბიოგრაფი ჰმოწმობს „სტოდერის“ გიორგის დეკანოზობაში თარგმნავს (მუხ. № 170, გ. 233).

უფრო შესანიშნავად მიგვაჩნის ის, რომ იმავე წიგნში მოხსენებულნი ყოფილან მეფე დიმიტრი და კოზი იოანე. ამ დროს (1042 წელს) დიმიტრი არ იყო მეფედ: დიმიტრი-ჰმართვიდა 1125—1156 წ.; სოლო კათალიკოზი იოანე 1042 წ. მართლად იყდა, მაგრამ დიმიტრის დროს კი არ სწანს. მართლად, დავით აღმაშენებლის დროს 1104 წელს სწანს კოზი იოანე საფარელი, მაგრამ დიმიტრის დროს არა გუგონის ის ცოცხალა ყოფილიყოს, რადგან 1040 წელს ის სწანს არა სკლებ 30 წლისა და მამასადამე 1125 წელს ის უნდა ყოფილიყო არა უმცირეს 115 წლისა. ამის გამო ჩვენ გუგონის, რომ ამ ქ მეფედ უნდა იკვლისსებოდეს დიმიტრი, გიორგი I-ის ძე მისს ქალისაგან (თამარისაგან?), მძა ბაგრატ IV, რომელიც გამეფებას სცდილობდა 1035—1040 წლებში მერე ბერძნების და ლაზარების დახმარებით ორჯელ გამოვიდა 1047—1052 წ.; მაგრამ ვერ გამეფდა, ამან ერთი წელი აიხსზიოთას ბერძნებს გადასცა (ამაზე ის. ზემო გვ. 145 და ქ. ცხ. I, 221; 224 და 225). ამ დემეტრესგან წარმოსდგა კერძო შტო ბაგრატიონთა, რომელთაგან უკანასკნელი, დავით სოსლანი, გასცა ჰმრად თამარ-მეფისა და საქართველოს მეფედ. დემეტრე მოკვდა 1053 წლის ახლო სწანს.

1043 წ.—წარწერა ათონი ტყავის სასწრებისა: „...იონე ხანუღელი...

ხოლო დაიწერა ესე სახარებაჲ მთასა წმინდასა ათონსა, საყოფელსა წითსა ღთის მშობლისასა, მონასტერსა ქართუშლოთასა, მამობასა ძმისა ჩემისა სტეფანე ხახუღელისასა, მეფობას კოსტანტინესსა, რომელსა ეწოდა მეორედ მონომახოჲ. ხოლო დაიწყო წა ესე წიგნი და შეიმოსა კელითა ძმითა სულიერთა მქლ და გრგსათა, ქწნი იყო :ღგ:“. —აქ მოსსენებულა ქწნი ათონს მამობას სტეფანე ხახუღელისა დიდად საჭირთა წა გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების განსამართლავად და ამითჲს გადმოეწერეთ ბ. ცაგარდის თხზულებადი: „СВЯТЫЙ“ და სს. გვ. 76. შეადარე ზემო გვ. 163, 189). ვგონებამდე გრაგოლს (თუ გიორგის?) უნდა გადაეწეროს გიორგი მთაწმინდელის დედნადამ ზატეი იმავე ივერიის ათონის მონასტერში ნიკოლოზის წინამძღვრობაში (ibid; 78). რადგან გიორგი მთაწმინდელი 1044 წლამდე კერ დასთანგმნიდა მკე წიგნსა, ამის გამო ნიკოლოზის და მისის შემდეგის ასსენის წინამძღვრობა შემდეგს დროებს უნდა ეკუთნოს, ანუ ეს ნიკოლოზი სსკა უნდა იყოს (1067 წლის ახლო საწების) და არა ზემო მოსსენებულა (გვ. 163).

1047—1053 წ.—გელათში დატეულია სპი დიდი ტყავის წიგნი, მათჲს და

იანეს; სასწრების თარგმანი, რომელსაც მრავალი საისტორიო წარწერა აქვს: მათჲს თაჲს აქვს შემდეგი წარწერა:

1) დიდებამ: და ჩწსა: ოჯკე: და ოჯკოვნით ოჯკე: (უგუნისამდე).

წო ღთის მშბელთა: დედოფ: ალო ორდავე შინა ცხოვრებათა: წე ძისა შენისა: იჯ ქესა: მეოხ ეყავ დეოფაღთა: დედოფაღთსა: ცხოვრებას: დედსა ერის: თავთა ერის თვისა: ლიპარიტისასა აწ: იყწ:

სახელითა მამისადათა და ძისადათა და სოვლისა და წდისადათა: სამგოვმოვნებით ცნობილისა: და ერთ ღთებით თაყოვანისა საცემელისა მორწმოვნეთა მიერ:.

მადლითა და მეოხებითა. წდისა ღთის მშობელისადათა: რწლისა მიერ დავეგენით ღა:

ძალიერებითა ცხოველს შყოფელისა: პატრიონისა ჯწრისადათა; რლითა შემოჯსრა ქწ. სიმტკიცე ჯოჯოხეთისაჲ: და კდ მაგნა აღამენანი პირველსავე პატივსა და ნეტარებასა:

ძალითა და მეოხებითა: წდისა იოვანე ნათლისმცემელისადათა წწწყლთა: (ე. ო. წისსწარმეტყველთა) და მამად-მთავართადათა:

რთა მოციქლთა და მახარებელთადათა: და წთა მოწმეთადათა: და ღირსთა მდდელთ (sic) მოძღოვართა: და ნეტართა მამათადათა:

ბა ყლთა წთა მისთადათა: რწნი საოჯკოვნითგან: სათნო ეყვენეს ოჯ (უფაღს) ჩწსა იწ ქესა:

ბა წთა ზეცისა ძალთადათა; მთავარ ანგელოზთა ანგელოზთა (sic): სერა: ბინთა და ქერაბინთადათა: აძათ ყლთა: მადლითა და შეწვნითა:

ღირს ვიქმენ. მე ლიპარიტ ერის თავთა ერისთავი: სულ კოვრთხეოვლქ:

სა: რატ ერისთვისა ძისა: ლიპარიტის ძე ლიპარიტ: დაწერად წმიდასა ამას წიგნსა თარგმანებასა წდისა: სახარებისასა:

პირველად სალოცველად და სადიდებელად: თავისა ჩემისა და ძეთა ჩემთათვის ძატიც თვის: **წიანესთვის:** და ნიანიამსთვის. და ყლთა ცხოველთა და სახლეულთა ჩნთათვის: სალოცველად და მოსასესენებლად: სლსა მშობელთა ჩემთასა:

ძატი ერისთვისასა: **წიპარიტისა:** სოვლ კოვრთხოვლისა მამისა ჩემისასა:

სალოცველად და მოსასესენებლად სლსია: ძმათა ჩემთასა: **ძატიცა:** **წი** ივანესა:

სალოცველად და მოსასესენებლად: სოვლსა (sic) ყლთა მიცვალბოვლთა სახლისა ჩნისათა:

წიმისთვის გოვლსმოდგინედ აღწერე წა ესე წიგნი თარგმანებოვლი. წდისა მამისა ჩნისა იოვანე ოქროპირისაჲ: რწ ოქრომასა: მდინარითა: მორწყსა გოვლნი მორწმოვნეთანი:.

ძი დასტკბნეს გონებასა ჩემსა: თაფლ მწთოლოვარენი ესე სწავლანი მისნი: და ნოვგეშინის ცემანი: წინა აღმდგომნი. და გმდღეენნი: ყლსა საცთოვრსა ენებასა სენსა და ოვძლოვრებასა და მცონარებასა კაცთაგან.

რწო ღთისანო მდღელწო. და დიაკონწო და ყწი რწლიცა ღირს. იქმნენთ კითხვად წა ამ წიგნსა სლწთა: განმანათლებელსა: წთა ლოცვათა თქწთა მოგვიესენენით:.

რწ თქწ და ჩწ ერთობით: ღირს გოკყენეს (sic) ქწ: სასოვფეველსა მისსა: შესლვად მოწყალებითა მისითა.

დაიწერა წა ესე წიგნი. მანგლის: ბრძანებითა ჩემითა: საყოფელსა ძღევა შემოსილისა. ძელისა ცხოვრებისასა:

ძიდღელთ მოძღოვრობასა: ანტონი ებსკჰისა: თოვლაისა (sic) ძისასა:

წა შეიმწა კელითა ნიკოლაოზისათა: მცხეთელისა დიაკონისათა: ღწ მიანიქენ სასყიდელი შრომისა მისისაჲ:

ღწთო შეიწყალენ. ყწი ერისთავნი და აზნაოვრნი. მდღელნი. და ყწნი მსახოვრნი ერისთავთა ერისთავისა მაკისტროზისა (sic): ლიპარიტისნი და დაიცვენ:

ქორონიკონი იყო **საწ:** (1047 წ.)

დაიწერა წა ესე წიგნი: კელითა საპყრისა ჩემისა: გზრიელ კოტამასათჲ. შემინდევით.“

2) სსკა მელნიო და ნუსსა-სუტურად:

წი. სახლითა ღა მე ანტნი: ლიპტი ყოფლმან: ძემან ლიპტი: ეწეშნ დაწერე: და შვეწირწ: მთს თვი სახრებისა თარგმშნი: კაცს: საძალესა ჩნსა წსა, ეკლისასა: სშბა წრისა: (sic) (ე. ი. სსკა-წმიდასა) ესე წიგნი ვინ გამოაკუნეს კაცისა ეკლსა: ანუ შვილწ ჩემმან: ანუ (შესანიშნავია, რომ „უ“

იწერება სამკბილიანა) დღემან ანუ მცირებლმან ანუ რამანც გუარმან კცმან: ანუ გაცემით გასცეს ანუ პარვით წაიღოს: კრული არს: პლდ პირითა ღმთა: პტრე მცქლისა ჯრთა: და ყთა წთა მადლითა: ქართლისა კთლქზისა ჯრთა და ყთა ქს ნშს (საშას) მყფელთა მადლითა: ვინ რმთაცა: სახითა ესე წიგნი გამოაკურნეს კცხისა ეკლსა: მაშა იუდასმცა თანა: და ყთა მწვალეველთა და ქს უარის მყოფელთამცა თანა შეჩუენებლარს სლი მისი აქა და მას სკნესა:—

თაიწერა კლითა გრი მწირველისათა: ოდეს იბრლმს წავიღოდეთ:

ვის ამთ წიგნთა ძალისა ცნობა გინდეს ზემო: ანდერძი აღმოიკოთხეთ და მისგან სცანით:

3) სიკა ზეღთ: „მეორედ შეიმოსა კელითა ფდ ცოდვილ(ის) ნკზ სოხასტრიაისათა ჩშ თვსცა ლოცვა ყავთ:“

4) მეორე რკეულზე: „ქე: ადვ: ლიბრიტ: ევ: თვთ:“

5) მე 24 რკეულზე: „ქრისტე: მფლობელი: ყლითა: სოკფევათაო: აღიდენ: და დაიცვენ: ორთავე შა: ცხოვრებათა: ძლიერი ერის: თავთა: ერისთავი: ლიბრიტ: თა ძენი: მისნი: რატ: ივანე: და ნიანია: ან: იყენ: —:—

6) მე 52 რკეულზე: „ქე: ადენ: ძენი ლიბრიტისნი: ერისთავთა: ერისთვისნი:“

7) აქვე: „ქე დღე გრძელეებით ადნ ლიბრიტ მაგისტროსი: ორთავე შა სოკფევათა და დაიცვენ მოწყალეო:“

8) მეორე წაგნის მე-37 რკეულზე: „დაოვსა: ბამო: დო: შემოქმედო ყოველთა: ხილულთა: და უხილავთაო... აღიდენ: ორთავე შა: სოფევათა: ლიბრიტ: ერისთავთა: ერისთავი: და ძენი მისნი რატი: ივანე და ნიანია...“

9) ისრაიილე წაწერა 42 რკეულზე, 46-ზე, 53 და 55: „ქე შეეწიე ოკძლოვრებასა გბლ მწერლისა კოტაქსასა“. — 10) 56, 66 რკეულზე: „ოო (უფალო): ცათა მფლობელი სიტყვაო ყლისა მპრობელი აღიდენ და დაიცვენ ორთავე შა ცხოვრებათა ლიბრიტ ერთავთა ერისთავი: და მაგისტროზი. და ყლისა აღმოსავლეთისა წინამძღოვარი და დღევრძელობით აღიდენ ორთავე შინა სოკფევათა ძენი მისნი რატ: ივანე: და ნიანია: ქე მცველ და მფარველ ექმენ ყლთა: დღეთა ცხოვრებისა მათისათა:

11) მე 65 რკეულზე: „დბა შენდა სამებო წო:... რწ ღირს მყავ მე ლიბრიტ ერისთავთა: ერისთავი და აღოვსროვლე სოვრვილი: და წადიერებაჲ გლისა ჩემისაჲ სრულ ყოფად თარგმანებასა წდის ამის სახარებისასა: წწო მახარებელნო და წო იოვანე ოქროპირო მეოხ მცველ და მფარველ ეყვენთ წე ღთისა ლიბრიტ ერისთავთა ერისთავსა: და ძეთა მისთა რატის. ივანეს: და ნიანის: ვინც ამა წიგნსა სწერდეთო. ქეს სიყოვარულსა ესე ანდერძი თანავე დაწერეთო:“

12) ბოლოს ნუსხა ხუცურად: „გევედრები ყლთა რწი ამას წიგნსა სწერ-

დეთ: ესე ანდერძი დაუკლებელად თანა დაწერეთ: ვინ არა დაწეროს დიდსა
ზრალსა თანამდებ არს: «ადესრულა ესე ნუსხაჲ თარგმანებისა მათეს თავისაჲ:
კელითა გლახაკისა და მწარედ ცოდვილისა ეფთიმესითა: ვინცა იკითხვიდეთ
შრომისათჳს ლოცვა ყავთ: და ზომად წერისათჳს შემინდეთ: უცალო ვი-
ყავ. და უფროასი ღამით მიწერიოა. და იქვე ასომთავრულად:

«დაიწერა მთასა წმიდასა ათონას: საყოფელსა წდისა. ღთის მშობლისასა:
ინდიკტიონსა ბერძოვლად: იე: ქრონიკონი იყო: დასამითგანთა წელთაჲ:
ხვი: (1002 წ.)

ცხადია, ეს წაწერა ეკუთნის იათ წა კეთიქს. ამაზე ის. სკოლა გვ. 139—140.

13) ასო-მთავრული წაწერა სრულად იეიკე. როგორც № 1, სადაც სისვითა
შორის სწერია:

«სალოცველად და მოსასვენებელად სოვლსა რატ ერისთვისასა

სალოცველად და მოსასვენებელად: სოვლსა სოვლყოვრთხელთა მშო-
ბელთა ჩემთასა: ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავისა.

სალოცველად და მოსასვენებელად სოვლსა დედისა ჩემისა ცხოვრებასსა
დედოფალთა დედოფლისასა:

სალოცველად და მოსასვენებელად: სოვლსა ძმთა ჩემთასა რატისთვის და
ივანესთვის...

წთა ლოცვითა თქნთა მოგვეკსენენით: რა თქნ და ჩნ ერთობით
ღირს ვიქმნენით: სმენად ემასა მას ს: ნატრელსა ძისა ღთისასა რლსა იტყვს:
მოვედით...

დაიწერა წა ესე წიგნი ბრძანებითა ჩემითა დიდებულსა საყდარსა მან-
გლის საყოფელსა ძლევა შემოსილისა ძელისა ცხოვრებისასა.

მღდელთმოდოვრებასა ანტონი მამად მთავრისსა თოვლისა ძისასა ღწ
აღწენ.

და შეიმოსა კელითა ნიკოლაოზ დიკონისაჲთა; ორო იტ ქე შეიწყნა-
რგნ და დაიკვენ ყნი ერისთავნი და აზნაოვრნი: მღდელნი და დიკონნი, მსა-
ხოვრნი და რასალა განვამრავლებდე სიტყოვათა ყლნი ერთობოვლნი.

ადიდენ ღწ ძლიერისა. ერისთავთა ერისთავისა და მაგისტროზისა: ლი-
პარიტისნი:

დავწერე კელითა საპყრისა ჩემისა გაბრიელ კოტაშასაჲთა: ქრონიკონი
იყო :საჲ: (1048 წ.).

14) ბედაოს ასო-მთავრულად: «დავიწყეთ წყრად მეორესაცა ამას წიგნსა
თარგმანებასა წისა სახარებისასა... ბრძანებითა და გოვლსმოდგინებითა და
მოდოვრებითა ადიდენ ღწ ორთავე შნა ცხოვრებათა დღეგრძელობითა და
ცხოველმცა არს ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავი და მაგისტროზი: და ძენი
მისნი: რატ ივანე: და ნინია. ქე მოწყალეებთა შენითა დაიკვენ ერთობით: აწ:»

15) იოანეს სახარების თარგმანის სელანაწერსე: «ორო (უფალო)... ადიდენ
ერისთავთა ერისთავი ლიპარიტ მოსწრაფედ ტრფიალი წიგნთა საღმრთოთჲ: ...
ძენი ძლიერისა ევეისა ლიპარიტისი რატ ივანე და ნინია».

16) იგივე წარწერა 19 რკუელზე... „ღიწერა კელითა კოტაჲსაჲთა“.

17) ბოლოს ასომთავრულად: „ღიდება შენდა სამებაო... მე ლიპარიტ ერისთავთა-ერისთავი მაწერ . . . ლიპარიტ ერისთავთა-ერისთავისა ღიდისაჲ ძე ღირს ვიქმენ ამათ ოთხთავე მახარებელთა სახარებათა თარგმანებისა აღწერად თარგმანებოვლსა წისა იოვანე ოქროპორისასა. —

პირველად საღიდებელად... თავისა ჩემისათჳს... ძეთა... რატისთჳს, ივანესთჳს და ნიანიასთჳს... მიცვალებულთა ჩუენთა... სულსა რატ ერისთავისასა, სულსა მამისა ჩემისა ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავისასა, სალოცველად სულსა ძმათა ჩემთასა რატისა და ივანესა სალოცველად... ღედისა ჩემისა ცხოვრებაჲსსა...

ღიწერა წა ესე წიგნი ღიდებულსა საყდარსა აწყურისასა საყოფელსა წისა ღთსმშობლისასა, კელითა საპყრისა ჩემისა გაბრიელ მწერლისა კოტაჲსაჲთა—

მღღელთმოდურებასა არსენი ებისკოპოზისასა ბოცოჲსა მარზაზნისა ჯაყელის ძისასა ქრონიკონი იყო: სიგ: ა (1053 წ.).

18) უკანასკნელს კვერდზე ასომთავრულად: „მე ლიპარიტ, ძემან სულკურთხეულისა უფლისა (ოწისა) ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავისა შეწეენითა ღთ და მეოხებითა ყდ წისა მახარებელთაჲსა გულს-მოღვინედ აღაწერინენ წიგნი ესე იოანეს სახარების თარგმანისა... სამწიგნად... (როგორც ზემო) ქენი იყო ორას სამოც-და-ცამეტ (1053 წ.). ესე სამწიგნად წიგნი დაწერენ კელითა საპყრისა ჩემისა გაბრიელ კოტაჲსაჲთა“. და იქვე სსჯ მუდონთ და სელით წარწერა, რომელიც ზემო მოკვასილ №№ 2 და 14 სიტყვებით მოკვითსობს, რომ ასტრალ ლიპარიტ-ყოფილს ეს წიგნები შეუწირავს; „კაცხს, საძულესა ჩუენსა“ და სსჯ.

ძველებურ ასომთავრულს წერაში ასო „უ“ იწერება ორ ასოდ: „ჟო“, მკრამ იკენ ბოლო წარწერებში არ ვისმარეთ „ოჲ“ წაკითხვის გაადვილებისათჳს.

ეს წარწერანი მოკლედ და აქ-იქ დამსხინჯებულად შეუტანია ბროსისკის თავის Voyage-ში Rap. XI, გვ. 26—29 და მცირეოდენი ნაწილიც დ. ბაქრაძეს. მაგრამ ამ შესანიშნავ წარწერის განმარტება მოსსენებულთ მეცნიერთა მოკლეა ანუ შეცდამითი, მაგ. დ. ბაქრაძე ჯგონება, ვითომ პირველი წიგნი დაწერილი იყოს 1002 წელს ლიპარიტ I-თჳს, სოლო მეორე და მესამე 1047 და 1048 წლებში. ჩვენ უნდა განმარტოთ (იხ. გვ. 139—140), რომ 1002 წელი (წარწ. № 12) თუთ წა კეთიქს ანდერძს შეიცავს და დედნის დაწერის დროჲს მსხვეპეულია. სოლო აღნიშნული წიგნები დაწერილია უკლავ გაბრიელ კოტაჲს სელით მისკელის — პირველი 1047 წელს (წარწ. № 1), მეორე 1048 წ. (წარწ. № 13) და მესამე აწყურში 1053 წელს. სოლო წარწერანი №№ 2, და 18 ერთი-და-იმკვესელით და მუდონთ კეთნის 1057—1059 წლებს, როდესაც ლიპარიტ ბერად იყო შემდგარი და ასტრალად წოდებულმა კარგა ხანი დაჯერო იურუსლიმს და აიოანს.

ლიპარიტი იყო ბაღუაშის ანუ „ბაღუაშის“ გვარისა, ანუ, როგორც სტეფანოსი ობოლიანი კერძოტყუებს, ჭამბაყურისანთ შთამომავლისა. უმთავრესი ამ ჭამბა-

კერძანთა შტოთაგანი, ოსეთის ციხეში დასვედრებული, ცნობილთა ოსებელანის
გარით (შემდეგთ დროთა სსხელწოდება). ზირკელი ღიპარიტ I მოსსენებულთა
ქ.ცხ. (I, 182) 878—887 წლებში; ღიპარიტ II სხანს მე-X ს.უკ. დაძლევეს
და XI-ის დასწყისს (იხ. ზემო გვ. 153 და წარწ. №№ 1, 13, 16, 19);—ამი-
სი შეიღო რატი I მოიკლა 2021 წ. (იხ. ზემო გვ. 153 და წარწ. № № 1,
13, 16);—ამ რატის ქალი უნდა იყოს სიკორწმიდის ტაძრის წარწერაში მოსსე-
ნებულმა „დედოფალთა-დედოფალი ეკუეშია“ (სუთუ ცოლი დიმიტრისი,
ბაგრატი IV ძმისა?) ასული სულგურთსეულისა; ერისთავთა-ერისთავის რატისა*
(Ráp. XII, 55—56, 59);—რატის შეიღნი: ა) ღიპარიტ III (ქ.ცხ. I, 223)
და მისი მეუღლე „ცხოვრება“ (იხ. წარწ. №№ 1, 13, 10) ბ) რატი II და გ) ივა-
ნი;—ღიპარიტ III-ის ქე ღიპარიტ IV, დიდად სსხელოვანი (ქ.ცხ. I, 223
და სხ.); ამის შეიღები: რატი III, ივანე და ნიანია.

მისინდელ სასიტორიო მოკლესათა ასახსნელად სსურადდებოა-ის, რომ ზირ-
კელი ორი წიგნი ღიპარიტს დაუწერსებოა მახლისს 1047 და 1048 წლებში, სო-
ლო უკანასკნელი მესამე ხაწილი იმავე წიგნისა დაწერილთა აწურუმი სუთის წლის
შემდეგ, ე. ი. 1053 წელს. რა უნდა ყოფილიყო ამის მიზეზი?

ეს გარემოება, ჩვენის აზრით, ისეთი უნდა ახსნას, რომ ღიპარიტ 1048
წ. ბერძნებთან ერთად ეომებოდა თათრებს-სულსუკებს და მხოლოდ 1048 წლის
დაძლევეს დაბრუნდა. სოლო-ის გარემოება, რომ უკანასკნელი წიგნი დაწერილთა აწ-
ურში არსების მსწერელობაში, ამოწმებს „ქ.-ცხოვრების“ თქმას: „გამოჰქცა მ-
წერეული ბაგრატი მეფისა და შეეზარა ღიპარიტს“ (I, 225). ცხადია, ეს ამაგი
ქ.-ცხოვრებისა მოხდებოდა არა უადრეს 1048—1049 წლისა, რადგან სრულიად
ეთანხმება ჩვენს აზრარსებებს კვირიკე დიდის 1048 (ანუ 1047 წ.) გადაცელებაზე
(იხ. ქვემო 1045 წ. ქვეშე) და ეწინააღმდეგება სსვა ეველა შემატანეთა და შეის-
ტორიეთა ცნობებს და მრავალს ვითსებს და ეტყუებს ჰბადეს იმ დროისდელ აჭი-
რთლის ცხოვრებაშია მოოსრობიდ აძების შესახებ. ამას ჩვენ შევეხებით მთავრად
ქვემო 1048 წლის ქვეშე. სოლო სრული განმარტება და განმარტება იმ ქრონო-
ლოგიურ არეკ-დაბრეკას, რომელიც შემოაქვს ამ ორს ფაქტს ჩვენს მატანეში და
მსოფლიო მწერალთა ჩვენებაში, მოითხოვს კერძო გამოკვლევას.

სოლო-ის გარემოება, რომ ზემოსსენებულს წარწერაში მეფე და დედოფალი
განგებ მოსსენებულნი არ არიან, გვიმტვიცნებს ქ.-ცხოვრების თქმულბას, რომ
ღიპარიტის და ბაგრატის შორის მტრობა იყო. მასვე მოასწავებს ისიც, რომ ღი-
პარიტ თავის თავს უწოდს მაგისტროსად, სოლო დედა თვის „დედოფალთ-
დედოფალად“. ეს მტრობა, ქ.-ცხ. თქმით (I, 223) მისინ განჩნდა, რადვიც ბაგ-
რატი IV ღიპარიტის მტერს ამირს ვაფარს, გასქცევად მიწურვილი, შეურბოდა და
„ფარულად ღიპარიტისაგან დაჭვიდეს ზავი ამირასა“ (ვაფარს)... „მიერთიგან
შეიქმნა ღიპარიტ ქვეპმხედვარად თავისა ბატრონისა“. ეს მოხდა კვირიკეს
სიკვდილის შემდეგ; და რადგან ზემოსსენებულს 1047 წლის წარწერაშიაგ მე-
ფე მოსსენებული არ არის და ამაში გამოძკინაულებს უკმაყოფილება ღიპარიტისა

მეფისადმი, ამის გამო კვირიკე დიდის სიკვდილიც უნდა მომხდარიყო, არა უგუას-
სეს 1047 წლის (იხ. 1048 წ. ქვეშე).

1048 წ. — „ქქს ა ხაღ. დასაბამითან: ხქნბ: | აქა მ - - | - - ვლა - - |
ლი - - - - | დაჯღ - - - | კე კხთა“ | (ათესზთა ქრინიკა).

ეს დიდად საყურადღებო წარწერა ძლიან გადასუღა, მაგრამ ზემო მოყვანა-
ლი ასოები სხისს.

ამ ხუთ სიტყობიან წარწერას ჩვენ ესრე კვათხულობთ: „აქა მ[ოქ] | ვლა
[ქქ] | ლ[იღ] ლა | დაჯღ[ა] | კე კხთა“ | ეს იგი: „აქა მოკვლა კვირიკე ლიღ
და დაჯღა კვირიკე კახთა“.

ქართლის ცხოვრება არ გვიჩვენებს კვარიკეს სიკვდილის დროს. თუმცა მოკე-
თისრობის (I, 223), რომ იგი მოკლულ იქნა სისხლის ძიებით ერთის ოსისჯანს,
როდესაც ბაგრატისა და კასთა ჯარი გაბრძოლდნენ თფილისისა ჯაფარ ამირასს.
კას წასართმევედ. კასიუმტის გამაზგარიშებით კვარიკე მოკვდა 1039 წელს, ბო-
სესით—1029 წელს; ჩვენის ქრონიკით 1048 წელს.

რომ ჩვენი ქრონიკა მართლს ცნობას იძლევა, ამის საბუთად გამოსაყენებუ-
ლია: 1) ზემო მოყვანილ ბაგრატის გუჯარში კვირიკე ცოცხალი სხისს 1040 წ.
(იხ. ზემო გვ. 185; 187); სოლო კვარიკეს დისწულთ კვირიკე (იგივე ბაგივი?)—
1060 წელს; 2) ბერძნების გამხედრება ახსნეთში და ასაყოფის წარლება მომხდ-
რა არა უადრეს 1035 წლის (Brosset. Intod. p. LXI; Hist. G. I, p. 315),
სოლო ეს ამბავი ქ-ცხოვრებაში მოხსენებულა კვირიკეს სიკვდილმდე; 3) თუთ
ქ-ცხოვრების მოხსრობა კვირიკეს სიკვდილზე ესრე უნდა ბაგივით: კასთა მეფას და
კვირიკე დიდის კვირიკეს ჯარი გაბრძოლდა თფილისს, რათა შეერთებულის
ძალით გამოეღათ ეს ქალაქი არაბის ემირის ჯაფარასგან; ორ წელს ბრძო-
დას, კერ აიღეს, მაგრამ არც არაინ შეუშეს თფილისის ციხეებში; ქალაქში სურ-
სათი გამოეღათ და თფილეთ გადასწვიტეს თფილისის მოციქვს. მაგრამ ამ დროს
მოსდა მოულოდნელი ამბავი: ბაგრატის მოკვამირე კვარიკე ერთ დღეს თფილისის
არემარში სადარობდა და ამ დროს მოკლულ იქნა სისხლის ძიებით ერთის ოსი-
სჯანს. ამ ვარუებში სრულად არა მეფას აზგარიშები. აზგან კვირიკეს შვილი
ლი არ ჰქვანდა და კასთა გაამეფეს კვარიკე დიდის დისწული, ქ-ცხოვრების ბაგივი
რომელიც ჩვენს წყაროებში და ბაგრატის გუჯარშიც კვირიკედვე წოდებულა; ამის
გამო მეფემ კარგი დრო იბრა, რომ კასთა ადვალად დაეჭურთ: მეფე იმავე წელს
ამირას შეურდდა და თფილისი მისცა, გადობრა თავისკენ კასეთის დიდებულობა და
თუთ სიძე მოკლულის კვარიკეს და დაუყოვნებულად შეედა კასეთს დასაჭურობლად.
თითქმის ნახევარი კასეთისა დიჭირა ვიდეტ. მაგრამ გულის წადილს კერ მისკდა,
რადგან ლაზარიტის მოსისხლე მტრის ჯაფარ ამირას ხელიდამ გაშკებით და ლიზ-
რატისავე მოკვამირე-კასელებზე გალაშქრებათ მეფემ გადაიკადა თუთ ლიზარიტო,
რომელიც ამ დროადამ მოსისხლე მტრად გაუსდა მეფეს და მრავალი განსცდელი
უჩვენა. როდესაც მეფე კასეთში დასჭრობდა, ლიზარიტმა საბერძნეთით გამოიყვანა
ბაგრატის ძმა დემეტრე საბერძნეთის დასჭროთა და ერთა წილი საქართულომას

დაიჭირეს. ამისმა მსმენელმა ბაგრატ მეფემ კასეთს თავი დასწავა და ქართლში ებრძოდა ლაზარტის და დეიკტრეს დასწავას სამთრამდი. მაგრამ იმავე 1048 წელს გამო-
 ჩნდნენ თათრები აღმოსავლეთში, ამის გამო ბერძნის ჯარი საქართველოდამ გავიდა
 და ლაზარტისად სთხოვეს გასწავლოდა თათრებთან სმარძოდეკელად. მაშინ ლაზარ-
 ტი დაეწავა მეფეს და აღბათ ბერძნებს გასწავა. — მოხდა თუ არა ბრძოლა თათრებ-
 ბერძნებ შორის, არ ვიცით; მაგრამ ბაგრატ-მეფემ კი ისარგებლა ლაზარტის და ბერ-
 ძნების მოუფლავლობით და ახყოფიას მოადგა და წასალება მისწერა, იმავე დროს
 დაეწავა სიკვდილის გამო თფილასი დაიჭირა და კასელებიც „თაყვანს“, ე. ი.
 დაემორჩილნენ. ანისიც მისცეს ასელებმა ბაგრატის დედას. — თუმცა ანისის დაპყრო-
 ბა ტყუილ აზრად მიანხნა ბროსისეს და იტყვის, რომ 1045 წელს განზრახვა მარ-
 ტო ჭჭინდათა ანისის ბაგრატისთვის გადაცემისა (Hist. G. I, 319 და კასეშტ. ბ.ქ.
 გვ. 156), მაგრამ აქ აღბად სისკ-დროინდელი 1045 წლის განზრახვა აქვთ სისკში,
 ჩვენს მატიაშეში არ აღნიშნული. ხოლო ბერძნებისგან 1045 წელს დაპყრობილი
 ანისი ამ 1048 წელს, ეტუობა, მართლა გადაუციათ სომხებს ბაგრატის დედისთვის
 (სომხის მეფის ქალისა) და დედოფლის კაცებს სტყვიათ შემდეგად. ლაზარტის შემ-
 დგე, „გამოიტყუვან ანისით დედოფლისგან აბუსიური“ და სხვებიც და „შეიპურა ანი-
 სის კარსა“ (ქ.-ცხ. I, 225). ეს იყო სამთრამის იმავე 1048 წლის დამდეკს ანუ
 1049 წლის დამდეკს. — ბრძოლა ბერძნებისა თათრებთან ლაზარტის დასმარბით
 მსოფლიო მწერალთაგან აღნიშნულია 1048 წ. (Introduet. p. LXXI, კასეშტ.
 ბ.ქ. 157). ამის გამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ კვირიკის სიკვდილი, უნდა
 მომხდარიყეს 1047 წელს. ამასვე გვიხსენებენ ზემო მოყვანილი წარწერაც (ის.
 ზემო გვ. 191; 196), რომელიც ჭმომობს, რომ ლაზარტი 1047 წელს, როგორც
 სწავს, მტერი უოფილა მეფისა, რადგან მისს სსხელს არ ისხენიებს ამ წარწერებში,
 ხოლო ეს მტრობა მათშორის ჩამოკარდა, როგორც ვთქვით, კვირიკე დიდის სი-
 კვდილის უმალ. ერთწლოვანი შეცდომა ცსრილთაგანს ქრონიკებში, როგორც გვი-
 თქვამს, ჩვეულებრივი მოკულისა.

სომხისსენებელი ბრძოლა ლაზარტის და ბერძნებისა 1048 წ. არ უნდა იყოს
 ის ბრძოლა, რომელიც დატყვევდა ლაზარტი, არამედ სსხა შემთსეკვა, რომელიც
 აღწერილი არ არის, მაგრამ გულისხმებულა ქ.-ცხოკურებში. ეს რომ არ იგულის-
 ხმებოდეს ჩვენს მატიაშეში, მაშინ მნელი გასაგება იქნება ქ.-ცხოკურებში მოთსრო-
 ბილი აშგები ბაგრატის გაძლიერებას 1048 წ. მართლაც, ბერძნები და ლაზარტი
 მოცლილნი რომ უოფილიყენენ 1048 წელს, როგორ მიუშებდნენ იგი ბაგრატს
 ახყოფიის ცისის წარსატყუენკლად ანუ ლაზარტი — ანისის დასმარობად, კასეთის
 და თფილისის დასაჭერად. ლაზარტი რომ სსქართველოდამ გასული არ უოფილი-
 ყო ამ დროს, ის უსათუოდ მონაწილეობას მაიღებდა ამ სსქეში ბაგრატის წაწინა-
 აღმდეგოდ ანუ სსქელად, და ორსავე შემთსეკვაში ქ.-ცხოკურება ცხლის სიტყვით მინც
 მოისიყენებდა ლაზარტის ამ სსქეში მონაწილეობას. ამასვე ეკვრის შეტანა ვიდე
 შეიქლებოდა. თუ რომ დამტკიცებელი არ იყოს, რომ ბაგრატის ცხოვრება ქ.-ცხო-
 კურებაში შეტანილი, თუო ბაგრატის დროს არის დაწერილი. თუო ქ.-ცხი.-ის

ფრანსა (I, 224): „და დაჯგო სკუმან ბაგრატიანსაჲ ესამი“ იმსიკე აღნიშნავს, რომ ლიპარიტის მოუცლელობით ბაგრატმა იპოვა ესამი. „დაჯგო ესამი“ უაზროა და უნდა იკითხებოდეს ესრე: „და დაჯგო ესამი სკუმანს ბაგრატიანსაჲ“, ე. ი. ბაგრატის სკუმანს ეს მარჯვე დრო ბერძნების და ლიპარიტის მოუცლელობისას სსსარკებლად გამოიყენა.

ეკელა ზემოხსენებული დიდი ამბები ანის-თფილის-კასეთის დაჭერისა და ანის-ყოფიის ბრძოლისა უნდა მომხდარიყო 1048 წელს, წამთრიდამ დაწყებული შემოდგომამდის (ქ.-ცხ. I, 124). ხოლო შემოდგომის, როგორც საგულისხმოა, ლიპარიტი ისევ დაბრუნებულა და წამთარს იმავე წლის დამდეკს (ანუ 1049 წლის დამწყებს) ლიპარიტს ანისი ისევ დაუბრუნებია; მაწყეპრელი ანისიცი ამ დროს გადასულა ლიპარიტის მხარეს, ლიპარიტს ხელეორად გამოუგზავნა 1049 წელს დემეტრე საბერძნეთის ლაშქრით და ბაგრატსე გაუმარჯვინა (ქ.-ცხ. I, 125—126); ხოლო 1050 წლის დამდეკს ლიპარიტი ბერძნებს მიშველებია და დიდს ორდროსის ომში თათრებს ტყვედ წაუგვანიათ. ამით შესინებულთა ლიპარიტის შვილებს ბაგრატიანთს დაუბრუნებიათ ლიპარიტისგან წართაცებული ადგილები (ქ.-ცხ. 226). რადგან ლიპარიტი ტყვეობაში იყო და ბერძენსა დამარცხებულეუკესს, ამის გამო ბერძნთ კეისარს ისევ მეკობრობის შიკვრე აუწიქვია ბაგრატთან და უთხოვია თათრებთან შიკვრთებულად ბრძოლას; თათრები განდევნეს განძიდამ და ბაგრატსაც თფილისი ხელახლა მოსცეს.

მაგრამ კეისარის თხოვნით „დაქსნა“ (უნდა: „დაქსნა“) ლიპარიტი თურქთა და შემოკიდა ანისს (ქ.-ცხ. I, 226); ე. ი. ლიპარიტი ტყვეობადამ დაბრუნდა ხელახლა „განძიდურდა ლიპარიტი, რამეთუ მსახურებისა მათისათვის (ე. ი. ბერძნებისათვის) ტყვე ქმნილ იყო“; ბერძნების ლაშქარში მოიშველია ბაგრატის წინააღმდეგ „და ვურღანა დაუდგა ბაგრატ“. ამის გამო ბაგრატმა თვსი მცირეწლოვანი შვილი გიორგი მიფედ დასვა ქუთაისის, რადგან მესსეთში და ქართლ-კასეთში ბატონობდა ლიპარიტი და რა-ეი მეტი დროს აღარ დაწრომოდა, წავიდა თუთოს საბერძნეთში კონსტანტინე კეისართან თვსის დედიო მარამით. ლიპარიტმა მიანდრომა მიფისთვს სელი შექალა საბერძნეთში წასლესათვს (რადგან ეშინოდა ბერძნების მიმწყებოთ შური არ ეკო ბაგრატს ლიპარიტისთვს) (ქ.-ცხ. 226) და რომ ბაგრატისთვს საშუამოდ დაეკარგნა ქართლ-კასეთ-მესს-კლარჯეთის ტახტი, ის ხერხი მოიგონა, რომ „ითხოვა (გორგის დედისგან და იმერთაგან) ძე ბაგრატისა, მცირეწლოვანი გიორგი მიფედ და მსკე“ (უნდა წავითხოვთ: „მიფედ და მტედ“; „მტე“ წინასვს თან-გამტებლს, ხოლო „მსკე“ უაზროა); მაგრამ იმ შარობით, რომ ლიპარიტი ცნობილ იყო „მზრდელად“ მისა, ე. ი. მის მაგიერ ქვეყნის გაიკედ.

ბაგრატის წასლვა საბერძნეთში უნდა მომხდარიყო 1050 წლის დამდეკს ანუ 1051 წლის დამწყებს. ბიზანტიელთა ისტორიით 1048 წელს, ხოლო ბერძენს კამოსანამებოთ 1050 წელს (Introd. p. LXI—LXII). ხოლო გიორგის ზრისში გაიფება უნდა მომხდარიყო 1052 წელს ანუ 1053 წლის დამწყებს. ბაგრატს

რომ 1050 წლის ახლო ხანებში კოსტანტინეპოლში ეთფილა, ამჟნ ის ჭკეპო 1050 წ. ჭკეშე, აღაკურდის სისარუბის წარწერთა განმარტება.

რადგან ღიპარიტი იყო მეგობარი კოსტანტინე კეისრისა და სულტისა, მის გამო კეისართან კერას მიადგინა ბავრატ მეფემ, რომელმაც სამწლამდე ნუღ-ნობლოდ კოსტანტინოპოლში გაატარა 1054 წლამდე, ანუ 1053 წლის დამდეგამდე. შემდეგ მიბრუნდა და ქმართვედა ღიბთ-იქითა-მხარეს, სოლო ღიბთ-აქითი-მხარე გიორგის ეჭიარა ღიპარიტის ბატონობით. ამ ნაირად სიმეფო ორად განიყო. კარნა ღიპარიტის მეგობრის, კოსტანტინე კეისრის, სიკვდილის შემდეგ (+ 1054 წ.) ბავრატმა შესსელების შემწობით, რომელთაც „მოქწინათ ბატონობა ღიპარიტისა“, შეპურო ღიპარიტი 1056 წლის ახლო-ხანებს და მიუღია სეჭართეფლო დაჭიარა. ღიპარიტი მამის ბერად შედგა და აღმოსავლეთ ქართველი მონასტრებში გაატარა დანაწინი დრო. მისი შეილი ითანე სებერძნეთს გაიჭდა, მეგრამ მურე მუთემ გამოცხმო ქართლს და უბოძა ანკკეთი.

ჩვენ ესე უბოლად იმისთჳს შეგვეთ ამ სავანს, რათა ჩვენი ღირნი გამოკვეთქვს ქ.-ცხოვრებაში 223—228 ვ. აღწერილ მოკლენათა ქრონოლოგიის შესახებ და შეგვეთანსებინა ეს ცნობები კვირიკე დიდის სიკვდილის დროს—1047 წ.—მართლაც, ამ დრომს. ამბებს ქრონოლოგიას არა აქვს და ისე ბუნდად დაწერილია, რომ მისაგლ-ფერს აზრებს ვბადავს: ბროსისეს 1029 წ. მახნა კვირიკეს სიკვდილის წლად და ამის-და მიხედვით აწიობს შემდეგ აღწერილ (ვ. 223—228) მოკლენათა ქრონოლოგიას; ვახუშტის—1039 წ. სოლო ჩვენი ცნობას კვირიკეს 1047 წელს სიკვდილისას მოსსენებული ნაწილი ქ.-ცხოვრებისა (კახაკუთრებით ვ. 223—225) არა ვგონებ სსეებრ შეთსსმდე, თუ არ ისრე, როგორც ჩვენ ვახუშტისაგან.

ქ.-ცხოვრებით ჟათარის ღიპარიტისგან დატყვევება (ქ.-ცხ. 222—223) მომხდარა „სიმცირესა შა ბავრატ მეფისასა“, ე. ი. მასს ახალგაზრდაობაში, (ჩვენი ახვარიშით 1042—1045 წლებში); სოლო კვირიკეს სიკვდილი თფილისისე ვახუშტის აღწერის თაკუთა მოსსენებული, და შემდეგ ნაწილობა: „ჭბროდენო ორ წელ ტყილასა“. ამ ვარეიობათა მცირეოდენი ეჭვი შემოაქვთ ჩვენი ახვარიშებში. ქ.-ცხოვრების თქმულებას ღიპარიტის ბერად შედგომასე ვიმოწობს: ატრეთეკათონის აღაპები №. № 31, 51(?), რომელც მოგვეთსრობს: „თფესა იანვარსა: იბ: წრისა: ანტონის დღესასწაული აღაპად ვანგვესებია ლიპარიტის თჳს, რამეთუ მოვიდა წა ამასა მონასტერსა და მოსცა ეყლესიასა წრისა ღვთისმშობლისასა ასი დრაპკანი მამასახლისობასა მამისა თეოდორესა და მოგუცა ყოველსა ძმობასა სხუა ორმოც-დაათეჳსმეტი დრაპკანი სამთა ერთი სამასსა სულსა (სწლსა) და რაჟამს მიიცვალა ესე დღესასწაული წრისა მამისა ანტონისი საკსენებელად და სალოცველად სულისა მათისა დავაწესეთ, რათა აღესრულდებოდის ყოელითავე მოსწრაფებითა, ვა მაშენებელთადავე. ხოლო ეწოდებოდეს სახელი მონაზონებისა და ანტონი. ქნ სანატრელ ყუნ სული მათი. ან იყავნ“.

თეოდორე მამასახლისად იყდა, ათონში, როგორც სხანს, იმ წლებში, როდეს-

საქვ წა გიორგი მთაწმიდელის სიმღაბლით არა-ერთჯერ წინამძღვრობას თავს ანებებდა, მაგ. 1057—1059 წ.

გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაშიც კვითსულობით (მუხ. № 170, გ. 240): „ყოველთა მონასტერთა გადარწმუნეს (წა გიორგის თარგმნილი წიგნები) და უფროს ყოველთასა დიდად ილუევნა სულითა კურახეულმან ანტონი ლიპარიტი ყოფილმან, და თვისსა მონასტერსა წა ბარლამ აფხაზეთს ბარლამწმიდისათჳს დააწერინა და წა ამის ბერსა (ე. ი. გიორგი მთაწმიდელის) დიდად პატივი უპყრა და ნუგეშინის სცა, თვისისა მის მონასტრისაგან გაეუპოთილი შეუქმნა და სიმტკიცე თვისითა კელითა დაუწერა და შუწნიერი ქება და მადლობა დაწერა მას შინა ლუაწლთა და შრომათა მისთაჳს ესრეთ, რომელ ყოველნი ეკლესიანი განშუქნდეს სამკაულთ წთა წიგნთა მისთათა, ხოლო ეკლესიანი აღმოსავლეთისანი (ე. ი. ქართლ-კახეთისა) წუთ ნაკლულევან იყუნეს“. (წა ბარლამის ცხოვრება, რომელიც კაპისიანში მოღვაწეობდა, დანუგლია ივერიის ათონის მონასტერში (Пагарели, свѣдѣнія, გვ. 78).

სტეფანოს ორბელიანის სიტყვით ლიპარიტი მოკლულ იქმნა 1064 წელს თათრების ბრძოლაში, რომელიც მას ჰოტურაჲდ დაუწერია (Hist. Siounie, p. 212—214); მაგრამ ეს ცნობა ტყეილია, რადგან ის მხოლოდ დატყვევდა 1048 წ. ანუ 1050 წ. ბრძოლა ლიპარიტის სიკვდილს: გვიჩვენებს 1063 წ. (Rap. XII, 33).

სედა-გარბიის წარწერა მოისწავნებს მისს მამკნებელს: „დღეაო ლუთისაო მეობ ქყავ ერისთავთ-ერისთავა ლიპარის და შვილთა მისთა დღესა მას საშინელსა, რომელმან გულსმოღვნებით იღვიშენა წა ესე ეკლესია. აწ“. ბრძოლა მართებულად ვერ წაუგითსავს ეს წარწერა (Rap. I, 163; „ივერია“ 1891, № 239).

1048—1055 წ. — ამ წლებს უნდა ეკუთნოდეს ატენას ეკლესიის განკულის მარჯვენა მხრის ასომთავრული წარწერა, თორაღ შებღაღული, რომლის უმეტესი ნაწილი ბროსისკ ვერ გაურჩევია:

ქ. განკაცენ შუა ცხოვრებათა წელრს მსხრბლდ წსა და დედსა შენისა ტძრსა. ყდ წო ლის მშობელო შ. . . მე ეე ნე. სკენ გკონია, რომ ეს წარწერა ესრე უნდა იკითხებოდეს: „ქ. განკაცენ შუა ცხოვრებათა, წერილ არს მსახურებელ წმიდასა და დედისა შენისა ტაძარსა. ყოველად წმიდაო ლუთის მშობელო შ[ემიწყალო] მე ერისთავთა ერისთავთა ნე[ნ]ი“.

სენას უნდა იყოს მე-რატისი, რომელიც მოსწავნებულნი არან სემოაღნიშნულნი წარწერებში 1047—1053 წლ. რადგან სინაის მოკვდა ანისში 1057 წლის ახლო ხსენებში (ქ.-ცხ. 228), ხოლო ლიპარიტი დატყვევდა ბაგრატის მიერ 1055 წ. ახლო ხსენებში, ამის გამო ეს წარწერაც ჩვენ 1047—1057 წლებს მიაკუთვნებენ წავითსული მანგ საეკლესიოდ აღმოკითხულად მიგანსნია, რადგან ასოს „ტ“ თითქმის. ამ გვარად სხე აქვს, როგორც იწერებოდა იგი XIV—XVI საუკუნებში შემოსახებულ წარწერათა შუა რვაკალი ადგილია. დატოვებული, რომელშიც ად-

ბათ, სკანებულა ხატი მცხორისა (შესავალის კარის მარჯვნივ), და წარწერა მცხორის ხატი კეკუთნის და არა ღუთისშობლისას (შეჯ. Rap. IV, 25—26).

1049 წ. — ტარასი არქიმანდრიტის მიერ გადმოწერილი წარწერა იერუსალიმით ავლიშვილის მიერ გატანილ ხელნაწერადამ:

„6) ივლისის თვეში ეწერა:

„მადლი და ღმერთი... დაესრულეს თთვენი წელიწადისანი ბრძანებითა და მოღვაწეებითა ღმრთეშემოსილისა და სახიერისა მამისა და ტკბილისა მოძღურისა იოანე გოლგოთელისაჲთა; ღმრთეშემოსილითა ამათაჲთა ზიარ ჰყავნ სული მათი ან. დაიწერეს და განსრულდეს ქქს: სათ: კელითა საწყალობელისა და ყდ განწირულისა... მიქელისათა...*) გვედრები... უთომილისათჳს შემინდევით და კინისა შრომისათჳს ლოცვა ყავთ. რლი რაჲმე მარჯვედ იყოს, კეთილისა და ტკბილისა მოძღურისა მადლითა არს და რლი დაკლებულ იყოს ჩემგან არს უკეთურისა და ყდ მდომისა... ვინცა ეს წიგნი გოლგოთას გამოაკუას შემცაწვენებელ არს... შემოხს კელითა კურთხეულისა მძისა ნისთენორისათა... პავლესთჳსცა ლოცვა ყავთ: ღმერთი ამაშენა დანისა ღმერთი“ **):

1050 წ. — ხატო ღმერთისაო აღიდგინა ილარიონ სამთავნელი ყანხოელის ძე, რომელმან ეკლესია, მარანი და საწინებელი აღაშენა ქქს: სო:“

ეს სო-მთავრული წარწერა იკითხვის ერთს ქქსზე, რომელიც ჩატანებულა სამთავისის ტაძრის გადახანას ერთს შენობის კაქლზე (ეკლესია ეს შენობა უთფიდა სწინახელი) და ბროსსეს ესრე წაუკითხვის: „ქქს(ქრისტე). ხატო ღმერთისაო სამთავნელ ებისკოპოსის, ძე კქვე (კვირიკე) შეიწყო ს-მთავნელი, რომელმან ესე მეორედ წა... საყდარი სანათლავი ქქს: სო:“ (Rap. V, 4—5). ცხადია ბროსსეს ძირიანად შეუცვლია ახრი წარწერისა. მუღისეთსუცსოცსაც არა ნაკლებადამხინჯებულად აღმოუკითხვის (Rap. IV, 122). ესრეთის შეცდომებით, — და უარესებითაც — სავსეა Voyage ბროსსესია.

აღმართის სამთავისის ტაძარი აღშენებია 1030 წ. (იხ. გვ. 171), სოლო მარანი და სწინახელი გაუთავებია 1050 წ., ბროსსესსან აღწერილი ჟჳარი 1056 წ. კჳარზე წარწერა ბროსსესს კერ აღმოუკითხვის, მჯრამ რამდენად შეიძლება მიგნებით მასი წაითხვა ბროსსესსან გადმოხატულ სოთაგან, იქ უნდა წერებულ

*) იგივე მიქელ დელი და იოანე, რომელნიც მოხსენებულნი არიან ზემო გვ. 4. იქვენე დელი იხ. ალავერდის სახარების წარწერა 1051 წლის ქვეშე.

**) აქ ტარასის ხელით (იხ. ზემო გვ. 130, 177—9): „ქ. ეს ანდერძები რომ ამოვიწერე, მაშინ კითხე გი ავალიშვილ: ამდენი წყევა და შეჩვენება რომ სწერია, როგორ გაბედე ამ წიგნების მონასტრიდამ გამოტანა მეთქი. მან მომიგო: მე რა ვქნა, ვინც მომცა იმახედ მივიდეს ეს წყეულაო. — ქართველმა თავადის შვილმა ქართველთ მონასტრიდამ ქართული წიგნები გამოიტანა და მცხოვრეს ფრანცუტებს მიჰყიდა უსებინდისომ. ა. ტერასი“:

იყოს დრო ილარიონის საკვდილისა: „აქა მიიცვალა - - (ილარიონ, ძე ვახე
უახლოელის) ...-- ნაშრომნი ეკლთა მისთანი და უფლისა + - - ვაკურთხოთ - -
ქნი იყო: სოც.“ (1056 წ.).

1057 წ. — ქუკის სოზ: ამა ქუკსა დავით აღმაშენებელს გელათი დაუწყია
და ქორონიკონი მობრუნებული არის“.

(ქრონიკონები, ჩართული წერა-კითხ. ხელ-ნაწ. № 252. ამ ხელნაწერის ყველა ქო-
რონიკონები მეთოთხმეტე მოკვეთს ეკუთნის გარდა ამ ერთისა, რომელიც მე-XIII მოკვეთს
ეკუთნის და ამის გამო შეურყენელობისთვის მწერალს მიუმატებია „ქორონიკონი მობრუნებუ-
ლი არის“). შეადგურ ზემო მოყვანილი წარწერა: „მეორედ აღმაშენებელისა ამის
(გელათის) მონასტრისა ბაგრატ მეფისა და ძისა მათისა გიორგი მეფისა, ფო-
ტინა და თამარ დედისა მათისა საუკ.“ ... (ქვ. მუხ. № 186).

ამ ქუკის (1057 წ.) დავით აღმაშენებელი დახადებულად არ იყო და ამის გა-
მი ეს ქრონიკა, წესდია, მოგვიხსენებს გელათის აღწეებას ბაგრატ IV-სგან. აღ-
ბათ ქრონიკის დაწერის საბუთი ქრონიკის იმისი, რომ გელათის შენება 1057 წელს
დაუწყებიათ, მაგრამ რადგან უკვლამ იცის, რომ დავით აღმაშენებლისგან არის აღმუ-
შენებული გელათი, ამის გამო თუთონ ჩაუმატებია სიტყვები „დავით აღმაშენებელს“.
შესანიშნავია, რომ მეორე ქრონიკით გელათის აღმშენების დაწყება ჩვენს ხელა
1106 წ. (ის. 1106 წ. ქვეშე). ესრეთი უთანხმოება ქრონიკებისა შეიძლება სწამისგან
მომხდარიყოს, რომ ბაგრატ IV რომელიმე ნაწილი გელათისა აღმუშენებინას (მაგ.
მთავარ-ანგლოზის ეკლესია) ანუ თუთ მას აღგოს წმიდა გიორგის ტაძარი, რომ-
ელიც დიდი ტაძარზე უძველესია, როგორც ზემო განმარტო (ის. გვ. 144),
სადაც ჩვენ საბუთებიც გუჩვენებთ, რომლის ძალით წა გიორგის ეკლესიის აღმუშე-
ბა ბაგრატ III-ის მიერაწერეთ, მაგრამ ისეთი მტკაცრე საფუძვლები თქმულისა მან-
გერ გუჩვენებთ, რომ სხვა აზრისა შემოტანა შეუძლებელი იყოს. აქ მოხსენებული
ქრონიკა ჭბადავს მეორე აზრისა, რომელიც „ბაგრატის ეკლესიად“ წოდებულის წა
გიორგის ეკლესიის აღმშენებას ბაგრატ IV-ის მიერაწერს. უკანასკნელს შემოხვევაში
„მეორედ მის აღმშენებლად“ უნდა იწოდებოდეს არა ბაგრატ IV, როგორც ზემო
ვთქვით (გ. 144), არამედ იმერეთის მეფე ბაგრატ III, რომელიც ჭმართავდა 1510—
1554 წ. თამარ მართლად იყო დედა ამ ბაგრატისი, ცალი აღქმისდრეკია (ის. 1052,
1509 წ. ქვეშე), გიორგი ძე იყო ბაგრატისი, სოლო ფოტინა შეიძლება იყოს
მისივე ქალი. თუთ იმერეთს მეფე ბაგრატ III სწერს: „მრავლითა გულსმოდგინებითა
ეკლესიებით საყდრისა და მონასტრისა წა გიორგის მეორედ აღმშენებ-
ბად და ოდესმე საიდლოფლო იყო და აწ ჩვენ სამარხოდ და საძვილედ შე-
ცემენით“ (ეს გუჟარბი ის. ქვეშე).

ამ უკანასკნელ მოსაზრებით წა გიორგის ტაძარი გელათისა შირაკელად ბაგ-
რატ IV აღმშენება და მეორედ განუხსლებია იმერეთს ბაგრატ III-ის, სოლო დიდი
ეკლესია 1106 წელს დაუწყებია დავით აღმაშენებელს.

აქ საჭიროდ ვრაცნით გუჩვენებთ ისიც, რომ გელათის გულანში (მუხ. № 186)

მაშენებელია შორის მოხსენებულნი არიან ბაგრატ IV და კლემე: „ბაგრატ აბხაზთა მეფისა საუკ... და თანამეცხედრისა მისისა დედოფალთ დედოფლისა ელენესი საუკ“... მარამ დედოფლას ქ.-ცხრებით (გ. 252) ბაგრატმა აქორწინა კლემესე ბ ა ნ ა ს. ეს ცნობა მართლა კთახსმება დანარჩენ დედოფლ ქ.-ცხ.-სას (I, 221).

1051 წ.: — ამ წლის ახლა-სახებში დაწერილია ალავერდის სახარება, კაცისი მონასტრიდამ მოტანილი, რომელსაც აქვს შემდეგნი XI საუკუნის წარწერანი:

1) მათეს თავის ბოლოს: „ისო ქე შე სოლომონ“. — 2) ლუკას თავის ბოლოს: „განსრულდა... კელითა ფრიად ცოდვილისა გიორგისითა“. — 3) იოანეს თავის ბოლოს: „...მე ცოდვილი სვიმონ, იოვანე და ბასილი და დიმიტრი და გიორგი შეუვრდებით თქვენსა ღთისმოყუარებასა... ლოცვა ყავთ... (და მოაკესეთ) სულიერნი მოძღუარნი ჩემნი ვენატი და ანტონი და მშობელნი ჩემნი სვიმეონ, მარიამ, მამია, ჩობინი და ძმანი: ბასილი, იოვანე, სულა, ჩობინი და აბუსაკრ და მე უღირსი სვიმეონ და შეილნი ჩემნი: გიორგი და დიმიტრი და გრიგოლ.“

4) „დაიწერა კალიპპოს, ლაერასა წისა ღთის მშობლისასა, მეფობასა-კოსტანტი. მოლომახისასა, ანტიოქიას პატრიარქობასა პეტრესსა და ბაგრატის აფხაზთა მეფის ნოველისმოსისა სამეფოს ყოფასა. ლოცვა ყავთ მიქელ და გიორგისთვის... ქორონიკონი იყო“ (?).

5) ამისა ეკთიმეს სახარებასთან სწორი არსო და ბერძულს ორჯერ შესწორებული და ქართულს ყოველითურთ უსაკულულო და განთავსულნი არღარა დავსწერო, რადგან ჩხადუკი მასე მოასწავებს დარად არს კირი ორ-ეკია. — მეორე წა ეკთიმის სახარებაზე ხომ გააქვს, მეტესასა, 1049 წელს დაწერილი (ახ. Вѣстникъ Груз. Экаврхата, 1892 წ. № 9). სწორთა ეკთიმეს სახარების გიორგის სახარებასთან შესწორება მათთა ღვაწლთა დასაფასებლად.

6) ალავერდისა ანუ წერილი ქრისტესი და ალავერდისა და ბოლოს წარწერა: იქნე ქმე... აღიდგე სულითა მადიდებელი შენი სოლომონ მღუდელი... ლოცვა ყავთ წინო მამანო სულითა საწყალობელისა ცოდვილის ბერის იოვანე დვალისათვის უცხად მხარეკალისა და გარწმუნოს* (მაქელ დავალი საბაწმადელი ის. წემო 1038 წ. გვ. 177).

7) „სახელითა მამისათა... ესე ანდროძი მე ივანე პროედროს, ძემან ლიპარიტ ემან (ერასთავთ ერისთავისმან). პროედროსისა და პროდახონისამან დავწერე მას ჟამსა, ოდეს აბხაზთა მეფემან... კოსტანტინეპოლით მომიყვანეს და მოვედ მაძულსა ჩუენსა (მონასტრისა კაცს?) და შეეწირე ოთხთავი სრული“.

ამ ალავერდის სახარების დაწერას ბროსსე, დ. ბაჭრაძე და პ. იოსელიანი მი-აწერენ 1059 წელს. როგორც მისსევედრის, ეს არი იმის დაუბადავს, რომ № 7 წარწერაში მოხსენებული იოანე ლიპარიტის ძე 1059 წელს 11 აპრილს დაბრუნდა საბერძნეთთა ქართლს (Закавказье. Вѣст. 1845 წ. გ. 249; Rap. XI). მაგრამ ეს უკანასკნელი წარწერა შემდეგის დროსა არის, თუთ იოანეს სულითა, რომელსაც ეს

კალიზოსის დაწერილი სახარება უშოვნისა და კაცისითაჲს შეუწირავს. ხოლო თვით სა-
 ხარება უწინ აწის დაწერილი. ეს ცხადია იქიდან, რომ წარწერაში მოხსენებულნი
 კოსტანტინე მონომახნი ჰმართავდა 1042—1054 წ., ზეტრე ზატრიანტად სხანს
 1049 წლ. (იხ. გ. 147), ხოლო „ბაგრატ აფხაზთა. მეფის ნოკლეისიმოსისა სამე-
 ფოს უოფა“, როგორც ზემო აღნიშნეთ, იყო 1051—1053 წლებში და მამსა-
 დანე ამ წლებშუა დაწერილია ზემოხსენებული სახარება. თვით სახარებასეჲდ უოფი-
 ლაჲს ქორონიკონი დაწერილი, მაგრამ კერ გუროსეჲდით, ანუ ტაურსკელობისაგანო შე-
 ცდლობით დაუსკამთ „სოთ“: რადგან სეცურე „ო“ და „თ“ ერთი-ერთის ჰკანან,
 შისიგანო იმათი გადარევა ადგილი იქნებოდა, და ბუნდათ დაწერილი „ნოთ“ აღ-
 ზათ აღმოუკითხავთ „ნოთ“-ად. სამწუხაროდ, ალაკერდში ჩვენი უოფობას-ის
 სახარება დაკეტილში დაგვხვდა. ჩვენის ანგარიშების (გვ. 196—199) და „ქ-ცხ.“-ის
 თქმულებათა დასამოწმებლად დიდ საჭიროა მკ წარწერის დაკვირვებით და სწორად
 აღმოკითხვა. — იკასეს სებერსხეთს გახარვა ღ იქიდანო გამოუყან იხ. ქ-ცხ. I, 228.

1058 წ.—მეფის ბაგრატ IV-ის გუჯარი, შიომღვიმეს მიცემული.

ქარი დიდი (ღაშქარი დიდი?) წარმართნი - - - | და ვე[რ] | (და)ვიმო-
 რჩილეთ ღაშქარ[ნი] - - - | წ[დი]სა უდაბნის: ლავრის მღუიმიანი: და -
 - - | დაამძიმდა: რლისთუისცა (რომლისათვისცა) გოლსვიდგინეთ (sic) შე-
 სა - - - | რის და დაკლებოლობის (sic) მათის განსაკორნებლად: (sic) მ- - |
 სოლსა (სუფსა?) ჰ[ლ] (შირეკლ) გარდაცვალებულთა: მეფეთა: მამათა: ჩემთა]- - |
 სოლსა (sic): ჩემისა: და სალხინებელად ცოდვათა: ჩემთა: შეეს[წირე] | მამს
 შიოს: ლავრას მღუიმის: და წ[თ]ა მამათა მღუიმელთა - - - | კევს: ადგილი
 ბურცვის ჯუარი ყელითა (ყოკლითა) მზლუარითა მისითა: მი[ღვრი]თ]- ბარითა:
 წყლითა: ტყითა კლდითა წისქულითა: და ყ[თ]თა საკმრითა | და უკმრითა:
 და გაოთავისოფლეთ sic ყ[თ]სა (ყოკლისა) შესავალისა და გამოსა[ვ]ლისაგან
 საკელმწიფოსის: საერისთავოს; საზნაუროის: სა[ციხის]თავოს: საკევის: უუ-
 ლოას: საბანჯრის საკიდის საკომრის (?) და ყ[ლი]სა (ყოკლისა) უფლისა
 (რ[დ]ისა?) და ვადებულის შე[ს]ავალის გამოსავალისაგან და არ[ცა] | რაი ზე-
 და აც: თუნიერ (sic) სამსახურებელისა მის წ[დი]სა ლავრისა მღუიმი[ს]: რა-
 მეთუ თავისუფლობით შემწირავს ყ[ლის]ავე მონებლის (მუნებლის) და | და-
 მკლებლისგან: რათა მეოხებითა: წ[დი]სა: მამისა: შიოსითა (sic): ლოკვითა |
 წ[თ]ა: მამათა: მღუიმელთათა: მოგუენიჭოს: ლ[თ]ის მიერ: შენდობაი: ამის
 ნაქმრის და დაკლების მათისა წარმემართოს ღაშქარობა ესე და ყოველნივე |
 დღენი ცხოვრებისა ჩემისანი ნებასა შინა ღთისასა მშუილობით და მტერთა | ჩემთა
 ზა ძლევით აღვასრულნე და შ[დ] (შემდგომად) სიკუდილისა მეოხ იყოს [წ]ე |
 ლ[თ]ისა სოლსა ჩემისათს წ[და] იგი და მადლი მათ ყ[თ]თა (ყოკლითა) წ[თ]ა მამათაი.
 აწ ვინცაღა [იკ]ითხოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩ[ნ]ა შ[ა] (მიჯან) ჩ[ნ]სა
 მომავალთა მეფეთა, ენთა (ერისთავთ-ერისთავთა) | ენთა (ერისთავთა), აზნარ-
 თა, ციხისთავთა, კევისუფალთა, ჩინებულთა და ყოველთავე | საქმის მოქმედთა

ჩნთა დაამტკიცებ და ნუ ვინ უშალავთ (sic) ბრძანებულსა მას და გაგე-
 ბულსა ჩნსა ნუცა რას ვინ დააკლებთ ნუ ღიდს და ნუ მტერეს თუიწიერ
 შეწევის და თანადგომის (sic) და ოკთუ (ჟუჟუჟუ) ვინმე გამოაჩნდეთ ღთის უარ |
 მყოფელად და მის წადის ლავრის [შემცოდნედ ოდესცა და რასცა ეამსა ან
 რასცა მიზეზის მოღებთა გინა თუ იგი ადგილი შეუცვალოთ მას წდა |
 ლავრას ანო (ანუ) ესე წესნი გაგებულნი ჩნნი შეუშალნეთ უარის მძყუ-
 ჟელთამცა ღთისთა თანა დასჯილხართ იგიმცა წდა მამი და მადლი მის
 წიქსა ლავრისა არს მოსჯოლი (მსაჯუდა) თქნი ცოდვთამცა და ბრალთა
 ჩემთა გარდამსდელნი ხართ წე (წინაშე) ღთისა და თქნ ქვეს მიერ გი
 (გაორგი) ქართლისა კათალიკოზმან: და წთა მღვდელთმოდურთა: დაწე-
 რილი ესე ჩნი დაამტკიცეთ ვითა წესი არს წყველანი და შეჩუენებანი და-
 წერეთ ვინცა უქციოს და შაუცვალოს: დაიწერა ბრძანება და სიგელი ესე
 ჩნი ინდიკტიონს მეფობისა ჩემისასა მეო: ლა: ს: (ქ. ი. ი. იუოცდათუწთმი-
 ტკს) კელითა იოვანე მწიგნობრის მწრტლისაეთა: (sic)*

სხვა ხელთ, ძველთ.

*ქ. კრნ (კარაელქასონ) ესე ვითა: აღიდენ ღწ ძლიერს ბეგრატა აუხაზთა მე-
 ტესა | და ყოვლისა აღმოსაღელეთისა ნოველისიმომოსსა დააწერია და ბორკუსის
 ჯაარი სალოცველად მეფობისა მათისა და შვილთა მათთათს | მღლიმეს მო-
 ნასტერსა და შეუწირავს მე გი ქ:კზ (მე გიორგი ქართლისა კათალიკოზნი) მო-
 წამეცა ვარ დაწერილსა მათსა. აწ ვინც ვინ რამანც გუარმან კამან რა-
 სცა ეამსა ვითა მათსა დაწერლს სწერია უ: ქ: ცოს (უქციოს) დაშლოს დაწე |
 რილი მათი გინა ეამითა ცვალებითა გინა სიგრძეთაგან ეამთაისა იყადროს
 ან შლად ან ცვალებად ან შესავალად დასავევისა [უფლოდ გაკადოს
 ანუ ბეგარ და გამოსავალი რა დასდვას და ვითა დაუწერია და გაათავისუ-
 ჳლებითა მას ზედა მკადრად (მკვიდრად) და შეავალად არ იპყრან ჰრისხამცა
 მამა ძე და სლი წა, წდა ღწსმზობელი | და კრულადმცა არიან დაუსაბამოს
 სულის სიტყოითა (sic) ათორმეტთა | წთა მოციქალთა მადლი თა ექას ათა
 კრე ბათა | მადლითა ხუთთა | პატრიაქთა (sic) ჯაართა წისა დედა ქალაქისა
 და საეცისა ცხოელისა მადლითა ჩემ გლახაკისა ჯაართა გაუქსნელად
 სულით და კორცით ამას | ყაფასა და მას საყანესა არსამცა ნაწილი მისი
 იუდასთანა ისქაროტელის და ყლთა (ყოველთა) მწუვალმებლთა და ღთისა
 აარისმყოფელთა თანა შერაცხილ და ვინ დაამტკიცოს და არა შალოს ბრძანე-
 ბული და დაწერილი მათ მიიღენ კართხევა ღთისაგან და ჩემ გლახაკისაგან.

ქ: აღიდენ ღწ: ესე ვითა: უძლეველს მეფეთამეფეს დაუწერია და შეუ-
 წირავს ბორკოი ჯუარი მღვდლისთვან სალოცველად მეფუბისა მათის შეაწიენ
 ღწ მადლითა წადის შიუსი და ევაგრესი: მეცა მიწას მეფუბისა მათისას იწეს
 (იოანეს) ძეს ღწტ ეწეს (კრისთუჳ კრისთაუისას) დამიმტკიცებთა. უძკველ არს
 ბრძანებანი მათი. ჩვენგანცა მონისა მათისაგან.

მოსხენებულთა შიომღვიმის გუჯარი, დაწყოფად ძველის მხედრულ ხელთ,

ხსოვლობს განმარტებას. იგი დაწერილია 31 წელს ბაგრატიის მეფობის, ე. ი. 1027+31=1058 წელს.

გუჯარში მოხსენებულია რომელიმე შემოსევა მტრისა, რომელსაც შიომღვიმე გაუჭარტყაჲს, სოლო ბაგრატიის ვარს კერ შეუყენებია მტერი. რომელი მტერი უნდა იგულისხმებოდეს აქ—თათრის ლაშქრის ართვასრის ანუ სსკა ერის შემოსევა ქართლში არ არის მოხსენებული ქ.-ცხ.-ში. მოკლედ და ყრუდ მოხსენებულია შიომღვიმის ლიპარიტის და ბერძნების ვარს შემოსევა 1050 წლის ახლო ხანებში: «მოირთო (ლიპარიტმა) ბერძენთა მეფისაგან ძალი და ევრლარა დაუდგა ბაგრატი (I, 226). ანუ ეს შემოსევა აქვს სახეში გუჯარსა და ან სსკა რომელიმე შემოსევა თურქთა, რომელიც ქ.-ცხ.-ში არ არის აღნიშნული. შეიძლება ლიპარიტის ვარს ბერძნების კარდა თურქნიც კრივსენ, რადგან მეგობრობდენ მას (ქ.-ცხ. 227).

უკანასკნელი წარწერა გუჯარსა მოხსენებს ლიპარიტის ძეს ივანეს, რადგან ივანე საბერძნეთით მობრუნდა კაცს 1059 წელს 11 აპრილს, ორშაბათს (იხ. Закавк. Вѣст. 1845 г. стр. 249; Rap. XI, 33.—მაგრამ 1059 წელს 11 აპრილი მოდიოდა კვირას და არა ორშაბათს, 1060 წელს—სამშაბათს, 1058 წელს—შაბათს, 1057 წელს—შაბათს, 1056 წ.—სუთშაბათს; 1055 წ.—სამშაბათს; 1054 წ.—ორშაბათს), ამისგან უკანასკნელი წარწერა 1058 წელს შემდეგის დროდღაც უნდა იყოს.

1058—1064 წ.—ამ დროებს უნდა ეკუთვნოდეს ატენის ეკლესიის სახმართ სუფრით წარწერილი, რომელიც მცირეოდენ შეცდომით ბროსსეს შეუტანა; იხ. Voyage-ში IV, 21:

სახელითა ღთისათა მე გრგუნლმნ (გარგანელმან?) მირიანის ყმაძან თარხონის ძისაძან, ატენის ციხის თავმან, ავაგენ ატენს სახლნი და ქოლბაგი მას ყმაძა, ოდეს,—ადიდენ ღწ,—ძლიერმან მეფეთა მეფეთაძან ბაგრატი უბრძანეს მიწასა მათსა მირიანს პატრონსა ჩემსა სეფესა ზოვარსა შინა ქალაქისა შენებაჲ. გაუმარჯოვა ღწ და ბედმან მეფეთ მეფობისა მათისაძან; ვითა სწაღდა მეფობასა მათსა; ეგრე ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწყალა მეფობაძან მათმან, სასახლენი ადგილნი და საქულობენი მკვლარად ნებეირობით გვბოძა მირიანს და ყმათა მისთა, რომელთაცა შენებაჲ შეეძლო, მე ავაგე სახლი და ქოლბაგი და შევსწირე წასა სიონსა ატენისასა საყოფელსა წწისა ღთისმშობლისასა სალოცველად ჰგანმცა უკუნისამდე ძლიერი მეფეთა მეფე ბაგრატი სევასტროსი და ძე მათი გიორგი კტი (კურატპალატი) და სალოცველად სულისა მირიან მიწისა მათისა გამზრდელისა პატრონისა ჩემისათჳს (sic) დაუდევ დღე თვედრობაჲ ალაპად, გარდაიხდიდეს მამასახლისი წინამძღუდნი სიონისა ვინცა იყოს.

ბროსსეს გადმოწერია ზედათმოგვის წარწერა, რომელსა ჩვენ ესრე ვკითხულობთ: «ქე ისლო შეუფეო დიდებისაო, ადიღე ბაგრატი და მარიამ დედოფალი.—ისლო ქე შეე სული თარსმან ერისთავთ-ერისთავისა ივანეს ძისა ჳიმი:

მისა“ (ჭიმჭიმელისა?). ფარსიან თმოგველი ჩორხანელი ის. აღმ. ათონის № 82, 83, 93. ქ. ცხ. I, 224. „ტკჭმისა“-ს მკვიერ აღბათ ეწერებოდა ჩორხანელისა“.

1060 წ. ამ წელს დაწერილია ტუჯაის სუტური მისარება სსშკლო ტანისა, ლესიუმიდამ კარსელაქეს მიერ დროებით მოტანილი წარწერებითა:

1) მარგოზ მისარებელის სურათზე: „ლო შე ნიკოლოზ კუქაძეცე.“

2) იოანეს მისარების დასასრულზე: „ესე საცნაურ იყავნ ყთა, რ (რომელ) ტე წე ოთხთავი ჩნ ახლად გვთარგმნია ფრიადითა იძულეზითა ძმათა ვიეთ-თამე სულიერთაათა (და) ბერძულთა სახარებათა შეგვიწამებია ფდითა გამოწულილივითა და ვინცა ვინ სწერდეთ... და თუ არა რამე გაშუნდეს (sic) ჩუენნი ყნი სახარებანი პლიდგან წლად თარგმნილ არს და კეთილად ხანმეტნიცა და საბაწმინდურნიცა, მუნით დაწერეთ და ღთისათჳს ერთმანერთსა ნუ გაპრვეთ და გლახაკისა გისთჳს ლოცვა ყავთ.“

ლოცვა ყავთ წნა უღირსისა ბ. სილისათჳსცა, რმან წა ესე ოთხთავი მამისა გიორგის თარგმნილისა სახარებისაგან გაღმოვწერე და შეწამებამ ღიად მიხარკებია. ღთისათჳს სიტყუასა ნუ შესცვალებთა.“

შერე ჩუდევე წითელ მელსით: „თვნიერ საძიებელთა“.

შესანიშნავაა, რომ ბრეთის ტუჯაის მისარებაზე (XIII სსუკ.) იგივე ანდერძი მთარგანელისა რამდენადმე შეტკლით სწერია: „ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რომელ ესე წა ოთხთავი არათუ ახლად გვითარგმნია, არამედ იძულეზითა ძმათა ვიეთმე სულიერთაათა ბერძულთა სახარებათა და (sic) შეგვიწამებია ფრიადითა გამოწულილივითა, და ვინცა ვინ სწერდეთ, ვითა აქა პოოთ ესე (sic) დასწერეთ, და თუ ამისგან ჯერგინდეს დაწერამ, ღთისათჳს სიტყუათა ნუ სცვალებთ, არამედ ვითა აქა სწერია ეგრე დასწერეთ და თუ არა რამე გაშუნდეს (sic), ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმიდად თარგმნილ არს და კეთილად, ხანმეტნიცა და საბაწმინდურნიცა, მუნით დაწერეთ და ღთისათჳს ერთმანერთსა ნუ გაპრვეთ, და გლახაკისა გიორგისთჳს ლოცვა ყავთ“. — ორივე წარწერა ცხად ჭკოფეს, რომ ძველად ჩუენა მისარება უთარგმნიათ საბაწმინდაშა და ხანმეტში(?) ზოლო ათონელთა მამთა მხოლოდ სელახლა შეუსწორებიათ და გაუსწორებიათ.

3) ეკლესიისა სიტყურებისა მისარება და იქვე წარწერანი:

„ლოცვა ყავთ გლახაკისა გისთჳს, რნ წა ესე სახარება ვთარგმნე“.

„ქე დიდებულ ყავ სლი ნეტარის წის მამისა ჩნის გი თარგმანისა მთაწმიდელისა ან“.

4) ბოლოს წარწერანი:

„დაიწერა კელითა ცოდვილისა ბასილის თორელ ყოფილისათა სანახებსა ასურეთისასა, დიდებულისა ქალაქისასა მონასტერსა წარჩინებულსა დინსა კალიპოლისასა; სადიდებელად ყდ წისა ღის მშობელისაშა. სა-“

მკვდრებელსა და ნავთსაყუდელსა ქართველთასა, სოხასტერსა შინა მონასტრისა აღმოსავალით სადიდებლად წათათავარ ანგელოზთასა.

და აწ გვედრები ყთა ღთის მოყუარეთა, რომელნიცა განათლებულ ხართ წისა ამის სახარებისა ბრწყინვალებითა მორწმუნეთა და წათა მამათა და ქეს მიერ მათა, რწნი მოელით მიმთხვევად საუკუნეთა მათ კეთილთა, კსენებულ გუყვენით წათა შნა ლოცვათა თქუნეთა მე გლახაკი ბასილი ამის წისა სახარებისა დამწერი და მშობელი ჩემნი სულიერნი და კორციელი კეთილად მიცვალებულთა და მიცვალებადთა - - ლოთა მცნებითა და მარხვითა სიყუარულით და ნუგეშინის ცემა - - უფენეს იგინიცა - - წდ - - - - მო - - - - საუკუნოსმცა არს კურთხეულ და საკსენებელი მათი თანა დაიწერების სახელები მათი, ჩვენ მოგჯესენენ წიგნსა მას ცხოველთასა და მიმცა ეცემიან ნეტარება სულთა მათთა დაუსრულებელი იგი კეთილნი, რლი თუალმან არა იხილა და ყურთა არა ესმა და გულსა კაცისა არა მოუკდა, რომელი განუშხადა ღმერთმან მოყუარეთა სახელისა მისისათა, იგინიცა დგომილ არიან მარჯვენით წე ოწ (წისაჟე უფლისა), დაუღამებელსა მას დღესა მოსლვისა მისისასა დადგინებულმცა არიან ყთა წდთა მომკსენებელი ჩემნი.

ხოლო ოდეს აღიწერა წათა ესე სახარება ქრონიკონი იყო მაშინ: სპ:

წ) ქთაქმოსკინილი ჳკარი სინგურითა. ეს ნიშნისა უხისი. ბოლოს ორ ორი ჳკარი. თაგ-ბოლოები სინგურითა (: .) და წარწერა:

ხოლო მე სულიერთა და კორციელთა მადლთაგან გლახაკი და მრავალთა ცოდვთაგან ღელვა-გვემული და უღებობით და დაქსნილობით ფდ საარებული (sic), ად უფსკრულთა ღუთისა მოწყალებისათა მინდობილი სახელით ოდენ და არა საქმით მონაზონი, ბასილი თორელ ყოფილი, ღირს ექმენ აღწერად და განსრულებად წათა ამას ოთხთავსა სახარებასა განწმედილსა ახლად და მართალსა და უფრო მზისა ბრწყინვალესა წისა მამისა ჩნისა მიერ გიორგი მთა-წმიდელისა, რლსა შათა არა არს ერთიცა ასო მრუდი და ნაკლული და არცა მეტი და არცა თუ ნაშრომი უნდოდ აჩუნებს მწერლობისაგან უწერებისა ჩემისა მიერ.

ხოლო ჩემი წერია საძიებელი წელიწადისა სახარებთა სვანქსართურთ დღდ დაუკლებლად წესსა ზა ბერძულსა და აწ უკუე საცნაურ იყავნ თქნდა რომელ ესრევე არს ბერძულად განწესებულ მოძღუართა მიერ ეწ შეუგანდეს თითოეულსა სახარებასა თავი ეგრეთ აღიღების“.

აქ საჭიროდ კრახხთ შესავსებლად გამოწყროთ რუისის კელესიის XI სუგეტყავის სურგურ-ნუსხად ნაწერ სასარებიდამ წარწერანი: 1) სასარების ბოლოს ტექსტის ხელით-

„დიდება სამებასა წასა სრულმყოფელსა ყლთასა ამინ. დაიწერა წათა ესე სახარება შავსა მათსა, უდაბნოსა სალერწმისკევისასა ზღვსპირსა, რომელ არს დასასრულსა შავისა მთისასა, მახლობელად სელევკიისასა, კელითა უბადრუკისა და მწარედ ცოდვილისა შავხაქარიალსითა: მადლითა და ლო:

კეთა მოძღუროსა ჩემისა საბა პროკოპევშიდელიისათა, რომელი მკვლარ იყო მონასტერსა წისა სვეონ საკრველ-მოქმედისასა, დიდი წყალობა და კეთილი ყო ჩემზედა უსასყიდლოდ უცხოება ამის და მოცთომილისა ორკრძოვე. ღწ მოაგენ ნაცვალ წყალობისა ჩემისა ათსეულად დღესა მას დიდსა მარჯუენით. მღვდობარეთა რჩეულთა მისთათანა, რაემს იგი მეუფემან ჰქუას მათ: მოვედით კურთხეულნო მამისა ჩემისანო და რაოდენი უყავთ ერთსა მცირეთაგანსაო; მათმცა თანა არს ნაწილი ამისი, რა საუკუნეთა მათ და დაუსრულებელთა კეთილთა იშვებდეს ნეტარი სული მისი ამინ.

და მოწაფესა მისსა დანიელს შეუნდვენ ღწ ბრალნი მისნი ან. და ყოველთა მშობელთა და მოძღუართა და ძმათა ჩნთა სულიერთა და კორციელთა და დაწერე სახელი მათი წიგნსა მას ცხოველთასა ან იყავნ.

ნიკოლაოზ ხუცესსა მიეცინ ღწ სასყდელი და მადლი ჩემისა კეთილისათვს და წყალობისა: მისითა დელითა დავწერე, რომელ მას დავწერა გი მთაწმინდელისა სახარებისაგან, რი იგი მოაწმინდელსა ბერძულთა სახარებათა-და შეემოწმა მესამედ, ორჯელ პირველ შეემოწმა. ღწ მიეცინ სასყიდელი სულსა მისსა-შრომისათვს ან.

და მე შემინდევით ღწთისათვს უცბად და უმეცრად ჩხრეკისათვს. სხუად ლონე არა მაქენდა: საფასისაგან გლახაკ კულად ვიყავ და უსასყიდლოდ არავინ დამიწერდა და ლოცვა ყავთ ჩემ უბადრუკისათვსა. 2) სსჯა სკლით: „ლოცვა ყავთ მიქელის თვს“. 3) სსჯა სკლით: „პატრიწვილი დომენი . . . დამინე მრავალჯამიერი“. 4) სსჯა სკლით: „პატრონსა ბანდურს შს ღწ († 1474) და მათსა ძმასა პატრონსა ქაიხოსროს შს ღწ († 1500); მათსა მონასსა და ამისსა მხატვარსა ანანიას შს ღწ.

5) სსჯა სკლით: „უფალო, მიეც სასყიდელი სულსა მიქელისასა“.

6) ანშიაჟე სუფრუად: „ევესტათი, ძე მეფისა“. ეკსტათი უწინობა ასტორიასი, თანამედროვე უნდა იყოს მიქაელისა, მე-XIII ანუ XIV სსჯე.—

რადგან რუისისის კელესიის რამდენიმე სიეთება ერუშეთადამ მოტანილია დიონისე ერუშესელისაგან (შეუდევ მროველისა XVII სსჯე.), გვართ დანძისსა, ამისგანო ეს სახარებად, როგორც წარწერებენ გვიმოწმებენ, ერუშეთისა უნდა იყოს.

1065 წ.—ამ წელს ბაგრატ მეფემ მასცა ბერძენთა მეფესა ცოლად ანუღო აჟირ მართამ (მართა; იხ. ქ. გ. ს. L. 230 და იუ. ს. № 170, გვ. 250) და იმავე 1065 წელს, 29 ივნისს მიიღვა: წა გიორგი მთაწმიდელი, დღესათვისა უათსა. რადგან ოთსისაბათი 29 ივნისს მოდიოდა 1065 წელს და არა 1066, ამის გამო გიორგის სიკვდილიც და მართაჟის გათსეკებაც 1065 წელს მომსდარა და არა 1066 წ. როგორც ჭიჭირობენ (ვახუშტი ბატონი, გვ. 161; ა. ნუგარელი Свѣдѣнія, გ. 53; Hist. G. I. 330, n. 2).

1066 წ. — ბრასისკეზან გადმოღებული სოუქისუს ეკლესიის (აფსისკეთი) ასომთავრული წერწერა:

„ქრისტე, კურთხეულხარ ღწო ყოვლად ყოველსა შინა. ეს იქმნა დასაბამითგან წელთა ხქათ (1065 წ.), ქკს: სპე: (1066 წ.) მეფობასა ბაგრატ გიორგის ძისასა, ინდიკტიონსა: „:ხრ:“ (?), აპრილსა თვესა ვარსკვლავი.ვა-მოჩნდა, რომელ მისსა წიაღსა აღმოლიდის (აღმოკლადის?) და წინა მისსა ვითარცა შარავანდელი ღიდი მოკიდებით მასვე ა(?)“. ეს იქმნა ბზობითგან აღესვბადმდე“.

ამ წარწერასში „ქრისტეს“ მაგიერ უნდა ეწეროს :ქ:; ინდიკტიონიც არ არის სწორედ გადმოღებული. 1066 წელს ინდიკტიონი იქნა :დ: და ამის განიო წეჟო წარწერაში უნდა წერებულყო: „ინდიკტიონსა :ფ: რ: აზრილს“ და სს., ე. ი. მე-ათსე ინდიკტიონს, რვა აზრილს. ვასისკვლავთ-მირიკსკელთა გამოიკებით ეს კუდასი ვასისკვლავი სხასდაო 11—13 აზრილს 1066 წ. (Voyage, VIII, 115—117). — დ. ბაქრაძეს სოუქისუს ეკლესიას მისასა აზრადამის მონასტრადა (კასუშტა ბაქრ. გ. 162; იხ. წეჟო, გვ. 162).

1066 წ. — სკკლ. მუხ. (№ 134) დაცულია დიდი (680 გვ.) ტუჯის წიგნი, რომელშიც მოქცეულია „კლესიისი“ იოანე სისილიის, წა სიკალოზის ცხოვრება (გვ. 664—680) და «ცხოვრება წმიდისა მღვდელმთადღურისა ტარო-მენელთა ქალაქისა ქალაქისა სიკილისაჲ (Сицилія), რომელი აღწერა ვეგარე ებსკოპოსმან, მოწაფემან მისმან» (გვ. 424—593). ამ ცხოვრებიდამ სსსს, რომ ბაგრატ უფილას ჰოტოელი; ბეტრე მოციქულს მოქცევისა და მასკე ბაჟო-ლიას იერუსალიმს, ბეტრე რომს წასულს და სიკილიის ასე სიკილიის ქალაქში და-მკვდრებულს; ბაქური სულსა მოქცევისა ქრისტეს სარწმუნოებისადმი და მრავალი სსსწაულები უქმისა.

ამ სულ-წაწერას აქვს წარწერანი ტუქსტის სულით: 1) „...ღო შე მამა გელასი (გვ. 54, 66, 378); 2) „კლესიისი“ ბოლოს (გ. 424): „იკ ქე შე-ამკვე მადლითა... მამაჲ ვეთუმე, ძე წა მამისა იოვანე აბულჰერისი (sic) და მკვდრ სამოთხისა, რწ თარგმნა წა ესე წიგნი... და სხუანი ურიცხუნი ბერძულისაგან ქართულად“. — 3) ბეგრატის ცხოვრების ბოლოს: „...მადლითა და შეწვევითა მამისა ჩუენისა ილარიუნისითა მე უღირსი გლაბაკი ჰრო-მანაელი მამაჲ გელასი ჩემსა წინამძღუბასა (sic) ღირს ვიქმენ აღწერებად (sic) წასა ამას... კლემაქსა და ცხოვრებასა წსა და მოციქულთა სწორისა ბაგრა-ტისა საღიდებელად და სალოცველად ღწოვ დაკულისა და ძლიერისა აფხაზთა და ქართველთა მეფისა ბაგრატისთვს და ძისა მათისა გიორგი კუ-რაპალატისათვს, აღიდენ ღწ, — და სალოცველად სულისა ჩემისა და მშობელთა ჩემთათვს და ყოველთა მამათა და ძმათა ჰრომანაელთათვს. დიწუ-რა კელითა სომეონ დეაღლისაჲთა სოხასტერსა შინა ჰრომანასასა ან-წმიდას, მეფობასა დოკისასა, მას ჟამსა ოდეს ბაგრატის ასოლი (sic)

მართა სამეფოს იყო. ქვსა :სპე: და დაღვეით ეკლესიაა ჰრომანისასა საყდარსა წათა მოციქულთასა (მურე შესვენება უწერია კისრ ეს წიგნი „ქრონიკის გამოკეთის“).—4) მე-663 გვ.: „წო ნიკოლოზ, მეოხ მეყავ მე წინაშე უფლისა... ლოცვა ყავთ გლახაკისა და ცოდვილისა ეფთვმესთს... ესე სიტყუანი სიმდაბლით სავსენი თვთ მამისა ეფთვმესნია, ვითარცა ნუსხასა ეწერა სადიღებელად მისდა, ჩუენცა ეგრეთვე აღწერეთ... ლოცვა ყავთ წა მამისა იოვანესთს და უსხეულოთა მიმსგავსებულისა ნეტარისა ეფთვმესთს, რომელმან გვთარგმნა წიგნი ესე და სხუა მრავალი წიგნები ბერძულისაგან ქართულად და განავერცელა და განანათლა ქართველთა ენაჲ. ქე სრულ ყავ სრბა მისია...—5) ძველ მხედრულ ასოებით XII სუჟს: „ღთო შეუნდევ ვოველნი ცოდვანი ბერსა მამაცსა (მამასა?) ნიკოლოზს, რომელი ღირს... წასა წიგნსა მიმთხვევდა...—6) ხუცყური სსჟა სელი XII სუჟს: „...შე სულთა გლახაკი ბასილი ცოდვილი“.

ეს წარწერა შესანიშნავია განსაკუთრებით იმ მხრით, რომ იგი არღვევს კახეტ-ბორასისკა ანჯარის იმპერატორის მიქელ დუქის (1071—1078) დაქორწინების შესახებ ბატარის ასულ მართასე 1065 წელს და ამტკიცებს გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში აღწერულ ცნობას; რომ მართა საბერძნეთს შევიდა 1065 წელს ერთად გიორგი მთაწმიდელთან, ზეტრე ზატრეჲ ყოფილთან და ითანე ბუდიელ მთავარ-ეპისკოპოსს სუხგელისთან: „წარმოვემართენით მას ეამსა, ოდეს მართა უფლის წული სძლად თვსად კოსტანტინე დუქიმან მოიყვანა დედოფლად სამეფოთსა ქალაქსა“ (ველ. მუხ. № 170, გ. 251). ეს იყო იმავე 1065 წელს, როდესაც მიიღკვდა გიორგი მთაწმიდელი.—მართა რომ 1065 წელს დაქორწინებულ იყო, როგორც ჭეჭობებენ კახუშტი და მიმდევარნი მისნი, მამის ზემოსხენებულო წარწერა კერ მოიხსენიებდა მას „მართად“, არამედ „მართამად“ (დედოფლობის სახელია მართასი) და არცა „ბატარის ასულად“, არამედ „დედოფლად“.—ცხადია, რომ უფრო უფრო მართალია ბიზანტიელთა ბიტიტორიეთ თქმულება იმაზე, რომ მართა და მისი ბიძის-ასული ირისე (ასული დემეტრისი?) დაქორწინდნო 1071 წელს ზირველი მისელ VII დუქაზე (1071—1118), სოლო მეორე ისაკ კომნენსეჲ, ალექსი იმპერატორის (1081—1118) ძმაზე (Hist. G. 330, n. 2); მართასი თავ-გადასავალი ასრე უნდა წარმოეადგი-ნოთ: ბატარ IV-ს საბერძნეთს მეოფობაში იმპერატორმა მოსთხოვა მართა მამის აღსაზრდელად (კონსტანტინე უფრო მიქელად, რათა ბატარე ერთგულობაში ჭელოდს ბერძნებს); 1054 წელს 5—7 წლის მართა გეგზაკის კოსტანტინოპოლს; მტრამ მურე ისევე საქართველოში დაბრუნებულა. 1065 წელს სძლად მოსთხოვეს იგი მამას და 1065—1071 წლამდა აზრდებოდა ასლ-გაყდა მართა კვიასრთა სასახლეში და 1071 წელს გათხოვდა; 1078 წელს დაქორწივდა და საქართველოში შემოვიდა, 1081 წელს ისევე საბერძნეთს შევიდა, მაგრამ 1085 და 1103 წელს აღბათ საქართველოშივე ყოფილა; რადგან მას მოიხსენებენ წარწერასი და რუს-ურბნისის კრება (იხ. ქვემო).

ამ მართას მოახსენებს ათანის ზღაპი № 132: „თვესა ნოენბერსა :ვა: აღა-
 ჰი არს დედოფლისა ჩუენისა მრმ (მარია) მართა ყოფილისა და ძი-
 ხა მათისა კოსტანტინე პორფიროგენისა და დიდთა და მრავალთა
 ქველისმკმედებთა მათათვს, რომელ აჩუენნეს ჩუენზედა; პირველად გან-
 გვათავისუფლენს სიკრიტონისაგან, რომელნი მკსოლიმნისათვს გუთხოვდეს
 ხუთსა ლიტრასა; მათ მისცეს განძი ესე და აღმოკოცეს მკსოლიმნი სიკრიტო-
 ნისაგან; და კუალად სხუათა პრასტინათვს და მელინძათათვს დიად ილუაწეს
 მეფეთა თანა; და მერე მოსცეს ძმათა გასაყოფელად ლიტრა :ვ: ამის ყოვლი-
 სათვს გარდაიკდებოდის აღაპი მათი, ვითარცა მამის დედისა მათისათვს სწე-
 რია მით წესითა“. მამის დედა მართასი იყო მარია, დედა ბეგრატისი, მოახსენ-
 ბული იმავე ზღაპში № 93.

წა გიორგი მთაწმიდელის ნათარგმნის ტყავის სკისქისასა (საქ. მუხ. № 139)
 სსკათს შორის აქვს შემდეგი წარწერა, რომელიც ამოწმებს მისის ცხოვრების აღწე-
 რის ცნობას, რომ ეს შრომა ეთარგმნისა გიორგის თვსს დეკანაზობასა:
 „ხოლო ითარგმნა წა ესე სკნაქსარი, რომელ არს მაუწყებელი ყოვლისა სა-
 წელიწადისა, მონასტერსა ქართველთასა, კელითა გიორგი დეკანოზისათა“...
 მისივე: „თთუენი წელიწადისანი“. ის. კელ. მუხ- № 193; და დიდი სკულის
 ვასონი, წარწერით: „ახლად თარგმნა ესე გი“ № 124; მისივე: „პარაკლიტონი“;
 № 93.

1065—1071 წლებში უნდა იყოს დაწერილი კელ. მუხ. ტყავის დიდი წიგ-
 ნი; გრიგოლ დეთის-მეტეველის ცხოვრება და სწავლანი, რომელსაც ჰიბრუსელს
 ფურცელსე სელოკნურად დასტულდ აწიებში აქროს ასოებით აწერის ასო-
 მთარგმელად: „წო გრიგოლი: დთის მეტყლო: მაღლითა და შეწეენითა: შე-
 ნითა მიძმადლე: და ლირს ყავ: წმიდათა ამათ სიტყუათა შენთა აღწერად: და
 აღსრულებად: სარწმუნოებით: მეედრებელსა შენსა: და სურვილით მეძიებელ-
 სსა: წთა: სწავლათა: შენთასა: მეველსა შენსა მარიაჲს ბაკრატ (ბეგრატ): აფხაზ-
 თა: მეფისა: და: სევასტოსისა ასულსა: ამინ:—(ასო სუ* დედასში დაწერილია
 ღარ ასოდ: „ოჯ“).

როგორც ზემო განვმარტეთ, მარიაჲ (იგივე მართა) სძლდა იყო წავუნადი
 სპერმსეთს 1065 წ. და იქარწინა 1071 წ. მიქელ დევიწხე. რადგან მარიაჲ მო-
 სესქებული არ არის დედაოფლად, ამის გამო ეს წიგნი დაწერილ უნდა იყოს
 1071 წლამდე. ხოლო 1081 წელს მართა მოსესქებულია დედაოფლად (ის. 1081 წ.).

იმავე ტყავის სელ-ნაწარში გვ. 476 წმ. გრიგოლ დეთისმეტეველის საკათესაქს
 „წყლოლებისა მისთვს სეტყვსაგან მოწეენულისა ქუეყანასა ზა“ აქვს შემდეგი
 იმავე სელის წარწერა აწმარხე: „ლოცვა ყავთ ლთ შემოსილისა დავითისთვს,
 რომელმან ესე საკთხავი თარგმნა. ვინ სწერდეთ, ამას სიტყუასა დასწერდეთ“.
 ეს დავით არ უნდა იყოს დავით ტბელი, არცა დავით ათანკელი, როგორც გვიტარბ-
 დით (ის. ზემო გვ. 114), არამედ ერთი უძველესითა V—IX მთარგმნელთაგანა.

ძველებს უთარგმნიათ სწავებები მსოფლთა მამათა ქმნილებათაგან, ხოლო ათონელთა მოარგმნელთ სრული ქმნილებანი გადაუთარგმნიათ.

1070 წ.—საეკ. მეზ. დარულა ძველი VI—IX საუკ. ტუჯვის სასარება, რომელიც სელასლა შეუკრავთ 1070 წელს, როგორც გააწერეს წარწერა მისი, გვ. 8: „მეიმოსა წა ესე სახარება საყოფელსა წინა ღთისმშობლისასა მეორედ კელითა გლახაკისა იოვანესითა... ქწნი იყო მეთათამეტედ ქეული :სე:“ შე-
წინაშნავია, რომ ეს სელ-საწერი ძველის ტექსტის სუდით წარწერებში გაიჭიქნეს იმავე პირთა, რომელთაც კბოულობთ უძველესთა სწომნიჭულობათა წარწერებში: 1) „...ივ ქე შე მონა შენი გაბრიელ“; „ქე შე თე“ (თეოდორე, ის. გვ. 6, 132, 336). თუო სასარება უნდა იყოს VI—VIII საუკუნისა.

1071 წ.—ათონის ტუჯვის გიორგი ათონელის მიერ თარგმნილ სვანჭავრზე წარწერა: „განსრულდა სვანჭავრი ესე ახლად თარგმნილისაგან წმ. მ. ჩუენისა გიორგისა კელითა ჩემ გლახაკისა... ევსტრატე დეკანოზისაგან, ბრძანებითა გიორგი ოლთისარისათა, რომელმან დამაწერინა მამ სახლისობასა მისსა... დი-
წერა წმ. ესე წიგნი მათსა წმიდასა ათონას, საყოფელსა ღთისმშობლისასა და შესავედრებელსა და ნავთსაყუდელსა ჩნ ყოველთა ქართუელთასა, მეფობასა დეოგენისასა და აღმოსავლეთს ბაგრატიისა და მისა მათისა გი-
ორგისსა, მამასახლისობასა გიორგი ოლთისარისასა, კელითა ჩემ გლახაკისა ევსტრატე ხუცესმონაზგანათა. ქწნი იყო - - ინდიკტიონი :თ:
დასაბამითგან წელნი :ხუო:“

ეს წარწერა ა. ცაგარელს (СВѢДѢНІЯ... გ. 79) მიაჩნა 1062 წლასად. მაგ-
რამ ეს ცნაღი შედგომის: 1) დიოგენი მეფობდა წ., 2) გიორგი ოლთისარი დაიდგინა წინამძღვრად შეიღებ გიორგი ათონელის სიკვდილის 1065 წელს (ის. სემო გ. 163), 3) ინდიკტიონი :თ: მოდიოდა 1071 წელს, ხოლო 1062 წელს იქნა ზიკველი ინდიკტიონი. ამ სფუჟეკლთა მისეკვით ზემო მოყანადი ქორონა-
კონა შედგომით გადამოწერილი უნდა იყოს. სელ-საწერში ეწერებოდა ესრე: „ქწნი იყო :სე: ინდიკტიონი :თ: დასაბამითგან წელნი :ხუო:“. სუჟური „ა“ და „თ“ ერთი მეორეს ჭკავს და სშიაღ შედგომის ჭბაჯკს, როგორც ზემოცა გა-
თქვამს (ის. გვ. 204).

1072 წ.—გარდაიცვალა მეფე ბაგრატ, თვესა მისსა :ელ: ქწნი იყო :სე: (მარამ დედოფ. ქ.-ცნ. I, გვ. 264).—დაბეჭდილს ქ.-ცნ.-ში I, 234 სწერია: „ნ.ო.ე.მ.ბ.ე.რ.ს.ა :ელ: ქ.ს. :სე:“

1073 წ.—გამეფება გიორგი მეფისა, ქ.ს. :სე: (ეს ქწნი სწერია კელს, მეზ. სელ-საწერს ქ.-ცნ.-ში, № 131, იქვე არშიაზე სწერია (გვ. 239): „კათალი;

კოზი ქართლის გაბრიელ საუარელი*. ამ გაბრიელის წინ 1058 წ. გუჯარში მოხსენებულაი კ'ნი გიორგი (ას. ზემო ტფ. 205).

1080—1091 წ.—ცნობანი „ფრემ მცირეას“ შესახებ:

ა) მარტვილის საღაროში ჩვენ ვიპოვეთ ფრიად დიდი XII სუკ. ხუცუმი სელ-ნაწიკი სქელ ქაღალდზე infolio. წიგნი შეიცავს ფსალმუნთა განმარტებას და აქის შემდეგი წარწერა: „დიდება და პატივი და თაყუანისცემა სამგუამოვნებით ცნობილსა და ერთარსებით აღსარებულსა წა სამებასა, რ'ნ ჯერ იჩინა მეონებითა წა ღთისმშობელისა და ყოველთა წთა მისთათა და ლოცვითა წთა მამათა ჩუნთა ეფთვმისთა და გიორგისითა, თანა-დგომითა და უფროასლა ოხითა და წინა-ძღომითა ბერისა ჩუნისა საბა სულაასძისა თუხარელისაჲთა განზოგებამ წიგნისა ამის, რომელსა უწოდებენ თარგმანნი დავითისანი, ანუ თუ თარგმანი დავითისაჲ, პირველი იგი სიმრავლისათჳს მთარგმნელთაჲსა, ხოლო მეორე ერთ-გუამოვნებისათჳს და ურთიერთარს შენაწევრებისა პატიოსანთა მათ ასოთჳს მისვე და ერთისა თავ-საკიდურისა ქრისტეს-და დამოკიდებულთაჲსთა.

მუხლნი უკუტ დავითისნი პირველ-თარგმნილისაგან დედისა (ესე იგი, იქვეაჲდ, მკ-IV—VII სუკ. თარგმნილის) დავწერენით, ვითა ვპოვეთ ახალ-თარგმნილთა დავითთა საუკუნოდ მოსახსენებელისა გიორგი მთაწმიდელისათა (რცხვი მუხლების, რაგორც აქადამ საკუდასხმოჲ, იქვე დავით-ნებესე დაუწერია, ხოლო თუთ მუხლების ტექსტი—გიორგი მთაწმიდელის დავითნი-დამ), რომელ იგი უნაკლულოდ თარგმნილ იყო პირველ-ჩუნსა და არც ერთისა მოქნენ განმარტებისა. ხოლო თარგმანი მუკელი ყოველი ახლად ითარგმნა ბერძულისაგან, ვითარცა ყოველივე გუქ[წყა] შესავალსა წიგნისასა (სამწესაროდ, შესავალი ავლას სელ-ნაწიკის).—გვედრები ყოველთა, რომელნი მიემთხვიენთ [ამას] წიგნსა, ლოცვა ყავთ ზემოცნებულისა მამისა საბაჲს, ბერისა ეფრემ უშკელისათჳს, მოძღუართა, მშობელთა - - და შვილთა მათთაჳს; რამეთუ მათთა წინაძღომითა და საკეთ მპრობელობითა და უფროასლა საკმართა და წარსაგებელთა ქმნილარს ყოველივე კეთილი ჩუნზედა ღუთისა მიერ, რომელმან ძულოდესმე კარაულიცა ბლამისი აღატყუა; რომლისასა არა-რათ უნაკლულევეანეს არს აღტყუებამ პირუტყუთ სახესა ამას გონებას ჩემ მცირისა და უნდოასა ეფრემისსა, რომელმან ესე ვთარგმნე ბერძენთა ენისაგან ქართველთა ენად და მოქნენ ვარღთისა წთა ლოცვითა თქუნიითა აკოცად ბრალთა და ცთომილებათა ჩემთა.

დაწერა წა ესე წიგნი შავსა მთასა, სანახებსა წისა სვიმეონისასა, მონასტერსა მამისა ეზრახსასა კელითა ხუცისა მთავარაჲსძისაჲთა. უფლმან მიეცინ სასიციდელი გულისმო[დგინებითისა] წერისაჲ ლოცვითა თქუნი ღის მოყუარეთა მკითხველთაჲთა - - ქორონიკონი იყო :P: (1080 წ.)

1)

ლო შე და აღიდენ სასუფეველსა - - მამანი მნათობნი ჩუენნი ანტონ ტბელი და კვრიკე ალექსანდრ[იელი?] [სიტყვთ] და საქით ძალ მწე მეყენეს თარგმნასა მას - - - ე. [ლოც]ვითა მათითა აცხოენენ ყოველნი ძმანი ესრამასა მო]ნასტრისანი - - [მი]ცვალეზუნნი.

ეთრემ თარგმნისა მიერ ზემოყენებულმან და პირველისა წიგნისა მისთვის დამწერელმან იოვანე ხუცესმან მთავარაძსემან ესე აწ ჩემთვის გარდამოვიწერე, ვითარ ვპგონებ, უნაკლულად და მართლად. ვისცა გადაწერაჲ გენებოს, მინდობილ იყენით, რამეთუ ვითა ვპოე, ეგრე ყოველი დაწერე და წენტილიც (ე. ი. სასკეპი ნიშნებ). გარნა უნდოდ და ჰავად ჩხრეკისა და უკანონავად და იწროდ ჩასმისათვის არა უმცარ ვარ, რამეთუ არა კითხვასა, გინა ლოცვასა ღირს ვარ, არამედ წინა-უკმო. ხოლო უკეთუ ვინმე არა მწყევოს, უმკველად დიდად ქველმოქმედ ქმნილ არს და კმა არს ჩემდა ნიქად და მისდაცა მოწლე მყოფელად ღთისა, რომელმან არა დამსაჯოს მწარედ უღ[ვ]ებით შრომისათვის, ლოცვითა თქუენ გონიერად მკითხველთათა : ან: ქორნიკონი იყო: . ლ: ნ: (1091 წ.).

ღაიწერა კასტანას ეთრემის მამობასა. —

ამ ეგრემ მცირეზე და იოანე მთავარაძსემზე ის. ჯგუთუკე ზემო გე. 33. — ეს წარწერა გვაძლევს მკვიდრს ქრონოლოგიურს ცნობებს ეგრემ მცირეზე და მისს მონა-მოღვაწეებზე. ჯგუთუკე შავის მთის ქართველთ მონასტრებზე: ესრ და კასტანა ზე. კასტანაში : იგრემ (უშუკელი თუ მცირე?) მამა უოფილა, : ნუ წინამძღვარი 1061 წელს. — როგორც საგულისხმოს წარწერისაგან, 1080 წელს ანტონ ტბელი და კვრიკე ალექსანდრ[იელი?] ასილ-მიცვალეზუნნი ყოფილან. ანტონ ტბელს სსკა წარწერებშიც მკვებდებით, ხოლო კვრიკე ცნობილი არ არის. ჩვენის ფიქრით, ეს სწორედ ის კვრიკეა, რომელსაც დაუწარია დიდი ტუაჯის წიგნი გრიგოლ ღვთის-მეტრეველისა, „წერა-კითხვის“ წიგნისაგანში დაცულის ლ რომელსაც ქველმოქმედ წარწერა: „ღთო აღიდე მონა შენი კე“ (კვრიკე).

ათონის აღაპებიც მოისისიებენ, კგონებ, ამ კვრიკეს: ლ 80: „თვესა ივლისისა : იე: ალაპი განვაწესეთ ძმისა ჩნისა კახისა კესთვის: დაუტევა ეკლესიასა სტავრანი და აკაზმულობაჲ, რომელ ვათესეთ სამ ლიტრად განძად“...

ბ) ამ ეგრემს შეჰოულდა უფრო გარეკეული კანონი სასკენ ნიშნების სმარებისა. ეს ზემო წარწერიდანაც სსასს, მაგრამ კრცლად მოთსრობილია შემდეგს ფრიად საყურადღებო წარწერაში საკელ. მეზ. მე-XII საკე. სელ-საწ. ლ 24, რომელშიც დაცულია ზემო დაბეჭდილი (გე. 33; 75) ეგრემის წერილიცა ქართლის მოქმედაზე. აი ეს წარწერა:

„ზანკუკი წიგნისა ამის, რომელსა ეწოდების „გარდამოცემა“ (დამსკეღლისა)... შემდგომად ჩანდუკისა, რომელიც აღიწესაჲს 50 თავს წიგნისა, სწერია:

„ესე ერგახისნი თაენი რიცხუნი მათანა ნართაულით თავებითურთ გარეშეთა წიგნთა და საფილასოფოჲსა სწავლულებისაგანი არიან, რომელთაჲ დადაცითუ საქირო იყო დატეენა ენასა ჩუენსა, ვინათგან სხუა არ არაჲ

ოდეს თარგმნილა. საფილასოფოსოთა წიგნთაგან იარა-
მედ მე დაქრასა და განბარევისა წიგნისასა მცირედი ქირი ვიხიე და თქუნცა
ამსვე გვედრები მკითხველთა და გარდამწერელთა, რათა არა დაუტეოთ ამითი
დაწერაჲ, რეცა სიღრმისათჳს, უკმარ საგონებელობისათჳს. ვაქებ წესსა სიწი-
ნასწარმეტყუელთა წიგნთა მთარგმნელისასა, რომელ-
თაგანი მცირედი რაჲ გაეგონების უსწავლეელთა, გინა თუ ზოგს რე სწავლეულ-
თა მიერ, გარნა სიტყუაჲ სიტყუსა ნაცვალი შედარებულია ბერძულისა; და ევ-
რეთვე მე დალაკათუ უმრავლესი ამით თავთაგანი ჯერეთ ვერ გამიგონებია,
არამედ წყალობითა ლუთისათა და მომადლებითა საუფლოსა და ცხოველს-
მყოფელისა საფლავისათა სიტყუა შედარებულია ბერძულისა დამარხებითი არა
აქლს, ხოლო ძალსა სიტყუსასა გულისკმის ყოვან ესე ზოვად ყოველთა ლუ-
თისაგან ვიხილოთ და შეუთრგულდებლმცა ქართ, რამეთუ მოვილოთმცა, უკე-
თუ ოდენ მოუწყინებელად ვრეკდეთ ზედაჲსხედა კითხვითა და უტკუესლად
განგუძლოს კარი გულისკმის ყოფისა, დალაკათუ ყოველივე ვერ გულისკმა
ეკოთ, გარნა ესე ხოლო სადამე უწყოდით, ვითარმედ ესე ვითარი არს საფი-
ლოსოფოსოჲ სწავლაჲ, რომელი იგი აქაცა საქიროდ საქმარად შოულებესემი
წაიოვანე დამასკელსა, რათა ამით მიერ წინააღუდგებ იდინ შეილნი
ეკლესიისანი გარეშეთა მათ ფილოსოფოსთა და მათითავე ისრითა განგვრემდენ
მათ, რამეთუ თჳნიერ ამით სატყუათასა სხუტბრ შეუტლებელარს სიტყუს
გება წინააღმდეგობთაჲ, სიტყუსა გვგებდენ რაჲ (რჲ) გარეშენი იგი
განუტუთელისათჳს; რომელ არს გუამი და ბუნებისათჳს; რომლისათჳს ჯე-
როვნად მოუხუმან ესე წმიდასა იოვანე დამასკელსა და ამითთა ეკლოვნებითა
მოუზღუდავს ვენაკისა ამის თჳსისა ნაყოფთა შუტნიერებაჲ. ხოლო უშინაგანეს
რაჲ ვენაკისა შევიდოდეთ და ტვენებისა მადლითასა განხილვაჲ გუწადოდის,
ესე წინასწარ გუტუწყოს ზანდუქისა ამის მიერ, რათა რომლისაცა პირისათჳს
გაკმდეს მალიად მოვსთლოთ სიტკობება.“

„ზანდუქის შემდეგ (რომელიჲ შესდგება 100 თავისაგან) სქედჲ:

„აჲა ესერა გქონან ასნი თავნი საეკლესიონი ორმოც-და-ათთა თავთა
მიერ საფილოსოფოსოთა გარეშეზიდილნი, და არცა ესენი სრულ არიან უმა-
თოთ, არცა ივინი უმათოდ, ვინაჲცა ვკადრებ და ვიტყვ: რომელსა ძალი
მისცეს ღმერთმან (ღწ) ამთდა გარდაწერად, ესე დაიმიჩხენ, რათა უკეთუ
მოკლეთ წინამძღვარი უნდეს წისა მამისა ეფთჳმეს მიერ
თარგმანებულო, იგი შეიტკობს, რამეთუ მას მადლითა სულისა წმიდი-
სათა კელეწიფებოდა შემატებაჲცა და კლებაჲცა, ხოლო უკეთუ ახალი ესე
სწადდეს გარდაწერად მას ამასთანა ნუ გაჰრევეს, ნუცა ამას მასთანა. არამედ
უკეთუ ამას დაიწერდეს, ესე აღწერენ, რათა არა რაჲ დააკლოს, არა ხოლო
ას ორმოც-და-ათთა ამით თავთაგანი პირველით ებისტალითურთ, არამედ
არცალა ჩემი ესე კადრებული და მოზრახული, არა ხოლო შესვლასა ამას
ვიტყვ, არამედ კიდეთა წარწერილსა თარგმანთაცა (წიგნი შექუდაჲ არშუბჲ

იქ, ანუ კადკებზე დაწერილ სხოლიებით), რომელთაგანნი რომელნიმე ზეპირით დაწერილია და რომელნიმე დედისაგან. და ზეპირობისა მიზეზი ესე არს, ვინაჲთგან ყოველსა თარგმანსა უკმს შემატეზაჲ სიტყუსაჲ, რეცა განმაცხადებულად ძალისა. ხოლო მე ვითარცა ყოველთა უნარჩევნისა მიზეზი იგი და შემდგომად ღვთისა (ღ'ჲ) მოცემული იგი ჩემდა თარგმანობისაჲ ბერი ჩუენი აჰას მიბრძანებდის, რათა წმიდისა სიტყუაჲ მარტივად და შეუზავებლად და შეუხებლად ვსთარგმნო, და უკეთუ რაჲმე ძალისა განმაცხადებელი უკმდეს ჩუენსა ენასა, იგი კიდესა ზედა ადგილ-ადგილ და შესავალსა შინა თავსა წიგნისასა დავწერო. ამისათჳსცა ყოვლად უჯერო არს ვისგანმე კიდესა წარწერილისა მის თარგმნისაჲ შიგან გარევით დაწერაჲ, არამედ კიდესა წარწერაჲ, ვითარცა ვისწავეთ ჩუენ ესე ოთხას ოცთა მათგან წიგნთა, თეოდორე (თ'ე) პატრიარქისა მიერ (თეოდორე ცხოვრებაჲ 1050 წ.) სკამეონ წმიდას შეწირულთა, რომელთა შინა არა რაჲ ჰრთავს საგალობელი თნიერ ყოველნივე საკითხავნი არიან გარეშენი და საეკლესიონი და საკეროასა სიტყუსა თარგმანი. პატივთა ზედა წიგნისათა უწერია.—ხოლო შესწავენი და განსაზღვრებაჲ განჩინებითურ და სამეცნიეროჲ ესე არა ოდენ ამას წიგნსა, არამედ ყოველთავე წიგნთა ბერძულთა უწერიან კიდესა, რათა რაჲმს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუსა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმდეს მიმოკვრებული ჯამი, ანუ ყოვლისავე გარდაკითხვაჲ. ხოლო განსაზღვრებასა და განჩინებასა იგივე და ერთი ძალი აქუს და განსაზღვრებისა თარგმანი თვთ წინა გეპოების საფილოსოფოსოთა თავთა შინა მეთაქუსმეტელთაჲდ.

კუალად ესეცა საცნაურ იყავნ, ვითარმედ არა ჯერ არს, რათა სხსა ვისგანმე შეკაზმულად ვპკონებდეთ წიგნსა ამას, ვითარ იგი გუანსიმეს სკამეონ ლოდოთეტიკისა და სხუათა მეცნიერთა ბერძენთაგან კაზმევაჲ ანუ რომელთაჲ უიონო (sic) არს; რამეთუ იპოოს თუ ცხორებაჲ ანუ წამებაჲ, ანუ რაჲცა რაჲ ჰამბავი, გინა მოთხრობაჲ სოფლურითა და უშუპრითა სიტყვთა აღწერილი, მას სიტყვთ განაშუპნებენ, გარდაჰკაზმენ და მეტათერას უწოდენ, რომელ არს გარდაკაზმული და ამასცა მაშინ ჰყოფენ, ოდეს აღმწერელი ჰამბავისა მის ლიტონი კაცი იყოს და არა წმიდათაგანი, ვითარ იგი უმრავლესთა წმიდათა წამებანი თანადახლოშილთა მონათა ვიეთგანმე აღწერილ იყვენ, მას შეჰკაზმენ ესე ვითარითა სიტყვთა, რომელი მასვე პირსა იტყოდის და არა შეჰმატებდეს, არცა დააკლებდეს საქმეთა. ხოლო წმიდათა თქმულსა და მართლ-მადიდებელთა მამათა აღწერილსა ვერვინ იკადრებს შეხებად, ვითარცა წმიდასა სახარებასა და ებსტოლეთა ჰაველე მოციქულისათა, რაოდენცა ლიტონითა სიტყვთა აღწერილ იყოს, ბერძენთა და მართლ-მადიდებელთაგანი ვერ ვინ შეხებებს, არა თუ ვინმე იყოს სულელ, უფროასლა მწვალებელ და განწოდომილ ეკლესიისაგან.

ამას ყოველსა თანა ესეცა საცნაურ იყავნ, ვითარმედ წინამძღუადნი

სახელად წინასწარ განსაზღვრული თქმულთათვის მინახავს ბერძულსა შინა, ხოლო ამის წიგნისათვის არა სადა თვნიერ ქართულია, ამისთვისა ესრეთ ჯერ უნდინ სიწმინდესა თქუწნსა, რათა ვითარ იგი ზედა-წარწერილსა ამისა შინა ითქმის, „გარდაცემა“ უწოდდეთ წიგნსა ამას, რომელი იგი ბერძულსა შინა ესრეთვე წარწერილ არს, და „წინამძღუარი“ მასვე წინა მამისა ეფთვეს თარგმნილსა სახელ ედებოდენ, რამეთუ თუთ იგი ამისგანვე გამოკრებულ იარს. ხოლო ესე არა უწყი, თუ თვლ მამისა ეფთვეს გამოკრებია, ანუ ბერძულად ესრედ უბოენია, რამეთუ სხუანი წიგნი გამოკრებულნი, ვითარ იგი არს „მარგალიტი“ (ქ. მ. უ. № 140) და „ყუავილ-კრებულნი“ და სხუანი მსგავსნი მათნი ბერძულად ვერეთვე გამოკრებულნი არიან.

ამის ყოვლისა თანა მრავალ-ჯამ უგულებელს ქმნილსაცა ბრძანებასა აწლან აღსრულებისა თვის თავსიდევით და მომიტევით მკირედ განგრძობა სიტყვსაჲ, რამეთუ ვიდრეა იგი ჯერეთ ჩუენთანა იყო ნეტარი იგი და ყოვლად რჩელი მოღუაწეთა შორის ბერი იოანე ფარაკელი, რომელმან მოწოდებულად გამოიკითხა ჩემგან და მიბრძანა ამით პირთათვის, ვინათგან პირველთა მათ თარგმანთა არა რაჲ ელუწა წერტილითა გაკუპთისათვის საკითხეთაჲსა, ამისთვისა ზეპირით უკმადა გაკუპთაჲ ყოველთა სახელოვანთა მკითხველთა, ხოლო ბერძულად არა ესრეთ არს, არამედ ესოდენ მისანდობელ არს წიგნები მათი მართლად გაკუპთილობისათვის, ვითარ ჩუენი საგალობელი, რაოდენი დიდისა მის მნათობისა გიორგი მთაწმიდელისაგან თარგმნილ არს, ამისთვისა მე ძალისაებრ ჩემისა არა უგულებელს მიქმნიეს, არამედ ყოველივე ჩემ მიერ თარგმნილი წიგნი ერთ წერტილად და ექუს წერტილად გამიკუპთია: ერთ წერტილი უკუპ მკირედ სასუნანად, ორ წერტილი გასაკუპთელად სიტყვსაჲ და სამ წერტილი დიდად სასუნანად და ექუს წერტილი სრულიად, დასაბოლოებულად და ახლად დასაწყებულად სიტყვსა.— არს ოდესმე იშვით (იშვით), რომელ არა დასაბოლოებულად ზის ექუს წერტილი, არამედ კმისა საქცევად ოდენ, რომელი ესე მეტაფრასთა შინა უფრო იზოების, რაჲმს მოწამე მსაჯულისა მიმართ მეტყუპლებდეს და მყის ღვთისა მიმართ ცვალოს მეტყუპლებაჲ. ესე ვითარს ამას ადგილსა ექუსი წერტილი უზის, არა რათა დააბოლოოს, არამედ რათა კმა იქციოს მკითხველმან.

აწ უკუპ აღრე გამოკითხული კეთილისა მის გულის-კმის-ყოველისაგან და ჩემ მიერ მისდა თხრობილსა აქა დაწერად ბრძანებული აწლან ვიძიულე დაწერად, რამეთუ უფროს ყოვლისა „სარწმუნოებისა“ და ღვთისმეტყუპლები სათვის თქმულთა წიგნთა შინა საკმარ არს კრძალვა მკითხველისაგან და მწერლისა და მსმენელისა.

გვედრები უკუპ, რათა წერტილი შეიკრძალოთ და მე ყოველივე სომილება მომიტევით და ლოცვა ჰყოთ პირველ მოკსენებულთა მათ მამათა ბერისა საბაჲსთვის, რომელი იყო შემდგომად ღვთისა მიზეზი და მომცე-

მელი ჩემდა თარგმნობისა და მღ'დლისა გაბრიელისათჳს, რომლისა ბრძანებითა და ლოცვითა მოსცა ღმერთმან წა ესე წიგნი ყოველსა ნათესავსა ჩუენსა. ამით ყოველთათანა მე შემიწყალოთ უსასყიდლოდ და ითხოვეთ ღვთისაგან მოტევება ურცხუთა ბოროტთა ჩემთა და თქუენცამცა გიპოვნის წყალობა და ღვთისა მას სასჯელისასა მრავალმოწყალისა ღვთისაგან, რომლისა არს სიმტკიცე და ძალი აწ და ყოველთა საუკუნეთა უქუნისამდე ამინ^ა.

ამ სეკლ-საწყისის აწმადი ბრძანება სსოღაებთა თუთა კუფრისისა, რომელთაგან რამდენსამე მოკუეყანთ სანამიჲშოდ:

1) 14 ფურც.: „ღრამბა წერილად გამოითარგმანების, ხოლო ტიკოსი— დამადნობელად; რათა რაგამს სიტქა „ღრამბატიკოსი“, უწყაოდ, ვითარმედ დამადნობელსა იტყუ წერილისასა, ესე იგი არს, რომელი დამკნის სიმკურტესა სიტყუთა სიღრმით შეყინებულთასა“; —2) ბერძულად ტექსტში სმარებული სიტყუა „აგენიტონ“ (გვ. 43) აწმადი განმარტულად: „ვინათგან ქართულად არ დაეტეოდა, შემინდევით: სრულიად დაგდებასა სიტყუასა, ბერძულადე დაწერა ვირჩიე, რამეთუ ბერძულად მსგავს არიან სიტყუნი ესე „აგენიტონ“ და „აგენიტონ“ და ორითა ნართა დაწერილი უმობელსა იტყუს, ხოლო ერთითა ნართა დაწერილი—აუგებელსა“.

წიგნის ბოლოს (თავი :რ:) იმობა წითელ მედნი ტექსტის სკლით წარწერა: „დასასრული შრომათა იოვანე მანსუორისთაჲ (?):—ფერემ მკირემან; (sic) ქართლებრთ (sic) ენად (sic) აცისკროვნა: ელინთ ფილოსოფ მუსიკ (sic) ნარიტარებნი: იმპორისნა რაჲ სულმან ნამდვლევ არსმან: სარკე განწმედილ; (sic) ექმნა მემობარესა: რაოდენ დაიტეეს; (sic) სვნილი კაცთ ანაგისა:—“

მეორე შეკმენით იქვე (138 ფურც.): „ლოცვა ყვეთ ქვე მოყუარენო გაბრიელისათჳს, რომლისა ბრძანებითა ითარგმნა წა ესე წიგნი (მეორე აწმადი): და კეთილთა მოღუაწეთა ჩემთა და განმადიერებელთა, ამას თანა მზრდელთადა და მსახურთა არსენი იყალთოელისა, იოვანე და იოვანე (sic) ხუცესთა, სტეფანესთჳს დიკონისა და უფროას ყოველთა ჩემ საწყალობელისა, რეცა თარგმნისა ფერემ მკირისათჳს, რომელსა დიდთა კათოლიკეთა მარხვათა ცოდვათ თვსთა გლოვად და ქრისტიანეთადა საერონი ეამნი უგულვებელს მექმნეს შიშითა ამისისა ვერ გასრულებისათა, რომელი სრულყო ღ'ნ ლოცვითა ზემოკსენებულთა ამით მამათათა აწ:—“

წიგნის დასრულად აქვე (გვ. 139) სკლითაჲ: „კერძულ შეკრებილი და მკირედ რაჲმე მოკსენებელი... წისათჳს... იოვანე მონაზონისა და ხუცისა დამასკელისა, ზღწერილი მიქაელისაგან ხუცისა სვმონ-წმიდელისა ენასა ზედა არაბთასა, რომელი ესე ითარგმნა სამოელისგან წისა მიტროპოლიტისა ადანელისა (?) ბერძენთა ენად“. აწმადი აწერა: „ფერემ“. —მიქელ სუქისი სუნჯელოზი იერუსალიმელ-კვირელ ქართველი ბერძ. იყო: ამას უთარგმნა

ზრახულით ბერძნულ ენაზე „აბიკურა“, ანუ თეოდორე იერუსალიმელ ხაზანელთ ეპისკოპოსის თხზულება: მონოფიზიტთა მიმართ (ეს თეოდორე იწოდებოდა „აბიკურად“, ხოლო „აბიკურადვე“ იწოდებოდა თეოდორესი სემოქსიკენებელი ნაწილები; ამაზე იხ. ზემო, გვ. 88--89. — „აბიკურა“ ჩვენს მეცნიერებს ქართულთა თხზულება ჰქვიათ.

ამ საკითხს ზედ მოსდევს (გ. 146): „უწყება მიზეხსა ქართველთა მოქცევისასა“ (იხ. იქვე გვ. 37; 53), რომლისმ აღოს იშვება წარწერები: „სრული ქმნა ესეცა ქართველთა ოდეს მოქცევისა მოსახენებელი თვთ ღირსისა ეფრემის ნუსხისაგან... ლოცვა ყავთ ეფრემისთვის, რომლისა მიერ თარგმნილ არს წიგნი ესე სულთა სარგებელი ცხოვრებითურთ იოვანე დამასკელისათ, რომლისა ლოცვითა გვკენინ ღწ ტუქობისაგან სულიერისა. ან“.

საჭიროდ ვრაცხ დავუთთა აქ ისიც, რომ ანტონ I კათალიკოსს ეს თხზულება („გარდამოცემა“) წის კეთიმისა და ეურემ მცირისი აქს სისქში, როდესაც იგი მისგან სათარგმნ თხზულების „სედ-დადგინებისა-დოღმატიკა-დეთიმეტეკელე ბისანია“-ს წინასიტყვაობაში ვკაუწყებს: „...აქუნდა ვიდრე ქართულთა თარგმნებული ორთაგან ღრამატიკოსთა ჩუბნთა, ესე იგი სანატრელისა ეფთიმისგან და ეფრემისგან მცირისა კატოლორიან არისტოტელეზრი, ქმნილი გადმოცემით წმიდისაგან დამასკელისა“ (წიგნ-კითხ: სედ-საწ. № 1181; სქში აღწერა წიგნ-კითხ. წიგნ-საცავისა გვ. 515).

გ) იმავე ავტორის სათარგმნ მცირე ტანის ქალაქზე საწერის დაშლიში დავსაიონი (მე-XII-XIII საუკ. გავრული სურთი, რომელიც აქ-იქ წააგავს მკერდულსა) ჩვენ ვიპოვეთ გელათის წიგნ-საცავში შემდეგის იმავე სელის წარწერათ:

„გვედრები ყოველთა მკითხველთა და მსმენელთა და გადამწერელთა, რათა ლოცვასა ყოფდეთ ღწ-შემოსილისა მამისა ანტონი ტბელისთვის, მოძღუართა, მშობელთა, ძმათა და შვილთა მათათვის, რომელმან ოხითა თსითა ღწისა მიმართ უბრძანა პირუტყუ სახეობასა ჩემ მცირისა და უნდოვასა ეფრემ უნარჩევნისა მოწაფეთა მისთაჲსა, რათა სახელად სიწმიდისა მისისა გამოვთარგმნა ბერძულისაგან ახლად ქართველთა ენასა ცხორება ესე წმიდათა ამათ მამათაჲ, რომელნი განბრწყინდეს ანტიოქიას და გარემოსა სანახებთა და ბრძანებულთა შორის მისთა (სამწესართად, სისქისასაგა ამ წიგნას ჩვეთსკა კერძოვასწართ). უკეთუ რაჲ აქა შნა (შისა?) კეთილად ქმნილ გეპოოს, იგი ღწისა სამადლობელ და მათდა სალოცველ ყავთ; ხოლო მე ცთომილება ოდენ მომეტევთ, რამეთუ იგი ოდენ არს ჩემისა უდებებისა და უღირსებისა ნაყოფი; ხოლო კეთილი ყოველი ღწისა არს, და თარგმანება ესე ჩემი სებაჲსა და ანტონის მადლითა და ლოცვითა ქმნილ არს, რომელთა საუკუნომცა არს საესენებელი და კურთხევა მათი“. — ქართულს: ენაზე აქამდე იშვება ორი ლაქსაიონი: ერთს იწოდება „ეფრემ დიდი“, ხოლო მეორეს „ეფრემ მცირე“ (ეფ. მუხ. № № 164; 166; 196). „ეფრემ დიდი“ უნდა იყოს თარგმანილი მკერდულსაგან.

— ვითარაჲთა მადლ-წიგნით: 1. ანტონი ტბელი 2. ეფრემ მცირე

ლად ეფერემ იერუსალიმელისაგან, რომელიც უნდა იყოს ერთი უდიდესი ბეკლთა მთარგმნელთაგანი, რომელიც ცნობილია არ არაბ ცხოვრებით და მოღვაწეობით. წაკეთაჲ მთავრიდელს, როგორც სხანს, მეორედ უთარგმნია იგივე ეფერემის სწავლანი (იხ. ზემო გვ. და СВЯТЫЯ С. ЦЕЦАРИСА გვ. 88 და ზღვოვან-იფიული ნუსის № V; კვლ. მუხ. № 296). ამ წიგნში აღწერილია უმეტესად ცხოვრება ეგვიპტის ბეკლ წმადნისაჲს. — მთავალი იშოვება აგრეთვე ეფერემ ასურის წიგნი წარწერით: „საქნაურ იყავნ, ვითარმედ სკმეონ-წმიდისა და თუალი-სა წიგნთა ორ წიგნად არს ეფრემი და თუ ერთად სწერდეთ ვინმე, ესრეთე ადგილსა აჩენდით, რამეთუ ესრეთ ითქუმის: ეფრემ პირველი (ეფერემ დიდი?) და ეფრემ მეორე (მცირე?). — „სუმეან წის და იუდაის“ წიგნებად იგულისხმება ანტიოქიის მიდამო ქართველთა მონასტრებში ქართველთა მოღვაწეთა მიერ უთარგმანები გასაწიკვად იერუსალიმელ-საბაწმიდელ-სანიქუ-თონსელთა და სსკათა მოღვაწეთაგან. დიონისე ანკურაგელი, თარგმნილი ეფერემისი იხ. კვ. მუხ. № 163).

დ) მეგრული მთავარ-უოფელის დავით დადიანის ერთს XI სუჟ. დიდს ხელ-საწერში ქალაქ დსუ დაწერილში in folio, რომელიც შეიცავს სსკა-და-სსკა მეტაფორას (ესა და ცხელია წერა-ვითხ. წიგნისაგ. № 384) ჩვენ ვიპოვეთ დიად შესანიშნავი საისტორიო ცნობები ბეკლს მწერლობაზე და თუ ეფერემ მცირეზე დაცა ამ ხელ-საწერის აქვს შემდეგი საუფრადებო წარწერა:

1) 68 ფურცელზე იოანე ოქროშინის ცხოვრების ბოლოს იშოვება წარწერა ტექსტის ხელთ ორ სვეტად:

„დიდება შენდა ღო მიზეზო ყოველთა კეთილთაო. | დასაბამო და სრულ-მყოფელო ყოველთა არსთაო სამგუ: მოვნებით | და ერთარსებით ცნობილო სამებაო. | რომელმან ჯერ იჩინე სრულყოჲად ცხოვრებასა იოვანე. ნამძღვრე კეშმარტიცა | მწყემსისა: მწყემსთა: და უსრულესისა მოძღუართა შორის: რომელი | იგი დადასათუ ოქროვანად | სახელ იღების: არამედ ესოდენ უპატი-ოსნეს მისსა არს. რაოდენ იგი | ვერ ეგოდენ თივისა მწყობისა: რომლისა მე-ოხებითა. და ლოცვითა. | ბერთა ჩუენთაჲთა საბაჲს და ანტონისითა. აწ ცა ითარგმნა ესე | ახლად. ბერძულისაგან მეტაფორასისა: ყოვლად წადიერებითა და | მურეალებდ სურვილითა. | გაბრეელ (გაბრელ) სტეფანეს ხუცისა ქულეველისაჲთა: რომელმან უმეტეს ზომისა აიძულა პირუტყუთ სახე ესე | გონებაჲ ჩემი ყოვლად მცირისა და რეცა | უნარჩევნისა რაჲსმე თარგმანთაჲსა ეფრემისი: და კანდიერ მყო სხუათა ვიეთთანა (კეთან) ამის დაქათარგმნად და კანტებად: — უკეთუ რაჲმე კეთილი არს: იგი ღუთი-სა (ღა) | და ზემოკსენებულთა მათ ლოცვისა და მადლისაჲ: ხოლო ნაკულუღევენებაჲ ყოველი ჩემი არს და უღრისისა ამის ბრალთა მიერ განფრდი-ლიქა გონებისაჲ: გვედრები | უკუე ყოველთა მკითხველთა და მსმენელთა რათა ლოცვასა ჰყოფდეთ | პირველ მოკსენებულთა მათ მამათა ჩუენთა. | მოძღუართა და მშობელთა. მამათა და შვილთა მათთათჲს: — ხოლო მე ყოველივე ცთომილებაჲ სახიერებით მომიტევეთ: და თქუთ წმიდითა პირფთა თქუე-

ნითა ალკოცაჲ ცოდვითა და უშუქლოვითა ჩემთაჲ: რათა თქუენცა | ჰპო-
ვით მადლი მ[ოწა]ლებისა(?) ჩემისაჲ | ლ[ა]ნსა (ღვთისა) მიერ მრავალ-მოწყალი-
სა ან: —(პიტკინტა წოდებულია „პიტკონი“ გვ. 67).

2) 167 ფურცელზე წ[ა]ნის მოწამის ზედაგასსა მეტაფრასისა, იოანე ოქროპირის
მიერ აღწერილსა, არმაწე აქეს წარწერა ტექსტის სელით: „თ არ გ მ ნ ი ე ფ-
რ ე მ ი ს ი“. აქ უნდა იგულისხმებოდეს ეფრემ დიდი იერუსალიმელი და არა ეფ-
რემ მცირე: უკანასკნელის სათარგმნის ყოველგან თუთ ეფრემის გრცელი წარწერები
აქეს ამ წიგნის ტექსტშივე და არა არმაწე. (სიტყვა: „ნონნა“ ის: იქვე გვ. 166).

3) 239 ფურც. იზოკება რამდენიმე სწილი წ[ა]ნის დიმიტრი თესლონიკელის
ცხოვრებისა, რომელმაც მოასვენებულსი არიან სკვითა, სანძტა და განდალთ მოქმედ-
ბანი და ბოლოს წარწერა იმავე სელით გ. 244: „გვედრები ყოველთა, რომელნიცა
მიემთხვნეთ წამებასა ამას, რათა უწყებულ იყვნეთ, ვითარმედ არა თუ ამის-
თვს დაწერილ არს, ვითარცა უმეტესსა რასმე მეტყუელი პირველისსა, გარნა
რამეთუ ყოველთავე ამათ დიდთა მოწამეთა ორორი აქუს წამე-
ბამა უძუელესი და უახლესი, — არა თუ უმრუდესი და უმართლესი, არა-
მედ უცხადესი და უღრმესი. ეგრეთვე აქუნდინ ამასცა მეორე ესე პირველსავე
თანა: რამეთუ ესე ბერძენთა ცა ესრეთ აქუს, რათა რომელიცა ვის
სთნდეს, მას იკითხვიდეს და ლოცვასა ჰყოფდეს განმგებელთათვის და შენდო-
ბასა მკადრებელთათვის.

ამისი მთარგმნელი მცირე ეფრემ აღიღე სულითა ქ[რ]სტ მეუფეო დიდები:
საო. ამინა. (გვ. 267 მოასვენებულა: „ცხოვრება წ[ა]ნის მამის მამაქის“).

ეს სეყურადღებო წარწერა წმიდანების ცხოვრების სხვა-და-სხვაობისა და აღკ-
მოსაყენებელია მეცნიერებისთვის და შექმის მოამფისი აგიოლოგიის ისტორიისა.

4) 268 ფურცელზე იზოკება წარწერა, მომსახურებელი გიორგი მეფისა კესა-
როსისა და მისა მისისა დაკით მეფის და ზნაბურ სეკსტორისა, რომელმაც ჭეშო
მოგვეყის (ის. 1089 წ. ჭეშე).

5) გვ. 295 ფურც. იზოკება „წამება წ[ა]ნის დიდთა მოწამეთა ქრისტესთა
იერონისი და სხუთა მისთანათაჲ, რომელნი ეწმანეს მელიტინის სობითისასა“.
შემტანე სწერის: იერონიას... მამული უყუე არს მეორე სამთავრო კაბადუ-
კიისაჲ და ქალაქი ტვანაჲ“. მტანე ცხადად ჰეოფსი, რომ დეოკლატიანეს
დროს (284—299) ქრისტიანობა გავრცელებული ყოფილა სომხეთში და კანადუ-
კიაში; სოლო კანადუკიის რამდენსაჲ სწილში იმ დროს ქართველ ტომნი სცხოვ-
რობდენ. — 167 ჭ 310 გვ. მოასვენებულ ია ცხოვრება „წ[ა]ნის ბაშკილაქისა“(?).

6) 306 ფურცელზე, წ[ა]ნის თეოქტისტის ცხოვრების ბოლოს აღნიშნულია მთარ-
გმნელი ამ ცხოვრებას „სტეფანე სანასოასიჲ“ (ეს წარწერა ის. იუქო, გვ. 114)
და იქვე ფურც. 299 არმაწე აწერია: „სტეფანეს თარგმნილი“. რომ ეს სტე-
ფანე ჭეიხნდიდელია, არმაწე ის. იუქო გვ. 113—114.

7) 318 ფურც. აღწერილია მინა მეტეპეტელის ცხოვრება (III სსუჲ.), რომელ-
საც ბოლოს აქეს ფრად სეყურადღებო წარწერა: „წ[ა]ნის მამანო ესე წ[ა]ნის მინაჲს

წამება იყო ძუელადცა თარგმნილი კიმენისგან. რამეთუ ესრედ ეწოდების პირველ ლიტონად აღწერილსა წიგნსა მოწამეთასა: ხოლო აწ ესე ითარგმნა ახლად მეტაფრასისაგან ბრძანებითა კალიპოსელთა წინამძღურისა ბასილისითა: რამეთუ მას უკმა მინა წმიდისათვის: და ესე იჩნია ლოლოთეტიისა სკვეონის შეკბუმლისა მოწამეთასაგან (მწმთ.ას.ჯ. 7): რომელსა მეტაფრას ეწოდების: შეგვანდეთ და ლოცვა ყავთ:— (პინა-წმიდა“ ქართულთა მონასტერი ყოფილა).

ეს წარწერა ერთი იმ მრავალ ახალ საბუთთაგანია, რომელნიც გეოტეკნიკენი, რომ სკესი სკელესიო მწერლობა: მეთუ საუკუნეებდენ აღომინებულა ყოფილა. კამესს (ჩვენის აზრით V—VI სსუგ.) უთარგმნია ძველი ვარინტები წმიდათა ცხოვრებისა, რომელთაგან არაერთი დარღულია ახლამდისც (მაგ. ის. კვლ. მუწ. № 95) და მეტაფრასისთვის ახალი საწერა, რომელმაც ერთი სხვი მინც უნდა შემოიტანოს მსოფლიო ეკლესიის ისტორიაში.—

ძველი სკელესიო მატანეში; (ლიტონად აღწერილია) (და ქართულ ქნაჲ კამენისაგან გადმოთარგმნილები), მე X—XI საუკუნეში სჯომს ლოლოთეტს გაზდაუკუთება (მეტაფრასადა, ე. ი. მოხდენილ ფრასებით შეუქვია და გაუქვნილები მას (და ამით, რასაკვირვებია, იმ მატანეების ისტორიული ღირსება დაუქვნილები), რის გამოც მე X—XI საუკუნეში ქართველთა სჯელი მიუყვით ამ ახალ მეტაფრასების თარგმნისათვის. — შემდეგ ერთჲთა კიდევ გაუსწორებათ ბერძენს წინ ცხოვრებანი, როგორც მოკვირებობა შედეგი წარწერა ერთის დიდის გელათის წმიდათა ცხოვრების 1565 წელს დაწერილას სელ-ნაწერის (თებერვლის წიგნი): „ამათ უკუშ საკვრედიისა მის... სკვეონ ლოლოთეტიისა დაკლებულთა მე... დიდისა პატრიარქისა ჩუშნისაჲ ქსიფილიონოსისაჲ... აღმღესავდა... სხუათა წიგნთა ძუელთა მოთხრობათაჲ, რამეთუ მრავალნი ძუელითგან (სის) აღწერილნი წიგნი უკანასკნელ განრყენილნი ვიეთმე უსახურთა და ბილწთა კატაგან გულარძნილებით... არა მცირეს სიძნელ მიქმნიდეს ამომწულილეულსა... გარნა ვგრეცა კეთლ თნებით ეელოფილი განეასრული“ (ჩემი უბის წიგ. III, 112). — ეს წმინდანებას ცხოვრება შედ უზარმაზარ ტომებად აღწერილი (თვეების: თებერვლა, მარტა, ივანია, ივლასი, სკელესიური, ოკტომბერი და დეკემბერი, — დასაბრუნეი ვერ ვაზოკუთ) ეკდომოს კრის ბრძანებით 1565 წელს გადაწერილა აზოკუბა გელათში. ქართულად მთარგმნელნი არ სხანან.

7) 339 ფურცელზე, წმიდათა სამთა აღმსარებელთა გურია, სიმონა და აბიბოლის ცხოვრებას ბოლოს: „წნო სამნო მოწამენო სამებისა ყდ წინანო მისსა მიმართ მეოხებითა თქუნითა. და ლოცვითა ბერისა ჩნისა ანტონისითა: მითვალულ ყავთ მესამე ესე ნაყოფი ჩნისა ყდ განახლებული-სა მეუფისა არსენისი: და კნინისა ამის წილ ძღუნისა მიჰმადლეთ ნათესავსა ჩნსა წარმართება თარგმნობისა მისისა: რ შეუძლებელი კატაგან, მის და მის მიერ თქვენდა შესაძლებელ არს“. — და ზედეკ იმავე სჯელით, მარამ უფრო მწერიალად:

„ჩემს გლახ ეტრემ იტყვის მცირე მონაჲ მისი: და უფროასლა მოძღუარი“:— ჩვენ გვეკონია, რომ აქ მოსსენებელი არსენი არის „არსენი მონაწილი კალიპოლი“, რომელიც აღბათ იმის გამო არის მოსსენებელი ცოცხლებში რუის-ურბნისის 1103 წლის კრებაში, რომ იგი ამ კრებას დასწრება, და არა არსენი იუფლოელი, თანამედროვე და თანამოდვეწე ეფერემისი. ამ არსენს უთარგმნა ბერძელით გიორგი მონაწილის „სიროანოგრაფი“ (საკვლეპიო მატინე ადამისითგან მესამე მსოფლიო კრებამდე), წარწერთ: „დაესრულა ხრონოგრაფი გიორგი მონაწილისა... ლოცვისა შინა ნუ დაივიწყებთ... მონასა შენსა არსენის, რომელმან ესე ბერძულისგან ქართველთა ენად ვთარგმნე“ (ეკლ. მუწ. № № 165 და 174).— ცხოვრება რომაწილისი, თარგმნილი ეფერემისი (დიდის) ის. გვ. 325.

9) 364 ფურც. წა გრიგოლ საკვირველ-მოქმედის ცხოვრების ბოლოს:

„ლოცვა ყავთ წნო ღვთისანო რწნიცა მიეუბზრეთ აღწერილსა ამს წნისა გრიგოლი ნოსელისა. ცხობებასა დიდისა გრიგოლი-საკვრველთმოქმედისასა. რწლი დაიწერა ბერძულისგან ქართულად. მოსწრაფებითა მღწლისა გაბრიელისითა და კელითა ყდ უღირსისა ეფრემისითა: ხოლო ბრძანებითა ზოგადისა მშისა ჩნისა ბერისა საბაჲსითა. რწისა იყენ სწნო საკსნბლი და კრთხევა მისი არ იყენ:“

II: ესე საცნაურ იყავნ ვდ ცხობება ამის წნისაჲ რწლ ჩნ ძუელად გუქონდა სხუჲჲ არს და ესე გრიგოლ ნოსელისა თქმული სხუჲჲ არს. ესეცა გუასმიოდა ვდ გწ -- ბლსავე თა (განკუბულსაჲ თასა?) ნოსელისა წიგნისასა ესეცა საკითხავი უთარგმნია წა მშასა ჩნსა გრი (გიორგი) მთა წმიდელსა. გარნა ჩნ ჯერეთ ა[რა] გუეხილვა არცა შავსა მთასა მოწვეწულ იყო: ამისთვის იძულებითა მღწელისა გაბრიელისითა ვთარგმნე: ვა არა მოლოდემან. მის წიგნისა აქა მოწვეწისამან სიჰავისაგან ჟამთაჲსა და უდებებისაგნ გონებათაჲსა:— და ესე დაწერიე რა უქთუ ოდესმე მოიწიოს არა ჰგონოთ თუ კანდიერებით ვყავთარგმნაჲ. თარგმნილსა დიდისა მოძღურისა და ეკლესიისა მნათობისასა: რომლისა უმჯობესი ნუ უუკუ და არცა თუ უპირატესისა მისისა. და ზოგადისა მამრსა ჩნისა ეფთჳმისაგან საგონებელ იყო მეორედ თარგმნაჲ: ვინაჲცა იყენ სწენ სწნბ და კრთხვ მთი აწ“. — ჩვენ გვეკონია, რომ აქ მოსსენებელს იყარაჲ: (სიჰავისაგან ჟამთაჲსა) იუელისსიქვა თურქთ-სელჩუკინთა შემოსევა აღმოსავლეთს 1082—1096 წლებში, და ამ დროებშივე უნდა იყო აღწერილი თუთ მოსსენებელი სელ-ნაწერი „კელითა ყდ უღირსისა ეფრემისითა“ ა. ი. თუთ ეფერემის აკტოგრაფი უნდა იყოს იგი, კალამოსს აღწერილი.

10) ფურც. 375, გიორგი კოსტანტინუპოლისის სიტყვის შემდეგ „სიტყუა ყდ წა ლთის მშობილისათჳს“ არმაჲჲ აწერა: „თარგმნილი ეფრემისი“ (ვერსებ ეფერემი იერუსალიმელისა და არა ეფერემ მცირისა: შეადარე ზემო გ. 222).

კ) ჟაქარია გაბაშვილი, მეფის ინჰლისს ნამომღვრალი, სწერის: „ძუტლსა წიგნსა მიხილავნ მე, ზაქარია მოძღუარსა და მუნითგან გადამიწერიეს: მრგვ“

ლით უამითგან უწინარეს ეფთიმისა და გიორგისა, წათა მამათა მთარგმნელთა-
სა, და ვით და სტეფანე ქართუპლთა გუარისანი იერუსალიმს მიიწინეს
(IV—V საუკუნეს?) და მუნ შეემეცნეს ელინთა ენაშვიობასა და პირტუპლად
მათ ვადმოსთარგმნეს რაოდენინმე საეკლესიონი წიგნი ბერძულისაგან ქარ-
თულად და არაბთა ენისაგანცა საღმრთონი წიგნი ვადმოი-
ღეს მრავლითა შრომითა; და შემდგომად მრავლისა უამისა აღეშენა სა-
ყდარი პორტიკისა ღვთისმშობლისა და მუნ შეჰკრბნეს მრავალნი ქარ-
თუპლნი მონაზონნი, და მათ შორის ვამოხნდეს ეფთიმი და გიორგი სა-
ნატრელნი მამანი, და რაოდენიცა და ვით და სტეფანეს მიერ თარგმნილნი
წიგნი მწერალთა განერყუენეს, ამათ განაწრფელნეს და განმართნეს
და უმრავლესი ახლად ვადმოსთარგმნეს. ამათსა შემდგომად ვამოსხნდეს სამ-
ცხით ღირსნი მონაზონნი: საბა თუხარელი და ეფრემ მცირე, მო-
წაფე იოანე პეტრიწისა. ესე ეფრემ ფრიად აძულა საბა თუხარელმან
თარგმანებად რაოდენთამე წიგნთა, რომელნი არა თარგმნილ იყუნეს ენასა
ხუცნსა, და ვადმოსთარგმნა (ეფრემის): 1) წიგნი დიონისოს არეოპაგელისა
(საეკ. მუხ. № № 163 და 110), 2) გრიგოლი ღვთისმეტყუელისა „ლაგსა-
იკონი“; 3) დავითნის თარგმანი ორწიგნად; 4) სჯულის-კანონი დიდი; 5) და
რომელნიმე ცხოვრებანი და წამებანი წმიდათანი; 6) თეოფილონი ისტორია,
7) და თქმულნი კასიანე მონაზონისანი. ხოლო ეფრემ იყო შავსა მათსა და
ოდესმე ისრუსალიმსა—Опис. древ. Тиф. II. Юссел. стр. 109, Свѣ-
дѣнїя... გ. 61).

კ) და ვით აღმაშენებელის ძეგლში მოსსენებულნი არიან: საბა სელაჰსი, ან-
ტონ ტბელი, ეფრემ მცირე და არსენი მონაზონი იუდათოელი. ის „სამოთსე“
გვ. 321 და ჩემი უბის წიგ. III, 130.

ზ) ეფრემ მცირის და არსენ იუდათოელის იამბიკონი. იამბიკონი საეკ. მუხ.
ტუავის სამოციქულოში № 137.

ც) საეკ. მუხუჟუმის სელსაწერ ქ.-ცნობარების № 131, გვ. 247 და მარია
დედოფ. ქ.-ცნ. № 30 არმაზზე აწერია ტექსტის სელოთ: „ამისა უამთა შევიდენ
(მოკადნენ?) მთარგმნელნი წიგნთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ და
იუდათოელი (?) და იოვანე ტარიჭის ძე; ქრისტეს აქათ ქკსა“: ჩროდ: “ (1174?).
ამ ცნადი შეგდომა ქკონში; უნდა იყოს ჩრიდ: 1114 წ. უნდა ვიფიქროთ, რომ
ამ წელს აღმოსავლეთით დაბრუნებულან ზემოსსენებულნი ჰირნი; მაგრამ არსენ
იუდათოელი რომ 1103 წელს ქართლში ეოფიდა, ამას ვმოწმობს რუის-ურბნასის
კრების ძეგლის-წერა. — თეოფილე, არსენი და იოანე ტარიჭი (მიიგადნენ? თუ მო-
კადნენ?) 1116 წელს (ის. 1116 წლის ქკეშე).

თ) ქკათასკეის წიგნთ-საცავში სვეტ კამოკუთ დიდი სელსაწერი III, 40, მხედრუ-
ლი, 1800 წელს გააწერა იოანე ოსეს ქესაგან (ის. 1800 წ. ქკეშე) ედაშა. ეს
წიგნი შეიცავს წაგრიგორი დავით-მეტყუელის სიტყვებს:

1) 25 დეკემბერს — შობისათვის;—2) წინა დღესა შობისასა აღწერი-
სათვის;—3) ეპიტუფიად დიდისა ვასილისთვის;—4) ნათელათვის (ნათლისღებ-
ისათვის);—5) ნათლისღებად მიმართ მაწვეველობითი;—6) პასხასათვის (პასქი-
ისათვის); 7) ახალკრიაკისა და არისა (?) და ენკენისათვის;—8) მეერგასისათვის და
სულისა წმიდისათვის: აქ წარწერა ამისაჲ: „შეისწავე, ვითარმედ სხვასა ბერძულ-
სა დედანსა ესრეთ ეწერა, ვითარ იგი შვდ მოქცევისაჲ ელია წწყლისა სარე-
ფთას“... გარნა ამას დედანსა, რომელი მე მქონდა, ეს საიდუმლოდ სამშთა-
ბერვად ეწერა, ვითა აქა დამიწერა“.—9) გრიგორი ნოსელისთვის შვდ კელ-
დასხმისა მოსრულისა მოწამეთათვის;—10) დიდისა ათანასისთვის;—11) ჯგნი-
სათვის;—12) გლახაკთ მოყვარებისათვის;—13) წყლულეებისათვის სიტყვის მიერი-
სა;—14) მაკბელათათვის;—15) კპრიანესთვის მღვდელთმოწამისა;—16) განდგო-
მილისა ივლიანესთვის; ძველისა წერა და განქიქება უსჯულოებათა მისთა (სი-
ტყუა 1 და 2 ვარკლად). 17) ირონის მიმართ ფილოსოფოსისა ექსორიობით აღ-
მოსრულისა;—18) კეთილწესიერებისათვის მეტყველებათასა;—19) შეერთები
სათვის მონაზონთასა დასამშვიდებელი პირველი, მეორე, მესამე;—20) მოქა-
ლაქეთათვის შემინებულთა;—21) ჟამსა მას ოდეს იგი (გრაგორა) უკუმოიქცა
აგარაკით საყდრად კოსტანტინეპოლისა... თავისა თვისისათვის ერისა მიმართ მუნ
შემოკრებულისა;—22) მამათა მიმართ, რომელთა დასაბ. მსავე შვდ ხუცობისა
მოუწოდეს მას აღესებისათვის და არა წინა დამთხვევს მას. წარწერა: „შეი-
სწავე, რამეთუ ესე საკითხავი ქართულსა შა არს და ესრეთ იწყების: „რასათვის
ძანო ჩემო უღებ იქმენით და სიმცრომასათვის ამისისა ვიძლიე თანდალურთავს
და უკაესკულ ვიძლიე კი დეგანად უთარგმნია, რომლისთვისცა ამთ ყუძრე-
ბათა და სხვისა საკითხავისა სხვისა თანამოკრებათა აღსძრნეს სხვანი იძულე-
ბად და მძღაერებად ჩვენდა დიდსა მას კადრებასა მეორედ თარგმნისასა,
რამეთუ სერგძისაგან ჟამთასა არა ვიცით თუ მწერალთაგან შეხუდა ანუ თვთ
წისა მამისა ჩნისა ეფთჳმის დედაჲ ესე გუარ მიხუთა ანუ თვთ რამე
განგებულებით ყო, ვით მას ჟამსა შეჰგვანდა, ხოლო აწ ვითარ იგი უწყის თა-
ვად მან ჰეშმარიტებამან პირველ შობისა ჩემისა მრავალთაგან საანჯმნო ქმნილ-
სა, გვაყვედრებდეს ბერძენნი და მითთა ყვედრებათაგან ბერძენ (კე) კვრიკე
აღექანდრიელმან (შეჯარე ზემო გვ. 215) მრავალთა წელთა მძღაერა და
კადნიერ მყო მე ახლად თარგმნად ათექსმეტთა სადღესასწაულოთა და
ამას ერთსა აპორიტთაგანსა, რომელი ესე არს ქართულითა შტენებითა, არამედ
ბერძულითა შედარებით გვაქმნევიეს, რამეთუ ქართულად შტენიერი თვთ არს
და ესეცა და იგიცა შვდ უფლისა (?) მამისა ეფთიმის მადლისა და წინადამ-
შურალობისა არს და იგი ზოგიერ უშვერ-საგონებლობაჲ უჩვეველობისა არს.
ხოლო ათცხრამეტნი იგი აპორიტთაგან პირველ ჩემგანვე თარგმნილნი
სიტყუა დართვთ და მისვე მამისა და მოძღურისა კვალსა შედგომითა ითარ-
გმნეს ჩემგან, თვნიერ ამთ ხოლო განყოფილად მათგან, რომელ არცა სხვსა
საკითხავსა სხუასა ჩავრთო, არცა ჯერჩინებით და ნებისთ უთარგმნელი სიტყუა

დავაგლო მინდობითა ღთისა წყალობათა და მისვე მამისა ეფთიმის ოხითა და წინადამა შტრალობითა მომიტევეთ და ლოცუა ჰყავთ ზ“ (ქს. 19 „პორაქნი“ ეფრემისნი აწსად შუკსეკლადი).

23) აღთქმისათჳს მღვდელობისა;—24) სიტყვა არიანოზთა მიმართ, წარწერით: „ლოცვა ყავთ წ“ო და ქრისტეს მოყვარენო ეფრემისთჳს თარგმანისა, რ“ლისა მიერ მეორედ ითარგნა ესე საკითხავი, რამეთუ ნეტარისა გრიგორი უშკელისა მიერ სომხურისაგან თარგმნილი ესეოდენ ვჰპოვე, ხოლო მე სომხურის წილ ბერძულისაგან კვალად მეორედ ვიძულე თარგმნად, რამეთუ სომეხისა შვილსა ბერძენისა და შვილისშვილსა(ღ?) ნუ უკვე და ანა უეპველსა თუთ უეპვი და საკუთარი შვილი აღვირჩივე შემინდევით ცთომისათჳსცა და კადრებისა“ (გრაფიკალ უშკელი უწინობა მთაწემსკელი VI—X სს.უკ.; სოლო ეფრემ უშკელი ეფრემ მცირესი აწსაქადრაკე ეფთილა). 25) სწავლა ქალწულისა მიმართ; 26) კლიდონის მიმართ ხუცისა; 27) ეპიტოლე ნეტარიოსისადმი კოსტანტუ. შთავარებესხისა; 28) ომილია ევლოგიოსის მიმართ. წაწერა აწშათჳ: „შეისწავე, ვ“დ წერთსა გამთქმისა აღმწერელობა სახელედების, ხოლო ზეპირით წარმოთქმისა—ომილია, ე. ი. არს პირისპირ ზრახუა“.

29) ევაგრეს მიმართ შონაზონისა ღეთაებისათჳს; 30) მეტაფრასი ეზეკიელისა; 31) ეკლესიისტესი („სლდომონ“ მშვიდობად განიათარგმანების), და იქვე წაწერა:

„ღიდება შენდა წ“ო სამებაო... რამეთუ ჯერ იხილე მეოხებითა ყ“დ წ“ისა ღეთისმშობელისა... და ლოცვითა ბერთა ჩემთა საბას და ანტონისითა მომადლებად ჩემ უღირსისა და ყ“დ უმსავსოასა მონისა მათისა ეფრემ მცირისა, რა ვითარცა ძალღმან მოელოყო ნაბიკევისაგან დაცვენებულისა წ“თა მათ პირთაგან ევთიმი მთა-წმიდელისა და დავით ტბელისა ნეშტრა საკითხავთა ამ“თ, რომელნი აკლდეს ერგასისთა მათ თავთა მიერ შესრულებულსა წიგნსა წ“ისა გ“გრი ღეთისმეტყველისასა და აწ. არს მომადლებითა შენითა ქართულადცა უნაკლულო რიცხვ საკითხავთა მისთა, ვითარ იგი ბერძულად და ყოველივე ბერძულისაგან, და ყოველივე მათთა მადლითა, რომელნი პირველ დაჰშურეს თარგმანებითა და ყ“დ მათთა მადლითა, რ“ნი აწ დაჰშუ(რესას?) მოლოცვლობითა და კადნიერებით ითხოვეს ღეთისიგან აღტყვება პირუტყვთა სახისა ამის ცნობისა, რომელ არცაღა თუ შთაჰკრეტად ღირს ვიყავ სიმაღლესა ამთ სიტყუათასა. მე უკუჲ ძალისაებრ ჩემისა მოხებასავე თანა მათსა ძალისაებრ მოსწრაფება დამიძს არაჲსა სხჳათჳს, არამედ ბერძულისა შედარებისათჳს, არა თავისა ჩემისა მინდობითა, ა“დ კითხვითა და გამოკითხვითა კაცთა ბრძენთა და სულიერთათა. ხოლო უკეთუ რასმე უნებლიეთ ცთომილ ვარ, მისი პარველად ღეთისაგან მითხოვეთ შენდობა და შ“დ მისა თქვენ მომიტევეთ, რომელნი იკითხვიდეთ, გინა სწერდეთ, გინა კითხვასა ამათსა ისმენდეთ. ზ“ წ“ო ღეთისანო თქუთ წ“ითა პირითა თქვენითა აღოცუა

უპირისპირებისა ცოდვითა და უსჯულოებათა ჩემთასა, რათა თქუნიცა ჰპოვოთ წყალობა უფლისა მიერ უფლებათასა, რომლისა მიერ საუკუნო იყავნ კსენებაჲ პირველ მოკსენებულთა მამათა ჩუნითა. ამინ.

31) ეპისტოლე ურთიერთსანი ვასილის მიერ და გრიგორი ღმრთისმეტყველისი (კასილი გრიგორის, გრიგორი კასილის).—32) ეპისტოლენი (სულ 44 წერილი) ეკლესიისა კესარიელთასა;—33) ეპისტოლენი დიაკონთა, ასულთა წერენტი კომიტისათა (ოც-და-სუთი წერილი);—34) ეპიტატია მ.მის თვისსა კესარიოსისათჳს;—35) ეპიტატია მამისა თვისსა გრიგორი ანთიმოზველ ეპისკოსისა („შენიწავე კდ ეპიტატია საფლავისზედათ გამოითარგმანების“);—36) ცხოვრება და მოქალაქობა წინ... გრიგორი ღმრთისმეტყველისა;—37) მერე აკროსტიხი (ეფთჳქიმისი?), რომლის კიდურ წერილობა არს: „მ ფრილო მოძღურებისა უფსკრულთაგან სრულითა მით საზომითა სრულ ქმნილითა შემწე ჩემდა იქმენ დღესა განაჯისასა, რომლისათჳს გხადი უნდოდ მცირე ეფრემ“.

ეფრემის ნათარგმნი გრიგოლ ღმრთისმეტყველის ქმნილებანი (რომელიც ფრად იშენათად იმოკება) დიდად განიარსება სისრულით და სხვა ღარსებით წა კეთიქს ნათარგმნებისაგან (იხ. მუხ. №№ 1, 16). საზოგადოდ ეწება ეფრემის ნათარგმნები სიტყვა-სიტყვათა და მკენიერულად გადმოღებული „სიტყვა-დართვათ“ ასე სსო-ღებთ მთარგმნელისა; რამას გამო ამ დიდად მკენიერ მოღვაწის შრომა დადის ეფრემის დიდად ეკლესიათჳს, კისც აფასებს ჩუქს საღმრთო და საღვთის-მეტყველო მწერლობას.

ღმრთ-მესანაშნავთა ისიც, რომ წა ეფთამის ნათარგმნს გრიგოლ ღმრთისმეტყველის თხზულებასი (ეკლ. მუხ. № 1) იმოკება წა ეკვრინებს „შესხმა და ქება“, რომელსაც აქეს შედგეი წარწერა: „ესე საკითხავი წა კვპრიანესი დავით ტბელის ძისა თარგმნილი არს“. დავით ტბელის ძეჲ იხ. ჩუქს აწრი ზემო გვ. 168.

ეფრემისაჲ უთარგმნის ამ წიგნის წინასიტყვაობაში მოსსენებული აზოკრითიული წიგნები: 1) „თხრობა... შიშველ-მართალთათჳს და ქუეყნისა საზომისათჳს“; 2) „თქმული წსა მამისა ჩუენისა ეფრემისი თარგმანი დაბადებისათჳს ცისა და ქუეყნისა და ადამისთჳს... ვიდრე ქრისტესადმდე... ესე თარგმნა წმინდამან მამამან ეფრემ“;—და 2) „შობა მამათ-მთავართა ადამისითან ვიდრე ქრისტეს მოსლვამდე“. რადგან ამ თხზულებებამ, როგორც ხსანს, ამოუკრთავთ სუმ-ბატს (+994 წ.) მისს ქრთნავამი მოღებული ცნობება ძველთა მამათ-მთავართა შესასებ და რადგან, გარდა ამისა, ამ თხზულებასი მოსსენებულთა, რამ დასაბამითგან ქრთსიტეს მოსლვამდე გაჴიდაო 5500 წელი, ხლო ეფრემ მცირის დროს ეს წელთა-აღრიცხვა მიღებულა ან იყო, ამის გამო ზემოსსენებული ეფრემ-თარგმანი უნდა იყოს ეფრემ დიდი „ეფრესალიელი“ და არა ეფრემ მცირეჲ. ეფრემ მცირეჲ იხ. სჯე. მუხ. სელ-ნაწერნი №№ 137, 162, სავითისავი 29 და № 163.

1081 წ.—ბ.ნ. ნ. ცაგარელს უნახავს მთაწმიდაში ტყავის მეტათფრასტი სეფდემბრის თთვისა წარწერით: „ითარგმნა უკუე წიგნი ესე მეტათფრასტი ქმ“

ლაქსა შინა სამეფოსა კოსტანტინეპოლსა, მონასტერსა შა ყდ შუენიერსა ტრიანფლიუს დედისა ლთისასა, უღირსისა მიერ თეოფილეხსა ხუცეს მონაზონისა, მათვე ეელითა მიერ გაინუსხა დასაბამითგან წელთა ექუსი ათას ხუთას ოთხმეოც-დამეცხრესა, ინდიკტიონსა ოთხსა ბერძულად; მეფობასა აღმოსავლეთს გიორგი კესაროსისა, ბაგრატის ძისა, რომლისა ბრძანებითა ვიწყეთ თარგმნად წიგნთა ელლონურისაგან ქართულად, ხოლო საბერძნეთს დედლოფლობასა მართა, მისივე გიორგის ღისასა და მეფობასა ნიკიფორე ბოტინატისა და ალექსი კომნინისასა, მას ეამსა ოდეს ბაგრატის ასული მარიამ დედლოფალი აღმოსავლეთით კოსტანტინეპოლეს შემოვიდა*.

ინდიკტიონის ოთხი მართლა 1081 წელს იყდა.— ეს წარწერა ახლეს ცნობას იძლევა ქართულ საეკლ. მწერლობის და ისტორიის შესახებ. საეკლესიო ატრუთეუ ოსიცი, რომ მართა (იგივე მართამ) დედოფალი შემდეგ მისის მეუღლის მისილ დუკას სიკვიდისა (1071—1078), როგორც სისის, საქართველოში დაბრუნებულა, ხოლო 1081 წელს ისევე საბერძნეთში წასულა. ბიასკილი მართასი ირინე (ბაგრატის ძმის დემეტრეს ქალი?) 1071 წელს ისაკ კომენეს, იმპერატორის ალექსი კომნინის ძმას (1081—11186 წ.), შეურთავს Hist. G. 300, n. 2 (კახუშტი ბაჭყ. გ. 161).

✓ 1083 წ.—ქკესა :ტგ: დასაბამითგან: ხკჰზ: აქქა გიორგი მეფე სულტანსა - - - (აფსაზთა ქრონიკა).

ეს წარწერა ძალიან დაზიანებულია, ბოლო სიტყვა სრულიად არა სისხს. ჩვენს მანის სწორედ წაკითხულად მიგვაჩნის შემდეგი: „აქა გიორგი მეფე სულტანსა“ - - - უკანასკნელი სიტყვა უნდა იყოს წინაშე წარვიდა.

მართლაც, ქ.-ცხ. (გ. 238) მოგვითხრობს, რომ სელმუქ-თათრებმა დავით აღმაშენებლის ძამის გიორგი II დროს სრულიად დაიპყრესო და აღაოსრეს საქართველო, საბერძნეთი და მთელი აღმოსავლეთი. მამის „პყო (გიორგი მეფემ) განზრახვა დიდებულთა თვსთათანა და დაამტკიცეს წარსლვა მალალსა სულტანსა მელიქ-შას წინაშე და ესრეთ დაღვა სული თვისი... წარიღა ისპანს“ და „ხარაჯი“ ანუ ბეგარა დიდვა, „რომელსა აიღებდეს ეამთა მრავალთა“. თუმცა ეს ამბავი ცხადად მოხსენებულია ქ. ცხ.-ში, მაგრამ დრო არ არის ნაჩვენებ. ჩვენი ქრონიკა დროსაც გაიჩნებებს და აღავსებს ქ.-ცხ.-ბის ნაკლს.

რადგან ქ.-ცხ.-ბ.ში (L, 240) მოთხრობილია, რომ თორმეტი წელნაწიდი გავიდა ამათ თვთო-სახეთა ჰირთა განგრძობითა, სინამ 1089 წელს გამეფებოდა დავით აღმაშენებელი, ამისგანთ საგულაისხმოა, რომ ზირველი შემოსევა სერ-ჩიკოთა საქართველოში და სამშვილდეკს აღება (ქ.-ცხ. 236) იქნებოდა (1089—12) 1077 წელს, კარის აღება და ზირველად გიორგის დამარცხება 1078—1079 წ. (ქ.-ცხ. 237), „ზირველი დიდი თურქობა“—1080 წ. იენისს (კახუშტი 24-ი),

სარკვის დადება—1083 წ.; კახეთის დაპყრობა—1084—1085 და აღსართანის მიერ სელახლა დაბრუნება კახეთისა 1086—1087 წ. ახლა ხანებში (ქ.-ცხ.-239).

1083 წ. — ამავე ამავე სელახუჩიან-თათრებისაგან სეპარტიველას დაპყრობისას. მთავრისაგან ურთი შესანიშნავი 1083 წლის წარწერა ქუთაისში დაცულია. მტარა ტანის ტუფის სამოციქულოა, რომელიც ჟურჟურბითი ერთადერთი თიხის უძველესი 1083 წელს გადაწერილი შიშის თვით წა გიორგი ათონელის მიერ გასწავრებული სამოციქულოა. ეს სელ-ნაწერი მით უფრო სასწაულად და ბერძენის, რომელიც, სიძველის გარდა, თვით გიორგი ათონელის სამოციქულოდამ არის გადაწერილი იმავე გიორგი მონასხონისაგან, რომელიც მედამ თან ახლდა წმიდა მთარგმნელს და რომლის ცხოვრებაც მანვე აღწერა. ეკლესიავე ეს მოთხრობილია ქვემოთ მოყვანილ წარწერებში. სუ თუ ახლად გამოცემულია წა სამოციქულოა ანა არ ისარგებლებს ამ შესანიშნავ სელახუჩით? ცნობილია, რომ წა გიორგი მთაწმიდელის მიერ თარგმნილი წიგნები სრულიად სწორად ბერძულ-ლათინურ-სლავურ-საქსტის (კასეუმტ ბაქრ. გვ. 151—154).

ქუთაისის სელ-ნაწერი in. 8 ყდაში, გვ. 32 რვეული $32 \times 8 = 256$ ფურცელი ანუ 512 გვ. და დასაწყისი ქადაგება: თავი აქლია. შეიძლება:

- 1) წინასიტყვაობა, 2) საქმე. მ. ციქულთაა, აღწერილი ლუკა მახარებელისა საკითხავებად დაყოფილი: (უფნდ: მუხლებად; 3) უწყება (ე. ი. შესავალი) კათოლიკე ეპისტოლითა; 4) იაკობის ეპისტოლე; 5) უწყება პეტრეს ეპისტოლისა და თვით ეპისტოლე; 6) მისივე მეორე ეპისტოლე უწყებითურთ; 7) იოვანეს ეპისტოლე უწყებითურთ (ორივე ეპისტოლე) 8) იუდასი უწყებითურთ და წარწერა ასომთავრული: „დაესროვლა კათოლიკე იუდა მცქლისაჲ“. ხუთსადა: „უფლო იესო ქე ღო ჩნო, მოიქსენენ წნი და ჩნნი მამანი გი მთწმიდილი (sic) ამისი მთარგმნელი და გი მისი მოძღუარი წისა სჯონის ლაერასა დაყუდებული, რომლისა მიერ აქა მოიწია; 9) უწყება დიდისა პრემიელთ ეპისტოლისა და თვით ეპისტოლე; 10) კორინთელთა I და II უწყებითურთ და იქვე ქვემო არმასივე წარწერა ტექსტის სელით: „წის მამისა გი მთაწმიდელისა მადლო დამიცივე აგარიანთაგან; დიდისა ჩემისა გის მადლო (გიორგი სჯომ-წმიდელი) განმავლე მშვიდობით დეღვაჲ ამის სოფლისა“: —10) გალატელთა უწყებითურთ; 11) ფესველთა უწყებითურთ; 12) ფილიპელთა უწყებითურთ; 13) კოლასელთა უწყებითურთ; 14) თესლონიკელთა I და II უწყებითურთ; 15) ებრაელთა უწყებითურთ; 16) ტიმოთესა I და II უწყებითურთ; 17) ტიტესა უწყებითურთ; 18) ფილიმონისა უწყებითურთ.

და იქვე წარწერა (ქება ჰაქლესი), რომლის კიდურ წარწერილობა იტყვის: „დაესროვლა პაულე; ქრისტე შეიწყალე ცოდვილი გიორგი“ (მთაწმიდელისა?). და იქვე: „წნო მამანო ესე წა წიგნი და ყოვლისა სოფლისა მოძღუარი მე გლახკან გი ხუცესმონახონმან ვთარგმნე მთაწმიდას სულიერისა მთაწმიდას“.

ლურისა ჩემისა გრის (ქ. ა. გიორგია სუმიონ-წმიდელის) ბრძანებითა და მადლითა, რელი მყოფ არს მთასა საკურველსა (ქ. ა. ასუროთს, შავ-მთას). აწ გვევ-
 ლრები ყოველთა ღვთის მოყუარეთა, რათა ესენებულ მყუნეთ წათა ლოცვათა
 თქნთა მოძღუარნი და მშობელნი ჩემნი და ყნი ძმანი, რა ღწ. თქნცა სა-
 სყიდელი მოგანიქოს. აწ* (ესა: დაი, რომ წარწერანი №№ 19 და 20 თუთ წა-
 გიორგისა) და ზედაჲ: ყგრეთვე პირველ თარგმნილისა თვთ წრისა და ჩრისა
 მამისა გრი მთაწმიდელისა ნუსხისა მეორედ გარდმოწერ-
 ლისაგან დავწერე ესე მესამე რლისა ამისა დედასა შაწერა ხარ-
 კებით შეწამება და ფრიადი სიმართლე, ვითარცა უთარგმნია პირ-
 სისა მისა წსა წასა სულისა მიერ მიცემულთა მადლითა და შეწევითა.

რომელი ესე მისითავე მადლითა აღესწერე სამოძღურებელად და საღბი-
 ნებელად, საწურთელად და განსანათლებელად დაბნელებულისა სულისა ჩემი-
 სა მე უღირსმან გრი ხუცეს-მონაზონმან ლირისა და წრისა მამათ-მამისა გრი
 მთაწმიდელისა თვალთ მხილველმან და კელით მსახურმან
 და მოწაფემან ჟამთა მათ ჰირისა და იწროებისათა, დევნულე-
 ბისა და ტყუეობისათა, ოკრებისა და სიკუდილისათა, ოდეს
 სრულიად აოკრდა ზეგარდამო სამცხეთ ვნიერაჲ მენემუტთასა,
 რომელნი სიმამრეთა შა და შთეს იგიცა საღმობიერი იტურვე-
 ულნი, კრონიკონსა : P. 4. (303+780=1083 წ.) დასაბამითგან
 წელნი P. 4. (მეტე აწა სსსსს, მგრამ უნდა იყოს: ს. ქი: და). 20) — აღსარება და
 უწყება და სასწაული მართლისა სარწმუნოებისა და წთა კრებათაჲს, რლთა
 დამტკიცეს მართალი სარწმუნოება... იწ ქე აღდღე სული წრისა მამისა
 გრისი, რმან თარგმნა წა ესე წიგნი. საუკუნომცა არც საესენებელი მისი!
 ფოტი პატრიარქის აღსარება (კითხვა-მიკებიით). 21) განჩინება სარწმუნოებისა და
 დიდებულისაჲ იოვანეს მიერ ღწის მეტყუელისა გამოცხადებით საკურველთ
 მოქმედისა გრიგოლის მიმართ ვა ხუაზნებითა ღწისმშობლისაჲთა; 22) მიქელ
 სუჯელისა იპმისა (ინწრუ: დაიქედის) მართლისა სარწმუნოებისა წარმოთქმაჲ:
 23) აღსარება მართლის სარწმუნოებისა, თქმული... ათანასე აღექსანდრიელისაჲ
 ესე მართლისა სარწმუნოებისა აღსარება ჰრომთა წიგნისაგან გარდმოვსწერე...
 ლოცვა ყათ გლახაკის გიორგისთჲს, რწ ესე ვთარგმნე; 24) მისივე „ქალწულე-
 ბისათვის“.

იქვე წარწერა ტექსტის ხელით: „ესე ზემოთ მქლ სუჯელისა თქმული
 სარწმუნოებაჲ ნეტარისა მამისა ჩრისა ევეთვმის თარგმნილი არს და სწა
 ყი წრისა მამისა გრისაგან, ვითა ამს წიგნსა სწერია; 24) ებსტოლე წრის
 ბასილი კესარიელისა სიმოლიკიას მიმართ სეფთათჲს ექლისა მწვლბილისა (sic)
 24) მოკსენება წრისა ბასილი კესარია-კაბადუციელისა; 25) მცნება წრისა ეპის
 წირვისაჲ მღვდელთა შრთ, რწ არა წირვიდენ დღესა შა ორგზის, ად ერთ გზის.

ამის იქითი ფურცლები ჯღია: კტრ: ტრ: — ეს წიგნი ტარ: სის. შეუწირავს ჭვა-
 თასკეისთჲს 1864 წ.

შესანიშნავია, რომ სწავლულნი თათრებისაგან ახსრება ამ წარწერაში სრულად უანისება ქ. ცხ. -ის აღწერას (I, 237), და ესეც სომ ასლი საბუთა ქართლის-ცხოვრების მატანის მალა-ღარსებისა.

ამ წარწერათაგან, სსკათა შორის, ისიც საბუთდება, რომ თუთ გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი „თვალთ მხილველი და კვლით მსახური“ წმინდანისა და მოწვეუ მისი, გიორგი მონაწილის, სამცხე-ჯღარჯეთიდან ყოფილა, რადგან სამცხეს ახსრებაზე სწერას და დანახუნს სსკართუელთაგან ანას ამბობს, და ამითვე მათ უმეტეს სარწმუნოა მისი ნაწერში მოღებულნი ცნობები სამცხე-ჯღარჯეთზე. მართლაც, ერთი უკეთესთა ძველთა შემტანეთაგან დაიდ ეს გიორგი სურენძისწინა უნდა იქმნას აღიარებულ. მისი ცნობები XI სსკუ. შესახებ სრულად და სწორად, მხოლოდ სსკართა ქრონოლოგიურად განიხარტოს მისი ნაწერი, რადგან ყოველ თვალთ მსახველ შემტანეთა ის სსკოგადო ნაელი სსკართ, რომ ქრონოლოგიანს სსკლებს ყურადღებას აქნებენ. სსსახრულოდ, ჩვეის დრომდე, როგორც ზემო გეთტქვამს, მოუწვია ერთს XI—XII სსკუ. ტუგის წიგნს ამ დიდად სსყურადღებო მატანისას, რომელსაც სსკართა შეუტრუელად და განმარტებით დაბეჭდა. ათონის აღიარება, რომელიც ჩვენ გიგტქვას ასლად სსკეში, დაიდ რომ შესამებუნ და სთელს ტუგინ წა კეთიმეს და გიორგის ბიოგრაფიას და მსში მოტრუელს სსსიტორიო მსსლას. ამის გამო ამ მატანების განიხარტოა ჩვენ განსრახსული გიგტქვას.

ჩვენ გვტონია, რომ ეს გიორგი მონაწილის, გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი, დასწრება რუის-ურბნისის კრებას 1103—4 წ. და ის უნდა ტუგეს სსსკეში კრების ძველს: „თვალად წმინდისა ამის კრებისა ცნობილისა გიორგი მონაწილისა“... იმავე ძველში მოსახრუელი კისტრატო ბერი უნდა იყოს ათონელა კისტრატო, სსხაქსირის გადაწერი (იხ. ზემო გვ. 229).

1085 წ. — დაკით-გარესკის წიგნისაგანში ზ. კარბელოვს უნახავს ტუგის წიგნის დიდის ტანისა, 384 თურცელი ასუ 768 გვ., რომელსაც ტონია შემდეგი წარწერა („ივერია“ 1889 № 28):

„დაესრულა საწელიწადოა საწინასწარმეტყველოა წესსა ზედა ბერძულსა, ახალთარგმანილი წა ზამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისა, სრული ყოვლითურთ და უნაკლულო. მე სულითა საწყალობელმან ეგნატი დავწერე წა ესე წიგნი საწინასწარმეტყველო დიდებულისა ლავრისა შატბერდისათვის, სალოცველად ღვთივ-გვრგვოსანთა მეფეთა ჩუენთა გიორგი მეფეთა მეფისა და კესაროსისა და ძისა მათისა დავით მეფისა სევასტოსისა. საუკუნომცა არს კეთილი სასენებელი მეფობისა მათისა! — და კლ სალოცველად მათა ჩემთა იოანე ჭყონდიდელ მთავარეპისკოპოსისა და სვენგლოზისა, პეტრე ვესტისა და მწიგნობართა უხუცესისა და ჩემ ცოდვილისა ეგნატისთვის ლოცვა ყავთ. ღწ დაგაგეროს. ქკნი იყო ტ. და ვ. დაწერა კელითა მოსე ხუცისა ხან ცოელიისა.“

ეს ეგნატი მწერალი, მძ. იოანე ჭყონდიდელის (გვანუბ ეს იოანე წინეთ იყო ბედიელ მთავარ ეპისკოპოსის სჯნელოზი, რომელიც სბერძნეთში გაგზავნეს მსღებრელად მართა ბაგრატიის ასულის, ის. № 170, გ. 213, 264) და ზეტრე ეპიტის (ეს ზეტრე შეიძლება იყოს „ზეტრე ზეტრე ეოფილი“, მძ. იოანე ბედიელის ის. № 170, გვ. 251, 261; 262, რომელსაც სხანს ათონის აღაბებში № № 15, 17, 20), სხანს ქვემო დაბეჭდილ წყაროსთავის ტყავის სახარების განმარტების წარწერაში (ის. 1089—1091 წლის ქვეშე). „ეგნატი“ ის. ქ.-ცხ. I, 224.

ამ იოანე ბედიელს 1085 წლის ახლო ხანებში ალბათ ჭყონდიდლობა მიუღია, ხოლო ზეტრე ეპიტას—მიწივნობაში უსუცესობა. იოანე უნდა იყოს წინამოადგილე გიორგი ჭყონდიდელის მიწივნობაში უსუცესის, რომელიც ქ.-ცხ.-ში (244; 247) სხანს 1106 წლის ახლო დროებში და მოკვდა 1118 წ. (გიორგის დისწულსი: თეოდორე, თრიალეთ-კლდე კარის: მძროსველი და სჰომის ჭყონდიდელი, ქ.-ცხ. 244; 252).

სეშო წარწერაში უფრო შესანიშნავია ის, რომ გიორგის ძე დავით, რომელიც 1085 წელს იქნებოდა 12 წლის, იწოდება მთელ და სკასტოსად, მამის როდესაც დავით გამეფდა 1089 წ. რადგან 1085 წელს გიორგიმ შეითერთა კასეთი, ამასგანთ დავითი ალბათ კასეთის მეფედ წოდებულ იქმნა. ერთ-მეფობა მამა-შვილის დანიწყო 1089 წლიდან.

1089 წ. — «ქკსა :ტთ: დსხბამითგან: ხქკგ: აქბ დთ (დავით) მეფე დაჯდა და ძრვა იყო» (აფსხთა ქრონიკა).

დავით აღმაშენებლის გამეფებას ქ.-ცხ. (I, 240) ამავე წელს გვიჩვენებს, ხოლო საშინელად მიწის ძრვა აღწერილია იქვე დავითის გამეფების წინ, ვასუშტით 1088 წელს. ცხადია, ვასუშტი 1088 წელს იმის გამო დასდებს, რომ ქ.-ცხბა მოგვითხრობს, მიწის ძრვა ერთს წელს გაგრძელდა. ჩვენი ქრონიკა ამტკიცებს ქ.-ცხბას და თან გვიჩვენებს, რომ მიწის ძრვა დავითის გამეფების წელს იყო. ამ ძრვისაგან, რომელიც მომხდარა აღდგომის დღეს, სხვა შენობათ: და ეკლესიათ შორის დარღვეულა თმოგვის ციხე და ჩაუნთქავს ნანია:მს ძე კახაბერი, შვილის-შვილი ცნობილის ლიპარიტისი (ქ.-ცხ. 239).

დავითის გამეფების 1089 წელი ვასუშტის მიხნია გიორგის სიკვდილის დროდ (ვასუშტ., გ. 172); მაგრამ ქ.-ცხბა გიორგის სიკვდილზე ანუ ავად-მყოფობაზე არას ამბობს. არამედ მოგვითხრობს ასრე: „ამას მარტოდ შობილსა გიორგისაგან თვთ მამამან. დააღვა გვრგვნი მეფობისა“. ცხადია, მქმტისან ვასუშტის სმებინებს, რომ გიორგი ცოცხალია და თუ იმას სიკვდილი უდგ (1112 წელს) არას ამბობს, ეს ადვილი ასახსნელია იმ გარემოებით, რომ, როგორც ამ წიგნის შესავალში ვუჩვენებთ, დავით აღმაშენებლის მატონე უდარებით ფრიად მოკლედ არას აღწერილი და კითხის სიკვდილის შემდეგ, რამისგანთ დანიწროს ბუკრი ღირს-შესანიშნავი ამბები დაუტოვებია დავითის ძლიერის მეფობისა, რომელნიც აღნიშნული აქვთ უცხო ერთა და ტომთა მემტინებებს და საკვირველიც

არ არის, თუ გიორგის სიკვდილის წელიც გამოურჩა აღწერისგულად. რადგან ქ.-
 ცხ.-ბა (I, 262) დაკითხის სიკვდილის მოხსენიებს 1125 წელს 34 წლის მეფე-
 ბის შემდეგ (1125—34=1091 წ.), ამის გამო ბროსესს ჭგონაა, რომ დაკითხა
 ერთად მამასთან ქმრთიდა 1089—1091 წლამდე, სოლო ამ წელს (კითხი გი-
 ორგის სიკვდილისას) მარტო გამოეფლა (Introduct. p LXIV). მაგრამ ვახუშტი
 ქმოწმობს (ქ.-ცხ. I, 11): „დავით აღმაშენებლისა წ ე რ ი ლ ა რ ს: 16 წლისა
 მეფე იქმნა და 36 წელი იმეფა“. ეტყობა, ძველს ქ.-ცხსაში 36 წელი წერე-
 ბულა და არა 34. ერთად მეფობა მამა-შვილისა უნდა გაკრძელებულიყო 1112 წლამდე,
 როდესაც, ჩვენის ქრონიკით, მომკვდარს მეფე გიორგი. უკანასკნელი, აღბათ, ში-
 ნაუის საქმეებს არაგებდა, გასასკუთრებით იმერეთში, ხოლო დაკეთ თათრებს
 ებრძოდა (იხ. 1112 წლის ტექსტი).

1089—1091 წლებს მივაწერთ ჩვენ წყაროსთავის მათეას სახარებისა თარგმ-
 ნებას, რომლის საყურადღებო წარწერა (ერთი ნაწილი ამ წარწერთა ის. ზემო
 გვ. 140—3) ამოწმებს გიორგის და დაკითხის ერთად მეფობას: „მადლითა... სამე-
 ბისა ერთარსებისა... ღირს ვიქმენ მე უღირსი. ეგნატი სახელით ოდენ ხუ-
 ცესმონაზონი: ხ საქმითა და გონებითა უღებო: აღწერად წა ამას წიგნსა.
 თარგმანებასა წისა სახარებისასა: განმანათლებელსა ყოველთა ეკლესიათასა:
 ღთიე აღშენებულსა უ და ბ ნ ს ა შ ა წყარო და სთავს: *) სენაკსა შა
 ნეტარისა ბერისა ეფთვმესსა. რომლისადა ფერკთა თანა აღზრდილ
 ვიყავ: და შეეწირე ეკლესიასა წყარო და სთავისასა: აღსადგომელსა მკნელო-
 სა და მაცხოვრისა ჩნისა იწქა: სადიდებელად და სალოცველად ღთიე-
 გვრგვინანთა მეფეთა ჩნთა: სულითა განათლებულისა კურთხეულისა დე-
 დღლისა (sic) მარიამისა: (ქ. მუხ. № 184, მართა-ყოფილა მარია) და
 ძმისა მათისა გიორგი მეფეთა მეფისა და კესაროსისა: და
 და ძისა მათისა დაეით (ღთ) მეფისა და სევესტოსისა¹⁾: და
 სანატრელისა დედისა მათისა ელენე დედოფლისა²⁾: და გამ-
 ზრდელისა ჩემისა მამისა ეფთვმესსა: და ყოველთა მამათა წყარო და სთაველ-
 თა: და მშობელთა და ძმათა ჩემთა სულიერთა და კორცრელთა: რომელნი შე-
 მწე და მოლუაწე მექმნეს სიტყვით და საქმით. სულიერსა ამას შრომასა და
 საწყალობელისა სულისა ჩემისათვის: და გავაწესე სალოცავი: ოდეს წიგნის
 კითხვა დაიწყებოდის: დეკანოზი და ძმანი ყოველნი იტყვიდნ: ეგნატი

*) წყაროსთავზე იხ. Brosset Voyage archeolog. XII, 202, XI, 37—38, I, 181
 აგრეთვე იხ. ჩვენი ქრონიკა 1198 წ. ქვეშე.

¹⁾ აქედამ სხანს, რომ მეფენი გიორგი და დავით ერთად მეფობდნ, ეს მტკიცდება აგრე-
 თვე ჩვენის ქრონიკით (იხ. 1112 წლ. ქვეშე). - ²⁾ ელენე დედოფალი აქამომდე უცნობი პირი
 იყო ჩვენის ისტორიისა, რომ დავით აღმაშენებლის დედას ერქვებ ელენე, ეს სხანს აგრეთვე
 შიო-შლომის ტყაზე ნაწერ ტიბიონისაგან (ჩემი უბის წიგ. IV, გვ. 72 იხ. აგრეთვე ზემო
 გვ. 145—6) და საველ. მუზეუმში დაცულის გელათის გულანისაგან.

ხუცესსა და მშობელთა მისთა შეუნდვენ ღნ: ყოველთა წიგნისა შემომ-
წირველთა შეუნ[დვენ] ღნ:

ხოლო გვევდრები ტრემლით ყოველთა წნო ღთისანო: რნიცა იკი-
თხვიდეთ წასა ამას... წიგნსა... მოგვკსენეთ წთა შა ლოცვათა თქნთა
ზემოწერილნი ესე ყოველნი და მოძღუარი გაბრიელ რკინაელი³⁾: კე-
თილისა მასწავლელი ჩემი: და სულიერი ძმამა ჩემი გიორგი. რნ ამას
შრომასა შნა მმსახურა: და უფროასლა მე საწყალობელი ეგნატი: რნ
უღებებით წარვაგე ცხორებაა ჩემი... რამეთუ ვიყავ მეცა ვითარ აწ თქუნ
ხართ: და იქმნეთ თქნცა: ვითარ ესე აწ მე ვარ: რამეთუ კელი ესე უღიისი
რომელი ამას სწერდა. მატლთა შეუქამია და. მიწასა აღრეულ არს: ხოლო
სულსა უკდავნი იგი მატლნი დაუსრულებელნი შკამენ... ხოლო თქუნ ნა-
თელმან უკუდავან შეგიწყნარნეს:....

წნო ღთისანო გვევდრებით ყოველთა მომავალთა მე წარსრული ესე:
რათა ესე სალოცავი არავინ შესცვალოს არცა ოდებყოს (sic). უწყის სიწმი-
დემან თქუნმან თუ რაოდენნი წიგნი შემიძენიან ამის ეკლესიისადა: საუ-
რავითა და წყენითა ზედადსზედა: ვიდრე ჩუენ თანა ღა იყო. ნეტარი
იგი ბერი: მაშინ (გიორგი მთაწმიდელი? ის იყო ქართლში 1060—1065 წ.):
და აწ შდ მიცვალებისა მისისა: (+ 1065 წ.) საგალობელნი. ენი სდ: რო-
მელ მადლითა ღმთა არღარაა: გუაკლს: რამეთუ პირველ ახალნი წიგნ-
ნი (ე. ი. ახლად თარგმნილნი ათონის მამულისაგან): ერთაჲცა არა იყო:—

და ვინცა ესე წიგნი... წყაროასთავისა ეკლესიას გამოახუას: შემტაჲე-
ნებულა (sic) ნისტორს და ოროგინეს თანა და იუდას. რომელმან ონი (უფა-
ლი) და მოძღუარი თვისი განყიდა: - - - - (ამის იქით აკლას სელ-ნაწარს).

ამაჲე სელ-ნაწარს I გვ. აქის წარწერა: ა) „ო... ივ ქე შე მამანი და ძმა-
ნი, მკვდრნი უღაბნოსა წყაროსთავისანი. დიდებულ ყავ სული მამისა
ეფთმისი“; —ბ) ლოცვა ყავთ ფდ ცოდვილისა გლახ გრიგოლისთვის (წყაროსთა-
ველი?); —გ) 42 გვ.: „გრიგოლს და სტეფანეს შს ღნ“, ის. კადეკ გვ. 187—189.

ამაჲე კენტიის, ნეტრე კენტის და იოანე ჭყონდიდლის ძმას, აღუწერია 1085
წელს ზემოასესელებული (გ. 232) საწინასწარმეტყველო. თუ წყაროსთავის წიგნი და-
წერილია 1089—1091 წ., მაშინ საგულაისძმთა, რომ დედათავი მარიაჲ მართა
ყოფილია“, 1081 წელს საბერძნეთს შესული (ის. გვ. 229), ისეჲე საქართველო-
ში დაბრუნებულა. ეს მარიაჲ ცოცხალი ყოფილა 1104 წელს, რადგან რუს-რუმინი-
სის კრებას ძეგლში მოხსენებულა იგი ცოცხლად: „კეთილმსახურისა დედოფ-
ლისა ჩუენისა მართა (იგიჲე მარიაჲ) ავისტინაჲსნი (სწინაწარმეტყველნი)
მრავალ არიან წელნი“... (ჩემი უბის წ. III, გ. 129; კელ. მეზ. სელ-ნაწ. №
89). „ვესტი“ ის. კ. I გვ. 224.

³⁾ იოანე რკინაელი ის. ჩემი ქრონიკა, 1212 წ. ქვეშე და ანჩისხატის წარწერა.

1089—1091 წ.—ამაჲე წლებში უნდა იყოს დაწერილი ნ. დადიანის ბიბლიოთეკის ხელ-ნაწ., აწ წერა-კითხ. წიგნთ-საც. № 384 (ამ ხელ-ნაწერს ეხ. ცნობა ზემო გვ. 221 და 19), რომელსაც აქვს ტექსტის ხელათ, წითელ მუდრიან ასომთავრულად შემდეგი წარწერა, რომელიც აგრეთვე ამოწმებს გიორგის და დავით აღმაშენებლის ერთ დროსს შეფობას:

„ი-ვ (იწსო): ქ-ე (ქრისტე) მიუღობელიო: ყოველთა: სოჯვევათაო: ადიდე: ორკერძობათავე დიდებითა: მენ: მიერ: გვრგვინოსანი ბრწყინვალე და უძლეველი მეფეთა მეფე: გ-ი (გიორგი): და მალაღი: კესაროსი: და განამრავლენ წყლნი: მეფობისა: მათისანი: ნებისაებრ: მათისა: და [დ-თის] მიერ მონიჭებოჯლი ძე მათი დ-თ (დავით) მეფე და პანი-პერ სევასტოსი ადიდე და მძლე ეყავ ყოველთა ზედა მტერთა და წინააღმდეგობთა ან“.

უგანასწავლი სიტყვები უძველესი ყოფენ, რომ ხელ-ნაწერი დაწერილია იმ დროს, როდესაც დავით მეფემ მტრებს სახელგანთავსებელი ეპისოპოსი (მტრებს ეძღვრებოდა წარწერა ისურვებს არა გიორგისთვის, არამედ დავითისთვის) და მამასადაჲ არა უადრეს 1089 წლისა. მაგრამ რადგან ხელ-ნაწერის სხვა წარწერებში (იხ. ზემო გვ. 221—4) ეფერებ მცირე, სხვა თვისარული და სიტყვითი ტიპები ხედავთ არა, როგორც სხვანაირი მოღვაწე და ეფერებ უბრალო ბერად (ეფერებ 1093 წელს წინამძღვარი ყოფილა კასტანას მონასტრისის იხ. გვ. 215), ამისგან მოსიყვარული ხელ-ნაწერი დაწერილი უნდა იყოს 1091 წლამდე. გასდა ამისა რადგან ეგსტი თვთ გიორგი-მთაწმიდელის საქართველოს ყოფნის დროს (ე. ი. 1060—1065 წ.) სუცეს-მონა-ზონი ყოფილა (მამასადაჲ არა ხელგებ 30 წლისა) და მსგავსი ასევე წიგნი შეუძენა წყაროსთავისთვის, ამის გამო 1091 წელს იგი იქნებოდა სამოცი წლისა და არა იგონებ, რომ მტრის ხნისა რომ ყოფილიყო, მას შესძლებოდაჲ ამისთანა დიდას წიგნის ესრედ ხელგონაჲ და დაწერა.— გასდა ამისა, რადგან ზემოხსენებული წარწერა სათაურად აქვს ო-რ-ს-ო-ე-ბ-ე-რ-ს წმ. მოწამეთა აგინდუნობისა, პინდისის, ანუ მზადისობის, აფთუხისი და ელბიდოფორებისა ცნობრებათა, ამისგან სავსეობის-სობა, რომ ორი სომეხური უნდა იყოს დღე დახადებისა ან გიორგისი, ანუ დავითისი. მაგვარისა სათაურებს უკეთებდენ იმ წიგნებს, რომელნიც იწერებოდაჲნ თვთ მეფეებისათვის (მაგ. ზემოხსენებული ეკლ. მუს. № 87 ხელ-ნაწერი დაწერილია მართა დედოფლისათვის, გვ. 212), ამის გამო ეს წიგნიც ან გიორგის ნაქონი უნდა იყოს, ანუ დავით აღმაშენებლისა. „პანისე-ს-ე-კ-ე-ს-ტ-ო-ს-ი-ს“ წოდებას აქ პირველად შეესჯდებოთ.— თუმცა დავითის პირდაპირ მტრებთან 1091 წლამდე აღწერილი არ არის ქ-ცხნაში, მაგრამ ეს წარმოსდგა, როგორც გეოგრაფი, მსოფლიო ამისგან, რომ მასი ცნობრება აღწერილია მეტად მოკლე, მეტის სიკვდილის შემდეგ:

1091 წ.—ეფერებ მცირედას კასტანას მონასტერში მამობა (იხ. ზემო გვ. 215).

1093 წ.—ამ წელს დაწერილია საეკლ. მუხ. ტყეის ხელ-ნაწ. ზარაკლიტონის № 93, წარწერით:

„ქე აღიდე წა მამა ჩნი გი (გიორგი) მთაწმიდელი, რომლისა შეწვე-
ნითა დავუნსხე წა ესე... ზარაკლიტონი; გადამწერა კინსე ჯთანასი „არ-
ქანდ ყოფილი“; გადამწერა ოფინის უდაბნოში ქქის: ტიგ; «დელა გი მთა-
წმიდელისა... მქონდა, მაგრამ ეზომ წურილად დაწერილი იყო, რომელ
კაცისა თავისა თმასა ჰგვანდა და მე კაცი ვიყავ მოლღევენებული“. მქონე ცა-
ლი ზარაკლიტონისის ის. იქვე № 94.

1089—1125 წ.—აღილეკტიკა იოანე ტარიჭის ძისა ჟამსა დავით
აღმაშენებელისა. ეს დალეკტიკა, გარდაწერილი 1760 წ., საუურადღებოა
მცნიერებისათვის. იმაში არსებული ტერმინებით აღინიშნულია სიღღოგაჩიშობები (და-
სკესისა სახელნი), მ.გ. ზარბაზა, კერზხარძელ, დააიჭირ, კერინდო, ბადასგოჟ,
ელენქოც, კეპანქაქერ, დადიმილ, ეგუქსტოლ, კელსხილორ, ბღღშორძოკს, დატვარირ,
დამრამიგ, დამილირ, შობაქორ, კერამშონ და სხ. (წ. კ. № 131. ხუმი აღწ. წ.
კ. ხელ-ნაწ. ტე. 281—283).

შესაკებელად ამა ცნობათა, მოგვყავს სიხა მე X—XII სსუკ. მთარგმნელთა
სტრან I კათალიკოსის ჰირეკლის გრამმატიკის წინასიტყვაობიდან:

„ხოლო ესენი არიან საღმრთონი მამანი მეთარგმანენი ქართულთანი,
რომელთა სახელები მოიკსენებინ აქა: იოანე გრძელიძე; იოანე, მამა ეფთი-
მესი; წა ეფთიმე; წა არსენი, ნინოწმიდელ ეპისკოპოსი; ღირსი იოანე ხახუ-
ლელი, რომელსა ზედ-წოდებულ ჰყოფენ ოქროპირად; ნეტარი გრიგოლი,
რომელი ზედ-წოდებულ იყო აბრაამ ახლად; ზაქარია მირდატის ძე; არსენი,
მაგრა არა იყალთოელი, არცა კათალიკოზი, ან სხუა (კვარკვე იგულისხმება
არსენი ბერი კალაძოსელი, რუის-ურბნისის კრებაში მოხსენებულა, ეს: მათსუა გე-
321); გიორგი შეყენებული (იგულისხმება სუმონ-წმიდელი, გიორგი მთაწმიდელის
მომღვარი); ილარიონ დიდი თულაელი, მოძღუარი გიორგი მთაწმიდელისა
(ილარიონ იყო მომღვარი წა კეთიმესი და არა გიორგისი; ის. ზემო გე. 142);
წა გიორგი მთაწმიდელი; იოანე პატრიკად ნაყყო; სტეფანე; გიორგი ოლ-
თისარი; ვასილი ბაგრატის ძე ხახულელი და ესე საგონებელ მიჩნს ძედ მეფე-
სად; იოანე საღმრთო. ფილოსოფოსი, რომელსა ჩტსულ ვართ ზედ-წოდება-
სა პეტრიწად; ნეტარი ეფრემ მცირე; თეოფილე ღირსი; არსენი იყალთოელი;
იოანე ტარიჭის ძე და სხუანი მრავალნი“.

კვარკვე ზემოხსენებულს არსენის იგულისხმებს შემდეგი წარწერა იოანე დამას-
კელის ხელ-ნაწერ წიგნის, რომელიც დაცულია ველათს და მარტვიდს (ხუმი უბ. წ.
III, 94, 109; 149): „დაესრულა წინამძღუარი წისა ანასტასი სინელი-
სა კოსტანტინეპოლის მონასტერსა შინა წისა გიორგისა მანგანას... მეო-
ხებითა... და ლოცვითა ბერთა ჩემთა იოანე რატეულისა და გიორგი
ქართველისა და ღირსი ვიქსენ მე უნდოესი ყოველთა დაბადებულთა

შენთაჲ მღაბალი მონაზონი არსენი ბერძულისაგან ქართულად თარგმანებასა წისამის წიგნისასა... ლოცვა ყავთ... არსენისთვის... ვითარმედ... მრავლითა ჭირითა და შრომითა დამიწერია... და არა-რა ბერძულისაგან დამიგდრა და არცა რა ზეპირით დამირთავს*... იქვე არის სარგინოსების და ურბისის სარწმუნოების განქიქება; —ბოლოს აწერია: „საუკუნოთცა იცხენების არსენი. აქა განსრულდა ერთბამად განქიქებაჲ... იგივე იხსულება ის. ეგ. მუხ. № №

1101 წ. — წარულო მეფემან დავით კვიციანს ციხე ზედა-ზენი „და იყო ქცნი ტყა“: რადგან ეს ქცნი და სხვა ქორთხიგონებიც დავით აღმაშენებლის ცხოვრებისა (ქ.-ცხ. 241 — 250) არ იხილება მართლმადიდებლის ქ.-ცხ. № 30 და შეტანილია ვახტანგ მეფის ვარიანტი იგ. მუხ. № 131, ამის გამო ჩვენ ვუთქვამთ, რომ ეს ქორთხიგონება ვახტანგის უზონია და ქ.-ცხ.-ბში ჩაურთავს. თუ ვარიანტი სედაზნის წიხე სწერია 1101 წლამდე, აქედან ცხადია, რომ მთელი არაგვის და მტკვრის გლეხ მსხვერპლად გასეთის მთლობელთა ხელში ყოფილა 1101 წლამდე.

1103—1104 წლები შუა, ასე უფრო სწორად 1103 წელს (introd. p. LXIV) მოხდა საეკლესიო კრება რუის-ურბნისის შუა, მანდარსზე, რომელსაც დაესწრნენ მრავალი ქრისტიანი, გარდა მეფეთა გიორგი კესარიისისა და დავით აღმაშენებლისა. კრებამ აღადგინა წეს-წყობილობა ეკლესიისა, დასრულდა წინა წლებს თურქთაგან არეული დროს და ძველი მშვენიერი ქვეშარიტისა სარწმუნოებისა აღწერა* (ქ.-ცხ. I, 242). ეს ძველის წერა სჯულის კანონში შეტანილი უნდა იყოს. იოსელიანის, ხოლო სპინის თვის სამთხვეში (თუცა მცირეოდენ შეცდომებით) დაუბეჭდას. დ. ბაქრაძე სწერს: „საუბედურად სამადვილი ძველის წერა ჩვენ თვითს არ შეგვიძლია დროა“. სასისარყოფად, ის ძველის წერა დაკარგული არ არის და შემოსწავნილია XIII საუკუნის სულ-ნაწერი „სჯულის კანონი“ ასე რომოკანისი, რომელშიც ჩართულია რუის-ურბნისის კრების ძველის-წერა, ესეც სიუკ. მუხუმიში დაცულია № 76, ხოლო მკორე პირა მისი, იე XVIII საუკ. გადმოწერილი სეჩუნიად, ჩვენ განსეთ გვითხა. — ამ ფორად საუბრადებო ძველის შეუცვლელად დაბეჭდა დიად სანდროსა.

1104—1110 წლის ასლო ხანებში დაწერილი იქნება ჩემს საისტორიო კრებულში მოხსენიებული მარხვანი ნახევარ თაბახის ტანხედ ნაწერი ეტრატხედ ხუცურად, აღწერილი არსენის მონაზონის მიერ, ეამსა მეფისა დავით და კათალიკოზობასა იოანესსა, ტრაპიზონილამ მოტანილი“. იმანე კუხა იყო თავმჯდომარე რუის-ურბნისის კრებისა. 1103—1104 წ. — არსენი ამ დროს სცხოვრებდენ: კალაბრული, იუდათოული და მანგანული (იხ. სეიმა ეგ. 225).

1106 წ. — ქცნა: სხედ: ამა ქორთხიგონამდის გელათი რომ დაწყებულა იგი: (სუთასი) წელიწადი გარდასულიყო*.

ეს ცნობა ჩართულია გელათ-გარსის გულანის ქრონიკაში, ეკლ. მუხ. № 186. ქვნი :სულ: უდრის 1606 წელს, 500 წელი რომ გამოკველით დაგვრსება 1106 წ.—ცხადია, მქრონიკეს ნამდვილი საბუთი ქვნიის თქმელისა, რადგან ესვე საუფ-რადგებოა ცნობა იშაკება შემოქმედის გულანშიც.

1106 წ.—ქვსა :ტყე: აქა დავით გელათი დაიწყოა“ (შემოქმედის გუ-ლანის ქრონიკა). ამ გულანის ქრონიკები დ. ბაქრაძეს შეუტანია თავისს „Путе-шесствие по Гурин и Аджарин“, მაგრამ ზოგი ქრონიკონები არეულად გად-მოუწერია, როგორც ჩვენ დაწვრწმუნდით თუთ შემოქმედში.

ამ ცნობას შუქი შემოაქვს დავით აღმაშენებლის მეტატიანას ქრონიკაში (ქ-ცხ. 243) და ამოწმებს ვახტანგ მეფისგან იმავე მატეი ნუში შეტანილს ქრონოლო-გიასაც, რომლის წყარო არ ვიცით. რაკი გელათი 110წ წ. დაწვებულა, ერწოში დიდი სასულავანი ბრძოლა სულტან-ათაბაგ-ვასთა ზედა მოსდებოდა 1105 წელს (ქ-ცხ. 242); აღსართანის დატკურს და ტერ-ვასეთის დაწერობა 1104 წ., რუის ურბ-ნისის ერება 1103 წ., კვირიკეს სიკვდილი 1102 წელს. ამ წლიდამ სამშვილდის 1110 წელს აღეახდე ქ-ცხ-ბა არც ერთს დაწერობას არ ატევიერს (ქ-ცხ. 244).

ხოფის მოსასტკირში ჩვენ ვხსნეთ საწინამდგრო დიდი ჟვარი მე-XII საუგ-ასოთაჯრულად წარწერილი: „ბატოხსანო ჯუარო, აღიდე უძლიველი აფხაზთა და ქართველთა და რანთა და კახთა და სომეხთა მეფე დავით და შემეწყალე (წუ) მე გლ* [ახაკი] - - - (დანიარხის რვისის ნაჭერი აყარია).

ეს წარწერა თანად შეკვლით ბოხსისე შეუტანია იუსს Kap. VI, 45. დავით ხარის ვეკლა წარწერაში იხსენება „ტუსუდანის ძეგ“, და გარდა ამის რან-ვას-სო-მესთა შველბელობა გვიჩვენებს დავით აღმაშენებლს. —აღმაშენებლისგან გამო-თქმელისი ვალობასი ვხსნეთ ჩვენ გელათის ეკლში, 1192 წელს დაწერილში (რუის წ. III, 102) და იქვე ვარძიისდღეთას-მშობლის საჯალობლნი.

1110 წ.—„ოდეს სამშვილდე და ძერნა აღიღეს ქვნი იყო :ტლ:“ —ეს ქვნი ქ-ცხოვრებაში (245) შეტანილი უნდა იყოს ვახტანგ მეფის მიერ, რადგან იგი იშაკება ვეკლა მე-XVIII საუგ. ქ-ცხის ვარძანტებში (ეკ. მუხ. № 131), მაგრამ მარამ დეოფოდის ქ-ცხოვრებაში (№ 30) არ არის. მქრნას აღება არც ერთს ქ-ცხბაში მოთხრობილი არ არის და ამით უფრო ცხად-სდება, რომ ეს ცნო-ბა ვახტანგს უშვინია და ჩვეულებია ქ-ცხბაში (ეკ. 245), როგორც ზემოცა ვუ-ჩვენეთ (ეკ 238).

1112 წ.—ქვსა :ტლბ- დასაბამითგან :ხლიე: | აქა მოტყუეს - - - | იყო ეა ქე - - - | თამარ შირვ - |ნით გამოვიღა და გი მ- - | შკდ - - - (ავ-ხანთ მეფეთ ქრონიკა).

ჩვენ ამ დაზარებულს წარწერას ეგრე ვკითხულობთ: „აქა მოტყუეს [ნვა] | იყო ყოველსა ქუეყ[ანასა]; | თამარ შირვ[ა]ნით გამოვიღა და გიორგი მ[ეფე] | მოკულ[ა].“

ეს ფორად ს:ეურადღებო წარწერა რამდენადმე დაზიანებულია, მაგრამ ეკლას სიტყვები სწორედ წაკითხულია, გარდა «მოტუენ»-ის, რომელიც ბუნდად სხანს, მაგრამ შეიძლება იგი იყოს «მოოსრება» ანუ «მოტუენსკა».

ეს წარწერა იძლევა მეტად საეურადღებო, ასევე და უცხო ცნობებს: 1) ქ-ცხბით (გვ. 245) თამარ, ჰიომსო ასული დაკითხის, მითხოვილ იქმნა შირვანის მეფეს აღსართანს, ანუ დასწის სიტყვით, ახსიტან შირვან-შაჰს (Hist. G. I, 360, n. I): ეს იქმნაო «შირველ ამისა», ე. ი. 1116 წლამდე, რომელ წელსაც დაკითხე იქმნა მეორე თვისი ასული გავსავანს საბერძნეთს (ლემოს თქმით 1116 წ. მართლად მიუყვანიათ საბერძნეთს „ახსანთა მეფის ქალი შესართავად ნიკიფორე ბრძენის და ანას კონსტანტინის შვილის აღქვისა“, ის. ვახუშტი დ. ბაქრაძისა, გვ. 178). სკენი ქრონიკას ასწორებს ვახუშტის და მიმდევართა მისთა აზრს, ვითომ ეს გათხოვება მომხდარიყო 1116 წელს და გვიჩვენებს, რომ ის 1112 წელს გათხოვილი ყოფილა და ამ წელს ქართლს დაბრუნებულა. ქ-ცხბის სიტყვა „შირველ ამისა“ აღნიშნავს „ამის უწინ“ და არა ამავე წელს. რასაკვირველია 1112 წელს თამარ ასული გათხოვილი იქნებოდა, 15—20 წლისა. იმისი დედა უნდა იყოს გურანდუხტ, ეკანაუთა მეფის ასული, რომელსაც ქ-ცხბა 1118 წლის ქვეშე სწერს: „ბირველ შრავალთა წელთასა მიერ მოიყვანა (უნდა: „მოყვანა“) გურანდუხტ დედოფალი“; თუ თამარ გურანდუხტის ქალია, მისი ეკანაუთით მოყვანა იქნებოდა 1089—1091 წლებში. მეორე ცოლი დაკითხის არა სხანს. მაგრამ მათე ედესელის მოწმობით, მას ჰყოლია სომხის ქალი (რუსუდანი?), დამიტრის დედა (Hist. G. I, n. I. შეადარე სემო სია ქართველთა დედოფალთა. გვ. 145—146). ამ თამარზე თადვის მსქენებელზე, ის. ქვეშე 1150 წლის ქვეშე.

2) რა გამოიწვევდა თამარის შირვანით დაბრუნებას?—სკენის ქრონიკით ის, რომ «მოტუენსკა» (ანუ მოოსრება) იყო ყოველსა ქვეყანასა, და მართლაც ქართლის-ცხოვრებულს ზან წმინდობის ამას (I, 244—5); მაგრამ უფრო ჭკმდარიტი მისეზი ამის იქნებოდა შანა-მისის, გიორგი მეფის სიკვდილი 1112 წელს.

3) გიორგი მეფის სიკვდილი 1112 წელს არა თუ ასული ცნობას, არამედ მეტად უცხო და ფორად გამოსაყენებელი ჩვენთა სისიტორიო წყაროთა შესამოწმებლად: აქმლი მისს სიკვდილს ეკლას მესიტორიეი გადაჭრით დასჯებდენ 1089 წელს, როდესაც ქ-ცხბის თქმით (I გვ. 240) გიორგი მეფემ თავისის ხელით დაადგა გურგანი თვისს სახელგაჰის შვილს. თუმცა ქ-ცხბა აქ გიორგის სიკვდილზე არას ამბობს, მაგრამ მისც ეს წელი ეკლას, რასაკვირველია შეცდომით, მიუღიათ მისის სიკვდილის წლად. აქედმის ბრძოსეს კი შემოაქვს აზრი, რომ გიორგის ერთად უნდა ეყვანო შვილთას 1089—1092 წლებში (introduc. p. LXIV); მაგრამ მკვიდრი საფუძველი ვერ უჩვენებდა თქმულისა (ის: 1125 წლის ქვეშე).

ეს ფაქტი შექნა ჭეხის რეის-ურბნისის 1103 წლის კრების „ძეგლის წერას“: ამ ძეგლის წერას ბოლოში ცოცხლად და ერთად მოსინებულა გიორგი მეფე და მუ მისი დაკით: „კეთილად მსახურისა და ღვთივ დატულისა მეფისა ჩუენისა გიორგი (გ'ი) მეფეთა-მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასა:

მთისათანი და შექმნა გზა მშვილობისა ყიფიყათაჲს და გამოიყვანა სიმრავლე (ყიფიყათა) ფრად დიდი, სიმამრი და ცოლის (გურანდუხტის) ძმანი თჳსნი... ხოლო მაშინ ოვსეთს ყოფასა მიიცვალა გიორგი ჭყონდიდე-ლი... და პატრიოთა დიდითა წარმოგზავნა მონასტერსა ახალსა (გელასი?) და მუნ დაემარხა, რომელი იგლოვა ყოველმან სამეფომან და თვთ მეფემან, ვითარცა მამა, შემოსითა შავისათა ორმოც დღე ვიდრემდის იშვა ვანტანგ, რომლისა ხარებითა დახსნა გლოვა“ (ქ.-ცხ. I, 247). აქ ქ.-ცხსას აიოწმებს ჩვენი ქრონიკაც, ხოლო ქ.-ცხსაში დრო გიორგის სიკვდილისა არ არას ნახეხეუბა ჩვენი ქრონიკაც დასდ სუეუარადღებოდ კთანხმება კასტანგის მიერ ქ.-ცხსაში ჩაკერებულს ქრონოლოგიას და აიოწმებს უკანასკნელის სიმართლეს.

მეფერი დამარხვა გიორგისა გელასი, მეფეთა სიმარხვეში, ჰდაღაკს აჩრს, რომ გიორგი უნდა ყოფილიყო ნათესავი მეფისა. ამ აჩრს თითქმის აიოწმებს ბსელი ხურსას მიქიტასისი (ქ.-ცხ. I, 252): „ზედამხედველად საქმეთა მანდაურთა (მარკანისთა) აინა (მეფისან) მწიგნობართუხუცესი თჳსი სჳმონ ჭყონდიდელი, მაშინ ბედიელ-ალავერდელი, მიმსგავსებული გიორგი დედის ძმისა თჳსისა“ (მეფისა თუ სჳმონისა?). უკანასკნელი სიტყვა „თჳსისა“, — „მისისა“ მკვირ, — აჩრს ჰდაღაკს, რომ გიორგი ყოფილა დედის მის დაკით-ადმისეხეულისა (დედა დაკითისი ელენე იხ. ყემო გვ. 145; 243), და ამ მეფის თჳს-ტომობით შეიძლება ახსნას ის დიდი გავლენა, რომელად ჰქონდა გიორგის და სჳმონ ჭყონდიდელთა მშინდელ პოლიტიკურ ცხოვრებაში (ქ.-ცხ. I, 244—7).

თუთ დედოფალ გურანდუხტე ქ.-ცხსა იმ კილოთი მოკვითისრობს, რომ გუგულისსმებისებს, რომ ის ცოცხალი არ არის: „პირველ მრავალთა წელთასა მოეყვანა სანატრელი... გურანდუხტ“ (I, 246), ამის გამო უფრო მართლად მიგვანისა მათე ედქელის ცნობა, რომ დაკითს ჰქონდათ ცოლად სიმონსა ქალი, (რუსუდანი იხ. ყემო გვ. 145—6), დიმიტრის დედა. რადგან სხელოვანად შირვან-ქალხორის 1117 წელს გამოძებული დიმიტრი აქიბოდა მაშინ არს უმცირეს ოცის წლისა, ამის გამო სხეულისსმობა, რომ იგი დაბადებულ უნდა იყოს არს უკვიანეს 1097 წ. და მასანდაჲე გურანდუხტ დედოფალი 1095—1096 წლებში ცოცხალი არ აქიბოდა. თამარ იყო „შირშმო“ ასული დაკითისი, კვანჭებ გურანდუხტისაგან (ქ.-ცხ. I, 245; იხ. ამაჲე ჩვენი ახრი ყემო გვ. 240; 145 და Hist. G. I, 362, n. 3).

გიორგი ჭყონდიდელსჲე უსაფუძვლო ცნობა იხ. Brosset, — Rap. I, 44.

1118 წ. — „მოკვდა სულტანი მალიქი, მალიქმასძე და ალექსი ბერძენთა მეფე და ვერა სცნეს ერთმან მეორისა სიკუდილი“ მარიაი დედ. ქ.-ცხ. უფურც. 277. — ამას კასტანგის რედაქციის ქ.-ცხსა კვ. მუხ. № 131 და დაბეჭდილი უმეტუნ: „ქენი იყო: ტლ: და: C: * — კსეც სხეუთი, რომ დაკით დამსქენებლის ცლოვრებაში ქენა შეუტანის სსკა წყაროდამ კასტანგ მეფეს (იხ. 1101, 1110, 1115, 1116 წლ. ქვეშე). მართლაც, ალექსი კომნინი † 1118 წ. 15 აგვისტოს და მელთქმან შვილი თაფარიც იმაჲე წელს (Hist. G. I, 361, n. 3).

1120 წ. — ქკნს : ტმ: 14 თებერვალს დავით მეფემ აღიღო შირვანის ქალაქი ყაბალა (ქ. მუხ. № 131: „ყოზა“ — ეუზა?) „და მყის შეიკრიბა სპა და ჩავიდა შირვანს : მაისსა: შეიღსა: არაბილიით: ეამთ: ვიღრე ქურდევანამდე და ხიშტა-ლანდამდე“. — მარამ დედოფ. ქ.-ცხბა, ფ. 279 გასწიქვა სსკა ვარინტებს: № 131. გვ. 251. დაბეჭდ. 248 და გარდა ამისა შირველში არ იპოვება ფრანსა: „ქორონი-კონი იყო : ტმ:“, რომელიც ალბათ ვასტანგ მეფეს სსკა წყაროდამ შეუტანია.

1121 — 1124 წ. — ამ დროებში უნდა იყოს, აღმსენებელი დავით აღმაშენებლის მიერ შიო-მღვიმის ზეითი ეკლესია. ძეგრფასი საბუთი ამისი სისიღ. კანტორის გუჯრებში ყოფილა დარღული № 33, მკრამ, სამწესაროდ, იქიღამ გაუტანით და დაინქნილა მოკლე სუისა, რომელიც მოისსენებს:

„№ 33. დავით აღმაშენებლის სიგელი თავისის კობიოთი ანდერძისა, რომელსაც (ე. ი. მეფეს) ურწმუნებია აღშენება საშუალ მონასტრისა ყდ წდის მღუთისმშობლის სახელსა ზედა ეკლესია ბერის არსენის თვსა“.

ეს არსენი უნდა იყოს იუდათოელი, მეფის მოადგილე, არსენსე უწის მოადგილე ყოფილა ითანე (ქ.-ცხ. I, 257).

შიო-მღვიმის ეკლესია რომ დავით აღმაშენებლისგან აშენებულა ამას აბტყილებს აგრეთვე ტუაზე ნაწერი XIII სუგ. ტბიეკისი, 1172 წლის დაწერილის დედინდამ გადმონუსული, რომლის წარწერას სსკათა ბერძენ-ქართუელ მეფე-დედოფალთა და კათალიკოზ-პატრიარქთა შორის მოიხსენიებს:

«დიღისა. დავითისი, წმიღისა ამის ეკლესიისა მაშენებელისა. საუკუნოა [იყავნ ესენება მისი]. ის. ზემო გვ. 146.

1121. — მოსრვა დავით მეფის მიერ თათრებისა მითი მტკურამდე და გაგთამთ ბედრუჯამდე „ქკნი იყო : ტმ: და :ა:“, თვე იყო მარტი (ქ. მუხ. ქ.-ცხბა № 131). — არც ეს ქკნი იპოვება მარამ დედოფ. ქ.-ცხბაში და შეტანილი უნდა იყოს მერე ვასტანგის მიერ. მათე ედესელით ეს ყოფილა 19 თებერვალს 1121 წლისას (Addit. 228 — 234 და ვასუშტი ბქ. გვ. 181).

1121 წ. — აგვისტოსა 18-სა (დაბეჭდ. ქ.-ცხბით I, გვ. 249), აგვისტოსა 12-სა (მარამ დედოფ. ქ.-ცხბათ, ფ. 280), აგვისტოსა 15-სა მათე ედესელით (ვასუშტი. გვ. 182) „ქრონიკონსა : ტმ: და :ა:“ (ქ. მუხ. № 131) მოსრვა მეფისგან 400,000 თათრების ჯარისა. ეს ქკნიც ვასტანგის მიერ ჩაკერებული უნდა იყოს ქ.-ცხბაში, რადგან იგი არ იპოვება მარამ დედოფ. ქ.-ცხბაში.

1122 წ. — ასო-მთავრულს წარწერას კანანის ეკლესიისას (დაბეჭდაზე?), ბროს-სესიგან გადმოღებულს, ჩვენს ესრე ვკითხულობთ: „ქ. სახელითა მამისათა, ძისათა და სულისა წისათა, მეობებითა წისა ღეთის-მშობლისათა, შეწვენითა წისა ამბაკომისითა მე გრი (გიორგი) ვანვენელმან (GIR'IR'IS) მთავარ-ებისკობისმან, ძემან დემეტრე მარზაპნისამან, ავაშენე ესე ეკლესიაჲ სალო-

ველად სულისა ჩემისა და მშობელთა ჩემთა, ზეობასა, აღიდგნ ღმერთმან, დავით მეფისასა, ქკნი იყო :ს: და :მბ:*. ბრძოსსე წავითსული დიდად განკრეკვა ჩვენსას (Rap. VII, 135). ბრძოსსე ჰუეჭრობს, რომ ქკნას :სმბ:-ს (1022 წ.) მაგიერ უნდა იყოს :ტმბ:— რადგან აქ მოხსენიებულია ჰირსი ცნობილი ან ჰირსი და თუთ „მარსაჰრობა“ მე-XI საუკუნითგან არ იყო, ამასგამო ეს წინაწერა წინა-დროესი უნდა ეკუთვნოდეს.

1122 წ.— ადგება ოთხსა წელ სხარსთა ქონებულის თაფილისისა დაკით შეფისგან „ქკნი იყო :ტმბ: და :ბ:“ (ეგლ. მუხ. № 131). ეს ქკნიც განტანგ შეფისგან საკრებულისა ქ.-ცს. I, 250, რადგან არ იპოვება მარამ დედ. ქ.-ცს. (ფ. 281). მათე უდესელიც იმავე წელს გვიჩვენებს (Brosset Addit. p. 230 და კახუშტი ბჟ. გ. 183).

1122 წ.— „ქკსა :ტმბ: აქა მიიღვალა დავით აღმაშენებელი“ (შემოქმ. გუგანი).— დავით † 1125 წელს და არა 1122. ის. 1125 წ. ქვეშე.

1124 წელს (სტეფანოზ ორბელიანი 1123 წ. Hist. Siunie, p. 215, 1123 წელს) ანისის ადგება დავით მეფისგან: „თითქმის სამოცის წლის მონებისაგან განთავისუფლდა ეს სამეფო ქალაქი“ (Add. 232, კახუშტი. გვ. 183). მარადაც ანისი აიღო არსასაღის 1064 წ. (1064+60=1124 წ.). კარდანის და სტეფანოზის თქმით დავითმა ანი და არე-მარე მასიც აბუღეთს და მისის შეიღეს ივანე ორბელიანს (Hist. Add. Siunie p. 242).

1125 წ.— გარდაიცვალა დავით აღმაშენებელი: „იყო მაშინ თთვე იანვარი ოც-და-ოთხი და დღე შაბათი, ოდეს ქკნი იყო ტმ (ერთა ასო ამოფეკვალია მარამ დედ. ქ.-ცს. ფ. 293; უნდა უოფილიფოს დაწერილი: „ტმე“, ხოლო ეგლ. მუხ. № 131 ქ.-ცსსაში შეცდომით ნასკენიბია: „ტტე: და: ე: დაბეჭდ. ქ.-ცსოვრებაშიაც (ტტე); ხოლო წელიწადნი მისნი შობითგან ორმეოც-და-ათ-სამეტ (1125—53=1072); ხოლო მეფობდა ოც-და-ათოთხმეტ წელ (1125—34=1091; კახუშტით იმავე 36 წ. 1125—36=1089, ქ.-ცს.1, 11; ის. რე-მო გვ. 241—1 და 234).

კახუშტი უარყოფს 1125 წ. და დასდებს 1130 წელს და იტყვის: „მეფე დავითმა 41 წელი იმეფა რომლის გამეფების წელი და აღსასრულის დღე წერილ არს ამით: 41 წლის მეფობა და სიცოცხლე 57 წელი იქნება (ე. ი. 41+16=57; თუქსმეტის წლის გამეფდა); იანვრის დღე 24 შაბათი ეს წელი იქნება... და არც ქკნსა :ტმ ე: იანვრის დღე შაბათი არის“ (წერა-კითხ. ხელ-ნაწ. № 181 გვ. 88).

ჩვენის ეკკ-მეუტანელის ანგარიშით კი 24 ანკარის შაბათი სწორედ 1125 წელს მოდიოდა და ამით უფრო მტკიცდება ქ.-ცსოვრების ცნობა. კახუშტის ანგარიშები წარსულთა დღეთა და კვირეკეთა აღრიცხვაში სმარად ცრუვდება: მკაღალია: სკამია, გარდა თქმულისა, ისიც რომ, წინააღმდეგ კახუშტის ანგარიშისა, 1130 წელს 24 ანკარი შაბათს კი არ მოდიოდა, არამედ უარსკეკს. კიდე მკაღალით:

ქ-ცხ.ბით არწმარის შემოსევა აღნაშენდა 10 დეკემბერს, სამშაბათს, ქვის სხტ: (1068 წ.); მაგრამ კასტრში თვის სტარობას მასკდით უარ ჰყო ქ-ცხ.ბის ქ-ცხ.ბი და თვის დასლა, მაგრამ შეკდობა მოუკდა, რადგან ჩვენის ქვე-მიუტანელის ას-ტრით 10 დეკემბერს სამშაბათი მართლა 1068 წელს მოდიოდა და ქ-ცხ.ბის ქ-ცხ.ბი (I, 240) ამითაც მტკიცდება. ამკე ასტარობის აღრეით კასტრში ტეიკეკებს გიორგი მთაწმიდელის სიკვდილს 1066 წელს, თუმცა სკვის სტარობით და თვით ფაქტების მიმდინარეობით გიორგი † 1065 წ. (იხ. ზემო 209).

სტეფანოს ორბელიანის ისტორიაც ამოწმებს, რომ დავით მეფე მოკვდა 1125. იგი ამბობს, რომ დავითის სიკვდილის შემდეგ ძენს მისმის დიმიტრიმ სასულთანად მიუყვანა 33 წელს და მოკვდა 1158 წელს (Hist. siounie p. 216). აქედანც ცხადია, რომ დავითი მოკვდა 1125 წ., რადგან 1158—33=1125. მთე უკესელის თქმით დავით მეფეს 1125 წელს დაუმარცხებია სპარსეთის მხედრო-მთავარი, იბრახიმი და სსჩანის ამირნი და მოკვდა 1126 წელს (იხ. Brasset. Introd. p. LXIV). მაგრამ რადგან დავით მოკვდა 24 იანვარს, ამის გამო მხელა დასაქრებულა რომ ეს ძლევას მომხდაროფოს 1125 წ. და არა 1124-ს. თვთ ქ-ცხ.ბის მოკვითსრობს, რომ ანისის (1124 წელს) აღბას შემდეგ, მეფემ დასხმთარ დასქარნი და ჟებულ ვე ბო და ვახაფხულ ქმნა დილთა საქმეთა და უფროსთა ლაშქრობათა“ (I, 252), მაგრამ არ დასცადდა: არც ერთა დასქარობა მოხსენებელი არ არის ანისის და შამახის 1124 წელს აღბის შემდეგ და აქედანც მტკიცდება, რომ 1125 წელს 24 იანვარს მეფე გადაცვლიდა და მისა დიდ-დიდი გასზარსვაც გაუქმებულა. გასვის რეინის კარი, კირაკოსის სიტუეთ, გელათს წაიღეს 1139 წ., ხოლო თვთ იმ კარის ქართული წარწერა გვიჩვენებს, რომ ეს მოხდა მე-13 წელს დიმიტრის მეფობისას; აქედანც ცხადია დიმიტრის გამეფება 1126 წელს (Introd. p. LXIII;—Hist. G. 368, n. 3;—Rap. XI, 40).

ბელათის ხელ-საწერებში ჩვენ კასხეთ ტყაზე საწერი დავითნი XIII საუკ., 1192 წელს დაწერილის დედნიდამ კადმოწერილი, რომელიც შეიცავს სსხათა შორის დავით აღმაშენებელის მიერ გამოთქმულს საჯალბდებს ისტორიულის ცნობებით და ატრუთვე უცნობას აქმონის საჯალბდებს შტაყად კარინის ღვთისმშობლისა (ჩემი უბის წიგ. III, 102).

ატრუთვე წერა-კითხვის ხელ-საწერებში დაცულია თვთ თეიმურაზ II მეფის მიერ გადაწერილი (ავტოგრაფი) დავით აღმაშენებელის მიერ იქმული დაუჯდომელი in, 8, კ. 50, № 125 წარწერით: 1) „ანდერძი მწერლისა: მე მეფეთა მეფისა დავით ალმა შენელის მერ თქმულსა ამას მე ტომი მისი მეფე თეიმურაზის წერ კელითა ჩემითა. სრულ იქმნა დეკემბერს 27, ქ-ცხ.ბით 1754 წ.. 2) იქვე: „გალობანი აღსარებით შევდრომითნი, თქმულნი ბავრატონისა დავით მეფეთა-მეფისანი გალობანი“. ხოლო ავლია (ჩემი აღწერა წერა-კითხის. საზოგადოებრივი სსცავისა, გვ. 279).

წერა-კითხვის წიგნთ-სადავში იმაკება ატრუთვე ძველი სუფური ხელ-საწერი № 156, რომლის არმასზე იმაკება შემდეგი იმავე ხელის წარწერა:

„არსენისა მისრული მღვმეს, იტყვის და ვით მეფე: მე მაშინდელი კაცი ვარ, ოდეს არსენი და როჯილი(?) ჰამა (sic); მარჯუწნასა გუერდსა ზედა წვა, ნოსელსა იკითხვიდა და დოღმატიკონსა აწამებდა და ცკლისა სოფთა წმიდსა იგივე მარტოა იქმოდო.—ნუ ვინ დაავდებთ, არამედ დასწერეთ“ ის. ზემო აღწ. წერა-კითხ. სელ-ჩაწათა, გვ. 474).

რომელი დავითი უნდა იგულისხმებოდეს აქ და რომელი არსენი?—რომ მღვიმეში არსენა ბერი სცნოებდა, რომელსაც დავით აღმაშენებელმა მიანდო ზემო კელესის აღშენება, ამაზე ის. ზემო გვ. 243. არსენი ბერი, მომღვწარი დავითისი ცოცხალი იყო მას სიკვდილის უამს, რადგან იმას დაწერია ანდერძი მეფის (ის. „საქართველოს სამოთხე“ საბინისის, გვ. 512—519). ზემოსხენებულის წარწერის სწორი ხედავს მისივე გვ. გვერდის: დავით მეფე იტყვის: მე იმდენად მოხუცი ვატი ვარ, რომ მასხოვს ის, რომელსაც არსენი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, მღვიმეში ცხოვრობდა და კითხვა-საქმობა შეულოო. თუ ესრე გავიკეთ აზრა წარწერისა, მაშინ აქ მოსხენებულ დავითი არ უნდა იყოს დავით აღმაშენებელი, რომელიც თითქმის ახალგაზრდაობაში გადაიკვალა, არამედ დავით კუროზლავი (+1001 წ.) და მწერლო ბაში განთქმული კათალიკოზი ა რ ს ე ნ II მეათე საუკ. ეს არსენი 960 წელს ღრმად მოხუცებული იქნებოდა და ალბათ ბოლო წლები შიომღვიმეში გატარებდა. მე-XI საუკუნეში მიღწევის მოხუცის, დავით კუროზლავის, მართლად შეულო ეთქვა: მე იმდენად მოხუცი ვარ, რომ არსენი დიდი კათალიკოზი მასხოვსო. შეიძლება მევე აქ ამბობდეს არსენის უბრალო ბერად ეოფნას და გვეტყოდეს: მე იმდენად მოხუცებული ვარ, რომ მასხოვს ახალ-გაზრდა არსენისო. არსენ I კათალიკოზი ცხოვრებდა მეათე საუკუნის დამწეებს (ის. ამთხე ზემო. გვ. 79) და შეიძლება იგი იყოს აქ გულისხმებული. დავით კუროზლავი მართლად ღრმად მოხუცებაში მოკვდა. ესვე შეულო ეთქვა დავით, ღამას მეს, არსენ III კათალიკოზზედ.

1128 წ.—სენისის აღება (ის. Et. Orbelian His. S. p. 216).

1130 წ.—წელსა ჩირლ: დავით აღმაშენებელმან გელათი აღაშენა* (და-დასნთა ქონიკა). გელათის აღშენება დავითმა დაიწყო 1106 წელს (ის. ზემო გვ. 238—9), ხოლო სიკვდილს უამს შეუსრულებული დაურჩა, როგორც თუთვე მოგვითხრობს ანდერძში: „ხოლო დარჩა მონასტერი, სამა არხავი ჩემი და საძვალე შვილთა ჩემთა უსრულად და წარმევა მისთვისა ტკივილი სამარადისო, აწ შვილმან ჩემმან დიმიტრი სრულ ყოს ყოვლითურთ“ („საქართველოს სამოთხე“ მ. საბინისის, გვ. 512—9).

სწამს, დიმიტრის 1130 წელს სრულად გაუთავებია გელათის აღშენება, მე-ქრისნიკეს, ალბათ, სხუთა ქქონია, რომ ეს მომხდარა 1130 წ. და აღწესდა; თუ დიმიტრამ სუთს წელს მოაწრო გელათის დამთავრება, სწამს ბეჭდი არა კვლავია და მისი შენება-შემკობას და ამ მაზეზის გამო გელათის აღშენებას ეკვლის დავითს მიწერეს და არა დიმიტრის, როგორც, მაგალითებრ, გელათის გულანდ: „დავით მეფისა, აღმაშენებლისა დიდისა მის მონასტრისა (გელათის) და ძისა

მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა (დმიტრისა) საუკუნომცა არს საკსენი-
ბელი და კურთხევა მითი“ (ამსყ იხ. ზემო გვ. 144).

ამ საჭიროდ ვხედავთ შესათანამებელად მოკვიყანოთ სხვა-და-სხვა აზრი მეც-
ნიერთა გელათის შესახებ: ვარდანი იტყვის, რომ გელათში დამარხდენი არაინა
დავითის წინაშანსი. ბროსსიყ არ ეთანხმება ამას, რადგან გელათი იყო დავითის აღ-
შენა (Add. 233, n. I). დიუბუა ამტკიცებს, ვითომ გელათი დავითს მსოლოდ
განესლებინოს (Voyage. II, 181—182). დ. ბაქრაძე არცერთს არ ეთანხმება და
ამობს, რომ რადგან დავითი დასაფლავებულია ეკლესიის ცარეთ, ცხადია გელათი
დავითს ვერ შეუსრულებია, როგორც „სადგომიც“ იტყვასო. — ჩუქნან ზემო აღ-
ნუსხული ფაქტები საკმაოდ თანხმებენ ვეელა თქმულებას: გელათი დავით აღმაშე-
ნებლამდისც ყოფილა: მთავარ-ანგალოზის ეკლესია მურვან-ურუს დაუძნევია (გურჯა-
რი ბაგრატ II-ის 15); წა გიორგის ეკლესია აღშენებია 1057 წელს ბაგრატ IV
(ის. გვ. 202) და აღბად მეფეთა სამარხავი ყოფილა: იქ უნდა იყოს დამარხული
გიორგი II, დავითის მამა და ბაგრატ IV, მასი ჰუნა (ვარდანი). რადგან დავითის
აღმაშენა მსოლოდ „ადიდი ეკლესია“ გელათისა რამდენითაიე შეჩობებითურთ, ამისგამო
იგი იწოდება „უანამახლებელად“ გელათისა (დიუბუა), მით უმეტეს, რომ დავითი
მართლა განსახლებდა ძველ შენობებს. დავითი უწოდს გელათს „სამარხავი სემი და
სამკალე შვილთა სემითა“, რადგან წა გიორგის ეკლესია მის შემდეგ, გახდა „სადე-
დოფლოდ“, ე. ი. დედოფლების სამარხავად, მსოლოდ დედა-ვანთათს (გურჯარი
ბაგრატ II-ის): დავითის სიკვდილის უამს გელათი აშენებული იქნებოდა და მსოლოდ
მსატკარობა და სამკალე ეკლესობად; სოლო თუ დავით ცალკე შეჩობაში დამარხა,
ეს მსოლოდ იმისი მომასწავლებია, რომ აღბთ დავითს ეს შეჩობა კერძოდ თქს
სასაფლავად ანუ ძველად აღგია. რა დაურღიდა ამს თქსსაყ ეკლესიაში დამარხვას,
თუნდაც რომ ტაძარი „უსრულიც“ ყოფილიყო? 1118 წელს ტაძარი ნახევრადაც
აშენებული არ იქნებოდა, მაგრამ გიორგი ჭყონდიდელი მისინც დამარხვინს შეფემ
„მონასტერისა ხახლს“ (ქ-ცხ. I 247). — ცნატა, ასე ვასტანვ 1125 წელს სამის
წლის ეი არ იქნებოდა, როგორც ჭფიქრობდა დ. ბაქრაძე (ვასუშტ. 187), არამედ
შეიდაის, რადგან იგი დაიბადა სვენის ქრონიკით 1118 წ. და არა 1122 წ.

შესასებელად ზემო თქმულისა გელათზედ საჭიროდ ვრაც ორიოდ სიტყვა დაურთო
იმაზე, რომ მემატანე მოვითხრობს გელათის აღშენებაზე 1106 წლის ქვეშ (ქ-ცხ. I, 243)
და იქვე ავიწერს გელათის სიმშენიერეს: „რომელი (გელათი) ზესთა მატს შვენიერებასა
ყოველთასა (პირველ ქმნულთა ტაძართასა) სიერცითა და ნიეთთა სიკეთითა და სიმრავლითა
და მოქმულობისა შეუსწორებლობითა, რომელსა აწ თანამოწამედ ჰქონან თვალნი ყოველთა
კორციელთა მხედველნი; და დაღესო სიწმიდეთა მიერ, ... ხატთა და სიწმიდის სამახურებელ-
თა ყოველად დიდებულთა და სხვათა ნიეთთა ძვირად საპოვნელთა. ამათთანა დახსნა მუნვე
დიდთა და ზეასრავანთა მეფეთა ტახტნი და საყდარნი, სასანთლები ფერად-ფერად იავრად
მოხმულნი და კვალად გვრვკნი და მანიანი და ფილნი და სასუმელნი, რომელნი მო-
უხვნა მეფეთა არაბეთისათა, რაჟამს თვთ იგინიცა ტყვედ მოიყვანნა
და მასვე ტაძარსა შინა შესწირნა ღვთისა სახენოდ და სამადლობელოდ ძლევისა მის
საკვირველისა“. ეს დიად საკვირველი ძლევა არაბთა და ასურელ-სპარსთა 400,000 ლა-

შქარზე იყო 18 აგვისტოს 1124 წ., ხოლო ამ ამბავს მემკვიდრე მოგვითხრობს 1106 წლის ქვეშე და ისე აღგვიწერს, რომ გვაფიქრებინებს, ვითომ გელათი 1106 წელს შესრულებული ყოფილიყო და შემოკბილი. რის მომასწავებელია ყოველივე ეს, თუ არ იმისი, რომ: 1) დავით აღმაშენებელის მატრიანე დაწერილია შემდეგ გელათის შესრულებებისა, ე. ი. შემდეგ 1130 წლისა და 2) მეფის თვსსავე სიცოცხლეში ყოველივე მოუშალებია გელათის შემკობისათვის და თითქმის შეუსრულებია, მცირე რამ დაჰკლებია, რომლის შესრულება ანდერძად დაუდგია დიმიტრისთვის. გარდა ამისა მემკვიდრე მოგვითხრობს, რომ მეფემ თვსსავე სიცოცხლეში „შემოკვირბნა კაცნი პატიოსანნი ცხოვრებითა და შემკულნი ყოვლითა სათნაობითა (ე. ი. ბერები), არა თვსთა სამეფოთა ოდენ შინა პოენილნი, არამედ ქუტაისისა კიდეთა, სადათცა ესმა ვიეთმე სიკეთე და სისრულე... დაამკვდრა მასთან მამული ლიპარიტეთი უმჯივროდ დარჩომილი (მეფის ორგულის ლიპარიტის ძის რატის „მამული აღილო მეფემან“ 1101 წ. და ეს მამული გელათისთვის შეუწირავს)... და უზრუნველი ტრაპეზი განუჩინა“ (ბერებს). აქედამაც ცხადია, რომ თვთ მეფის დროსვე გელათი თითქმის შესრულებული ყოფილა და შიგ ბერებიც ცხოვრებულან.

1139 წ.—გელათის „დარბენდის“ (დერბენტის) რეკონის კანონი ჭკითხულობენ ასო-მთავარულს წარწერას: „- მემნ დტრი - - ნანი დაარლვა და ეს კარქი მუ - - - [წელსა მეფქობის - - :იგ: ხ დანსმთვან - - მ - - -“. ესე იგი: „- მეფემან დიმიტრი - - ნანი (რანა?) დაარლვა და ეს კარი მუ[ნით მოიტანა?] წელსა მეფობისა [მისისასა?] :იგ: ხოლო დასაბამითვან [ხლქმ]“.

ამ ფაიად სეყურადლება წარწერას, ბროსესესგან გადმოღებულს (Rap. XI, 41 და introd. p. LXIII) სკენ ესრე ჭკითხულობთ. სამწუხაროდ, ორ დღით გულასსა ყოფნაში მოუგლელობისგამო (რადგან სასეში გეკონდა უფრო ხელ-საწერების გადათვლიერება) სკენ ამ წარწერას უყრადლება კერ ვახსოვეთ და არქეოლოგიური ნიუიები აღუწერელი დაგვიშა. კირაკოსი ამოწმებს (Hist. Arm. p. 61), რომ 1139 წელს ქართველთა ეს კარი მოუტანიათ განჯიდან (ხოლო ძველი რანი აისი აწინდელი ერეკანი. (იხ. კიდე Et. Orbel. Hist. Siounie p. 194).

ამ კარს შედომით უწოდებენ „დერბენტის“ კარად. მაგრამ ეს იმისი მომასწავებელი როდია, ვითომ სირტუე იყოს თქმულება იმაზე, რომ გელათში მართლა დაცული იყო დარბენდის რეკონის კარი, რომელიც დავით აღმაშენებელს 1124 წელს, დერბენდის შემოსვლის შემდეგ, გელათში გარდმოუტანინებია „სახსენოდ და სამადლობელოდ ღვთისა ძლევისა მისთვის“. გელათში ორი რეკონის კარი ყოფილა დაცული და ორივე „დარბენდის კარებად“ იწოდებოდა. ერთი მათგანი, უმძიმესი, როგორც იტყვიან, რეკონის მასალად უქცევით და გელათის მონასტრის განსახლებლად მოუხმარებიათ.

რომ თქმულება დერბენტის აღებაზე და მისის კარის მოტანაზე სრულიად უსაფუძვლო არ არის, ამის დასამტკიცებლად მოგვყავს: 1) ქ.-ცხ. თქმულება გვ. 251, სტრიქონი :ით: „და მცირედად დღეთა განსივენა ამ თენს (უნდა: „ამ თენს“, იხ. ევ. მუხ. № 131. გ. 256) და მეორესა თუქსა იფნისსა 1123 წ.)... სიცხეთა მათ საშინელთა მოირთო შარვანი (ხოლო შარვანის სამეფოში ითვლებოდა დარბენდი)... და აპრილსა (1124 წ.) დაესხნეს შარბურანს („აბაბუხანს“, ევ. მუხ. № 131, გ. 257) დარბენდელსა და მოსწყვიდნეს ქურდნი ლეკნი და ყოჩაყნი დარბენდელისანი და აღიხვნეს ციხენი დასანნი და ხოზაონდი და მიმდგომი მათი ქვეყანა... და მერე (შემოდგომას, გვ. 252) წარებართ

(გეორგი) შარვანს და აღიღო ქალქი შამხია და ცნე ბიგრიტი, ს რ უ ლ ი ა დ ყ რ ვ ე ლ ი შ ა რ ვ ა ნ ი და დაუტევა ციხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარი ღიღი“.

აქიდან ცხადია, რომ მკვლი შარვანი დარუბანდით და კავკასიის იქით მხარე ზღვისპირად დარუბანდითურთ დაუყრია მეფეს. მოხსენებულნი ციხენი დასანნი და ხოზაონდი, სხანს, ის განთქმული ციხეებია, რომელნიც ორის მხრით სრულიად ჰმზავდენ დარუბანდის ეიწრო ვასავალს. ამ ციხეებს ჰქონდათ მძიმე რკინის კარები. აი როგორ აღგვიწერს ამ ციხეს ჩინგისხანის ისტორიის დამწერი პარუნ-დელა-ქროზე (გვ. 463): „1123 წელს შემდგომად ათხუთმეტ დღეთა მგზავრობისა (შონგოლთა ლაშქარმა, ჰუხუ და სვიტას წინაძოლით და შირვანის მეფის ნება-ყოფლობით, რომელსაც მამინაც ეყურა დარუბანდი) მშვიდობით მიჰწია დარუბანდა და განვლო დიდად განკვირვებულმან... სვიტემ და ჰუხემ (ქ.-ცხში ესენი იწოდებიან „სება“ და „ჯება“; ესენი არიან, რომელთა დაამარტებს ქართველთა ჯარი 1122 წ.) კანდნერად აღიარეს, რომელ შეუძლებელ არს ძალით მისი აღება... აღშენებულ არიან სამას ანუ ოთხას ფეხის ზომით(?) შორს ერთმანერთისაგან ო რ ნ ი დ ი დ ნ ი ზ ლ უ დ ე ნ ი, რომელნი დაფუძნებულ არიან მათა ზედა და გასწვეს მთისაგან ზღვამდის იმ გვარად ძნელად შემობშული (?), რომ ძნელ არს განვლა რკინის კართა, რომელნი არიან მუნ ზღუდუმი... მუნ არს ნავთსაყუდელიცა, სად მარად დღეს მივიდოდენ ნაენი და არს დაზშული ჯაჭვითა, რომელი გაიბმის ორთა ციხეთაგან (დასანისა და ხოზაონდისა?), რომელნი დაუშლიან, რათა არა შევიდნენ ქალაქში თვნიერ ბრძანებისა... სახელი ესე დარბანდი სპარსულად მოასწავებს „კ ა კ ა ნ ნ ი კ ა რ ი ს ა“.—ამ სახელოვან ციხეების აღება მართლა რომ ძნელი იყო, და დაუჯერებელი არ არის, რომ მეფე იმ კარებს ჩამოახსენივებდა სახსოვრად ამ ძლევამოსილობისა (ამ წიგნის ბოლოში იხ. ახალი ვარიანტი დაეით აღმაშენებელის „ანდერძისა“).

2) თვთ მეფე „ანდერძი“ გვიჩვენებს, რომ მას ახლად მოუგია მამული „ნიკოფსიილად დარუბანდის ზღვამდე“. ხოლო „დარუბანდის ზღვად“ იწოდებოდა ჩრდილო ნაწილი კასპიისა, რომლის ქვემო ნაწილი ცნობილი იყო ჩვენში „გურგანის ზღვად“.

ქ.-ცხბა ჰქუძღება დერბენტის კარის წამოღებაზე იმის გამო, რომ მემბატანე მოკლოვს და მხოლოდ რამდენსამე უფუთაერეს ფაქტებს აღგვიწესხავს (იხ. ზემო გვ. 240—1). ხოლო სომეხთა მწერალნი მოხსენებენ უმეტესად იმ ამბებს, რომელნიც მოახდინა დაეითმა სასომეხთოში ანუ მისს მოსახლურე ქვეყნებში.

1130—1150 წ.—ამ წლებში უნდა იყოს დაწერილი წერაკითხი. დაცული სელ-ნაწერი (infolio, ქაღალდზე, უთაგბოლას), თ. „მინერელსიკის“ ნაქონეი № 471, რომელსაც აქვს შეიდეგნი წარწერასი:

1) თავი :იზ: წის ტუზონ ამათურტელ ევისკოპოსის ცხოვრების ბოლოს: „ესე მრავლითვან მცირენი ყდ სანატრელისა ტუზონის საკრველებანი. აწითა ნაწერითა შთამოითქუნეს (ესე იგი, ახლად თარგმნილებითა; სხანს დიმიტრი მეფის დროსაც ყოფილან მთარგმსელნი): ხოლო უმრავლესთა და უწულილესადრე მიუთხრობს ცხადად. ცხოვრებისაცა მისისა აღმწერელი იოანნი (sic) ყოლადი... (რამდენიმე ასო აკლას). ევისკოპოს აღექანდრიელთა ქმნილი. (ე. ი. მეუღად თარგმნილი სრული ცხოვრება იმავე წმიდანისა: წმიდანების ცხოვრება რომ ბერძნებსა გადააკეთეს მე-XI—XII სსუუენოებში, მაზე ის. სეკო გვ. 222—3): რომელთა ორთავე ოხათა მიერ იქმნენინ ჩნ ყთა. აქაცა ყრისა განსაცდელისაგან განრინებაჲ. და მუნ საუკუნეთა მიმთხუტეჲ კეთილთა:“... (თავი 10—დწერა მღვდელ-იოანეობისა ტიმოთე პრუსიის ეპისკოპოსის და მოციქ. ბართლომეს მოკისუნება).

2) თოჯორე სტრატელატის ცხოვრების ბოლოს, თავი 8, შემდეგი ჩართულ-წერილობითი წარწერა (თუ ამ წარწერის მეთაურს სუცურ ასოებს, რომელნიც დედანში წითელ ქვანთ დაწერილია, ცალკე ჩავიკითხავთ, გამოვა: „დიმიტრის დავითიანსა“:

„**ბ**ა შენ ცათა შინა ქრისტეს ღვთისა ჩუენისა წინაშე წარმოდგომილი მოიქსნებდ შეფესა ჩუენსა დიდისა სასოებისა შენდა მომგებელსა და მოჰმადლე მას ღვთისა მიმართ სავედრებელთა ოხათა შენთა მიერ აქა შინა ვიდრემე გრძელი და ბედნიერი ცხოვრებაჲ მკეთითად ძლიერ მყოფელმან მკლავისა მისისამან კელთ მგშებელსად უცხო ტომთა მტერთა განწყობილებისა, ხოლო მანდა მარჯუენით მეუფისა დადგომამა ძედ ღვთისა და ნათლისა დაღწეულბრებელისა მყოფელმან მისმან და ბრწყინქალღებისა და დიდებისა **ღ**ისა ზიარ და აღსავსედ მისდლითა და მხიარულებითა და ყოველთა მართალთა თამომხარულად, რამეთუ ქრისტესს ღმერთსა ჩნსა შეენის დბა... ამინ“. — შემდეგ ამისა უნდა ჩავიკითხოთ სუცური ასოები ამ წარწერისა და ცხადი გავხდებ, რომ წარწერა იგულისხმებს მეფესა „დიმიტრის დავითიანსა“. ცხადია ხელისწერი იმის ცხოვრებაშა დაწერილი და შეიძლება თუთ მეფისთვისაცა. სხვა წარწერასიც კვებოდა ამის ამხსნელნი, მაგრამ წიგნს თავა და ბოლო ავლია. წარწერა გვიხატავს დიმიტრის ძლიერებას მტრებსე და „კელთმგებელად უცხო ტომთა მტერთა განწყობილებისა“. სწას, რომ დიმიტრი (1125—1155) ძლიერი მეფე ყოფილა, მაგრამ, სამწუხაროდ, მას შემთხვევით არ ჰყოლია და მისის, ხანგრძლივის მეფობის ამბები წყვედით შეიძლია. თითო-ოროლა ფაქტება აღსუსულია სომხურ წყაროებში, რომელნიც ჩვეულებრივ, მხოლოდ იმ მოკლესანსა შეეხებიან, რომელშიც ქრთიკეობა ერეკას სომეხთა ტომის ისტორიულ ბედ-იღბალში (Add. 244—8).

1141 წ. — უბისის ტაძრის წარწერა: „მე საწყალომელსა სულითა სწასა (სვიმეონს) მომემადლა ღვთისაგან აღშენებდ მონასტერი ესე და სუეტიცა ესე. მეუობასა ღვთის მიერ გვრგვონსისა დიმიტრი მეფეთ-მეფისა, ძისა დიდისა მეფისა დავითისა ქკნი იყო :ტაჲ: ზედა-წელი სარკინობთა :ფლ:“ (Rap. XII, 104).

1150 წ. — ქკას :ტო: დასაბამითგან: ხდნდ: აქა დო დ - - ს გაადგა“ (ავტ. ქრ.) — ამ ძვირფასის წარწერაში დაზიანებულია მხოლოდ „დ - - ს“. ბოლო ასო „ს“ ცხადად სწას, თავი ასო უნდა იყოს „დ“, რომელსაც მარჯვენე ეური და გვერდი ზოგელკილი აქვს და ამისგამო ემსგავსება „მ“-საც. შუაში ამოგლეჯილია ორის ასოს ადგილი. ამისგამო ორგვარი წავითხვავდა შეიძლება: რ [ტ]ეს ე. ი. დემეტრეს ანუ მ [ფ]ეს, ე. ი. მეფის. ორსაკე შემთხვევაში წარწერა გადმოგვემს უცხო ამბავს, რომ 1150 წელს „დო (დავით) დემეტრეს (ანუ მეფეს) გაადგა“. ე. ი. დავით, მე მეფის დემეტრესი, 1150 წელს „გაადგა“ (გადუდგა) ანუ აუქან-უდა მეფეს, თავს მასს.

ამ გვარად ჩვენი ქრონიკა აღიარებს ერისა და იმავე შემთხვევას ჩვენის ისტორიასს, მეტად საცდლობულს და ხელს. ვასუტი გვარწმუნებს, ვითომ ეს მომ-

სტაროიუსი 1144 წ. (გვ. 194). ბრძანსს შემოუერთება სხვა-და-სხვა ცნობები ორბელიანთ გვარისი გაწვევასზე და დაჯილდოებისა გადადგომისზე, მაგრამ ეს ცნობები იმდენად ბნელი და არეულია, რომ ერთს გარკვეულს ვერ ვხედავთ. გვარს-გოგთაქსელითი გაარკვევა ეს კითხვა, თუ არ უმეტეს დაკვირვება (Hist. G. I, 198, n. 2. ვახუშტი გ. 189). ქცხბა დიმიტრი მეფის ისტორიისაში სრულიად არას ამბობს ამ ამბობებისზე (რადგან, როგორც გვითქვამს, დიმიტრის ცხოვრება არცერთი მემკვიდრისა არ აუწყობდა), მაგრამ მისის ძმის, გიორგი მეფის მემკვიდრის, მოგვიტოვებდა რა მისის ძმისწულის, დემნას გადადგომის ამბავს, ყოველ მოახსენებს დაჯილდოების განდგომისად დიმიტრის წინააღმდეგ: „შიშითა ძმის-წული და ვით, ძმისა მისისა უხუცესისა (გიორგისა), სახელით დემეტრე... იგი ექმნა მკვლელობა... გარდამავლობითა მოქმედება სჯულისა ქრისტეს მცნებათასა... ვინააღვან და ვითცა, მამან მისმან, ლალატსა და ვადგომილებასა შინა მამისა მის დემეტრესსა ამოწყვიტა ამისა სამეფოსა დიდებულნი, რომელნიმე ექსორია-ქმნილი, რომელნიმე სიკუდილითა და რომელნიმე განპატივებით. აქაცა მსგავსად მისა (ე. ი. დაჯილდოების) შევიდა ეშმაკი გულსა და გონებასა მისსა“ (ე. ი. დემეტრესისა. — ამოწერილია მარამ დედოფლის ქცხბის ვარიანტით, ფურც. 317)... „არა წარემართა ძესა მამისა წინააღმდეგისასა“ (ე. ი. დემეტრეს, მამის წინააღმდეგის დაჯილდოების ქცხბა I, 272 — მ). ვარდნი დიდი (Всеобщая история, стр. 154) მოგვიტოვებდა: „დემეტრეს ძემან დაჯილდოებანი მიიღო მისი გვარგანი და გამოიყვანა საპრობოლიდამ თირქაშ (იქ იხილეთ V ორბელიანისა: Hist. G. I, 389) და იგი მხედართ-მთავრად დაადგინა. თუთ დაჯილდოებდა ერთის თთვის შემდეგ. ზოგნი იტყვიან, ვითომ დაჯილდოებანი დაიღუპაო სუმბატისა და ივანე ორბელიანთა ხელით იმისგან, რომ ვითომ დაჯილდოებანი მათი ხელის-უფლობა გადასცაო თირქაშს, და ამაზე წინათვე თანხმობა იყო. ამათსა და დაჯილდოების ძმის გიორგის შორის, რომელიც მათ მხედართ-მთავრობას შეპირდა“ (ივანე და მისი შვილი სუმბატ II სხვა შტო იყო ორბელიანთა მისისა: Hist. G. 389).

ხუანს ქარნიკას შუქი შემოაქვს ამ ბნელს ამბავში; იგი ამოწმებს თუთ მოკვლევისა და დროსაც გვიჩვენებს — 1150 წელს. მაგრამ ამის შემდეგაც ბევრი რამ სავიწყოსა და გამოსაგებელი გვარდება. რამ იძულება დიმიტრი მამის წინააღმდეგობისათვის? რითი და როდის გათავდა ეს ამბობება?

გოგთაქსელითი გვარწმუნებს, რომ დაჯილდოებანი მამისა გიორგისა და რომ უმეტესობა მიეღო უფროსის მისზე გიორგისზე და მეფობა ხელთ ეგდო, აუწყანდა და ზოგიერთნი მეფას სელასუფალითანა ამოწყვიტა და თუთა განსწავლავა მცირეს სასს შუასრულით (Hist. G. I, 398, n. 2). ამას დ. ბაქრაძე ვითარდება (ვახუშტი გ. 189). მაგრამ დაჯილდოებანი რომ უფროსნი მამისა გიორგისა და მამისა და მემკვიდრე ტახტისა, ამას ქცხბა სათლად აღიარებს (I, 272) და სხვა მესტორიებიც (Et. Orbel. p. 216—7 და ვარდნი გვ. 160—4, Add. 244—8). — უფრო სავსებით ცნობას ამ ამბავის მიხედვითს გვაძლევს ქვემო ამოწერილი სავსებით სრულია:

თაჲრი თამარ-მეფის მატინისა, რომელიც დაბეჭდილს ქ-ცხსაში ან აზოგებაჲ მკ-რამ მარამ დედოფ. ქ-ცხსაში აღმოკვიტოსეთ: „მამა იქმნა (თამარისა) გიორგი მეფე მეფეთა, ძე დიმიტრი მეფისა, რომელსა დავითცა ესვა ძედ... ორძეობადისა, რათა(?) დავით და გიორგი, მარჩეველი ძისა უმცროსისა, მრაველი (დაეთა?), მკიცხველ იქმნა, ვითარ ისავი იაკობისადმი და ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირებითა სრულ ჰყო პირველ მამამებისა (?) და მამამან ძითურთ (?) ძე ტკბილი შემგუარი მამისა აღამაღლა თავისა თანა და მისა სწორად მოსაყდრედ გამოაჩინა... ამისთვის მეფობასა შინა მოგუარა ცოლი მამამან, ასული მეფისა ხუდლანისი, სახელით ბურღუხან“...

ასლა ცხადია, რომ დავითის ამბობება იმას გამოუწვევია, რომ მამა მისს შემტრისის ძმისთვის გადაუგია მეფობა, როგორც უმეტესად ღირსეულსთვის: იგი იყო „შემგუარი მამისა“, ე. ი. მამის მსგავსი: „მკეს კდამითა შინა და მძლე ბრძოლათა შინა“, (ibid.) და ამისთან ვიდრე „ტკბილი“, და თვისსავე სიცოცხლეში ცოლიც შეურთავს გიორგისთვის, ოსის ქალი. რადგან იმ დროს ოსები ძლიერი ხალხი იყო, რომელსაც კავშირი და გაკლენა ქქონდა დახარკენ კავკასიის იქითა მხარეს მცხოვრებ ტომთა შორის, ამის გამო მეფის დიმიტრის ზოლიტიკურის განსრავსებით უნდა შეეკრას გიორგის მოძალ-მეფობა წიდილო-ერთა ძლიერებასთან. რადგან სქესს მეფეებსა წვეულებად ქქონდათ თვისსავე სიცოცხლეში გაქოფებინათ თვისსი მეკვიდრენი, ამისგანო ძნელი დასაჯერებელი ან არის, რომ დიმიტრიც ამასვე იხსმდა, მით უმეტეს რომ იგი ბურღუხანად და ტასტი გიორგის მიუბოძა 1149—1150 წლებშია. დავითმა კერ მოითმინა ეს დამცირება და იკან და თირქამ ორბულიანთა შემწეობით „გადატა“ მასს. მკრამ, როგორც საგულსისძობა, დემეტრემ დაიმორხილა მკამბოსენი და დაბრტყევა უმთარქნი მომსრე დავითისი — თარქამ. მამის დავითმან, რამდენისამე წლის შემდეგ, რადქსაც დემეტრე ბურღუხანად შედგა („დასიელ“-ად სასელ-დებული), სელსლა უღალატა მამას და მამს, გამოიყვანა სახურობადედასი თვისი ერთგული თირქამი, მისცა მას მსედართ-მთავრობა, ამოწვეიტა დიდებულნი და მეფის ერთგულნი თუ საწამლავით, თუ სიგელით, თუ ექსორია-ქმნათ და მეფობა სელთ იგდო. ეს უნდა მომხდარ იყოს 1154—1155 წლებში. შეიძლება 1155 წელს დიმიტრი მეფე იმულებით ბურღუხანად შემდგარიყოს (Introd. p. LXV) და ძალდტანებულსა გადაეცეს მეფობა დავითისთვისვე „წკრადლობითის ოქმითა“, როგორც გაუწვეებს სტეფანოზი (Hist. Siounie p. 217). გვინებ ამ იმულებითის ოქმს მეფობისას იგულისხმებს ზემო აღსუსული ადგილი მარია-დედოფ. ქ-ცხსისა: „და ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირებითა სრულ ჰყო პირველ მამიასა(?) და მამამან ძითურთ(?) ძე ტკბილი შემგუარი მამისა აღამაღლა თავისა თანა“, ე. ი. ღმერთმან აღუსრულაო მეფეს წადილი და ურჩის შეიღის ცხოვრების შემოკლებით სრულწყო „აბიგკლა“ (ე. ი. უწინ) განსრავსული და გიორგი მეფე „შემგუარი მამისა“ ისევე აღამაღლა ტასტხო. დავითის კერე

მტკარებით და მამის დღაღობით გამოეგება ბეკის არ მოეწონებოდა, სოლო თირქმის ახალღება და სუშნატი და იოანე ორბელიანთა შტოსკან სწავლარობის მიტარება არ ეამებოდა უკანასკნელთა. ალბათ ამ გარემოებით ისარგებლა გიორგიმ: სუშნატი და იოანე მანდატურით უსუგუნსა მიამსრო, ამირ-სწავლარობას შეჰპირდა, სსკა დიდებულებზე დაუოღა და 1156 წელს თავისი-თავი შეუფდ გამოაცხადა (ახ. 1156 წ. ქვეშე). დავითის მსარე დამარცხდა და თუ დავით, ალბათ, დამორჩილებულ იქმნა და ძალად ბერობა მიადებინეს. ამ გულის წარმოდგენას სრულად ეთანხმება ვარდანისიგან (ვკ. 154) აღწერსული ცნობა: „ზოგნი იტყვიანო, ვითომ დავით (მეფე) დაღუპულ იყოს სუშნატის და იოანე ორბელიანთა ხელით, რადგან, ვითომ, დავითმა მათი ხელისუფლება (ამირსპასალარობა) თირქაშს გადასცაო და ამაზე მათ წინ-და-წინივე თანხმობა ჰქონდათო დავითის ძის გიორგისთან, რომელიც მათ მხედართ-მთავრობას შეჰპირდაო“. დავითი ალბათ მანც სულს არ იღებდა შეფობაზე და ამბობსას უმისჯებდა გიორგის და მისს მომსრუთა—სუშნატ და იოანე ორბელიანთა, მაგრამ მალე მოკვდა.—ეს დიდ-დიდა ამბები ქცხნაში იმისგანა არ არის აღწერსული, რომ დიმიტრის და დავითის შეფობას შემატაჩე არ ჰყოლია, როგორც ქაქია ცხდად დაეინასეთ.

თუ ჰირველ განდგომილების გარდა (1150 წ.) მეორე (1154—1155 წლის) აჯანყებაც არ ეიგულისსმეთ, მაშინ ძნელი გასაგები იქნება იმ დროინდელ ისტორიულ მოვლენათა მიმდინარეობა და ეველა შეისტორიეთა თქმულება იმაზე, რომ დავითმა რამდენიმე თვე იმეფა (ვარდანით 2 თვე ქცხნით—ნ. ის. აგრეთვე წინასიტყვაობა ბროსისკე Hist. G). მოლოდ სტეფე. ორბელიანთა დავითმა იმეფა ორი წელი «შემდეგ მამისა» (Hist. Siunie p. 218), რომელიც ამ ანგარიშით მოხდებოდა 1156—2=1154 წელს, რაცა დიდ დასლოკებულა ჰქმნაოტ საბუთებთან, რადგან ცნობილია გიორგის გამოეება 1156 წელს.

სოლო გიორგი რომ ჰირველად 1150 წელს უნდა გამოეებულეო, მასი,—გარდა ზემო თქმულის,—რამდენადმე ასბუთებს: 1) ვასუშტი დასდებს დიმიტრის სიკვდილს 1150 წელს ალბათ იმის გამო, რომ რამე საბუთი ექნებოდა მამის მეფობადამ გადადგომისა; 2) ცარიელი განხრახკა ტასტის უმცროსის მმისთავის გადაცემისა სავაო საბუთი ვერ გახდებოდა დავითის ამბობებისთავს; 3) ჩვეულებისამებრ მამები თვსს შეკვიდრებებს შეუფდ დასკამდენს, სოლო მამაკან შეუფდ გიორგის დასმა ქცხნაში არ სწერია; 4) მიმდინარეობა იმ დროინდელთა მოვლენათა და განსაკუთრებით ორბელიანთა გვარეულობის ისტორიისა (Варданъ, Всеобщая истор. 150—4; Brosset. Hist. G. I, 389) ძელად გასაგება იქნება, თუ ეს ფაქტა უარ ევაით და არ ეიგულისსმეთ; 5) მარ. დედ. ქცხნა ფ. 319, თუმიც არა-ნათლად, აღარებს ქრისტეს 33 წლის ქვეყნად ცხოვრებას გიორგის შეფობისას: «ვიანთკან ოც და-ათცამეტოა წელთა ქმენს (sic) ნიშნი და სასწაულნი და იმეთა ქვეყანასა ზედა მეფემანა (?). შეადლება აქ გიორგის 33 წლის მეფობა იკულისსებოდეის, ესე იგი 1184—33=1151 წელს მისი ჰირველად გამოეება, რაცა თითქმის სრულად ეთანხმება ჩვენს ცნობებს.

სიკვდილის წინ დავითმა, სტეფანოსის თქმით (Hist. Siounie, p. 217), მოიწვია დიდებულნი და თუთ გიორგიცა და გამოაცხდა: „დიდებულნო საქართველოსანო, თქვენ კარგათ იცით, რომ თქვენთვის მოღვაწემან მამა ჩემმა (დიმიტრიმ) აღადგინა სამეფო ესე და სიკდილის ეამს მე გადმომცა სამეფო წერილობითის ოქმითა. ეხლა მე ვკვდები. აჲა მყოფს ჩემს ძმას გიორგის არავითარი უფლება არა აქვს ტახტსა შეგვეცილოს, და როგორც სამეფო გვრგვნი მერწმუნა მე მიმისაგან, ესრეთვე მეცა ვაძლევ მას ჩემს შვილს დემნას (დემეტრეს) თქვენ ყოველთა თან-დასწრებით. ხოლო შენ, ძმაო ჩემო გიორგი, სანამ ჩემი შვილი სრულ-წლოვანი ვახდებოდეს, განაგებდე სახელმწიფოს, ბრძანებლობდე ლაშქრობაზე და ჰსარგებლობდე იმ მამულებით, რომელნიც გრძობდა შენ მამა-შენმან“. მეუე თუხი შვილი ფიცით ნაზაზარო ივანე ორბელიანს და ეკელას აფიცაო, რათა მეფობა მიეცეთ დემნასთვის, რაკი სრულ-წლოვანი ვახდებოდეს. ერთის თვის შეიძველო, დასძენს იგივე მწერალი, გიორგიმ მამისა დიდებულნი და თუთ სუმბატ-ივანე ორბელიანი და ერთხმად მეფედ აღიწესეს გიორგი, რომელმაც კითხვით ზიარობა დასდო, რომ დემნას შესახებ ძმის ანდერძს აღასრულებო (Hist. Siunie, p. 216—217).

რადგან სტეფანოს ორბელიანი მეუდამ იმის ცდაშია, რომ ორბელიანთ ეკარეულობა აღმადლოს და გამოსართლოს და არც თანამედროვე იყო იმისიგან აქ აღწერა აღმშენის, ამის გამო მასს ნათქვამს კრიტიკულის თვალთ უნდა შევხედოთ მით უმეტეს, რომ სხვა ცნობებიც აქსონისა სმიარად სტრუქტურა. —

ამ დროებში უნდა იყოს დაწერილი ეწერის სასაბუბის წარწერა, ბროსისეკან ვად-მოღებული (Rap. IX, 61): „... ქე ლო (ანმარე?) სჯულისა შენისა მტკიცედ მპრობელისა დიმიტრის ასულისა მეფისა და მეფეთ მზისა გიორგის დისა, სულთანთა ასულისა (ცოლისა?) რუსუდან დედოფლისა სამახურებელად შენდა შემზადებულნი ნივთნი, ვინაჲდგან ეამმან დასცა სრულებად ჩემ ვაზრდილის მათის და ლომობით განმანათლებელი გიორგის ასულის (?) დედოფლის რუსუდანისაგან სრულ მსმენელმან“. — დიმიტრის ასული რუსუდან, სიონისის სულთისის ცოლი, უშვილო, ის. ქ. ცს. I, 272. — ძველი დასაჯურებელია, რომ აქ იგულისხმებოდეს რუსუდან მეფე, ანუ რუსუდან დიმიტრი III-ის ქალი. გიორგი წოდებულია „მეფეთ მზედ“, ე. ი. სიყვარულ შეილაჲ მამისა, როგორც სხვა წყაროები-დაძაც სჩანს.

1152 წ. — „ქკანს :ტობ: დასაბამითგან :ხდნვ: | აქა თამარისგან | ად-მენებ[ული] | ეკლესია | ან:სეს და | თამარ ჩორკანი ჩაიკურნა“. ე. ი. 1152 წელს „თამარისგან აღშენებული ეკლესია აკურთხეს და თამარ წიხანის საიგნა“, ე. ი. მოღობისაჲ შედგა. თამარ, დავით-აღმშენებელის ქალი, აღსართანის ცოლი ის. ზეო გ. 239—240 და ქ. ცს. 264, 272, 290; Hist. G. I, 360.

უკვლეოა აქ იგულისხმება თიღვის დიდებულ ტაძრის თამარისგან აღშენება და მესვე თამარის მოსახონად შედგომა. თუთ თიღვის ტაძრის წარწერას, ბრო-

სისკან ცუდად გადმოვუწეს, ჩვენ ესე კვიისულობით: „მონებულმან რა(?) აქამსა სოფლისამან სახლისა მლთისა(?) დაწყება ყოფდის(?) მოქმედებითა შენზედა ჯვარცმულისა ქრისტეს ღვთისათა, რელსა (რომლისა) მერთ (მიერ?) ჟამსა მას შემწე მექმენ მსახურსა შენსა თამარს“. ზაროსისკს მსოფლად უქანსკული 5 სიტყვა აღმოუკითხავს (Rap. VI, 106). წარწერას თავში უნდა ავლდეს რამდენიმე სიტყვა. თაღვის ნახვა და წარწერის შემოწმება ჩვენ კერ გვეღირსა, სასამ გადაწყვეტედენ ამ ტამარს. თამარ და დიმიტრი მონასხნად უკურთხებიან ქრის სიკოლოსს (ჩემი ისტორ. კრებ. გვ. 102).

ჩვენი ქრონიკა არღვევს ვასუშტის ცნობას (გვ. 188), რომელიც თაღვის აღმასწავლებლის თამარის და მისის ძმის დიმიტრი მეფის სიკვდილს დასდებს 1150 წელს; 1152 წელს თამარი ცოცხალი ყოფილა. — ქცხბა (I, 264) გიორგის გამეფებას, დაკითხის და თამარის მონასხონობაში სიკვდილს 1155 წელს გაიჩვენებს, მაგრამ ამ ცნობას ქცხბისას არღვევს იგივე ქცხბა (გვ. 268), რომელიც 1161 წელს ანისის აღებაზე მოკვითსობას და იტყვის, რომ გამარჯვებულად დაბრუნებული მეფე გიორგი: „პირველად მივიდა გამზრდელი სა მისისა წინაშე თამარსა დედოფალსა დედოფალთასა (თაღვისა მყოფს?), რომელმან დაალოტ პირველად კრემლითა და მერმე სიხარულითა გარდარეულითა (მარ. დედ. ქცხბით, ფ. 312; Hist. G. I, 382). ცხადია, თამარ 1161 წელსაც ცოცხალი ყოფილა.

რის მომასწავლებლას ეს უგუიოქმა, თუ არ ამისა, რომ დაბეჭდილ ქცხბაში აღწერილი მთელი მოთხრობა დიმიტრი და დაკით მეფეთა შესახებ შერვა შეტანული მატრიანუმი უნსო ზირისაცას (კვანებ მეფის კასტანციაცას) სხვა წყაროდამ, როგორც ჭკეო ნათლად აღმოვანენთ.

1156 წ. — გამეფება გიორგისი, დიმიტრის ძისა (ას. სამთავისის წარწერა 1168 წ. ქველ).

1156 წ. — „ქკს ტო: დასაბამითვან :ხლ: აქა ძე დიმიტრი მეფისა გიორგი მეფე იქმნა“ (კვ. მუხ. ტუვის წიგნი № 85).

ორივე წყარო არღვევს ვასუშტის ანგარიშს, 1154 წელს გიორგის გამეფებისას და მკვიდრს ქრონოლოგიას იძლევა ქცხბის შესამოწმებელს. ქცხბით დაკით 1155 წელს, „ერთ წელ ჩაიხსანი“; სტეფანოზით დაკითი მოკვდა ორის წლის შემდეგომად დიმიტრისა, ხალა დიმიტრის სიკვდილს გაიჩვენებს 1158 წ. (Hist. Siounie p. 216). გიორგის გამეფების 1156 წელს დიმიტრიც და დაკითიც ცოცხალნი უნდა ყოფილიყვნენ, ხალა ზემოსსენებულა ფრას მარ. დედ. ქცხბისას: „დაკითის დღეთა შემდრებთა“ (ას. გვ. 2521) იმას უნდა მოკვითსობადეს, რომ დაკითის სიკვდილის მოსწრაფებით გიორგის მოშორდა ეს საშიშარი და ძმის ურნი ტახტის მონადე.

შესავსებულად ამ ცნობათა მოკვეყნს აქა შეუცვლელად სათაური მეფის თამარის მეფობის შემატანესა, რომელიც (ქცხბაში ჩართულად დიმიტრის და დაკითის მიუობათა მგვიერ გვ. 263 — 264) თვსს მატრიანუმი გავიროთ, შესავალს გუარად, მოა-

სისქიებს (ფ. 307) დიმიტრის, დაკითის და უფრო კარგად გიორგის, თამარ მეფის: მამის, მეფობათა. მატია:ნე ქეტად დამასისკუბულია გადამწერისაგან და ბეკურისა ზსრიც იკარგება:

„ვინათგან მოსე მხილველი ღვთისა და წინასწარ მეცნი ყოფადთა ეურჩა განმზავნასა ისრაელთამდე მათდა მიმღები ენა-მძამობისა მიერულა ურულოსა ვითარ ყოფადთა დამსახი, ვითარ ვითარებისა შემკადრე ვიქმნა მეტყვ თქმათა, აღმატებულებისა, უკეთუ იგი სიტყუათა ცეცხლისათა გარდანაცი და კუერთხითა გუელადობითა და კელისფერთა ქცეულებითა ბრძოლობითა ვერ მცდომთა და ვსცე სულაზინისა სახედ აღსაყურსა ქებასა ქებათა, რომელსა იგივე უგო (ჯგო?) სიბრძნითა მიეგავე(?) სოლომონ რომლისაგან ბართმოთესლოვნებისა ვერას კმო არასა (კმა: არსა?) შემსხმელად ულუმპიანობით მათ გარდაცემასა, თამარისასა ვიტყვ კელმწიფეთა სახლისა და ღიდებისა და ვით მის პირველისა არსთა დამწყისაცა კელითა ქმნულებითა, მოქადულ მყოფელისა ღთისა, რომელი სახუეველთაგან აღმკუთადეს შორის სულსა გულსა შინა ერთთავრობა, ერთუფლება ერთისა კაცისა, ერთისა ღთისა და კაცისა სრულისა მიერ სრულ კაცად აღმოჩენითა აღმპოჩენილსა და აღმობრწყინებულსა; ვინაცა ამან შეაყო თვისსა სულისა წყარო ხედვათა პირველსა ამას წყაროსა ქრისტესა ნათელსა მამისასა, რომელმან მოიგონნა ხუთნი საგრძნონი: ხედვა, სმენა, შეხება, გემოს ხილვა და განჩრევა და დაამორჩილნა კლდესა მას ქრისტესა ასოლად ქმნითა გონებისათა არა არს მექმნა ნებისა თვისსა.

ესე შვილ იქმნა მშობელთა ძირ რტოებათა შესატყვისათა და შეზავებულთა, ვითარ საცნაურ არს ხე ნაყოფისაგან და ნაყოფი ხისაგან და ვითანთაგან (დაკითიანთაგან?) და ხუასროთანგანთა და პანკრატონიანთა სახელი უფროს მზისა იცნობებოდა და ყოვლისა ქვიშისა და მის მინადებისა, რომელმან ნებროთისა პასაკითა მოიგო პარს ძეთა სამთუარები, რომელთა შემსხმელად კამს ომიროს მეორაბამე იგ იდიდა სიტყუა აღექანდრისადმი პალოტარახოს ზემო მალღელი ისტორიოთა მწერლობასა შინა კელმწიფეთა შემასხმელობისასა, ვითარ ეამთა-და-ეამთა გარდმოზენებითა აღმონათლდებიან ქუეყანის მფლობელნი და მიიღებს თათული საქმისა შესატყვისებასა აღმკულებასა სიტყუათა და საქმითა და ვინა მე საგმობნი აღძველნა (აღძვეს?) ბოროტთა საქმეთა შინა. აწ მე რომელი გინა თუ მიხილავს, გინა თუ ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან მასმინ, გარდავსცე ისტორიასად ვასალო ლარაფსა ძალ არს მითხრობა მეფეთა, ვინათგან ლაკუა აღმავლობასა სიტყუა სეთისა აღამისა და ღთისა მეცა ისრეთ ვიწყო ამის თამარისა სამგზის სანატრელისა და სამებისაგან ოთხად თანა აღზავებისა, რომელი ეთეროან იქმნა კელმწიფეთა შორის, რომელისა სახე და სახელი თვისსა ადგრლისა მამა აქმნა (გ?ი) მეფე მეფეთა, ძე დიმიტრი მეფისა, რომელსა და ვითაცა ესვა ძედ ძესა დავითიანისასა და აღმოსავლეთისა და კერძო ჩრდილოეთისა მეცხოვნისა და ზღუართა დამდებლისა და ზღუათა ზღუამდინისა, რომლისა ღიდებითა, სიძენითა და გუა-

რითა ცხორებისათა აღმოაჩენს იოვანე ფილასოფოსისა კიმქიმელი-
სა შესხმა მითხრობა დიმიტრისა მკენსა კდომათა შინა და მძლესა
ბრძოლასა შინა ორძეობადესა, რათა დავით და გიორგი მარჩვეელი
ძისა უმცროსისა მლარწველი მკიცხველი იქმნა, ვითარ ისაკი იაკობისადმი, და
ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემეცირებითა
სრულყო პირველ მამებისა და მამამან ძითურთ ძე ტყბილი შემგუარი ზამის
აღამალა თავისა თანა და ძისა სწორად მოსაყდრედ გამოაჩინა მზე მნათობთა
შორის, აღექსანდრე და ქაიხოსრო მპყრობელთა შორის, აქილევ, საბსონ და
ნებროთ გმირთა შორის, სპანდიართა(?) ამათა და სიამო გოლიათთა შორის, სო-
ლომონ, სოკრატ და პლატონ ბრძენთა შორის. ამისთვის მეფობასა შინა
მოგუარა ცოლი მამამან ასული მეფისა ხუდნანისი, სახელით ბურ-
დუხან. ესე თვთ ვითარი შესატყვისი ქრმისა პირმშისა, ტან-ლომისა, თვთ
მზე მზეთა შუენებით და მომფენაობითაცა, ვითარ ლიქომისა ცოდვილთა და
მართალთა ზედა, რომელი ყუარობდა მართალთა და სწყალობდა ბრალეულთა
რომლისათვის თუ ვთქუა სახები გარეშეთა, გინა თუ ვიეთიმე სატრფიალოთა,
თვთ მისავე ქრისტე შემოსილობისაგან მაქუ შიში და კდემა, რომელი ეკა-
ტერინესა და ჰელენო ქმნილისა და თვთ მარიამ განმანათლებელისა ცისა და
ქუეყანისა ესახების თვნიერ ქმრისა მყოფლობისა მადლითა სიბრძნით შეწყენი-
თა და მეოხებითა ნუ უკუე ზეშთა განზიდვითა და მრუდეს თუალი გონებისა
და ვითხრებლე ნეშთობად სწყენა სახეობითა, რომელი უმარჯულო და უმარ-
ცხულო მავალი გზებისა გზისასა მაბრალეებდეს გარდაქცეულეებასა
ესე თათისა (?)

აწ ვიწყო ძალგებრ და უღონო მიწდომისა ესე შვილისა ნათელ შემოსი-
ლისა მამა იგი გორგასლიანი, აღმასრულებელი ვახტანგისა ნეტარებითა, რო-
მელი დავითს მამადობითა(?) შინა ლუთისა ქენებად აღთქმისა აღდგინებად ტომ-
თაგან მისთა მისებრ მპყრობელი აღმოსავლეთისა და ვითარ ამისთვისცა ესე
ვლარად (კითარად?) დაღექსავს მღექსავი ვინმე და იტყვს:

შენ ვახტანგი სანატრელი ხარ, შენთვის ღთისა მაქებრისა | ცნამცა შენი
მტერთა ძღვევა თვთ მზეებრ მშუენებარისა | მუსულმანთ აწყუედელისა ქრის-
ტიანეთა მაშენებარისა | და ვინ დაგბადა ნებავს დაბადება ბუნებისა (?) |

ამან რა იპყრნა შარვეანდენნი მეფობისა უკდ სამეფოდ განწყესებული
აღმკულომან ზენათა პორფირითა და გვრგვნითა აღტურნა მკლავნიცა მუსრვად
და მოწყუედად წინააღმდგომთა ქრისტეს სჯულისათა, აგარიანთა, ისმაიტელ-
თა და მომადიანთა.

პირველად წყალობისა მიმფენმან იმერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქუე-
მოთა, დიდებულთა და აზნაურთა, სპასალართა და სპასპეტთა, შინაურთა და
გარეთა კელყო შეყრად და გამართებად ქალაქსა ზედა კალზევანსა და წარმო-
ტყუენა ყოველი-კვენები კლდოვინი და ქალაქები აშორნისა, სომეხთა მეფედ

წოდებულისა, შაჰრმენისა და შემდგომად ამისსა კულად შემყრელმან სპათა მისთამან მიმართა დიდად ქალაქად და სახელოვანთქმულ დაწრო... (ქ.ცხ. 265).

რადგან გიორგის ცხოვრებას თამარის მემკვიდრე სწერს 1195 წელს, (ამას დაუმატო-
ცემთ ამ წიგნის შესავალში), ამისგამო ამ სახელოვან მეფის ცხოვრება მოკლედ არის აღწე-
რადი და მრავალი ღირს-სახსოვარი ფაქტები, უცხო ერთა მწერალთაგან აღნუსხული, გამო-
შვებულია, გინა მოკლედ ან უსახოვადო ფრასებით მოთხრობილი: მაგალითებრ კალ ზევეანის
ლაშქრობა (მარ. დედოფ. ქ.ცხ. ფურტ. 309). დაბეჭდილს ქცხბაში (I, 265) შეცდომით
დასახელებული „კათორეფანი“, —რომელიც უნდა მომხდარ იყო 1157—1158 წლებში, არაბ-
ტის მხრის აღება 1159 წლის ახლო ხანებში (ibid.), სანად სახელოვანი ბრძოლა გაღუბლით
და იმდენად გამდიდრებულან ლაშქარნი, რომ თითო ტყვეს თითო ღრამად (ე. ი. ექვს შაჰ-
ჩად) ჰყიდდნენ; ანისის აღება 1161 წელს (Et. Siounie, p. 217, Add. 253—4); მისი და-
კარგვა და მეორედ აღება 13 ივნისს, და იმავე 1163 წელს 1-ს ავივისტოს დიდად სახელოვანი
დამარცხება თურქთა, სომხის მემკვიდრეგან საშეილ ანელის თვთ-მხილველისაგან, ვრცლად
მოთხრობილი (Brosset, Collect., n. 465; ვახუშტი გ. 190); —სრულიად გამოშვებულია დო-
ვინის სახელოვანი ბრძოლა, რომელშიც მეფემ მოსპო თათრების ჯარი და 60,000 ტყვე წა-
მოასხა, თუმცა ეს ბრძოლა აღწერილია სომეხთა და მუსულმანთ მწერალთაგან და თვთ მი-
ქელ სირიელისაგან (Addit., 225, Chronique de Michel le Grand, 319, ვახუშტი ბაქ.
191). სხვა ამბებისგან უმეტესი ნაწილი იმავე მიზეზისაგამო, მოთხრობილიან მრავალ შემკულ-
ფრასებით, რომელნიც საქმის გარემოებას ნაკლებ გვიხატავენ, ხოლო ზოგიერთი ფაქტები გა-
დარეულია, მაგალითებრ, დემეტრეს პირველი აჯანყება 1167 და მეორედ შისვანე ატებლი
ამბობება, რომელსაც შეუდგა ორჯელანთ ამოწყვეტა 1178 წელს, ერთმანეთში გადარეულია
და ერთად მოთხრობილი (ქ.ცხ. 272—3), როგორც ქვემო აღმოვაჩინეთ (იხ. 1167 და 1178
წლის ქვეშე). —მართალია, თუმცა მემკვიდრე თანამედროვე ყოფილა გიორგის მეფობის:ცა,
როგორც სჩანს ქ.ცხბის (გ. 271) ფრასისგან: „რომელი იქმნა დღეთა ამათ ჩვენთა“,
მაგრამ რადგან ეს ნაწილი მატანესი დაწერილია 1195 წელს, ე. ი. 26—28 წელს შემდეგ
აღწერილის ამბებისა, ამის გამო ცნობები მოკლეა და არეული.

1158 წ. — მეფე დიმიტრი მოკვდა (Et. Orbelian, p. 216). — ქ.ცხოვრებით
დიმიტრი † 1155 წ. კასუშტით — 1150 წ. მაგრამ რადგან გიორგის გაქვების
დროს დიმიტრი ცოცხალი სჩანს, ამისგამო სტეფ. ორბელიანის ცნობა უფრო მისაღებია,
მით უმეტეს, რომ იგი კოასსიება ზემო ამოწერიდას (გვ. 257—8) ცნობას თამარის
მემატანესას. სოლო ქ.ცხბის ცნობები, გ. 263—4, შეტანილი სსკა წყაროდან,
როგორც უწინაშე, მართალი აჩ არის. შეიძლება 1155 წელი გვიჩვენებდეს დი-
მიტრის ბერად შედგომის დროს და უცნობ აკტორისაგან (შეიძლება იმავე კასტანკ
შეფისაგან) სსკა წყაროდან იყოს ჩაკვრებული ქ.ცხბში. არც დიმიტრის ბერო-
ბის სახელი დაწინილა ცნობილია მარ. დედ. ქ.ცხბით და არც სსკა წყაროდან.
დიმიტრის „დაწიელობა“ ჩვენ წყაივითეთ ეკ. მუს. № 186 გელათურს სელ-
ნაწერში: „დავით მეფისა, აღმაშენებელისა დიდისა მის (გელათის) ეკლეს-
სისა და ძისა მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა საუკ. არს საქმე-
ნებელია. აქ დასიელ დავით აღმაშენებელთას ერთად აღბათ იმისაგამო მოხსენ-
ბული, რომ მასაც მონაწილეობა მიუღია გელათის აღშენებაში (იხ. გვ. 144).

1167 წ. — „ქკს: ტკპზ: დასაბამითან: | ხლთა: | აქ[ა] გ'ის დ'ტე | გრა[ნ]დგა: | ლლა[რ]ეს შედგა: შეიპერეს და თ'ლნი | დასწუნეს“ (აფსაზთა ქრონიკა); ე. ი. „აქა (1167 წელს) გიორგის დემეტრე გადგა; ლორეს შედგა; შეიპერეს (დემეტრე) და თვალნი დასწუნეს“.

ეს ძვირფასი წარწერა სრულიად ახალ ქრონოლოგიურს ცნობას იძლევა და შექმს ჭეშმარიტად და უცხო ტომთა მესტიანეების თქმულებას შესახებ ორბელიანთა და დემეტრეს განდგომილებისა. დემეტრე, გიორგის მძისწული, დაკითხის ძე, ამ დროს „შიაწითა“, ე. ი. სრულ-წლოვანი შეიქნა. მამან ივანე ორბელიანმა „მოსთხოვა გიორგის: რადგან დამან სრულ-წლოვანი შეიქნა და მემკვიდრეობა მას კეკელიანსა მეფობა დამანს გარდაეცო თვთ დავით მეფის ანდრონიანებრ“ (წიგ. Orbelian p. 216—7). ამის გამო ასტუდა გიორგისა და დემეტრეს შორის ბრძოლა, რომლის აღწერა მასთან დედოფლის ქცნებით ქვემო მოკვეყნეს (1178 წლის ქვეშე). თუმცა ქცნბა დროს არ გვიჩვენებს, მაგრამ სტეფანოს ორბელიანის თქმით ს მოხდა 1177 წელს და ეს წელი ყველა მესტიარეთაც მიუღიათ (Hist. G. I, 380); ვახუშტი—ბაქარ. 195).—რომ ჩვენი ქრონიკა სარწმუნოა, ეს იქიდანვე ხსანს, რომ ქცნბაში (გ. 272) ეს ამავე მოხსენებულა ისე კომენიას შვალის და იმპერატორის მანუელის (1143—1180) მძისწულის ანდრონიანეს საქართველოში შემოსვლის ამავეის ქვემოთ; და რადგან ანდრონიკე შემოვიდა საქართველოში 1167 წელს, ამისგან ქცნბაც დამანს შირველს ამოხსნას იგულისხმებს 1167—1168 წლებში, თუმცა იმავე მოთხრობაში არეულია ფაქტები შირველის და მეორე შეთქმულობისა.—

1168 წ. — „ხატო: ლ'თაებისაო: აღიდე: შენ მიერ: | დამყარებული: და: უძლეველი: ღვთივ: გვირგვინისანი: ყოვლისა: აღმოსავლეთისა: მეფეთ მეფე: გიორგი: | მე იოვანე (ი'ნე): სამ[თავნელმა]ნ: მეფობისა: მათისა: (აქ ერთი სიტყვა წაბღალულია) აღეაშენე: | კარბჳე: ესე: სალოცველად: მეფობისა: მათისა: | ინდიტიონსა: მეფობისა: მათისას: იბ: ქორონიკონი იყო: ტპპ:“

ეს ასო-მთავრული წარწერა ამოჭრილად სამთავისის ტაძრის ქვაზე, რომელიც უწინ კარი-ბჭეში ეოფილა ჩატანებული და შემდეგ დასაყლეთის კედელში ჩატანებულია. ბრასისეს, ჩვეულებრივ, დიად დამახინჯებულად შეუტანა ეს წარწერა თავისს Voyage-ში: სახელი მეფისა „გ'ი“ გამოშვებულია და თვთ ინდიტიონინგ მისის მეფობისა „იბ“, ხოლო ქცნბაც დაუსვამს: „სეთ:“. ამისგან ბრასისესა განმარტებზე: ამ წარწერისა არეულია (Rap. V, 123).

საგულისხმოა, რომ გიორგის ეს კარბჳე აუშენებია. სამადლობლოდ ღვთისა იმ ძლევისათვის, რომელიც მიენიჭა მას 1167 წ. ორბელიანთა და დამანს მკამბო-სე ლაშქრობასე (იხ: 1178 წ. ქვეშე და იქვე გუჯარო გიორგისი).

1172 წ. — იკორთის ტაძრის ასო-მთავრულ წარწერებს ჩვენ ესრე ვკითხულობთ: 1) „ძელიო ცხოველო: შეიწყალნ (შ'ნ) სულითა ერისთავთ-ერისთავნი (შ'ე) ვრდა (ვარდა?): აისენი: ქ: ბ: (ჭაბერი): ბასილი და თალაგა“ (დურბინ-დგს უქონლობისაგამა შეიძლება შეცდომით აღმოგვეკითხოს სიტყვა „ბასალი“); —

2) „ქ. სამებაო: ერთარსებაო: აღიდევ: ორთავე: შა: ცხოვრებათა: ევ (ერის-
ხაეთ-ერისთავნი): სულა- - - და ბეშქენ - - - ბქესა: ვრდ: - - ლეიარსა(?);
ევს (ერისთავთ-ერისთავს) მზლ (მისაილ?) - - თ: და: ლოცვა ყავთ: ქ- : ტბე:“.

რუასანსეულა წარწერა ფრად დასიანსებულა. ჩუნი წავითსული განსრქეა ბრო-
სისისს (Rap. VI, 66). ამ წარწერაში მოსსესუბულ ჰირთავან ცნობილია ქი-
ბერი, გაზრდილა მეფის გიორგისი და თანამოღვაწე მისი და თამარ მეფის:
(ქ-ცხ, I, 273, 276, 282). ჰაბერიისუან სეკლესიოდ. განსეულ ეინკანის მამულსე
გუგარო ის. ქვემო 1198 წ.—სულა, რატან მე სურამელი ის. ქვემო გიორგი
III-ის გუგარი 1184 წ. ვარდან მეტურსლეო-რესტესი ქ-ცხ. 276. ვარდან კო-
ლონკელიძე, ერისთავი (ქ-ცხ. I, 269). ვარდან დადანი (ქ-ცხ. 295).

1178 წ. — ქეს: ტყე: დასაბამითვან :ხდპ: აქა დტე (დექეტრე) ვან-
დვა და ორბელინი დავოცნეს* (ავსართა ქრონიკა).

ეს მეორე ამბობსა დექეტრეს მეფის წინააღმდეგ; პირველი ამბობსა იყო
1167 წელს (გვ. 258—9). ორივე ცნობა დაიდ ძვირფასა და გამოსაყენებულა შეს-
მომქმებულად და გასაწირებულად ჩუენის მატისის და უცხო მესიტორიეთა თქმულა-
ნისა. ქცხბა ორბელიანთ ამოწვევტსე გიორგი მეფის ცხოვრებაში არს ამბობს
და გვარწმუნებს, რომ დემისიას ატვილ ამბობსის დამშვიდების შემდეგ მეფე-
მან მემბროსენი „წუალობით ქსწავთის (ე. ი. მცირედ დასჯა) და რომელნიმე ქსო-
რია ეენა უცხოთა ქვეანს“, და არც დემისს თვალის დაწკასი ისსენიებს; მაგრამ
სარის დავითის ცხოვრებაში იგივე ქცხბა (გვ. 383) გვალეკს ამის წინააღმდეგის
ცნობას და ისსენიებს: „მოწვეკდას ორბელიანთას“. სომქსთა მესიტორიენი სტე-
ფანოს ორბელიანს და ვარდან დიდი სსვა-და სსვა გვარ მოკვითსრობენ იმავე ამ-
ბავს. სტეფანოზი სწესს: „1177 წელს საქართველოში ატყდა ამბობება და
ორბელიანთ გვარეულობა ამოწვივტიეს. მეფემან გიორგი იმეთა 21 წელი და
დემნა სრულ-წლოვანი ვახდა“; მისან იქანე ორბელიანსა, რომელსაც კხარა დემნა,
მოინდომა დემისს გამეფება, დიდებულნი და აზნაურნი ოკითოსსე გადავიდენ დემისს
მხარეს და როდესაც მეფე ავარას ბრძანებოდა მცირე ხალხით, ერთს დემს და-
სკენეს თუხას წადილის აღსრულება. შეთქმულთა, როგორც თვთ ორბელიანის სი-
ტუკებისაგან სჩხის, მეფის მოკლა განიზრასეს, მაგრამ ივანე ვათომ დაჯვარა ევ-
ლა, რომ სავამთა დემნა გავამეთოთ და გიორგის ხელ-წერილობითი სსბუთი ჩამო-
ვართათ, რომ ტანტსე ხელს იღებსო. ეს დაჯარავა ერთს ბავშვს გაუტონიოთ და
მეფისთვის შეუტუბობსებო. მეფე იმ წამს აყარა და თოვლისის ცისში გამაგრდა;
დემნა ღორეს ციკში იდგოთ თავისის მომსრეებით, სსანამ ივანე ჯარს შეკრებდა
მეფის წინააღმდეგ, ზოგაერთნი დიდებულნი მეფას მხარეს გადავიდენ; რადგან მე-
ფე შექვიდა, ორბელიანთ ადგილ-მამიელს გიბოკებოთ; მისინ მეფე თვთ გამოვიდა
და ღორეს მოადგა. სოლო ივანე თუხი მძაღვანოტი და ამისი ორი შვილები
(ქადვიუ და ივანე) თბბავ კლკუტთან (სულჩუვი) გავსას და შექვიდა ითხოვა. მე-
ფე 25 დღეს სიზარის ცისე აიღო, სოლო 20 ივლისიდა: 12 თებერვლამდე ღო-
რეს გარშემო შექოდა. დამით ბქესნი იზარბოდენ ცისადამ და მეფესთან მიდიოდენ;

მეცნიერები მხოლოდ იყვნენ, მაგრამ ივანე მანინც არ ნებდებოდა მეფეს. მისი შეშა-
 ნებულა დეიშის ღამით ჩამოეშვა ცინაღამ თოკათ, თუთ მივიდა მეფესთან და შენდო-
 ხა ითხოვა, ნუ მოშვდება. მეფე მეფემ თუთ ივანეც გამოიტყუაო ცინაღამ ფიცის
 ჭეშ, მაგრამ მეფე დაიჭირა და ივანეს თვალი დასთხარაო, სოლო დემსა, რომელიც
 სიძე იყო ივანესი, გამოასაჭურვასაო, რომ შემკვიდრე არ გასხენოდაო.
 ივანეს ძმა ქეთარ, ამასი შვილა სუმბატ და შმისწულა ზინა დასოცნო და მეფე
 მოსრეს ეველა მისი სათესაობა, ჭალი თუ გაუიო. გადაიხნენ მსოფლოდ თათრებთან
 დესპანად გაგსაწინდინო. თუთ სასული ორბელიანთა აღმოსოცნის წიგნებდამ და
 დაწერინსაო გასდაქვეული მოთსრობა ორბელიანთა მუსხანთობაზე (Et. Orbel.
 p. 216—221).—

ვარდანი ამავე საგანზე ამბობს: „ამ დროს ივანე (ორბელიანის) აღმოჩინა
 თვისი სიბოროტე: მან მიიზნო მხისწული მეფისა დემნა და მრავალნი კეთილ-
 შობილნი და განიზრახა სიკვდილი მეფისა“ და ელდგიუხსაც შექუება სისოკაო;
 მეფემ სძლია შეთქმულთა და დაბრძალების დეშა, ივანე და მომხრენი მისნი. შეილ-
 დი ივანესი ქეთარ და ღიზარითისი შვილი ივანე შოაკველიანო.

ამ ნაირად სამი სსვა-და-სსვა გაკარი თქმულება გაქქეს დემსას განდგომი-
 ლებაზე. დ. ბაქრაძის მოჭყას რა ეს თქმულებანი, დასძენს: „ამ თქმულებათაგან რი-
 მელს კეთუნის ისტორიული სიმართლე, ეს შემდეგის გამოკვლევისათს მიგვინ-
 დვა“.

ჩვენი ქრონიკის ცნობა დიდ ასწორებს, არკვეს და ერთმანეთში ათხსნებს ამ
 ცნობებს და ცხადს სურათს წარმოგვიდგენს ამ საშაშ შეთქმულობისა, რომელმაც
 კინაღამ არ დაღუპა მეფე და კეთილ-დღეობა საქართველომას.

მაგრამ უფრო სთლად წარმოსადგენად ამ შეთქმულობის საჭიროდ ვრაცხთ
 აქ ჩაუერთოთ მარ. დედოფ. ქ ცხბის თქმულება იმავე საგანზე. ეს თქმულება, რა-
 გორც ვნასკეთ, შემდეგ შეუკეთებათ ენას მხრით, მაგრამ შეკეთებულს რიგანად
 კერ ვაუგია ასრი და ძირიანად გადაუმხინჯები მატანე. შედარეთ დაბეჭდილს
 ქცხბას გვ. 273, სტრიქონი მეორე და შედეგი.

„ამისაჲ მისცა გიორგისა ძლეუა მძლეუა მძლესა და შემყრთმან ლაშქართამან თფი-
 ლისით ქალაქით შიპართა, სომხითის მთასა მყოფობასა ზინა იორტა, გააქციუნა (ე. ი. დიმი-
 ტრი და მიმდგომნი მისნი) და შეიხვეწა (დიმიტრი? ციხესა ლორისასა და მიუხუნა ყოველნი
 სიზავრენი და ციხენი, ვინცა (უნდა: „ვიინაჲ“, ე. ი. საითგანაც) წარმოუვიდა დემეტრეს სარგის
 მკარ-გრძელი შვილითა და შმისწულითა მისითა, ძმა და საყვარელი ორგულთა (ორბელ-
 თა?). ესე შეიყვარა და შეიტკბო მფეუმან და მისცა მისანდობლობა გვარისა შელოობისა-
 (ებარ?) მისისა; მომრბეველმან ტაშორისა და ლორის კართამან, დაბანაკა ავართა და გავზა-
 ნა ლაშქარნი!), რომელნი დარჩომილიყენეს ერთგულად მისად და სხუა თემისა-და-თემისა მე-
 ხნნი, თორელნი, ქრთლელნი, სომხითარნი და თუთ გაზრდილი მისი მეჯღიბეთ-უხუცესი
 ჭიბებრი და მივიდეს ქვეყანასა ჭერეთისასა და მუნით მოვიდეს¹⁾ ჭერეთის ერთი (ერისთავი?)

¹⁾ დაბეჭდ. ქ-ცხბა დიმიტრის მიაწერს ამას, ხოლო აქ გიორგი მეფეს მიეწერება ჯარის
 გაგზავნა ჭერეთში და იქ ბრძოლას დემეტრეს მომხრე ჭერ-ლე-კავკასიონებთან.—²⁾ ქ-ცხბა:
 „მოიკეს“. ეს სრულიად სხვა აზრს აძლევს მოთხრობას:

და ყოველნი ერნი (ჰერნი?) სრულითა ლეკითა და კაცაისითა. შეიქმნეს ომნი ფიცხელნი და კვეთარ-კვეთებანი, რამეთუ იყვნესცა (ორკერძოვე?) გამოცდილნი და ლომნი კაბუენი. ამას შინ ჰსძლო მსჯავრისა და სიმართლისა მკონებელმან და გააკვივენს ერნი (ჰერნი?), დიდებულნი, აზნაურნი და ლეკნი შეიპყრეს და (sic) გრიგოლ ასათისძე ფიცხლა დაიკარგა ომსა შინა(?) თვთ კრმლის დაკოდილობითა და გამოკელითა ცხენისათა. შეიპყრეს ივანე ვარდანის ძე, რომელი ითქმობდა პირველითგან მთხრებლად მთხრებლისად და თანა შოთა ცა, ძე ართა ვარის ძესა (ძისა?). ესენი ვითარცა შენთა მოცემულნი (უნდა: „შინათ გამოცემულნი“) განზრახ განგებითა კვლთ იპყრნეს, წარმოსრულთა მოასხეს წინაშე მეფისა მარჯუება აღმატებულისა და განიხარეს სიხარულითა დიდითა და ფრიად, ვინათგან ზედვიდა მარჯუებისა მოცემასა ლუთისა აღარას მყოფელი, აღვიდა და მოადგა ლორესა.

და მუნით წარსულ იყვნეს სპარსეთს ქართლის ერისთავი სუმბატის ძე ლიპარიტ და მეჯინიბეთ უზუტესი ქეთარ ივანეს ძე, რომელნი ესე გიორგისგანვე იყვნეს კელისუფალნი დანანია და ვანელი (დინელი?), ზოგნი შერმანისა, ზოგნი ელდაგაზის ძეთასა აღცა-თუ უშვე. ლეს და მოჰყვეს, ვგრეთვე უქმადვე უკუნ აქციეს მართლ-მსაჯულობამან ქრისტესმან. ამასხნდა დაუღონოვდეს ლორეს შინა მდგომნი დემეტრე. გარდამომბმელნი საბლისა ციხისგან (?) და მოჰპარათა (დემეტრემ) თქსავე ბიძასა და ამირ-სპასალარი (ივანე?) და სხუანი, რომელნი დარჩეს, გამოასნეს მგავსად სხვისა და ეტლისა (?). აილო ლორე, დაიშვირა თავისა თვისისათს. ხოლო მას ეჰმსა თავით მორკმული (?) და ზე ამაღლებული წარმოვიდა ურთთა და მტერთა მისთა და შემსგავსებელი საქმეთა მათთა მიჯო მისაგებელი. თვთ მოვიდა ნაქარმაგს (sic), იშვებდა და იხარებდა შემირისხველი მტერთა მისთა“.

ეს მოთხრობა დიდად შეეკვლიდა დაბეჭდილს ქ-ცსოკრებაში: ამ მოთხრობიდან სისას, რომ შეამბოხეთა მოჰმსრიათ წერნი და კაკასიონისი და იქიდან ჯარს კლოდენ. რაკი იქეთმ კუგო შეთქმულობა, იმ წამსვე ლორეს შეამწყვდია დემნა და ორბელანის და რაკი შეიტყო, რომ შეამბოხეთა ჯარი წერეთ-კაკასიონიდან მოსაშველად მოდიოდენ, იქეთმ თჳსი აღზრდილი ჭიბერი ერთგულის ჯარით გაგზავნა მთ წინააღმდეგ, რომ შეამბოხეთა შორის კაკასიონი მოქსნო და სწრაფ თავს-დასწმით ამბოხება იმ თავითვე მოჰშალა. აღმოხდა, რომ დიდი ჯარი შეკრებიდა ლეკ-წერ-კაკასიონისთა, მაგრამ ჭიბერიას მისინ დაამარცხა იგი (აღბათ კასეთ-ჭერეთში) და შეთაურნი შეიპყრეს; ამბოხება ისე მოულოდნელად და სწრაფად მოჰშალა შეიქმ, რომ შაქრმანის და ელდაგაზის საშველად შეიოს-ული ჯარი აღბათ თვთვე გაბრუნდა. დაბეჭდილი ქ-ცსბა კი მეჯინიბეთ უსრუქისის გაგზავნას დიმიტრის მიწერს, ვითომ წერ-ლეკ კაკასიონისთა გამოსწვევად და ამით მიერეულად სცვლის მოთხრობას. — სადა ჭქონდა შეიქს იმდენი დრო, რომ ლეკეთში და კაკასიონისში კაცები ეგზავნა და ჯარის მოსლვისთვის ეცანდა? ან კაკასიაში რად გაგზავნიდა კაცებს, როდესაც იქერეთი უფრო ხსლო იყო და ერთგულებასი ყვანდა? იმერეთის ჯარი უფრო სწრაფად არ გადმოვიდოდა, ვინემ ლეკეთისა? მაგრამ იქეთს იმერთა ჯარის შეიქსის დროც არ ჭქონდა და მხოლოდ ქართლ-მესხეთის ერთგულნი ჯარნი შეიკრება და ამათის ძალით გამოვიდა შეამბოხეთა წინააღმდეგ. გაადა ამის კაკასიონ-ლეკ-წერ და სომეს-თათარნი მუდამი ორბელანისთა ძალა იყენს და სურტი მათი, ამათი მეზობელი, და რასაკვირველია აქც ორბელანისთა მოწვევით გამოდინ ისინი. ისიც უნდა გვანსოვდეს, რომ ჭიბერი შეამბოხებულა რომ ჭრუელ იყოს, შეიქს არ მისცემდა მას ისეთს გამო-

ჩენილს ადგილს, რომელიც ამის შემდეგ და წინეთაც მას ეწირა. მევე სასტავად ეწირობოდა მეამბოხეთ და მათს ადგილ მამულებს თუქს ერთგულებს ურიგებოდა.

თვთ სასჯელსევედაც დაბეჭდილი ქცხის იტყვის, რომ მეამბოხენი მევემ „შენ-დობით და წუალდობით სწკართნაო“, სოლო მარ. დედოფ. ქცხის იტყვის წინ-ადიდეკ, სხ: „შემსტავსებული საჭმეთა მათთა მიაგო მისაგებელი“, ე. ი. ფიცილად და-საყარა. — ეს ცნობა სხვა ცნობებს უფრო ეთანსმება, გიორგის სასათისცე შეეფერე-ბა, და მარ. დედოფ. ქცხის სიმართლეს ამოწმებს.

ახლა ძნელი დასადახი არ არის, რომ ეველა წყაროები (კარდან, სტეფანოს და ქცხის) ორივე შეთქმულობას ერთხანის ურკვენ და ზოგი ზირველ შეთქმულების 1167 წლის ამბავს უფრო დაწკარილებით მოკეთისრობის, ზოგი მეორისას: — 1178 წ. ამ ორივე სხვა-და-სხვა დროდას ამბების გადაწკარის მიხეზი უსათუოდ ის უნდა იყოს, რომ სამნივე მეამბოხენი სწკრენ გაგონილს და ანა ხაუფის: კარდან მო-კვედა 1271 წელს, სტეფანოზი 1304 წელს და მასდადევე ადეილად არევეენ ხის წლის გაგონილს ამბებს; სოლო ქცხის მეამბოხენს, ოკოგარც კასხათ, ეს ამ-ამბავი დაუწკარია 1195 წელს და გიორგის ცსოკრებოდეამ რამდენიმე საწილი გაგო-ნილის და გამოკეთსულის ცნობსბითა დაუწკარია (ახ. ზემო გე. 256) და ამათსა კიდევე — მოკვედა. მინარე ქცხის მეამბოხენ თითქმის თანამედროვე: გიორგის და მისი საამბობი უფრო ახლოა ჭკამირიტებსათს.

სკენი ქრონიკების ცნობები სხვა ცნობებს რომ შევეუსწორ-შევეერთოთ, მო-სსკენებულ განდგომილებათა ისტორია კსრე უნდა წარმოკვიდეკ: დავით გნუდეკ თავისის მამის დემეტრეს 1150 წ. და თუქცა მეორე განდგომილების შემდეგ 1155 წელს გამევედა, მეგრამ მისმა მამა გიორგომ მალე ხამოკველო მამის მოღალატე მამ და თვთ გამევედა 1156 წ. შემოხანსოხებულმინ დავით სიკვედილის უამს მოუწოდა გიორგის, ორბელიანს იანსეს და სხვათა და ანდერძი დაუდო ეველას, რომ ორ-დეკსაც დემნა სრულ წლოკანი გახილებოდა, იგი გაემევეებინათ. 7—8 წლის ეამწილი დემნა 1156 წელს მამამ იანსეს ხადაბირ ადსსრდედა. დიდების მოვეკრემ იანსემ მოინდომს დემნას გამევეება, რათა მეტი გავლენა მოქბოკა საქართველოში და 1167 წელს; ორდეკსაც დემნა „მიაწიფა“, გადაბირა თაკსკენ დიდებულ-ახნაურსი, შე-თქმულობა მოამზადა, და დემნამ მოსთხოვა გიორგის: რადგან სრულ-წლოკანი შე-კიქეს და მეშკვიდრება შე მეკუთხის, მეფობა შე გადომოქცეოთ თვთ დავით მეფის ანდერძისამებრ. ასტყდა სასტავი ბრძოლა, რომელმაც ორად გაჭყო მთელი მამინ-დელი საქართველო. მევემ სიღია დემეტრეს, შეიზურა ლარეს ციხეში და თვლ-ეხი დასწვა. თვთ იანსე კი, აღბათ, იმ ზირობით დასებდა მევეს, რომ არ დაესაყარა და მამულები არ წკართო მისთვს. მევემ ზირობა აღურთულა და არ დასაყარა ამის შემდეგ კვიდა 10—11 წელი, მეგრამ იანსემ თავისი არ დაიშლა: შერთო დემნეს თვის ქალი და მისი გამევეება მოინდომა. საიდუმლოდ მოიძისრო რამდენიმე დიდე-ბულენი, ცკერთის, კახეთის ერისთავნი, გამოიწვია ლეკის და კავკასიონის ჭარი და ოვთ დაუძინებელი მტერი გიორგისი, ხონთქარი შავ-კომანი და ათაბაგი ილდეგუზი, მოიწვია, რათა დანისხულს დროს შემოსეოდენ საქართველოში. უკანსტულ ნიშნად

შეოსსევის უნდა ეოფილიყო გიორგის დალატით მოკვლა თუთ იოანესაგან, როდესაც გიორგი მტირე მსლუბლებით წაფსულს აგარას იდგა (აგნისასხე ევლისის). სადულო ლაპარაკს ვილაც ბაჰშმა მოჭკრს ეური და მეუეს ანობა. მეუე იმ წამს აიურს და თოფლისის ცისეში შეკადა და აქ მოაგროვა ჯარი, კინტ ერთგულნი დარწამადენ ქართლ-მესს-სომხთში, სოლო იმერეთის ჯარს სომ ვერ დაუფრიდა, რადგან სწრაფი მოქმედება იყო სავტრო. თვისი ჯარი ორად გაჯყო მეუემ: ერთს წილს უთავა ჭიაბური და ტერეთში ტატყასა, რადგან ჩამოსულე-ჟინენ ტერ-ლეკ-კაგასიონთა მესხოსე ჯარი, სოლო მეორე ნაწილი თუთ წაიყვანა, ღორე და სომხთი მოარბია, ივანე და დემეტრე ღორეს შეამწყვიდა მესხოსე ჯართურთ. ღორე ვერ აიღო დიდხასი, მაგრამ შიშლით შეაწყნა, შეწყნებულნი ჩუმი-ჩუმიდ ღორეჟამ მეუესთან მოდიოდენ; მეუემ აღუთქვა თვისი მომსრუებს ორბელანთ მამულები და მათი სელობა. თან-და-თან სუსტდებოდა ძალი დემნასი. ბოლოს ჭიაბურმა სრულადა დაამარცხა ტერ-ლეკ-კაგასიონთი. შაჰ-ერმანის და ილდგუხის ჯარი გაბრუნდა, რაკი გაიგო ეს ამბები. უგანასხელ დონემდი მისრულმა დემნემ ისევე შეარება ირწია და რადგან ივანე ამჟე არ სთანხმდებოდა, ნამსჯად ჩამოეშა თოკით ღორის ცისიდაჟ და თაკ-უელმობმული ბიძასთან მიკადა და სთხოვა სიფიცსლე არ წაერთიათ. ამის შემდეგ ღორე აიღეს (თებერვალს 1178 წლისას) და გამოიყანეს ორბელანთი. მეუემ დენა გამოსაჭერიობისა, რომ შეიღები არ გასჩენოდა, ივანეს თვლები დასწვა და ორბელანთი ამოსევიტა, რომელნიმე შეიქმულთაგან გარდაესკეწეს სხაწეთოს. გადარჩენ მხოლოდ ისინი, რომელთაც მოჭყვადთ თათრის ჯარი საქართველოში. ეს ბრძოლა დაიწყო ივანის 1177 წ. და გათავდა თებერვალს 1178 წლისას: ზირველს წელს უჩეკებს სტეფანოსი, სოლო მეორეს—ჩეკნი ქორსიკა.

ამ ამბავს ამოწმებს თუთ გიორგი მეფის გუჯარი, რომელიც აქვე მოტყუავს.

1178 წ.—ამ წელს უნდა იყოს დაწერილი დაიღ მქირთასი უთავბლო ტყვის გუჯარი გიორგი მეფისა, რომელიც დაცულია სის. კანტ. გუჯარებში № 412 ერთი მხარე გუჯარისა დაწერილია მხედრულად, სოლო მეორე სუფურად მე-XIV საუკ. ხელთ, სადაც ჩამოთვლია ის, თუ რომელ სოფლებს სამთავისას სამწესოსას რა ქმართება სამთავუნდას სისარტებლად. სოფლები ჩამოთვლილია ამ რაიკე: რაშვინი, ულლისი, ბოლვი, თინვანი, კილარი, წობენი, გუგუღს ჯუარი, შეყენებულის-ჯუარი, იკორდნი, ახალ დაბა, ნოკორნა, ძაგუ, ანები, დაოთი, შიგანაძის ქელი, ჩორდმანი, ნოდოკრა, ახალ-დაბა (sic), ამტანი, შეხუსტლა, თრნი(?), ვაგრანეთი, ხაჯლიოსძისა, ღართა; უნქალა, ხინკები, ყუღრო, ზედი ქურნო, ორკევი, ბუშატი, ივლას, წიაბეთი, ალი, ზედუბანი, ივან-წმიდა, ახალ-კალო, თოღევი, გორანა და პიტლოვანი. —სამთავნელებს განკერძოვებული უფლება ჰქონდათ ეპარქიების დავლისა და სჯულის კანონით გასამართლებისა. თითოეულს სოფელს ქმართება: „ვეცხლი დრამა“ უმეტესად სამ-სამი—19-ს სოფელს, ოთხ-ოთხი—ნ-ს სოფ.; ხუთ-ხუთი—3-ს სოფელს, ექვსი დრამა სოფელს ალს, შვიდი—ვაგრანეთს და „ორმოც-და-ათი ქალაური დრამა“—პიტ

ლოვანს. პური კაბიწობით—უმეტესად თითო კაბიწი, ზოგს ხუთამდი. ხოლო პიტლოვანს ექვსი კაბიწი; აგრეთვე ჰმართებიანთ ქალმანი შოლტით (თითო), ზოგან ცხვრის ტყავი და „შედგომა“ (ე. ი. სტუმრად დასრქვას) თითო ლამე (ქინკანს სამი დღე და მკუქის ორი დღე).

როდესაც ეს სურვირი ნუსხა დაუწერიათ, გუჯარის ბოლო არ ჰქონია, ანუ მამის მოუჭრიათ ბოლო; ცხადად ეტუობა, რომ განკუბ წაჭრილია. თავი კი სურვირ ნუსხასაც აკლავ; აქიდან სჩანს, რომ ნუსხის დამწერიათ მთელი გუჯარი ჰქონიათ ერთის მხრით მსედრულად დაწერილი, ხოლო მეორე მხარე დაუწერელა. ეს გუჯარი სწორად არ ყოფილა მონასტრისთვის და ორად გაუჭრიათ: ერთს ნისკურის დაუწერელ მხარეზე მოსხუებული ნუსხა დაუწერიათ, ხოლო დანახიხია ალბათ სხვა გუჯარისთვის მოუქმებრებათ.

მსედრულად დაწერილი მხარე მე-XII საუკ. წარმისებული სედა და თუთ გიორგის გუჯარის ნაწილია. მედანი იმდენად მჭრალია და სოკან გადასული, რომ თუმა ეს გუჯარი სედში ჰქონიათ ზ. იოსელიანის, დ. ფურცელაძის და ბაქრაძის, მერამ გიორგის გუჯარი მეუნიშნავთ მსედრულად დაწერილი და მხოლოდ სურვირ წარწერა ამოუწერიათ. დანახილი ნაწილი კვადრატის ასლის საისტორიო ცნობებს და ამოწმებს დემანს განდგომილების ამაკს. აი თუთ ტექსტი, რომელიც დიად სწორედ აღდგინილი მიგვანია, ვარდა ფხვილებში ჩანმულთა, რომელიც სრულიად გადასულია:

ოდეს ბირებთა | და განძრახვით ეშმაკურითა შეითქუნეს
ვიეთნიმე მეფოქისა ჩუენისა დიდებულნი და აზნაურნი ორგულიობასა ჩუენსა |
და მისწული ჩუენი გაგუიყენეს და მრავალი ქირი და | განსაცდელი აღგუიდი-
ნეს. განა მრავალმოწყალებამან | არ დავიწყებულვებამან (sic) ქმნულებსა მისისამან
კულ ქნა ამათა | განძრახვაი (sic) და შეთქმულვება მათი და დალენსა [ყოველნი
ლონენი მათნი და განაზნიენა ყოველნივე: ზოგნი სპარსეთს შინა. სიკული-
ლით და გარდახუეწითა] და რომელნიმე ჩუენსა | სამეფოსა შინა ფერკთა
ქუეშე ჩუენთა დასცნა ჩუენგან. ამისათვის | მსგავსი სამადლობელი რაიმე მი-
ემადლებოდა ლთებასა (დუთაქაშა) | მისსა განსადიდებელად ლთებისა მი-
სისად და კეთილად დაგები|სათუის მეფობისა ჩუენისა და სულიერად
ქნისათუის - - | გლთასა (აღლთას?) მოვიგონეთ ეკლესიათა სამეფოსა
ჩუნისათა | ყოვლისა ბეგრისა უსამართლოისა და დაქირებულ|საგან ქნანი
და განთავისუფლებანი და ამის მიზეზისათუის | შეერბეს ვოველნი სამეფოსა
ჩუენისა მონაზონნი და ებისკოპოსნი იმერნი და ამერნი, კუნი (კათალიკოსი)
მოძღუარი და ყოველნი მეოდაბნოენი და მათე გუიბრძანეს და მოგუთასენეს
დაქირებულობაი ეკლესიათაი და განრყონაი (განრყუნაი) სასჯოლოთა (სასჯუ-
ლოთა) საქმეთაი. ამისთუის განვაჩინეთ კაცნი ყოველგან და განვაგეთ გულ-
სმოდგინედ შეკანზი და განთავისუფლებანი წათა ლთისა ეკლესიათაი და გლუ-
კათაი თუით დაწერ - - (ამას იქით ეტრიატი მოჭრილია).

არშინაჲ წერია იმაჲ სკლით: - - სენთა(?) საქმე ესრე გაგუიწესებია, ვი-

თა აქა სწერია და ვითა მონასტრისა წესსა ჰმართებს. ვგრე დაგუიკირავს და ყოელი უსამართლოი ბეგარი აგუიკ[ლია] - - - (ამის იქათ წაჭრილას).

თითოეული სიტყვა ორ-წერტილითაა გაყოფილი და მხედრული დიდის ხელოვნებით გადაბმით დაწერილას.

დემასს განდგომილება და მკამბოხეთა გახსენება ისეა აღწერილი, როგორც ქცხბაში, სოლო კელასიის ბეგარისაგან განთავისუფლება და საკელასიო კრება ამის შესახებ არსად არის მოხსენებული. საყურადღებოა ისიც, რომ თუმიცა მთელი იმერ-ამერი სამეფალოება შეუკრება მეფეს, მაგრამ კათალიკოზი ერთი მოხსენებული, რაიცა არღვეს. ზოგიერთთა აზრს, ვითამ ახხსოთა კათალიკოზობა მე-IX საუკუნიდამ არ შეწყვეტილიყოს. ცხადია, რომ ერთ-მეფობის დროს კათალიკოზიც ერთა ყოფილა და ქცხბაში შეკრდომით უნდა იყოს ნასმარი „კათალიკოსნი“ „კათალიკოსნი“ (ქცხ. 274, 342, 349).

1178 წ. — ამ წლის ახლო დროებში უნდა იყოს დაწერილი ერთი ნაწიკეტი ტყავის გუჯარისა, ძველის XII საუკ. სელით ფორად ხელდასურად დაწერილი, რომელსაც ბოლო აქლია. გუჯარს აძღვეს მეფე გიორგი სურამელის რატიის ძეს სულას. ძველი სელი გუჯარისა, მეფის გიორგის სახელი და აგრეთვე სახელი სურამელის რატიისა, რომელიც სცნოურბდა გიორგი III და თამარ მეფის დროს (ქცხბა გვ. 282—282) ნებას გადასცეს დაჯანჯვანთ, რომ ეს გუჯარიც გიორგი მესამეს უნდა ეკუთვნოდეს. გიორგი, ლაშას დროს რატი და სულა სურამელნი არ სჩანან. გუჯარს ბოლო აქლია:

„ქ. სახელითა: ღთისათა: გრსგან (გიორგისაგან) | [ნებითა] ღთისათა: აუხანთა: ქართველთა: რანთა: კახთა და სუუებთა (sic) | მეფისა: შარვანშა: და შაჰანშა: და ყოვლისა: აღმოსავლეთისა: და | დასავლეთისა: | ფლოზით მპყრობელისა: — აწც მოვიდა; ჩუენ - - - - სულა] - - :ქს: (ქართლის); ევი: (ერისთავი); ძე ევისა: (ერისთავთ-ერისთავისა) ქს: ევისა (ქართლის ერისთავისა) რატი: სურამელისა? | გუეშაჯა და მოგუქაკენა რაითამცა: შუთ და ქართლის სოფელი სუელეთი რომელი? | პაპისა: ჩუენისაგან: პაპასა და მამასა მისსა: ჰქონებუდა - - - ნ: მე - - (და რადგან მერმე?) | ჰქუნდა: საქართლის (sic) ერისთვისაგანაც: გ - - - - მონასტერსა: | მისსა: ქვათავევს: შეესწორეთ (შეკწირეთ?): დ-გუაჯერა: ლთნ (დემოთმან); ვისმინეთ შაჯაი და მოკსენებაი ევის (ერისთავთ-ერისთავის): სულა: ქს (ქართლის): ევისაი (ერისთავისა) და სულეთი გამო | გუილია: საქართლის (sic): ერსაგან (ერისთავისაგან): და შეგუიწირავს | - მთავარ [წმიდა]სა: ჩუენსა: ყოვლად: წმიდისა: ღთისმშობელისა: და მონასტრსა | მისსა: ქვათავევს: სალოცველად: და წარსამართებელად მეფუბისა ჩუენისად: ჰქუნდეს: ქვათავევს მონასტერსა სუელეთ - - ლითა გ - - რითა: ტყითა: ველითა: წყლითა: წისქუ - - [და ყოველითა | - - (მეტე არ არის).

1179 წ. — ამ წელს გიორგიმ „შემყრელმან შვიდთა სამეფოთა მისთა... განრჩევითა და გამორჩევითა განგებითა და გაგონებითა ზენაჲსა მის ხვედრისა შარავანდღეთა მნებებითა მეფე ჰყო. (თ ა მ ა რ)“ (მარ. დედ. ქცხბითა ფ. 318).

რომ თამარის მეფედ კურთხევა 1179 წელს იყო, ეს სჩანს ქ-ცხბის ფრასი-
ლში: „შემდგომად ამისა (ე. ი. ორბელიანთ ამოწვევტისა, რომელიც ჩუქისა ქრო-
ნიკით და ახგარიშით იყო 1178 წლის დამწეებს, თებერვალს) მეორესა წელ-
სა მეფედ აკურთხაო თამარ (ქ-ცხ. 274). მიზეზი ამისი ის იქნაოდა, რომ
ორბელიანთ გაწვევტის შემდეგც დემეტრეს მომისრე კოლეგოდა და რადგან გიორ-
გის ვაჟი არ ჰქვანდა, უსათუოდ არეულობა მოხდებოდა ტახტის შემკვიდრობისა-
გამო, მით უმეტეს, რომ ქალის მეფობას უჩვეულობისაგამო იმ დროინდელი ქართვე-
ლებს აითვალწუნებდა. ამისათვის მეფემ მთელი თვისი სამეფო შეჭურა და დიდის ამ-
ბით სამეფო ტახტი თავისს ქალს თამარს დაუდოდა და ალბათ ეველა დაფიცა მასს
ერთგულობაში: „და თვთ მეფემან მფიცებელმან ერთგულობისა და ერთ-
სულობისა მისისათვის და ცრემლით მლტოლოვარემან შეპვედრა იგი.ღმერთსა“.
ამ წინადაქედულობით მეფემ თამარს მეფობა გაუადვილა.

აქ საჭიროდ ვრანტო მოვიყვანოთ სათაური თამარის მეფობისა: „დაჯდა ნე-
ბითა ღეთისათა მეფე თამარ დასაბამითგანთა წელთა ხქვე (6686), ქ-ეს აქეთ
:ჩრცხ:“ (1156). ეს სათაური იშოკება ეველა კასტანე მეფის ქ-ცხბის კარიანტაში
(ქ-ცხ. 277 და 11;—კვ. მუხ. № 131, გვ. 295), მაგრამ მარ. დედოფლის
ქ-ცხბაში არ იშოკება. აქედამ სკულისსმოა, რომ კასტანე მეფეს ეს ქრონოლოგიუ-
რი ცნობა სსკა წყაროებში უშოკნია და აქ ჩაუკერებია (როგორც ესახეთ დავით აღ-
მაშენებელის ცხოვრებაშიც), მაგრამ უადგილოდ, რადგან 1156 წელი გიორგის გა-
მეფების წელია (იხ. გვ. 254—1) და არა თამარისი, ხოლო 6686—5508—1178
წელი გიორგის მეფობის უკანასკნელი წელია. ცხადია, შემტანს გიორგის მეფობა
თამარისად მიუღია.—(იხ. ამავე კასუშტის აზრი ქ-ცხ. I, 11). თუმცა თამარ 1179
წელს გამეფდა, მაგრამ სსხელმწიფოს, ალბათ, გიორგივე ჰმართვიდა 1184 წლამდე
(იხ. 1184 წ. ქვეშე).

1181—2 წ.—ამ წლებში მოკვდა ბორდღოსან დედოფალი, თამარ მეფის დე-
და. მარამ დედოფ. ქ-ცხბა (ფ. 319) ესრე აკვიწეს ამ შემთხვევას: „შემდგომად
ამისა დღე-კეთილობასა და სვე სრულობასა შინა მოიწია თანანადებნი სო-
ფელსა ამას შინა არამედ მოსრულთა(?), გარნა უყამო და შეუსწორებელი
შემცირებით განწესებულთა მოქცევათა და მიიცვალა დედა თამარისი სწორი
ძისა ლთისა დედისა და თუ ვითარ ვამთა და ვაებთა სიმრავლენი იქმნეს შე-
სატრევისი მოსაწვეარისა, რომელმანცა ენამან გამოთქუა ჰატვიად და სიმტკი-
ცედ მოსაწვეართა. მეფესა გეგუთს მყოფსა უთხრეს ესოდენ ზარის განკდილო-
ბა, თმათა და წვერთა მებველი მგზავრთა მით აბესალომ ოქროს მოსნისათა(?)
და ცრემლთა ნაკადენტა ათასეულთა და ბევრეულთა, მცემელმან მკერდსა
მკულელი (?) ულონო ქმნილი, მან აღიკვეცა თმანიცა თავისა მისისანი სოფ-
ლისანი (?) და ესე ვითარითა შემუსრვილითა შეყრა საყვარელისა და ტკბი-
ლისა დედისაგან უსამშობლო ქმნილსა, რომელსა ნათელციკროვანება ჰაერისა
მისისა სიმრუდედ გადაქცეოდა და ნაკადულნი ცრემლთა ოთხთავე თვალთა-
გან (ე. ი. გიორგისთა და თამარისთა) ურთიერთას ხვევნასა შინა“ (მერე რა-

გორც ქ-ცხსა, გ. 275, სტრიქ. აბ—იკ)... „უმეტეს ზომისა იმედისმდებელ ექმნა ორკერძოვე სიყვარულისა მინიკებათასა(?) და ჟამის უქმელობითა და- გდო ქართლი და მიმართა ჩაღმართ, ვითარცა წესი იყო რა(!) გარდაედა ჟამი ამისი ჟამისა(?) და მოსწურისა მოქცევისა კულადა იშვებდა და ნადირობდა*. ამის აქით როგორც დაბეჭდილში, რომელშიაც ბეკერი ჩამატებულია (სხვათა შორის ჩამატებულია: „და მოქცევისა წელიწადთასა“) და ბეკერიც გამოკლებულია.—

ხობის მონასტრში (სამეგრელოში) ჩვენ განსეთ მომცრო ღეთისმობლის სტი, რომელიც, როგორც აღმოჩნდა, იღებს და შუაში, ოქროს არშებეშორის ჩატანებუ- ლია წმიდა ნაწილები მღვდელთ-მთავართ-მოწამეთა. ოქროს არშებეზე იპოვება შე- დეგი სელაქური ასომთავრული წარწერა: „ელვა ნიავებრ მსწრაფელ [შეწევნად მვედრთა თქუნ მოწამენო მღვდელთმთავარნო მამანო, უმწვერვალესნო თანვო დთისმეტყუელ თანო იოხეთ დაცვად მტერისა საბრკეთავან მოს- ვი თქუნნი ბორდოხან დედოფალი“.— ნიკოლაი ვუხი თვის წერილში მოასსენებს: დედოფალს ბურდუხანს და იტყვის: „ხოლო საყდრისა მის (რუხისა) ზრუნვა და საურავი ხელ ეყო დედოფალსა ბურდუხანს... თვთ თავისა საყდრ- სა შინა (რუხის) ვაკურთხე (ტიმოთე შროკელი) დედოფლისადა ხუაშნით.“ (გვ. მუხ. № 170, გვ. 425).

1184 წ.—ქს: ულ: აქა გიორგი მეფე მიიცივალა (გვ. მუხ. № 85).

1184 წ.—ქსა: ულ: დასაბამითან :ხლპ: | ა[მა]ს წელსა | ჩ - - ნსა [გრი] | მწვე მიიცივალა | მსვე ეა მისი | ძე თამარ მე]ფედ დაჯ[და]“ (აფსის- თა ქრონიკა). ე. ი. „ამას წელსა ჩალიანსა (?) გიორგი მეფე მიიცივალა. მსვე ჟამსა მისი ძე თამარ მეფედ დაჯდა“. ამ ფრად დაზიანებულის წარწერის ეგვლა სიტყვები სწორედ წავითხულია, გარდა „ჩ - - ნსა“, რომლის ზიარული ასო „ჩ“ სვეტიცხოვე: შეიძლება იგი იყოს კ, ნ, ს შუაში ორი ასოს ადგილი ამოკლებულია, ჩვენ ვავითხულობთ „ჩადასა“.—

ქ-ცხსაში (გ. 276) გიორგის სიკვდილი აღნიშნულია ქ-ცხით :ტუდ:—1174. ამისგანთა ვასუპტიც ამ 1174 დასადებს (გ. 196). ორი ჩვენი ქრონიკა და სომხისა მესიტორიენს ვარდან და სტეფანოს, აგრეთვე სსსრის მონასტრის წარწერა თან- სმად გვიჩვენებს 1184 წელს (Introd. p. LXVI; Addit., 246). ქ-ცხსაში ქ-ცხ :ტუდ: მუარა შეტანილი, აღბათ ვასტანგ მეფისგან, სხვა წყაროდამ, რადგან იგი არ იპოვება მარამ დედოფ. ქ-ცხში (ფ. 341—2). ვსტანგის წყაროში ეწერებოდა :ტუდ: და აქადამ უსდა წარმომდგარიყოს შედრომ, როგორც სმირად სდებს სოლოქ.

ჩვენი ქრონიკა აგრეთვე გვაუწყებს ამ 1184 წელს თამარის გამეფებას, თუმცა 1179 წელს იგი მეფედ ექმნა აღიარებულ (ახ. გვ. 267).—სამეგრელოში, სოფის მონასტრში (ახალ-სენაკიდან 15 კერსზე) აქამომდე დაცულია ძვირფასი გულზე სა- კიდი ჟვარა თამარ-მეფისა გოგონასკვარი სივრდით ძვირფასის თვლებით შემკული. წიურთისკენ ჟვარა ჩატანებული აქვს მწკრილი ნაჭერი „ძელი ტეშმარატი“ ჟვარადი- სად შეკრული და ჩინებულად დაცული. ჟვარა ჩასმულთა მომცრო მაცხოვრის ხა-

ტის გულში, რომელიც ოქრო-ვერცხლით და თვალ-მარგალიტით შეკრულია და არ-
შებზე აწერია ასომთავრულად: „ზ ხატო არსებისაო, მეობ და მფარველ ექმნით
აქ და საუკუნესა ერისთავთ-ერისთავ[სა] დადიან[ს] შეგრილს და(?) შეუღლით
ჩემით დედოფალთ დედოფალი
თურთ“ (გაერსეკელად). შერგილი
კვონებ იქნებოდა გიორგი ლა-
კარდნია ეს ჯვარი თამარის სი-
დიანთ სისლში უოფილა დაცული.
ლთი და მათის ჰატარა შეიღლით
ტან-საცმელში და მდიდარ ქედუ-
სასწრეთ-
კუთხესთან,
მთავრულ
თითაკუ-

ქიწი
გყყ
ხტრ
ო ხ
ხი პი

ნათელ --- თ --- ყ(?) და ტომი-
ესლოკებდა რუხუდასის დროს და
მას დროსაც. აღბათ შერგილის სი-
კვდილის შემდეგ და მას-გან და-
თუთ შერგიარ მისის ცოლით ნათე-
ცოტნეთი სიუცსოკო ჭკლ
ბით დახატულხა არის სიუცის

ქატონი: ყიჩინი: ჩხ: კიიი: ხ რხ ყფ
ქი ყიჩინი ყფ ხფქიქიქი ყიჩინი ხფყი

დასიუღლით
დადა, სიო-
წარწერითა
ღისი თაქსე:

ერისთავთ-ერისთავი შერგილ
ლი ნათელა] ძე ამათი ცოტ-
სია და ზურგზე სისებულად გამო-
ნა იმ რიგზე, როგორც აქ გა-
მოაკითხვის ესრე: „ძმლო ზამ-
შენითა წინაწარძლომითა
ველ ეამენ ემუხსა და დე-
რი ვერ არ ვისვან არ არის: აღ-
რამ სიტის გულში თამარის ვა-
კერ უმარნათ სიტისა (აღბათ ვერ-
ნის (Rap. VII, 47). ვერც შერგილ-ნათელა აღმოუგოთხაჯს, სოლო მათი მსტრობა
ვერც შეუსმინავს; ვერც ბორდოხან დედოფლის სემოსსიუცებელი წარწერა უხასავს
შენიერს არქეოლოგს (Rap. VII, 40—48).

ს: ფ
ქ გუ
ფ(ფ
ქ'სხ
(ჩქტტს

დადიანი. დედოფალთ-დედოფა-
ნე“. თუთ ჯვარი თამარისი ოქ-
ვესილია ასომთავრული წარწე-
სისულს ჯვარზეა. წარწერა აღ-
მარბომ, ძალმ. ჯზარისაო,
ხომვალდე ვამენ და მვარ-
დომვალსა თამარს“. ეს ჯვარ-
წერილი. ბროსისესთეს უთქვამთ,
რთაო დაცული, მარამ გასადები
უნდავათ) და აღწერელი დარსე-

1184—1185 წ.—ამ წლებში თამარმა მოიწვია სიკელესიო ვერცხა: „პირვე-
ლად აღმოუწოდა წმიდით ქალაქით იერუსალიმით ნიკოლოზ გულბარის-
ძესა, რომელსა სიმდაბლისა ძალით ეჯმნა ქარაღისა კათალიკოზობისაგან.
ესე რა მოიყვანა, შემოკრიბნა ყოველნი სამეფოსა თვისისა მღვდელთმთავარნი“,
(ქტს. 279—280). კრებამ „განმარტონა საეკლესიონი წესნი“, „განაყენა“ ანუ
გადაადგინა კ'ზი ანტონი, „რამეთუ წინა-უკმო იყო წესთაგან საეკლესიოთა“,
და მის შვიერ დასვეს კათალიკოზად ნიკოლოზ გულბარისძე.

ეს სიკელოზ ცნობილია შვედობაში. სხვათა შორის მას ეკეთის ისტო-
რიული წერილი სკეტი-ცხოველის სისწაულებზე, რომელშიც მოხსენებულნი არიან
მამინდელი ისტორიულნი ზიძნი: მუჟე დაკით აღმსენებელი, ბორდოხან დედო-
ფალი, სემოსსიუცებელი და სხვა. ამისგანა სპირით ვარცხთ აქ საურთოჲ

ნიკოლოზზე რამდენიმე ცნობები, რომელიც ჩვენ აღმოვაკითხეთ ათონის ძველსა დახუბებში (ეს წიგნი დროებით დაცულია საეკ. მუზეუმში).

№ 143 „თა სეკდემბერსა :ა: დაწყება ინდიკონისაჲ. განუწყესეთ პანაშეთი ნიკოლოზს სვიმეონ ქყონდიდლისა გაზრდილსა მამამან პავლე და ყოველთა ძმათა. ვინაჲთგან მოიწია წას ამას უდაბნოსა, დიდი ერთგულობა და გულსმოდგინება აჩუქნა ამას ადგილსა ზედა, რამეთუ ეკლესიამ მთავარანგელოზთაჲ აღაშენა ყოველითურთ მოხატვით, გამოჰქიქვით და ქრელებით და მერმე გარეთსა ლაკუასა დამართებით იგი კუთხი, ბურღოდ აღამალლა, რამეთუ ღია მდაბალი იყო და სხუაჲ შემოსწირა ეკლესიასა პაჲ (პერპერა) :კლ:“. — № 144: „ამანვე ძმამან ჩუენმან ნიკოლოზ... მოსცნა ეკლესიასა - - - მურუკი ნასყიდი პერპერად :იე: და უღლნი კარნი, ნასყიდნი პერპერად :ზ:“. — № 105: „სეკდ. :ა: აღაპი არს ქყონდიდლისა გაზრდილის ნიკოლოზის“... — № 150: თა დეკემბერსა :კთ: ...აღაპი აბულასან ქუთათელისაჲ ამისთვის, რამეთუ შემოსწირა პერპერა :მ:... რამეთუ მოგუცა კელითა ნიკოლოზ გულაბერისძისაჲთა და განუწყესეთ მე მამამან პავლე და ყოველთა ძმათა“. — იმავე სელით № 151: „თა ივლისსა :ბ: დადება სამოსლისა ყდ წისა ვრაქერნას. ამას დღესა განუწყესეთ აღაპი ვარდანს კოსტანტის ძესა და მეუღლესა მისსა მარიამს და შვილსა მათსა გიორგის (ესენი უნდა იყვნენ დადანი, ის. ქცხ. I, 269, 276, 283 287). მოსცეს ეკლესიასა პაჲ :ოა: სტავრაჲ :ა: და საში ზოლო ორხაოჲ“... — № 153: „თა ივლისსა :კ: მიცვალებასა წა ანაჲსა განგვიწყესებია თამარ-დედოფალისა და აღაპი; რამეთუ ოდეს კელინნი (კელინნი) დაგუსწუნეს და მოწაზონნი აღმოსავლეთს გავგზავნენით (ის. აღაპი № № 36, 37, 85) თამარს მოეცა ევლოგად :კ: ლუკატი და ორნი დიდნი სტავრანი, რომელნი ოც-ოცსა დრაჰკანსა სჯობდეს; და კულად ნიკოლოზ გულაბერისძემან მოგუცა მისივე :კ: პერპერა რუჲსა წაკლამილისა შესაკაზმავად და წისქვილისა და ბოსტნისა შესაქმნელად და ამისთვის განუწყესეთ, რათა გარდაიდებოდეს ყოველითა გულმოდგინებითა, ლოცვითა და მწუხრი სასამითა კრასეულითა და დილასა წირვითა და ძალისაებრითა ტრავებითა“... იქვე არშაჲზე იმავე სელით, სსჲ მელნით: „მას (ე. ი. თამარ მეფეს) სხუაჲცა უფროჲსი განეწესა ამის მონასტრისათვის, უკეთუმცა პავთა ღორთა კაცთა არ დაეკლო“. — № 89: თა ივლისსა :კე: აღაპი არს თამარ დედოფლისა; განგებამ ზოლოსა ძებნე“.

ამ დახუბებდამ სიხანს, რომ კწი ნიკოლოზ ყოფილა გეარით გულაბერისა, როგორც ქცხბაჯა გამოწობს (I, 280), სვიმონ ჭყონდიდლის, დავით აღმაშენებელის მიწინააღმდეგარს (ქცხ. I, 250), გაზდილი, აერუსალიმს წასული, ათონში დიდს სანს დაჩქინილი; ამას ბეერი შენობა და ფული შეუქმნა ქართველთა მონასტრისთვის; თამარ მეფის დროს საქართველოში ყოფილა, როგორც ქცხბაჯა გამოწობს. ნიკოლოზს კათალიკოზობისთვის თავა დაუწებებია გიორგის მეფობაში და ათონის ივერიის მონასტრში ჰაკლეს წინამძღვრობაში (აღაპ. № № 143—4). რო-

გორც იმავე აღაპებდამ სხანს, ზაკლე წინამძღვრად დამკვარა მარტს, ინდიკტიონს :გ: (აღაპ. № 155), ხოლო წინამძღვრობა დაუტყვებია 29 აპრილს ინდიკტიონს :ბ: (აღაპ. № 153). გიორგის მეფობაში (1156—1184) მესამე ინდიკტიონი მოდიოდა მხოლოდ 1170 წელს. ამ წელს ზაკლე წინამძღვრად დამკვარა, ხოლო თამარის მეფობაში მეორე ინდიკტიონი მოდიოდა 1184 და 1199 წ., ამ წინადა ზაკლეს წინამძღვრობა 1179—1199 წ., ასე 1170—1184. მასადამე კონი ნიკოლოზი იერუსალიმის წასულა 1170—1181 წლებში, (ქ.ცხ. 280); სვიმონ ჭყონა დიდელისგან (იგი სხანს 1125 წლის ასლო ხანში, ქ.ცხ. I, 252) აღზრდილი ნიკოლოზ დიად მოხუცი იქნებოდა 1184 წელს და დიდხანს კერ იტოვრებდა. ამის შემდეგ, კონობა, როგორც სხანს, თეოდორეს მიუღია (ქ.ცხ. I, 294; 321 ის. ზემო გვ. 80).

რადგან თამარ მეფისგან ივერიის ათონის მონასტრზე მოწყვლების გაცემის აღნიშნულია ნიკოლოზის კონობის დროს, აქედამ ცხადი ხდება ისიც, რომ ეს ყოფილა თამარის გამეფების პირველს წლებში და ამისგანა აღაპში № 153 მოსხესებული ფერასა „ჰქათა ღორთა კანთა დაკლება“ თამარის შემოწირულებისა, არ იტყვისსებებს ბერძენთა იმპერატორის აღაქსი ანტონისგან თამარისგან მომხსტრებზე გაცემულის შემოწირულების მითხესებას; რომლისგანა 1203 წელს ასტუფა ომა ქანთუქლთ და ბერძენთა შორის (ქ.ცხბა I, 325), არამედ სხვა უბრალო შემთხესებას.

იმავე აღაპებში მოსხესებულნი არიან გიორგის და თამარის თანამედროვენი:

ა) № 85 სკვდ. 26: „...ნათესავსა შორის ჩუენსა თავისა თვისისა ბრწყინვალედ საცნაურმყოფელმან იოანე მწიგნობართ უხუცესმან ყოველთა უკუტ კეთილმოქმედებათა მისთათანა აღმოსავლურთა და დასავლურთა და პალესტინისა ქუეყანისათა, უმეტესადლა უკუტ ჩუენ შორის საცნაურყო კეთილმოქმედება თჳსი და არა დაიწყებულ ვიქმენით სიშორისათჳს, არამედ სიშორესა გზისასა და სივრცესა ზღვასასა აღვრასხნა გულსმოდგინებაჲმან შიშისა და სიყუარულისა ღთისამან... არამედ უკუტ სიყუარულითა საღთოჲთა, რომელი იგი დაუყენებელ არს და განმკუთთელ ზღვსა და კმელისა და ვთერისა ჩუენ შორიელთა უმახლობელეს გუტქმნა მახლობელთა ვერაჲს დამახრწყებლობით. რამეთუ მას ჟამსა, ოდეს მანქანებითა ბოროტ-დასაბამისა ეშმაკისათა კელინნი მონასტრისა ჩუენისანი ვადამწუარ იქმნეს (ამაჲე ის. კიდევ აღაპ. № № 30, 153, 89), მაშინ უკუტ ვა უღონობისა ფრიადისაგან მოცუულთა სამნი ძმანი აღმოსავლეთს გავგზავნენით (ის. აღაპ. № 37), რომლისათჳსცა უკუტ არა სიორცხლეულ იქმნა სასოებაჲ ჩუენი და გამოგვჩნდა შემწე... საყუარელი მონაჲ ქესი და ყდ წსა დედისა მისისაჲ იოანე მწ: უხუც: (ე. ი. მწიგნობართ უხუცესი) და მოუძღუნა ყდ წსა ევლოგიაჲ პერპერაჲ ლიტრაჲ :დ: შდ კდ მისსა ფარჩი :ა: ოქროსაჲ და მისგან განსრულდა ხუთად ნუგემინისაცემულად უღონობისა ჩუენისა... ამისთვის უკუტ... განუჩინეთ მე მამამან პაეღე (1170—1199)... და ყოველმან კრებულმან შინა მყოფთა და გარეთ დაყუღებულთა უღაბნოჲსათა... (შათა) ხუცესი შაბათსა წარვიდოდის ცოტასა ეკ-

ღესიასა, რომელი განგვწესებია იოანე მწიგნობართ უხუცესისადა და მას შინა იოანესთვის სწირვიდეს და მასვე შაბათსა დიდსა ეკლესიასა სხუაჲ მემსგვესე და ცაიწყებდეს და წირვიდესცა და ესრეთ აღესრულებოდეს ყთა შვდელთა... და კდ მეორედ განგვწესებია, რათა წელიწადსა შინა ერთგზის გარდაიხდებოდეს პარაკლისი იოანესთვის... მწუხრი ვალობითა, ფსალმუნებითა და ღიდებობის მეტყველებითა და შდ გამოლოცვისა მიერთმოდის ძმათა ხილი... და ეწდოდის ღწნოჲ ოთხ-ოთხი (კრასეული) და ეგრეთვე თავადსა მეორესა დღესა... ტრავეზი განუშხადონ და ეწდოდის ღწნოჲ ხუთ-ხუთი. — ეგრეთვე კდცა განვაწესეთ, რა ყთა დღეთა ცისკრისა ლოცვისა და ჟამისწირვისა და მწუხრისა ლოცვისა მისთვის კუპრეკსი ითქუმოდის „შეგვწყალებინსაჲ“, ვითარცა სხუათა შემომწირველთა და მაშენებელთათვის ითქუმის“...

ეს იოანე, მწიგნობართ უხუცესი გიორგისი, მოსიქსებუღია ქ-ცხ. I, 266—7 იგი უნდა იყოს გკრით ქობულისძე, ძმა გრაგოლისი, რომელნიც ერთად მოსიქსებულნი არიან იმავე ლაზ. № № 36 და 145. — ბ) № 36: „იანვარსა :კე: აღაპი დაუწესეთ ქობულისძეთა გრიგოლ და იოანეს დიდთათვის ქველის-მოქმედებათა მათთა, რომელნი ჰქმნენ ჟამსა ქირისასა წასა ამას ზედა მონასტერსა რამეთუ მოსცეს პერპერაჲ ცხრაასი, ხოლო ვითარ წარეგო ბოლოს ჰპოო“ (№ 145). —

გ) № 145: „თა იანვარს :კე: დღესასწაულსა წრის გრგლი ღწმეტაწუღისასა აღაპი არს ქობულისძეთა გრიგოლ და ივანესი... დიდი ნუგე-შინისცემაჲ იქმნას ძმათაჲ მას დღესა შინა... დაღცა თუ ყოველთა დღეთა წელიწადისათა სალოცავი მათი განგვწესებია, არამედ ესე უბრწყინვალეს გარდაიკებოდის. ხოლო მათ მიერ შემოწირული ოქროჲ ესრეთ წარეგო: პირველად მიეცა ძმათა მისგან ევლოგიაჲ და გაიროქნეს (ე ი. ჟამაგირი დაჟინი-ნათ) მუშანი მონასტრისანი სამსა ჯერსა, რომელთა დავასხმევიეთ ვენაჲი :კი: სს მოღისაჲ (30-ის მოღის) და მის ვენაკისაგან დაეაწესეთ, რათა ძმათა ეწდოდის ყთა დღეთა, რლთაცა პანაშვიდი არა იყოს, თვთო კრასეული სალოცველად მათდა. ხოლო რათა უწყოდეთ რიცხვ დრაჰნისა მათგან მოსრულიჲ საჲ პირველ და შემდგომად რომელ მოსრულ არს ყოველი :ჩყ: და უფრო... დაეაწესეთ, რათა აღმოიკეთებოდეს ყთა დღეთა თვთო სეფე და ჟამისწირვათა ყოველთა, ვა მაშენებელთა მოიკსენებდეს მღვდელი ყთა სასმენლად და ეგრეთვე ცისკრისა და სამწუხაროჲსა ლოცვათა და ყოველნი ძმანი იტყოღიან კირიელეისონსა სამსა, ხოლო ვინათგან, რავდენსამე კე-ძსა მონასტრისასა სჯგრძითა ჟამთაჲთა დაძულებული კელინები დაცემად მიხსლებული მათითავე საჟმრითა აღეშენა რიცხვთ :კდ: და კდ ნიკოლ-წჲ მეტოქი და სოფელი ყურსალთა (ყურსალისა?) შრ (ყურსალთა მიერ) კუღლად აოკრებელი მათითავე საჟმრითაჲ აღეშენა ბურღოჲსა დაღმრითა, რათა უშიშ იყვნენ მბრძოლთათგან. ამით ყოველთა ქველისმოქმედებათათვის ესე ყი განუწესეთ... და დაუწესეთ კანდელი წრისა იოანე მახარებლისა ხატსა წინა, რათა დაუნთებდენ

ველთა ქენებითა და მუდარობითა მიშობებთ და მითა მიქნია ყოველი, ვითარცა ყოველთა ძმათა უწყიან. — ამის ყოვლისათვის განუწყესეთ... დადი ღღესასწაული ამაღლებდა პანაშვილად გარდაიკლებოდის, მწუხრი კერასითა სამსამითა და ხილითა, რააცა მას ჟამსა დახუდეს და სამკრად... ეწდიოს ხუთ-ხუთი... დაგვწყესებია პორტისა კართ ყთა ღღესასწაულთა... გასლაჲ (გასლვა) ყდ წისა წინაშე, დასდებელისა თქუმაჲ და შეგვწყაღენისა... და მამისა პავლეს მოხსენება...

ამჟჳ დროს ეკუთნის ლაშა № 134: „თა ნოვებერსა :კ: ...განუწყესეთ პანაშვილი ძმასა ჩუენსა გიორგის ციხისჯუარელსა, ამისათვის რომელი იყიდა აღროჲ, აწიანური და პური, აღროჲ აოკრებული, და აშენებული მოუთუალა მონასტერსა. აღროჲ და პური და ჯური :ა: (ჯორა?) და ესე ყოველი შეიქნა :ნ: პერპეტუალად, და უფროჲსლა, რამეთუ დადვა სული და თავი მონასტერისა სამსახურად ვერდრე ცოცხალიყოს და ამისთვის განუწყესეთ პანაშვილი...“ № 138: „გიორგი ციხიჯუარელისა წიგნნი პარაკლიტონი, მარხვანი და საღღესასწაულოჲ აიანს. დაესხენით სალოცველად სულისა მათისათვის“.

ამჟჳ დროს ცხოვრებდა ივანე კობჯისძე. ლაშ. № 142: „თა დეკემბ :კ: კრებაჲ ყდ წის ღთისმშობლისაჲ განუწყესეთ აღაპი იოანეს კობჯისძესა... ვა მამულებელთა სწერია. მოსცა ეკლესიასა ევლოგიაჲ კელითა დიდისა ბერისა და მოძღურისა ონოფრი გარესჯელითათა ღრაჰკანი ას ოცი და ჯორი ერთი... რამეთუ ჩუენ შეუძლებელთა დიდად ნუგეშინის გუცა. მე მამასა ვასილის და ყთა ძმათა დაგვწერია ეკლესიასა შა, არი შიანის ძმაჲ და თვისი იყო და აწ ვინცა არი შიანისთანა ესენება ივანე კობჯისძისაჲ დააკლოს იგიმცა დააკლდების საუკუნოთა კეთილთა. საკმარად... (არაშინა ის. ქცხბა I, 242).

ზემოსხენებულს: ლაშა № 155 მოხსენებულა „კარ ლექსი კომნიასი“, რომელიც ათონის წინამძღვარმან „მოიგნა მეგობრად“, უნდა იყოს ის ზირი, რომელიც ლექსი ქცხბა (გვ. 285) იტყუის: „ხოლო სხვანი ვიეთნიმე უღონოებით აწვევდეს ალექსის მოყვანად ქმრად (თამარ მეფასა), რომელი ახლოს თვისობდა და მამულად მამის ძმისწული იყო ბერძენთა მეფისა. ესე მას ჟამსა აქა (ე. ი. საქართველოს) მყოფი იყო“. ეს ლექსი, რომელიც „ასღოს თვისობდა“ თამარს, იქნებოდა შეიღო ანდრონიკე კომნიასისა. ანდრონიკე 1167 წელს (ანუ, როგორც საქმის გარემოებიდან სჩანს, 1166 წ.) შემოვიდა საქართველოში „კოლითა სახე-შენიერთთა და ბრწყინვალითა, თანა შვილებითა და დისწულითა... შეიწყნარა (გიორგი მეფემ) ... და მისცნა ქალაქნი და ციხენი კმასაყოფელნი მისნი და დაუდგნა საჯღამისი სიხლესა საყდრისა თვისისა“. (ქცხ. I, 271; ის. ზემო გ. 259). აქედამ ცხადია, რომ ანდრონიკე თავის ოჯახობითურთ დიდს ხანს დაინქილა საქართველოში და თუქა თუბ ანდრონიკე იმპერატორობდა საბერძნეთში 1183—1185 წლებში, მაგრამ, როგორც სჩანს, რამდენიმე წყვერი მისის ოჯახობისა, სამეფამად საქართველოში დაინქილა,

და მართალი უნდა იყოს თქმულება ანდრონიკანთ გუბარისა ან ანდრონიკე მეფისაგან შთამომავლობაზე (Hist. G. I, 396, n. 4; კასუშტი გვ. 192). მართლდება ბრძანების შენიშვნა: ანდრონიკეს უნდა საქართველოში დაეტყვებინოს თვისი შვილი ალექსი, რომელიც მას ჰყვანდა იერუსალიმის მეფის ბალდუინის ქვრივის თეოდორასაგან. იყო კიდე სხვა ალექსი, მანუელის შვილი, იმავე ანდრონიკეს შვილის-შვილი, მაგრამ ამ დროს, რომელსაც აქ შევხვებით (ე. ი. 1185—1186 წ.), ეს ალექსი ძალიან ყმაწვილი იქნებოდა. თამარი თვს-ტომი და ნათესავი იყო ანდრონიკეს შვილისა, რადგან დავით აღმაშენებლის ქალი კატა, თამარის პაპის და, ცოლად ჰყვანდა ალექსის, უფროსსა შვილს ნიკიფორე IV ბრიენისსა და მისის ცოლის ანნა კომნენისსა (Hist. G. I, 413, 360. კასუშტი, გვ. 198, 178, 192).— რადგან აღაშნი მოხსენებულა ალექსი მისის ცოლით მარამით, აქიამ ცხადია, რომ ეს აღაშნი დაწერილია 1187 წლის შემდეგ, 1187—1199 წლებ შუა (შავლე † 1199 წ.). საქართველოში გაწირილი ალექსის იუერიის მონასტრის წინამძღვარი შავლე ადვილად მოიგებდ მეგობრად, როგორც აღაშნი გუაწუქებს. ალექსი IV იმპერატორობდა 1193—1203 წ., ალექსი V—1203—1205.

1187 წ. — ქკს :უზ: აქა დიდი თოვლი მოვიდა“ (დადასთა ქრ.)

1187 წ. -- ქკს :უზ: - - - კდა :გ: (გა?) დიდი თოვლი მოვიდა“ (ქკ. მუზ. № 85. ეს მერმენდელის XV საუკ. სვლით არის მიწერილი).

ორაკე ქრონიკები ვიხსენებენ 1187 წ. დიდ-თოვლისობას, ხოლო უკანასკნელი ქრონიკა გარდა ამის შეიძებს რაღაც ამას. სამუხსაროდ ნაწერი გადასულია და მხოლოდ საეჭვოდ აღმოკითხულია გერსება: „- - - კდა :გ:“ (გა?) ე. ი. „[მო]კვდა გიორგი?“ შეიძლება ქრონიკა გაუგებნობდეს: აქა (ე. ი. 1187 წლის) მოკვდა (თუ მოვიდა?) გიორგი“, შირველი ქმარი თამარისი, რუსთ-იუფის ანდრია ბოლოლოუ-ბოვის შვილი, ესეკოლოდის მიერ განდევნილი ყაიხაუთში ანუ პოლოკების ქვე: უსაში (ის. ამაზე არტად Addit. 288—296). როგორც ქვემო განკარტავთ (ის. 1189 წლის ქკშუ) გიორგის თამარზე დაქორწინება მოხდებოდა 1184 წლის დამდეგს, ანუ 1185 წლის დამწეგის და მამასადამე აქ, 1187 წლის ქკშუ, უნდა იყოს მოთხრობა გიორგის სიკვდილზე, ანუ განდევნაზე. მართლაც განდევნა მოხდებოდა 1187 წლის დამდეგს ანუ 1188 წ., რადგან თამარ 2/3 წელს ითმინდარუსს (ქკს. 288). თამარის შირველის ქმრის განდევნა სიკვდილად მიღებულ იქნეს თვთ სტეფანოსს, რომელიც სწერს: „როდესაც თამარ ტახტზე ავიდა, მას ქმრად მოჰგვარეს ერთი რუსთ-ხელმწიფის შვილი, სახელით გიორგი. ამ უკანასკნელმა აიღო ქალაქი დვინი და მტრე ხნის ცხოვრების შემდეგ მოკვდა. მაშინ თამარმა შვირთო სხვა ქმარი, სახელით. სოსლანი“ (Hist. Sio-unie, p. 222; Варданъ. Всеобщ. Ист., 162).

1189 წ. — ქკს :უთ: დასაბამითგან: ხდეგ: აქა მეფედ დაჯდა დავით ოსი“.

ეს ძვირფასი ცნობა: „დასაბამითა ქრონიკისა“ შქკსა ჭყენს. თამარის მკვლევარს

და არღვეს ვახუშტი-ბროსის-ბაქრაძის ქრონოლოგიას თამარის მეფობისას 1184 წლიდან 1192 წლამდე. ვახუშტის გამოანგარიშებით რუსის შეუღლება თამარ მეფესთან უნდა მომხდარიყოს 1177 წ., ხოლო განდევნა—1180 წ. აქედმივი ბროსის და მისი მიმდევარი დ. ბაქრაძე რუსის შერთვის გვიჩვენებენ „სამის წლის შემდეგ თამარის გამეფებისა“. ე. ი. 1187 წ., ხოლო განდევნას—1192 წ. (Hist. G. 413, 417; ვახუშტი გვ. 193) და ამ ქრონოლოგიის მიხედვით ივანი აწყობენ თამარის მატანსეში 1184—1192 წლებ შუა მოთხრობილთა სხვა ამბავთა ქრონოლოგიასაც. ქ-ცხბით თამარი ორ წელს და ნახევარს ითმენდა ორუსს (1189—2¹/₂ = 1186¹/₂), ხოლო რუსის განდევნის შემდეგ გრძელად მოთხრობილია ამბავი თამარის მიჯნურთა: იმპერატორის მანუელის შვილის ჰელიკატორისა, ანტიოქელ მეფის შვილისა, მუტათფადუნისა, რომელიცა დიდ ხანს დაწახ, მთელი ზამთარი გაატარა სომხითს და თფილისს (ქ-ცხ. 290) და მერე ანადირეს კასეთს და უჩქეს ქეჟიო ქეჟესა და რახი, უკანასკნელ თამარის მკვირ ხარჭის საშობი შერთეს, „რეცა სასელ-დებული შეილად მეფისა“ (გიორგი III-ის უკანონო შვილი?) და სასელკუანი ქორწილი გადახდაეს და მზითვით გაისტუმრეს. უკავლესვე ამას მოუწდებოდა ერთ წლამდე. ამას შემდეგ „დარბაზობად“ მოვიდა აღსართან და ჭსურდა თამარის შერთვა. ამ დარბაზობაშიც დრო გამოვიდოდა, და ამის შემდეგ „დავით ოსის“ შერთვაჲმდინაც ხანი გავიდოდა. ამის გამო ჩვენ გვერისა, რომ რუსის შერთვა უნდა ყოფილიყო 1184 წლის დამდეკს, ანუ გაზაფხულს 1185 წლისას, 2¹/₂ წლის შემდეგ, ე. ი. 1187 წლის დამდეკს (როგორც ვახუშტის რედაქტორი ნახევრები ბნელი წარწერა), ანუ 1188 წლის დამწყებს რუსი განიდეკნა, და ორის წლის ანუ წელ-ნახევრის შემდეგ თამარმა შერთო „დავით ოსი“, რომელიც იზრდებოდა მეფის მამადის რუსუდანის სასახლეში და მეექვსე შტო იყო ბაგრატიონთა, ბაგრატ IV-ს მის დიმიტრისგან (იხ. იქვე გვ. 145; 189.—Hist. G. I, 421).

ვახუშტი აქ შენიშნავს: „ხოლო დიდდუმა მწერალმა (ე. ი. ქ-ცხბის მეტიანი) დავითის დიმიტრისგან ჩამომავლობა, ვინადგან არაღრა ნათესავი იყო თამარი“... (წერა-ვითხ. სელ-ხაწ. № 184). ქ-ცხბაში კი დავითის ბაგრატიონობა და დიმიტრისგან ჩამომავლობა დადუმებული არ არის. ოსი მომასწავებელია ეს, თუ არ იმისა, რომ ვახუშტის ქ-ცხბის დედანში დავითის დიმიტრისგან ჩამომავლობა არ წერებულა; და მართლაც მართამ დედოფ. ქ-ცხბაში (ფ. 353) არ იპოვება დაბეჭდილ ქ-ცხბის ფრასები, დაწყებული სიტყვადამ: „რამეთუ ოსთა მეფის შვილი იყო“... (ქ-ცხ. 291, მორე სტრიქონი ქეჟომდამ) ფრასამდო: „და ისილესა“ (292, სტრიქ. 3). ეს ფრასები ყველა ვახუშტის რედაქციის კარიკტებში იპოვება (№ 131, გვ. 318).

იმვე შენიშვნაში ვახუშტი სწერს: „გარნა წერილი მუნვე აცხადებს დავითის დიმიტრის ძეობასა განზრახვითა დიდებულთათა, ნება-რთვითა თამარისათა, რადგან ბაგრატიონობა სცნა, აღარა უარ-ჰყო თამარ[მან], ვითარცა სხვანი ყოველნი, და მოწამე არს მისი მკირე ეკლესია კარნისის კეხესა შინა, სადაც დახატულ არიან და დაწერილნი ზედ დიმიტრი მეფე და ძე მისი დავითი“.

ხოლო ძე დავითისი აფან და ძე აფანისი ჯადრონ, ძე ჯადრონისა სოსლან დავით, რომელი იყო ქმარი თამარისი. არამც ეფრემის ძეობა ნუ გიკვირს, ვინაჲთვან ოვსეთს მკვდრობენ: მუნებური გვარი ასენა და არა ბაგრატოვნობაა (წ.-კით. ხელ-ნაწ. № 184; ეს ამოწერილი განერჩევა დაბეჭდილისას: ვასუძეთა-ბაქრ. გვ. 202; Hist. G. 421, n. 1).

1190 წ.—ამ წლის ახლა ხანებში უნდა იყოს დაწერილი ს. კანტ. ტყავის გრძელი № 64 საგელი, რომელაც ხელ-მოწერილია თამარის დროინდელ ისტორიულ-პირთაგან: ჭიაბერისკან, შოთასკან, თედორე კათალიკოზისკან და სსკ. საგელი დაწერილია მხედრულად:

ე - - - - - ე წ (მადისა) - - - - - თა: რომლისაგან: შეისხენ | კორცნი: ქ ტემან: ღ თნ ჩუენმან: და: ე წ: შ ღ: შობისა: მშობელი | ქალწულად: დაიცვა: ძალითა: ცხუვლს (sic): მყოფელისა: პატიუნისა ჯ (ჯარა) | სა: ძელისა: ცხოურებისითა: რომელსა ზედა: განიპყრა: უბრწუნელნი | (აქ განგებ გამოკუშვით 13 სტრაქონი). . . წ დისა და ე წ სანატრელისა მამისა ჩუენისა შიოსითა | რომლისა მიმართ არს სასოება ჩემი დაწერილი ესე დაგიწერე | და მოგაკსენე მე მან დატოროთ ხუცესმან და ამირსპასალარმან | ჭიბებერმან: პირველად: შენ: სასუსა: და შესავდრებელსა: | წასა: მამას: შიოს: და შენ: მიერ: აღშენებულსა: უდაბნესა: (sic) მღუიმესა: და მუნ შინა: დამკოდრებულთა: (sic) ე წლთა: მამათა: და ძმათა: აღრიდგან: მქუნდა სასუებაი: და სიყუარული: მაგის: წისა: უდაბნოსა: მიმართ: მინდოდა: და მწადდა: რათამც: სულისა: ჩემისა სალოცავი: განმეჩინა: რომელიმე: დავახედდი. (დავსკადეთ?) რ ლი ამათა[და?] სასოებითა: თქუენ: იყუენით: ჩემდა: მომართ: ჩემსა: ე ინ ვ ა ნ ის ა: ქუნებასა: შენა: ვითა გკადრე: და მოგაკსენე: ღთისა: სწორსა: მეფეთა მეფისა: თამარის: და მათ მიერ: ბ ბითა (ბრძანებითა) და კითხვითა: გკადრე: და მოგაკსენე: შენ: წასა: მამასა: შიოს: და შენთა: ცრემლთა: მიერ: აღშენებულსა: უდაბნოსა: მღუიმესა: და შენ: შინა: დამკუიდრებულთა მამათა: და ძმათა: ე ინ ვ ა ნ ი თ (ე ინ ვ ა ნ ი თ) მიხით: რაის ძენი დავითის შვილნი: უქროი: და მახარაი (sic): ბრაჱი: და: ი წ ე: მათითა: სახლითა: და მამოლითა: ნასყდითა: და უსყიდელითა: რომელი: მიიღებდენ: ყოველთა: წელიწადსა: შინა: ცვილსა: (sic): თხუთ[მე]ტსა: ლიტრასა: და: ამისთუის: გამიჩინეთ: სალოცავად: დღესასწაული: წისა: ეფრემისი: იანვარსა: უცდა (sic): რვასა: აღაპითა: და წირვითა: უცვალეზელად: გ[ა]ბეჭდენიერენ: ღ წ: მი: უკე: (მაჟუწისამდე) ე ინ ვ ა ნ ი თ მიხითარის ძენი: დავითის: შვილნი: უქრო და მახარაი: ბრაჱი: და: ი წ ე: მათითა: სახლითა: და მამოლითა: კელ-მოხსლეთითა: და არა ზედააც: ბეგარი: ვითა: სადაც: სხუაგან: შემოწირულნი: ვაჰარნი: თქუენნი: მოუღვევარად: მომიკსენებთან: და შეუვალად: ყოვლის შესავდრისაგან: ყოვლისა მავნებელისაგან: შეუვალნი: და ნებიერნი: სხანანა: ეგრეთვე: ესენი სხდენ: და ყოველთა: წელიწადთა: ამას კოინსა (გვალსაჲ?): მოგართუმიდენ: თხუთმეტსა: ლიტრასა: არა: შეგეცვალოს: ჩემგან: არცა: შემდგომად: ჩემსა: ე ინ ვ ა ნ ი

სა: მქენებელთაგან: რაიდგან: მე: პატრონთა: ღთისა: სწორთა: ბზთა: (ბძანკ-
 ბთა) და კითხვითა [მი]ქნია: და ვინც: რამანც: გუარმან: კაცმან: კელყოს: ამი-
 სალ: შოლად: და გატეხად კრულმც: არს: დაუსაბამოისა: ღთისა: პირითა: ნეს-
 ტერიმც: (ნესტორიმც) არს: ყლ: წრისა: ღრის მშობელისათუის: არიუზ: ძისა:
 მისისათუის: ჰეროდე: ნათლისმცემელისათუის: ნერონ: წრთა: პეტრე და: პავ-
 ლესითუის: დაუტქმც: დასასროლად: (დასასრულად) სიტყუისად: (სიტყუისად)
 ვითარმედ: არა: არს: სხუაი: ღრთი: თუნიერ: სამაელისსათა(?) და ყოველთამც:
 ბრალთა: და: ცოდვათა: ჩემთა: პატრესა: მიმედელი არის | და ვინცა: და:
 (sic) ამტკიცოს: ღრთან: ყოველი: გაგებული: მისმიერ ქნილი: დაამტკიცოს:
 და შეონდენს.

სსკა სკვით:

ქ. ესე მანდატურთ ხუცესისაგან შეწირალად განაჩენი ჩემგანცა მტკი-
 ცე არს. (შეიძლება ეს იყოს თუთ თამარის სკვა).

ქ. ესე დაწერილი მე ჭიბერსა მეფეთ-მეფისა თამარის მიწა მანდატურთ-
 ხხუცესსა, თამარის დღეგრძელობისათვის შემიწირავს იგი კაცი და დაწერილი
 დამიმტკიცებია და ჩემად სალოცავად: ვინ შეცვალოს შეიცვალების ქტეს
 რჯულისაგან. (თუთ ჭიბერის სკვა):

ქ. ესე დაწერილი: ჩუნე ქტეს მიერ: კზსა თვს (თუადორეს): დაგუიმტკი-
 ცებია: შემცვალებელნი: ამისნი: შეცვალნეს ღრ: სჯულისაგან ქრისტიანეთა-
 სა და კრულმცა არიან ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა ამას ყოფასა და მას
 საუკუნესა. დამამტკიცებელნი ღრ აკურთხენ და წმიდამან და წმიდამან (his)
 დედაქალაქმან (ე. ი. მცხეთამ).

ქ. მე შოთაი ჩემს ჟინენის ქუნებასაც შიგა ამას ვამტკიცებ, ვითა
 ამასა შიგა სწერია. (ეს შოთა უნდა იყოს რუსთველი: სსკა შოთა იუსტორიულთ
 პირთ შორის არ სჩანს თამარის დროს. შოთა ართავანოსე 1177 წელს დაისაჯა
 (ქ.ცხ. 273) როგორც «შინაგამტკემა გიორგი-მეფისა. „სოლო შოთა კუპრია“ რუ-
 სუჯანის მეფობაში სჩანს ქ.ცხ. 362. აღბათ ჭიბერის შეწირულობაში შეცდომით
 ჩაწეოდა შოთას მამული უინჯანისა და შოთასაც დაუთმა ეკლესიისთვის).

მეორე მხარეზე: ქ. მე ავგ. (ავაგ?) ორბელი: ამისი დამამტკიცებელი ვარ
 რომე წღის შოის (რაცა) აქ შიგა სწერია. (ავაგ განთქმული პირი XIII სსკვ.
 † 1250 წ. H. G. p. 554 Add. p. 333.—ეს მერმისდელი წარწერა).

სეკუელად: „ქ. (იოანე?) ურბელი მოწამე და დამამტკიცებელი
 ვარ“ (ესეც მერმისდელი XIII სსკვ. წარწერა).—

მეორე გუჯარი თუთ თამარისა დაცული ყოფილა შიომღვიმეში, მაგრამ ესლა
 იქ არ იპოვეს და მარედ ნოზა დაჩქნილს მსოლად სუსხში:

«№ 1 თამარ მეფის სიგელი, ადგილ-ადგილ დახეული, თავის კოპიოთი,
 რომელთაც (თამარს და დავითს?) შეუწირავთ ქოასდენი სვმონ, გიორგი და
 იბერ და შვილი-შვილნი მათნი მღვიმის მონასტრის წყლის მკაზმავად. ამასთა-
 ნავე ზედვე მობმული ან ტონ ქყონ დი დელი ს განწესება შიო-

მღვიმის მონასტერსა შინა... ეს გუჯარა დაკარგული არ იქნება და რადგან ჭეოს-
დიდლის განწყობებზე ზედვე უოთელა, საჭიროა მგავისი მონასხა.

ამავე დროებს (1190—1207 წ.) უნდა იყოს დაწერილი შაომღვიმის ტყევის
სურგარდა ნაწყობი საგელი, რომელშიც მოხსენებულნი არიან ისტორიულნი შირსი
თამარ მეფის დროასანი, თეოდორე კათალიკოსი და მეძღვიმენი. თავა გუჯარის და-
ზიანებულია. ტექსტის გარდა სხვა ეველ; მსგარულად დაწერილია (სელ-მოწყობა წყე-
ვა-კრულეთი) დიდის სელაქებით.

... ესე დაწერილი და სიმტიცე და[ვიწერეთ და მოგაკენეთ
ჩუპნ მღვიმისა ლავრისა] კრებულმან ძლიერმან და უძღურმან(?) :მ: ბას - - (ე. ი.
მღვიმელის ბასილი) - - მნათემან ნიკოლოზ და ყოველმან კრებულმან მა -
- - თ სწლებითმან (სრულბითმან?) : თქნ ტობ[ადეს] - - ნიას და ყოველთა მომა-
ვალთა - - - ნათესავთა მი: უკე: (მაჟგუნისამდე): და უ - - - სამწირველოა:
გზოდებოდა სიგლითა - - - დ: კე (კვარია) კახთა მეფისაგან: და ჩუპნცა მიგეცით
და მოგაკენეთ - სამმლოდ (სამამლოდ) და მკვდრად: ახად რომე თქუნიისა გუ-
არისა მოძღუარი ყოფილიყო კე კახთა მეფისაჲ ბასილი ტობასდე:
და მას მისითა მოძღრობითა შემოეწირვიანა წმიდისა შიოხსთვს რჩევით: მათთა
შინა დაოთი: და ბართა შინა რუეთი: და გაეჩინა მისისა სულისა სამლოცა-
ვად: ერთი ფუძე გლეხი დაოთს ვაკეშამისდე: და რუეთს უშიშარასდე - - -
ებოდა სამადლოდ მქიწა(?) - - - მწირვე - - - - დ გომთა ჰპართებს - - - : და ჩნ - - -
სამწირველოა მით ორითა ფუძითა - - - და გკონდეს ჩუპნგანცა შეუვალად
[ვითარ]ცა გინდეს, ვგრეცა იმსახურებლით: და ეღვას [ლა]ლაჲ ნაოთხალი
თქნთვს მოსახუტდრებულად და რაჲზომიცა მსახური გინდეს მუნით იმსახუ-
რებლით და არა ოდეს რაჲ საქმე გუტღვას არცა ჩუპნ და არცა ჩუპნთა შემ-
დგომთა: თვნიერ ამისგან კიდე რომე ოდესცა მივიდოდეთ ძღუენი მოგუტრთ-
მოდეს. სხუად გიბედნიეროს ღმერთმან... კე კახთა მეფისა სამწირველოა:
უკეთუ ხუცესი არა იყოს ტ - - - გარდაიკებოდეს კე კახთა მეფისათვს. აწ
გიბედნიეროს ღწ თქნ ტობასდეთა იწეს, ნიკ - - - ნიას: და ყთა ძმათა
და შვილთა და მომავალთა - - - - - ვგრთველობასა შა წის ამის [უდაბ]ნოჲ:
სა მოწამენი და დამამტიცებელნი ვართ ამის დაწერილსა ზა ბა-
სილი: მ: (ე. ი. მღვიმელი) ღკა: წ: (წიღკელი) წკუ მნათე და ერთობით
კი კრებული... (წყვე: ფ დ გრქელი).

ბოლოს მსგარულად:

ქ. ესე დაწერილი ჩნ ქეს მიერ ქ: კუსსა თეს ?(თეოდორეს) კელი-
თა ჩუენითა დაგუიმტიცებია: შემცვალბებელნი ამისნი რაისაც მიზებისა მო-
ღბითა იყუნენ კრულ წყეულ და შეწუნებულ: ღთისა და ყოველთა წმიდა-
თაგან აქა და საუკუნესა, დამამტიცებელნი აკურთხენენ ღწ და წმიდამან
ღელა-ქალაქმან.

ქ. ესე დაწერილი: ჩნ ქტეს მიერ: ქსა: მსსა: გწ (ქართლისა მთავარ
ქმისკობაჲს გიარგას) ჩუენითა: კელითა დაგუიმტიცებია (წყვე: იმ. გვარიაგ)...
...

ქ. ესე ვითა: ზემოთ: მამათა: წდთა: დაუწერია: თქუენ: ტოხუსძეთა და კე: მეფისა სამწირველოი: და სახლი: მოუცემია: ამას: მეცა: ნკლზ წილ-
კნელი მოწამე...

ქ. ესე ვითა: წთა: მმთა: მდმელთა: იწე (იონე). ტოხასძისა თის თს (bis) დაუწერია და ბშება (გაუგება?) კე: კახთა მეფისა სამწირველო: მამულობით მე ლუკა მელმე (მემღმემე) მოწამე და დამამტკიცებელი ვარ.

ქ. ესე ვითა... მეცა უნდოი: ელია: მემღუმე: მოწამე ვარ...

ქ. ესე ვითა... ყოველთა მამათა მათთა და კურიკე კახთა მეფისა: სამწირ-
ველოი მკვლად და მამულობით უბოძებია: მეც მწირი: ლულუნ ყოფილი:
ნიკოლოზ მოწამე ვარ...

ქ. ესე ვითა... და კურიკე კახთა მეფისა სამწირველო უბოძე-
ბია იოანე ტუხუისძისათს... მე ნიკოლოზ მნათე მოწამე ვარ...

ფრიად ხელაგნურად სელჩართულად მეორე ჰირწყად:

ქ. „მე მთავარ მამა მემღუმესა იუანესცა დამიმტკიცებია; არგოს ღმრან
სულსა კახთა მეფისა კურიკესა ამინ“.

არშაწყე:

ქ. ესე: ვითა: წდთა და ღმერთ-შემოსილთა: მამა: და მმთა: (?) მღა-
მისა უღანბროსათა იოანე ტოხასძესდა და ყოველთა მომავალთა და კურიკე
კახთა მეფისა სამწირველო - [უ]ბოძებია მეცა [ცოდ]ვილი აბრაამ მიხის-
ძე (?) - - და ვინ დამტკიცოს ღწ აკურთხოს.

1192 წ. — „ქკსა: უბე: დასაბამითგან: ხდეკ: აქა შარვანს შამახანა ღაი-
ქკა და თამარს ძე მიეცა გიორგი ღლაშა“ (აფხაზთ ქრონიკა).

კასუშტით თამარის და დავითის ქორწილი მოხდა 1181 წელს (ჩეხნის ქრონიკით
1189 წელს) და გიორგის დაბადება 1183 წ. ხოლო ბროსისეს გამაანგარიშებით
შირკელი მოხდა 1193 წ., ხოლო მეორე—1194 წ.—ქცხბა (I 298) დროს არ
გეინკებს გიორგის დაბადებისას, მაგრამ იმას კი ცხსდად აღნიშნავს, რომ თამა-
რის და დავითის ქორწილიდამ გიორგის დაბადებამდე რამდენიმე წელი გასულა, რა-
დგან: 1) დავითის დაქორწინების და გიორგი ღამას დაბადების შუა მოთხრობი-
ლსა გძელი ამბები: მიქელ სავათალიკოზარის სიკვდილი, (რომელიც ჩეხნის გამოან-
გარიშებით მომხდარა 1190 წელს), რუსის გამოლაშქრება და მისგან ატყისელი ამ-
ბოხება მთელს საქართველოში (ჩეხნის ანგარიშით იმავე 1190 წ.) და დამარცხება
მეომარეთა თმოგოს და კურუმთს შუა და მეორე რაზმისა—ქართლში... ამ უგანსენელ
რაზმის: მეომარენი იყუნენ „კეითსიმე ქართველნიცა და სიმრავლე ყოვლისა კავკასიის-
სა და მთიულეთისა“ (ქცხ. I, 296); შემდეგ სხვა დაშქობას მოთხრობილი, მე-
რე გამრეკელის სიკვდილი (ჩეხნის ანგარიშით 1191 წ.), გუზანის განდგომა, შჭ-
კრმანის და გუზანის დაშქრის ამწევეტა (1191—1192 წ.);—2) ამ ამბების შემ-
დეგ ქცხბა განაგრძელებს: „ესე ვითარსა წყალობასა შინა ღეთისასა იშვებდა ერი
ქრისტიანეთა, გარნა წუხ ღდეს და იურვო ღდეს უნაყოფოებისა-
თკს. თამარისსა. გარნა... შემდგომად მცირედისა ჟამისა დაორსულდა

თამარ“. გიორგი რომ დაზადებულაიოს ერთის წლის შემდეგ თამარის დაქორწინებისა, როგორც გავრწმუნებს ბროსსე (Hist. G. 422, 432), მაშინ რად იწუხებდენ და იურებდენ თამარის უნაყოფოებისათვის? ან როგორ მოთავსდებოდა სემოსისკებული დიდ-დიდი ამბები ერთის წლის სიგრძეში? აქილამ ცხადია, რომ ჩვენი ქრონიკა (რომელიც თამარის დაქორწინების და გიორგის დაზადების შუა დანდებს სამს წელს) სარწმუნოა, და აქამომდე მიღებული წელთა დარიცხვა სემოსისკებულ ამბების სრულიად დარღვევად უნდა ჩაითვალოს.—ღამა ქცხსით ცანმანათლებელად სოფლისა ითარგმანების აფსართა ენითა. აფსარნი არიან აფსარნი, რომელნიც თავისს ერს უწოდებენ „აფსუა“-დ.

ძველი მწერლები აფსარეთს სწირად უწოდებენ (აფსილიადა, მკ. მენანდრე კიზანტიელი (Византийкіе истор., переводъ съ Греческаго С. Дестуниса, стр. 383). ამ წიგნის გამომცემელი შენიშნავს: „იმ რუკით, რომელიც ჩართულია Geographi Minomes (ed. C. Mullerus, paris 1855 Didot), აფსილიანი ძველად ცხოვრებულან კავკასიის მთების სამხრეთით, პონტო-ევქსინის (ე. ი. შავის ზღვის) ახლო, დიოსკურიადის ქალაქის და ავაზგებინ შუა. ამას სრულიად ეთანხმება მენანდრე, რომელიც აფსილიას გვიჩვენებს ალანებს და შავ-ზღვის შუა, სვანეთის იქით“. აქილამ სავსებითაა, რომ აფსარნი (ავსარი) და აფსილი ერთი-და-იგივე ერთი არ უნდა იყვნენ, თუცა მუზობელნი უოფილან. კხლანდელნი აფსარნი, „აფსუა“-ს სახელმძებელნი თვისის ერისა, ამ აფსილითა ტომისანი უნდა იყვნენ. იხ. აგრეთვე Hist. G. I, 432.

ჩვენი ქრონიკა შუქს ჭიფენს თამარ მეფის მატანეს. რაკი ცნობილია თამარის ქორწილი 1189 წ., სოლო გიორგის დაზადება 1192 წელს, ადვილად გასარკვევია ქრონოლოგიური რიგი ამ წლებს შუა მოქცეულ ამბებისა და შემდეგის დროებისაც 1206 წლამდე: მიქელ ნაკათალიკოზარის სიკვდილი უოფილა 1190 წ., პირველის ქმრის, რუსის, პირველი ამოხება იმავე 1190 წელს და არა 1194 წელს, როგორც ჭიფირობდა ბროსსე; ამირ-სპასალარის გამრეკელის სიკვდილი და ამირ-სპასალარად შაქარია მხარგრძელის დადგინება 1191 წ. (შაქარიათა მამა სარგისი † 1187 წელს: Addit., 269). შაქ-ერძანის და გუზანის დაშქრობის ამოწვევა იმავე 1191 წ.—პარდავის და რანის აღება, 1192 წელს: ეს დაშქრობა იყო ამ წელს დაზადებული ლამას „სკეს და ბელსა ზედა“; ამ ომის შემდეგ „ათავისუფლუნეს სამი ბერი (უნდა: სპამ ბერი, ე. ი. 30,000) ტყვე დღეგრძელობისათვის თამარისა და (ასად-დაზადებულისა) ძისა მითისათვის“ (ქცხ. 298);—არსრუმის აღება ერთის თვის შემდეგ—1192 წ.; რუსუდანის დაზადება 1193 წ. („შემდგომად წელიწადისა“ გიორგის დაზადებამ,—ქცხ. 299) ანუ 1194 წლის დამწვევს, (აქ უნდა შეგინდეთ, რომ რუსუდანის დაზადებაზე მოთხრობა ქცხ. 298, სტრიქონები 23—26,—უნდა იყოს შემდეგ ჩაკრებული, რადგან ეს სტრიქონები არ მოაპოვებს მარამ დედოფ. ქცხ. 298, და თვით ქრონოლოგიურს რიგს მატანესას არღვევს: ჟურ მოთხრობილია რუსუდანის დაზადება 1193 წ., და შემდეგ 1192 წლის ამბები);—გელაქუნს და ამბარსე გელაქუნება 1193 წელს (და

აწა 1196 წ., როგორც ჭეფიქრობდა ბროსსე); მეორედ რუსის შემოსევა—1194 წელს (და არა 1196 წ., როგორც გვარწმუნებს ბროსსე).

შემდეგს 1195 წელს მოხდა ის დიდ-დიდი ამბები და შანჭორის აღება, რომელიც ვრცლად აღწერილია არიან ქ-ცხბაში, გვ. 301—310. რადგან აკადემიკი ბროსსე ამ ამბებს და შანჭორის აღებას დისდებს 1203 წელს (Hist. G. p. 443; Add. 296), ამის გამო საბუთებიც მოკიდოთ ჩვენის აზრის დასამტკიცებლად. რომ ამირ-მირმანის და აღსართანის თამარ მეფესთან მოხდა და შანჭორის დიდად სსხელოვანი დაშქრობა, რომელმაც შუგლავ ქმნა თამარის სსხელი, 1195 წელს მოხდა და არა 1203 წელს, ამას საბუთებს: 1) ზემო ჩეკენგან მოხსენებულ ქრონოლოგიური ფაქტები, რომელიც სრულიად ეთანხმება ქრონოლოგიურს რიცხ მატანისასს: 2) თვით მატანე გვიჩვენებს (I, 305), რომ შანჭორის ომი მოხდა „თვესა ივნისსა; დღესა ხუთშაბათსა, რომელი განთენდებოდა პარასკევად“. რაკი მემატანეს ესრე დაწერილებით უჩვენება თვე, დღე სუთშაბათი, ძნელი დასაჯერებელია, რომ ითუის რიცხიც არ ეჩვენებოდა. აღბათ ეწერებოდა: „ივნისსა :ა“ და გადაწერს აღბათ ბოლო „ა“ გამოჩენია, რადგან ეს ასო ორჯერ განმეორებული ვოფილა (ამ ვოფილე შემთხვევა ის, ზემო გვ. 90—91). სოლო პარკელი ივნისი 1193—1204 წლებ შუა სუთშაბათს მოდიოდა მსოლოდ. 1195 და 1200 წლებს; 3) სოლო უმთავრესი საბუთი თქმულიისა არის შემდეგი: თამარის მემატანე სწერს (გვ. 283): „ღაღენა ეპისკოპოსნი და საყდარნი შესაწირავითა, თავისუფალ ყენა ეკლესიანი ხარჯისა და ბეგარისაგან... რომელი ა წ ს ჩ ა ნ ს და წ ე რ ა ს ა შ ი ნ ა ა მ ი ს ს ა ა თ ე რ თ მ ე ტ თ ა მ ო ქ ც ვ ე ა თ ა (მარამ დლოფ. ქ-ცხბაში „ათორ-მეტსა“, ფ. 347) თამარ სამეგზის სანატრელი სთა“. ათორმეტე მოქცევა თამარ მეფის 1184+11=1195 წ. ცხადია ამ დროს დაუწერია მემატანეს ერთი ნაწილი თამარის ცხოვრებისა (310 გვირდამდე) და ამის შემდეგი მერე სან-გამოშვებით, გაუგრძელებია, როგორც თვთვე მოგვითხრობს (გვ. 310): „მცირედი რამე ე ე ლ-ც ვ ო კ ვ ა ლ ა ლ ა ლ წ ე რ ა ლ ძალისაებრ ჩემისა“. თამარის ძლიერება, მოწესალებით აღსება ეგლეისიებისა, მოსასტრებისა, განმდიდრება ერისა, განდიდება აზნაურთა და დიდებულთა, აღწერილი მატანის 283 გვირდესე, მოხდა შანჭორის ომის შემდეგ, რომელმაც მთელს აღმოსავლეთს მოჭტინა სსხელი თამარისა და განმდიდრა მისი დაშქრობა: ლაფით. შანჭორის აღებამდე კი მემატანეს არ შეეძლო ესრე შეემო თამარის მეფობა და სიმდიდრე. რომ მემატანეს შანჭორის აღების შემდეგ აღუწერია თამარის მატანე, ეს იქიდამაც სსხანს, რომ აჭაქი მისი მოთხრობა მოკლეა, სოლო შანჭორის ომის აღწერილობა ფრად ვრცელი. გარდა ამისა მატანის მერე ნსკუარში, შანჭორის ომიდამ (გვ. 310), მოთხრობა იცვლეთა, ამბები შეწვეტილია ანუ მოკლედ ნაშობობა ნუქარდინის ომიდამ. შეწვეტილია ამბები, როგორც სსხანს, მერე სსკა წყაროდამ შეუშინათ, მკვლელითუბნ წამტებული უნდა იყოს ერთი ნაწილი, რომელიც დაბუქდილს ქ-ცხბაში ბროსსეს მოუქცევია ბოლოს, გვ. 478—9, სოლო მარამ დლოფლის ქ-ცხბაში შიგ ტქისტიმა წართული (ეს ნაწილი ენიფ და ხსიათი განჩჩევა მატანესაგან). გარდა ამისა სსკუ-

რებული უნდა იყოს სარწმუნოების შესახებ უხამი ცილობა სომეხთა შორის, როგორც ჩემო აღნიშნეთ გვ. 80—1).—აქიდან ცხადია, მანქორის ომი 195 წ.

ჩინებაში სხვა საბუთიც იშვებოდა იმისი, რომ ზირველი მისი ნაწილი დაწერილია მანქორის ომის უმაღლე (ე. ი. 1195 წ.), სოლო მეორე—თამარის სიკვდილის შემდეგ. აქ გუჩუენებთ მხოლოდ რამდენიმე ადგილს: 1) ზირველ ნაწილში, შესავლის მსგავსად, მემატიანე (გვ. 291) მოგვითხრობს, რომ თამარმა სარაჯს დაადგო ერეკლემის და ზადადის კერძ მარადმდის და თუთ იგი ხალიფა (ბუბაქარ?) შემინებულ და მოჭაჭუ ჭყო. ეს შესავალი რომ თამარის მეფობის დასასრულში ასე ნურქადინის დამარცხების დროს დაწერილიყოს, მაშინ მემატიანე უსათუოდ მო. უმატებდა იმასაც, რომ თამარი სარაჯს იღებდა მცირე ასიის მიფლობელთაგანაც, კარნუქ-ლავქელთა და ეზინკის კერძოთაგან, და თუთ სუღთინის (და არა მხოლოდ ხალიფას) დამოხმაც და ტრანზიზონის სამეფოს დაარსებასაც უსათუოდ მოიხსენებდა, როგორც ჭეპო მოსსენებული აქვს (გვ. 326, 336). 2) თუ რომ მთელი მემატიანე ერთს დროს უფილიყო დაწერილი, მაშინ მემატიანე არ განმეორებდა თამარის ლთისმოკვარობას და ჭეპელ-მოჭმელებათა აშუბს, მაგ. მისგან მოხსატრების და ეკლესიების აღშენებისას და აღმოსავლეთის მონასტრების განმდიდრებისას; სოლო ჩინებაში ეს განმეორებულია. ზირველად ამასე ნათქვამია მანქორის ომის შემდეგ (გვ. 310—312) და უგანსკელ ნურქადინ სუღტის დამოხმის შემდეგ (გვ. 324—326). 3) გუჩანის, მოლაღატე თამარისა, ზირველ ნაწილში „ჩანს დღეს (ე. ი. 1195 წ.) შუწელებული“ (გვ. 312), სოლო მეორე ნაწილში მოთხრობილია, რომ იმავე გუჩანის დავით-მეფის ბრძნებით თვალები დასწკილა (გვ. 324). რასაკვირველია, ესრეთი უგუთქმა და განმეორება იქიდან უნდა წარმომდგარიყოს, რომ ზირველი ნაწილი ჩინებისა მანქორის ომის შემდეგ არის დაწერილი; სოლო მეორე—თამარის სიკვდილის შემდეგ.

ამს შემდეგ დადგუვლად მიგვანია ბროსისეი ჭზონი, რომელიც მანქორის აღებას დასდებს 1203 წელს (Addit. p. 296). რომ ბროსისეს სვარში შორს არის ჭეშმარიტებისაგან, ეს ცხადია იქიდანაც, რომ ამ მეტნიერის ქრონოლოგიურის სვარშით ეველს დიდ-დიდი დაშქრობა თამარისი ერთს და იმავე წელშია მოჭეუული, რაიცა ხევის აწით შუელებულია და არც ჩინების მოთხრობას ეთანხმება. მანქორის ომის და როკედინის (ნურქადინის) დამარცხების შუა თამარის მემატიანე მოგვითხრობს შემდეგს აშუბს: ამირ მირანის მოკვლა ბუბაქარ ათაბაგ-უფილისაგან, მისგან დაბრუნება მანქორის მიდამოში, ბუბაქარზე კლავჭერება და იმ ჭეპუნების დაბრუნება (მარტო არნის ქალაქის კარზე დაწვევი 25 დღე). იქვე ნაამბობია მეფეების ღისთ-იმერეთს გარდასლვა და რამდენიმე ქალაქების აღება. თურქთაგან, დაბევა თურქთა ბასიანამდი, ყარაბაღამდი;—გარდა ამის თუთ მანქორის აღების უმაღ თამარმა „განჭ-ყარო დაშქარნია (დაშქარის სელახლად შეკრებასაც ხომ არა მცარე დრო მოუნდებოდა), აღმოსავლეთის მონასტრებში განმის გაგზავნა. და იქვე მეტოქების აღშენება, კარშიის აღშენება: „ზემო ვარძიისა (რომელიც გიორგი მეფისგან იყო აღშენებული) ქვემო-ვარძიითა მიცვალეებითა, რომელი კლდისაგან

გამოკვეთა, თვთ პატრიოსანი ეკლესია და მონაზონთა საყოფელი სენაკები, რომელი მტერთაგან შეუფულ და უბრძოლველ ჰყო“ (ქ.ცხ. 317—318), კარის აღება და მისის არქიმარსი (318), სხვადასხვა შემატანე დასმენს: „და წარემართებოდა სამეფო თამარისი და დღითი-დღე შეემატებოდა (სამეფოს სახლი ქვეყნები) და შიში და ზარი იყო ყოველთა სულტანთა ზედა“; — აქვე მოთხრობილია საღვთისმშობლის ძღვენის მიართმევა თამარისდა: „რათა აღიღოს სარკი და დაცადოს რბეკა. ნუ თუ ამდენი. სარკე სამათს თუეში მოთავსდებოდა? ცხადია, მსწორის და ბსიანის ომის შუა რამდენიმე წელაწადი გასულა. ისიც არ უნდა დაივიწყოთ, რომ ომის ბრძანებრივად ნუჭადინ „გზავნიდა მოციქულთა მშვიდობისათვის მრავალ-ჯამ და ძღვენთა... ეგრეთვე თამარ ჰყოფდა ნაცვალსა“. ამასაც, რასაკვირველია, ხანი მოუხდებოდა, და თვთ ნუჭადინის საომარად, როგორც ქ.ცხ.ბისკან ხანს (319), დიდი ხანი ემზადებოდა.

ამას შემდეგ კვლავ არ უნდა გვანებოდაც ბრძანის ანგარიშების ცთომილებაც; მით უმეტეს, რომ თვთ ნუჭადინის დამარცხებაც, რომელიც აღწერილია მსწორის ომის შემდეგ, მომხდარა არა უგვიანეს 1202 წლისა (და არა 1203 წ.), როგორც ქვემო აღვნიშნავთ.

ესადა უნდა აღვნიშნავთ პირველს ნახევარს ჩვენის ქრონიკისას: „აქა (ე. ი. 1192 წელს) შარვანს სამხანა დაიქცა“...

ესეც უფროსი ზეგნის იმ ამბებს, რომელნიც აღწერილია ქ.ცხ.ბის 301 გვ. მსწორის გალაშქრების ამბავს შემატანე წინ მიუძღვნებს მოკლე ცნობას სპარსეთში მომხდარ ამბებისას, რომელთაც გამოაწვევს ეს დასკვნა: „ამას ჟამსა (ე. ი. თამარის მეფობის დროს) ყოზარლან ათაბაგი და აწ გასულტნებულნი მუჰლიდთა მიერ დარჩნეს საძნი შვილნი ფალავანდისნი მპყრობელად ყოველისა სპარსეთისა, რომელთა მამისა და ბიძისაგან გაჰყოფოდეს ქვეყანანი ესრეთ: უხუცესსა ხუტლუ-ინანის ერაცით ხვარასანდის და ბაბილოვენდის და შემდეგსა, ამირ-ბუბაქარსა — აღარბადავანი სომხითამდის და უმცროსსა, ამირ-მირმანს — არანი გურჯენის ზღვით (კასპიის ზღვა) ვიდრე გელაქუნის ზღვამდე. ამას შინა, ვითარცა არს წესი მრავალ-მთავრობისა, შეიქმნა შური და ხლომა მათ შორის. სძლია უშუალესმან ამირ-ბუბაქარ და იოტა უფროსი ძმა და დაჯდა ათაბაგად; და უმცროსი ძმა ამირ-მირმანი არანდლმან-შარვაშეს-შევისობა, და თვთ შარვაშეს-და-მან(?) ბაილუყან (ბაბუქან?) კართა ზედა დაესხა (ე. ი. ბუბაქან თვთ შარვაშეს დაესხა, რადგან მას შვესამა უმცროსი მისი ძმა ამირ-მირმანი) და გაქციენეს (შარვაშე ამირ-მირმანთურთ?) და თვთ (ბუბაქან?) დარჩა გადიდებული და გალაღებული ჟამდემდე. — ხოლო ვინადგან ულონო იქმნეს შარვაშინანი ამირ-მირმან(?), რამეთუ მას ჟამსა (ე. ი. 1192 წ.). შერისხევაცა მოიწია სახლსა ზედა შარვანისსა, რომელი შეადრწუნებს ქვეყანასა და შეხებით აკმოვლებს*) მთათა, შერყევით შვირყენა (უნდა: შარვაშეს) და დასცნა

*) ბროსეს ამ სიტყვის მნიშვნელობა არ სცოდნია და სწერს: „ეს სიტყვა ასრე სწერილია სამს ვარიანტში, მაგრამ უნდა: „აღმო“ ანუ „უკმოვლებს“. (ქ.ცხ. 301, შ. 3). აქმო-

ზღუდენი და ცრხენი შამახიისანი (შარვანის დედა-ქალაქი) და უჩინო
იქმნეს ყოველნი მას შინა მყოფნი, რომელსა შინა წარ-
წყმდეს შარვაშის ცოლი და შვილი“ (ეს ამოწერილი გამოგადგება ქვემო აღ-
წერულ ამბების განსამტკიცად).

ჩვენ ქრისიან სწორედ ამ მიწის ძრვას აღნიშნავს: „შარვანის შამახი და-
ქვა“. ცხადია ეს ყოფილა 1192 წელს, ხოლო ბუბაქარის გამოეგება ამავე ცო-
ტა უწინ იქნებოდა, ბუბაქარისგან და მიწის ძრვისგან შეწყობულნი შარვაშე (აღ-
სართან) და ამირ-მირი თამარ-მეფესთან მოკედნენ და შემწობა ითხოვეს ბუბაქარის
წინააღმდეგ 1194 წლის დამლეკს ანუ 1195 წლის დამწეკს, რომელსაც შეუდგა
შანჭორის ომი „მეათერთმეტესა მოქცევას“ თამარის მეფობისა, ე. ი. 1195 წ.
ამასთან ამირ-მირანმან ითხოვა ცოლად ასული თამარისა, რუსუდან. რადგან
რუსუდანი დაიბადა 1193 წ., იგი ამ დროს იქნებოდა ჩვილი 1—2 წლისა. ეს
გარემოება არ უნდა აზრკოლებდეს მეისტორიეთა (იხ. ვახუშტი ბაქრაძისა გვ. 206,
შ. 3), რადგან ცნობილია, რომ ამ დროებში მოეურობას ჰოლიტიკური სისხათა
ქონდა და აკანძივე ნიშნავდენ ზოლმე სისძლოდ ანუ სისძლოდ (Hist. G. 437).

აქ ჩვენ ურადლება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ მეატინე, აღწერს რა
შანჭორის ომსა, ნაკლ ცნობებს გაძლევეს იმაზე, თუ რა შედეგი ქონდა მას სხედმი-
ფოსთეს, რა ბედი ეწვია ბუბაქარს და მისს მოქიშე შმას—ამირ-მირანს, რომლის
წყალობით ატლდა ეს ომი. ამ ნაკლს რამდენადმე აღვსებს ერთი ნაწივეტი, რომე-
ლიც იმავეება მხოლოდ თეიმურაზის ვარანტში, მაგრამ იმდენად დამსინჯებულად,
რომ ბროსისკ გარკვეული აზრი იქიდამ კერ გამოტანია და ამის გამო ტექსტიდამ ამოუ-
ღია და ცალკე დაუბეჭდია ქცხბის ბოლოს (იხ. გვ. 310, შენ. 2 და 478—9).
ჩვენ ეს ნაწივეტი ვიპოვეთ თვთ მარამ დელოფ: ქცხბის ტექსტში, რომელიც ძა-
ღიან განრყენილია. რამდენად შეკეძლო აღვადგინეთ აზრი ამ ნაწივეტისა. ან თვთ
ეს ნაწივეტი (Hist. G. I, 447, n 2.):

„და თვთ იშვებდეს, იხარებდეს, ნადირობდეს და სუფევდეს ულუმბიან-
თა და შუნისა(?) და ბელიანი და სვიანი თამარ და დავით ორთა შვილთა“) ¹⁾
ნათელმოსილთა და ბრწყინვალეთა. აწ თქვას სიტყვამან ქესეცა სამაურ (sic),
და საბრალო, ვინადგან სიბრძნელ მეცნიერობად ნათესავისა აბრიანთასა (აგა-
ნთანთასა) საქმე გრძნებისა და მოგვობისა განსწავლილთა იონის ანისგან (ენის-
გან?), რომელ ნებროთ იხილა კიდესა ზღვისასა და კურაშასზე და დროისი-
სა“) ²⁾ შემდგომითი შემდგომად არიან მხიბავენი, მწამლველნი და უარისმყო-

ვლებს წარმომდგარი სიტყვისგან კვამლი, აქილამ: კმოლვა, კმოლავს=კვამლი აღის; აქმო-
ვლებს ანუ აქმოლებს=კვამლს აღენს. აქმოლებს მთათა=მთებს კვამლს აღენს. შმიწის ძრვა-
ზეა ლ.პარკი, რომელსაც ხშირად შეუდგება მთებიდამ ცეცხლის და კვამლის ამოსლვა; ეს-
ამბავია აღნუხუთი ჩვენს ქრონიკაშიც (იხ. Hist. G. 435—6).

1) უნდა იყოს: „ორთა შვილთა თანა...“) დაბეჭდ. „დროისისა“. ნებროზის წიგნი

ფელნი ღვთისა. აქაცა რწმენა (აწმეწა?) ვინმე ბუბაქარ ათაბაჯყოფილმან და ნახვევანს გარდახვეწილმან³) მოწამლვა და სიკვდილი ძმისა მისისაჲ ამირ-მარნ (ამირ-მარანისა?) და მისცეს წამალი სასიკვდილნი და დასწეულდა და გაგზავნეს (თამარ მეფესთან?) კაცი მცნობელი და მუნით დიღითა შიშითა (ჰეშითა?) და ზირითა სასიტისაგან კბილნი მთართახნი⁴) ძლივ საღმე მოვიდა მთასა კაპისსა, სანახებსა განძისასა და ცნეს დასტური სიკვდილი. მოვიდა (ბუბაქარ?) განძს, გავიღეს და შეიბნეს ყმანი ამირანისნი. ეულნი და ზოგნი დაკოცნეს და ზოგნი გარდახვეწნეს (ამირ-მარანისს ჯარასაგან). თვთ (ბუბაქარ?) მოიფიცა განძა და გამაგრდა. შიშითა მანდა არა დამყოენელი ხნისა⁵)... გავიდა (დაკით მეფე)⁶ ჯერეთ⁷) უმეცარი ამირ-მირანისა სიკვდილისა, არამედ მხედავი მცირეთა (დაშქარათა)⁸, ყოვლისა გავმართა და მოვიდა შანქურამდი⁹) და მუნდა¹⁰) მოვეგებნეს დიდებულნი არა-რისანი (ჟსდა: „არასისისა“) მტირალნი და მსხმელნი თავსა ნაცრისანი და ჰკადრეს: „ეჲმად აღარა იქნებოსო“¹¹) სიმაგრეთა ერე (ქსე?) წაუხვამთ და ბუბ[არ] (sic. ბუბაქარ?) აღარსად დაუდგნა ამას ქვეყანასა¹²). მაშინ შემოიქცა მეფე დიდებულობითით, მოვიდა წინაშე თამარსა, მსგავსად ალექსანდრესა. ვით დასდვა პატივი დიდ არეს ლუსკემისსა (sic) შინა ჯდომითა, ვგრეთვე შავითა შეიმოსა ნათელი იგი პირველი, ნათლისაცა უბრწყინვალესი¹³) და დიღითა ცრემლითა მოტირნა დიდებულნი ხსავიანნი¹⁴), და მონანი ამირ-მირანისეულნი¹⁵) დიღითა პატივითა და სიყვარულითა დაიჭირნეს.

ხოლო ივანე მკარგრძელი მენე და ბრძლენი (ბრძენი) იყო ომითა ლაშქრობისა საქმესა შინა¹⁶). მოჰმართა და გავიდა გელაქუნად მცირედითა ლაშქ-

დამ უნდა იყოს ამოკითხული ეს ცნობა, და სიხანს მე-XII საუკ. დაკარგული არ ყოფილა ის წიგნი (იხ. ზემო გვ. 3—7).—²) ბუბაქარ ძლეული ქიქცა: ქ-ცხ. 307.

⁴) დაბეჭ. «თართახნი» (წამალი უნდა იყოს).—⁵) აქ გადამწერს რამდენიმე სიტყვა უნდა ჰქონდეს გამოშვებული: ახრთა მიმდინარეობა გვაგულისხმებინებს, რომ თუმცა ბუბაქარმა განძა მოიფიცა და გამაგრდა, მაგრამ რა კი გაიგო, რომ დავით მეფე ჯარით მოდიოდა, შეშინდა და „შიშითა მანდა არა დამყოენელი ხანისა“ გარდაიხვეწა გელაქუნად და იქ მოემზადა თამარ მეფესთან საბრძოლველად.—⁶) ქვემო სიტყვებიდამ სიხანს, რომ აქ დავით მეფეზე ლაშარაკი.—⁷) სწერია „ჯეთ“. სიხანს მართამ დედ. ქ-ცხბის გადამწერს ზუსტური ქ-ცხბა ჰქონია დედნად და ამის გამო მსგავსი ასოები აუფრევა (**ტი ტი**), როგორც სხვა მრავალი ადგილებიც ამასვე ამოწმებენ.—⁸) დაბეჭდ. „ყოვლისაჲ“.—⁹) დაბეჭდ. „შენქურამდი“.—¹⁰) დაბეჭდ. „მუნით“.—¹¹) ე. ი. ესლა გვიანდაა, დრო არ არისო: სიმაგრეები მტრებს უჭირავთ, ხოლო თვთ ბუბაქარ აღარ არის ამ ქვეყანაშიო (იხ. გელაგუნს ილგა).—¹²) მთელი ეს ფრასა შეიძლება ესრევთ გაეფიგათ: სიმაგრეები მტრებს უჭირავთ და ბუბაქარს ვერც ერთი ცხებ ამ ქვეყნისა ვერ დაუდგა, ყველა აიღო.—¹³) ეს ფრასა ჩვენ ესრე გვესმის: როგორც თამარ მეფემ დიდი პატივი დასდვა ამირ-მირანს, როდესაც იგი შანქურის ომის წინ საქართველოს შემოვიხიზნა და თამარმა მიიღო „არესა ლუსკემისა“ (რომელიც უნდა აღნიშნავდეს: „არესა [თამარის] ლუსკემისასა“; ლუსკემა—საჯდომი, ტახტი), ე. ი. თამარის ტახტის გვერდზე ლუსკემაშივე ჯდომით (და მართლაც ვგრე მოხდა ქ-ცხბა 302)—¹⁴) ვგროფუქ პატივი სცა განსვენებულს შავის შემოსითა და ტირილითა.

ჭრითა და დადარნა (დადგარნა?)¹⁷), ვითარცა მან მომზირაღმან ბრკაღალსა მტე-
რისასა, ვით ლეკუმან ლომისამან, ძეთა ისრაელისათა ძეთათჳს ბენიამენისთა
და არა¹⁸) ვინ იხილა თანაყმა ფიცხელი: ამას შინა თვთ მღგომმან მსახურე-
ბასა შინა იხილნა ლაშქარნი შორის ჯაკმაღათ¹⁹) კეცად (კერძოდ?) ლაშქარ-
თა მისთასა მომავალი განძით და მიმავალნი ქვეყანასა და ვანისა²⁰) (დჳინისა?),
სურმნს (სურმანისა), მისისის, გუირაბისა და შურისის; თვთ ბალშან²¹) ვაზრდი-
ლი ერთ გუზს (გუზისა)²²) ათაბაგისა, ლომი ჳაბუკი, პატრონი დეენისა (sic:
უნდა იყოს: „დჳინისა“) და სომხითისა, ძმა სურმანელისა სურმანელითა ლაშ-
ქრითა, ალი შურიაშმი²³) დიღათ მყოფი კაცი, მმარჯვენე (sic), ეგრეთვე²⁴)
დროშის პატრონი.—ვინათგან (იჳანე მსარგრძელი) გულმეცი იყო, არა და-
ხედნა სიმკროსა მათსა და უფროსობასა მტერთა მათთასა და გამომკლომმან
დაფინა და დაპანტნა (sic. დაფანტნა) ვითა წერონი ტულრიღმან და ვითა
ჯოგი კანჯარისა ლომმან; დაკოცნა, ამოსწყვდნა და რისხვა ლეთისა მრავლი-
ნა თავსა მათსა ზედა, თვთ ბალშან²⁵), ლაშქარნი და დროშანი. მკედრისაგან
კიდე კაცნი ცოცხალნი ოთხი (sic) მოიღო²⁶).—თვთმჳკრობელთა (თამარ და
დავით) გაღანამცა²⁷) ვახიარნეს დიღად, წყალობათა (მიმეცმელთა)²⁸) ღმერთსა
შესწირვიდეს მადლობასა²⁹) ჯეროვანი.

შეიყარა მეფე სპითა იმიერთა და ამიერთა ქვეყანასა განძისასა და თამარ
ჩვიდა დვირამდი (sic. დჳინამდი?)³⁰), წინაშე მოვიდა შარშეთს (მარგაშეთი?)
სამსახურად³¹) და გაგზავნა ლაშქარი. შემოქცეული დაღვა აგარათა მორძმი-
თა და სუფევეითა და მოვიდეს კარსა განძისასა (გარნისისა?)³²) ამწყვედელთა
და მთხრელთა არნისათა (ერანისათა ანუ რანისათა?), დაყვეს კარსა ქალაქისასა
(რანის, თუ გარნისისა?) დღე ოც-და-ხუთი. ცალკე ივანეს მსახურთ-უხუცესი
(უნდა: „მსახურთ უხუცესისა“) დიღითა ლაშქრითა და ურჩებისა ალაფისა შინა
გამომგზავნელმან ხაჩინელი დიდებულნი მოიტანნა წინაშე მეფისა, რამეთუ
განმქარებულნი არისანი (რანისანი) და განძისა, სხვათა ქალაქათგან ხარაჯა-
ძლეულნი³³), სამეფოდ ძლევა-შემოსილნი შარგაშეს თანა-მომტანელნი. მაშინ
უბოძა (თამარმა ივანეს) საბოძვარი და შემოსეს მრავალ-მრავალჯერ, გაგზავნეს

14) უნდა იყოს: „ხაჩინანი“ ე. ი. აწინდელ კარაბახელნი.—15) დაბეჭდ. „ამირ-მირ-
ნი ეულნი“.—16) სჩანს თამარ მეფეს ივანე მხარგრძელი გაუგზავნია სალაშქროდ ბუბაქარის.
წინააღმდეგ.—17) დაბეჭდ. „დადარნა“ უნდა იყოს: „დადაგრნა“.—18) დაბეჭდ. „რათა“;—
19) დაბეჭდ. „ჯაკმაღათ“.—20) დაბეჭდ. „დეენისა“.—21) დაბეჭდ. „ბლზნი“.—22) უნდა იყოს:
„ვაზრდილი ელთგუზის აფაბაგისა“ (ქ.ცხ. 303).—23) დაბეჭდ. „ალიბური შმი“.—24) და-
ბეჭდ. „ეგრეთვე“.—25) დაბეჭდ. „ბლზნი“, იხ. შენიშნ. № 21, სადაც იგივე პირი დაბეჭდილ
ვარიანტში წოდებულია: „ბლზნი“. ცხადია, ჩვენი ვარიანტი სარწმუნოა.—26) უნდა იყოს
„ოთხი ბერი (40,000) მიიღო“.—27) დაბეჭდ. „გინამცა“.—28) ეს სიტყვა დაბეჭდ. ვარიანტში
იპოვება.—29) დაბეჭდ. „მადლობა“.—30) დაბეჭდ. „და ვირემდი“.—31) შარგაშეთი მოვიდა
სამსახურად თამარის წინაშე?—32) დაბეჭდ. „გარნისისასა“.—33) ე. ი. სხვა ქალაქებისგან ხა-
რაჯის დამდებელნი.

შინა პატევითა და წარვიდეს (დავით და თამარ) ლიხთიმერეთს. შთასრულთა; ზღვაჲ პონტოსა მოურევს (მოაურევს) და მოირკვენეს დიდად და კარგათ, ვინათგან ქვეყანა არტანისა, ძანისის კევისა (უნდა: «ძაღლისკევისა»), პოლაკიკო წავლო (უნდა: «წარუღო») თურქთა.

და თამარს გონებითა და განზრახვითა ბრძენი და დავიწყებოდა (?) მას ყაბოს მკვლელი კოს²⁴⁾ და მიმღაწია (მიაწია?) მარბიელმან ბასიანამდის და ყარაბაღამდი, აღესილთა დიბანაკეს სისხლისა მუცელსა²⁵⁾. აწცა იხილვებოდა მსგავსადვე ძველოდესმე თქმულისა და მქონელისა (მქსელისა?) ქვეყანა და საყოფი მათი, ვითარცა სისხლისა მუცელი ამათ ძლივეთა, გამარჯვებითა; იგი უმადლოდ (?) იპოებოდა გამმარჯვებლობისა მისისა. არამედ დიდ-ბუნება იყო სკიპტრის-მწყობელთა შორის უსაინოესთა ესე თამარ²⁶⁾.

ამ დიდად გადამახინჯებულის და ჩვენგან რამდენადმე გასწორებულის ტექსტის აზრი შედეგთა: შანქორის ომის შედეგ, სადაც თამარსა მხედრობამ მოსრა შეერთებული ძალა სულტან-სალიფ-ათაბაგისა, ბუბაქარ ათაბაგი ერთის კაცით ძლიეს გადურჩა და „ნასტყუანს გარდაუსწა“. ამირ-მირმანი თამარსა ითაყვანს, სპარსეთს გაემეფა და უმად ქუეანდა შარვაშეთურთ (ქ-ცხ, 307—8). მაგრამ „ათაბაგ უფილი“ ბუბაქარ ირანის ტახტის დაბრუნებას წინააღმდეგობა და იმდენი ეცადა, რომ მოაწამლენა მას თვისი ამირ-მირმანი, რომელიც სასიკვდილად დასწრულდა. ანობეს ეს თამარს; თამარს შიშველად წამალი გაუგზავნა (ასშიტის კბილნი?) და მეურ—თუთ ქმარი თვისი დავით ლაშქრითა. სანამ ექიმები მიუსწრობდენ, ამირ-მირი გარდაიცვალა. მამინ ბუბაქარს ომით აიღო განძა და სხვა ქალაქები, შემოიფიცა იქაურნი და რაგან სწრაფად დავით მეფის ლაშქრობით მოსლვა, თუთონ წამოვიდა ტელაქუნისკენ და დიდად ლაშქარს ჰქრებდა საომრად. თუმცა დავითს მცირე ლაშქარი ჰქუანდა, მაგრამ მანაც გამოუდგა ბუბაქარს და შანქურამდე მივიდა. აქ შეატეობინეს მეფეს საიკვდილი ამირ-მირმანისი და ისიც, რომ ბუბაქარს ეველა ციხესიმაგრეები დაუჭირია, რომელთა მცირე ჯარით დაბრუნება მხელი იყო და თუთ ბუბაქარ დიდ-საღაშქროდ ემზადებოდა. ამისგან და ვითარებდა თამართან, აქ პატევით მოატირეს ამირმანი და მცირე მხედრობა გაგზავნეს ბუბაქარის წინააღმდეგ. ივანე მსარგმელის სპასალრობით; ხოლო დიდად ლაშქარს ჰქრებდენ დავით მეფის წინამძღოლობით. მაგრამ სანამ დავითი თვისი მხედრობით საქართველოდამ აიურებოდა, ბუბაქარს აურებელი ლაშქრობა შეუჭრებია მთელს სპარსეთიდან და სწრაფიოდამ და დაესხა ივანე მსარგმელის ლაშქარს. ივანემ დავითის მოსლვამდე დაამარცხა და დაიფიცა ეს მაჰმადიანთ ლაშქარი.

²⁴⁾ ვიწარის ყაბო. ანუ კოს, ისტორიამ არ იცის. ვგონებ აქ სხვა შემთხვევას აღწერს მემეტრიანე.—²⁵⁾ სახელია ადგილისა.—²⁶⁾ ე. ი. როგორც ძველად თქმულია ამ ქვეყანაზე, ეტლაც იმდენი სისხლი დაქტოსო, რომ მართლა სისხლის მუცელს დაამსგავსესო იგი.—²⁷⁾ აქ თავდება ეს ვადამწერისგან მეტის-მეტად გადამახინჯებული მოთხრობა, რომელიც ჩართულია მკრამ დედ. ქ-ცხაში, ხოლო დაბეჭდილში სწორედ იქვე უნდა ჩართოს, სადაც გვიწერებს თეიმურაზის ვარიანტი. გვ. 310, შენი 2.

ამის შემდეგ უნდა ზღოთ ციხე-სიმაგრეები, რომელნიც ბუბაქარის ენციპის უკონ-
 რით: განმა, რანი და თვთ შარვაშის ქალაქნი. ამისობაში დავით მეფემ უკვე შეწყ-
 ოდა იმერ-იმერთა დაშქრობა, რომელიც თვთ თამარ მეფემ გააცილა დინამდი და
 აქადამი უკან დაბრუნდა (თამარ) და დადგა აგარას. აქ დავითის დაშქარის შეუერთდა
 გამარჯვებული ივანეს დაშქრობა. ყველა ციხე-ქალაქება განძასა, რანისა, შარვაშისი
 და ხანისელთა (ურბანისი) ქართველებმა დაიჭირეს, ზოგს სარკა დაადკეს, დიდ-
 ძლი ტყვე და ლაფი მოასსეს და გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ.

შემდეგ მეფეები ჩავიდნენ იმერთს, ზონტოს და თათრებს წართვეს არტანის,
 ძალღის-კეისი და შალვაციოს ხეუბნი. უკანასკნელ თამარის დაშქრობამ მოახრია მთე-
 ლი ის მხარე ბასიანამდი, სდაც დიდ-სახელოვანად გაიმარჯვა თურქებსე.

სამწუხაროა, რომ ამოღენი დიდ-დიდი საქმე თამარისი ქცროკრიბიადამ გამო-
 უგლოათ. კრცვლმა შედარებამ დაბეჭდ. ქცხბისა და მარამ დედოფლის კარიანტი-
 სიმ ჩვენ დატკარწმუნა, რომ თამარ მეფის მატანე, რომელიც იწუება, შესაკლის
 მსაკლად, დიმიტრი მეფიადამ, სოლო კრცვლად მოკვითსრობს გიორგი მეფის ცხო-
 ვრებას თამარის სიკვლამდი, შემდეგ გადაუგებთათ, როგორც შემოცა მოკახსე-
 ნეთ, მრავალი ფრასუბი და სშირად აბეუბც გამოუტოკუბათ; აჭა-აჭაჩრიც მოხსრო-
 ბისა რამდენადმე შეცვლილა. რამდენიმე მოთსრობანი ანუ ფრასუბი სსგა წყაროდამ
 შეუტანათ (გვ. 382—3). ერთის სიტყვით, მარამ დედ. კარიანტი დიდ-შესამსწევად
 განინჩკვა დაბეჭდილ ქცხბიადამ, განსაკუთრებით თამარის მატანეში, რომელიც
 მართლა გადარეულია და დაბეჭდული მემატანის მრავალ-ფრასუბით. ვისგან ანუ
 როდის მომხდარა ეს შეკებება ანუ, უკეთ რომ კითქვით, გადამანინჩკება, ჩვენ არ
 კიციტ, მაგრამ მრავალმა სსვა-და-სსვა სიშებმა ჩვენ დატკარწმუნა, რომ ეს შეკებუ-
 ბა უნდა მომხდარიყო XIV—XV სსუკუნებში. ამის დაწერილებითს გამოკვლეკას
 ჩვენ აქ არ შეუდგებით, რადგან იმედი გვაქვს, ადრე იქნება თუ გვიან, ამ მატანის
 რეიანსად გამოკვლის კელირსუბით და მაშინ დროც და ადგილიც გვექნება-ეს დაწერი-
 ლებით გავარჩიოთ.

აქ მსოლოდ ამას დაკსმენთ, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილს ხელში ჭქონია ან
 თვთ მარამ დედოფლის ქცხბა, ან იმ გვარეკე მეტად ცუდად და შეცდომებით გა-
 დაწერილი კარიანტი. ეს უკანასკნელი მას შეუსწორებია თუისს, კარიანტისთუის და
 უმთავრესი განსხვავება თუისს ხელნაწერის ტყქსტში ანუ სსოლიებში შეუტანაა. ეს
 სწორედ ის ადგილებია, რომელთა უმეტესი სწოლი დაბეჭდილს ქცხბაში ბროსსეს
 სსოლიებში უჩვენებია და რომელიც ზოგაერთათ, ანა-ლორს მტკრეტელთა, კახტანგ
 მეფეს (უტკველობით) მიაწერეს. რომ თეიმურაზ-ბატონიშვილს და არა სსვას ვისმე
 უნდა ეკუთნოდეს ეს დამატებანი და სსოლიები, ამას ატკვიცებს ის, რომ ეს ადგილე-
 ბი მარტო თეიმურაზის კარიანტში იზოკება*). თეიმურაზს მსოლოდ რამდენიმე

*) აქ ისიც უნდა დაუერთოთ, რომ ბროსეს კარიანტში იზოკება შემდეგი წარწერა (ქ.ს. 447): „ბრწყინვალის მეფის გიორგის შემდგომად ვახუშტი დაწერს მეფე დავითს, ამ გიორგი მეფის ძეს, სამეოლად მათსამეტე მეფედ, რომელიც აქამომდე ვათანკვა; და რადგან მიხის უმაღლესობის მეფის გიორგისგან (†1800 წ.) ვახტანგის თქმულზე მა-“

განსაკუთრებული უნებუნებლობა, რომელსაც, მისი აზრით, უმეტესი მნიშვნელობა ჰქონდა; ხოლო ერთგულმა შედარებამ კარიანტიკებისამ აღმოაჩინა მრავალი განსაკუთრება, განსაკუთრებით თამარის მატანეში, რომელსაც სჭირია განმარტვა და განწყობა, რადგან მარამ დედოფ. კარიანტის ტექსტი და თვით თეიმურაზისგან შეტანილი ადგილები იმდენად განრეჟინილია, რომ სწორად აზრი იკარგება ანუ მახინჯდება. ეტუობა თეიმურაზს, როგორც ერთგულს, თვით მარამ დედოფ. კარიანტი ჰქონია ხელში, რადგან თითქმის იგივე შეცდომები მოიხლავს, რომელნიც მოიპოვებიან უკანასკნელში.

1200—1201 წ. — ამ წლებში უნდა მომხდარიყოს სსსელთაგანის გამარჯვება თამარ მეფის ლაშქრობის ნუქარდის სულთანსე (ქ. 319—323). ვახუშტის გამარჯვებებით ეს ომი მოხდა 1196 წ. ბრძოლა სსსართლასად ჭეჭეჭობს, რომ ნუქარდისი ჩირაქისა მუჭუნისა (ვახუშტით უირ-სლანის მუ) არის როგორცდინი, რათა მეთაური ყივლი-არლანისა, — კისხტიის ისტორიებით — *Клизестлань*, რომელსაც ჭეჭუნდა ოთხი და არა ორი შვილი: ჭახოსრო + 1210 წ., მახუტ, კოპპატინ და რუქარატინ, რომელიც უნდა იყოს ჩვენი რუქარდის ანუ როგორცდინ (იხ. *Никифоръ Врѣний*, 1858 г., прилож. V). მაგრამ ბრძოლა, ჩვენის თქმით, შემდგარი, როგორც რუქარდისის დამარცხებას გვიჩვენებს 1203—4 წლის ხსლო წიგნი (*Hist. G.* 463, n. 3 და 456, n. 2). ამის დასასაბუთებლად მოგვყავს: 1) როგორცდინი მოკვდა 1204 წელს, ხოლო აკონიის მეფობა სრულიად მისუსტდა, მარუნ-დელა-ქროშეს სიტყვით, 1203 წელს ატეტი-არაკოს სულთნობაში (*Parun de la Roche*, ჭართულად თარგმნილი, გვ. 213—4), როგორც „იფიფეს მას სედა (ამ სსსელმწიფოსე) ფრანგთა“ — „ადეტინ“ გადამსწრეებულე სიტყვა როგორცდინისი, რომელსაც უწოდდენ რეკოს: „ოს“ ჩვეულებით უმატებენ ბერძნები, ხოლო „ად-ეტინ“ უნდა უდრადეს „ედ-დინ“, რომელიც მოლოდ წინ დასმულია. (სულ ერთია: ედ-დინ-როკ და როგორცდინ). — რაკი 1203 წ. აკონიის სსსელმწიფო მისუსტებულა და ფრანგთა გაყენის ქვეშ ჩაკარდინდა, ძნელი დასაკავ-

ქნდა ბრძანება გადაწეროს, როგორც ძველში სწერია ამახედვე ვიწვე, რომელიც უწინვე გადამეწერა, ვითარცა წყურვიელსა მახინ წერილისა და სამს დედანზე გამეშართა, რომ ისინიც ასე იყო. აქილამ ცხადია, რომ ვარიანტის დამწერი გიორგი მეფის დროს ცხოვრებდა და წყურვიელი იყო საისტორიო წერილთა. მე-XVIII და XIX საუკ. ცნობილ მწერალთა შორის არა ვგონებ სხვას ვისმე მიეწეროს ეს „წყურვიელობა“ საისტორიო წერილთა, თუ არ თეიმურაზ ბატონიშვილს, რომელმან ბევრი იღვაწა სამშობლო ისტორიისათვის. მაგრამ ამ წარწერას ჩვენ მაინც ვადატებით თეიმურაზს ვერ მივაწერთ, რადგან მინგრეულის ვარიანტსაც, რომელიც, ჩვენის თქმით, გადაწერილია დავით რეკტორის ხელით, და რომელიც განირჩევა თეიმურაზის ვარიანტისგან, აქვს შემდეგი ამ გვარივე წარწერა, ჩვენის აზრით გიორგი მესხიშვილის ხელით, სწორედ ამ ადგილზედვე (წერა-კითხ. № 354, გვ. 497): „სამი დედანი ვნახე, ასე აკლდა: მცხეთისა, მფისა და ერისთვისა; და ჰპოვებთ თუ ვინმე და მახურებთ, ღირს მიხლი მშრომელისა, დიდად მმადლოვალ გექნები“.

რებელია, რომ 1203 წელს და მის შემდეგ როკ-ედდისი თამარ მეფეზე გალაშქრება გაუბედოს, მით უმეტეს რომ ქ-ცხბაში კრწლად აღწერილია მისი ძლიერება მთელს მცირე აზაში და ლაშქართ სამსავე. ცხადია, ნურქადინის დამარცხება ამ 1203 წელზე ადრე უფიქვანა. თუთ მისგანტება იკონიის ხელისუფლებისა და ფრანგთა გაუფრინის ქვეშ ჩაპრდნა შედეგი იქნებოდა იმ საშინელის დამარცხებისა თამარის ლაშქრობისაგან (1207—1 წლებში); თუთ როკ-ედდისი †1204 წ. (იხ. Никифоръ Врѣний, прилож. V და Hist. G. 463, n. 3).—2) მეორე საფუძველი ამისი-ვე არის შემდეგი. ნურქადინის დამარცხების შემდეგ თამარის მემატიანე მოგვითხრობს მეფისგან წყალობის გაგზავნას აღმოსავლეთის მოსახლეობაში, რამდენიმე წინააღმდეგ ამ შეწირულობის ბურჯის წაართვა იმპერატორმა ისახ-ანგარმა. ამის შედეგად გალაშქრება თამარ მეფისა საბერძნეთს და დამორჩილება მთელს ზღვის შიშისა თითქმის სტამბოლამდე (ლაზიადიგან ირავლიამდე) და დატურს „ყოველთა ადგილთა ფებლ-გონიისა და ჰონტოსათა“, დასრულება ახალ სამეფოსი, („ტრამპიონის სამეფოსი“) დამორჩილებულ ადგილებსაგან და გაშეფება თამარის ნათესავის ალექსი კომნანონისა (ქ-ცხ. I 225). ეს მოხდა აპრილს 1204 წელს, როგორც მოგვითხრობს ტრამპიონის ქრონიკა მისივე პანარეტისა, მეტყველი: „ვირ-ალექსი დიდის კომნანონისა, 22 წლისამ, კოსტანტინეპოლიდამ გამოსულმან, თვისსი მამის ძალუას თამარის მეცადინეობით და იბერიის ჯარით დაიჭირა ტრამპიონდი თვისსა აპრილსა, ინი-კტიონსა 17-სა (1204 წელს ინიკტიონი იჯდა და 7 არა 17) წელსა 6713—1204“ (ესეუშტი ბაქრამ. გვ. 213; შნ. 2). როგორც როკ-ედდისის დამარცხებით ისარ-გებლეს ფრანგებმა, ისრე აქც თამარის ჯარისგან ბერძნების დამარცხება ჩინებულად გამოიყენეს: შეკვიდნ კოსტანტინე-ქალაქში და დაიჭირეს 12 აპრილსა ისევ 1204 წ. ამაზე თამარ შეწუხდა, მაგრამ გვიანდა იყო.

თუ ტრამპიონის სამეფო დამყარდა აპრილს 1204 წლისსა, შირეული გალაშქრება საბერძნეთში იქნებოდა ზაფხულს 1203 წელს, რადგან ამდენ ქვეყნების რაიმთ დაპყრობასი მოუხდებოდა არა უმცირესი 5—6 თვისა; ხოლო ამ რამის წინ აღწერილს საჭეკებს ერთ წლამდე მანინ მოუხდებოდა. აქიდანაც გამოდის, რომ ნურქადინის დამარცხებაც უნდა მომხდარიყო არა უგვიანეს 1202 წ.

1200 წ. სავ. მუზ. დაწულია ხუცური ხელნაწერი in. 4, № 73, ძველს სქელს ქალადზე დაწერილი, რომელიც შეიცავს: 1) ექვსთა-დექს წისა ბასილისა და 2) გრიგოლ ნოსელის თხზულებას „დაბადებისათვის კაცთა...“ შირეულის საკითხავის ბოლოს (ფურც. 123) იმავეს შემდეგი წარწერა:

„დაესრულა ექუსთა დღეთაჲ წისა ბასილისი პრწყინვალედ და ლუთიე შეენიერად მადლითა სულისა წმიდისათა. ვინ სწერდეთ ნუსხასა ჩუენსა ნუ ესრეთ სწერთ, ვითა ჩუენსა ნუსხასა, რამეთუ ჩუენ პირუტყუ ვართ და სავსე ყოვლითა არაწმიდებითა, გარნა ესრეთ წერეთ ვითარმცა ახლად აღწერა წა ბასილის, რამეთუ ქეშმარიტად დალაცა თუ მწიკულევიანი კელი ჩუენი ნუსხვი-და და თარგმნიდა, გარნა თუთ იგი იყო მწუხველიცა და თარგმანი, თუ არა ჩუენგან ამისი ქვრობაჲცა შეუძლებელ იყო, არა თუ თარგმნაჲ და აწ წმინ-

დანო მამანო, ღმერთმან გარწმუნოს, ჩუენთვის ლოცვა ყავთ და ვითა ჰპოოთ, ეგრე დასწერეთ. და რაჯომნი ლუწლნი გუნახვან ამისსა თარგმნასა; იგი ღმერთმან იცის: რამეთუ აღურაცხელად ღრმად არს და შეუკადრებელი და ღმერთმან იგი პრველნი იცა თარგმანნი იაკურთხენ, დიად კელი აღმზიყრს. და ზედჟე იმაჟ სელით: „ესე ანდერძი წისა მამისა ჩნისა გიორგი მთაწმიდელისა არს, ნუ თუ უმცერებით სხვა ვისიმე გეგონოს ვისმე, რამეთუ მისდამდის ესე წიგნი არა გამოჩენილ იყო ენასა ჩუენსა, არცა ყოფილა“.

მეორე საკითხავის ბოლოს წარწერა:

იგივე გრიგოლ ნოსელი დაბადებისათჳს კაცთა. ბოლოს ტექსტის სქდით:

„სრულ იქმნა ექუსთა ღლეთაჲ მადლითა ჰეტრე მოძღუერისა და ძმისა მისისა გიორგისითა. აკმარენ ღწ ნებისაებრ თჳსისა. დაიწერა დიდსა ლავრასა შატბერდს, საყოფელსა წდისა ღთის მშობელისასა, კელითა ფრიად ცოდვილისა გრიგოლ ვაჩეროძელისაჲთა... ჩს“ (1200 წ.?) — ეს „ჩს“ მხედრულად სწერია, მაგრამ იმავე კალმით და მეღნით. ჩვენ იგი ქებად მივიღეთ, რადგან ზღლოვრათფიულ სასიათით სულ-ნაწერი მეXII საუკ. ეკუთვნის.

ეს წარწერა სხვათა შორის ამტკიცებს, რომ შატბერდს მეXII—XIII საუკუნეებში არ დაუკარგავს უწინდელი თჳსი განმანათლებლობითი მნიშვნელობა. არშეიპე წარწერანი (ფურც. 129—9) გვიამტკიცებენ, რომ XV საუკ. წიგნი დაუსისიათა „სულსა ქაიხოსროსა (+1573 წ.) და გლხათუნს და შალვას და ველიჯანს შს ღწ. ეს წიგნი იმან დაიქნაჲ და იორდანეს მისცაჲ“ (ამ წარწერის ახსნა ის. ჭეპო 1573 წ. ჭეპო).

1201 წ. — „დაიძინა თამარ ძილი მართალთა. თვესა იანვარსა : იმ: ქკს: უია:“

ჟეანასენელი სიტყვები: „ქკს: უია“ ჩამატებულია ევ. მეზ. ქცხბაში, № 131, გვ. 395. სოლო დაბეჭდილ ქცხბაში არ აშკვება. ქცხბა № 131 ვასუშტის რედაქციის არ არის და ეს ქცხბი მისი არ იქნება. მხელი მისახვედრი არ არის, რომ ეს ქცხბი წარმომდგარა ესრე: ქცხბაში (გვ. 326) მოსხენებულია 17 წელიწადი და იქვე 23 წელი თამარის მეფობისა, აქიჲმ 1184+17=1201, ანუ 1178+23=1201 (სრული განმარტება ის. ჭეპო).

1201 წ. — უკა თამარ მეფე მიიცვალა. (ვასუშტის ქრონიკა).

თუ სხეში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ თამარ მეფის ქრონიკები საზოგადოთ ათის წლით უკან რჩება, მაშინ უნდა იკიუელისხმოდ, რომ ვასუშტით თამარ ქ (1201+10)=1211 წ. ამასე ვრღლად ჭეპო 1206 და 1207 წ. ჭეპო, სადაჩ ჩვენ ცხადად ვუჩვენებთ, თუ რომელმა გარემოებამ შეიყვანა ვასუშტი შენდომასი თამარ მეფის მატიახის ქრონოლოგიის განმარტვის შესასება.

1204 წ. — „ქკს: უკლ: აქა დაწუღს კოსტანტინოპოლი პრომთა“ (საქკე მეზ. № 85). — მოყოლილა ისტორიად კოსტანტინოპოლის დაწვას რომაელთაგან დასდებს 12 აპრილს 1204 წ. (Hist. G. 465, n. 5). როგორც ჩემო ვთქვით, ფრანკების გამეფება ვიზანტიაში იყო შედეგი თამარ მეფის ბერძნებზე გაღაშტებვის, რომელსაც შეუდგა ტრპეზონის საქეფოს დაარსება. ეს ამბავი მოთხრობი-

ღია ქ. ცხხაში, კვ. 325, მაგრამ დრო საჩვენებელი არ არის. თვით მიქელ ზნანრე-
ტის თქმით ტრაპიზონის დაარსება მოხდა «თექვის აზრიდს 12, ინდიკტიონის 17,
წელს 6712—1204» (იხ. ზემო).

1204—1207 წ. ამ წლებში უნდა იყოს დაწერილი: ანნას სახარების წარწე-
რა. ამ სახარებას ესრე აღწერს მ. კალისტრატე: «ტყაის სახარება, სიგრძე მტკა-
ველი და გოჯი, სიგანე ერთი ციდა უძველესის ასოების ფორმით დაწერილი»
(«ივერია», 1890, № 187). ამ სახარებას ჭქონია შემდეგი საყურადღებო წარწერა:

«ზეადიდენ და დაამყარენ ღწ ძლიერნი და უძლეველნი და ვით
მეფეთა მეფე (და) ღვთივ-გვრგვინოსანი თამარ მეფეთა
მეფე და დედოფალი და წარმართენ აუოტს(?) ძისა მათისა მეფობა
უმეტეს ყოველთა მეფეთა ქვეყანისათა და ადიდენ წმინდა მღვდელთ-მოძღვა-
რი თეოდორე ანჩელ მთავარ-ეპისკოპოსი და ათორმეტთა უდაბნოთა. მო-
ძღვრებასა მათსა ვიგულსმოდგინე მე სულითა საწყალობელმან და ნათელ-
ღებლობით ოდენ ქრისტიანემან, დიდად განმარისხებელმან და შემცოდემან
ღვთისმან სოფრომ მწიგნობარმან, ოდესმე ვაზიანთამან(?), ოდესმე
ღვთისა სწორთა თვთ-მპყრობელმან(?) საყდრისა ანჩისა საჩინობა... სიმდიდ-
რე და სამკაული საყდრისა ხრწნილებასა დაენთა... და კვალად შეკინებულ
იყო, ესრეთ რომ ვიკადრე სახარებისა ამის მოსყიდვა წმიდით უდაბნოთ წყა-
როსთავით და შემსგავსებულად ძალისა ჩემისა მოვაქედინე ღვთისა მიერ
კურთხეულს ღირსსა ოქროს მქანდაკებელსა ბექასას... და დაუსვენე ხატ-
სა ღვთაებისასა სალოცველად ძმისა ჩემისა სვიმონისთს... და გამიკვეთეს სა-
ლოცავი იოანე რკინაელმან, ნეტარებით მოხსენებულმან, სწმინდის
გადაყენებასა... და ამის სახარებისათს თეოდორე ანჩელ მთავარ-ეპის-
კოპოსმან განმიწესეს კედელსაცა ზედა წარწერა... (წვევა) კრულ შეზვენებულ
იყავნ მთავარ-ეპისკოპოსი(?) ვინც გამოსწიროს ეს სახარება, გინა სხვა შეწი-
რულობა... თქუთ კურთხეულითა პირითა: სულსა თეოდორე ქყონდი-
ღლისასა, მშობელთა და ძმათა მისთას შს ღწ. სულსა შარბიძეთასა
შს ღწ, სოფრომს-და მშობელთა და ძმათა მისთა შს ღწ.

კალისტრატე ბერს, სამწუხაროდ, დრო არ ჭქონია, რომ სწორად გარდმოე-
წერა ეს საყურადღებო წარწერა. არავითარი კჭვი არ არის, რომ აქ მოსესწინებულა
თამარ (ეს სიტყვა კალისტრატეს წაუგითხავს «თინათინ») მეფე და ქმარი მისი მე-
ფე და ვით. საზუთად ამისა სავმათა: 1) არცერთი დელოფალი გარდა დიდებულის
თამარისა ჩვენს ისტორიაში არ იწოდება მეფედ, მხოლოდ თამარი იწოდება თა-
მარ მეფედ და დელოფალად, 2) მაგრამ უმეტესად მტკიცდება ეს მით, რომ აქ
მოსესწინებულნი იოანე რკინაელი, შემდეგ ანჩელ მთავარ-ეპისკოპოსი, და მქან-
დაკი ბექა თამარ მეფის დროს წესდებოდნენ, როგორც ამას მტკიცებს შემდე-
გი წარწერა ანჩის-სატის ღვთაების ხატისა: «ბრძანებითა და ნივთის-ბოძებითა ღვთივ-
გვრგვინოსანის დიდისა დედოფალთ-დედოფლისა თამარისათა მეიოანე
ანჩელმან რკინაელმან კელ-ვყავ-საშინელისა ამის ხატისა პატივითა მო-
ქედად. მფარველ-მცველ არს მეფობისა მათისა აქა და საუკუნესა. მოიქედა

კელითა ბექასითა. ქე შუა.—დჳვით მეფე სოსლანი გარდაიქალა 1207 წ. გიორგი ღამა დაიბადა 1192 წ. მასსადაჲე წარწერა ეკუთვნის 1204—1207 წ., როდესაც გიორგი მოხრდილი იქნებოდა. თუთ სსსარება მასჲე ადრე იქნებოდა დაწერილი. წყაროსთავი ახლ სთარგმის წიგნებით, გაამდიდრა 1060—1085 წლებში კონსტემ (ახ. ზემო გვ. 234—235).

1205 წ.—ამ წელს გიორგი ლაშამ დაიდგა გვრგვნი მეფობისა და პირველად კარს შემოადგა თამარის ჯარი, „მაშინ ძე მისი (თამარისი) ღლაშა თორმეტისა წლისა იყო“ (აფხაზთა ქრონიკიდან, რომელიც სრულად ქვემო მოკვეყსი). რადგან გიორგი დაიბადა 1192 წ. (ახ. ზემო), მე-12 წელი უდრის 1204 წელს, მაგრამ რადგან ჩვეულებრივ მართო სრულს წლებს სთვლიან, ამისგანმო სვეს გვერონია, რომ გიორგი იქნებოდა 12 წლის და მეცამეტეში იდგებოდა: 13+1192=1205. ჩვეის აზრს ასაბუთებს მეორე ადგილი ქ-ცხბისა (გვ. 339), სადაც მოხსენიებულია, რომ გიორგიმ სიცოცხლესაჲე თამარისსა დაიდგა გვრგვნი მეფობისა და იყო მაშინ წლისა ათ-სამ-მეტისა, ე. ი. ეს ყოფილა 1205 წ. (ამჲჲე სხვა აზრები და სრული განმარტება ახ. ქვემო 1207 წ. ქვეშე).

რომ გიორგი დედამისი სიცოცხლესაჲე გაუშეგებათ, ეს გასაკვირი არ არის, რადგან ეს ჩვეულებად ქმრნათ ბაგრატიონ მეფეთა. სოლო სსყურადღებოა აქ ის გარემოება, რომ 12 წლის უმაწავლი ამ რაში მონაწილეობას იღებს (ქ-ცხ. 326). რით ახსნება ეს, თუ არ იმ გარემოებით, რომ ამ წელს (1205-ს) გიორგი მართლს გაუშეგებათ და ეს ბედნიერი დეე უნდა ესასკლებინათ სასკელოვან ღამქრობით? ქ-ცხბა თითქმის ამოწმებს ჩვენს აზრს, როდესაც მოკვიითხრობის, რომ კარელებამ, შედეგ ამ ცახის აღებისა, „მოიხვენეს კლიტენი (ცხასა) წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერე თამარისა“... „და უბრძანა (თამარ-მეფემ) ძესა თვსსა გიორგის, რათა შევიდეს და თვთ მიითვალოს ქალაქი და ციხე; რომელი ესე ესრეთ იქმნა“ (I, 326). რასკვირო იყო 13 წლის უმაწავლის კერე წინ წაყენება მაშინ, როდესაც მას გერდთ ახლდენ თუთ მეფენი დავით და თამარ (ibid.)? მსელა მისასკედრი არ არის, რომ ეს რამი გიორგის სასკელობაზე იყო, ახლ-გამეფებულის უმაწავლის ბედზე.—ამსსვე ჩვენის აზრით უმატესად ამტკიცებს სვენივე ქრონიკა, რომელიც უმატებს: „მაშინ (კარჲე გალაშქრების დროს) ძე მისი გიორგი თორმეტის წლისა იყო ლაშქარის პირველსა გალაშქრებასა“. აქ დაიდ გაუკებასა ის, თუ ამისგანო უმატებს მეჭრონიკე, კარის აღების მოამბე, გიორგის წლოვანებას, რომელსაც არავითარი შინაგანი კავშირი არა აქვს კარზე გალაშქრებასთან. მაგრამ ეს გაუკებარი ფრასა ადვილად გასაკება და მოხდენილი იქნება, თუ ვიკუსხმებთ, რომ ეს ღამქმრბა ტყხილი იყო ახლად გამეფებულის უმაწავლის გიორგის სვე-ბედზე.

1207 წ.—„ქკეს: უკვ: დასაბამითგან: ხეია: იამს წელსსა კარი აიდქეს და თამარ დედ ფული (დელოფა) გარდაიკვალა. მაშინ ძე მისი ღლაშა თორმეტისა წლისა იყო ლაშქარის პირველსა გალაშქრებასა“ (აფხაზთა ქრონიკა).

ამ ძვირფასის ცნობებიდან ჩვენ ზეიძ (1205 წ. ქვეშ) განვიმარტეთ, რომ ზირველი გალასქერება კარზე იყო 1205 წელს ახლად შეიქმნა კურთსეულის 12—13 წლის გიორგი ღამას ბედზე. ფრასი: „ლაშქარსა პირველსა გალასქერებასა“ აღნიშნავს, რომ ზირველად რომ კარის ცისეს შემოსდგომიან, მაშინ ღამას უოფილა 12 წ., ხოლო თვით ადებს ამ მაგარ ცისის მამსდარა, ჩვენის ქრონიკით, 1207 წელს, ე. ი. 2 ანუ 1 1/2 წლის შემდეგ „ზირველის გალასქერების“.

მართლაც, ქ-ცხბად (გვ. 326) გვარწმუნებს, რომ „ოც-და-მესამედ გინა თუ მეოთხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისა (თამარისისა) წელიწადსა იკითხა (თამარმა) საქმე კარისა“. ხოლო 23 წელი თამარის მეფობისა (1184+23=1207 წელი, რომელიც უდრის ჩვენს ცნობას იმ განიხივით, რომ ჩვენი ქრონიკა ამ წელს უჩვენებს კარის ადებს, ხოლო ქ-ცხბა: იკითხა საქმე კარისა, და შემდეგ მოთხრობილია მისის ადების ამბავი. მაგრამ შემატინე ამ ფრასში („იკითხა საქმე კარისა“) თვით კარის ადებს იგულისხმებს და არა ზირველს კარზე გალასქერებას; ეს ცხადია იქიდან, რომ მკ ფრასებს ზედვე მოსდევს: „რამეთუ მრავლით ეამით გან ბრძოდეს სარგის თმოგველი“, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერა ღონე ქნეს აღებისა... გარეშემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი და იგი ხოლო მარტო ჰქონდა სპარსთა“. — ჩვენ გვკონია, რომ აქ 1205 წლის გალასქერება ვი არ იგულისხმება; არამედ ამაზე უფრო ადრინდელი საქმე (1203—1204 წ.). ეს სწავს იქიდან, რომ ამის შემდეგ მოთხრობილია ამბავი დიდის ღამასის შეკრებაზე თვით დავით მეფის წინაძღოლობით: „მაშინ განიზრახა (თამარ მეფემ) და წარავლინა დავით ზემოეთა ღამასქრითა; წაიტანა (უნდა: წარატანა) ზაქარია და ივანე და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეოპონ. და ხან გრძლად იქმნა ესე და თვით თამარ დადგა ჯავახეთს და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა. ებრძოდეს უკვე შეკრულსა მას ღონესა წყლისათვის მრავალთა დღეთა, განტეხეს ადგილი იგი და გამოიკალა წყალი“..

ეს მოთხრობა ჩვენ კერე გვეჩინის, რომ 1205 წლამდე სარგის და სსკანი დიდს ხნის ეოიებოდენ კარს და კერ ადეს. მაგრამ 1205 წელს ახლად გამეფებულის ღამას სკე-ბედზე დიდ-აღლი ღამასქარი გავსახენს (1205 წლის დამდეგს ანუ 1206 წლის დამწყებს). მაგრამ ბუკრს სხს კერა უუეკს რა, სსამდე ადგილი იგი არ გატეხეს და წყალი არ გამოუშვეს. წელის გამოშვების შემდეგაც მტრის ღამასქარი კიდვე ბუკრს სხს მოითქმნდა ცისეში, სსამდე წვეთი წყალი შეჩებოდა. ამის გამო ჩვენ დაუკუარებად არ მიგვაჩნია, რომ კარის ადებს ქართველთა ღამასქარი მოუხდებოდა წელ-ნახევრამდე (კარი არის აწინდელი ერჩერუმი).

რომ კარის ადებს, თანსამად ჩვენის ქრონიკისა, მართლაც 1207 წელს მოხდა

*) ავქსონი (ვის-რამიანისა), რომელიც მოხსენებულია ევფების-ტყაოსანში. რასაკვირველია, სარგისი ამ დროს ახალ-ვაზდა იქებოდა (25—30 წლისა), რადგან იგი მოქმედ პირად სწავს 1256 წლამდე (Hist. G. 570; ქ-ცხბა, I. 399). სარგისის ასული რუსულდან, რატი ბრბელიანის ცოლი, ცოცხალი სწავს 1307 წ. (იხ. ეს წიგნი 1307 წ. ქვეშ).

და არა შემდეგ ამისა, ამას უმეტესად ამტკიცებს მეორე ადგილი ქ-ცხბისა (326), რომელიც კარის აღების ამბავს ზედ მოახამის: „და ვისცა ათ-შვიდმეტსა წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან გემცრებიან და მისთა ლაშქართაგან, წელიწადისა ერთისა დღეთა თუ ვითარ შეუძლო ყოველთა მათ გართა აღმართ ოდენ შეხედვა, რომელინი ჰქონან ციხენი მკარგრძელთა ოდენ სახლთა ზემოთ და ქვემოთ“. — ეს ბნელი ფრასი აღნიშნავს: კისაც 17 წლის თამარის საქმენი ცოტად მივაჩინათ, მოართო მარტო მსარგრძელთა ციხე-სიმაგრეები და დარწმუნდებით, რომ ერთს წელიწადს ყველას კერ შემოუვლით, ესრეთი სიძრავლე მტრისგან აღებულის ციხე-სიმაგრეებისა მარტო ერთს გვარს უჭირავსო.

მაგრამ ჩვენ აქ უურადლებს უნდა მივაჭვით მხოლოდ ერთს ფრასს: „ათ-შვიდმეტთა წელიწადთა შინა ესე საქმენი თამარისნი გემცრებიან“... 17 წელი თამარის მეფობისა უდრის $1184+17=1201$ წელს. მაგრამ აქ რომ თამარის მეფობა არ იგულისხმება, ეს სწინს იმავე ქ-ცხბის (326) შემომოღებულის ფრასიდან, სადაც მოთხრობილია, რომ კარის დაშრობა იყო „ოც-და-მესამედ, გინა თუ მეოთხედ, აღმაჯლობასა მეფობისა მისისას“ (თამარისსა), რაცა უდრის $23+1184=1207$, ერთი-და-იგივე მემტანხე ერთს-და-იმავე გვარდზე (326) ესრეთს უკუთქმის ადგილს კერ მისცემდა. ამის გამო მხელი მისხვედრი არ უნდა იყოს, რომ ჰირველს ფრასში იგულისხმება 17 წელი დავითის მეფობისა $17+1189=1206$, რაცა თითქმის სრულიად ეთანხმება ჩვენს ქრონიკას, ანუ 17 წელი თამარის და დავითის ერთად მეფობისა, რაცა იმავე 1206 წელს უდრის. ერთის წლის განსხვავება აქ მშვეს კერ დავადავს, რადგან ერთი წელი წარსულთ დროთა გამოაცხადებისა ავიღავდ შეიძლება მემტანხეს გამოარქეს, როგორც გამოარქენია მას, როდესაც მემტანხე უოქმანობით გვიჩვენებს კარის აღებას „ოც-და-მესამედ, გინა თუ მეოთხედ აღმაჯლობას“ თამარის მეფობისა.

თუ დავით მეფე მოკვდა 18 იანვარს 1207 წლისას, როგორც ჩვენი უკუჩვენებთ, მაშინ კარის აღება, რომელიც დავითის სიგოცნლეში იყო, მართლად მოდიოდა 1206 წელს, და ამ შემთხვევაში კარის დაშრობა უნდა გავრძელებულიყო არა უმეტეს ერთის წლისა. ამ უგანსხვენელს შემთხვევაში უკუთქმის ქ-ცხბისა (326), რომელიც კარის აღებას ჟერ 1207 დასაგებს და მეორე 1206 წელს (ათ-შვიდ-მეტსა წელიწადსა) დავითის მეფობისსა), აგრეთვე ჩვენის ქრონიკის ჩვენება კარის აღებისა 1207 წელს, შეიძლება შეთანხმებულ იქმნეს ამ მოსაზრებით, რომ ძველად წელიწადს სთვლიდნენ სექტემბრიდან სექტემბრამდე და არა იანვრიდან იანვრამდე: კარის აღება, ამ მოსაზრებით მოხდებოდა 1206 წელს უგანსხვენელ თვეებში (სექტემბრიდან იანვრამდე), ხოლო დავით მეფის სიგოცნლეში, რომელიც, როგორც ქ-ცხბიდან სწინს, კარის აღებას უმაღლე უეუღვა, — 18 იანვარს შემდეგის 1207 წელსას. შეიძლება მეჭრონიკეთა და მემტანხეს სწორედ ამის გამო გადაერთო ეს ორის წლის ამბები, რომ ჰირველს შემთხვევას მეორე ზედვე მოჭვეს, თუმცა ჰირველი მოხდა 1206 წლის დასასრულს, ხოლო მეორე — 1207 წლის დამწყებს, 18 იანვარს.

ესლა უნდა შევუდგეთ ხუროთმოძღვრების მემკვიდრის განმარტვას. — კარის აღების ამბავთან, როგორც ვსაძებნო, ეს ქრონიკა იძლევა მეტად უცხო და სხვა-სხვაობის ცნობას: „ამას წელსა (ე. ი. 1207 წელს) კარი აიღეს და თამარ დედოფალი გარდაიცვალა“. შესანიშნავი და უცხო აქ ისიც არის, რომ მეორე სვეტიცხოველის ქრონიკა, შეტანილი სპ. მუხ. ტყეის წიგნში, № 85, 1233 წელს დაწერილში, ამავე ამბავს თამარ მეფის გადაცემისას დასდებს 1206 წელს; აი ეს ქრონიკა:

ქვეს : უცვ: აქა მიიცვალა თამარ და მეორესა წელსა [და: ჯდა] მეფედ გი* (გიორგი). ამ გვარივე წარწერა თამარ მეფის 1206 წელს სიკვდილზე იწერება ერთს წერს-კითხვის მე-XIII ს. უკ. ხელ-ხე. მკრამ რადან ამ ხელ-წარწერებში № № შეუცვლიათ, ხუროთმოძღვრების ვიზიტის წიგნი. აქ ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ევ. მუხ. № 85 წიგნის ქრონიკა დაწერილია სსპა (მე-XV—XVI ს. უკუნის) ხელთ, სხუთხელად. ეს ქრონიკა დაწერილია არშაზე და წარწერის ქვემო სხანს სსპა წარწერა უფრო ძველი, რომელიც ამოუხუცეველია. ამით, რასაკვირ-ველია, ფასი აკლდება თუთ წარწერას, რომელიც, ამასთან, იმდენად მჭრელია, რომ ბროსის, რომელსაც ეს ხელ-წარწერა ხელში ჰქონია (Chronique techn. p. 20), ეს წარწერები ვერ შევნიშნავს.

ამ ნაირად, სამი ქრონიკული ცნობა გვაქვს, რომელიც გვიჩვენებს თამარ მეფის გადაცემისას 1206 და 1207 წელს. ეს ცნობები მით უმეტეს უცხოა, რომ იგინი სრულიად არ ეთანხმებიან არც ხუროთმოძღვრების, არც თამარ მეფის მეტრიანის ქრონოლოგიურს. რაც მოთხრობისას (კარის აღების და დავით მეფის სიკვდილის შემდეგ ქ-ცნობაში გვ. 326 — მოთხრობილია ირავლი დიდ-დიდი ამბები: არდავლის დაშრობა, სპანსეთში გაღმარება და სს., რომელსაც არა ერთი და ორი წელი მოუნდებოდა), არც უცხოელ მწერალთა ცნობებს, რომელიც თამარის სიკვდილს დასდებს არა უდრეს 1212 წ. (ამაზე ის. ქვემო 1212 წ. ქვეშე).

ამ მიზეზთა მისევეთ ეტყვიან არ გვჩვენებს, რომ სვეტიცხოველის ქრონიკების ცნობა თამარ მეფის 1207 წელს სიკვდილზე, მისაღები არ არის. მკრამ: სამავიუროდ კითხვა იხადება: რომელმა მიხეცმა გამოიწვია ესეთი თანხმობითი სინდრუე სამთავრე მექრონიკეთაგან?

ხუროთმოძღვრების ვართ, რომ ამ ქრონიკებში, შედგომით, დავით მეფის სიკვდილი თამარ მეფის სიკვდილად არის ნაჩვენები. ამასთანავე გადავხედავთ თამარის და დავითის სასულიერო თუთ ქ-ცნობაში იწერება, როგორც ზემო უხუცესთ (გვ. 296): „ვისაცა 17 წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან გემეტრებოიან“. .., ხუროთმოძღვრებით უხუცესთ, რომ აქ გულისხმებულია დავითის 17 წლის მეფობა, ე. ი. 17—1189—1206 წელი, რომელ წელსაც დავითმა უკანასკნელად ისახლა თავი. კარის აღებით და ამის შემდეგ მალე მოკვდა, როგორც სხანს 1207 წლის დამწერებს, რომელს წელსაც ხუროთმოძღვრების ვიზიტის წიგნი და დავითის სასულიერო გადაცემა ამ გვარად მოხდებოდა: ზირკელს ძველს ქრონიკაში, საიდანაც მოხსენიებული ქრონიკებს გადმოუწერია ეს ცნობა, ეწერებოდა ესრე: „აქ (1207 წელს) და-

ვით მეფე მოკვდა და დაჯდა მეფედ გიორგი ა. რაკი გადაწყვიტოს ეტოლინებოდა, რომ გიორგი გამოეფა თამარის სიკვდილის შემდეგ, ამის გამო შეტდომად ჩასთვლიდა სიტყვას „დავით“ და მის მკებარ დასწერდა თამარ დედოფალს. ამ სასიოვე უნდა წარმოადგარიყოს თვით ქცხასშიც იგივე სხეო აღნაშნული არევა დავითის და თამარის სასვლებისა. თამარის სასვლმა სრულად დაჩრდალა დავითისა, განსაკუთრებით თამარის სიკვდილის შემდეგ: რაც დავითისე იყო დასწერილი ანუ ნათქვამი ყველა ერთობ თამარის მიეწერა, ისე რომ თვით დავითის სასვლიც არ ვის ახსოვდა, თუ არ დიდათ განვითარებულეს ჩამშობლო ისტორიის ცოდნაში. ამ მიზეზებისაგანა დასუკრებელი არა არის რა, თუ მე-XIV—XV ს:უკუნეების წიგნების გადაწყველთ დავითის სასვლი თამარისად შესცვალეს.

ამ ნაირად სავსად დასაბუთებული მიგანხნა, რომ ჩვენს ქრონიკა გვიჩვენებს დავითის სიკვდილს 1207 წელს, შემდეგ კარის აღებისა. ხოლო ფრანსა ჩვენს მეორე ქრონიკისა: „მეორესა წელსა მეფედ დაჯდა გიორგი“ იმას კი არ აღნიშნავს, ვითომ გიორგი ამ წელს პირველად მეფედ ცხებულაყოს, რადგან ვიცით (იხ. სქ. მო. გვ. 294—5), რომ გიორგი მეფედ კურთხის 1205 წელს, არამედ იმას, რომ თამარის სიკვდილის შემდეგ გიორგიმ მასი ადგილი დაიჭირა და საიყოფს მართკუთხე ნამდვილი მონაწილეობა მიიღო 1206 წელს, როდესაც იგი იქნებოდა უკვე 16 წლისა (დავით აღმაშენებელამც 16 წლისამ იპურა მეფობა; თამარ მეფეც 1179 წელს კურთხის, მაგრამ მეფობა დაიწყო მამის სიკვდილის შემდეგ).

უცხო მწერალნიც თითქმის ერთსმებთან ჩვენს ქრონიკას და გვიჩვენებენ დავითის სიკვდილს დასვლიკებით 1208—9 წლებში. ბროსისეს შემოკრებია ეს ცნობები (იხ. აღ-ათარის თქმულება ქართულთ მეფის სიკვდილზე მესულმანთ ქრონიკის 607, რაცა უდრის 1208—9 წელს) და სხვა საბუთება და დავითის სიკვდილი 1208—9 წელს უჩვენებია (Hist. G. I, 467). სარეკლისი ამოწვეკტას, რომელიც მოხდა დავითის სიკვდილის შემდეგ, კარდას დიდა (Всесвм. Ист. ср. 171—172) 1210 წელს გვიჩვენებს. მესულმანთ მესიტორიე ჭუსენ სეის-აბდალ-ხაჯიდის შვილიც არდებელის ადუბას ამავე დროებში დასდებს. მოკვეყანს ნაწვეკტი იმის თქმულებიდან: „ჯამე ადერბელის მეჩითის კარის წაღება მოხდა ამ გვარად: ცოტა ხნის შემდეგ 608 წლისა (მუსულა. ანკარაშით) ურწმუნოთა გურჯისტანიდამ (ე. ა. საქართველადამ) დაიპყრეს მომეტებული ნაწილი ადერბეიჯანისა და ამ მხარეს მოჭვინეს თვისი რისხვა. მათ მოაღწიეს არდებელიამდე, რომელიც სამინლად მოაოხრეს და სადაც მრავალი მუსულმანი ამოსწვიტეს. ამ ზედ-დასხმის დროს ჯამე არდებელის მეჩითის კარი, დიდის ხელოვნებით ნამუშაყარი, თვის ადგილს მოაშორეს, დაუდეს ურემზე და წაიღეს გურჯისტანში, სადაც ეკლესიის შესვალში (გელათს?) დასდევს“ (კახუშტი ბაქრამ. გვ. 214. შენ. 4). ჩვენ გვგონია, რომ ქ იგულასხმება არა შურისმაძებთი ამოწვეკტა არდებილისა, მომხდარი 1210 წ., არამედ გალასქრება ქართულთ ჯარისა სმარსეთის ქვეყნებში და ამ დროს მეორედ ამოწვეკტა ადრებილისა (ქ-ცხ. 329—331), რომე-

ღაც მომხდარა ამ ანკარიში 1211 წელს და ამას ეთანხმება ქრონოლოგიურა მი-
მდინარეობა თამარ მეფის მეტრიანუას თქმულებისა.

ახლა ისევე დავუბრუნდეთ ჰარდაშარს საგახის ძიებასს. ჩვენ განვიმარტეთ, რომ
დავით მეფე მოკვდა 1207 წელს (და არა 1208—9-ს, როგორც ვხედავთ ბრახ-
სე). ჩვენ გვინდა აქ ახალი საბუთი მოვიყვანოთ თქმულისა და განვიმარტოთ, რომ
დავითი მოკვდა 18 ანკარს 1207 წლისს. მაგრამ ამ ჩვენის აზრის განსამარტა-
ვად წინდაწინ უნდა დავასაბუთოთ, რომ თამარ მეფის მატახას უკანასკნელი ნაწი-
ლი ძალიან არეულია და ეჭვ-შესატანი. ეს ჯერ იქიდანვე სჩანს, რომ თითქმის მთე-
ლი ნაწილი მატახისა 333—339 გვერდამდე მარამ დედოფლის ქ-ცხბაში არ იშო-
ვება (გვ. 291), და უმეტეს იქიდანვე, რომ თამარის სიკვდილი აღნიშნულია 18
ანკარს და გიორგი ღაშას სიკვდილიც 18 ანკარს დღეს ოთხშაბათის (ქ-ცხ.
335, 339). ძალიან საეჭვო შემთხვევაა, რომ დედაცა და შვილიც სწორედ 18 ან-
კარს მოკვდარიყვნენ. ესთუოდ აქ ცნობება არეული უნდა იყოს. ეჭვი მით უფ-
რო ძლიერდება, რომ თამარის სიკვდილი სეკ. მუხ. № 131 ქ-ცხბით (გვ. 395,
417) ნაჩვენებია ქ-ცხ. :უა: (1201 წ.), როგორც, ზემო ვთქვით, სოლო ღაშა გი-
ორგის—ქ-ცხ. :უა: (1207 წ.).

განსაკუთრებით ეჭვის ზნადავს ეს უკანასკნელი ქ-ცხი ღაშას სიკვდილისა ჰარ-
კვლად მით, რომ იმდენად შორია სიმაღლისაგან, რომ ამაზე ღაშარავიც მეტია
(გიორგი ჩვენის ქრონიკონით † 1222 წ.), სოლო უმეტესად მით, რომ მარამ
დედოფ. ქ-ცხბაში არ იშოვება მთელი ფრასა: („შეასკენს) მეფემან ლაშა-გიორგი
ბაგაიანს მყოფმან თთუტსა იანვარსა :იღ.: დღესა ოთხშაბათსა, ქ-ცხ. :უა:“
(ეს ქ-ცხი იშოვება № 131 ვარსატში). რადგან ჩვენის ქრონიკით ამ ქ-ცხს (1207 წ.)
მოკვდა დავით მეფე, ამისგან იხადება აზრი, რომ 18 ანკარის სიკვდილი ღაშასი
და თამარისიც დავითის სიკვდილის დღის მხიკუნებულა უნდა იყოს და ქ-ცხბაში გა-
დაჩეული შემდეგთა მწერალთაგან. დავითის სიკვდილი ქ-ცხ. :უა: 18 ანკარს აღ-
ბათ შექმდე კისმე უზოკისა და უადგილ-ადგილოდ ჩაუკერება ქ-ცხბაში, ჩვენის აზ-
რის საბუთიანობას ძლიერებს ის გარემოებაც, რომ თამარ მეფის სიკვდილი 18-ს
ანკარს მსელი დასაჯერებულა, რადგან მეტრიანე ვრცლად მოგვითხრობს, რომ სა-
ჭარმავაკეს ავად-გამხდარი თამარი თფილისს ჩამოიყვანესო და „შემდგომად მცირე-
თა დღეთა ენებათ და ისწრაფდეს, ჩვეულებრივსა ემბრ, რათა დასოს გან-
ვიდენ და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე... და კვალად წარმოიყვანეს აგარათა
ციხესა...“ აქიდან სჩანს, რომ თამარს სასიკვდილზე ავთიმოფობა ზავესულს სწვე-
ვია და არა 18 ანკარს, ზამთარს, რადგან მსელი დასაჯერებულა, რომ ზამთარში
ავთიმოფობი თფილისიდან სუსსიან საზავესულა ადგილებში ეტარებინათ.

მაგრამ 1207 წელს 18 ანკარი ხუთშაბათს მოდიოდა და არა ოთხშაბათს,
სოლო 1206 წელს, რომელ წელსაც ორი ქრონიკა გუიჩვენებს დავითის სიკვ-
დილს (გვ. მუხ. № 85 და წარავითხ. სელ-ნაწ. № ?), 18 ანკარი მართლაც
ოთხშაბათს მოდიოდა და აქიდან მერე აზრიც იხადება დავითის სიკვდილზე 1206
წელს (18 ანკარს), რომელსაც მართლაც უდრის ქ-ცხბაში (გ. 326) მოხსენებული „17

წლის მეოთხეა დაჯიბისი (1189+17=1206 წ.). გარდა ამისა, თუ 1206 წელი მივიღეთ დაჯიბისი სიკვდილის წლად, მაშინ შემოსახეობული ამბები ამ რიცხვ დაიწყო: 1205 წელს დაშა გაუშეებიათ და მაშინვე დაშაში შეუერთათ კარის ასაღებად „სკესა ზედა“ ახლად გაშეებულის 12 წლის უმწავლისა. შემოდგომას იმავე წლისას ძლიერ აუღიათ ცისე, ხოლო 18 ანკარს, ოთხშაფათს, შემდეგის 1206 წლისას დაჯიბი მოიკვდა და. (მოორესა წელსა) ე. ი. 1207 წელს 15 წლის გიორგის მამის მავიერობა უტვირთნია. ეს ანკარში უფრო მარტავია და ტყუაზე ახლო, მაგრამ ჩვენ ჯერ-ჯერობით მანერ ვირველს ახრის გადაკვართ დაჯიბი მეფის 1207 წ. სიკვდილისას, რადგან ეს ანკარში დამუხრებულად აფხაზთ-ქართველსა და უფრო ახლო უცხოელ მესიტორიეთა თქმულებასთან.

1213 წ. — ამ წელს დაჯიბთ ჩვენ თამარ მეფის სიკვდილს. ამის საბუთად მოკვყავს: ქ-ცხბა (გვ. 338) თამარ მეფის სიკვდილის ამბავს ესრე დაბოლოებებს: „თამარ[მან] ოც-და-სამთა შინა წელიწადთა შეწყვიტა ყოველი გვარი კეთილმეტეობისა“, ე. ი. 23 წლის მეფობაში თამარ მეფემ მოათავსა ყოველი გვარი სიბრძნე კარვად მეფობისა, ანუ გვიჩვენა ყოველი მკვლელითა იმისი, თუ ვითარ უნდა კეთილად ქმრათა სამეფოსი. ცხადია, რომ მესიტანე აქ იგულისხმებს თამარის მეორე ქორწინების შემდეგს მეფობისა, რადგან უდრის 1189+23=1212 წელს. ამ უმკვლადრეს საბუთზე არცერთს ჩვენს მესიტორიეს უურადლება არ მოუქნავია, რადგან ცნობილი არ ქმრისათ დროს თამარის მეორე ქორწინებისა. ჩვენ შემოთავსებენს სსკა შემთხვევა იმისი, რომ მესიტანე თამარის მეფობას სივლის დაჯიბზე დაქორწინებამ (ქ-ცხბა გვ. 326). ბროსსეც თამარის სიკვდილს გვიჩვენებს 1212 წ. 18 ანკარს და თვის ახრის აფუძნებს კარდს დიდის მოწობასა, რომელიც სწორს, რომ ზეჟარია მხარგრძელი მოკვდა 661—1212 წელს „შემდეგ“ დაბრუნების არდაჯილის დაშქრობამ (Восставшая Ист. стр. 172) და აგრეთვე იმ ფაქტზე, რომ თამარის სახელი იხილება 1210 წელს მოკვდილს ფულზე (Hist. G., Introd. LXVII. Addit. 275); და რადგან თამარ მოკვდა ზეჟარია შემდეგ, ამის გამო თამარის სიკვდილიც იმავე წელს მოდის, 18 ანკარს. სტეფანოზიც ზეჟარიას სიკვდილს გვიჩვენებს 660—1212 წელს Hist. Siounie p. 225).

ბროსსეს ახრზე აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ რადგან ზეჟარიას სიკვდილის შემდეგ ქ-ცხბაში (გვ. 333) მოთხრობილია ურცელი ამბავი ივანე მხარგრძელისგან აფხაზებულთ მთიულელთა დამარცხების, რომელიც ქ-ცხბით მოხდა „ითთუწთა იენისს, ივლისს და ატვისტო“ (რასაკვირველია იმავე 1212 წლისას), ამისგანთ თუ თამარ 18 ანკარს მოკვდა, როგორც ვთქვამხს ბროსსე ქ-ცხბის მოწობით (გვ. 335), მაშინ თამარის სიკვდილი იქნებოდა 18 ანკარს შემდეგის 1213 წლისას. მაგრამ ჩვენ შემო აღვნიშნეთ, რომ თერამეტი ანკარს დაჯიბი მეფის სიკვდილის დღე უნდა იყოს და არა თამარისი, რადგან თამარი, როგორც ქ-ცხბის თქმულებისგან საგულისხმებელია, მოკვდა ზეჟარულს, სსაფხულთა ადგილებში, დასოს და აგრის დგომის დროს (ქ-ცხბით თამარ დედოფლის, „მოქლთა დგომას შინა“, გვ. 391), ანუ შემოდგომას, რადგან იანკეს დაშქრობამ დაბრუნების დროს, არა უადრეს სიკვდილს.

ბრისა, თამარ ჭან-მთელი სხანს და ამის შემდეგაც მოთხრობილია თამარის ნაჭარ-
მაკეეს დგომა და იქ განგება სამეფო და საეკლესიო საქმეთა წინაწარმატებო საზაფ-
ხულო ადგილი იყო შეფეთა და სანადირო). ამისკამო ჩვენ ვთვითხრობთ, რომ თა-
მარის სიკვდილი მოხდა 1213 წელს საფხურის „ქმელსა ზედა დგომასა“. „ქმელ-
ზედა დგომა“ აღნიშნავს იმისთანა მარსუას, როდესაც აღმოსავლეთი თვენი, ღვინო
და ზეთი, და ჩვენის ზმრით ეს უნდა იყოს მარამობის მარსუა (1—15 აგვისტო).
შეიძლება „ქმელი“ სახელი იყოს სოფლისა ანუ ქალაქისა, მაგრამ ამ სახელ-წოდების
ადგილი ჩვენ არ ვიცით. ამ ნაირად, თამარ მეფის სიკვდილს ჩვენ დავუბთო 1—15
აგვისტოს 1213 წლისას, შემდეგ 23 წლის მეფობისა მეორე ქორწინებიდან, ე. ი.
როდესაც სრული 23 წელი გავიდა მეორე ქორწინებიდან და რამდენიმე ნაწილი შემდეგის
24 წ. („დასო“ არის მდელი ფიჩხისანი ადგილი, ის. წერა-კით. ხელნაწ. № 1276, გ. 152).

თამარ მეფის სიკვდილის ამბავს მარამ დედოფლის ქცხბა სწორედ იმ სი-
ტუეებით აზოლოკებს (ფურც. 391), რომელიც თეიმურაზის კარინსტი შეტანილია
და რომლის წყარო აქამომდე ცნობილი არ იყო. შეუცვლელად გადამოკწერთ ამ სა-
წვეტს, თუმიც დადანი მეტად გარეუნილია გადამწერისაგან: „ამისთვის მოხედნა
რისხვითა მოწყალემან ღმერთმან სამკვდრებელსა თვისსა და მიიცვალა თამარ
ემელსა დგომასა შინა. მოიწია მწუხარება და მოუთხრობელი მკვდრთა საქარ-
ფელორათა და ძნელად გამწარებულნი იტყებდეს და ისხმილიან თავსა ნაცარ-
სა და მტვერსა ათაბაგი (ივანე?) და იქმნა ტყება მსგავსი კპოთა (დაბეჯ.: „კლო-
თა“) ატადესთა (დაბეჯ.: „ატადისთა“) და გოდებანი მსგავსნი მოხრებისა
იელუსალემისანი, იელუსალიმისა მიერ მგოდებელისა და ჯერცა ვგრე იყო,
და ყოველთა ადგილთა მსხდომარეთა გოდებთა და ტყებათა შეიცვალებოდეს
მკვდრნი სამეფონი და იტყოდინ მოუთხრობელთა სევეთესა მისთა, გამარჯვე-
ბულობათა და მოწყალეობათა, მოსამართლეობათა, სიუხვეთა, სიმდაბლეთა და
მოუთხრობელთა სიყვეთთა მისთა. და წარიყვანეს სამკვდრებელსა გელათად
და დამარხეს სამარხოსა პატიოსანსა და დაუტევა სამეფო ძესა თვისსა ლაშას.
არსენი იტყვს იყავნელი“ (sic) და ზედკუ მოხმულია გაუგებარი და მე-
ტად გადაშინებული სიტუეები:

„მეფე თამარი სიონი და წყნარი ჭაბუკი ქალწული ებგურის საბგურო
აღვრნი კიცვითა თვლნი იელუსალიმი, გოდოლ მენელ სახლი (დაბეჯ.: „მან-
ბე სასლი“) და მამა, მგვებელი, ცხენი, ლაზარე, ქული. იოანე იტყვს
ქირკიმელი. თულთალი მილისელომან საფერო შეასხა (დაბეჯ.: „შესინა“) შამშის
(შაჰან-შაჰს? თუთალო მილისელმა საფერო ჭება შესას თამარს?). დავით
თქვა ზესთა განდიდეს მით ეპალი კორცს სქამს მათ, და აქლემისებრ ძალით
მპყრობელად გეთხა კამს ისი(?) ღიდება ღმერთსა“ და ზედკუ: „ამან ღიდმან და
სახელგანთქმულმან (თამარ მეფემ) ცხოვრებასა შინა დაუტევა მძლეობა ქართ-
ველთა გამარჯვებისა“.

ქ. ცხ.

ეს ნაწილები თეიმურაზის კარიანტისა და ამას დედაფ. ქ-ცხბისა იმდენად
ემსგავსება ერთი-მეორეს, რომ თითქმის კვან ან სტოკებს, რომ თეიმურაზის მს-
რისა დედ. ქ-ცხბიდან ამოუწერია იგი ისევე შეცდომებით, როგორც იპოვება დედანში.

გინ არის „არსენი იუვენელი“? იყალთოელი არსენი ცხოვრებდა დავით აღმაშე-
ნებელის დროს და თაქანადც მოსასლეველი არ არის, რომ იგი ცოცხალი ყოფილ-
იყოს თამარის გადაცვალების წელს. ეგრეთვე იოანე ჭირჭიელიც (ამის თსისულე-
ბათაგან ჩვენს დროში მოაღწია მარკოზ მასარებელის სხარების განმარტებამ) დი-
მიტრი მეფის დროს (†1156) ცხოვრებდა (ის. წემო გვ. 257). ცხადია, რომ ეს
ადგილები მერე საკრებელი მტიანეში

უკანასკნელ, რამდენიმე შენიშვნა გვხვდა ჩვეურობითი ორბელიან გვართა დაბრუ-
ნების შესახებ. ზემოთ ჩვენ ვინც ვხვდებით შეკვეთით ორბელიანთ ამოწვევით ამხაჯს (ის.
წემო გვ. 262—6). ამოწვევას გადუქსენ მხოლოდ ისინი, რომელნიც ვაგზა-
ნილნი იყვნენ სპარსეთს ლაშქრის გამოსწვევად გიორგი მეფის წინააღმდეგ; ესენი
იყვნენ ლიპარიტი, მამა ივანესი და მისი მისნი ელიველი და ივანე. ესენი დაწინი
სპარსეთში. ამითი მამული მეფემ გასცა სარგის მკარგემელს და უფასად.

მაგრამ განძის ადების შემდეგ თამარის საქართველოში დაბრუნა ივანე ორბე-
ლიანი, ელიველისძე, რომელიც განძის კმირთან სცხოვრობდა (Stephanos. Hist.
Siounie, p. 221). ამას დაუბრუნდა ორბეთი და მისი არე-მარე. ამისგან მომდ-
ნარეობენ აწინდელნი ორბელიანნი. სოლო თუთ ელიველ ასლდა სპარსეთის შაჰს
და მისს შეიღს ვაჟი-არსლანს და გამოითხოვა მათგან მამულად ნახკეხანი: „რა-
დგან საქართველოს საზღვარზეაო და მე შემეძლება მამა-ჩემის და ჩემის ძმების
სისხლი ავილოო (Hist. Siounie p. 223). განძის ომში ელიველი მოკლეს
და დარჩა შეილი ლიპარიტი. როგორც სჩანს, არღებებზე ვალაშქრების შემ-
დეგ ზაქარია მხარგრძელს ლიპარიტი საქართველოში ჩამოუყვანია: სტეფანოზის
სიტყვით ივანე ათაბაგმა (გათათაგადა 1212 წელს) წარუდგინაო იგი თამარ მე-
ფეს და ლაშას აქიდან სჩანს, დავით მეფე ცოცხალი არ ყოფილა იმ დროს, (დავით
† 1207). ლაშამ უწყალობა მას დიდ-მადი მამული სომხითის (Hist. Siounie p.
224—5). ამისგან მომდინარეობენ სომხითის ორბელიანნი (სიუნიელ კვისკობოს
სტეფანოსმა მუსულმანობადამ სომხის რეულზე გადმოიყვანა ლიპარიტი და აწცა მი-
ნი მოკლეს სომხობის).

ლაქათეზანი

I

ისტორიული წერილი არსენ კათალიკოზისა „განყოფისათჳს
ქართლისა და სომხითისა“

საჭიროდ ურაცხო რამდენიმე სიტყვა დაუერთოთ ჭკეპო დაბეჭდილს არსენ კათალიკოზის ისტორიულს წერილს „განყოფისათჳს ქართლისა და სომხითისა“.

ეს ისტორიისათჳს დიად გამოსაყენებელი და ძვირფასი წერილი ამ ბოლოს დრომდღე დაცარგულად მიაჩნდათ. 1882 წ. ჩუკინის წმიდანების ცხოვრების დიად წარმართულად გამოცემულს ბ. გ. სპინინს, რამდენად უცნაოთ გარესყვის მონასტრის სხუთებშია, უზოგნია ეს წერილი იოანე სათლის-მცემლის მონასტრის ხელ-ნაწერებში და თსოკით გაუტანია იქილამ. ესლას სად იზოგება ეს ხელ-ნაწერი, ჩვენ არ ვიცით. 1887 წელს დ. ზ. ბაქრაძეს შემოქმედის მონასტრის ხელ-ნაწერებში უნახავს: „ფუტკარი“, რომელიც სხვა-და-სხვა საკითხავთა შორის შეიცავს მონასტრის არსენის წერილსაც და მოკლედ აუწერია იგი თჳსს: „Археологическое путешествие по Гуріи и Аджаріи. С.П.В. 1878 г. стр. 156—8 ის. მისივე ისტორია საქართველოს, 1889, გვ. 226—7).—1890 წელს, მთავრობის მიერ გურიის სასულიერო სასწავლებლის სარევიზიოდ გაგზავნილმა, შემოქმედის მონასტერი და მისი არქეოლოგიური ნაშთები დავთვლიერე და მოხსენებელი „ფუტკარი“, შემოქმედის არქიმანდრიტის მ. ამრასის ხელ-დაწერით, წამოვიღე თფილისის. საეკლესიო მუსეუმში, სადაც დღემდე დაცულია ეს ხელ-ნაწერი (№ 202).

ეს მომცრა ხელ-ნაწერი, in. 8°, ქალაქიჯა ნაწერი სურგურის მე-XVII საუგ. ხელით, ცუდ მელნით, რამდენად იქა-იქ ნაწერი მქრალია და ზოგან სრულიად გაღასული. ხელ-ნაწერი იაკობ შემოქმედლის ფოთილა, მისთვის (და შემდგება მისიანვე) დაწერილი, როგორც სჩანს ხელ-ნაწერის წარწერისაგან: „ევა შენ ღიდას და ზესთა აღმატებულსა, ცათა მობაძავსა საყდარსა შემოქმედისასა, ერთარსებით ქებულსა, სამებით ღიდებულსა ხატსა ღვთაებისასა, ჩვენ მსასოგებელმან თქუცმან შენმანვე მიტროპოლიტმან, დუმბაძემან იაკობ, შემოგწირეთ წა ესე „ფუტკარი“ და იქვე ხეკულად: „იაკობ დუმბაძე“.

ვინ იყო და როდის ცხოვრებდა აკობ შემოქმედელი? ამ საკანზე ვ. იოსელიანი („წიგნი-სიტყვაობა“, გვ. 224—5, შინაშ. I) და დ. ბაქრაძე (Арх. путеш. по Гуріи г. 156) გაუწიებენ, რომ აკობ დუმბაძემ განათლება ტრანზი-ზონში მიიღო და შემოქმედლად იერუსალემის კონსტანტინე სემსადემ აკურთხა; 1687 წ. რომში გაემგზავრა და პეტროგრადით მიღებულ აქმნა რომის პაპის ინსტიტუტისგანაო. იქიდან შვიდი ლათინთა მისიონერები გამოიყვანაო, რომელნიც შემდეგ განდევნილ აქმნეს; მოსტრეპულობაში აკობი გაემგზავრა ათონს და იერუსალემს, სადაც მიიგვალაო. ამას დ. ბაქრაძე უმატებს, რომ აკობ ცხოვრებდა გურჯისტანში III დროს (1689—1714 წ.).

ჩვენის ქრონიკით კი აკობ შემოქმედლად დაჯდა 1647 წ.: „ქს:ტლე: აქა ქრისტიანე და ლათინ-მოყვარე შემოქმედელად გურთხა ბატონი აკობ. ლ. ნ. ლირს ყოს მარჯვენით ნაწილსა წმიდათასა: ან“ (ის. ჩვენის ქრონიკა 1648 წ. ქვეშე). ამ დროს აბსაყეთის კონსტანტინე იქნა მასშივე მსჭვალა (1639—1657 წ.), რომელსაც უნდა ეკუთხებინას აკობ, სოლო დავით ნემსადემ კონსტანტინე იქნა 1673—1696 წ. და ანა 1662—1680 წ., როგორც გასწმენილებენ დ. ბაქრაძე (Архелог. путеш. по Гуріи, გვ. 290 და ბროსსე Hist. G. II, 2, გვ. 339). დუმბაძე აკობ რომ იერუსალიმში ყოფილა, ეს სხანს აქურ სელ-ნაწილების წარწერებიდან: „მეოხ ექმენ წიგნისა ამის წამკითხავესა მიტროპოლიტს ლუმბაძეს იაკობს“ (ის. ჩემო გვ. 179; 181). რადგან ეს წარწერა ბეკრის წიგნებზე აბოკება, ამისგანაო უნდა ვიფიქროთ, რომ აკობ დიდ ხანს ყოფილა იერუსალიმში და შესაძლებელია მართლაც იქ იყოს დაბარებული. ის კი ცხადია, რომ აკობ ცოცხალი ყოფილა მე-XVII საუკუნის დასასრულს, ამისა III გურიელობაში (1689—1714 წ.), როდესაც მას მოუწია ერთი გურჯიანი (Археологичес. путеш. Д. Баградзе, გ. 294) და ქართლის მეფის გიორგი XI ანუ შაჰ-ნავაზის დროს (1674—1709), რომლის ბრძანებით მას ლექსად დაუწერია „მკვამლისა და ქრისტიანეთ გაბასება“ (ჩემი აღწ. წერა-ვით. სელ-ნაწ. გვ. 66). ჩვენ გგონია, რომ აკობი იერუსალიმს გაემგზავრა სვიმონ გურჯელ-ყოფილს (წინობის როსტომ მეფის მეუღლის მარამ დედოფლის პირველს ქმარს), რომელმაც ბერობა მიიღო და იერუსალიმს წავიდა, სადაც მოკვდა 1672 წლის შემდეგ (გალანის და შარდენის მოწმობით: ის. Hist. G. I, p. 651, IX Addit.; Rap. VIII, 136—9).

აკობ შემოქმედელი იერუსალიმში წავიდოდა 1658 წლის უწინ ერთად სვიმონ-გურჯელყოფილთან. ეს საგულისხმოა იქიდან, რომ შემოქმედის და ვრძელის წარწერანი თანახმად მოგვითხრობენ, რომ 1658 წელს შემოქმედს იქნა „შემოქმედელი ბატონიშვილი მალაქია“ (Археологич. путеш. გვ. 121), ანუ შემოქმედელი მიტროპოლიტი ბატონიშვილი მალაქია“ (Brosset, Voyage arch. Rap. p. 161 და Rap. I, 182—3). აღბათ აკობ რომ იერუსალიმს წასულა, შემოქმედლად მალაქია დაუწინებოთ. ვინ იყო ეს მალაქია, ან როდის მობრუნდა აკობ იერუსალიმიდან? ამ საკითხის განმარტვა დიდ სავიწროა და შეუძლებელია მისი დადგენა ჩვენის ისტორიის, საარქეოლოგიის საშუალებით განსამარტვად და შესათანხმებლად.

სსკა-და-სსკა ერთი მეორის მოწინააღმდეგე აზრებისა, რომელნიც გამოუთქვამთ ამ სკანკუნე ჩვენს არქეოლოგებს. ამ მიზეზის გამო საჭიროდ გრავითი ჯ შეკვდგეთ და განკმარტოთ ეს კათსკა, მით უმეტეს, რომ ჩვენ სკვლით გკქმს ასლი სანუთები ამ კათსკის ასსსსკვდად.

მალაქიას ვინაობაზე დ. ბაქრაძეს და ბროსსეს სხვა-და-სხვა აზრი შემოუტანიათ. მალაქია ქკზი მოხსენებულია შაკ-აბასის დროს, 1615 წ. (იგი გავზანეს შაკ-აბასთან: Hist. G. II livr. 2, p. 438); კკზი მალაქია, გიორგი გურიელის ძე, ჯუმათელ-ციიშელი“ მოხსენებულია ციიშის ხატის 1619 წლის წარწერაში (Rap. VII, 33—5); კგურიელი კკზი მალაქია“ სჩანს შემოქმედის წარწერაში (Путеш. по Гурii и Адж., გვ. 144); იგივე კკზი სჩანს ილორის წარწერაში 1641 წ. (Rap. VIII, 136—7). „შემოქმედელი ბატონის შვილი მალაქია“ სჩანს 1658 წელს შემოქმედის და ჯუმათის წარწერებში (Археология. путеш. Д. Бакрадзе, გ. 120—1; Rapporte I, 182). ჯუმათელ-შემოქმედელი მალაქია სჩანს კიიხოსრო გურიელის დროს (1625—1658; Археология. пут. г., 290); კციიშელ-ჯუმათელ-ხინელ მთავარ-ეპისკოპოსი, გურიელის ძე, აბხაზეთის კკზი მალაქია სჩანს 1621 წ. (Археология. путеш. Д. Б., г. 251, თუმცა დ. ბაქრაძეს 1622 წელი უწერია, მაგრამ 8 ნოემბერს ხეთშაბათი მოდიოდა 1621 წ. და არა 1622-ს).—ამ არეულ-დარეულ ჩვენებთაგან ბროსსეს ის აზრი დაუყენია. რომ სხვა აყო მალაქია კკზი გიორგის შვილი, რომელიც 1619—1641 წლებში ჰმ.რათედლო ეკლესიას, ხოლო მალაქია შემოქმედელი იყო კიიხოსრო გურიელის ძე და ცხოვრებდა 1685—1698 წლებში (Rap. VII, 29; 30, 35, II, 181.), და ჯუმათის წარწერას. რომელიც უჩვენებს მას 1658 წელში, ბროსსე ასწორებს 1698 წლად (Hist. G., I, 651; II, livr. II, 438. Rap. VII, 29; VIII, 136). ხოლო რადგან იგივე მალაქია შაკ აბასის დროს სჩანს 1615 წელს, ამისგამო ბროსსემ ეს მალაქია ქართლის კათალიკოზად მიიღო (Hist. G. II, 2, 438).

განსვენებული არქეოლოგი დ. ბაქრაძე არ ეთანხმება ბროსსეს და გვარწმუნებს, რომ ორივე ბროსსესგან სხვა-და-სხვა პირად მიღებული მალაქია ერთი და იგივე პირია, რომელიც კათალიკოზად დაჯდა 1619 წელს (Археология. путеш. по Гурii и Аджарii, გვ. 121). ამისთან დ. ბაქრაძეს შემოაქვს ერკეთის გულანის წარწერა: „ქკს (ტლ: (1616 წ.) აქა აფხაზეთის - - მიიცვალა და კკზად გურიელის შვილი (დ. ბაქრაძის აზრით—მალაქია) დაჯდა“ (Арх. путеш. по Гурii и Адж., გვ. 151). ეს წარწერაც, გადასულობის მიზეზით შეცდომით წაკითხული, ჩვენს კითხვას ვერ კშველის, თუ არ უმეტეს აზნელებს. გამოდის, რომ კკზი მალაქია ჰმართიდა ეკლესიას 1616 წლიდამ 1658 წლამდე და შემდეგაც, რადგან „მალაქია ბატონის შვილი“ ჩვენს საბუთებში სჩანს 1664 წელსაც (იხ. ჩვენი „ქრონიკები“ 1664 წ. ქვეშე). მაგრამ 1616—1664 წლების სიგარძეში თვით ბროსსეს და ბაქრაძისაგან ნაჩვენებ წყაროებით იმერეთის კათალიკოზებად სჩანან მაქსიმე მაკუტაძე, 1630—1650 წ. (Hist. G. II, 2, p. 438). გრიგოლ, ზაქარია ქვარაიანი, სვიმონ ჩხეტიძე (Rap. VIII, 36—40; Hist. G. II, 2, p. 438).

ამ არეულ ცნობების გამოსარკვეველად მკვიდრს საფუძველს გვაძლევს ჩვენი „ქრონიკები“. ამ ქრონიკებით მალაქია გიორგი გურიელის შვილი, მთავრად ეკურთხა 1689 წ. (იხ: 159 წ. ქვეშე); ხოლო 1603—1605 წლებში იგი უკვე მკვდარა ციიშელ-ჯუმათლად (ე. ი. ორისავე ეკლესიის საქმეს განაგებდა) და როგორც ციიშის ხატის წარწერა გვაუწყებს, ციიშის ეკლესია განუახლებია, შეუმკვია და დაუხატავს (ეს ამბავი ბროსსეს შეცდომით დაუღვია 1619 წ. Rap. VII, 33...); მაგრამ საშინელი მიწის-ძრვა მომხდარა: „წელსა ერთსა სრულიად ქვეყანა იძრუდა... ესრეთ იყო ძრვა დიდი და საკარველი ქვეყანას ამს ჩვენსა, რომელი არაოდეს ყოფილა.. და შეიმუსრნეს ეკლესიანი და დაირღუნეს დაბანი. ხოლო საყდარიცა ესე ციიშისა დაეცა... ყოვლით ნაშენებით მასითურთ და დაირღუნეს ყოველი ხატნი და იარაღნი ეკლე

სიისანი (Rap. VII, 33). ამ ძრვის შემდეგ „მეორესა წელსა ჯერ-ჩინებთა ღმთისათა და მოწმობითა ყოელისა საქართველოს ერსათა მყეს კათალიკოზი აფხაზეთისა... და მეორედ კელ ყვე აღშენებად ტაძარსა ამას... და მოვაქედინებ... ხატი... და შევამკვეთ ქვათა მიერ წელსა: ტზ“ (1619)..

როდის იყო ეს მიწის ძრვა და კზად ამოჩვევა მალაქიასი? ბროსესით პირველი იყო 1618 წ., ხოლო მეორე—1619 (Rap. VII, 29—35). მაგრამ ჩვენი ქრონიკა სრულიად არ არღვევს ამ აზრს: 1605 წლის ქვეშ ამ ქრონიკაში მოთხრობილია: „1605 წელსა, თესს მისისა :იგ: დღესა ორშაბათსა კელი ყვეს ცაიშის საყდრის ახლა აღსაშენებლად. ამავე ქკსა (1605 წ.) აფხაზეთის კზი ევთიში მიიკვალა და ცაიშულ-ჯუმათელი გრიგოლის (გიორგის) შვილი მალაქია კათალიკოზად დასვეს“. ამ წარწერიდან ცხადია, რომ აღწერილი მიწის ძრვა ყოფილა 1604 წ., ხოლო დაქვეულის ცაიშის შენების დაწყება და კზად დაჯდომა მალაქიასი—1605 წ. რომ ჩვენი ქრონიკა სარწმუნოა, ამას ამტკიცებს სხვა ჩვენი გუჯრები, სადაც მალაქია კზი მოხსენებულია 1606 და 1613 წლის ქვეშ. ბროსე შეტდომაში შეტყუანია ცაიშის ხატის 1619 წლის წარწერას, სადაც მიწის ძრვაზე და ეკლესიის აღშენებაზე ნაშობობი. მაგრამ ცხადია, რომ 1619 წელი არის დრო ცაიშის ეკლესიის შენობის სრულიად დამთავრებისა და არა მაჩვენებელი მიწის ძრვის და მალაქიას კზად დაჯდომის დროესა.—ჩვენი ქრონიკა აგრეთვე გვაუწყებს მალაქიას გადაკვალებას 1639 წელს და ამავე წელს მაქსიმე მაქუტაძის კზად დაჯდომას, და უკანასკნელის სიკვდილს 1657 წლებში, რომელსაც, ჩვენის ქრონიკითვე, შეუდგენს კათალიკოზნი: ზაქარია ქვარიანი 1656—1659 წ., სვიმონ ჩხეტიძე (1659—1666 წ., მოკვდა ოკდობერს 11-ს), ედემონ საყვარელიძე (?—1666—1673), დავით ნუშაძე (1673—1796). რადგან ბროსეს და დ. ბაქრაძეს არ ჰქონიათ ნამდვილი ცნობები იმერეთის კათალიკოზებზე, ამისგანაო ამ კათალიკოზთა ისტორიაში და მათგან ხელ-მოწერილ საბუთების განმარტავში ხშირად ირევიან. ამავე მიზეზით ბროსეს მალაქია კათალიკოზი ცოცხლად შიანია 1641 წ., რადგან ერთს წარწერაში, 1641 წ. დაწერილში, დადიანი ლევან წერს: „მას ეამსა ოდეს შეგვემთხვია უმსგავსო ცოდვა... აღვიარეთ აღსარებით, კათალიკოზ[მან] მალაქია დაიდვა ჩვენთვის (ე, ი. ლეონის და დედოფლის ნესტან-დარეჯანისთვის) ორი წირვა“... ცხადია, თუმცა ეს წარწერა ეკუთნის 1641 წ., მაგრამ წარწერაში მოხსენებული „უმსგავსო ცოდვა“ უწინდელს დროს ეკუთნის: ჩვენის აზრით, ეს „უმსგავსო ცოდვა“ ის უნდა იყოს, რომ 1628 წლის ახლო ხანებში ლევანმა გუაშუა თვისი პირველი ცოლი, შრავაშიძის ქალი და ჯვარი დაიწერა ნესტან-დარეჯანზე (Hist. G. II, 2, p. 647. Add. IX). ამ ცოდვის საკანონოდ მალაქიას დაუდგია წარწერაში ჩამოთვლილი საეკლესიო შესაწირავები და ალაპები.

ახლა რაკი დავამტკიცეთ, რომ კზი მალაქია, გიორგი გურიელის ძე, მოკვდა 1639 წელს, აღვილად მისახვედრია, რომ შემოქმედელ მიტროპოლიტი „ბატონი შვილი მალაქია“; მოხსენებული ჯუმათის და შემოქმედის 1658 წლის წარწერებში, სხვა პირია (წინააღმდეგ დ. ბაქრაძის აზრის) და არა კზი მალაქია. ბროსეტე უსაფუძვლოდ ჰქონიბს, ვითომ 1658 წელი შეტდომით იყოს დაწერილი 1698 წლის მაგიერ, რადგან ჯუმათის წარწერას შემოქმედის წარწერაც ეთანხმება და ჩვენი ქრონიკაც გვიჩვენებს მალაქიას ცოცხლად 1664 წელს. ბიჭვინტის გუჯრებში იპოვება ერთი, რომელშიც მოხსენებულია: „ჩვენ გურიელმან ბატონმან გიორგიმ და დედამან ჩვენმან დედოფალმან ბატონმან ხუარაშუმ და ბატონი შვილმან მალაქიამ და ოტამ გადართ... სიგელი ესე... კზს ქეთათელსა ჩხეტისძეს ბატონს სვიმონს (1659—1666)... დღის ამას იქით ამ ჩვენს საბატონოშიდ თქვენდა უკითხავად და უწებლიად ჩვენ ეპისკოპოსი არ დავესთ და არცა ეპისკოპოსობა გავეთ და არცა არაინ გადავაყენოთ და არცა არაიუს საწინამძღვროები მიეცეთ... დაიწერა ქკს: ტმიზ“ (1661 წ.).

ეკვი არ ირის, რომ აქ მოხსენებული „მალაქია ბატონი შვილი“ არის იგივე შემოქმედელი მალაქია 1658 წლის წარწერებში მოხსენებული.—მალაქია და ოტია (რადგან შე-

ლებად მოხსენებულნი არ არიან) ძმები უნდა იყვნენ გურიელის გიორგი III (16—1658) და მასთანადე შვილი გურიელის ქაიხოსრო I-სა, როგორც ბროსსეც ჰფიქრობდა (Rap. VII, 29—35; Hist. C. I. p. 651, Add. IX.) და არა ძე გიორგი გურიელისა, როგორც ჰგონებდნენ დ. ბაქრაძე (Археологич. путеш. по Гуріи и Адж., გვ. 290). ოტია, მბა მალაქიასი და ხუარამზე, ცოლი ქაიხოსროსი, აქამდე ისტორიისთვის უცნობნი პირნი იყვნენ. ჩვენი ქრონიკა გუვწყვებს, რომ მოხსენებული „დედოფალი ხუარამზე მოიყვანეს* 1648 წელს“).

მიზეზი იმისი, რომ 1664 წლის გუჯარში მალაქია არ იწოდება შემოქმედელად, ის უნდა იყოს, რომ აღბათ ამ დროებაში შემოქმედელი იაკობ ისევ დაბრუნებულა იერუსალიმიდამ და შემოქმედლად დამჯდარა. მართლაც, ორი ბიკინტის გუჯარი, ჩვენს ქრონიკებში ჩართული (იხ. 1658 წ. ქვეშე) ამოწმებს, რომ 1658 წელს, როგორც საგულისხმოა, იერუსალიმიდამ გამოწვეული სიმონ, რომელსაც, ჩვენის ფიქრით, იაკობ ვაჟყვა იერუსალიმში, „გაპარსეს“ (ე. ი. ზერობილად ერისკაცად გახადეს) და ხელახლა დასვეს გურიელად მისმა სიძემ დადიანმა ვაჟემ 1658—1663 და იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ (1637—1660) ზაქარია ქვარიანის კათალიკოზობაში (1656—1659), რომელსაც «გაპარსვისათესა» (ე. ი. ზერობილად გადადგომისათვის) საკანონოდ ჩამოურთმევია სვიმონისთვის რამდენიმე სოფლები («საკათალიკოზოდ»). აქილამ საგულისხმოა, რომ იაკობ შემოქმედელი სვიმონს თან—ჩამოჰყვებოდა იერუსალიმიდამ და 1659—1660 წლებში ისევ შემოქმედლად დაჯდებოდა (იხ. კიდევ Hist. G. II, 1, p. 27—9).

შემოქმედის მონასტერში რამდენიმე ხატი და ჯვარი იპოვება იაკობისგან განახლებული წარწერებითა (Археологич. путеш. по Гуріи и Адж. გვ. 120—1, 125, 139, 294).

დიდი განსაზღვრელი ზღვა იაკობს შემოქმედელის დროს ქრისტიანობას თათართაგან. ოსმალთა დაიძირისიდეგს მესხეთი და ძალ-მომრეობით მუსულმანობა შემოიღეს. პირველად მარტო ათაბაგებს მოსთხოვეს, მერე დაიხუტა და შემდეგ მთიანეთისათვის გამოუსულმანებაც მოსთხოვეს, სოლო დაზღვს საღვთის იმდენს ძალას არ ატანდნენ, მაგრამ მუსულმანობის მქადაგებელნი შეკრახეს საქრისტიანოში და არ ეუბნებდნენ ქრისტიანულ მოძღვრებას. როგორც ხსნის, იაკობ ამ განსაზღვრელის დროს, გახდა ნამდვილ სეკტად ქრისტიანობის, განსამსხვეკეულად ქრისტიანულად აღმსარებულთა და მბრძოლად მკჷმადის საწმინდოებისა. შევეებამ მხარს აღდეკდენ მას ამ ბრძოლაში. ამ ბრძოლის კვალს ჩვენს უხედავთ თვით იაკობის მიერ დეკქანდ დაწერილს წყმოსხსენებულს ქმნილებაში: „თავი დასაწყისი უსჯულოება მაჷმადისა და ქრისტიანეთ გაბაასება, ლეჷსად ნათქვამი შემოქმედელისა იაკობისაგან ბრძანებითა მეფის გიორგის ძისა მისისა(?) მეფის შანაოზისათა“ (289 ოთს-სტრატეგისიანის ტაჷბი**). შესავალში იაკობ გეისეტ-ეს უკიდურესს დეჷსულებას ქრისტიანულად-

* თუმც დ. ბაქრაძე ხუარამზეს; გოშაძის ქალს, ქაიხოსროს ცოლად გვიჩვენებს და საფუძლად მოჷყვის ზემოხთვის წარწერა, მაგრამ ამ წარწერაში ხუარამზე წოდებულა გიორგის ცოლად და არა ქაიხოსროსად: იხ. Археолог. путеш. по Гуріи и Адж. გვ. 336, 231.

** ეს ლექსი ჩვენ ვიპოვეთ „უღირსის ონოფრეს“ ხელით 1780 წ., 12 მარტს დაწერილს ხელნაწერში, რომელი ონოფრე იგულისხმება არ ვიცით, მაგრამ ვახტანგ მეფის ამაღლაში 1724 წ. მოხსენებულა ონოფრე კალატოზიშვილი დავლენიშვილის ისტორიულს პოემაში, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ: ვახტანგს წაჷყენნო „იესია და გიორგი, სვიმონ, მოქმელნი სულ იყოსით, ონოფრეა საღმრთო კაცი თავის რიგის შესამოსით, სნეა მთავარიშვილობა აქვს ჩამომავლად კალატოზით“ (ონოფრე გარეჯის ბერი ამავე დროსა იხ. ზემო გვ. 79).

სას: „ქრისტეს სჯულისთვის ვერძად საკლავად მზად ვართ, მთაზედ ვ'ისა-
კობთ“ (ე. ი. ისაჯებით შეიპყროთ) და შემდეგ იწვივა: „მოთხოვნი და სი-
ტყვე-გება მცირე რამე შემოკლებული უღმრთოსა მამადის“. აქ იკვებ იძლევა
მრავალს ცნობებს მსჯიდის ცხოვრებიდან, რომელიც მას ამოუღის ანაბულ წყარო-
ბიდან: „არს წიგნი მათი ყოვლისა, რომელსა იამზადა უხმობენ | ისმია-
ტელთა ცხოვრება მაში სწერია უწყოდენ; | ამისგან ჩვენც ვადმოვი-
ღეთ, მცირედ რამ ესეც იცოდენ | საეროს წიგნად იკითხვენ, (დარეჯანიანსა)
უწოდენ“. მაგრამ ეს წიგნი სიფრთით სსმსაო და „ტყუალისა დიდ-კარა“, და
თუ მსჯიდსაც „ამ სიტრუს ბეზირგანსა, ხომალდი აქვს ტყუილისა“. შემდეგ
წერდა: „დღეს მსჯიდის ცხოვრებას და მისს ცრუ-ფეკმარობას. ამას შეუღება მე-
სამე სწილი — განწყობა მართლისა სარწმუნოებისა“ (135 ტყუილი): უკეთუ
წმიდათა: გკითხვდეს მსჯიდან, თქვენ ასრე მიუგეოთ; უკეთუ გკითხვდეს:
რომელს დმერთს მსახურებთ, ღმერთს მე როგორ ევალაო, ქრისტე ვუარს რად
აგვისო და სსე, თქვენ ასრე მიუგეთო. თუ სატყუე გკითხონ, ასე უზასუეთო,
ზურის და ღმერთს შეწირვსე, ღმერთს სტრცის ქსისე თქვენ ეს უთხართო. თუ
გკითხოს: „ქრისტესს სტყუაო, აღარ დამცადეს მე ურათა მოძღვრებაო, მე მ-
გებო მოგცა თქვენ ღმერთის მსჯილი... სსსარებაშიც ესე ეწერაო და ბერძნით
მტრობით აღმოშლესო, შეს ეს მიუგე უსსუად“. „დღითი-დღე სთლის-ღმერთსა
თუ გკითხოს, ესრეთ მიუგე“ (ყოველ-დღე სთელს ვიღებთო, იტყვიან მსჯიდან, ისი,
აგულისსებენ რა ყოველ-დღე სსსობას და ფეს-მეღვათა დახასას).

აქვამ სსსს, რომ იკვებ კარვად სტრცისა, თუ რომელ აზრებს ავრცელებდენ
მსჯიდანის ქრისტეანობის წინაღმდეგ და მს-სსსსს აძლეს მორწმუნოს მტრის
ზირის დასყოფად. ბოლოს ასრე თავდება ეს თსზულება: „აწ ღვით იქმნა ეს ამ-
ბავი ღვქსად ჩემით განათავად; | მაქვენ და ცხებულთ ნაბრძანებო, ვი-
მუშავე განათავად; | სცანთ, იხილეთ გონიერო, სიკრპით იყოს; გინა თა-
ვად; | — კანონად მიჩანს ღვქსთა თქმა, მსოფლიო მოშაირო-
ბა; | მაგრამ არა ვქმენ უმგავსოდ უღვითთა სიტყვის მტრებობა; | იგი გვკლავს,
გვყვედრის, შევილთ გვიქამს, მე ვით დაუწყო ფერობა | ყვავთ (ე. ი. მსჯი-
დანის) მივხედით ვარდნი სსსსსად, ბულბულად მით არ გვეცყრობა“. აქვამ
ტყუობა, რომ იკვებ შემოქმედელს სსსე შირბიაც უწერა; მაგრამ თითო-ოროდა
წაწვეტის მეტი ჩვენ არ შეგვსკვდრია. — შესამლებლია, იკვებსავე ეკუთნოდეს „სი-
ტყვის-გება მსჯიდანისა... ანუ ფსალმუნით სიტყვის-გება“ (წერა-გითს. სელ-წი.
№ 81).

რადგან იკვებ მეღვქმებში ისსსებს აწილ მეფეს (მისის აზრით რუსთველ-
თეიმურაზ-აწილი მსსსა აწიან მსსსსსსს, ხოლო „სსსე შეყრილნი მეღვქმსენა
(სსსსს) ტუდ კარსკლავად მოუხმარად“) და ავსოვე ისსსებს თანამჯდროკედ ბრძესს
მროკლას, რომელიც უნდა იყოს სიკოლოზ (ორბელანსა) მროკლა (+ 1728 წ.
ივლისს 19-ს), განთლებული ჰირა XVII—XVIII საუკ., მწერალი და მეღვქმე (წა-
კლიამი „სსსსსსს სსსსსა ჩვენს მროკლას“) და ამას გარდა იგი ისსსსებს მს-

მის III-ს (1689—1714 წ.) და გიორგი XI-ს (1675—1709 წ.), ამის გამო შეკვიპდა დავასკვნათ, რომ იაკობი მე-XVIII საუკუნის დასაწყისში მომკვლარა, მაგრამ 1713 წლის წინეთ, რადგან ამ წელს შემოქმედლად წარწერებში მოხსენებულია ნიკოლოზი (Археологич. путеш. по Гуріи и Аджаріи, გვ. 126).

შესასებ თუთ არსენ II კათალიკოსისა, რომელსაც დაუწერია შემოსხენებული საისტორიო წერილი, ჩვენ ზემო ორიოდ სიტყვას ესთქვით (გვ. 79; 246, ისილე აგრეთვე Hist. G. p. 203, n. 6 და Addit. p. 126—8), რომ იგი იყო მწერალი მე-X საუკ., 961 წლის ახლო სასებში, მაგრამ რადგან ჩვენ ზემო დაჰაიტკიცეთ (ის. გვ. 103), რომ შიტბერდის კრებული, რომლის სათა არსენი მოხსენებულია უკანასკნელ კათალიკოსად, დაწერილია 969—976 წლებ შუა, იოანე ციმისხის (კვირიკან?) დროს, ამისგამო ჩვენ შეკვიპდა დავასკვნათ, რომ ამ წლებში არსენი ცოცხალია ყოფილა და შემდეგი კათალიკოზი ოქროზი მერე დაჰქდაარა (წიგნი რომ ოქროზიარის კრებაში გადაწერილ იყოს, იოანე ბურაძე, ამისც შეიტანდა კრთა სათაში). მართალია, არსენ II-ის უწინ იყო არსენ I მე-IX საუკ. დასასრულს, ხოლო არსენ III მე-XIII საუკუნეში, 1233 წლის ახლო სასებს (ის. ზემო გვ. 81), მაგრამ ჩვენ ამ წერილს კერძ არსენ I-ს კავთებთ, რადგან იგი სრულიად ცნობილი არ არის მწერლად და კერძ არსენ III-ს, მე-XIII საუკუნის მწერალს, რადგან: 1) მე-XIII საუკუნეში რომ დაწერილიყო მოხსენებულია წერილი, მასან იგი უსთოდ მოიხსენებდა იმ კრებებს, რომელშიც X—XIII საუკუნეებში შეესენ იმავე კითხებს, მაგ. კეთილ გრძელის სიტყვის გებას ბაგრატ III დროს, კლარჯეთის კრებას იმავე საუკუნეში (ის. წარა-კით. სელ-ნაწ. № 155 და ზემო გვ. 126), დავით აღმაშენებლის დროს მომხდარს სარწმუნოებრივის ცილობას სომქსთა და ქართველთ შორის, ანდრონიკე და ალექსი კომნინის და თამარ მეფის დროინდელს კრებებს (Addit et 283 éct. p. 894.) და სს. მწერალი თავის დრომდე უველა შესანიშნავს მოკლესან აღწესკვა. არსენ II-ს მართლც კერე უქმნია: მას უველა დიდ-დიდნი მოკლესანი აღწესკვა მასსკერტის 726 წლის კრებმდე, რომელმაც სრულიად დაარღვია ყოველივე კავშირი სომქსთ-სარწმუნოებისა მსოფლიო კვლესიის მომღერებასთან. ამ კრების შემდეგ არსენ II კათალიკოსამდე ამ სუქმის შესახებ შესანაშნავი ისტორიული მოკლესან არა მომხდარა რა ბაგრატ III დროინდელს არტანუჯის კრებმდე, რადესაც არსენი ცოცხალი არ იქნებოდა.

ეს სტრიქონები დაწერილი გეჭმნდა, რადესაც ჩვენ ვიპოვეთ ახალი ცნობები არსენ კათალიკოსის შესახებ. საჭიროდ ვრაცხთ აქ ჩვეუთოდ ეს ცნობები, რომელისც შექმას ჭფუნს, ამოწმებენ და ავრცელებენ ჩვენის ქრონიკის ცნობებსაც არსენ კრცხედ.

ეს ცნობები დაცულია წარა-კითხვის XII—XIII საუკ. ჭაღადზე ნაწერს სელ-ნაწერში № 1463 (in folio), რომელსაც ბოლო აკლია. ამ წიგნში მოთავსებულია სსკა-და-სსკა მონოფიზიტთა მწკალებლობის დამარღვეველი სკითხვები წმიდა მამებისა: იოანე დამასკელისა, თეოდორე სარასელისა, აბიკრად წოდებულია, ნიკიტა სთიფატისა, ანსტასი სინელისა, იოანე მასსურისა და სსკ. იქვე იპოვება გაცქი-

ქება სომეხთა საწმინდეებისა და ქართველთა მიმართ სიტყვის გება“ (გვ. 298); თუდორე ჯუჯურაძის (იგივე „აბიგურა“); „შეკენება იაკობიტთა, რომელთა თანა არის სომეხსადა“ და „განსწრა ქრომის ეკლესიისა“ აღმოსკლეთის ეკლესიისაგან ეპისტრატი სიგიელ მიტროპოლიტის; ჩვენს ძველს მწერლობაში ეს წიგნი იწოდებოდა „დღღმტეკონად“ განსარქვად წეს კეთიმის; „წინამძღუარისაგან“ და ეგრემ მცირის „გარდაცემისაგან“ (იხ. ზემო გვ. 218).

მთელი ეს თხზულება მე-294. ჯეკრდამდი; გარდა უკანასკნელის საიის საკითხავისა; თარგმნილია ბერძნულით არსენის მიერ, გასეს მისა, რაგორც სსანს წარწერათაგან: 1) ითანე მანსურის თხზულების შემდეგ, ფურც. 202, სწერათ: „დასარულლი შრომათა იოვანე მანსურისათაჲ. ხოლო იმარგმნა არსენისაგან, ვაჩეს ძისა“;—2) მერე დამსკვდის ცნობილი თხზულება, წარწერით: „თარგმნილი მამისა არსენის“;—3) ფურც. 264: „ამა წიგნისა ბერძულსა დედასა ესრე ეწერა, ვითარცა ესე აქა დამიწერია... შემინდევით. არსენი“ და იქვე მკორე მსარეს: „ლოცვა ყავთ მამანო და ძმანო არსენისათჳს თარგმანისა და დავითის ჰეტრონონელისა, მონაზონ-ხუტისა, რომლისა იძულებითა ბერძულისაგან ვადმოუქართულებიან ესე თავნი, სომეხთა განმაქიქებელნი. საუკუნომცა არს კსენება არსენისი. აწ“;—4) ფურც. 271. სიგიტა სტიფატის საკითხავის შემდეგ წართულის ამბიკო, რომლას კიდურწერალობა არის: „არსენი. ნიკიტა“; 5) ფურც. 281 წარწერა ასომთავრულად და წითელ მელნით: „ალიწერა წიგნი ესე სარგებელი და უფროხსად ლუთის მოყუარე კელითა სიტყათა (სიტყუათ?) ამათ მამისა, კაცისა მდაბლისა და არარაჲს ლირსების მქონებელისაჲთა, თთუსა იანვარსა, ინდიკტონსა სამსა, დასაბამითაგანთა წელთა :ხელს: (ე. ი. 6538—5604=934 წელს);—მილოცეთ უკუპ მე ამის მიერისა სარგებელისა მომსთულებელნო ძმანო ყოფადისა ცხოვრებისა და სცნაურისა სამოთხისა საშუამბელსა“... ამ წარწერის ჰირდაზორ ამშაჲსედ შაჲ მელნით აწერათ: „თვთ ამის ლირსისა მამისა საკითხავთა ამათ გამომეტყუპლისა არს ანდერძი ესე.“ (ეს წარწერა სხვა სელ-ნაწერა იხ. ზემო გვ. 88—9);—6) ფურც. 305: „საუკუნოდმცა იკსენების არსენი. აქა დასარულდა ერთბამად განქიქება ელლინებრისა სულთა ჰირველყოფისა... და თანად ორთა უფსკრულისა ვეშაბთა: ორიგენის და მანეტოას ვეშაბთა“;—7) ფურც. 294; წითელ მელნით, ასომთავრულად: „ესე მე ესრეთ ვიოფლე აქამოდმე“ და ამ წარწერის ჰირდაზორ ამშაჲსე აწერათ „არსენ“ და იქვე ტექსტში ნიქსურად: „უნდომან მეცა მრვე (მიერვე) ვამორე: იწე“ (იოანე.—არსენის თანამდრევე იოანე იხ. ზემო გვ. 125).

ამ წარწერიდამ ცხადია, რომ არსენი, ჰირველა მთავრული დოღმეტიკონისა, არის გასეს მე (ეწი ბასილად, მწერალი, აწოდება გასეს მედ: იხ. ზემო გვ. 59 და შეიძლება არსენი იეოს იმასი ძმა); დოღმეტიკონი უთარგმნა 934 წელს. ეს წელი თანსხმად ნსაქენებია ეკლესიისაგან სკეპტან ჰოპნილ „დოღმეტიკონსაში“ (იხ. ზემო გვ. 89). მას აიძულებს თარგმნად დავით ჰეტრონონელი, მონასტრის-

სურქისი, რომელიც უნდა იყოს ის „ნეტარი დავით“, ბიძის ძე კეთიმი გრძელისა, რომელიც დაესწრო არტანუჯის ვრებს X საუკ. დასასრულს (იხ. ზემო, გ. 126). 934 წელს არსენი არ აწოდება კათალიკოსად და მართლაც არსენიმ კათალიკოსობა მიიღო არა უადრეს 947—951 წლის (იხ. ზემო, გვ. 79; შენაშ. № 158 და გ. 89—90), რადგან ამ წელს უწად იყვა მიქელ, სოლო მიქელის შვიდეგ—დაეით, წინამოადგილე არსენისა. არსენის გვა აღიკოვობას ჩვენ დავგვებთ 961 წლის ახლო ხანებში (იხ. ზემო გვ. 79, შენაშ. № 159). არტანუჯის ვრების ეპის (X საუკ. დასასრულში), კეთიმე გრძელის და სიამოუნის ბერობაში, არსენი მოსესენებულნი არ არის, ალბათ იმისგან, რომ ამ დროს ის ცოცხალი არ ყოფილა.

შესანიშნავია, რომ განხილულს ხელნაწერს იგივე წარწერები აქვს, რომელიც ჩვენ ზემო შეგატანეთ (გვ. 125 არტანუჯის ვრებსზე); სოლო 181 ფურცელზე იპოვება წარწერა, ჩართული ზემო (გვ. 246); არსენისა მისრული მღვმეს, იტყუს დავით მეფე: მე მაშინდელი კაცი ვარ, ოდეს არსენი და როჯიდი ჰამა; მარჯუენასა გუერდსა ზედა წვა, ნოსელსა იკითხვიდა და დოღმატიკონსა აწამებდა... აქიდან სხის, რომ 934 წელს ახლო ხანებში, კათალიკოსად დაუდგომიდა, არსენი შიომღვიმეში ცხოვრებულა და ალბათ იქ გადაუთარგმნია 934 წელს „ადამტეიონი“, რომელიც შემდეგ შეუწორობა სხვა დედნებთან და გაუსწორება. ამისა გარდა ზემოსხენებულის წარწერას, მოგვითხრობს სხვა წარწერაც. იმავე ხელნაწერისა (№ 1463, ფურც. 3): „მე ოდეს ამთა ვწერდი, კარგი და გაკარგული დედაა არა მქონდა და უკანახს ღამესა მე თარგველთა ზედა ვიშოვენ ორნი სხუანი უნაკულთონი ამის წიგნისა დედანი და მათეე შევაწამენ ესენიცაო (sic), იტყუს თარგმანი“, ე. ა. ... აწო არსენი და არა გადამწერი. აქ გულისხმებულა ბერძნული დედანი.

ესლა იფრო ცხადია ზემო აღნიშნულა (გვ. 246) ჩვენი განმარტება მოსესენებულის წარწერისა: დავით კურატხლავტი ამ წარწერაში მოგვითხრობს: მე იმდენის სნის კაცი ვარ, რომ ის დრო მისსოკსო, როდესაც არსენი შიომღვიმეში დოღმატიკონს აწამებდა 934 წლის ახლო ხანებში და სხინოლიტან სოფთა-წმიდის გეგმას აკეთებდა. მართლაც, თუ 934 წელს დავით მეფეს შიომღვიმეში წასვლა შესძლებდა და დასსომება არსენის მოქმედებათა, იგი იქნებოდა 10—12 წლის და მაშისად: მე 1001 წელს იგი მართლაც დამ მოსურნებულბაში მომკვიდრა.

ზემო (გვ. 89) ჩვენ მიქელ სუკელაქის მიეწერეთ, შეცდომით, კათა ზემოსხენებულთა წარწერაიკასი, რომელიც გეუთნის არსენის. რომ მიქელ სუკელაქი მე-XI საუკ. ცხოვრობდა და არა მე-X საუკ., ამის ამტკიცებს შემდეგნი საუკუნადებო წარწერანი წრთა-კათს. ხელნაწერისა (XI საუკ. სელი, infolio, № 1276) რომელიც მოგვთავს აქ შესასხებულად ზემო აღნიშნულთა ცნობათა მიქელ სუკელაქი და გასასწორებულად აღნიშნულის ცთომალბებისა: 1) გეორგი (sic) ნაკომიდიელის ღვთისმშობლის ცხროვრების საკითხავის შემდეგ: ესე თათ. არს გეორგი ნაკომიდიელ მოავარუბისკობოსი, ბარკელ წიგნის მწერადნი - - - კითარცა თუხელელთა წიგნსა სწერა; 2) ფურც. 89: იგივე თხზულება და წარწერა, რომ-

მელიც აღნიშნულია ზემო გვ. 219, სტრიქონი 34—39; 3) და ამ თხზულების ბოლოს, ფურც. 111: „ლოცვა უნათ ქობიტეს მოყურებო იოანეს თჳს მღვდელის და მონაზონისა, რომლისა ბრძანებითა მე უღირსისნ კურემ მცირეჲმან ვთარგმნი ბერძელისაგან მცირე ესე ცხოვრება დიდისა იოანე დამსკელისაჲ, აწლ ჩუენთაჲჲმთა სურვილათ აღწერილი მიქელისგან სურვისა სჳმონ-წმიდელისა და სიმედლობელად ტუჟუობისაგან განხინის მისისა, რამეთუ დეკემბრის კრთსა შემოსრულთა ორქვთა სულამანელთა ამის დღესა დაიპურეს ქალაქი და მთით ჩამოსასხეს კრადღესაწაჲს ამის წა იოანე დამსკელისაჲ ოთხსა მისკე დეკემბრისაჲ, რომელთა თანა უნებულად დაცრულსა მის ზემოსსენებულსა მიქელ სურვისსა სჳმონ-წმიდისა მისისა და მამინ ქალაქს (იერუსალიმს?) დასუდომილსა აღწერა ესე საკითხავი არბოელსა ენასა წყდა, ვინაჲ იგი ბერძენთა ესად გამოთარგმინ და შეაკო სამოელ წმიდანსა მიტროპოლიტ დანაქლმს (იხ. ზემო გვ. 219), რომელი ესე აჲ ქართულადცა ითარგმნა ლოცუთა ბერთა ჩუენთა სხამას და ანტონასითა, ბრძანებითა და საკასრითა იოანე ზემოკესენებულისა და კეს (კურიკეს) სურად შესწავებულისაჲთა. უფაღმის მიეცნ მადლი შრომისა და წარსაკებელისა. ამინ; — ებოფსე კვპრელის თხზულების თავში (გვ. 111) „მუცლად ღებისთჳს ანსამასა“ არბოე ტექსტის სეღით აწერას: „შემინდეით (ეფრემ მცირეს?), სხუაჲ საკითხავი მურლად-ღებისა კურ კპოე, რომელმცა მეთარგმნს. ესე კეთჳმეს თარგმნილად შემოამ[ტუეეს] გან[ხა?] მგონია თეოდორე მრეკალსა უბრძანებ[იან]“.

აქ აღწერილი იერუსალიმისა ღება მართლა იყო დეკემბერს 1082 წ. ანჲე ის. გასული-ბაქარისა, გვ. 174. Hist. G. I, 352. მიქელ XI სურე. ცხოვრებულად და არბულ ესაჲ უთარგმინა წიგნები, და სხასს, ქართულად ყოფილა.

თუთ ისტორიის განყოფილის სომეხთა ქართულთაგან მოკლედ არის აღწერილი და თითქმის თანხმად სომეხთა ისტორიისა, მაგ. ასოლიკისა, რომელად თანამედროვე იყო არსენისი. თითო-ოროლად ლეგას თანხმობა იმდენად თუაღ-საწინა, რომ უმეტესად ჰყოფს არსენის მიერ სომხურ წყაროების ცოდნას. მაგრამ არსენი ბერისასად ცნობებს ვეძლეკს აღებულის კითხვის შესახებ, განსაკუთრებით იოანე მადერგომელსე და კეს კოპიტოსსე, რომელნიც, არსენის თქმით, გასდენ მიხეცად სომეხთა ერისა მსოფლიო საქრისტიანო აღსარებდაჲ და კათოლიკე ეკლესიიდან განკარგდნისა. მოკლედ, მაგრამ შესანაშნავის სიძარბოთა გვისატყას არსენი ზოლიტიკურ მდგომარეობას სომხთათასს, რომელსც თან და-თან დაჰმორა სომეხთა კრისტიანობის აღსარებას და მისძლად იგი მწკალელობასადმი; და თუ არსენი გვარწმუნებს, რომ „განყოფა სომეხთა ქართლისაგან უკველად აღწერე წიგნსა ამის შინა“ არსენის წერილი წმიდა სხავია, განმსბეველა იმ სილ-ბურჟისისა, რომელიც განზრახ შემოუსუკავათ ამ სომხისთის სამღვდელეობასთავისა სათავილო და სამარცხისო მოქმედებათათჳს. გამოცდილი და შირუთხელი მეთარგმნი სომხურ და ქართულ წყაროებიდან, არსენის წერილის მუქი ქუქი, ავილად აღადგენს კრისტიანობას და სრულს სახეს იმ სამწესარო დრომასს, რომელიც სამეფომოდ აღმოფხვრას სასომეხთადმი წმიდა სარწმუნობა, ნეტარის გრიგოლ შართელის მიერ ქაღა

გებულები, გასრუება და შებიჯება ის წმიდა წიგნები, რომელნიც თარგმნილ იქმნენ წმინდა სახელის, მსოფლიო სიბრძნის და სხვათა მამათაგან, შესწავლა და დაჯგუფება იქველთა წმიდათა მამათა მიერ დაწესებული საღვთის-მსახურება წიგნები, უკანასკნელ მანასკერტის მწველებელთა კრებამ სრულად გადააქცია ძველი სჯული სომეხთა ერისა და შემოიღო ახალი საწმინთობა და წესება.

საეურებადღეობა, რომ არსენი არას ამბობს 59 წლის დედინას კრებაზე, რომ მელხედაც რამდენთამე სომეხთის ეპისკოპოსთა დაადგინეს: უოკული კავშირი მოიხილოს ქართველებთანა, გარდა აღებ-მიტეობის კავშირისაო. რის მომასწავებელია ეს, თუ არ იმისი, რომ ამ კრების დადგენილობას დიდს ეურებადღეობას არ აქცევდენ არც სომეხნი და არც ქართველნი, რადგან იგი იყო შედეგი თითქმის მხოლოდ ზიარონელის უსიამოვნებისა და ანგარიშებისა სომეხთ კათალიკოსის აბრაამის და ქართველთ კათალიკოსის სემიონის შორის შესახებ ცნობებისა ეპარქიისა, რომელიც ქვეყნდებარებოდა ქართლის საკათალიკოსოს, მაგრამ მისე და აბრაამ სომეხთ კათალიკოსთ უკანონოდ მიიტაცეს იგი ქართლსა. დიად ეს ანგარიშები იყო უმთავრესი მიზეზი ამ უსიამოვნო განსეთებლებისა, სოლო ქალედიონის კრება და ლეონ დიდის წერილი მხოლოდ საბაბად გამოიყენეს.

თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისაჲ, მცხეთელ კათალიკოზისა, რომელი იყო სანახებთაგან სამცხისთა საზარით, განაოფისათჳს მართლისა და სომხისთისა.

კაცო ღუთის მოყუარენო, რომელნი შევბით¹⁾ ემბაზისაგან ცხოველისა შეილად წმიდისა და დიდებულისა კათოლიკე ეკლესიისა სარწმუნოებასა ზედა წმიდისა სამებისასა, რომელი დადევს წმიდათა მოციქულთა შეურყეველად და ძირ უბნე²⁾ დათესულსა მათსა ყოველად. ქებულთა წმიდათა მღვდელთ-მოდღუართა ქეშმარიტითა და მართლითა სარწმუნოებითა და წამეს ვითარცა ერთითა პირითა ექუსთა მათ შინა კრებათა³⁾, რომელთა მიერ პირველ ზრახვდა თუთ თავილი ღმერთი და განაწესეს ესრეთ და გუასწავეს ჩუენ:

მამა ყოველისა მპყრობელი, დამბადებელი ყოველთა არსთა, ხილულთა და უხილავთაჲ; ძე მხოლოდ მამისაგან შობილი და არა ქმნილი, სწორი მამისა და თანამოქმედად მამისა ყოველსავე, რომელმან აღსასრულსა გამოთსა შეიმოსა სიმდაბლით უძლური კაცებამ ჩუენი საშოსა შინა წმიდისა ქალწულისასა, ჯუარს ეცუა და მოკუდა ქეშმარიტად და არა სარცრად⁴⁾ ბუნებითა კორცთათა

1) „შეება“ აღნიშნავს გარდამატებულს სიხარულს. ძველს დედანში იკნებოდა: „რომელნი იშვებით“...—²⁾ უნდა: „ძირ უბეს“.

3) ღირს-შესანიშნავია, რომ ძველ ხელ-ნაწერებში მეშვიდე კრებას არ იხსენიებენ (აბაზე იხ. ჩემი აღწ. ეკ. მუხ. № 86 ხელ-ნაწერისა). —⁴⁾ „საოცრად“, ე. ი. მოჩვენებით. მო-

და ლუთაებისა ძალითა აღდგა და თანა აღადგინა დაცემა ჩუენი პირველი, ამდღა მუნვე მამისა და მოვიდეს განსჯად ცხოველთა და მკუდართა დიდებითა, კორცითა მით, რომელი ჩუენგან მიიხუნა.—და სული წმიდა უფალი, ცხოველს მყოფელი, მამისაგან გამომავალი და ძისა თანა თაყუანისცემული, თანასწორი მამისა და ძისა თანამოქმედად საუკუნეთა, რომელი იტყოდა პირითა წინასწარმეტყუელთაათა ყოველსავე მომავალსა.

და ერთი წმიდა და დიდებული კათოლიკე ეკლესიაჲ, რომლისაგან განიდევნეს ყოველნი მწვალებელნი სიბრძითა უკეთურებისათა, რომელსა შინა იდიდების წმიდა სამება მარადის მართლითა აღსარებითა⁵).

ხოლო ვითარ განდგეს სომეხნი მართლისა სარწმუნოებისაგან ესე არს მიზეზი. ვითარ ყოველთა კრებათა იზოვის ვინმე თითოჲ წინააღმდეგომი საქმითა საეშმაკოათა და აზნის ახალ-სახეობითა ლუარძლი წვალებისა, ეგრეთვე წმიდასა კრებასა ქალკილონისსა გამოჩნდეს ორნი მგელნი მძვინვარენი, განჩემებულნი ეშმაკისნი—ევტჳკი და დიოსკოროს, ვითარ არიოზ, მაკედონიოს და ნისტორიოს სამთა მათგან კრებათა დაიწყევნეს შეჩუენებულნი და წარწყმდეს, ეგრეთვე ესე ორნი საწყალობელნი :ქლ:—თა⁶) წინააღმდეგს⁷) საღმრთოათა შურითა აღგზებულთა, რომელთა შორის მკვდრ იყო ქრისტე და მათ მიერ შეჩუენებულნი წარწყმდეს და მიზეზ ბოროტისა ექმნეს ურიცხეთა სულთა უბრალოთა.—ხოლო ვითარ ზედა მიიწივენით, გულისკმა ყავთ, განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან უკუელად აღწერ⁸) წიგნსა ამას შინა.

ჟამთა არკადი მეფისათა ბერძენთა ზედა⁹) და სომხითს მეფობასა არშაკისსა¹⁰) იყვნეს სომეხნი ნაწილად ბერძენთა სჯულსა ზედა მათსა მტკიცედ, ვითარცა ასწავა მათ წმიდაჲან გრიგოლი პართელმან¹¹), და სიმენით ეპყრა ქუეყანაჲ მათი ფრიადითა ლუაწლითა მოახლოებისაგან სპარსთასა და მეფენიცა ბერძენნი შეეწეოდეს ლაშქრითა და ოდესვე მკველად უდგიან ძალითა დიდითა მახლობელად და ესრეთ იყო საქმე მათი¹²). ხოლო მეფემან არკადი¹³), ძემან თეოდოსისმან დაცონა¹⁴) საქმე მათი და მოერიდეს სპარსნი სომეხთა და იოტნეს ქუეყანით მათით და ლტოლვილნი მრავალ-ჟამ მწირობდეს ელექციით¹⁵) კერძობა ქუეყანათა და ევედრებოდეს არკადის, რათამცა მოუვლინა

ლანდებით (призрачно), როგორც ერთ-ბუნებიაანი“ (МОНОФИЗИТЫ) ჰიქრობენ.—⁵) ეს წინასიტყვაობაჲ, ანუ შესავალი, რომელშიაც არსენი მოკლედ და სიმართლით აღწერს მართლმადიდებელ სარწმუნოების აღსარებასა და შემდეგ გვიჩვენებს, თუ რომელ მიზეზით განდგენ სომეხნი ამ აღსარებისაგან.—⁶) ე. ი. ექვსას ოც-და-ათთა ქალკილონის კთების მამათა.—⁷) ე. ი. 630 მამათა წინააღმდეგეთა ევტჳკი და დიოსკოროს. Kiracos de Gantzac, p. 17, n. 10. რასაკვირველია, ქალკილონის კრების მოწინააღმდეგენი მოფინებოდენ საქართველოსაც, როგორც მოფინენ მთელს აღმოსავლეთს და სომხითს (Oukht. 277).—⁸) ე. ი. უმეველ საისტორიო წყაროებიდამ და სიმართლით.—⁹) 395—408 წ.—¹⁰) 392—396 წ.—¹¹) რომელმან მოაქცია სომხითი; მოქცევა სომეხთა ანუ ცხოვრება წა გრიგოლ პართელისა ჩვენ ვიპოვნეთ მე-XI საუკ. ხელ-ნაწერში ქართულად და ნაწყვეტი იმისგან ზემო ჩაუვრთეთ (იხ. გვ. 19—27).—¹²) იხ. ერთლად Мойсей Хоренский изд. Мина рн. V, гл. 4—XII. Асогнъ; стр. 12—50;—Варданъ; стр. 69 და შედ. Kiracos; p. 16—18.—¹³) 395—408 წ.—¹⁴) მტონარბეზარმაცობა; „დაცონა“—ყური არ უგდო.—¹⁵) კვლავი ზემო სომ-

ძალი, რომლითა შეუძლონ დაპყრობა ქვეყანა მისი და არა ისმინა უფალმან ვედრება მათი. — მაშინ იძიეს ღონე სომეხთა და მოხარკე ექმნეს სპარსთა და არწმუნეს მეფესა სპარსთასა ფიცისა მიერ და თავსდებოთ მოწყობდა ბერძენთაგან და შეერთებდა მათა, და განიხარა მეფემან ფრიად ესე და მრავლითა სიხარულითა და ბოძითა უკუნცა ქუეყანა მათი¹⁶). დაყვეს სომეხთა რაოდენი იყამი მშვიდობით მართლითა სარწმუნოებითა.

ხოლო ეშმაკი, რომელი მარადის ჰბრძავს სიკუდილად კაცთა ნათესავსა, აღძრა ნათესავი უღმთო ნისტორის წვალებისა და დიდძალითა ქრთამითა ოქროსათა ითხოვს მეფისაგან კეთილად მიქცევად¹⁷) (სომხითი) სჯულსა მათსა და განდრიკეს გული მეფისა და არწმუნეს ესრეთ, ვითარმედ რაჟამს პოონ ეგმი სომეხთა მიქცევად კულად ბრძენთავე, არა ერიდნენ ყოვლადვე ფიცსა არცა თავსდებოთ სიყვარულისათს და სიმტკიცისა სჯულისა და მოციქულისა საქმე შენი მათ მიერ, არამედ უცვალე სჯული და დაჰსენ შორის მათსა სიყვარული უკუნისამდე, რომელიცა იქმნა მახითა ეშმაკისათა. და აიძულნა მეფემან პეროზ¹⁸) სომეხნი მსახურებად სჯულსა ნისტორის უღთოსასა; ხოლო სომეხთა ყოვლადვე არა თავს-იდევს ესე, არამედ ჰრქუეს მეფესა მოციქულითა ესრეთ, ვითარმედ ნუ იყოფინ ყოვლად ესე ჩუენდა არა ხოლო ქუეყნისათს, არამედ თავთა და შვილთა ჩუენთა ტყუპობისა და სიკუდილისა¹⁹). ხოლო მეფე იქცა კულად სხუად მანქანებად და განუცხადა საქმე თვის განყოფისათს ბერძენთაგან და ესრეთ მიუვლინნა მოციქულნი, ვითარმედ ერთიერთაგანი ყავთ; ანუ გამოირჩიერთ ყოველთა ასურთაგან სჯული თვნიერ მელქთაჲსა, რომელნი არიან სჯულითა ბერძენ, ანუ დაუტყვევთ ქუეყანა

ბეთში, იხ, Brosset Hist. G. I, 218, 9 n. 3. ქცხა, I, 162.—¹⁶) ამაზე ვრცლად М. Хоренский, გვ. 197—232, Асогикъ, 51—57.—¹⁷) აქ დედანს ერთი სიტყვა აკლია, ვგონებ „სომეხთა“. — საყურადღებოა, რომ მემატიანე სრულიად ჰსდუმს ქალიკდონის 451 წლის კრებაზე. რომელიც გახდა უმთავრეს დოღმატიკურ საფუძველად სომეხთა და ქართველთა შორის სარწმუნოებრივის განხეთქილებისა, მემატიანესი აზრი აქ ცხადია: იგი ამით და სხვა ფაქტებითაც ცხადად გვიმტკიცებს, რომ ერთად-ერთი მიზეზი ამ ორ ერთა შორის მომხდარის განხეთქილებისა იყო მხოლოდ პოლიტიკური მდგომარეობა სომხთისა სპარსთა და ბერძენთა ერთმანერთ შორის ქიშპობაში იმაზე, თუ რომელს მათგანს უნდა დასთმობოდა პირველობა აღმოსავლეთში და კერძოდ ქართლ-სომხეთში. ქალიკდონის კრება იყო მხოლოდ საბაბი და არა მიზეზი განხეთქილებისა. მთელი ისტორია სომხეთის ისტორიისა ამას ცხადად გვიჩვენებს. სომეხთა „შეჩვენებანი“ ამასვე გვიჩვენებენ მიზეზად განყოფისა: „რომელ განადგინეს ყოველი სომხითი ბერძენთა მთავრობისაგან და თანაშემწე ექმნეს სპარსთა და მომადლებისა მათისათს მოიხუნეს ხალიფასაგან წესნი და სჯულნი... შეიჩვენებანი“ („სამოთხე“ 635: ჩემი ხელ-ნაწ. გვ. 103).—¹⁸) 457—484 წ.— Hist. G. I, 189, 196. Асогикъ, стр. 56.— Kiracos, p. 18—20.— ამ ნაირად, ქალიკდონის კრების უმკაცროდ პირთა აღუძრავთ სპარსთა მეფე და შეუგანებიათ, თუ რა დიდად სასარგებლოა სომეხთა მოწყვეტა მსოფლიო ეკლესიისაგან.

¹⁹) იხ. Асогикъ, გვ. 52 და М. Хоренен, к. III, гл. LXIV—LXVII და Епифан.

თქუნი და ივლტოდეთ ჩუქნგან. მაშინ სომეხნი შეწუხნეს ზრიად ოასავე ამას სახესა ზედა და შეიპყრნა ურვამან და იქმნა ანჯმანობაჲ²⁰⁾ შორის მათსა მრავალთა დღეთა და მიუგდეს საქმე ესე ნერსე კათალიკოზსა²¹⁾, რომელსა ეწოდა მეჯინ. და რქუა მეფემან სომხითისამან და ყოველმან ერმან, ვითარმედ უმჯობესი ჩვენი შენ უწყი, რათა ჰბრძანო უმჯობესი ჩუენითა (ჩქესნა?)²²⁾ დაუყოვნებელად დავემორჩილნეთ ბრძანებათა შენთა.

ხოლო მან საწყალობელმან დაამონა სულნი კორცთა და არა მიხედა ყოვლადვე საუკუნეთა გულმათა და შუბმათა და არა ისმინა კმა უფლისაჲ სახარებასაგანი, ვითარმედ უკეთუ ყოველი სოფელი შეიძინო და სული შენი მოიკლა, რაჲ მისცე მისი ნაცვალიო. არამედ აზრახა მსგავსი თვის პირუტყუტბრ და ესრეთ ჰრქუა: უმჯობეს არს ჩუქნდა სიკუდილი, ვიდრეღა ეამსა ამას კულად მოქცევაჲ კულად ბერძენთა და მეორედ დაგდებაჲ ქუეყანისა და მოწყუტაჲ ჩუქნი მწირობით, და ყოველი ზრახებაჲ მისი იყო საწყუთრო და ამპარტანად²³⁾. და მიუვლინეს მეფესა მწუხარებით და ითხოვეს სჯული იაკობთა, რამეთუ სხუანი ყოველნი უძვრეს²⁴⁾ შეჰრაცხნეს. ხოლო ცოდვაჲ მცირე აღორძინდის უვროჲს დიდისა უდებობასა შინა, ვითარცა წერილ არს.

ხოლო მეფე დაჯერებულ იქმნა და მოუვლინა მოძღუარნი იაკობნი ბოროტნი ცხრანი, ვითარცა ძელნია [მცბ]იერნი, ვითარცა თქუა სიბრძენმანღუთისამან სოლომონის მიერ, და მათ განრყუნეს სომხითისა შრომილი წმიდისა გრიგოლისი, მრავლითა ღუაწლითა და ცრემლითა მისითა მორწყული, რომელთა სახელები ესე არს: აბდიბოჲ²⁵⁾, პეტროზ მკაწრველი, სვმონ ბოროტი, იაკობ და თანა ჰქონდეს წიგნი ფილაქსოსისნი: ივლიანესნი: ალიკარნელისნი: ტიმოთე კუქრნი და სევეროს ნაშიკელი²⁶⁾. და ყვეს კრებაჲ ქალაქსა შინა დვინს და შესძინეს ხაჩეცარი, ესე არს სამწმიდა-არსსა შორის

²⁰⁾ ანჯმანობა=ჩრევა, თათბირი.—²¹⁾ 524—533?: АСОГИЪ, გვ. 58. ასოლიკი ამ ნერსეს მიაწერს დვინის კრებას 551 წ. (გვ. 58).—²²⁾ ეს ორი სიტყვა მეტი უნდა იყოს.—²³⁾ ე. ი. კნი ნერსე ამ ქვეყნის წუთიერს ანგარიშებს მისდევდაო და არა საღმრთო საქმეებსა.—²⁴⁾ ე. ი. უარესად.—²⁵⁾ აბდიშო? АСОГИЪ გვ. 52, Хоренский III, гл. 44. ვკანებ აქ იგულისხმება არა თვთ აბდიბო, რომელიც ამ დროს ცოცხალი არ იქნებოდა, არამედ მისნი თხზულებანი, როგორც პეტრე მკაწრველზე და იაკობზედაც იგულისხმება. მაგრამ ქვემო აბდიბო ასური მოხსენებულია თანახიარად დვინის კრებისა.

²⁶⁾ ყველა ზემოხსენებული პირნი იყვნენ მონოთეისტნი—მწვალებელნი; ამათში პეტრე მკაწრელი. ჩვენ ხელში გვაქვს ხელნაწერი „უწყება პეტროს მკაწრველისათვის და ალაჯირინათვის“, რომელიც დაბეჭდილია საბინინის „სამოთხეში“ გვ. 629. ამ „უწყებით“ პეტრე ყოფილა კოსტანტინეპოლის პატრიარქი, განდევნილი მწვალებლობისთვის, რომელმან განაყენა მართალ სარწმუნოებისაგან „უმაჲკო იგი ერი სომეხთა“. ეს უწყება პეტროსსზე და ალაჯოზე ისტორიულს სიმართლეს მოკლებულია და გადამახინჯებული უნდა იყოს უეიკ მწერალთაგან ანუ ზეპირ-მთქმელთაგან. პეტრე არ სჩანს კოსტანტინეპოლის პატრიარქთა სიაში V საუკ. ხოლო პეტროს ანტიოქიის პატრიარქი მოხსენებულია ჩემს სიაში № 41 ამ გვარად: „მა: პეტროს კანაფელი :ბ: წელს (იპატრიარქა) და გაიძო (ე. ი. განიდგენა), რომელმან აცთუნა

შეჰმატეს ჯუარი²⁷) და აჩემეს ვნებაჲ ლუთაებისა ძალსა. უენებელსა და უკუ-
დავისა სიკუდილი და განდგეს მართლისაგან და ჰეშმარიტისა სარწმუნოებისა
და უცხო იქნნეს და განისხნეს წმიდისაგან და დიდებულისა სამოციქულო კა-
თოლიკე ეკლესიისა, რომელ არს თავი სარწმუნოებისა და დედა ყოველთა
მორწმუნეთაჲ სიტყვსაგან უფლისა, რომელი უბრძანა წმიდასა მოციქულსა
პეტრეს, ვითარმედ შენზედა ეგოს მტკიცედ სარწმუნოებაჲ ჩემო. ჰეშმარიტად
უცხო იქნნეს ცოდვითა მათითა დედისაგან ლუთისა და განაწესეს არაჯო-

სომხითი წყეულმან“ (იხ. წ. კ. ხელნაწერი X საუკუნისა № 1143 და ევ. მუხ. XII საუკ. № 97) პეტრე გნაფი ანუ ფელონ მართლა იჯდა ანტიოქიის პატრიარქად 471, 475—478 და 485—488 წელს (Brosst, Addit. p. 192, Oukhtanes d' ourna X S. p. 331, n. 1); იგი იყო წინააღმდეგი ზალციდონის კრებისა, და პირველმა დასთესა სომხითში მონოფიზიტობის ღვარძლი. საეკლესიო მწერლები ჰმოწმობენ, რომ პეტროს „აღვიდო და საყდარსა ანტი-ოქელთასა“ (ე. ი. რამდენ-ჯერმე) და ბუროტთა მათ მწვალებლობათა მისთათჳს წთა მამათა მიერ შეიჩუქნა და განიკუტა და საყდრისა თვისისაგან განიდევნა და მიერ პოიწია სომხითად და აღმოსავალად (ე. ი. საქართველოს და სერეთს: ეს ქვეყნები იმდროს „აღმოსავლეთად“ იწოდებოდა: იხ. № 170, გვ. 202—9)... ხოლო მოვიდა რა ქუტაყანასა ამას ჩუქანსა საოცრებითა, რამეთუ ზინ იგი ზემო კრძო მალალსა რასმე საყდრად შენებულსა (საყდარი ტახტი, საჯდომი) სამოსლითა პატრიონითა და ბრწყინავლითა... და შეუდგა ერი ურიცხვი მოძღვრებათა წვალებისა მისთას დაბნელებული ნათესავი სომხთა. მაშინ მოვიდა ზევი იგი კანგარასა (აგარასა? Oukhtanes, p. 331—კანგარკ) და მოუწოდა ნეტარსა მიქელს კზსა ქართლისასა, რათა ანუ საჯულსა მისსა ეზიარნენ, ანუ თუ უარ ექნას, საყდრისაგან განიყუანოს.“ მიქელ კზი ეახლა პეტროსს თავისის ამალით და უბრძანა ყველა მის მხლებელთაგანს, რომ თითო ქვა ჩაედვით ქუდებში და ასწავა, „ვითარმედ ვითარ იხილოთ ჩემგან, თქვენსა ეგრე ჰყავთ ყოველთა. მაშინ მოვიდა მიქელ კზი და თავყანისა წინაშე საყდრისა მის პეტროსს მკაწვრედლისასა, ხოლო მან შთაუდგა სახელი შესამოღლისა მის, რათა ემთხვოს იგიცა ჩუქელუბრისაებრ მისისა.

ხოლო ლუთიე განბრძნობილმან მიქელ უპყრა სახელსა მისსა და შთამოხიდა ძლიერად და შთამოითრია, ქუტაყანად დააკუტა და დასცა ქვით მით, რომელი აქუნდა ქელსა შინა მისსა და განტუნა უღთო იგი და ზევი (ე. ი. აშარტავანი) და დასდვა წყლულბა სასიკუდინე. მაშინ ყოველთა მისთანა მყოფთა ეპისკოპოსთა და მოყუანთა მისთა დაკრიბეს მასზედა ქვა და ესრე დაზიენეს ქვითა და მოკლეს მგელი იგი და შეერაცხა მათ სიმაართლედ კაცის კტლა იგი. მაშინ ზარი და შიში დაეცა მათ ყოველთა მიმდგომთა პეტროსისთა“...

ეს უწყება, ამოღებული სუბსარქისის ცხოვრებიდან (ჩემი ხელნაწ., გვ. 119) და საბინინის „სამოთხე“-დან გვ. 631, ეთანხმება სხვა წყაროებს და ისტორიის მიმდინარეობას: 1) პეტროს მართლა ვახტანგ გორგასალის დროს ცხოვრობდა და მასსადამე მიქელიც მისი თანამედროვე იყო; 2) მიქელის ხასიათს სრულიად ეთანხმება ესრეთი ქვევა: ფიცხელმა ხასიათითა მიქელმა თვით ვახტანგ მეფესაც კი არ დაუთმო და ერთი კბილი მოსტეხა (იხ. ზემო გვ. 48);—3) თვით მე-X საუკ. მწერალი უხთანესიკ ამოწმებს ამას, როდესაც იტყვის: აზრაამ კათალიკოზმა (580—603) ეპისკოპოსი პეტროს გაუგზავნაო ქართლის კზს კირიონს; ქართველნი სიკვდილს დაემუქრნენო პეტროსს სარწმუნოებრივის განხეთქილებისთვის: „ამ გამოზობით გაამაყებულთა ქართველთა ჩვენს დრომდელ შეინახეს მოთხრობა, რომელიც მამათაგან შეიღებს გადაეცემა, რომ თქვენი მგელი პეტროს ჩვენთა დიდებულთაგან (par nos principes) მოკლულ იქნაო კანგარის მთაზე“. უხთანესი მაინც, როგორც სხანს, გვაგულის-

რი²⁸) მუნვე დვინს, რამეთუ თქუს: ესე არს დღე პირველი სარწმუნოებისა ჩუანისაო²⁹) და შესძინეს კუალად ბოროტი ბოროტსა და შეგრუნებით დაიწყევნეს თავნი, რათა არა ეზიარნენ კრებასა ქალკიდონისსა და გან[ისხნენ].

რამეთუ პლ[პირველ] - - - თ³⁰) შინა და რომელთა ენუქისზე ებრისა გინა ნაქ - - თა³¹) კაცნი შეპყრობილნი ფრიადითა საცთურითა ეშ[მაქისათა] შეკრულ იყვნეს მსახურებითა კერპთათა და ვა (კითარცა?) ბნ- - სა (ზანან-სა?) შინა ფეშუსებითა და ფილოსოფობისა რაჲსამე მიდევნით³²) მიდრკეს ბოროტად და დაავიწყდა ღი (დებრით). გინა თუ სიგარძმასაგან ემათასა და-

ხმებინებს პეტროს ანტიოქელს (Oukhtanes. p. 331; ამაზე იხ. კიდევ Kiracos p. 23 და აგრეთვე Addit. p. 122—3; Hist. G. I, 279, n. 4); 4) თვთ ვეთიმე გრძელი იერუსალიმელი, მე-X საუკ. მწერალი, ეტყვის სომეხთა მოძღვარს სოსთენს: „მერმე (პეტროს მკაწრელი) მოვიდა ქტყანად თქტუნდა, აღავსო ბოროტითა წულებითა (წულება=განყოფა. აქი-დამ: წუელილი=განყოფილი მრავალ ნაწილად. რადგან განყოფა ცოცხლის სხეულისა ტკი-ვილს გამოიწვევს, ამის გამო წულება აღნიშნავს ტანჯვასაც) და შეატუნა ფრი იგი უსწავ-ლეელი. ვინაჲა შეტურა ღწ მიქილ კხ... (და) კტა განტუნა იგი... ნეტარმან მიქილ და, კრებულმან მისმან საღმრთომან უკეთური იგი დაქოლეს“ (ჩემი ხელნაწ. გვ. 130, Hist. G. I, 191, n. 2 „სამოთხე“ გვ. 618). 5) თვთ ამ არსენ კხის თხზულებაში პეტროს მკაწ-რელი წოდებულია „ანტიოქელად“ (იხ. ქვემო).—ამ საბუთების მიხედვით ჩვენ პეტროს მკა-წრელი პეტროს კანაფელად (Исидор) ანუ პეტრე ფულონად მიგავჩანია, წინააღმდეგ ბროსესა (Add. p. 123, n. 2, Oukhtanes, 133, n. 1), თუმცა ცხადად ეტყობა, რომ ზემოხსენე-ბულთ „უწყება“ ვილად უეტი მწერლის კალმით შესამჩნევად გადამანჩგებულაო, მაგ. მო-ხსენებულია სულთნარი, სარკინოზობა, რომელიც გაჩნდა მე-VII საუკ. ხოლო პეტროსის მიერ ოქროთი ვაჰარაყიანება წერისა მოგვაგონებს ნერსე კხის ამბავს („სამოთხე“ 630, АСОФИКЪ, стр.; Kiracos, p. 24).

²¹) ე. ი. „სამ-წმიდა არსსა“ სავალობელში ჩაუმატეს „ჩვენთვის ჯვარცმლო“ და ამით ჯვარცმა და ენება წმიდასა სამეხას მიაწერეს, ანუ თვთ ლეთაებას მიჩემეს სიკვდილი და ენე-ბა. ამ დამატებით სომეხნი აცხადებენ თვის მონოფიზიტობას, რომელსაც სიტყვითიკი უარს ჰყოფენ.

²⁸) ახალი წელთა-აღრიცხვა სომეხთა და მარხვა, „რომელი მიიღეს უღმრთოთა მანას-კერტს ტარსუნ ქალაქსა დვნს შეკრებილთა მწულებელთა“ (ჩემი ხელნაწ. გვ. 115, „სამო-თხე“ გვ. 635).

²⁹) სომეხნი ამ განყოფის ნ⁵1 წლიდამ იწყებენ თვის წელთა აღრიცხვას და ამით თითქო-ჰქადაგებენ: „ესე არს დღე პირველი სარწმუნოებისა ჩვენისა“; ე. ი. ძველი სარწმუნოება უარ-ჰყვეს და ახალი შეჰქმნეს დინელთა მწულებელთა. ქრისტეს შობის დღე ნაკლებად მიჩინეს, ვინემ საქრისტიანეთიად მათის განყოფის დღე: აქილამაც გამოშკერვალებს, რომ ტეშმარიტი მიზეზი სომეხთა განდგომისა მსოფლიო ეკლესიიად იყო პლატიტყური და არა სარწმუნოებ-რივი (იხ. Kiracos de Gandzac III S. p. 22—23, nn.).

³²) აქ ერთი სიტყვა წაბლალულია.—³¹) რამდენიმე ასო აკლია ამ სიტყვას.

³²) ყველა მონოფიზიტები თვის მოძღვრებას აფუძნებენ უმეტესად ლოგიკაზე და ფილო-სოფურ მოსაზრებაზე, ვიდრე საღმრთო წერილზე ანუ ზეგარდმო-გამოცხადებულ სწავლაზე, თითქო ჩვენს სარწმუნოება იყოს ნაყოფი კაცობრივის მსჯელობისა და ლოგიკისა და არა ზე-ცით გამოცხადებულ სწავლისა. ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ მართლ-მადიდებელ აპოლოგეტნი იძულებულნი არიან ამავე ნიადაგზე ებრძოდნენ მონოფიზიტთა მწულებლობას.

ვიწყებულ იქმნა შორის მათსა კსენება ღ^ა (დუთისაჲ); გარნა სულგრძელე-ბითა ლუთისათა³³⁾.

ხოლო ჰურიათა და მწვალებელთა შეეჩქუტუა (sic) ბნელი სიტყვანებრ იობისა, მოეხვა ჰრული თუალთა და დაბრმა უგულისკმოჲ გული მათი, ჰხედვდეს ყოველსა დიდებასა ლუთისასა და პირისპირ მტერად აღუდგეს კეთილთა და მადლოთა მისთა მიჩიკებულთა. ზ, ფრიადსა მასა მეცნრობასა და გარდარეულსა სიბრძმესა, ვითარცა თქუა საღ^{ან} წიგ^ნ (საღუთომან წიგნმან):

ზა ვითარცა იხილეს ქართველთა და ჰერთა კათალიკოზმან კვირონ მცხეთისამან, რამეთუ კელითა აბდიბო ასურისაჲათა კრება ყვეს სომეხთა ქუტყანასა დენისა და შ^ქქ^ქქ^ქნებით³⁴⁾ განდგეს აღსარებისაგან წმინდისა კათოლიკე ეკლესიისა და განეყენნეს ოთხთა საპატრიარქოთაგან და გარდაქციეს აღთქმაჲ იგი, რომელი დაუღვა წმინდამან გრიგოლი კესარია ეკლესიისა უკუნისამდე არა განშორებად მისგან კელთდასხმაჲ ებისკოპოსობისა სომხითასაჲ: **ზ**:³⁵⁾ და რამეთუ სომხითმან ბრძანება მოილო სპარსთა მეფისაგან კელთ დასხმაჲ ებისკოპოსობისა თავით თვისით³⁶⁾. ესე რაჲ ცნეს ქეშმარიტად კვირონ კათალიკოზმან, აბაჲ ჰერთა კათალიკოზმან³⁷⁾ და იქმნა ცილობაჲ დიდი შორის სომხითისა და ქართლისა. ქართველნი ეტყუადეს, ვითარმედ წმინდამან გრიგოლი საბერძნეთით მოგუცა ჩუტნ სარწმუნოებაჲ, რომელი თქუტნ დაუტყვეთ აღსარება მისი წმინდა და დამეორჩილენით აბდიბოს ასურსა და სხუათა ბოროტად მწვალებელთა და სერაბინთა იგი სამწმინდაარსობით დიდების მეტყუტლებაჲ შუაშფოთეთ და უკორცოსა, გამოუთქმელსა წმინდასა სამებასა შორის ჰქადაგეთ ჯუარი და ვნებაჲ, ვითარცა საბელიანოზთა და იქმენით მოწაფეთ ბოროტთა მოძღუართა და არა დამეორჩილენით სარწმუნოებასა წმინდისა გრიგოლისსა და აჩემეთ ვნებაჲ უენებელსა სამებასა, ვითარცა მოგუცა განცოფებულმან მკაწრველ მან პეტროზ ანტიოქელ მან. მაშინ სომეხთა შეასმინეს ქართლი

³³⁾ აქ რაღაც უნდა აკლდეს, აზრი დაუსრულებელია.

³⁴⁾ „შეჩვენებით“? ამ სიტყვას შუა რამდენიმე ასო აკლია.

³⁵⁾ ე. ი. გრიგოლ განმანათლებელმან ანდერძად დაუღვა ოთხისავე სომხითის საეპისკოპოსოთა, რომ კესარია-ეკლესიასგან მიედოთ ხელდასხმა.

³⁶⁾ ესეც პოლიტიკურ მიზეზებით ძალად აჩვენისა სომეხთა შაჰ-ფეროზმა და ხოსრომ (იხ. ვრცლად **Асогиѣхъ**, стр. 65—70, Kirakos, p. 24—29 Add. et eidaire. a 'Hist. de la G., p. 107—125. Hist. de la Georg, I, 231, n. 2; Oukhtanes. p. 279. n. 1):

³⁷⁾ აგრეთი რომ მართლ-მადიდებელი იყო ეს სანას **Асогиѣхъ**, გ. 66—68, 70 Кага-и Катвази, **Исторія Арѡაши**, გვ. Hist. G. I, 231, n. 2; Addit p. 117—8, n. 3, 119; 481, n. a. 482. კზ^ი აბბასი მართლა თანამედროვე იყო კვირიონისა და სცხოვრებდა 551—595 წლების ახლო ხანებში (Addit. 482). როგორც სანას, 596 წლის კრების შემდეგ გარდაბანელნი (ალვანიაში), რომელნიც აგრეთის კზ^ს ექვემდებარებოდნენ, ქართველთაგან განყოფილან, მაგრამ კვისარმა ირაკლიმ მონათლა (ე. ი. მართლ-მად. გადმოიყვანა) ვარაზ გაგელი, ზევნის ქრონიკის ვარაზ-გრიგოლი (ქ.ცხ.; H. G. I, p. 228 n. 5; Addit. 483, n. a.; მე-VIII საუკ. მართლ-მადიდებელი კზ^ი ნერსე (ib. 485).

მეფესა თანა სპარსთასა, ვითარმედ ჰრომთა უპყრია სარწმუნოებამა³⁸⁾ და ესე ცილობა იყუ შორის სომეხთა და ქართველთაჲ დღეთა ნერსე კათალიკოზისა სომეხთასა³⁹⁾. და აღსრულებდას ნერსესსა, ნერსე, რომელსა ეწოდა შუაჲ, განვიდა ბოროტად ცხოურებისაგან და დაჯდა აბრაჰამ საყდარსა მისსა⁴⁰⁾. და განდევნა კვირიონ ქართლისა კათალიკოზმან და(?) მოსე ეპისკოპოსი კურტავისა საყდრისაგან თვისსა⁴¹⁾, რომელი დაედგინა წმიდასა შუშანიკს ნაწილსა თანა სომხითისასა⁴²⁾ და ითხოვა აბრაჰამ კვირიონისაგან საყდარი მისი; ხოლო იგი არა ერჩნდა მას. და განზინდა⁴³⁾ ცილობაჲ იგი შორის მათსა და მოუწოდა აბრაჰამ მღდელთა არარატისათა და ჰრქუა მათ: ანუ შეაჩუენეთ კრებამა ქალიკონისაჲ, ანუ განვედით სამკვდრებელით თქტენით⁴⁴⁾. და რომელნი დაემორჩილნეს, ვითარცა წერილ არს, დიდებმა ურთიერთას მიიღეს და დიდებამა მხოლომასა ლუთისა შეურაცხ-ყვეს და შეაჩუენეს წმინდა იგი

³⁸⁾ მართლაც ამ დროებში (575—590 წ.) მოხდა დიდი შფოთი საქართველოში სპარსთაგან (ქ-ცბა I, Hist. G. I, 191—2).—³⁹⁾ შეიძლება ეს სხვა ნერსე იყოს, რადგან ნერსე II 525—533 (თუ 553) და ამის შემდეგ კზნი იყვნენ: იოანეს (553—551), მოსე (551—593), რომელმაც ხელ-დასხა თვთ კირიონ ანუ პეტრე კათალიკოზი ქართველთა; ხოლო შემდეგ აბრაჰამი 593—616. Ciracos, p. 27, n. 1; Addit, 482, n. a, 483). ახრთა მიმდინარეობისაგან სჩანს, რომ ეს „ნერსე, რომელსა ეწოდა შუაჲ“ და სომხურად „მეჯინ“ აბრაჰამის წინა-მოადგილე ყოფილა.

⁴⁰⁾ 593—616 წ.—კვირიონ კათალიკოზად ეკურთხა 575 წ. მოსესგან, 577 გამოჩნდა მისი მონოფიზიტთა საწინააღმდეგე მოქმედება, 580 წელს დაადგინა კისსა. კურტავის ეპისკოპოსის მოსეს გადაყენებაც იქნებოდა 577—580 წ. (Oukhtanes, p. 280 და იქვე n. 2.)

⁴¹⁾ ამაზე ფრიალ ვრცელად სწერს მე-X საუკ. მწერალი Oukhtanes d'ourhta, თარგმნილი ბროსსესგან 2-e livr. აგრეთვე addit et éclaircie. a l' Hist. de la Geor. p. 109—125, სტეფანოს ორბელიანი XIII საუკ. მწერალი: Hist. de la Sionnie 1863, I, 63—79.

⁴²⁾ რადგან მოსე დაუდგენია ეპისკოპოსად თვთ წა შუშანიკს, სჩანს შუშანიკის წამებაც VI საუკ. მომხდარა და არა V-ში, წინააღმდეგ სომეხთა მისიტორიეთა და თვთ ბროსსეს ახრისა. ჩვენს ქრონიკაც მე-X საუკ. ხელნაწერში პოვნილი და თვთ ქ-ცბაც (გვ. 160) ამასავე კმოწმობს (იხ. ზემო გვ. 55—56); ისტორიულნი გარემოებანიც ამას ეთანხმებიან. მეტად საყურადღებო სხვა-და-სხვაობა სომხურ და ქართველთ საისტორიო წყაროების წა შუშანიკის შესახებ მოყვანილია ბროსსეს Addit. et Éclaircie. p. 114—117; 76—80; Oukhtanes, p. 348, 458 Hist. G. I, 214.—ანტონ კზს, სომეხთა წყაროთა ზედ-გაველნით, ბაკურის სახელი შეუცვლია ვახტანგ მეფისად („სამოთხე“, გ. 191) და სხვა მოთხრობაც შეუკეთებია. ამ კითხვას ეჭირება დაწვრილებითი გამოკვლევა, რომელიც ქართულ წყაროებს, ვგონებთ, დაამტკიცებს, გარნა უადგილობრიბისაგამო ჩვენ ვრცელს გამოკვლევას ამ კითხვისას აქვერ ვტვირთობთ.—კურტავი, აწინდელი გადზენკი, ვახუშტის გაჩიანი (ახტალას ახლო, რუსების სოფელი Каменка) მდებარეობდა გუგარკში, ტერეთის და ქართლის სამზღვარზე და ექვემდებარებოდა საქართველოს მეფეს და კათალიკოსს (იხ. ეკ. მუხ. № 170, გვ. 128, 112, „სამოთხე“ 186—191; Hist. G. 215. n. I Oukhtanes. p. 280, 296-7 ვახუშტ. გეოგრ. 142; Ciracos, p. 295—6, Асогияъ, стр. 258).

⁴³⁾ ე. ი. განდიდა.—⁴⁴⁾ ე. ი. ქალიკონის კრება უარ. ჰყავთო, თორემ თქვენს ეპარქიებს დაჰკარგავთო, განგდევნიოთ.

კრება და ჯუარი შორის წმინდასა სამებასა დააწესეს; და რომელიმე არა დემორჩილნეს და განიხსნეს სამკვდრებელით მათით და უცხოებით აღესრულნეს⁴⁵). — შემდგომად აბრაჰამისა დაჯდა კომიტოს⁴⁶), რომელი იყო მდიდარ და მოხარკე სამოსელთა და საკედართა ზედა, რომელიცა თელთაგან პატიოსანთა ბიერილთა⁴⁷) შეამკობდა თავსა კურთხისასა. ამან უფროას ყოველთასა შესძინა ცილობასა ქალკიდონისასა, და მისცა შვიდი საეპისკოპოსო კელთა ქუტსუე ჰერთა კათალიკოზისასა და შეიერთა იგი და შეჩუქნებად სცა კრება ქალკიდონისა⁴⁸). და მისცა ჯუარი სიენელთა ეპისკოპოსსა, რათა ვიდოდის ჯუართა წინაშე მისსა, ვითარცა კათალიკოზი⁴⁹) და განუფართნა ნაწელი მისნი, და კუალად სხუათაცა ეპისკოპოსთა განუფრცნა ნაწილი მათნი⁵⁰) და ესრეთ შეიერთა ყოველი სომხითი წინააღდგომად კრებასა ქალკიდონისასა. — და მაჰრე გუტმელი⁵¹) ვინმე და წყეული იოჰანე, რომელსა ეწოდა რეცა მოძღუარ, აღჭურა წიგნთა წინააღსაღდგომელთა კრებისათჳს წმიდისა ქალკიდონისა. და აღუთქუა მას შემდგომად თჳსა დაჯდომამე საყდარსა მისსა, და თარგმანებად სცნა წიგნნი მწველებელნი ტიმოთე აღექსანდრიელისანი, რომელსა ეწოდა კუტრნი⁵²) და პეტროს მკაწრკელისნი, რომელსა ეწოდა მგელი და სევერიოსისნი და სხუთა მწველებელთანი, და სახელად დაწერნა თქმულად მართლ-მადიდებელთა მოძღუართანი: წმიდისა სპაკისნი და მოსესი, და ამით ტყუილითა დააჯერა ქუტსუანა ყოველი.⁵³) სომხითისა.

მა მრავალნი საკითხავნი გამოთქუნა და სახელ-სდვა თჳსად და ეგრეთვე კანონნი და წესნი პირველნი ცვალნა და თვთ დაუსხნა მრუდნი, რომლითა აიშალა ძუტლი და ვერ დაამტკიცეს ახალი, არამედ ყოველი კაცი თჳს-თჳს სახეობს, ვიდრე მოაკამოდე.⁵⁴) და ესე ყოველი ქმნა კელითა.

⁴⁵ ბროსესს საფუძელიან გამოკვლევით ეს მოხდა 516 წელს (Hist. G. I, Oukhtanes p. 280; Kirakos p. 24; Addit. p. Асогикъ стр. 59 — 60). აქ საჭიროდ უნდაცხთ ჩავუერთოთ, რომ სურენის მოკლე ყოფილა არა 571 წ., როგორც ჰგონებს ებინი (Асогикъ, გ. 59), არამედ 572 წელს, რადგან 22 თებერვალს სამშაბათი მოდიოდა 572 წელს და არა 571-სა (იხ. აგრეთვე Stephanos, Hist. de la Sioumie, p. 62—3. Ист. Агванъ, გვ. 216).

⁴⁶ კომიტას იხდა კუნად 616—624 წ. (Асогикъ, 61; Kirakos, 27, p. 1.)—

⁴⁷ „ბერეულთა“? —⁴⁸) ე. ი. სომხითის საკათალიკოზოდამ შვიდი ეპარქია დაუთმო სერეთის კათალიკოზს და ამით მოისყდა იგი.—⁴⁹) მხოლოდ კათალიკოზებს ჰქონდათ ეს უპირატესობა.—⁵⁰) ე. ი. გააერთიანა ეპარქია მათი.—⁵¹) მაირე-გუტმელი იოანე ანუ იოანე მაირეგომელი, რომელმან მონოფიზიტური მწველებლობა შერთო სომხურ საეკლესიო წიგნებს, იმ დრომდე წმიდად თარგმნილეს. იხ. Асогикъ стр. 61, 62. ამ იოანეზე ახალი საყურადღებო ცნობები დატულია ამ არსენის წერილში.—⁵²) ტიმოთე აღექსანდრიის პატრიარქი წოდებული „მლღურად“; ხოლო ქართულად კუტრნად, იყო თანამედროვე ქალკიდონის კრებისა და განიღვნა მონოფიზიტობისათჳს; 451—457 წ. Kirakos p. 19.—⁵³) ასოლიკის თქმულებით (გ. 61) მაირე გომელის წიგნეზი თანამედროვეთა არ შეიწყნარესო. (Hist. Sioumie, 64. 73—4).

⁵⁴) არსენის დროს ერთ-გვარი წესი არ ყოფილა დამკარებელი სომეხთ ეკლესიაში. შენანიწვევია, რომ სომეხთ კათალიკოზნი და მწერალნი ჩვენს დრომდისაც კი სხვა-და-სხვაობენ,

განცოფებულისა იოანე მარე გუშმელისათა, და რომლისათჳს დაშურა ვერ მიემთხვა კორციელსაჲსა საწადელსა მისსა, რამეთუ ესე ყოველი ბოროტი საყდრისათჳს იძმაჲსა და არაა ირგო⁵⁵⁾; არამედ ქრიტიფორე ვინმე დაჯდა,⁵⁶⁾ რომელი იყო მტერ მაირე-გუშმელისა და განწმარდა სულითა იოანე და კუალად გარდაადგეს იგი მიზეზითა რაჲთმე⁵⁷⁾ და ელხინა იოანეს და აქათჲსა არა მიხუდა საყდარი. რამეთუ ვზრა დაიპყრა⁵⁸⁾ და უფროჲს შეაწუხა სული მისი მზაკვარი, რამეთუ ნება მოშიშთა მისთა ყვის უფალმან, ხოლო უკეთურნი დღედ რისხედ დაჰმარხნის. და ესე ვითართ ზაკვითა განდიდნა პირველ მოხსენებული იგი კომიტოს და ეუფლა ნაწილსა ზედა წმიდისა გრიგოლისსა და მარგვეტმელისა მიერ აღიგსო ქუტყანაჲ სომხითისა სიკუდილისა მომტყულებლითა სწავლითა.

აქა უკუპ აღესრულა ჩუენება იგი წმიდისა გრიგოლისი, რომელი აუწყა მას სულმან წმიდამან, ვითარმედ რომელნიმე ცხოვართავანი უკუნ იქცეს და მგელ იქმნეს და ზედამოეტევენეს ცხოვართა და დაბძარენეს უწყალოდ.⁵⁹⁾ ვერეთე აღესრულა ჩუენებაჲ წმიდისა საჰაკისი⁶⁰⁾, რომელ იხილა ბირთვ ოქროჲსა და ინფორი (sic) ზედა წმიდასა საკურთხეველსა. რამეთუ აკოცას თანა მეფობისა არბათაჲსა (არშაკოსა)⁶¹⁾ აელო მღვდლობაჲცა წმიდისა გრიგოლის ნათესავისა; და ეყენეს (ქეკენეს?) ქარტასა მას ოქროწერილნი იგი რადაგნი და შეკორცილმან დაიპყრა ადგილი იგი ოქროჲ ბრწყინვალთა(ჲ). ესე არს რომელნი შეუდგეს მარე-გუშმელისა მოძღურებასა.

ხოლო არა მკირედი აღთქუმა ყო ხუასრო მეფემან ნერსე კათალიკოზისა მომართ, რომელსა ეწოდა შუაჲ, ესე არს სომხურად მიჯინ⁶²⁾, რომლითა შე-

როგორც ცხადად დამტკიცებულია ანტონ კათალიკოზის „მზა-მეტყველებაში“, ერთი განკერძოებული და დათავებული სარწმუნოებრივი მოძღვრება. ვერ შეუძლებიათ. ძველ კათალიკოზთან ერთი წილი მართლმადიდებლობით სარწმუნოებას აღიარებს, მხოლოდ სიტყვითა არ აღიარებენ ქალიკდონის კრებას, ზოგნი მონოფიზიტობენ, სხვანი ნახევარ-მონოფიზიტობენ, ბევრნი იყენენ მართლ-მადიდებლობის აღმსარებელნიც. ეს არის მიზეზი იმისი, რომ მენიერნიც ვერ ვერ დიშყარებულან ერთს ჰაზრზე სომეხთ სარწმუნოების შესახებ და სხვა-დასხვებრ სჯიან ამ საგანზე. თუთ სომხურ საეკლესიო წიგნებში კი მრავალად დათესილია მაიერგომელისა და მიმღევართა მისთაჲნ ღვარძლი მონოფიზიტობისა.

⁵⁵⁾ არსენის ნათქვამს თითქმის ამტკიცებს ასოლიკი, გვ. 61.—⁵⁶⁾ 624—629 წ. იხ. Hist. Gr, I, 196, n. 5.—⁵⁷⁾ Асогикъ, 61.—⁵⁸⁾ 628—639 (Addit. et Éclairc. p. 483). ამ ეზრას და კეისრის ირაკლის დროს 628 წ. სომხითის კრებამ მიიღო მართლ-მადიდებლობა: Асогикъ, 61; Kirakos, p. 28; Stepanos, Hist. de Siounie; იხ. Ch. XXXVII.

⁵⁹⁾ ეს წინასწარმეტყველებრივი ჩვენება წრისა გრიგოლისი იპოვება ჩვენგან პოვნილს, XI საუკ. მისს ცხოვრებაში (წერა-კითხ. ხელნაწ. № 384).—⁶⁰⁾ 390—440 წ. (Kirakos. p. 12, n. 8; Асогикъ, Стр. 50).—⁶¹⁾ 428 წელს. Исторія Аванъ, გვ. 290; 369.

⁶²⁾ 524—533 წ. ? იხ. შენიშვნა № 21. აღვანნი რომ მართლ-მადიდებლობას ირჩევენ, ამაზე იხ. Асог. 74.—⁶³⁾ 639—661 (Асогикъ, 71). ოქროცხელებუბა წვერბრისა ასოლიკით (გვ. 74—75) მიეწერება კზს იოანეს (722—733 წ.);—ამ ნერსეზე იხ. Асогикъ,

არცია უგულისკმოა გული მისი. ქმნა კრებაჲ პირველი დღენს (იხ. შენ. № 72) და განეშორნეს სჯულითა ბერძენთა და იპრუსალიმსა.

ხოლო ქართლი ყოველი და მეოთხედი სომხითისა განეყენნეს კელთ-და-სხმასა მღდელობისასა სომეხთაგან; არამედ ჰერნი და სიენიელნი ეამ ერთ განეყენნეს და კულად შევირინნეს ნერსეს ვისმე, რომელი წუშ[რ]თა ოქროა-ცხებულ ჰყოფდა⁶³). ქმნა კრებაჲ სომეხთა კათალიკოზმან იოანე მანაწყეტრტს⁶⁴) და წყლისა რთვაჲ და პურისა ცომი გააშორნა წმინდასა სადღუმლოსა და ბალარჯი დაურწყოჲ, დაამტკიცა, რომელი არა ესწავა წმიდათა კრებათაგან პირველთა და წინააღუდგა საღოთთა წერილთა⁶⁵), რომელსა იტყვს წმიდა მოციქული: სამნი არიან, რომელნი წამებენ: სული, სისხლი და წყალი, რამეთუ წყლითა(?) და ვეზიარებით მოსატევებელად და საყსარდ. და სოლომან თქუა: უსხი თვისი დაკლა და განზავა ტაკუთა თვსთა ღვნოჲ და მორწმუნეთა ჰრქუა: „მოვედით და სუთ ყოველთა“;—დიდი ათანასი იტყვს, ფსალმუნსა განჰმარტებს: სასუმელი კელთა შინა უფლისათა ურწყული სავეს არს სხმულითა. ურწყოჲ ღუთაებასა მოასწავებს, და სხმული იგი—კაცებასა, ესე არს წყალი, რამეთუ პირველი სიმდაბლე ღუთაებასა თანა-შერევენა იყო უძღურისა ბუნებისა ჩუწნისა; და ესე მოასწავებს ორსა ბუნებასა ღუთაებისა და კაცებისა ქრისტესისა და ამით ჯერ არს განზავება ღვნისა. და ებიფანე ეკვრელი მასწავებს ამასვე სახესა, რომელ იტყვს: „შენ ხარ მღდელ უკუნისამდე წესსა მასზედა მელქიზედციკსა“. რამეთუ მელქიზედეკ პურსა და ღვნოსა შესწირვიდა არა უცომოსა და ურწყოსა და ამისათჳს ცვანთ მისი მღდელობისა სახე. და წმიდა ბასილი იტყვს წმიდათა(?) საიდუმლოთა მეორესა(?), ვითარმედ აღიღო პური და ამალღებული⁶⁶) მიგიპყრა⁶⁷) შენ ღწა (დმერთსა) მამასა, აკურთხა, განტეხა და მისცა მოწაფეთა. ეგრეთვე სასუმელი მოსთულღებული ვენაკისა აღიღო, განზავა და მისცა კურთხეული მოწაფეთა თვსთა.

ხოლო მრავალ-სახე იყვნეს წვალეზანი მათნი: საბელიანოსნი, იაკობნი და ტიმოთე კურნისნი, რომელთა სენი მანიქეველთა ეპყრა, განშორებულნი ყოველისა სიმართლისა და კანონისაგან. რამეთუ ამათ კელი აღიკარნელისა

გვ. 62—71. აქ ლაპარაკია იმ კრებაზე, რომელიც იქმნა 726 წელს „მანაწყეტრტს“, ხოლო ასოლიკით (გვ. 74) მანაქეტრტს, რომელშიაც სომეხებმა ახლად შემოიღეს უფუერ პურით ზიარება და სხვა ცვლილებანი, არსენის მიერ აღნიშნულნი (АСОГИКЪ, გვ. 74—5). ამ კრებამ სომხითის ეკლესია სრულიად მოსწყვიტა მსოფლიო ეკლესიიდან და შემოიღო მონოფიზიტობის ღვარძლები და ახალ-საეკლესიო წეს-წყობილებანი. ამისი მოქმედი კზი იოანე, კაცი ანგარი, ამპარტავანი და დიდების მოყვარე, მეგობარი იყო ხალიფასი, რომლის ბრძანებით მოახდინა კრება დასარღვევლად პოლიტიკურის კავშირისა ქრისტიან სამეფოთა შორის (АСОГИКЪ 74—5). მანაქეტრტის კრება ბ. პატრიარხით იყო 650—4 წ.: Гевандъ, გვ. 132.

⁶³) იოანე სოფლიდამ „ოწუნა“ 718—729 წ. (H. Sioumie, p. 72)—⁶⁴) ამას ასოლიკით ამტკიცებს, იხ. გვ. 74—75.—⁶⁵) ე. ი. ცომოვანი?—⁶⁷) აქ დედანი ძალიან დაჩრდილულია.

მომკუდარისა დაიღვეს მოწამედ თავსა, ოღეს მოყუასთა მისთა ორთა არა აქუნდა მოწაჳე; და მამათა თქუეს, ვითარმედ სამთა ჯერ არს წამება სარწმუნოთათაჲ. მათ ვიღრე არა დაეფლა ივლიანე, აღიღეს კელი მისი და დასდევს მოწამედ თავსა ზედა ე[რ]თისა მათგანისასა, რომლისათჳს სახელ ედები(ს) ვიღრე მოაქამომდე კელნამკუდრევენი⁶⁸⁾ და ესრეთ დღითი-დღე შეურაცხ იქმნნეს და მოაკლდებოდეს მწვალებელნი იგი და არა აქუნდა [ლონე საი]დამცა⁶⁹⁾ იკურთხეს ეპისკოპოსი.

და განისმა სომხითისაჲ, ვითარმედ განდგეს სარწმუნოებისაგან წ[თა მამათასა] და კელ-დასწისაგან კესარიისა, ვითარცა ესწავა მისგან. და მიუვლინეს ნერშაპუს ტარონისა ეპისკოპოსსა, რომელი დაედგინა სპარსთა მეფესა ორთა თანა მოყუასთა მისთა და ჰრქუეს, ვითარმედ ყოველნი გარდაიქცეს ერთბამად და აღიღეს ნისტორისა წვალეზა და კრება ქალკიდონისა დაამტკიცეს და ჩუქნ არა გუაქეს საყდარი, სადა კელნი დავისხნეთ და მიეჳმართ[ა]ეთ შ[ა]სა (შესსა) კეთილად მსახურებასა, რათა დაგვდგინნე ჩუქნ ეპისკოპოსნი, რამეთუ ყოველთა ცნეს გარდაქცევაჲ მათი წვალეზად.

და რამეთუ სპარსთა მეფენი აძიულებდეს სომეხთა, რათა განეშორნენ ბერძენთა სარწმუნოებასა, ვითარ პირველ ვახსენეთ. და რათა სძიულილი შთაეარდეს შორის მათსა გამოშორებითა სჯულისათა და ამათ უმეტეს მორჩილ იყვნენ სამეფოსა სპარსთასა, და ქრთამი დიდ-ძალი აღუთქუნა (sic) წინამძღუართა სომეხთა, რათამცა იქმნა ეგრე, რაჟამს აღებულ იყო მღვდელთ-მოძღურებაჲ გრიგოლის სახლისაგან⁷⁰⁾.

და აღუწა ნერშაპო ეპისკოპოსმან ნერსე კათალიკოზსა, რომელი იყო აშხარაკლი⁷¹⁾, ესე იყო ბოროტად მწვალებელი, და პ[ა]რსე (ჰეტრესი) ვისმე

⁶⁸⁾ აქ არსენი უბრუნდება იმას, თუ როგორ აყურთხეს სომეხთა თჳსი კათალიკოსი, რადგან შემდეგ მსოფლიო ეკლესიად განცარდომისა მართლმადიდებელნი პატრიარქნი და კეთარიელნი ეპისკოპოსნი არ უყურთხედნენ მათ კათალიკოზ-ეპისკოპოსთა.

⁶⁹⁾ რამდენიმე ასო წაბლალულია, ალბათ უნდა წერებულყო: [„ლონე საი]დამცა“ და სხ.

⁷⁰⁾ АСОГИКЪ, გ. 62—70.—⁷¹⁾ ე. ი. სოფლისგან იშხარაკლისა; ასოლითი Аштаракенъ (გ. 58); იხ. შენიშვნა № 21. ვგონებ ნერსე იშხარაკლი და ნერსე „მეჯინ“ ანუ „შუაჲ“ სხვა-და-სხვა პირნი უნდა იყვნენ, რადგან უკანასკნელი ცხოვრებდა 525—533 წ., ხოლო პირველი, როგორც სჩანს, 549—551 წლებში. ასოლიცი ირევა აქ ქრონოლოგიაში (გვ. 58, იხ. შენ. № 39. იხ. Исторія Агванъ, გვ. 239; 142; 269; 217—20; 93—7).

⁷²⁾ პირველი კრება ნერსე „მეჯინის“ მეოთხე წელს, ე. ი. 524+4=528 წ. (АСОГИКЪ, Kirakos, p. 23, 315—317 და გვ. 58). ხოლო ეს მეორე კრება დგინისა უნდა იყოს სხვა, რომელიც მოხდა მეოთხმეტესა (უნდა მე 24-სა) ისტვნიანე მეფისასა ე. ი. 527+24=551 წელიწადსა, მეორესა (უნდა: „მეოცესა“) ხუასრო სპარსთა მეფისასა, ე. ი. 531+20=551 (ხუასრო I ქ 578); წელიწადსა მას რომელსა ეწამა წა იზიდ-ბუზიდ, ე. ი. 552 წელს (АСОГИКЪ, გ. 316); კათალიკოზობასა ნერსე იშხარაკლისა, რომელიც ალბათ ჰმართებდა 549—551 ანუ 549—553 წლებში.—სომეხურ წყაროებშიაც არეულია ეს ქრონოლოგია და განმარტულია ემი-ნისაგან, (АСОГИКЪ, გ. 315—317),—ნერსე III ცხოვრებდა 638—661 წ. (Admit. p. 76).—იოხანეს (ნერსეს) კათალიკოზობდა 533—550 წ. (АСОГИКЪ, 58).

ქერდულსა, სხუათაცა ეპისკოპოზთა და აზნაურთა, და ბრძანეს მეორედ
კრებაჲ დიდი ყოფად, და მუნვე ღვინს მისვე ნერსესზე წელსა მეორე-
სა⁷²⁾ და მეთათხმეტესა წელსა იტსჯნიან მეფისასა, წელიწად-
სა მეორესა ხუასრო სპარსთა მეფისასა, წელიწადსა მას, რომელსა იწამა წმი-
და აზიდ-ბუზიტი; და კულად შეაწუნეს წმინდა იგი კრება ქალკილონისაჲ და
სახელს დევს⁷³⁾ ნესტორიანი, სიტყუსაებრ აბდიბო ულთოჲსა, და მასვე წელსა
განაცხადეს წიგნი იგი თარგმნილი ტიმოთეს და ფლავიონ მწვალღებელთანი,
რომელნი [იყვნეს ასურ⁷⁴⁾], რომელნი პირველვე აღწერნეს წინა-აღსაღვომე-
ლად ქალკილონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტეს ღუთისათა, და კუტრინისა⁷⁵⁾
წერილთა მორჩილ ექმნეს სიკუდილად თავთა მათთა და ჰსთქუეს ერთი ბუ-
ნებაჲ სიტყუსა ღუთისა და კორცთა, და უკუდავითა ბუნებითა ქადაგეს ქრის-
ტე ჯუარკმულად და მომკულრად; ესე არს შეჰმატეს „წმიდაო ღმერთოსა“
რომელ არს ხაჩეცარი, სიტყუსაებრ პეტროზ ანტიოქელისასა⁷⁶⁾, რომელსა
საბელისი აქუნდა სენი. და განსაზღურეს შეჩუბნებით კიდე (sic) განდგომ[ისა] მარ-
თლისაგან სარწმუნოებისა, და პირველ მოხსენებულნი იგი მწვალღებელნი მო-
ძღუარნი წარავლინეს ყოველსა ასურეთსა ხარებად უკუნისამდე ჰყრობად ერ-
თობით წვალებაჲ მათი.

და მენტრაპოლიტად⁷⁷⁾ თჳსად დაადგინეს ალიკარნელისაჲ იგი ეკლემიკუ-
დრისაჲ და ზოგთა აბდიბოჲს კერძთა სხუაჲ ვინმე.

ხოლო ყოვლადვე არა-სადაჲთ აქუნდა წამება პირველი მამათაგან და კრე-
ბათა წინააღმდგომად (sic) კრებისა ქალკილონისასა და ო[რთა] ბუნებათა უფლისა
ჩუპნისა, იხსო ქრისტესთა და თვთ იკო[და] საღმობაჲ გულისა მათისა, რამეთუ
განშორებულ იყვნეს ქეშმარიტებისაგან, რომელი ესწავა წმიდისა გრიგოლი-
საგან მართალი.

და სამი ოდენ წელი⁷⁸⁾ გარდასრულ იყო კრებითდგენ ქალკილო-
ნისაჲთ და მათ მე(?) წა(წმიდა) საჰაკ⁷⁹⁾ და მასტოზ (მახტოკ?) შეილიშვილნი
გრიგოლისნი და ყოველნი მეფენი მათნი და მოძღუარნი მათნი, რ[ა]ლთა პირვე-
ლნი წიგნი თარგმნეს ნეტართა ლეონტი და ის[ა] (იოსებ) წინამძღუართა სომ-
ხითისათა და სხუთა ურიცხუთა წმინდათა და იეკლი წმინდა დასთესეს მათ
შეარის, ხოლო მათ ფიცხელი ეკალი ნებსით განაწონეს სულთა მათთა და
ერსა უბრალოსა და თვთ მისე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი და
არცა მისი ისმენეს.

ამისა შემდგომად გარდაკდეს ჟამნი რაოდენნიმე, მოკულდა ეაკჰან შამ

⁷²⁾ ეს სიტყვა მქალაქა დედანში; უნდა იყოს: „სახელ-სდეგს“. — ⁷³⁾ ეს ორი სიტყვა სრულიად გადასულია, ჩვენ თვითონ ჩაუკით აზრთა მიმდინარეობის მიხედვით. — ⁷⁴⁾ ე. ი. ტი-
მოთეს: იხ. შენ. № 52. — ⁷⁵⁾ „მეწაწერელისა“ Γναφης ανθ. φυλονης“, იხ. შენ. № 36).

⁷⁷⁾ ბიტროპოლიტად? — ⁷⁸⁾ ე. ი. 453—454 წ. აქიდან არსენი ისევ უბრუნდება პოლი-
ტიკურს ისტორიას სომხეთისას, ხულო აქამდე მოკვიტობდა სომხეთ ეკლესიის მსოფლიო
ეკლესიიდან განწარდნის ამბავს. — ⁷⁹⁾ 384—434 წ. აქ დედანი მეტად გადასულია.

კუპნი⁸⁰), რომელმან სიმენითა თვისითა დაიპყრა მარზაპნობამ სპარსთაგან და ძებნა სამართალნი ქრისტიანეთანი, თრდატ მეფობითგან დადებულნი წესნი ეკლესიისანი და გლახკათანი, უკუმოიკუნა სოფელნი და უხარკოდ განათავისუფლნა.— აქაათგან სპარსთა დაიპყრეს სომხითი და შეურაცხ იქმნა წესი სა-ქრისტიანო და ეკლესიათა განგება აიკოცა (sic) და აზნაურთა კელმწიფება დაეცა სპარსთა მარზაპნთაგან⁸¹) და კათალიკოზნი და ეპისკოპოსნი განდრკეს სიმართლისაგან და კადნიერებამ მოიღეს სპარსთაგან წინააღდგომად აზნაურთა და ხარკსა სოფელთასა თვთ გარდაიკიდეს, და ეპისკოპოსთა და ქორეპისკოპოსთა მიანდვეს ქუტყანა, ვითარცა მორჩილთა მეფობისა სპარსთასა.

ბა რომელთამე კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა მეფენი სპარსთანი დანიშვილნეს და ძეობილად უწოდდეს კავადს,⁸²), რომლისათვისცა მსჯელობა მთავრობისა თვთ მიიტაცეს და არა სიმართლისაებრ კანონთასა, არამედ თვისისაებრ ნებისა იქცეოდეს და საკმარი ეკლესიათა არა ვითარ დაწესებულიყო ეკკლესიათათვს, არამედ საკმარად თვსა და კაცთა საჩუბნებელად განაბნევდეს, რომლისათვს ეპისკოპოსნი ყოველნი და მამასახლისნი ყოველნი მიიქცეს ღუთისა განსარისხელსა ამოასა შესაძინელსა სათნოებითა მეფეთა უღთოთათა.— და შერამე აზნაურნი და ერისგანნი მიბაძვიითა მათითა განემორჩეს ყოვლადვე კანონთა განწესებულთა წმინდისა ნერსესთა და წმიდისა საპაკისთა, რომელ(?) დღეთა ვაჰან მამკუპნისათა დაესხნეს ერთგვის წელიწადსა შინა სახლთა ყოველთა დიდებულთასა ყოფად სახსენებელი ერთისა ვისმე წმიდათაგანისა, რათა განისუპნონ გლახკათა, სნეულთა, და ჭირვეულთა, ობოლთა და უპუვართა ალაპითა სახლთა შინა მათთა სადიდებელად ღუთისა. ესე ყოველი განაქარვეს თათთა თვსთა შესაძინელებისათვს⁸³), და დაქსნდა და დაირღუა ყოვლისა სულიერისა კეთილისა ჩუტულება და წესი და დაიკვდრა ბოროტმან მოდღეინდელად დღედმდე და იქმნეს საეპისკოპოსონი, ვითარცა საკერპონი, და მივიდიან აზნაურნი კარად საეპისკოპოსოდ და არა ჰპოვიან ჟამი შესლვად და შეიქციან სირცხვლეულნი, ვითარცა კარისაგან სპარსთა მარზაპნთაჲსა და უფროჲსლა. რომლისათვს ვერლარა დათმინეს შეურაცხება იგი ფრიად ვარდან მამკუპნმან⁸⁴), რომელსაჲ ჩოქბი ეწოდა, რომელ არს ურჩ, და ნათესავთა მისთა აზნაურთა სხუთთა შერაცხილთა მოკლეს სურენ ვინმე მარზაპანი სპარსი და სახლები

⁸⁰) 482—511 წ. Асогийкь, 55—56. Hist. G. I, 189, 196.

⁸¹) Асогийкь, стр. 57—8, Kirakos, p.—⁸²) ხოსროპარეს 590—628 წ. (Addit. 476); ხოლო ხოსროვ 531—579 წწლად შუა მეფობდა.

⁸³) რომ სპარსეთთან დაახლოვება სომხების სამღვდელეობების საქმე იყო, ამას ამოწმებენ თვთ სომეხთ მესტორიენი. ამას შეუდგა გაძლიერება სპარსთა მარზაპნებისა, დამკირება სომეხთ მეფეთა და დიდებულთა. არსენი გვიჩვენებს, რომ ყოველივე ეს იყო ნაყოფი სომეხთ სამღვდელეობების ანგარებრივის ანგარიშებისა, და თვთ 551 წლის განდგომა სომეხთა მსოფლიო ეკლესიისაგან იყო ამავე ანგარიშების შედეგი.

⁸⁴) ე. ი. ვარდან მამეკონიანი (შეადარე, Steph. Hist. Siounie p: 65—7).

მათი მათი (bie) მოწუცს ცეცხლითა⁸⁵) და დედა-წულითურთ ლტოლვილნი წარვიდეს კოსტანტინოპოლის; და წარვიდეს და შეიწყნარან კეთილად შეფეშან ისტინანე⁸⁶), ხოლო ივინი არა ეზიარნეს⁸⁷) მათთანა (მოწა); და დაუკვრდა შეფესა ესე და იკითხა მიზეზი⁸⁸). ხოლო მათ უთხრეს, ვითარმედ ცილობა იქმნა კრებისათვის ქალკიდონისა და მოძღუართა ჩუქნთა არა შეიწყნარეს; და ბრძანა შეფეშან მოწოდება მოძღუართა და ეპისკოპოსთა სომხითისათა, რათა გამოიკითხონ და ცნან მართლი. — და შემოკრება კრება დიდი კოსტანტინეპოლის⁸⁹) და ფრიადი გამოწულილვითა ყვეს და განმართლდა სამართალი და აღიარეს ყოველთა ერთობით კრებაჲ ქალკიდონისა და თვით სომხითმან ყოველმან დაწყევლა და შეაჩუქნნეს მგომბარი მისი და შეერთნეს მათ თანა და ითხოვეს შეფისაგან კეთილად დასავლისა კარი სოფიამსა აღშენებად ფასითა თვისითა, რამეთუ მას ოდენ ჟამსა აშენებდეს მას. და მიანიჭა შეფეშან საწადელი მათი და მათ მისცეს ფასად შენებისა ვეცხლი წმინდა ათი ბევრი და სახელად უწოდეს „კარი სომხითისაჲ“ ვიდრე მოაქამომედ⁹⁰).

და მოიქცეს კრებისა მისგან და მოიწივნეს სომხითს და რომელთამე გულმოდგინედ შეიწყნარეს და დაემორჩილნეს ერთობასა და რომელთამე, ვითარცა გუტლთაჲ, უფროასლა შესძინეს აღძრუება ერისაჲ და შუთით ბირებითა მადრე გუტმელისაჲთა და ესე იქმნა, დღეთა იოანე კათალიკოზისათა⁹¹).

ამისა შემდგომად მავრიკ კეისარმან⁹²) წარავლინა მუშელ მამკუტნრი დიდი ზორავარი სომხითისაჲ და მისცა სამეფოჲ სომხითისა ზუასროს⁹³);

⁸⁵) სურენ მარზაპნის მოკლე (564—572) მოხდა 572 წ. და არა 571 წელს, როგორც ჰეიქრობს ევინი (Асогикъ, стр. 59), რადგან 22 ფებერვალი სამშაფთს მოდიოდა 572 წ. (იხ. ზემო შენ. № 45). ბროსე ამას გვიჩვენებს 570 წ. (Hist. Siounie, p. 62; 62).

⁸⁶) იუსტინიანე II 565—577 წ. (Hist. G. I, 220). —⁸⁷) ე. ი. მათს წირვა-ლოცვაში მონაწილეობა არ მიიღეს.

⁸⁸) ესეც საბუთი იმისი, რომ სომეხთა განდგომაგათავებულ საქმედ არ მიჩნდათ, რადგან ეს იყო რამდენისამე ეპისკოპოსის ანგარიშების შედეგი. საკართველოშიც არ სჯეროდთ, რომ სომეხნი მართლა განდგნენ და ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ 596 წლამდე ერთობა ქართველ-სომეხთ ეკლესიათა არ შეწყვეტილა.

⁸⁹) ამასვე იტყვის Асогикъ, стр. 59. —⁹⁰) Ibid. იუსტინე II-მ განაახლა დაქცეული სოფია.

⁹¹) იანე ასოლიკით იჯდა 533—550 წელს, ხოლო აქ აღწერილ დროებაში 572—577 წლებში, იჯდა მოსე (Асогикъ, 58—9). ამის გამო აქ უნდა იგულისხმებოდეს კზი იოანე (გოგვიტელი?), რომელიც მართლ-მადიდებელი იყო და განაგებდა იმ ნაწილს სომხითისას, რომელიც ბერძნებს დარჩათ. ეს იოანე თანამედროვე იყო მოსე და აბრამისა და მოკვდა 616 წ. (იხ. ამხე ბროსეს ჰაზრი Kiracos. p. 27 და n. 1).

⁹²) მავრიკი ჰმართივდა 13 აგვისტოდამ 582 წ. 27 ნოემბრამდე 602 წ. (Hist. G. I 216, Kiracos, p. 25—26; მოსე კზი 551—594 (Каганкватвацъ, стр. 214).

⁹³) იხ. Асогикъ, стр. 60. —საკუთრადღებოა, რომ არსენი და ქ-ცხბაყ არას ამბობენ იმ 596 წლის კრებაზე, რომელმაც სამუდამოდ დაარღვია კავშირი ქართველ-სომეხთ ეკლესიათა შორის (Addit. 107—125; Kiracos. p. 23—5 და Oukhtanes, p. 277—351).

ხოლო ხუასროვ დღინითგან ყოველი დაამორჩილა კეისარსა და იქმნა მშვიდობა შორის მათსა⁹⁴⁾ და მუშელს ნიჭი დიდ-ძალი მისცა და წარავლინა იგი სამეფოდ; და ვითარ მიიწია მუშელ კოსტანტიპოლის და დაემთხვია დღესასწაული ჯუართა აღპყრობისაჲ და არა ეზიარა იგი მათთანა და ყოველნივე, რომელნი იგი მათთანა იყვნეს, და იკითხა მეფემან და აუწყეს, ვითარმედ კრებისათჳს ქალკიდონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტესთ.

ხოლო მეფემან ჰრქუა, ვითარმედ უწინარეს შენსა ვარდან: და მისთანათ აზნაურთა ყოველთა შეიწყნარეს კელითა მოძღუართა თქუენთათჳს და მრავლითა გამოძიებითა წერილთაჲთა. ხოლო მუშელ ჰრქუა: «ნუ უკუპ უმეცრებითა, გინა შიშითა თქუენითა; არამედ უკეთუ ბრძანოს ქრისტეს მოყუარემან მეფობამან შენმან და სიმართლით შუამდგომელ იქმენ, ჰპოო ამისთჳს ჰეშმარიტი მოძღუართა ჩუენთაგანა».

და უბრძანა მეფემან კათალიკოზსა სომხითისასა მოსეს და ყოველთა ეპისკოპოზთა, რათა მოვიდენ კოსტანტიპოლის და კუალად გამოიწულილონ და დაემტკიცოს შ[ართალ]ი.

ხოლო მოსე კათალიკოზი არა დაემორჩილა, არამედ ესრეთ ჰრქუა მოციქულთა: «არა წარკვდე მდინარესა აზაცსა, რომელ არს საზღუარი სპარსთაჲ, არა ეკპო ფურნიდი ბერძენთა და არცა ესუა თერმონი მათი» და ვგრეთვე ეპისკოპოსთა ვასპურაგანისათა, რომელნი იყუნეს სახელმწიფოსა ქუეშე სპარსთასა, არა ინებეს წარსლვაჲ. ხოლო ეპისკოპოზი ტარონისა და ყოველნი ეპისკოპოსნი, რომელნი იყუნეს კელსა ქუეშე ბერძენთასა, მსწრაფლ მიიწინეს სამეფოდ და კუალად ყვეს გამოძიება და დაამტკიცეს მეორედ კრებაჲ ქალკიდონისა წინაშე მავრიკ მეფისა ერთობით ყოველთა და აღიარეს ორი ბუნება ქრისტესი ჰეშმარიტი და დაწერეს ფიცი ერთობასა ზედა უკუპ, და წარმოვიდეს, და ვითარ მოვიდეს სომხითს არა შეიწყნარა მათი მოსე კათალიკოზმან და სხუათა ეპისკოპოსთა, რომელნი იყუნეს სპარსთა კერძონი⁹⁵⁾.

6 ა განიყო სომხითი და ამათ დაიდგინეს კათალიკოზად იოანე გოგვიტელი⁹⁶⁾; და მიერთებან მრავლითა წინააღმდეგობითა ვილოდეს კრებისათჳს

⁹⁴⁾ «შორის მათსა», უნდა ჰნიშნავდეს: შორის სპარსთა და ბერძენთა. მართლაც, მავრიკ-ეპისარმა შემწეობა მისცა 590 წელს ხოსრო II-ს ვაჰრამ-ჩუბინის (ქ. ცხბის «ბარამ ჩუბინის») წინააღმდეგ და მშვიდობა ჩამოვარდა ბერძენ სპარსთ შორის (იხ. ქტ. I, 164—5, Kiraoos, p. 27, n. 2).

⁹⁵⁾ მთელი ეს მოთხრობა სრულიად ახალი და საყურადღებო ცნობაა, რომელიც უმეტესად აქეშმარიტებს ჰაზრსა, რომ სომეხთა მსოფლიო ეკლესიადამ განვრდომის მიზეზი იყო პოლიტიკური და არა სარწმუნოებრივი. ასოლიკი (გ. 333) მოგვითხრობს, რომ ტიბერის-ეპისრობაში (578—582 წ.) კოსტანტიპოლში მოხდა კრება მართლმადიდებელთა და სომეხთა, და სომეხნი იძლივნენო, მაგრამ აქ აღწერილი ამბავი მოხდა 588 წელს (იხ. ქვემო).

⁹⁶⁾ ეს უნდა იყოს იგივე იოანე «გოგვიტელი» (ე. ი. გოგვიტის კანტონიადამ; Cagvit Kirak., 27), რომელიც მოხსენებულია ზემო, შენწ. № 91.

ქალკიდონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტეს უფლისა ღუთისა ჩუენისათა ათორმეტ წელ ვიდრე აღსრულებადმდე მავრიკი მეფისა⁹⁷⁾.

ზა პირველ მოხსენებულმან აბრაჰამ კათალიკოზმან⁹⁸⁾ ოდეს განასხნა არარატი მღღელნი იგი და იოანე კათლიკე (კათოლიკე?) წმიდისა მამასახლისი ბულკათ (sic) უკმიან წმიდა კათოლიკეს და მიტრს (sic), წმიდა როფსიმესა და უბაქნისა (sic) და ელივარდისა და არამონთა და გარნისისასა და ყოველთა მონასტერთა და ყოველთა არარატისათა მძლავრებით, რომელთამე შეჩუქნებად სცა წმიდა იგი კრებაჲ (ქალკიდონისა)⁹⁹⁾.

ზა შემდგომად სამისა წლისა¹⁰⁰⁾ იქმნა ჰომი იგი ბასიანისა, რომელსა იძლინეს იონნი სპარსთაგან და წარტყუნეს ქალაქი კთრიჯი (კითრიჯი) აშტენისა¹⁰¹⁾ და მეოთხესა წელსა¹⁰²⁾ კარნუ ქალაქი¹⁰³⁾ ფოკა ულუთოაჲსა კეისრისსა, რამეთუ დაკოცნა ძენი მავრიკ შეფისანი მახვლითა, ასპარეხსა განიყვანა.

ამას წელსა წარიტყუნა კარნუ ქალაქი აჰმადისაგან¹⁰⁴⁾ და იოანე კათალიკოზი, რომელი იყო ნაწილსა ბერძენთასა; და ამასვე წელსა განასხნა მოსე კათალიკოზმან¹⁰⁵⁾ მღღელნი თვისისა კელისაგან იოანეს კერძნი, და წარვიდეს რომელნიმე იონთა თანა, რომელნიმე ტაოს, რომელნი (ზნა?) და მათ უწოდიან შულაკა¹⁰⁶⁾.

ვითარცა იხილა წმიდამან გრიგოლი ჩუქნება იგი, ოდეს განებუნეს ცანი და ნათელი გარდამოკდა მას ადგილსა¹⁰⁷⁾. და მერვ წარკდეს რაოდენნიმე ემნი, მოვიდა ჰერაკლე მეფე სომხითს და იხილა წულაღება სომეხთა და

⁹⁷⁾ აქილამ ცხადია, რომ ზემოხსენებული მეორე კონსტანტინოპოლის კრება ყოფილა 602—12=590 წელს.—⁹⁸⁾ იხ. ზემო შენიშ. № 44. აქ არსენი ახალს ცნობებს დასძენს; სამწუხაროდ დედანი აქ რამდენადმე დაზიანებულია.

⁹⁹⁾ აქ იგულისხმება 596 წლის კრება, რომელმაც სამუდამოდ განჰყო ქართველ-სომხთის ეკლესია, და თვთ სასომხეთო ორ-ნაწილად გაიყო: მონოთეიზიტობა აღიარეს სპარსეთის ქვეშევრდომთა, ხოლო მართლ-მადიდებლობა—ბერძენების ხელ-ქვეითთა. ასოლიკი ამბობს, (გ. 60) რომ იოანე ჰუნდ მავრიკ-კეისარმა დაადგინაო. Ouchtan. p. 308, n. 2; 350.

¹⁰⁰⁾ მავრიკის სიკვდილიდამ, ე. ი. 602+3=605 წელს.—¹⁰¹⁾ ასოლიკი მოკლედ მოიხსენიებს (გვ. 60): „Царь парсийскій Хосровъ, послалъ [въ Арменію] какогo-то Ашота, который панесъ поражение грекамъ, взявъ Кетритчъ (არსენის: „კთრიჯი“), городъ въ Хаштенгъ (არსენის „აშტენისა“); равно какъ и городъ Каришъ, и каталикоса Іоанна... отвелъ въ плѣнъ“. ხოლო არსენი გვიჩვენებს კარის (Карины=კრხერუმ) აღებას 606 წელს; მაგრამ იოანეს დატყვევებას სწერს აჰმადისგან და არა აშოტის მიერ.

¹⁰²⁾ ე. ი. 606 წ.—¹⁰³⁾ კარნუ—ქალაქი, ანუ კარი, ძველი თეოდოსიოპოლისი, ეხლანდელი ერზურუმი. ფოკა კეისარი ჰმართვიდა 602—610 წ.—¹⁰⁴⁾ არ ვიცი, ვინ არის აჰმადი.—იხ. АСОГИКЪ, стр. 83—4.—¹⁰⁵⁾ მოსე † 593 წ. (ბროსსეთი), ხოლო ამ დროს (606 წელს) იჯდა აბრაამი და არა მოსე. იხ. ზემო შენიშ. № 45.

¹⁰⁶⁾ მოსეს (თუ აბრაამს?) აღბათ იმისგანო „განუსხამს“ (606 წ.) სამშობლოდამ ეს მართლ-მადიდებელნი სომეხნი, რომ მათ მონათეიზიტობა არ შეუწყნარებიათ.—¹⁰⁷⁾ ახრი აქ დამთავრებული არ არის.

ფრიად შესწუხნა წარწყმედისა მათისათვის უნებლებით მიქცევითა და ბრძანა კრებაჲ დიდი ყოფად ეპისკოპოსთა და მოძღუართა სომხთისათა და მიწე-რა წიგნი იგზრა კათალიკოსსა და აზნაურთა, რათა შემოკრბენ კარნუ ქა-ლაქს და გამოიძიონ სარწმუნოება კრების: თვის ქალკიდონისა და ცნან ჰეშ-მარიტად ორი ბუნება ქრისტესი სომეხთა¹⁰⁸).

ბა მოიწივნეს ყოველნი ერთობით ყოველნი (his) წინაშე მეფისა და გამე-იწულილეს მესამედ მრავლითა ძიებითა და დაამტკიცეს მართალი და და-ემორჩილნეს სომეხნი ფიცით, კელით-წერილითა, რათა არღარავის წინააღუდ-გენ ცილობად მისთვის; და ვითარ უკუ-მოიქცეს დვინს, მიიქცეს მასვე ვნება-სა წყმედულსა, რამეთუ მოძღურებისა ადგილი მათი იგი იყო და თქვან მუნ შინა მართალი ყოველი კულ-რყუნითი¹⁰⁹).

ხოლო იგივე მაჲრე გუშმელი აღსძრვიდა ვიეთმე მონაზონთა მწვალებელ-თა და სტეფანეს ეპისკოპოსსა გარდამანისსა და მათუსალას ქერ-დულსა სიენიელსა და სხუა ვინ პოის მღუდელი, რომელნი არა დახდომილ-იყვნეს კრებასა მას, რათა არა ეზიარნენ ეზრა კათალიკოზისგან და რომელნი მისთანა შეერთებულ იყვნეს. შემდგომად დღეთა რაოდენთამე მრ-ვიდეს სტეფანე ეპისკოპოსისა და მათუსალა იქსა (იკურსთსა) სიენისა ეპისკო-პოსად; დიდითა შეურაცხებითა აგინებდა სტეფანეს და ქერდულსა¹¹⁰) და იტყოდა: უმცირეს არს მიდრეკა ეზრაჲსი ცთომასა თქუენსა, რამეთუ იგი ანუ შიშითა მეფეთათა, ანუ მეცნიერთა კაცთა მიახლებითა მიდრეკა სჯული-საგან, ხოლო თქუენ ცუდად დებისა და სათნოებისათვის წარსწყმდით უკურ-ნებელად.

და ვითარ ცნა ესე ეზრა, მრუწოდა მას ბერსა ბოროტსა და ჰრქუა წი-ნაშე ყოველთა: გიკმე შენ სამგზის და მათუსალა სამგზის და სტეფანეს, ვითარმედ ქუცყნისა მოძღუარნი და მეცნიერნი თქუენ ხართ, მოდიით და სიტ-ყუა უგათ მეფესა, და არა მოხვედით, და აწ ჩუენსა გა[ნ]გებულსა წინააღუ-დგები კადნიერად, ჩუენ რომელი ჰეშმარიტად გამოვიძიეთ წიგნთა და მოძ-ღუართაგან მართალი, შევიწყნარეთ ორი ბუნება უფლისა ჩუენისა იესო ქრის-ტესი: სრული ღუთაებითა და სრული კაცებითა, ერთი გუამი და ერთი ხატი, განუყოფელი განგებულებითა და წიგნნი წმინდათა მამათა პირველნი, რომელნი აღმოვიკითხენით, ამას წამებდეს და ჩუენ დავემორჩილენით ბრძანებათა მათთა და შევიწყნარეთ კეთილისა მიმართ (მართ); და აწ არავე წარსრულ არს, საღუთონ-ნი წიგნნი ჩუენთანა არიან: მოვიხუნეთ და ჰეშმარიტი ვისწაოვით.

¹⁰⁸) ეს კრება იყო 628 წელს Kiracos, p. 28; Асогийъ, стр. 61—2. რადგან ეზრა კათალიკოზად იჯდა 629—639 წლებში, ამის გამო ეს კრება უნდა ყოფილიყო 629—635 წ. როდესაც ირაკლი კვისარი სპარსეთით დაბრუნდა. ჩვენის ქრონიკების ცნობებით ამ ანგარიშს ამართლებს (იხ. ზემო, გვ. 65—7). ქვემო წერილში ეს კრება აღნიშნულია 635 წ.

¹⁰⁹) Асогийъ, стр. 61—2.—¹¹⁰) ე. ი. მათუსალას. „ქერდული“ = გარამმტკიცებელი.

და ვითარ დაუკმა პირი წამებითა წიგნთაჲთა, აღმოიბოცინა სიმყარადე, მსგავსი ბოროტისაჲ წვალებისა და ჰრქუა: ღონედ არა შევიწყნარო ეგე წერილი, რამეთუ ნისტორიანთა შეჰმატეს ეგე წმიდათა წიგნთათ; და აღიძრა წუთლებად სიტყუათა მრავალთა, რომელ მოყუასთაცა მისთა ვერ შეარწყუნა და განისწავლნეს ურთიერთარს და მას უწოდდეს მამარევენლოდ თჳსნი მოყუასნი სახელად სოფლისა თჳსისა¹¹¹⁾.

ხოლო იგი წარვიდა საბერძნეთს მისვე წინააღდგომისთვის და ისწავა მცირედ ენაჲ, რათამცა მით მიზეზითა არწმუნა სომეხთა უფროასრე და მოიქცა სომხითსავე; უძვრეს პირველისა წვალებდა; და უმზირდა უბქუტლოდ შემდგომად ეზრაჲსა დაპყრობად მისსა საყდარსა შეწყვენითა დიდ-დიდთა კაცთათა და ნებითა მწველებელთათა¹¹²⁾; ქაღებითა მათითა წინააღდგომობისათჳს¹¹³⁾ (წინააღმდეგ მისთავს) ქალკიდონისა კრებისა.

ხოლო შემდგომად ეზრასა დაიპყრა საყარაი ნერსე იზნელმან¹¹⁴⁾, ღირსმან და მართლ-მორწმუნემან ნებითა ლუთისათა, და განიწირა სრულიად შუქრისაგან ბერი იგი იოანე მზაკვარი და უფროასდ ამისთვის, რამეთუ ზიარებად ეხილვა ნერსე საბერძნეთს მეფისათანა კოსტანტინე მცირისა¹¹⁵⁾ და არავე დასცხრა წინააღდგომად და სიტყუად ამას, ვითარმედ ეზრასებრევე შესცოთა ნერსეტა შემდგომად ქალკიდონისა, რომლისათჳსცა მოუწოდა ნერსე მას და წინაშე ეპისკოპოსთა და მოძღუართა მრავალთა და აზნაურთა მრავალთა და დიდი გამოძიებაჲ ყვეს ცილობისა მისთვის და დასაჯეს (sic) მათ ყოველთა განუდაჲ მისი ქუცყანით ვითარცა მატუთრისაჲ და განაძო წმიდამან კათალიკოსმან ნერსე რისხვით.

შა თეოდორე რშტონთა (უნდა: „რშტონთა“) ოწ (უფაღმან)¹¹⁶⁾. ერის-

¹¹¹⁾ ეს ახალი ცნობებია, რომელსაც მოკლედ ამოწმებს АСОГИКЪ, გვ. 62.

¹¹²⁾ აქ ხელ-ნაწერი მქარალია და გაურჩეველი. შეიძლება იყვეს: „ნებითა მომღებელთა ქრთმითათა. —¹¹³⁾ წინააღმდეგობისათჳს? —¹¹⁴⁾ ასოლიკით ნერსე Таицекии, ე. ი. ტაიკს (ტაოს?) დაბადებული: АСОГИКЪ, გ. 62, 70; იგი იჯდა 639—661 წ. (ibid. გ. 70, შენიშ. № 50, Kiracós, p. 31, note 9. ნერსე რად უნდა იწოდებოდეს იზნელად, თუ სომეხებსაც არ ჰქო. ნებოდეთ იზნაში საეპისკოპოსო? ასოლიკი სწერს ათს წელს კზობას ნერსესას (გ. 75).

¹¹⁵⁾ კოსტანტინე ანუ ტიბერ-კეისარი 578—582;—კოსტანტინე III—641 წ. 12 მარტი-დამ 23 ივნისამდე (АСОГИКЪ, გვ. 334); აქილამ სჩანს, რომ ნერსეს კათალიკოზად დაჯდომა მომხდარა 641 წლის შემდეგ და არა 639 წელს. და თვით იოანე მაიერგომელი საბერძნეთს ჰყოფილა (როგორც ზემო არსენი სწერს) 641 წლამდე; კოსტანტინევე ამის შვილი 641—668 წ. ასოლიკი სწერს, რომ ღვინში შემოსულმა კოსტანტინევე კეისარმა ბერძულად აწირვიანო და ერთად ნერსე კათალიკოსთან წა ზიარება მიიღო. აქილამაც ნერსეს „მართლ-მორწმუნეობა“ ჰმართლდება.—ამავე კოსტანტინეს დროს ღვინში მოხდა მეორე კრება, ექვსის წლის წინეთ თედორეს სიკვდილისა, ე. ი. 644 წ. ამ კრების ოქმი იხ. ასოლიკი გვ. 63—70. იხ. Kiracós, p. 29, n. 2. იხ. Гевандъ, стр. 4—5; 127;—Каганкатвацъ, стр. 237—8.

¹¹⁶⁾ თეოდორე (ანუ თეოდოროს) რშტუნელი (Рештун: АСОГИКЪ, გ. 62, 70) ჰმართვდა სომხობს 625—650 წ. АСОГИКЪ, გვ. 62, 60, 70, 89). ემიხის აზრით (Асо-

თავმან სომხითისამან, მელი სპილენძისა მკურვალის დასდვა ნიშნად შუბლსა მისსა¹¹⁷) წვალებისათჳს, ორთა თანა მონაზონთა მოყუასთა მისთა და წარვიდა ოტებული კავკასიისა მთასა და მუნით უკმოიქცა მსწრაფელ, რამეთუ არა შეწყნარეს იგი მთეულთა მათ კაცთა, რამეთუ იყვნეს იგი კერპთ მსახურ, და გარდამოვიდა კანბენჩანს და დაემკვდრა კევსა შინა მცირესა, რომელსა ჰრქვიან კევი სომხითისა და მრავალნი დამოწაუნა არა თუჲმას შინა ოდენ, არამედ ამიერ მტკურისა, არარატს, გარდემანს, ძორთორს (თორთორს?) და სომხითს და მრავალნი ქმნა მონაზონ უწყესოათა მით მოძღურებითა და აღიესო ქუცყანა წვალებისა ლუარძლითა¹¹⁸).

ბა შემდგომად სიკუდილისა ნერსე კათალიკოსისა¹¹⁹) მოვიდა არარატს და მოწაფებულთა მით მისთა თანა დღეთა ანასტას კათალიკოზისათა¹²⁰).

ბა შემდგომად ანასტასისა შემოკდა სომხითს მსგავსად მკეცისა თჳსსავე სოფელსა პირველსა ბიჯნის და მაარევანს საესე მითვე წინაღმდეგობითა და მუნ მოკუდა დაძულებული ძალი ბოროტთა დღეთა :რღგ: სა წლისა¹²¹). წარმდები და განმწრნელი სომხითისა და მოწაფენი მისნი და დაბერებით ეამ ერთ მაარევანს, ეღვარს და თეოდორე-წმიდას, და მერმე ისრაელი¹²²) კათალიკოზისაგან და გრიგოლ ერისთვისა განისხნეს¹²³) და განიზინენეს ყოველსა სომხითსა აქა და იქი ქალაქთა და სოფელთა საცთურად ყოველთა კაცთა ვიდრე დღეინდელად დღედ და მოაქამომდე¹²⁴).

გიკვ, სტრ. 71, შენიშ. № 49: თეოდორე † 637 წელს, მაგრამ ეს აზრი ეწინააღმდეგება საისტორიო წყაროებს და ამ არსენის წერილსაც, სადაც იგი მოხსენებულია ნერსეს კათალიკოზობაში; იგი ჰპირთიდა ასლიკით (გვ. 63—4) კოსტანტინე კეისრის დროს (641—668 წ.). ექვის წლის წინეთ თეოდორეს სიკვდილისა (Асогикъ, გვ. 70), ე. ი. 642 წ. იყო კრება დვინს (ibid. 63—70) კეისრის თან-დასწრებით. იხ. Kiracos, p. 29, II; 32, II. 2.

¹¹⁷) ე. ი. შუბლზე ამოუწვეს სახე მელასი გახურებულ სპილენძით, რომელზედაც გამოანდაკებული იყო მელა. მელა სიმბოლოა მცბიერებისა, მატყუარობისა (Асогикъ, 62).

¹¹⁸) ეს ძვირფასი და ახალი ცნობებია.—¹¹⁹) ე. ი. 661 წ.—¹²⁰) 661—667 წ. (Асогикъ, გ. 71 Kiracos, p. 32, II. 3).—¹²¹) ე. ი. 133 წლისა, იოანე მაიერგომელი სჩანს მოქმედ პირად კომიტოს კზის დროდამ, ე. ი. 616 წ. (Kiracos, p. 28, II. 6; იხ. შენიშ. № 46; Варданъ, სტრ. 62.—ჭერეთის გასომება იხ. Каганкатвацъ, სტრ. 337—52).

¹²²) 667—673 წ. (Kiracos, p. 33, II. 4; ხოლო ასლიკით (გვ. 71) 667—677 წ.

¹²³) 659—669. ვარდანის თქმით ეს გრიგოლ მარზაპანი მოკვდა მე-7 წელს სააკის კათალიკოზობისას, ე. ი. 682 წ. (Kiracos, II. 3), ხოლო ასლიკით (გვ. 72)—681 წ.

¹²⁴) აქ თავდება არსენის წერილი. მაგრამ შიგ ტექსტში ჩართულია მოკლე განაჩენი მანასკერტის 726 წლის კრებისა, რომელმაც უწინდელი წეს-წყობილება უარჳყო „ეთარკა შველი ცომი“ (Асогикъ, 74; Варданъ, გვ. 86—88 და შენიშ. ემინისა № № 217 და № 34) და შემოიღო ახალი დოღმატიური და ღვთის-მსახურებითი წესები, რომელნიც სამუდამოდ დარჩა სომხითში. შემდეგმა ისტორიამ ამით სხვა ახალი ცვლილებანი შეჰმატა და უმე-

დასასრულ საჭიროდ კრავსთ დაკუთრით, რომ აღმოაჩულებთ მონოფიზიტთა სომეხთა მწვალებლობის წინააღმდეგ ბევრი უწყობით წმიდა მამებს. ამ ოსურლებთანაჲს ქართულს ენაჲ იპოვება: 1) ნიკეიტა მონაზონისა და ხუცისა სტოდელთა მონასტრისა სტიოთატისაჲ სიტყუა პირველი განსაქიბებელი მგმობარისა მის წვალებისა სომეხთასა“ (კითხვა-მიკვებით); სუთ წიგნად,—2) „სახლგარი წა ქალადონას მსოფლიო კრებისა“;—3) ეპისტოლენი თათო-სასკთა ეპისკოპოსთანი, მიწერილნი პეტრეს მიმართ ეპისკოპოსისა ანტიოქელთაჲსა (იგულისხმება „პეტრე მკაწკრელი“) მმურკნელად (? „მიკვანა“=შეღება, მმურკნელი=მღებაჲ) წოდებულისა, ვითარმედ არა ჯერ არს გნებთა შერთვაჲ სამ-წმიდაობისა თასა შემატებისა მიერ ამისისა, ვითარმედ: „რომელი ჯუარს ეცუ ჩუენთჲს“, რომელი ამან პეტრე(მან), ვითარცა მწულებელმან შესინა, —ანტიკონსი (? ეპისკოპოსის არსენოჲსა პეტრეს ეპისკოპოსისა ანტიოქისისა“;—4) წა გელასი რომელთა ეპისკოპოსისა სწორებისტოლისა (ე. ო. პასუსად) ეპისკოპოსთა მიმართ მეორისა ასურეთისთა წარცემულისა;—5) ზამფილე ვიდონელ ეპისკოპოსისა პეტრეს მიმართ, ანტიოქელ ეპისკოპოსისა, გად არა ჯერ არს სამ-წმიდაობისათანა ღუთის ენებობისა თქუმაჲ, შესახების (? მის მიერ, ვითარმედ „რომელი ჯუარს ეცუ ჩუენთჲს“;—6) ასკანიადოს სტოდელთა ეპისკოპოსისა მისკე პეტრეს მიმართ (იმპოკრე);—7) ჯბურტოს ეპისკოპოსისა ანტიოქისისა ეკლესიისისა პეტრეს უფლისა მიერ გასარება“ (წერილი);—8) ეპისტოლე კეინტიანე ეპისკოპოსისა ასკულიანელთაჲს მასკე პეტრეს მიმართ, ვითარმედ არა ჯერ არს გნებულად თქუმა სამებისა;—9) ეპისტოლე ჳრომისა ეპისკოპოსისა ფლივისა, განმუუთელი პეტრესი ანტიოქელისა;—10) თჲკანი სომეხთა წვალებათანი ოცდაათნი;—11) თათო სახე სომეხთა თავთა, ესე იგი არს გამოცემით ვითხულთა აღკვნაჲ ქრისტეს მიმართისა მსასურებისათჲს და თასად მხილებაჲ და უგურღვევა ღუთებისა მიმართ და კანებისა ქრისტესისა უთაოთა, ურთაერთას წინააღმდეგობისა წულებისა, ნესტორისგან და სეკეროზისა ზოროტად მსასურთაჲსა და სიტუხებაჲ უარის მყოფელთა მიმართ წა კრებისა ხალეადონისთა მოძღურებისაგან ღუთიე მოცემულთა წმიდათა მამთა ჩუენთაჲსა:—12) იოანე დამასკელისა სიტყუა დასამსობელად ნესტორიანთა (რადგან სომეხთა მონაფიზიტურს წვალებას ეკაშირი აჭეს ნესტორიანობასთან).—13) მისივე „სიტყუა დასამსობელი ღუთისა მოძაგებულისა წულებისა იაკობიტასა“ (რადგან სომეხთაგ ამათგან მიიღეს მოძღვრება. ის. წერა-კითხ. წიგნისა. №№ 155, 401 და ჩემი აღწერა-გ. 471);—14) მისივე „ქრისტეს მოკრის ორთა ბუნებათათჲს და მოქმედებათა დასსუთა ბუნებითთა თჲსებათა“...

ტესად დაშორა მსოფლიოს ისტორიის მოძღვრებასა და ღუთის-მსაზურებითს წესებს.—მეათე საუკუნის მწერალი, სტუფანე მტებერი, აღმწერილი წის გობრონის წამებისა, ჩამოთვლის რა არაბთაგან მოაზრებულს სასომხეთთაჲ 87-ს ხევს, დასძენს: „ესე ოთხმეო-და-შვიდი აჯი მო-ღვრდა პირისაგან უფლისა, ძრვისაგან ცოდვითა მათთასა, ამისთჲს რამეთუ არა იპოვებამათ კვეთა შინა საყდარი მართლმადიდებელთა ეპისკოპოსთა, არუა მონასტერი მართლ-მადიდებელთა“ („სამოთხე“ 394).

12) მისივე იოანე დამასკელის „გარდამოცემა“ (ის. კვ. იუზ. № 24); — 16) „წინამძღუარი“ წისასატასი სინელის (მოკლე) და 17) „გარდამოცემა“ (ერთელი დარღვევა მოსოფიციტობის), 18) „წინამძღუარი“ გამოკრეფილი წისა ეთიმე მთაწმიდელისაგან (ის. ზემო გვ. 217—220). ანასტასი სინელის „წინამძღუარში“ მოქცეულია მრავალი ადგილები და წერილები წმიდათა მამათა, რომელნი ცხოვრებდნენ ხალვიდონის კრებაში, დასამოკლებად სომეხთა და იაკობითთა მოსოფიციტურის წვალბების (კვ. მუწ. № 65). ერთს უძველესს (მე. XII საუკ.) ტუავის ხელნაწერს, რომელიც შეიცავს მოხსენებულს „წინამძღუარს“, აქვს შემდეგი წარწერა, სკენის მწერლობის ისტორიასთვის გამოხატებული: „დაესრულა წინამძღუარი წა ანასტასია სინელისა... დიწკარა გოსტანტინეპოლის, მოხსატურას შისა წა გიორგისა ძახანასა... ღოცთა ბერთა ჩემთა იოანე რატეულას და გიორგი ქართველისათა (ის, ზემო გვ. 88—9) დიწს კიქმენ მე უნდო ესე, ყოველთა მდაბლთა შენთა მდაბალი მონაწილისა არსნი ბერძელისაგან ქართულად თარგმანებასა წა აძას წიგნისისა, რომელი ესე ნამდვილვე სესხად სახელისა თვისისა წინამძღუარი არს წისა კათალიკე და სამოციქულო ეკლესიისა და თუალი, რომლითა ჭხედავს და შირი, რომლითა ჭხრახავს და სასმენელი, რომლითა ესმიან დმერთ-შემოსილთა მამათა უტოროქლსი მოძღურებანი, და სახნოელი, რომლითა იფილის სუნსულებასა ღეთავ სულიერთა წერილთა ურავილისა... ღოცვა ჭყავთ... არსენისთვის მონაწილისა (კალიპოსელი-სა?)... რამეთუ ვითარ იგი მოწამე არს თავადი ჭეშმარიტება მკვლათა ჭირითა და შრომითა დამიწკარა და უნაკლულად ძალისაგან ჩემისა შემეწამება და არცარა ბერძელისაგან დამოვლია და არც რა ზეპირი დამირთავს, და თუ სიბნელე რამე სადმე ანუ სიდაუსჭირე შესდგამს, იგი ბერძელისა შედარებულობისაგან არს და არა ქართულთა სიტუთათა და შეენებას ვერ-მეცნიერობისაგან“.

წიგნში იხილება რამდენიმე ნიშნები იმისა, რომ არსენი გასული ყოფილა. ეგონება ამავე არსენის უთარგმნა საეკლესიო მატანიე გიორგი სურცისა (დასაბამითგან მე. IV საუკუნემდე), რომელიც მრავალგან შემხედრია (ის. ზემო გვ. 224).

ეფრემზე, არსენიზე და ეთიმე ათონელზე უწინ წიგნი „წინამძღუარი“ დამასკელისა უთარგმნა ეთუჟე გრძელს იერუსალიმელს (ის. ზემო გვ. 125—7), როგორც სხანს წა-კითხ. ხელნაწ. № 1147 წარწერისაგან: „დაესრულა დამასკელი... რომელსა ეწოდების წინამძღუარი... ღოცვა ესეთ ეკთიმე გრძელი სათვს, რომელმან ფრადითა მოღუწებითა დავწერე... სიმტკიცე მართლისა სარწმუნოებისა“.

უგანსკენელ საჭიროდ ვრაცნთ დაუერთთ, რომ შეეძქეს მსოფლიო კრების (680 წ.) ძეგლის წერაში სომხინიც მოხსენებულნი არიან:

თავი 1 „გუცმა თუ ქუეყანასა სომხითისასა შებათ-კვრიაკეთა წმიდათა მარხუათასა ჭამენ ყველსა და კურცხსა და სხუასა ყოველსა წუელსა. ესე უკუე უჯერო არს და სრულიად უწესო... წუელსა და ზეთსა და თევზსა და ღვინოსა ერთად შერაცხვენ და ესე ღიდი არს სიკოფე“.

თავი 32. „გუეუწყა... ვითარმედ ქუეყანასა მას სომხითისასა ღვინოსა გაუზავებელსა შესწირვენ უსისხლოსა მას შესწირავსა ჟამის-წირვისასა“.

თავი 33: „ესეცა გუესმა, ვ'დ ქუეყანასა მას სომხითისასა და სხუათა რომელთამე გალობასა მას წმინდაო ღმერთიასასა“ ამას დაურთვენ: „წმინდაო უკუდაო, რომელი ჯუარს ეცუ ჩუენთჳს, შეგვწყალენ ჩუენ“, რომელი ესე ენასა მათსა „ხაჩეცარი“ ითქუმის. რომელი ესე წმინდათა მათ მამათ: მიერ ქალკილონს შეკრებულთა მომპოვნებელისა მის და გამომეტყულებისათანა განიდევნა საღთოჲსა მის გალობისგან... და შეიჩუნენა ესე ვითარისა მის სიტყვსა მეტყუელი პეტროს მკაწრველი, რამეთუ მეოთხე პირი შემოილო და თჳსგან განყო ძე ლუთისაჲ“...

თავი 54. „... სახელის დებანი იგი საწარმართოთა კერპთანი... სრულიად მოისპენ: დიოს, ანუ აპოლონ, ანუ არტემ, ანუ ბოჩი (სხვა კარანსტიო ობუჩი) და გაცი და გა: და დაგეონ და არმაზ (სამოსაზუღი სიტყუები ქართუკელთა ღმერთების სხელუბაჲს, ის. ზემო გვ. 11—16, და აგრეთვე Brosset. Notice sur un Nomocanon georgien; p. 153).

თავი 68. „ესეცა მოიწია სასმენელთა ჩუენთა, ვ'დ ქუეყანასა მას სომხითისასა წათა და პატიოსანთა ხატთა გამოსახვასა არა შეიწყნარებენ... რამეთუ უსჯულომან მან პეტროს მკაწრველმან ვითარცა ხაჩეცარი ასწავა, ეგრეთვე ესე ბოროტი წვალემაჲ სადმე მათ შორის დასთესა“...

თავი 83. „გუესმა, თუ ქუეყანას მას სომხითისასა თჳნიორ (sic) შესამოსლისა ხუცესნი აღასრულებენ წირვასა თჳსითავე შესამოსლითა“...

ქართული სჯულის კანონი წა კეიმიასკან თარგმნილი, ბრასისმ კრცღად შეადარა სხვა კარანტებს და თჳსი გამოკლეკა დაბეჭდა ეჟინალში — *Melange asiatiques, tirés un Bullutin de l'académie imperiale des sciences...* t. VII; 11/3, Decembre, 1872.

ეს ცნობა გადმოგწერეთ წერა-კითხ. ხელნაწ. № 143, რომელიც ტუაზზე სუცურად ნაწერია ზაქარია კალაშკერტლისთვის მე-XI საუკ. დაიწერეს. ამ ხელნაწერზე და ზაქარია კალაშკერტელზე ის. ზემო გვ. 154—5. ცხადია, რომ მეექვსე კრებაზე სხვა-და-სხვა ხმა გაუგონიათ სომხებზე, რადგან იმ დროს სომხითის მონოთეოზიტობას დასრულებული სახე არ მიაღო: ზოგნი ადგენენ სრულს-მონოთეოზიტობას, როგორც იაკობიტნი, ერთი საწილად მხოლოდ ქალკიდიანის კრებას უარ-ჰყოფდა და დანარჩენში მისდევდა მსოფლიო ეკლესიას და მკელს სჯულს, წა კრიგიოლ მართლისაგან შემოღებულს; სხვანი შუათანაობდნენ ანუ სასუკარ-მონოთეოზიტობდნენ; ხოლო ბეკრნი მართლ-მადიდებლობას ადგენენ. მეექვსე კრება, ამხილებს რა სომეხთა, იგულისხმებს არა მთელს სომხთათს ეკლესიას, არამედ რამდენთამე ეპისკოპოსთა უწყობას.

დამატება II

ეს დამატება გადმოეწერეთ წერა-კითხ. სუტურ ხელ-ნაწ. № 312, რომელიც დაწერილია მსწვეკრელის თაკაიქისთვის, საფარას 1541 წელს, ცნობილის კალიგრაფის დანაკონის: კარგარეთელის სუქონის მიერ. ეს საყურადღებო მოთხრობა დაიდ საჭი-როდა ასაღ ცნობებს იძლევა. ჩვენ შევადარეთ იგი წერა-კითხ. ხელ-ნაწერს № 248 და ჩვენს ხელ-ნაწერსაც, და აღმოჩნდა, რომ ეს კანონები თითქმის აზოფერში არ განიხილა კრძმანეთისაგან.

„მოთხრობა შატოშნაბისგან.

წა გრიგოლი მნათობი წელთა :ლა: ¹⁾—წა როსტაკე :კ: წელს²⁾:—წა ორთან :გ: წელ³⁾:—გრიგოლი :იბ: წელ⁴⁾: ოსიკ :ვ: წელ⁵⁾: ფარნე-სტე აბრაქანელთა სოფლისაგან :დ: წელ⁶⁾:—წა ნერსე :დ: წელ⁷⁾, რომელიცა მოაკვლინეს წამლითა:—ასპურაკის წელთა :ზ: ⁸⁾ ესე სამნივე მთავარებისკოპოსნი იყუნეს სახელისა მხოლოდ მქონებელნი კათალაკოზისასა, ხოლო ებისკოპოსთა კელთ დასხმასა არა იკადრებდეს, ვინაჲდგან სიკუდილისათჳს წა ნერსესისა დაყენებულ იქმნეს მთავარებისკოპოსისაგან კესარიელთასა ¹⁰⁾.

ამისა შემდგომად წმიდამან საჰაკ მიიღო კელთდასხმად კემლმწიფებად ებისკოპოსთა სომხითს, რომელიცა ებისკოპოსობდა წელთა :მ: ¹¹⁾ შემდგომად ჟამთა რომელთამე შეასმინეს მეფესა სპარსთასა ვრამშაპპოს თვის მეფე არტაი-შირ ¹²⁾ და წა სააკ, ვითარ არა თანაშეერთებული განზრახვისა მათისა და გარდაადღეს იგი საყრდრისა მისგან. და შემდგომად განკლისა წა სააკისა. სა-

¹⁾ გრიგოლის კზბას გვიჩვენებენ 303—333 წ. (Асогикъ, გვ. 42). მაგრამ თუ სო-მეხთ მოქცევა ვინაგარიშეთ 311 წლითგან, მაშინ მისი სიკვდილი მოვა 312 წ.

²⁾ † 310 წ. (Асог. გვ. 42). ხოლო ამ ხელ-ნაწერით 342+20=362 წ.—³⁾ 340—356 (Асог. 42, 46), ხოლო ჩვენის ანგარიშით 362—5 წ.—⁴⁾ † 372 წ.? გრიგოლს კზად ასოლიკი არ მოიხსენებს (Асогикъ 42).—⁵⁾ 356—362 წ. (Асогикъ 46); ჩვენის ანგარი-შით 372—8?—⁶⁾ 362—6 წ. (ჩვენით 378—382):—⁷⁾ ნერსე 366—404 წ. აქ ჩვენი ხელ-ნაწერი დიდად განეჩრევა ასოლიკის ანგარიშს: ჩვენის ხელ-ნაწერით 382+4=386 წ. ნერსესს მოწამლეს თეოდოსე დიდი: დროს მოკვითხრობს ასოლიკი (გვ. 47; 49). ნერსეს დიკონი იობი ქართლის მთავარებისკოპოსად დასვეს თრდატ მეფის დროს, რომელსაც ჩვენი ანგარიში უფრო ეთანხმება (იხ. გვ. 41). შედარებ ბროსესს სია Hist. Siounie-ში, გვ. 274—5.

⁸⁾ 404—408 წ. Асог. გვ. 49). სააკის შემდეგ ასოლიკი (გვ. 49) გვიჩვენებს ზაკენს 408—12 წ. (ჩვენით შაკი 886—390 წ.).—⁹⁾ ასოლიკი ამის ქრონოლოგიაში ირევა (იხ. Асог. გვ. 50). ხოლო ემინი გვიჩვენებს 387—392 წ.? (ibid. შენიშ. № 29). ჩვენის ანგა-რიშით ასპურაკის იჯდა 390—7 წ.—¹⁰⁾ ამას ამოწმებს Асог. გვ. 49.

¹¹⁾ ასოლიკით გამოდის 392—442 წ.? (ჩვენის ანგარიშით 397—437 წ.). ემინი სააკის გადაყებას გვიჩვენებს 428 წ. (Асогикъ 52; შენიშ. 35).—¹²⁾ 422—8 წ. (Асог. 52).

ურმაგ წალკელი ბრძანებითა სპარსთა მეფისათა და თჳსითა განზრახვითა დასუჲს იგი კათალიკოზად თანაშემასმენელი წმიდისა საყვისა¹³⁾. — ხოლო მომძაგებელთა მისთა შთამოიყვანეს იგი საყდრისაგან მისისა და ითხოეს სპარსთა მეფისაგან, მეტყუელთა: მოგუჲც ჩუენ ქუტაყანისაგან შენისა და ნუ არს ჩუენ-და სომეხი. და მისცა მათ მეფემან ბარქიზო (ბარქიშო?) ასური, რომელსა ჰერკისოცა ეწოდებოდა. და შემდგომად სამთა წელთა¹⁴⁾ მომძაგებელთა მისთა გაჯადეს იგი და კუალად მისცა მათ სამოელ ასური მუსლელი; და მანცა ორთა წელთა სრულმყოფელმან¹⁵⁾ მრავალსა მწუხარებასა შინა და აღასრულა ცხოვრებაჲ:

რადგან წინა გუგუდს (იხ. ზემო გვ. 336), 9—13 სტრიქონებს რამდენიმე შეცდომები შეეპარა, ამის გამო საჭიროდ ვიჩნით ეს სტრიქონება, გადმოვუბჭოდოთ აქვე შეუცვლელად და სწორად:

წა გ რ ი გ ო ლ ი მ ნ ა თ ო ბ ი წ ე ლ თ ა : (ლ ა : 1) — წ ა რ ო ს ტ ა კ ე : (ე : წ ე ლ : 2) — წ ა ო რ თ ა ნ : (გ : წ ე ლ : 3) — გ რ ი გ ო ლ ი : (ი ბ : წ ე ლ : 4) — ო ს ი კ : (ვ : წ ე ლ : — ფ ა რ ნ ე ს ე ბ ა რ ა კ ა ნ ე ლ თ ა ს ო ფ ლ ის ა გ ა ნ : (დ : წ ე ლ : 6) — წ ა ნ ე რ ს ე : (დ : წ ე ლ 8) , რ ო მ ე ლ ც ა მ ო ა კ ე დ ე ნ ე ს წ ა მ ლ ი თ ა : — **ა მ ი ს ა შ ი მ დ გ ო მ ა დ ს ა ა კ : დ : წ ა ლ : 8** — ა ს კ უ რ ა კ ის წ ე ლ თ ა : (ბ : 9) ესე სამნივე **ხარქან სოფ:** **ღისა** ებისკოპოსნი იყვნეს, სახელისა მხოლოდ მქონებელნი კათალიკოზისასა, ხოლო“ (სხვა როგორც ზემო დავეთხვადია).

ხოლო კელთ-დასხმა უკუჲს აღმოსავლეთისა დაყენებულ იქმნა კესარიით განკლისთავს წსა სააკისსა¹⁶⁾. ამათსა შემდგომად წარსრულნი აზატნი სომეხთანი ევედრებოდეს წმიდასა სააკს არა მოკსენებად ბოროტთა მათთა და უკუნქცევად საყდარსავე მისსა. ხოლო მან არა ისმინა მათი¹⁷⁾; რომლისთავსცა მიუთხრა მათ ჩუენება, რომელი იხილა განვრდომისათვს მათისა ქმნადისა¹⁸⁾. ხოლო მისცა მათ ნაცულად მისსა სანატრელი მასტოცი დამცველად საყდრისა მისისა¹⁹⁾; და შემდგომად აღსარებისა მისისა და მასტოცისა დასუჲს საყდარსა სამღვდელთმთავროსა კიტ, რომელი იყო დაბით ატმისოთ წელთა : იზ²⁰⁾. ხოლო ამისთა დღეთა შინა ბრძანებულ იქმნეს სპარსთა მეფისა მიერ კელდასხმად სომხითისა ებისკოპოსთა, კათალიკოზთა ვიდრე დღეინ დღელად დღედმდე.

¹³⁾ საურმაგ მოვე ხორონელით 1 წ., ე. ი. 428—9? (Acop. ibid.), ხოლო ასოლიკით 7 წ. (428—435). ჩვენის ანგარით 437—8 წ.—¹⁴⁾ ბერქიშო, ანუ აბდიშო (იხ. Acop. გიკ 52, შენ. № 35. 429—432 წ. ჩვენის ანგარიშით 438—441 წ.

¹⁵⁾ შშულ იხ. Acop. გიკ 52, შენიშ. № 35; 432—4; ჩვენით 441—3.—¹⁶⁾ ამაზე იხ. Acop. გიკ 49; ბროსესს სიაში რამდენიმე კზი აკლია: Hist. Sioun. p. 274.

¹⁷⁾ იხ. Acop. გიკ. 32.—¹⁸⁾ ეს ჩვენება იხ. ამ წერილის ბოლოს.—¹⁹⁾ ეს ის მასტოცია, რომელიც მოხსენებულია ზემო, გვ. 325 და რომელიც იყო მთარგმნელი წიგნთა.

²⁰⁾ კიტ ასოლიკის ირსებ ანუ გრუტ უნდა იყოს (Acop. გიკ. 54—5), ასოლიკით 434—6; ხოლო გიუტ 434—444); ხოლო ჩვენის ანგარიშით 443—160 წ. ამ იოსების დროს შახაივანს კრება იყო 447 წელს (Acop. გიკ. 54, შენიშ.), რაიცა ჩვენს ანგარიშებს ამოწმებს. ამის დროსვე იყო სპარსეთთან ომი 455—6 წლებში, ვრცლად აღწერილი კვიშეს მიერ და ჩვენს ქრონოლოგიურს ცნობებს უმეტესად ამტკიცებს.

ხოლო ამისა შემდგომად იქმნა იოანე მანდაკუნი წელთა :ე: ²¹⁾ და ამისა შემდგომად პაპნიკე მისოსა დაბისაგან წელთა :ე: ²²⁾—სამოელ არტაშისა დაბისაგან წელთა :ია: ²³⁾—მუსლი ალბირისა დაბით წელთა :ნ: ²⁴⁾—ისაკ ავკელი წელთა :ზ: ²⁵⁾—ქრისტეფორე კურავიტელი (ტირავციელი?) წელთა :ვ: ²⁶⁾—ლეონტი არეთელი წელთა :გ: ²⁷⁾—ნერსე არპარაკელი წელთა :თ: ²⁸⁾.

ამისთა დღეთა შინა იქმნა კრება ქალაქსა შინა დენისა (ჯენისა) ²⁹⁾ ავბისტოს მიერ ასურისა იაკობინისა. და დაღაცათუ გარდამოცემათა წრისა გრიგოლისთა და სხუათა მამათასა გარდასრულ იყვნეს, არამედ სარწმუნოებისათვის და ხალკიდონისა კრებისთა და აღმსარებელთა ერთისა ბუნებისა ქრისტესისა ღუთაებისა და კაცებისასა დასძინეს ესეცა: „რომელი ჯუარს ეცუ“ სამწმიდასა ქებასა შინა „წმიდაო ღმერთოჲსასა“, ფიცით და შეწყნებით და ურთიერთარს წერით თვისით თვისითა კელითა დაამტკიცეს არა განდგომა ესე ვითარისა აღსარებისაგან უკუნისამდე. ხოლო ევტუქი, იაკობინი და ორნი სხუანი მოკუარენი მისნი ერთი ვიდრემე იულიანელი და სხუაჲ სხვსა წვალებისაგან მყოფი ებისკოპოსად კელდასხმულ ყვეს და შუამდინარეს წარავლინეს.

ამისა შემდგომად ჰეანე (sic) კაპელინელი წელთა :იზ: ³⁰⁾ მოსე ელიზარტელი წელთა :ლ: ³¹⁾ აბრაჰამ არსტანელი წელთა :კვ: ³²⁾—იოანე კაპრანაელი წელთა :კვ: ³³⁾—კომიტა არკაციელი წელთა :ღ: ³⁴⁾—ქრისტეფორე აბრამელი წელთა :იგ: ³⁵⁾—ეზრა ნიგაელი წელთა :ი: ³⁶⁾—ნერ-

²¹⁾ АСОГИКЪ, გვ. 55, 444—450 წ., ჩვენის 460—6.—²²⁾ ასოლიკის (გვ. 56) ბაბენი 450—3: ხოლო ჩვენის ანგარიშით 466—471, რაიცა უფრო ეთანხმება ისტორიულ ფაქტებს.—²³⁾ АСОГИКЪ 453—463; ჩვენით 471—482.—²⁴⁾ ასოლიკის „მუშე“ 463—471; ჩვენით 482—8 (თუ 482+50=532 წ.?).

²⁵⁾ ასოლიკის სააკ 471—6; ჩვენით 482—9.—²⁶⁾ АСОГИКЪ გვ. 56; 471—7 წ., ჩვენით 488—494 წ.—²⁷⁾ ასოლიკის (გვ. 57) „ხეონდ“ 477—498, იოანე კზის მოწმობით ლეონტი იჯდა 521—4 წ., ჩვენით 494—7. შეიძლება ჩვენი ანგარიში რამდენითაჲმე წლით უკან იყოს, რადგან ჩვენს სიაში აკლია, როგორც ვთქვით, ზაბენ და იოსებ. რადგან იოანე კზის ქრონიკა სწორედ მიგვაჩინა, ამისგანაჲ შემდეგს ჩვენს ანგარიშს ამ 524 წელს მივაყოლებთ.

²⁸⁾ 324—533 (АСОГИКЪ, 58). აქ ჩვენი ანგარიშით ამას ეთანხმება.—²⁹⁾ აქ იგულისხმება პირველი კრება დენისა, ვახუშტით 542 წ. ხოლო ჩვენის ცნობით 529 წ. ამ კრებას ასოლიკი ჰრევს 551 წლის კრებასთან (გვ. 58).

³⁰⁾ ასოლიკით 533—548. ჩვენის ანგარიშით 533—551. იოანე კზით ამ წლებს გვიჩვენებს (АСОГИКЪ 58).—³¹⁾ ასოლიკით 548—580.—³²⁾ АСОГИКЪ (გვ. 60) 580—591; ჩვენით 581—603.

³³⁾ ასოლიკი იოანეს სამართლიანად უწოდს ბერძნების მომხრე სომეხთა კზად 601—616 წ. ჩვენის ანგარიშით 603—626.—³⁴⁾ АСОГИКЪ 601—9; ჩვენით 603—611.

³⁵⁾ Асог. (გვ. 61) 609—615; ჩვენის ანგარიშით 611—625.—³⁶⁾ АСОГИКЪ 611—617; ჩვენის ანგარიშით 625—635, რაიცა სრულიად ეთანხმება ქვემო მოყვანილს ცნობას კარის 633 წლის კრებაზე, რომელსაც დავსწრო ეზრა.

სე იზნელი წელთა :ს: 37) — ან ასტასი აკორაელი წელთა :ვ: 38) — ისრაილ ატმისოელი წელთა :ი: 39).

ფურც. 66. მეფენა სომეხთანა: 1) ვალარბის მეფობითგან ვიდრე არტაშირისა დამდე 21 40), და შგომადმდე ამათსა მთავარნი კინუნის პატრიკნი წელსა 4: დავით სარონი წელსა 3; ტოტრუსი ორუსტუნი წელსა 10; ამახასპი კუროპალატი — 4; გრიგოლი ძმა მისი — 24; აშოტ ბაგრატუნი წელსა: 3; ნერსე კამსარაკანი — 3; — სუმბატ ბაგრატუნიანი წელსა 12; 41).

ხოლო შდ დღეთა მრავალთა დღინის კრებითგან 42) ვარდან ვინმე მომკლველი სვირინე მთავარ სპარსისა 43) მიივლტოდა კოსტანტინეპოლედ განდგომილი სომეხთაგან 40 წელსა ხუასროსსა 44) და 30 წელსა იოსტინიანესსა 45), რომელმან წა სოფია აღაშენა და ვითარცა ცნა მეფემან არა ზიარება ვარდანისი, ბრძანა ქნა კრებისა და მოუწოდა ებისკოპოსთა და მოძღუართა და ირწმუნეს სომეხთა და შეაჩუპნეს ორიგენი, ევაგრე, და დიდკმოს ნესტორიანი, იაკობნი, იელიანენი და გაიანტინი და ერთბამად ყოველნი მქონებელნი ევტაკის წვალებისანი. ხოლო უკუნ იქცეს რაჲ სომხითს, რომელნიმე დადგრეს გულსმოდგინედ და რომელნიმე მიდრკეს დღეთა მათ იოანე კათალიკოზისათა 46) და მიწერეს წიგნები აღეანელთა კათალიკოზისა 47) და ვორტანეს მიმართ სტოლოსა (sic) 48) ებისკოზისა და მათ ესრეთ ვითარმედ პეტრე 49) და გრიგოლი პირველ ჩუქნსა ებისკოპოსნი ვითარცა იტყოდეს, სჯულისათჳს და:

37) 635—643. ამის შემდეგ მართლ-მადიდებლობისთვის გინიღვენა ნერსე, რომელიც 650 წელს ისევ დაბრუნდა და ალბათ განაგებდა ეკლესიას 661 წლამდე.

38) ყველა ცნობით 661—7 წ. — 39) 667—687 წ. — 40) ე. ი. ვრამ შაურისგან (392—413) არტაშირისადმი, რომელზედაც დაესრულა (428 წ.) მეფობა ამ გვარეულობისა: 413+21=434 წ.

41) ასოლიკით დავით სარონი (სახარუნი) 601—625 წ., თეოდორე რეშტუნი (იგივე ტოტრუსი ორუსტუნი?) 625—650 წ. ამახასპ 654—9; გრიგოლ 659—681 წ. აშოტ 686—689 წ, ნერსე 689—693; სუმბატ † 704. აქ ჩვენის წერილის ცნობები დიდად განზრტევა ასოლიკისას (გვ. 68—7). — 42) ე. ი. 551 წ. — 43) სვირინე ანუ სურენ ჰმართავდა. 564—572 წ.

44) ე. ი. 541+40=571.

45) ე. ი. 525+30=555 წ. ეს ანგარიში არ ეთანხმება 571 წელს, ამისგამო ეკვი არ არის, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს იუსტინე I-ს მეფობისა მეექვსე წელი 665+6=571. შეეცდომა წარმომდგარა იმისგამო, რომ გადამწერს აურევიას მსგავსი ასოები **И** და **Н**, ჩვენ სვირინეს მოკლე ეუჩვენეთ 572 წ. (იხ. გვ. 327, შენიშ. № 85). Melitar d'airivank p. 75.

46) იხ. ზემო გვ. 327; შენიშ. № 91—47) აქ შეიძლება იგულისხმებოდეს წერილი, დაბეჭდილი წიგნში *Исторія Арваніи, М. Каганкатваць, გვ. 93—7*. შეადარე *Hist. de la Siounie pp. 54—56* და 62.

48) სიუნელისა? ვართანეს სიუნელი იჯდა 583—606 წ. (*Hist. Siounie. p. 61*). ჩვენ მაინც გვგონია, რომ აქ ამაზე უწინდელი 572—582 წლებ შუა ყოფილი ამბავი იგულისხმება. — 49) მკაწრელი?

„წმიდაო ღმერთოა“, არცა დავაკლებ და არცა ჩაუბრათ, — და ეგრეთვე ქართველთა მიმართ, ხოლო მათ დიდიტა გულის-წყრომიტა არა შეიწყნარეს.

და კულად ჟამთა მავრიკ მეფისათა⁵⁰) კოსტანტინეპოლედ მიწვეულნი მ უსლი სომეხნი არა ეზიარა და კულად ძიება ყვეს და კვალადცა წერით დაამტკიცეს და ფიცით-აღთქმა ყვეს არა გარდასლვად. ხოლო უკუნ-ქცეულნი სომხითად არა შეწყნარებულ იქნეს მოსე კზისა მიერ და ნეშტი ებისკოპოსთა სპარსეთს-და სომხითს შინა მყოფთა. ხოლო მათ ყვეს კათალიკოზხდ თვისად თეოდორე კოკუსტელი პაპრანტის ქუცუენისა და მრავალი წინააღდგომაჲ იქნა ურთიერთას ქრისტეს შორის ორთა ბუნებათათჳს და ხალკიდონისა კრებისა წელთა :ილ: ვიდრე აღსრულებადმდე მავრიკ კეისრისა⁵¹). — და დაიპყრა ხუასრო მეფემან სომხითი და აბრაამცა კზად დაიდგინა⁵²) და აიძულა შეჩუბნებად კრება ხალკიდონისა ანუ წარსლვა მუნით; ხოლო მათ შეაჩუბნეს⁵³).

და კულად სერგელე კეისარმან :კვ: წელსა მეფობისა მხისისასა⁵⁴) მიწვეულმან დიდად სომხითად, ბრძანა დიდისა კრებისა ქნა ყოველთა ებისკოპოზთა და მოძღუართა სომხითისათა ეზრა კზის თანა⁵⁵) და ყოველთა აზატთა თეოდოსიპოლს შინა ძიებაჲ ყვეს ორთა ბუნებათათჳს და ხალკიდონისა კრებისათჳს თვისა ერთისა დღეთა და ირწმუნეს სომეხთა წმიდათა წერილთა და ფუცეს და დაწერეს თჳსითა კელითა, რათა არღარა წინააღმდგომ იყენენ ამისთჳს, და ესრეთ უკუნ იქცეს დენს. ხოლო იოანე⁵⁶) აწვევედა ებისკოპოსთა, რომელნი არა დახლომილიყენეს, რათა არა ეწამნეს ეზრას აღსარებასა: ჰგონებდა, ვითარმედ მან მიიღოს საყდარი შეწვევითა მთავართათა.

ხოლო რაჟამს ნერსე მითხუტულ იქნა საყდართა⁵⁷) და იგი არა უმეტესად შეშფოთნა და კულად მასცა აყუბდრებდა. მაშინ მოიყვანა წინაშე მრავლისა ებისკოპოზისა და მოძღუართა, ვამოძიება ყო გმობისა მისისა და ესრეთ დაღი მელის სახე დასულს შუბლსა და ესრეთ ექსორია ყო იგი კავკასიას მოყუჟათა მისთა თანა⁵⁸) და შეუწყნარებელი მათგანცა შემდგომად ანასტასიასის სიკვდილისა⁵⁹) კულად მოიწია სომხითად, აღსრულდა მოხუცებული. ხოლო მოწაფეთა მისთა შეცთუნებულთა ყოველნივე. მიღრიკნეს ქეშმარატები-საგან; და განეთესა წვალება მათი ქუცუენასა მას შინა-ვიდრე იუსტინოს კეისრისადმდე⁶⁰).

⁵⁰) მავრიკი 582—602 წ. 13 აგვისტოდამ 2 ნოემბრამდე. — ⁵¹) აქილამ ცხადია, რომ ეს კრება ყოფილა 602—14=588 წელს, როგორც ზემო ვთქვით (გვ 328, შეიშ. № 95). აქ ჩვენი წერილი ახალ ცნობებს იძლევა (შეად. Kiracos, p. 29. Sam. d'Ani, 588; Mkhit. d'Arivank p. 75).

⁵²) ეს იყო 593 წ.—⁵³) ვკონებ. იგულისხმება 596 წ. დენის შესაჲე კრება (Addit. 107). —⁵⁴) ე. ი. 610+23=633 წელს და არა 629 წელს, როგორც ჰგონებდნენ. —⁵⁵) იჯ. და 628—639 წ.

⁵⁶) ე. ა. იოანე მაიერ-გომელი (იხ. Hist. Siouanie თავი 28; Acor. 61, —⁵⁷) 640—661 წ.—⁵⁸) შეადარე ზემო გვ.

⁵⁹) † 667 წ.—⁶⁰) იუსტინ IV 685—695 წ.

მაშინ მან მოუწოდა ისაჲ კათალიკოზსა⁶¹⁾ ეპისკოპოსთა თანა კოსტანტინოპოლედ და შეაერთა იგინი აღმსარებელთა თანა ორთა ბუნებათასა უფჩრისა ისო ქრისტესთა ლუთაებისა და კაცებისათა ერთსა გუჲმასა შინა შეურყენელად და განუყოფელად და ამისთვისცა წერით ფუცეს, რათა არაღარა იქნეს მათ შორის ამისთვის წინააღმდეგობა. ხოლო კუალად უკუნ-იქცეს რა ქუტყანად თჳსად და შთომილნი სომხეთს შინა მწუხარე იყენეს მათისა ზედამდგომელობისა ბერძენთათჳს, რომლისა ძლით წინააღმდეგობთა და გამოძიებათა ისაკისთანა ჰყოფდეს და მისთანა წარსრულთა მეტყუელნი, ვითარმედ, უკეთუ არა მოიქცეთ და შეაჩუწნნეთ იგინი, არა შეგიწყნარებთ თქუენ ადგილსა ჩუწნსა. ხოლო მათ დიდებასა კაცთასა ვიდრეღა დიდებასა ლუთისასა კუალად შეაჩუწნეს თავთა მიერ თჳსთა დამტყუებულნი, ვითარ ზიარ ქწინილნი ბერძენთანი. ამისა შემდგომად ბერძენნი (?) და ესრეთ იპოვნეს უკურნებელნი ბოროტთა შინა⁶²⁾.

დაბატება III

წინასწარმეტყველება სერსე დიდისა სომეხთა ჰეშმარითისა მის მთავარ-ეპისკოპოსისა (ამოღებულია ინტონ კოსთა „მზამეტყველებიდან“, წიგნი II.—ნერსე იგდა 364—383 წ.)

დამდაბლდეს საშეფოჲ თქტნი მსგავსად საშეფოთა ისრაილისათა და ქტყანაჲ თქტნი მიეცეს კელთა უცხოთა მტერთასა, მიეცნეთ შიშოილსა, მახეილსა და ტყვეობასა მწარესა და არაღარა იყოს თავისუფლებაჲ თქტნი უღლილსაგან მძიმისა და ნათესავთა მიერ უცხოთა მოგებული ოფლითა თქტნითჲ შეიკამოს წინაშე თვალთა თქტნთა; იქნნეთ თქტნ მსგავსად ფურცელთა მიმოდანეულ და დაეწყებულ ვითარცა წყალი დათხეული; მიგელოს თქტნ მეფობაჲ და მღვდელობაჲ და უფელონი მიმოხვიდოდეთ ადგილითი ადგილად, ვითარცა ცხოვარნი უმწყემსონი; განხვიდეთ სარ წმუნოებისაგან და მამათ-მთავარნი თქტნნი არაღარა გესვას ყე ჟამთა გრძელთა; აღიფხურათ ძირისაგან თქტნისა, და კედელნი თქტნნი ძლიერნი დარღვეულ იქნნეს კელთაგან წარმართთასა: ესენი წინასწარმეტყველა დიდმან ნერსე ნათესავისათჳს სომეხთასაჲ.

მართლაც ეს წინასწარმეტყველება მსწრფელ აღსრულდა წა სერსეს საეკდელის შექმდე; 387 წელს მოისპო მეფობა სომხეთისა და მას შეუდგა მამო-დაზნეკა სომეხთა უცხო ქეეხებში; სოლო 551—726 წლების სიგარქში სომეხნი, წინასწარმეტყველებისაჲ, მართლაც განვიდენ სარწმუნოებისაგან, რომელიც ქებადაგა მათში წმიდა გრიგოლ ჰართელმან განმანათლებელმან და მიიღეს მონოთეიზით: მწკალებლობა.

⁶¹⁾ ე. ი. საჲ III-ს: 677—703 წ.—⁶²⁾ ეს ახალი ცნობებია (იხ, АСОГ. 72 და „მზამეტყველება“ წიგნი II).

მაქსიმესი სომეხთა მიმართ (წერა-წითხ. ხელ ნაწ. № 248, გ. 189).

ამ საკითხავში წა მაქსიმე აღმსარებელი ძლიერად არღვევს სომეხთა მწკალებ-
ლობას და სხვათა შორის სწერს: „კრებასა შინა დინს დასწერეს: ვინცა ვინ
არა იტყვს კორცსა ქრისტესსა სწორად მამისა ლუთაებისა, შეჩტნებულ იყავნ“
(წა მაქსიმე † 666 წ. 13 აგვისტოს). — ამ მაქსიმეს წერალიდამ ამოღებულია
ზემო დაბეჭდილი (გვ. 132 ნაწყვეტი კეფუდის შესახებ. მისს გაგრძელებას აქ კერ
ებეჭდავთ უადგილობისა გამო.

ღ ა მ ა ტ ე ბ ა IV

წა მაქსიმე აღმსარებელის ცხოვრებაში, რომელიც დაწერილია მისის თანამე-
დროეკისაგან VII საუკ. დასასრულში, ირავლის კეისრობაში (610—642) კბოულობთ
დიდად საყურადღებო ცნობას საქართველოზე. ცხოვრებაში მოსსენებულია, რომ წა
მაქსიმე ირავლის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ (629—633) წარავლინსო ექსო-
რიად „კერძოთა სამეგრელოჲსათა... და მიიწინეს რა ქუეყანასა მეგრელ-
თასა... ნეტარი მაქსიმე უძლოურებასა შინა იყო... დასდევს იგი (დასსეულებუ-
ლი) ლასტსა ზედა და ატვირთივს ჰაპრაკთა (sic) და წარიყვანეს და შეამ-
წყვდივს ციხესა, რომელსა ეწოდებოდა ჰი მ ა რ, (ჰი მ ა რ?) მახლობელად ქუეყანასა
ოვსეთ ისახს, და ძმაჲ ანასტასიოს საკედრითა წარიყვანეს და შეაყენეს ცი-
ხესა აფხაზეთისასა, რომელსა ეწოდების კოტორი (sic. კოლორი?) და მეო-
რე ანასტასიოს, რომელმან ესე ყოველი აღწერა და მომიძღუნა თევედოსი
ხუცესსა, რომელმან აღწერე ყოველივე ესე მოღუაწებაჲ წა მაქსიმესი, ესე
ანასტასიოს შეაყენეს ციხესა, სახელით ბოკელეს, საზღუართავე ოვსეთისა-
თა. მერმე, შემდგომად მკირედისა ჟამისა, გამოიყვანნეს სენხანი იგი ძმანი ცი-
ხეთა მათგან და წარიყვანეს ანასტასიოს ხუცესი ციხესა სვანთა სოფლი-
სასა და იყო იგი მახლობელ სიკუდილისა მრავალთა მათ ტანჯუათაგან და
ქირთა, რომელნი შეემთხვნეს ბიზანტიას და გზასა, და ვიდრე არა მიწევსულ
იყო, ციხესა მას, აღესრულა... თვესა იელისსა :კდ: ხოლო ანასტასიოს დიაკონი
წარიყვანეს ციხესა თაკუტრისასა აფხაზეთს (დუქსუშში, რომელიც VIII—
IX საუკუნებში აფხაზეთის ნაწილი იყო) და იყოფოდა მუნ ვიდრე სიკუდი-
ლადმე მეფისა მის მწვალებელისა († 642 წ.). ამისა შემდგომად მიეცა ფლო-
ბა და მოვიდა საბერძნეთად და ყოველიველივე გვაუწყა, რა იგი შეემთხვია
მათ“. წა მაქსიმე მიიწვალა 13 აგვისტოს, დღესა შაფათსა (13 აგვისტოს შა-
ფათი მოდიოდა 662 და არა 666 წ.). ცხოვრების აღმწერელი განაგრძობს: „იყო
მახლობლად ციხისა მის (მიმარის) მონასტერი წისა არსენისი, მუნ დამარხეს
წა იგი გუამი მისი“ იქვე მოხსენებულია, რომ თვედოსი მწვალებელი „ექსორდა
ეკეს ქერსოკეთსა და მორე მწვალებელი—ოკსეთს (იხ. ჩემი აღწ. წერა-კითხ.
წიგნთ-სადავისა, გვ. 442; ხელ-ნაწ. № 1128).

დაშაბთაა წ

კათალიკოზ ბასილისიან შეკრების წა შიოს სასწაულებში (სასწაული მეცხრე) გამოკულობთ ფრად. სეყურადღებო ცნობას არაბთა ანუ სარკინოზთა შემოსევაზე საქართველოში. ეს წერილიდამ სხანს, რომ სარკინოზნი როდესმე შემოვიდნენ ბრძანებითა ამირ-მუმინისათ და ტუტტ ყტსს ყოველი სომხითი და ქართლი ვიდრე მთადმდე არგუტისთისა, ყოველი ოხრებასა მისცეს. ხოლო იყრ წინამძღუარი სპისა მათისა აჰმად, ნათესავი ამირ-მუმინისა, კაცი მძლავრი და გულ-ფიცხელი და ანგაარი. ამან აღვლო ველი მუხნარისა; ხოლო ამიერ მდინარისა მტუტრისა წარავლინა სპასეტნი თჳსნი უმარ და ბურულ. მიიწივნეს რა სოფელსა ციხე-დიდისასა, იხილეს ჰირისპირ კლდეთა შინა სარკინისათა გამოაქმნილი იგი ქუბები; დაღვეს და თქტსს: ისი სიმაგრენი უყეთუ არა გამოვიხტნეთ სირცხულ იყოს ჩტნდა და არცა სულტანმან შეგვიწოდოს უღებ-სყოფელთა ამისთა. და ზედვე მოთხრობილთა, რამ არაბის ჟარი გავიდა მტკვარს, მაგრამ მთელი დღე ტუქილად წინა-უკანა დადიოდნო და კერძაგნეს მღვიმეს და მისევენო, რომ ეს წა შიოს სასწაულით იქმნათ. და წარვიდეს; და რატამს მიიწივნეს წინაშე აჰმადისა სადა შეკრებიან ორნი მდინარენი, მტუტარი და ლიხვი (ე. ი. გორს?), რამეთუ მუნ დიებანაკა, ჰრტტს მას, რამ იგი იხილეს სასწაული წა შიოსია. აჰმადს ხელმეორედ დიდის ჟარით გავიყანო უმარ, მაგრამ ჟარმა ისილა მღვიმე დატული გუნდთაგან ანგელოზთა. გაოცებულმა ამ სასწაულით უმარმან უარ-ტყო „სეყული სპასითა“, ნათელილო, ბერად შედგა მღვიმეში და სსკელ ეწოდა ნეოფიტად, რომელიც შემდეგ აღიღითა იძულებითა იქმნა ეპისკოპოზ საყდარსა ზედა ურზნისისასა სამეფელ კათალიკოზისა მიერ. ავან ნეტარმან ფრადი ლუაწლი თავს იღვა სამწყსოსა თჳსისათჳს და მრავლითა კადნიერებითა ჰბრძოდა ცეცხლის მსახურთა, ხოლო უკანასკნელ იწამა მათმიერ ქრისტესთჳს... ნეოფიტეს მსახურთაგანი ორნი შედგნენ ბერად შიო-მღვიმეში — სრისტოდულე და ჰრისტოფორე.

ეს წერილი ბასილი კოსისა, როგორც ზემო ვთქვით (იხ. გვ. 59—60); ბსი მ. მ. საბინისს უბოვანა შიო-მღვიმეში და თჳსს, დაღ წარჩინებულის ხელოვნებით გამოცემულს, „სამოთხეში“ ჩაურთავს (გ. 258—260).

შემოსსენებული წერილი მეტად სეყურადღებო ცნობებს იძლევა და ამის გამო დიდად საჭიროა მისი განმარტვა. როდის მომხდარა ეს შემოსევა აჰმადისა და ვის არიან მასში მოხსენებულნი ზირნი? ბროსსე (რომელსაც ეს ცნობები ხელში არ ჰქონია ნეოფიტე უზნელის ცნობრების განმარტებაში, ანტონ I კათალიკოზის მიერ ამ წერილით შედგენილში) ამბობს, რომ აქ მოხსენებული კი სამეფდ უნდა იყოსო წა აბოს ცნობრებაში მოხსენებული სამეფდ, 786 წლის ახლო ხანებისა, და მასსადამე აქ მოხსენებულთა მე-VIII საუკ. დასასრულის ამაჯიო (Addit. p. 137—8). ჩვენ ამ აზრს ბროსსესას კერ შევიწყინებთ, რადგან წერილში მოხსენებულთა ნეო-

ფიტიეს ღვაწლი წინააღმდეგ ცეცხლის მსახურთა, რომელთაგან ეწმა იგი. ხოლო ცეცხლის მსახურება მოისპო არაბთაგან; და მე-VIII საუკ. იგი არ იქნებოდა საჭარბოელოში. გაზდა ამის თვთ წერილიდამ სჩანს, რომ არაბები სასლ შემოსულნი უოფილან ქართლში, რადგან არც უმარს და არც მისს მსედრობას არ სცოდნით შიო-მღვიმის მონასტერი; ხოლო მე-VIII საუკუნეში არაბნი სრულნი მეცნიერნი იუენენ ჩვენის ჩვენის გარეობათა.

რომ აქ არაბების ზირველ შემოსევაზეა ლაშარაკი, რომელსაც ქ-ცხბით (172) სტეფანოზი II სამეგრელოში გადავიდა თვისს შვილებითურთ, ამას აგრეთვე ამოწმებენ შემდეგნი გარეობანი: 1) სომხის მწერალი ასოლიკი გვიამბობს (გვ. 92—5), რომ სალიფთაჲ კელიტიმ ზირველს წელს თვისის მწერობელობისას (698—9 წ.) წარმოგზავნაო თვისი მსედართ მთავარი მანქმედა, — რომელიც უნდა იყოს ზემოსენებულის წერილის აქმედა, — რომელიც დასწავაო სომეხთა უფროსნი კაცნი 704 წ., ხოლო სომეხთა გურობალატი სუმბატი გაიქცაო სამეგრელოში (გვ. 93). მანქმადის შემდეგ იმავე სალიფთამ წარგზავნაო სომხეთის აბდულ-კასიმ, რომელსაც ქართლნი უწოდებენ მურვან-ურუდ. აქიდამ ცხადია, რომ აქმეთის ანუ მანქმეთის შემოსევა მურვან ერუსაზე ადრე უოფილა. აქმეთი რომ ქანებს (Тчены—ჩინელინი?) დაუისრცხებიათ, ამაზე ის. Асогикъ, стр. 95; Гевондъ, стр. 25;—2) ჩვენნი წერილი და ქ-ცხბა (გვ. 173) მართლს ურთსა და იმავე სალიფთას ამირმუხის მიანწერს—ზირველი აქმეთის გამოგზავნას (ქ-ცხბაც იგულისხმებს არაბთა შემოსევას სტეფანოზი II დროს, თუმიც მსედართ მთავარს არ იხსენიებს), ხოლო მეორე მურვან-ურუსას და ამით ცხად ჭყოფს, რომ ორივე შემოსევა ზედი-ზედ უოფილა იმავე სალიფთასგან, როგორც ქ-ცხბოკრებისაგანც სჩანს (გვ. 172). ამ შემოსევის გამო სტეფანოზი და სომეხთა მთავარი ნერსესი სამეგრელოში გაიქცნენ (ქ-ცხ. 172, Асогикъ, გვ. 93;—3) კ-ში სამედილ მართლს სტეფანოზის დროს სცხოვრება, კენონის უწინ. ხოლო ჩვენ ზემო (გვ. 104—5) განკმარტეთ, რომ კენონი და სტეფანოზი II 716—717 წლებში ცოცხალნი იუენენ, ე. ი. თითქმის იმავე დროს, რომელსაც ასოლიკით აღნიშნულად მანქმადის ანუ ჩვენის წერილის აქმადის შემოსევა*). თუ წა ნოთფიტემ დიდა სხანი დაჯეო მღვიმეში ურბნელობის მიღებაჲდე, მანშინ უნდა კვიფროთ, რომ მოსესენებული კ-ში სამედილ იქნებოდა «სამედილ მეოთხე ცოლოსანი» (ის. ზემო გვ. 75), რომელიც, ჩვენის ანგარიშით, სცხოვრებდა 720—730 წლებში**);—4) უკანასკნელ, რომ ზემოსენებული ამბავი აგარიათ შემოსლისა ეკუთვნის მე-VIII საუკ. დასაწყისს, ეს უმეტესად ცხად გხდება იმ გარემოებისაგან, რომ ბასილ კათალიკოსს თვისი წერილები დაუწყეია ქრონოლოგოურს რიგზე, როგორც ზემო შენიშნეთ (გვ. 60—78), ხოლო ეს წერილია (*სასწავლი

*) ჩვენს ქრონიკებში, გვ. 75, შენიშნაში № 149 სწერია: „ეწონი სცხოვრებდა... უნდა წაიკითხოთ. „ეწონი, ვახუშტით, სცხოვრებდა“ და სხ.

**) ცხრანი „ცოლოსანი“ კათალიკონი, ჩვენის ანგარიშით, მსხდარან 717—751 წლებ შუა და როგორც შემწვინდა ამ არგე-დარევის დროს და ანტიოქელ პატრიარქებისგან კურთხევის და შენდობის არა-მკონე პირთა, ხანგრძლივ ვერ დარჩენილან თვისს კათედრაზე.

შეცნა“) იპოვება „მერვე სასწაულის“ შემდეგ, სადაც მოთხრობილია სტეფანოზ I ამბები (სტეფანოზი, ჩვენის ანტიკრონიკით, მოკვდა 632 წლის შემდეგ); ხოლო ამის ზედ მისდექს „სასწაული მკათარმეტე“, სადაც მოთხრობილია სასწაულებრივი დაბადება იოანე კწისა, რომელიც კწად დაჯდა 751 წელს. შემდეგს და უკანასკნელს მკათარმეტე სასწაულში მოხსენებულაია სარქიანე კწი, რომელიც ჩვენის ქრონიკით, სცხოვრებდა მე-VIII საუკუნის დასასრულს (იხ. ზემო გვ. 78 და „სამოთხე“ გვ. 262).

ჩვენ სხვა-დროასივს ვადაკვიდვია სრული და დაწერილებითი გიმოკვლევა იმ არკე-დარქვისა, რომელიც შემოაქვს ჩვენს ქრონიკებს აქამდე მიღებულს კასუმტის მიერ დასმულს (მეფეთა და კათალიკოზთა მე-VI—VIII საუკუნეების) ქრონონოლოგიაში.

შემთავრებითა „ქართლის მოძვენიის“ ძარაგებითა ახსნა ალფაბიტურად

ა დ=არმედ.	კ ს=კათალიკოზი	რ სი=რომელსი
არ ნ=არინ	კ ს ღ რ ს=კურთსეულ არს	რ ღ ი=რომელი
ა ნ=ინი, ამენ.	კ ც ი=კაცი	რ ა=რათა
გ ნ=განი	კ დ=კუდად	რ ლ=რომელ
გ ი=გიორგი	კ ე=კოსტანტინე	ს ხ მ=სსუამ
გ ს ღ ნ=გისაროდენ	კ თ ლ=კეთილ	ს ლ ი=სული
დ თ=დავითი	მ ფ ე=მეფე	ს დ=სრულიად
დ თ ის=დავითისა	მ ც ჭ ღ ი=მოციქული	უ კ ი=უკუნითი
ე ბ ს კ პ ს ი=ებისკოპოსი	მ კ ზ ი=მთავრებისკოპოსი	უ კ ე=უკუნისადმი
ე ბ ს კ ს ა დ=ებისკოპოსად	მ ქ ლ=მიქელ	ფ დ=ფრიად
ე . ი . =ესე ივი	მ რ=მიერ	ჭ . =ჭრისტიანე
კ დ=კითარმედ	რ ღ ი=რეული.	ჭ ა ნ ხ ი=ჭრისტიანისი
კ ა=კითარდა	რ ღ ის ა გ ა ნ=რელისაგან	ჭ ე=ჭრისტე
კ ე=კედრე	რ ღ ის ა=რელის	ჭ კ ს=ჭრისტეს
კ წ ა=კედა	პ ე=პეტრე	ჭ უ ა ნ ს ა=ჭუქანასა
თ ა=თთქესა	პ დ=პირველად	ჭ ლ ქ ს ა=ჭალქსა
თ წ ა=თანა	პ ლ=პირველ	ჭ ე ნ ი=ჭორნიკონი.
თ ე=თეოდორე	პ ლ ე=პალე	ღ ის=ღვთის
თ ს=თუს	ქ ა=რამეთუ	ღ ა=ღმერთსა
ი წ მ დ=იწმრესალიძად	რ . =რამეთუ	ღ ი=ღმერთი
ი წ მ ი თ=იკრესალიმით	რ ი=რომელი	ღ თ ა დ=ღმერთად
ი ა ს ა=იწსა	რ წ=რომელმან	ღ რ ა=ღმერთო
ი ნ ე=იონე	რ ღ ს ა=რომელსა.	ყ . ი=ყოველი

ე ^რ ლ ^ს ა ^ჲ ე ^ო კ ^ე ლ ^ს ა	ჩ ^ნ ჩ ^ე ენ	წ ^ო წ ^მ ი ^დ არ
ე ^რ ლ ^{ნი} ე ^ო კ ^ე ლ ^{ნი}	ჩ ^{ნი} ჩ ^ე ენი	ჭ ^ი ჭ ^ე შ ^ე შ ^ე რ ^ი ტი
ე ^ნ ე ^ო კ ^ე ლ ^მ ან	ჩ ^ი ჩ ^ე მი	ჩ ^ხ ს ^ო ლო
ე ^დ ე ^ო კ ^ე ლ ^დ	ჩ ^ხ ენი ^ჲ ჩ ^ი ს ^{ენ} ი	ს ^ჲ ს ^ო ლო
ე ^ქ ე ^ო კ ^ე ლ ^ქ	ჩ ^ი ჩ ^ე ო ^დ ე ^ი ლი	ჭ ^ე ჭ ^ე შ ^ე რ ^ი ს ^ა ჲ
ე ^{ნი} ე ^ო კ ^ე ლ ^{ნი}	წ ^ი ს ^წ მ ^ი დ ^ი ს	ჭ ^ე მ ^თ ა ^ჲ ჭ ^ე შ ^ე რ ^ი ს ^ა მ ^თ ა ^ს
ე ^ნ ს ^ა ე ^ო კ ^ე ლ ^ს ა	წ ^ა წ ^მ ინ ^{და}	ჭ ^ი ჭ ^ე შ ^ე რ ^ი
ე ^დ ე ^ო კ ^ე ლ ^დ გ ^ო მ ^{ად}	წ ^ე წ ^მ ინ ^ა შ ^ე	ჭ ^ი ს ^წ მ ^ი დ ^ი ს
ე ^ნ ა ^ჲ ე ^ო კ ^ე ლ ^{ნი}	წ ^დ ით ^ჲ წ ^მ ი ^დ ით	

რიცხვითი მნიშვნელობა ასოთა:

ა—1	ი—10	რ—100	ჩ—1,000	ჭ—10,000
ბ—2	კ—20	ს—200	ც—2,000	ია— 11
გ—3	ღ—30	ტ—300	ძ—3,000	იბ— 18
დ—4	მ—40	უ—400	წ—4,000	იმ— 140
ე—5	ნ—50	ფ—500	ჭ—5,000	იმე— 145
ქ—6	ჲ—60	ქ—600	ხ—6,000	ენთ— 859
ყ—7	ო—70	ღ—700	კ—7,000	ჩფვ—1506
ც—8	პ—80	უ—800	ჭ—8,000	ჭდ—5004
თ—9	ჟ—90	შ—900	ჯ—9,000	ჩეუგ—1893

შენახისი ან წიგნისა

წინასიტყვაობილამ:

- თავი I „ქართლის ცხოვრების“ ნაკულეკანებანი.
თავი II თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ქცხბაში შეტანილი ცნობები.
თავი III კახტანგ მეფის და სსკუთაგან ქცხბაში შეტანილი ცნობები.
თავი IV Chronique arménienne-ის განხილვა.
თავი V სუმბატის ქრონიკის და ქცხბის შედარება.
თავი VI განხილვა სპეკესიო მატანისა მოქცევაჲ ქართლისაჲ.
თავი VII ერცელი განხილვა იმისი, თუ რომელ მატანეთაგან, რადის და კისგან შედგენილია ქცხბა.
თავი VIII მოკლე განხილვა ქცხბის ქრონოლოგიისა.
თავი IX რამდენიმე სიტყვაჲ ამ წიგნში დაბეჭდილ ისტორიულ ცნობებზე.
გვ. 302—312: წინასიტყვაობა სრსენ კუზის ისტორიულის წერილისა.

- I მითოლოგიური ცნობა ქართველთა გუბრ-ტომობაზე გვ. 1—10.
II გუგუარი სინოდ. კანტორისა № 286: გვ. 10—11; 15—16; 39; 45—6; 49.
III „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“: გვ. 11—79 (ნაც ორ-სვეტად დაბეჭდილია).
IV მოქცევაჲ სომეხთა: გვ. 19—27.
V ეფრემ მცირის წერილი: გვ. 33—37; 47; 53—54; 75.
VI საგლეხიო მატანიდამ ამოღებული ცნობები, გვ. 50; 58; 77.
VII აფსაზო მეფეთა ქრონიკა. ის. შემდგომთა წელთა ჭეშუე: 499 (გვ. 50); 893; 908; 931; 966; 981; 991; 1028; 1019; 148; 158; 183; 1089; 1112; 1118; 1150; 1152; 1167; 1178; 1184; 1189; 1189; 1192; 1205; 1207 წ.
VIII ბასილ კუზის წერილიდამ გვ. 59—62
IX წა გურანდუხტის წამებიდამ გვ. 62—65.
X ცნობები კეისრის ერეკლეს სპარსეთს გალაშქრებაზე, გვ. 65—66.
XI სუმბატის ქრონიკიდამ, გვ. 67—69; 71; 83; 138; 149—162.
XII წრომის წარწერახი, გვ. 69—70.
XIII წა აბოს ცხოვრებიდამ და სამოელ კუზის წერილი, გვ. 72—73.
XIV სია ზედაზხელთა მამათა გვ. 73—75.
XV სია ქართლისა კათალიკოზთა X—XIII საუკ. გვ. 73—91.
XVI წა ნიკოლოზის ეგლეხიის ქრონიკა. ის. 856; 891; 907 (გვ. LX).
XVII მარტვილის ჯვარის მე-X საუკ. წარწერა, გვ. 83; ის. კიდევ გვ. 174—5.
XVIII დადიანთა ქრონიკა, ის. 908; 999; 1130; 1187 წ.
XIX სინოდ. კანტორის მე-X საუკ. გუგუარის პირი № 67, გვ. 87—88.
XX მე-X საუკ დაკითხი (გვ. მეწ. № 37), გვ. 93—94.
XXI ზარხალის მე-X საუკ. სახელების განხილვა, გვ. 94—98.
XXII შატერდის გრუბულის განხილვა, გვ. 99—107; 109—110; 117.

- XXIII ბეკლის „საგალობელის“ და სხვა მე-X საუკუნე სელ-ნაწერთა განხილვა, გვ. 111—122.
- XXIV შიო-მღვიმის სელ-ნაწერი 978 წლის, გვ. 122.
- XXV ცნობანი ეკთმე გრძელზე და არტანუჯის კრებაზე, გვ. 125—8.
- XXVI იერუსალიმის ბეკლ სელ-ნაწერების არქ. ტრანსის მიერ გადმოწერილნი წარწერანი, გვ. 128; 130; 177—181; 201.
- XXVII „ეფუთის“ წიგნზე ცნობა, გვ. 131—2.
- XXVIII ქუთათის „გლეგაქსი“, გვ. 134—5.
- XXIX ათონის აღაპები, 135—6; 173; 199; 270—5.
- XXX გელათის მთეს თაგის განმარტების სელ-ნაწერის წარწერანი, გვ. 139—140; 190—6.
- XXXI წყაროს თაგის სახარება გვ. 140—3; 234—5.
- XXXII სია მე-X—XI საუკუნე მეფეთა და დედოფალოთა, გვ. 144—148.
- XXXIII ბრეთის ჭყარის წარწერა, გვ. 151—152.
- XXXIV ათონის ივერიის მონასტრების წინამძღვარნი, გვ. 163, 172—3 209.
- XXXV სამთავისის წარწერანი, გვ. 171—2, 201—2, 259.
- XXXVI მცხეთის წარწერანი, გვ. 175—6.
- XXXVII მცხეთის გუჯარი 1040 წლის, გვ. 181—188.
- XXXVIII ალავერდის სახარება, გვ. 203—204.
- XXXIX ბაგრატ მეფის 1058 წლის გუჯარი, გვ. 204—6.
- XL ლესხუმის სახარება 1060 წლის, გვ. 207—9.
- XLI წა ბაგრატის ცხოვრება (წარწერანი) გვ. 210—212.
- XLII ცნობანი ეფრემ მცირეზე და სს. გვ. 214—228.
- XLIII ქუთათის ტყუის სამოციქულო 1083 წ. გვ. 230—2.
- XLIV დავით აღმაშენებლის ქრონიკა, გვ. 238—244.
- XLV ძილისპირის ქრონიკა, გვ. 255; 268; 275; 292; 297.
- XLVI ნაწილები მარიამ დედოფ. ქცხბიადმ, გვ. 255—8; 261—2; 266—8; 284—8; 301—2.
- XLVII გიორგი III-ის გუჯარები, გვ. 264—267.
- XLVIII თამარ-მეფის გულზე საკიდი ჭყარი, გვ. 268—9.
- XLIX თამარ-მეფის გუჯარი, გვ. 277—280.
- L თამარ-მეფის დროინდელი სახარება, გვ. 293—4.
- LI არსენ კუჩის წერილი განუოვისათვის ქართლისა და სომხისათვის, გვ. 303—5.
- LII მოთხრობა ჰატიონისთვის, გვ. 336—341;
- LIII წინასწარმეტყველება ნერსე დიდისა, გვ. 341—2.
- LIV მაქსიმე აღმსარებელის ცხოვრებიდამ ცნობები, გვ. 342.
- LV ცნობანი აჭმეთის ქართლში შემოსევაზე, გვ. 343—6.
- LVI განმარტება ქარაგმებისა, გვ. 346.
- LVII საისტორიო და სამწერლობო ცნობები სსკა-და-სსკა სელნაწერებიდამ, გვ. 38; 62—6; 72; 75—6, 88—9; 93; 134; 137; 139; 140—8; 154—5; 168—171; 176—7; 188—190; 212—3; 246—8; 249—250; 291—2.

- XXIII ძველის „საგალობლის“ და სხვა მე-X საუკ. სელ-ნაწერთა განსილაგა, გვ. 111—122.
- XXIV შიო-მღვიმის სელ-ნაწერი 978 წლისა, გვ. 122.
- XXV ცნობანი ეკთიმე გრძელზე და არტანუჯის კრებაზე, გვ. 125—8.
- XXVI იერუსალიმის ძველ სელ-ნაწერების არქ. ტარასის მიერ გადმოწერილნი წარწერანი, გვ. 128; 130; 177—181; 201.
- XXVII „ეკფუთის“ წიგნზე ცნობა, გვ. 131—2.
- XXVIII ქუთათსკეის „კელმაქსი“, გვ. 134—5.
- XXIX ათონის აღაპები, 135—6; 173; 199; 270—5.
- XXX გელათის მათეს თავის განმარტების სელ-ნაწერის წარწერანა, გვ. 139—140; 190—6.
- XXXI წყაროს თავის სახარება გვ. 140—3; 234—5.
- XXXII სია მე-X—XI საუკ. მეფეთა და დედოფალთა, გვ. 144—148.
- XXXIII ბრეთის ჭვარის წარწერა, გვ. 151—152.
- XXXIV ათონის იეკრიის მონასტრებას წინამძღვარნი, გვ. 163, 172—3; 209.
- XXXV სამთავისის წარწერანი, გვ. 171—2; 201—2, 259.
- XXXVI მცხეთის წარწერანი, გვ. 175—6.
- XXXVII მცხეთის გუჯარი 1040 წლისა, გვ. 181—188.
- XXXVIII აღაგურდის სახარება, გვ. 203—204.
- XXXIX ბაგრატ მეფის 1058 წლის გუჯარი, გვ. 204—6.
- XL ლეჩხუმის სახარება 1060 წლისა, გვ. 207—9.
- XLI წა. ბაგრატის ცხოვრება (წარწერანი) გვ. 210—212.
- XLII ცნობანი ეფრემ მცირეზე და სხ. გვ. 214—228.
- XLIII ქუთათსკეის ტყავის სამოტიქულა 1083 წ. გვ. 230—2.
- XLIV დავით აღმაშენებლის ქრონიკა, გვ. 238—244.
- XLV ძილისძირის ქრონიკა, გვ. 255; 268; 275; 292; 297.
- XLVI ნაწვეტები მარიამ დედოფ. ქ-ცხობიდაჲ, გვ. 255—8; 261—2; 266—8; 284—8; 301—2.
- XLVII გიორგი III-ის გუჯარები, გვ. 264—267.
- XLVIII თამარ-მეფის გულზე საკიდი ვჯარი, გვ. 268—9.
- XLIX თამარ-მეფის გუჯარი, გვ. 277—280.
- L ოთმარ-მეფის დროინდელი სახარება, გვ. 293—4.
- LI არსენ მეფის წერილი განუოფისათჳს ქართლისა და სომხეთისა, გვ. 303—5.
- LII მოთხრობა ჰატიმონითისკან, გვ. 336—341;
- LIII წინასწარმეტყველება ნერსე დიდისა, გვ. 341—2.
- LIV მასქიმი აღმსარებელის ცხოვრებიდაჲ ცნობები, გვ. 342.
- LV ცნობანი აჭმეთის ქართლში შემოსევაზე, გვ. 343—6.
- LVI განმარტება ჭარბებისა, გვ. 346.
- LVII საისტორიო და სამწერლობო ცნობები სხვა-და-სხვა სელნაწერებიდაჲ, გვ. 38; 62—6; 72; 75—6, 88—9; 93; 134; 137; 139; 140—8; 154—5; 168—171; 176—7; 188—190; 212—3; 246—8; 249—250; 291—2.